

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI**

ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİ

Doktora Tezi

Bilge BİNGÖL

ANKARA-2012

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI**

ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİ

Doktora Tezi

Bilge BİNGÖL

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Anıl ÇEÇEN

ANKARA-2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Anıl ÇEÇEN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../200...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	viii
I. BÖLÜM: ÜNİVERSİTE OLGUSU.....	1
1. Üniversite: Kavramsal Analiz-Üniversitenin Doğuşu ve Gelişimi.....	2
1.1. Avrupa ve Üniversitenin Gelişimi.....	4
1.1.1. Ortaçağ Avrupası'nda Üniversitenin Gelişimi ve Geleneği.....	6
1.1.2. 19. Yüzyıl Avrupası'nda Üniversiteler.....	11
1.1.3. I. ve II. Dünya Savaşları ve Sonraki Dönem.....	17
1.1.4. 1990 Sonrasındaki Dönem.....	19
1.2. Amerikan Yüksek Öğretim Tarihi.....	20
1.2.1. Genel Eğitim Kolejleri Tarihi.....	22
1.2.2. 1880'den İtibaren Araştırma Merkezli Üniversitelerin Ortaya Çıkışı.....	23
1.2.3. Kolej ve Üniversitelerde Hizmet Amacının Güçlenmesi.....	30
1.2.4. 1900'den İtibaren Amerikan Yüksek Eğitim Geleneğinin Temel Öğeleri.....	32
1.2.5. 1900'den Sonra Yüksek Öğretim Alanının Gelişmesi.....	34
1.2.6. II. Dünya Savaşı'ndan Sonraki Değişim.....	41
1.3. Ara Değerlendirme.....	44
1.4. Türkiye ve Üniversite'nin Gelişimi.....	46
1.4.1. Osmanlı Devleti'nde Üniversite'nin Gelişimi.....	49
1.4.1.1. Tanzimat ve Islahat Dönemleri.....	54
1.4.1.2. I. ve II. Meşrutiyet Dönemleri.....	68
1.4.1.3. Ara Değerlendirme.....	75
1.4.2. Türkiye Cumhuriyeti.....	76
1.4.2.1. 1933 Tarihli Reform.....	83
1.4.2.2. 1946 Tarihli Reform (4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu).....	91
1.4.2.3. 1973 Tarihli Reform (1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu).....	101
1.4.2.4. 1981 Tarihli Reform (2547 Sayılı Yüksek Öğretim Kanunu).....	116
1.4.2.5. Ara Değerlendirme.....	126
2. Üniversite: Kurumsal Analiz.....	129
2.1. Kurum Kavramı.....	131
2.1.1. Eğitim Kurumu ve Yükseköğretim.....	140

2.1.2. Örgüt Kavramı	151
2.1.3. Örgüt Türleri	160
2.1.4. Örgüt Olarak Üniversite	170
2.1.5. Üniversitenin Organizasyonu	180
2.2. Anayasal Sistemde Üniversite	197
2.2.1. Bilim Özgürlüğü ve Üniversite	198
2.2.2. Akademik Özgürlük ve Üniversite	211
2.3. İdare Hukuku Sisteminde Üniversite	218
2.3.1. Yükseköğretim ve Kamu Hizmeti	224
2.3.2. Hizmet Yerinden Yönetim Kuruluşu	240
2.3.3. Kişi Birliği Olarak Üniversite	243
2.3.4. Mal Birliği Olarak Üniversite	244
2.4. Üniversitenin Amaçları ve Görevleri	245
2.4.1. Eğitim, Araştırma ve Meslek Kazandırma	252
2.4.2. Toplumsallaşma Sürecine ve Kalkınmaya Olan Katkısı	254
2.4.3. Kültürün Yaratılmasına ve Yorumlanmasına Olan Katkısı	256
2.4.4. Politik Bilincin Şekillenmesine ve Demokrasiye Olan Katkısı	258
2.4.5. Sosyal Sermaye Yaratıcısı Olarak Üniversite	263
II. BÖLÜM: ÖZERKLİK KAVRAMI	266
1. Özerklik: Kavram ve Gelişim	266
1.1. Özerklik Kavramı	266
1.1.1. Tarihi Gelişim Süreci İçinde Özerklik Düşüncesi	279
1.1.2. Özerklik ve Öz Yönetim Kavramlarının Farkı	296
1.2. Özerkliğin Anlamı ve Boyutları	297
1.3. Egemenlik ve Özerklik İlişkisi	303
1.4. Hukuk Düzeni İçerisinde Özerklik	308
1.4.1. Özerkliğin Hukuki Boyutu: Yetkilendirme İlişkisi	308
1.4.2. Özerkliğin Fiili Boyutu: Eylemde Bulunabilme Kapasitesi ve Takdir Yetkisi	318
1.4.3. Özerkliğin Getirdiği Takdir Yetkisi	320
1.5. Ara Değerlendirme	325
1.6. Özerklik Çeşitleri	326
1.6.1. Siyasi Özerklik	326

1.6.2. İdari Özerklik	328
1.6.3. Kamu Hukuku Tüzel Kişilerinde Özerklik	329
1.6.3.1 Kamu Hukuku Tüzel Kişiliğini Açıklayan Teoriler.....	330
1.6.3.2. Kamu Hukuku Tüzel Kişisi Kavramı.....	334
1.6.3.3. Kamu Hukuku Tüzel Kişilerinde Takdir Yetkisi	349
1.6.3.4. Takdir Yetkisinin Kaynağını Açıklayan Teoriler	353
1.6.3.5. Ara Değerlendirme	359
1.7. Üniversite Özerkliğinin Kapsamı.....	360
1.7.1. Üniversite Özerkliğinin Kısa Tarihçesi.....	361
1.7.2. Modern Anlamda Üniversite Özerkliği.....	365
1.7.3. Üniversite Özerkliğinin Öğeleri.....	372
1.7.3.1. Örgütsel Özerklik.....	374
1.7.3.2. Mali Özerklik.....	387
1.7.3.3. Kadro Özerkliği.....	409
1.7.3.4. Bilimsel (Akademik) Özerklik.....	418
1.7.4. Ara Değerlendirme	433
1.8. Diğer Statüler	436
2. Özerklik ve Vesayet.....	446
2.1. Genel Olarak Vesayet Kavramı ve Gelişimi.....	448
2.2. Özerklik ve Vesayet Denetimi Arasındaki İlişki	453
2.3. Üniversite Üzerinde Gözetim ve Denetim Olgusu.....	459
2.4. Üniversite Üzerinde Vesayet Denetimi.....	472
III. BÖLÜM: ÜNİVERSİTE VE DEVLET.....	485
1. Üniversite ve Devlet İlişkileri.....	486
1.1. Genel Olarak Üniversite Devlet İlişkileri Açısından Çeşitli Modeller	489
1.1.1. Wilhelm von Humboldt Modeli.....	492
1.1.2. Robert M. Hutchins - Ütopya Üniversitesi	498
1.1.3. Clark Kerr Modeli “Multiversite”.....	511
1.1.4. Burton Clark Modeli “Girişimci Üniversiteler”.....	517
1.1.5. Şirket Üniversitesi.....	527
1.1.6. Özel Üniversite (Private for-profit University).....	536
1.1.7. Vakıf Üniversitesi.....	542
2. Üniversite ve Devlet İlişkisi Açısından Üniversite Özerkliği.....	548

2.1. Türkiye’de Yüksek Öğretim Sistemi ve İdari Yapılanma.....	550
2.1.1. 1982 Anayasası’nın Yüksek Öğretime İlişkin Maddeleri.....	564
2.1.2. 2547 Sayılı Yüksek Öğretim Kanunu’nun Sistematiği.....	569
2.1.2.1. Tarihi Yönü.....	571
2.1.2.2. İçerik Olarak Karakteri.....	572
2.1.2.3. İç Hukukla İlişkisi.....	574
2.1.3. Reform Çalışmaları.....	575
2.2. Federal Almanya Cumhuriyeti’nde Yüksek Öğretim Sistemi ve İdari Yapılanma.....	579
2.2.1. Alman Federalizmi ve Eğitim Kurumu.....	582
2.2.2. Alman Anayasası’nın Yüksek Öğretime İlişkin Maddeleri.....	589
2.2.3. Alman Yüksek Öğretim Kanunu’nun Tarihi Yönü.....	592
2.2.3.1. Alman Yükseköğretim Sisteminin Özellikleri.....	593
2.2.3.2. Alman Yükseköğretim Kurumlarının Devlet ile İlişkileri ve Genel İç Yapısı.....	601
2.2.4. Reform Çalışmaları.....	612
IV.BÖLÜM: ÜNİVERSİTE VE PİYASA.....	617
1. Piyasa Kavramı ve Yükseköğretim “Sektörü”.....	618
1.1. Yükseköğretim Üzerindeki Zorlayıcı Etkiler.....	618
1.2. GATS ve Yükseköğretim.....	642
2. Bilgi Ekonomisi (Bilgiye Dayalı Ekonomi) Kavramı.....	655
3. Bilgiye Dayalı Ekonomide Üniversite.....	660
4. Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı ve Yükseköğretim Üzerindeki Etkileri.....	666
5. Yükseköğretimin Özelleşmesi ve Ticarileşmesi.....	671
6. Yükseköğretimin Ticarileşmesinin Sonuçları.....	680
7. Şirket ve Üniversite.....	684
8. Üniversite ile Şirketin Farkı.....	685
9. Üniversitenin Kurumsal Yapısındaki Somut Değişimler ve Yeni Üniversite Modelleri.....	689
9.1. Sanal Üniversite.....	693
9.2. Küresel Araştırma Üniversitesi ve Elit Üniversiteler.....	697
10. Üniversite ve Yeni Liberal Sistem İlişkileri Açısından Üniversite Yeni Özerklik Anlayışı.....	703
11. Yeni Kamusal Alan Olarak Üniversite.....	713

SONUÇ	722
1. Değerlendirmeler	722
2. Öneriler	729
KAYNAKLAR	753
ÖZET	820
ABSTRACT.....	821

KISALTMALAR

AAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
AMKD	: Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi
AÜEHFD	: Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜHF	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BVerfGE	: Bundesverfassungsgericht (Alman Federal Anayasa Mahkemesi)
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DAAD	: Deutsche Akademische Austauschdienst (Alman Akademik Değişim Servisi)
DFG	: Deutsche Forschungsgemeinschaft (Alman Araştırma Derneği)
Der.	: Derleyen
E.	: Esas numarası
Ed.	: Editor
EUA	: European University Association (Avrupa Üniversiteler Birliği)
GATS	: General Agreement on Trade in Services (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması)
GG	: Grundgesetz (Anayasa /Almanya)
G.Ü.	: Gazi Üniversitesi
HRG	: Hochschulrahmengesetz (Yüksek Öğretim Çerçeve Yasası /Almanya)
Hrsg.	: Herausgeber (Yayımlayan-Editör)
IACL	: The International Association of Constitutional Law

(Uluslararası Anayasa Hukuku Derneği)

İÜHFİM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
K.	: Karar numarası
MIT	: Massachusetts Institute of Technology (Massachusetts Teknoloji Enstitüsü)
No.	: Numara
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
PPP	: Public Private Partnership (Kamu-Özel Ortaklığı)
RG	: Resmi Gazete
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SCI	: Science Citation Index (Bilim Atıf Endeksi)
SSCI	: Social Science Citation Index (Sosyal Bilimler Atıf Endeksi)
TED	: Türk Eğitim Derneği
TODAİE	: Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TÜSİAD	: Türkiye Sanayiciler ve İş Adamları Derneği
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu)
vd.	: Ve devamı
Vol.	: Volume
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

Eğitim toplumun temel kurumlarından bir tanesidir. İnsan var olduğundan bu yana çeşitli şekillerde var olmuş bu kurum, devletin insan unsuru ile doğrudan ilgili olduğu için bir kamu hizmeti olmanın ötesinde bir devlet etkinliğidir. Yükseköğretim ise, genel eğitimin bir parçasıdır ancak, ilk ve ortaöğretimden ayrı olmak üzere bireyselden çok toplumsal bir alana yönelir. Aslında tüm eğitim kademeleri nihayetinde insanın kişiliği ile ilgili olduğu için dolaylı yoldan toplumun ve devletin gelişimi ile ilgilidir; ancak, yükseköğretim doğrudan bilime ve insandaki yaratma güdüsüne yöneldiği için, bir devletin kalkınmasını, toplumsal sorunların çözümüne yönelik buluşların ve toplumdaki çatışmaları çözücü mekanizmaların gerçekleştirilmesini sağlamaktadır.

Bu çalışmanın oluşturulmasında başlıca üç etken rol oynamaktadır. Bunlardan ilki üniversitelerin bir devlette sahip olduğu işlevlerden kaynaklanmaktadır. Üniversiteler, bilgi üreterek, bilgiyi genişleterek ve yayarak, insanlara meslek kazandırarak ve topluma hizmet ederek, onun adeta bir lokomotif konumunda, devletlerin de gelişmesinde ve kalkınmasında önemli yere sahip kurumlardır. Üniversiteler bu işlevleri nedeniyle devletin hemen her alanıyla ilişki içerisinde. Gerek ülkenin daha iyi yönetimi için politika üretmek olsun, gerek ülkenin ekonomik ve sınai olarak kalkınmasına yönelik olsun bir devletteki üniversite geleneği ve üniversite-devlet ilişkileri hedeflenen kalkınma planlarını doğrudan etkilemektedir. Özellikle 1980'den sonra 2547 sayılı Yüksek Öğretim Yasası'nın yürürlüğe girmesinin ardından tartışılmaya başlanan 'üniversite özerkliği' kavramı üzerinde kavramsal ve uygulamaya yönelik belli bir çerçeve ülkemizde çizilmiş değildir. Bunun nedeni, üniversite özerkliği kavramı ile üniversite devlet

ilişkilerinin doğrudan belli bir hukuk dalının altında yer almamasından ve özellikle dünya genelinde de özerkliğin çok kolay belirlenebilecek bir olgu olmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü hem üniversite, hem de özerklik ayrı ayrı, hem Anayasa hukuku, hem idare hukuku, hem de ekonomi ve maliye alanları, hem de sanayi ile ilişkilidir.

Üniversiteler hizmet yerinden yönetim örgütleridir ancak nitelikleri ve üstlendikleri etkinlik gereği diğer hizmet yerinden yönetim kuruluşlarından ayrılırlar. Bu açıdan üniversite özerkliği denildiğinde ilk bakışta idari, mali ve bilimsel olmak üzere üç ayrı alan anlaşılmaktadır. Ancak özerklik nasıl bir hukuki doğanın içinde yer almalı ve ne şekilde anlaşılmalıdır? Kuşkusuz bu soruyu yanıtlamak için ülkemizde var olan üniversite geleneğinin ve bu alanda yapılmış ve var olan yasal düzenlemelerin tarihi süreç içerisindeki gelişiminin incelenerek ortaya konulması gerekmektedir. Bununla birlikte günümüzde bilgi artık uluslararasılaşmış ve eskiye oranla daha erişir hale geldiği için, globalleşmiş bir üniversite modeli hakimdir. Böyle bir arenada üniversitenin sahip olduğu çok yönlü **özerkliğin sınırını çizmek** elbette kolay olmamaktadır. Burada özellikle devlet-üniversite ilişkilerinde karşılıklı bir etkileşim ve hassas bir denge söz konusudur. Söz konusu hassas dengeye bir de sanayi eklenmiştir ve ortaya **üniversite-devlet-sanayi ilişkileri şeklinde tanımlanan bir üçlü sarmal ilişki** çıkmıştır. Tüm bu karmaşıklıklar içerisinde özerklik istenildiği şekilde içi doldurulabilen bir kavrama dönüşmüştür.

Çalışmayı yapmamdaki ikinci etken Türkiye açısından somut durum ve koşullar açısından, üniversite üzerinde çok fazla sorun olması, özerklik tartışmalarının sürekli gündemde olması ancak bir çözüm elde edilememesi ile dünyada yaşanan yükseköğretimin dönüşümüne Türkiye'nin, ayak uydurma çabaları

içerisindeyken, yozlaşma tehlikesi ile karşı karşıya kalmasıdır. Öncelikle **Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik** durumunu oluşturan, bölgesel gelişmişlik düzeylerinin arasındaki uçurum, gelir dağılımındaki eşitsizlik, bilimsel ve teknolojik gelişmelerde çığır açıcılığı yakalayamama olguları ve 1980'lerin ardından ülkede uygulanan yeni liberal politikalar doğrultusunda ülkenin içine düştüğü kültür bunalımı, akla ilk olarak üniversite ve yükseköğretim olgusunu incelemeyi getirmiştir. Bununla birlikte, yükseköğretim alanına ilişkin ülkemizdeki güncel sorunlar, kaynakların yetersizliği, yükseköğretim önündeki aşırı yığılma, devletin etkisinin azaltılması ve üniversitelerin hesap verilebilirliğinin topluma yönelmesi ile birlikte ortaya çıkacak olan aracı kurullar gibi ülkenin çözmek zorunda olacağı zor sorunlar bulunmaktadır. Ancak çalışmada özellikle söz konusu sorunların yalnızca Türkiye'ye özgü olmadığını göstermek için, benzer sorunların tüm dünyada var olduğuna ve ülkelerin içine düştükleri bunalımlardan kurtulmak için gerçekleştirdiği reformlara yer yer değinilmiştir. Öte yandan çalışmada, ulusal karakterde bir yükseköğretim sistemi geliştirilmesi için sıklıkla yasa koyucuların yasa gerekçelerinde dile getirdiği ve örnek gösterdiği Almanya, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri gibi gelişmiş ülkelerdeki sistemlerin kendine özgü koşullarda geliştiği vurgulanmak istenmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin bir yükseköğretim reformu gerçekleştirirken ve bu reform doğrultusunda üniversite özerkliğini yeniden tanımlayacağı sırada, yabancı örneklerden doğrudan yararlanması değil, onlardan bazı dersler çıkartmasının gerekliliği de vurgulanmak istenmiştir.

Çalışmanın yapılmasındaki üçüncü etken, yükseköğretim ve üniversite özerkliği konusuna yönelik **hukuk bilimine ilişkin** sorunlardır. Bunlardan ilki yükseköğretim alanındaki kavram kargaşasıdır. Hukuk disiplinine yabancı bir hukuk

sisteminden giren kavramların –örneğin çalışmada irdeleneceği üzere, üniversitelerin iç denetimi, iç kontrolü, hesap verilebilirlik gibi- her zaman aynı doğrultuda kullanılmadığı görülmektedir. Bununla birlikte özerklik, akademik özgürlük, bilim özgürlüğü ve üniversite özerkliği kavramları da içeriği netleşmiş bir şekilde kullanılmamakta ve çoğu zaman birbiri ile karıştırılmaktadır. Hatta yalnızca Türk hukuku açısından değil Almanya ve diğer yabancı hukuk sistemlerinde de benzer kavram kargaşalarının yaşandığı görülmüştür. İkincisi, üniversite özerkliğinin ortaya konulması için ne tek başına Anayasa hukukunun, ne tek başına idare hukukunun yeterli olduğu görülmüştür. Bu durum, yükseköğretim hukukunun disiplinler arası niteliğinden kaynaklanmaktadır ve alana ilişkin bir genel eğitim hukuku teorisi geliştirilmesi gerekmektedir. Çalışma, ileride bu alanın gelişmesine katkı yapmak üzere, söz konusu eğitim hukuku alanının ve özel olarak da yükseköğretim hukukunun ayrı bir disiplin olarak gelişmesi fikrini de savunmaktadır. Çünkü yeni liberal politikalar, özerkliğin tanımını değiştirirken, üniversiteleri dönüştürmektedir. Bu açıdan eğer Türkiye’de, kendine özgü ilkeleri olan bir eğitim hukuku disiplini geliştirilemezse, söz konusu eğitim ve yükseköğretim alanı özel mülkiyet ve sözleşme hukuku alanlarına hakim olan ilkeler doğrultusunda gelişecek ve eğitimin kamusalılığı ile sosyal hak yönü dışlanma tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır. Üçüncüsü, Türkiye’de yükseköğretim alanında sistemsiz ve dağınık bir yasalaşmanın hakim olmasıdır. Alana ilişkin sistemsizlik, ortada bir düzensizlik de yaratmak da, çoğu zaman farklı zamanlarda ve farklı başlıklarda çıkartılan mevzuat birbirini tekrar etmekte, ya da birbiri ile çelişmektedir. Bu nedenlerle Anayasa hukuku, idare hukuku ve devlet teorisi ile eğitim sosyolojisinden ve felsefesinden de faydalanarak gelişen

ve temel ilkeleri bu doğrultuda şekillenen bir **eğitim hukuku disiplininin** oluşturulması zorunluluktur.

Çalışmada öncelikle, üniversitenin Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye açısından tarihi gelişim süreci içerisinde bir kurum olarak geçirdiği evreler incelenmiş, ardından, üniversitenin bir kurum olarak hem sosyolojik açıdan, hem de hukuk sistemi açısından neyi ifade ettiği irdelenmiştir. Avrupa, Avrupa ülkelerinden de ağırlıklı olarak Almanya ve ABD'nin tercih edilmesinin nedeni, bu iki ülkenin üniversitelerinin, dünya üzerinde baskın karakterde olan ve başka ülkelerin de yoğun olarak esinlendiği sistemler olmalarıdır. Öte yandan bilimsel çığır açıcı buluşlarda söz konusu iki ülke en önde gitmektedir. Bu da hiç kuşkusuz, söz konusu ülkelerde üniversite özerkliği olgusunun nasıl algılandığı ve üniversitenin bir kurum olarak nasıl şekillendiği yönünde bir merak uyandırmaktadır. İkinci bölümde ise özerklik olgusu, yabancı literatürdeki benzer kavramlarla da kıyaslanarak açıklanmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde üniversite ve devlet ilişkileri açısından ileri sürülen ve üniversite alanında köşe taşı olan fikirlere yer verilerek, yer yer ABD ile yapılan kıyaslamalar ile Almanya'nın ve Türkiye'nin yükseköğretim sistemleri, üniversite-devlet ilişkisi açısından irdelenmiştir. Bu kıyaslama, özellikle Türkiye'de devletten bağımsızlaşma olarak algılanan üniversite özerkliğinin, Almanya'da ne yönde algılandığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Çünkü Almanya'da da özellikle 1998 yılından itibaren üniversite ve yükseköğretim açısından Anglo-amerikan sistemine yönelme vardır. Bu doğrultuda, Almanya'da gerçekleştirilen yükseköğretim reformları hem daha özerk bir üniversiteye yönelik hem de, birbirinden kopuk olmayan, aralarında uyum olan ve belli bir ortak felsefeye göre hareket eden üniversiteler olarak, belli bir Alman devlet anlayışı ve felsefesini

yansıtacak şekilde oluşmaktadır. Bu özellikle son bölümdeki “elit üniversite” anlayışında ortaya konulmuştur. Son bölümde üniversite ile piyasa ilişkisi irdelenmiş ve burada özellikle yeni ekonomik düzen olan bilgiye dayalı ekonomide üniversitenin geçirdiği dönüşüm ortaya konulmuştur. Bu açıdan, üniversite özerkliğinin yeni tanımlarının salt ekonomik bakış açısına göre oluşturulduğu kanıtlanmaya çalışılmış ve üniversitenin özellikle düşünsel alanda da geçirdiği dönüşüme dikkat çekilmek istenmiştir. Bu da yeni kamusal alan tartışmaları ile birlikte alevlenen bir üniversite fikridir.

Çalışmanın sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılmıştır ve en sonda “öneriler” bulunmaktadır. “Öneriler” kısmında tartışmaya ve geliştirilmeye açık olmak üzere ve ileride bu alanda gerçekleştirilecek çalışmalar açısından da bir zemin rapor olma niteliği taşıyan, Türkiye için somut bir yükseköğretim sistemi ve üniversite örgütü önerisi yapılmış, Yükseköğretim Anayasası niteliğinde yeni bir yasa yapılması ve söz konusu yasanın dayanması gereken temel ilkeler belirtilmiştir.

I. BÖLÜM: ÜNİVERSİTE OLGUSU

Bilimsel bir kurum ve kişi topluluğu olarak eğitim sisteminin en üst basamağında yer alan üniversitenin antik çağdan günümüze işlevleri ve kapsamı değişiklik göstermiştir. Üniversite bir kurum olarak her çağda yer almış, bilgi üretme ve yayma işlevleri nedeniyle hem politika ve devletle, hem de toplumun düşünsel ve yaratıcı yönüyle doğrudan ilişki içinde olmuştur. Artık ulusal sınırları aşmış olan 21. yüzyıl üniversitesi, günümüze değin Avrupa'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Türkiye'de farklı yönde bir gelişim çizgisi göstermiştir. Bu kuşkusuz her devletin de farklı birer tarihi alt yapıya, farklı koşullara ve sosyal yapılara sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde üniversite öncelikle bir kavram olarak, her üç toplumun gelişim ve dönüşüm süreçleri içerisinde değerlendirilecektir.

Üniversite olarak ele alınacak kurumların beş ayırıcı özelliği vardır.

Bunlar,

- Soyut, kavramlaştırılmış, kurumsal bilgilerin üretildiği ve aktarıldığı bir kurum olması;
- Bilgi üretimi ve aktarımı işinin, bu işi sürekli meslek edinmiş kişilerce gerçekleştirilmesi;
- Söz konusu kurumların kendi ihtiyacı olan gelecekteki üyelerini de eğiterek, bilimsel üretim ve aktarımı kişisel eylem olmaktan çıkarması ve bu işi sürekli bir kurumsal etkinlik haline getirmesi;
- Söz konusu kurumlardan mezun olmanın, toplum içindeki belli mesleklerin icrasında ve belli sorumlulukların yüklenilmesinde bir ön koşul haline gelmesi;

- Eğitimin belli bir amacı gerçekleştirmesi için yapılması dolayısıyla belli bir programın izlenmesidir¹.

Bu açıdan çalışmanın birinci bölümünde öncelikle üniversite bir kurum olarak ele alınırken, onun hem Almanya’da, hem Amerika Birleşik Devletleri’nde, hem de Türkiye’de tarihi gelişimi incelenecek ve hukuk sistemi içerisindeki yeri ve hukuki doğası, kurum kavramı ile ilişki kurularak ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu yapılırken, öncelikle üniversite kavramının günümüzde genel olarak sahip olduğu içeriği, organizasyon olarak yapısı, sosyolojik olarak doğası (kurum kavramı) ve devlet, toplum ve üniversite ilişkileri açısından işlevleri üzerinde durulacaktır.

1. Üniversite: Kavramsal Analiz-Üniversitenin Doğuşu ve Gelişimi

Latince “universitas” sözcüğü “kurum”, “tüzel kişi (corporation)” anlamına gelmektedir. “Üniversite” sözcüğü de “evrenselliği, birliği, birleştiriciliği, bilgi alanlarında yayılmayı ve bilgiyi bütünleştirmeyi” ifade etmektedir². Türk Dil Kurumu’nun Türkçe sözlüğünde “üniversite” sözcüğü “*Bilimsel özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip, yüksek düzeyde eğitim, öğretim, bilimsel araştırma ve yayın yapan fakülte, enstitü, yüksekokul vb. kuruluş ve birimlerden oluşan öğretim kurumu*” olarak tanımlanmıştır. Sözcüğün Almancası olan “universitaet” Almanca sözlükte, “*birden çok bilim alanının öğretildiği ve araştırıldığı, insanların öğrenim*

¹ İ. Tekeli, S. İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı: 154, Ankara, 1993, s. 1.

² İ. Dülger, **Üniversite Yönetiminde Değişim ve Özerklik**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Temmuz 1991, s. 1;
“universitas magistrorum et scholarium”un da kısaltması olarak kullanılan Latince sözcük, öğretmen ve öğrencilerden oluşan bir topluluğu ifade etmek için kullanılmaktaydı.

gördükleri yüksekokul” şeklinde tanımlanmıştır³. Aynı sözcüğe karşılık gelen “Hochschule” ise Almanca sözlükte “*bir kişinin öğrenim gördüğü ve akademik bir derece elde ettiği, bilimsel öğretim ve araştırma kurumu*” şeklinde tanımlanmaktadır⁴. Sözcüğün İngilizcesi olan “university” İngilizce sözlükte, “*bir derece almak için öğrenim görülen ya da araştırma yapılan en yüksek derecede eğitim kurumu*” şeklinde tanımlanmıştır⁵. Sözcüğün Fransızcası olan “université” Fransızca sözlükte iki farklı şekilde tanımlanmıştır. Bunlardan ilki sözcüğü “*Orta Çağ’da krala ve papalığa ait bazı ayrıcalıklardan faydalanan ve eğitimden sorumlu dini / ruhani kurum*” olarak tanımlanmıştır; ikincisi ise, “*yükseköğretim alanında ortak bir idareye sahip okul grubu*” şeklinde tanımlanmıştır⁶.

Üniversite kavramının⁷ üzerinde anlaşılmış dört temel özelliğinden söz edilebilir. Bunlar:

-Üniversite, akademiklerden ve öğrencilerden oluşan usta (senior) ve çıraklardan (junior) oluşan bir topluluktur;

-Üniversite bilgi ile bağlantılıdır. Üniversitenin her bir disiplini, bilginin farklı dallarını oluşturur ve üniversite bilginin farklı dallarının buluştuğu, bütünleştirici bir kurumdur;

³ Pons Kompaktwörterbuch, “*Hochschule, an der in vielen Wissensgebieten gelehrt und geforscht wird und an der man studieren kann.*”

⁴ Pons Kompaktwörterbuch, “*Universitaet; wissenschaftliche Lehr- und Forschungseinrichtung, wo man studieren und einen akademischen Grad erwerben kann.*”

⁵ Oxford Dictionary, “*an institution at the highest level of education where you can study for a degree or do research.*”

⁶ Larousse, “*Au Moyen Âge, institution ecclésiastique jouissant de privilèges royaux et pontificaux et chargée de l’enseignement.*”, “*Ensemble d’établissements scolaires relevant de l’enseignement supérieur regroupé dans une circonscription administrative: L’université de Caen, de Paris-X.*”

⁷ Üniversite kavramının farklı dillerdeki sözlüklerde tanımlanış biçimi aslında bu ülkelerin yükseköğretim sistemlerinin tarihleri ile ilgilidir. Örneğin Alman yükseköğretim sistemi ve üniversite kurumu araştırma ve öğrenimin birliğine dayalı bir kurum olarak gelişmiştir. Fransız sisteminde göze çarpan husus, üniversitelerin idareye oldukça bağlı, mesleki eğitime ağırlık veren kurumlar olmalarıdır. Türkiye’nin üniversite tanımı da, 2547 sayılı yasada yer alan tanım ile aynıdır.

-Üniversite gerçeği araştıran bir kurumdur; bilginin farklı dallarını bir araya getiren üniversitenin amacı gerçeği araştırmaktır;

-Üniversite özgür ruha sahip olması gereken bir kurumdur⁸.

Bununla birlikte üniversite kavramı üç farklı açıdan ele alınıp incelenebilir. Bunlar; üniversitenin doğası, üniversitenin işlevi ve üniversitenin bir toplumda üstlendiği farklı rollerdir. Üniversite esas olarak “bilgi” kavramı ile ilişkilendirilir. Üniversite bilginin üretildiği, paylaşıldığı ve dağıtıldığı bir kurum olduğu için toplumların merkezinde yer alır.

Bu bölümde üniversite, Avrupa ve Avrupa’da ağırlıklı olarak Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye açısından tarihsel gelişimi çerçevesinde kavramsal analiz yapılarak incelenmiştir. Bu doğrultuda her üç toplumda yükseköğretimin bir etkinlik olarak hangi tür aşamalardan geçmiş olduğu, nasıl kurumsallaştığı gibi sorulara yanıt aranmıştır.

1.1. Avrupa ve Üniversitenin Gelişimi

Üniversite kavramının bir Avrupa ürünü olduğu görüşü, üniversite ve yükseköğretim alanındaki yazında hakim görüş olarak yer almaktadır. Bu görüşün en sıkı savunucularından Rüegg, üniversitenin Avrupa’nın mükemmeliyet kurumu olduğunu, Avrupa’da şekillendiğini ve lisans, mastır ve doktora derecesi veren bir kurum olarak üniversitenin Avrupa’da doğduğu haliyle dünyanın her yerine yayıldığını savunmaktadır⁹. Almanya, İngiltere ve Fransa yükseköğretim sistemleri

⁸ H. Hetherington, “University Autonomy”, **University Autonomy: It’s Meanings Today**, International Association of Universities, Paris, 1965, s. 5.

⁹ W. Rüegg, **A History of the University in Europe, Volume 1-Universities in the Middle Ages**, Cambridge University Press (General Editor: Walter Rüegg-Editors: Hilde De Ridders-Symoens),

ve üniversiteyi algılayış biçimleri bakımından Avrupa’da üç farklı modelin temsilcileridir. Ancak Avrupa’daki bir “Avrupalılık” kimliği ile bütünleşme aslında tarihsel açıdan bazı ortak gelişmelere sahip olmuştur. Bu açıdan üniversite kavramının gelişimi, her ne kadar üniversite tüm Avrupa’da çeşitlilik göstermiş ise de, ortaçağ Avrupası’nda 19. yüzyıla değin paralel bir anlayışta, feodal toplumun gerekleri doğrultusunda gelişmiştir ve günümüz Avrupa üniversiteleri 800 yıllık bir geçmişe sahiptir. Bu açıdan Avrupa’da üniversite kavramının ortaya çıkışının beş ayırdedici dönemden geçtiği söylenebilir. İlki ortaçağda, 12. ve 16. yüzyıllar arasındaki *Studium Generale* ya da *Universitas Magistrorum et Scholarium*¹⁰ olarak bilinen yükseköğretim kurumunun ortaya çıkışı, ikincisi, 16. yüzyılın ikinci yarısından 18. yüzyıla kadar devam eden bir geriye gitme dönemi, üçüncüsü, 19. yüzyılın başlarından II. Dünya Savaşı’na kadar devam eden ve tüm Avrupa’yı etkileyen Almanya’nın yükseköğretim alanındaki dönüşümü, dördüncüsü, II. Dünya Savaşı’nın ardından 1970’lere kadar devam eden çeşitlilik ve genişleme dönemi, beşincisi ise, günümüzde halen devam eden, yeni liberal politikaların etkisinin altında, üniversitenin rollerinin değiştiği ve tartışıldığı dönemdir.

Cambridge, 2003, s. xix, xx; Jacques Verger de aynı görüştedir. Bkz. J. Verger, “Patterns”, **A History of the University in Europe, Volume 1-Universities in the Middle Ages**, Cambridge University Press (General Editor: Walter Rüegg-Editors: Hilde De Ridder-Symoens), Cambridge, 2003, s. 35.

¹⁰ “Universitas Magistrorum et Scholarium” Latince bir ifadedir; “Öğretmenler ve Öğrenciler Birliği” anlamına gelmektedir.

1.1.1. Ortaçağ Avrupası'nda Üniversitenin Gelişimi ve Geleneği

Ortaçağın takip ettiği ilk dönemde, 5. yüzyılda “üniversite”¹¹ günümüz anlamında bir kurum olarak belirmemişti ve yalnızca ruhani bir eğitime yönelmiş olarak manastır eğitimi söz konusuydu. Ortaçağın ilk eğitim kurumları da bu manastır okullarına (Klosterschule) dayanmaktadır. Bir başka ifade ile 11. yüzyıla gelinene dek, ortaçağda manastırlar ruhani bir eğitim amacına hizmet eden kurumlar olarak ortaya çıkmışlardı. Bu okullardaki öğreti daha çok İncil ve kilise düzenini ve kurallarını içermekteydi. Dini öğretinin yanında, “Özgür Sanatlar” denilen yedi sanat da bu okullarda öğretilmekteydi. Bunlar, trivium denilen gramer, retorik ve didaktik; quadrivium denilen, müzik, aritmetik, geometri ve astronomi idi¹². Daha sonra 11. yüzyılda, manastırlar bir reform döneminden geçmişler ve yeni şehirlerde katedral okulları (Domschule) ve papaz okulları olarak açılmaya başlanmışlardır. İlk üniversiteler aslında 11. yüzyılda İtalya’da kurulmuştur. Ancak bu okullar ilk başta sadece birbirinden bağımsız ve tek tek fakülteler şeklinde kurulduğundan üniversitenin kurum olarak ortaya çıkış tarihini vermek zordur¹³. Avrupa’da üniversiteler esas olarak dönemin iki farklı modeli olan Paris ve Bologna modellerini temel alarak 12. yüzyılda gelişmeye başlamıştır. Avrupa’nın en eski üniversitesi bu

¹¹ Üniversite sözcüğü Roma Hukuku’na kadar geri gidilirse Latince “universitas” sözcüğüne dayanır. Universitas, kelime anlamı olarak bütüncül bir yapı, bir ortaklık meydana getiren birlik anlamına gelmektedir. (korporative Einheit); T. Ellwein, **Die Deutsche Universitaet vom Mittelalter bis zu Gegenwart**, 2. Auflage, Frankfurt am Main, Verlag Anton Hain, 1992, s. 23.

¹² J. Verger, 2003, s. 36-38, 41.

¹³ H. Schelsky, **Einsamkeit und Freiheit, Idee und Gestalt der deutschen Universitaet und ihrer Reformen**, 2. Auflage, Duesseldorf, Bertelsmann Universitaetsverlag, 1971, s. 16; 1200 yılında profesörlerin ve öğrencilerin Paris ve Bolonya’da “universitas magistrorum et scholarium” (öğreten ve öğrenenlerin birliğinden oluşan bir ortaklık birliği) şeklinde birleşmesi ile günümüz anlamındaki üniversitenin temelleri atılmıştır. H. Schelsky, 1971, s. 14-15.

anlamda Bologna üniversitesidir ve 1088’de kurulduğu söylenmektedir¹⁴. Ortaçağda henüz bir merkezileşme olmadığından, üniversitenin, ön planda olan yerel güçler karşısında koruyucusu papalık ve krallar olmuştur. Bu dönemde üniversiteye hukuki bir kişilik / kuruluş olma hakkı tanınmış ve üniversite yerel güçler karşısında, bir kurum -tek bir varlık- olarak, akademik kurumsallaşma kazanmış, kral ve papalık arasında da saygın bir yer edinmişti. 1249 yılından itibaren de her ulusun kendine özgü olarak üniversitelerinin içyapısı ve organizasyonu oluşmaya başlamıştır. Fakülteler, ilk olarak din bilimleri (teoloji), hukuk ve tıp alanında ortaya çıkmıştır. Bu alanların okullarına daha sonra Paris’te 1270’lerde “fakülte” adı verilmiştir. Bu fakültelerde üç akademik derece kabul edilmiştir: Bakkalarien (bakalorya), Lizentiaten (öğrenimini tamamlamış kimse, diplomalı), Master (lisansüstü). Bologna üniversitesinde özellikle hukuk ve tıp alanlarında yükseköğrenim görmek isteyen ve varlıklı ailelerden gelenler öğrenim görmekteydi. 1231’de papa IX. Gregory yükseköğretim alanında reformlar gerçekleştirerek, dönemin önemli gelişmelerine imza atmıştır. Özellikle, Paris Üniversitesi’nin “Magna Carta”sı olarak bilinen, *parens scientiarum* (bilimlerin annesi) vaazını yayınlamıştır. Bu vaaz esas olarak üniversiteyi şehirden ve kraldan bağımsızlaştırmakta ancak papalığa bağlı hale getirmekteydi¹⁵.

Ortaçağdaki diğer önemli bir yükseköğretim kurumu ise kurultaylardı (Kollegien/colleges). Bunlar aslında kilise kuruluşlarıydı ve Fransa ve İngiltere’de, Almanya’da olduğundan daha çok gelişmişti. Kurultaylar kilise temelli olmakla

¹⁴ Yaygın görüşün bu olduğunu belirtmekle birlikte Walter Rüegg, Bolonya Üniversitesi’nin kuruluşunun o tarih olduğu yönünde kesin bir delil olmadığını ve Bolonya Üniversitesi’nin kuruluş tarihinin 1088 olarak belirlenmesinin 1888 yılında, dönemin Giosué Carducci başkanlığındaki üniversite kurulu tarafından, bir rektörler toplantısı sırasında ilan edildiğini söylemiştir. W. Rüegg, Vol. 1, 2003, s. 4.

¹⁵ P. Nardi, “Relations With Authority”, **A History of the University in Europe, Volume 1- Universities in the Middle Ages**, Cambridge University Press (General Editor: Walter Rüegg-Editors: Hilde De Ridder-Symoens), Cambridge, 2003, s. 89.

birlikte daha çok erkeklerin katıldığı, özgürce tartışıp belli konularda konuşmalar yaptıkları, öğrenim¹⁶ gördükleri ve gözetim yaptıkları birer kurumlara dönüşmüş ve ders verilen yerler olmuşlardır¹⁷.

13. yüzyılda üniversite sözcüğünün karşılığı olarak *studium generale* kullanılmaktaydı. Buradaki *generale* sözcüğü söz konusu kurumun, farklı yerlerden gelen öğrencileri kabul etmesi anlamına gelmekteydi ve öğrenciler gelmiş oldukları yerlere göre gruplanırlardı. Bu gruplara *natio* denilirdi¹⁸. Bir yükseköğretim kurumunun *studium generale* olarak adlandırılabilmesi için üç özelliğe sahip olması gerekmektedir. İlki, söz konusu kurumun, Hıristiyan dünyasının tümünde tanınacak nitelikte mastır ya da doktora gibi bir derece vermesi gerekliliğidir. Böyle bir derece sahibi kişi, herhangi bir yerde ek sınavlara tabi olmadan öğretim görevini üstlenebilir. Buna *jus abique docendi* denilmektedir. İkincisi, söz konusu kurum yerel ve çeşitli dini otoritelerin etkisinden, krallık ve papalık koruması nedeniyle bağımsızdır. Üçüncüsü ise, *studium generale*de öğrenim görenlerin, orada yerleşik olmasalar dahi, sırf o kurumda öğrenim görmekten dolayı, o kurumun ayrıcalıklarından faydalanabiliyor olmalarıdır. *Studium generale*, hocalardan ve öğrencilerden oluşan, bir dereceye kadar yasal özerkliği olan, kendi yöneticilerini ve

¹⁶ Almanca'da "Lehre" sözcüğü yalnızca yüksekokullardaki öğretim için kullanılmaktadır. İlk ve orta öğretim için bu sözcük kullanılmamaktadır. Lehre sözcüğü, doktrin / öğreti olarak ifade edilebilir. Bu anlamda yükseköğretim kurumlarında gerçekleştirilen eğitim öğretim bilimseldir ve yükseköğretim kurumlarının asıl işlevi bireyleri birer vatandaş olarak yetiştirmede ortaya çıkar. Eğitimin amacı ise bilimsel anlayışın uyandırılmasıdır. B. Davran, "Türk Üniversitesinin Reformu Tasavvuru Münasebetiyle Alman Üniversitesinin Hukuki Temellerine Kısa Bir Bakış", **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi**, 2. baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları No: 211, 1998, Cilt 1, E. E. Hirsch, s. 61.

¹⁷ J. Verger, Vol 1, 2003, s. 60-62.

¹⁸ A. B. Cobban, **The Medieval Universities: Their Development and Organization**, Methuen&Co Ltd, London, 1975, s. 23-24; A. Gieysztor, "Management and Sources", **A History of the University in Europe, Volume 1-Universities in the Middle Ages**, Cambridge University Press (General Editor: Walter Rüegg-Editors: Hilde De Ridders-Symoens), Cambridge, 2003, s. 109-11, 114-116.

çalışanlarını seçebilen, düzenleyici işlemler yapabilen ve ayırdedici birer mührü olan kurumlardır¹⁹.

En eski Alman Üniversitesi 1386 yılında kurulan Heidelberg Üniversitesi'dir. Ancak bu tarihten önce Almanca konuşulan coğrafyanın içinde olmamasına rağmen Alman prensleri üniversitelerin temelini Kutsal Roma İmparatorluğu'na dayandırmışlardır. Örneğin 1158 yılında Kral Friedrich Barbarossa Bolonya üniversitesi için, 1348 yılında da Kral IV. Karl, Prag'daki Karls Üniversitesi için böyle söylemiştir²⁰. 14. ve 15. yüzyıllarda kilise ve kral arasındaki güç savaşı ve çekişmeler üniversiteye de yansımaktaydı. Ortaçağda, fakülteleri aydınlanma ruhundan etkilenen ve diğer fakülteler üzerinde din bilimleri (ilahiyat) fakültesinin etkisinin olmadığı ilk üniversite Göttingen Üniversitesi olmuştur. Bu üniversitede araştırma ve öğretim kilisenin etkisinden kurtarılmıştı ancak buna karşılık devletin etkisi sürmekteydi. 1789 Fransız Devrimi'ne kadar Avrupa'da 142 üniversite açılmıştı ancak Napolyon zamanında birçok üniversite kapanmıştır²¹.

Üniversitelerin gelişimini dönemin siyasi ve sosyal olayları ile birlikte değerlendirdiğimizde 15. yüzyıl ile 17. yüzyıl arasında kurulmaya başlanan mutlak monarşilerin, üniversiteleri giderek daha çok siyasi bir kontrol altına aldıkları görülmektedir. Bu yüzyıllara kadar kiliseye bağlı olan üniversiteler devletin artan ihtiyaçlarına cevap vermek için, devlete bilgili hukukçular, memurlar yetiştirmeye yönelmişlerdir. Devlet de gerek profesörlerin, gerekse öğrencilerin seçiminde daha etkili olmaya başlamış ve denetimi arttırmıştır. Özellikle 17. yüzyıla gelindiğinde

¹⁹ A. B. Cobban, 1975, s. 27-32.

²⁰ H. Schelsky, 1971, s. 15.

²¹ H. Schelsky, 1971, s. 19; 1790 yılında İtalya'da 26 üniversite, Fransa'da 25, İspanya'da 23, Avusturya-Macaristan'da 12, Hollanda'da 6, İskoçya'da 5, İskandinavya'da 4, İngiltere'de 2, Rusya'da 2, İrlanda'da 2, Portekiz'de 2 ve İsviçre'de 1 üniversite bulunmaktaydı.

Fransız üniversitelerinde özerklik kalkmıştı ve Alman prensliklerinde de tüm otoriteler, üniversite etkinliğini katı kurallara bağlamışlardır²².

Almanya 19. yüzyılın başlarında Avrupa'nın en geri ülkeleri arasındaydı ve feodal sistem tam anlamıyla tasfiye edilememişti. Bunun iki nedeni vardı. İlki, ülkenin coğrafi konumunun yeni ticaret yolu haline gelmiş olan Atlantik'ten uzak olmasıydı. İkinci neden ise 16. yüzyıldan beri ülke topraklarında savaşların hiç dinmemiş olmasıdır. 19. yüzyılın başlarında Almanya'yı ziyaret eden Madame de Staël Almanya'nın o dönemde aristokratik bir federasyon olduğunu belirtmiştir. İmparatorlukta ortak bir kamuoyu ve aydınlanma merkezinin yokluğu türdeş bir ulusun oluşumunun önünde engel oluşturmaktaydı. Ancak Almanya'nın siyasal gücü için zararlı olan bu bölünmüşlük aslında hayal gücünün ve dehanın girişeceği her türlü özgür ortamı da yaratmış oluyordu. Yazar ve düşünürlerin çoğu yalnızlık içinde, küçük bir çevrede çalışıyordu. Madame de Staël, Alman üniversitelerinin gelişmişliğini o dönemdeki hükümetlerin yapısına bağlamıştır. Bununla birlikte üniversitelerde dil öğretimine verilen önem de dönemin Alman üniversitelerinin karakteristik özelliği olmuştur²³. Schelsky de Almanya'da bilimin gelişiminin daha çok üniversite dışı kurumlarda gerçekleştiğini ve değerli araştırmacılar ile yüzyıla şekil veren filozofların akademilerde ve kendi aralarında kurmuş oldukları çeşitli topluluklarda yetiştiğini belirtmiştir²⁴.

²² T. Timur, 2000, s. 58.

²³ T. Timur, 2000, s. 67-68, (Eserin adı: Über Deutschland, Madame de Staël).

²⁴ H. Schelsky, 1971, s. 28-29.

1.1.2. 19. Yüzyıl Avrupası'nda Üniversiteler

19. yüzyıla gelinene kadar Avrupa'da ortaya çıkan ve üniversiteleri temelden etkileyen en büyük gelişme mutlak monarşilerin ortaya çıkması ve ulus bilincinin oluşması olmuştur. Bunun en önemli sonucu ise, üniversitenin kilisenin etkisinden kurtulup bu sefer de devletin etkisi alanına girmesi olmuştur. Üniversiteler, devlete memur, hukukçu, kısaca idare teşkilatı içerisinde yer alacak elemanları yetiştirecek kurumlar olarak algılanmışlardır.

Bu döneme doğru gerçekleşen önemli olaylarda bir diğeri Fransız Devrimi olmuştur. Fransız Devrimi'ne kadar bilim akademileri, farklı disiplinler, bilimsel alanlarda uzmanlaşma olguları bütün Avrupa'da yaygınlaşmıştır ve çeşitli topluluklar arasında gelişmiştir. Ancak söz konusu dağınık toplulukların ve akademilerin bilimsel uzmanlaşma ile yeterince baş edememesi, bilimsel araştırmanın üniversitelere sığramasına yol açmıştır. Devrim de eskiye dair bütün kurumları tasfiye etmiş ve bilimi kendi emrine almıştır. 1789 ile 1799 yılları arasında Fransa'da eğitim ve öğretimin yüzü tamamen değişmiştir ve yükseköğretim, yüksekokullar şeklinde örgütlenmeye başlamıştır. Bilimsel araştırmalar için kolaylıklar, laboratuvarlar ve maddi kolaylıklar sağlanmış; bilim bu şekilde burjuvazinin eline geçmiştir²⁵. 10 Mayıs 1806 tarihinde bir yasa ile Napolyon Bonapart'ın etkisiyle yeni bir üniversite kurulmuştur. Burada amaç, bilimi ve yükseköğretimi tamamen devletin hizmetine sunan, askeri ve sivil mevkiileri dolduracak insanların yetiştirilmesi olmuştur²⁶.

²⁵ T. Timur, 2000, s. 64-65.

²⁶ Fransa'da, 17 Mayıs 1808 kararnamesi ile kamu öğretimi bütün imparatorlukta yalnızca devlete tevdi edilmiştir. Hiçbir okul ve hiçbir öğretim kurumu İmparatorluk Üniversitesi'nin dışında ve onun

19. yüzyıl Almanya’da üniversitelerin gelişmesi bakımından oldukça önemlidir. Bu yüzyılda Almanya “Bilim Toplumu” olarak adlandırılmaktaydı. Bu dönemde Wilhelm von Humboldt tarafından 1810 yılında Berlin’de kurulan üniversite daha sonra tüm dünyada model olarak alınacak bir üniversite niteliğindedir ve getirdiği yükseköğretim ilkeleri bakımından son derece önemlidir.

Wilhelm von Humboldt 1809 Mart ayından 1810 Haziran ayına kadar Prusya İçişleri Bakanlığı’na bağlı Kültür ve Öğretim bölümünde 16 aylık başkanlık yapmıştır. Onun üniversite düşüncesi yeni-hümanist ve idealist bir düşünce sistemiyle bütün dünyaya yayılmıştır. Bu dönemdeki düşünceler özellikle 1802 ile 1810 yılları arasında Schelling, Schleiermacher, Fichte, Steffens ve Humboldt’un vermiş olduğu konferanslarda ve deneme yazılarında dile getirilmiştir. Devletin yükseköğretim politikası “kültür devleti” düşüncesine dayandırılmıştır.

Wilhelm von Humboldt²⁷, Prusya İçişleri Bakanlığı’na bağlı Kültür ve Öğretim bölümüne başkanlık yaptığı sırada yükseköğretime ilişkin bir düşünce yazısı yazmıştır. Aslında yeni anlayışta, Berlin’de bir üniversite kurulması uzun zamandır gündemde olmuştur. Humboldt’un düşünce yazısında dile getirdiği ilkeler günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır ve o dönemden itibaren tüm dünyaya yayılmıştır. Bu ilkeler şu şekilde özetlenebilir:

- Araştırma ve öğretim birliği;
- Bilim özgürlüğü; bilim, tüm siyasal ve sosyal değer yargılarından

bağımsız olmalıdır;

şefinin izni olmadan kurulamaz hükmü getirilmiştir. Söz konusu şefi de devlet göreve getirir ve istediğinde görevden alabilirdi. T. Timur, 2000, s. 65-66.

²⁷ Humboldt’un üniversite ideali ayrıntılı olarak çalışmanın 3. bölümünde incelenmiştir. Detaylı bilgi için lütfen bkz. “Wilhelm von Humboldt Modeli”.

- Üniversite çatısı altında bilim birliği; üniversitenin öğrenenler ve öğreticilerden oluşan kolektif bir kurum olduğu düşüncesi;
- Bilim aracılığıyla eğitim;
- Üniversitenin hakları; üniversitenin kendi iç yapısıyla ve iç işleriyle ilgili ve akademik meseleleri kendisinin düzenleme hakkı;
- Araştırmacılar ve araştırmacı öğrenciler asla gerçeği aramaktan vazgeçmemeli;
- Üniversitenin devletin gözetiminde olması ve üniversiteyi devletin desteklemesi;

Söz konusu ilkeler, dönemde Almanya’da hakim olan yeni hümanizme²⁸ dayanmakta ve tıpkı antik çağın bir yeniden yorumu olarak algılanmaktadır: “Mutlu olmak ve Tanrıya yaraşır bir yaşam için bilim ve sanat yolunda eğitim ideali”²⁹. Humboldt idealinin ayırt edici özelliği öğrenci ve öğretmen ilişkisinin tek yönlü olmamasıdır. Hem öğrenciler, hem de profesörler bilim için bir arada bulunmaktadır³⁰.

Almanya’da yükseköğretimin gelişmesine katkısı olan bir hareket de 19. yüzyılın başlarındaki öğrenci birlikleridir (Burschenschaft). Bu öğrenci birlikleri özellikle Fransız işgaline karşı özgürlük savaşı içinde ortaya çıkmışlardır. Alman öğrencileri Napolyon’un, Alman ulusunun varlığı için bir tehdit olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle 1806 yılında Prusya’nın Napolyon’a yenilmesi, dönemin öğrencileri arasında bir ulusa öncelik verme ve birlik olma olgusunu tetiklemiştir. Hatta Gottlieb Fichte, söz konusu dönemdeki bu düşüncelere entelektüel bir

²⁸ Bu konu çalışmanın 3. bölümünde incelenmiştir. Lütfen bkz. “Wilhelm von Humboldt Modeli”.

²⁹ H. Schelsky, 1971, s. 18.

³⁰ A. B. Cabal, **The University As an Institution Today: Topics for Reflection**, Paris, International Development Research Centre-Ottawa, UNESCO Publishing, 1993, s. 3-4.

meşruiyet zeminini de, 1807-1808 yıllarında yayımladığı “kültürel ulusçuluk” akımını başlatan “Alman Ulusuna Nutuk” (Reden an die Deutsche Nation) başlıklı yazısıyla sağlamıştır. Bunu çok sayıda eser takip etmiş ve özellikle Almanya’nın birleşmesi bu dönemde öğrenci hareketleri ile hız kazanmıştır³¹.

Humboldt idealinden neden ve nasıl uzaklaşıldığına geçmeden önce Avrupa’da bir üçüncü tür olan İngiltere üniversitelerine kısaca değinmek gerekmektedir. Bir devrimin ürünü olan Fransız üniversiteleri, merkeziyetçi, devlete hizmet eden, meslek elemanı yetiştirilmeye odaklanmış üniversitelerdi; Alman üniversiteleri, ekonomik geri kalmışlığını aşmak için bilime yapılan yatırım sonucu gelişmişlerdi ve Humboldt ideali böyle bir ortamda yeşermiştir; İngiliz üniversiteleri ise, geleneksel üniversitelere tepki olarak Anglikan Kilisesi’ne bağlı olmayan bir kurum oluşturma çabası ile şehir burjuvazisinin kurmuş olduğu *civic* üniversitelerin kuruluşu ile 19. yüzyıla girmiştir. Burada özellikle yeni üniversite fikrine yön veren John Henry Newman olmuştur ve Humboldt’un araştırma ile öğretim birliğini savunan ve felsefeye önem veren fikrini eleştirerek, öğrenimin ön planda tutulduğu bir üniversite modelini şekillendirmiştir. İngiltere’de hakim olan görüş üniversitelerin ne ileri araştırma, ne de salt mesleğe yönelik eğitim sunan kurumlar olduğudur. Üniversite, kültürlü insan yetiştirmeliydi³². İngiltere sanayi toplumuna en erken geçmiş devlet olarak sömürge üniversitelerinin de kurucusu olmuştur ve Amerika’ya bu modeli taşımıştır.

³¹ L. Gevers, L. Vos, “Student Movements”, **A History of the University in Europe, Volume 3- Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800-1945)**, Cambridge University Press (General Editor: Walter Rüegg-Editors: Hilde De Ridders-Symoens), Cambridge, 2004, s. 272-276.

³² T. Timur, 2000, s. 75-76; hatta John Stuart Mill bir yazısında üniversiteler ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “*Üniversiteler mesleki birer eğitim yeri değildir. Üniversiteler insanlara, hayatlarını belli bir biçimde kazanmalarını sağlayacak bilgileri öğretmekle yükümlü değillerdir. Amaçları maharetli hukukçular, fizikçiler ya da mühendisler çıkartmak değil, yetenekli ve kültürlü beşeri varlıklar yetiştirmektir.*”, J. S. Mill, **Inaugural Adress Delivered to the University of St. Andrews**, London, 1867, s. 4.

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Humboldt'un eğitim idealinde bir takım değişimler meydana gelmeye başlamıştır. Bu yüzyılda yaşanan dönüşüm, Alman üniversitesinin ve bilimsel gelişmelerin dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. 1890'lı yıllardan itibaren, öğrenim görenlerin ve onların ideolojik kutuplaşmalarının sosyal-tarihsel dönüşümün yanında, bu yıllardan itibaren üniversitenin de bilimsel büyük bir kurum olarak dönüşümü yaşanmaya başlamıştır. Bu dönüşümün yönünü ortaya koyabilmek için, burada Humboldt Üniversite düşüncesinin üç temel özelliğinin idealinden nasıl uzaklaşıldığının ve söz konusu ideallerin gerçekleşme gücünün değerlendirilmesi gerekmektedir. Humboldt üniversite ideali hiyerarşik olma eğilimi ve yeni teknolojilerin üniversiteye girmesine izin verecek esneklikte olmaması sebebiyle bir krize girmiştir³³.

Humboldt'un **bilim birliği** ilkesi, üç üst bilim olarak tanımlanan hukuk, tıp ve din fakültelerine artık felsefe fakültesinin önderlik edeceği şekildeydi. Fakat daha sonradan, felsefe fakültesinin önderliğinde toplanmış olan sosyal ve doğa bilimlerindeki alanların, kendine özgü olarak gelişmesi, kendi metodlarını geliştirmesi ve bilimselleşmesi nedeniyle, bu dört fakülteli şema sorgulanmaya başlamıştır. Bununla birlikte fakültelerin arasında kültürel önderlik iddiası doğrultusunda bir rekabet savaşı da başlamıştır.

Diğer bir ideal olan **öğretim ve araştırmanın bütünlüğü**, bir başka ifade ile birbirine bağlılığı ilkesi, üç açıdan bozulmaya başlamıştı. İlki araştırmanın daha çok pratiğe (uygulamaya) yönelik olmaya başlamasıdır. İkincisi, öğretim işinin, daha çok özel bir okul modelinin eğitim / öğretim gerekliliklerine yaklaşmaya başlamasıdır. Üçüncüsü ise, öğretim ve araştırmanın birbirine bağlılığının, etkin

³³ C. Charle, "Patterns", **A History of the University in Europe, Volume 3-Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800-1945)**, Cambridge University Press (General Editor: Walter Rüegg-Editors: Hilde De Ridders-Symoens), Cambridge, 2004, s. 57.

araştırmaların geliştirilmesinin önünde engel teşkil etmesi olmuştur. Bu son durum özellikle Kral Wilhelm'in üzerinde durarak koruduğu, araştırma enstitülerinin üniversite dışında yayılmasıyla sonuçlanmıştır. Böylelikle bilimsel araştırmalar üniversite dışındaki araştırma kurumlarına kaymaya başlamıştır. Bu dönemde Almanya'nın sanayi toplumuna dönüşmesiyle birlikte ağırlık noktası petrokimya, elektronik gibi teknik alanlar olmuş ve teknik yüksekokullar açılmaya başlamıştır. Özellikle organik kimya araştırmanın temeli sayılmıştır. Bir başka ifade ile, araştırma denilen olgu daha çok teknik, endüstri tarafından betimlenen problemlerin merkezinde gerçekleşmeye başlamıştır. Öte yandan, üniversite alanında, araştırma ve öğretim birliğinin, daha çok üniversite dışı araştırma enstitülerinde yürütölen araştırmaların önem kazanması ile bozulmasının yanında yeni bir değer dönüşümü daha yaşanmıştır. Bu, 1900'lerin başında ortaya çıkan antisemitist merkezli ve belirgin olarak sert bir milliyetçiliğin ortaya çıkması ve ileride özgür öğrencilik oluşana dek herkesi sarmış olmasıdır.

Bozulan üçüncü ideal, **üniversitenin öğrenenlerin ve öğreticilerin birlik olduğu bir topluluk olması** ilkesidir. 1800'lü yıllarda gençliğin eğitim tabakalarında bir değer dönüşümü yaşanmaya başlamıştır. Bu değer yargılarındaki dönüşüm, daha çok askeri ve kurumsal merkezli bakış açısından uzaklaşılarak, sivil toplum ile iş dünyasını ön plana çıkararak, kamusal erdemlere vurgu yapan bir anlayışın hakim olması şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerle birlikte Humboldt Üniversitesi 19. yüzyılın sonlarında artık hedeflediği idealden uzaklaşmaya başlamıştır. İnsanlarda hakim olan idealler erozyona uğramıştır. Üniversite herkese açık olduğu için öğrenci sayısı aşırı oranlarda artmıştır ve böylece profesörler ile öğrencilerin yardımlaşma ilişkilerinde de bir uyumsuzluk (çelişkiler) meydana

gelmiştir. Üniversitelerde öğrencilerin sayısı çok hızlı artış gösterdiği için bu dönemde yükseköğretim herkese açık olmuş, ancak bu durum da beraberinde yükseköğretime kabul sonunu getirmiştir³⁴.

Bu dönemde kadınların öğrenimi sorunu halen devam etmektedir. 1870 / 1871'den beri kadınlar üniversitelerde yalnızca misafir dinleyici olarak bulunabilmekteydiler ve sınavlara alınmıyorlardı. 1893 yılında Alman Kadın Birliği bir reforma öncülük ederek Berlin'de ve Karlsruhe'de kız liselerinin açılmasını sağladılar. 1906 yılında da ilk olarak kadınlar Leipzig Üniversitesinin felsefe ve tıp fakültelerine kayıt yaptırmaya başlamışlardır. Ancak ilk yükseköğretim gören kadınlar, toplumda yükseköğrenim giderlerini karşılayabilecek olan sınıftan, profesörlerin ve fabrikatörlerin ailelerinden gelmekteydiler³⁵.

1.1.3. I. ve II. Dünya Savaşları ve Sonraki Dönem

I. Dünya Savaşı yıllarında üniversiteler adeta askeri hastanelere dönüşmüştür. Savaş yıllarında üniversitelerde okuyanların çoğu gönüllü olarak ordulara katılmıştır. Örneğin Erlangen'da okuyan öğrencilerin %75-80'i savaşa gitmiştir. Almanya'da da, 1916 yılından sonra Hindenburg Programı çerçevesinde üniversiteler tamamen savaş propagandasının yapıldığı yerler olarak birer askeri hastaneye ve sağlık evlerine dönüşmüştür. Üniversite öğrenimine devam eden öğrenciler bu yıllarda %10'u geçmemiştir.

³⁴ C. Charle, Volume 3, 2004, s. 58-61.

³⁵ C. Charle, Volume 3, 2004, s. 67, F. Ringer, "Admission", **A History of the University in Europe, Volume 3-Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800-1945)**, Cambridge University Press (General Editor: Walter Rüegg-Editors: Hilde De Ridders-Symoens), Cambridge, 2004, s. 247.

Weimar Cumhuriyeti dönemi Almanya'nın tarihinde 1919-1933 tarihleri arasındaki dönem olarak belirtilir. Weimar Cumhuriyeti döneminde özellikle üniversite hocalarının birliğini güçlendirmeye özel bir önem verilmiştir. Alman Üniversiteler Birliği bu şekilde kurulmuştur. İlk olarak yalnızca üniversiteler ve ardından teknik yüksekokullar bu birliğe dahil olmuştur. Daha sonra tüm diğer yükseköğretim kurumları da bu birliğe dahil olmaya başlamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde tüm Avrupa'da özellikle üniversite içinde demokratikleşme ve üniversite ile devlet ilişkilerinde, üniversite açısından bir bağımsızlaşma söz konusudur. Bununla birlikte yükseköğretim kurumlarında bir çeşitlilik ve yukarıda bahsedilen ve Humboldt'ta birleşen işlevlerin birbirinden ayrılarak farklı kurumlar bünyesinde örgütlenmesi de gündeme gelmiştir. Bilimsel araştırmalar ilerledikçe, daha çok uzmanlaşma ve daha çok farklı disiplinlerin bir arada çalışması gündeme gelmiştir. Bilimsel gelişmeler özellikle daha sonra görüleceği gibi Amerika Birleşik Devletleri'nde savaşta üstünlüğü sağlamak için sert bir şekilde kullanılacaktı.

Almanya açısından da 1980'lere gelirken önemli değişiklikler söz konusuydu. Öncelikle Almanya'da II. Dünya Savaşı'nın ardından yeni bir oluşum içine giriyordu. Bu dönemde Almanya açısından en önemli gelişme Yükseköğretim Çerçeve Yasası'nın (Hochschulrahmengesetz-HRG) yürürlüğe girmesidir. Yasa, tüm Almanya için geçerli olmak üzere bir yükseköğretim sistemi öngörmekte ve eyaletlerin kendi yasalarını yaparken uyacakları sınırı belirlemiş oluyordu. Yükseköğretim bu yıllarda Almanya'da devleti bütünleştiren ve Almanya'yı uluslararası alanda öncü konumuna getirecek bir araç olarak algılanmıştır³⁶.

³⁶ HRG hakkında detaylı bilgi için lütfen "Alman Yüksek Öğretim Kanunu'nun Tarihi Yönü" başlıklı kısma bakınız.

İngiltere de bu dönemde 1919 yılında, merkezi idare ile kültürün katı bir ayırımına dayanan University Grants Committee'yi kurmuştu. Bu komite üniversiteler ile devlet arasında tampon bir bölge oluşturarak bir nevi üniversite özerkliğini sağlıyordu. Komite'nin ağırlıklı görevi devlet fonlarını üniversiteye aktarmaktı ancak 1960'lı yıllardan sonra öğrenci sayılarındaki aşırı artış, daha önce yaklaşık %37 oranında olan devlet fonlarının, %90'lara ulaşmasına yol açmış ve komite tampon bölge olma özelliğini yitirerek bir vesayet kurumu halini almıştı³⁷.

Fransa'da ise üniversiteler merkeze oldukça bağlı olmuşlardır. Üniversitelerin özerkliği konusu ancak 1968 yılının ardından, üniversitelere demokratik katılımın da gelmesi ile birlikte ortaya çıkmıştır. Fransız sistemi, Almanya'nın aksine öğretim ve araştırmanın ayrılığına dayanmaktadır. Araştırma üniversitelerin konusu değildir ve bağımsız bir kuruluş olan Ulusal Bilimler Araştırma Merkezi'nce yürütülmektedir. 1968 yılında yürürlüğe giren Yönlendirme Kanunu, dağınık fakülteleri özerk üniversiteler halinde birleştirmiş ve kürsü sistemini kaldırıp, bölüm sistemini getirerek, bakanlık ile üniversiteler arasında uyum sağlamaya yönelik Üniversite Konseyi'nin kurulmasını sağlamıştır. 1980'lerde birçok ülkede olduğu gibi Fransa'da da üniversitenin demokratikleşmesi ve kalkınmaya somut olarak katkı sağlaması için reformlar gerçekleştirilmiştir³⁸.

1.1.4. 1990 Sonrasındaki Dönem

Bu dönemde tüm Avrupa'da yavaş yavaş Amerikan Yükseköğretim Sistemine doğru bir yönelim başlamıştır. Özel üniversite olgusu ortaya çıkmış,

³⁷ T. Timur, 2000, s. 316-317.

³⁸ T. Timur, 2000, s. 318-322.

üniversitenin öğrenciler açısından araştırmadan çok öğretim işlevine vurgu yapılmış; araştırmaların ise doğrudan toplum ile paylaşılması talepleri doğrultusunda şirketler dönemin önde gelen kurumları olmaya başlamışlardır. Üniversite kavramı artık öğretim ve araştırma olgusu ile değil, özellikle topluma hizmet, vatandaşlık bilincinin oluşumu gibi farklı işlevlerle de anılmaktadır. Tartışmalar üniversitenin ne olduğuna yönelmiş ve düşünsel olarak da tüm Avrupa’da üniversitenin toplumsal uzlaşmazlıkların çatışma ve çözüm yeri olduğu yönünde görüşleri sürülmüştür³⁹. Avrupa 21. yüzyıla, ortak bir Avrupalılık kimliği ve kültürü oluşturabilme çabası içerisinde girmiştir ve bunun için Bologna Süreci isimli bütünleşme programını hazırlamıştır. Bununla birlikte özellikle araştırma ve öğretim olgusu birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Avrupa’nın 21. yüzyılda, üniversite kavramını yeniden tanımlamak için harcadığı enerji, aşağıda bahsedilen Amerika Birleşik Devletleri’nde yükseköğretimin gelişimi ve üniversite kavramının geçirdiği evrim göz önünde bulundurulduğunda daha net anlaşılacaktır.

1.2. Amerikan Yüksek Öğretim Tarihi

1990’lı yıllardan itibaren dünya üniversitelerinde Amerikan modeline doğru bir yönelimin söz konusu olduğuna değinilmişti. Kaynağını İngiliz sisteminde bulan Amerikan üniversite anlayışı son derece pragmatist bir felsefe içermektedir. Amerikan yükseköğretiminin geçirdiği belli başlı dönemler bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla genel eğitim kolejleri dönemi, 1880’den itibaren ortaya çıkan araştırma merkezli üniversiteler, kolej ve üniversitelerin hizmet

³⁹ Bu konu için lütfen çalışmanın 4. bölümüne bakınız.

amacının ön plana çıktığı dönem, 1900'den itibaren Amerikan yükseköğretim alanının genişlemesi ve II. Dünya Savaşı'nın sonrasındaki dönemdir.

Amerikan yükseköğretimi iki ana döneme ayrılabilir. Bunlar, 17. ile 19.yüzyılları arasındaki kolej (college) dönemi ile 19.yüzyıl sonrasındaki Alman araştırma özgürlüğü idealinden etkilenen üniversite (university) dönemidir. Genel olarak Amerikan yükseköğretim kurumlarının yapıları, olabildiğince çok sayıda öğrencinin yükseköğretimden faydalanmasını öngören demokratik düşünceye dayanmaktadır. Bununla birlikte Amerikan üniversiteleri topluma hizmet görevini üstlenen kurumlar olmuş ve bu nedenle ilk üniversiteler ziraat alanında ortaya çıkmıştır. II. Dünya savaşından sonra ki dönemde büyük çaplı araştırmaların geliştirilmesi için federal devletin yanında özel vakıflar ile endüstri de üniversitelere mali kaynak yardımında bulunmaya başlamışlardır. Bu sayede araştırmalar gelişmiş ve Amerikan üniversiteleri arasında bir yarış başlamıştır. Üniversiteler arasındaki yarış, üniversitelerin birer ticari işletme gibi davranmasına yol açmış ve üniversiteler artık kendi reklamlarını yapan kurumlara dönüşerek markalaşmaya doğru gitmeye başlamışlardır. Bu doğrultuda üniversiteler ticari kaygılar güderek, futbol ve basketbol gibi popüler alanlarda kolej spor ligleri başlatmışlar ve kimi zaman spor, eğitim kaygılarının önüne geçebilmiştir. 1950'lerden sonra üniversitelere kadınlar, zenciler ve diğer azınlıkların da girmesi ile birlikte, Amerikan kolej eğitiminin içeriği sorgulanmaya başlamıştır. Bu sorgulama, genel bir temel yükseköğretim ile uzmanlaşmış bir yükseköğretimden hangisinin tercih edileceği yönünde olmuştur⁴⁰.

⁴⁰ J. C., Lucas, **American Higher Education, A History**, Second Edition, Palgrave Macmillan, 2007, s. 245 vd.; D. Bok, **Piyasa Ortamında Üniversiteler-Yükseköğretimin Ticarileşmesi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (Çeviren: Barış Yıldırım), Şubat 2007, 3. Bölüm.

1.2.1. Genel Eğitim Kolejleri Tarihi

Amerikan yükseköğretiminin ilk dönemini oluşturan kolejler dört yıllık temel yükseköğretim kurumları olarak 17. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Amerika kıtasına ilk ayak basan Avrupalı gezginler İngiliz Amerika'sını kurdukları zaman 1643 yılında yayınladıkları “Yeni İngiltere'nin İlk Meyveleri (New England's First Fruits)” başlıklı bildiride açıkça, Amerika'da medeniyeti kurduklarını ve bundan sonra yapılması gereken ilk işin, kıtanın yükseköğretim kurumlarının kurulması olduğunu belirtmişlerdir. Daha sonra 1638 yılında kurulan Harvard üniversitesi de İngiliz kolejleri örneğine dayanarak kurulmuştur⁴¹.

1776 Amerikan devrimine kadar Harvard modelini temel alan sekiz kolej daha kurulmuştu. Harvard dahil tüm bu okulların amacı, dünya lideri ve eğitilmiş papazlar yetiştirmek olmuştur. Bu okulların müfredatını, genel olarak trivium ve quadrivium olarak bilinen ortaçağ öğretileri oluşturmaktaydı. Bunlar da, Yunanca, Latince, İbranice dilleri ile, mantık, retorik, felsefe, etik, metafizik ve matematik derslerinden oluşmaktaydı. Bu alanlar *Bilim Kanonu* olarak adlandırılmaktaydı ve özellikle hukuk, tıp ve din bilimleri gibi temel alanlarda eğitim görmek isteyenlerin öncelikle tamamlaması gereken bir eğitim aşamasıydı. Üstelik sorgulanması da kesinlikle kabul edilmemekteydi. Amerika'nın devrimden önceki ilk koloni kolejleri kıtanın temel yükseköğretim kurumları olmuştur. Bu okullarda öğrenci sayısı okul başına 100 öğrenci düşecek kadar azdır. Kolejler, okuyan öğrencilere yalnızca eğitim imkanı sunmayan, bunun yanında onlara *sosyal, ahlaki ve entelektüel alanda birlikte*

⁴¹ “After God had carried us safe to New England and we have builded our houses, provided necessaires for our livelihood, reared convenient places for God's worship, and settled the civic government: one of the next things we longed for and look afer was to advance learning and perpetuate it to posterity.” J. C. Lucas, 2007, s. 103, 104.

yaşamının kullarını da öğreten birer eğitim yerleşkeleri olmuştur. Bu da günümüzdeki kampüs kavramının ortaya çıkış biçimini aydınlatmaktadır. Dört yıllık kolej eğitiminin sonunda ise öğrenciler lisans (bachelor) derecesine sahip olmaktaydılar.

Amerikan Devrimi'nin ardından kolej eğitimi sorgulanmaya başlamıştır. Bunun nedeni aslında Amerika'da eğitimin demokratik değerlere bağlı olarak gelişmesi talebidir. Kolej eğitiminin özellikle anti-demokratik bir karakter ile aristokratik ve monarşiye vurgu yapan bir niteliğe sahip olduğu belirtmiştir. Amerikan Devrimi'nden sonra, Amerikan yükseköğretiminin amacının, erdem ve özgürlük idealine bağlı, demokratik bilinci gelişmiş ve ülkelerine son derece bağlı vatandaşlar yaratmak olduğu belirtmiştir⁴².

Kolejlerin temel finansman kaynağı öğrenci harçları olmuştur. Ancak okullar, durumu olmayan öğrencilere burs imkanı da tanımıştır. Dağıtılan burslar nedeniyle birçok kolej iflas durumuna gelince, burs veren başka kurumlar, bağışlar ve büyük vakıflar da devletin yanında devreye girmeye başlamıştır. Ancak yine de kolejlerin temel gelir kaynağı kamusal gelirlerdir. Temel gelir kaynağı kamusal olmakla birlikte, okulların iç işlerine ve temel eğitim politikalarının belirlenmesine devlet karışmamakta, yalnızca kolej yürütme kurulunda sınırlı sayıda kamu temsilcisi bulunması ile yetinilmiştir. Bu aşamada Amerikan yükseköğretim tarihinde önemli bir dava söz konusudur: Amerikan Federal Yüksek Mahkemenin baktığı 1819 yılındaki *Dartmouth College vs. Woodward* davası⁴³. Bu dava günümüzde **kamu ve özel yükseköğretim kurumu kavramı ayrımının ilk ortaya**

⁴² Noah, Webster, "On the Education of Youth in America," Rudolph, ed., **Essays on Education in the Early Republic**, Cambridge, Mass., Belknap Press, 1965, s. 45'den aktaran, J. C. Lucas, 2007, s. 113.

⁴³ Trustees of Dartmouth College v. Woodward, 17 U.S., 1819.

çıktığı dava olması açısından önemlidir. Bu davada yüksek mahkemenin başında yargıç John Marshall bulunmaktadır⁴⁴. 1769 yılında İngiltere Kralı III. George ile Dartmouth Koleji arasında, okulun amacını ve yönetim şeklini ortaya koyan ve okula arazi bağışlayan bir sözleşme yapılmıştır. Daha sonra 1816 yılında, Amerikan Devrimi'nin ardından New Hampshire eyaleti yasama meclisi bu okulun imtiyazını etkileyecek şekilde bir yasa oluşturmuştur. Söz konusu yasaya göre, okulun yönetim şekli ve oluşumu değişmekte, mütevelli heyetinin üye sayısı artmakta ve yeni üyelerin eyalet yönetimi tarafından seçileceği düzenlenmekte, mütevelli heyetinin kararlarını veto edebilecek nitelikte bir disiplin kurulu getirilmekte ve okul özel bir kurumdan, kamusal bir kurum haline getirilmekteydi. Dartmouth Koleji'nin mütevelli heyeti söz konusu yasanın, haklarını ihlal ettiği gerekçesi ile dava açmıştır. Eyalet mahkemesinin davayı reddetmesi sonucu mütevelli heyeti en üst mahkeme olan Amerikan Federal Anayasa Mahkemesi'ne (Supreme Court) gitmişlerdir. Federal Mahkeme ise New Hampshire eyaletinin yasama işlemini Anayasa'ya (*Amerikan Anayasası'nın 1. maddesinin 10. bölümünde yer alan "bir sözleşmenin zayıflatılması ya da ortadan kaldırılması niteliğinde yasama yapılamaz" ilkesine*⁴⁵) aykırı bulmuş ve okulun mührünü, imtiyazlarını ve binalarını geri almasını sağlamıştır. Burada yargıç John Marshall özellikle sözleşme özgürlüğüne dayanmıştır. Dartmouth Koleji'nin kurulması, Kral III. George ile Dartmouth mütevelli heyeti (yani özel kişiler) arasında yapılmış bir sözleşmeye dayanmaktadır ve Anayasaya göre devlet, bir sözleşmeyi ihlal edecek yasama işlemi yapamaz. İşte

⁴⁴ Yargıç John Marshall ABD'de, yasaların Anayasa'ya uygunluğunun denetimini gündeme getiren önemli bir yargıçtır.

⁴⁵ Terimlerin İngilizcesi şu şekildedir: The United States Constitution, Article 1, Section 10, "No state shall...pass any ...Law impairing the Obligation of Contracts..."; *impair* sözcüğü, *değerini düşürmek*, *zarar vermek* anlamlarındadır.

bu dava ile ilk defa sözleşme özgürlüğü temeline dayanan özel üniversite anlayışı, kamusal yükseköğretimin yanında yasal bir zemine kavuşarak belirmiştir.

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarından itibaren Amerika'da çok sayıda özel ve kamusal olmak üzere, çeşitli kolejler açılmaya başlamıştır. Hatta öyle ki, Lucas söz konusu dönemdeki hareketleri “kolej açma sapkınlığı” olarak adlandırmaktadır⁴⁶. Kolejin yöneticisi, kimi zaman rektör, kimi zaman müdür, kimi zaman başkan olarak adlandırılmakta ve kolejde eşitler arasında birinci niteliğinde (primus inter pares) bir konuma sahip olmuştur. Ancak özellikle öğrencilerin okula kabulü, akademik standartlar ve müfredatın özellikleri konusunda akademik elemanlar belirleyici olmuşlardır. Yine de Amerika'nın o dönemdeki kolejlerinde yaygın durum, kolej başkanının güçlü ve okul ile ilgili her işte belirleyici bir konumda olmasıdır⁴⁷.

Amerikan iç savaşının ardından yükseköğretim alanında yine hızlı bir değişim yaşanmaya başlanmıştır. Özellikle öğrenci sayılarındaki artış inanılmaz ölçülere çıkmıştır. Örneğin, 1870 yılında 62.000 olan sayı, 1890 yılında 157.000'e, 1910 yılında ise 355.000'e yükselmiştir. Bu dönemin ayırıcı özelliği endüstrileşme ve şehirleşme olmuştur. Artık teknolojik ve bilimsel yeni tür bilginin önemi kavranmış, sermayenin de artmasıyla birlikte çok büyük sermaye şirketleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Yine aynı dönemde Amerikan kolejlerinin eğitimi, toplumun sekülerleşmesi ile birlikte içerik değiştirmiş ve eski öğretiler anlamını yitirmeye başlamıştır. İşte Amerikan yükseköğretiminin karakteristik özelliğini oluşturan, *bilimin pratik amaçlar ve uygulama için kullanılabilmesi ve akademik öğretinin mesleki uygulamalarla bağlantılı olması ilkeleri* bu dönemde ortaya çıkmaya

⁴⁶ J. C. Lucas, 2007, s. 117.

⁴⁷ J. C. Lucas, 2007, s. 124-125.

başlamıştır. Bu doğrultuda Harvard Üniversitesi'nin o dönemdeki başkanı Charles Eliot ile Andrew Carnegie'nin sözleri önemlidir. Eliot, üniversitede kullanışlı bilgi ve bilimlere öncelik verilmesini savunurken, Carnegie de üniversitede o dönemde okutulan bilgilerin gereksiz olduğundan ve geleceğin zafer sahibi olacak olan alanlar için, yani ticari işletme ve endüstri için, pratik ve işe yarar bilgilerin gerekliliğinden söz etmiştir⁴⁸. Amerikan yükseköğreniminde gerçekleşen bu değişim üniversitelerin demokratikleşmesi olarak da adlandırılmaktadır. Ancak demokratikleşmeden kasıt, üniversitelerde ve kolejlerde öğretilenlerin, topluma hizmet merkezli olması gerekliliği ve bu nedenle halkın iradesi doğrultusunda bir eğitim gerçekleştirmek olarak anlaşılmalıdır.

Amerikan yükseköğretiminde demokrasi ilkesi kendisini, özellikle devlet için pratik sonuçları olan alanlara ve mesleki bilgiye dayalı bir eğitime ağırlık verilmesi ile göstermiştir. Bu durum, halk iradesi doğrultusunda eğitim yapmak olarak adlandırılmıştır. Bunun tam tersi ise, ideal ve bilimsel kaygılar güden akademisyenlerin iradesine dayalı bir eğitimidir ve bu türden bir eğitim, devlet ve toplumu değil de bireysel olarak akademisyenlerin kaygılarını temel aldığı için, demokrasiye aykırı olmaktadır. Böylesine bir anlayış, 1862 yılında land-grant kolejlerin kurulmasını sağlayan Morrill Land-Grant Colleges Yasası'nın çıkartılmasını sağlamıştır. Söz konusu yasaya göre, federe devletler, federal devletten, yükseköğretim sistemlerinin, özellikle ziraat ve mühendislik alanlarında çeşitlenebilmesi için, söz konusu alanlarda yükseköğretim kurumları açmaları için

⁴⁸ Eliot: "There is no danger in any part of the university that too much attention will be paid to the sciences ordinaliry supposed to have usefull application. The problem is to get enough attention made to them." ;

Carnegie: "While the college student has been learning a little about the barbarous and petty squabbles of a far-distant past, or tying to master languages which are dead, such knowledge as seems adapted for life upon another planet than this as far as business affairs are concerned, the future captain of industry is hotly engaged in the school of experience, obtaining the very knowledge required for his future triumphs" J. C. Lucas, 2007, s. 146, 150-151.

mali teşvik alacaklardır⁴⁹. Land-grant akımı ile Amerika’da, ziraat, mühendislik, ev ekonomisi, işletme alanlarında çok sayıda kolej açılmaya başlanmıştır ve bu sayede çiftçilerin, işçilerin ve orta sınıfın çocukları da yükseköğretimden faydalanma imkanına sahip olmuşlardır. Öte yandan, söz konusu kolejlerin yanında ziraat alanına yönelik deneyler yapan kurumlar ve halka yönelik hizmet büroları da kurulmuştur⁵⁰. Bu gelişmeleri takiben 1850 yılından sonra kadınlar ve zenciler için de kolejler açılmıştır. Özellikle zencilerin gittikleri kolejler ilk etapta beyazların gittiği kolejlere göre daha az finanse edilmekte ve düşük nitelikli olarak görülmekteydiler. Daha sonra 1890 yılında üçüncü Land-Grant yasası kabul edilerek, bu kolejler için de etkili bir mali yardım öngörülmüştür. Amerikan kolejleri çok çeşitli alanlara yönelik olarak kamu, özel ve ara statülerde kurulmuştur. Ancak *üniversite döneminin* başladığı 1880 yılından itibaren bu türden kolejlerin varlığı son bulmuştur.

1.2.2. 1880’den İtibaren Araştırma Merkezli Üniversitelerin Ortaya Çıkışı

1880 yılından itibaren Amerika’da farklı bilim dalları popüler olmaya başlamış ve akademisyenler Avrupa’ya, özellikle de Almanya’ya eğitim amaçlı göç etmeye başlamışlardır. Çünkü kolejlerin o döneme kadar var olan eğitim sistemi derinlemesine araştırmaya ve sorgulamaya imkan verecek düzeyde tasarlanmamıştı. Söz konusu dönemde Avrupa’ya farklı disiplin alanlarını tanımak ve yeni araştırma usulleri öğrenmek için giden 10.000 civarında Amerikalı akademisyen olmuştur. Amerika, ilk olarak kolejlerin Avrupa’daki üniversiteler ile eşit düzeyde olmadığını

⁴⁹ J. C. Lucas, 2007, s. 152-159.

⁵⁰ C. Kerr, **The Uses of University**, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1982, s. 15.

fark etmiş ve kolejleri iyileştirmeye, verdiği dereceleri Avrupa üniversitelerinin derecesi ile eşit düzeye getirmeye çalışmıştır. Bu açıdan Amerikan üniversitesinin aslında planlı bir düşüncenin sonunda ortaya çıkmadığı söylenebilir. Amerikan üniversitesi, pragmatist felsefeye uygun olarak, yaklaşık on yıl süren bir dönem boyunca gerçekleştirilen tartışmalar ve denemeler sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu anlamda özellikle kolejlerden daha üst seviyede eğitim veren ve araştırma odaklı ilk Amerikan üniversitesi 1876 yılında kurulan John Hopkins Üniversitesi olmuştur. Bu üniversitede yenilik olarak, yüksek akademik standartlar belirlenmiş, tıp eğitimi yenilenmiş, bilimsel bir disiplini ifade eden *bölüm* olgusu üniversiteye girmiş ve araştırma enstitüleri kurulmuştur. Üniversitenin yanında, Amerikan kolejlerinin eğitimi oldukça genel nitelikte ve yüzeysel kalmıştır. Bu doğrultuda öğrenciler, ancak kolej eğitiminden (undergraduate) sonra üniversitelere (graduate) gidebileceklerdi. Bir başka ifade ile öğrenciler, genel bir kolej eğitimi aldıktan sonra, üniversitede uzmanlık eğitimine devam edebileceklerdi. Aynı dönemde Harvard Üniversitesi'nin başkanı Charles Eliot, seçimlik ders olgusunu yükseköğretime kazandırmıştır. Ancak seçimlik ders olgusu ilk başta, öğrencilerin kendi eğitimleri için ders seçebilecek olgunlukta ve yetkinlikte olup olmadıkları tartışmasını doğurmuş, klasik dersler-modern dersler ayrımı ve çekişmesini de beraberinde getirmiştir⁵¹.

Charles Eliot aynı zamanda Almanya'nın önemli üniversite şehirlerinde bulunmuş ve Alman sistemini Amerika'ya uyarlamak konusunda öncülük etmiş bir kişidir. Bu yıllardan itibaren artık Amerikan üniversitelerinde Alman üniversite

⁵¹ J. C. Lucas, 2007, s. 171 vd.

sistemi ve geleneği ile Alman yükseköğretimin ilkeleri olan öğretim ve öğrenim özgürlüğü, araştırma ve öğrenim birliği gibi ilkeler hakim olmaya başlamıştır⁵².

1880'li ve 1890'lı yıllarda Amerika'da çok fazla sayıda özel üniversite kurulmuştur. Yine bu yıllarda Amerika'da yükseköğretim, geliştirilmiş ve daha çok seçimlik dersler öngören bir kolej sistemi ile araştırma ve Alman üniversite idealinden esinlenmiş, uzmanlaşmaya yönelik bir üniversite sistemini içerecek şekilde şekillenmeye başlamıştır. Bu döneme damgasını vuran yenilikler seçimlik dersler olgusu ile, her dersin kendine özgü bir araştırma alanının olduğundan hareketle kurulan bölüm olgusudur. Bölümlerin (departments) özellikleri, kolejlerdeki genel eğitim ile üniversitelerdeki derinlemesine araştırmayı birleştiren bir kavram olmasıdır. Kolejlerden sonra gidilmek üzere kurulan üniversiteler araştırma temelli olmuştur. Üniversitedeki akademik personel de bu doğrultuda dikey bir şekilde hiyerarşik sıraya tabi olmuştur. Buna göre, en alt düzeyde bulunan kişi okutman (instructor), ve sırasıyla ardından, asistan (assistant professor), doçent (associate professor) ve profesör gelmektedir (full professor). Üniversitelerde ortaya çıkan bu yeni türden eğitim olgusu, (kolejlerde hakim olan genel eğitim olgusunun aksine) küçük, sınırlı ve özelleşmiş bir eğitim olmuştur. Bu doğrultuda profesörler, kendi ilgi alanları doğrultusunda belli konularda araştırma yapmak üzere *uzmanlaşmış eğitimi* şekillendirmişlerdir. Aslında bu uygulama yalnızca Amerika'da değil aynı zamanda tüm Avrupa'da da giderek yaygınlaşmıştır. *Araştırma merkezli bir yükseköğrenim olgusu, söz konusu araştırmaların birbiri ile paylaşılması, kurumlar arasında yarış gibi olguları beraberinde getirmiş, kurumlar arası iletişimi arttırmış; ve ortaklıklar, birlikler, belli dereceler için belli standartların belirlenmesi*

⁵² J. C. Lucas, 2007, s. 178 vd.

gibi, ileride Amerikan yükseköğretiminin belirleyici unsurları olacak, kar amacı gütmeyen ve politika belirleyen sivil toplum örgütleri ve akreditasyon, standartlaşma gibi olgulara ön ayak olmuştur. Bu açıdan 14 üniversite tarafından 1900 yılında Amerikan Üniversiteler Derneği'nin (AAU-Association of American Univesities) kuruluşu örnek gösterilebilir. Bu kuruluşun amacı, yükseköğretimde uluslararası standartların belirlenmesi, Amerikan kolej ve üniversitelerindeki mezuniyet derecelerinin standartlaşması ve özellikle doktora derecelerinin birbiri ile uyumlu hale getirilmesi yönünde çalışmalar gerçekleştirmek olmuştur. Amerika'da kamu üniversitelerinin yanında özel üniversite ve kolejler de oldukça yaygın olduğu için bu türden dernekler sistemde bir standartlaşma ve koordinasyon görevi görmektedir. Özellikle Amerikan yükseköğretim sistemi, personelin hareketliliği ve kurumlar arası değişimine bağlı olarak üniversiteler arası rekabetin temel olduğu bir sistemdir⁵³.

1.2.3. Kolej ve Üniversitelerde Hizmet Amacının Güçlenmesi

Amerikan üniversitelerindeki en önemli ayırıcı özelliklerden birisi de üniversitenin *topluma hizmet etmesi gereken bir kurum* olması gerekliliğidir. Sosyal hizmet ya da topluma hizmet düşüncesi aslında daha önceki bölümde belirtilen land-grant kolejleri ile ziraat ve mühendislik alanlarında uygulanmaya başlamıştı. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında ise artık kapitalist karakterdeki Amerikan toplumunda daha başka alanlarda da uzmanlaşma gerektiren alanlar ve sorunlar baş göstermişti. Bu doğrultuda sosyal hizmet düşüncesine yönelik ilk girişim, Wisconsin Düşüncesi (Wisconsin Idea) olarak da bilinen, Wisconsin Üniversitesi'nin başlatmış olduğu bir reformdur. Wisconsin Üniversitesi'nin rektörü Charles R. Van Hise

⁵³ B. Clark, **Places of Inquiry**, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 1995, s. 123; J. C. Lucas, 2007, s. 178 vd.

başkanlığında başlatılan bu hareket, üniversitenin tüm devlete hizmet etmesi gerektiğini savunmaktaydı ve üniversiteyi çeşitli kamusal ve sosyal sorunlara çözüm üretilen bir kurum olarak tanımlamaktaydı. Wisconsin Üniversitesi'nin beşinci rektörü John Bascom da bu ideali şöyle açıklamıştı: “*Üniversite kurumsal kaynaklarını ve enerjisini doğrudan kamusal sorunların çözümüne aktarmalıdır.*”⁵⁴ Üniversite bu doğrultuda, kısa süreli tarımsal kurslar vermeye ve özellikle devlet yöneticilerine ve bürokratlara yönetim alanında danışmanlık yapmaya başlamıştır. Wisconsin hareketini daha sonra birçok Amerikan üniversitesi takip etmiştir. Söz konusu reform demokrasi idealini içermekte ve özellikle *fırsat eşitliği* ilkesine vurgu yapmaktaydı⁵⁵. Amerikan yükseköğretim sisteminde çok önemli bir aşama olan bu dönem, **üniversite-toplum ilişkisinin** kurulduğu dönemdir. Bu dönemde üniversiteler, birer *service-based university* (hizmet odaklı üniversite) olarak, yetişkin eğitiminden, toplumda baş gösteren sosyolojik sorunlara, tarım, endüstri, ekonomi ve hatta ülke yönetimi alanlarında kurslar ve danışmanlıklar yapmaya başlamıştır.

Üniversite-toplum ilişkileri açısından Amerikan yükseköğretim sisteminde önemli bir yere sahip diğer bir kurum da spor olmuştur. Özellikle futbolun, birbirinden farklı sınıflardan insanları bir araya getiren bir etkinlik olarak demokrasiye katkısını keşfeden Amerikan üniversiteleri, üniversite takımları ve üniversite liginin kurmuşlar ve bu sayede hem okulların mezunlarını, hem de üniversite dışı vatandaşların ilgisini üniversitelere çekmişlerdir. Üniversite spor

⁵⁴ J. C. Lucas, 2007, s. 182.

⁵⁵ Wisconsin hareketi hakkında bilgi için bkz. “The Wisconsin Idea”, **Governing Wisconsin**, From the Wisconsin Legislative References Bureau, GW-SQ-No. 15, elektronik kaynak: legis.wisconsin.gov/lrb/gw/gw_15.pdf; ve J. C. Lucas, 2007, s. 182; Wisconsin hareketinin öncüsü olan Van Hise, devlet ile üniversite arasında var olacak sıkı ilişki doğrultusunda, üniversitede gerçekleştirilen araştırmaların, hükümetin daha bilgili ve aydın politik tercihler yapmasını sağlayacağını belirtmiştir.

takımları, mezunlar ile üniversite bağlantısının da sağlanmaya başladığı ve bu sayede üniversitelerin markalaşmaya gittiği önemli bir alan olarak Amerikan yükseköğretim tarihinde yerini almıştır⁵⁶.

1.2.4. 1900'den İtibaren Amerikan Yüksek Eğitim Geleneğinin Temel Öğeleri

20. yüzyılın başından itibaren Amerikan yükseköğretiminin genel karakteri oldukça renkli olmuştur. Bu renklilik, kolejler, üniversiteler, land-grant okulları, uzmanlık üniversiteleri, vb., hem özel hem de kamu olarak Amerikan yükseköğretiminde yer alan çeşitli türdeki okullar nedeniyle ve Amerika kıtasına göçten itibaren yavaş yavaş pratik ihtiyaçlar doğrultusunda gelişmiştir. Ancak söz konusu renklilik aslında bir dağınıklığı da beraberinde getirmiştir. Bu konuda Kerr, Amerika'da var olan çeşitli yükseköğretim kurumlarının birleşiminin akla yatkın olmadığını ancak yine de bu çeşitliliğin Amerika'ya etkin bir eğitim kurumu kazandırdığını belirtmiştir. Kerr'e göre herhangi bir yerdeki bir üniversite, lisans derecesi adına var olan İngiliz üniversitesi, yüksek lisans derecesi ve araştırma personeli adına var olan Alman üniversitesi ve genel anlamda kamu yararı ve toplum için var olan Amerikan üniversitesinden daha yüksek bir ideali barındıramaz. Ancak o üniversite, tüm bunları bünyesinde dengeli şekilde barındırdığı zamankinden daha karmaşık bir hal de alamaz. İşte 20. yüzyıla gelindiğinde Amerikan yükseköğretim sistemi bir yapısızlık sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Buna aynı zamanda o döneme kadar federal düzeyde genel çerçeve çizen herhangi bir yasal düzenlemenin

⁵⁶ J. C. Lucas, 2007, s. 184-185.

bulunmayışı ve sivil toplum örgütü düzeyinde herhangi bir eşgüdüm sağlayan kuruluşun var olmaması durumu da eklenmiştir⁵⁷. Amerikan yükseköğretiminde ortaya çıkan fikir yeniliğinde ve gerçekleştirilen reformlarda, daha çok üniversite başkan veya rektörleri etkili olmuşlar ancak, onlar da meslektaşların, akademisyenlerin ve ekonomi, siyaset ile toplum çevrelerinden gelen katılımcıların fikirleri doğrultusunda ve daha çok onlarla işbirliği içerisinde hareket etmişlerdir.

Amerikan yükseköğretiminin çok farklı kurumlardan oluşması ve genel bir düzenlemeden yoksun olması aslında ona yeni durumlara ve değişen çağa ayak uydurması açısından bir esneklik kazandırmıştır. Genel anlamda Amerikan üniversite yapısının genel görünümünün, lisans düzeyinde genel bir kolej eğitime ağırlık veren İngiliz kolejleri modeline, araştırma ve öğrenimin birliğine dayanan ve daha çok derinlemesine araştırmaya önem veren Alman üniversite modelinin uyarlanması ile şekillendiği belirtilebilir. Üniversitenin yapısı bu şekilde belirirken, Amerikan üniversitesinin geleceği üzerine tartışmaların yürütüldüğü belli başlı alanlar olmuştur. Çünkü lisans düzeyinde eğitim veren, ancak bunun yanında araştırmaya da ağırlık veren John Hopkins üniversitesi bile, bir süre sonra tek başına lisans eğitiminin gereklilikleri ile yeterince ilgilenememeye başlamıştır. Tartışmanın ortaya çıktığı alanlar, üniversitenin daha çok öğrenime mi yoksa araştırmaya mı yönelmesi gerekliliği; lisans eğitime mi vurgu yapılacağı yoksa araştırmayı ön plana alan yüksek lisans eğitime mi vurgu yapılacağı; araştırma ile öğrenim birliği idealine dayalı bir eğitim metodunda, araştırmanın öğrenim ile birlikte yürütülmesi gerçekten öğrenimin niteliğini arttırıcı bir etki yaratmakta mı; lisans ve yüksek lisans dereceleri daha çok uygulamalı alanlara ve pratik sonuçlara mı yönelik olmalı, yoksa öğrenim

⁵⁷ C. Kerr, 1982, s. 18.

görenlerin kişisel gelişimlerine imkan tanıyacak şekilde mi oluşturulmalıdır; şeklinde konulardır⁵⁸. Bu tartışmalar devam ederken özellikle özel Amerikan kolejlerinde birçok başkan, kendi okulları açısından çeşitli misyon ve vizyon belirme arayışları içerisine girmişlerdir. Bu doğrultuda Amerikan kolejlerinin çoğu hümanist bir bakış açısı ile kurumlarının, öğrencilere sunduğu akademik atmosfer sayesinde, özgür (liberal) bir eğitim vermeyi amaçlamıştır. Bu türden bir eğitimin amacı öğrencileri ahlaklı ve iyi bir karaktere kavuşturmak ve onlara liberal kültürü vermektir. Bu doğrultuda 1904 yılında William DeWitt Hyde of Bowdoin Koleji yeni ideali şu şekilde ilan etmiştir: *“Kolejin işlevi liberal eğitimidir. Bu eğitim, zihnin, insanın ilgilerinin büyük bölümlerine açılmasını; kalbin, bencil olmayana ve sosyal hizmete yönelmesini ve iradenin, bilge ve adil olan oto-kontrolle imkan tanımalarını amaçlar.”*⁵⁹ Ancak hümanist eğitim ideali ile bu şekilde yeniden şekillenen Amerikan özgür sanatlar kolejlerinin (liberal-arts college), 20. yüzyılda üniversite olmanın getireceği diğer sorumluluklarla baş edip edemeyeceği belirsiz bir soru olarak kalmıştır.

1.2.5. 1900’den Sonra Yüksek Öğretim Alanının Gelişmesi

20. yüzyılın başlarında artık Amerikan yükseköğrenimi, en tepede araştırma merkezli üniversitelerin yer aldığı bir piramit görünümündeydi. Üniversitenin ödevlerinin ne olması gerektiğinin tartışıldığı bu dönemde özellikle kolej ve üniversite arasında kurumsal olarak farklar belirmeye başlamıştır. Birçok özgür sanatlar kolejleri kendilerini üniversite kapasitesine çevirecek finansal

⁵⁸ J. C. Lucas, 2007, s. 187; Türkiye’de 2000’li yıllardan itibaren aynı olgular tartışılmaya başlanmıştır.

⁵⁹ J. C. Lucas, 2007, s. 188-189.

kaynaklardan yoksun kalmaktaydı. Bu doğrultuda birçok özel kolej kendisini öğrenim temelli olarak tanımlamış ve araştırma idealini programından çıkartmaya başlamıştı⁶⁰. Kendilerine daha özel misyon ve vizyon belirleyen diğer okullar da hızla araştırma temelli üniversiteye dönüşüyordu. Bu yüzyıla damgasını vuran kavram araştırma üniversitesi olmuştur⁶¹.

1900-1915 yılları arasında hem devlet hem de özel üniversitelerdeki profesörlerin sayısı dört katına çıkmıştı. Artan araştırmacı ve akademisyen sayısı ile birlikte 1920'li yıllarda Amerikan üniversiteleri artık bilimsel araştırmalar alanında uluslararası standartlara erişmişlerdir. Ancak üniversitelerde büyük bir sorun baş göstermişti: Araştırmalar için üniversitenin mali kaynaklarının yetersiz kalması sorunu. Bu doğrultuda üniversite rektörlerinin birincil amacı üniversite için kaynak arayışı içine girmek olmuştur⁶².

Amerika'da vakıfların araştırmaları desteklemesi de bu döneme dayanmaktadır. Bu dönemde en iyi finansal kaynak, hayırseverler ve vakıf sahipleri olmuştur. Bunun yanında hükümetin araştırma enstitüleri ile özel araştırma enstitüleri de üniversitedeki araştırmaları finanse eden kurumlar olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Özel araştırma enstitülerinden en önemlileri ve hatta dönemin

⁶⁰ Türkiye'de söz konusu durum: Yükseköğretim Kurulu, 2011'de Türkiye'nin yükseköğretim reformlarının yöneleceği hedefi yükseköğretimde bir çeşitlenme olarak açıklamıştır. Bu doğrultuda üniversiteler arasında, araştırmaya ağırlık veren üniversiteler, lisansa ağırlık veren üniversiteler şeklinde bir çeşitlenmenin hedeflendiği, reform ilkelerinden anlaşılmaktadır. Lütfen YÖK'ün internet sayfasına bkz. <https://basin.yok.gov.tr/?page=duyurular&v=read&i=215> ; erişim tarihi: 18.04.2011.

⁶¹ J. C. Lucas, 2007, s. 195.

⁶² H. Rosovsky, 2008, s. 266; Rosovsky Amerikan üniversitesinin rektörlerinin en önemli işinin üniversiteye kaynak aramak olduğunu şu belirtmiştir; "İnsanlardan para isteme sanatını geliştirin; kariyeriniz buna bağlı olabilir";

Özellikle dönemin Amerika Birleşik Devletleri başkanı Rutherford B. Hayes'in bir rektörün nasıl olması gerektiğine ilişkin söyledikleri çarpıcıdır: "*Biz öyle bir adam arıyoruz ki, o görünüş açısından iyi olsun, idareci özelliklerine sahip olsun, halkı etkileyebilsin, kamu meclislerinde etkileyici bir konuşmacı olsun, çok iyi bir öğretmen ve akademisyen olsun, çok iyi bir vaiz olsun, kazanan tutumuna sahip bir kişi olsun, taktik sahibi olsun ki akademik camiyayı yönetebilsin, öğrenciler arasında popüler birisi olsun ve sevelsin, iş kafası olsun ve işletme bilincine sahip olsun ve çok iyi bir yönetici olsun...Ancak böyle bir adam yeryüzünde yok.*" J. C. Lucas, 2007, s. 195-196.

Amerikan araştırma dünyasını yönlendiren enstitüler, 1906 yılında kurulan Carnegie Vakfı ile 1913 yılında kurulan Rockefeller Vakfı olmuştur. Bu iki vakfın özellikleri, belirli konuları içeren araştırmaları teşvik etmeleridir. Bu da üniversitelerin bu vakıflardan mali kaynak aldıklarında, vakıfların istedikleri konuların dışına çıkmakta zorlanmalarına yol açmıştır. Bu gelişmeleri takiben ulusal düzeyde lisans ve yüksek lisans öğrencilerine burs dağıtan aracı bilim kuruluşları da kurulmaya başlamıştır. Örneğin, 1916 yılında kurulan Ulusal Araştırma Konseyi (National Research Council), 1919 yılında kurulan Amerikan Öğrenim Kurumları Konseyi (American Council of Learned Societies) ve 1923 yılında kurulan Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi (Social Science Research Council). Bu kuruluşların en önemli işlevi, bilimsel araştırmalarda ve bilim insanları arasında ağ oluşturmak olmuştur. Çünkü o döneme kadar çeşitlilik arz eden yükseköğretim sisteminde üniversiteler arası iletişim güçlü değildi. Amerikan üniversitelerinin mali kaynakları da bu yüzyılda çeşitlenmeye başlamıştır. Özellikle hayırseverlik, büyük şirketlerin üniversitelere yatırdığı paralar ve kurumsal düzeydeki araştırmacı vakıflardan gelen gelirler sayesinde üniversiteler kendilerini mali kaynak açısından zengin, fakat bu kaynaklara erişim açısından da birbiri ile yarışır bir konumda bulmuşlardır. Ancak şu da bir gerçektir ki, Amerikan araştırma üniversiteleri, özel vakıflar ve bu türden finans kuruluşları sayesinde bir süre sonra Amerikan biliminin itici gücü olmuşlardır⁶³. Ancak bir taraftan oldukça olumlu olan bu gelişmenin olumsuz olan bir de diğer yüzü vardır. Olumsuz taraf akademik özgürlükler⁶⁴ açısından ortaya çıkmıştır. Özellikle öğretme özgürlüğü açısından profesörler bazı konularda zorluk çekmişlerdir. 1915 yılında sosyalist bir ekonomi profesörü olan Scott Nearing,

⁶³ R. Geiger, **To Advance Knowledge: The Growth of American Reserach Universities, 1900-1940**, New York, Oxford University Press, 1986, s. 140-142, 169; J. C. Lucas, 2007, s. 197.

⁶⁴Akademik özgürlükler “Anayasal Sistemde Üniversite” başlığı altında incelenmiştir.

kömür madenlerinde çocuk işçi çalıştırılmasına karşı çıktığı ve bu yönde dersler verdiği için üniversitedeki görevini kaybetmişti. Bunun nedeni üniversiteye yardım yapan bir kömür madeni işletmecisinin, mütevelli heyetini etkilemesi ve söz konusu profesörün okuldan ayrılması için baskı yapması olmuştu⁶⁵.

Bu dönemdeki diğer bir özellik de Amerikan yükseköğretimindeki sayısal verilerin katlanarak yükselmesi olmuştur. Öğrenci sayıları, yapılan doktora sayıları, açılan yükseköğretim kurumu sayıları çok hızlı bir şekilde artmıştır ve bu nedenle Amerika yükseköğretim alanında elit eğitimden kitle eğitimine geçen ilk ülkelerden birisi olmuştur. Kaynakların çeşitliliği ve öğrenci sayılarının artması, kapasitesi giderek artan üniversitelerin örgütsel yapılarında da bir değişiklik ortaya çıkartmış ve Amerikan üniversiteleri büyük, karmaşık ve işletme ruhu taşıyan, bürokratik örgütlere dönüşmeye başlamışlardır. Bu durumda üniversitedeki en önemli kişi rektör ya da üniversite başkanı gibi, lider konumundaki kişiler olmaya başlamıştır. Daha önceleri eşitler arasında birinci (primus inter pares) konumunda olan rektörler bu dönemde artık birinci (primus) konumda olmuşlardır. Rektörü seçen organ ise Amerikan üniversitelerinin ayırıcı özelliği olan mütevelli heyetidir (board of trustees). Mütevelli heyeti ise akademik kişilerden değil daha çok toplumu temsil ettiği düşünülen ve çoğu zaman öncelikleri akademik işler olmayan ve iş dünyasından gelen kişilerden oluşmaktadır. Üniversitenin bürokratik yapısı başta rektör ve mütevelli heyetinin yanında, rektör yardımcıları, fakültelerin başında dekanlar, idari işlerin yürütülmesi için sekreterler ve tam zamanlı çalışan idari personel zinciri ile oluşmaya başlamıştır. Üniversitede akademik işlerin yanı sıra, öğrenci işleri, akademik personel ile ilişkiler bölümü, kurumsal gelişimden sorumlu

⁶⁵ J. C. Lucas, 2007, s. 329; Scott Nearing, Pennsylvania Üniversitesi, Wharton İşletme Okulunda ekonomi dersleri vermekteydi ve onun öğretileri nedeniyle okuldan gönderilmesi dönemde öğretim özgürlüğü açısından da kamuoyunda tartışmalar yaratan bir olay olmuştu.

idari b6l6mler, spor ve diğer işlerden sorumlu b6l6mler ortaya çıkmış ve her birisi idari y6netim usulleri ile etkinlik ve sorumluluk açısından kendilerini akademik d6zenden ayırmaya bařlamıřlardır⁶⁶.

20. y6zyılın en 6nemli gelişmelerinden birisi de araştırma ve 6ğretim 6zg6rl6đ6 ve bu doğrultuda profes6rlerin iş g6vencesi konusu olmuştur. Bu y6zyıla kadar Amerika'da bir profes6r6n iş g6vencesi konusu pek g6ndemde olmamıştı; 6zellikle m6tevelli heyetinin istemediği bir profes6r 6niversiteden rahatlıkla g6nderilebiliyordu.⁶⁷ Ancak 1915 yılında kurulan Amerikan 6niversite Profes6rleri Birliği (American Association of University Professors-AAUP), kolej ve 6niversitelerdeki profes6rlerin iş g6venceleri ve akademik 6zg6rl6kler adına bir genel bildiri yayınlamıştır. AAUP, açıkça I. D6nya Savaşı d6nemindeki profes6rlerin işten çıkartılmaları konusunda genel geçer bir sonuca ve temel ilkelere ulaşamadıysa da akademik 6zg6rl6kleri savunan bir birlik olmuştur. Araştırma ve 6ğretme 6zg6rl6đ6 6zellikle ifade 6zg6rl6đ6 ile de birlikte ele alınmıştır ancak, bu durum savaş zamanında Almansever profes6rlerin okullardan g6nderilmesine engel olamamıştır. Bu doğrultuda Amerikan kamuoyu, savaş zamanı gibi olağan6st6 durumlarda ifade 6zg6rl6đ6n6n kendisinin korunması açısından, ifade 6zg6rl6đ6ne sınırlamalar getirilip getirilemeyeceği tartışmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Akademik 6zg6rl6k daha sonra 1930'lu yıllarda 6ğretmen yeminleri yasalarında

⁶⁶ J. C. Lucas, 2007, s. 199-202; s6z konusu durum T6rkiye'de gerçekleştirilen 1982 reformuna oldukça benzemektedir.

⁶⁷ 6zellikle 20. y6zyılın başlarında Scott Nearing gibi bir çok profes6r çeşitli okullardan, monopol, kapitalizm, demiryolu end6strisi karşıtı dersler verdikleri için g6nderilmiştir. Bunlardan bazıları şunladır: 1895-Edward W. Bemis, Chicago 6niversitesi'nde ekonomi profes6r6, monopol6 ve demiryolu end6strisinde olanları eleştiren dersler verdiği için; 1896-John R. Commons, Indiana 6niversitesi'nde ekonomi profes6r6, tartışmalı siyasi g6r6şler hakkında dersler verdiği için; 1897-Allen Smith, Marietta Koleji'nde siyaset bilimi profes6r6, monopol karşıtı 6ğretiler hakkında ders verdiği için; 1900-Edward A. Ross, Stanford 6niversitesi'nde profes6r, derslerinde Asya'dan gelen g6e karşı konuşmalar yaptđı için okullardan g6nderilmişlerdir. 6zellikle Ross'un Stanford 6niversitesi'nden g6nderilişi 6ğretme ve araştırma 6zg6rl6đ6n6n Amerikan kamuoyunda tartışılmasına neden olmuştur. J. C. Lucas, 2007, s. 203.

belirtilen, öğretmenlerin *federal devlete ve anayasaya bağlılık* yeminleri ile sınırlanmıştı. Buna, büyük ekonomik buhran da eklenince öğretme ve araştırma özgürlüğünün sınırı daha da artmıştı. Kamuoyunda artan tartışmalar nedeniyle, AAUP ve 1934 yılında kurulan Amerikan Kolejler Birliği (Association of American Colleges-AAC), 1940 yılında Akademik Özgürlük ve İş Güvencesi İlkeleri Beyanı'nı (1940 Statement of Principles on Academic Freedom and Tenure) yayınlamıştır. Bu ilkeler ve söz konusu belge yasal olarak bağlayıcı olmadıysa da, ahlaki açıdan bir bağlayıcılık içermekteydi ve Amerika'da halen akademik özgürlük ve iş güvencesi konularında referans gösterilmektedir⁶⁸. Söz konusu belgede akademik işin ve akademik özgürlüğün ilkeleri sayılmıştır. Belgenin daha sonraki yıllarda da ilkeleri aynı kuruluşlarca güncel olarak yorumlanarak kaleme alınmış ve çok sayıda Amerikan yükseköğretim kurumu tarafından imzalanmıştır. Bu belgeye göre, üniversiteler, bir profesörün ya da bir kurumun çıkarları için değil; kamusal çıkarlar için vardır. Kamusal çıkar da, gerçeğin özgürce araştırılması ve serbestçe ifade edilmesine dayanır. Bu açıdan akademik özgürlük vazgeçilmezdir ve hem öğretme özgürlüğünü hem de araştırma özgürlüğünü içermektedir. Bu özgürlükler gerçeğin araştırılması için vaz geçilmezdir. İş güvencesi ise, öğretme ve araştırma özgürlüğünü içinde barındırır. Bunun yanında, akademik mesleğin insanlara cazip gelmesini sağlayacak düzeyde bir ekonomik güvenliği de içerir. Akademik mesleğin ekonomik güvencesi ve akademik özgürlük bir üniversitenin kendi öğrencilerine ve topluma karşı sahip olduğu sorumluluğu yerine getirme başarısını sağlayan yegane araçlardır. Akademik özgürlüğün içeriğini de tartışan belgeye göre, bir profesör derslerde konusundan bağımsız içerikte ders anlatmamalı, ancak üniversite de,

⁶⁸ J. C. Lucas, 2007, s. 206-207.

profesörlerin araştırmalarına ve derslerine kurumsal bir sansür uygulamamalıdır. Profesörleri yargılayacak tek yer toplum olmalıdır; profesörler de nihayetinde her konuşmalarında kurumun adına konuşmadığının bilincinde olmalıdır⁶⁹.

Amerika'da öğrenci sayılarındaki hızlı artış ve eğitimde demokrasi anlayışı doğrultusunda uygulanan fırsat eşitliği ilkesinin, üniversiteye girişte gevşek kuralların uygulanmasını gerekli kılması, üniversitenin kitle eğitimi yapan bir kuruma dönüşmesine yol açmıştı. Bu aşamada özellikle 1920 ile 1940'lı yıllar arasında sayıları giderek aşırı artış gösteren iki yıllık –junior college olarak adlandırılan- bir kolej modeli daha ortaya çıkmıştır ve yükseköğretim önündeki yığılma bu sayede giderilmeye çalışılmıştır. Ancak bu okullara daha çok sosyal açıdan zayıf öğrenciler devam etmiştir. Bu okullardan sonra öğrenciler isterlerse dört yıllık kolejlere de devam edebilmekteydiler⁷⁰.

Amerika'da 1935 ile 1943 yılları arasında federal hükümet 93 milyon dolar kadar öğrencilere burs ve yardım yapmıştır. Bu dönemde Amerikan üniversitelerinden özellikle müfredat dışı sosyal, kültürel ve spor aktivitelere oldukça fazla önem verilmiştir; tiyatrolar açılmış, kampüs gazeteleri çıkartılmış ve spor

⁶⁹ Söz konusu belgenin adı; 1940 Statement of Principles on Academic Freedom and Tenure; erişim adresi: www.aaup.org/AAUP/pupsres/policydocs/contents/1940statement.htm ; erişim tarihi: 17.04.2012;

Amerika gibi İngiltere'de de akademik özgürlük yalnızca yazılı hukuk kuralları ile değil, mesleğin örf ve adeti ile de şekillenmektedir. Bir profesör kişisel siyasi görüşlerini tek taraflı olarak aktarmak yerine tüm görüşleri objektif olarak aktarmalıdır. Bununla birlikte bir profesörün, öğretim üyesi olması yanında, bir vatandaş olduğu da unutulmamalıdır. Bu konuya ilişkin Hirsch İngiltere'den bir örnek vermektedir. 1851 yılında F. D. Maurice adlı bir profesör Hıristiyan Sosyalist hareketine karışmış ve dönemin zengin ve muhafazakar sınıfının kuvvetli eleştirileri ile karşı karşıya kalmıştır. Hatta öyle ki, kamuoyu profesörün üniversiteden uzaklaştırılması gerektiğini ifade etmiştir. Üniversite ise tüm bunlara cevaben gazetelere şöyle bir cevap vermiştir: “Eğer bir üniversite, hocalarının sözlerini sansüre etmeye kalkarsa, müsaade ettiği sözlerin mesuliyetini yüklenmiş olur. Bu mantiki ve kaçınılmaz bir neticedir. Bir ilim müessesesinden böyle bir mesuliyeti yüklenmesini istemek makul bir hareket olmaz.” Burada önemle üzerinde durulması gereken husus, akademik özgürlüklerin profesörler tarafından yaratılan ve kendilerinin gönüllü olarak uyduğu bir mesleki ahlakın olması gerektiği ilkesine dayanarak yorumlanmasıdır. Örnek ve Anglo-sakson geleneğinde akademik özgürlük için bkz. E. E. Hirsch, Cilt 1, 1998, s. 19-20, vd.

⁷⁰ J. C. Lucas, 2007, s. 227-230.

karşılaşmaları gerçekleştirilmiştir. Bu türden etkinliklere ayrıca para harcanmasının nedeni, öğrencilerin iyi bir karaktere sahip olmaları ve onların sosyalleşmesine yardımcı olarak kişiliklerinin sağlıklı gelişimini sağlamak olmuştur. Bunun yanında seçmeli derslerin ağırlıklı olduğu bir müfredat uygulanmaya başlanınca da, öğrencilere yükseköğretim hayatlarında yol gösterecek tam zamanlı rehber ve danışmanlar çalıştırılmaya başlanmıştır⁷¹.

1.2.6. II. Dünya Savaşı'ndan Sonraki Değişim

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Amerika'da üniversiteler arası rekabet devam etmekteyken, dönemin ayırıcı özelliği üniversitelerdeki araştırmaların finansmanına hükümetin oldukça fazla pay ayırması olmuştur. Kuşkusuz bunun nedeni II. Dünya Savaşı sonrasındaki döneme soğuk savaşın damgasının vurmasıdır. Bu döneme kadar hükümetten daha çok mezunların, hayırsever şahısların ve büyük vakıfların gelirleri ile finanse edilen üniversiteler, özellikle bu dönemde federal hükümetten de oldukça fazla yatırım elde etmişlerdir. II. Dünya Savaşı sırasında özellikle üniversiteler, ulusal savunma adına, Savunma Bakanlığı (Department of Defense-DOD) ve Atom Enerjisi Komisyonu (Atomic Energy Commission-AEC) ile sistematik olarak bağlantılı hale getirilmişlerdir⁷². Bunu takiben 1950'lerde üniversitelere fen ve sosyal bilimler alanında çok yüksek miktarlarda araştırma finansmanı sağlayan Ulusal Bilim Vakfı (National Science Foundation-NSF) kurulmuştur. Aynı şekilde biyoloji ve tıp alanında çalışmaları destekleyen Ulusal

⁷¹ J. C. Lucas, 2007, s. 211-212.

⁷² Üniversitelerin devletlerin savunma, sağlık gibi stratejik alanları ile doğrudan ilişki içinde olması yönünde, 1945 yılında kaleme alınan, Vannevar Bush raporu önemlidir. Bu rapor çalışmanın "Genel Olarak Üniversite Devlet İlişkileri Açısından Çeşitli Modeller" başlığında incelenmiştir.

Sağlık Enstitüsü (National Institutes of Health-NIH) de bu dönemde kurulmuştur. 1954-1958 yılları arasında federal hükümetin ulusal araştırmalara desteği önceki dönemlere oranla %60 oranında bir artış göstermiştir⁷³. Bu artışın nedenini Lise Sonrası Eğitim Komitesi'nin (President's Committee on Education Beyond the High School) 1957 tarihinde yayımladığı bir raporda şu şekilde açıklanmaktadır: “Eğer Amerika, Sovyetler Birliği'ndeki yükseköğretim alanında, özellikle bilim adamı, tekniker ve mühendislik dallarında atılan büyük adımları görmezden gelirse pervasız bir ülke konumuna düşmüş olacaktır. Amerika eğer, önümüzdeki 20 yıllık sürecin çok iyi bilim adamları ve mühendisleri gerektireceğini ve iş dünyası ile endüstri, siyaset ve hükümet, uluslararası ilişkiler ve diplomasi, eğitim ve sosyal meseleler alanında çok iyi eğitilmiş insanlara ihtiyaç duyulacağını göremiyorsa kesinlikle kördür. Ulusumuzun dünyanın lideri olabilmesi için bütün vatandaşlarımızın da özellikle uluslararası ilişkilere ve dünya meselelerine geniş çapta ilgi duymasını sağlama gerekliliği vardır.”⁷⁴

Bu açıdan Amerika'da 1944 yılında çıkan Savaş Gazilerini Hayata Kazandırma Yasası (Servicemen's Readjustment Act) ile 1952 tarihli 550 sayılı yasa savaştan dönenlere de üniversitenin kapılarını açmıştır ve bu doğrultuda üniversitelere bu kişiler için büyük miktarda yardımlar yapılmıştır.

1958 yılında Sovyetler Birliği Sputnik'i uzaya gönderdiğinde Amerika'da yükseköğretimin niteliği üzerindeki tartışmalar daha da alevlenmiştir. Bu dönemde yükseköğretim, ulusal savunma ve dünyadaki en büyük ekonomik güç olmak için bir gelişim aracı olarak algılanmaya başlamıştır. Bu doğrultuda 1958 yılında, Ulusal Savunma Eğitim Yasası (National Defense Education Act) kabul edilmiş ve bu yasa

⁷³ J. C. Lucas, 2007, s. 253-254.

⁷⁴ E. V. Johanninger, “A Nation at Risk and Sputnik-Compared and Reconsidered”, **American Education History Journal**, 2010, Vol. 37, No. 2, s. 347-365; s. 359; J. C. Lucas, 2007, s. 253-254.

ile yüksek lisans derecesinde araştırmalara yönelik çok çeşitli burslar dağıtılmaya başlanmıştır. Bu yıllarda kurulan Ulusal Havacılık ve Uzay İdaresi (National Aeronautical and Space Administration-NASA) da, çok sayıda araştırma için üniversitelere kaynak aktarmaya başlamıştır. Özellikle 1960'lı yıllar Amerika'da araştırma üniversitelerinin altın çağı olmuştur. Ancak bu finansal desteğin diğer bir yandan üniversitelerin özerkliğini de zedelediği belirtilmiřtir⁷⁵. Amerika'nın Sovyetler Birliği karşısında "uzay savaşı"na girmesi de yükseköğretim alanında bir mükemmeliyetçilik anlayışını doğurmuştur. Buna göre artık Amerikan yükseköğretim kurumlarının genel eğitim vermesi neredeyse bir lüks olarak algılanmıřtır⁷⁶. Bir başka ifade ile, üniversite yalnızca devletin uluslararası alanda en başarılı ülke olabilmesi için belli başlı ödevleri olan ve araştırma ile çığır açıcı buluşlara öncelik tanınması gereken bir kuruma dönüşmüştür.

1990'lı yıllara gelindiğinde Amerikan yükseköğretiminde devletin üniversiteler üzerindeki etkisi tartışmaya açılmıştır. Bu yıllarda artık serbest girişimcilik ve kapitalizm de üniversitelere sıçradığından üniversiteler açından bambaşka bir döneme girilmiştir. Ticari işletme ilkelerinin hakim olduğu bir üniversite anlayışı giderek yaygınlaşmıştır. Bunun gerekleri olan, stratejik planlama, misyon ve vizyon belirleme, ayrıntılı bütçeleme sistemleri, fayda-maliyet analizleri, toplam-kalite yönetimi, dikkatli ve detaylı kayıt tutma, piyasa analizleri ve piyasa araştırması, hiyerarşik idare yapısı, piramit görünümlü bir bürokrasi, kamu ile ilişkiler, insan kaynakları yönetimi, öğrenme birimlerine yönelik matematiksel hesaplamaların temel alınması (ders kredileri ve saatler, vb.) gibi ilkeler üniversitelere sıçramıştır. Üniversiteler tıpkı büyük ve karmaşık yapılı bir holding

⁷⁵ J. C. Lucas, 2007, s. 255.

⁷⁶ B. B. Clowse, **Brainpower for the Cold War-The Sputnik Crisis and National Defence Education Act 1958**, Greenwood Press, 1981, s. 3, 4; J. C. Lucas, 2007, s. 273.

gibi teknokratik bir akılla, nitelikten çok niceliksel değerlerin temel alındığı bir anlayışla, serbest piyasa kurallarına göre yönetilmeye başlanmışlardır. Kısaca üniversiteler yükseköğrenim kurumları olmanın ötesinde, girişimci kapitalist kurumlara dönüşmüşlerdir. Rekabet olgusu sistemin her aşamasında yer almaya başlamıştır. Yalnızca kurumlar arası değil, kurum içi değişik kademelerde de, örneğin öğrenciler arasında burs elde edebilmek için rekabet, akademisyenler arasında daha çok gelir elde edebilmek ve idare önünde görünür olabilmek adına, rekabet ön planda olmuştur. Kurumlar arası rekabet bu yıllarda bir markalaşmayı ve ürün kalitesine göre fiyatlandırma olgularını gündeme getirmiştir. 20. yüzyılın sonlarında artık Amerikan yükseköğretim sisteminin içinde barındırdığı çeşitlilik ve serbestlik, bu alanın bir “sistem” olarak adlandırılmasının zorluğunu kanıtlar niteliktedir⁷⁷. Bu alan daha çok bir “sektör” olmaya başlamıştır⁷⁸.

1.3. Ara Değerlendirme

Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’nde üniversite kavramının gelişimine bakıldığında, modern anlamda üniversitenin modern devlet ile birlikte bir anlam kazanmaya başladığı görülmektedir. Özellikle Avrupa’da ortaçağ üniversiteleri birer lonca şeklinde, öğretenler ile öğrenenlerin birliğinden oluşan ve dinin etkisi altında öğretiler veren kurumlar olarak gelişmeye başlamışlardır. Serbest meslek birliği şeklinde örgütlenen üniversite bu dönemde daha çok *insana özgü* bir kurum olmuştur. İnsana özgüden kasıt, daha sonra modern devletin doğumu ile birlikte üniversitenin devlete hizmet eden bir kurum olarak algılanması ve devletin

⁷⁷ J. C. Lucas, 2007, s. 258-260.

⁷⁸ Bu konu hakkında detaylı irdeleme çalışmanın son bölümünde yapılmıştır.

çeşitli kademelerine yönetici, memur, vb. yetiştirmesi olgusunun, üniversiteyi *devlete özgü* yapmış olması ile kıyaslamaktır. Üniversitenin görünümü, 20. ve 21. yüzyıllarda ise *piyasaya özgü* bir kurum olarak değişecektir.

Avrupa üniversitesinin modern dönemdeki anlamı, Alman düşüncesinin ürünü olan Humboldt modeli araştırma üniversitesinde belirir. Bu anlayışa göre üniversite gerçeği aramaya yönelmiş, öğrenci ve öğretmenlerin birliğinden oluşan, herkesin katılımı ile gerçekleştirilen, araştırmanın yapıldığı ve kısmen idealize edilmiş bir kurumdur. Ancak elbette bu fikri Almanya'nın döneme hakim olan felsefesinden ayrı düşünmemek gerekmektedir. Bu felsefe *Kulturstaatsprinzip* idealidir⁷⁹ ve özgür bilimin yalnızca devlet aracılığıyla sağlanacağı düşüncesine dayanır.

Humboldt'un önderliğinde gerçekleşen ve yeni hümanist eğitim düşüncesine dayanan reformun 40 yıl ardından 1850'de, öğretme ve öğrenme özgürlüğü Prusya Anayasası'nın 20. maddesine girmiştir. Buna göre, "bilim ve onun öğretimi özgürdür"⁸⁰ Üniversitenin söz konusu özgürlüğünün arkasında o dönemde iki temel düşünce yer almıştır. Bunlardan ilki, devletin, korporatif (kişi birliği) birer yapıya sahip ve bilimin gerçekleştirildiği kurumlar olan üniversitelere, kendi kendilerini düzenleyebilecekleri serbestiyi tanıyarak, buna yasal bir zemin oluşturmasıdır; bu üniversitenin kurumsal özerkliğini ifade etmektedir. İkincisi ise, araştırma ve öğretim işi ile uğraşan insanların, her türlü müdahaleden, devletin aracılığıyla –bu arada devletin de müdahalesinden- korunmasıdır; bu da akademik özgürlüğü ifade etmektedir. İşte *Kulturstaatsprinzip* düşüncesi, devletin tüm kültür

⁷⁹ Sözcük doğrudan Türkçe'ye çevrildiğinde "kültür devleti ilkesi" olarak anlaşılmaktadır. Bunun için *Kulturstaatlichkeit* ifadesi de kullanılmaktadır.

⁸⁰ Preussische Verfassung, Artikel 20: "Die Wissenschaft und ihre Lehre ist frei.", bu hüküm 31 Ocak 1850 yılında Prusya Anayasası'nın yenilenmiş metnindedir. Erişim adresi: <http://www.documentarchiv.de/nzjh/verfpr1850.html> ; erişim tarihi: 18.04.2012.

alanına giren işlerde, (eğitim, sanat, bilim, araştırma, öğrenim gibi alanlar) kültürü koruyup, geliştirmesi açısından olumlu bir edimde bulunma yükümlülüğüne sahip olduğunu, buna karşılık, yine söz konusu kültür alanının özgürce gelişebilmesi için de bu alanı her türlü müdahaleden koruması gerekliliğini ifade etmektedir. Bu ilke daha sonra Alman Anayasası'nın 5. maddesinin 3. fıkrasında da kendisini göstermiştir. Bu maddeye göre de sanat, bilim, araştırma ve öğretim özgürdür. Ancak bu özgürlüğü devlet sağlamakla yükümlüdür ve bu doğrultuda söz konusu alanların özgürce gelişebilmesi için devlet her türlü önlemi almaktan ve özellikle bu alanları piyasanın ve para gücünün de müdahalesinden korumaktan sorumludur. Bu ilke, bir başka ifade ile devletin kültürel yaşama katılmasını ön görür.

ABD, ilk olarak İngiliz üniversite anlayışına göre kurulduysa da, Alman idealinden etkilenmiş ve 19. yüzyıl üniversitesini bu ideal üzerine inşa etmiştir. Ancak ABD'nin kendine özgürlüğü her iki üniversite anlayışını da kendi anlayışı içerisinde eritmesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle Dünya Savaşları dönemlerinde ABD üniversiteyi toplumdaki somut sorunlara çözüm üreten bir kurum olarak algılamış ve geleneksel olarak mezunlar ve hayırseverler tarafından finanse edilen üniversitelere yüksek miktarlarda devlet kaynağı aktarılmıştır. Bu açıdan Amerikan üniversiteleri eğitim ve araştırma ile topluma hizmet olgularını bünyesinde birleştirmiş birer kurum olmuşlardır.

1.4. Türkiye ve Üniversite'nin Gelişimi

Türkiye'de üniversitenin gelişiminin cumhuriyetin kuruluşundan itibaren gerçekleştirilen reformlarla ele alınması, bir Türk üniversite geleneğinin ve

üniversite anlayışının ortaya konulması açısından yararlı olacaktır. Ancak gerçekleştirilen reformların seyrini inceleyebilmek ve konuyu hem aktörlerin hem de toplumun gelişim ve dönüşüm süreci içerisinde ele alabilmek için, Osmanlı İmparatorluğu'nda yer alan üniversite anlayışını da ortaya koymak gerekmektedir.

Türkiye'de yükseköğretimin tarihçesine zaman ve yer olarak bir başlangıç bulmak konusunda görüş birliği yoktur. Bunun nedeni üniversite olarak ele alınabilecek olan kurumların hem Türk-İslam devletlerinde, hem de Osmanlı Devleti'nde çeşitlilik arz etmesidir. İstanbul Üniversitesi'nde görev yapmış olan Alman Hukuk tarihçisi Richard Honig, Osmanlı ve Bizans kültürü ile birlikte incelendiğinde, İstanbul Üniversitesi'nin başlangıç tarihini 321 olarak belirlemektedir. Türk araştırmacılar ise başlangıç tarihini 1453 olarak kabul etmektedirler⁸¹. Aslında yükseköğretimin gelişimi bin yıl öncesindeki Türk devletlerine kadar geri götürülebilir. Ancak tüm bu eski devletlerde de yükseköğretimin gelişimini incelemek araştırmacının kapsamını aşmaktadır. Bu nedenle yükseköğretimin tarihçesi açısından Osmanlı dönemindeki belli başlı yükseköğretim kurumları ve üniversitenin bir kurum olarak cumhuriyette nasıl geliştiği irdelenecektir.

Genel olarak Türk yükseköğretim tarihi açısından baskın karakterdeki beş tür yükseköğretim kurumundan söz edilebilir. Bunlar, Selçuklu ve Osmanlı medreseleri, Enderun okulu, yüksekokullar ve Darülfünun'dur. Medrese Türk ve Osmanlı tarihi açısından önem arz etmektedir ve ders okutulan yer anlamına gelmektedir. İlk Selçuklu medreseleri, 1040 yılında Tuğrul Bey tarafından Nişapur'da kurulmuştur. Daha sonraları Alpaslan döneminde Alpaslan ve

⁸¹ A. Ataüinal, **Türkiye'de Yükseköğretim (1923-1998) Yasal Düzenlemeler ve Değerlendirmeler**, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, s. 3.

Melikşah'ın vezirliğini yapan Nizamül-Mülk tarafından 1067'de Bağdat'ta Nizamiye medreseleri adıyla önemli medreseler açılmıştır. Selçuklular tarafından bugünkü sınırlar içinde ilk medreselerin 1204'te Konya'da, 1206'da Kayseri'de kurulmaya başlandığı görülür. Bu kurumlarda dini bilgiler yanında, matematik, aritmetik, geometri, metafizik, astronomi ve tıpla ilgili dersler okutulmuştur⁸². Osmanlı medreselerinin en geliştiği yer de Anadolu'dur. İlk Osmanlı medresesi Orhan Gazi tarafından, İznik'i ilk ele geçirdiği sırada bir kilisenin medreseye dönüştürülmesi ile kurulmuştur. 16. yüzyıla kadar Osmanlı medreseleri deyim yerinde ise altın çağını yaşamış ancak bu yüzyılda gerilemeye başlamıştır⁸³. Medreselerin yanında Enderun okulları, askeri alandaki mühendishaneler (yüksekokullar) ve Darülfünun da Osmanlı ve Türk yükseköğretim tarihinin bir parçası olarak önemli yerlere sahiptir.

Tarihsel gelişimine bakıldığında yükseköğretim kurumları hem doğuda hem de batıda, belli amaçları olan, daha çok dini nitelikte eğitim veren kurumlar olmuştur. Yükseköğretim kurumlarında genellikle din, matematik, felsefe, astronomi, tıp gibi dersler okutulmuştur. Ortaçağdaki yükseköğretim kurumları hem sınırlı bir amaca sahipti, hem de toplumsal sorunların çözümüne ve toplumsal gelişime katkıları sınırlı kalmaktaydı. Toplumların gereksinim duyduğu insan gücünü yetiştirme ancak 15. yüzyıldan itibaren üniversitelerin amaçları arasına girebilmiştir. Batı toplumları da ortaçağda ancak belli bir kesim için, bir başka ifade ile ayrıcalık için eğitim vermişlerdi. Bilimsel araştırmaların önem kazanması ve yükseköğretimin herkes için açık olması ancak Reform ve Rönesans dönemlerinde mümkün olabilmişti. Osmanlı Devleti'nde de, 19. yüzyılda yaşanan savaş yenilgilerinin

⁸² A. Ataüinal, 1998, s. 3, 4.

⁸³ H. A. Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, (yer ve yıl belirtilmemiş), s. 7, 10; medreselerin gerilemesi ile ilgili olarak bkz. H. Atay, "Medreselerin Gerilemesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1972, C.24, s. 15-56.

ardından, belli meslekler doğrultusunda mühendishaneler açılmıştır. Ülkemizde ise ancak 1933 tarihli reform sayesinde yükseköğretim kendisinden beklenen toplumsal işlevi bütüncül bir şekilde üstlenebilmeyi amaçlamış ve bu yönde somut adımlar atılabilmıştır⁸⁴.

1.4.1. Osmanlı Devleti'nde Üniversite'nin Gelişimi

Osmanlı Devleti'nde üniversitenin gelişimi, Tanzimat ve Islahat dönemleri, I. ve II. Meşrutiyet dönemleri ve sonrası şeklinde üç döneme bölünerek incelenebilir. Osmanlı döneminde, günümüzdeki anlamda üniversite kavramı tam olarak oturmamıştı. Eğitim kurumları, sanayi öncesi dönemin gereksinimlerine ve olanaklarına uygun olarak oluşmuş ve eğitim de az sayıda seçkinin yetiştirilmesine yönelmişti. Bu açıdan, teokratik temelli bir sistemde çocukların dini sosyalizasyonunu sağlamaya yönelik *sıbyan mektepleri* ya da *mahalle okulları* dışında, eğitim kurumları temelde yöneticileri ve ilmiye mensuplarını yetiştirmeye yönelmiş iki grup içinde yer almaktaydı⁸⁵. Bu iki kanal haricinde Osmanlı Devleti'nin çok milletli⁸⁶ yapısı gereği devlette *yabancı okulları* da kendi içlerinde kademelenmiş ve Osmanlı'nın eğitim sistemi içinde yer almıştır.

Osmanlı toplum yapısı temelde iki kanattan oluşmaktadır. Bunlardan ilki, sultan ve onun kanadındaki *askeri sınıf*, ikincisi de yönetilenler yani *reyadır*. Askeri

⁸⁴ A. Ataünel, 1998, s. 2.

⁸⁵ İ. Tekeli, "Cumhuriyet Öncesinde Üniversite Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gerçekleştirilmesinde Alınan Yol", **Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi 1861-1961**, Türkiye Bilimler Akademisi (Editörler: Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır), Ankara, Ağustos 2007, s. 19-20.

⁸⁶ Millet terimi o dönemde etnik kökeni temel alarak değil, dini temel alarak kullanılıyordu. Bu nedenle Osmanlı'da dört ana milletin olduğu kabul edilmektedir. Bunlar; Müslümanlar, Rum-Ortodokslar, Ermeniler ve Yahudi milletleridir. N. Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 12. baskı, İstanbul, YKY, 2008, s. 225-226; K. Karpas, **An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Millets to Nations from Estates to Social Classes**, Center of International Studies, Research Monograph, No: 39, Princeton, 1973, s. 7.

sınıf Osmanlı Devleti'nin bürokrasisini oluşturmaktaydı ve kendi içinde *seyfiye*, *ilmiye* ve *kalemiye*⁸⁷ olarak üçe ayrılmaktaydı. *Reaya* ise, küçük üretim ve ticaretle uğraşan ve loncalar halinde örgütlenmiş kesim ile köylüleri kapsayan iki sınıftan oluşmaktaydı⁸⁸. Yükseköğretim bunlardan yalnızca askeri sınıfın eğitimi için vardı ve askeri sınıfa girmek için eğitim de iki yoldan gerçekleştirilmekteydi. Bunlardan ilki, ileride merkezi orduyu oluşturacak olan gayrimüslimlerden olan devşirmelerin gittiği *Acemioğlanlar kışlası* ve burada seçkinleşenlerin gittiği *Enderun mektebidir*. İkinci yol ise, babadan oğula geçiş yoludur. Babadan oğula geçiş yolunda, asker çocukları, bünyesinde *hanegi* adı verilen bilim insanlarının, sanatkarların ve yazarların olduğu *konaklarda (Paşa Konakları)* eğitim görmekteydiler. İlmiye sınıfı, eğitimde uzmanlaşmış olan *medreselerde*⁸⁹ yetişmekteydiler. Medrese eğitimi bir tür seçkinler eğitimi şeklinde kendi içerisinde kademelenmişti ve din görevlisi, yargı organı ve medrese hocası (*müderris*) olacaklar için gerekli bilgi, değer ve normların aktarıldığı bir kurumdu. Osmanlı Devleti'nde askeri sınıfın üçüncü ayağını oluşturan kalemiye ise, hem seyfiyenin yetiştiği saray okullarından, hem de medreselerden gelenlerle beslenmekteydi ve kendi içinde usta-çırak ilişkisi içinde de öğrenci yetiştirmekteydi⁹⁰. Yukarıda da belirtildiği gibi, üniversite olarak ele alınabilecek kurumların ayırıcı özelliklerine göre Osmanlı Devleti açısından Enderun Okulu ve

⁸⁷ Bu üç sınıf Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatını oluşturmaktaydı. Seyfiye sınıfının iki temel görevi bulunmaktaydı. Bunlar askerlik ve yönetimdi. İlmiye sınıfı, adalet ve eğitim işlerini yerine getirenlerin oluşturduğu sınıftı. Kalemiye ise, mali ve mülki işleri yerine getirmekle görevli olan memurların yer aldığı sınıftı. S. Fidan, K. Şahin, F. Çelik, "Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Biri: Bürokrasi-Osmanlı Modernleşmesinde Bürokrasinin Etkinliği ve Önemi", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Mayıs 2011, S.23, s. 116-117.

⁸⁸ H. İncelik, **The Otoman Empire The Classical Age 1300-1600**, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1973, s. 65-70; İ. Tekeli, S. İlkin 1993, s. 4

⁸⁹ Medreseler genel olarak üniversitenin ilk evresi kurumları olarak kabul edilmektedir. Ancak medreseler üniversite değildir ve Osmanlı Devleti'nde üniversite karşılığı olarak **darülfünun** kullanılmıştır. Asıl olarak Selçuklu dönemi okulları olan medreseler kendi olağan koşulları içinde değerlendirilmelidir. YÖK (Yüksek Öğretim Kurumu) da üniversitenin başlangıcı olarak Darülfünun'u kabul etmektedir. T. M. Hatiboğlu, **Türkiye Üniversite Tarihi**, 2. baskı, Ankara, Selvi Yayınevi, 2000, s. 15.

⁹⁰ İ. Tekeli, S. İlkin, 1993, s. 7

Medreseler önem arz etmektedir. Bunun yanında Osmanlı Devleti'ndeki yabancı okullarından (Patrikhane Okulları gibi) bu özellikleri barındırmaktadır. Osmanlı Devleti'nde yabancılar da kendi dini ve kültürel örgütlenmelerine sahip olarak, kendi eğitim sistemlerini oluşturmuşlardır⁹¹.

Osmanlı Devleti'nde diğer bir eğitim kurumu olan tasavvuf eğitiminin yapıldığı tekke ve dergahlar da sistemde etkin bir şekilde yer almaktaydı. Bu kurumlar özellikle siyasal muhalefetin geliştiği kurumlardı çünkü o dönemde siyasal iktidar otoritesini din olarak meşrulaştırmaktaydı. Bu nedenle siyasal muhalefet de dinsel tarikatlar şeklinde ortaya çıkmıştır⁹².

Osmanlı medreselerinin en geliştiği yer Anadolu olmuştur. Önde gelen medrese şehirleri Konya, Kayseri ve Sivas'tır. Anadolu medreseleri genellikle devletin ileri gelenleri veya zenginlerinin kurdukları birer vakıf kurumları olduğundan, medreselerde eğitim parasızdı ve öğrencilerin barınma giderleri ve diğer masrafları bu vakıf tarafından karşılanmaktaydı ve kendilerine ayrıca harçlık da verilmekteydi. İlk Osmanlı medresesi İznik'te Orhan Gazi tarafından kurulan İznik Orhaniyesi'dir. Daha sonra Süleyman Paşa'nın kendi adını taşıyan medresesi devrin ikinci yükseköğretim kurumu sayılır. İznik'ten sonra devletin merkezi Bursa olduğunda bu şehirde de birçok medrese açılmaya başlanmıştır. Yapılan araştırmalara göre İstanbul'da ilk medresenin açıldığı tarihin 1470'li yıllar olabileceği ileri sürülmektedir. Bazı araştırmacılara göre bu tarih İstanbul Üniversitesi'nin uzak başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir. İstanbul'da Fatih

⁹¹ Yabancı ve azınlık okullarının en çok gelişme gösterdiği dönem olan 1878-1908 yılları arasındaki mutlakiyet döneminde söz konusu okulların denetlenememesi beraberinde büyük sorunlar getirmiştir. Bu konu için bkz. Y. Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi-M.Ö. 1000-M.S. 2008**, 12. baskı, Ankara, Pegem Akademi, Mart 2008, s. 225, 240-247.

⁹² B. Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 9. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları (Çeviren: Metin Kıratlı), 2004, s. 400-407.

Sultan Mehmet'ten sonra, Yıldırım Beyazıt ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde de yükseköğretim kurumu niteliğinde dört ayrı medrese açılmıştır. Özellikle Kanuni medreselerinde, dönemin yüksek hukuk, ilahiyat, edebiyat ve matematik bilgileri öğretilmiştir⁹³.

19. yüzyıla gelinceye kadar medreseler Osmanlı yükseköğretim sisteminde önemli bir yere sahipti ve padişahlar önemli kararları vermeden önce bu kurumlardan görüş alma yoluna giderlerdi. Ancak 19. yüzyıldan itibaren medreselerde yetişenlerin artık Batı Avrupa'daki bilimsel ve teknolojik her türlü gelişmenin tamamen dışında kaldığı anlaşılmıştır. Medreselerde yürütülen eğitim ve öğretim, devletin duraklama ve çöküş dönemine paralel olarak çökmeye başlamıştır. Kendini yenileyemeyen, batıdaki gelişmelere sırtını çeviren medrese eğitimi giderek bağınaz, dar görüşlü, skolastik, çıkarıcı bir eğitim niteliğine bürünmüştür. Medreselerdeki eğitim daha çok araştırma yapmak, bilgi üretmek ve yaymaktan çok bilinenlerin öğretilmesine ve yorumlanmasına yönelik olmuştur. 16. yüzyıla kadar Osmanlı medreseleri daha çok devletin ihtiyaç duyduğu bürokratlar, din adamları ve teknisyenleri yetiştirmiş; 17. yüzyıldan itibaren de bu kurumlar bozularak Osmanlı Devleti'ndeki yenilikçi hareketlerin karşısında duran birer kurumlara dönüşmüştür⁹⁴.

⁹³ İ. Tekeli, S. İlkin, 1993, s. 8; Yahya Akyüz'e göre ise "Osmanlı'nın en parlak dönemlerinde bile medreselerdeki bilim üretimi yeterli düzeyde olmamıştır. 1470'lerde kurulan Fatih Medreselerinde kuruluşlarından itibaren geçen 100 yıl içinde 167 müderris görev yapmış ancak bunların %90'ı en çok dört yıl ders verdikten sonra medreselerden ayrılmıştır. Medreseler vakıf gelirleri ile idare edildiği için müderrisler de maaşları devletçe ödenen kadılık mesleğine geçmişlerdir. Fatih medreselerinde 1470'ten 1730'a kadar geçen 260 yıllık sürede 1200 civarında müderris görev yapmış ancak bunların %16'sı eser verebilmiştir. Bu dönemde yazılan 234 eserin yalnızca 20'si akli bilimlere ilişkindir. Eserlerin çok büyük kısmı dini bilimlerle, tarih ve edebiyat alanındadır.", Y. Akyüz, 2008, s. 81-87.

⁹⁴ A. Ataüinal, 1998, s. 5, 6; aynı yönde bkz. H. Atay, 1972, s. 15-56.

Osmanlı Devleti'nde önem arz eden ve bir ölçüde çağdaş üniversiteleri andıran⁹⁵ bir diğer yükseköğretim kurumu Enderun Okuludur. Medreselerin yanında yönetici ve devlet adamı yetiştirmek amacıyla 1455 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulan ve medreselerden daha farklı bir eğitim-öğretim yapısı olan Enderun Okulunda, medreselerde okutulan derslere ek olarak, beden eğitimi, Türk örf ve adetleri, nezaket kuralları, askeri sporlar, müzik, resim, yabancı dil (Arapça ve Farsça) ve matematik öğretilmiştir. Enderun Okulu diğer eğitim kurumlarına göre daha laik bir içeriğe sahipti ve Enderun'da eğitim almış kişiler dil, din, ırk gibi özelliklerine bakılmaksızın kişisel yeteneklerine göre Osmanlı siyasi sistemi içerisinde yer almış, ya askeri lider ya da üst düzey yönetici olmuşlardır⁹⁶.

17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin sürekli toprak kaybetmesi, hızlı bir şekilde Batı'nın gerisine düşmesi bu yüzyıllarda mesleki eğitim veren bazı okulların açılmasına neden olmuştur. 1768 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Akdeniz kapalı bir deniz sanıldığı için Osmanlı donanmasını korumak için yeterli önlem alınmamıştı ve Ruslar 1770 6-7 Temmuz gecesi Osmanlı donanmasını yakarak yok etmişlerdi. Bu ağır yenilginin başlıca nedeni bilgisizlik ve teknik olarak geri kalmışlık olarak görülmüştür. Bu yenilgiden sonra Sultan III. Murat tarafından bir ferman yayınlanmış ve 1773 yılında gemi inşaatı ve haritacılık öğrenimi yapmak ve donanmanın ihtiyacı olan teknik elemanı yetiştirmek için Mühendishane-i Bahri-i Hümayun adı ile batılı anlayışta ilk yüksek okul kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nde bu

⁹⁵ Enderun okulları, belli bir amaca yönelik olarak öğretim vermek, mezunlarının görev olanakları doğrultusunda alanlarının belli olması gibi hususlar açısından çağdaş anlamdaki üniversitelere benzetilmektedirler. R. Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1985, C.37, s. 422.

⁹⁶ A. Ataünel, 1998, s. 6, 7; "Mimar Sinan ve daha bir çok değerli bilim adamı Enderun okullarından yetişmiştir. Bu okullarda, öğrenci seçimi ve öğrencilerin bir üst sınıfa geçmesi deneyimli bilim adamları tarafından yapılmaktaydı. Okul yedi sınıfa ayrılmıştı ve sınıf atladıkça dersler zorlaşıyordu. Mezuniyetten sonra işe yerleştirme de ise, doğuştan gelen asalet ve zenginlik değil, yalnızca yetenek ve başarı dikkate alınmaktaydı." s. 6.

okulu takiben 20 yıl sonra ikinci yükseköğretim açılmış ve batılı anlayışa uygun olmak üzere, hem askeri hem de sivil alanda devam eden zamanda birçok okul açılmıştır. Bu çabalar, Osmanlı Devleti'nin eğitim alanına yansıyan batılılaşma çabalarıdır⁹⁷.

1.4.1.1 Tanzimat ve Islahat Dönemleri

Tanzimat Döneminden önceki dönemde özellikle 16. yüzyılda çok milletli ve merkezi bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nin yükseköğretim sistemi temelde askeri sınıfları yeniden üretmek ve ona dini temelli bir meşruluk kazandırmaya yönelik olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti'nde devlet sistemi güçlü merkezi orduya ve etkin bir bürokrasiye bağlı olarak Saray'dan ve Sultan'ın gücü altında kul olarak yetişmiş askeri kamu görevlileri tarafından gerçekleştirilen bir yönetime dayanmaktaydı. Bu nedenle söz konusu gücü meşrulaştırmak için din eğitimi ve adalet mesleğini yürütecek kadroların yetiştirilmesi doğrudan idari hiyerarşinin dışında ancak yine de merkezi bir denetim altında gerçekleştirilmekteydi⁹⁸. 17. ve 18. yüzyıllarda da Osmanlı Devleti özellikle Avrupa'daki gelişmeler karşısında geri

⁹⁷ İ. Güven, **Osmanlı Eğitiminin Batılılaşma Evreleri**, 3. baskı, Naturel Yayınevi, 2004, s. 13-32; A. Ataunal, 1998, s. 7, 8;

Askeri okullar:

1773-Mühendishane-i Bahri-i Hümayun (ilk askeri deniz okulu)

1793-Mühendishane-, Berri-i Hümayun (topçu, istihkâm ve haritacılık niteliğindeki ilk askeri okul)

1826-Tophane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure (doktor ve cerrah yetiştirmeyi amaçlayan ilk tıp okulu)

1834-Mekteb-i Fünun-u Harbiye (ilk harp okulu)

1834-Muzıka-i Hümayun Mektebi (ilk askeri mızıkça okulu)

Sivil okullar:

1859-Mekteb-i Mülkiye (ilk siyasal bilgiler okulu, ilk sivil yükseköğretim kurumu)

1867-Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Askeri tıbbiye için kurulmuş ilk sivil tıp okulu)

1880-Mekteb-i Hukuk-u Şahane (ilk hukuk okulu)

1889-Mülkiye Baytar Mektebi (ilk sivil veteriner okulu)

1909-Orman Mekteb-i Alisi (ilk orman yükseköğretim okulu)

1909-Dışçi Mektebi (ilk dış hekimliği okulu)

1911-Kadastro Mekteb-i Alisi (ilk kadastro yükseköğretim okulu)

1912-Robert Koleji (s. 8).

⁹⁸ İ. Tekeli, S. İlkin, 1993, s. 5.

kalmaya başladığını anlasa da, gerçekleştirilen reformlar özellikle Müslüman kesimde önemli değişiklikler ortaya çıkartmamıştır. Müslüman olmayan milletlerde ise daha çok uluslaşma hareketlerine paralel olarak onların eğitim kurumlarında bir kitleleşme, laikleşme ve dilde yenileşme ve bu sayede yeni bilimsel terim ve kavramların oluşması yönünde bir yol izlenmiştir⁹⁹. 18. yüzyılın sonlarından itibaren Tanzimat'a kadar medreseler dışında başlayan yükseköğretim hareketlerinin genel özelliği ise, acil mesleki ihtiyaçları karşılamaya yönelik olmalarıdır. Bu dönemde açılan Avrupalı tarzdaki hemen bütün yüksekokulların hepsi yeni kurulan ordunun ihtiyacını gidermek amacıyla olmuşturlardır. Tanzimat döneminde kurulan Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ın çalışmalarından sonra ise, yükseköğretimde sadece meslek elemanı yetiştirme düşüncesinden kopulduğu görülmektedir. Bu dönemde daha çok okul sayılarını arttırmak, eğitimde ıslahatı gerçekleştirmek temel hedef olmuştur¹⁰⁰.

Osmanlı Devleti'nde batılılaşma hareketleri açısından önemli adımlar atan III. Selim, batılı anlamda bir yükseköğretim kurumu sayılabilecek olan Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un kurulmasında etkili olmuştur. Bu kurum özellikle öğretim metodu, öğrencilerin derslere hazırlanmaları, çizimlerin örneklerinden kağıtlara işlenmesi gibi yöntemler açısından, medreselerden ayrılmakta ve daha çok dönemin Fransız yükseköğretim kurumlarına¹⁰¹ benzemektedir. Bunu takiben 1806 yılında da bir Tıbhane inşa edilmiştir. Bu yükseköğretim kurumunda yalnızca ordu için değil, tüm ülke için hekimlerin

⁹⁹ İ. Tekeli, S. İlkin, 1993, s. 194; bu gelişme, genel olarak eğitimde dil sorunu ile yakından ilgilidir. Hüseyin Atay, medreselerin gerilemesinin nedenlerinden birisinin dil sorunu olduğunu belirtmiş ve değişik medeniyetlerin doğuşunda dilin etkisinin önemini çalışmasında vurgulamıştır. “*Bir Fransız, Alman ve İngiliz tefekkürü, felsefesi ve medeniyeti, kendi milli dilleri ile okumaya ve okutmaya başladıkları andan itibaren doğmaya başlamıştır.*”, H. Atay, 1972, s. 29.

¹⁰⁰ A. Arslan, **Darülfünun'dan Üniversite'ye**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, No:39, Ekim 1995, s. 23; ayrıca bkz. dipnot 16.

¹⁰¹ Bunun nedeni dönemde özellikle Fransa ile sıkı ilişkiler kurulmuş olmasıdır. İlk mühendishanenin açılmasında Fransızların etkileri, Fransa'ya öğrenci gönderilmesi konuları hakkında detaylı bilgi için bkz. İ. Güven, 2004, s. 13-18.

yetiştirilmesi öngörülümüştü¹⁰². III. Selim Osmanlı Devleti'nde batılılaşma hareketinin öncüsü olarak bilinmektedir. Padişah, hem batılı tarzda okullar açılmasını sağlamış, hem de okulların kitaplığına yabancı eserler girmesini, hem de yabancı hocaların ders vermelerini sağlamıştır. Batıyı tanımaları için III. Selim döneminde bir çok sefirler ve sadrazamlar batıya gönderilmiştir¹⁰³.

Osmanlı Devleti'nde “Darülfünun” kavramı ilk olarak Tanzimat döneminde¹⁰⁴ kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu kavramın tercih edilmesinin temelinde dine dayalı sistemin etkileri gözlemlenebilir. Ancak bu konuda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Tekeli, söz konusu dönemde oluşacak yeni bir yükseköğretim kuruma verilebilecek üç farklı isim olduğundan söz etmiştir: üniversite, darülfünun (fenler evi) ve darululum (ilimler evi). Bunlardan ilki olan “üniversite” sözcüğü tercih edilmemiştir. Çünkü o dönemde üniversitenin gerisinde kilise bağlantısının bulunması nedeniyle, bu isimdeki bir kuruma çok fazla tepki geleceği

¹⁰² R. Doğan, 1985, s. 427.

¹⁰³ İ. Güven, 2004, s. 76-77.

¹⁰⁴ Tanzimat döneminde darülfünun kurumunun kurulmasında en etkili olan isim **Mustafa Reşit Paşa**'dır. Mustafa reşit Paşa, Osmanlı döneminde yeni bir aydın tipi olmuştu. Hatta Mustafa Reşit Paşa'nın yetiştirdiklerinden biri olan Şinasi de Mustafa Reşit Paşa'dan 'medeniyet dininin resulü' olarak söz eder. Tanzimat öncesi Türk toplumunda iki aydın tipi vardır; medreselerden yetişen 'ulema' ve tekkelere gelen "veli". Bunlar devlete hakim olan 'maddi iktidara' karşı 'manevi iktidarı' temsil etmektedir. Ulema sınıfı şeriatın uygulayıcısı olarak toplum içinde önemli bir yer tutarken, medresede okutulan ilimler onlara fikri ve zihni bir otorite sağlar. Dini esaslara göre doğruyu ve yanlış iyiyi ve kötüyü meşru ve gayri meşru olanı onlar tayin ederler. Dine dayanan bu 'manevi otoritenin', 'maddi iktidarı' çeşitli konularda aydınlatmakta ve hatta ona sınır çizmektedir. Osmanlı Devleti 'ulema sınıfı' sayesinde devrine göre 'medeni bir devlet' haline gelmiştir. İslamiyet'ten önceki Türk toplumu 'maddi iktidara' karşı 'manevi iktidarı' temsil eden böyle bir sınıf yoktu. O devirde topluma şekil veren hemen hemen tek başına ok ve kılıç yani maddi iktidardı. Ancak Osmanlı Devleti sadece kılıca değil kitaba da değer veren bir devlettir. Tanzimat'tan sonra Batı örneğine göre yetişen Türk aydınının başlıca özelliği akla değer vermesi ve yeni fikirleri ileri sürmekten korkmamasıdır. Eskinin tam tersine bu devirde 'terakki' ve 'hürriyet' fikirlerine büyük önem verilir. Tanzimat'tan sonra yetişen yeni aydın tipi de toplum içinde oynadığı rol bakımından ulema ve veli tipine yaklaşır. O da 'maddi iktidara' karşı sınırlandırıcı, aydınlatıcı, tenkit edici bir rol oynar. Fakat o manevi gücünü insanları aşan Tanrı'dan değil doğrudan doğruya kendisinde bulunan manevi güçten, akıldan, hürriyet duygusundan ve vicdanından alır. Reşid Paşa işte kendisinden sonra sayıları gittikçe artan bu yeni aydın tipinin ilk örneğidir. Maddi iktidar genellikle fikirleri bozar. Düşünce bakımından Mustafa Reşid Paşa'nın asıl varisleri ve takipçileri Şinasi, Namık Kemal, Ahmed Mithad Efendi gibi düşünceye daha çok ağırlık verenlerdir. Bu bilgiler için bkz. M. Kaplan, "Mustafa Reşid Paşa ve Yeni Aydın Tipi", **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri-13-14 Mart 1985**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, s. 114-115, 120.

düşünülmüştür. İkinci seçenek olan ve o dönemde Mısır’da da kullanılan darululum sözcüğü de tercih edilmemiştir. Çünkü Tanzimat dönemi aydınları bu sözcüğün ulemayı rahatsız edeceğini düşünmüştür. Darululumdaki, ilim sözcüğü, ilahi olanla ve ilahi düzenle ilgili bilgileri çağrıştırmaktaydı ancak darülfünundaki fen sözcüğü insanın kendisinin ürettiği ve yaşamı kolaylaştıran bilgilere atıf yapmaktaydı. Darülfünun sözcüğüyle ulemanın kendisinin saydığı bir bilgi alanının dışında kalan bir alan tanımlanarak, onlardan gelebilecek tepkiler önlenmek istenmiştir¹⁰⁵. Bu sözcüğün kabul edilmiş olması darülfünun açısından, bir yandan toplumda ulemadan sonra ikinci bir konuma razı olmayı çağrıştırır, ancak diğer yandan başlangıçta böyle bir niyet bulunmasa bile darülfünuna dünyevi (seculer) bir alan çizilmiş olmaktadır¹⁰⁶. Bu görüşe karşılık, Ekmeleddin İhsanoğlu ise, fenler evi anlamına gelen darülfünun isminin verilmesinin nedenini, söz konusu yeni kurumun medreseden ayrı bir kurum olduğunun belirtilmek istenilmesi olarak açıklamıştır. “Fen” kelimesi, geç devir Arap edebiyatında “bir bilimin ayrıldığı dal” anlamına gelmektedir. Sözcüğün çoğulu ise, “fünun”dur ve “değişik bilim dalları” anlamındadır. Öte yandan 19. yüzyılda ispata dayalı bilimlere de “fen” denilmiştir. İhsanoğlu’na göre, funun kelimesi hemen her zaman “ulum ve funun” biçiminde iki bir şekilde kullanılırken, darülfünun açısından, yalnızca fen kelimesi tercih edilmiştir. Bunun nedeni, darülfünunun, batı kaynaklı yeni bilimlerin eğitiminin yapılacağı bir kurum şeklinde düşünüldüğünün göstergesi olmaktadır¹⁰⁷. Bir başka deyişle darülfünuna bu ismin verilmesi, ulemadan gelebilecek tepkiler nedeniyle değil, daha çok batıya bir yönelimin sonucu olmaktadır. Benzer şekilde Niyazi Berkes de darülfünun kavramının tercih edilmesinin nedenini, çağdaş fencilik

¹⁰⁵ İ. Tekeli, 2007, s. 29.

¹⁰⁶ İ. Tekeli, 2007, s. 29.

¹⁰⁷ E. İhsanoğlu, “Darülfünun”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 8. Cilt, s. 521.

görüşüne dayandırmıştır. Şöyle ki, eğitim yolu ile çağdaş fenlerin benimsenmesi ve kafaların aydınlatılması fikri, dönemde Tahsin Efendi ve Münif Efendi'nin din dogmalarından arındırılmış bir eğitim anlayışını savunan görüşlerine dayanmaktadır¹⁰⁸.

Darülfünun kavramı Tanzimat döneminde kullanılmaya başlanmış, ancak kurum esas olarak II. Meşrutiyet'ten sonra gelişmeye başlamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi 1780'lerden itibaren başlayan Osmanlı modernleşme sürecinde bir takım yüksekokullar kurulmuştu ancak bir üniversitenin gündeme gelebilmesi için öncelikle belli bir eğitim altyapısının ve belli bir birikimin oluşmuş olması gerekmektedir. Bu açıdan Avrupa'daki üniversiteler de ilk olarak dinin denetiminde olmuş, ancak bir dönüşüm sürecinden geçtikten sonra modern anlamda üniversite olabilmişlerdir. Osmanlı Devleti'ndeki eğitim kurumlarının gelişimine bakıldığında ise, yaygın birer eğitim kurumu olan medreselerden üniversiteye, Avrupa'daki anlamda bir dönüşümün olmadığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde üniversite ayrı bir kurum olarak ortaya çıkmıştır¹⁰⁹.

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı Osmanlı Devleti'nin en önemli köşe taşlarından birisi olmuştur. Bu dönemde Osmanlı Devleti demokratikleşmenin ilk önemli adımını atmaya başladıysa da, fermanla eğitim konusunda açık bir ifade bulunmamaktadır. Ancak halk Tanzimat'tan yaşantılarını etkileyecek pratik sonuçlar beklemiştir. Tanzimat döneminde artık medreselerin eğitimi bozulduğu ve yetersiz kaldığı için bunların düzeltilemeyeceği sonucuna varılarak 1846 yılında kurulacak olan darülfünun için bir dizi reform çalışmalarına başlanmıştır¹¹⁰. Darülfünunun kurulması fikri ilk olarak 1945 yılında kurulan yedi kişilik Muvakkat

¹⁰⁸ N. Berkes, 2008, s. 239.

¹⁰⁹ İ. Tekeli, 2007, s. 17-21.

¹¹⁰ A. Ataünal, 1998, s. 9.

Meclis'te (Meclis-i Maarif-i Muvakkat) açıkça ortaya çıkmıştır. Kurul on bir ay çalışarak bir rapor hazırlamış ve raporda darülfünun kavramına bir açıklık getirilmiştir. Bu raporda darülfünundan şu şekilde söz edilmiştir:

“Devlet tebaasından her kim olursa olsun, insanlığın en yüce olgunluk derecelerine erişmesi için, her çeşit bilim ve tekniği öğrenmek isteyenlere ve devlet dairelerinde çalışmak isteğinde bulunanlara, gerekli bilgileri almanın yeri ve merkezi olmak ve Padişah'ın yüce himmetiyle, bilim ve tekniğin hiçbir öğretimini geri bırakmamak ve içinde öğrencilerin gece gündüz kalarak, Padişah'ın önerdiği gibi olgunluk kazanmaya çalışmak; velhasıl, bütün gerekleri ve ayrıntıları yerine getirmek üzere, İstanbul'da elverişli bir yerde darülfünun yaptırılması ve bunları sonuçlandırmak için 'Meclis-i Maarif-i Umumiye adlı bir komisyon kurulmalıdır¹¹¹.”

Yine rapora göre;

-İstanbul'un uygun bir yerinde darülfünun binası inşa edilecektir.

-Darülfünun orta eğitimin (rüştüyelerin) üzerinde üçüncü eğitim-öğretim kademesi olarak düzenlenecektir.

-Darülfünun'da her nevi ilim ve fen öğretilip öğrenilecektir.

-Öğrenciler gece gündüz Darülfünun'da ikamet edecek ve her türlü ihtiyaçları da karşılanacaktır.

-Darülfünun'un inşası, “teferruat-ı nizamiye ve icraat-ı fiiliyesinin ardına düşüp vuku bulacak hususları müzakere ve tesviye etmek üzere Meclis-i Maarif-i Umumiye adıyla daimi bir meclis tarafından gerçekleştirilecektir. Bu meclis, Meclis-i Vala Reisi Rıfat paşa ile hariciye Nazırı Reşit Paşa'nın müştereken nezaretinde olacaktır.

¹¹¹ T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 19.

-Darülfünun'da her nevi ilim ve fen öğretilip öğrenilecektir. Burada “ikmal-i kemalat-ı insaniye” için bütün ilim ve fenler okutulacaktır.

-Osmanlı bürokrasisinde görev almak isteyenler de ilim ve fenleri darülfünun'da tahsil edeceklerdir.

Bu ilkelerden anlaşılacağı üzere darülfünunun öncelikli amacı memur yetiştirmek değil, üniversitenin var oluş amacına uygun insan yetiştirmektir. Bu insan, yaşadığı devri anlayıp yorum getirebilecek seviyede ilim ve fenlerle yetiştirilecek, gerektiğinde devlet kademelerinde görev alabilecektir¹¹².

Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ın dönemin padişahı Abdülmecit'e sunduğu layihada dört önemli yenilik önerilmiştir. Bunlar, öğrenimin ilk basamağı olan sıbyan okullarının ve öğrenimin ikinci basamağı olan rüştiye okullarının ıslahı; darülfünunun kurulması önerisi ve bütün işleri gerçekleştirmek için sürekli bir Meclis-i Maarif kurulması önerisidir¹¹³. Muvakkat Meclis'in söz konusu layihasının önemi, eğitim sorununun çözümüne bütünlüğü olan bir sistem olarak yaklaşması ve eğitimi devletin sürekli bir işlevi olarak görmesinden kaynaklanır. Layihada darülfünunun şu amaçla açılması öngörülmektedir: ‘ikmalat-ı kemalat-ı insaniye’; yani insanın erdemlerini arttıracak bütün ilimlerin okutulması amacı¹¹⁴.

Geçici meclisin istekleri kabul edilmiştir. Padişahın¹¹⁵ da iradesiyle, eğitim işlerini sürekli düzenlemek ve yürütmek üzere, ‘Meclis-i Maarif-i Umumiye’

¹¹² A. Arslan, 1995, s. 24-25.

¹¹³ F. R. Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1964, s. 19.

¹¹⁴ İ. Tekeli, 2007, s. 25.

¹¹⁵ Cavit Binbaşıoğlu, Abdülmecit'ten eğitimin bir devlet hizmeti olmasını sağlayan bir padişah olarak söz etmiştir. Gerçekten de, Abdülmecit döneminde (1823-1861) aşağıda bazı başlıklarda inceleneceği gibi yükseköğretimde birçok önemli yenilik gerçekleştirilmiştir. Bunlar sırasıyla;

-Muvakkat Maarif Meclisi kuruldu (1845).

-Meclis-i Maarif-i umumiye kuruldu (1845).

-Rüştiyeler çoğaltılmaya başlandı (1845)

-Mekatib-i Umumiye Nezareti kuruldu (1846).

(Kamu Eğitim Kurulu) kurulmasına ilişkin resmi tebliğ, 21 Temmuz 1846 (27 Recep 1262) tarihli ve 303 sayılı Takvim-i Vekayi Gazetesi'nde yayımlanmıştır¹¹⁶. Kamu Eğitim Kurulu sayesinde Osmanlı Devleti'nde eğitim örgütlü bir devlet etkinliği olarak algılanmaya başlanmıştır.

Tanzimat döneminde darülfünun fikrinin ortaya çıkmasında etkili olan bir başka gelişme de dönemde önemli bir yeri olan ve 18 Ağustos 1820 yılında kurulan Beşiktaş Cemiyet-i İlmiye'sidir (Beşiktaş Bilim Derneği). Bu kurum Osmanlı Devleti'ndeki, bilim alanındaki ilk sivil toplum örgütüdür. Beşiktaş Bilim Derneği, gayrimüslimlere komşu olarak yaşayan bir grup varlıklı Beşiktaş bilgininin İslam ve Batı arasında din dışındaki konularda uyuşmanın mümkün olduğu savıyla, Beşiktaş'taki konaklarında örgütlenmişlerdir. Bu konaklarda öğrencilere, felsefe, biyoloji ve matematik konularında dersler verilmiştir. Ancak 1826 yılında bu Bektaşî Tekkelerinin kapatılması kararına verilmiş ve Beşiktaş Bilim Derneği üyeleri Bektaşî olduğu gerekçesi ile sürgün edilmişlerdir¹¹⁷.

Tanzimat döneminin sadrazamı Mustafa Reşit Paşa, ilk sadrazamlık döneminde darülfünunun binasının yapımının İtalyan Fossati kardeşlere¹¹⁸

-Bir darülfünun açılmasına karar verildi ve binasının temeli atıldı (1846).

-İlkokullar yönetmeliği yayımlandı (1847).

-İlk kez Darülmualim açıldı (1848).

- Darülmaarif adlı, rüştiyelerin üzerinde bir okul açıldı (1850).

-İlk bilim akademisi niteliğinde Encümen-i Daniş isimli bilimsel bir kurul oluşturuldu ve bu kurul 1862 yılına kadar çalıştı (1851).

-İlk kez Maarif-, Umumiye Nezareti kuruldu (1957).

-İlk kez kız rüştiyeleri açıldı (1958).

-İlk Mekteb-i Mülkiye açıldı (1859). ; C. Binbaşıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi**, Ankara, Anı Yayıncılık, 2009, s. 117, 118.

¹¹⁶ T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 19; A. Arslan, 1995, s. 23.

¹¹⁷ T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 17; N. Berkes, 2008, s. 158-159; Bu konakların sahipleri, eski Londra sefiri İsmail Ferruh Efendi, tabip ve vakanüvis Şanizade Ataullah Efendi, Melekpaşazade Abdülkadir Efendi ve Kethüdazade Mehmet Arif Efendi'dir. Bu grubun eğittiği önemli isimler arasında, Yusuf Kemal Paşa ve Mithat Paşa gibi geleceğin sadrazamları da vardır. İ. Tekeli, S. İleri, 1993, s. 62-63.

¹¹⁸ İsviçre İtalyanı mimar Gaspere Fossati darülfünun binasının yapım işini üstlenmiştir. Fossati 1847-1858 yılları arasında Türkiye'de kalmıştır. Fossati 125 odalı, 21 dükkânlı bir bina yapmıştır fakat bu bina eğitimde kullanılmamıştır. Binanın yapımı 1861 yılında mimar Ahmet Efendi tarafından kısmen,

verilmesini sağlamıştır; Reşit Paşa'nın ikinci sadrazamlık döneminde ise, Encümen-i Daniş'in kurulmasına girişilmiştir. Encümen-i Daniş ilk olarak 1851 yılında Kamu Eğitim Kurulu tarafından hazırlanan bir layiha ile ortaya konulmuştur. Buna göre Encümen-i Daniş'in amacı, Osmanlı Devleti'nde, henüz daha darülfünun açılmadan, orada okutulacak kitapların hazırlanması, laboratuvarların ve kütüphanelerin kurulması için hazırlık yapmaktır. Encümen-i Daniş¹¹⁹ 1851 yılında kurulmuştur. Başkanı Hayrullah Efendi olan bu kurul Fransız Akademisini örnek alarak kırk üyeden oluşturulmuş ve ayda bir kez toplanarak, darülfünun için gerekli kitapları hazırlayacaktır. Kurulun açılış konuşmasında Mustafa Reşit Paşa dönemi için önemli bir gelişme sayılacak şu sözleri söylemiştir: '*Bilim ve eğitim içermeyen dil, her ne kadar düzenli ve güzel olsa bile, uygarlıktan ve imardan uzak boş araziler gibi sayılır.*' Bu kurulun çalışmasını belirleyen tüzüğün 8. maddesi ise, '*Fen ve sanayi dallarına dair yazılacak kitapların, herkesin anlayacağı şekilde bir Türkçe olmasına dikkat ve özen gösterilecektir.*' şeklindedir¹²⁰. Bir başka ifade ile Encümen-i Daniş'in kurulmasındaki irade bilim dilinin Türkçeleştirilmesinden yana bir tutum izlemiştir. Ancak Encümen-i Daniş¹²¹ kendisinden bekleneni gerçekleştirilememiştir. Eğitim tarihçileri arasında Encümen-i Daniş'i ilk bilim akademisi olarak görme eğilimi olmasına karşılık, bu kurul örnek aldığı Fransız Akademisindeki gibi, fikir tartışmalarını geliştirmek ve bilimsel araştırmaları teşvik etmek bir yana, somut olarak ortaya konulan amacı olan darülfünun için kitap yazmak amacını dahi

daha sonra da binanın darülfünun için fazla büyük olduğu düşünülerek Maliye Nezaretine verilerek 6 Mart 1865 yılında tamamlanmıştır. İlk hukuk mektebi bu binanın bir bölümünde açılmıştır. Bunun dışında binanın eğitim-öğretimle ilgili hiçbir işlevi olmamıştır. E. İhsanoğlu, s. 522; İ. Tekeli, 2007, s. 26; A. Arslan, 1995, s. 20, 26; T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 19.

¹¹⁹ 01.06.1851 günlü Takvim-i Vekayi'de 26 maddelik Encümen-i Daniş tüzüğü yayımlanmıştır. T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 21.

¹²⁰ T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 20-21; A. Arslan, 1995, s. 27; İ. Tekeli, 2007, s. 26; N. Berkes, 2008, s. 235.

¹²¹ Bu kurulun kabul ettiği tek eser, Fuat ve Cevdet Paşa'ların hazırladığı, '*Kavaid-i Osmaniye*' (Osmanlıca Kuralları) adlı kitaptır. C. Binbaşıoğlu, 2009, s. 126.

gerçekleştirememiştir. Oysa Avrupa’da doğan bilim akademileri kilisenin tutuculuğuna karşısında deneye dayanan yöntemlerle bilgi üretenleri korumak ve onlara destek sağlamak için kurulmuşlardır. Osmanlı Devleti’nde ise henüz bu yönde bir bilgi üretimi söz konusu değildir ve Encümen-i Daniş de 1862 yılına gelindiğinde izlerini yitirmiştir¹²².

Osmanlı Devleti’nde eğitim sistemi üç kademeli bir yapıya sahiptir ve kendi içinde bir tutarsızlık içermektedir. Üç yıllık sıbyan okulu ve onun ardından iki yıllık rüştiyeden sonra 1849 yılında eğitim verecek bir de darülmaarif açılmış ancak, tek bir okuldan çıkanlarla darülfünunu beslemek mümkün olmamıştır. İlk girişimler, 1857 yılında iki öğrenci Paris’e gönderilmiş ve 24 Mayıs 1861 tarihinde Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye kurulmuştur. Bu devlet yönetimini yönlendirdiği bir girişim olmamıştır. Bu cemiyet, bilginin yayılması için kitap ve tercüme işleriyle ilgilenecek ve halka arz edecekti. Üyelerinin en az bir Avrupa dilini bilmeleri isteniyordu ve daimi üyeleri arasında ulemadan gelen hiçbir üye bulunmamaktaydı. Cemiyet kendi programı doğrultusunda, 1863 yılında, darülfünununun açılması işi uzayınca, dersler için resmi açılışı beklememiş ve halka açık konferanslar şeklinde ders vermeye başlamıştır. Bu konferanslar, fizik, kimya, doğa bilimleri, tarih ve coğrafya konularında 1865 yılının Mart ayına kadar devam etmiştir. 1865 yılında derslerin verildiği konak da yanınca zaten sınırlı olan ders verme faaliyetleri kesintiye uğramıştır¹²³. Özellikle laik eğitimin desteklenmesi için dönemdeki hakim siyasi akım olan Osmanlılık ideolojisini destekleyen Fransızların etkisiyle de darülfünun düşüncesi 1867 yılında tekrar gündeme gelmiştir. 1867 yılında Fransa Eğitim Bakanı

¹²² İ. Tekeli, 2007, s. 28.

¹²³ İlk konferans kimyager Derviş Paşa tarafından fizik ve kimyanın elektrik gücü konularında verildi. Konferansta 500’e yakın kişi katılmıştı. Ethem Paşa’nın çabalarıyla da 4000 ciltlik bir kitaplık oluşturulmuş ve fizik, kimya laboratuvarları kurulmuştu. İ. Tekeli, 2007, s. 28-30; T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 21; A. Arslan, 1995, s. 27, 28; H. A. Koçer, (yer ve yıl belirtilmemiştir), s. 130.

Victor Duruy'ye Osmanlı eğitim kurumlarının sistemleştirilmesi konusunda bir proje hazırlanmıştır; söz konusu rapor, 1869 tarihinde 198 maddelik bir Maarif-i umumiye Nizamnamesi (Kamu Eğitim Tüzüğü) kabul edilmesinde etkili olmuştur¹²⁴. Bu tüzüğün 79. maddesi İstanbul'da bir Darülfünun-u Osmani kurulmasını düzenlemiştir. Böylelikle, Osmanlı Devleti'nin 1870 darülfünunu bu tüzüğe göre kurulmuştur ve tüzükte darülfünunun işleyişi ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Darülfünunun adı, Darülfünun-ı Osmani olmuştur ve bugünkü adlarıyla Felsefe ve Edebiyat Fakültesi, Hukuk Fakültesi ve Fen ve Matematik Fakültesi olarak üç şubesi bulunmaktadır. Darülfünunun başında bir rektör (nazır), fakültelerin başında da şube müdürü (dekan) bulunacaktır. Tüzük, o dönemin koşullarına göre bilimsel ve idari özerkliği olan bir kurum tanımını yapmıştır. Öğretim dilinin Türkçe olacağı belirtilmiş olmasına rağmen, yabancı profesörler Türkçe öğreninceye kadar dersleri Fransızca olarak verebilmişlerdir. Dersler halka açıktır¹²⁵. Her fakültenin öğrenim süresi üç yıldır; muallim olacaklar için dört yıldır. Darülfünun Maarif Nezaretine bağlıdır ve 16 yaşını bitiren herkes öğrenci olabilecektir. Asistanlık kurumu getirilmiştir ve bunlar, Osmanlıca, coğrafya, aritmetik, geometri, cebir, felsefe ve mantık derslerinden sınava gireceklerdir. Bu dersleri hükümetçe tanınan bir okulda okuduğunu kanıtlayanlar sınavdan bağış tutulacaktır. Öğrenci harçları ve disiplin cezaları da bu yönetmelik ile sisteme girmiştir. Akademik unvanlar, profesör (muallim), doçent (muallim muavini) ve öğrenciler (şakirdane) olarak belirlenmiştir.

¹²⁴ N. Berkes, 2008, s. 236-237.

¹²⁵ Halka açık dersler Afgani olayından sonra yasaklanmıştır. Bu olay şöyledir: 1870 Ramazan'ında bir önceki yıl olduğu gibi konferanslar verilmesi kararlaştırıldı. Fen ve Sanatların İlerlemesi hakkındaki onuncu konferansı verecek olan Celaledin Afgani, konferansının bir yerinde "nübüvvet sanattır" (Peygamberlik sanattır) ifadesini kullanınca, ulema, peygamberliğin eğitimle öğretilen bir meslekle aynı kefeye konmasına büyük tepki gösterdi. Aslında Afgani, "sanat" kelimesini bir mesleği ifade için değil, "sun" (yapma) anlamında kullanmıştı. Yani Arapçadaki sanat kelimesini kullanması yanlış anlaşılıyordu. Bunun üzerine Darülfünun müdürü görevden alınmış, Celaledin Afgani de İstanbul'u terk etmek durumunda kalmıştır. A. Arslan, 1995, s. 36; N. Berkes, 2008, s. 240-241.

Darülfünunun başı olan nazır (rektör), Maarif Nazırının önerisi üzerine padişahın onayıyla atanmaktaydı. Ve nazır tüzüğün yürütülmesinden sorumluydu. Şube müdürü (dekan), şube muallimleri tarafından bir yıllığına seçilecekti. Böylece dekanların seçimle iş başına gelmeleri 1869 tarihli tüzükte yer almıştır ancak bu uygulama daha sonraları 1933-1946 yıllarında ve 1981 yılından sonra kaldırılmıştır. Darülfünunun kendi içinde bugünkü üniversite yönetim kuruluna karşılık gelebilecek bir meclisi bulunmaktaydı ve dekanlardan oluşuyordu. Darülfünunda kütüphaneye de oldukça büyük önem verilmişti. Tüzüğün dört maddesi yalnızca kütüphaneyle ilgilidir ve kütüphane müdürünün atanması padişah tarafından olmaktadır. Darülfünuna devlet yardımı da yapılmaktadır ancak bu yardımın, darülfünunun gelirleri arttıkça giderek azalacağı hükme bağlanmıştır. Yalnızca kütüphane için özel olarak bir bütçe ayrılması öngörülmüştür ve darülfünun dahilinde bir eski eserler ve tarih müzesinin açılacağı belirtilmiştir¹²⁶.

1869 tarihli Kamu Eğitim Tüzüğü'nde şubelerde okutulacak dersler detaylı bir şekilde hazırlanmış olmasına karşılık söz konusu tüzük uygulamaya başarılı bir şekilde geçirilememiştir¹²⁷. Yeterli ortaöğretim görmüş öğrencilerin yokluğundan ve eğitim öğretim yapacak yeterli profesör kadrosuna da sahip olmadığından darülfünunun eğitim düzeyi çok düşük olmuştur¹²⁸. Kamu Eğitim Tüzüğü'nün getirmiş olduğu önemli bir yenilik de, Daire-i İlmiye'dir (Bilim

¹²⁶ A. Arslan, 1995, s. 36-37.

¹²⁷ Özellikle hukuk fakültesinin programına bakıldığında görülür ki, Fıkıh, Roma Hukuku ve Fransız Medeni Hukuku gibi dersler bir arada okutulacaktır. Bunun yanında doğu dillerinden Arapça ve Farsça ile batı dillerinden Fransızca, Latince ve Yunanca da beraber öğretilenlerdir. Buradan darülfünunda doğu ile batının bir sentezinden oluşacak eğitim modelini uygulamayı amaçladığı anlaşılmaktadır. A. Arslan, 1995, s. 37.

¹²⁸ Öyle ki, The Levant Herald gazetesi darülfünunda okutulan matematik dersinin normal ilkökul matematiğinin biraz gelişmiş olduğunu yazmıştır. 10 Şubat 1872 tarihli Hakayıkü'l – Vekayi Gazetesi, düzeyi ve kapatılışı şu şekilde duyurmuştur: “*Darülfünunda ne hakkıyla tedris ne de layıkıyla tahsile muktedir muallim ve talebe bulunamayıp akibet tatil edildi.*”, T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 31.

Dairesi). Bu daire Maarif (eğitim) idaresinin genel merkezinde Maarif Nezareti'nin başkanlığında kurulan Büyük Maarif Meclisi'nin iki kısmından biridir. Bu kurula üye olarak seçilmenin koşulları hem çok ağırdır, hem de kurulun oldukça önemli görevleri vardır. Kurula seçilebilmek için hem Türkçeyi çok iyi bilmek ve kullanmak hem de en az bir Avrupa dili bilmek şartı getirilmiştir. Kurul bir nevi günümüzde YÖK'ün konumuna benzetilebilir ancak YÖK'ten farkı üniversiteye yardımcı bir kurum olmasıdır¹²⁹. Tüm bunların yanında tüzüğün 1. maddesi de Osmanlı da özel üniversitelerin kurulabileceğini de öngörmüştür¹³⁰.

Tanzimat döneminin genel özelliği olarak Osmanlı Devleti'nde başlayan batılılaşma hareketleri sonucu darülfünun da batılı bir anlayışta oluşturulmaya çalışılmıştır ancak, tüzüğün yeterince iyi uygulanamaması nedeniyle istenilen sonuca ulaşamamıştır ve bu yükseköğretim kurumu bugünkü anlamda bir üniversite olarak hayata geçememiştir. Öğretime başladıktan sonra yalnızca üç yıl içinde kapanan darülfünuna yeteri kadar öğrenci kayıt yaptırmamıştır çünkü yükseköğretim için ihtiyaç duyulan kültürel ve sosyal alt yapı henüz Osmanlı Devleti'nde yeterli düzeye ulaşamamıştı. Ancak yine de Kamu Eğitim Tüzüğü, döneminde getirdiği önemli yeniliklerle, örneğin eğitim dilinin Türkçe olması prensibi, eğitim ve öğretim programında aynı anda hem batılı hem de doğulu bir nitelik taşıması bakımından önemli bir gelişmedir ve ileride yapılacak olan reformlara zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin ilk darülfünunundan sonra 1874 yılında Darülfünun-u Sultani adında bir ikinci darülfünun kurulmuştur. Bu kurum, yeni darülfünunun tepkilere hedef olmasını istemedikleri için, Galatasaray Mekteb-i Sultanisi (Galatasaray Lisesi) dahilinde sessizce kurulmuştur. Darülfünun-u Sultani

¹²⁹ Maarif-i Umumiye Nizamnamesi için bkz. H. A. Koçer, (yer ve yıl belirtilmemiştir), s. 131-133; T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 31;

¹³⁰ T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 29-32; İ. Tekeli, 2007, s. 30-33; A. Arslan, 1995, s. 30-38.

Avrupa'daki üniversitelerin eğitim öğretim metotlarını örnek almıştır. Darülfünun-u Sultani'nin de, hukuk, fen ve edebiyat olmak üzere üç şubesi (fakülte) bulunmaktadır. Derslere 1874-75 öğretim yılında başlanmış ve bu darülfünunun kendine ait genel bir tüzüğü yoktur. Bunu yerine her fakültenin kendine ait tüzükleri vardır ve ilk olarak hukuk fakültesinin tüzüğü düzenlenmiştir (Hukuk Mektebi Nizamnamesi). Kayıt, kabul, öğrenim süreleri, devam, sınav ve mezuniyet gibi konular yalnızca hukuk fakültesinin tüzüğünde düzenlenmiştir ve diğer fakülteler bu tüzüğe atıfta bulunmuştur. Darülfünun-u Sultani Maarif Vekâleti'nin nezareti altında dört kişilik bir heyet-i idare tarafından yönetilmiştir. 1876 yılında bu heyetin tamamı gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Bu darülfünuna Mekteb-i Sultani'yi (Galatasaray Lisesi) bitirenler alınacak ancak, İstanbul ve taşrada bulunan diğer özel okullardan da sınav ile bu derecede olduğunu kanıtlayanlar da kayıt yaptırabilecektir¹³¹.

Darülfünun-u Sultani, orta öğretimin yetersiz olması, finans kaynağı ve araç-gereçlerin temin edilememesi, yeterli sayı ve düzeyde profesörlerin bulunmaması nedenleriyle 1881 yılında kapatılmıştır. Kapatılma nedenleri arasında bu kurumun Galatasaray Lisesi'nin devamı olan bir yüksekokul olarak görülmesi ve öğrencilerinin büyük çoğunluğunun gayrimüslimlerden olması da gösterilmiştir. Özellikle mali kaynakları sağlam bir zemine dayanmadığı için, öğrenci harçları ile vakıfların belirli oranlardaki yardımlarına muhtaç kalan darülfünunun gelirleri Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nin gelirlerinden karşılanmaya çalışılmıştır¹³². Bununla birlikte 1977-1978 Osmanlı-Rus savaşında gayrimüslimlerin bir kısmı Osmanlı aleyhine çalıştığı için Osmanlı idarecileri arasında bir tedirginlik meydana

¹³¹ T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 33-34; A. Arslan, 1995, s. 40-47; hatta bu şartlar nedeniyle, Osman Ergin, Darülfünun-u Sultani'ye darülfünun demenin yanlış olduğu, onun yalnızca Galatasaray Yüksekokulu olduğunu ileri sürmüştür. O. N. Ergin, Türk Maarif Tarihi, 5. Cilt, Eser Matbaası, İstanbul, 1977'den aktaran T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 33.

¹³² E. İhsanoğlu, s. 523.

gelmeye başlamış ve söz konusu gerginlik ve tedirginlik öğrencilerinin çoğunluğu gayrimüslim olan darülfünuna da yansımıştır¹³³.

1.4.1.2. I. ve II. Meşrutiyet Dönemleri

I. Meşrutiyet dönemi, padişah II. Abdülhamit'in Kanun-i Esasi'yi 1876 yılında yürürlüğe koyması ile yürürlükten kaldırması arasındaki iki yıllık dönemi kapsamaktadır. Bundan sonra Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanına kadar bir mutlakiyet dönemi yaşanmıştır. Bu döneme kadar Osmanlı Devleti'nde yukarıda belirtildiği gibi üç defa darülfünun açma girişimi gerçekleştirilmiştir. II. Meşrutiyet dönemine kadar darülfünun ile ilgili gelişmeler bir durağanlık dönemine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk Anayasal belgesi olan Kanun-i Esasi'de eğitim ile ilgili hükümler bulunmaktaysa da bunlar daha çok ilköğretime yönelik olmuştur ve zorunlu ilköğretim gelmiştir¹³⁴. Darülfünun-u Sultani kapanmış olmasına rağmen Osmanlı idarecileri yeni bir darülfünun açılması konusunda istekli olmuştur. 1900 yılına kadar darülfünun açılması yönünde herhangi bir girişim olmamış ancak, ilk ve orta öğretim kurumları sayıca artmış ve eğitim seviyeleri yükselmiştir. Bunların yanında özellikle devletin ihtiyaçlarına cevap vermek için mülkiye, tıp, hukuk,

¹³³ T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 33-34; A. Arslan, 1995, s. 40-47.

¹³⁴ Kanun-i Esasi'nin eğitim ile ilgili maddeleri şu şekildedir:

Madde 15: Emr-i tedris serbesttir. Muayyen olan kanunla tebaiyet şartıyla her Osmanlı, umumi ve hususi tadrise mezundur. (Öğretim serbesttir. Herkes, genel ve özel eğitim işini belirli yasalara uymak koşuluyla yapabilir.)

Madde 16: Bircümle mektepler devletin nezareti altındadır. Osmanlı tebaasının terbiyesi; bir siyak-ı ittihat ve intizam üzere olmak için, iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve muhtelif milletlerin itikat işlerine müteallik olan talim usullerine halel gelmeyecektir. (Osmanlı uyruklarının eğitimi, bir birlik ve bütünlük içinde olması için gerekli olan girişimler yapılarak, çeşitli ulusların dinsel inanışları ile ilgili olan öğretim yöntemlerine dokunulmayacaktır.)

Madde 114: Osmanlı efradının kafferisince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecat ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin olunacaktır. (Osmanlı bireylerinin tümü için eğitim sisteminin birinci basamağı (ilköğretim) zorunlu olacak ve bunun dereceleri ve ayrıntıları, özel bir düzenleme ile belirlenecektir.)

ticaret, sanayi, mühendislik ve mimarlık alanlarında uzmanlaşmaya yönelik yükseköğretim okulları açılmıştır. Doğrudan mesleğe yönelik olmayan ve özellikle bilim insanı yetiştirmek amacı ile bir yükseköğretim kurumunun kurulması ilk olarak padişah II. Abdülhamit'in isteği üzerine Sait Paşa'nın, sadrazamlığı sırasında eğitim konusunda hazırladığı bir layiha ile gündeme gelmiştir. 14 Şubat 1895 tarihli söz konusu layihada, Amerika ve Avrupa üniversitelerinin işlevlerine sahip ve bilim insanı yetiştirmeye yönelik beş fakülleden oluşan bir darülfünun kurulması gerekliliği yer almaktadır¹³⁵.

Genel olarak, 1839 ile 1871 yılları arasında süren Tanzimat Dönemi, yasaya bağlılık, mutlak dinselikten sıyrılma, hukuki güven ortamı gibi Osmanlı Devleti için olumlu sayılabilecek gelişmelere tanık olduysa da, yeninin yanında eskiyi de yaşattığı için daha çok "ikinci" bir dönem olmuştur. Siyasal ve hukuksal alanda ikircikli bir çağdaşlaşma gerçekleşiyse de, sosyal ve ekonomik alanda istenilen başarı elde edilememiştir. İşte Tanzimat Dönemindeki sosyal ve ekonomik başarısızlıklar, döneme hakim olan iç karışıklık, padişahın baskıcı rejimi, bir takım tepkilerin oluşmasına yol açmış ve 1876 yılında Osmanlı Devleti'nin ilk Anayasal belgesi olan Kanun-i Esasi kabul edilmiş ve devletin, iki yıl sürecek ilk parlamentolu dönemi, I. Meşrutiyet başlamıştır¹³⁶. Osmanlı Devleti bu dönemin hemen ardından, 1878 yılında, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar bir mutlakiyet dönemine girmiştir. Bu dönemin özelliği, düşünce akımı olarak Osmanlıcılığın benimsenmesi ve eğitimin amacının da Osmanlılık olarak belirlenmesi olmuştur. Eğitim-öğretim ve yükseköğretim kurumları da çok sıkı bir gözetim ve denetim altında olmuştur. Mutlakiyet döneminde darülfünun, 1900 yılında, yukarıda bahsedilen Sadarazam

¹³⁵ E. İhsanoğlu, s. 524.

¹³⁶ B. Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Şubat 1999, s. 120-121.

Küçük Said Paşa'nın önerdiği layiha doğrultusunda, Darülfunun-u Şahane adıyla yeniden açılmıştır. Bu darülfünün için önce darülulum sözcüğü düşünülmüş fakat, darülulum sözcüğüne gelen tepkiler nedeniyle, üniversite karşılığına gelecek şekilde darülfünün sözcüğü kullanılmıştır. 1895 yılında Sait Paşa, II. Abdülhamit'in isteği üzerine hazırladığı raporda darülulum sözcüğünü kullanmamaya dikkat etmiş ve II. Abdülhamit'e bu okulun açılma gerekçesi olarak, okumak için Avrupa'ya giden öğrencilerin zararlı fikirler edindiği, İstanbul'da açılacak bir darülfünunda öğrencilerin sultana daha sadık kalacağı gibi fikirleri ileri sürmüştür¹³⁷. Padişah, Darülfunun-u Şahane'nin kurulmasını böylece uygun bulmuştur. 14 Ağustos 1900 yılında yeni darülfününün tüzüğü yayımlanmış ve 1 Eylül 1900 yılında da bu okul açılmıştır. Yeni hazırlanan tüzükle, 1869 Kamu Eğitim Tüzüğü'nün birçok maddesi yürürlükten kaldırılmıştır ve yeni darülfünün büyük ölçüde yönetimin denetimi altına alınmıştır. Darülfünün-u Şahane tüzüğü 27 maddeden oluşmakta ve diğer darülfünunlara göre daha sıkı disiplin altında bir okul olmuştur. Bu tüzük ile daha önce kapatılmış bulunan eski darülfünün da tamamen ortadan kaldırılmıştır. Darülfünün-u Şahane eskiye kıyasla öğrenci bulmakta pek zorlanmamıştır ancak derslerin verildiği sınıflarda yönetimden bazı kişiler dersleri takip etmek üzere hazır bulunmuşlardır¹³⁸. II. Abdülhamit döneminde eğitim-öğretime ve iç işlerine oldukça fazla karışılan darülfünün yine de eskilerine kıyasla daha modern anlamda

¹³⁷ Aslında Sait Paşanın hazırladığı ilk yasa tasarısında, üniversite karşılığı olarak Darülulum, fakülte karşılığı olarak da Darülicaze terimlerinin kullanılması gerektiğini, Darülfünün teriminin teknik üniversite karşılığı olabileceğini yazmıştır. Gerekçe olarak bunların bilim üreten yerler olduğunu göstermiştir. Her eyalette bir darülulum ve bir darülfünün açılmasını istemiştir. Ayrıca Avrupa ve Amerika'da olduğu gibi her üniversitenin beş fakültesi (Hukuk, Fen, Tıp, Hikmet ve Edebiyat, İlahiyat) olması gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak daha önce de 1869 tarihli Kamu Eğitim Tüzüğü ve öncesinde de darülfünün terimi kullanıldığı için, 1900 darülfününü, darülfünün adıyla ve ilk olarak üç fakülteli şekilde açılmıştır. Var olan Tıp ve Hukuk Okulları darülfünuna bağlı fakat yönetimleri ayrı yüksekokullar olarak düşünülmüştür. T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 44.

¹³⁸ Örneğin, Edebiyat Şubesi'nde verilen tarih derslerini, pencere önüne konulmuş bir koltukta, Hazine-i Hassa odun ambarı müdürlüğünden Eğitim Meclisi (Meclis-i Maarif) müdürlüğüne getirilmiş Ziya Bey dinliyordu. İ. Tekeli, 2007, s. 35.

bir üniversite olabilmiştir. Hatta Darülfünun-u Şahane, Müslüman dünyasındaki ilk gerçek yerli ve modern anlamda üniversite olarak değerlendirilmektedir¹³⁹.

Mutlakıyet döneminin ardından, 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet Darülfünun-u Şahane'ye de bir canlılık getirmiştir. İlk olarak 1912 yılında adı, İstanbul Darülfünunu olarak değiştirilmiştir; şube sayısı tıp, hukuk, ilahiyat, edebiyat ve matematik¹⁴⁰ olmak üzere beşe çıkartılmış ve beş şubesinde birer “Muallimler Meclisi” kurulmuştur. Böylece şubeler, kendi arasında, kendi başkanlarını (şube reisi-dekan) seçmişlerdir. Emrullah Efendi'nin ikinci Maarif Nazırlığı (Eğitim Bakanlığı) döneminde II. Meşrutiyet'in en önemli düzenlemesi sayılabilecek bir darülfünun nizamnamesi taslağı hazırlanmıştır. Bu taslağın gerekçesi o dönemde, darülfünun için kavramsal bir gelişmeyi göstermektedir. Gerekçede, *“Darülfünunlar bilim ve bilimlerin yayılması ve gelişmesine çalışan, memleketin en büyük bilim müesseseleridir. Gerçekten darülfünun bilim ve fenlerin, hem yayılması, hem gelişmesine hizmet eder. Bu iki faaliyet birbirinden ayrıdır. Bilim ve fenleri yaymak, bilindiği gibi insanlar arasında, bunları dağıtmak anlamına gelir. Buna göre darülfünunlar yükseköğretimi sağlayan okul görevini üstlenirler... Darülfünunları mükemmel olan ülkelerin ilkokulları da o ölçüde gelişmiştir. Almanya'da ilkokullardaki mükemmeliyete bu ülkenin darülfünunlarındaki gelişim ve düzen neden olmuştur. Darülfünunun ikinci görevi ise bilimin gelişmesine çalışmaktır. Bu kurumlar yalnız bilimi yaymakla yetinmez, geliştirmeye de çalışırlar. Doğrulamaya gerek yoktur ki, bir devletin bilim politikasının uygarlık derecesiyle, bilim ve fenlerdeki gelişmişlik derecesiyle bağlantısı düşünülürse, bilginler yetiştirmeye yardımcı olan darülfünunların bu konuda yerine getireceği görevin değeri kolayca*

¹³⁹ B. Lewis, 2004, s. 180.

¹⁴⁰ Ulum-ı Şeriye, Ulum-ı Hukukiye, Ulum-ı Tıbbiye, Fünun, Ulum-ı Edebiye.

tahmin edilebilir. Darülfünunların düzeltilmesi ve geliştirilmesi eğitimde gerekli olan ihtiyaçların öncesi sayılabilir.

Darülfünunu düzeltme yolları; ana kurallar ve idari, öğretim ve öğretim heyeti, sınavlar, kütüphane ve laboratuvar, emniyet işleri olmak üzere beş kısma ayrılabilir... İstanbul'da bulunan Darülfünun-u Şahane, 1900 tarihinde sadece din, matematik ve edebiyat şubelerini içeren, fakat gerçekte darülfünun olmaktan çok, gayet sınırlı öğrencisiyle yüksekokul olmak üzere açılan, darülfünun, değişimden sonra fakülte şekline dönüşen mekteb-i tıbbiye ve mekteb-i hukukun katılmasıyla yeni şeklini kazanır. Ancak yeni şekle göre beş fakülteden oluşan darülfünunun bilim hizmeti ve idaresi henüz idare altına alınamamış ve bir yüksek kurumun parçaları arasında varlığı şart olan bağlar henüz kurulmamış bulunmasına nazaran darülfünun teşkilatında özellikle bu durum göz önüne alınarak bir genel müdür atanması ve genel müdürün başkanlık makamında bir darülfünun meclisi kurulması ve her fakültenin bir başkan ve bir katibi umumiyeye bırakılması ve başkanların fakülte meclisi muallimleri tarafından seçilmesi kabul edilmiş ve nizamname taslağı bu dairede hazırlamıştır.”¹⁴¹

II. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında Darülfünun-ı Osmani olarak adlandırılan darülfünun özellikle 1913 yılından itibaren İstanbul Darülfünun'u olarak adlandırılmaya başlanmıştır¹⁴². Gerekçeden de anlaşılacağı gibi, 1900 darülfünunu, 1912 yılında çok önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin¹⁴³ ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin¹⁴⁴ modern darülfünun anlayışıyla

¹⁴¹ H. A. Koçer, s. 246; T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 45-46.

¹⁴² E. İhsanoğlu, s. 524; A. Arslan, s. 55.

¹⁴³ Emrullah Efendi, Türk eğitim tarihi ve üniversite tarihinde önemli bir başlangıç sayılır. Osman Ergin, modern üniversite fikrinin ve İttihat ve Terakki'de Türklük ve Türk fikrinin Emrullah Efendi ile başladığını söyler. Bunu, Emrullah Efendi'nin hazırlamış olduğu gerekçede görebiliriz. Öte yandan Emrullah Efendi daha çok Fransız okullarından etkilenmiştir. Emrullah Efendi ile ilgili bkz. H. A.

1912’de tüzükler yenilenmiş ve esas olarak Sorbon Üniversitesi model alınmıştır. Bu tüzük 1919 yılında yapılacak olan tüzüğün öncülü de kabul edilebilir. 1912 yılında çıkarılan bir başka nizamname ile de (Darülfünun ve Şuabatının İnzibatına Dair Nizamname), darülfünunda disiplin işleri düzenlenmiş ve şubelere “fakülte” adı verilmiştir. Özellikle bu tarihten sonra darülfünun özerkliği konusu gündeme gelmiştir¹⁴⁵.

Özerklik hakkında en önemli gelişme, bilimsel özerklik kavramının ilk kez bir mevzuata girmesini sağlamış olan 1919 tarihli Darülfünun-u Osmani Nizamnamesi’dir. Bunun yanında idari özerklik de büyük ölçüde sağlanmıştı. 1922 yılında, Darülfünunun Şahsiyet-i Hükmiyesi Hakkında Kararname ile de darülfünuna kısmi de olsa bir tüzel kişilik sağlanmıştır. Söz konusu tüzük, Osmanlı Devleti’nin Mondros Ateşkesi (1918) ile fiilen bittiği yıllarda çıkmış ve dönemine göre oldukça ileri düzenlemeler getirmişti. Bilimsel (m. 2) ve yarı idari özerklik, seçim ve yönetime katılım gibi değerleri (m. 23, m. 30) bu tüzük getirmiştir. Örneğin tüzüğe göre, darülfünun emini (rektör), müderrisler (profesörler) seçmekteydi. Tüzükte, darülfünunun bir bilim kurulu olduğu da açıkça belirtilmiş (m. 1), yarıyıl esasına göre eğitim yapılacağı, yöneticilerin de seçilen iki adaydan birinin atanması ile

Koçer, s. 212-216; H. Altın, “II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Naazırlarından Emrullah Efendi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimize Katkıları”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, C.15, S.2, s. 151-165.

¹⁴⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti pozitivism ve çağdaş fikirleri savunan, tutucu değerlerden uzaklaşma yolunu benimseyen bir grup aydından oluşmaktaydı. 1907 yılında Selanik’te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmişler ve Terakki ve İttihat adıyla siyasi hayatta da baskın bir konuma gelmişlerdir. II. Meşrutiyet’in ilanında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin rolü büyüktür. Bu cemiyetin örgütlemesi ile birlikte mutlakiyete karşı kitleler ayaklanmaya başlamış, boykotlar çoğalmış ve bu sayede II. Meşrutiyet ilan edilebilmiştir. B. Tanör, 1999, s. 168-177; İttihatçılar özellikle yükseköğretim ile ilgili olarak, yeni bilim dallarının kurulmasını, yükseköğretime gen ç elemanların sokulmasını, yabancı uzmanların ülkeye getirilmesini, Avrupa ve Amerika’ya öğrenciler göndermeyi, bilimsel özerklik kazanmayı, fakülte dergileri çıkartılmasını, derslerin yayımlanmasını ve darülfünun için bir kampus kurulması gibi fikirlere sahiptiler. T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 55.

¹⁴⁵ İ. Tekeli, 2007, s. 34-37; A. Arslan, 1995, s. 55-56; A. Ataüinal, 1998, s. 13; A. Siler, **Türk Yükseköğretiminde Darülfünun (1863-1933)**, H.Ü. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992, s. 91.

belirleneceği vurgulanmıştır. Bununla birlikte öğretim üyeleri de, karar gücü olan yetkili kurullara katılmaktadırlar. Öğretim üyesi seçilmesi işi ciddi tutulmuştur. Bu işi kurullar yapmaktadırlar. Darülfünunun yarı bir idari özerkliğe sahip olmasının nedeni milli eğitim bakanının darülfünunun başı olarak (m. 19) düşünülmesidir. Bu durum teorik olarak özerkliği zedeleyici olarak düşünülse de dönemin milli eğitim bakanları darülfünuna pek karışmamışlardır. Bu tüzükte emin (rektör), reis (dekan), müderris ve muallim gibi terimler de getirmiş, fakültelere medrese denmiştir. Emin ve reisler seçimle iş başına gelmektedir¹⁴⁶.

Öğrencilerle ilgili getirilen önemli bir düzenleme (m. 44-51), darülfünuna giremeyen öğrenciler için “dinleyici öğrencilik” sağlanmış olmasıdır. Cumhuriyet’in ilk rektörü İsmail Hakkı Baltacıoğlu, 1919 tüzüğünün hazırlanmasında etkili olmuştur ve üniversiteye özgü önemli ilkeler dile getirmiştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

-Üniversitede, bilgi ve malumat bilim üretmek için amaç değil, araçtır.

-Her şeyden önce üniversite, esas olarak üniversite fikrine dayanır. Yani üniversite bilim üretmelidir.

-Bilimsel üretimin ilk koşulu özgürlüktür. Bu da ancak maddi ve manevi koşullarda mümkün olabilir.

-Üniversite mutlaka uluslararası yaşamın olanak ve koşullarına kavuşturulmalıdır.

-Bilimci adayları ancak özgürlük havası içinde yetişebilirler. Onlardan bu husus esirgenmemelidir¹⁴⁷.

¹⁴⁶ E. İhsanoğlu, s. 524; T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 75.

¹⁴⁷ Tozlu, Necmettin, **İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’nun Eğitim Sistemi Üzerine Bir Araştırma**, MEB Yayını, Ankara 1989’dan aktaran: T. M. Hatiboğlu 2000, s.75.

Darülfünuna giriş koşulu resmi ya da özel Mekteb-i Sultani'yi bitirmek olarak belirlenmiştir. Bir medreseyi ya da yüksekokulu bitirenlerle darülhilafeti medresesinin sahin kısmını bitirenler sınavsız olarak istediği bölüme girebilmektedir. Yabancı öğrenciler ise, müderris meclisinin ve eminin onayıyla alınmaktadır¹⁴⁸.

1.4.1.3. Ara Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nde yükseköğretim konusu toparlanacak olursa ilk dikkati çeken husus modern anlamda üniversite kavramının ancak 19. yüzyılda başlayan ve sonlarına doğru hızlanan batılılaşma hareketleri ve 20. yüzyılda gelişmiş olduğudur. Osmanlı Devleti'nin darülfünundan önce üniversite fikrine kıyasla benzetilebilecek iki eğitim kurumu bulunmaktaydı. Bunlar, medreseler ve Enderun Okullarıdır. Tanzimat Dönemine kadar kısmen aynı nitelikte ilerleyen eğitim sistemi de Tanzimat ile birlikte kabuk değiştirmeye başlamış ve devletin yöneldiği modernleşme hareketleri doğrultusunda, eğitim sistemi de modernleşmeye başlamıştır. Bu dönemde göze çarpan husus, yükseköğretim alanında açılan okulların daha çok pratik ihtiyaçlara cevap verecek şekilde düşünülmüş olması; kaba tabirle “günü kurtarmak” amacı ile askeri yenilgilerin yaratmış olduğu üzüntü doğrultusunda bir çözüm üretilmesi isteğine dayanmasıdır. Dolayısıyla özellikle Avrupa ülkelerinin ve daha çok Fransız okullarının etkisinde kalınmış ve mesleki eğitime odaklanılmıştır. İleride görüleceği üzere, Almanya'daki araştırma ve öğrenim birliği ilkesi niteliğinde çarpıcı reformlar gerçekleştirilememiştir. Aslında, Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti, din ve bilim eğitimini bir arada ele almayı

¹⁴⁸ T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 67-80.

düşünmüş ve her ikisinin de gerekli olduğunu belirtmiştir. Ancak bu dönemde acil bir ihtiyaç olarak gördüğü fen eğitimi için gerekli tedbirleri öncelikli olarak almaya çalışmıştır. Bu nedenle daha çok pratik ve mesleğe yönelik eğitime ağırlık verilmiştir. Bu doğrultuda üniversitenin daha çok meslek okulu şeklinde ele alındığı söylenebilir. Doğan'a göre, Osmanlı Devleti, ilim ile batıdan gelen yeni bilim arasında bir tercihte bulunacağı yerde, doğunun ve batının bilimleri arasında düşünsel bir sentez kurabilseydi daha farklı sonuçlar ortaya çıkmış olabilirdi. Ancak özellikle bu ikisi arasında bir denge kurulamamış ve farklı yönlere doğru gelişen bu ikilik, Tanzimat'tan sonra zıt kutupların bir mücadelesine dönüşmüştür¹⁴⁹. Bu mücadele I. ve II. Meşrutiyet yılları süresince de gözlemlenebilir. Öte yandan batılı anlamda bir üniversite fikrinin yeşermeye çalıştığı darülfünunun kurumsallaşması da pek kolay olmamış, bunun için cumhuriyet yıllarının beklenmesi gerekmiştir. Cumhuriyet dönemine gelmeden gerçekleşmiş en önemli düzenlemelerden birisi, darülfünun açısından, seçimli, katılımlı, tüzel kişilikli ve özerk bir kurum fikrini benimseyen 1919 tüzüğü (Darülfünun-u Osmani Nizamnamesi) olmuştur. I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde üniversite fikrinin, yüksekokul fikrinden bağımsızlaştığı görülmektedir. Bu doğrultuda bilimsellik ve özgür düşünsel eğitim dönemin reform belgeleri ve yasal düzenlemelerinin gerekçelerinde yerini almıştır.

1.4.2. Türkiye Cumhuriyeti

Bir ülkedeki eğitimin amacı ve içeriği, o ülkenin siyasal, toplumsal ve ekonomik durumu ile doğrudan ilişkilidir. 1920'lerde Türkiye'nin durumu bu üç

¹⁴⁹ R. Doğan, 1985, s. 438.

açından da çok kötüydü. Ülke, yabancılar tarafından işgal edilmişti; 1911’de Trablusgarp, 1912’de Balkan, 1914’te I. Dünya Savaşı ve 1919-1922 yılları arasında Kurtuluş Savaşı’nı vermişti. Tüm bunların ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin eğitim sistemini yeniden kurması ve düzenlemesi gerekmiştir. Bu açıdan genel olarak eğitim ile ilgili ilk sistemli hareket, 15 Temmuz 1921’de Ankara’da toplanan Maarif Kongresi ile başlamıştır. Bu kongrede Mustafa Kemal Atatürk, o dönemdeki eğitimin durumu ile ilgili gözlem ve deneyimlerini aktardıktan sonra, yapılması gereken işlerin esasları üzerinde durmuş ve ayrıntılı düzenlemeleri eğitimcilere bırakmıştır. Atatürk her şeyden önce Tanzimat ile gelen batılılaşma hareketlerinin yarattığı ikiliklere karşı, ulusal bir eğitimin üzerinde durmuş ve ulusal nitelikteki bir eğitimin ilkelerini ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti’nin çökmesindeki en büyük etkenlerden birinin de eğitimin niteliğinin ulusal kültüre uygun olmamasından kaynaklandığını belirtmiştir¹⁵⁰. Bu doğrultuda eğitimci Kazım Nami Duru 1933 yılında şunları söylemiştir: “*Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye, büsbütün yeni bir eğitim sistemi kabul etti. Okullara yeni bir yön verildi. Okul örgütü değişti. Programlar da değişti. Türk ulusuna göre, kendine özgü (sui generis) bir eğitim ve öğretim ortaya çıktı. Şimdi bu temel ilkeleri açıklayalım:...*”¹⁵¹ Söz konusu makalede geçen Türkiye Cumhuriyeti’nin eğitiminin dayandığı temel ilkeler şu şekilde açıklanmıştır: Cumhuriyet eğitimi laiktir; Cumhuriyet eğitimi ulusaldır¹⁵²;

¹⁵⁰ T. Taner, **Toplumsal Değişme ve Üniversiteler**, Ankara, İmge Kitabevi, Haziran 2000, s. 227; burada sözü geçen eğitimin ulusal nitelikte bir kültüre dayanması temelde Ziya Gökalp’in kültür-uygarlık ayrımını hatırlatır. Ancak Atatürk, Ziya Gökalp’in savunduğu kültür-uygarlık ayrımını reddeder.

¹⁵¹ K. N., Duru, “Cumhuriyet Terbiyesi”, **Ülkü Dergisi**, Ekim 1933, s. 200-204.

¹⁵² Duru, bir zamanlar Türk’ün Türk demekten utandığını makalesinde bir fıkra ile dile getirmiştir. Fıkra şu şekildedir: “*Türkçülük akımının ilk döneminde (1912) Türkçü bir vali, yerine otururken köylünün biri, bir iş için kendisini görmek ister. Vali karşısına çıkan köylüye sorar: -Sen nisin? -Müslüman’ım efendim.*

-Adından onu anlamıştım. Biliyorum. Onu sormuyorum; ne olduğunu soruyorum.

Cumhuriyet eğitimi halkçıdır; Cumhuriyet eğitimi ekonomiktir; Cumhuriyet eğitimi cinslerin eşitliğine dayanır; Cumhuriyet eğitimi devrimcidir¹⁵³.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte hem toplumsal hem de siyasal anlamda bir dönüşüm yaşanmıştır. Osmanlı Devleti son yüzyılda gerçekleştirilen reformlara rağmen teokratik-monarşik bir devlet yapısına sahipti ve insanlar birer vatandaştan çok birer kul olarak algılanmaktaydı. Oysa cumhuriyet düşüncesi ve cumhuriyetler, kişi ya da grupların ötesinde, bir ülkede yaşayan bütün *halkın kendini yönetme olgunluğuna erişmesi*¹⁵⁴ sonucu her türlü iç ve dış baskının dışında kalarak bağımsız birer siyasi varlık olarak ortaya çıkmışlardır. Mustafa Kemal Atatürk için de cumhuriyet, her şeyden önce, ulusun insanca yaşaması ve bunun için de insanca yaşama bilincine erişebilmesi demektir. Atatürk için cumhuriyet ile demokrasi birbiriyle örtüşen kavramlardır. O bunu şu sözleri ile ifade etmiştir: *“Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir. Biz cumhuriyeti kurduk, o on yaşını doldururken demokrasinin bütün icaplarını sırası geldikçe tatbikata koymalıdır.”* Atatürk, millet ile devletin bütünlüğünü savunmuştur ve bunu İzmir’de 14 Ekim 1925’te yaptığı bir konuşma da şu şekilde ifade etmiştir: *“...Bugünkü hükümetimiz, teşkilatı Devletimiz doğrudan doğruya milletin kendi kendine, kendiliğinden yaptığı bir teşkilatı devlet ve hükümettir ki, onun adı*

Köylü şaşırır:-Başka ne olacağım, Müslüman'ım işte, der. Vali gülmüseyerek:-Ne dil konuşuyorsun? diye sorar.

-Türkçe

Peki Türkçe konuşanlara ne derler? Köylü kızara, bozara “Türk” derler, karşılığını verir. Vali, -İyi ya ben de Türküm, der. Köylü şiddetle karşı çıkarak: -Esağfurullah beyefendi, siz nasıl Türk olabilirsiniz? der. Bu fıkra Türk sözcüğünün o zaman halkça nasıl anlaşıldığını göstermekteydi.

¹⁵³ Tüm bu husus aslında cumhuriyetin kurulmasında eğitimin ne denli önemli bir işleve sahip olduğunu göstermektedir. Bu konu Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında eğitimin rolü ile doğrudan ilgilidir. Dönemde gerçekleştirilmek istenen düşünce devrimi ve tüm bunların halka ulaştırılması için eğitim sistemi birinci derecede önemli olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: C. Binbaşıoğlu, 2009, s. 369 vd.

¹⁵⁴ A. Çeçen, “Cumhuriyeti Demokrasi ile Tamamlamak”, **Cumhuriyet Ya da Demokrasi**, T.C. Kültür Bakanlığı Cumhuriyet Kitaplığı Dizisi: 27 (Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Özer Ozankaya), Ankara, Sistem Ofset, 2002, s. 54, 55.

Cumhuriyet'tir. Artık hükümet ile millet arasında mazideki ayrılık kalmamıştır... Artık hükümet ve hükümet mensupları kendilerinin milletten gayri olmadıklarını ve milletin efendi olduğunu tamamen anlamışlardır..."¹⁵⁵ Atatürk'e göre cumhuriyet ve demokrasi birbiriyle önemli ölçüde örtüşen unsurlardır. Cumhuriyet ve demokraside, egemenliğin millete aktarılması ve milleti oluşturan bireylerin temel hak ve özgürlükleri gibi unsurlar hukuk devleti aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu açıdan politik sistem de bir doğal düzen değil, hukuk kurallarıyla oluşturulan bir sosyal düzendir. Sosyal düzende egemenliğin kaynağı yasalar içinde haklarını kullanan halktır. Demokrasi de bir ölçüde, cumhuriyet anlayışının derinlik kazanması ve tabana inerek yerleşmesinde anlamını bulmaktadır¹⁵⁶.

Cumhuriyet rejiminin ilk devrim yasası cumhuriyetin ilanını sağlayan yasadır. Bundan dört ay sonra sırasıyla devrim yasaları çıkmaya başlamıştır. 3 Mart 1924'te, 429 sayılı yasa ile Şeriye ve Evkaf Vekaleti kaldırılmış, 430 sayılı yasa ile hilafetin ilgası ve Osmanlı hanedanının yurtdışına çıkartılması düzenlenmiş, 431 sayılı Tevhid-i Tedrisat Yasası ile öğretim birleştirilmiş, bütün okullar Maarif Vekaleti'ne bağlanmış ve medreseler kaldırılmıştır. Tevhid-i Tedrisat yasası dönemde öğretimin birleştirilmesi açısından oldukça önemlidir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde öğretim birliği bulunmadığından halk, eğitim yönünden üç ayrı gruba ayrılmıştı. Bunlardan ilki, medrese eğitimi görmüş olanlar, ikinci grup, devletin resmi olarak açmış olduğu ancak medrese olmayan mekteplerde eğitim görmüş olanlar, üçüncü grup ise, okur-yazar olmayan halktı. Bu durum ise, hayat görüşleri birbirinden oldukça farklı nesillerin yetişmesine yol açıyor ve halk, aralarında uçurum bulunan kesimlere bölünüyordu. Tevhid-i Tedrisat Yasası'nın önemi,

¹⁵⁵ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt II, AAM, 1997, s. 241.

¹⁵⁶ B. Türkdoğan, "Atatürk Cumhuriyet ve Demokrasi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2003, C.XIX, S.57.

cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim ve öğretim birliğini gerçekleştirerek cumhuriyet bilincine sahip bir halk oluşturmayı amaçlamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi söz konusu birliğe ve bütünlüğe dayanmaktaydı. Bununla birlikte Darülfünunla ilgili düzenleme 430 sayılı yasanın mecliste görüşülmesi sırasında dile getirilmiş ve bu sıradaki düzenlemede darülfünunda bir ilahiyat fakültesi açılacağı sözü de verilmiştir¹⁵⁷.

Üç devrim yarasından hemen sonra 1 Nisan 1924 yılında çıkartılan 493 sayılı yasa ile Darülfünun-u Osmanî, "İstanbul Darülfünunu" adını almıştır. Bu yasa, cumhuriyet döneminin üniversitelere ilişkin ilk yasasıdır. Söz konusu yasa ile darülfünun tüzel kişilik kazanmış ve katma bütçe ile yönetilmesi hükme bağlanmıştır. Darülfünuna bilimsel, idari ve mali açıdan da özerklik tanınmıştır¹⁵⁸. Bu tarihte henüz yalnızca bu okul ile toplam sekiz tane olan askeri ve sivil yükseköğretim kurumları bulunmaktaydı. Hatırlanacak olursa, Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı Devleti'nde başlayan batılılaşma hareketleri ile birlikte bir darülfünun kurulmasına gereksinim duyulmuş ve bu yükseköğretim kurumu medreselerin ve diğer yükseköğretim kurumlarının (özellikle ihtiyaçtan dolayı kurulan askeri yükseköğretim kurumlarının) yanında öğretim yapmaya çalışmıştı. Ancak, beş defa kurulup kapatılan darülfünun gerçek bir üniversite kimliğine hiçbir seferinde bürünmemiştir. 493 sayılı yasa ile İstanbul Darülfünunu tıp, hukuk, fen, edebiyat ve ilahiyat fakültelerinden oluşmuştur. Darülfünuna kamu tüzel kişiliği ve katma bütçelilik tanınmıştır (md.1-2). Bu gelişme önemlidir çünkü, üniversiteler 1933-1946 yılları arası hariç kamu tüzel kişiliği ve katma bütçeli olma haklarını günümüze değin korumuşlardır. Hükümet yasadaki kısa bir süre sonra darülfünunun işleyişini ve yönetimini düzenleyen "İstanbul

¹⁵⁷ T. M. Hatipoğlu, 2000, s. 88.

¹⁵⁸ E. İhsanoğlu, s. 525; E. E., Hirsch, **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi**, Cilt 1, 2. baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları No: 211, 1998, s. 201 vd.

Darülfünun Talimatnamesi” adında bir de kararname çıkartmıştır¹⁵⁹. Türkiye Cumhuriyeti’nin üniversiteye tüzel kişilik veren ilk kapsamlı üniversite mevzuatı budur ve özerklik açısından çok önemlidir. Özellikle cumhuriyet döneminde bu yasa yapılırken gerekçesinde söylenen şu sözler oldukça anlamlıdır: “*Sorumlu olduğu bilim görevini başarıyla yapabilmesi için devlet müessesesinin yanı başında bilimsel ve toplumsal bir kurum olarak tecelli etmek, tüzelkişiliğe sahip olması gerekir*”¹⁶⁰.” Burada devlet kurumunun içinde değil de “yanı başında” denmesi üniversitenin özerkliği konusunda bir anlayışı göstermektedir. 1919 yılındaki tüzükle getirilen bilimsel özerklik (ilmi muhtariyet) bu düzenleme ile de korunmuştur, akademik personel arasına asistanlar¹⁶¹ (müderris muavinleri) eklenmiştir (m. 10). 1924 yılında “fakülte” sözcüğü de mevzuata girmiş, rektör ve dekan karşılığı olarak emin ve reis sözcükleri kullanılmaya devam edilmiştir. Ancak fakültelerde henüz bir yönetim kurulunun kurulması gündemde olmamıştır. Bununla birlikte idari özerklik ise yine tam olarak tanınmamıştır ve milli eğitim bakanının darülfünununun da başı olacağı

¹⁵⁹ Söz konusu kararname ve 439 sayılı kanun metni için bkz. E. E. Hirsch, Cilt 1, 1998, s. 201 vd.

¹⁶⁰ “**Darülfünunun şahsiyeti hükmüyle haiz olması hakkında 1/358 numaralı kanun layihası ve Maarif ve Muvazenei Maliye Encümenleri Mazbataları...** Her memlekette Darülfünun, measiri fikriyenin en yüksek bir mabedi ve en ulvi tecelligahıdır. İلمي, Fenni, San’atı doğuran, yeni neslin ruhunda milli duyguları canlandıran ve vatanda milli bir hars yaşatan Darülfünun; müekkel olduğu vezayifi ilmiyeyi muvaffakiyetle ifa edebilmek için, Devlet müessesesinin yanı başında ilmi ve içtimai bir müessese olarak tecelli etmek, şahsiyeti hukukiyeyi haiz olmak lazımdır. Darülfünun için ilmi muhtariyet ve fikri hürriyet, mali hususatta dahi hukuku mahsusayı haiz olmak suretiyle temin ve tesis edebilir. Fikir aleminde büyük inkılablar yapan, muhitlerini münevver ve mütefekkir zümrelere mazhar kılan Garp Darülfünunları bu emri saf ile temeyyüz müesseselerdir...” E. E. Hirsch, Cilt 1, 1998, s. 208.

¹⁶¹ Bu isim 1981 yılındaki 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile kaldırılmış ve yerine araştırma görevliliği kavramı getirilmiştir. Araştırma görevliliği ile asistanlık kavramı aynı şey değildir. Araştırma görevliliği daha çok lisansüstü öğrenciliğini ifade etmektedir. Krş. Almanya’daki, “Wissenschaftlichemitarbeiter/in”. Bu kavram da asistanlık ile eş anlamlıdır. Yasalarda tercih edilen kavramlar belli bir anlayışı ve düşünce sistemini de yansıtmaktadır.

belirtilmiştir (m. 18)¹⁶². 1919 yılındaki tüzükte öngörülen dinleyici öğrencilik sıfatı bu tüzükte de korunmuştur¹⁶³.

Dönemin diğer bir önemli yasası, 1929 yılındaki, 1416 sayılı Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında yasadır. Bu yasa sayesinde kamu kurum ve kuruluşlarının duyduğu uzman personelin yurtdışında yetiştirilmesi sağlanmıştır. Ancak tüm bu olumlu gelişmelerin yanında, darülfünun 1922-1924 yılları arasında ve sonrasında, pek çok devrime sessiz kaldığı ya da karşı çıktığı yönünde eleştirilmiştir. Örneğin Latin alfabesine açıkça karşı çıkan müderrisler “protesto için kalemlerimizi kırarız” demişlerdir¹⁶⁴. Yine 1929 yılında darülfünun divanı Avrupa’daki üniversiteleri örnek olarak bir reform projesi hazırlamıştır. Buna göre, tıp, edebiyat, hukuk, fen ve ilahiyat fakültelerine ek olarak eczacılık, dişçilik fakülteleri ve gazetecilik okulunun kurulması öngörülmekteydi. Ancak maarif vekaleti projeyi yetersiz bulunca reform yapılamamıştır¹⁶⁵. Cumhuriyetin ilk yılları darülfünun özgür tutmaya çalışılmış ve ona tüzel kişilik, bilimsel ve idari özerklik ile katılımcı yönetim tanınmışlardır. 1924 mevzuatı 1933 yılında yeni bir üniversite kurulana kadar yürürlükte kalmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’nde reform niteliğinde sayılabilecek yükseköğretimle ilgili dört ayrı yasa çıkartılmıştır. Bunlar, 1933 tarihli ve 2252 sayılı İstanbul Darülfünununun İlgasına ve Maarif Vekaletince Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun, 1946 tarihli ve 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu, 1973 tarih ve 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu ve son olarak 1981 tarih ve 2547 sayılı Yükseköğretim

¹⁶² Söz konusu düzenleme, İstanbul Darülfünununun Talimatnamesi Umumi Ahkam için bkz. E. E. Hirsch, Cilt 1, 1998, s. 223-228.

¹⁶³ T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 89, 91.

¹⁶⁴ T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 88-96; **Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim**, Ankara, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, 29 Ekim 1998, s. 1-3.

¹⁶⁵ E. İhsanoğlu, s. 525.

Kanunu'dur. Söz konusu yasaların ortaya çıkış tarihlerine bakıldığında bunların toplumda radikal değişiklik, çok partili hayata geçiş, askeri darbeler gibi hep önemli dönemlere denk geldiği görülür¹⁶⁶. Toplumsal dönüşümlerin hız kazandığı ve belirginleştiği dönemlerde üniversitelerle ilgili yasalara hep öncelikli olarak el atılmıştır. Bu durum aslında üniversitelerin mi – ve bu doğrultuda bilimin mi- toplumsal dönüşümü hızlandırdığı, yoksa toplumsal dönüşümler sayesinde mi devletin üniversiteleri dönüştürmek istediği konusu ile ilgilidir. Her üç devlet de incelendikten sonra bu sorunun cevabı değerlendirmeler kısmında irdelenmiştir. Görülecektir ki bu soruya net bir yanıt verebilmek pek de kolay değildir.

1.4.2.1. 1933 Tarihli Reform

1933 tarihli reformun gerçekleştirilmesindeki en büyük gerekçe artık eski ile hiçbir bağlantısı kalmayan, tamamen yepyeni ve cumhuriyetin gereklerine uygun nitelikte bir üniversite kurulmasıydı. Bu amaçla ilk olarak Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip zamanında, İsviçre'den Prof. Dr. Albert Malche¹⁶⁷ getirilmiştir. Albert Malche 1932 yılında yükseköğretimin düzeltilmesi gereken yönleri ile ilgili bir rapor¹⁶⁸ hazırlamış ve 29 Mayıs 1932 tarihinde hükümete sunmuştur. Malche, raporunda daha çok uygulamaya yönelik tedbirler öngörmüştür. Bununla birlikte tek parti dönemine uygun olarak darülfünunun özerkliğini kısıtlayan bazı tekliflerde de bulunmuştur¹⁶⁹.

¹⁶⁶ N. İnan, “Üniversite ve Yükseköğretim Kavramı Açısından Türkiye’deki Gelişmeler”, **Yükseköğretimde Değişmeler-TED XII. Eğitim Toplantısı**, Ankara, TED Yayınları, 1988, s. 36-37.

¹⁶⁷ Albert Malche (1876-1956) , İsviçreli bir pedagog, siyasetçi ve Cenevre Üniversitesi’nde profesördür. 1940-1941 tarihleri arasında İsviçre Konfederasyonu Eyaletler Meclisi başkanlığı görevinde bulunmuştur. Malche ayrıca 1933’te iki kez Ankara’ya gelerek, Nazi Almanya’sında üniversitelerden uzaklaştırılan öğretim üyelerinin Türkiye’ye getirilmesine aracı oldu.

¹⁶⁸ Söz konusu raporun metni için bkz. E. E. Hirsch, Cilt 1, 1998, s. 229 vd.

¹⁶⁹ Örneğin raporda darülfünunun hukuki durumu için Malche şunları belirtmiştir: “...*darülfünunla mutabık kalarak, hükümet ıslahat devresinde bir mesai programı vücade getirip bunu tatbik etmekte*

Ancak raporda genel olarak üniversite özerkliği savunulmuştur. Rapora göre, yeni kurulmuş bir cumhuriyetin kültür davasını üstleneceği için darülfünunun görevi oldukça zordur.

-Darülfünunun akademik kurumları arasında bilimsel ilişki yoktur;

-Bazı fakülteler yalnızca öğretimle ilgilenmektedir ve meslek okulu görünümündedir;

-Bilimsel çalışma yapılmamakta, bilgi üretilememekte ve yayınlar az sayıdadır;

-Öğretim üyelerinin üniversite dışında birçok görevi vardır;

-Öğretim üyesi-öğrenci ilişkisi dersane sınırları içinde kalmaktadır;

-Dersler belli kitaplara bağlı olarak işlenmektedir;

-Seminerler yetersizdir;

-Ülke sorunlarına değinilmemekte, daha çok kurumsal düzeyde bir öğretim şekline ağırlık verilmektedir¹⁷⁰. Albert Malche'nin bu raporda belirttiği önemli hususlardan birisi de profesörlere ilişkindir: *“Hiçbir mesele üniversitenin istikbali için profesörlerin seçimi ve atanması kadar önemli değildir. Halen tatbik edilen sisteme göre hocayı, alakadar diğer hocalar bulmaktadırlar... Alakadarlar fena hakimdirler. Onların görüşleri alınmalı, fakat karar başka makamlarca*

tereddüt eylememelidir. Muhtariyetin bir nevi uzaklaşış ve kendi kendine kalış mahiyetini almasına mani olmak lazımdır.” E. E. Hirsch, Cilt 1, 1998, s. 234; E. İhsanoğlu, s. 525.

¹⁷⁰ Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, Ankara, 29 Ekim 1998, s. 9; Albert Malche'nin raporundaki en önemli husus, yükseköğretimin felsefesine ilişkindir. Öğrencilerin etkin ve girişimci olabilmesi için profesörlerin birer konferansçıdan daha fazlası olmaları gerekmektedir. Profesörler, hayat ve hareket veren birer insan, birer rehber olmalıdırlar. Üniversite bilimsel bir anlayış yaratmak zorundadır. Üniversite sorunu Türkiye'nin düşünsel, manevi hatta toplumsal geleceğinin bir sorunudur. (Albert Malche'nin Raporundan) C. Binbaşıoğlu, 2009, s. 527; Prof. Malche'nin bu raporu Türk üniversite tarihinde önemli bir belgedir. Bu rapordan 48 yıl sonra İhsan Doğramacı da bu rapordan esinlendiğini söylemiştir. 1924-1934 yılları arasında altı yabancı uzman eğitim ile ilgili raporlar hazırlamıştır ve bunlar içinde en etkilisi bu rapordur. Yabancı uzman raporları hakkında bkz. Ü. Akkutay, **Milli Eğitimde Yabancı Uzman Raporları-Atatürk Dönemi**, İstanbul, Avni Akyol Kültür ve Eğitim Vakfı, 1996.

verilmelidir.”¹⁷¹ Malche'nin bu tespiti oldukça önemlidir. Çünkü, Osmanlı Devleti'ndeki en büyük eksiklik belki de yükseköğretimdeki hocaların seçimi konusu olmuştu. Her ne kadar Osmanlı'da Tanzimat ile bir batılılaşma ve aydınlanma hareketi başladıysa da açılan tüm yükseköğretim kurumlarında ders verecek olan hocalar medreselerden yetişmekteydi. Bu nedenle de verilen eğitim dini içeriği çok fazla aşamamaktaydı. Buna rağmen açılan darülfünunun belli bir programı olmadığı gibi, belli bir öğretim kadrosu da bulunmamaktaydı. Devrin nüfuzlu ve kültürlü kişilerince konferanslar düzeyinde kalan bir çeşit eğitim uygulanmaya çalışılmıştı. Üstelik dönemde darülfünun için gerekli öğrenci kaynağını sağlayacak olan ortaöğretim kurumları da yeterli seviyede değildi. Bir başka ifade ile yükseköğretim o dönemde bir türlü sistemli ve bütüncül bir yapıya ulaşamadığı için başarısız olunmuştu¹⁷².

1933 tarihli reform ile birlikte “darülfünun” sözcüğü kaldırılmış ve yerine “üniversite” sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip, şu gerekçeyle darülfünunun neden geri kaldığını açıklamıştır: “Ülkede siyasal, toplumsal büyük devrimler oldu. Darülfünun bunlara karşı yansız bir gözlemci olarak kaldı. İktisadi alanda esaslı hareketler oldu. Darülfünun bunlardan habersiz göründü. Hukukta köklü değişiklikler oldu. Darülfünun yalnız yeni yasaları öğretim programın almakla yetindi. Harf devrimi oldu, öz dil hareketi başladı, darülfünun hiç tınmadı. Yeni bir tarih anlayışı ulusal bir hareket halinde bütün ülkeyi sardı. Darülfünunda buna bir ilgi uyandırabilmek için üç yıl kadar beklemek ve uğraşmak gerekti. İstanbul Darülfünunu artık durmuştu, kendisine kapanmıştı, vüstai bir

¹⁷¹ A. Ataüinal, 1998, s. 28.

¹⁷² H. A. Koçer, s. 137-139.

tecerrüt içinde dış dünyadan elini ayağını çekmişti."¹⁷³ Reşit Galip yine birçok eleştirisinde, darülfünunun fakülte ve diğer birimleri arasında bilimsel işbirliğini sağlayacak koordinasyonun bulunmaması, öğretim üyelerinin üniversite dışındaki çalışmaları nedeniyle eğitim ve öğretimle yeterince ilgilenememeleri ve kendilerini yalnızca belirli saatlerdeki derslerle sorumlu sayarak bilimsel araştırmalardan uzak kalmaları ve bunun sonucunda da bilimsel yayınların sayısının azlığını dile getirmiştir. Bununla birlikte darülfünun ve ona bağlı fakültelerdeki yönetimle ilgili makamlara seçimle gelindiğinden, öğretim üyeleri arasında ihtiras, sürtüşme ve anlaşmazlıkların doğmuş olması ve dışarıdan etkin bir denetimin de bulunmaması değişiklik ihtiyacını doğuran nedenler olarak gösterilmiştir. Darülfünundaki öğretim üyelerinin gelecekteki çalışma arkadaşlarını seçme yetkisine sahip olmaları dolayısıyla, bu kurumların dışarıdan gelecek yeni yeteneklere büyük ölçüde kapalı kalması da önemli bir etken olmuştur. İşte İstanbul Darülfünunu gerek Reşit Galip'in, gerekse Malche'nin raporunda belirttiği gerekçelerle ve yetersizlikler nedeniyle kapatılmış ve yerine cumhuriyetin gerektirdiği çağdaş bir üniversitenin kurulması yoluna gidilmiştir. Böylece, 1933 yılında 2252 sayılı yasa ile İstanbul Darülfünunu kaldırılarak yerine İstanbul Üniversitesi adıyla çağdaş bir üniversite kurulmuştur¹⁷⁴. Ancak burada farklı bir görüşe de yer vermek yerinde olacaktır. Darülfünunun kapatılması ve 1933 yılında yenisinin açılması ile ilgili olarak Ekmeleddin İhsanoğlu, Reşit Galip'in pek de tarafsız olmadığını, siyasi ve hissi bir güdüyle davrandığını dile getirmiştir. Ona göre, yeni darülfünunda eski kadrodan seksen iki öğretim elemanı yer almamaktadır. Söz konusu uygulamada hangi ölçütlerin esas alındığı belirtilmemekle beraber Maarif Vekili Reşit Galip'in 12 Eylül

¹⁷³ E. E. Hirsch, Cilt 1, 1998, s. 312.

¹⁷⁴ **Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim**, 1998, s. 9.

1933 tarihli Milliyet Gazetesi'nde yer alan tebliğinde "ilimden ziyade idealistliğin ön planda tutulduğu" belirtilmiştir. Bununla birlikte 2252 sayılı yasa ile kadro dışında bırakılanlar arasında, Avrupa'da öğrenim görmüş, uluslararası bilimsel kuruluşlara üye olmuş, ödüller almış ve üniversiteye davet edilmiş olan M. Fuad Köprülü, Ahmet Ağaoğlu, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Şekip Tunç, Ö. Ferit Kam, Ahmed Refik Altınay gibi bilim insanlarının bulunması, kadro dışı bırakmalarda pek de objektif olunmadığını kanıtlar niteliktedir¹⁷⁵. Zaten daha sonradan, söz konusu üniversiteden uzaklaştırmalar kamuoyunda oldukça sert eleştirilere neden olmuş ve Reşit Galip bakanlıktan ayrılmak zorunda kalmıştır¹⁷⁶.

Atatürk'ün Albert Malche'nin raporu hakkında söyledikleri de oldukça önemlidir:

"Okuduğumuz rapor bir bakıma göre güya Türkiye'de bir ali tahsil müessesesi kurmak için nasihatleri ihtiva ediyor; halbuki hakikatte bütün Türkiye'de bir kültür programının ne olmasına, nasıl olmasına işarettir. O halde bizim için İstanbul Darülfünunu'nda ne yapalım diye bir mesele mevcut değildir. Bizim için, bütün Türkiye'de nasıl bir kültür planı yapalım? Mesele budur. İşte biz bu mud'il mesele karşısındayız ve onu behemal halletmek mecburiyetindeyiz. Bu mesele vazih surette hallolunmadıkça İstanbul Darülfünununun ıslahından bahsetmek ayıptır, abestir, bimanadır. Şimdi bu son ve mühim mesele ile iştiğal ve onu intaç mecburiyetinde bulunan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, bütün medeni alemdeki fikri ilmi mektep faaliyetleri hakkında en son ve en yeni ihtisaslardan istifade lüzumuna kani ise ve bunu yüksek asri tekemmüllere karşı bir mecburiyet halinde mütalaa ediyorsa-bence öyledir- o halde bu rapor sahibi olan profesörü, fakat yalnız bunu

¹⁷⁵ E. İhsanoğlu, s. 525.

¹⁷⁶ M. Özata, **Atatürk, Bilim ve Üniversite**, 1. baskı, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ocak 2007, s. 164-165.

değil, Almanya'nın, İngiltere'nin, Amerika'nın ilim aleminde yüksekliği tanınmış profesörlerini Türkiye Cumhuriyeti'nin idare merkezi olan Ankara'ya davet etmek ve onları orada toplamak için hiçbir fedakarlıktan çekinmez.”¹⁷⁷

Atatürk özellikle gerçekleştirilecek üniversite reformunun kültür planı çerçevesinde gerçekleştirilebileceğini vurgulamış, eski zihniyetin kökten değişmediği sürece üniversite reformunun başarıya ulaşamayacağını belirtmiştir.

Bu dönemde üniversite için çıkarılan ikinci yasa 1934 tarih ve 2467 sayılı İstanbul Üniversitesinin Muvazenesi Umumiye Alınmasına Dair yasadır. Söz konusu yasa, geçici döneme ilişkin olan 2252 sayılı yasayı yürürlükten kaldıran yasadır ve üniversiteyi genel bütçe içine almıştır (m. 1). Ancak bu yasa özellikle bilim özgürlüğü ile ilgili bir sözcük bulunmamaktadır. Bunun ardından yine 1934 yılında yürürlüğe giren bir talimatnamede üniversite tanımı oldukça geniş bir şekilde yapılmıştır. İstanbul Üniversitesi Talimatnamesine ilişkin kararnamenin 1. maddesinde üniversite şu şekilde tanımlanmıştır: *“Bilgi sahalarında araştırmalar yapmak, milli kültürü ve yüksek bilgiyi genişletmeye ve yaymaya çalışmak, devlet ve memleket hizmet ve işleri için ergin ve olgun unsurlar yetişmesine yardım etmek gibi vazifeler için kurulmuş olan İstanbul Üniversitesi Tıp, Hukuk, Edebiyat ve Fen Fakülteleri bunlara bağlı Mektep ve Enstitülerden mürekkeptir.”* Aynı kararnamenin 2. maddesinde üniversitenin fakültelerinin eğitim-öğretim itibarıyla ayrı ve fakat idari açıdan bir bütün oldukları da belirtilmiştir¹⁷⁸. İstanbul Üniversitesi'nin işleyişine ilişkin asıl düzenleme olan bu talimatnamenin 1919 ve 1924 yılındaki talimatname ile ilgisi bulunmamaktadır ve dili de öncekilerin tersine

¹⁷⁷ U. Kocatürk, “Atatürk'ün Üniversite Reformu ile İlgili Notları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 1984, C.1, S.1, s. 9-10.

¹⁷⁸ E. E. Hirsch, Cilt 1, 1998, s. 339.

dil devriminin etkisiyle öz Türkçedir. 1933 üniversitesi özerk değildir. Ancak bu dönemde, özellikle Atatürk döneminde üniversiteye karışılmamıştır¹⁷⁹.

1933 tarihli reformun getirdikleri çeşitli başlıklar altında özetlenebilir. İlki, üniversitenin tanımı ve amaçları bakımındandır. Bu dönemde üniversite, dünyadaki çağdaş üniversitelerin işlevlerini esas almış ve dünya üniversitelerinin uğraştığı bilgi alanlarında araştırmalar yapmayı amaçlamış, ulusal kültürü ve yüksek bilgiyi genişletme ve yayma kaygısı taşımış, devlet ve ülkenin gereksinim duyduğu nitelikteki insanları yetiştirmeyi amaçlamıştır. Bu amaçlar dönemin mevzuatında, ilgili komisyonların tartışmalarında birer ilke ve temenni olarak yer almaktadır. Yasa maddelerine yansımaya da dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip yeni üniversitenin *ulusal ve devrimci olması* gerektiğini belirtmiştir. Özellikle üniversitenin hukuk ve edebiyat fakültelerinin öğretimi bu iki ilke doğrultusunda örgütlenmiştir. İkincisi, öğretim elemanlarına ilişkin yeniliklerdir. Bu konuda ise özellikle kadronun yenilenmesi, yabancı hocalar¹⁸⁰ ile batıda okuyup gelenlere ağırlık verilmesi yönünde olmuştur. Öğretimin temel ilkesinin öğretim elemanları olduğu ilkesi göz önünde tutularak, terimlerin Türkçeleşmesi yönünde çalışmalar başlatılmıştır. Türkçeleşme çalışmaları yasalarda da gözlemlenebilir¹⁸¹. Hatta üniversite sözcüğü için bile dönemin bakanı Reşit Galip Türkçe bir sözcük olan “Bilgıtay” sözcüğünü önermiştir¹⁸². Ancak 1933 tarihli reform kendisinden beklenen başarıyı gösterememiştir. Bunun nedenleri arasında, çağdaşlaşma adına ülkeye gelen

¹⁷⁹ T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 120-121.

¹⁸⁰ Öyle ki, 1934 yılında, 70 yabancı bilim insanı bulunmaktaydı ve bunların 40'ı ordinaryüs profesördü. Ataünal'a göre, bu kişiler reformun başarıya ulaşmasında son derece etkili olmuşlardır. Yabancı öğretim elemanları, öğretim program ve yöntemlerinin geliştirilmesinde, öğrencilerin aktif olmasında, sorgulamaya, düşünmeye, eleştirmeye ve araştırmacı olmalarına büyük katkı sağlamışlardır. Yabancı profesörler çoğunlukla dönemdeki Nasyonal Sosyalizm baskısından kaçan Alman profesörler olmuştur. A. Ataünal, 1998, s. 32.

¹⁸¹ A. Ataünal, 1998, s. 32.

¹⁸² M. Özata, 2007, s. 160.

yabancı ve özellikle Nazi Almayasından kaçan profesörlerin, darülfünunda özgür araştırma geleneğini yaimalarına karşın, Türkçe bilmemeleri nedeniyle istenildiği ölçüde faydalı olamadıkları gösterilmektedir. Baltacıoğlu'na göre, Almanya'dan gelen profesörler, üniversite içerisinde yalnızca yabancı bir güç oluşturmuş ve üniversitenin yenileşmesine katkıda bulunamamışlardır. Bu nedenle dönemdeki üniversite, Türkiye'nin fikri, hissi ve milli hayatına katkı sağlayamamıştır¹⁸³. Buna ilaveten, 1933 reformu ile Türkiye'ye gelen ve daha sonra 1952'de ülkeden ayrılan Alman profesör Philippe Schwarz 1933 reformunun başarılı olamamasının nedenleri hakkında Türkiye'deki kişilik yapılarını temel alan bir açıklama yapmıştır. Schwarz'a göre, 1933 reformunun başarısız olmasının nedeni, birçok Türk aydınının yetersizlik duygusuna sahip olması ve bunun sonucunda da böbürlenerek başarılı olanları çekememesi gibi hislerle hareket etmeleri olmuştur. Bu nedenle aydınlar, bilimsel çalışmalardan çok mevki ve makamlara önem vermişlerdir. Bu durum aslında Osmanlı'dan miras kalan zihniyetten ve içinde bulunulan dönemin (Dünya Savaşları) talihsiz koşullarından bağımsız düşünülmemelidir¹⁸⁴.

1933 dönemindeki üniversitenin nihayetinde bir geçiş dönemi üniversitesi olduğu unutulmamalıdır. Üniversite, gerçekleştirilmesi istenilen kültür devrimine hizmet edecek şekilde oluşturulmak istenmişse de, toplumsal sorunlardan uzak kalmaktan kendisini kurtaramamıştır.

1933 reformu döneminde üniversitelere özellikle Almanya'dan kaçan Yahudi bilim adamlarının şekillendirdiği bir sistemin hakim olduğu söylenebilir.

¹⁸³ Necmettin Tozlu, **İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim Sistemi Üzerine Bir Araştırma**, İstanbul, M.E.B., 1989, s. 102'den aktaran: A. Ekizceli, **Yabancı Uzmanların Türk Eğitim Sistemi Hakkında Verdikleri Raporlar (1924-1960) Üzerine Bir Analiz**, T. C. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 50.

¹⁸⁴ T. Timur, 2000, s. 235-236.

Genel olarak Türk yükseköğretim sisteminde söz konusu Alman etkisi ileriki yıllarda da varlığını korumuştur. Ancak bir yükseköğretim sistemi, içinde yeşerip geliştiği ülkeden ve insanlarından ayrı düşünülemezden, Almanya'nın sistemi elbette felsefe olarak daha farklıdır. Almanların özelliği, kültür kavramına çok fazla önem verilmesinden kaynaklanmaktadır ve yükseköğretim de bir kültür alanı olarak görülmektedir. Bu nedenle devletin varlığı için kültür birliği zorunludur ve yükseköğretim bu açıdan inşa edilmiştir. Türkiye'de de cumhuriyet ile birlikte kültür devrimi yapılmıştır ancak üniversite hemen hemen her dönemde kendisinden korkulan bir kuruma dönüşmüştür. Yükseköğretimimizin bir temel felsefeye sahip olamamasının belki de en temel nedeni, Türkiye'deki batılılaşma çabalarının henüz tamamlanamadan, öncelikle 1945 ve sonrasında yavaş yavaş egemen olan kapitalist sistemin ve soğuk savaşın; daha sonra da, özellikle 1980'lerden sonra hızlanan yeni liberalizm düşüncesinin altında ve küreselleşmenin etkilerine maruz kalarak şekillenmeye çalışması olmuştur.

1.4.2.2. 1946 Tarihli Reform (4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu)

1933 reformunun uygulama sonuçları ve demokratikleşme sürecinin hız kazanması üniversiteler için yeni bir yasanın yapılması ihtiyacını doğurmuştur ve gerçekleştirilen çalışmalarla birlikte 1946 yılında 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu yürürlüğe girmiştir. Üniversite anlayışında köklü değişiklikler getiren bu yasa yürürlüğe girmeden önce yükseköğretim alanına ilişkin gerek Türkiye Büyük Millet Meclisi Milli Eğitim Komisyonu'nun, gerek Bütçe Komisyonu'nun, gerekse İstanbul Üniversitesinin hazırlamış olduğu çeşitli raporlar ve kanun tasarıları ile gerekçeleri

dönemin üniversite anlayışını yansıtmaması bakımından önemlidir. Öte yandan 1946 yılı itibariyle çok partili bir hayata geçen Türkiye Cumhuriyeti'nin o dönemdeki koşullarının ve aynı yıllara denk gelen II. Dünya Savaşı sonrası, dünyada genel olarak değişen ve dönüşen sosyolojik yapının da yükseköğretim ve üniversite anlayışının üzerindeki etkileri gözden uzak tutulmamalıdır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada üç önemli değişiklik olmuştur. Bunlardan ilki, dünyanın siyasi yapısında meydana gelen değişikliktir. Öncelikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasındaki soğuk savaş hali ve dünyanın Avrupa dışındaki halklarının da sahneye çıkması şeklinde, iki yeni jeopolitik gerçeklik oluşmuştur. ABD, II. Dünya Savaşı'nın ardından dünyanın en güçlü ekonomisi olarak ortaya çıkmıştır. İkinci gelişme, 1945 ve sonrasındaki yirmi beş yılda dünyada çok hızlı bir nüfus ve üretim kapasitesi artışının yaşanmasıdır. Bu olgu da insan faaliyetlerinin ölçek değiştirmesine neden olmuştur. Üçüncü gelişme, değişen insan faaliyetleri ve sosyal yapı ile birlikte üniversite sisteminin dünyanın her yerinde yükselen bir gelişme göstermesidir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada büyük bir ekonomik ve askeri güç olarak ortaya çıkan ABD, sahip olduğu gücü korumak ve geliştirmek için bilimsel işbirliğinin önemine inanmış ve hatta bilimi iyi ya da kötü sınırsız amaçları doğrultusunda kullanma yönünde oldukça cesur davranmıştır. ABD'li akademisyenlerin, napalm ve atom bombası gibi icatların altına imza atlamaları, bilimin ne denli kullanılabileceğini de tüm dünyaya göstermiştir. Bu yıllarda ABD, bilimin ve üniversitelerin, ülkenin refahı ve askeri gücünün devamı için önemli bir anahtar olacağını anlamışlardır. Öte yandan soğuk savaşın yarattığı kuşkucu bir anti-komünizm hali de üniversitelerde düşünce özgürlüğünü kısıtlamış ve hatta yok

etmiştir. Ancak sonradan bilimsel çalışmalara ideolojik bir amaç yükleyen soğuk savaş dönemi 1960'lı yıllarda yumuşamaya başlamış ve tüm dünyada devrim rüzgarları esmeye başlamıştır¹⁸⁵.

Türkiye'de çok partili hayata geçişin yaşandığı bu dönemde gerçekleştirilen yükseköğretim reformlarının ana hareket noktası özerklik olmuştur. Bunun yanında üniversiteyi kurumsal ve daha sitemli bir yapıya kavuşturabilmek için üniversitede eğitim-öğretimi gerçekleştirecek olan profesörlerin yetişme, seçilme ve atanma şartlarının düzenlenmesi konusu da 1946 tarihli reformun temel hedefi olmuştur. 25 Mayıs 1946 tarihli Milli Eğitim Komisyonu raporunda, 1946 reformunun amacı şu şekilde belirtilmiştir: *“Tasarı, üniversite hocalarının yetişme, seçilme ve yükselme şartlarını belli esaslara bağlamayı, bu suretle üniversite öğretim mesleğini kanun temeli üzerine kurmağı daha çabuk gelişmelerini sağlamayı hedef tutmaktadır.”*¹⁸⁶

Aynı yönde 4936 sayılı kanunun 27 Nisan 1946 tarihinde sunulan Üniversiteler Kanunu Tasarısı ve Milli Eğitim ve Bütçe Komisyonları Raporlarında üniversitenin amaçları ve 1933 reformunun neden başarısız olduğu şu şekilde belirtilmiştir:

“Bakanlar Kurulu'nun 11 Ekim 1934 tarihinde kabul ettiği yönetmelikle düzenlenen üniversite yönetimi merkezciğe dayanmakta ve bütün yönetsel yetkiler Milli Eğitim Bakanına ve yine ondan yetki alan rektöre verilmiş bulunmaktadır. Fakülte kurumlarıyla dekanlarının ve üniversite kurulunun yetkileri ise danışma mahiyet ve derecesindedir.

¹⁸⁵ T. Timur, 2000, s. 237-243; ABD ve üniversiteleri çalışmada ayrıca ele alınmıştır.

¹⁸⁶ E. E. Hirsch, Cilt 2, 1998, s. 838.

İstanbul Üniversitesi'ne verilen ve yeni kurulan üniversitelerimizde de bugün uygulanmakta bulunan yönetsel şekil, dünya üniversitelerinin yönetim şekillerine benzememekle beraber, o günkü ihtiyaçlardan doğmuştu. Yeni kurulan bir üniversitenin organları henüz tam olmadığı için, yönetimin onu kuran bakanlığın elinde bulunması gerekli idi. Ancak 2252 sayılı ve 31 Mayıs 1933 tarihli kanunun göz önünde tuttuğu geçici deneme devresinin yeterliği kanaatine varılarak İstanbul Üniversitesi ile diğer üniversitelerimize kesin bir yönetim şeklini vermek zamanı gelmiştir.

Üniversitelerimize, bir taraftan bütün dünya üniversite yönetimlerine, diğer taraftan da memleketlerimizin isteklerine ve görgülerimizin verdiği sonuçlara uygun bir yönetim şekli vermek için, Milli Eğitim Bakanlığı üniversitelerimize gerekli incelemeleri yapmıştır.

Üniversite yönetim şekilleri için umumi bir sistem olmamak ve değişik memleketler üniversitelerinin yönetimleri tarihi, milli, ekonomik hatta dini ve mezhebi sebeplerden dolayı farklı şekiller göstermekle beraber, aralarında esaslı benzerlikler ve müşterek temeller vardır. Bu müşterek temellerden başlıcası üniversitelerin bilimsel, yönetsel özerklikleri olması, öğretim üyelerini, organlarını seçme yetkisine malik bulunmalarındır. Fakülte ve üniversitelerin diğer Devlet kurumlarına benzemeyen bir yapıda olmaları ve bu sebeple yönetimlerinin ayrı bir görgü ve uzmanlığa ihtiyaç göstermesi; bu fakülte ve üniversitelerin; diğer yönetim teşkilatının dışında, özerklikleri ve tüzel kişilikleri olan ve Milli Eğitim Bakanına doğrudan doğruya bağlı bulunan ayrı bir yönetime ve ayrı bir bütçeye sahip bulunmalarını gerektirmektedir.

Üniversiteler gibi çeşitli bilgi ve uzmanlığa ayrılmış kurumların, merkezden ve bir elden yönetilmesine imkân yoktur. Böyle bir yönetim şekli kuruluş devirlerinde fayda verse bile fakülte ve üniversitelerin gelişmesini sağlayamaz: üniversiteler ancak kendilerini oluşturan birçok üniteler halinde ve her ünite kendi içinde kurulacak kurullar ve bunların seçtikleri başkanlar tarafından yönetilmek, diğer bir deyimle üniversite kurulları, bütün üniversite elemanları tarafından yürütülmek lazım gelir. Üniversite üyeleri için araştırma, öğretim nasıl bir görev ise, kendi kurumunun kendisinin yönetmesi de aynı suretle bir ödevdir ve üniversiteler ancak böyle bir yönetim şekliyle gelişmişlerdir.

Bu yeni şekle göre görev ve sorumluluk, bütün üniversite öğretim üyeleri arasında yayılmış olacak ve türlü bilgi ve uzmanlığa dayanan bu işin ağır sorumluluğu rektörün ve bakanlığın üzerinden kalkarak daha geniş ve kuvvetli bir temele dayatılmış ve işlerde çabukluk ve uzmanlık sağlanmış bulunacaktır.”¹⁸⁷

Gerekçeden de anlaşılacağı gibi 1946 reformunun temel karakteri üniversite öğretim mesleğini belli esaslara bağlamak, kendine özgü bir alan oluşturmak ve böylece öğretim üyelerini gerekli yeterlilik ve niteliğe kavuşturmak olmuştur. Özellikle, üniversite öğretim mesleğinin sahip olduğu özellikler nedeniyle, bu meslek için devlet memurları hakkında kabul edilmiş olan genel hükümler yeterli görülmemiş ve bu alana özgü, özel kanun hükümlerinin kabul edilmesi uygun görülmüştür¹⁸⁸.

1946 tarihli ve 4936 sayılı yasanın adı “Üniversiteler Yasası”dır. Bu yasada üniversite geniş bir şekilde tanımlanmıştır ve üniversitenin “yüksek bilim,

¹⁸⁷ E. E. Hirsch, Cilt 2, 1998, s. 816.

¹⁸⁸ E. E. Hirsch, Cilt 2, 1998, s. 817.

araştırma ve öğretim birlikleri” olduğu söylenmiştir (m.1). Üniversitelerin görevleri de ayrı bir madde altında belirtilmiştir. Buna göre:

“Madde 3- Üniversitelerin görevleri şunlardır:

a) Öğrencilerini, bilim anlayışı kuvvetli, sağlam düşünceli aydınlar ve yüksek öğrenime dayanan mesleklerle türlü bilim ve uzmanlık kolları için iyi hazırlanmış bilgi ve deney sahibi elemanlar, Türk devriminin ülkülerine bağlı ve milli karakter sahibi vatandaşlar olarak yetiştirmek.

b) Memleketi ilgilendirenler başta gelmek üzere bütün bilim ve teknik meseleleri çözmek için bilimleri genişletip derinleştirecek inceleme ve araştırmalar yapmak, bu çalışmalarda ilgili milli bilim ve araştırma kurumları ile ve yabancı veya uluslararası benzer kurumlarla işbirliği etmek.

c) Memleketin türlü yönden ilerleme ve gelişmesini ilgilendiren bütün meseleleri Hükümetle ve kurumlarla da elbirliği etmek suretiyle öğretim ve inceleme konusu yaparak sonuçlarını umumun faydalanmasına sunmak ve Hükümetçe Milli Eğitim Bakanı vasıtasıyla istenecek incelemeleri yaparak düşüncelerini bildirmek.

d) Araştırma ve incelemelerin sonuçlarını gösteren, bilim ve tekniğin ilerlemesini sağlayan her türlü yayımları yapmak; yardımcılara, doktora adaylarına ve öğrencilerine yaptırmak.

e) Türk toplumunun genel seviyesini yükseltici bilim verilerini sözlü ve yazılı ile halka yaymak.”

Bu maddeden de anlaşılacağı gibi söz konusu yasa, toplumun bir an önce kalkınması için üniversiteye bir sorumluluk yüklemiştir. Yasada içerik yönünden ulusal karakter vurgulanırken aslında evrenselliğin ölçü alındığı görülmektedir. Bilim ve araştırmanın önemi vurgulanmış ve üniversitenin esasında bir eğitim-öğretim

kurumu olmasından çok ülkenin ilerlemesi için gerekli araştırmaların yapılacağı bir kurum olduğu belirtilmiş ve bilimsellik ön plana alınmıştır. 3. maddede ayrıntılı şekilde düzenlenen üniversitenin görevleri şu şekilde özetlenebilir:

“Öğrencileri, bilim anlayışı kuvvetli, sağlam düşünceli, Türk devriminin ülkülerine bağlı, milli karakter sahibi vatandaşlar olarak yetiştirmek;

-Çeşitli mesleklerde iyi yetişmiş eleman sağlamak ve hem ülkeye yönelik hem de uluslararası kurumlarla işbirliği yapmak;

-Ülke sorunlarına öncelik veren, ülkenin kalkınmasına yönelik bilimsel araştırmalar yapmak ve toplum ile paylaşmak;

-Araştırma ve inceleme sonuçlarını yayımlamak;

-Doktora yaptırmak;

-Toplumun genel düzeyini yükseltici bilimsel verileri yazılı ve sözlü olarak yaymak¹⁸⁹.

Reformun diğer getirisi öğretim üyeliği mesleğini düzenli ve kuralları belirlenmiş bir yasal düzenlemeye bağlamak olmuştur. Böylece “tepeden inme profesör” atamasına son verilmiş ve üniversite öğretim üyeliği kendine özgü bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Buna ilişkin ilk düzenleme 13 Kasım 1947 yılında çıkartılan Üniversiteler Eylemli Öğretim Üyelerinin Seçimleri Hakkında Tüzük’tür. Tüzüğün 1. maddesi: “*Üniversitelerde eylemli öğretim görevi alacak doçent, profesör ve ordinaryüs profesörlerin seçimlerinin ne yolda yapılacağı ve nitelikleri ile kendi alanlarında bilim araştırmaları için gerekli derecede hangi eski veya yeni dilleri bilmeleri icabettiği bu Tüzükte belirtilmiştir.*”¹⁹⁰

¹⁸⁹ Yasa metni için bkz. E. E. Hirsch, Cilt 2, 1998, s. 1058 vd.; aynı yönde bkz. A. Ataünal, 1998, s. 42.

¹⁹⁰ Tüzük metni için bkz., E. E. Hirsch, Cilt 2, 1998, s. 1096; 24.11.1947 gün, 6762 sayılı Resmi Gazete.

4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun 18. maddesi doçentlik sınavına girebilmek için devlet memuru olma şartı getirmiştir. Söz konusu hüküm dönemde olumsuz bir düzenleme olarak algılanmıştır. Şöyle ki, doçent olabilmek için devlet memuru olmak için aranan şartlar arandığından, bir kere doçentlerin Türk vatandaşı olmaları gerekmektedir. (Bu madde 27 Mayıs 1960 İhtilalinde çıkarılan 115 sayılı yasada da korunmuştur.) Bu nedenle 1946-1973 tarihleri arasında yabancı uyruklular doçent olamamışlardır. Profesör olmanın önkoşulu da doçent olmak olduğu için yabancı bilim insanlarına profesör olma yolu da kapatılmıştır. Bu düzenleme, daha önce Almanya'dan Türkiye'ye gelen ve Türk üniversite sistemi ve reformlarına katkıları bulunan çok sayıda Alman bilim insanının ülkelerine dönmesine yol açmıştır¹⁹¹.

1946 reformunun öngörmüş olduğu önemli bir anlayış değişikliği de, çok partili hayata geçiş döneminin etkileri olarak nitelendirilebilecek, kişilere bağlı yönetimden, kurulların söz sahibi olduğu bir yönetim anlayışına geçilmesidir. Üniversitenin yaşam ve işleyişinde yetkiler kişilerde değil, çoğunlukla kurullarda olmuştur. Bu husus yukarıda bir kısmı alınan 4936 sayılı yasanın gerekçesinde son iki paragrafta belirtmiştir¹⁹².

Üniversitenin mali kaynağının büyük çoğunluğu devlet tarafından sağlanmaktadır. 1936 reformunda üniversite katma bütçe uygulamasına geçmiş olmasına rağmen, devlet bütçesine bağlılık vardır. Üniversiteler Kanunu'nun 53. maddesinde üniversitelerin birer katma bütçe ile yönetileceği belirtildikten sonra 54.

¹⁹¹ T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 202.

¹⁹² Bkz. sayfa 36, 37.

maddesinde üniversite ve bunları oluşturan fakültelerin gelir kaynakları sayılmıştır¹⁹³. Bu gelirler arasında ana unsur genel bütçeden verilecek ödenektir.

Üniversite özerkliğine vurgu yapılan 1946 tarihli yasanın 14. maddesi ise “Hükümet Deneti” başlığıyla üniversitenin denetimi konusunu hükme bağlamıştır. Söz konusu madde şu şekildedir:

“Milli Eğitim Bakanı, üniversitelerin başıdır. Bu sıfatla üniversiteleri, fakülteleri ve bunlara bağlı kurumları Hükümet adına denetler. Bakan bu denetlemesini Üniversitelerarası Kurula başkanlık etmek, üniversite ve fakültelerden gerekli hususları sormak, onamına bağlı kararları onamak ve üniversite veya fakülte kurullarının kararlarından gerekli gördüklerinin yeniden bu kurullarda incelenmesini istemek suretiyle yapar.

Bakan, onamadığı Senato kararıyla Üniversite ve Fakülte kurullarının kabul edip uygulamakta buldukları kararlardan uygun görmediklerini Üniversitelerarası Kurula gönderir.

Üniversitelerce Milli Eğitim Bakanının onamına sunulan kararlar, en çok üç ay içinde onanır. Bu süre içinde onanmayan veyahut Üniversitelerarası Kurula gönderilmeyen kararlar onanmış sayılır.”

Bu hükümden anlaşılacağı üzere, üniversitelere Milli Eğitim Bakanı aracılığıyla hükümet tarafından denetlenecektir. Milli Eğitim Bakanı, üniversite ve

¹⁹³ 4936 sayılı yasanın 54. maddesi şu şekildedir: “Üniversitelerin ve bunları oluşturan fakültelerin gelir kaynakları şunlardır:

- a) Genel bütçeden verilecek ödenek;
- b) Özel idare ve belediyelerce ve başka kurumlarca yapılacak yardımlar;
- c) Üniversite, fakülte ve bunlara bağlı kurumlarca alınan harçlar ve ücretler;
- d) Üniversite ve fakültelerle bunlara bağlı enstitü ve kurumlarda yaptırılacak araştırma ve danışmalar karşılığı olarak ilgili kuruluş veya kişilerden alınacak paralar;
- e) Yayın satış giderleri;
- f) Üniversite, fakülte ve bunlara bağlı kurumların menkul ve gayrimenkul mallarının gelirleri;
- g) Enstitü, laboratuvar, klinik ve poliklinik gelirleri;
- h) Döner sermayeli işlerden elde edilecek karlar;
- i) Bağışlar ve vasiyetler; E. E. Hirsch, Cilt 2, 1998, s. 1071.

fakülte kurullarının kararlarından uygun görmediklerini yeniden görüşülmek üzere iade edebilecektir. Bu hüküm aslında daha 1945 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından çıkartılan ve öğretim üyelerine siyasetle uğraşmanın yasaklanmasını öngören genelge¹⁹⁴ ile birlikte değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır. O tarihlerde getirilen bu yasak sonradan 28 Temmuz 1953 tarihinde yürürlüğe giren 6185 sayılı bir yasayla, 4936 sayılı yasanın “Disiplin İşleri” başlıklı bölümünde yer alan 46. maddesinin (d) bendini değiştirmiş ve hükme, “siyasi yayınlarda veya beyanlarda bulunmak” eklenerek, siyasetle uğraşmak, öğretim üyeliği mesleğinden çıkartılma nedenleri arasında sayılmıştır. Daha sonra 1954 yılında 6435 sayılı yasa ile Milli Eğitim Bakanına, öğretim üyelerinin re’sen bakanlık emrine alınması ve görevinden uzaklaştırılması yetkisi veren bir yasa yürürlüğe girmiştir. Bunun için senatonun da görüşünü alma koşulu getirilmiş ancak bu husus bir formaliteden öteye gidememiştir¹⁹⁵. Öte yandan Milli Eğitim Bakanının üniversitenin başı konumunda olmasının özerkliği zedeleyici bir husus olmadığını Hasan Ali Yücel şu şekilde ifade etmiştir: “*Milli Eğitim Bakanlarının üniversiteye baş olmalarını, bir hükümet mümessili olarak üniversiteyi idare etmeleri manasında almadık. Ancak, bakanlar vasıtasıyla hükümetin temasının teminini düşündük. Bu temas kontrol etmek değildi. Doğrudan doğruya millete karşı sorumlu olan ilim müesseselerimizin kontrolünü milletin tek mümessil mercii olan Büyük Millet Meclisi’ne bıraktık.*”¹⁹⁶

Dönemde üniversite ve toplum ilişkileri, her ne kadar aksi hedeflenmişse de, sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Özellikle o dönemde önemli sektörler olan sanayi ve

¹⁹⁴ T. Timur, 2000, s. 247.

¹⁹⁵ T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 213; Siyasi içerikli demeç yüzünden görevinden ilk olarak 3 Kasım 1956 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı uzaklaştırılmıştır. Dekan öğrencilerine: ‘asla nabza göre şerbet sunan; kötüye, zararlıya fetva veren birer sözde münevver olmayın’ demiştir. Bu olayda senato aksi yönde oy kullandıysa da, dekan görevinden bakanlıkça uzaklaştırılmıştır. T. Timur, 2000, s. 250.

¹⁹⁶ Hasan Ali Yücel, Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1993’den aktaran: T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 198.

tarım sektörleri ile üniversiteler olumlu bir ilişki içinde olmamıştır¹⁹⁷. Görüldüğü gibi bu dönemde, üniversite kavramı olarak evrensel bir içerikle belirlenmiş olmanın yanı sıra ülkenin biran önce kalkınmasına yönelik olarak ulusal bir takım amaç ve görevlerle donatılmıştır. Ancak denetim, planlama, koordinasyon gibi bir kurumun verimli işlemlerini sağlayacak olgulardan yoksun kalmıştır. Sonuç olarak 1946 tarihli reform döneminde üniversite bir yükseköğretim kurumu olarak eskiye oranla daha kurumsal bir nitelik kazanmış, özerkliğe sahip olduğu vurgulanmış ancak yasa, dönemin koşulları içerisinde özerkliğe aykırı bir takım düzenlemeler de içermiştir. Örneğin Milli Eğitim Bakanının üniversitedeki bütün kurullara başkanlık etmesi gibi.

1.4.2.3. 1973 Tarihli Reform (1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu)

1973 yılında çıkartılan yasanın getirdiği anlayışı ortaya koyabilmek için öncelikle 1960 ve sonrasındaki dönemde yer alan sosyal ve siyasal gelişmeleri de irdelenmek yararlı olacaktır. Çünkü bu dönemde yeni bir Anayasa olan 1961 Anayasası yürürlüğe girmiştir. Öte yandan yalnızca Türkiye’de değil tüm dünyada üniversite kavramı ve anlayışı değişmiş, birbirinden farklı içerikte üniversite modelleri tartışılmaya başlanmıştır.

4936 sayılı yasadaki en köklü değişiklik ilk olarak 1960 yılında yürürlüğe giren 115 sayılı yasa ile gerçekleştirilmiştir. Milli Birlik Komitesi tarafından oluşturulan bu yasa 28.10.1960 yılında yürürlüğe girmiş ve 4936 sayılı yasanın 40 maddesini değiştirmiştir. 115 sayılı yasanın en önemli özelliği 4936 sayılı yasa var olan Milli Eğitim Bakanı’nın yetkilerinin Üniversiteler Arası Kurul’a devredilmesi

¹⁹⁷ A. Ataunal, 1998, s. 47.

olmuştur. Diğer bir değişiklik idari bir unvan olan ordinaryüs profesörlüğün kaldırılmasıdır. Bu şekilde kadrosuz profesörlük kurumu oluşturulmuş olmaktadır. Bunun yanında profesörlük ve doçentlik öğretim üyeliği sınıfında kalmıştır. 4936 sayılı yasa ile öngörülen kurullar sistemi korunmuştur ve kurullara katılım genişletilmiştir. Profesörler kuruluna eski yasayla iki doçent katılırken, değişiklik yapan yasa profesörlerin yarısı kadar doçentin kurula katılmasını öngörmüştür. Yönetim kuruluna da eski yasadaki farklı olarak ordinaryüs ve profesörlerin yanında iki doçentin de katılacağı öngörülmüştür. 115 sayılı yasanın getirdiği önemli bir özellik de ilk kez öğrenci ve asistan temsilcilerinin yönetim kuruluna çağırılarak görüşlerinin alınması olmuştur. Yönetim kuruluna çağırılma dışında ayrıca her yılın başında, asistanların ve öğrencilerin sorunları, temsilcileri tarafından rapor olarak yönetim kuruluna iletilecektir. Bu değişikliklerle üniversitede demokratikleşmenin ilk adımları atılmıştır. İlk kez asistanlar ve öğrenciler ikişer temsilciyle yönetimde dinlenmişlerdir¹⁹⁸. 1946 tarihli yasa yer alan, yönetmeliklerin yürürlüğe girmesi için Milli Eğitim Bakanlığı'nın onaması usulü 115 sayılı yasa ile yürürlükten kaldırılmış ve senatonun onaması yeterli bulunmuştur. Rektörler her seçim döneminde başka fakültelerden seçilmektedir ve 115 sayılı yasa ile bu farklı fakültelerin kuruluş sırasıyla olacağı esas getirilmiştir. Bu husus belli açılardan önemlidir. Şöyle ki, bu usulde rektörlük seçimi, öğretim üyesi sayıca fazla olan belli fakültelerin tekeline geçmemiş olmaktadır. 115 sayılı yasanın üniversite özerkliği konusundaki bir diğer düzenlemesi, Üniversiteler Arası Kurul'un başkanlığının Milli

¹⁹⁸ Bu olguyu “universitas” sözcüğünün anlamı ile karşılaştırınız. Üniversite öğrenenlerin ve öğreticilerin birliğinden oluşan kolektif bir topluluktur. 115 sayılı yasanın getirmiş olduğu yeniliklere benzer şekilde ileride inceleneceği üzere Almanya’da da hakim yapı olan *Ordinarienuniversitaet* anlayışı değişmiş ve üniversiteye, profesörlerin yanında diğer öğretim elemanlarının, öğretim yardımcılarının ve idari personelin de katılmasını ön gören *Gruppenuniversitaet* anlayışı hakim olmuştur. Söz konusu değişiklik aynı şekilde demokratikleşme talepleri ile birlikte kendisini göstermiştir.

Eğitim Bakanı tarafından yapılması usulünü değiştirerek, başkanlığı sırasıyla rektörlerin yapmasını sağlaması olmuştur. Söz konusu yasa üniversitelerde demokratikleşme adına “Kürsü Kurulu” adıyla tabanda yeni bir kurula da yer vermiştir. Bu kurul sayesinde yönetimde katılımcılık tabana yayılmış ve kürsü başkanı olan profesörün tek başına karar alması önlenmiştir. Kürsü Kurulu’na asistanlar da katılacak ve bütün öğretim ve araştırma işlerini görüşebileceklerdir. 115 sayılı yasanın ek maddesiyle üniversitelerde bir araştırma fonu da oluşturulmuřtur¹⁹⁹.

Özerkliği genişleten 115 sayılı yasanın yanında bir de 147 öğretim üyesinin işine son veren 114 sayılı yasa da aynı günlü Resmi Gazete’de çıkmıştır. Bu yasa 115 sayılı yasanın getirdiklerinin yanında olumsuz bir yenilik olarak karşılanmıştır. 147 öğretim üyesi daha sonra 18.04.1963 tarih ve 43 sayılı yasa ile görevlerine dönmüşlerdir.

1946 tarihli Üniversiteler Kanunu, demokratik kurullarla işleyen ve dış müdahaleye pek de izin vermeyen bir yapıda bir üniversite modeli öngörmüştü. Bunun ardından, 27 Mayıs 1960 İhtilalinin bir yıl ardından yürürlüğe giren 1961 Anayasası, 120. maddesinde ilk defa “üniversite” kavramına yer vererek, üniversite özerkliğini de anayasal güvenceye kavuşturmuştur. 1961 Anayasası’nın 120. maddesi şu şekildedir:

“Üniversiteler, ancak Devlet eliyle ve kanunla kurulur. Üniversiteler bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir.

Üniversiteler, kendileri tarafından seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulan organları eliyle yönetilir ve denetlenir; özel kanuna göre kurulmuş Devlet üniversiteleri hakkındaki hükümler saklıdır.

¹⁹⁹ T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 221.

Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları üniversite dışındaki makamlarca her ne suretle olursa olsun, görevlerinden uzaklaştırılamazlar.

Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe araştırma ve yayında bulunabilirler.

Üniversitelerin kuruluş ve işlevleri, organları ve bunların seçimleri, görev ve yetkileri, öğretim ve araştırma görevlerinin üniversite organlarınc denetlenmesi bu esaslara göre kanunla düzenlenir.

Siyasi partilere üye olma yasağı, üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları hakkında uygulanmaz. Ancak, bunlar partilerin genel merkezleri dışında yönetim görevi alamazlar.”

Söz konusu 120. maddenin gerekçesi de şu şekildedir:

“Üniversitelerimizin ilmi ve fikri sahada tam bir hürriyet içinde görevlerini yapmaları bütün Türk milletinin üzerinde titizlikle durduğu bir husustur. Geçmiş deneyimler, üniversitelerimizin haklarını açıklıkla koruyacak hükümlere gereksinim olduğuna şüphe bırakmamıştır. Özerkliğin Anayasada belirtilmesi bu açıklığı sağlayacaktır. Son fıkra, siyasi hayatımızın zenginleşmesi ve partilerin kendilerinden beklenen hizmetleri daha iyi görebilmesi için üniversite öğretim üyelerinin partilere girebilmesine imkan vermek, aynı zamanda ilmi çalışmaların memleket realitelerinden uzak kalmamasını sağlamak maksadını aksettirmektedir.”²⁰⁰

Söz konusu madde ve gerekçesinden de anlaşılacağı üzere üniversite o dönemde toplumun sorunlarıyla doğrudan ilgilenen ve adeta toplum için var olan bir kurum olarak tanımlanmıştır. Üniversite öğretim üyelerinin siyasi partilere girmesi

²⁰⁰ Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim, 1998, s. 106.

söz konusu Anayasa hükmüyle serbest olmuş, 115 sayılı kanun ile değişik Üniversiteler Kanunu'nda üniversite için oldukça demokratik bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır.

1960'lı yıllarda yalnızca Türkiye'de değil, tüm dünyada bir toplumsal dönüşüm yaşanmaya başlamıştır ve bu dönüşümün etkileri en çok üniversitelerde kendisini göstermiştir. Batılı üniversiteler bir yandan toplumsal çatışmaların ayrıcalıklı alanı haline gelirken bir yandan da bu çatışmaları anlayan ve kendilerini bu bağlamda değiştirmeye çalışan merkezler olarak ortaya çıkmıştır. Üniversiteler özellikle Amerika Birleşik Devleti'nde, toplumsal çatışmanın çözüldüğü ortamlar olmuştur. İdealize edilmiş bir üniversiteden çok işlevleri üzerinde durulan üniversite, Amerikan toplumunun gelişmesinde adeta bir lokomotif rolü üstlenmiştir²⁰¹.

1960 sonrası üniversite öğrencileri için de yeni bir dönem olmuş ve üniversite öğrencileri yalnızca yurt değil dünya sorunlarına karşı da duyarlı olmuşlardır. Özellikle öğrenci dernekleri güçlü örgütler olmuşlardır²⁰². Bu dernekler özellikle 68 gençlik olaylarında etkilerini göstermiştir. 1961 Anayasası'nın da getirmiş olduğu özgürlükçü ortam üniversite gençliğinin, özellikle ülkeye yönelik,

²⁰¹ T. Timur, 2000, s. 253-264; Amerika'nın toplumsal dönüşümü ve kalkınmasında üniversitelerin birincil rolü için bkz. A. Touraine, 24 Nisan 2005, **Radikal Gazetesi**, Alain Touraine Söyleşisi, erişim tarihi ve adresi: 05.12.2008, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=150650> ; Bu dönemde özellikle üniversiteye ilişkin değişik kuramsal tartışmalar yapılmıştır. Almanya'dan gelen geleneksel Humboldt modeli üniversitenin hedefi olan "Bildung" anlayışı ile yeni dünyada, giderek profesyonelleşen ve yönetici kadroları yetiştiren bir kurum olma anlayışı arasında çatışma vardı. 1963 yılında Clark Kerr'in ortaya attığı "multi-versite" kavramı ve Amerikan yükseköğretimine ilişkin söyledikleri, yeni bir üniversite anlayışını simgeliyordu. Yeni üniversite artık bir multi-versite olacaktı. Bu anlayış, bir ulusun değeri ile bir eğitim sisteminin değerinin birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğundan hareket ediyordu ve üniversite bir "amaç ve ruh birliği olan bir organizma" anlayışından çok, "çoğulcu bir örgüt" halini almıştı. C. Kerr, **The Uses of the University**, 5th Edition, (first published in 1963), Harvard University Press, 2001; bu konu çalışmanın 3. bölümünde incelenmiştir.

²⁰² 1960-1971 yılları arasındaki gençlik hareketlerinin önde gelenleri, Türkiye İşçi Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Yön-Devrim Grubu, Fikir Kulüpleri Federasyonu, Devrimci Öğrenci Birliği'dir. Adı geçenler aktif olarak bildiriler, kitaplar yayınlayan kulüplerdir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. T. Y. Sülker, **Türkiye'de Gençlik Hareketleri**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997; H. Beşirli, **Türkiye'de 1960-1971 Döneminde Gençlik Hareketleri**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Haziran 1998, s. 58-96.

gerek üniversite sorunlarına, gerekse dünyadaki sorunlara karşı duyarlı olmalarını ve sorunlara fikir üretmelerini sağlamıştır^{203, 204}.

1961 Anayasası'nın özgürlükçü ortamının ardından, 1968 yılında başlayan öğrenci olayları²⁰⁵ 12 Mart 1971 askeri müdahalesinin gerekçesi olarak kabul edilmiştir. Askeri müdahalenin ardından ilk olarak gözler eğitime çevrilmiş ve 1961 Anayasası'nın 120. maddesi değiştirilerek, 1750 sayılı yeni bir Üniversiteler Kanunu oluşturulmuştur. 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun dayandığı temel aslında 1961 Anayasası'nın 120. maddesinin yeni şeklindeki anlayışı yansıtmaktaydı ve 1965 yılında yayımlanan bir rapor doğrultusunda oluşturulmaya çalışılmıştı. Bu rapor, Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonu'nun oluşturduğu ve o dönemde üniversitelerin içinde bulunduğu durumu yansıtan uzunca bir rapordur. 1960'lı

²⁰³ Örneğin öğrenciler, "İstanbul Üniversitesi Reform Tasarısı ve Fakülterele Özgü İstekler" adlı, 20 Haziran 1968 tarihli bir kitapçık yayımlamışlardır. Bu kitapçıkta yer alan isteklerden bazıları şunlardır:

"-Kürsü kurulları sistemi işletilmelidir.

-Bilimsel unvanlar özel ve kazanç sağlayan işlerde kullanılmamalıdır.

-Öğrenci-öğretim üyesi yakınlaşması için görüşme günleri düzenlenmelidir.

-Üniversite Kanunu ile öğretim üyeleri haftada 10 saat dışarıda çalışabileceklerdir. Uygulamada haftada 10 saatini üniversitede geçiren öğretim üyesi çok azdır.

-Ders notları dekanlığa verilmesi gerekirken verilmemektedir.

-Öğretim üyelerinin idari ve bilimsel yönden iç özerklikleri sağlanmalıdır. İmtiyazlı profesör azınlığın öğretim yardımcılarını egemenlikleri altına almaları durumu kaldırılmalıdır.

-Doçent-profesör ayrımı kaldırılmalıdır.

-Jüriler ad çekme usulü ile belirlenmelidir.

-Kürsü başkanlığı kaldırılmalıdır. Yönetim kürsü kurullarına verilmelidir.

-Asistanların kürsü şefine bağlı ve geleceği onun iki dudağı arasındaki söze bağlı oluşu, asistanların saysiyet yönünden olduğu kadar, bilimsel yönden de gelişmesini imkansız kılmaktadır.

-Asistanlar dekan seçiminde oy kullanmalıdır.

-Asistanlık kürsü şefinin ahbaplarına, eşe dosta mahsus bir kurum olmaktan çıkartılmalıdır.

-Fakülte yönetim kurulunda en az iki asistan oy sahibi olmalıdır.

Öğrenciler üniversite yönetimine katılmalı ve yönetici seçiminde söz sahibi olmalıdır. Fakülte yönetim kuruluna iki, üniversite yönetim kuruluna üç öğrenci katılmalıdır.

-Üniversite içinde özerk radyo kurulmalıdır.

-Öğretim üyeleri tam gün çalışmalıdır.

-Özel okullar devletleştirilene dek bu okullarda ders vermek isteyenler istifa etmelidir.

-Öğretim üyelerinin emeklilik yaşı 65 olmalıdır.

-Kitaplar pahalıdır.;" İstanbul Üniversitesi İşgal Komiteleri Konseyi, İstanbul Üniversitesi Genel Reform Tasarısı ve Fakülterele Özgü İstekler, Ülke Matbaası, İstanbul 1968'den aktaran HATİBOĞLU, s. 228.

²⁰⁴ T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 221-226.

²⁰⁵ 68 Gençlik Eylemlerinin ana eksenini, üniversite ve fakülte binalarının işgal edilmesi olmuştur. Bunun için fakültelerde işgal komiteleri kurulmuştur. Bu komiteler öğrenci ve üniversite sorunları konusunda fikir üretmişlerdir. Üretilen fikirler birer kitapçıkta yayımlanmıştır. Bkz. 126 no'lu dipnot.

yılların başından itibaren giderek artan öğrenci olayları nedeniyle, üniversite sorunları üzerine ağırlık veren TBMM, 1965 yılında bir Senato araştırması yapılmasını öngörmüştür. Bu araştırma sonunda ortaya çıkan rapora göre üniversitelerin önemli sorunları şu şekilde özetlenebilir²⁰⁶:

Raporun oluşturulmasında Devlet Planlama Teşkilatı'nın, Milli Eğitim Bakanlığı'nın ve Türkiye'nin o dönemdeki üniversite ve öğretim üyelerinin görüşlerinden de faydalanılmıştır. Devlet Planlama Teşkilatı ile yapılan görüşmelerde belirlenen sorunlar, özellikle günden güne artan öğrenci sayısı, meslek ayrımında rastgele bir akım ve yeni öğretim üyeleri yetişmesinde süratli bir düşüş olarak belirlenmiştir²⁰⁷. Milli Eğitim Bakanlığı ile birlikte yapılan çalışmadan çıkan sonuçlar ise, üniversite denetim sisteminin yetersizliği, orta öğretim ile üniversite sistemi arasında derin bir uçurumun olduğu yönünde olmuş, hükümetin üniversiteleri idari açıdan denetlemesi için yeni bir sistemin kabul edilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur²⁰⁸. Üniversiteler ve öğretim üyeleri ile yapılan görüşmelerden çıkan sonuçlar da, üniversitelerin eğitim-öğretim ve araştırma ile görevli kurumlar oldukları, ancak bu işlevleri yerine getirecek yeterli donanıma sahip olmadığı yönünde olmuştur. Buna ek olarak yine öğrenci sayısının giderek artması nedeniyle mevcut üniversitelerin kapasitelerinin bu sayıyı karşılamaya yetmediği ve gelen öğrencilerin ise yeterli düzeyde olmadığı belirtilmiştir²⁰⁹. Raporla önemli öneriler de

²⁰⁶ Söz konusu rapor 5.11.1965 yılında Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonu Başkanlığı tarafından 10/4 sayılı ile yayımlanmıştır. Rapor metni için bkz. "*Üniversitelerimizin Verimini Arttırmak, Sıkıntılarına Çare Bulmak İçin Neler Yapılabileceğinin Tayin ve Tespiti Maksadıyla Kurulmuş Bulunan Araştırma Komisyonu Raporu*", ilgili raporun metnine TBMM internet sayfasından ulaşılabilir: <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/CumhuriyetSenatosu/10-4.pdf>; erişim tarihi: 13.04.2012.

²⁰⁷ Rapor, s. 6.

²⁰⁸ Rapor, s. 35.

²⁰⁹ Bu doğrultuda Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ege Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi ve son olarak da Türkiye Milli Talebe Federasyonu ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

bulunmaktadır. Özellikle dönemde bölgesel kalkınmayı sağlaması düşünülen “bölgesel üniversite”²¹⁰ modeli tartışılmıştır. Bu modele göre, kalkınma bakımından en muhtaç yerlere, ilgili üniversitelerin açılması gerekmektedir. Örneklenecek olursa, rapora göre, hayvancılığın en yoğun olduğu Doğu bölgesinde hayvan ıslahı merkez ve enstitüleri, veteriner araştırma merkezleri ve fakülteler açmak ya da zirai kalkınma için, verimli istihlal sağlanacak bölgelerde yeni ziraat fakültelerinin açılması bölge üniversiteleri anlayışını yansıtmaktadır. Raporda öğrenci ve öğretim üyesi ilişkilerinin değişmesi gerektiği, derslerin konferans usulünden seminer usulüne dönmesi gerektiği ve üniversiteye devlet tarafından ayrılan ödeneklerin cari giderler bölümünden çıkartılıp, yatırımlar bölümüne geçirilmesi gerektiği de, insan yetiştirmenin yatırımların en büyüğü olduğu gerekçesiyle belirtilmiştir. Bununla birlikte kültür ve uygarlık ayırımı tartışmalarının izleri de raporda görülmektedir. Şöyle ki, öğrencilere kültür verme işinin ortaöğretimde üstlenilmesi gerektiği, üniversitenin birincil işinin bilim yapmak olduğu tartışılmıştır²¹¹. Söz konusu rapor üniversitenin işlevleri amaçları üzerinde durmuş ve toplumun gereksinimleri doğrultusunda şekillenmesi için hedefler öngörmüştür.

12 Mart 1971 Askeri müdahalesinin ardından 1972 yılında hazırlanan yeni Üniversiteler Kanunu tasarısı ve Milli Eğitim ve Plan Komisyonları raporlarında da devletin yükseköğretim alanına ilişkin planlı bir çalışmasının olmadığı vurgulanmıştır. Yeni Üniversiteler Kanunu’nun tasarısında dayarılan ve daha sonra 1750 sayılı yasaya aktarılan ilkeler şu başlıklarda özetlenebilir:

²¹⁰ Türkiye’de, hem ülkenin nitelikli insan gücü ihtiyacını karşılamak hem de buldukları bölgeyi kalkındırması amacıyla “bölgesel üniversiteler” kurulması düşüncesi aslında 1950’li yıllarda ağırlık kazanmıştır. Bu düşüncenin esin kaynağı üniversitelerin içinde buldukları çevreye hizmet götürmesi düşüncesiyle, 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulan, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki “Land-Grant” tipi üniversitelerdir. Bu konu ABD’de yükseköğretimin gelişiminin incelendiği bölümde yer almaktadır.

²¹¹ Özellikle bkz. rapor s. 103-124.

-Yükseköğretimin bütünlüğü ve ortaöğretimle ilgisi ilkesi; madde 4, madde 6/ç;

-Yükseköğretimin toplumun ihtiyaçlarına yönelmesi ilkesi; madde 3/b, c, ç, d, f, madde 4, madde 6/a, c, d, madde 8/ç, madde 38, madde 40, madde 41, madde 43, madde 46, madde 47, madde 55, madde 56, madde 57, madde 71/b;

-Yükseköğretimde fırsat ve imkan eşitliği ilkesi; madde 6/a, madde 9/a, madde 20/a, ç, madde 29/b, c, ç, madde 42, madde 44, madde 46, madde 47, madde 52, madde 53/b, madde 54, madde 55, madde 56, madde 57;

-Kaynakların etkin biçimde kullanılması ilkesi; madde 3/c, madde 6/c, ç, madde 31/d, madde 38, madde 39, madde 71, madde 72, madde 74;

-Yükseköğretimin planlanmasının örgütlenmesi ilkesi; Anayasa'nın 120. maddesi;

-Öğretim ve öğrenim özgürlüğünün güvenlik altında bulundurulması ilkesi²¹².

1961 Anayasası'nın 120. maddesi ise daha sonradan şu şekilde değiştirilmiştir:

“Üniversite, ancak Devlet eliyle ve kanunla kurulur. Üniversiteler, özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir. Üniversite özerkliği, bu maddede belirtilen hükümler içinde uygulanır ve bu özerklik, üniversite binalarında ve eklerinde suçların ve suçluların kovuşturulmasına engel olmaz.

Üniversiteler, Devletin gözetimi ve denetimi altında, kendileri tarafından seçilen organları eliyle yönetilir. Özel kanuna göre kurulan Devlet Üniversiteleri hakkındaki hükümler saklıdır.

²¹² Tasarının tam adı: Üniversiteler Kanunu Tasarısı ve Milli Eğitim ve Plan Komisyonları Raporları (1/622), T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi, Sayı: 71-188/1871, Tarih: 3.3.1972.

Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları, üniversite dışındaki makamlarca, her ne suretle olursa olsun, görevlerinden uzaklaştırılmazlar. Son fıkra hükümleri saklıdır.

Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe araştırma ve yayında bulunabilirler.

Üniversitelerin kuruluş ve işleyişleri, organları ve bunların seçimleri, görev ve yetkileri, üniversiteler üzerinde Devletin gözetim ve denetim hakkını kullanma usûlleri ve üniversite organlarının sorumluluğu, öğrenim ve öğretim hürriyetlerini engelleyici eylemleri önleme tedbirleri, üniversiteler arasında ihtiyaca göre öğretim üyeleri ve yardımcılarının görevlendirilmesinin sağlanması, öğrenim ve öğretimin hürriyet ve teminat içinde ve çağdaş bilim ve teknoloji gereklerine ve kalkınma plânı ilkelerine göre yürütülmesi esasları kanunla düzenlenir.

Üniversitelerin bütçeleri, genel ve katma bütçelerin bağlı olduğu esaslara uygun olarak yürürlüğe konulur ve denetlenir.

Üniversitelerle onlara bağlı fakülte, kurum ve kuruluşlarda öğrenim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarınca giderilmemesi halinde Bakanlar Kurulu, ilgili üniversitelerin veya bu üniversiteye bağlı fakülte, kurum ve kuruluşların idaresine el koyar ve bu kararını hemen Türkiye Büyük Millet Meclisi Birleşik Toplantısının onamasına sunar. Hangi hallerin el koymayı gerektireceği, el koyma kararının ilân ve uygulanma usûlleri ile süresi ve devamınca Bakanlar Kurulunun yetkilerinin nitelik ve kapsamı kanunla düzenlenir”

(20.09.1971 tarih ve 1488 sayılı kanunla değişik, RG 22.09.1971, No: 13964).

1961 Anayasası'nın 120. maddesi doğrultusunda oluşturulan 1973 tarih ve 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun getirdikleri dokuz başlık atında özetlenebilir²¹³:

1. *Üniversitenin amaç, ilke ve görevleri*: Üniversite “yüksek bilim” kurumu olarak tanımlanmıştır. Yasanın 3/a maddesindeki “çeşitli kademelerde bilimsel öğretim yapmak” hükmüyle üniversitenin *öğretim görevi* öne çıkartılmıştır. Öğrencilerin ise, “örf ve adetlere bağlı ve milli tarih şuuruna sahip” yetişecekleri belirtilmiştir. Burada hemen söz konusu dönemde üniversitenin kısmen bir ortaöğretim kurumunun devamı niteliğinde algılandığı ve üniversitenin, bağımsız bir bilim ve araştırma kurumu olmasının ötesinde örgün eğitim sisteminin içerisinde yer alan bir kademe olarak algılandığı eleştirisi getirilebilir.

Kanunun dayandığı ilkeler yukarıda belirtilen 1972 tarihli tasarıya paralel olarak şu şekildedir:

- Yükseköğretimin bütünlüğü ve ortaöğretimle ilgisinin kurulması;
- Yükseköğretimin toplum ihtiyaçlarına yönelmesi;
- Yükseköğretimde olanak ve fırsat eşitliğinin sağlanması;
- Kaynakların etkin bir biçimde kullanılması;
- Yükseköğretimin planlanması;
- Devletin gözetim ve denetimi görevini sağlamak amacıyla Üniversite Denetleme Kurulu kurulması;
- Hükümetin üniversite yönetimine el koyması;
- Paralı öğretimin uygulanması;
- Asistan ve öğrencilerin yönetime katılmalarının sağlanması;

²¹³ A. Ataunal, 1998, s. 57-60.

- Fakültelerde bölüm sisteminin getirilmesi;
- Tam gün çalışma esasının kabul edilmesi;
- Rotasyon yolu ile ihtiyacı bulunan üniversitelerin öğretim üyesi gereksiniminin giderilmesi;

‘Üniversitenin Görevleri’ başlıklı 3. madde üniversitelerin görevlerini şu şekilde belirlemiştir:

- a. Çeşitli kademelerde bilimsel öğretim yapmak,
- b. Öğrencilerini, bilim anlayışı kuvvetli, milli tarih şuuruna sahip, vatanına, örf ve adetlerine bağlı, milliyetçi ve sağlam düşünceli aydınlar ve yükseköğrenime dayanan mesleklerde türlü bilim ve uzmanlık kolları için iyi hazırlanmış bilgi ve tecrübe sahibi, sağlam karakterli vatandaşlar olarak yetiştirmek,
- c. Çağdaş bilim ve teknoloji gerekleri ve Devlet Kalkınma Planının hedefleri doğrultusunda kendi insan gücü ve maddi kaynaklarını en rasyonel, etkili, verimli ve ekonomik şekilde kullanmak,
- ç. Memleketi ilgilendirenler başta olmak üzere, bütün bilimsel ve teknik sorunları çözmek için bilimleri genişletip derinleştirecek inceleme ve araştırmalarda bulunmak, bu çalışmalarda, ilgili milli bilim ve araştırma kurumları ile, yabancı ve uluslararası benzer kurumlarla işbirliği yapmak,
- d. Memleketin her yönden ilerleme ve genişlemesini ilgilendiren bütün sorunları hükümetle ve kurumlarla da elbirliği etmek suretiyle öğretim ve araştırma konusu yaparak sonuçlarını toplumun faydalanmasına sunmak ve Milli Eğitim Bakanlığı’nın aracılığı ile hükümetçe istenecek inceleme ve araştırmaları sonuçlandırarak düşüncelerini birleştirmek,

e. Araştırma ve inceleme sonuçlarını gösteren, bilim ve tekniğin ilerlemesini sağlayan her türlü yayınları yapmak,

f. Toplumun genel düzeyini yükseltici ve kamuoyunu aydınlatıcı bilimsel verileri sözlü ve yazılı ile halka yaymak.

2. *Öğretim Elemanları:* Üniversite öğretim üyesi ve yardımcılarının, Devlet Memurları Kanunu'nun getirdiği haklara paralel haklardan faydalanabilmesi ve yeni bir personel rejimine kavuşturulabilmeleri için 8 Temmuz 1973 tarihinde 1765 sayılı Üniversite Personel Kanunu yürürlüğe girmiştir. Üniversite öğretim üyeleri, üniversitelerde öğretim üyesi kadrolarında görevli veya sözleşmeli profesör ve doçentlerdir. Üniversite öğretim yardımcıları ise, asistanlar, öğretim görevlileri, araştırma görevlileri, uzmanlar, okutmanlar ve çevirmenlerdir.

3. *Üniversite Yönetimi:* Rektör seçiminde daha önceki dönemlerde uygulanan fakülte sırasına göre rektör olunmasına, yeterince istikrar sağlayamadığı ve sürelerin çok kısa olduğu gerekçesi ile son verilmiştir. Rektör yardımcılığı ve dekan yardımcılığı kurulmuştur. Kurullarda asistan ve öğrenci temsilcileri de bulunacak ve dinlenebilecektir. Bu dönemde önemli bir yenilik de, yükseköğretime yön vermek amacıyla bir Yükseköğretim Kurulu'nun oluşturulması olmuştur. Ancak Anayasa Mahkemesi bu kurulun görev ve yetkilerini düzenleyen maddeleri, 1975 yılında iptal ettiği için, kurul görev yapamamıştır. Yasada yükseköğretim bir bütün olarak görülmüş ancak, yalnızca üniversitelerin söz konusu Üniversiteler Kanunu'na tabi olacağı hükmü getirilmiştir. Üniversiteler arasında akademik koordinasyonu sağlamak için Üniversitelerarası Kurul oluşturulmuştur. Yasaya göre üniversite organları senato, üniversite yönetim kurulu ve rektördür. Senato ve rektör, öğretim

üyelerinin katıldığı seçimlerle belirlenmektedir. Fakülte organları da, fakülte kurulu, yönetim kurulu ve dekanıdır. Fakülte kurulu, profesör ve doçentlerden meydana gelir.

4.Eğitim-öğretim: Üniversiteye giriş Üniversitelerarası Kurulca düzenlenmektedir. Kanuna göre öğretim çeşitli kademelerde; temel bilimler, lisans, yüksek lisans, uzmanlık ve doktora düzeyinde yapılır. Öğretim planları üniversite veya fakülte kurullarınca hazırlanır. Tam gün çalışma esastır. Fakülte açılması için en az yedi profesör öğretim üyesinin görev alması temel koşuldur. Öğrenim süresi her fakültenin genellikle dört, tıp fakültelerinin altı yıl olan normal öğretim süresinin yarısı kadar fazla bir süre ile sınırlanmıştır.

5. Üniversitenin Mali Kaynakları: Üniversitelerin bütçeleri genel ve katma bütçelerin bağlı olduğu esaslara uygun olarak yürürlüğe konulur ve uygulanır.

6. Öğrenci Sosyal Hizmetleri ve Harçlar: Öğrenim için öğrencilerden ücret ve harç alınması öngörülmüştür (bu hüküm daha sonra Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilmiştir). Üniversiteler öğrencilerin beden ve ruh sağlığının korunması, beslenme, çalışma gibi sosyal gereksinimlerini karşılamak için gerekli önlemleri almakla yükümlü kılınmıştır. Ders kitaplarının ve teksirlerin fakülte ve yüksekokullarca bastırılır ve öğrencilere maliyeti üzerinde satılamaz.” hükmüne yer verilmiştir.

7. Araştırma ve Yayın: Üniversite öğretim üyelerinin görevlerini düzenleyen hükmünde ilk sırada yer alan, “Üniversite öğretim kurumlarında bilimsel araştırma ve yayımlar yapmak” ifadesi ile bilimsel araştırmalara önem verildiği gösterilmiştir.

8. *Üniversite-Toplum İlişkileri*: Bu konuda “Türk toplumunun genel seviyesini yükseltici ve kamuoyunu aydınlatıcı bilim verilerini sözle ve yazı ile halka yaymak” şeklinde bir ifade ile yetinilmiştir.

9. *Denetim*: Üniversiteler üzerinde devletin gözetim ve denetimini sağlamak üzere üniversite denetleme kurulu oluşturulmuştur. Bilimsel denetim ilk defa somut esaslara bağlanmıştır. Her yıl kürsü kurulu raporları fakülte kurulu toplantısında görüşülecek ve tartışılacaktır²¹⁴.

1973 tarihli ve 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun 3/b maddesinde düzenlenmiş olan öğrencilerin örf ve adetlere bağlı yetiştirileceklerini ön gören hükümden, “örf ve adetlere bağlı” sözcükleri Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. Aynı iptal kararında yasanın getirmiş olduğu Yükseköğretim Kurulu'nun görevlerine ilişkin hükümler de iptal edilmiştir²¹⁵. 1971 tarihli Anayasa değişikliği de öğretim üyelerinin siyasi partilere üye olabileceği yönündeki hükmü kaldırmıştır. 1973 reformunda disiplin cezaları sertleşmiş, Bakanlar Kurulu'nun belli koşullar altında üniversite yönetimlerine el koyabileceği, geçici olarak öğrencileri, yöneticileri ve öğretim üyelerini görevden alabileceği düzenlenmiştir. 1973 reformunun üniversite anlayışında gerçekleştirdiği değişiklikler, idari özerkliğin eskiye oranla belli koşullar altında daraltılması ve görevleri daha sonradan Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş olsa da, üniversitelerin yönetiminden sorumlu bir Yükseköğretim Kurulu'nun oluşturulmuş olmasıdır. Üniversite Denetleme Kurulu da bu dönemde kurulmuştur. 1973 tarihli reform üniversiteler açısından bir geriye dönüş

²¹⁴ A. Ataunal, 1998, s. 57-60

²¹⁵ Anayasa Mahkemesi, E. 1973/37, K. 1975/22, R.G. 03.12.1975/15431; burada yeri gelmişken bir hususun belirtilmesinde yarar vardır. Anayasa Mahkemesi'ne davayı Ankara Üniversitesi açmıştır. O dönemde organ davası Anayasa'da mevcuttu ancak 1982 Anayasası döneminde organ davası kaldırılarak, Anayasa Mahkemesi'nde iptal davası açabilmenin yolu biraz daha daraltılmıştır. Üniversitelerin kendilerini ilgilendiren konularda, tüzel kişiliğe sahip birer bilim kurumu olarak Anayasa Mahkemesi'nde iptal davası açabilmeleri gerekmektedir.

olmuştur. Hatta Timur'a göre, bu dönemde yaşanan siyasal ve hukuksal gelişmeler, ülkede bir huzursuzluğu, keyfiliği ve karşılıklı kin ve intikam duygularını arttırmaktan başka bir işe yaramayacaktır²¹⁶. Türkiye'de genel olarak bu döneme kadar üniversiteye karşı hep bir korku beslendiği görülmektedir. Genel olarak sistem cezalandırma üzerine oturtulmuş, özgürlük ise sıkı bir çerçevede temkinli şekilde verilmek istenmiştir.

1.4.2.4. 1981 Tarihli Reform (2547 Sayılı Yüksek Öğretim Kanunu)

1980'li yıllar tüm dünyada yeni bir dönemin, küreselleşme döneminin başladığı yıllar olarak üniversiteleri de etkilemeye başlamıştır. Yeni Dünya Düzeni uluslararası sermayenin öncülüğünde, ulusal sınırları ortadan kaldırmaya başlamış, dünyada iktisadi ve kültürel bir bütünlüğe doğru giden bir küreselleşme sürecini de beraberinde getirmiştir. İletişim devriminin döneme damgasını vurması ile birlikte artık toplumlar birer “bilgi toplumu”, üniversiteler de “evrensel bilginin üretildiği ve yönetildiği ağlara dönüşmeye başlamıştır²¹⁷.

Türkiye'de ise 1980'li yıllara gelirken, 2547 sayılı Yükseköğretim Yasası'ndan önce, sistemde aksayan yönler ortaya çıkmaya başlamış ve bir takım yetersizlikler üzerinde durulmuştur. Öğrencilerin başarısızlığı, araştırmaların ve

²¹⁶ T. Timur, 2000, s. 294.

²¹⁷ T. Timur, 2000, s. 295; A. Touraine, Radikal'deki söyleşisinde Üniversitelerin bilgi toplumunun çekirdeği olduğu ve özellikle Amerika'nın küresel ölçekte dünyadaki bilgi akışını nasıl yönlendirdiğini, Amerikan toplumunun itici güç olarak üniversiteleri birer lokomotif olarak nasıl kullandığını, Amerika'nın üstünlüğünün teknolojiye değil, bilginin edinilmesi, üretilmesi ve dönüştürülmesinde olduğunu açıkça belirtmiştir. Ona göre, Amerika'da üniversiteler sistemde bir pompa gibi çalışarak sistemin bel kemiğini oluşturmaktadır. Amerika, üniversitelerine, kütüphanelerine ve müzelerine çok fazla önem vermektedir. A. Touraine, 24 Nisan 2005, **Radikal Gazetesi**, Alain Touraine Söyleşisi, erişim tarihi ve adresi: 05.12.2008; <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=150650>; aynı şekilde bkz. Ö. Uçkan, “Bilgi Politikası ve Bilgi Ekonomisi: Verimlilik, İstihdam, Büyüme ve Kalkınma”, **Bilgi Dünyası**, 2006, C.7, S.1, s.29; bilgi toplumu hakkında detaylı inceleme ve araştırma, çalışmanın üçüncü bölümünde yer almaktadır.

bilimsel yayınların az sayıda oluşu gibi sonuçlar²¹⁸, yükseköğretimin hem kendi içinde hem de Milli Eğitim Sistemi ile arasında bir bütünlük olmayışı, 1981 tarihli reformun temel hareket noktasının sistemin bütünleştirilmesi yönünde olmasını sağlamıştır. Bu döneme kadar, ülkedeki üniversite ve diğer yükseköğretim kurumlarından beklenen görevler, değişik kanunlar tarafından düzenlenmekteydi; sistemdeki çeşitlilik ise, bir dağınıklık, farklılık ve sistemin alt sistemlerle uyumsuzluğu sonucunu doğurmaktaydı. Bu durum da giderek akademiler, yüksekokullar ve üniversiteler arasında bir uyumsuzluk meydana getirmiş ve söz konusu kurumların arasındaki iletişimsizlik eğitim kalitesinin giderek düşmesine ve ülke gereksinimi olan nitelikli insan gücünün yetiştirilmesinin engellenmesine neden olmaktaydı. Bir başka deyişle bu durum, yükseköğretimi ortak bir amaca yöneltme gayretlerini boşa çıkartmaktaydı²¹⁹. 1981 yılından önce farklı kanunlarla yönetilen üniversiteler ve diğer yükseköğretim kurumları şu şekildeydi:

- 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'na bağlı üniversiteler,
- 1184 sayılı yasaya bağlı Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademileri,
- 7334 sayılı yasaya bağlı İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri,
- 1418 sayılı yasaya bağlı olup, kuruluşlarını tamamlamamış ve yönetim açısından Milli Eğitim Bakanlığı ile ilişkili Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademileri,
- 7307 sayılı yasaya bağlı bulunan Orta Doğu Teknik Üniversitesi,
- Milli Eğitim Bakanlığı'na ve diğer bakanlıklara bağlı yüksekokullar.

²¹⁸ Örneğin 1979 yılında yayımlanan “International Directory of Scientist and Scholars” raporuna göre uluslararası düzeyde yayın yapan Türk araştırmacıların sayısı 315’te kalmıştır. Bu sayı diğer ülkelere kıyasla oldukça düşüktür. A. Ataünel, 1998, s. 63.

²¹⁹ S. Kaptan, **Türkiye’de Yükseköğretim ve İnsangücü Hedefleri**, Ankara, DPT Yayınları, 1982, s.1; G. A. Baskan, “Türkiye’de Yükseköğretimin Gelişimi”, **G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2001, C.21, S.1 Cilt 2, s. 21-32; **Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim**, 1998, s. 189.

Bu dağınık durum sistemde bir kargaşa yaratmaktaydı. Öte yandan, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra, toplumsal olayların yoğun bir şekilde yansıdığı üniversiteler, akademiler ve yüksekokullarda yeni bir yapılandırılmaya da gereksinim duyulmuş ve Milli Güvenlik Konseyi'nce söz konusu aksayan yönlerin giderilmeye çalışıldığı, yeni anlayışta bir Yükseköğretim Yasası oluşturulmuştur. Milli Güvenlik Konseyi'nin 16 Temmuz 1981 tarihli "Yükseköğretim Kanunu Tasarısı ve İhtisas Komisyonu Raporu"nda yer alan yasanın genel gerekçesine göre 1981 yılına kadar yükseköğretimde aksayan yönler şu şekilde özetlenebilir:

-Üniversiteler arasında koordinasyon yokluğu ve denetim boşluğu ile üniversitelerin dağınık ve rastgele gelişmesi,

-Hızla artan nüfus karşısında kapasite yetersizliği ve bu nedenle ortaya çıkan yükseköğretim önündeki yığılmalar,

-Yükseköğretim programlarının kurulmasında ilke olabilecek ve kalkınma planlarında hedef olarak seçilmiş tarım ve sanayileşmeye yönelik olarak, yükseköğretim kurumlarının daha çok gelişmesi gereken bölgelere kurulması olgusuna hiç dikkat edilmemesi ve üniversite sayısının plansız olarak ve öğretim üyesi ihtiyacının karşılanamaması gibi yeterli altyapı gereklilikleri oluşturulmadan artması,

-Üniversitelerin yavaş gelişmesi ve özellikle kapasite arttırmadan biran önce üniversite açmak için açılmış ancak yükseköğretim kurumu niteliğinden uzak çok sayıda özerk kuruluş bulunması; aynı diplomayı vermelerine rağmen birçok kurumun niteliğinde fark olması,

-Yükseköğretim kurumlarının ülkenin insan gücü ihtiyacı dikkate alınmadan kurulması nedeniyle kalkınma planlarıyla ilgisiz olarak, sürekli aynı alanlara yönelik insan gücünün yetiştirilmesi,

-Yükseköğretim için öğretim elemanı yetiştirmek için birinci beş yıllık kalkınma planında belirtildiği üzere yurtdışına, yetiştirilmek üzere büyük miktarda öğrenci gönderilmesi hedeflenmiştir. Ancak, bu sayının plan hedeflerinin çok gerisinde kalması, dönüşlerinde ise görevlendirmelerinin etkin ve düzenli bir yöntemle bağlanamamış olması nedeniyle yurt dışına beyin göçü yaşanmış olması,

-Yükseköğretim kurumlarında yer alan öğretim elemanlarının alanlarında yeterli olmayışı,

-Akademik unvan ve yetkilerin tüm yükseköğretim kurumlarında geçerli ve tutarlı ölçülere bağlanamamış olması,

Tüm bunların yanında üniversite ve akademi anlaşmazlığı ve bu alana ilişkin yargı organlarının vermiş olduğu kararlar yükseköğretim alanında belirgin bir sürtüşmenin etkinliğini arttırmıştır. Bunun sonucu olarak, yargı kararları da amacından saptırılarak, kısa zamanda keyfi olarak yeni kurumlar açılmış ve neredeyse akademilerde her kapının üzerine “fakülte” levhası asılmıştır. Bu nedenle bakanlıkların bir çoğu da eğitim ve öğretim ile ilgili olmadığı için kendilerine bağlı olan kurumlara birer yük gözüyle bakmışlardır²²⁰.

Bu doğrultuda 6 Kasım 1981 tarihinde 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu adıyla yürürlüğe giren yasa, yukarıda açıklanan aksaklıkların giderilmesi

²²⁰ Yükseköğretim Kanunu Tasarısı ve İhtisas Komisyonu Raporu-Genel Gerekçe (1/203), Yükseköğretim Kanunu Genel Gerekçe, Milli Güvenlik Konseyi S. Sayısı: 285, T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Sayı: 101-818/05111, 16 Temmuz 1981, s. 2-4; aynı şekilde bkz. **Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim**, 1998, s. 190-202.

yönünde oluşturulmuş ve 1981 reformunun amacı yine söz konusu raporda şu şekilde açıkça belirtilmiştir:

“Milli eğitim sistemimizin üst kademesini oluşturan yükseköğretimimizin ve yükseköğretim kurumlarımızın:

a. Çağdaş bilim ve teknolojinin gerekleri ve Devlet Kalkınma Planları hedefleri doğrultusunda, kendi insan gücü ve maddi kaynaklarını en rasyonel, etkili, verimli ve ekonomik şekilde kullanmalarını;

b. Yurt kalkınmasının ihtiyaç duyduğu insan gücünü Milli Eğitim Temel Kanunu'nda belirtilen niteliklere sahip olarak yetiştirilmesi gibi, milli ve çağdaş amaçlardan sapmaksızın, toplum ihtiyaçlarını karşılayacak ve yurt kalkınmasına ve üretime yardımcı olacak kuruluşlar olarak, fonksiyonlarını Atatürk devrim ve ilkelerine ve Anayasa, Milli Eğitim Temel Kanunu ve Hükümet programlarına dayalı icra planlarında belirtilen hedefler çerçevesinde yerine getirebilmeleri için, bu hedeflere yönelmeye imkan verecek bir yapıya kavuşturulmalarını;

c. Yükseköğretim sistemimizin mevcut bünyesel sorunlarına güvenilir, ileriye yönelik ve ülkemiz gerçeklerine uygun çözümler getirilmesini;

d. Yükseköğretim kurumlarının yüklendikleri görevleri yerine getirmelerinde her bakımdan devletin gözetim ve denetim fonksiyonunun devamlı ve etkin bir şekilde gerçekleştirilmesini;

e. Yükseköğretimin bütünlüğü ilkesi ışığında, yükseköğretim alanının bütün yönleriyle plana bağlanmasını, yönlendirilmesini, uygulamaların yakından izlenerek değerlendirilmesini, kurumlar arasında işbirliği ve koordinasyonun sağlanmasını ve korunmasını;

f. Kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını ve fırsat eşitliği ilkesinin gerçekleştirilmesini; kurumların memlekete düzeyinde dengeli dağılımını;

Öğretim elemanlarının hizmet gücünden, istenildiği ve gerektiği gibi yararlanılmasını;

İleriye yönelik ve planlara uygun öğretim elemanı ve insan gücü yetiştirilmesini;

sağlamak amacıyla bu kanunun hazırlanmasına ihtiyaç duyulmuştur.”²²¹

Bu reformun getirdikleri toparlanacak olursa, kavram kargaşasına ve otorite zaafına son vermek²²², programsız bir gelişmeyi ve büyük üniversitelerdeki yığılmayı önlemek, mevcut kaynakları etkin kullanmak ve imkan ve fırsat eşitliğini sağlamak, kurumlar arası imkan farklılıklarını ortadan kaldırmak şeklinde özetlenebilir²²³. Ancak reform, özellikle hiyerarşiyi vurgulaması ve üniversite üzerinde devletin gözetim ve denetim yetkisini Yükseköğretim Kurulu gibi bir üst idari organa vermesi yönünden oldukça merkeziyetçi bir yapı öngörmektedir. Burada göze çarpan husus üniversitelerin devlet idaresinin birer uzantısı şeklinde, adeta birer devlet dairesi olarak algılanmış olduklarıdır. Yükseköğretim Kanun Tasarısı'nın Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğinde oluşturulan İhtisas Komisyonu

²²¹ Aynı rapor, s. 4.

²²² Söz konusu yasa tasarısında ve komisyon raporlarında özellikle **otorite boşluğu** ve **yükseköğretim sisteminin bir bütünlükten yoksun olduğu** defalarca vurgulanmıştır. Örneğin 20 Ekim 1981 tarihli İhtisas Komisyonu Raporunda da: “a. Yükseköğretimde bütünlüğü sağlamanın ve tüm yükseköğretimi milli eğitim sistemi içerisinde düzenlemenin, ancak tek bir üst kuruluş olarak Yükseköğretim Kurulunu teşkil etmekle ve Yükseköğretim Kurulu Başkanı, rektör, dekan, bölüm başkanı hiyerarşisini tam olarak sağlamakla mümkün olabileceği düşünülmektedir... Yükseköğretim Kurulu bir mütevelli heyeti gibi düşünülmekte ve üniversite bünyesinden ve dışından üye seçilmesi ile Kurulun dengeli bir şekilde teşekkülüne imkan verilmektedir. Milli Eğitim Bakanlığının, Türk milli eğitiminin en üst düzenleyicisi olduğu esas benimsenmektedir.” T.C. Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonu Raporu, Esas no: 1/203, Karar No:70, 20 Ekim 1981, Milli Güvenlik Konseyi S. Sayısı: 285, T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Sayı: 101-818/05111, s. 23.

²²³ A. Ataunal, 1998, s. 69.

raporunda yer alan ve yalnızca idari düzeyde değil, akademik düzeyde dahi hiyerarşiyi vurgulayan ifadeler şu şekildedir:

“b. Akademik ve idari işlerin ayrı kurullarca görülmesinin yükseköğretimde verimliliği artıracığı ve bilimsel çalışmalar lehine olacağı düşünüldüğünden, üniversite, fakülte, enstitü ve yüksekokullarda yönetim ve bilimsel kurulları birbirinden ayırarak yönetim kurulları idari işlerde, rektör, dekan ve müdürlere yardımcı olmakla görevlendirilmekte; senato, fakülte kurulu, enstitü ve yüksekokul kurulları akademik birer organ haline getirilmektedir. Üniversitelerarası Kurul’un akademik bir üst kuruluş olarak tasarıda yer almasının, yararlı olacağı düşünülmektedir.

c. Sistemde, Yükseköğretim Kurulu Başkanı, Rektör, Dekan, Bölüm Başkanı hiyerarşisi her yönüyle sağlanmakta ve sorumluluklar ve yetkiler kesin olarak belirlenmektedir. Disiplin amirliği kavramı yanında ita amirliği düzenlenmekte ve böylece kurumlar arasında ahenkli ve etkili bir çalışma sistemi ve verimlilik sağlanmaktadır. Rektör, üniversitenin en yetkili organı olarak düşünülmektedir. Doğrudan Devlet Başkanı tarafından üniversite profesörleri arasından atama yerine, rektörlük idari bir görev olarak düşünüldüğünden, Yükseköğretim Kurulu’nun üniversite içinden veya dışından önereceği dört kişi arasından atama esası getirilmektedir. Dekan, enstitü ve yüksekokul müdürlerinin Devlet Başkanınca atanması güçlüğü nedeniyle, bu yetki daha alt kademelere bırakılmaktadır. Böylece yönetimde uyum ve etkinliğin sağlanacağı düşünülmektedir.”²²⁴

²²⁴ T.C. Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonu Raporu, Esas No: 1/203, Karar No:70, 20 Ekim 1981, Milli Güvenlik Konseyi S. Sayısı: 285, T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Sayı: 101-818/05111, s. 23.

2547 sayılı yasanın adı “Yükseköğretim Kanunu”dur. Daha önceki 1946 ve 1973 tarihli yasaların adı hatırlanacak olursa “Üniversiteler Kanunu” olmuştur. Bu defa üniversite sözcüğü yerine yükseköğretim sözcüğünün kullanılmasının nedeni, yasanın tüm yükseköğretim kurumlarını üniversite çatısı altında toplamak istemesidir²²⁵. 2547 sayılı yasa kendisinden önceki yasaların aksine ayrı bir maddede üniversite tanımı vererek başlamamış ve yalnızca “Tanımlar” başlıklı 3. maddede yükseköğretim kurumlarının hangi kurumları kapsadığını saydıktan sonra 3. maddenin d bendinde üniversiteyi tanımlamıştır. Buna göre: “*Üniversite: Bilimsel özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip yüksek düzeyde eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapan; fakülte, enstitü, yüksekokul ve benzeri kuruluş ve birimlerden oluşan bir yükseköğretim kurumudur.*” Yasanın ilk şekline göre yükseköğretim kurumları da “üniversiteler, fakülteler, enstitüler ve yüksekokullar” şeklinde sayılmıştır²²⁶.

Aynı dönemde yürürlüğe giren 1982 Anayasası’ndaki yükseköğretime ilişkin maddeler de 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun anlayışını yansıtmaktadır. 1982 Anayasası’nın 130. ve 131. maddeleri yükseköğretime düzenlemektedir.

2547 sayılı yasa ile Türk yükseköğretim sistemi Kıta Avrupası modelinden ayrılarak yönetim biçimi olarak kısmen Anglo-Sakson sisteminin temel ilkelerine dayandırıldığı ve üniversitenin de kavramsal olarak biraz daha belirsizleştiğini ve önceki yasalara kıyasla amaçlarında bir anlayış değişikliği olduğu görülebilir. Öncelikle Anglo-Sakson sisteminin temel ilkelerinden kasıt, üniversiteler

²²⁵ **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Yükseköğretim**, 1998, s. 190.

²²⁶ Yükseköğretim Yasası yaklaşık 25 kere değişmiştir. Yasanın son hali çalışmanın 3. bölümünde incelenecektir. Bu paragraf altında yalnızca 1981 yılında yasanın ilk yürürlüğe girdiği zaman getirmiş olduğu hükümler incelenmiştir.

arasında eşgüdüm ve planlamayı sağlamak üzere ara kurul olarak bir yükseköğretim kurulu oluşturulmasıdır. Bu kurul, sistem değişikliği açısından köklü bir değişikliktir ve yasa tasarısında ve İhtisas Komisyonu raporunda belirtildiği gibi “bir mütevelli heyeti” gibi görev yapacaktır. Bunun tam olarak ne anlama geldiğini anlamak ve 1981 reformunun benzeyen ve ayrılan yönlerini ortaya koyabilmek için Amerikan üniversiteleri ile ilgili çarpıcı bir tespiti aktarmak yerinde olacaktır. Rosovsky, Amerikan üniversitelerinin yönetimine ilişkin şöyle bir tespitte bulunmuştur:

“Amerikan üniversitelerinin olağandışı bir başka özelliği ise yönetimleridir. Burada özel yükseköğretimin, herhalde en önemli faktördür. Bu bile konuya tam anlamıyla ışık tutmaz. Çünkü bu ülkede, özel üniversiteler ile kamu üniversitelerinin yönetimi birbirine çok benzer ve ‘Avrupa modeli’ olarak adlandırabileceğimiz modelden önemli ölçüde ayrılır.

Amerikan sistemi üniterdir: Tek bir kişi -rektör- işin başındadır. Normal olarak eğitim politikasında, yani ders programları, verilen diplomaların niteliği, öğretim üyelerinin seçimi, kabul şartları vs. gibi konularda karar öğretim üyelerine bırakılır. Ancak, bütçe, bağışlara dayalı programların yönetimi, yeni programlar hakkında karar verme, uzun vadeli planlar ve benzeri konularda yetki, bir mütevelli heyetine karşı sorumlu, bir rektörün başkanlığını yaptığı, bir hiyerarşinin elindedir. Bu sistemin iki noktası üzerinde durmaya değer. Birincisi, bölüm başkanları, dekanlar, rektör yardımcıları gibi üst ve orta düzey yöneticiler göreve seçimle gelmezler. Atamayla göreve başlarlar ve işlerine son verilebilir. Bu, işin püf noktasıdır, çünkü öğretim üyelerince yapılan seçimler genellikle zayıf liderlerin iş başına gelmesine yol açar. Akli başında hangi profesör kendi dalında bütçe kesintileri yapılmasını öngören bir dekana oy verir? İkincisi, hem özel

üniversitelerin, hem de kamu üniversitelerinin bağımsız denilebilecek mütevellî heyetleri vardır. Böylece kurumlar devlete bağlı olsa bile, bunları siyasi etkilerden büyük ölçüde korurlar. Bugünkü yönetim sistemimiz, uzlaşmaya dayanmayan ve popüler olmayan kararların gerektiğinde alınmasına olanak verir. Daha demokratik uygulamalarla her şeyin daha iyiye gitmeyeceğini artık biliyoruz. Ayrıca, üniversite yönetiminin en iyi şekilde işlemesi için çıkar çatışmalarının en alt düzeyde kalması gerektiğini de öğrenmiş bulunuyoruz.”²²⁷

2547 sayılı yasa ilk bakışta bir merkezleşme, yükseköğretimde bir bütünleşme ve tek çatı altında toplanma getirmiştir. Bu bağlamda yasanın değişikliğe uğramadan önceki ilk şeklinde rektörlerin Yükseköğretim Kurulu’nun önereceği ve belli koşulları taşıyan dört aday arasından Devlet başkanınca seçileceğini öngörmüştür (madde 13). Rektörlerin görev süreleri 3 yıldan 5 yıla çıkartılmıştır ve rektöre geniş yetki ve sorumluluklar tanınmıştır. Ancak daha sonra 01.07.1992 tarih 3826 sayılı yasa ile rektör adaylarının üniversite öğretim üyeleri tarafından gizli oyla belirlenmesi hükme bağlanmış, görev süresi 5 yıldan 4 yıla indirilmiştir²²⁸. 1982 yılından itibaren Türkiye’de üniversite sayısı, öğrenci ve öğretim sayıları hızla artmaya başlamıştır. Bu dönemde daha önceki dönemlerde devam eden mektupla öğretim yerini açık öğretime bırakmış, vakıflar tarafından kar amacı gütmemek kaydıyla yükseköğretim kurumları kurulacağı hükme bağlanmıştır. Üniversitelerin

²²⁷ H. Rosovsky, **Üniversite, Bir Dekan Anlatıyor**, 18. baskı, Tübitak Popüler Bilim Kitapları (Çeviren: Süreyya Ersoy), Şubat 2008, s. 25-26.

²²⁸ İhsan Doğramacı bu değişikliği son derece olumsuz bulmaktadır: “2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nda değişiklik öngören 3826 sayılı Kanun yürürlüğe girdikten sonra kamuoyuna fazla yansımayan ancak akademik çalışmaları zedeleyen olaylar da olmuştur. Örneğin, seçilen rektörün, aday olup da seçilemeyen dekanların ita amirliğini ve yönetim ile ilgili yetkilerini ellerinden alması, hatta bazılarını istifaya zorlaması ve kendisini destekleyen öğretim üyelerini ödüllendirmesi pek de istisnai olaylardan değildir. Bu olaylardan sistemde bir sıkıntı olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Yıllar sonra bunun daha da büyüyeceği; üniversitenin, esas görevi olan eğitim-öğretim, araştırma, danışmanlık ve kamu hizmeti gibi görevleri yeterince yapamayacağı endişesi artmaktadır.”; İ. Doğramacı, **Türkiye’de ve Dünya’da Yükseköğretim Yönetimi**, Ankara, Meteksan A.Ş., Eylül 2007, s. 27-28.

1982 Anayasası'nda yalnızca bilimsel açıdan bir özerkliğe sahip olacağı belirlenmiş ve kuruluş, işleyiş, iç yapıları gibi bir çok alanın yasama organı tarafından bir kanun ile düzenleneceği hükme bağlanmıştır.

1.4.2.5. Ara Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nde, bilimin ya da bir üniversite geleneğinin olmadığını söylemek yanlış olur. Genel olarak bakıldığında Osmanlı Devleti'nde üniversite geleneği, Fatih Sultan Mehmet'in kurmuş olduğu ve 16 medreseyi kapsayan Fatih Külliyesi'nden itibaren oluşmaya başlamıştır. Akademi sınıfı ise, katı bir meslek hiyerarşisine bağlı olmuş ve akademik alan lonca şeklinde örgütlenmiş, birer meslekten olanların oluşturduğu kişi birliği olarak, yalnızca kendi koyduğu kurallara göre işleyen ve merkezden bağımsız bir yapı içerisinde gelişmiştir. Medreselerin yanında Enderun okulları da Osmanlı'nın yükseköğretim sisteminin diğer sütununu oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde çoğu kurumda olduğu gibi medrese kurumu ve müderrislik de yozlaşmaya başlamış, Tanzimat döneminin ardından, hukuk, tıp ve özellikle somut ihtiyaçlar doğrultusunda devletin ihtiyacı olan alanlarda eleman yetiştirmek üzere yükseköğretim niteliğinde çeşitli okullar açılmıştır. Yükseköğretim kurumları Osmanlı'da devletin her kademesine eleman yetiştirme amacına sahip olmuş ancak padişahın iradesinden ayrı bir iradeye, darülfünuna kadar sahip olamamışlardır. Darülfünun kavramı batılılaşma çabaları ile sisteme dahil olmuştur. Ancak buradan üniversitenin batının bir ürünü olduğu sonucu çıkartılmamalıdır. Özellikle 19. yüzyılda üniversite tarihi alanındaki Avrupa-

merkezci görüşler üniversite kavramını, kendi kültürlerinin bir ürünü olarak görmekteydiler. Onlara göre, üniversite (universitas), Avrupa feodalizmine özgü, lonca şeklinde örgütlenmiş bir kurumdu ve başka uygarlıklarda karşılığı bulunmamaktaydı. Ancak daha sonra Çin'deki mandarinlik sisteminin, İslam uygarlığındaki medreselerin, Osmanlı Devleti'nin Enderun Okulları gibi farklı uygarlıklarda yer alan yükseköğretim kurumlarının da üniversite sayılması gerektiği kabul edilmiştir. Çünkü, her ne kadar her kurumun kendine özgü yönleri olduysa da, toplumsal işlevleri ile kültürel amaçları birbirlerine benzemekteydi. Tüm bu kurumlarda teoloji ve skolastik zihniyet egemendi; eğitim sisteminin son halkası olarak görülmekteydiler. Söz konusu egemenliği ilk yıkan 17. yüzyılda kapitalizmi geliştiren batı uygarlığı olmuştur²²⁹.

Türkiye'de cumhuriyet dönemi boyunca yükseköğretim alanında gerçekleştirilen reformların tarihlerine ve arka planına bakıldığında ya tek partili dönemde gerçekleştirildiği, ya da askeri müdahalelerin ardından gerçekleştirildiği görülebilir. Özellikle cumhuriyet döneminin tek partili kısmında gerçekleştirilmiş olan 1933 reformu cumhuriyetin kuruluş ideolojisi doğrultusunda, söz konusu reformları hayata geçirmek ve yeni kurulan rejimi insanlara benimsetmek amacı ile üniversiteye günümüzdeki anlamda bir özerklik tanımamıştır. Hatta öğretim elemanları üniversiteden tasfiye edilmiştir. Daha sonra 1946 yılındaki reform üniversiteye akademik, bilimsel ve idari anlamda özerklik tanımış ve bu tarihten sonra yeni üniversitelerin kurulması ile birlikte çok üniversiteli bir dönem başlamıştır.

²²⁹ T. Timur, 2000, s. 360.

Türkiye’de Osmanlı Devleti’nden farklı olarak üniversite devlete oldukça bağlı bir kurum, hatta adeta klasik kamu idareleri niteliğinde bir kurum olmuştur. Yükseköğretim ise, örgün eğitimin bir parçası olarak görülen bir kamu hizmeti olarak algılanmıştır. Üniversitenin iç yapısı genel anlamda, seçim yolu ile değil atama yolu ile ve hiyerarşik olarak oluşturulmuştur.

Günümüze bakıldığında üniversitelerin toplumdaki çekişmelerden uzak, apolitize olmuş, toplumdan ve toplumsal sorunlardan kopuk birer yükseköğretim- eğitim kurumlarına dönüştüğü, üniversitelerin ürettiği bilimsel faaliyetlerinden, diğer ülkelere kıyasla etkin bir şekilde yararlanılmadığı ve üniversitelerin birer kapalı toplum yapısı arz ettikleri görülecektir. Özellikle YÖK oluşturulduğundan beri, üniversiteler üzerinde sahip olduğu hiyerarşik yetkiler nedeniyle, üniversiteler üzerinde bir baskı olmuştur. Bu durum kendi içine kapalı olan üniversiteleri daha da kapatmış ve hatta üniversitelerin kapalılığı onların mimarisine bile yansımıştır²³⁰. Ancak üniversiteler, açık birer kurum olarak, toplumdaki değişimin itici gücü ve toplumdaki değişimi akıl ile yönlendirebilen birer kurum olmalıdırlar.

Üniversite bir kavram olarak Türkiye’de özgür bilimsel araştırmanın gerçekleştiği ve bilimin üretildiği bir kurum olmaktan çok, öğrencilerin disipline edilecekleri birer ideolojik devlet aygıtı şeklinde örgütlenmiştir. Bu duruma bir de, küreselleşmenin parçalayıcılığı nedeniyle üniversitelerin karşıt güçlerin savaş alanına dönüşmesi durumu eklenmiştir. Durum bu olunca, üniversiteler Türkiye’de, söz

²³⁰ “Türk üniversitesi; merkeziyetçi, tek bir yasal statüye bağlı, üniversiteye ilişkin akademik kuralların ve yöneticilerin merkezi bir otorite tarafından belirlendiği kapalı toplum yapısına sahiptir... Kapalı toplumlar; dışarıdan gelen her türlü etkiye karşı tepki göstermeye hazır, savunma ile karşılayan, değişmeye karşı bir iç direnç oluşturmaktadır.”, D. Günay, “Üniversitenin Neliği, Akademik Özürlük ve Üniversite Özerkliği”, **International Congress on Higher Education-EDU 2004**, İstanbul, 27-29 Mayıs 2004 tarihli kongredeki bildiri metni, s. 13.

konusu savaş alanında istediklerini elde etmek için saf tutan küresel şirketlerin üstünlüğüne yenilme tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

2. Üniversite: Kurumsal Analiz

Bu başlık altında tarihsel gelişim süreci Avrupa, ABD ve Türkiye açısından ortaya konulan üniversitenin hukuki doğasına ilişkin tartışmalara yer verilecektir. Bu açıdan öncelikle kurum kavramı ele alınarak, devletin bir kurumu olmasının ötesinde, akademik cumhuriyet biçimine karşılık gelen yapısı üzerinde durulacaktır. Öte yandan üniversitenin doğası gereği düşünce özgürlüğü, bilim özgürlüğü gibi temel haklarla ilişkisi Anayasal sistemde de yerinin belirginleştirilmesini gerektirmektedir. Bu doğrultuda, üniversitenin bilim özgürlüğünün kurumsal garantisini sağlayan bir tüzel kişilik olma özelliğine değinilecektir. Anayasal sistemin yanında idare hukuku sistemi açısından da üniversite kurumu incelenebilir. İdare hukuku açısından üniversite, bir kamu hizmeti alınma özerklik tanınması şeklinde oluşturulmuş bir kurum olmaktadır. Bu açıdan idare hukuku alanında üniversite kurumu incelenirken, yükseköğretimin kamu hizmeti niteliği ile hizmet yerinden yönetim kuruluşu olması konularındaki tartışmalara yer verilecektir. Buraya kadar olan tarihsel gelişim süreci kısmında üniversitenin farklı yerlerde nasıl algılandığı ve neyi ifade ettiği ortaya konulmuştur. Ancak burada iki soru akla gelmektedir; ilki, devletin bir yükseköğretim kurumu olmasının ötesinde üniversite aslında nedir? İkincisi ise, ilk soruya verilecek yanıtı göre oluşan bir soru olarak, eğer üniversitenin kendi varlık nedeni olarak, kendine

özgü bir takım nitelikleri, amaç ve görevleri bulunuyorsa bunlar nelerdir? İşte bu sorulara yanıt, kurum teorisinden gelmektedir.

Üniversite, çok farklı açılardan ele alınarak analiz edilebilir. Örneğin sosyal bir örgüt olarak ele alınabilecek olan üniversite bu açıdan, davranış teorisi, işlev analizi teorisi, salt hukuki yaklaşım, sistem teorisi ve sosyal gelişim yaklaşımı çerçevelerinde incelenebilir. Bir devlet kurumu ve bir kamu hizmetinin yürütüldüğü kurum olarak ele alınabilecek olan üniversite bu açıdan, işlevleri, devlet ile olan etkileşimi ve akademik oligarşi-piyasalar-bürokrasi üçgeninde de incelenebilir. Konuya bütünsel olarak yaklaşabilmek için üniversitenin her şeyden önce devlet içerisindeki yeri ortaya konulmalı, bu yapılırken de onun kendine özgü işlevleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Söz konusu kendine özgü işlevler üniversitenin varlık nedenine ve özerkliğine ilişkin tartışmalarda da kendini göstermektedir. Burada, üniversite, hukuki doğasına ilişkin tartışmalara yer verilmeden önce, bir başka deyişle onun bir kamu kurumu olmasından kaynaklanan niteliklerinden önce, sosyal bir örgüt olarak ele alınacak ve onun teorik temelleri sosyolojik gelişmeye bağlı olarak kurum teorisinde araştırılacaktır. Üniversiteler temel bir insan hakkı olan eğitim hakkı ile de doğrudan ilişki içindedir ve bilim özgürlüğü kavramı ile de sıkı sıkıya bağlıdır. Gerek devletin insan unsurunun eğitimi ve devlete gerekli nitelikli iş gücünün oluşturulması yönünden kolektif, gerekse insanın kendisini gerçekleştirme yönünden de bireysel bir yöne sahip olan üniversitenin yetkileri ve devlet içerisindeki konumu ortaya konulmalıdır. Üniversiteler sosyal birer organizasyon olarak devletin hukukuyla bağlı oldukları kadar, devlet içerisinde bağımsız, özerk statülü kurumlar olarak kabul edilerek belli bir takım hak ve yetkilere sahiptir. Bu açıdan da üniversitenin, en büyük kurum olan devlet içerisinde ne kadar bağımsız

olabileceği sorgulanabilir ve bu sorgulama yapılırken özellikle içinde bulunduğu toplumun sosyolojik yapısı ve siyasi tarihi yönünden de bir takım analizlere başvurulabilir.

Üniversitenin bu şekilde bir açıklamasına gidilmesi yükseköğretim hukuku alanı olarak tanımlanan hukuk alanının da kendine özgü dinamikleri ve sistemi olması gerektiği fikriyle uyumaktadır. Bir hukuk sisteminin kendi içindeki tutarlılığını anlayabilmek için ana malzemesinin niteliği çok iyi ortaya koyulmalıdır. İdare hukuku örnek verilecek olursa, bu hukuk sistemine hakim olan belli başlı ilkeleri -idarenin bütünlüğü ya da kamu yararı ilkesi gibi- anlayabilmek için öncelikle devlet denen olgunun anlaşılması ve belli bir idare hukuku sistemini açıklayabilmek için de –adli idare sistemi ya da idari rejim- söz konusu sistemlerin uygulandığı devletlerin siyasi ve sosyolojik gelişmelerinin anlaşılması gerekmektedir. Bununla birlikte, hukuk devleti, sosyal devlet, kamu hukuku-özel hukuk ayrımı gibi kavramların da anlaşılması gerekmektedir. İşte belli bir yükseköğretim hukuku alanı sistemi oluşturulabilmesi için de öncelikle üniversitenin ne olduğu / olması gerektiği ortaya koyulmalı ve bu hukuk dalı, içinde geliştiği devletin siyasi ve sosyolojik gelişmeleri ışığında değerlendirilmelidir.

2.1. Kurum Kavramı

Kurum kavramını anlayabilmek için sosyolojide köklerini bulan kurum teorisine ilişkin açıklamalar yol gösterici olacaktır. Sosyoloji biliminde iki kutup olarak kendini gösteren temel iki yaklaşım söz konusudur. Bunlardan ilki, toplumu bir bütün olarak inceleyen yaklaşım ve diğeri de toplumda yer alan bireyleri sosyal

davranışları açısından inceleyen bireysel bir yaklaşımdır. Bu iki zıt yaklaşımın ortasında kurum teorisine ilişkin görüşler yer almaktadır. Özellikle, 20. yüzyılda sosyal, siyasi ve kültürel hayatta çok sayıda yeni kurum ortaya çıkmıştır. Bu gelişme, yönetim ve örgüt düşüncesinde, örgütler ve kurumlar arasındaki ilişkilerin inceleme konusu yapılması sonucunu doğurmuştur. Kurumsalcılık, örgüt yapılarının içe dönük ölçütler yerine çevreleri ile olan ilişkileri ve etkileşimi doğrultusunda incelenmesini ön görmektedir. Bir başka ifade ile kurumsalcılık düşüncesi, örgütlerin, kurumsal çevrelerindeki olgular tarafından kurgulandıklarını ve onlara benzeme eğilimi gösterdiklerini ve kurumsal çevrelerine uyumlu hale geldiklerini öne süren bir kuramdır²³¹.

Kurum kavramını açıklamak pek de kolay olmamakla birlikte, ilk olarak onun sosyoloji bilimindeki algılanışı ve alt kavramları olan *grup* ve *örgüt* kavramları ile farklarına değinmek faydalı olacaktır. Üniversite dediğimiz yer aslında gerçek kişilerden oluşan ve bir ülkedeki genel eğitim kurumunun (Institution) alt bir işlevi olan yükseköğretim işlevini yerine getiren bir örgüttür (Organization)²³². Bu nedenle ilk olarak toplumsal yapıyı meydana getiren kurum kavramını belirginleştirmek gerekmektedir. Bir kurumdan söz ederken, onun, bir taraftan bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda, diğer taraftan var olan toplumun koşulları aracılığıyla, ancak her koşulda da, hem bireysel ihtiyaçlara yönelik, hem de içinde bulunduğu sosyal

²³¹ J. Meyer, R. W. Brian, "Institutionalized Organizations, Formal Structure as Myth and Ceremony", **The American Journal of Sociology**, 1977, Vol. 83, No. 2, s. 340-363; s. 346; bu açıdan son dönemlerde ise yeni kurumsalcılık denne akım ortaya çıkmıştır. Bu akım da örgütleri, bir kültür çerçevesinde değerlendirir ve kurumları yalnızca sosyolojinin değil, siyaset biliminin, tarihin, ekonominin ve daha başka alanların analizleri doğrultusunda disiplinlerarası bir yaklaşım ile ele alır. Söz konusu makale yeni kurumsalcılığın örgüt sosyolojisi açısından ilk olarak tartışıldığı ve ileri sürüldüğü makale olması açısından önemlidir. Bu doğrultuda bkz. B. Miebach, **Soziologische Handlungstheorie, Eine Einführung**, 3. aktualisierte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010, s. 36-37, 81.

²³² Aslında gündelik yaşamda her türlü örgüte kurum denmektedir. Üniversite, okul birer eğitim kurumudur; Anayasa Mahkemesi bir adalet kurumudur; bunlar birer devlet kurumudur. Ancak sosyolojik anlamda toplumsal kurumlar soyut ilişkiler dizgesidir.

sistemle uyumlu olarak, çok farklı biçimlerde ortaya çıkabileceği görülür. Aile, din, siyaset, ekonomi, boş zamanları değerlendirme ya da eğitim birer kurum olabileceği gibi, okullar, üniversite, Anayasa Mahkemesi ve hatta devlet de bir kurum olarak adlandırılır. Ancak sosyolojik açıdan kurum ne bir kişi ne de belli bir grubu tam olarak ifade etmez. Kurumlar kültürün bir kısmı olarak belli ihtiyaçları karşılamanın biçimleri veya metotlarıdır²³³. Bir başka ifade ile kurum, çoğunluğun ortak gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik davranış örüntülerinin bileşimidir²³⁴. Genel olarak sosyal bilimlerde kurum kavramının üç farklı anlamı vardır. Bunlar, organize olmuş birlikler (ör: eğitim kurumları), belli kurallara bağlanmış ilişki biçimleri (ör: aile kurumu) ve nesnelleşmiş düşünceler bir başka ifade ile anlam ve değer bilgisidir (ör: din kurumu).

Sosyolojinin temel kavramlarından birisi olan kurum, kuşkusuz toplum olgusu içerisinde anlam kazanmaktadır. Toplum, insan varlığının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmış bir yapı olarak²³⁵, ortak ihtiyaçları karşılamak için etkileşen ve ortak bir kültürü paylaşan çok sayıda insanın oluşturduğu bir teşkilat ve ilişkiler ağıdır²³⁶. Bu karmaşık yapıli ilişkiler ağı, kendisini oluşturan öğeler aracılığıyla da tanımlanabilir. Toplumsal kurumlar, toplumsal yapı ve kültür, toplumsal tabakalar ve toplumsal değişme olguları toplumu ifade etmede kullanılabilir olacak olgulardır ve

²³³ M. Aydın, **Kurumlar Sosyolojisi**, 1. baskı, Vadi Yayınları, 1997; s. 13.

²³⁴ J. Fichter, **Sosyoloji nedir?**, 7. baskı, Ankara, Anı Yayıncılık (Çeviren: Prof. Dr. Nilgün Çelebi), Ekim 2004, s. 139.

²³⁵ "...kümeleşme olgusu, bireyin varoluşundan daha geç ortaya çıkmasa da, gerçeği söylemek gerekirse ondan daha eski de değildir, çünkü ne bireyler olmadan toplum ne de toplum olmadan bireyler var olabilir... Bireyler bir organizmadaki organlar gibi algılanmalıdır. Bireyler de, düzene bağlamalarını, konumlarını, 'topluluk içinde olmak' diye nitelenmesi gereken nihai oluşlarını, tıpkı organlar gibi, ait oldukları bütünden alırlar. İnsanın insanlığı, ancak insani kümeleşme içinde ve en azından bir anlamda, onun aracılığıyla anlaşılabilir." E. Durkheim, **Sosyoloji Dersleri**, 1. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları (Çeviren: Ali Berktaş), 2006, s. 14.

²³⁶ F. Hunt Elgin, **Social Science**, The Macmillan Company, New York, 1972, s. 20'den aktaran M. Türkahraman, "Teorik ve Fonksiyonel Açısından Toplumsal Kurumlar ve Kurumlararası İlişkiler", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2009, C.14, S.2 s. 25-46.

bunlar birbiriyle bağlantılıdır²³⁷. Bu türden bir ilişkiler ağına yön veren belli ilkeler vardır. Bu ilkeler değerlerdir. Toplumsal ilişkilere yön veren değerler *yüksek değerler* ve *vasıta değerler* olarak iki ana kategoriye ayrılabilir. Yüksek değerler, tarih boyunca toplumların benimseyip koruduğu aile, eğitim, din, siyaset ve ekonomi gibi kavramlar etrafında oluşan değerlerdir. Vasıta değerler ise, yüksek değerleri elde edebilmek ve koruyabilmek için oluşturulan, zamana ve mekana göre değişebilen ve gerektiğinde yerlerini yenilerine bırakabilen değerlerdir²³⁸. Bu ilişkiler açısından bakıldığında kurum, en genel ve yalın tanımıyla, birbirine bağımlı olan bu değerlere ve belli kurallara uyma beklentisi olarak ifade edilebilir. Bu tanımda, kuruma ilişkin anahtar sözcükler, *belli kurallar, değerler ve beklentidir*²³⁹.

Türkçe’de *kurmak* fiilinden türeyen, Osmanlıca’da *müessese*²⁴⁰ kavramı ile eş anlamlı olan kurum sözcüğü, bir şeyleri düzenli, devamlı ve kurallara uygun bir şekilde yapma metot ve yolları anlamına gelir. İnsan davranışlarında eskiden beri görülen bir olgu olarak kurumlaşma çabası, düzenli, dengeli ve belli bir bütünlük arz eden bir yapının oluşturulmasına yönelik olarak ortaya çıkar. Bir başka ifade ile kurumlaşma, belli kurallara bağlı yani düzenli, belli değerleri içeren ve tekrarlanan davranış kalıplarının oluşturulmasıdır²⁴¹.

Küresel, ulusal ve yerel düzlemde ele alınabilecek olan kurumlar, kendi etki alanları doğrultusunda toplumsal düzenin oluşumuna katkı sağlamaktadır ve birbirleriyle ilişki içerisinde dirler. Örneğin, eğitim kurumu, içine bulunduğu

²³⁷ S. Kalaycıoğlu, “Toplumsal Yapı: Toplumsal Kurumlar, Gruplar ve Toplumsal değişme”, **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, 1. baskı, Nova (Editör: Mehmet Zencirkıran), Ekim 2006; s. 5-15; s.5.

²³⁸ M. Türkkahraman, 2009; s. 26.

²³⁹ B. Miebach, 2010, s. 77.

²⁴⁰ M. N. Özön, **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, Bilgi Yayınevi: Kurulmuş, temeli atılmış.

²⁴¹ M. Hewitt, “Social Institutions”, **Sociology** (Editor: G. Duncan Mitchell), London, Routledge, 1970, s. 24; “Kurumsallaşma olgusu nasıl gerçekleşir?” Sorusunun aydınlatıcı bir yanıtı için bkz. P. L. Berger, T. Luckmann, **Gerçekliğin Sosyal İnşası-Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi**, 1. baskı, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, Ocak 2008, s. 80-134.

toplumun siyaset kurumunun yapısına, mecliste alınan kararların niteliğine bağlı iken dolaylı olarak bir yandan da küresel düzlemde etkili olan ekonomi kurumunun niteliğine bağlı olabilir. Bununla birlikte bir ülkedeki eğitime yapılan yatırım ve bütçeden ayrılan pay siyasi nitelikte bir karar olduğu gibi, söz konusu ülkedeki vergi politikalarına bir başka deyişle ülkenin ekonomi kurumuna da bağlıdır. Ya da, aile kurumu tarafından da gerçekleştirilebilen eğitimin, bazen toplumdaki din kurumu ile de ilişkisi olabilir ve bu ilişki bir süre sonra ülkenin siyaset kurumu ile karşılaşabilir. Bu nedenle toplumsal kurumları birbirinden ayrı ve soyut olarak düşünmek onların arasındaki bağlantıyı görmezden gelmek, tek tek belli bir kurumun ve onun alt işlevlerinin²⁴² yeterince anlaşılmasına yol açar. Öte yandan birbiriyle sürekli bir etkileşim içinde olan kurumlardan birisindeki değişim ya da dönüşüm, diğer bir kurumu da etkileyeceği gibi, toplumda yeni işlevlere gereksinim duyulması yeni kurumların da ortaya çıkmasına yol açacaktır. Örneğin; toplumun aile kurumundaki bir değişiklik aileden bireye gelen ekonomik desteğin azalması yönünde ise, o ülkedeki siyasetin ve ekonomi politikalarının yeniden gözden geçirilmesi gerekecektir²⁴³.

Kurumların temel öğeleri,

-belli bir amacı gerçekleştirmeye yönelik olma;

-süreklilik arz etme;

-kendi içlerinde örgütlenmiş olma ve diğer kurumlarla eşgüdüm içerisinde

olma;

-kendi içlerinde görece bir bağımsızlığa sahip olma;

²⁴² Kurumların alt işlevlerinden kasıt için bkz. sonraki başlık: 2.1.2. Örgütler

²⁴³ S. Kalaycıoğlu, 2006; s. 5-15; s.6; Bu konuya ilişkin önemli bir çalışma ve teorik açıklamalar için bkz. B. Gökçe, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar**, 1. baskı, Ankara, Savaş Yayınevi, Ekim 1996.

-kültürün normatif kodlarını içerdikleri için belli değerleri taşıma şeklinde özetlenebilir²⁴⁴.

Kurumların işlevleri de olumlu işlevler ve olumsuz işlevler olmak üzere iki grupta toplanabilir. Olumlu işlevler, toplumda yüksek düzeyde bir bütünleşme ve eşgüdüm doğururken, olumsuz olarak nitelenebilecek işlevleri ise toplumsal yapıda bir takım bozulmalara neden olabilir. Kurumların olumlu işlevleri şunlardır:

-Kişilerin sosyal davranışlarını kolaylaştırır. Kişiler bir takım şeyleri nasıl yapacağını keşfetmek için zaman harcamak zorunda değildir. Çünkü belli davranışlar kurumsallaştığı için bireyler bu davranışlara sosyalizasyon sürecinde öğrenmiş veya alışmıştır (Ör: aile içindeki ilişkiler).

-Kurumlar bireylere hazır yapılmış sosyal rol ve sosyal ilişki formları sunar. Örneğin bir birey hukukçu olduğunda kendisinden neyin beklendiğini bildiği için kendisini o role uydurmaya çalışır.

-Kurumlar, toplam kültürün istikrarını ve eşgüdümünü sağlar.

-Kurumlar davranışları kontrol eder. Çünkü, kurumlar toplumun sistemli beklentilerini içerir. Birey ve gruplar için kurumlara uymak, kurumlardan sapmaktan daha kolaydır.

Kurumların olumsuz işlevleri ise şunlardır:

-Kurumlar zaman zaman sosyal ilerlemeyi engeller. Kurumlar sosyal davranışın koruyucusu ve sürdürücüsü oldukları için, katı olma ve değişmeyi önleme eğilimindedir.

²⁴⁴ M. Aydın, 1997; s. 14; J. Ficher, 2004, s. 141;

Kurumların diğer kurumlarla eşgüdüm içerisinde olması her zaman söz konusu olan bir özellikle değildir. Buna Fichter şöyle bir örnek vermiştir: Kurumların birbiriyle eşgüdüm içerisinde olma ögesi her zaman söz konusu olmayabilir. Buna örnek olarak ekonomi ve din kurumları verilebilir. Ekonomi kurumunun birinci güdüsünün kar sağlamak, din kurumunun güdüsünün de insanlığa ve böylece Tanrıya hizmet etmek uğruna kendi çıkarlarından vazgeçmek olduğu bir toplumda bulunan kişi, her iki kurumun öngördüğü rolleri oynamaya çalıştığında bocalayacaktır. J. Ficher, 2004, s. 148.

-Kurumlar bazen, bireyin sosyal kişiliğini engeller. Belli bir kültürdeki kurumların kontrolüne karşı çıkanlar genellikle asi olarak görülür.

-Sosyal sorumluluk karıştırılır. Şöyle ki, bazı eskiyen davranışlar, kimsenin onları değiştirme sorumluluğunu almaması sonucu yaşamlarını sürdürmeye devam eder. Sorumluluk karmaşasının kanıtı ise, kişilerin belli türden davranışları, süregelen kurumlara bağlamalarıdır. Bir kurum kişiler üzerinde haksızlık doğurabilir, ancak o kurum eskiden beri var olduğu için, söz konusu kurum bir haklılığa ulaşır²⁴⁵.

Kurumlar çeşitli açılardan sınıflandırılabilirse de²⁴⁶ en yararlı sınıflandırma, kurumları temel ve yardımcı kurumlar olarak ayırmaktır. Çünkü bu ayırım evrensellik, zorunluluk ve önemlilik özelliklerine göre yapılır²⁴⁷. Temel kurumlar, katılmanın en yüksek olduğu, toplum için özsel olma ve bireysel ve ortak refah için en önemli olma özelliklerine sahip kurumlardır. Genel kabul görmüş altı temel kurum vardır. Bunlar, aile, ekonomi, din, siyaset, eğitim ve boş zamanlar kurumlarıdır. Yardımcı kurumlar ise, temel kurumlarca içerilen, sayıca fazla ve çeşitli daha küçük ölçekli kurumlardır. Örneğin, eğitim temel kurumunun altında yer alan yardımcı birer kurum olarak, sınavlar, mezuniyet gibi düzenlemeler yer almaktadırlar²⁴⁸.

Her toplumda belli kurumlar temel kurum niteliğindedir. Bu durum aslında toplumdaki kişilerin onayına bağlıdır. Kişiler de toplumdaki diğer kurumların belli yanlarını temel kurumun beklenti ve talepleri için kurban etme yönünde bir onay gösterirler. Sonuçta, temel kurumdaki ciddi bir huzursuzluk diğer kurumları da

²⁴⁵ J. Ficher, 2004, s. 141-144; özellikle sosyolojik anlamda meşrulaştırma için bkz. P. L. Berger, T. Luckmann, 2008, s. 135-186.

²⁴⁶ Bu kurum sınıflandırmalarından en yaygın olanları, coğrafi alana göre sınıflandırma, belli zaman ya da çağlara göre sınıflandırma, toplum içinde verilen öneme göre sınıflandırma ve işlevlerine göre sınıflandırmadır. M. Aydın, 1997; s. 19-20.

²⁴⁷ J. Ficher, 2004, s. 145.

²⁴⁸ J. Ficher, 2004, s. 146.

büyük ölçüde etkileyecektir. Örneğin, eski Roma'da siyaset kurumu, Çin'de aile kurumu, Hindistan'da din kurumu ve Amerika Birleşik Devletleri'nde de ekonomi kurumu temel kurumlardır²⁴⁹.

Kurum kavramı için belirleyici sözcüklerden -belli kurallar, değerler ve beklenti- ve onun yukarıda ifade edilen öğelerinden de anlaşılacağı gibi, kurum normsal bir yapı sergiler. Normlar davranışlara ait kurallardır ve uygun olan ve olmayan davranışları belirleyerek, ödül ve ceza sistemi öngörürler. Böylelikle kurumsal normlar, belli davranış örüntülerine süreklilik ve meşruluk kazandırır²⁵⁰. Kurumsal normlarla, hukuk, ahlak / din normları arasında da sıkı bir ilişki vardır. Şöyle ki kurumsal normlar siyasal toplum tarafından yapılan bir seçme ile hukuk normlarına dönüşebilirler. Bunun tersi olarak hukuk normları da zamanla yaptırımlarından arınarak kurumsal norma dönüşebilir²⁵¹.

Kurumun, grup ve örgüt (kuruluş) kavramlarından farkı ise, kurumların kültüre ilişkin soyut bir olgu olması yönündendir. Şöyle ki, grup belli bir amaç için toplanmış, üyelerinin karşılıklı ilişkileri sonucu ortaya çıkmış, çok işlevli ve somut bir sosyal olgudur. Bir grup insanların birleşiminden oluştuğu için her şeyden önce somuttur. Örgütte de bir grup insanın belli bir amaç doğrultusunda bir araya gelmesinden söz edilir. Ancak bu ikisi arasındaki fark, örgütün daha çok tek bir işlevinin olması ve belli bir maddi dayanağının olmasıdır. Kurum ise, bir sosyal topluluk içerisinde belli temel işlevleri karşılayan ve süreklilik kazanmış davranış örüntüleridir. Bir başka ifade ile kurumun içeriğini insanlar değil, davranış sistemleri

²⁴⁹ J. Ficher, 2004, s. 149; Diğer yandan, Thomas Moore'un Güneş Ülkesi adlı ütopyasında eğitimin temel bir kurum olduğu söylenebilir. Öte yandan Almanya'nın da temel kurumunun eğitim olduğu, devletin Kulturstaatsidee'ye bağlı olarak gelişen temelinden anlaşılabilir.

²⁵⁰ M. Aydın, 1997, s. 27-28; Ö. Sayın, **Sosyolojiye Giriş**, İzmir, Erdem Kitabevi, 1988, s. 146 vd.

²⁵¹ M. Aydın, 1997, s. 28.

oluşturur²⁵². Örneğin bir *örgüt olan üniversite, eğitim kurumunun* bir parçasıdır ve bu kurumun içerisinde *akademisyenler ya da öğrenciler belli bir grubu* oluşturur. Öte yandan belli bir örgütün çevresi ile ilişkisi, belli bir kültüre sahip olması da içinde bulunduğu kurumun normlarından etkilenir.

Kurum kavramı hukuk açısından da çeşitli anlamlara sahiptir. İlki, yasalar veya örf adet tarafından düzenlenmiş bir yaşam alanını ifade eder. Buna göre kira kurumu dendiğinde, kira olgusuna ilişkin yasal ve örfi bütün düzenlemeler ifade edilmiş olmaktadır. Diğer bir anlamı, kurumun, toplumsal yaşamın bir unsuru olmasıdır. Bu doğrultuda, kişi ve belli bir amaca özgülenmiş mallar da birer kurum oluşturabilir ve bunlar toplumsal hayatta belirli amaçlara hizmet ederler. İşte bu noktada devlet ile hukuk arasındaki ilişkiye yönelmiş bir başka kurum teorisi bulunmaktadır. Bu teori Hauriou tarafından savunulmuş ve idare hukukundaki kurumlar ile devletin kurumsallaşmasını açıklamaya çalışan kurum teorisidir. Haurio'nun temel düşüncesine göre, belli bir amaç etrafında insanların bir araya gelmesi, söz konusu fikrin ortaya çıkacağı bir çevrenin ve bu yönde bir iradenin devamlı şekilde bulunması ile kurumlar ortaya çıkmış olurlar. Hauriou'ya göre kurumların iki aşaması bulunmaktadır. Buna göre, bir topluluk ya da herhangi bir oluşum henüz ilk aşamasında bir kurum değildir. O yalnızca birkaç kişinin belli bir amaç etrafında birleşmesinden oluşan kör bir kuvvettir. Söz konusu gücün, toplumsal bir kurum olabilmesi için, söz konusu topluluğun içindeki belli bir işi başarma ya da yerine getirme arzusunun, şahısların iradesine bağlı olmaktan çıkıp, başarılmak istenilen işin ya da amacın kendisine bağlanması ya da söz konusu birliğin /

²⁵² J. Ficher, 2004, s. 140,141; M. Aydın, 1997, s. 14-15.

oluşumun esas görevine bağlanmış olması gerekmektedir²⁵³. Hauriou burada tüzel kişilik iradesinin oluşum aşamasına dikkati çekmek istemiştir. Kurumu, tıpkı bir yaşayan gerçek organizma gibi ele almıştır. Ona göre, bir kurum doğar doğmaz henüz bir tüzel kişiliğe ve iradeye (kudret) sahip değildir. Kurum yalnızca ilk aşamada, hukuk dünyasında varlığını hissettirecek bir duruma erişmiş olmaktadır. Ancak henüz hukukun, tüzel kişiler için belirlemiş olduğu kalıplardan birisini almamıştır. (Tıpkı bir cenin gibidir; gerçek hayatta vardır ancak fiil ehliyeti yoktur.) Bu ilk aşama *manevi kişilik aşamasıdır*. İkinci aşama ise *hukuki –tüzel- kişilik aşamasıdır*. Bu aşamada, manevi kişilik, hukukun belirlediği bir şekli almaktadır²⁵⁴. Bu açıklamaların ışığı altında üniversitenin öncelikle bir fikir olarak belirli insanların öğretme, araştırma ve öğrenme amacı ile bir araya gelmeleri ile ortaya çıktığı düşünülebilir. Ancak manevi kişilik kazanacak olgunluğa gelen üniversite, hukukun ona tanıyacağı kişilik ile hukuk dünyasında var olabilecektir.

2.1.1. Eğitim Kurumu ve Yükseköğretim

Temel toplumsal kurumlardan birisi olan eğitim genel kabule göre kişileri topluma hazırlama görevini üstlenmiştir²⁵⁵. Her toplumda en azından potansiyel olarak bile var olan bu kurum, bireyin topluma kazandırılması ve bu yolla toplumun sürekliliğinin sağlanmasını gerçekleştirmiş olur. Eğitimin nasıl gerçekleştirildiği

²⁵³ S. S. Onar, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, Cilt 1, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1960, s. 139-142.

²⁵⁴ S. S. Onar, 1960, s. 148; Hauriou'nun teorisi aslında tüzel kişilik teorilerinden gerçekçi teoriye benzemekle birlikte, tüzel kişiliğin doğumunu yine de hukuka ve devletin tanınmasına bağladığı için gerçekçi teoriyi savunanlar tarafından eleştirilmektedir. Bu konu ileride tüzel kişilik teorilerine ilişkin tartışmaların yapıldığı bölümde irdelenmiştir.

²⁵⁵ B. Gökçe, 1996, s. 109; Genel kabul bu olmakla birlikte sosyolojide iki zıt kutup olarak değerlendirilebilecek çatışmacı paradigma ve işlevselci paradigmanın eğitim olgusundaki görünüm biçimleri için bkz. K. İnal, **Eğitim ve İktidar- Türkiye'de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler**, 1. baskı, Ankara, Ütopya Yayınevi, Nisan 2004, s. 61-104.

toplumdan topluma ve zamandan zaman göre değişiklik gösterse de varlığı deęişmez²⁵⁶.

Eğitim geniş ve dar kapsamda olmak üzere iki anlamda kullanılabilir. Geniş anlamda eğitim, bireylerin içinde doğup büyüdüğü toplumun değerlerini ve bilgi birikimini öğrenmelerini ve öğrendiklerini kendilerinden sonra gelen kuşağa aktarmalarını sağlayan bir süreçtir ve toplumsallaşma kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılır. Dar anlamda eğitim ise, öğretim kavramına karşılık gelecek şekilde kullanılır ve insanın teknik ve bilimle ilişkisini kuran bir araçtır²⁵⁷. Bir toplumda eğitimin genel işlevleri olduğu kadar, aileye, ekonomiye, dine ya da boş zamanları değerlendirmeye yönelik işlevleri de vardır. Tüm bunların yanında eğitimin bir de gizli ya da dolaylı işlevleri bulunduğu da söz edilebilir²⁵⁸. Çağdaş bir toplumda da eğitimin işlevleri açık ve gizli olarak sınıflandırılabilir. Şöyle ki, eğitim kurumunun açık görevleri:

-toplumun kültürel mirasının genç kuşaklara aktarılması ya da bireylere toplumsal değerlerin ve toplum yaşamında üstlenecekleri rollerin öğretilmesi,

-bireylere mesleki ve bilimsel bilgi aktarmak, beceri kazandırmak ve meslek sahibi yapmak,

-çağdaş toplumda en üstün otorite olan bilimin gelişmesine katkıda bulunmak,

-bireylere rasyonel bir düşünce alışkanlığı kazandırmak, rasyonel düşüncünün yollarını göstererek bireylerin doğal ve toplumsal çevreyi bilimsel ilkeler doğrultusunda değerlendirmesini olanaklı kılmak,

²⁵⁶ M. Aydın, 1997, s. 184.

²⁵⁷ B. Gökçe, 1996, s. 109.

²⁵⁸ A. Mustafa, 1997; s. 190; M. Tezcan, **Eğitim Sosyolojisi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 150, 1985, s. 52-64.

şeklinde özetlenebilir. Bunlardan özellikle ilk işlev daha çok ilk ve orta öğretim kurumlarınca gerçekleştirilirken, ikinci ve üçüncü işlevler yükseköğretim kurumlarınca gerçekleştirilir²⁵⁹.

Eğitim kurumunun bir takım gizli veya dolaylı işlevleri de vardır. İnsanlara statü kazandırma, çevre edindirme gibi işlevler dolaylı işlevlere örnektir. Bununla birlikte eğitim kuramı alanında önemli çalışmaları olan ve okulsuz toplumu savunan Ivan Illich'e göre eğitimin gizli işlevleri de vardır. Illich'e göre okullar dört temel işlevi yerine getirmek için kurulmuştur. Bunlar, çocukları muhafaza altında tutma, mesleki rol dağılımını sağlama, hakim değerleri öğretme ve toplumca övülen bilgi ve becerileri kazandırmadır. Okul bir muhafaza kurumudur çünkü okula gitmek zorunludur ve çocuklar, çocukluklarının erken dönemlerinden iş dünyasına atılincaya kadar sokaktan uzak tutulurlar. Öte yandan eğitimin kendisi bir tüketim nesnesi haline de gelmiştir. Illich'e göre okullar var olanın sorgulanmaksızın kabul edilmesini sağlarlar ve gizli müfredat olarak adlandırdığı şey ise, çocuklara yaşamdaki rollerinin “yerini bilmek ve orada kalmaya devam etmek” olduğunu öğretir²⁶⁰. Tüm bunların ötesinde eğitimin işlevleri “Eğitimle insan değiştirilebilir mi?” şeklinde bir soru sorularak da tartışılabilir. Çünkü sonuçta toplumun, bireyin önüne koyduğu davranış ve etkileşim modelleri, değerler, normlar ve yaptırımlar, eğitimin amacı ve işlevini de belirlemektedir. İşte burada insanın uymaya zorlandığı

²⁵⁹ B. Gökçe, 1996, s. 110.

²⁶⁰ A. Giddens, **Sosyoloji**, 1. baskı, Ankara, Kırmızı Yayınları, Şubat 2008, s. 752, I. D. Illich, **Tüketim Köleliği**, İstanbul, Pınar Yayınları (Çeviren: Mesut Kardeşhan), 1990, s.12; I. D. Illich, **Okulsuz Toplum**, İstanbul, Şule Yayınları (Çeviren: Mehmet Özay), 2005.

Eğitim kurumuna ilişkin benzer yaklaşımlar Louis Althusser ve Pierre Bourdieu tarafından da ortaya konulmuştur. Özellikle bkz., P. Bourdieu, **Toplumbilim Sorunları**, İstanbul, Kesit Yayınları (Çeviren: Işık Ergüden), 1997; L. Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, İstanbul, İletişim Yayınları (Çeviren: Yusuf Alp-Mahmut Özışık), 1989.

söz konusu toplumsal standartlar gerçekte insanda, insana özgü değişmeyi sağlayabilecek midir sorusu akla gelmektedir²⁶¹.

Çağdaş eğitim kurumunun evrensel olarak geçerliliği olan ve tüm dünyada benimsenen temel ilkeleri vardır. Bunlar, eğitimin bürokratikleşmesi ve merkezilik ilkesi, eğitimin yaygınlaşması ve demokratikleşmesi ilkesi, eğitimin laikliği ve eğitimde eşitlik ve özgürlüktür. Eğitimin bürokratikleşmesi ve merkezilik ilkesi, çağdaş ulus devlet yapısının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır ve eğitimin merkezi ve üniter bir yapıya kavuşmuş olmasını ifade eder. Modern ulus devletler eğitimi tek elden düzenlerler. Çünkü ancak bu şekilde büyük kitlelere hizmet söz konusu olabilir. Özellikle ülkelerin ulaşmayı amaçladıkları ekonomik, politik ve toplumsal hedeflerin belli bir eğitim politikası olarak yaygınlaştırılması için merkezi denetime gereksinim duyulmaktadır. Eğitimin yaygınlaşması ve demokratikleşmesi ilkesi, eğitimin kitlelere mal edilmesi ve toplumların yaşam standartlarını yükseltmek amaçlarına yöneliktir. Eğitilen kitleler toplumsal yaşamdaki aksaklıkları daha çabuk ve daha rasyonel olarak görebilirler ve böylece bu aksayan yönlerin düzeltilmesi için kamuoyu oluşturabilirler. Bu da demokratik sisteme bir katkı sağlar. Öte yandan

²⁶¹ İ. Doğan, **Sosyoloji-Kavramlar ve Sorunlar**, 3. baskı, İstanbul, Sistem Yayıncılık, Ocak 2000, s. 218-219; Bu soruya üç farklı açıdan cevap verilmiştir. İlki, eğitimle insanın değişmeyeceğini öne süren karamsar yaklaşımdır. Bu yaklaşımın en büyük savunucuları J.J. Rousseau ve Schopenhauer'dır. Eğitim ile insanın değişeceğini öne süren iyimser yaklaşımın savunucuları ise, bilgiyi her şeyin ölçütü kabul ederler. Özellikle Platon devlet içindeki en kutsal ve mükemmel etkinliğin eğitim olduğunu savunmuştur. Platon'a göre insanlar eğitim ile canlıların en iyisi olabilecekken, sistemli bir eğitim görmezlerse hayvanların en ilkelisi olurlar. Üçüncü yaklaşım olan uzlaşmacı ve seçmeci yaklaşım ise, çağdaş bir yaklaşımdır ve bireyin sahip olduğu nitelikleri geliştirici etkenler üzerinde durmaktadır. İnsanın niteliklerini ve bu dokuyu geliştirmenin önemini vurgulayan ABD Ulusal Eğitim Komisyonu'nun tespitleri önemlidir:

"ABD halkı şunu bilmelidir ki bu çağa uygun bilgi, eğitim ve becerilere sahip olmayan bireyler yalnızca bu yeteneklerin eksikliği dolayısıyla refahtan pay almamakla kalmayacak, aynı zamanda ulusal hayatımıza tam katılma şansına da sahip olmayacaklardır." İ. Doğan 2000, s. 220;

"A Nation At Risk", ABD Ulusal Eğitim Komisyonu Raporu, erişim adresi:

<http://www2.ed.gov/pubs/NatAtRisk/index.html> ; erişim tarihi: 23.08.2010; Bu raporda dikkat çekici nokta, ABD'nin dünyanın en ileri devleti olabilmesi için eğitimi yapılacaklar ajandasının en üst sırasına koymaları gerektiğinin açıkça belirtilmiş olmasıdır. Yalnızca örgün eğitim değil, yaygın eğitim ve yaşam boyu eğitim etkinliklerini de gerçekleştiriminin gerekliliği vurgulanmıştır.

eğitimin kendisinin demokratik olması, eğitimin ailede babadan, siyasi hayatta monarktan, dini ortamda manevi otoriteden bağımsız hale gelmesi ve bunların yerini bilimin alması anlamına gelir. Eğitimin laikliği, içerik olarak bilginin laikleşmesi ilgili bir olgudur. Eğitimde eşitlik ve özgürlük ise dil, din, ırk ve cinsiyet farklarına bakılmaksızın eğitimden herkesin yararlanabilmesini ifade eder²⁶².

Genel hatları ile eğitim kurumunun tarihçesine bakıldığında onun oluşumunun insanlığın ilk dönemlerine kadar uzandığı görülür. Eğitim, toplumsal bir kurum niteliğine bürünmeden önce dahi bir babanın oğluna avlanmayı öğretmesi şeklinde de olsa potansiyel olarak toplumda hep var olmuştur. Eğitimde kurumsallaşma ise insanlığın tarım dönemine geçmesi ile olmuştur. Bu dönemde teknik bilgiye ihtiyaç duyan insanlık bunu eğitim ile gerçekleştirebileceğini anlamıştır ve bu sayede eğiten ve eğitilen farkı da derinleşmiş olmaktadır. Daha sonra sırasıyla kentlerin ortaya çıkması ve işbölümünün gelişmesi uzmanlaşmayı doğurmuş, uzmanlaşma ise yine eğitim yolu ile sağlanmıştır. Özellikle işbölümü, loncalar ve bunlar aracılığıyla düzenlenen usta-kalfa-çırak ilişkileri de birer örgütlü eğitim faaliyeti olarak değerlendirilebilir²⁶³. İlk çağlarda amacı daha çok insanlara ortak özellikler kazandırmak, sosyal değerleri korumak ve toplumu savunmak olan eğitimin içeriği ortaçağa gelindiğinde toplumsal dengeleri sağlamaya yönelmiştir. Bu dönemde eğitimde cemaatsel bir yapı vurgulanmıştır ve ilkçağdaki hümanist nitelikli eğitim teoloji ve felsefenin kaynaştığı bir içeriğe bürünmüştür. Eğitim daha çok dini içeriklidir ve kaynağı manastır okullarıdır. Yeni çağda Rönesans'tan itibaren Batı'da

²⁶² B. Gökçe, 1996, Ankara, s. 111; M. Aydın, 1997; s. 202-204;

Özellikle eğitimin laikliği ve eğitimde eşitlik ve özgürlük ilkeleri günümüzde içerik yönünden en tartışmalı ilkelere aittir. Bunun nedeni eğitimin sosyolojik işlevlerinin yanında farklı bir boyutu olarak bir devlet etkinliği olmasıdır. Bu nedenle söz konusu iki ilke evrensel nitelikte ilkeler olsalar da her zaman ve her devlette aynı içerikte yorumlanmamaktadırlar.

²⁶³ M. Aydın, 1997; s. 193-194.

yine hümanist bir içerik kazanan eğitim, çok yönlü yaratıcı düşünceyi ve gelişmiş insan yetiştirmeyi amaçlayan bir aristokrat ve seçkin eğitimi olmuştur. Daha sonra 17. yüzyılda doğa bilimlerinin etkisiyle akıl on plana geçmiştir. Dersler planlı ve sürekli bir hale gelmiş, pozitif bilgiler ağırlık kazanmıştır. 18. yüzyılın aydınlanma felsefesinin ve Descartes, Spinoza, Bacon, Hobbes, Locke, Hume gibi düşünürlerin etkisi altındaki eğitim, insan zihninin boş bir levha olduğunu ve önemli olanın eğitimin bu levhaya yazdıkları olduğu anlayışı hakim olmuştur. Bu yüzyıla daha çok rasyonalizm ve natüralizm düşünceleri egemen olmuştur. 19. yüzyılın ilk yarısına doğru eğitimde artık Alman klasik ve idealistlerinin etkisi belirmeye başlamıştır. Özellikle Humboldt, Kant, Herder, Fichte, Schiller, Hegel, Goethe, Pestalozzi ve daha birçoğu bu döneme damgasını vurmuş düşünürlerdir. Genel olarak eğitimin daha çok cemaatçi bir yapıdan bireyselci bir yapıya doğru yöneldiği görülür²⁶⁴.

Genel olarak eğitim kurumunun gelişimi yukarıdaki gibi bir yön izlemiş ve günümüzde ise bilişim teknolojilerinin gelişmesi, uluslararasılaşma ve küreselleşmenin etkisiyle bambaşka bir içerik kazanmaya başlamıştır. Temel toplumsal kurumlardan belki de en önemlisi olan eğitimin kapsamında yer alan yüksek eğitim kurumu ise, ortaöğretimden sonra üniversiteler ve başka yüksek eğitim kuruluşları tarafından gerçekleştirilen bir eğitim-öğretim türüdür. Ancak bu kurum da tıpkı genel anlamda eğitim gibi yüzyıllar içerisinde içerik değiştirmiş ve değişmeye devam etmektedir.

Yükseköğretim²⁶⁵ kurumları ya da üniversiteler, bilgi ile ilgili kurumlardır. Eğitim kurumunun gelişim çizgisine paralel doğrultuda bir gelişim

²⁶⁴ M. Tezcan, 1985, s. 5-10.

²⁶⁵ Yükseköğretim sözcüğündeki “öğretim” sözcüğü “tek taraflı olarak belli konuda kişilere bilgi verme ve tek taraflı bilgi aktarma” anlamındadır. Eğitim ise teknik olarak, “bireyin toplumsal yeteneğinin ve en elverişli düzeyde kişisel gelişmesinin elde edilmesi için seçilmiş ve denetimli bir

gösteren yüksek eğitim kurumu sanayi devrimine kadar olan dönemde yalnızca seçkin grupları yetiştirme işlevine sahip olmuştur ve özellikle sanayi devriminden sonra üniversiteler, teknolojik toplum için birer kitlesel eğitim kurumuna dönüşmeye başlamıştır²⁶⁶. Üniversitelerin toplumsal kalkınma ve dönüşüm ile doğrudan bağlantısı aslında sanayi toplumu aşamasından önce de var olmuştur. Örneğin 18. yüzyılda Avrupa toplum yapısına egemen olan aristokrasi, üniversiteler üzerinde de egemendi ve Amerika’da topluluk önderi olarak rahiplerin ve avukatların yetiştirilmesi, 19. ve 20. yüzyıllarda da toplumdaki iktidar kaynağının değişmesi sonucu aşağı tabakalardan gelen çocukların üniversitelere alınması ve o dönemlerdeki temel meslekler için öğrencilerin yetiştirilmesi söz konusu olmuştur²⁶⁷. Teknolojik bir toplumun sahip olduğu ve giderek artan yüksek derecede eğitim görmüş iş gücü ihtiyacı üniversitelerin de toplumdaki işlevlerini ve yapısını değiştirmiştir. Üniversite günümüzde teknolojik bir topluluk örgütünün bütünlüyci bir parçası olmuştur. Bunun en iyi örneği ise ABD olmaktadır²⁶⁸.

Yüksek eğitim kurumu, içinde bulunduğu toplumun devamlılığını sağlamak için sahip olunan bilginin muhafazası, iletilmesi ve geliştirilmesine hizmet eder. Bununla birlikte toplumun daha iyiye gidebilmesi için nitelikli insan gücünün oluşturulmasını da sağlar. Bu açıdan üniversitenin, bir toplumun kültürel mirasının olduğu alan ve bir ulusun entelektüel ve ekonomik gelişiminin kaynağı olan,

çevreyi (özellikle okulu) içine alan toplumsal bir süreçtir.” (Tezcan, 1985, s. 3, 4) Bu tanımlardan yola çıkarak yasa koyucuların neden belli kavramları tercih ettiğini düşünebiliriz. Örneğin Türkiye’de Yükseköğretim Kanunu varken, Almanya’da Yükseköğretim Kanunu adında bir yasa bulunmakta. İngilizce’deki “higher education” terimi yüksek eğitim kavramını karşılamakta. Burada yüksek eğitim kurumu teriminin seçilmesinin nedeni üniversitenin ideal olarak yalnızca tek taraflı bilgi verme yeri olmamasındandır.

²⁶⁶ M. Tezcan, 1985, s. 73-74.

²⁶⁷ A. B. Cabal, 1993, s. 25.

²⁶⁸ M. Tezcan, 1985, s. 184.

kendine özgü bir kuruluş olduğu söylenebilir²⁶⁹. Bir üniversite, bilginin elde edildiği, iletildiği, işlendiği ve geliştirildiği, insanları yaşamdaki meslekler ve yüksek görevler için hazırlayan çeşitli bilimleri özgür bir ruh içinde birleştiren, bir kurum ya da birliktir²⁷⁰.

Modern üniversitenin sahip olduğu ve olması gereken işlevler hep tartışma konusu olmuştur. Yüksek eğitim kurumunun toplumdaki işlevi konusunda 18. yüzyıldan itibaren tartışılan ve günümüzde de devam eden üç farklı yaklaşımdan söz edilebilir. Bunlar sırasıyla Alman, Fransız (Latin modeli) ve İngiliz Üniversite modelleridir. Bu modellerden Alman modeli *araştırmaya*, İngiliz modeli *eğitime* ve Fransız modeli de *uzmanlaşma* düşüncelerine dayanmaktadır²⁷¹. Üniversitelerin üzerinde yoğunlaştığı çeşitli etkinlikler o toplumdaki yükseköğretim kurumunun sahip olduğu işlev ile doğrudan bağlantılıdır. Perkins ise, bir yükseköğretim kurumunda, öğrencilerin, profesörlerin ve yöneticilerin hep birlikte bir topluluk oluşturduğunu ve bu topluluğun “üçlererki (triumvirate)”nin sahip olduğu bir işleve sahip olduğunu belirtmiştir. Üniversitenin sahip olduğu bu üçler erki, öğretim, araştırma ve kamu hizmetidir. Bu işlevlerden, öğretim, bilgi aktarımı; araştırma, bilgi keşfi ve kamu hizmeti de bilginin uygulanmasına karşılık gelmektedir. Üstelik bu üç işleve ek olarak yüksek eğitim kurumları, iş gücünü eğitir, ulusun ihtiyacı olan teknolojik yeniliği geliştirir ve önemli politik kararlarda liderlik yapar. Perkins, geleneksel olarak nitelediği bu üç işleve bir dördüncüsünü ekleyerek onun dördüncü

²⁶⁹ The Control of the Campus-A Report on the Governance of Higher Education, The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, , Lawrenceville, NJ, Princeton University Press, 1982, s. 4.

²⁷⁰ H. Hetherington, 1965, s. 5.

²⁷¹ A. B. Cabal, 1993, s. 29-30; çeşitli üniversite modelleri, üniversite devlet ilişkileri açısından çalışmanın 3. bölümünde ele alınmıştır.

işlevinin ideal demokratik bir toplum yaratmak olduğunu belirtmiştir²⁷². Benzer doğrultuda Amerikan Üniversiteleri Birliği'nin bünyesinde oluşturulan *Yüksek Eğitimin Gereklilikleri ve Doğası* isimli Yüksek Eğitim Finansmanı Komisyonu Raporunda²⁷³ da yüksek eğitimin dört işlevinin olduğundan söz edilmiştir. Bunlar, özgür eğitim, mesleki eğitim, araştırma ve kamu hizmetidir²⁷⁴. Burada yer alan özgür eğitimden kasıt insanları yalnızca belirli bir mesleğe hazırlayacak şekilde değil, onların ruhunu özgür kılmalarını sağlayacak şekilde, sorgulayıcı ve eleştirel nitelikte bir eğitimidir. Günümüzde artık mesleklerin sayısındaki artışla birlikte bu türden bir eğitimin verilmesi zorlaşmış olsa da, bir konuda uzman olarak yetişmiş bir bireyin, kültür fakiri olmaması gerekmektedir. Çünkü, bireyleri içinde bulunduğu zamana, ülkeye ve kültüre karşı sorumluluk sahibi birer vatandaş yapmanın yolu ancak özgür bir eğitim sayesinde mümkün olabilir. Bu da aslında Perkins'in ifade etmiş olduğu, yükseköğretimin, ideal demokratik bir toplum yaratması işlevinin temelinde yer alan düşüncedir. Mesleki eğitim, belli bir mesleğe yönelik olarak teorik düzeyde eğitim verilmesini ifade eder. Ancak mesleki eğitim artık günümüzde yalnızca belirli bir mesleğe ilişkin kuralların ve teorik bilginin öğretilmesi ile sınırlı değildir. Günümüzde katlanarak çoğalan bilgi –bir doktorun bundan elli yıl öncesine kadar bilmesi gerekenler belki de günümüzdeki lise biyoloji bilgisi ile kıyaslanabilirdi- sınırlarını yitirmiştir. Bu nedenle yüksek eğitimde ön plana çıkan toplumdaki iş gücü ihtiyacı doğrultusunda belli bir mesleğin öğretilmesi değil, bunun yukarıda

²⁷² J. A. Perkins, "Organization and Functions of the University", *The Journal of Higher Education*, Dec. 1972, Vol. 43, No. 9, s. 679-691; yüksek eğitime ilişkin işlevler "Üniversitenin Amaçları ve Görevleri" başlıklı kısımda incelenmiştir.

²⁷³ Özellikle Rockefeller Vakfının, Carnegie Vakfı ile işbirliği içinde bu yönde bir çalışma başlatılmasının gerekliliğini vurgulamasının ardından, Amerikan Üniversiteler Birliği bünyesinde böyle bir komisyon oluşturulmuştur. Tarihçesi için bkz. *The Report of the Commission on Financing Higher Education, Nature and Needs of Higher Education*, Columbia University Press, New York 1952, önsöz.

²⁷⁴ Aynı rapor, s. 15-25.

bahsedilen özgür eğitim ile birlikte yapılmasıdır. Günümüzde klasik olarak nitelenen hukuk, tıp, mühendislik gibi alanlarda bile artık klasik sınırlar ortadan kalkmıştır. Bu nedenle yüksek eğitim kurumu insanlara ilgi alanlarını çoğaltacak ve kendi kültürel değerlerini kavrayacak nitelikte bir eğitim sağlamalıdır²⁷⁵. Araştırma görevi, toplumda bilginin sınırlarının geliştirilmesini içerir; yeni bilginin aranması ve yaratılmasıdır. Araştırma temel bilimlerin ana noktasıdır ve üniversitenin de en değerli ve saygın işlevi olarak görülmektedir. Eski çağlardan beri yüksek eğitim kurumlarının bir önemli amacı da bu nedenle araştırma olmuştur. Özellikle Plato ve Aristo araştırma ve öğretimi birleştirerek bugün bile günümüzde bir ideal olan eğitim modelinden söz etmişlerdir. Ortaçağdaki eğitim kurumlarında da bu kabul görmüştü. 19. yüzyıl boyunca, araştırma üniversitenin içinde yapılmamıştır. Ancak bu yüzyılı takiben araştırma işlevi yine üniversitenin öğretim işlevi ile eşit düzeyde onun bünyesinde yer almıştır²⁷⁶. Kamuya hizmet işlevi de yüksek eğitim kurumlarının yeni bilginin kaynağı olmaları ve bu sayede birer bilgi merkezi olmaları nedeniyle toplumsal sorunların çözümünde önderlik edecek şekilde ortaya çıkar. 19. yüzyıl düşünürlerinden bir kardinal olan Newman'ın, aklın eğitilmesinin, birey için en iyiyi doğurduğunu ve onun bu sayede topluma karşı yükümlülüklerini zaten en iyi şekilde yerine getirebileceğini ileri sürdüğü tezi de kamuya hizmet işlevini temellendiren soyut düzlemde bir fikir olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, daha sonraları Amerika'da 1862 yılında oluşturulan *Morill Land-Grant Act*, müfredatın, kamuya somut hizmet ve ülkenin kalkınması için gerekli olan somut ihtiyaçlar doğrultusunda, belli bir bölgeye ve o bölgedeki ihtiyaçlara yönelen bölgesel nitelikli üniversitelerin kurulmasını öngörecektir şekilde zirai ve teknik sanatları da içermesi gerektiğini

²⁷⁵ The Report of the Commission on Financing Higher Education, Nature and Needs of Higher Education, Columbia University Press, New York 1952, s. 15-21.

²⁷⁶ J. A. Perkins, 1972, s. 682, 683.

belirtmiştir. Bunun nedeni tamamen, üniversitenin kamuya hizmet etmesi gerekliliği anlayışından kaynaklanıyordu²⁷⁷. Modern üniversitenin, bilgiyi içinde bulunduğu toplumun çıkarlarına karşı kullanması yönünde bir yükümlülüğünün olduğu artık kabul edilmektedir. Zaten üniversite her zaman, bilginler ve öğretmenler yetiştirerek, toplumun eğitim seviyesini yükseltmiş ve topluma hizmeti sağlamıştır²⁷⁸.

Cabal'a göre üniversitenin üç temel işlevi vardır. Bu işlevler öğretim, araştırma ve kamuya hizmettir ve bilimin yayılmasına, insanlığın eğitilmesine ve hatta toplumun yeniden yaratılmasına kadar genişletilebilir. UNESCO, bu işlevleri *entelektüel ve eğitime ilişkin* işlevler ile *sosyal* işlevler olarak ikiye ayırmıştır. Bunlardan öğretim ve araştırma entelektüel işlevlerdir ve aklın yetiştirilmesi ile temel kavram ve fikirlerin aktarılmasını kapsarlar. Kamu hizmeti ise üniversitenin sosyal işlevidir. Üniversitenin sosyal işlevi toplumun gelişmesini sağlamaktadır²⁷⁹. Bir başka ifade ile, üniversitenin sosyal işlevi, öğretim ve araştırma ile toplumun gelişmesi arasında bir köprü olmasında ortaya çıkmaktadır. Üniversitelerde gerçekleştirilen öğretim ve araştırmanın toplumun gelişimine katkı sağlaması da hem dolaylı hem de doğrudan olabilir. Dolaylı olarak, insanların eğitim seviyesini yükseltilmesi toplumdaki gelişmişliği arttıracak gibi, üniversite doğrudan da toplumsal sorunların çözümüne yönelik somut girişimlerde bulunan, halkı bilgilendiren, yeni projeler üreten ve bilgiyi dağıtan bir kurum olarak çalışır.

Yüksek eğitim kurumunun niteliğine ve işlevlerine ilişkin açıklamalar üniversitenin bir örgüt olarak neyi ifade ettiği ile birlikte bir anlam kazanmaktadır.

²⁷⁷ J. E. Anderson, "The Urban/Metropolitan University: Land-grant University of the Twenty-first Century", **What Kind of University?, International Perspectives on Knowledge, Participation and Governance**, Open University Press (Editors: John Brennan, Jutta Fedrowitz, Mary Taylor Huber, Tarla Shah), 2000, s. 102-103.

²⁷⁸ J. A. Perkins, 1972, s. 689.

²⁷⁹ A. B. Cabal, 1993, s. 22.

Çünkü, örgütler belli hedefleri olan, organize olmuş birlikler ve toplumsal birer alt kurumlar olarak bir takım sosyal ihtiyaçların giderilmesi için oluşmuşlardır. *Üniversite bir örgüt olarak toplumun neresinde yer almaktadır* sorusunun doğru yanıtlanması için *üniversitenin sahip olduğu işlevler onun örgüt yapısını nasıl etkiler ya da üniversite nasıl bir örgütsel yapıya sahiptir* sorularının da sorulması gerekmektedir. Tüm bunların ardından da yükseköğretimin ve kurumlarının devlet ile arasındaki ilişki irdelenmelidir. Çünkü her devlet yüksek eğitim ve öğretim politikalarını belirledikten, gerekli yasal çerçeveyi çizdikten sonra, bünyesindeki yüksek eğitim kurumlarının faaliyetlerini denetleyecek araçlar ve kurumlar oluşturmuştur. Bununla birlikte hükümetler kendi hedeflerinden sapma gördükleri anda derhal yükseköğretimin örgütsel yapısında bir değişikliğe giderler. Üniversitelere ve diğer yükseköğretim kurumlarına evrensel amaçlar ve idealleştirilmiş nitelikler atfedilse de, aslında her üniversite nihayetinde kendi devletinin bir takım yerel ilgililerine hizmet etmek için tasarlanmış araçlardır²⁸⁰.

2.1.2. Örgüt Kavramı

Modern toplumun örgütlerden oluştuğu düşüncesi oldukça yaygındır. Öyle ki, insanlar bir örgüt içinde doğar, bir örgüt tarafından eğitilir ve çoğu insan da tüm hayatını bir örgüte hizmet etmekle geçirir. Modern toplum bürokratik ve örgütsel bir toplum olarak nitelenmektedir. Çünkü günümüzde herhangi bir örgütsel

²⁸⁰ Bu konu özellikle üniversite sözcüğünün kökünde var olan “universal”, yani evrensel bilginin öğretildiği yer anlamına yönelik tartışmalarda kendini göstermiştir. Bkz. F. Machlup, “The Illusion of Universal Higher Education”, s. 3-19 ve P. Suppes, “The Promise of Universal Higher Education”, s. 21-32, **The Idea of a Modern University**, Prometheus Books (Editors: Sidney Hook, Paul Kurtz, Miro Todorovich), Buffalo, N.Y., 1974.

özellik taşımayan çok az toplumsal sorun vardır ve birçok çözüm toplum içinde var olan örgütlerin işleyişinin iyi anlaşılmasından geçer²⁸¹.

Örgüt kavramını yalın bir şekilde tanımlamak zordur. Bir belediye, üniversite ya da bir banka örgüt olduğu gibi polis teşkilatı da bir örgüttür. Ancak buna karşılık bir aile örgüt olarak adlandırılmamaktadır. Bu kurumların her birinde insanlar arası ilişkiler belli kurallara bağlanmıştır ve kendi içlerinde düzenlilik gösterirler. O halde bir örgütü, örneğin bir üniversiteyi ya da bankayı, aileden ayıran özellikler nelerdir? Örgütleri diğer toplumsal birimlerden ayıran en önemli özellik, sosyal yapılarının açık seçik belirlenmiş *bir amaca yönelik* olarak planlanmış olmasıdır²⁸². Örgüt, insanların kendi kendilerine kolayca gerçekleştiremeyecekleri etkinlikleri, işbirliği içerisinde ve belli kurallara bağlı olarak gerçekleştirmelerini sağlayan bir yapıdır ve küçük grup insanlardan oluşsa bile genellikle büyük ve anonimdir. Dolayısıyla, örgüt üyeleri değişse de, bu üyelerin yapmakla yükümlü olduğu görevler devam eder²⁸³. Örgütün belli bir amacının olması ve bu amacını sürekli olarak gözden geçirmesi örgütü diğer sosyal yapılardan ayırır. Bir başka deyişle buradaki ayırıcı özellik aslında örgütün belli bir amacının olmasından çok, bu amacın sürekli olarak başarılı olup olmadığı yönünde gözden geçirilmesidir²⁸⁴.

²⁸¹ N. P. Mouzelis, **Organization and Bureaucracy-An Analysis of Modern Theories**, New York, Aldine Publications, 1967, s. 1.

²⁸² A. Etzioni, **Modern Örgütler**, Ankara, GİM, Güzel İstanbul Matbaası (Çeviren: ODTÜ İ.İ.F. İşletmecilik Bölümü öğretim üyeleri kurulu), 1969, s. 3; E. Gross, "Universities as Organizations: A Research Approach", **American Sociological Review**, August 1968, Vol. 33, No. 4, s. 519.

²⁸³ A. Öncü, **Örgüt Sosyolojisi**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1982, s. 35-36; A. Giddens, 2008, s. 684.

²⁸⁴ T. Parsons, **Theories of Society: Foundations of Modern Sociological Theory**, New York, Free Press of Glencoe (Editors: Talcott Parsons and others), 1961, s. 38-41; E. Gross, 1968, s. 519.

Burada özellikle bir örgütün amacından ne anlaşılması gerektiği üzerinde çok fazla veri olmamakla birlikte, Etzioni, örgütsel amacı, bir örgütün gerçekleştirmek istediği arzulan işler olarak tanımlamıştır. Burada Edward Gross şöyle bir sorunun aklı geldiğini belirtmiştir: Bu işler kimin arzuladığı ve gerçekleştirmek istediği işlerdir? Bir örgütte arzulan, gerçekleştirilmek istenen işleri kişisel olarak arzulan işlerden ayırmak kolaydır. Kişisel olarak arzulan işleri kişi kendisi için istemektedir. Bu durum psikolojideki motivasyon (isteklendirme) ile ilgilidir.

Bir örgüt aslında karmaşık ilişkiler ağı içermektedir ve biçimsel ve doğal olmak üzere iki tipe ayrılabilir. Bunlar, belli amaçlara ulaşmak için tasarlanmış ve planlanmış, belli yazılı kurallara bağlanmış ilişki ağı ve otorite hiyerarşisi anlamına gelen biçimsel örgüt ile kendiliğinden oluşan ve biçimsel olarak düzenlenmiş kalıplar etrafında gelişen kişisel ilişkiler düzeni anlamına gelen doğal örgüttür. Bu ayrım yalnızca bir soyutlamadır. Çünkü örgütler gerçek kişilerden oluşur ve her örgütte her zaman kağıt üzerindeki yazılı kuralların belirlediği çizginin ötesinde bir takım bireysel ilişkiler de (örneğin, arkadaşlıklar, çekememezlikler, çıkar grupları, çatışmalar, vb.) söz konusudur. Yazılı kurallar bir iskelet oluştururken, gerçek örgütte yaşayan ve dinamik ilişkiler yer almaktadır. Yazılı kurallar ne kadar ayrıntılı biçimde hazırlanırsa hazırlansın, örgütün günlük işleyişi sırasında ortaya çıkabilecek sorunların tümüne çözüm getirilemez ve daima kuralların bir takım somut olaylara çözüm getirmek üzere yorumlanması gerekmektedir. Bu sırada örgüt içerisinde fikir ayrılıkları da ortaya çıkabilir. Ancak bu türden fikir ayrılıkları beraberinde belli bir tartışmayı getireceğinden, örgütün değişen koşullar ve yeni ihtiyaçlar doğrultusunda gelişmesi de sağlanmış olur²⁸⁵. Bu açıdan örgüt, idari sistemi, içerisindeki gruplar ve üyeler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu ve bununla birlikte çevresel koşulların da etkilediği karmaşık bir ilişkiler bütünü olarak ortaya çıkmaktadır.

Örgüte ilişkin sistemli yorumlarda bulunan Max Weber, Robert Michels ve Talcott Parsons gibi sosyologlar ve yöneticilik üzerine düşünen Frederick Taylor örgütte yer alan ilişkileri bürokrasi, hiyerarşi, oligarşi, bilimsel yöneticilik gibi kavramlarla tanımlamışlardır. Örgütleri daha iyi anlayabilmek için söz konusu düşünürlerin görüşlerine kısaca yer vermek faydalı olacaktır. Çünkü bir örgüt olarak

²⁸⁵ A. Öncü, 1982, s. 36-37.

üniversiteden söz ederken birçok yazar *akademik oligarşi*, *akademik taylorizm*, *akademik hiyerarşi*, *üniversite bürokrasisi* gibi kavramlar kullanmışlardır. Bu gibi eleştirilerin temelini anlaşılabilirliği için köklerini sosyolojide bulan ana kavramlarının da anlaşılması gerekmektedir.

Modern zamanda birbirine son derece bağımlı hale gelmiş olan insanlar, gereksinimlerini karşılayabilmek için örgütler kurma yoluna gitmişlerdir. Bu gereksinimlerin hemen hepsi aslında hiç tanımadığımız başka insanlar tarafından karşılanmaktadır. Böyle bir durumda hem kaynaklar hem de etkinlikler arasında bir eşgüdüm sağlanması da kaçınılmaz hale gelmiştir. İşte bu eşgüdüm örgütler tarafından sağlanmaktadır. Öte yandan örgütler her zaman insanların yararına sonuçlar da doğurmazlar. Şöyle ki, örgütler birer toplumsal erk kaynağı olarak, bireylere belli dayatmalarda bulunabilirler. Örneğin, vergi veya harç ödemek gibi²⁸⁶.

19. ve 20. yüzyılın ünlü düşünürlerinden olan Marx, Weber, Michels gibi sosyologlar, o dönemde Avrupa toplumunun geçirdiği dönüşümü kavramlaştırmaya çalışırken örgütleri toplumsal düzenin kaçınılmaz birer parçası olarak ele almışlardır ve sosyal değişim ile ilişkilerine yoğunlaşmışlardır. Geleneksel toplumdan endüstri toplumuna geçişte, yeni toplumun yapısının kavramlaştırılması sorunu ve değişen toplum düzeninde siyasal güç dengesinin ortaya konulması ortaya şöyle bir soru çıkartmıştır: Büyük örgütler modern toplumda birer araç mı, yoksa kendi başlarına birer güç kaynağı mıdır²⁸⁷? Üç düşünür de *bürokrasi* kavramı üzerinde durmuş ve bürokrasiyi, toplumların tarihinde belli bir aşamanın ürünü olarak gören evrensel bir sosyal değişim modeli içinde ele almışlardır.

²⁸⁶ A. Giddens, 2008, s. 684-685.

²⁸⁷ A. Öncü, 1982, s. 18.

Bürokrasi sözcüğü, yazıhane veya çalışma masası anlamına gelen *bureau* ve Yunancada yönetmek fiilinden türetilen *cracy* sözcüğünün bileşiminden oluşur. Bu kavram ilk olarak 1745 yılında Moniseur de Gournay tarafından ortaya atılmıştır ve “resmi makamların yasası” anlamındadır. Bu terim önce yalnızca devletin resmi makamları için kullanılmış, daha sonra genel olarak geniş örgütleri ifade edecek şekilde genişlemiştir²⁸⁸.

Marx, döneminde giderek güçlenen devlet bürokrasisinin temel doğuş nedenini toplumdaki sınıfsal çatışmalara bağlamış ve devletin temelde egemen sınıfın bir baskı aracı olduğunu savunmuştur. Bu nedenle kamu bürokrasisi kapalı bir kutu görünümü verir ve yasalar, yönetmelikler, her tür düzenleyici işlem sıradan bir vatandaşın anlamasına olanak bırakmayacak şekilde karmaşık hazırlanır. Kurallar bir nevi kutsallaştırılmış olur ve her türlü işlem gizlilik içinde yürür. Dolayısıyla bürokrasi üretim süreci ile doğrudan bir bağlantısı olmadığı ve sosyal yapı ile arasında organik bir bağ da bulunmadığı için, toplum içinde parazit gibi bir görünüme sahiptir ve yabancılaşmanın aracıdır²⁸⁹.

Weber, modern örgütler konusunda ilk dizgesel yorumu yapmıştır ve modern toplumun bürokratik olmasının kaçınılmaz olduğunu savunmuştur. Onun bürokrasi üzerine düşünceleri, otorite teorisi ile bağlantılıdır. Weber otoriteyi, bir kişinin, başkalarının davranışlarını yönlendirebilmesi için kendi isteklerini dayatma olasılığı şeklinde tanımlamış ve geleneksel, yasal ve karizmatik olmak üzere üç türe ayırmıştır. Bu otorite türlerinin uygulanması sırasında ortaya çıkan yönetim örgütleri de içinde bulunduğu otorite tipine göre farklı ilkeler doğrultusunda biçimlenmektedir. Geleneksel otoritenin söz konusu olduğu sistemler, geleneklerle

²⁸⁸ A. Giddens, 2008, s. 685.

²⁸⁹ N. P. Mouzelis, 1967, s. 7-10.

belirlenmiş ve kişiye sadakat temeline oturmuş, otoritenin meşruyetinin geleneklere bağlı olduğu ve meşru otoritenin emirlerinin adeta kutsal olduğu yapılardır. Bu da, geleneksel otoritenin hakim olduğu ortamda yönetim örgütünün üst kademelerinin başkanın akrabaları ya da yakınlarının oluşturması anlamına gelir. Bürokratik sistem içerisindeki kişilerin seçimi aile kökeni, eş-dost ilişkileri gibi etkenlere bağlıdır ve memurun esas görevi üstlere hizmet ve sadakattir. Yasal otoritenin söz konusu olduğu sistemler yasal bürokratik sistemlerdir. Burada ise, akılcı kurallara ağırlık veren bir sistem söz konusudur. Otoriteyi elinde bulunduran kişiler yasalara göre atanır veya seçilir; sadakat yasalara yöneliktir. Bu türden otoritenin yansıması ise bürokratik sistemdeki her bir aşamanın yasal düzenlemelere bağlanması şeklinde olur. Atamalar önceden belirlenmiş yasalara göre ve belli niteliklere göre yapılır; memurların yetki ve sorumlulukları belirlenmiştir; her memur üstüne sadakatten çok yasalara sadakatten sorumludur²⁹⁰.

Weber'e göre örgütler doğaları gereği bürokratik olmaya eğilimlidir çünkü örgütler insanların ürettikleri mal ya da hizmetler arasında uzamsal ve zamansal olarak eşgüdüm sağlamanın birer yollarıdır. Weber ideal (saf) bürokrasi tipinin belli özelliklerini saymıştır.

“-Bürokrasi, en yüksek yetkenin tepede bulunduğu bir piramide benzer. Kararları eşgüdümlü olarak almayı olanaklı kılan ve tepeden tabana doğru yayılan bir emir komuta zinciri vardır. Bu hiyerarşideki her üst, bir astını hem denetler hem gözetler.

-Örgütün her kademesindeki memurların işlerini yazılı kurallar yönetir. Bu, bürokratik görevlerin yalnızca birer usul meselesi olduğu anlamına gelmez.

²⁹⁰ N. P. Mouzelis, 1967, s. 15-21; A. Öncü, 1982, s. 22-23.

Memuriyette yukarı doğru çıkıldıkça kurallar daha fazla durumu kapsayacak biçimde genişler ve yorumlanmaları esneklik ister.

-Memurlar tam gün çalışırlar ve düzenli maaş alırlar. Hiyerarşideki her işin belirli sabit bir ücreti vardır. Bireylerin örgüt içinde kariyer yapmaları beklenir. Terfiler yeteneğe, kıdem derecesine ya da her ikisinin bileşimine bağlı olabilir.

-Bir memurun örgüt içindeki görevleriyle dışarıdaki yaşamı arasında bir ayrım vardır. Memurun ev yaşamı işyerindeki etkinliklerinden farklı olduğu gibi, fiziksel olarak da ondan ayrılmıştır.

-Örgütün hiçbir üyesi işlettikleri maddi kaynakların sahibi değildir. Weber'e göre, bürokrasinin gelişimi, işçileri üretim yollarının denetiminden uzaklaştırmıştır. Geleneksel topluluklarda, çiftçiler ve zanaatkarlar genellikle üretim süreçleri üzerinde denetim sahibiydiler ve kullandıkları aletler kendilerine aitti. Bürokrasilerdeyse, memurlar çalıştıkları yazıhanelerin, oturdukları masanın ya da yazıhanedeki araç gerecin sahibi değildiler.”²⁹¹

Marx ve Weber'den sonra Robert Michels'in “Oligarşinin Demir Kanunu” olarak tanınan siyasal partileri konu alan çalışması ve bürokrasiye ilişkin fikirleri önemlidir. Weber'in öğrencisi olan Michels bürokrasi hakkında oldukça karamsar fikirler ileri sürmüştür ve oligarşik rejimlerin kaçınılmazlığı üzerinde durmuştur. Büyük bir örgüt eninde sonunda küçük bir yönetici azınlığın otoritesi altına girecektir ve geri kalan çoğunluğun bu yönetici azınlığı denetlemesi olanaksızlaşacaktır²⁹². Michels, siyasi parti örgütüne ilişkin olarak geliştirmiş olduğu bu kuramda, giderek büyüyen bir örgütün zamanla kendi kendini yönetmesinin olanaksızlaşmasını ve giderek daha hiyerarşik bir yapıya bürünmesini ele almıştır.

²⁹¹ A. Giddens, 2008, s. 686-687.

²⁹² R. Michles, **Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy**, Transaction Publishing (İngilizceye Çevirenler: Eden ve Cedar Paul), 1999, s.16-19.

Örgütün genişlemesi ile ortaya yeni yönetim sorunları çıkar ve bu sorunlar genellikle uzmanlaşmayı gerekli kılar. Örgütteki üyelerin çoğu bu uzmanlık isteyen becerilerden yoksun olduğundan ortaya hiyerarşik bir idari yapı çıkar. Hiyerarşik idari yapılarda, haber ve bilgi akışı en üst kademelere yöneldiğinden –gücün giderek merkezde toplanması-, en tepede bulunanların verdikleri kararlar sorgulanmamaya başlar. İç idari sorunlara karşı giderek ilgisizleşen yönetilenler ile uzman yöneticiler arasındaki uçurum zamanla artmaya başlar ve sonunda yöneticilik alışkanlığa dayanan bir hak niteliği kazanır, çoğunluk da örgütün siyasal sürecine yabancılaşmaya başlar. Örgütün tepesinde bulunan yöneticiler de iktidarlarını pekiştirmeye ve sürekliliğini sağlamaya çalışacaklardır²⁹³. Michels'in, gücün sürekli yukarı doğru akışının giderek bürokratikleşen bir dünyanın kaçınılmaz parçası olmasından ötürü oligarşinin demir yasası olarak ileri sürdüğü bu görüşü eleştiriye açıktır. Giddens'a göre, oligarşi ve bürokratik merkezîyetçilik arasındaki ilişkiler karmaşıktır. Örgütteki güç dengesinin örgüt büyüdükçe değişmesi her zaman geçerli bir olgu değildir. Daha küçük bir örgütte de giderek güç dengesi merkeze doğru kayabilir. Örneğin, çalışanların etkinliklerinin amirlerince her daim izlenebildiği küçük bir iş yerinde denetim, büyük örgütlere daha göre daha baskıcı olabilir. Örgütlerin boyutu büyüdükçe güç ilişkileri daha gevşek hale gelir. Buna ek olarak bürokrasinin uzmanlaşmayı gerektirmesi nedeniyle en tepedeki kişiler daha alt kademelerdeki kişilerin aldıkları idari kararlar üzerinde denetimlerini yitirirler²⁹⁴.

Weber ve Michels'in fikirleri, bürokrasi ve demokrasi arasında bir gerilimin var olduğunu göstermiştir. Modern toplumların gelişimiyle ilişkilendirilen ve karar alma etkinliğinin merkezileştirilmesini hedefleyen bürokrasi ve ikiyüz yılı

²⁹³ A. Öncü, 1982, s. 25.

²⁹⁴ A. Giddens, 2008, s. 692.

aşkın bir süredir devletlere damgasını vurmuş demokrasi çatışmaktadır ancak hiç biri diğerine üstün değildir²⁹⁵. Öte yandan bürokrasinin kötü olmadığını savunan düşünürler de vardır. Paul du Gay, bürokrasilerin tüm yurttaşlara eşit ve tarafsızca muamele edilmesi ilkesini de kapsayan önemli bir anlayışa sahip olduklarını savunmuştur. Üstelik, tarafsızlığı sağlayan bürokrasi giderek siyasileşen bir ortamda işlerin kamu yararı ve anayasal meşruluğu gözetilen bir sorumlulukla yerine getirilmesini sağlar. Gay, bu anlayışın, kamu hizmetlerinin siyasetçileri memnun edecek şekilde gerçekleştirilmesini isteyen bir anlayışla baltalandığını belirtmiştir²⁹⁶.

20. yüzyılda örgütlere ilişkin farklı bir yaklaşım ortaya koyan Frederick Taylor, Bilimsel Yöneticiliğin Prensipleri isimli bir eser yayınlamıştır. 19. yüzyıldaki düşünürler daha çok kamu bürokrasisi ve siyasal partiler üstüne yoğunlaşmışken 20. yüzyılda bürokrasi üzerine düşünceler endüstri kuruluşları ve onların iç dinamikleri üzerinden ilerlemiştir. Aslında bir mühendis olan Frederick Taylor, üretimin en alt düzeyinde işçi-makine ilişkilerinin düzenlenmesi ve bir işçinin belli bir zaman diliminde en çok işi çıkarabilmesinin ilkelerini ortaya koymaya çalışmıştır. Taylor gibi Gulick ve Urwick de 20. yüzyılda örgütlere ve bilimsel yönetime ilişkin çalışmalarda bulunmuş kişilerdir. Bu iki yazar örgütlerin daha çok üst kademeleri üzerinde durmuştur. Örgütün amaçlarını gerçekleştirilebilmesi için gerekli işlemlerin, birimler ve bireyler arasında en verimli biçimde nasıl bölüştürülebileceğini araştırmışlar ve ortaya bir takım ilkeler koymuşlardır. Benzer işlemler bir araya toplanmalıdır. Benzer işlemlerden kasıt ise, aynı amaca hizmet eden işlemler, aynı

²⁹⁵ A. Giddens, 2008, s. 726.

²⁹⁶ P. du Gay, **The Values of Bureaucracy**, New York, Oxford University Press (Editor: Paul du Gay), 2005, s. 1-6; A. Giddens, 2008, s. 691;

Karl Mannheim da bürokrasiye ilişkin çarpıcı bir ifade kullanmıştır:

“Bürokratik düşüncenin temel amacı, siyasetin sorunlarını, yönetim biliminin sorunları haline getirmektir... Bürokrasi düşüncesi bir politika bilimini reddetmez ancak onun sadece yönetim bilimi aracılığıyla var olabileceğini savunur. Karl Mannheim, *Ideology and Utopia*, Routledge, London, 1936, s. 105-106’den aktaran A. Giddens, 2008, s. 691.

müşteriye hizmet eden işlemler, aynı coğrafi bölgeye hizmet gerçekleştiren işlemler ve ortak süreçlerden yararlanan faaliyetlerdir. Örgütler bu ilkeler doğrultusunda birimlere ayrılır ve birimlerin kendi içlerinde ve birbirleriyle eşgüdümü ve denetleme birliği de hiyerarşi ilkesine göre düzenlenir. Her iş gören tek bir amire karşı sorumludur ve amirlerin denetimi ise kademelendirilmiştir²⁹⁷.

20. yüzyılın başlarındaki bilimsel yöneticilik akımı yüzyılın ikinci yarısından itibaren sarsılmaya başlamıştır ve insan ilişkilerini temel alan mutlu örgüt modeli akımı ortaya çıkmıştır. Bu akım, demokratik önderler yönetiminde, işbirliği içinde mutlu ve doyumlu işçilerin oluşturduğu, bir örgütten çok bir aileyi andıran bir işyeri ortamı önermiştir²⁹⁸.

Günümüzde örgütler artık tek başlarına değil, içinde buldukları sosyal çevre ile etkileşimleri doğrultusunda ele alınmaktadır. Üstelik örgüt çalışmaları yalnızca üretim, verimlilik gibi açılardan incelenebilecek fabrikalara yönelik değil, okullar, üniversiteler, dernekler, cezaevleri gibi birçok kuruluşa da yönelmiştir²⁹⁹. Araştırma ve incelemeler kurumsal açıdan çeşitlenmekle birlikte inceleme alanı da genişlemiş ve örgüt-çevre ilişkileri, örgüt-teknoloji ilişkileri gibi güncel alanlar da ortaya çıkmıştır.

2.1.3. Örgüt Türleri

Örgütler çeşitli açılardan sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmalardan öne çıkan bazılarına burada değinilmesinin önemi, üniversiteyi bir örgüt olarak ne şekilde değerlendirmemiz gerektiğine yardımcı olmasından kaynaklanır. Bu başlık

²⁹⁷ A. Öncü, 1982, s. 28-29.

²⁹⁸ A. Öncü, 1982, s. 30-31.

²⁹⁹ A. Öncü, 1982, s. 32.

altında örgütlerin sınıflandırmasına ilişkin öncelikle Parsons'un modelinden, sonra da Blau ve Scott'un sınıflandırmasından söz edilecektir.

Parsons, toplumun bütününe temel alan bir sınıflandırma yapmıştır. Genel toplumsal sistem açısından örgütler, uzmanlaşmış ve farklılaşmış işlevleri gerçekleştiren alt sistemlerdir. Bu açıdan bir toplumda, sistemin devamlılığını koruyabilmesi için dört farklı işlevin gerçekleştirilmesi gerekir. Örgütler de bu söz konusu işlevleri yerine getirmeleri bakımından, toplumsal işlev ölçütüne göre sınıflandırılır. Bu işlevler şunlardır:

1. Amaç / Hedef Belirleme İşlevi (goal attainment): Bu işlev, bir sistemin çevre ile ilişkilerinin düzenlenmesini ve çevredeki değişimleri uyarlamayı içerir. Her toplumsal sistem alt sistemlerden meydana geldiğinden, zincirleme bir sistemler silsilesinin her düzeyinde sistemin amaç ve hedeflerini gözden geçiren ve üst sistemin gereksinimlerindeki değişmeyi dikkate alacak örgütler gerekir. Bu örgütlerin işlevi yönlendirmedir ve toplumlarda siyasal işleve karşılık gelir. Bu açıdan amaç ve hedef belirleme işlevini yerine getiren örgütler siyasal kuruluşlardır.

2. Uygulama İşlevi (adaptive function): Bu işlev, bir sistemde belirlenmiş olan amaç ve hedeflere ulaşılabilmesi için gerekli kaynakların elde edilip, sistem içinde bir değişimden geçirilerek çevreye çıktı olarak verilmesini ifade eder. Bu işlevin yerine getirilmesini ise, ekonomik işlevi karşılayan iktisadi kuruluşlar sağlar.

3. Bütünleştirme İşlevi (integrative function). Bu işlev, bir sistem içerisindeki alt sistemlerin arasındaki eşgüdümü ve çevrenin gerekleri ile sistemin kaynaklarının bağdaştırılmasını sağlar. Parsons bu işlevin bir toplumda hukukun sahip olduğu işleve karşılık geldiğini belirtmiştir. Örgüt türü olarak ise, hükümet organları ve hukuki kuruluşlara karşılık gelmektedir.

4. Dokunun Gizli Devamlılığı ve Gerilimli Alanların Yönetimi / Koruma İşlevi (latent pattern maintenance and tension management): Bu işlev, sistemi oluşturan çeşitli öğeler arasındaki çatışmanın önlenmesi, sistemin devamlılığının sağlanmasına yöneliktir ve toplumdaki eğitim işlevine karşılık gelmektedir. Örgüt olarak ise, okullar, kiliseler, aile örnek olarak gösterilebilir³⁰⁰.

Parsons'un önemi örgütlerin içinde buldukları ve onları kapsayan topluma değinmesinden kaynaklanmaktadır. Yapmış olduğu sınıflandırmaya eleştiriler daha çok, belli bir işlev gereği belli bir alt sisteme dahil olan bir örgütün aynı zamanda başka işlevlerinin de olabileceği ve başka bir alt sisteme daha girebileceği yönünde olmuştur. Örneğin, bir siyasal partinin menfaatlerin birleştirilmesi, siyasal kültürün devamlılığını sağlama, yönetme ve siyasal devşirme gibi çeşitli işlevleri olabilir. Ya da bir şirketin işlevi sadece gerekli kaynakların elde edilip sistem içinde bir değişimden geçirilerek çevreye çıktı olarak verilmesi olmayabilir. Parsons'a getirilen temel eleştiri, bir örgütün hangi alt sisteme dahil edileceğinin kesin olarak belirlenemez olduğu yönündedir³⁰¹.

Örgütlere iliklin diğer bir sınıflandırma onları ana yarar kategorisine göre ayıran Blau ve Scott'un yapmış olduğu sınıflandırmadır. Bu sınıflandırmada ölçüt, örgütün hangi grupların yararını korumak amacıyla kurulduğudur. Bu iki yazara göre

³⁰⁰ A. Öncü, 1982, s. 39-40; T. Parsons, N. J. Smelser, **Economy and Society: A Study in the Integration of Economic and Social Theory**, New York, The Free Press, 1965, s. 39-53; T. Parsons, G. M. Platt, **The American University** Cambridge-Massachusetts, Harvard University Press, 1974, s. 396, 397.

³⁰¹ A. Öncü, 1982, s. 41; N. J. Smelser, "Epilogue" başlıklı kısımda, T. Parsons, G. M. Platt, 1974, s. 393; Smelser burada, örgütlerin kesin ve tek bir işlevi yerine getiriyor kabul edip, bir alt sisteme dahil etmenin zaten mümkün olamayacağını kabul etmiştir ancak her örgütün en azından bir çok işlevi olsa bile bunlardan birisinin daha baskın olduğunu belirtmiş ve Parsons'un tezini savunmuştur. Smelser, Parsons ve Platt'ın Amerikan Üniversitesi eserinde, genel olarak yükseköğretimin ve özel olarak da üniversitenin toplumdaki konumuna ilişkin yapmış olduğu değerlendirmelerde üniversitenin toplumdaki çatışan değerlerin ve birbiriyle yarışan ilkelerin kurumsallaştığı bir örgüt olduğunu belirtmiştir. Parsons ve Platt da özellikle üniversitenin karmaşık ve çok işlevli bir örgüt olduğunu vurgulamıştır. T. Parsons, G. M. Platt, 1974, s. 103.

örgütte dört farklı kategoride insanlar vardır. Bunlar, örgütün üyeleri, örgütün sahipleri ya da yöneticileri, müşteriler ya da örgütün sunduğu hizmeti tüketenler ve son olarak da örgütün içinde bulunduğu toplumun üyeleridir. İşte örgüt türleri, örgütün bu dört farklı gruptan hangisine öncelik tanıdığına göre belirlenebilir. Buna göre,

1. Ortak Yarar Kuruluşları: Bu türden örgütler her şeyden önce üyelerinin çıkarlarını korumak için kurulmuşlardır. Örneğin, sendikalar, kooperatifler ve meslek kuruluşları.

2. İşletmeler: Bu türden örgütler, öncelikli olarak kuruluş sahiplerinin yani sermayedarlarının çıkarlarını korumayı hedef edinmişlerdir. Örneğin bankalar, sigorta şirketleri gibi kuruluşlar.

3. Hizmet Kuruluşları: Bu türden örgütlerin temel amacı ve işlevi örgütün sunduğu hizmeti tüketenlerdir. Örneğin bir hastane, okul ya da bir kütüphane bu türden bir örgüttür. Ancak bir örgütte elbette tek bir yarar kategorisi yoktur. Bu türden örgütler elbette kendi çalışanlarının da çıkarlarını koruyacaklardır ancak temel işlev hizmetten yararlananlardır.

4. Toplum Yararına Yönelik Örgütler: Bu türden örgütlerin amacı geniş halk kitlelerinin yararını korumak ve onların amacına hizmet etmektir. Örneğin askeri kuruluşlar, polis teşkilatı, itfaiye teşkilatı ya da ceza evleri³⁰².

Blau ve Scott, örgütleri içinde buldukları toplumdan soyutlayarak ele aldıkları yönünde eleştirilmiştir. Örgütlerin içinde buldukları toplumun durumunu nasıl yansıttıkları sorunu cevapsız bırakılmıştır. Buna ek olarak örgüt içindeki yatay

³⁰² A. Öncü, 1982, s. 43,44; M. P. Blau, W. R. Scott, **Formal Organizations-A Comparative Approach**, San Francisco, Chandler Publishing Company, 1962, s. 45-58.

ve dikey farklılaşma ve iş bölümü gibi konulara da açıklık getirilmemiştir³⁰³. Ancak Blau ve Scott'un söz konusu farklı kategorideki örgütlere ilişkin farklı türden sorunların gündeme gelebileceğini belirtmesi ve örnekler vermesi³⁰⁴ bir örgüt olarak üniversite ele alınırken bazı durumlarda yol gösterici olacaktır. Şöyle ki özellikle temel işlev ve amacı bakımından yukarıdaki kategoriye göre hizmet kuruluşları kategorisinde sayılabilecek üniversitede yararlananlar öğrenciler olarak gösterilebilir. Böyle bir hizmet kuruluşunda genellikle hizmetten yararlananların, hizmetin kalitesini ölçmekten yoksun olmaları ve bu nedenle hizmetten yararlananların istismara açık oldukları belirtilmiştir. Örneğin, okul ve öğrenci ilişkisinde hangi eğitim programının öğrenci için uygun olacağına okul karar verecekti ve bu durumda okul yönetiminin öğrenci için en uygun programı seçeceği beklenir. Ancak her zaman böyle olmayabilir ve okul, öğrencinin hiç ilgi duymadığı bir programı uygulayabilir. Ya da hizmet kuruluşu, hizmet ilkesini gözden kaçırıp, kendi iç idari sorunlarını ya da kendi çıkarlarını ön plana alabilir. Örneğin, birer araç olan ve aslında düzeni sağlamak için düşünülen yönetmelikler, araç olmaktan çıkıp temel amaçmış gibi hizmeti kolaylaştırmaktan çok zorlaştırmak için ya da örgüt içi bir takım kişisel sürtüşmelerin aracı olarak kötüye kullanılabilir³⁰⁵. Örgüt temel işlevinden sapabilir.

³⁰³ A. Öncü, 1982, s. 48.

³⁰⁴ M. P. Blau, W. R. Scott, 1962, s. 49, 53, 55.

³⁰⁵ “Büyük bir hastane polikliniğinde görevli uzman doktoru on dakikalığına görebilmek için, dosya numarası edinmek, ücret yatırmak, bilgi fişi doldurmak gibi işlemlere saatlerini veren, bekleme salonlarında bütün gününü harcayan kişi, bu kuruluşun vatandaşa hizmetten çok eziyet etmeyi amaçladığından kaygılanacaktır. Devlet dairelerinde elinde dilekçe ile oda oda dolaşıp iş takip etmenin zorluklarıyla cebelleşen vatandaş ‘mevzuat’ denen şeyin yedi başlı bir canavar olduğuna inanacaktır.”, A. Öncü, 1982, s. 47;

Farklı kategorilerdeki örgütlerde farklı ve kendine özgü sorunların çıkması ve bunların incelenmesi açısından Blau ve Scott önemli. Örneğin, Toplum yararına örgütlerdeki sorun da bu türden örgütlerin ileride birer toplumsal baskı aracına dönüşebileceği tehlikesi de vardır. Özellikle askeri kuruluşlarda bu tehlike büyüktür. Çünkü bu tür kuruluşların dışarıdan halk tarafından denetlenmesi zordur. M. P. Blau, W. R. Scott, 1962, s. 55.

Örgütlerin içinde buldukları toplumdaki ayrı olarak değerlendirilmelerinin eksik sonuçlar doğuracağına yukarıda değinilmiştir. Bu açıdan bir örgüt ile içinde bulunduğu toplumun ilişkisi önemlidir. Çünkü toplumsal değişimler örgütleri de etkiler. Genel toplum açısından bir örgütün varoluş nedeni, belirli amaçlara hizmet etmesidir. Bu açıdan bir toplumdaki ihtiyaçlar değiştiğinde ortaya yeni örgütler çıkabileceği gibi, var olan eski örgütler de değişime uğrayabilir hatta kendilerine ihtiyaç kalmadığında ortadan kalkabilir³⁰⁶.

Örgütlerde genel amaç olarak da adlandırılan ve örgütün varlık nedeni olan, tüzüklerinde yazan **resmi amaçlar** ve buna ek olarak örgütün daha çok hangi faaliyete önem verdiğini ve nasıl bir çalışma programı izlediğini belirten **uygulamaya yönelik amaçlar** olmak üzere iki tür amacın varlığından söz edilebilir. Bunlardan resmi amaçlar zaman içinde açıkça değişmese de, uygulamaya yönelik amaçlar toplumsal değişimler ve ihtiyaçlar karşısında hızla değişebilir³⁰⁷. Örneğin günümüzde tartışılan araştırma üniversitesi olgusunu ele alırsak, bir üniversite yükseköğretim hizmeti sunmanın yanı sıra var olan uygulamaya yönelik amaçlarını genişletebilir ve yüksek lisans eğitime ağırlık verebilir. Ancak bu sırada üniversitenin yükseköğretim amacı değişmemektedir. Çünkü bu amaç üniversitenin resmi amacıdır. Öte yandan üniversitenin ne olduğuna ilişkin yapılan tartışmaların başında da bilgiyi üreten, işleyen, dağıtan bir kurum olarak salt bilim mi yoksa mesleki eğitim kurumu mu olduğu gelmektedir. Bir başka ifade ile resmi amaç olarak belirlenen yükseköğretim kavramının da niteliği zamanla içinde farklılaşan toplumsal koşullara göre değişebilir.

³⁰⁶ A. Öncü, 1982, s. 51.

³⁰⁷ A. Öncü, 1982 s. 52; Öncü, burada ülkemizden Halk Evleri örneğini vererek, bir örgütün zaman içinde nasıl değiştiğini incelemiştir. Öncü, 1930'lı yıllardan 1970'li yıllara değin Halk Evleri'nin resmi amacı değişmemekle birlikte onun uygulamaya yönelik gerçekleştirdiği işlevler zamanla silikleşmeye başladığı tespitinde bulunmuştur; s. 55-61.

Örgüt sosyolojisi çalışmaları alanında örgüt ve toplumsal ilişkilerine ilişkin yapılan araştırmalarda, örgütlerin toplumsal çevresi ile işlem çevresi arasında bir ayırım yapılmıştır³⁰⁸. Buna göre;

*“...toplumsal çevre, bir örgütün içinde bulunduğu toplumun özellikleri, ekonomik, sosyal, teknolojik, kültürel, vb. koşullardır. En geniş anlamıyla toplumsal çevre örgütün içinde bulunduğu toplumun sosyal yapısıdır. Bu sosyal yapının çeşitli özellikleri, toplumdaki tüm kuruluşları etkileyen ve şekillendiren ortak etmenlerdir. İşlem çevresi ise, bir örgütün uygulamaya dönük amaçlarının belirlenmesini ve gerçekleştirilmesini doğrudan doğruya etkileyen, örgütün ilişki içinde bulunduğu çeşitli kuruluş, kişi, grup ve kitlelerden oluşur. İşlem çevresindeki değişimler, bir kuruluşu doğrudan doğruya ve hemen etkiler. Toplumsal koşulların değişmesi ise, doyalı olarak ve işlem çevresi aracılığıyla etkisini gösterir...toplumdaki her değişimin zorunlu olarak her kuruluşu etkileyeceği söylenmez. Bir örgütün hangi toplumsal koşulların değişmesinden, ne oranda ve biçimde etkileneceği, işlem çevresine bağlıdır.”*³⁰⁹

Bu açıdan tüketiciler, örgüte kaynak sağlayanlar, rakipler ve düzenleyici ve denetleyiciler bir örgütün işlem çevresini³¹⁰ oluştururken, toplumsal çevre içinde, toplumun eğitim düzeyi, ülkenin siyasal sistemi, kamusal politikalar, toplumdaki değer sistemi gibi unsurları barındırır.

Üniversitenin yukarıda örgüt türleri açısından yapılan sınıflandırmada bir hizmet üreten kuruluş olduğuna değinilmişti. Bu nedenle genel olarak hizmet üreten örgütlerin özel durumuna değinmekte yarar vardır. Hizmet üreten örgütlerdeki hizmet çok karmaşık ve her durumun kendi içinde değerlendirilmesini gerektiren bir

³⁰⁸ A. Öncü, 1982,s. 62.

³⁰⁹ A. Öncü, 1982, s. 62.

³¹⁰ İşlem çevresi için bkz. A. Öncü, 1982, s. 62-67.

hastanenin ürettiği hizmetten, tekdüze ve rutin şekilde üretilen telefon idaresinin ürettiği hizmete kadar çeşitli şekillerde olabilir. Ancak üretilen hizmetin tekdüzeliği ya da karmaşıklığına göre örgüt içerisinde değişen bir takım tespitler yapılmıştır:

-Bir örgütün gerçekleştirdiği hizmetler ne kadar tek düze ise, örgüt üyelerinin gerçekleştireceği işlemler de o ölçüde yazılı kurallarla en ince ayrıntılarına kadar düzenlenir. Faaliyet tek düze ise görevlilere düşen, soyut yasal düzenlemeleri somut duruma uygulamaktan ibarettir ve görevlilerin takdir alanı sınırlıdır. Yasal düzenlemelerin boş bıraktığı alanlarda ya da görevlilerin önüne yasal düzenleme kapsamına dahil olmayan bir durum çıktığında ise, belli bir onay zinciri aracılığıyla alt kademedeki görevlilerin kararlarının üst kademedeki görevlilerce denetlenerek uygulanması yoluna gidilir.

-Bir örgütün gerçekleştirdiği hizmetler ne kadar tek düze ise karar verme süreci o oranda merkezileşir. Örgütün amaçları, gelişmesi ve korunması ile ilgili kapsamlı ve uzun vadeli kararlar örgütün politikasını oluşturur ve üst kademelerce alınır. Bir başka ifade ile örgütün gerçekleştirdiği tek düze hizmet az oranda bir uzmanlık gerektirdiğinden çoğu karar merkez tarafından alınır.

-Bir örgütün gerçekleştirdiği hizmetler ne kadar tek düze faaliyetlerden oluşuyorsa uzman mesleklerde eğitilmiş görevli oranı o ölçüde azalacaktır. Çünkü belli standart usuller tanımlanarak kalıplaşmış işlerde belli bir uzmanlık gerekmez ve işin uygulaması için gerekli teknik bilgi yazılı kurallarla oluşturulmuştur³¹¹.

Hizmetlerin karmaşık olduğu, uygulamanın sürekli değiştiği, her durumda kendine özgü çözümlerin gerektiği türden hizmetler sunan bir örgütte ise durum daha farklı olacaktır. Görevlilerin takdir alanı daha geniş olacak, merkezileşme daha az

³¹¹ A. Öncü, 1982, s. 88-89.

olacak ve uzman sayısı çok olacaktır. Karar verme yetkisi durumlara göre belirli uzmanlara ait olacaktır. Örneğin bir hastanede başvuran hastaya ne tür tedavi uygulanacağı önceden yazılı kurallarla düzenlenemez, uygulanacak işlemler karmaşıktır ve uzmanlık gerektirir³¹².

Sonuç olarak bir örgütün sunduğu hizmetin niteliğine göre onun merkeziyetçi ya da adem-i merkeziyetçi yapısı değişebilecektir. Merkeziyetçi bir örgütte esneklik az olmasına ve bu türden örgütlerin daha kapalı örgütler olmasının yanında, eşit işe eşit uygulama, güvenilirlik, süreklilik gibi olumlu sonuçlar da ortaya çıkar. Ancak yine de buradan, hizmet türünün karmaşık olduğu örgütlerdeki yapının esnek olduğu sonucu kesin olarak çıkartılamaz³¹³. Örneğin Payaslıoğlu Türk üniversiteleri ile ilgili olarak 1960'lı yıllarda şu tespitleri yapmıştır:

“Payaslıoğlu (1962) büyük ve eski Türk üniversitelerinde akademik konuların yüksek eğitimin tarihsel gelişimi ve evrensel tanımına uygun olarak, öğretim üyeleri tarafından değerlendirilip karara bağlanması ilkesinin benimsendiğine işaret etmektedir. Bu ilke doğrultusunda üniversiteler, seçimle iş başına gelen çeşitli kurullar tarafından yönetilir. Üniversite düzeyinde yönetim ve eşgüdüm sorumluluğunu üstlenen üç yetkili organ, Rektör, Üniversite Senatosu ve Üniversite Yönetim Kurulu seçim esasına göre düzenlenmiştir. Rektörün görev süresi iki yıldır. Her dönem farklı bir fakülleden olmak üzere, Fakülte Profesörler Kurullarının ortak bir toplantısında rektör seçilir. Üniversite Senatosu gene seçimle gelen üyelerden oluşur. Üyeleri her fakültenin profesörleri arasından seçilen iki temsilci ile dekanlardır. (Fakülte dekanları ise gene her fakülte içindeki profesörler arasından seçimle görev başına gelirler.) Üniversite senatoları büyük ve sık sık

³¹² A. Öncü, 1982, s. 90.

³¹³ Bu tıpkı idare hukukunda merkeziyetçiliğin ve adem-i merkeziyetçiliğin olumlu ve olumsuz yanlarının bulunması gibidir.

toplanması zor kurullar olduğundan, esas yürütme işlemi, Üniversite Yönetim Kurullarına düşmektedir. Üniversite Yönetim Kurulunun üyeleri, Rektör, dekanlar ve Üniversite Genel Sekreteridir. Rektör ve dekanlar değiştikçe, üniversite yönetim kurulunun üyeleri de değişmektedir.

Payaslıoğlu bu sistemin, bir üniversitenin kendi öğretim üyeleri tarafından, ortaklaşa ve demokratik biçimde yönetilmesi esasına dayandığını belirtmektedir. Ancak bu demokratik yönetim sistemi, verimlilik ve etkinlik bakımından çok güçsüz olmaktadır. Kısa bir süre için belli kurullarda görev alan üyeler, uzun vadeli, köklü değişimleri getirecek kararları almaktan kaçınmaktadırlar. Hemen her önemli karar, üniversite içindeki farklı gruplardan birinin çıkarlarına ters düşeceğinden, uzlaştırıcı tutum bütün organlara galip gelmektedir. Bu nedenle hem kararların alınması zor ve uzun tartışmalar getirmekte, zaman kaybına yol açmakta, hem de sonunda en az değişmeyi gösteren, en az iki kişiyi gücendiren karar öncelik kazanmaktadır. Payaslıoğlu, üniversite düzeyindeki yönetimin etkisizliği ve yavaşlığı sonucunda fakülteler arası eşgüdümün hemen hemen olanaksız hale geldiğini vurgulamaktadır. Böylece, kanunlarda belirtilen üniversite bütünlüğünün yerini, şehrin çeşitli yerlerine dağılmış, aralarında çok sınırlı ilişkiler olan, otonom fakülteler dizisine bıraktığını görüyoruz. Bu eğilim, fakülteler büyüdükçe, öğrenci ve öğretim elemanı sayısı arttıkça, daha belirginleşmekte; üniversite düzeyindeki köklü değişimler getirecek kararlar alınmaması, hükümet çevrelerinden tepeden inme bazı müdahaleleri kolaylaştırmaktadır.”³¹⁴

Üniversitenin kurumsal analizi yapılırken sosyolojinin verilerinden yararlanmak ve üniversiteyi sosyolojik açıdan bir örgüt olarak incelemek onun

³¹⁴ A. Payaslıoğlu, “The Older Turkish Universities” (Der. C. H. Dodd) Studies in University Government and Administration, Ankara, M.E.T.U, 1962’den aktaran, A. Öncü, 1982s. 94-95.

karmaşık yapısını daha açık bir şekilde ortaya koyacaktır. Bununla birlikte Payaslıoğlu'nun yukarıdaki tespitleri de teorik alana ilişkin bilginin uygulama alanında ne kadar farklı sonuçlar doğuracağını bir kanıttır.

2.1.4. Örgüt Olarak Üniversite

Planlanmış ve belli birer amaca sahip sosyal yapılar olan örgütler, üyeler arasında işbölümü, emir-kumanda zinciri ve haberleşme ağının yazılı kurallarca belirlendiği birer birimdir. Üniversite de her şeyden önce yukarıda değinilen örgüt türlerine göre hizmet üreten bir örgüttür. Ancak üniversitenin, sahip olduğu amaçlar ile ürettiği hizmetin karmaşık ve çok yönlü olması nedeniyle, örgüt türlerine ilişkin yapılan sınıflandırmalardan belli birisine dahil edilmesi kolay değildir.

Üniversitenin sahip olduğu ve olması gereken amaçları ilk ortaya çıktığı zamandan beri iki nokta arasında tartışılmıştır. Bunlardan biri üniversitenin topluma hizmet etmesi ve bu doğrultuda meslek öğreten bir kurum olması yani öğretime ağırlık vermesi, diğeri ise doğrudan salt bilime hizmet etmesi yani araştırma olgusuna ağırlık vermesi olmuştur. Bu iki ana nokta arasında üniversitenin ağırlık verdiği alan da sürekli olarak çeşitli devletlerde ve zamanlarda değişiklik göstermiştir. Bununla birlikte doktrinde de üniversitenin amaçlarının ne olması gerektiği en çok tartışılan konulardan birisidir. Çünkü söz konusu amaçlara göre üniversitenin yapısı da değişmektedir.

Üniversite tarihine bakıldığında çok kaba hatları ile kronolojik olarak birbirini takip eden üç farklı kuşak üniversitenin varlığından söz edilir. Bunlardan birinci kuşak üniversiteler ortaçağ üniversiteleridir. Ortaçağ Avrupası'nda evrensel

gerçeklerin gelecekte topluma önderlik edecekleri öğretilmesi başlıca hedef olmuştur. Bu dönemde model üniversite Paris Üniversitesi olmuştu. İkinci kuşak üniversiteler, köklerini rönesanstan alan ve Humboldt'un geliştirdiği ideal doğrultusunda oluşmuş akılcı bir üniversitedir. Akıl çağındaki bu üniversitelerin hedefi ise bilgi yaratmak olmuştur ve bilimsel araştırmacılarından oluşan yeni bir seçkinler topluluğu oluşmaya başlamıştır. Bu dönemdeki model üniversite Berlin'deki Humboldt Üniversitesi'dir. Üçüncü kuşak üniversiteler ise günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle şekillenen ve hedefleri genişleyen girişimci bir üniversitedir. Üçüncü kuşak üniversiteler henüz net olarak şekillenmediyse de Cambridge Üniversitesi'nin model olarak gösterilmektedir ve üniversitenin dijital çağa uygun olarak hareket ettiği belirtilmektedir³¹⁵.

Üç Kuşak Üniversitenin Belirleyici Nitelikleri			
Üniversite	Birinci Kuşak Üniversite	İkinci Kuşak Üniversite	Üçüncü Kuşak Üniversite
Hedef	eğitim	Eğitim + Araştırma	Eğitim + Araştırma + Bilginin Kullanımı
Rol	Hakikati savunma	Doğayı keşif	Değer yaratma
Yöntem	Skolastik	Modern bilim, tek bilim dallı	Modern bilim, tek bilim dallı + disiplinlerarası
Yaratılan	profesyoneller	Profesyoneller + Bilim İnsanları	Profesyoneller + Bilim İnsanları + Girişimciler

³¹⁵ J. G. Wissema, **Üçüncü Kuşak Üniversitelere Doğru-Geçiş Döneminde Üniversiteleri Yönetmek**, 1. baskı, Özyeğin Üniversitesi Yayınları, Eylül 2009, s. 3-30; Tablo için kaynak: J.G. Wissema, 2009, s. 29.

Yönelim	Evrensel	Ulusal	Küresel
Dil	Latince	Ulusal Diller	İngilizce
Örgütlenme	Nationes, Fakülteler, Kolejler	Fakülteler	Üniversite Enstitüleri
Yönetim	Şansölye	(yarı zamanlı) Akademisyenler	Profesyonel Yönetim

Tarihsel olarak değişen amaçları doğrultusunda yapılan yukarıdaki sınıflandırmanın yanında birçok yazar karşılaştırmalı çalışmalar yaparak üniversiteler için belli gruplar öngörmüştür. Temel olarak Lyman Abbot 1906 yılında üniversiteleri üstlendikleri akademik görevin niteliğine göre üç gruba ayırmıştır. Bunlar, insanın gelişimine odaklanan İngiliz üniversiteleri, bilime odaklanmış Alman üniversiteleri ve sosyal gelişmeye odaklanmış Kuzey Amerikan üniversiteleridir³¹⁶. Yine buna benzer olarak Giner de Los Rios, 1916 yılında, Alman araştırma odaklı üniversiteleri, İngiliz eğitim odaklı üniversiteleri ve Fransız mesleki uzmanlaşma odaklı üniversiteleri olmak üzere üçlü bir grup öngörmüştür.³¹⁷ Alfonso Cabal ise üniversitelerin genel olarak yine, Alman, İngiliz ve Latin olmak üzere üç gruba ayrılabilceğini belirtmiştir. Bunlardan ilki olan Alman modeli üniversite, Almanca konuşulan coğrafyadaki okullardır ve genel olarak Alman üniversitelerinden etkilenmişlerdir. Almanya, İsviçre, Avusturya, Macaristan, Almanca konuşan kesimdeki İsviçre ve İskandinav ülkelerindeki üniversiteler sistem olarak araştırma

³¹⁶ F. Rudolph, **The American College and University: A History**, Vintage Books, New York, NY, USA, 1965, s. 356'dan aktaran: A. B. Cabal, 1993, s. 29.

³¹⁷ F. Giner de Los Rios, **La Universidad española: Obras Completas de Francisco Giner de Los Rios** (Vol. II), University of Madrid, Madrid, Spain, 1916, s. 108'den aktaran: A. B. Cabal, 1993, s. 29.

odaklıdır ve Alman modelini benimsemiştir. Bu üniversitelerde araştırma ve bilim insanları yetiştirme ön plandadır. İngiliz üniversite modeli, Oxford ve Cambridge üniversitelerinde kendini bulmuştur ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne de model teşkil etmişlerdir. İngiliz modeli üniversiteler ise, saf bilimsel olmaktan çok, yaşamın değişik alanlarında geçerli olmak üzere öğrencilerini eğitmeye odaklanmıştır. Daha çok entelektüel bir nitelik üzerine yoğunlaşmışlardır. Latin modeli üniversiteler ise, Fransa, Belçika, İsviçre, İtalya, Portekiz, İspanya gibi ülkelerdeki üniversiteleri etkilemiştir ve ağırlık noktası uzmanlaşma olmuştur³¹⁸. Yine dikkate değer bir sınıflandırma Jacques Dreze ve Jean Debelle'in 1968 yılında yapmış olduğu beşli bir sınıflandırmadır. Buna göre, Alman, İngiliz ve Fransız tipi üniversiteler, amaçlarının ağırlık noktaları farklı olsa da “temel üniversite” modelini yansıtmakta, buna karşılık, Kuzey Amerika ve Sovyet üniversiteleri ise, “türemiş üniversite” modelini yansıtmaktadır. Kuzey Amerika üniversiteleri İngiliz üniversitelerinden türemiş, daha çok topluma hizmete odaklanmış ve pragmatisttir; Sovyet üniversiteleri Alman ve Fransız modelinden etkilenmiştir. Bu yazarlar ilk gruptaki temel üniversiteleri “maneviyatın üniversiteleri”, ikinci gruptaki türemiş üniversiteleri de “gücün üniversiteleri” olarak adlandırmıştır³¹⁹.

Üniversiteler bu şekilde birçok açıdan sınıflandırılmışsa da temel tartışma noktası hep iki uç arasında olmuştur. Bunlar, idealizm ve faydacılık düşüncelerinin birer ürünü olan saf bilime hizmet etmek ve gerçeği araştırmak, insanın kişisel gelişimini ön plana çıkartmak ile sosyal bir sorumluluk altında topluma hizmet etmektir.

³¹⁸ A. B. Cabal, 1993, s. 30.

³¹⁹ J. Dreze, J. Debelle, **Conceptions de L'université**, Editions Universitaires, Paris, France, 1968'den aktaran, A. B. Cabal, 1993, s. 30.

Üniversitenin bir örgüt olarak ele alınması sırasında cevaplanması gereken bazı sorular vardır. Bu soruları şöyle sıralayabiliriz. Bir üniversite kimlerden oluşur? Üniversitesin ürettiği hizmetin türü nedir? Üniversitenin organik olarak yapısı nasıldır? Üniversitenin iç işleyişinin görünümü nedir? Üniversite ve çevre ilişkilerinin görünümü nasıldır?

19. yüzyılda Heidelberg Üniversitesi kendisini tanımlarken “üretken akademik cumhuriyet” (productive scholarly republic³²⁰) kavramını kullanmıştı. Bunun nedeni üniversitenin tıpkı bir cumhuriyette olduğu gibi, sorumlu yurttaşlar tarafından kendi kendini yönetmesi ve adeta birer yurttaşlar topluluğu gibi hareket etmek istemesiydi. Bundan 200 yıl öncesinde ortaya çıkmış bile olsa Alman üniversitelerinin bugünkü hukuki yapısı hala Humboldt’un temel felsefesini taşımaktadır. Alman üniversiteleri yukarıda bahsedilen üç kuşak üniversite anlayışının örtüştüğü bir gelişim çizgisi yaşamışlardır. Bu doğrultuda, üniversitenin kimlerden oluştuğu sorusu Almanya’da tarihi sırasıyla üç farklı üniversite anlayışını doğurmuştu. Bunlar *Ordinarienuniversitaet*, *Gruppenuniversitaet* ve *Raeteuniversitaet* türleridir. Söz konusu üç farklı tür, üniversitenin değişen amaçlarını da yansıtmaktadır.

Profesörlerden oluşan ve profesörlerin yönetiminde olan, onların ağırlıklı olduğu *Ordinarienuniversitaet* anlayışı Humboldt’çu üniversite anlayışının temel özelliğidir. Humboldt üniversite modelinin örgütsel olarak ilk gerçekleştiği yer 1811 yılında Berlin Üniversitesi’dir³²¹. Bu üniversite 19. yüzyıldan sonra da tipik Alman üniversitesinin bir modeli olmuştur. Örgütsel olarak bu üniversitenin içyapısı, devlet

³²⁰ Cumhuriyet sözcüğünün Latince res publica’dır ve bu sözcük yurttaşlar anlamına gelmektedir. S. Audier, **Cumhuriyet Kuramları**, 1. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 13; Heidelberg Üniversitesi hakkında bkz. <http://www.uni-heidelberg.de/university/welcome/history.html> erişim tarihi: 12.01.2011.

³²¹ Bu üniversite II. Dünya savaşıdan sonra Humboldt Üniversitesi olmuştur.

idaresi ve üniversitenin kendi idaresinden oluşan iki başlı bir yapı sergilemekteydi. Burada önemli olan husus Humboldt Üniversitesi'nin kendi kendini yaratmış akademik bir kişi topluluğu (Korporation) değil, devletin bir uzantısı biçiminde, devletin bir etkinliği olmasıydı. Üniversiteyi kurma ve örgütünü oluşturma gücü, bütçeye hakim olma ve diğer idari işler, devlet tarafından gerçekleştirilmekteydi. *Ordinarien* kavramı aslında sıradan, tam zamanlı profesör anlamına gelmektedir ve trafik kavramı bir şehir için neyi ifade ediyorsa tam zamanlı profesör de bir üniversite için o derece önemlidir. Bir başka ifade ile üniversitenin temelini söz konusu tam zamanlı profesörler oluşturmaktadır. Ordinarienuniversitaet anlayışı, tam zamanlı profesörlerin akademik yaşamda ve üniversitede baskın karakterde olduğu bir yapılanmayı ifade etmektedir. Bu model özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından profesörler hegemonyası olduğu yönünde eleştirilmiştir ve üniversitenin yalnızca profesörlerden oluşan bir kurum olmadığı dile getirilmiştir³²².

İkinci tür üniversite anlayışı 1968 yılında ortaya çıkmış *Gruppenuniversitaet* anlayışıdır. Bu anlayış özellikle üniversitenin yalnızca profesörlerden oluşan bir kurum olmadığını, öğrencilerin, doçentlerin ve üniversitede çalışan diğer elemanların da üniversitenin bir parçası olduğunu savunmaktadır³²³. 1968 yılı Almanya'da üniversite için dönüm noktası olmuştur. Eyaletler sırayla kendi yasalarında üniversitelerinin örgütsel yapısını oluşturmuşlardır. Bazı yerlerde üniversite yönetmelikleri için hala bakanlıkların gücü söz konusu olsa da, savaş sonrası dönem bitmiş ve üniversitelerde tamamen bir 68 dönemi hakimiyeti

³²² T. Oppermann, "Ordinarienuniversitaet-Gruppenuniversitaet-Raeteuniversitaet", **Wissenschaftsrecht, Beiheft 15, Die janusköpfige Rechtsnatur der Universitaet-ein deutscher Irrweg?**, Tübingen, Mohr Siebeck, 2005, s. 4-5.

³²³ A. Ortman, "Die Gruppenhochschule und die Wissenschaftsfreiheit, Oder: kann die Demokratiesierung der Hochschule grundgesetzwidrig sein?", **Forum Recht, Heft 1**, 2009, erişim adresi: <http://www.linksnet.de/de/artikel/24687>, erişim tarihi: 15.01.2011.

başlamıştır. Yalnız 68 sonrası dönemde üniversitenin ikili doğası, yani hem kendi başına akademik bir kişi birliği olması niteliği hem de devletin yükseköğretim etkinliğini yürüten bir kurumu olması niteliği devam etmiştir ve hatta devletin üniversite üzerindeki sahip olduğu söz hakkı gücünü korumuştur. Ancak bir örgüt olarak yapısı değişmiş, üniversite içine bilim kavramı dışında demokrasi kavramı da girmiştir. Bu yeni zaman dilimi üniversite içi karar alma mekanizmalarının demokratikleşmesine yol açmıştır³²⁴. Grup üniversitesi anlayışı ile birlikte daha önce yalnızca belli bir kesime açık olan yükseköğretim, herkesin ilgi duyduğu, herkese açık olan bir alan haline gelmiştir. Bu gelişmelerle birlikte üniversite artık kitle üniversite şeklinde bir dönüşüme girmiştir. Yükseköğretime kayıt yaptıran öğrenci sayısındaki hızlı artış sonucu eğitimin niteliğinin düşeceğinden ve üniversitelerin birer mesleki eğitim veren kuruma dönüşeceğinden korkulmuştur. Bu doğrultuda grup üniversitesi anlayışı nedeniyle, üniversitenin sahip olduğu ödevlerini yerine getirmekte zorlanacağı eleştirisi yapılmıştır³²⁵.

Üçüncü tür olarak adlandırılan ve 1998 yılından itibaren gündeme gelen üniversitenin yeni örgütsel yapısında ise ağırlık noktasını üniversite konseyi (heyet / meclis) oluşturmaktadır. Bu nedenle bu üniversiteye de *Raeteuniversitaet* denmiştir. Bu türden üniversiteler heyetlerin ya da konseylerin yönetimindeki üniversitelerdir. 1998'den itibaren Almanya'da gerçekleştirilen reformların altındaki neden özellikle kamuoyunun Alman üniversitelerinin uluslararası alandaki imajlarından ve

³²⁴ A. Ortman, 2009, erişim yeri: <http://www.linksnet.de/de/artikel/24687>, erişim tarihi: 15.01.2011; 1961 ve 1965 yıllarında Alman Sosyalist Öğrenci Birliği (Sozialistischen Deutschen Studentenbundes-SDS), 'Demokraside Üniversite' başlıklı yazılar yayınlamışlardır. Bu yazılarda özellikle profesörlerin değil, her grubun aktif katılım içinde olduğu bir grup üniversitesi modeli çizilmiştir ve dönemin koşullarına uygun olarak üniversitenin ve bilimin politikadan ayrı düşünülmemeyeceğini ve bunların devletin daha iyiye gitmesi için birer araç olarak kullanılması gerekliliğinden de söz edilmiştir. Bu konuda, W. Nitsch, **Hochschule in der Demokratie, Kritische Beiträge zur Erbschaft und Reform der deutschen Universitaet**, Berlin, 1965. Yazar SDS'nin yayınlamış olduğu düşünce yazılarını geliştirmiş ve bu konuda bir çalışma yapmıştır.

³²⁵ T. Oppermann, 2005, s. 9.

konumlarından hoşnutsuz olmalarıydı. Özellikle vakıf üniversitelerinin çoğalması ile birlikte üniversitede faaliyet alanları yapısına göre bir uzmanlaşma gündeme gelmekteydi. Bunun örneği olarak Baden-Württemberg eyaletindeki 2005 yılındaki Üniversite Yasası değişikliği³²⁶ verilebilir. Böylece yeni dönemde “işletme üniversitesi” (management-Universitaet) ya da “üniversitenin ekonomikleştirilmesi” gibi kavramları ortaya çıkmaktadır. Bu da üniversitelerdeki gelişim ve reformların adeta birer şirketin gelişim programı gibi değerlendirilmeye başlanmasına yol açmıştır. Heyet üniversitesinin (Raeteuniversitaet) temel organı üniversite heyetidir (Hochschulrat). Bu organın temel görevleri ise daha çok finans meseleleri, geleceği planlamak ve üniversitenin genel yönetimi ile ilgilidir. Baden-Württemberg eyaletinin Üniversite Yasası’na göre ise söz konusu heyet üniversitenin rektörünü de seçmekle yükümlüdür. Buna karşılık senato ise ana organ olma özelliğini yitirmiştir³²⁷. Almanya’da üniversitenin yapısı ile ilgili olarak meydana gelen değişikliklerin, özellikle “yeni kamu yönetimi” anlayışı çerçevesinde oluşturulduğu savunulmaktadır³²⁸. Yeni kamu yönetimi³²⁹, özel sektör yönetim stratejilerinin kamu yönetimi alanında uygulanmasını öngören, 1980’lerden itibaren ortaya çıkmış (özellikle ABD’de bir takım skandallar sonucunda hükümetlere ve kamu sektörüne duyulan güvenin yitirilmesi sonucu tartışılmaya başlanan), temelde rekabet, verimlilik, sosyal eşitliği hedefleyen, sınırlı kontrol, yönetsel açıdan özerklik,

³²⁶ [http://mwk.baden-wuerttemberg.de/service/presse/pressemitteilungen/presse-detailseite/?tx_ttnews\[tt_news\]=805&cHash=a6fd335f5b9bdba7d3132c3b408aca61](http://mwk.baden-wuerttemberg.de/service/presse/pressemitteilungen/presse-detailseite/?tx_ttnews[tt_news]=805&cHash=a6fd335f5b9bdba7d3132c3b408aca61) ; erişim tarihi: 18.01.2011.

Bu değişiklikte göze çarpan temel değişim, üniversite yönetiminin köklü bir değişimden geçmiş olmasıdır. Yönetim kurulu (üniversite heyeti-Hochschulrat) ve denetim kurulları oluşturulmuştur. Bu kurullar rektörü bile seçmektedir.

³²⁷ T. Oppermann, 2005, s. 10-12.

³²⁸ U. Schimank, “New Public Management and the Academic Profession: Reflections on the German Situation”, *Minerva*, 2005, Vol.43, s. 361-376.

³²⁹ M. A. Özer, “Günümüzün Yükselen Değeri: Yeni Kamu Yönetimi”, *Sayıştay Dergisi*, Ekim-Aralık 2005, S.59, s. 1-44; <http://www.savistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der59m1.pdf> ; erişim tarihi: 26.01.2011.

idarenin faaliyet alanında küçülmek, yönetim ideolojisi teorisini (managerialism) kamu alanında uygulamak, girişimci mantığını ve ilkelerini kamu yönetimi alanına taşımak, hiyerarşiyi azaltıp yerelleşmeyi sağlamak, bürokrasiyi azaltmak ve özelleştirme gibi ilkelere dayanmaktadır. Bu anlayış kamu sektöründeki örgütlere hızla uygulanmaya başlamış ve bu doğrultuda üniversitelerin genel örgütsel ve idari yapılarında köklü değişimlere gidilmeye başlanmıştır. Özellikle bütçe ve personel yönetimi konusunda bir kuralsızlaştırma ve serbestleştirme (deregulation) faaliyetine giden Alman hükümeti, tıpkı Türkiye’de³³⁰ olduğu gibi “üniversitelere daha çok özerklik” başlığı ile hareket etmektedir. Ancak söz konusu özerkliğin, akademik olarak üniversiteyi daha çok bağımlı hale getireceği ve yükseköğretim alanının yeni kamu yönetimi ilkeleri altında esas anlamını yitireceği ileri sürülmektedir³³¹.

Türkiye’de üniversitenin bir örgüt olarak geçirdiği gelişim çizgisi biraz daha farklı ama genel hatları ile benzer bir düzeyde olmuştur. Bilindiği gibi Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda mevcut üniversite anlayışı batılı bir felsefeye dayandırılmış ve üniversite daha çok topluma ve devlete hizmet üreten bir kurum olarak tanımlanmıştır. Kurumsal açıdan göze çarpan en önemli husus devletin üniversitenin yönetici organlarının oluşumundaki doğrudan etkisidir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye’de üniversitelerde Alman modeli temel alınmıştır. Yani, profesörler üniversitenin temeli olmuş ve kürsü sistemi kurulmuştur. Yine 1960-1973 tarihleri arasında Dünya’da yaşanan gençlik hareketi Türkiye’de de hissedilmiş ve üniversite içinde demokratik bir yapılanmanın gerekliliği

³³⁰ Türkiye’de üniversite özerkliği denildiğinde üniversitelerin idari olarak daha bağımsız ve devletin müdahalesinden uzak olmaları gerektiği hemen her konferans ve bildiriye ileri sürülmektedir. 2007 tarihli YÖK Strateji Raporu’nda da “Üniversite Özerkliği” ve “Yükseköğretimin Yönetimi/Yönetişimi” başlıklı bölümlerde değişen paradigma ortaya konulmuştur. Bkz. T.C. Yükseköğretim Kurulu, Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi, Ankara, Şubat 2007.

³³¹ U. Schimank, 2005, s. 365.

vurgulanmıştır³³². 1973 reformuyla birlikte üniversite yönetim konusunda daha demokratik ve üniversite içindeki grupların temsilcilerinin de (asistan ve öğrenciler) karar alma mekanizmalarına oy hakkı ile katılımını öngören düzenlemeler getirilmiştir. Bu dönemde üniversitenin bir grup üniversitesi anlayışına dayandığı söylenebilecektir. Öte yandan Alman grup üniversitesi modeline benzemekle birlikte, bu reform dönemindeki üniversitenin aslında kendine özgü, “özgün Türk modeli” olduğu söylenebilir³³³. Ancak bu dönem uzun sürmemiş ve 1980 askeri darbesinin ardından gelen yeni anlayış kendine özgü ve oldukça merkezîyetçi bir yapıdaki yeni üniversite anlayışını ortaya çıkartmıştır. Bu model aslında Türkiye’de üniversitenin model olarak Amerikan üniversiteleri modelini temel aldığı ve özellikle Dünya genelinde değişen yükseköğretim anlayışından etkilendiğinin de bir göstergesidir. Öğrenci ve araştırma görevlileri bir önceki dönemde kazanmış oldukları hakları yitirmişlerdir. Özellikle öğrencilere karşı bir güvensizlik baş göstermiş ve öğrencinin üniversitenin temel ögesi olduğu unutulmuştur. 1982 Anayasası’nda da vakıfların özel yükseköğretim kurumları açabileceği öngörülmüştür. Bunu takiben 1991 yılında ilk defa “Özel Statülü” üniversite başlığı ile 2547 sayılı Yükseköğretim Yasası’nın 19. maddesiyle yeni bir üniversite anlayışı gelmiştir. Bu madde daha sonradan Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş olsa da, Amerikan modeli, paralı ve kurullarla yönetilen, yöneticiliğin ve verimliliğin esas alındığı, üniversitenin özel sektör için bir araç haline geldiği yeni bir modelin başlangıcı sayılır³³⁴. Günümüze bakıldığında ise ortaya konan YÖK strateji raporlarında ve Türkiye 2023

³³² Bu açıdan hatırlanacak olursa, fakülte binalarını işgal eden gençler, fakültelerde işgal komiteleri kurmuş, üniversite sorunlarına yönelik fikirler üretmiş ve tıpkı Almanya’da olduğu gibi bu konu ile ilgili olarak kitapçıklar dağıtmışlardır. Rapor: “İstanbul Üniversitesi Reform Tasarısı ve Fakülte Özgü İstekler”, İstanbul Üniversitesi İşgal Komiteleri Konseyi, Ülke Matbaası, İstanbul 1968; T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 227.

³³³ T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 495.

³³⁴ T. M. Hatiboğlu, 2000, s. 403-412.

hedeflerinde üniversitelerin daha çok özerklikten faydalanması için devletten daha bağımsız bir statüye kavuşması savunulmaktadır. Bu doğrultuda üniversiteler için, üniversite camiasının dışından ve akademik olmayan, uzman yönetici kadrolarının yönetim işinden sorumlu olduğu yeni modeller öngörülmektedir³³⁵.

2.1.5. Üniversitenin Organizasyonu

Üniversitenin organizasyonundan söz edilirken, onun bileşenleri, yani üniversite olarak tanımlanan örgütün içindeki birimler kastedilir. Bu yapı, üniversitenin akademik yapısının ve onun ulusal eğitim sistemi ile olan ilişkisinin belirlenmesi açısından önemlidir. Üniversiteler genel olarak iki farklı sütun üzerine yapılışır. Bunlar, *akademik alan* ile mali ve idari işlerin yürütüldüğü *yönetmel alanıdır*. Akademik alan birbirinden dikey çizgilerle ayrılmıştır. Örneğin tıp fakültesi, hukuk fakültesi, iletişim fakültesi gibi. Fakültelerin, ya da bölümlerin kendi arasında hiyerarşik bir ilişki bulunmaz. Yönetmel alan ise yatay çizgilerle ayrılmıştır ve otorite kademelerinden oluşan hiyerarşik bir görünüm arz eder. Üniversite içindeki söz konusu otorite aşamaları da yüksek yerdeki politika belirleyicileri tarafından belirlenmektedir³³⁶. Örneğin, kurullar, heyetler, denetim konseyleri, planlama kurulları, üniversite konseyleri, vb. gibi organların nasıl oluşturulacağı, rektör seçimleri ve ataması, dekanların ataması çoğu ülkede merkezi yasama organı tarafından düzenlenmektedir.

³³⁵ Bkz. TÜSİAD Raporu 2008, YÖK Strateji Raporu 2007, Türkiye’de Yükseköğretimin 2023 Vizyonu-Atılım Üniversitesi Yayınları.

³³⁶ A. B. Cabal, 1993, s. 40.

Tipik bir üniversite sırasıyla fakülteler, bölümler, çeşitli laboratuvarlar, araştırma birimleri, enstitüler ve merkezlerden oluşur. Bunlara kısaca değinilmesi gerekmektedir.

Akademik yapının temel elemanı olan **fakülte**, ilk olarak “*facultas artium*” ve “*facultas philosophica*” şeklinde 14. yüzyılda gelişmiştir. Bunları, “*facultas theologica*”, “*facultas juridica*” ve “*facultas medica*” takip etmiştir. *Facultas* Latince bir kavramdır ve “otoriter yetenek”, “öğretme yeteneği” ya da “öğretme otoritesi olanlar” anlamına gelmektedir. Her fakülte belli bir bilim alanını temsil etmiştir. Örneğin yukarıda belirtildiği gibi, felsefe alanı, hukuk alanı, tıp alanı gibi alanlar, her biri kendine özgü fakültelerde yer almıştır ve bunlara yenileri eklenmiştir. Daha sonra 1798 yılında Kant dört temel fakülteden oluşan bir model tasarlamıştır. Bunlar felsefe, tıp, hukuk ve din olmuştur. Bu modelde felsefe fakültesi merkezi bir rol üstlenmiştir ve saf bilgi ile derin bilimsel bilginin egemen olduğu bir yapı ortaya çıkmıştır. Diğer fakülteler de Ortaçağ’daki bir mesleğin öğretildiği okullar olarak tasarlanmıştır. Örneğin, mülkiyetin hukuka uygun olarak korumasını devam ettirecek olan hukuk fakülteleri, vücut ve sağlığın korunmasını devam ettirecek olan tıp fakülteleri ve din fakültesi. Bu yapı, 19. yüzyıl Alman üniversitesinin temel yapı taşı haline almıştır. Fakülteler Almanya’da akademik özgürlüklerin (öğretme ve öğrenme özgürlüğü) alanı olduğundan, devletin onların alanına herhangi bir müdahalesi de kabul edilmemiştir. Fakültenin bu açıdan gelişimi Almanya açısından şöyle bir önem taşımaktadır: Alman üniversitesinin temeli felsefedir. Onlar, Fransız üniversitelerinin, felsefenin üniversite içindeki statüsünü düşürdüğünü ve bu nedenle Fransa’da üniversitenin yalnızca mesleki bir okula dönüştüğünü ileri sürmüşlerdir. Felsefenin üniversite içerisindeki sağlam yeri,

Almanya’da teknik mesleklere yönelik (mühendislik vb.) alanların, üniversite hariç başka eğitim kurumlarında (meslek okulları ya da yüksekokullar) sunulmasının nedenini oluşturur³³⁷. Fakültelerin Almanya’da ayrı bir tüzel kişiliği yoktur ve fakülteler üniversitenin içinde yalnızca belli işlevlere sahip, bir bilim alanının örgütlenmiş halidir. Alman üniversiteleri, geleneksel dört fakülte tipi çerçevesinde gelişmiştir. Zaman ilerledikçe birçok yeni fakülte ortaya çıkmış ve bu doğrultuda bir örgüt biçimi sorunu da tartışılmaya başlanmıştır. Her fakülte kendi alanına özgü bir örgütlenmeye gidebilse de, temelde asgari düzeyde ortak bir temel ilke öngörülmüştür. Bu temel ilke, her fakültenin kendi ihtiyaçları doğrultusunda en azından bölümler olarak örgütlenebilmesidir. Bu doğrultuda tıp ve hukuk gibi temel alanlar fakülte biçiminde kalacak ve yeni bilim dalları bölümler şeklinde belli temel fakültelerin altında örgütleneceklerdir³³⁸. Fakültenin başında, fakültenin tüm öğretim elemanları tarafından seçilen dekan bulunmaktadır. Türkiye’de 2547 sayılı yasanın 3. maddesinde fakülte, “*yüksek düzeyde eğitim-öğretim, bilimsel araştırma ve yayın yapan; kendisine birimler bağlanabilen bir yükseköğretim kurumudur.*” şeklinde tanımlanmıştır. Fakültelerin başında birer dekan vardır ve dekanlar rektörün önereceği üç kişi arasından Yükseköğretim Kurulu tarafından seçilmektedir.

Üniversitede bulunan diğer bir birim **bölüm**dür. Bölüm Avrupa değil, 19. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri’nden kaynaklanan bir yapılanmadır ve hatta ilk zamanlarda Avrupa ülkeleri bu sisteme karşı çıkmıştır. Böyle bir akademik birimin oluşmasının nedenleri arasında daha çok, eğitime ve müfredata yönelik amaçlar, yönetimin işlevselliği ve mali işlerle ilgili nedenler gösterilebilir. Tarihsel açıdan ilk olarak James Marsh 1826 yılında (Vermont Üniversitesi’nin başkanı) üniversite

³³⁷ A. B. Cabal, 1993, s. 42.

³³⁸ W. Thieme, **Deutsches Hochschulrecht**, 2. Auflage, München, 1986, s. 223, 224.

müfredatında yeni bir çağın başlangıcını oluşturacak nitelikte bir yenilik yapmak istemişti. Buna göre eğer bir öğrenci eğer belli bir mesleki disiplini tümünden öğrenmeye niyetli değilse, dörde ayrılan fakülteden istediği bölümü seçebilecekti. Amaç öğrenciye olanak ve çeşitlilik sunmaktı. Fakat Marsh'ın bu önerisi kabul edilmemişti. Daha sonraları Thomas Jefferson buna benzer bir düşünce ortaya atmıştır. 1824 yılında Virginia Üniversitesi sekiz basit mesleki temelli disipline ayrılmıştı: antik diller, çağdaş diller, matematik, doğal felsefe, anatomi ve tıp, felsefe ve hukuk. Bunu takiben uygulama alanları değişikçe yeni bölümler ortaya çıkmıştır ve her bölüm kendi özel gelişim çizgisinden diğerlerinden bağımsız olarak sorumluydu³³⁹. Giderek artan bölüm sayısına ilk eleştiri 19. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nde üniversite patlaması yaşandığı sırada Harvard Üniversite'nde bir profesör olan Alfred North Whitehead'den, bölümleşmenin akademileri verimsizleştirdiği yönünde gelmiştir³⁴⁰. Ancak bölümleşme devam etmiş ve tüm dünya üniversitelerinde yaygın bir örgütlenme biçimi olarak yerini almıştır. Bölümleşmeye paralel olarak öğrencilerin performansını ölçecek yeni bir sistem olan kredili sistem de öngörülmüştür. Böylelikle öğrenciler farklı bölümlerden hatta farklı üniversitelerden de dersler alabilmekte ve istedikleri sürede öngörülen krediyi tamamladıkları takdirde okulu bitirmekteydiler. Bu sistem Kuzey Amerika Üniversitelerinin sahip olduğu bir çeşit müfredat özgürlüğü olmuştur ve oldukça rağbet görmüştür. Daha sonra Abraham Flexner 1930 yılında bu duruma şöyle bir eleştiri yapmıştır: *“Stenografi, daktilo yazımı ve kitapların muhafazası gibi bölümlerin açılması entelektüel, kültürel ya da mesleki hayata ne kadar bir verim katabilir ki! Ev ekonomisi gibi liselerde okutulan derslere dahi üniversitelerde*

³³⁹ A. B. Cabal, 1993, s. 43.

³⁴⁰ A. N. Whitehead, Alfred North, **Nature and Life**, University of Chicago Press, 1934, s. 4, 5.

*bölümler açılmıştır. İleride saç tasarımı, manikürcülük gibi bölümler de mi açılacak?”³⁴¹ Bu durum aslında Amerikan üniversitelerinin yukarıda bahsedilen topluma hizmet işlevinin, üniversitenin temel amacı olarak kabul edilmesi ile de örtüşmektedir. Oysa Almanya’da belirleyici özellik, araştırma ve öğretimin birliği ilkesine dayanan ve felsefeyi ön plana çıkaran bir üniversite anlayışıdır. Türkiye’de bölüm, 2547 sayılı yasanın 3. maddesinde, “*Amaç, kapsam ve nitelik yönlerinden bir bütün oluşturan, birbirini bütünleştiren ya da birbirine yakın anabilim ve anasanat dallarından oluşan; fakültelerin ve yüksekokulların eğitim-öğretim, bilimsel araştırma ve uygulama birimidir. Anabilim dalı ve anasanat dalları, bilim ve sanat dallarından oluşur. Yükseköğretimdeki çeşitli birimlerin ortak derslerini vermek üzere rektörlüğe bağlı bölümler de kurulabilir.*” şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca aynı yasanın Bölüm başlıklı 21. maddesinde de daha detaylı düzenlenmiştir:*

“Bir fakülte ya da yüksekokulda, aynı veya benzer nitelikte eğitim-öğretim yapan birden fazla bölüm bulunamaz.

Bölüm, bölüm başkanı tarafından yönetilir.

Bölüm başkanı; bölümün aylıklı profesörleri, bulunmadığı takdirde doçentleri, doçent de bulunmadığı takdirde yardımcı doçentler arasından fakültelerde dekanca, fakülteye bağlı yüksekokullarda müdürün önerisi üzerine dekanca, rektörlüğe bağlı yüksekokullarda müdürün önerisi üzerine rektörce üç yıl için atanır. Süresi biten başkan tekrar atanabilir... Bölüm başkanı, bölümün her düzeyde eğitim-öğretim ve araştırmalarından ve bölüme ait her türlü faaliyetin düzenli ve verimli bir şekilde yürütülmesinden sorumludur.”

³⁴¹ A. Flexner, **Universities: American, English, German**, 1930, s. 59; A. B. Cabal, 1993, s. 45.

Bölümler günümüzde Bologna Süreci ile birlikte giderek üzerine daha çok vurgu yapılan disiplinler arası ve uzmanlaşma kavramları ile doğrudan örtüşmektedir. Üniversitelerde, uygulamaya yönelik ve araştırma amaçlı laboratuvarlar da vardır. Örneğin 1737 yılında Göttingen Üniversitesi'nde, doğal bilimler için gözlem ve deney laboratuvarları, anatomik koleksiyonlar, ameliyathane amfileri, tıp eğitimi için eczaneler ve botanik bahçeleri açılmıştır³⁴².

Üniversite organizasyonu içindeki diğer birimler **enstitüler** ve çeşitli **merkezlerdir**. Enstitü, fakülte kadar eski bir birim değildir ve Humboldt Üniversitesi'nin ilk kurulduğu zamanda, deneye ve gözleme dayanan araştırma yapan ve doğrudan devletin denetiminde olan yardımcı kuruluşlar (Hilfsinstituten) şeklinde ortaya çıkmıştır. Daha sonra üniversite bünyesine alınmıştır³⁴³. 19. yüzyılın başlarında Almanya'da üniversite derinlemesine araştırma yapan bir kurum olmaktan çok bilim aracılığıyla gerçeğin araştırıldığı bir öğretim kurumu olmuştur. Bir başka ifade ile üniversiteler saf birer araştırma üniversitesi değildiler. Burada Humboldtçu üniversitenin temel ilkelerinden birisi olan “araştırma ve öğrenim” birliği ilkesinin çoğu zaman yanlış yorumlandığı görülmektedir. Araştırma ve öğrenim birliği ilkesi “kurumsal düzeyde bir temel ilke” değil, “kişisel düzeyde yani profesörler ve öğrenciler düzeyinde bir temel ilke”dir. Bu da yine basit bir şekilde profesörlerin ve öğrencilerin birliğinden oluşan bir topluluk olarak anlaşılmalıdır. Bu ilke, araştırma kavramını idealleştirir ve onun aslında öğretimi de bir kavram olarak kapsadığını ifade eder³⁴⁴. Bununla birlikte Humboldt'un araştırma ve öğrenim birliği ilkesinin anlamı öğretilerde oldukça sık tartışılmıştır. Bu konuda Pasternack'ın görüşü dikkate değerdir. Ona göre Humboldt araştırma ve öğrenim birliğinin formülünü

³⁴² A. B. Cabal, 1993, s. 46.

³⁴³ A. B. Cabal, 1993, s. 46, 47.

³⁴⁴ W. Nitsch, 1965, s. 21.

açıkça yazmamıştır ve bu ilke tarihsel süreç içinde, Humboldt'un iki farklı düşüncesinin birbiriyle ilişkilendirilmesi sonucu oluşmuş bir ilkedir. Birinci düşünce bilinmeyi bulmak amacıyla yapılan bir araştırma süreci şeklinde tanımlanan bilimdir. Diğeri ise, okul öğrencisi ile üniversite öğrencisi³⁴⁵ arasında yapılan ayrımdır. Üniversite öğrencisi kendi kendine araştırma yaparak öğrenen bir kişidir³⁴⁶. Burada Humboldt'un araştırma ve öğrenim birliğinden, öğrencilerin öğrenirken, araştırmaya da dayanacağı bir yükseköğretim kurumundan bahsettiği sonucuna ulaşılabilir.

Bir enstitü öğretimden daha çok araştırmaya odaklanmış –bu araştırmadan kasıt yukarıda anlatılanların ışığı altında, deneysel, gözleme dayalı ve bu nedenle özel donanım ve uzman gerektiren- ancak üniversitenin parçası olan bir kuruluştur. Enstitüler genellikle bağımsız ancak bilimsel bir bütünlük arz eden üniversitenin bir parçasıdır. Günümüzde enstitüler çok disiplinli alanlarda veya belli bir soruna ilişkin çözüm üretmek üzere araştırma ve çalışmalar yapmaktadırlar. Normal olarak derece veya diploma değil, öğrencilerin fakültelere ya da bölümlere bağlı olarak tamamlamak zorunda oldukları işlere ilişkin sertifika vermektedirler³⁴⁷.

Enstitülerin kendi bağımsız kuralları, mali ve idari yapısı vardır. Bazen, kamu ve özel sektördeki bazı girişimlerle ortak proje ve işler yürütmek için kendi işe aldıkları özel elemanları ile çalışırlar. Merkezler ise II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır. Enstitüler kadar derinlemesine bir araştırma faaliyetine girmeden daha çok belli bir alanda yaygın eğitim kurumu gibi hizmet verirler. Merkezler,

³⁴⁵ Almanca'da okul öğrencisi "Schüler / Schölerin", üniversite öğrencisi ise "Student / Studentin" demektir. Bunlardan Schöler, okul anlamına gelen Schule sözcüğünden türemiş bir nevi "okullu" gibi bir anlamı ifade etmektedir. Oysa Student, çalışmak anlamına gelen studieren sözcüğünden türemiştir. Bu daha çok kendi çabasıyla, kendi kendine araştırma yapan ve öğrenme sürecini bu şekilde gerçekleştiren bir kişiyi ifade etmektedir.

³⁴⁶ P. Pasternack, "Die Einheit von Forschung und Lehre", erişim adresi: http://www.peer-pasternack.de/texte/Einheit_von_Forschung_und_Lehre.pdf; erişim tarihi: 02.02.2011.

³⁴⁷ A. B. Cabal, 1993, s. 47.

enstitülerden daha bağımsızdır, bilgisayar ve bilişim endüstrisi ile ilişkilidir ve üniversite dışından da hizmet verebilmektedirler. Ancak enstitüler, kendilerinden beklendiği gibi sonuç vermemiştir ve tek bir araştırma alanına yoğunlaşmamışlardır. Enstitü ve merkezlerle ilgili genel tartışma noktası onların üniversitenin bir eklentisi mi olduğu, yoksa üniversitenin içinde mi olduğu sorusudur. Çünkü her bürokrasinin amacı nihayetinde yönetimde sorunları en aza indirmek ve verimliliği mümkün olan en üst düzeye çıkartmaktır. Sonuç olarak üniversiteler birçok alt birimin oluşumundan meydana gelseler de, bu durum onların üniversite olarak adlandırılabilmesi için bir gereklilik değildir. Bir kurumun üniversite olarak nitelenebilmesi için daha çok onun işlevleri belirleyici olmalıdır. Öte yandan günümüzde, çok disiplinlilik, uzmanlaşma, belirli ve özel amaçlar doğrultusunda üniversitelerin kuruluyor olması, eski tip, her şeyi içinde barındıran üniversitelerin değerini yitirdiği anlamına da gelmemektedir³⁴⁸.

Üniversitenin örgütsel yapısı ile ilgili günümüzde yapılan en çarpıcı eleştiri onların “akademik Taylorizm”³⁴⁹ ile ilişkilendirilmeleridir. Akademik Taylorizm betimlemesinin yanı sıra, üniversitelerin birer ticari şirketmiş gibi algılanmaya başlanmaları da tartışmanın diğer ucundaki noktadır. Bir başka ifade ile, üniversitenin akademik Taylorist bir örgüt olduğunu ileri süren görüş, onun, daha esnek, pratik yaşama yönelik ve çevre ile ilişkilerinde daha açık, öğrenen ve öğretan ayrımının silikleştiği bir model öngörmektedir. Bu açıdan bir üniversite artık geçmişin “entelektüel sermaye yaratıcı” kurumundan, şimdinin “sosyal sermaye yaratıcısı” kurumuna dönüşmelidir. Bu dönüşüm de üniversitenin yönetiminde ve

³⁴⁸ A. B. Cabal, 1993, s. 46, 47.

³⁴⁹ D. J. Greenwood, M. Levin, “Üniversite-Toplum İlişkilerinin Yeniden Yaratılması: Eylem Araştırma / Akademik Taylorizm”, **Eğitimin Geleceği-Üniversitelerin ve Eğitimin Değişen Paradigması**, 1. baskı, İstanbul, Sabancı Üniversitesi (Editör: Oğuz N. Baburoğlu), Nisan 2003, s. 75-89.

örgütsel yapısında nitelikli bir değişikliğe gidilmesi sonucunu doğuracaktır. Diğer görüş ise, üniversitelerin her şeyden önce bilgi üreten bir şirket şeklinde algılanmaması gerekliliği üzerinde durarak, söz konusu yeni değerler dizisini eleştirir.

Üniversitenin Taylorist bir modele sahip olduğunu ve Humboldt'çu üniversite idealinin günümüz koşullarına uymadığını ileri süren görüş, geleceğin üniversitelerini sosyal sermaye üreten, “eylem-araştırma” üniversitesi olarak tanımlar. Akademik Taylorizm, yukarıda örgütlere ilişkin açıklamalarda değinilen Taylorist modele göre şekillenmiş, bölümcülüğün egemen olduğu ve bölümler arasında katı çizgilerin yer aldığı, katı hiyerarşik yapılanmanın göze çarptığı, karar alma mekanizmalarının yavaş işlediği bir akademik sistemi ifade etmektedir. Benzer işlemlerin bir araya toplanması ve örgütlerin daha verimli çıktılar elde edebilmesi için alt birimlere ayrılması gerekliliğini savunan Taylorist düşünceye özgü bir yapı arz eden üniversiteler, günümüzde kendilerinden beklenen amaçlara ve toplumdaki konumlarına yönelik cevaplar vermekten artık uzak kalmaktadır. Üniversiteler birer örgüt olarak ilk bakışta gerçekten de çok çeşitli alanlardan uzmanları barındıran ve bu nedenle de çok yönlü ve karmaşık, bilimsel ya da toplumsal sorunlara en ideal çözümleri üretebilecek birer kurum olarak görülmektedirler. Ancak disiplinler arası işbirliğinin pratik hayata geçirilebilmesi çok kolay olmamaktadır. Tepeden bakıldığında bir üniversitenin üç temel bilimi ve alt dallarını barındıran bir kurum olduğu görülür. Bunlar, beşeri bilimler (müzik, sanat, felsefe, yabancı diller, edebiyat, tarih), sosyal bilimler (siyaset bilimi, sosyoloji, antropoloji, iktisat, psikoloji) ve doğa bilimleridir (biyoloji, fizik, kimya, matematik, mühendislikler). Tüm bu birimleri içinde barındıran üniversitenin evrensel bilginin üretildiği ve

araştırıldığı yer olarak ortaya çıkması doğaldır. Ancak burada, üniversitenin Taylorist bir örgüt olarak nitelenmesine yol açacak durum şudur: Tüm bu bilimlerin alanları bellidir ve her birim kendi alanı ile ilgilenecektir. Her birimde kendi alanına ilişkin uzmanlar bulunmaktadır. Böylece, kendi alanları olan söz konusu birimler bir araya geldiğinde ortaya mükemmel bir bilgi sistemi çıkmış olacaktır. Bu bilgi sisteminin yönetimi ise, rektörün yönetimi altında, diğer bütün kurumsal kararların alınması ve yürütülmesinden sorumlu olan dekanlar, bölüm başkanları, başkan yardımcıları vb. yöneticiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Üstelik bölüm veya fakültelerin birbirine bağlanması ise yalnızca söz konusu yöneticiler aracılığıyla olmaktadır. Böylece, her birim kendisini o alanın gerektirdiği uzmanlığın sınırına göre yönetmiş olur. Birimlerin kendi alanları dışında herhangi bir uzmanlığa sahip olacakları düşünülmez. Bu durum üniversite içinde, bölümler arasında, atamalar konusunda, mekan ve tesisler konularında vb. bir çok rekabet ortaya çıkartır³⁵⁰. Üniversitelere “Fildişi Kule” denmesinin sebebi de, böylesine kendi içine kapalı ve ağır aksak bir yapı çizmesidir. Eylem-araştırma üniversitesi ise, profesyonel araştırmacılar ile sorunun sahibi olanların işbirliği içerisinde yürüttükleri eylem ile bilgiyi bir araya getirme sürecine odaklanır. Bu türden bir üniversitenin üzerinde durduğu kavramlar, pratik akıl yürütme, klinik bilgi ve nasılı bilmektir. Eylem-araştırma üniversitesi hem profesyonel bilgiye sahip olanlar hem de sorunun sahibi olanların demokratik bir ilişki içerisinde sorunların çözümüne odaklanan bir sistem sunar³⁵¹. Temel hareket noktası ise, üniversitenin toplumda sahip olduğu sosyal sermaye yaratıcısı olma rolü ve bilgi toplumu ile “bilgi” ve “ihtiyaç duyulan bilgi” ayrımının gelişmiş olmasıdır. Ancak örgütsel model olarak özellikle Taylorist modeldeki bölümsel yapının

³⁵⁰ D. J. Greenwood, M. Levin, 2003, s. 82-83.

³⁵¹ D. J. Greenwood, M. Levin, 2003, s. 86-87.

önemini yitirmesi söz konusudur. Sorunlar, bütün karmaşıklıklarıyla ve konuya ilişkin eldeki tüm mevcut bilgilerin ışığında incelenmektedir. Eylem-araştırma yapısındaki bir üniversite, dış dünyayı, akademik olarak bölümlere ve alt disiplinlere ayrıştırılmış bir kalıba göre yorumlamaya kalkışmadan, sorunları, sorunun sahiplerini de işin içine katarak, kolektif ve demokratik bir biçimde çözmeye çalışır. Bu da, üniversite mensuplarını, hem çapraz-disiplinli³⁵² bir şekilde, hem de farklı üniversitelerle işbirliği içinde örgütleyebilmeyi ve yönetebilmeyi gerektirir³⁵³.

Üniversiteler kötü birer Taylorist örgütlenme modeli oldukları yönünde eleştirilseler de, aslında bilgiyi küçük parçalara ve kategorilere ayırıştırma ve o şekilde düzenleme düşüncesi Antik Yunan'a dayanmaktadır. Akademik dalların ve disiplinlerin ortaya çıkması, aslında bilginin parçalara ayırıştırılarak işlenmesi fikrine dayanır. Zaman içinde gelişen ve değişen üniversite anlayışı giderek disiplinler arasılığı doğurmuştur.

Tartışma ekseninin diğer ucunda yer alan nokta, üniversiteleri Taylorist birer örgütlenme modeline sahip kuruluşlar olarak eleştiren ve onların daha esnek bir yapılanmaya sahip, çözüm odaklı bilgi örgütleri haline gelmelerini savunan düşüncenin karşısındaki, üniversitelerin şirketleşmeye doğru gittiğini öne süren görüştür. Üçüncü kuşak üniversiteler, küreselleşme ile ortaya çıkmıştır ve bu nedenle sistemin ortasında rekabet kavramı bulunmaktadır. Aslında tüm sorun üniversitenin bir kurum olarak tarih sahnesine çıktığı andan itibaren tartışılmaya başlanan en temel sorun ile doğrudan bağlantılıdır: Üniversitenin amacı gerçekte nedir ve ne olmalıdır?

³⁵² “Disiplinler Arası: Bir veya daha fazla disiplini birleştirmek veya kapsamak;
Çok-Disiplinli: Farklı disiplinlerden gelme birçok uzmanın bir sorun üzerinde birlikte çalışması;
Çapraz- Disiplinli: Bir disipline bir başka disiplinin perspektifinden bakmak;
Disiplinler-Ötesi: Birkaç disiplini aşan ya da enlemesine kesen meseleler.” T. Gür, “Araştırma ve Eğitimde Disiplinler Arasılık”, **Eğitimin Geleceği-Üniversitelerin ve Eğitimin Değişen Paradigması**, 1. baskı, İstanbul, Sabancı Üniversitesi (Editör: Oğuz N. Baburoğlu), Nisan 2003, s. 190.

³⁵³ D. J. Greenwood, M. Levin, 2003, s. 88.

İdeal olarak, üniversitelerin, akademik faaliyetler ürettiği için, akademik alana özgü özerklikleri ve kendi alanlarında düzenleyici işlemler yaparak kendilerini düzenlemeleri genel kabul görmüş bir düşüncedir. Bu düşüncenin sonucunda Humboldt üniversite modelindeki otopoyetik nitelik ortaya çıkmış ve üniversitelerin giderek bir fildişi kule oldukları yönünde eleştiriler gündeme gelmiştir³⁵⁴. Otopoyetik, kelime anlamı olarak kendi kendini yaratan demektir. Bir açıdan, akademik olarak, yürütülen araştırmanın kendinden ibaret olması, yani, araştırmanın odağının da, onu yönlendiren değerler dizgesinin de, araştırma topluluğunun kendisi tarafından üretilmesi anlamına gelmektedir³⁵⁵. Ancak artık günümüzde araştırma faaliyetini yalnızca üniversiteler yürütmemektedir. Bu konuda başı çeken ülke olarak Almanya'ya bakıldığında Fraunhofer Gesellschaft, Kaiser-Wilhelm Gesellschaft'tan gelişen Max-Planck Gesellschaft gibi Ar-Ge enstitülerinin ortaya çıktığı görülecektir. Giderek, savunma, tarım, sağlık, ulaştırma ve diğer bakanlıklar uygulamalı araştırmalar için kendi enstitülerini kurmaya başlamışlardır. Bunların yanında endüstriyel şirketler de bilim insanlarını kendi taraflarına çekmeye başlamışlar ve büyük ölçekli Ar-Ge yatırımları yapmaya başlamışlardır. Bu arada üniversiteler, bilim için bilim anlayışından kurtulamadıklarından, uygulamaya pek fazla yönelmemişler ve özellikle bilim ve teknolojiye alternatif araştırma enstitüleri ve şirketlerin Ar-Ge yatırımları ön plana çıkarak bu alanda bir rekabeti doğurmuştur. Dolayısıyla araştırma faaliyetleri ve özellikle sonuç odaklı çözüm üretici, uygulamaya dönük projeler üniversitenin dışına doğru kaymıştır³⁵⁶. Bu gelişmelerin sonucunda üçüncü kuşak üniversiteler olarak adlandırılan ve yeni bir şirket modeline

³⁵⁴ Bu eleştiriler özellikle 20. yüzyıldan başlamak üzere üniversite-sanayi işbirliğini savunan yazarlarca dile getirilmiştir. Küresel bir kültürün getirdiği girişimciliğin yükselmesi de üniversitelerin niteliğinde bir değişime yol açmaktadır.

³⁵⁵ D. J. Greenwood, M. Levin, 2003, s. 84.

³⁵⁶ J. G. Wissema, 2009, s. 25-26.

benzeyen üniversite anlayışı ortaya çıkmıştır. Akademik birer cumhuriyet olan üniversitelerin söz konusu dönüşümü üniversite içindeki demokratik yapıyı da değiştirmiştir. Şöyle ki, üniversitedeki demokrasiden yalnızca kurum içi kararların alınma şekilleri ve eşit oranda katılım anlaşılmamaktadır. Herkese eşit imkanlar ve eşit eğitim öğretim hakkı da sunulmalıdır. Ancak Almanya’da Humboldt Üniversitesi’nde başlayan “şeref sınıfları” uygulaması, diğerlerinden daha başarılı ve iyi olan öğrencilere normal yükseköğretimde verilen eğitimden daha farklı bir eğitim sunmaktadır. Bir başka deyişle, iyi ve parlak öğrencilere bilimsel ağırlıklı akademik dersler sunulurken, diğer öğrencilere akademik standartlara uygun, ortalama bir eğitim sunulmaktadır³⁵⁷. Bu durum, üniversitenin örgütsel yapısını tıpkı ortaçağ yükseköğretim kurumlarında olduğu gibi çift kanallı bir yapıya dönüştürmeye başladığının bir göstergesi olarak kabul edilir. Özellikle üniversitenin herkese açılması ve kitle üniversitelerine dönüşmeye başladıkları 1960’lı yıllardan sonra, üniversite içinde öğrenim görenler arasında böyle bir ayrıma gidilmesinin kaçınılmaz olacağı söylenebilir³⁵⁸. Buna ek olarak son yıllarda da yükseköğretimde uluslararasılaşmaya ve rekabete yapılan vurgu ile gündeme gelen Bolonya süreci, üniversitenin yapısını değiştirmiştir. Özellikle üniversite yönetimi, onun değişen amacıyla birlikte değişmeye başlamıştır. Üniversite özerkliğini irdelerken onu yalnızca akademik özgürlüklerden ya da bilim özgürlüğünden yola çıkarak değil, 21. yüzyılda değişen değerler sisteminden de yola çıkarak tanımlamak gerekmektedir. Çünkü yalnızca devletin her türlü müdahalesinden bağımsız olması gerektiği

³⁵⁷ Haber için bkz. M. Spiewak, “Hochschule Im Hörsaal erster Klasse-Was tun die Universitäten für besonders begabte Studenten? Bislang gar nichts. Das wollen einige jetzt ändern”, **Die Zeit-Online**, Nr. 37, 8 Eylül 2005, <http://www.zeit.de/2005/37/B-Elitestudenten> ; erişim tarihi: 24.01.2011. Bu uygulama çok fazla tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Çünkü uygulamanın hem iyi hem de kötü tarafları vardır. Olumlu tarafı, gerçekten yetenekli öğrencilere bu yeteneklerini geliştirmeleri yönünde imkan sağlamak olurken, en olumsuz tarafı ise öğrenciler arasında bir ayrımcılık yapması ve yükseköğretime erişim hakkını elde etmiş kişilerin söz konusu hakkını ihlal etmiş olmasıdır.

³⁵⁸ J. G. Wissema, 2009, s. 48-49.

şeklinde savunulan üniversiteler, bu sefer iş dünyasının ve piyasaların dolaylı müdahalelerine maruz kalmaktadırlar. Üstelik bu müdahaleler dolaylı da olsa (buradaki dolaylılık üniversitenin endüstri ile sıkı işbirliği içinde olmasıdır), üniversitelerin giderek endüstri kuruluşlarının ya da şirketlerin yönetim modeline uygun birer kuruma dönüşmesine yol açmıştır. Örneğin 20. yüzyılda kamusal olan bilginin giderek özel mülkiyete dönüşmesi, performans değerlendirmesine yönelik metotlar, girdi-çıkıtı ilişkileri gibi şirketlere ve şirket yönetimine özgü bir takım uygulamalar, öğretime ilişkin alanlarda da söz konusu olmaya başlamıştır³⁵⁹. Bir yandan çok disiplinli ve esnek bir öğretim modelinin ve organizasyon yapısının gerekliliğinden söz eden 21. yüzyıl girişimciliği, bu durumun gerektireceği aşırı uzmanlaşmanın ortaya çıkaracağı sorunlardan nasıl kurtulacaktır? Özellikle Bolonya süreci ile gündeme gelen uzmanlaşma ve öğrenim çıktılarında standartlaşma, bir insanın kişisel gelişiminin önüne geçmektedir. Birey artık belli bir iş koluna yönelik, aşırı uzmanlaşmış beyin işçisi statüsüne gelmektedir³⁶⁰. Bu da üniversitelerde eskiden olduğundan daha da aşırı uçta bir akademik Taylorizm doğurmaktadır.

Yukarıda anlatılanlar toparlanacak olursa, bir örgüt olarak üniversite, akademik Taylorizm eleştirisi ile onun karşı ucunda yer alan şirket üniversitesi olduğu eleştirisi arasında durmaktadır. Üçüncü kuşak üniversite, Taylorist, esnek olmayan ve adeta bilim için bilim yapan bir örgüt olarak tanımlanan Humboldt'çu üniversite idealine karşılık, daha esnek, toplumun refahı için çalışan, bilimi toplumun gelişmesi için üreten, insanları iş dünyasının ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiren bir model ileri sürülmektedir. Üçüncü kuşak üniversite anlayışının karşısında ise

³⁵⁹ D. L. Kleinman, P. S. Vallas, "Science, Capitalism, and the Rise of the 'Knowledge Worker': The Changing Structure of Knowledge Production in the United States", **Theory and Society**, August 2001, Vol. 30, No. 4, Springer, <http://www.jstor.org/stable/658124> s. 453; erişim tarihi: 24.01.2011.

³⁶⁰ "Avrupa Hukuk Eğitiminde Yeni Perspektifler ve Bolonya Süreci" isimli HRK'nin (Hochschulrektorenkonferenz) düzenlemiş olduğu konferans, 18-19 Mart 2010-Berlin, kişisel notlar.

akademik cumhuriyet düşüncesi yer almaktadır. Üçüncü kuşak üniversite anlayışının eleştirisi, onun, öğrencileri *girdi*, mezunları ise iş dünyası için nitelikli iç gücü olarak birer *çıktı* olarak gören, şirket ve endüstri dünyası koşullarına göre yönetilen bir üniversite anlayışı olduğu yönündedir.

Üniversite, içinde birçok farklı bilimi ve disiplini barındırdığı için fakülteler ve bölümler şeklinde alt birimlere ayrılmaktadır. Bu birimlerin idaresi de en nihayetinde merkezi bir birim olan yönetim kurulu, mütevelli heyeti ya da rektörlük tarafından gerçekleştirilmektedir. Her birimin kendi içerisinde kendi birim başkanları (dekanlar, bölüm başkanları, vb.) ve yöneticileri vardır. Tüm bu yöneticiler birbirine bağlıdır ve tüm işler bir takım kurullarla yürütülmektedir. Bu nedenle oldukça hiyerarşik bir görünüm arz eden üniversitede “akademik oligarşi” olarak adlandırılan bir başka durumun ortaya çıkması da kaçınılmazdır. Bu nedenle üniversite özerkliğini şekillendiren kavramlardan birisi olarak akademik oligarşinin ne olduğu, üniversite örgütü içerisinde ne şekilde ortaya çıktığı ve ne gibi sonuçlar doğurabileceği de irdelenmelidir.

Yukarıda kısaca bahsedildiği gibi, hiyerarşik idari yapılarda oligarşinin kaçınılmazlığına değinen Robert Michels, karar almanın giderek yönetimin üst kademelerinde yoğunlaşacağına ve siyasi bir sistemde, sonunda az sayıda kişinin yönetimi elinde bulunduracağına değinmiştir. Akademik oligarşi ise Burton Clark’ın tanımladığı, bir yükseköğretim sisteminin niteliklerinin ortaya konulması açısından etkili olan üç³⁶¹ otoriteden birisidir. Akademik oligarşi, üniversitenin içinde “kürsü

³⁶¹ Burton Clark, “koordinasyon üçgeni” olarak adlandırdığı piyasalar, devlet gücü ve akademik oligarşiye daha sonradan örgütü de eklemiştir. Bunlara ileride üniversite özerkliğinin çerçevesi çizilirken değinilecektir. Clark’ın konu ile ilgili kitapları: B. R. Clark, **The Higher Education System-Academic Organization in Cross-National Perspective**, Berkeley, Los Angeles, London University of California Press, 1983 ve **Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformations**, Oxford Pergamon Press, 1998.

temelli / chair-based” profesörlerin sistemin bel kemiğini oluşturduğu ve bir nevi kendi alanlarında “küçük monopoller” oluşturdukları bir sistemi ifade etmektedir. Bu sistem aslında “bilgi güçtür” ilkesine dayanmaktadır ve üniversitenin bir örgüt olarak, -kamusal bir kurum olmasının yanında- kendi kendini yöneten, kendine özgü bir iç yapıya sahip tüzel kişi olması özelliğini vurgular. Bir yandan kendi alanında uzman kişiler olarak profesörler üniversite içindeki kararların alınmasında, bir yandan da devlet içinde ve genel olarak tüm yükseköğretim sisteminde etkin konumdadırlar. Dolayısıyla üniversite içerisinde bir karar alınacağı zaman rektörler ya da dekanlar, her biri kendi alanında uzman olan eşit konumdaki profesörlerin senato veya fakülte kurullarında kabul ettiklerinin aksine davranamazlar³⁶². Bir başka ifade ile, üniversitenin sahip olduğu kendi kendini yönetme olgusu, onu meydana getiren profesörlerin birbiri ile uyum içinde çalışma geleneğinden kaynaklanmaktadır. Başka hiçbir örgütte bu kadar belirgin olmayan örgüt içi dayanışma, üniversitenin özellikle devletten gelecek müdahaleleri en aza indirmesini sağlar. Çünkü kendi içinde uyumlu bir örgüt, sistem içinde sahip olacağı özerkliği kendi kendine yaratmış olmaktadır. Dolayısıyla üniversitenin bir örgüt olarak sahip olduğu hiyerarşinin, devletin merkezi idaresi için söz konusu olan hiyerarşik yapılanma kadar kuvvetli olmadığı söylenebilecektir. Üniversiteler kamu kurumu olmakla birlikte, idari ile akademik görevlerin bir ölçüde iç içe geçmiş olduğu bir yapılanma sergiler. Her profesör aslında akademik olarak alanında uzman kişiler olarak görüldüğünden, idari bir görevde dahi, diğer profesörlerden çok üstün bir konumdaymış gibi

³⁶² U. Schimank, 2005: 43, s. 363-364; B. R. Clark, **The Higher Education System-Academic Organization in Cross-National Perspective**, Berkeley, Los Angeles, London University of California Press, 1983, s. 158 vd.; Clark, özellikle akademik oligarşiyi, akademisyenlerin giderek daha çok birer birlik oluşturarak, konseyler ya da gönüllü dernekler aracılığı ile yükseköğretime ilişkin konularda diğer otoritelere nazaran daha etkin bir otorite olarak ortaya çıkmaları olarak tanımlamıştır. Buna örnek olarak Almanya’daki Hochschulrektorenkonferenz isimli, üniversitelerin rektörlerinden oluşan, gönüllülük esasına dayanan ve Alman yükseköğretim politikaları konusunda ciddi kararları ve görüşleri olan kuruluş örnek verilebilir.

algılanmamaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi üniversitede hakim olan eğilim işbirliği ve dayanışma olmaktadır. Üniversite adeta kürsü sahiplerinin aralarında yapılan bir ateşkes anlaşması temelinde kendi kendini yönetmektedir³⁶³. Bu doğrultuda Ordorika, Meksika'daki üniversite özerkliğini incelediği çalışmasında, üniversite özerkliğinin en çok üniversite içi çatışmalar ile zedelendiğini vurgulamıştır. Ona göre, özellikle üniversite içindeki akademik oligarşiyi oluşturan statüko, üniversiteyi kısa dönemli politikalar doğrultusunda şekillendirmek isteyen hükümeti destekleyecek şekilde davranarak, üniversite içerisindeki konumlarını kötüye kullanabilmektedirler³⁶⁴.

Son olarak örgüt ve çevre ilişkileri bağlamında üniversitenin devlet içindeki konumuna değinmekte yarar vardır. Clark, yükseköğretim sistemi açısından altı dereceli bir otorite sistemi öngörmüştür. Bunlar sırasıyla şu şekildedir:

1. Derece: Sistemin en altında bulunan, akademik olarak en temel birim sayılan bölümler ya da belli bir uzmanlık alanına yönelik enstitüler;

2. Derece: Bölümleri bir araya getiren fakülteler (genellikle hukuk, tıp, felsefe / sanat ve din olmak üzere dört temel fakülte vardır);

3. Derece: Tüm fakülteleri ve alt birimleri bünyesinde toplayan *üniversite*;

4. Derece: Federal nitelikli üniversiteler, birden çok kampusu bir araya getiren, çok kampuslu akademik yönetimler (özellikle Kaliforniya Üniversitesi'ndeki sistem gibi), rektörler birliği, vb. üniversiteler arası eşgüdümü sağlamaya yönelik kuruluşlar;

³⁶³ U. Schimank, 2005: 43, s. 364.

³⁶⁴ I. Ordorika, "The Limits of University Autonomy: Power and Politics at the Universidad Nacional Autonoma de Mexico", **Higher Education**, Vol. 46, 2003, s. 361-388; s. 382.

5. Derece: Federe devletlerin yürütme ve yasama güçleri (Federal devletler açısından);

6. Derece: Ulusal devletin yasama ve yürütme güçleri³⁶⁵.

Bu derecelerin her birindeki otorite tipi, kendisinden sonraki dereceyi de etkilemektedir. Üniversite de 3. derece olarak, kurumsal açıdan ortada durmaktadır. Bunun anlamı, kendisinden önceki ve sonraki her iki derece için de uzlaştırıcı bir noktada bulunuyor olmasıdır³⁶⁶. Clark'ın söz konusu dereceler sistemine uluslararası kuruluşlar da eklenebilir. Avrupa'da ortak bir yükseköğretim alanı oluşturma yönünde alınan kararların, ulusal devletlerdeki yükseköğretim sistemlerini derinden etkilemeye başladığı kuşku götürmez³⁶⁷.

2.2. Anayasal Sistemde Üniversite

Üniversite özerkliğini belli ögelere ayırarak incelemek ve tek tek bu ögelerin anlamlarını ortaya koymak, onu anayasal sistemden ve üniversitenin temelini oluşturan bilim özgürlüğünden ayrı düşünmek eksik sonuçlar ortaya çıkarır. Anayasal sistemde üniversite denildiğinde onun bir kurum olarak anayasalarda ne şekilde düzenlendiği, bir anayasal kurum olarak neyi ifade ettiği ve onun bilim özgürlüğü ve akademik özgürlükler ile bağlantısını açıklamak gerekmektedir. İleride tartışılacağı gibi aslında hem idare hukuku açısından hem de genel devlet teorisi

³⁶⁵ B. R. Clark, 1983, s. 108-110.

³⁶⁶ B. R. Clark, 1983, s. 109.

³⁶⁷ Bu konu ile ilgili olarak Bolonya Süreci örnek gösterilebilir. Üniversite örgütü Bolonya Süreci'ne bağlı olarak değişmektedir. Genel olarak küreselleşme, uluslararasılaşma, yeni işletmecilik anlayışı ve yükseköğretim alanında şirketleşme ve girişimcilik gibi konuların parlaması üniversitelerle ilgili üç yeni kavramı da beraberinde getirmiştir. Bunlar; Yeni işletmecilik, akademik kapitalizm ve şirket üniversiteleridir. R. Deem, "Globalisation, New managerialism, Academic Capitalism and Entrepreneurialism in Universities: is the local dimension still important?", **Comparative Education**, 2001, Vol. 37, No. 1, s. 7-20.

açısından konumlandırılabilir olan üniversite bir kurum olarak anayasa hukuku içerisinde de temel hak ve özgürlükler ile doğrudan bağlantılıdır. Örneğin Alman anayasal düzeninde üniversitenin kurumsal varlığı doğrudan bilim özgürlüğüne dayandırılmıştır ve anayasada ayrıca üniversitenin özerk bir kurum olduğundan söz edilmemiştir. ABD anayasası ise bilindiği gibi oldukça kısa bir anayasadır ve yükseköğretime ilişkin ayrı maddeler bulunmamaktadır. Bu açıdan üniversite, anayasal sistem açısından incelendiğinde ilk ortaya çıkan kurumlar bilim özgürlüğü ve akademik özgürlüktür. 1982 Anayasası'nda üniversiteler ayrıca bir maddede düzenlendiği ve bilimsel özerklikten ilgili anayasa hükmünde açıkça söz edildiği için kısaca bunun da ne anlama geldiği irdelenecektir. Bununla birlikte yalnızca bilim özgürlüğünün ortaya konulması da konunun eksik incelenmesi sonucunu doğuracaktır. Bir başka ifade ile anayasal sistemde üniversite ele alınırken, onun sahip olduğu anlam ve işlev gereği, tek bir özgürlük olarak bilim özgürlüğü değil de, ekonomik, kültürel ve sosyal haklar bütününden hareket edilmesi konuya daha geniş bir açıdan bakılmasını sağlayabilecektir. Burada öncelikle üniversitenin bir kurum olarak bilim özgürlüğü ile bağlantısı ortaya konulmaya çalışılacak, ardından da ekonomik, sosyal ve kültürel haklar bağlamında üniversite-devlet-piyasa ilişkisinin ve üniversite özerkliğinin bir değerlendirmesi yapılacaktır.

2.2.1. Bilim Özgürlüğü ve Üniversite

Anayasal sistemde üniversitenin konumunu tartışırken temel hak ve özgürlükler ile pozitif anayasal sistemin ötesinde yer alan insan hakları alanından da faydalanmak ve üniversitenin konumunu bu açıdan irdelemek gerekmektedir. Çünkü

bir özgürlüğü tek başına ele alıp, onu sistemin bütününden ve diğer temel hak ve özgürlüklerden ayrı olarak değerlendirmek pek de anlamlı ve çözümleyici olmamaktadır.

Anayasalar birer bütünlük arz eder, sistemli ve kendi içerisinde tutarlı birer düşünceyi yansıtır. Bu açıdan eğer bir anayasada bilim özgürlüğü tanınmışsa, üniversitenin ayrıca bilimsel açıdan özerk bir kurum olduğunu belirtmek aslında tekrar niteliğinde olmaktadır.

Bilim özgürlüğü Alman Anayasası'nın 5. maddesinin 3. fıkrasında düzenlenmiştir ve maddede, *“Sanat ve bilim, araştırma ve öğretim özgürdür. Öğretim özgürlüğü, anayasaya sadakatten bağışık değildir.”* hükmü yer almaktadır. 1982 Anayasasında bilim özgürlüğü 27. maddede şu şekilde düzenlenmiştir: *“Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir.*

Yayma hakkı, Anayasanın 1 inci, 2 nci ve 3 üncü maddeleri hükümlerinin değiştirilmesini sağlamak amacıyla kullanılamaz.

Bu madde hükmü yabancı yayınların ülkeye girmesi ve dağıtımının kanunla düzenlenmesine engel değildir.”

Bununla birlikte bilim özgürlüğü, akademik özgürlükler ve üniversite özerkliği ile bağlantılı olan eğitim hakkı da 1982 Anayasası'nın 42. maddesinde:

“Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz.

Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir... Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz.” şeklinde hükümler içermektedir.

Bu çalışmada temel hak ve özgürlüklerin sınıflandırılması problemine girmeden³⁶⁸ kısaca bilim özgürlüğünün niteliği ve bu özgürlüğün üniversite özerkliği ile bağlantısı ortaya konulacaktır. Bilimin üniversite ile bağlantısının ortaya konulmasına gerek yoktur çünkü üniversite zaten en üst seviyede bilimi gerçekleştiren kurum olarak anayasal düzende yerini almıştır. Buradaki soru, kapsamı ve niteliği tek başına belirlenebilecek olan bilim özgürlüğünün, üniversite özerkliği ile arasında olan bağıdır. Bu bağı temel hakların kurumsal garantisi teorisi tamamlamaktadır. Temel hakların kurumsal garantisi teorisi, her temel hakkın, kurumsal bir içeriğe, bir başka ifade ile, tipik bir objektif temel öze sahip olduğunu savunan bir teoridir. Bu içerik, temel hakkın özü (Wesensgehalt), yani onun niteliğini belirleyen çekirdeğidir³⁶⁹. Örneğin Alman Anayasası'nın 19. maddesinin 2. fıkrası "Hiçbir şekilde temel hakların özüne dokunulamaz." hükmünü içermekte ve temel hakların özünden söz etmektedir. Aynı yönde 1982 Anayasası'nın 13. maddesinde "Temel hak ve hürriyetler...özlerine dokunulmaksızın...kanunla sınırlanabilir." hükmü yer almaktadır.

Kurumsal garanti teorisinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Bilim özgürlüğü, Jellinek'in yapmış olduğu klasik sınıflandırmaya göre, negatif statü hakkıdır; bir başka ifade ile bireyin devlet karşısındaki konumuna göre, bilim özgürlüğü devletin dokunmaması gereken bir alan olarak kişisel bir özgürlük olarak ortaya çıkar. Ancak bilimin ve sanatın özgür olması, yalnızca kişinin kendi gelişimi

³⁶⁸ Bu konuda bakılacak çalışmalar çok sayıdadır. Genel olarak bkz. Ö. Anayurt, "Hakların Bütünlüğü İlkesi Açısından İnsan Haklarına İlişkin Sınıflandırmaların Değerlendirilmesi", **Türkiye'de İnsan Hakları**, 1. baskı, TODAİE, Haziran 2000, s. 47 vd.; T. Akıllıoğlu, **İnsan Hakları-I-Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, Ankara, AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları No:17, İmaj Yayıncılık, 1995, s. 140; E. Atalay, "Sanat Özgürlüğü Temel Hakkının Hukuki Niteliği", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2004, C.6, S.1, s. 43-66; ve özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin sınıflandırma problemi hakkında bkz. B. Algan, **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Ankara, 1. baskı, Seçkin Yayıncılık, 2007, s. 23-33; 38-65.

³⁶⁹ P. Lerche, "Alman Anayasa Hukukunun Sorunları", **AÜHFD** (Çeviren: İrfan Yazman), 1971, C.28, S.1-4, s. 211.

açısından ve kendini gerçekleştirebilmesi adına değil, toplumsal gelişmeye, kültüre ve demokrasiye olan katkısı nedeniyle de gereklidir. Bu nedenle bilim özgürlüğünün aynı zamanda kültürel, sosyal ve ekonomik bir hak olduğu da kabul edilebilir. Çünkü ekonomik, sosyal ve kültürel haklar aslında daha çok negatif özgürlükleri eşitlik ile bağdaştırmak, sosyal eşitliği ve adaleti sağlamak amacı ile ortaya çıktığı savunulan haklardandır³⁷⁰. Bununla birlikte devletin bireyin hakkına karışmama ve başkalarının müdahalelerini de önleme yükümlülüğü bazı durumlarda söz konusu hakkın tam olarak kullanılması açısından yetersiz kalabilir³⁷¹. Şöyle ki, devletin, ilgili hakka müdahale etmemekle birlikte, söz konusu hakkın kullanım koşullarını yaratabilmesi de gerekir. Bu açıdan nasıl ki adil yargılanma hakkının tam olarak işleyebilmesi, devletin bağımsız mahkemeler ve yargı üyelerini sağlamasına bağlıysa³⁷², bireylerin bilim özgürlüğünden tam olarak faydalanabilmeleri için devletin üniversite özerkliğini garanti altına alması ve bu sayede bilim özgürlüğünün hayata geçebileceği koşulları da sağlaması gerekmektedir.

Benzer doğrultuda, özellikle Alman doktrininde 1945’lerden sonra, temel hak ve özgürlükler açısından, hakların “*sübjektif hak muhtevasından, kurumsal muhtevasına*” doğru gelişimi gözlemlenmektedir. Bundan kasıt, temel hakların bir yandan, bireyin yalnızca sübjektif haklarını garanti ederlerken, bir yandan da bir hukuk kurumunu, yani bir yaşam alanı özgürlüğünü garanti edebileceğidir³⁷³. İşte eskiden daha çok sübjektif haklar olarak anlaşılan temel haklar günümüzde, objektif

³⁷⁰ B. Algan, 2007, s. 51; sosyal, ekonomik ve kültürel haklara ilişkin olarak genel geçer ve eksiksiz bir liste yapılması mümkün olmamakla birlikte, kültürel yaşama katılma, eğitim hakkı, yükseköğretim hakkı ve bilimsel gelişmelerden yararlanma hakkı, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardandır. Bununla birlikte, özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel hakların bir bütünlük arz ettiği ve belli hakların ayrı ayrı kültürel hak, ekonomik hak ya da sosyal hak olarak ayrıştırılmasının pratikte bir faydasının olmadığı savunması için bkz. B. Algan, 2007, s. 31-33.

³⁷¹ B. Algan, 2007, s. 49.

³⁷² B. Algan, 2007, s. 49.

³⁷³ P. Lerche, 1971, s. 211.

yönleri ile, bir başka ifade ile kurumsal yönleri ile de anlaşılmaktadırlar. Jellinek'in üç temel hak kategorisine sonradan eklenen kurumsal garantiler, anayasal kurallar içerisinde bireysel hakların değil, belli kurumların garantisini amaçlayan açıklamalar içerirler. Bazı temel haklar ise, hem kurumsal garanti, hem de bireysel açıdan garanti altına alınırlar. Bir başka ifade ile, temel hak, süjesi açısından bakıldığında, temel haklar sübjektif hak niteliğindedir; yaşam ilişkileri açısından ise, bir kurum olarak görünür. Bu iki nitelik karşılıklı ilişki içerisinde ve eş değerdedir³⁷⁴. İşte bir temel hakkın kurumsal garantisi, hukuk tarafından düzenlenmiş normlar bütünüünün korunmasını ifade eder ve bu doğrultuda bir temel hakkın kurumsal bir garantiye sahip olması, onun objektif bir öze sahip olduğunu da gösterir. Bu doğrultuda, bilim özgürlüğünün sübjektif hak niteliğinin yanında kurumsal garanti niteliğinin de bulunması, üniversite özerkliğine yapılacak bir müdahale ile bilim özgürlüğünün kurumsal garantisinin ihlal edilmesi sonucunu doğuracaktır³⁷⁵. Bu düşünceye göre, bilim özgürlüğü, bir kurum olarak bilimi korurken, yalnızca kişisel olarak bilimsel faaliyeti değil, üniversite özerkliği gibi, müdahale edildiğinde zedelenecek olan alanı da korumaktadır. Bilim özgürlüğünün özü, özerk olmayan bir üniversite sisteminde ihlal edilmiş olacaktır. Alman doktrininde üniversite özerkliğinin yasal dayanağını açıklamak için Anayasa'nın bilim özgürlüğünü düzenleyen hükmüne atıf yapılmasının nedeni, devletin özgür bilim ortamını yaratabilmesi için, dış müdahaleden bağışık, özerk birer kurum olarak üniversiteleri oluşturma yükümlülüğüne sahip olmasıdır. Bir başka ifade ile, Alman idare hukuku sisteminde hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının türlerinden birisi de “*temel hakların*

³⁷⁴ Peter Haeberle, Die Wesensgehaltsgarantie des Art 19 Abs. 2 Grundgesetz, 2. Auflage, Karlsruhe 1972, s. 70-71'den aktaran, F. Sağlam, **Temel Hakların Sınırlanması ve Özü**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1982.

³⁷⁵ P. Lerche, 1971, s. 211-212.

taşıyıcısı olarak öz yönetime sahip kuruluşlar”dır³⁷⁶. Bu nedenle bilim özgürlüğü hem anayasal açıdan hem de idare hukuku açısından üniversite özerkliğinin hukuki dayanağını oluşturmaktadır.

Bilim özgürlüğü, araştırma özgürlüğünü, araştırma için zorunlu ortam ve araçlara sahip olma hakkını, bilimsel üretme özgürlüğü ile bildirme ve yayın hakkını içerir. Öte yandan 1982 Anayasası’nın 27. maddesinde düzenlendiği gibi, öğretim ve öğrenme özgürlüğünü de içermektedir. Bilim özgürlüğü her ne kadar 1982 Anayasası’nda “Kişinin Hakları ve Ödevleri” başlıklı bölümde düzenlenmiş olsa da, Birleşmiş Milletler, bilim özgürlüğünü, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme’nin 15. maddesinde adı geçen *kültürel yaşama katılma hakkı* içerisinde düzenlemiştir. Türkiye’nin de taraf olduğu sözleşmenin 15. maddesi şu şekildedir:

“1. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, herkese aşağıdaki hakları tanırlar:

a) Kültürel yaşama katılmak;

b) Bilimsel gelişmelerin nimetlerinden ve sonuçlarından yararlanmak;

c) Kendisinin yaratıcısı olduğu bilimsel, edebi ve sanatsal ürünlerden kaynaklanan maddi ve manevi menfaatlerin korunmasından yararlanmak.

2. Bu hakkın tam olarak gerçekleştirilmesi için Sözleşmeye Taraf olan Devletler tarafından alınacak önlemler, bilimin ve kültürün korunması, gelişmesi ve yayılması için gerekli tedbirleri de içerir.

3. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, Bilimsel araştırma ve yaratıcı faaliyetler için zorunlu olan özgürlüğe saygı göstermeyi taahhüt ederler.

³⁷⁶ Kavramın Almancası şu şekildedir: “Grundrechtsgetragene Selbstverwaltung”, W. Kluth, **Funktionale Selbstverwaltung**, Jus Publikum 26, Mohr Siebeck, 1997, s. 31.

4. *Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, bilimsel ve kültürel alanlarda uluslararası ilişkilerin ve işbirliğinin teşvik edilmesinden ve geliştirilmesinden türetilen menfaatleri tanımayı kabul eder.*”

Buna göre, kültürel yaşama katılmak için de devletin pozitif bir edimde bulunma yükümlülüğü bulunmaktadır; aksi halde, kurumsallaşmış bir bilim ve sanat ortamı devlet tarafından sağlanamazsa, bu türden bir hakkın da tam olarak gerçekleşebileceği söylenemez. Buna ek olarak doktrinde yaygın görüş olarak bilim ve sanat özgürlüğü birlikte değerlendirilmekte, bu haklar, kişisel hak olma özelliklerinin yanında kültürel haklar olarak da ele alınmaktadır³⁷⁷. Kişisel hak olarak bilim özgürlüğü herkesi kapsamaktadır. Bundan kasıt, bir kişinin bilim özgürlüğünden yararlanabilmesi için mutlaka bilim insanı sıfatına sahip olması ya da akademik camiada yer alıyor olmasının gerekmemesidir³⁷⁸.

Bilim özgürlüğünün içeriğine de kısaca değinmek, üniversite ile bağlantısı doğrudan olduğu için yerinde olacaktır. Bilim özgürlüğü yukarıda belirtildiği gibi araştırma özgürlüğünü, araştırma için gerekli koşul ve araçlara sahip olma hakkını, bilimsel üretme, bilgilendirme ve yayma hakkını içerir. Bunlardan araştırma özgürlüğü, bilimin zorunlu unsuru olarak bilim özgürlüğünün özünü oluşturmaktadır. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın 13. maddesi “Bilimsel araştırma ve sanat, sınırlamaya tabi tutulamaz. Akademik özgürlük gözetilmelidir.” hükmünü düzenlemiştir. Bunun gibi Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi de 27. maddesinde, “Herkes toplumun kültürel yaşamına serbestçe katılma, güzel sanatlardan yararlanma, bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkına sahiptir. Herkesin yaratıcısı olduğu bilim, edebiyat ve sanat

³⁷⁷ N. Bulut, “Bilim Özgürlüğü: İçeriği ve Sınırlandırılması Sorunu”, *AÜEHFD*, 2005, C. IX, S. 1-2, s. 27.

³⁷⁸ B. Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, 3. baskı, BDS Yayınları, 1994, s. 91-92.

ürünlerinden doğan maddi ve manevi çıkarlarının korunması hakkı vardır.” hükmünü düzenlemiştir. Dünya Üniversite Hizmeti (World University Service-WUS) tarafından 1988 yılında onaylanan Akademik Özgürlük ve Yükseköğretim Kurumlarının Özerkliği Üzerine Lima Bildirgesi'nin 6. maddesinde de, akademik topluluğun tüm üyelerinin, bilimsel araştırmanın evrensel ilkelerine tabi olarak, herhangi bir müdahaleye maruz kalmadan araştırma yapma ve bu araştırmaların sonuçlarını özgürce iletme ve tartışma hakkı ile sansüre maruz kalmadan yayınlama ve dağıtma hakkına sahip olduğu belirtmiştir³⁷⁹. İşte bu açıdan devletler bilim özgürlüğünün gereklerini yerine getirmek için özgür araştırma ortamını insanlara sağlamakla yükümlü olmaktadır. Bu doğrultuda araştırma için gerekli araç ve koşulların sağlanması konusunda da devletlerin pozitif birer edim yükümlülüğü bulunmaktadır. İşte üniversite bir kurum olarak burada ortaya çıkmaktadır. Devlet, sahip olduğu üniversiteleri aracılığıyla, bilimsel araştırma yapılmasını, bu araştırmaların yayılmasını ve insanların kültürel yaşama katılmalarını sağlamaktadır³⁸⁰. Üniversite, bilim insanı yetiştiren, bilim üreten ve üretilen bilimi yayan, teorik bilgiyi pratiğe aktaran, bir başka ifade ile prototip üreten ve eğitim veren bir kurumdur. Üniversite, mesleki eğitimden önce, belirli mesleğin ileride uygulanabilmesi için kuramsal bilgilerin aktarıldığı ve öğrencilere daha çok belli bir konuya tepeden bakabilme yetisi ile ilişkileri doğru kurma becerisi kazandırmayı amaçlayan bir kurumdur³⁸¹. Bu doğrultuda araştırma özgürlüğünün, araştırmaları gerçekleştirmek için gerekli araçlara ve koşullara sahip olma hakkının ve elde edilen

³⁷⁹ The Declaration on Academic Freedom and Autonomy of Institutions of Higher Education, Lima, 10 Eylül 1988, 6. madde; belge için bkz. <http://www.ace.ucv.ro/pdf/lima.pdf>; erişim tarihi: 18.01.2012.

³⁸⁰ N. Bulut, 2005, s. 30.

³⁸¹ C. San, “Bir Toplumsal Kurum Olan Üniversite’de Özerklik ve Bilim Özgürlüğü”, **AÜSBFD**, 1993, s. 150.

sonuçları bildirme ve yayma hakkının somutlaştığı kurum üniversite olunca, üniversite özerkliğine yapılacak herhangi bir müdahale aslında bilim özgürlüğünü de zedelemiş olacaktır. Tam bu noktada üniversite özerkliği kavramının içeriği ve doğru tanımlanması sorunu ortaya çıkmaktadır. Çünkü kimilerine göre üniversite özerkliği yalnızca idari özerklik olarak ele alınmakta, kimilerine göre idari ve mali özerklik anlaşılmakta, bazı durumlarda da –örneğin 1982 Anayasası'nın 130. maddesinde olduğu gibi- bilimsel özerklik olarak anılmaktadır. Bu açıdan özerkliğin tanımı, genellikle meseleye bir yaklaşım sorunu olarak ortaya çıkmakta ve ülkelerin tercihlerine göre değişiklik göstermektedir. Bu açıdan şimdilik, bilim özgürlüğünün sınırlanması sorununa kısaca değinmekte yarar vardır ki özerklik ile ilişkisi kurulabilsin.

Bilim özgürlüğünün, özgürce araştırma yapabilme ve araştırma yapmak için gerekli araç ve koşullara sahip olma ve sonunda da elde edilen araştırmaların bildirilmesi ve yayınlanması özgürlüklerini içerdiği yukarıda belirtilmişti. Burada akla ilk gelen soru, araştırmacıya belirli olanakların devlet tarafından sağlanamaması veya özgür bir araştırma ortamının sunulamaması halinde –*ki üniversiteye devlet tarafından yapılan aşırı müdahalelerin sonucunda da bu özgür araştırma ortamı zedelenebilir; piyasa ile gerçekleştirilen ilişkiler sonucu, sanayi şirketlerinin ürünlerinin pazarlanması için istediği bilimsel sonuçların elde edilmemesi halinde, söz konusu şirketlerin de müdahaleleri sonucu özgür araştırma ortamı ve bilimi yayma özgürlüğü zedelenebilir*³⁸²- bilim özgürlüğünün zedelenip zedelenmeyeceği sorusudur. Bu sorunun iki alt sorusu daha vardır. Onlar da, devletin hangi ölçüde kaynak sağlaması gerektiği ve bilimsel araştırmaların sınırının ne olacağı sorularıdır.

³⁸² Bu konudaki örnekler için çalışmanın üçüncü bölümü ve şu kitaba bakılması önerilir: D. Bok, 2007.

Türkiye açısından 1982 Anayasası'nın 5. maddesi, devletin temel amaç ve görevlerini düzenlemektedir. Buna göre, devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleri ile bağdaşmayacak surette sınırlayan, siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmakla ve insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmakla yükümlüdür. İşte devlet bu açıdan vatandaşlarına bilim özgürlüğü temel hakkından yararlanması için özgürce bilim yapabilecekleri ortamları sağlamakla yükümlü olmaktadır. Özellikle Alman doktrininde üniversitelerin varlığının nedeni kurumsal anayasa hukuku açısından, bilim özgürlüğü temel hakkına dayandırılmaktadır. Şöyle ki, Federal Alman Anayasa Mahkemesi'nin gerekçesi, bütünlük arz eden bir sistem ve örgüt olmadan, özellikle doğa bilimleri alanında araştırma ve bilim yapma olanağının günümüzde mümkün olamayacağından ötürü, devlet, insanlara bilim özgürlüğünden faydalanabilmeleri adına, bu amaca yönelik kurumlar oluşturmakla yükümlüdür³⁸³. Hatta üniversiteyi “*kurumsallaşmış bilim ya da bilimin kurumsallaşması*” olarak tanımlayan yazarlar da bulunmaktadır³⁸⁴. Bir başka ifade ile üniversite, devletin, bireylerin bilim özgürlüğünün tam anlamıyla gerçekleşebilmesi ve bireylerin bilim özgürlüğünden tam anlamıyla yararlanabilmeleri için, *bir pozitif edimde bulunma yükümlülüğü* sonucu oluşturmuş olduğu bir kurumdur. Ancak 1982 Anayasası'nın 65. maddesi, devletin sosyal ve ekonomik alanlarda anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek, mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getireceğini düzenleyerek, devletten talepte bulunma hakkına bir sınır getirmiştir. Devlet bilim özgürlüğü açısından özgür bir bilim ortamı sunabilmek için üniversite kurmakla yükümlü ise de mali kaynakların yeterliliği ölçüsü buna bir

³⁸³ BVerfGE 35, 79; Detmer, Hartmer (Hrsg.), **Hochschulrecht, Ein Handbuch für Praxis**, 2. Auflage, C.F. Müller Wissenschaft, 2011, s. 12-13.

³⁸⁴ W. Thieme, 1986, s. 89.

sınır teşkil etmektedir. Öte yandan vakıflar tarafından kurulan üniversiteler ile özel üniversiteler de, devletin gözetim ve denetimi altında olduklarından, bu türden üniversitelerin kurulmasının, bilim özgürlüğünü yukarıdaki maddelere dayalı bir yorum ile zedeleyeceği söylenemez. Ancak bu türden üniversitelerin kötü yönetilmesi sonucu akademik özgürlükler zedelenebilir.

Bilim özgürlüğünün bir sınırı da etik meselelerdir. Örneğin gen teknolojileri alanındaki ilerlemeler, klonlama, hayvanlar üzerindeki deneyler ile hayvan haklarının çatışması durumu ve kimyasal, nükleer alanlardaki araştırmalardaki sınır sorunu temel olarak tartışılan konulardır. Bilindiği gibi “mutlak hak, mutlak haksızlıktır.”³⁸⁵ Bu açıdan, bilim özgürlüğünün de elbette bir takım sınırları mevcuttur. Bu sınır en yalın hali ile insan onurudur. Bunun hukuk sistemi içerisinde somutlaşmış hali, son dönemlerde ülkelerin meclislerinde ya da diğer kurumlarına bağlı olarak kurulan etik-komisyonlarıdır. Etik-komisyonları, özellikle tıp ve doğa bilimleri alanında yürütülen araştırmalar ile insan onuru arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır³⁸⁶. BM’in de bu konu ile ilgili olarak, 10 Kasım 1975 tarihli ve 3384 (XXX) sayılı kararı ile ilan edilen Bilimsel ve Teknolojik İlerlemelerin, Barışın ve İnsanlığın Yararına Kullanılmasına Dair Bildiri’si bulunmaktadır. Buna göre, bütün devletler, bu türden buluş ve araştırmaların, insanlık onuru aleyhine kullanılmasını önlemek için gerekli yasal düzenlemeleri gerçekleştirmekle yükümlüdür³⁸⁷.

Bu paragrafı sonlandırmadan önce 1982 Anayasası’nın 130. maddesinde yer alan “bilimsel özerklik” ifadesinin de anlama geldiğinin açıklanmasında fayda

³⁸⁵ Bu Cicero’nun bir özdeyişidir.

³⁸⁶ Detmer, Hartmer, 2011, s. 28-29.

³⁸⁷ N. Bulut, 2005, s. 32; bilim özgürlüğünün sınırlandırılması problemi açısından detaylı bilgi için adı geçen makaleye bakınız. Bu konu çalışmanın doğrudan konusu olmadığı için burada detaylı olarak irdelenmemiştir. Konu bunun yerine özerklik ile ilişkili olacak şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

vardır. 130. madde üniversite özerkliğine ilişkin idari, mali ve bilimsel olmak üzere üç alan öngörmektedir. Vakıf üniversitelerinin her üç alan bakımından, devlet üniversitelerinin ise yalnızca bilimsel olarak özerk olduğu ilgili maddede hükme bağlanmıştır. Bilimsel özerkliğin, çoğu zaman “geniş” bir kavram olduğu vurgulanarak³⁸⁸ Türk Anayasa Mahkemesi kararlarında çeşitli açılardan benzer şekilde tanımlanmaya çalışılmıştır.

Daha sonraları da atıf yapılan Anayasa Mahkemesinin 29.06.1992 tarihli ve E.1991/21, K.1992/42 sayılı kararında, üniversitelerin bilimsel özerkliğinin anlamı açıklanırken şu görüşlere yer verilmiştir:

“Bilimsel özerklik, kuruluştan işleyişe değin, bilimin gerektirdiği özgürlük ortamının tüm çalışmalarla yönetimde bir yaşam biçimi olarak sağlanmasıdır. Devletin gözetim ve denetim hakkı, yürütmenin üniversitede söz sahibi olması, çalışmalara el atıp bunları yönlendirip yönetmesi biçiminde algılanamaz. Üniversiteler, en üst düzeydeki bilim kuruluşlarıdır. Özgür toplumun bilim alanındaki simgeleridir. Yönetim yapısı ve biçimi, üniversitenin niteliğini açıklar. Bilgi edinme, bilgi üretme ve insan yetiştirme amacının ortaya çıkardığı yapının araştırma, deneyim ve tüm çabalarla gerçeği bulma ereğine özgün bir kurum olduğu göz ardı edilemez. Özetlenen bu özellikleriyle üniversite, bilimi yaşama katan, usun öncülüğünü, düşüncenin aydınlığını somutlaştıran kurumlardır. Varlığının temeli kendi toplumu olmakla birlikte, amaç ve işlevinin gerektirdiği atılımlar ve devingenlikle onun önünde yürürler. Kurumlaşmış gelenek ve ilkeleriyle toplumun itici gücüdürler. Anayasa gerekleriyle uyumsuz bir üniversite yapısına geçerlik tanınmaz. Üniversitede devlet yönetimindeki sıralama türünde bir yönetim biçimi,

³⁸⁸ E. 2010/20, K. 2011/166, Karar Günü: 22.12.2011, R.G. Tarih-Sayı: 25.01.2012-28184; E. 2009/56, K. 2011/71, Karar Günü: 28.4.2011, R.G. Tarih-Sayı : 06.07.2011-27986.

*düşünce üretimine, özgür düşünce ve özgür çalışmaya elverişli bir ortama engeldir. Bilimsel çalışmalarının, bilimsel yönetim ve bu özelliğe uyumlu olmak gerekir. Danışmanın, dayanışmanın ve kimi günde yarışmanın yerini akçalı olanaklara dayanan biçimsel üstünlük çabaları alırsa, bilgi ve bilim yerine görüntü egemen olur..*³⁸⁹

Anayasa Mahkemesi çoğu kararında bilimsel özerkliğin idari özerklik ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini, aksi halde bilimsel özerkliğin söz konusu olmayacağını vurgulamıştır. Anayasa Mahkemesi'nin aslında bilimsel özerkliği çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacak olan maddi özerklik şeklinde ele aldığı söylenebilir³⁹⁰. Söz konusu idari özerlikten kasıt ise üniversitenin iç işleyişine herhangi bir dış müdahale olmamasıdır. Ancak özellikle 2000'li yıllardan itibaren anlayış değişmiş, üniversite özerliğinde vurgu daha çok mali özerliğe yapılmaya başlanmış ve bilimsel özerklik, akademinin topluma "hesap verebilmesi" gerekliliği ile gölgelenmeye başlanmıştır. Öte yandan hukukumuzda bilimsel özerkliğin ayrı bir alan olarak ele alınması onun genel olarak bilim özgürlüğü ve akademik özgürlükler ile karıştırılması sonucunu doğurmaktadır. Şöyle ki, Avrupa Üniversiteler Birliği'nin yayınlamış olduğu raporda bilimsel özerklik, üniversitenin bir kurum olarak kendi stratejisini serbestçe belirleyebilmesi olarak açıklanmaktadır³⁹¹. Bundan kasıt bir üniversitenin kendi akademik görünümünü, akademik programlarını, programlarının içeriğini serbestçe oluşturabilip oluşturamadığı gibi hususlardır. Bir başka ifade ile bilimsel özerklik, kurumsal düzeyde bir özerkliktir. Ancak özerkliği bu şekilde öğelerine ayırmak ve her bir alanı ayrı ayrı değerlendirmek, üniversite özerliğinin

³⁸⁹ E. 1991/21, K. 1992/42, Karar Günü: 29.6.1992, R.G. Tarih-Sayı :31.03.1993-21538.

³⁹⁰ Maddi özerklik-usuli özerklik ayrımı için bkz. "Modern Anlamda Üniversite Özerkliği" başlıklı kısım.

³⁹¹ Söz konusu rapor ve adı geçen hususlar detaylı bir biçimde çalışmanın "Bilimsel (Akademik) Özerklik" başlıklı kısmında detaylı olarak incelenmiştir.

doğasına biçimci bir anlayışla zarar verir. Bu açıdan Türk Anayasa Mahkemesi'nin yukarıda bir kısmı alınan kararında tanımlanan bilimsel özerklik aslında genel anlamda üniversite özerkliğine ilişkindir ve isabetli bir tanımdır. Çünkü üniversite özerkliği gerçekten de bilim özgürlüğü ile anlamlı hale gelmektedir.

2.2.2. Akademik Özgürlük ve Üniversite

Akademik özgürlük kavramı Lima Bildirgesi'nde³⁹², “...akademik bir çevre üyelerinin tek tek ya da toplu bir halde bilgiyi araştırma, inceleme, tartışma, belgeleme, üretme, yaratma, öğretme, anlatma veya yazma yoluyla edinmelerinde, geliştirmelerinde ve ilerlemelerindeki özgürlükleri anlamına gelir.” şeklinde tanımlanmıştır. Lima Bildirgesi aşağıdaki yer aldığı şekli ile, “Tanımlar” başlıklı kısmında konuya ilişkin çeşitli kavramlara açıklık getirmiştir.

Akademik çevre; bir yükseköğretim kurumunda öğretim, araştırma, inceleme yapan ve çalışan herkesi kapsar;

Özerklik; yükseköğretim kurumlarının iç işleyişlerine, mali işlerine ve yönetimlerine ilişkin kararlar almada ve eğitim, araştırma, dışa yönelik çatışmalar ve diğer ilgili faaliyetlerde kendi politikalarını oluşturmada devlet ve toplumun tüm diğer güçleri karşısındaki bağımsızlıkları anlamına gelir;

Yükseköğretim kurumları; üniversitelerden, orta öğretim sonrası eğitim veren diğer kuruluşlardan ve bunlarla ilgili araştırma ve kültür merkezlerinden oluşur;

³⁹² Akademik Özgürlük ve Yükseköğretim Kurumlarının Özerkliği Üzerine Lima Bildirgesi, 1988.

Bu tanımlar, akademik özgürlüğün ve özerkliğin bu bildiriye getirilen kısıtlamalara tabi olmadıkları anlamına gelmez.

Akademik özgürlük, üniversitelerin ve diğer yükseköğretim kurumlarının üstlendikleri eğitim, araştırma, yönetim ve hizmet işlevleri için vazgeçilmez bir önkoşuldur. Akademik çevrenin tüm üyeleri herhangi bir ayırım yapılmaksızın ve devletten ya da herhangi bir başka kaynaktan gelebilecek müdahale veya baskı endişesini taşımadan işlevlerini yerine getirme hakkına sahiptir.

Devletler akademik çevrenin tüm üyeleri için İnsan Hakları Konusunda Birleşmiş Milletler Anlaşmalarında tanınan temel, politik, ekonomik sosyal ve kültürel hakları sağlamak ve bunlara saygı göstermekle yükümlüdür. Akademik çevrenin her üyesi başta düşünce, vicdan, din, ifade, toplanma ve örgütlenme özgürlükleri olmak üzere kişinin özgürlüğü ve dokunulmazlığı ile seyahat özgürlüğünden yararlanır.

Akademik çevreye girme olanağı toplumun tüm üyeleri için hiçbir engelleme olmaksızın eşit olacaktır. Herkes, yetenekleri temelinde, hiçbir ayırım yapılmaksızın öğrenci, öğretmen, araştırmacı, işçi ya da yönetici olarak akademik çevre içinde yer alma hakkına sahiptir. Akademik çevrenin fırsat eşitliğine sahip olmamış üyeleri için eşitliğin sağlanmasını fiilen hızlandırmaya yönelik geçici önlemler, fırsat ve muamele eşitliği sağlama amaçlarına ulaşıldığında sona erdirilmek koşuluyla ayrımcı girişimler olarak değerlendirilmez. Tüm devletler ve yükseköğretim kurumları öğretim üyeleri ve araştırmacılar için istikrarlı ve güvenceli bir istihdam sistemini temin ederler. Akademik çevrenin hiçbir üyesi, akademik çevrenin demokratik yollarla seçilmiş bir organı önünde adil bir savunma yapılmadan görevinden alınamaz.

Akademik çevrenin araştırma işlevi ile ilgili tüm üyeleri bilimsel araştırmanın evrensel ilke ve yönetimlerine tabi olarak, herhangi bir müdahaleye maruz kalmaksızın araştırma çalışmalarını sürdürme hakkına sahiptir. Bu kişiler aynı zamanda araştırmalarının sonuçlarını başkalarına özgürce iletme ve sansürsüz yayınlama hakkına da sahiptir.

Akademik çevrenin öğretimle ilgili tüm üyeleri, öğretimin kabul edilmiş ilkelerine, standartlarına ve yöntemlerine tabi olarak, herhangi bir müdahaleye maruz kalmaksızın öğretme hakkına sahiptir.

Akademik çevrenin tüm üyeleri, dünyanın herhangi bir yerindeki meslektaşları ile temas halinde olma özgürlüğü kadar eğitim kapasitelerini geliştirme özgürlüğünden de yararlanırlar.

Akademik çevrenin tüm üyeleri, çıkarlarını korumak amacıyla sendikalar kurma ya da sendikalara katılma hakkı da dahil olmak üzere, başkalarıyla birlikte örgütlenme özgürlüğü hakkına sahiptir. Akademik çevrenin tüm kesimlerinin sendikaları, kendi alanlarına tekabül eden mesleki standartların oluşturulmasına katılmaktadırlar.

Yukarıda sıralanan hakların kullanılması bazı özel görev ve sorumlulukları da birlikte getirir ve başkalarının haklarının korunması için gerekli olan bazı kısıtlamalara tabi tutulabilir. Öğretim ve araştırmalar mesleki standartlara tümüyle uyularak sürdürülmeli ve toplumun karşı karşıya bulunduğu çağdaş sorunlara yanıt verir nitelikte olmalıdır³⁹³.

Söz konusu bildirge, akademik özgürlüğü son derece detaylı olarak somutlaştırmıştır. Akademik özgürlük, özerklik gibi kavramların içeriğinin iyi

³⁹³ Bu hükümler Lima Bildirgesi'nin "Akademik Özgürlük" başlıklı kısmındaki, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 12,13 nolu paragraflarıdır.

belirlenmesi ve uygulamaya dönük olarak somutlaştırılması son derece önemlidir. Çünkü, akademik çevrenin araştırma ve öğretim özgürlüğü, bu kişilerden öğrenen ve kişiliği şekillenen gençlerin özgürlükleri ile kesişmektedir. Bu nedenle akademik özgürlükler belli bir sorumluluk bilinci ile kullanılmalıdır³⁹⁴. Bu öz sorumluluk ise akademik mesleğin kendi kendine oluşturacağı bir takım sınırları meydana getirir. Bu doğrultuda, Amerikan Üniversite Profesörleri Derneği'nin 1940 yılında yayımladığı "Akademik Özgürlük ve Meslek Güvencesi İlkeleri" başlıklı beyannamede akademik özgürlüğün temel ilkeleri mutlak bir özgürlük şeklinde belirlenmemiştir. Beynamenin amacı, kamuyu, akademik özgürlük konusunda aydınlatmak olarak belirlenmiştir. Buna göre, üniversiteler her şeyden önce ortak iyilik / kamu yararı için vardır ve belli bir kurumun ya da kişinin bireysel çıkarlarını yansıtamazlar. Kamu yararı da, gerçeğin özgürce araştırılmasına ve bu araştırmaların yayılmasına dayanır. Akademik özgürlük şu üç ilkeyi içermektedir;

-araştırma yapmak ve bunların sonuçlarını özgürce yayınlamak; ancak, araştırmaların sonuçlarının parasal geri dönüşü, kurumun kendi politikasına bağlıdır;

-derslerde neyi, ne şekilde anlatacağına karar vermek; ancak profesörler, derslerde anlattıkları konuların, dersin içeriği ile ilgisiz olmamasına dikkat etmekle yükümlüdürler. Dini ya da herhangi başka bir sebeple akademik özgürlüğün sınırlandırılması durumu, okula atama sırasında kişiye bildirilmelidir;

- Üniversite profesörleri hem vatandaşdır, hem öğretim mesleğinin birer üyeleridir, hem de bir eğitim kurumunun çalışanlarıdır. Bir vatandaş sıfatıyla konuşup yazdıklarında, kurumsal ya da belli bir bilim dalına ilişkin sansürden bağımsız olmaları gerekmektedir. Ancak onların toplumda sahip oldukları özel yer,

³⁹⁴ C. C. Aktan, "İdeal Bir Üniversite İçin On Temel İlke", **Nasıl Bir Üniversite?**, İstanbul, Değişim Yayınları (Editör: Coşkun Can Aktan), 2004, s. 15.

onlara özel sorumluluklar yüklemektedir. Birer öğretim elemanı olarak, toplumun onları ya da kurumlarını, düşüncelerinden ötürü yargılayabileceğini unutmamalıdır. Her zaman, uygun, etik ve başka fikirlere saygılı davranmaları gerekir ve özellikle her defasında kurumlarının adına görüş açıklamadıklarını belirtecek bir çaba harcamaları gerekmektedir³⁹⁵.

UNESCO, 1998 tarihli ve “Akademik Özgürlük, Üniversite Özerkliği ve Sosyal Sorumluluk” başlıklı beyannamesinde akademik özgürlüğü, “akademik topluluğun üyelerinin –araştırmacılar, öğretmenler ve öğrenciler- yine akademik topluluğun kendisi tarafından belirlenmiş çerçeve içinde, etik kurallara ve uluslararası ilkelere saygı duyarak, akademik işleri gerçekleştirme özgürlüğüdür.”³⁹⁶ şeklinde tanımlamıştır. UNESCO’nun söz konusu beyannamesinde de akademik özgürlüğün belli bir sorumluluk içerdiği ve özellikle akademik çevrelerde, bir grubun diğerine hegemonya kurmaması gerektiği, esas olanın tolerans, dayanışma ve işbirliği olduğu vurgulanmaktadır³⁹⁷.

Akademik özgürlük iş güvencesi ile de ilişkilidir. Çünkü iş güvencesinin olmadığı bir ortamda akademik özgürlük fiilen kullanılamaz. Bir başka ifade ile akademik özgürlüklerin ortaya çıkacağı bir ortam gerekmektedir. Örneğin, İngiltere’de, 1988 tarihli Eğitim Reformu Yasası’nın, üniversite komiserlerinin görevlerini düzenleyen 202. maddesinde “akademik çalışanların, işlerini ya da çalıştıkları kurumdaki ayrıcalıklarını kaybetme tehlikesine maruz kalmaksızın,

³⁹⁵ Amerikan Üniversite Profesörleri Derneği’nin 1940 yılında yayımladığı “Akademik Özgürlük ve Meslek Güvencesi İlkeleri” başlıklı beyanname. İngilizce adı: 1940 Statement of Principles on Academic Freedom and Tenure; American Association of University Professors-AAUP.

³⁹⁶ UNESCO, Statement on Academic Freedom, University Autonomy and Social Responsibility, April 1998, 2 no’lu paragraf.

³⁹⁷ UNESCO, Statement on Academic Freedom, University Autonomy and Social Responsibility, April 1998, 13 no’lu paragraf; burada bir hususun hatırlatılmasında yarar vardır. Üniversite özerkliğine ekonomik yaklaşımı benimseyen düşüncelerin hemen hepsi, rekabet ve yarışma olgusunu vurgulamaktadırlar. Oysa yarışma yerine iş birliği ve dayanışma kolektif akıl oluşturulmasında daha etkili bir yoldur.

bilinenleri sorgulama ve değerlendirme, yeni görüşler açıklama ve hakim görüşün aksi yönünde görüşleri açıklama özgürlüğünü temin ederler.”³⁹⁸ hükmü yer almaktadır.

Her ülkede iktidar ile akademik özgürlükler belli dönemlerde çatışma halinde olmuştur ve bazı koşullarda akademik özgürlükler ciddi anlamda zarar görebilmektedir. Örneğin 1950’lerin başlarında, Kaliforniya Eyalet Yönetimi, bütün çalışanlarına, komünizme karşı olduklarını belirten bir bağlılık yemini belgesi imzalamaları için baskı yapmış ve Kaliforniya Üniversite de ciddi bir tartışma ortamına sürüklenmişti. McCarty ve kızıl paniğinin yaşandığı bu günlerde, hem eyalet komiteleri, hem de federal komiteler, Amerikan aleyhtarı çalışmalarda bulunanları yakalamak için uğraşmaktaydılar. Bu doğrultuda üniversite içinde de söz konusu bağlılık yeminini imzalamayan profesörler işten atılmıştı. Burada bir hususa dikkat çekmek gerekmektedir. O dönemde Kaliforniya Üniversitesi’nde profesör olan Alman tarihçi E. K. Kantorowicz üniversite profesörlerinin sıradan memurlar olmadıklarını, öğretim görevinin farklı bir meslek olduğunu belirtmiştir. Kantorowicz’e göre, üniversite çalışanları, *kamu çalışanlarının gelirin ve sanatçıların özgürlüğüne sahip kişilerdir*³⁹⁹.

Görüldüğü gibi akademik özgürlük bilim özgürlüğünün özel bir biçimi olarak üniversite çalışanlarının işlerini ve güvencelerini kaybetme korkusu olmaksızın bilim yapabilme özgürlüğüne karşılık gelmektedir. Bilim özgürlüğü doğrudan iş güvencesine yönelmemekle birlikte, akademik özgürlükler, somut olarak iş güvencesini de kapsamaktadır. Akademik özgürlüğün gerçekleşebilmesinin diğer bir koşulu da tıpkı bilim özgürlüğünde olduğu gibi üniversite özerkliğidir. Ancak

³⁹⁸ Education Reform Act, UK, 1988, erişim adresi: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/40/section/202> ; erişim tarihi: 21.01.2012.

³⁹⁹ H. Rosovsky, 2008, s. 168-169.

burada dikkat edilmesi gereken husus, üniversite özerkliği için gerekli olan somut koşulların yerine getirilmesi ile sorunun çözülmüş sayılmayacağıdır. Örneğin, kurumsal açıdan özerk olarak nitelenen bir üniversite (kendi kaynaklarını yaratabilen, devletten yönetsel anlamda bağımsız ve kendi kadrolarını belirleyebilen bir üniversite), açıkladığı görüşler dolayısıyla akademik üyelerine baskı yapıyorsa, ya da belli bir konu hakkında belli bir yönde görüş açıklamak için üyelerini zorluyorsa akademik özgürlüğün varlığından yine söz edilemeyecektir. Dolayısıyla kurumsal bir özerklik, akademik özgürlüğü güvence altına almakta yetersiz kalmakta ve burada özellikle iş güvencesi ile ilişkilendirilmesi gereken bir akademik özgürlük anlayışı daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Aslında akademik özgürlük sorunu bir demokrasi sorunu olarak da tartışılabilir. Demokrasi hoşgörü kültürünü gerektirdiği için farklı görüşlere şüphe ile bakılmaması gerekmektedir.

Özetlenecek olursa, akademik özgürlük kavramına ait özellikler şu şekilde belirlenebilir:

-akademik özgürlük, bir demokrasi içindeki diğer özgürlükler gibi kendi sorumluluklarını ve zorunluluklarını beraberinde taşır;

-öğrenme ve öğretme özgürlüğü, akademik özgürlüğün ayrılmaz iki parçasıdır;

-akademik özgürlük yalnızca yöneticiler, politikacılar, dekanlar, vb. aracılığıyla yıpratılamaz; aynı zamanda diğer akademik çalışanlarca ve öğrencilerce de yıpratılabilir;

-akademik özgürlük, belirli bir birey veya gruba değil, herkesin (akademisyenler, öğrenciler, yöneticiler ve toplumun tümü) iyiliğine hizmet eder⁴⁰⁰.

Sonuç olarak, Kantorowicz'in dediği gibi, hakimler, mahkemenin kendisidir; profesörler öğrencilerle birlikte, üniversitenin kendisidir. Bu nedenle, hoşgörüsüz ve demokrasi kültürünün yer almadığı bir toplumda, yasalar ile güvence altına alınmamış, akademik özgürlüklerin, üniversite özerkliğinin kurumsal olarak sağlanmış olması ile korunmaya çalışılması yetersiz kalacaktır. Bir başka ifade ile, üniversiteyi, üniversite yapan onu oluşturan profesörler ile öğrenciler olduğuna göre, bu topluluğun akademik özgürlüklerinin somut bir yasa ile güvence altına alınması ve özgürlük-sorumluluk dengesi içerisinde çerçevesinin belirlenmesi, hem iş güvencesi, hem de özgür bir üniversite ortamı açısından gereklidir. Akademik özgürlükleri garanti altına alınmamış kişilerden oluşan bir üniversite, yasalarla ister idari olarak devletten bağımsızlaştırılsın, ister mali açıdan kendi kaynaklarını yaratabilmesine en üst seviyede olanak verilsin, yine de özerk bir üniversite olarak nitelenemeyecektir.

2.3. İdare Hukuku Sisteminde Üniversite

Üniversite kendi başına bir cumhuriyet olarak ele alınabilecek kapasitede bir örgüttür. Kendi yönetimi olan, kendine özgü bir varlığı olan ve kendi özel konusu ile ilgili olarak belli bir “egemenlik” alanı olan geniş çaplı bir örgüttür. Buna karşılık her devlet tıpkı yasama, yürütme ve yargı erki gibi eğitimi de bir erk olarak kullanmış ve egemenliğini kullandığı bir alan olarak eğitimi her yönüyle

⁴⁰⁰ Betty Greathouse, “Academic Freedom: A Matter of Interpretation”, **Education**, Vol. 112, No. 1, s. 10-24; s. 14'ten aktaran, C. Yalçın, “Akademik Özgürlük Üzerine Bir Değerlendirme”, **Nasıl Bir Üniversite?**, İstanbul, Değişim Yayınları (Editör: Coşkun Can Aktan), 2004, s. 57.

düzenlemiştir. En liberal devlet bile eğitimi ve yükseköğretimi doğrudan olmasa dahi dolaylı olarak şekillendirecek yasal düzenlemeler yaparak bu alandaki tekeli bırakmak istememiştir. Bu doğrultuda “akademik cumhuriyetler” devletin egemenliğinde şekillenen kendine özgü, diğer idare kuruluşlarına benzemeyen ve hatta benzememesi gereken kurumlar olarak ortaya çıkmışlardır. Bu açıdan eğitimin ve yükseköğretimin devlet içinde kurumsal olarak düzenlenişi onları birer kamu kurumu yapsa da, nihayetinde onların aynı zamanda birer sosyal kurum oldukları unutulmamalıdır. Aynı yönde devlet de, siyasal ve sosyal bir varlık olmasının yanında bir tüzel kişinin özelliklerine sahiptir. Ancak devletin diğer kamu tüzel kişilerinden önemli farkları vardır. Devlet sahip olduğu egemenlik gereği kendi görev ve yetki alanını anayasa ile serbestçe kendisi belirlemektedir. Bunu yaparken, diğer kamu tüzel kişilerinin görev ve yetki alanlarını da anayasada belirlemiş olur. Öte yandan, devlet her alanda faaliyette bulunabilirken, diğer kamu tüzel kişilerinin faaliyet alanları kuruluş statülerinde belirlenmiştir ve bu tüzel kişiler belli bir amaç doğrultusunda kurulurlar. Bu doğrultuda kamu tüzel kişileri kamu yararı amacını güden ve faaliyet alanları bakımından kamusal ihtiyaçların gerekli kıldığı hizmetleri yürütmek için kurulan kurumlardır⁴⁰¹.

Türk hukukuna göre, kamu tüzel kişileri Anayasa'nın 123. maddesinin 3. fıkrasına göre ancak kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanarak idari bir işlem ile kurulur. Bu doğrultuda üniversiteler de birer yasa ile kurulan kamu hukuku tüzel kişileri olmaktadır. Öte yandan vakıf üniversitelerinin kamu hukuku mu yoksa özel hukuk tüzel kişisi mi oldukları konusu tartışmalı olmakla birlikte Anayasa Mahkemesi vakıf üniversitelerinin de bir yasa ile kurulması ve kamu hukuku tüzel

⁴⁰¹ Ş. Gözübüyük, T. Tan, **İdare Hukuku-Genel Esaslar**, Cilt 1, 4. baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, Ağustos 2006, s. 177-183.

kişileri olması gerektiğini belirtmiştir⁴⁰². Buradaki önemli soru, üniversitelerin ya da genel olarak yükseköğretim kurumlarının idare hukuku sistemi içinde ele alınmasının gerekliliği ve bunun nedenidir. Üniversiteler kuşkusuz birer kamu kurumudur ancak “neden” üniversiteler birer kamu kurumudur? Bu sorunun doğru yanıtlanması için öncelikle idare hukukundaki değişime kısaca değinmek gerekmektedir. Çünkü söz konusu değişim üniversitelerin kamu kurumu niteliğini dönüştürmektedir.

İdare, yasama ve yargı organlarının faaliyetleri dışında kalan yürütme erkini kullanan kamu makamlarının bütünü olarak tanımlanabilir. Bu makamların kamu yararını sağlamak ve kamu gücünü kullanarak yürüttükleri etkinliklere de idari etkinlikler adı verilir⁴⁰³.

İdare hukuku sistemi bilindiği gibi kara Avrupası sisteminde ve Anglo-Amerikan sisteminde farklı algılanmaktadır. Bu iki uç noktadaki sistem, idarenin bağlı olacağı hukuk kurallarının ve bağlı olacağı yargı yerinin belirlenmesi yönünden birbirinden ayrılmaktadır. Kara Avrupası sisteminde idare, idare hukuku adı verilen ayrı bir hukuk sistemine ve idari yargı adı verilen kendine özgü ilkeleri olan ayrı bir idari yargı sistemine tabi iken, Anglo-Amerikan sisteminde, ne idareye özgü ayrı bir hukuk dalı, ne de ayrı bir yargı kolu bulunmaktadır. Anglo-Amerikan sistemindeki bu düşünce daha çok kanun önünde eşitlik ilkesinden kaynaklanmaktaydı ve bu nedenle idareye, kişilerden daha farklı bir hukukun uygulanması kabul görmemişti⁴⁰⁴. Daha sonraları, Amerika Birleşik Devletleri’nde “common law” yani, içtihat hukukunun kamusal ve toplumsal boyutlu büyük sorunlarda yetersiz kalması,

⁴⁰² Anayasa Mahkemesi, 30.05.199, E. 1990/2, K. 1990/19, RG. 02.09.1991, Sayı: 20781; Anayasa Mahkemesi bir başka kararında da özel bir kuruluş yasası olmadan bir yasayla yalnız ad verilerek üniversite kurulamayacağını belirtmiştir. Anayasa Mahkemesi 29.06.1992, E. 1991/21, K. 1992/42, RG. 31.03.1993, Sayı: 21538.

⁴⁰³ İ. Giritli, P. Bilgen, T. Akgüner, **İdare Hukuku**, İstanbul, Der Yayınları, 2001, s. 14.

⁴⁰⁴ Ş. Gözübüyük, T. Tan, 2006, s. 9-10.

idare hukukunu bağımsız bir alana dönüştüren regülasyon olgusunu doğurmuştur. Regülasyonda, “usul / prosedür” olgusu ön plandadır ve idarenin asıl işlevini *düzenleme faaliyetleri* oluşturmaktadır. Bununla birlikte Amerikan idare hukukuna ait birçok kavram da küreselleşen dünyada birçok ülkenin idare hukuku sisteminde reform yapması sonucunu doğurmuştur. Genel kabul gören yeni idare hukuku ilkeleri, *idarenin işlem yapma ve karar alma süreçlerine söz konusu işlemlerden etkilenebilecek olanların da dahil edilmesi; idarenin, işlemlerini gerçekleştirirken, ilgililerin de bilgi, belge ve veri sunmalarına olanak tanınması; kamu yararı kavramının zaman içinde değişebileceğinin kabul edilerek, iktisat, ekoloji gibi çeşitli bilim dallarının, idarenin karar alma süreçlerinde temsil edilmelerinin kolaylaştırılması* gibi bir takım ilkelerdir⁴⁰⁵. Buna ek olarak küreselleşmenin etkisiyle uluslararası tahkim, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa Toplulukları Adalet Divanı, Dünya Ticaret Örgütü gibi ulus üstü kuruluşlar ile birlikte bir tür küresel idare hukukunun da gelişmeye başladığı görülebilir. Küresel idare hukuku sisteminin de dört temel kaynağı olduğu ileri sürülmektedir. Bunlar, ulusal idare hukuku sistemlerinde son dönemlerde ortaya çıkan, büyük ölçüde usule ilişkin ilkeler; ekonomik liberalizm ve serbest ticaret yanlılarının destekledikleri hukuk devleti değerleri; iyi yönetişimin gerekleri olarak Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın önem verdiği, şeffaflık, katılımcılık, hesap verilebilirlik gibi değerler ve dördüncü olarak da insan hakları ilkeleri ve değerleridir⁴⁰⁶.

Günümüzde devletin küçülmesini öngören politikalar yaygınlaşmıştır. Bu doğrultuda idare hukuku da karakter değiştirmekte, hukuksal mantıktan uzaklaşan, işletme mantığına daha çok yaklaşan ve salt bir kamu hukuku değil de, özel hukuk ile

⁴⁰⁵ Ş. Gözübüyük, T. Tan, 2006, s. 10.

⁴⁰⁶ C. Harlow, “Global Administrative Law: The Quest for Principles and Values”, **European Journal of International Law**, 2006, Vol. 17, No. 1, s. 187; Ş. Gözübüyük, T. Tan, 2006, s. 13.

kamu hukukunun karışımı olan melez bir hukuk dalına dönüşmeye başlamıştır. İdare hukukundaki *tek yanlılık, bağıllık, zorunluluk* gibi kamu gücü ve kamu kavramları ile ilişkili olan özellikler artık, *iki yönlülük, serbestlik, anlaşma* (mutabakat) gibi kavramlarla ve bunları temel alan uygulamalarla yer değiştirmektedir. Bu nedenle özellikle geçmişten günümüze idarenin alanı içerisinde yer alan bazı kamu hizmetleri de idarenin alanından çıkmakta ve özel hukukun düzenleme alanına girmektedir⁴⁰⁷. Oysa idare hukukunun düzenleme alanına ilişkin, kamu gücü, kamu hizmeti, özel hukuktan farklı bir düzenleme gerektiren ve objektif kurallara bağlanması gereken konular gibi bir takım özel ölçütler mevcuttur. Bir başka ifade ile, belli bir konunun idare hukuku alanında yer alması, aslında söz konusu konunun niteliğinden kaynaklanmaktadır. Ancak yukarıdaki ölçütlerin de zamanla idare hukukunun düzenleme alanının belirlenmesi konusunda yetersiz kalması⁴⁰⁸, idare hukukunun uygulama alanının belirlenmesinin, yasama organının takdirinde olmasına yol açmıştır. Yani, yasama organı eğer bir konunun özel hukuktan daha farklı bir düzenlemeye gerek gösterdiğini düşünüyorsa, ilgili konu idare hukukuna tabi olacak; ancak yasama organı o alanın özel hukuktan farklı bir düzenlemeye gerek göstermediğini düşünüyorsa, konu özel hukuka tabi olacaktır⁴⁰⁹. Ancak yine de her ne kadar özel hukukun düzenleme alanına kaymış olsa da bazı işler, örneğin özel eğitim öğretim kurumları ya da özel hastaneler, doğrudan doğruya kamusal ihtiyaçları karşılamaya yönelik olduklarından, bazı idare hukuku ilkelerine ve idarenin sıkı gözetim ve denetimine tabi tutulmuştur⁴¹⁰. Bu durum aynı zamanda kişi

⁴⁰⁷ Ş. Gözübüyük, T. Tan, 2006, s. 16-17.

⁴⁰⁸ Özellikle kamu gücü ölçütü ve kamu hizmeti ölçütleri, bu ikisinin birliğinden oluşan karma ölçüt, kamu yararı ölçütü, daha çok ve daha az yetki ölçütü gibi ölçütler artık tek başlarına idare hukukunun uygulama alanını belirlemede yetersiz kalmaktadır. İ. Giritli, P. Bilgen, T. Akgüner, 2001, s. 32-36.

⁴⁰⁹ M. Günday, **İdare Hukuku**, 8. baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 31-32.

⁴¹⁰ M. Günday, 2003, s. 31.

haklarının, sosyal, ekonomik ve kültürel insan haklarının korunması fikrine de dayanır. Çünkü bireylerin sosyal, ekonomik ve kültürel hakları yalnızca devlet karşısında değil, diğer bireyler ve özel hukuk tüzel kişileri karşısında da korunmak zorundadır. Bu sosyal devlet ilkesinin bir gerekliliğidir. Sosyal devlet, sosyal adaleti gerçekleştiren, kişinin ve toplumun refahını sağlayan, kişilerin insanca yaşamaları için gerekli olan maddi gereksinimleri karşılayan devlettir. Bu nedenle de kamu yararını ve kişisel gelişimi içeren en temel insan hakkı olan eğitimin ve özel olarak da yükseköğretimin devlet güvencesinden faydalanması gerekmektedir. Bu gibi eğitim ve sağlık, iletişim ve ulaştırma gibi temel alanların, yalnızca özel sektöre ve serbest piyasa koşullarına terk edilmesi, ekonomik, kültürel ve sosyal hakların zedelenmesine ve etkin olarak korunamamasına yol açacaktır. İşte bu nedenle bu gibi hizmetler özel hukuk tüzel kişilerinince görülse dahi, belli koşulu taşıyanların hizmetten parasız yararlanması, söz konusu kurumların sürekli faaliyet göstermesi ve kurumlar üzerindeki devletin gözetim ve denetimi gibi, bazı idare hukuku ilkelerine tabi olmaktadır. Yükseköğretimin de bu açıdan, niteliği gereği, idare hukukuna oranla serbestlik içeren özel hukukun düzenleme alanında değerlendirilmesi ve üniversitelerin işletme ilkelerine tabi tutulması, sosyal, ekonomik ve kültürel haklar bakımından sakıncalar doğurabilir. Öte yandan devletin bu alana aşırı müdahalesi ve söz konusu alanı aşırı bir merkeziyetçilik anlayışı ile düzenlemesi de aynı şekilde bu hakları zedeleyebilir. Buradaki ölçüt daima, insan haklarına göre şekillenmelidir. Bu nedenle asıl mesele de, yükseköğretimin hukuksal niteliğinde düğümlenmektedir. Çünkü yükseköğretim hizmetleri, kamusal olarak da ele alınabilir; hizmetin özel kesime bırakıldığı durumlarda yarı-kamusal hizmet olarak da ele alınabilir. Hal böyle olunca özel kesim, kar amaçlı ve kamu yararından daha çok özel yararı temel alacak

şekilde davranacaktır. Böyle bir durumda kişilerin temel haklarının zedelenmemesine dikkat edilmeli ve devletin kamu hizmetini yürüten kuruluşa müdahalesinin temelinde bireyleri korumak yer almalıdır.

2.3.1. Yükseköğretim ve Kamu Hizmeti

İdare hukuku sisteminde üniversitenin konumunu belirlerken kamu hizmeti kavramı önem kazanmaktadır. Üzerinde uzlaşa sağlanamamış tartışmalı bir alan olarak, bir faaliyetin ne zaman kamu hizmeti sayılacağına ilişkin üç farklı ölçüt bulunmaktadır. Bunlar maddi anlamda kamu hizmeti, şekli anlamda kamu hizmeti ve organik açıdan kamu hizmeti anlayışlarıdır.

Organik açıdan kamu hizmeti, belli bir görevi yürütmek üzere bir kamu tüzel kişisi tarafından tahsis edilmiş bulunan alan ve araçların bütünüdür. Örneğin Anayasanın 70. maddesi “Her Türk kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir.” kavramı ile devlet örgütünü, yani organik açıdan kamu hizmetini ifade edilmektedir⁴¹¹. Ancak günümüzde organik açıdan kamu hizmeti kavramı anlamını yitirmiştir çünkü artık kamu hizmetlerinin mutlaka bir kamu kuruluşu tarafından yürütülmesi zorunlu değildir; imtiyaz usulü ile idare bir kamu hizmetinin, özel kuruluşlarca görülmesini sağlayabilmektedir. Maddi açıdan kamu hizmeti, faaliyeti yürüten örgütün niteliğinden bağımsız olarak yalnızca faaliyetin niteliğine bakarak yapılan bir tanımdır. Maddi açıdan kamu hizmeti, tatmininde kamu yararı olan toplumsal bir gereksinimi karşılayan bir faaliyettir. Bu açıdan Anayasanın 47. maddesindeki “Kamu hizmeti niteliği taşıyan özel teşebbüsler... devletleştirilebilir.”

⁴¹¹ M. Günday, 2003, s. 295.

hükmü maddi açıdan kamu hizmetine işaret etmektedir⁴¹². Şekli açıdan kamu hizmeti ise, belli bir usulü ve belli bir hukuki rejimi ifade etmektedir. Bu tanıma göre, bir faaliyet ancak kamusal yönetim usullerine tabi tutulmuşsa kamu hizmeti sayılacaktır. İşte liberal dönemde devletin faaliyet alanı milli savunma, kolluk faaliyetleri ve bireylerin güçlerinin yetmediği ya da yürütmek için bir çıkar görmedikleri hizmetler ile sınırlıydı. Bu nedenle kamu hizmeti kavramını belirlemek için organik, şekli ve maddi ölçüt birbiri ile ilişkili olarak bir arada kullanılabilirdi. Bir başka ifade ile liberal dönem açısından kamu hizmeti kavramı, idarenin kamu yararını sağlamak amacıyla, kamusal yönetim usulleri ile yürüttüğü faaliyetler olarak tanımlanabiliyordu. Ancak daha sonra sosyal devlet olgusunun gelişmesi ile birlikte, devlet ekonomik ve sosyal yaşama müdahale etmeye başladı ve idarenin faaliyet alanı da genişledi. Bu nedenle söz konusu üç ölçüt arasındaki bağ da çözüldü ve kamu hizmeti kavramını tanımlamak pek de kolay olmamaya başladı. Özellikle daha önceden özel kesimce yürütülen bazı faaliyetler devlet eliyle yürütülmeye başlandı; ya da daha önceden devlet eliyle yürütülen bazı faaliyetlerin devletin gözetim ve denetimi altında özel kesimce yürütülmesine olanak tanındı. Kamu hizmetlerinin günümüzde de değişiklik göstermesi ve kavramın tanımındaki belirsizlik, niteliği gereği kamu hizmeti sayılabilecek bir faaliyetin var olmadığını göstermektedir. Zaman içindeki değişim kamu hizmetinin yalnızca, belli bir dönemde, belli bir topluma egemen olan sosyal, siyasal ve ekonomik sisteme göre belirlendiğinin bir göstergesidir. Dolayısıyla bir hizmetin kamu hizmeti olarak ele alınıp alınmaması nihayetinde yasama organının tercihine bağlı olmaktadır. Yasama organı, bir toplumun genel gereksinimini saptayarak, kamu yararını değerlendirir ve bir

⁴¹² M. Günday, 2003, s. 296.

hizmetin ne derecede toplumsal gereksinimleri karşılamaya yönelik olduğuna karar verir⁴¹³. Bu açıdan kamu hizmetinin tanımını şu şekilde yapmak daha doğru olacaktır: “*Siyasal organlar tarafından kamuya yararlı olarak kabul edilen, bir kamu kuruluşunun ya kendisi ya da yakın denetimi ve gözetimi altında özel kesim tarafından yürütülen faaliyetlerdir.*”⁴¹⁴ Bu tanımda önemli olan kavram aslında kamu yararı kavramıdır. Çünkü yasama organının bir hizmetin kamu hizmeti olarak ele alması için söz konusu hizmeti kamuya yararlı hizmet olarak değerlendirmesi gerekir. Yasama organının kamu yararını belirlemesi açısından da tartışmalı olan noktalar bulunmaktadır. Öte yandan özel kesim tarafından yürütülen bir kamu hizmetinde özel kesimin kamu yararı kavramına nasıl baktığı da tartışmalı bir nokta olarak ortaya çıkmaktadır.

Özel girişim alanında serbestlik kuralı geçerlidir. Bu nedenle özel girişim, bir etkinliği üzerine alıp almamakta serbest olduğu kadar, söz konusu etkinliği istediği biçimde görebilir, istediği zaman da sonlandırabilir. Buna karşılık idare, kendisine kanun tarafından bir hizmet yüklendiğinde artık söz konusu hizmeti yürütmek açısından bir zorunluluk altındadır. Bir başka ifade ile, özel girişim, kamu hizmetinin görülme biçiminde ve kamu hizmetine ara ya da son vermede serbestlik ilkesinden hareket ederken, idare açısından bu konuda bir zorunluluk ilkesi hakimdir. Ancak zorunluluk ilkesi, idareye kamu hizmetine ara verme, sonlandırma ya da görülme usulleri konusunda yasa ile bir takdir yetkisinin tanındığı hallerde söz konusu olamaz. Aslında burada da takdir yetkisi idareye yine bir yasa ile tanınmaktadır. Özel girişimin kamu hizmetini yerine getirmedeki amacı özel çıkarlar

⁴¹³ M. Günday, 2003, s. 296-298; Ş. Gözübüyük, T. Tan, 2006, 645-650 İ. Giritli, P. Bilgen, T. Akgüner, 2001, 772-782.

⁴¹⁴ M. Günday, 2003, s. 298; Ş. Gözübüyük, T. Tan, 2006, 646; İ. Giritli, P. Bilgen, T. Akgüner, 2001, s. 776.

iken, idarenin kamu hizmetini yerine getirmedeki amacı toplumun ortak gereksinimlerini karşılamak, yani kamu yararadır. Zaten bu gerekçe ile, yani kamu yararı gerekçesi ile, kamu tüzel kişileri, özel kişilerden üstün konumda olmaktadır ve kamu gücüne sahiptirler. Oysa özel kişiler birbirleri karşısında eşit konumdadırlar. Bunlarla birlikte özel girişim, girişim alanını istediği gibi genişletirken, idarenin bunu gerçekleştirebilmesi için bir yasa ya da yasanın açıkça verdiği bir yetki var olmalıdır. Özel girişimde belli bir etkinliği gerçekleştiren kuruluşlar birbirinin rakibidir ve çıkarları yarışan kuruluşlar olarak birbirlerinden habersiz olarak etkinliklerini sürdürürler. Oysa idare alanında, idarenin bütünlüğü ilkesi gereği, kamu hizmetlerinde bütünlük, eşgüdüm, birlik söz konusudur ve bunun için hiyerarşi ve idari vesayet gibi araçlar mevcuttur. Özel girişim alanını düzenleyen hukuki rejim ile idari etkinliği düzenleyen hukuki rejim de birbirlerinden farklıdır. Bu kurumlarda çalışan personelinin statüsü, sahip olunan mallar, vb. özel girişimden ayrı kurallara tabidir. Özel girişim ve idare arasındaki en büyük farklardan birisi de özel girişimin karlılık ve verimlilik esasını gütmemesi, ancak idarenin kamu hizmetlerini yerine getirirken kar amacı güdememesi söz konusudur. Çünkü kamu hizmetlerinin giderleri toplumdan elde edilen vergilerden karşılanarak tüm topluma yayılabilir. Öte yandan kimi kamu hizmetlerinden hiç para alınmazken (örneğin zorunlu ilköğretim), kimi hizmetlerden de harç, resim niteliğinin de bir para alınmaktadır (örneğin yükseköğretim). Burada önemli olan husus, alınan harçların, hizmetin maliyeti, arz-talep dengesi ya da kazanç amacına göre olmamasıdır. Asıl amaç kazanç değil, toplumsal bir gereksinmeyi gidermektir. Oysa özel girişim, tamamen ekonomik nedenlerle hareket etmektedir⁴¹⁵. Bu gerekçelerle bir kamu hizmetinin tabi olduğu bir

⁴¹⁵ İ. Giritli, P. Bilgen, T. Akgüner, 2001, s. 776-779.

takım ilkeler de mevcuttur. Bunlar, kamu hizmetlerindeki süreklilik, değişkenlik (yeni koşullara uyarlanma), nesnellik ve eşitlik ile bedelsizliktir.

Özel girişim ile idare arasında amaç farkı olmasına rağmen, bazı kamu hizmetlerini özel kesim de üstlenebilmektedir. Bu ancak bir yasa ile ya da yasanın verdiği bir yetki sonucu idarenin takdiri ile olmaktadır. Örneğin, 1982 Anayasası'nın 130. maddesinin 2. fıkrası, kazanç amacı gütmemek kaydı ile vakıfların da birer yükseköğretim kurumu kurabileceklerini düzenlemiştir.

Belli bir faaliyetin ne zaman kamu yararına yönelik olacağıın belirlenmesi, söz konusu faaliyetin işleyiş ilkelerinin tespiti açısından önemlidir. Çünkü bir faaliyet alanında kamu yararı söz konusuysa, artık o faaliyet ya da hizmet bir kamu hizmeti olmakta ve kamu hizmetinin tabi olması gereken ilkelere tabi olmaktadır. Ancak belli bir hizmet açısından kamu yararının varlığının tespiti konusunda bazı zorluklar vardır. Şöyle ki, etkinliğin niteliği gereği bazı etkinlikler yalnızca kamu hizmeti olarak görülebilirler. Örneğin milli savunma hizmetleri. Ancak yalnızca etkinliğin niteliğine bakılarak kamu yararının tespiti sağlıklı değildir. Çünkü, bu devletlerin anlayışları doğrultusunda değişebilen bir husustur. Bunun yanında, kamu yararının varlığı, bir etkinliğin toplumsal önemine bakılarak da tespit edilebilir. Ancak toplumsal öneme bakmak da nesnel ölçütler içermediğinden yol gösterici olmamaktadır. Son olarak, bu hususun yalnızca yasa koyucunun takdirinde olduğu söylenebilir⁴¹⁶.

Kamu hizmetleri, idare hukuku ve kamu ekonomisi teorilerine göre farklı sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Bunlardan idare hukuku kamu hizmetlerinin yürütme biçimlerini esas aldığından, *konularına göre* bir sınıflandırma yaparken,

⁴¹⁶ İ. Giritli, P. Bilgen, T. Akgüner, 2001, s. 779-780.

kamu ekonomisi teorisi, bunların finansman biçimini ön planda tutarak *işlevsel açıdan* bir sınıflandırma yapmaktadır⁴¹⁷.

Konuları açısından kamu hizmetleri, idari kamu hizmetleri, iktisadi kamu hizmetleri, sosyal kamu hizmetleri ve bilimsel-teknik-kültürel kamu hizmetleri olarak ayrılmaktadır. İdari kamu hizmetleri, idarenin eskiden beri yürüttüğü geleneksel kamu hizmetleridir. Örneğin bayındırlık, sağlık, eğitim, nüfus işleri, tapu-kadastro hizmetleri gibi hizmetler bu türdendir ve esas olarak kamu hukuku kurallarına tabidir. İktisadi kamu hizmetleri, daha çok 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmış ve maliyetleri gereği bireylerin yürütemediği, demiryolları, gaz, elektrik, telefon gibi hizmetlerdir. Daha sonra bu hizmetlere 20. yüzyılda, sosyal devlet ilkesi gereği, devletin özel kişilerin yanında yürütmeye başladığı, tarım, sanayi, ticaret alanlarındaki hizmetler de dahil oldu. Bu gibi iktisadi nitelikteki kamu hizmetleri, iç işlemlerinde kamu hukukuna tabi olup, dış ilişkileri yönünden özel hukuk kurallarına tabi olmasına karşılık, kar amacı değil kamu yararı amacı güderek gerçekleştirilir ve kamu hizmetlerine egemen olan ilkeler bu alanda da geçerlidir. Sosyal kamu hizmetleri daha çok 20. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan çalışma düzeni ve sosyal güvenliğe ilişkin faaliyetlerdir. Örneğin, iş ve işçi bulma faaliyetleri, fakirlerin korunması gibi hizmetler bu alana girer. Bu alanda da özel girişim faaliyet gösterebilmektedir ancak karlılık ve verimlilik esas değildir. Bilimsel-teknik-kültürel kamu hizmetleri, daha önceleri özel girişimce gerçekleştirilen, tiyatro, bale, resim, müzik, bilimsel araştırmalar, vb. hizmetlerin devlet tarafından da üstlenilmesi sonucu oluşmuş bir alandır. Bu hizmetler toplumda

⁴¹⁷ İ. Söyler, “Yükseköğretimin Finansmanı: Yeni Beklentiler ve Hedefler Işığında Normatif Bir Yaklaşım”, **Sayıştay Dergisi**, Ocak-Mart 2009, S.72, s. 6.

sahip oldukları rol gereği kamu hizmeti haline getirilmişlerdir⁴¹⁸. Sanatsal ve kültürel etkinlikler, bilimsel faaliyetler, bir toplumun kültürünün oluşumunda ve insanın kendisini geliştirmesinde önemli bir role sahip oldukları için kamu hizmeti olmuşlardır ancak bu hizmetler, faaliyetlerin niteliği gereği katı idari kalıplar içinde yürütülemezler ve bu nedenle bu gibi hizmetler için özerk kuruluşlar oluşturulmuştur⁴¹⁹.

İşlevsel açıdan, kamu ekonomisi teorisine göre kamu hizmetleri dört sınıfa ayrılmaktadır. Bunlar, tam kamusal hizmetler, yarı kamusal hizmetler, özel hizmetler ve erdemli hizmetlerdir. Tam kamusal hizmetler, yalnızca devlet tarafından üretilebilecek hizmetlerdir. Bu hizmetlerin faydaları bölünemez, pazarlanamaz, piyasa konusu olamaz ve ancak kamusal kararlar ile üretilebilir. Örneğin, adalet hizmetleri, savunma, diplomasi, genel kolluk ve alt yapı hizmetleri gibi. Yarı kamusal hizmetler ise, devlet ya da diğer kamu tüzel kişilerin tarafından yürütülse de, tam kamusal hizmetlerden farklı olarak, bölünebilir, pazarlanabilir, fiyatlandırılabilir ve piyasa konusu olabilirler. Yarı kamusal hizmetler, hizmetten faydalanan kişilere doğrudan bir fayda sağlarken, toplumun geneline de ek yarar sağlarlar. Bu özelliğe *dışsallık* adı verilmektedir. Bu türden hizmetlere örnek olarak, sağlık, çevre ve eğitim, yükseköğretim hizmetleri verilebilir. Örneğin yükseköğretim, hizmetten faydalanan bireye, onun gelişmesi, meslek edinmesi, toplumda bir yer edinebilmesi açısından doğrudan bir katkı sağlarken, yükseköğretim alan bireylerin sayısının artması ve bu kişilerin ülkenin kalkınmasında oynadıkları rol yükseköğretimin dışsal etkisini oluşturmaktadır. Özel hizmetler, devletin ekonomik yaşama girmesinin veya ona yön vermesinin bir sonucu ortaya çıkmış hizmetlerdir. Bunlar, bölünebilir,

⁴¹⁸ M. Günday, 2003, s. 304-306.

⁴¹⁹ M. Günday, 2003, s. 306; İ. Söyler, 2009, s. 7.

pazarlanabilir ve fiyatlandırılabilir hizmetlerdir. Örneğin, elektrik, su, haberleşme, ulaşım alanındaki hizmetler bu türdendir. Son olarak kamu ekonomisi teorisine göre erdemli hizmetler olarak değerlendirilen bir sınıf daha vardır. Erdemli hizmetler, hem toplum hem de birey açısından önceliği olan ve vazgeçilmez hizmetlerdir. Bunlar devlet tarafından doğrudan bedelsiz olarak sunulmakta veya piyasa fiyatının altında pazarlanmaktadır. Bu türden hizmetler piyasa konusu olmamaktadır. Örneğin sosyal konut uygulaması, dispanser hizmetleri, uyuşturucu, alkolizm ile mücadele gibi hizmetler bu sınıfa girerler⁴²⁰.

Görüldüğü gibi genel olarak eğitim ve özel olarak da yükseköğretim kamu ekonomisi teorisine göre yarı kamusal bir hizmet olarak sınıflandırılmaktadır. İdare hukuku açısından bakıldığında ise eğitim hizmeti geleneksel bir idari hizmettir. Yükseköğretim ise daha farklı değerlendirilmektedir.

Yükseköğretimin yarı kamusal hizmet olarak değerlendirilmesi yukarıda açıklandığı üzere tamamen yasa koyucunun tercihine dayanmaktadır. Çünkü yükseköğretimin fiyatlandırılması, bölünebilmesi, pazarlanabilmesi gibi hususlar ancak yasanın verdiği yetki ile mümkün olabilmektedir.

Burada kısaca bir hususa daha değinmek yararlı olacaktır: *Beşeri sermaye* ya da *insan sermayesi* kavramı⁴²¹. İnsan sermayesi kavramı, bireye mal olmuş maharetler ve kazanılmış diğer vasıfların değeri olarak tanımlanmaktadır⁴²². Adam

⁴²⁰ İ. Söyler, 2009, s. 7-8; S. Sönmez, **Kamu Ekonomisi Teorisi (Kamu Harcamalarında Etkinlik Arayışı)**, Ankara, Teori Yayınları, 1987, s. 60-65, 119.

⁴²¹ İnsan sermayesi kuramı aslında eğitimin ekonomik rolüne ilişkin kuramlardan birisidir. Eğitime iktisadi bakış açısını irdelemek çalışmanın kapsamını bir hayli aşacağından burada bütün kuramlara değinilmemiş, yalnızca bu hususa değinilerek, eğitime salt ekonomik bakış açısı ile bakılmasının eksikliği vurgulanmıştır. Ancak insan sermayesi kuramının yanısıra, eleme hipotezi, kuyruk hipotezi, ikili işgücü piyasası kuramı ve konuya radikal yaklaşım da söz konusudur. Bunun için bkz. N. Öztürk, “İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü”, **Sosyo-Ekonomi**, Ocak-Haziran, 2005-1.

⁴²² G. Akalın, **Yükseköğretim Karma Malına Maliyet-Fayda Analizinin Uygulanması**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:444, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980, s. 67.

Smith de, toplumsal kalkınma için eğitimin önemini vurgulamış ve ancak eğitime verilen özel önem ile bir toplumun refah düzeyinin arttırılabileceğinden söz etmiştir⁴²³. Eğitimin iktisadi değerini vurgulayan temel çalışma, Theodor W. Schultz'un Eğitimin İktisadi Değeri (The Economic Value of Education) isimli çalışması olmuştur. Bu çalışmaya göre, eğitim bir yatırım aracıdır ve insan sermayesi ile iktisadi gelişme arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Öğretim ve araştırma faaliyetleri iktisadi büyüme ile yakın ilişki içinde olmalarının yanı sıra, dışsal yararlarla da sahiptirler⁴²⁴. Eğitimin iktisadi değeri ile ilgili olarak oldukça fazla çalışma ve kuram mevcuttur. Tüm bunların temelinde ise, iktisatçıların, milli gelir artışlarını fiziki ve beşeri üretim unsurlarındaki artışlar ile açıklaması yer almaktadır. Kökeni, iktisadi olaylar ile eğitim arasındaki ilişkinin önemini ilk vurgulayan akım olan merkantalizme dayanan bu ilişki, günümüzde de oldukça detaylı analiz edilmektedir. Bu doğrultuda dünyanın hemen her ülkesinde yükseköğretim alanında gerçekleştirilen reformlarda “nitelikli iş gücü” kavramına vurgu yapılmaktadır. Henry Ford'un bir zamanlar bu doğrultuda söylediği ve insan sermayesinin önemini vurgulayan cümlesi akla gelebilir: “*Fabrikalarımı ve makinelerimi tahrip edin ama adamlarımı bana bırakın. En kısa sürede eski servetime yeniden sahip olurum.*”⁴²⁵

Eğitimin iktisadi önemini sağlayan işlevleri çeşitlidir. Eğitim,

⁴²³ Adam Smith, **An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations**, The Pennsylvania State University, 2005'ten aktaran, A. Kesik, **Yükseköğretimde Yeni Bir Finansman Model Önerisi: “Bütünsel Model”**, Ankara, TC Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No: 2003/362, 2003, s. 8.

⁴²⁴ W. Theodore Schultz, **The Economic Value of Education**, New York, Columbia University Press, 1963, s. 38-63'ten aktaran, A. Kesik, 2003, s. 9-10.

⁴²⁵ M. Adem, “Ulusal Eğitim Politikamız”, III. İzmir İktisat Kongresi, 4-7 Haziran 1992, Sosyal Değişim ve Sosyal Gelişme Stratejileri, DPT Yayını, Ankara, 1992, s. 39'dan aktaran, A. Kesik, 2003, s. 4.

-bilimsel ve teknolojik yeniliklerin geliştirilmesi suretiyle emeğin verimliliğinin artmasında önemli rol oynamaktadır; emeğin verimliliği artınca buna bağlı olarak üretim artmaktadır;

-potansiyel yeteneklerin keşfedilmesini ve geliştirilmesini sağlar;

-insanların, iktisadi büyüme ile yakından ilgili olan iş fırsatlarındaki değişimlere uyum sağlama yeteneklerini arttırır;

-öğrencileri, öğretim elemanı olarak da yetiştirerek, üretim için gerekli bilgilerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlar;

-gelişmekte olan ekonomilerde, halkın yüksek bilgi ve beceri kazanmasını sağlayarak, hızlı ekonomik büyümenin gerçekleşmesini sağlar⁴²⁶. Bu açıdan insana bilgi ve beceri kazandıran eğitimin iktisadi analizi, insanı iktisadi gelişme için bir sermaye olarak gören yaklaşımın ürünüdür. Öte yandan günümüz bilgi toplumu da bilgiyi ve bilgi teknolojilerini etkin olarak kullanabilen ve bilgidan etkin olarak yararlanabilen insanlara ihtiyaç duymaktadır.

Tüm bu değerlendirmelerde göze çarpan husus, konuya yalnızca ekonomik bakış açısı ve ekonomi biliminin verileri ile bakılıyor olmasıdır. Bir başka ifade ile yasa koyucu yükseköğretimi yarı kamusal olarak değerlendirirken, yalnızca eğitimin iktisadi değerini göz önünde bulundurmaktadır. Bu durum da ne yazı ki, yükseköğretimin salt bir ekonomik değer olarak ele alınmasına yol açarak, onun asıl ideal işlevleri nedeniyle sahip olduğu değerleri arka plana itmektedir. Bakış açısı salt ekonomik olunca, serbest piyasa kuralları, kar elde etmek, verimlilik, etkinlik, rekabet gibi ivmeler ile bir hizmetin yürütülmesi söz konusudur. Bu açıdan, devletin yükseköğretim alanına yaptığı her müdahale de çelişkili bir şekilde “insan haklarına

⁴²⁶ N. Öztürk, 2005, s. 4-5.

aykırılık” olarak değerlendirilmektedir⁴²⁷. Öte yandan, yükseköğretimin bir meta konumuna indirgenmesi göz ardı edilmemekle birlikte, bu durumu salt eleştirel bir bakış açısı ile ele almak da, konunun çözümsüz kalmasına yol açmaktadır. Bu doğrultuda yol gösterici olan üniversitenin amaçları ve varlık nedeni olacaktır. Eğitimin iktisadi gelişme için doğrudan ve dolaylı katkısı bulunmaktadır, **ancak** eğitim yalnızca ekonomi için var olmamalıdır; eğitim ve daha çok yükseköğretim bir ülkenin sosyal ve kültürel olarak gelişmesinin tek koşuludur. Bu açıdan günümüzün ABD ve Almanya gibi gelişmiş ülkeleri, yükseköğretimi devletlerinin gelişim aşamasında bir itici güç olarak kullanmış ve yükseköğretim hizmetini salt ekonomik bakış açısı doğrultusunda değil, devletin insan unsuru⁴²⁸ ve bu unsurun geliştirilmesi çerçevesi ile ele almışlardır. Bu konu çok önemlidir çünkü günümüzde yükseköğretim alanında gerçekleştirilen hemen her reformda, özellikle gelişmiş ülkelerin güncel yükseköğretim sistemleri, dünya genelindeki eğilim olan özelleşme, rekabet, uluslararası güç olma gibi değerler temel alınmaktadır. Burada göz ardı edilen husus yükseköğretim sistemlerinin belli tarihi koşullar içerisinde ortaya çıkmış olduğudur. Özellikle ABD ve Almanya örneklerinin tarihine bakıldığında, şu andaki yükseköğretim sistemlerinin ulaştığı nokta daha iyi anlaşılabilir. Her ülkenin sahip olduğu sistem, kendi koşulları çerçevesinde oluştuğunda ancak kendi ülkesine hizmet edebilecektir. Türkiye açısından bir değerlendirme yapmak gerekirse, ülkede yükseköğretime olan talepte hızlı bir artışın yaşanmış olması devletin bu alandaki kaynaklarının yetersiz kalmasına yol açmıştır. Bu nedenle yükseköğretime alternatif

⁴²⁷ İnsan haklarının içi boşaltılmış bir slogana dönüşmesi hakkında bkz. J. D. Whelan, “Untangling the Indivisibility, Interdependency and Interrelatedness of Human Rights”, **Human Rights Institute, University of Connecticut, Working Paper 7**, April 2008, s. 10.

⁴²⁸ İnsan sermayesi ile insan unsuru kavramları farklıdır. İnsan sermayesi, insanı metalaştıran bir kavramdır. Ancak, devletin insan unsuru, devletin kurucu unsurlarından birisidir. Cumhuriyetlerde, insanın kişiliği ve vatandaşlık bilinci ön plandadır.

finansman yöntemi arayışları, sistemin çeşitlilik arz etmesi gerekliliğine ve yükseköğretimde bir özelleşmeye yönelmektedir. Yükseköğretim için bir finansman modeli önerisi çalışmanın konusunu aşmakla birlikte, üniversite özerkliğinin, üniversitenin amaçları, varlık nedeni ve bir devlet ile olan ilişkisi çerçevesinde ele alınması, söz konusu alternatif finansman önerilerinde göz ardı edilen hususları tamamlamayı amaçlamaktadır. Bu açıdan yükseköğretimin neden “yarı kamusal” olarak ele alındığını irdelemekte yarar vardır.

Kamu malları teorisine göre, *tam kamusal mallar* toplumun bütününe fayda sağlayan, *özel mallar* ise yalnızca o malı tüketen bireye fayda sağlayan mallardır. *Yarı kamusal mallar* ise, hem sosyal yarar taşırlar, hem de piyasa şartlarında rahatlıkla üretilip satılabilme özelliğine sahiptirler. Bununla birlikte yarı kamusal mallar küçük parçalara bölünerek fiyatlandırılabilme özelliklerine de sahiptirler. Özellikle eğitimin, farklı kademelerden oluşması sebebiyle, yukarıdaki mal sınıflandırmalarından birisine sokulmasının sakınca yaratacağından söz edilmektedir. Kamu ekonomisi teorisi bakış açısında eğitimin bölünebilirliği söz konusudur⁴²⁹. Şöyle ki eğitim, okulöncesi eğitim, ilköğretim, mesleki eğitim, yükseköğretim gibi çeşitli kademelerden oluşur ve her bir kademenin kişisel ve sosyal getirileri birbirinden farklıdır. Bununla birlikte eğitimin kişisel getirileri, bireyin eğitim için yapmış olduğu harcamaların, bireyin söz konusu eğitimden elde etmiş olduğu gelire oranlanması sonucu elde edilen miktardır. Sosyal getiriler ise aynı şekilde bireyin eğitiminden dolayı ortaya çıkan katma değer, bireyin ve kamunun bu amaçla yapmış olduğu harcamaların toplamına olan oranıdır. Bu açıdan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından eğitimin getirileri de birbirinden

⁴²⁹ Z. Ergen, “Yükseköğretim Karma Malının Niteliği ve Finansmanı Üzerine”, **Sosyo Ekonomi**, Ocak-Haziran 2006-1, s. 13-14.

farklıdır. Örneğin gelişmiş ülkelerdeki eğitimin sosyal getirisi bireysel getirisinden daha az iken, gelişmekte olan ülkelerde eğitimin sosyal getirisi daha yüksektir⁴³⁰. Eğitimi bir “mal” olarak değerlendiren ekonomik bakış açısına göre, eğitimin farklı kademeleri farklı yararlar içerdiğinden bunlar bölünebilir ve pazarlanabilir. Bu doğrultuda sosyal yararı çok büyük olan ilköğretim kademesi mutlaka devlet tarafından parasız, tam kamusal mal şeklinde sunulmalı iken, mesleki eğitim ve yükseköğretim kademesinde kişisel yarar daha fazla olduğundan, bu mallar piyasa ortamında üretilebilir bir konumda olmaktadır⁴³¹. İşte kişisel yararı, sosyal yararından daha fazla olan yükseköğretimin, hem kamu hem de özel sektör tarafından yürütülmesinin ve yarı-kamusal olarak nitelenmesinin nedeni budur. Kişisel yararı daha yüksek olduğu için yükseköğretimin özel sektöre ve serbest piyasaya açılması kanımca salt ekonomik bir bakış açısı ile değerlendirilen verilere dayanmaktadır. Bununla birlikte, yükseköğretimin yarı kamusal bir mal olarak değerlendirilmesinin en önemli sonucu, yükseköğretime ayrılan bütçe ödeneğinin, toplam bütçe içerisindeki payının giderek azalması ve devlet üniversitelerindeki gelir kaynaklarının değişmesidir. Bir diğer etkisi de ülkelerin yükseköğretimi bir yük olarak görüp, özel ve vakıf üniversitelerinin kurulması yoluna gitmesidir⁴³². Oysa yükseköğretimin ve özel olarak da üniversitenin bir toplumda sahip olduğu konum ve sağladığı sosyal yarar uzun vadede, kişisel yararından daha çoktur. Bu yukarıda da belirtildiği gibi yükseköğretimdeki *dışsallık* olgusudur. Yükseköğretimdeki dışsallık birkaç açıdan söz konusu olabilmektedir. Bunlar, yükseköğretimin bir toplumu daha

⁴³⁰ Hasan Tosun, “Yükseköğretimde Mevcut Durum Performans Değerlendirme ve Yeniden Yapılanma”, Ankara Ticaret Odası, 2004, s. 1’den aktaran, Z. Ergen, 2006, s. 14.

⁴³¹ C. Benson, “Eğitimin Finansmanı”, **Eğitim Ekonomisi Seçilmiş Yazılar**, Ankara, Pegem Yayın (Çeviren: Yüksel Kavak, Berrin Burgaz) No:14, 1994, s. 84.

⁴³² D. Ersezer, S. Ulutürk, “Türkiye’de Üniversitelerin Finansmanı, Özel Üniversiteler ve Teknokentler”, **Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz**, Eğitim Sen Yayınları, Ocak 2008, s. 120.

demokratik yapacağı, eğitilmiş insanların daha yüksek gelir elde ederek vergi ödeme kapasitelerinin artması, eğitilmiş bir işgücünü ortaya çıkması ile birlikte bireysel üretkenliğin ve yeni teknolojilerin geliştirilmesinin yolunun açılabileceği, eğitim seviyesinin artması ile birlikte toplumdaki suç oranının azalacağı yönündeki sosyal yararlarıdır. Bu nedenle özellikle ABD gibi serbest piyasa ekonomisinin hakim olduğu bir devlette dahi, sosyal faydaları gereği eğitime devletin müdahalesinin gerekliliği söz konusudur⁴³³. Yükseköğretime devletin müdahalesinin nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

-toplumun tüm kesimlerine yükseköğretim hizmetinin sunulması gerekliliği,

-yükseköğrenimin dışsal faydası, bunun bölünemeyişi ve fiyatlara yansıtılmaması,

-demokratik yapının güçlendirilmesi,

-yeterli gelir düzeyine sahip olmayanların da yükseköğrenim alma haklarının korunması,

-yükseköğrenim ve iktisadi büyüme arasındaki doğrusal ilişkinin var olduğu düşüncesi⁴³⁴.

İşte yükseköğretim nihayetinde halkın iradesini temsil eden yasama organının takdiri ile kamu hizmeti statüsünde olacak ya da olmayacaktır. Türkiye açısından yükseköğretim bir kamu hizmetidir ve 1982 Anayasası'nın 130. maddesinde yükseköğretimin devlet eliyle yürütüleceği, bunun yanında kar amacı

⁴³³ J. M. Poterba, "Government Intervention in the Markets for Education and Health Care: How and Why?", **NBER Working Paper Series**, Working Paper No. 4916, National Bureau of Economic Research, 1994, s. 2, 5; Poterba, burada özellikle ABD de II. Dünya Savaşı gazilerinin yükseköğretime devam edebilmeleri için hükümetin çıkartmış olduğu "GI Bill" olarak da bilinen yasadaki bahsetmiş ve devletin eğitime müdahalesini, onun sahip olduğu sosyal yarara bağlamıştır. Bu konuda lütfen çalışmanın 1. bölümünde yer alan ABD'de yükseköğretimin gelişimi konusuna bakınız.

⁴³⁴ A. Kesik, 2003, s. 14.

gütmemek kaydı ile vakıflar tarafından kurulacak yükseköğretim kurumlarının da devletin gözetimi ve denetimi altında faaliyet gösterebileceği düzenlenmiştir. Öte yandan 2007-2013 yıllarını düzenleyen Dokuzuncu Kalkınma Planında eğitim ile işgücü arasındaki ilişkiye vurgu yapılarak özellikle yükseköğretim kurumlarının sayısının artırılmasından, bu alanına özel kesime de açılacağından ve özellikle mesleki-teknik eğitimin geliştirilmesinden söz edilmiştir. Bununla birlikte bütün eğitim kademelerinde özel sektörün payının artırılacağından, kamu kaynaklarının en fazla ihtiyaç duyan kesime aktarılacağından ve özelleşen eğitim karşısında etkin bir kalite değerlendirme ve denetim sistemi oluşturulacağından da bahsedilmiştir. Yükseköğretim Kurulu, standart belirleme, koordinasyon ve planlamadan sorumlu olacak şekilde yeniden yapılandırılacaktır. Yükseköğretim kurumlarının da şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkeleri doğrultusunda idari ve mali özerkliğe sahip olmaları, yerel özelliklere uygun şekilde uzmanlaşmalarının sağlanacağı ve sistemin bu şekilde rekabetçi bir yapıya kavuşturulacağı vurgulanmıştır⁴³⁵. Bu çerçeveden anlaşılacağı üzere yükseköğretim tam kamusal değil, yarı-kamusal bir statüye sahiptir. Rekabet, çeşitlilik, daha fazla usuli özerklik⁴³⁶ ve bunların karşısında hesap verilebilirlik olguları yükseköğretim alanındaki ideal değerleri arka plana itmektedir.

Yükseköğretim bir kamu hizmeti olmasına karşılık, aslında yükseköğretimdeki söz konusu dönüşüm, genel olarak kamu hizmeti kavramındaki dönüşüm ile yakından ilgilidir. Kamu hizmeti kavramı, 80'li yıllarda Avrupa yapılanmasının hız kazanması ile birlikte tek ve ortak bir Avrupa Pazarının kurulması amacıyla 1992 yılında Maastrich Antlaşması ile kurulan Avrupa Birliği ve

⁴³⁵ Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), 01.07.2006-Mükerrer, RG. 26215, ilgili paragraflar: 573, 579, 601.

⁴³⁶ Usuli özerklik, üniversite özerkliğinin yeni liberal politikalar doğrultusunda şekillenen yeni türüdür; bu konu ileride "Modern Anlamda Üniversite Özerkliği" başlıklı kısımda incelenmiştir.

politikaları doğrultusunda değişmeye başlamıştı. Gelişmelerle birlikte giderek kamu hizmetlerinin temel ölçüt ve ilkelerinde bir çeşitlenme söz konusu olmuştur. Öncelikle kamu hizmeti literatürüne, *genel ekonomik yarar hizmeti*, *evrensel hizmet*, *minimum hizmet*, *ek hizmet*, *kamusal yarar hizmetleri* gibi kavramlar girmiştir. Bununla birlikte, kamu hizmeti yaklaşımında ekonomi biliminin yaklaşımının ön planda tutulmasını gerektirecek yeni kamu hizmeti ilkeleri de gündeme gelmiştir. Bunlar klasik kamu hizmetlerine hakim olan eşitlik, süreklilik ve değişim ilkelerinin yanı sıra, kalite ve etkinlik, katılım ve yurttaşlık gibi ilkelerdir. Öte yandan klasik ilkelere ekonomik bakış açısı ile yeniden şekillenmeye başlamıştır. Kamu hizmeti anlayışındaki bir dönüşüm de, denetim ve işletme fonksiyonlarının birbirinden ayrılıp, devletin bir işletmeci olmasından çok, etkin bir denetmen olması anlayışının giderek yaygınlaşmasıdır⁴³⁷. Kamu hizmeti anlayışındaki söz konusu dönüşüm yükseköğretim hizmetinin de dönüşmesini kaçınılmaz yapmaktadır. Hatta kamu hizmetlerindeki *sektörleşme* eğilimi ile yükseköğretim alanındaki sektörleşmenin paralelliği izlenebilir. Şöyle ki, sektörleşmede, ekonomik yaklaşımın sonucu ortaya çıkmış bir eğilim olarak, her sektöre ait faaliyet alanı için ayrı hukuk kurallarının uygulanması söz konusu olacaktır. Yani, bir bütün olarak “kamu hizmetine egemen olan kurallar bütünü”nden değil de, ayrı ayrı kamu hizmetlerinin her birine egemen olan ayrı hukuk kurallarından söz edilecektir. Örneğin, posta hizmetleri hukuku, enerji hizmetleri hukuku, iletişim hizmetleri hukuku gibi⁴³⁸. Eğitim de artık bir sektör olmuştur. Bunun sakıncası, eğitimin ekonomik yaklaşımın bakış açısı doğrultusunda

⁴³⁷ A. D. Ulusoy, “Kamu Hizmeti Anlayışında Yeni Yönelimler: Avrupa Yapılanmasının Kamu Hizmeti Teorisine Etkileri”, İ. H. Özay, **Gün Işığında Yönetim**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2004, s. 267-268, 272, 277, 290.

⁴³⁸ A. D. Ulusoy, 2004, s. 282; hatta bu alanda belli bir sektörün genel ilkesinin ülkenin bütününde dahi uygulanamayacağı durumlar var olabilecektir. Örneğin, enerji sektörünün genel ilkelerinden olan evrensellik ilkesinin, gaz alanında uygulanmayacağı, ülkenin her bölgesine hizmet götürülmek zorunda olunmadığı ileri sürülmüştür. A. D. Ulusoy, 2004, s. 282, dipnot: 629.

kademelere ayrılarak, eğitim hizmetine egemen olması gereken ilkelerin, bazı kademelerde uygulanmaması ve kamusal etki ve sonuçları olan bir alanın özel sektöre bırakılarak, serbest piyasa koşullarında, bireysel çıkarlara terk edilmesi ve bunun yaratacağı uzun vadeli olumsuz sonuçlar olacaktır. Bu durumun daha iyi anlaşılması açısından üniversitenin işlevlerine ve bir toplum için sahip olduğu değer ve önemi irdelemek ve ortaya koymak gerekmektedir. Ancak bundan önce teknik idare hukuku alanındaki bir başka kurum olan hizmet yerinden yönetim kuruluşu ve kişi birliği olarak üniversitenin ne anlama geldiğini irdelemek yerinde olacaktır.

2.3.2. Hizmet Yerinden Yönetim Kuruluşu

İdare hukuku sisteminde üniversitenin yerini tartışırken, hizmet yerinden yönetim kuruluşlarından da bahsetmek gerekmektedir. Hizmet yerinden yönetim kuruluşları, belli bir hizmete özerklik tanınması ile oluşturulmuş kamu kurumlarıdır. Belli bir hizmete özerklik tanınması, devletin sosyal ve ekonomik yaşama müdahale etmesi sonucu, devlet açısından ortaya çıkan yeni tür hizmetlerin belli bir uzmanlık bilgisi ve devlet idaresinden ayrı bir yönetme mantığı gerektirmesi sonucu söz konusu olmuştur. Hizmet yerinden yönetim kavramı bunu ifade etmektedir⁴³⁹. Hizmet yerinden yönetim kuruluşlarına kamu kurumu da denilmektedir. Kamu kurumları aslında belli bir amaca özgülenmiş birer mal topluluğu (foundation) olmakla birlikte bazıları birer kişi topluluğudur (corporation). Üniversiteler, öğretim üyelerinin toplanmasından oluşmuş birer kişi topluluğudur. Kamu kurumları, ayrılmış belli bir kamu hizmetini yerine getirirler, kamu tüzel kişiliğine sahiptirler,

⁴³⁹ M. Günay, 2003, s. 63-64.

özerktirler, vesayet denetimine tabidirler ve merkezden ayrı birer mal varlığı ve bütçeleri bulunmaktadır. Kamu kurumları kanun ya da kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak idari bir işlem ile kurulabileceği gibi üniversiteler, Yükseköğretim Kurulu, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türkiye Radyo ve Televizyon İdaresi ve meslek kuruluşları gibi doğrudan Anayasa'da da düzenlenmiş olabilir.

Kamu kurumlarının çeşitli türleri bulunmaktadır. Bu türler, kamu kurumlarının *faaliyet alanlarına göre, yönetim biçimlerine göre ve faaliyet konularına göre* sınıflandırılabilir. Faaliyet alanlarına göre kamu kurumları, milli ve mahalli kamu kurumları şeklinde ikiye ayrılabilir. Bunlardan milli olanlar ülke düzeyinde hizmet yürütürken, mahalli olanlar (İETT, EGO gibi) belli bir yöredeki belli bir hizmetin yürütülmesi için kurulmuş olabilirler. Yönetim biçimleri açısından kamu kurumları, kamusal yönetim biçimleri uygulananlar ve özel yönetim biçimleri uygulananlar şeklinde ikiye ayrılabilir. Kamusal yönetim biçimleri uygulanan kurumlar, daha önceden devlet bünyesinde olan hizmetlerin, devlet bünyesinden ayrılması sonucu ortaya çıkmıştır; örneğin Karayolları Genel Müdürlüğü. Özel yönetim biçimleri uygulanan kurumlar ise, daha önceden özel kesim tarafından yürütülen bazı faaliyetlerin kamu hizmeti haline sokularak bir tüzel kişi biçiminde örgütlenmesi sonucu ortaya çıkmıştır; örneğin Devlet Malzeme Ofisi. Faaliyet konularına göre kamu kurumları ise, idari kamu kurumları, iktisadi kamu kurumları, sosyal kamu kurumları, bilimsel, teknik ve kültürel kamu kurumları ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarıdır⁴⁴⁰. Kamu kurumları görüldüğü gibi çeşitli açılardan sınıflandırılabilirler. Öte yandan çeşitli hizmet yerinden yönetim

⁴⁴⁰ M. Günday, 2003, s. 465-471; Ş. Gözübüyük, T. Tan, 2006, s. 308-309, İ. Giritli, P. Bilgen, T. Akgüner, 2001, s. 258-259.

kuruluşlarının hukuki statüleri arasında farklar olduğu için, bu kuruluşlara özgü belli bir tanım yapmak zordur. Bu nedenle genel olarak, negatif tanım yolu ile, devlet ve yerel idareler dışında kalan kamu tüzel kişileridir denilebilir⁴⁴¹. Hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının kural olarak tabi oldukları hukuki rejimi idare hukukudur. Bu doğrultuda personeli kamu personelidir. Hizmet yerinden yönetim kuruluşları, yani kamu kurumları, özerktirler. Ancak bu özerkliğin derecesi kurumlar arasında değişkenlik gösterebilir. Bu ise söz konusu kurumların yürüttükleri hizmetin niteliği ile ilgili olmaktadır.

Üniversiteler, bilimsel-teknik-kültürel kamu kurumudur. Aslında özel kesim tarafından yürütülen bu türden bilimsel, teknik, kültür, sanat faaliyetlerine devlet de sonradan müdahil olarak, bu faaliyetleri dıştan desteklemiş ve kimi zaman da kendisi üstlenmiştir. Bu şekilde birer kamu hizmeti olarak düzenlenmeye başlanan söz konusu faaliyetlerin nitelikleri gereği, bu hizmetler ayrı örgüt, usul ve kurallarla yönetilmeye başlanmış ve bu sayede belli bir hizmete özerklik tanınması şeklinde hizmet yerinden yönetim kuruluşları oluşmuştur⁴⁴². İşte üniversite de idare hukuku sistemi içerisinde bir bilimsel hizmet yerinden yönetim kuruluşudur. Üniversitenin hizmet yerinden yönetim kuruluşu olması onun belli bir hizmetin tüzel kişilik kazandığı kuruluş olması anlamına gelmektedir. Bu açıdan bir kamu kurumu olarak üniversitenin sahip olduğu hizmetin niteliği, kurumun örgütsel yapısı, işleyiş ve karar alma usulleri açısından belirleyici olacaktır. Her ne kadar 1982 Anayasası'nda, devlet üniversitelerinin bilimsel olarak özerk olacağı belirtilmişse de, Türk hukuku açısından en çok tartışma yaratan bu husus hakkında Danıştay isabetli bir karar vermiştir:

⁴⁴¹ Ş. Gözübüyük, T. Tan, 2006, s. 308.

⁴⁴² M. Günday, 2003, s. 485; Ş. Gözübüyük, T. Tan, 2006, s. 308.

“Üniversitelere, yüksek düzeyde bilimsel çalışma ve araştırma yapmak, bilgi ve teknoloji üretmek, bilim verilerini yaymak, ulusal alanda gelişme ve kalkınmaya destek olmak, yurt içi ve yurt dışı kurumlarla işbirliği yapmak suretiyle bilim dünyasının seçkin bir üyesi haline gelmek, evrensel ve çağdaş gelişmeye katkıda bulunmak amacıyla tanınan bilimsel özerkliğin gerçekleştirilmesi için bu kurumların mali ve idari özerkliğinin de sağlanması gerektiği kuşkusuzdur.”⁴⁴³

2.3.3. Kişi Birliği Olarak Üniversite

Birer hizmet yerinden yönetim kuruluşu olan üniversite, diğer kamu kurumlarından farklı olarak bir mal birliği (foundation) değil bir kişi birliğidir (corporation)⁴⁴⁴. Bu kişi birliği öğretim üyelerinin toplanmasından oluşmaktadır. İşte üniversiteleri diğer hizmet yerinden yönetim kuruluşlarından ayıran en önemli nokta, üniversiteyi oluşturan kişilerin bu tüzel kişiliğin içinde olmaları ve bu kişiliğin bir ögesini oluşturmalarıdır⁴⁴⁵. Bir başka ifade ile öğretim üyeleri üniversite tüzel kişisini meydana getiren gerçek kişilerdir. Üniversite esas olarak, organize olmuş, gerçeği araştıran ve öğreten, şeylerin doğasını açıklayan, temelde kendi kendini yöneten bilginlerden oluşan bir topluluktur. Daha önce de belirtildiği gibi Avrupa’da üniversitenin gelişimi, özellikle Paris ve Bolonya Üniversitelerinin kuruluşu ile birlikte M.S. 1000 yıllarında başlamıştır. Üniversitenin kişi birliği olmasının kökleri de ortaçağa dayanmaktadır. Şöyle ki ortaçağda üniversiteler herkese açık olmuştur. Bunun yanında, değişik düzeydeki yetkileri ne olursa olsun, bu girişimin üyeleri olan

⁴⁴³ Danıştay, 8. D., 22.06.1999, E. 1997 / 775, K. 1999 / 4181, Danıştay Dergisi, Sayı: 102, s. 477.

⁴⁴⁴ Üniversitelerin birer kişi birliği mi yoksa mal birliği mi oldukları yönündeki tartışmalar için çalışmanın “Kamu Tüzel Kişisi Kavramı” başlıklı kısmına bakınız.

⁴⁴⁵ İ. Giritli, P. Bilgen, T. Akgüner, 2001, s. 294.

üstatlar, öğrenciler, birleşik (kolektif) bir lonca (cemiyet) oluşturmaktaydılar. Ortaçağa özgü yükseköğretim kurumlarının ayırıcı özellikleri, bunların katılımcı bir anlayışta öğrenim ve araştırma gerçekleştirmeleri, işbirlikçi bir iç yönetime sahip olmaları, kurumsal özerklik, herkese açık olmak ve eleştirel bir öğrenime değer verilmesi olmuştu⁴⁴⁶. Görüldüğü gibi lonca şeklinde örgütlenmeye başlayan üniversiteler günümüzde de idare hukuku içerisinde tıpkı diğer meslek kuruluşları gibi bir niteliğe sahiptir⁴⁴⁷. Ancak üniversitelerin işlevleri meslek kuruluşlarından çok farklı olduğu için onların kendine özgü bu işlevlerinin ayrıca incelenmesi gerekmektedir.

2.3.4. Mal Birliği Olarak Üniversite

Üniversitelerin birer kişi birliği değil de mal birliği olduğunu savunan yazarlar da bulunmaktadır. Gözler, üniversitelerin birer kamu kurumu olarak mal topluluğu olduğunu, bu nedenle asli unsurlarının insanlar değil, mallar ve hizmetler olduğunu belirtmiştir:

“Kamu kurumlarının ise, asli unsuru insanlar değil; mallar ve hizmetlerdir. Kamu kurumundaki yöneticiler ve görevliler, örneğin üniversitede rektörler ve öğretim üyeleri, o kurumun bir unsuru değil, personelidir. Keza, kamu kurumunun verdiği hizmetten yararlananlar, örneğin üniversite öğrencileri de o kurumun bir unsuru değil, o kurum karşısında üçüncü kişi durumunda olan kişilerdir. Dolayısıyla bir kamu kurumundaki görevliler ve o kurumun hizmetinden

⁴⁴⁶ R. Barnett, **The Idea of Higher Education**, The Society for Reserach into Higher Education, Buckingham, Open University Press, 1990, s. 19.

⁴⁴⁷ Üniversitelerin birer kişi birliği olduğuna Kemal Gözler katılmamaktadır. Lütfen bkz. K. Gözler, **İdare Hukuku Dersleri**, 3. baskı, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2005, s. 79-80, 90-91.

*yararlananlar, o kurumun üzerinde kendi kişiliklerinden kaynaklanan herhangi bir hak ve yetkiye sahip olamazlar.*⁴⁴⁸

Üniversitelerin birer mal topluluğu olarak değerlendirilmesi, onların belli bir mal varlığının, belli bir hizmetin yürütülmesi için tahsis edilmesi ve tüzel kişilik kazanması ile oluştuğu sonucuna ulaştırır⁴⁴⁹. Bu açıdan, öğretim üyeleri, üniversitenin personeli, öğrenciler ise ondan yararlananlar ya da kullanıcılar olmaktadır. Öte yandan aynı görüşe göre, üniversitelerin yöneticileri ve görevlileri, söz konusu kurumun unsuru değil, hizmetkarıdır. Bu nedenle, yöneticilerinin üniversite personeli tarafından seçim yoluyla göreve gelmeleri, mal varlığı niteliğindeki bir kamu kurumu açısından hukuk mantığına aykırı bir uygulama olacaktır⁴⁵⁰.

2.4. Üniversitenin Amaçları ve Görevleri

Üniversitenin amaçları ve görevleri hakkında sayısız eser yazılmış, uluslararası kuruluşlar, dünya üniversiteleri ve devletler tarafından da bu konu sürekli gündemde olmuştur. Üniversitenin amaçları ve işlevi konusuna kısaca çalışmanın eğitim kurumu ve yükseköğretim başlıklı kısmında değinilmişti. Bu başlık altında üniversitenin sahip olduğu işlevler daha yakından irdelenecek ve bu işlevler doğrultusunda edinilen bakış açısı ile üniversitenin özerkliğine ilişkin değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Üniversitenin işlevleri ve görevlerini belirlemek açısından ilk adım, idare / yönetim kavramından yola çıkılarak yapılan ikili ayırmadan başlar. İdare kavramı

⁴⁴⁸ K. Gözler, 2005, s. 90-91.

⁴⁴⁹ K. Gözler, 2005, s. 90.

⁴⁵⁰ K. Gözler, 2005, s. 90-91.

üniversiteler söz konusu olduğunda iki türlü anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki, üniversitenin kendi kendisini yönetmesi, organize etmesi ve kendisinin akademik yapısını oluşturması ve bu sayede işlevlerini yerine getirebilmesini ifade eder. İkinci anlamda idare kavramı ise daha çok Latince'den türeyen *ad-ministrare* anlamındaki teknik idareyi ifade eder. Şöyle ki, bu kavram *hizmet etmek* anlamındadır ve üniversite açısından da, üniversitenin kendi kendisini akademik anlamda organize etme eylemini topluma hizmet için kullanacağı anlamını taşır⁴⁵¹.

Bu ifadeden anlaşılacağı üzere, üniversitenin içe dönük ve dışa dönük işlevleri bulunmaktadır ancak bu işlevler de birbiri ile etkileşim halindedirler. Üniversitenin karakteristiğini oluşturan, deyim yerindeyse üniversitenin anahtar sözcükleri olarak nitelenebilecek dört sözcük vardır. Bunlar, *bilimsellik*, *evrensellik*, *özerklik* ve *kurumsallık*tır. İşte üniversitenin işlevleri bu anahtar sözcüklerden yola çıkılarak ortaya koyulabilir. İdeal olarak üniversite, bilimin yayılması, insanlığın eğitimi ve toplumun oluşturulmasına hizmet eder ve kurumsal olarak bir üniversitenin asıl ve ilk varlık nedeni araştırma, öğrenim ve hizmettir. Yukarıda da belirtildiği gibi üniversitenin entelektüel işlevi olan öğretim ve araştırma, aklın yetiştirilmesi ile temel fikir ve kavramların aktarılmasını içerirken; üniversitenin sosyal işlevi, entelektüellik ile toplumun gelişmesi arasında bir denge ve bağ kurmaktadır. Bu nedenle üniversitenin iç ve dış yönü birbiri ile etkileşim halindedir ve olmak zorundadır. Bir üniversite kendisini dışarıya kapatarak, iç işlerini topluma aldırıışsız bir şekilde rastgele düzenlememeli, kendi kurumsal gelişimi için de bazı ilkeler ve standartlar belirlemelidir.

⁴⁵¹ A. B. Cabal, 1993, s. 21.

Üniversite ile ilgili olarak UNESCO'nun ve OECD'nin belirlemiş olduğu farklı işlevler bulunmaktadır. Bunlara kısaca değinmekte yarar vardır.

UNESCO'nun 1991 yılında gerçekleştirmiş olduğu, “2. Sivil Toplum Kuruluşları Kolektif Yükseköğretim Tartışması” çerçevesinde yayımladığı “Toplumda Yükseköğretimin Rolü” başlıklı raporunda⁴⁵² üniversitenin, daha sonradan yenilerinin eklenmesine de imkan tanıyacak şekilde, beş işlevi bulunduğu ifade edilmiştir.

1. Üniversite, araştırma ve öğretimi birleştiren bir anlayışta eğitim sağlama işlevine sahip olmalıdır.

2. Üniversite mesleki eğitim sağlamalıdır. Mesleki eğitim olgusu savaş sonrası bir olgu değil, aksine ortaçağda üniversitelerin ilk ortaya çıktığı zamanlardan itibaren var olmuş bir işlevdir. İlk üniversiteler de hukuk, tıp ve öğretmenlik alanlarında mesleki eğitim vermekteydiler.

3. Üniversite aynı zamanda bir araştırma kurumudur. Üniversite geniş çaplı araştırmalar için, birden çok disiplinin de işbirliği içerisinde bir arada çalışabileceği ortamı sunan bir kurumdur.

4. Üniversite, hem bölgesel gelişmeye katkı sağlaması gereken, hem de uluslararası ilişkilerde rolü olması gereken bir kurumdur.

5. Üniversite tüm bunların yanında sosyal bir işlev olan toplumun sosyal ve entelektüel açıdan gelişmesini sağlama rolünü de üstlenmesi gereken bir kurumdur⁴⁵³.

⁴⁵² UNESCO, “The Role of Higher Education in Society: Quality and Pertinance”, 2nd UNESCO – Non-Governmental Organizations Collective Consultation on Higher Education, Paris, 8-11 April 1991.

⁴⁵³ UNESCO, “The Role of Higher Education in Society: Quality and Pertinance”, 2nd UNESCO – Non-Governmental Organizations Collective Consultation on Higher Education, Paris, 8-11 April 1991, s. 32.

OECD'nin 1987 yılında belirlemiş olduğu işlevler ise dokuz tanedir:

1. Üniversite, ortaöğretim en başarılıları için lisans eğitimi sağlar ve bazı ülkelerde dışardan gelenler için yetişkin eğitimi uygular;

2. Kültürü ve araştırmayı geliştirir;

3. Üniversite bilgi toplumunun işgücü gereksinimi olan insanları yetiştirir; mesleki deneyim için kullanışlı olan bilginin işlenmesi gereği, üniversite topluma karşı, insanları mesleki hayata son yer olarak hazırlama sorumluluğunu taşımaktadır. Bu açıdan, lisans eğitiminin yanı sıra yüksek lisans ve doktora programları ile çalışma dünyasına da eğitim vermeyi sağlayan özel kurslar gerçekleştirerek topluma katkı sağlamalıdır;

4. Yüksek düzeyde öğrenim ile özelleştirilmiş ve uzmanlaştırılmış bir eğitim sağlamak;

5. Bir ekonominin rekabetçi olmasını, refah yaratmayı özellikle mühendislik bilimleri ve teknoloji alanına ağırlık vererek sağlamak ve bu doğrultuda iş dünyası ve endüstri ile işbirliği içinde olmak da üniversitenin rolü arasındadır;

6. Üniversiteler bir çeşit “filtreleme aracı” da olmalıdır. Özellikle üniversiteler, kapılarını yetişkinlere açmalarına rağmen, bu konuda belli entelektüel kapasitede olanları seçmeye özen gösterecek şekilde davranmalılar;

7. Seçme ve derece verme işlevleri ile birleşik olarak, iyi öğrenciler ile işçi sınıfı çocukları açısından sosyal hareketliliği sağlamalıdır;

8. Üniversiteler, fırsat eşitliği, kültürün yayılması ve ortak medeni ilkelerin garanti altına alınması açısından, belli ulusal politikaların yaşama geçirilmesi için bir model rolü üstlenmelidir;

9. Üniversiteler, insanları, geleceğin toplumsal liderleri olabilecek kapasitede yetiştirmekle yükümlüdürler⁴⁵⁴.

Görüldüğü gibi OECD'nin üniversitelere yüklediği işlevler de genel olarak araştırma, öğrenim ve topluma hizmet etme kavramları ile özetlenebilir. Üniversitelerin üç klasik işlevi olarak sayılabilecek, araştırma, öğrenim ve hizmet konusuna farklı bir açıdan bakan Watts'ın görüşlerine de değinmekte yarar vardır. Watts, üniversitenin toplumdaki rolü hakkında genel kabul görmüş üç farklı görünümünden söz etmiştir. Ona göre, bu rolün üç farklı görünümü vardır: Araçsal Görünüm, Özerkçi Görünüm ve Karşılıklı Bağlılık Görünümü⁴⁵⁵.

Araçsal görünümde üniversite toplumun gelişmesi açısından bir **araç** konumundadır. Toplumumuz, endüstriyel bir ekonomiden bilgi temelli bir ekonomiye doğru geçiş yaşadığından, artık bilgiye dayalı yeni iş türleri ortaya çıkmıştır. Bu yeni işler, metadan çok bilginin işlenmesine ve dağıtılmasına dayanmaktadır. Böylece artık, yaratıcılık ve üretkenlik endüstriyel işçilerin ve makinelerin çalışmasına değil, beynin en iyi şekilde kullanımına ve teknolojiye dayanmaktadır⁴⁵⁶. Üniversitenin ürünleri, yani *eğitilmiş insanlar* ve *araştırmalar sonucu elde edilen yeni bulgular*, toplumları başarıya ve medeniyete ulaştırır⁴⁵⁷. Bunun yanında daha iyi eğitilmiş nitelikli iş gücü de yeni şartlar altındaki ekonomik rekabeti büyütür. Bu bakış açısının ana fikri, eğitim ve araştırmanın ekonominin

⁴⁵⁴ OECD, Roles et fonctions de l'université aujourd'hui, Paris, France, 1987'den aktaran, A. B. Cabal, 1993, s. 23.

⁴⁵⁵ R. Watts, "Universities and Public Policy", **Public Purse, Public Purpose: Autonomy and Accountability in the Groves of Academe**, Canada, The Institute for Research on Public Policy (Editors: James Cutt, Rodney Dobel), 1992, s. 76.

⁴⁵⁶ R. Watts, 1992, s. 76.

⁴⁵⁷ J. Cutt, D. Rodney, "Introduction", **Public Purse, Public Purpose: Autonomy and Accountability in the Groves of Academe**, Canada, The Institute for Research on Public Policy (Editors: James Cutt, Rodney Dobel), 1992, s. 1.

temel kaynakları olduğu ve üniversitenin de böyle bir toplumun, ekonomik yarışma ve refahı için temel bir araç olduğu yönündedir⁴⁵⁸.

Özerkçi görünüm, bakış açısı üniversiteyi, öğretim ve keşifler için bir merkez olarak kabul eder. Bu nedenle, bilginin yaratılması da üniversitenin kendi amacı içindir. Bir başka değişle üniversiteyi toplumun ekonomik büyümesi ve refahı için bir araç olarak görmek yerine, üniversitenin araştırma ve öğretim işlevlerinin onun yegane amacı olduğunu ve bu amacı da yalnızca kendisi için gerçekleştirdiğini kabul eder. Üniversiteler ancak topluma bağımlı olmazlarsa, öğrenim merkezleri olarak kendi potansiyellerini tam olarak gerçekleştirebilirler. Bu görüşün savunucuları, üniversiteyi toplumun hizmetinde gören araçsal görünümün, üniversitenin temel işlevlerinin altını kazacağını düşünmektedir. Bu görüşte, üniversitenin yegane işlevi sadece toplumun ekonomik büyümesini gerçekleştirmek değildir; üniversite toplumsal değerlerin dönüştürülmesi ve böylece daha medeni toplumlar yaratılmasına katkı sağlamalıdır⁴⁵⁹. Özerkçi görünümdeki fikirler aslında üniversite özerkliğinin temelinde yatan tartışmaların da odak noktasındadır. Çünkü üniversitenin özerkliği denildiğinde genellikle onun yalnızca akademik değil, idari ve mali açıdan da özerk olması gerektiği savunulmaktadır. Bu doğrultuda, özerkliğin sınırı iyi çizilmez ise, toplumdan kopuk, eskilerin deyimiyle “fildişi kule” niteliğinde kurumlar ortaya çıkacaktır.

Karşılıklı bağımlılık görünümü, diğer iki görüşün anlaşılamadığı noktaları uzlaştıran bir görüştür. Üniversitenin bir topluma hizmet etmek rolünün araçsal olmasından çok yaratılışsal (içsel) olduğunu savunan bu görüş, üniversitenin temel işlevinin, yalnızca toplumun ihtiyaçlarını karşılamak olmadığını, aynı zamanda geniş

⁴⁵⁸ R. Watts, 1992, s. 76.

⁴⁵⁹ R. Watts, 1992, s. 79.

bir alanda keşif yapmak olduğunu da ileri sürer. Üniversite toplumun ihtiyaçları ile ilişkili değil, insan anlayışının ve deneyiminin sınırları ile ilgilidir⁴⁶⁰. Aynı zamanda üniversite kendisinde içkin olan bilginin sınırlarını genişletme ve geniş alanlarda keşifler yapma işlevlerini, içinde bulunduğu toplumun kültüründen beslenmeden ve toplumdaki kaynaklanmadan yerine getiremez. Bu nedenle, ne üniversite ne de toplum birbirinden soyutlanamaz. Üniversiteyi yalnızca kamusal politikaların bir aracı olarak görmek onun anlamının ve amacının altını kazar. Bununla birlikte üniversiteyi toplumdaki tamamen bağımsız görmek de onun anlamının ve amacının altını kazar⁴⁶¹.

Görüldüğü gibi üniversitenin sahip olduğu işlevler çok yönlüdür ve aslında hepsi birden bir üniversitenin ideal anlamına kavuşmasına yardımcı olabilir. Bir üniversite ne yalnızca meslek kazandıran bir kurum olmalı, ne yalnızca sosyal sermaye yaratıcı kurum olarak deyim yerindeyse “nitelikli ve gerekli insan üretim tesisi” olmalı, ne yalnızca bir araştırma kurumu olmalı ve ne de yalnızca yalın bir öğretim kurumu olmalıdır. Bir üniversite eğitim ve öğretim hizmetlerinin dışında sağladığı kültürel ve sosyal ortam ile insanların bir bütün olarak gelişmesine hizmet eder. Bunun yanında toplumun gelişmesinde rol oynayarak, insanların bilgilenmesini sağlar ve somut sorunlara yönelik çözümler üretir. Üniversitenin sahip olduğu çeşitli işlevler onun bir akademik cumhuriyet gibi algılanmasına yol açar. Şimdi söz konusu işlevleri yakından incelemekte yarar vardır. Çünkü bu işlevler toplumdaki başka bir kurum tarafından yerine getirilemeyecek işlevlerdir. Bu başlık altında üniversitenin, eğitim, araştırma ve meslek kazandırma işlevleri, toplumsallaşma sürecine olan katkısı, kültürün yaratılması ve yorumlanmasına olan katkısı, politik bilincin

⁴⁶⁰ R. Watts, 1992, s. 79-80.

⁴⁶¹ R. Watts, 1992, s. 80-81.

şekillenmesine ve demokrasiye olan katkısı ile bütün bunların sonucunda devlet için sosyal sermaye yaratıcı bir kurum olması irdelenecektir.

2.4.1. Eğitim, Araştırma ve Meslek Kazandırma

Üniversitenin kuşkusuz üzerinde anlaşılmış en temel işlevleri eğitim, araştırma ve meslek kazandırma işlevleridir. Buradaki tartışmalı nokta, bu üç işlevin tek bir kurumun çatısı altında toplanıp, toplanmaması yönündedir.

Araştırma işlevi, bilimsel gelişmeyi sağlayan ve devletin araştırma ve bilim politikası ile yakından ilgili bir husustur. Araştırma alanlarının ve konularının belirlenmesi, hangi alanlara ne yönde yatırım yapılacağı gibi hususlar üniversitelerin araştırma faaliyetlerini doğrudan etkilemektedir. Öte yandan öğrencilerin de yaratıcı birer araştırmacı olabilmelerini sağlamak da üniversitenin yerine getirmesi gereken işlevlerden birisidir. Bir üniversite, bünyesindeki bölümler, enstitüler veya merkezler aracılığıyla araştırma işlevini yerine getirmiş olmaktadır⁴⁶². Araştırma işlevi günümüzde ar-ge olarak adlandırılan bir alana işaret etmektedir. Özellikle teknoloji alanında üniversitede üretilen bilgiyi uygulamaya aktarmak adına üniversite ile ilişkili olarak teknoloji geliştirme bölgeleri kurulmuştur. Birçok bölümü ve bilimsel alanı bünyesinde barındıran bir kurum olarak üniversite, araştırma yapan ve araştırma ile öğrenimi aynı çatı altında birleştirebilen ve böylelikle teori ile uygulamayı bünyesinde taşıyabilme kapasitesine sahip tek kurumdur. Ancak son dönemlerde birçok şirket de kendi ar-ge birimini ve şirket akademisini oluşturmaya başlamıştır. Burada şirket ile üniversitelerin araştırma faaliyetleri birbirinden farklı

⁴⁶² A. B. Cabal, 1993, s. 94.

olmakla birlikte, son dönemlerde üniversite-sanayi işbirliği çerçevesinde üniversitelerdeki Ar-Ge faaliyetlerinin yalnızca şirketlerin talepleri doğrultusunda şekillendiği gözlemlenmektedir⁴⁶³. Araştırmanın bir sonucu da teknoloji gelişimidir. Teknolojik gelişim doğrudan insan hayatının pratik kısmına yöneliktir. Bunun üniversite ile bağlantısı ise bilgi toplumu kavramında düğümlenmektedir. Şöyle ki günümüzde bilgi, eskiden madenler ve petrol endüstri için neyi ifade ediyorsa, onu ifade etmektedir. Bu nedenle bilgi oldukça önemli hale gelmiş ve yeni ekonomik değer olmuştur. Üniversitede geliştirilen bilgiye endüstrinin yeni teknolojiler geliştirmek ve bunları serbest piyasada pazarlamak için ihtiyacı olduğundan, üniversite, iş dünyası ve sosyal çevre aynı noktada birleşmektedir. Bu doğrultuda elbette yeni tür girişimler ve yeni tür meslekler ortaya çıkacaktır. Burada üniversiteye düşen görev teknolojinin etik olarak kullanılmasını sağlamak olmaktadır⁴⁶⁴.

Eğitim ve öğretim işlevi, üniversitenin anlamına uygun şekilde yüksek nitelikte olmalıdır. Üniversite öğretiminin liseden veya yüksekokul eğitiminden daha farklı ve yüksek olması gerekmektedir. Burada eğitimin ve öğretimin anlamından çok, üniversitedeki eğitimin daha çok bireylerin evrensel ilkeler doğrultusunda eğitilmesine yönelik olduğu vurgulanmalıdır. Bir başka ifade ile, üniversite eğitimi aslında belli derslerin öğretilmesinin ötesine geçen bir eğitim niteliğine sahiptir.

Söz konusu üç işlevden her birinin değil de yalnızca ileri düzeyde araştırmanın, bilimsel eğitimin, geleceğin araştırmacılarının yetiştirilmesinin ve elde edilen araştırma sonuçlarının uygulamaya aktarılmasının –prototip oluşturma- üniversitenin asli işlevi olduğunu ve mesleki becerinin edinilmesi yerinin üniversite

⁴⁶³ D. Bok, 2007, s. 60 vd.

⁴⁶⁴ A. B. Cabal, 1993, s. 98-99; bu konu daha derinlemesine çalışmanın 3. bölümünde irdelenmiştir.

olmaması gerektiğini savunan yazarlar da bulunmaktadır. Örneğin San, üniversitede, belli bir mesleğin öğrenilmesi yönünde temel bilimsel bilgilerin verilerek, ileride uygulanacak meslekler için zorunlu olan altyapının oluşturulmasının amaçlanması gerektiğini ve kuramsal bilgilerin uygulamaya aktarılması işinin üniversite eğitimi sonrasındaki staj döneminde sağlanması gerektiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda, meslek yüksekokullarının üniversite çatısı altında örgütlenmesinin yanlış bir uygulama olduğunu savunan San, bu durumun üniversitenin öğrencileri belirli mesleklere hazırlamakla yükümlü bir kurum olarak algılanması sonucunu doğurduğunu ve bilimin geleceği açısından büyük tehlike doğuracağını belirtmektedir⁴⁶⁵.

2.4.2. Toplumsallaşma Sürecine ve Kalkınmaya Olan Katkısı

Üniversitelerin birer bilgi üreten ve eğitim işlevine sahip kurumlar olarak toplumsallaşma ve kalkınmaya olan katkıları azımsanmayacak ölçüdedir. Toplumsallaşma bir süreç olarak genel anlamda eğitimin gerçekleştirdiği bir iştir ve bireylerin bir toplumda, kişisel kimlikleri ile toplumsal kimlikleri arasında belli bir denge kurmalarını, böylece toplum içerisinde öteki bireylerle karşılıklı iletişimi olanaklı kılmalarını sağlayan bir süreçtir. İnsanın belli bir toplumda yaşaması olgusu, onun kişisel gelişmesinin her aşamasında bu gerçeği göz önünde tutması zorunluluğunu da beraberinde getirir. İşte bu zorunluluk, bireyin kendi kişisel çıkarları ile toplumun çıkarları arasında bir denge kurmasını gerektirir. Bu doğrultuda, bireylerin kendi özel çıkarlarını gözetirken, toplumun çıkarlarını

⁴⁶⁵ C. San, 1993, s. 150.

bütünüyle görmezlikten gelmeleri, hatta kimi zaman bu doğrultuda toplumun zararına davranmaları, toplumsal yaşamın zedelenmesi ve çözülmesi sonucunu doğurur. Uygur bir toplum, bireylerin toplumsallaşma sürecini başarıyla tamamladığı, kendileriyle toplum arasındaki gerekli bütün dengeleri yeterince gözettikleri bir toplumdur⁴⁶⁶.

Toplumsallaşma süreci ilk olarak aileden başlar. Bu eğitimin ikinci aşaması ise, ilkokuldan başlayıp üniversitenin bitimine kadar süren okul dönemidir. Bu dönemde önemli olan, öğrenciye yaşamın ve içinde yaşadığı toplumun gerçeklerinin saptırılmadan ve gizlenmeden gösterilmesi, böylece de onun gerçekçi bir tutumla kendi kimliği ile toplumun gerçeklerini dengelemesinin sağlanmasıdır. Bu bağlamda toplumsal gerçeği görmezlikten gelen bir eğitim, giderek öğrenci ile yaşadığı toplum arasında bir yabancılaşmanın doğmasına yol açacaktır⁴⁶⁷.

Üniversite her şeyden önce bir eğitim kurumu olduğu için toplumsallaşma sürecine, hem demokrasi kültürünü aşilayarak, hem sahip olduğu kampus ortamı ile katkıda bulunan bir kurumdur. Öte yandan bilimsel bilginin üretildiği ve işlendiği bir kurum olan üniversite, bilimsel bilginin paylaşıldığı, daha çok kendi içerisindeki fakülte ve bölümler aracılığıyla bilgiyi paylaşan ve çoğaltan bir kurum olarak belirli değerlerin de kendiliğinden oluşumuna katkı sağlar. Üniversite bu şekilde ülkenin kalkınmasına ve ekonomik açıdan güçlenmesine bilginin paylaşımı ile olanak verir. Bu açıdan bilimsel faaliyetlerin sonuçlarının paylaşıldığı bilimsel dergiler, bilimsel paylaşım ağları da önem kazanmaktadır. Bir ülkenin kalkınması, o ülkede üretilen bilimsel bilgi ve bu bilginin uygulamaya aktarılma kapasitesi ile ilgili olduğu için önemli olan ülkenin bir ulusal bilgi birikimine sahip olması ve bu birikimin bir ağ ile

⁴⁶⁶ M. Tezcan, 1985, s. 36 vd.

⁴⁶⁷ M. Tezcan, 1985, s. 398 vd.

bütünleşmiş olmasıdır. İşte üniversiteler hem kişilerin toplumsallaşmasına hem de bilginin toplumsallaşmasına⁴⁶⁸ katkı sağlayan kurumlardır.

2.4.3. Kültürün Yaratılmasına ve Yorumlanmasına Olan Katkısı

Kültür, “toplumun bir üyesi olarak insanoğlunun öğrendiği, bildiği, sanat, ahlak, gelenek-görenek ve benzeri diğer yetenek ve alışkanlıkları kapsayan karmaşık bir bütündür.”⁴⁶⁹ Kültürün bu bütüncül tanımı kültür kavramının ana tezidir⁴⁷⁰. Bir başka ifade ile kültür bütüncül bir kavramdır ve farklı alanların bileşiminden oluşur. Kültür sözcüğünün dört ayrı alana ilişkin dört farklı anlamı bulunmaktadır. Bunlar, bilimsel alanda kültürü ifade eden *uygarlık*, beşeri alanda kültürü ifade eden *eğitim*, estetik alanda kültürü ifade eden *güzel sanatlar* ve teknolojik/biyolojik alanda kültürü ifade eden *üretme, çoğaltma ve yetiştirme*⁴⁷¹.

İnsan rasyonel bir varlık olduğu kadar kültürel de bir varlıktır. Kültür, insanın tarihsel yaşam süreci içinde yarattığı değerlerin toplamı, bir başka ifade ile insanların toplum içinde, yürüttükleri çeşitli üretim çabalarının sentezi sonucunda ortaya çıkan bir olgudur⁴⁷². Daha geniş anlamda kültür, insanın düşüncelerinin, inançlarının, duygusal etkinliklerinin sonucunda ortaya çıkan yaratıların, değerlerin ve kuşaktan kuşağa aktarılan davranışların bütünüdür. İnsan, düşünme kapasitesi sonucunda, yarattığı sosyal ortamlar içinde politik, ekonomik, artistik, dini ve

⁴⁶⁸ H. Anameriç, **Türkiye’de Çağdaşlaşma Sürecinde Bilginin Toplumsallaşması ve Bilgi Merkezleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 26-31.

⁴⁶⁹ Edward Burnett Taylor, **The Origins of Culture**, New York, Harher York Boks, 1958, s. 1’den aktaran: İ. Armağan, **Sanat Toplum Bilimi-Demokrasi Kültürüne Giriş**, İzmir, İleri Kitapevi, 1992, s. 199-200.

⁴⁷⁰ B. Güvenç, **İnsan ve Kültür (Antropolojiye Giriş)**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1972, s. 96.

⁴⁷¹ B. Güvenç, 1972, s. 99.

⁴⁷² A. Çeçen, **Kültür ve Politika**, 2. baskı, Gündoğan Yayınları, 1996, s. 16.

entelektüel bir örgütlenme içine girer. Böylece çevreyi egemenliği altına alarak onu yönetir ve gerekirse değiştirir⁴⁷³. Bu nedenle, aslında insanın yapmış olduğu tüm faaliyetler, kültürel faaliyetler adı altında tanımlanabilir.

Çağımızda üç tür bilim olduğu ileri sürülmektedir. Bunlar doğa bilimleri, toplumsal bilimler ve beşeri bilimlerdir. İşte kültür, toplumsal ve beşeri bilimler kapsamı içinde ele alınır⁴⁷⁴. Her toplumsal kültür ya da kültürel sistemin kendine özgü kuramları ve düşünce yapısı vardır⁴⁷⁵.

Kültür hem tarihsel hem de süreklilik arz eden bir özelliğe sahiptir. Söz konusu sürekliliği kültürün öğrenilebilir olma özelliği desteklemektedir. Verene, insanın kültürel yaşamının her ana bölümünün, mit (myth), din, *sanat*, tarih, politika, sağduyu, fen gibi bilgi tiplerinden oluştuğunu belirtmiştir. Bu ana bölümler insanın simge yaratma yeteneğini kullandığı alanları temsil ederler. İnsanlar söz konusu yaşam bölümlerinde yarattıkları simgeler aracılığıyla kendinde biriken bilgileri kendinden sonrakilere geçirebilir ve bu şekilde, *kültürde bir süreklilik* meydana gelir⁴⁷⁶. Böylelikle toplumsal deneyimin ve bilginin tümü simgeler aracılığı ile oluştuğundan, kültürün yaratımı insanın simge yaratma yeteneğine ve onları kendilerinden sonrakilere aktarmalarına bağlı olmaktadır. Bir başka ifade ile kültür insanın yaratıcı yeteneği ile ortaya çıkmaktadır⁴⁷⁷.

⁴⁷³ D. P. Verene, **Man and Culture-A Philosophical Anthology**, New York, Dell Publishing Co.Inc, 1979, s. 2.

⁴⁷⁴ İ. Armağan, 1992, s. 197.

⁴⁷⁵ A. Çeçen, 1996, s. 22-23.

⁴⁷⁶ D. P. Verene, 1979, s. 189-190.

⁴⁷⁷ Verene, kültürün sürekliliğine ilişkin Pavlov'un ünlü deneyini örnek olarak vermiştir. İnsanın hayvanlardan farkı, sahip olduğu bilgi ve deneyimi simgeler aracılığıyla yavrularına aktarabilmesidir. Bununla ilgili olarak çok iyi bilinen Pavlov'un köpekle yapmış olduğu şartlı refleks deneyi belirtilebilir. Deneyde köpeğe belirli saatlerde çalınan zil ile birlikte yemek verilir. Bir süre sonra her zil çalışında köpeğin, daha önce algılama aracılığı ile edindiği tecrübesi sonucunda yemek verilecekmış gibi salyasının aktığı görülür. Ancak köpek, öğrendiği bu bilgiyi yavrusuna aktaramaz. Yavrunun da aynı işlemde geçmesi gerekecektir. Ancak insan semboller yaratıp, onları kullanabilme yeteneğine sahip olduğu için bilgilerini aktarabilir. D. P. Verene, 1979, s. 189.

Kültür yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere hem bir sistem olarak değerlendirilebilir, hem de bir süreç olarak değerlendirilebilir. Kültürün bir süreç olarak değerlendirilmesi, bireyi kültürü üreten kişi konumuna getirir. Bir başka ifade ile, kültür *sanatsal ve bilimsel her türlü değerlerin üretim sürecidir*⁴⁷⁸. Diğer bir açıdan kültürün bir sistem olması da, sistem içinde yer alan unsurların birbiri ile etkileşimini gerekli kılmaktadır.

İşte üniversite tüm bu anlatılanların ışığı altında, kurum olarak belli bir kültürün zaman içinde oluştuğu, geliştiği bir kurumdur. Eskinin bilgi birikimlerinden yola çıkılarak, onların üzerine yenisinin konulması, bilgi birikiminin kümelenildiği ve bu şekilde ortaya çıkan kültürün korunup geliştirildiği tek kurum üniversite olmaktadır. Bunun nedeni de üniversitelerin yalnızca birer öğretim değil, araştırma ve öğretim kurumu olmasından kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi Humboldt'un üniversite ideali "Kulturstaatlichkeit" yani kültür devleti fikrine dayanmakta idi. Bu fikre göre, devlet, sanat, bilimsel araştırmalar, öğretim, eğitim gibi kültürel faaliyetleri koruyup geliştirmekle yükümlüdür ve kültürel yaşamın içerisinde yer almaktadır.

2.4.4. Politik Bilincin Şekillenmesine ve Demokrasiye Olan Katkısı

Bir toplumdaki insanların vatandaşlık bilincine sahip olması, onların siyasi tercihleri, siyasi tercihlerdeki değişimin de siyasi kararları sürekli bir şekilde etkileyebilmesi bir eğitim sorunudur. Demokrasi, halkın istediği ya da en uygun olarak gördüğü kararları almasını sağlayan, halkın iradesini ortaya çıkartan ve bir sistemin gerçekten cumhuriyetçi olabilmesini sağlayan en önemli araçtır. Ancak

⁴⁷⁸ E. Atalay, 2004, s. 56, R. Stavenhagen, "Cultural Rights and Universal Human Rights", **Economic, Social and Cultural Rights**, Martinus Nijhoff Publishers (Editors: Asbjørn Eide, Catarina Krause, and Allan Rosas), Dordrecht, Boston, London, 1995, s. 68.

halkın, iradesini bilinçli bir şekilde kullanabilmesi ve neyin en iyi olduğunu bilmesi için vatandaşların iyi bir eğitimden geçmiş olması gerekmektedir. Hatta buna ilişkin olarak John Stuart Mill “evrensel eğitimin, evrensel oy hakkından önce gelmesi gerekmektedir.” demektedir⁴⁷⁹. Özellikle okuma yazma oranının düşük olduğu, yoksulluğun egemen olduğu ülkelerde seçimlere dayalı siyasal kurumların yeterince işlediği söylenemeyecektir. Çünkü, vatandaşlık bilinci denilen olgu, demokratik düzene karşı sorumluluk sahibi olan yurttaş demektir ve bireyin kendisini, çağdaş uygarlığın yapıcı ve yaratıcı bir ortağı olarak görmesi ve bu bilince sahip olması gerekmektedir. Buna ilişkin çarpıcı bir örnek ABD’den verilmiştir. Şöyle ki, kişilerin eğitim seviyesi ve oy kullanma davranışı arasındaki ilişkiye ilişkin ABD’de yapılan bir çalışmada, lise seviyesinden daha düşük seviyede eğitime sahip vatandaşlar arasında oy kullanma yüzdesi yalnızca %23 olmuştur. Buna ek olarak, bu kişilerin de oy kullanırken en fazla *reklam kampanyalarından* etkilendiği ortaya konulmuştur⁴⁸⁰.

İngiltere ve ABD’de özellikle endüstrileşmenin yaşandığı dönemde, genel oy hakkı ile eğitim hakkı aynı ölçüde gelişmeye başlamıştır. Bu ülkelerde eğitimin birinci amacı gençleri genel oy hakkının kullanımına hazırlamak olarak belirlenmişti. Bu doğrultuda, İngiltere ve ABD’de, demokratik bir ülkenin, ancak vatandaşların genel oy haklarını *bilgece* kullanmayı öğrendikleri sürece var olabileceğine inanılmıştır. Bu inanış günümüzde İngiltere ve ABD’de de halen geçerliliğini korumaktadır. Bu açıdan eğitimin ve özel olarak da yükseköğretimin genel amacı

⁴⁷⁹ R. A. Dahl, **Demokrasi ve Eleştirileri**, Ankara, Yetkin Yayınları (Çeviren: Levent Köker), 1996, s. 162.

⁴⁸⁰ F. Türkmen, **Eğitimin Ekonomik ve Sosyal Faydaları ve Türkiye’de Eğitim Ekonomik Büyüme İlişkisinin Araştırılması**, Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No:2655, Eylül 2002, s. 57.

endüstri için işgücü geliştirmek değil, sorumluluk sahibi ve bilinçli vatandaşlar yetiştirmektir⁴⁸¹.

İşte yükseköğretimin öğrenciler açısından, hem reşit olarak gelmiş oldukları bir kurum olması dolayısıyla, hem de barındırdığı sosyal ortam dolayısıyla demokratikleşme bilincine katkısı büyüktür ve belki de başka hiçbir kurum bu bilinci insanlara aşılıyamayacaktır. Vatandaşlık kavramı yalnızca bir ülkeye tabi olmak demek değildir. Böylesi bir tanım vatandaşlığın yalnızca siyasi-hukuki açıdan tanımını oluşturur ve onun ahlaki yönünü dışlar. Sosyal vatandaşlık kavramı ise, bir bireyin, belli bir toplumdaki sosyal ve ahlaki kimliğine karşılık gelir. Bu tanım sosyal olan ile bireysel olan arasında sıkı bir bağ kurarak adeta kendilik kavramını sosyal olarak tanımlar ve vatandaşlık kavramının ahlaki yönüne vurgu yapar. Aktif vatandaşlar hem ahlaki hem de politik bir bilince sahiptir. Bu açıdan, özellikle günümüzdeki üniversite öğrencilerinin *sosyal farkındalıktan* daha çok *maddi değerlere* önem vermesi durumunun, üniversitelerde *vatandaşlık bilincinin* de aşılması yolu ile önüne geçileceği savunulmaktadır. Bu sayede öğrenciler ileride kim olmak istedikleri sorusunun yanıtını doğru bir şekilde bulabilirler⁴⁸². Bu şekildeki bir bilinç yaratma durumu, sorumluluk sahibi vatandaşların yetişmesini sağlayarak, demokrasiye ve ülke geleceğine ahlaki açıdan katkı yapacaktır. Hemen her üniversitenin amaç ve vizyonuna bakıldığında, hepsinde öğrencileri, düşünceli, sorgulayan, eleştirel ve topluma katkı yapan sorumluluk sahibi birer vatandaş olarak yetiştirecekleri yer almaktadır. Ancak somut duruma bakıldığında bu gibi ideallerin

⁴⁸¹ R. M. Hutchins, **The University of Utopia**, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1964, s. 3; hatta Hutchins burada şöyle bir örnek de vermektedir; yükseköğretimin tek amacı teknolojik ve bilimsel gelişmenin sağlanması olmamalıdır; söz konusu teknolojinin nasıl ve ne yönde kullanılacağı da bir eğitim sorunudur. Bu nedenle dünya tarihinde atom bombası gibi bir deneyim yaşanmıştır.

⁴⁸² J. Arthur, "Introduction", **Citizenship and Higher Education-The Role of Universities in Communities and Society**, London and New York, Routledge Falmer (Editors: James Arthur, Karen E. Bohlin), 2005, s. 1-2.

yalnızca kağıt üzerinde kaldığı, gerçekte öğrencilerin kişilik meselesi ya da sosyal sorumluluklarının bilincinde olmadıkları, yalnızca bir meslek edinme ve kendisine verilen bilgileri öğrenme amacıyla oldukları görülecektir. Üniversiteler üzerindeki, yetersiz kaynak, aşırı bir düzenleme, piyasaya açılma ve piyasa ile sanayinin talepleri, vb. zorlayıcı etkilere bakıldığında, üniversitelerin artık giderek ders kredileri, ücretler, piyasa talepleri, bürokrasi gibi olguların *sayısal nitelikteki* işleri ile meşgul olduğu da görülecektir. Aslında durum bunun tam tersi, yani üniversitelerin öğrencilerin ve eğitimin niteliği ile uğraşıyor olmaları gerekmektedir. Bununla birlikte demokrasi bilincinin aşılması aslında üniversitede öğrencilere tanınan katılma ile sağlanabilir.

Üniversitelerin sivil topluma yönelik katkıları *Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching* merkezinin bir raporunda da dile getirilmiştir. Söz konusu raporda, Amerika Birleşik Devletleri üniversitelerinin, üniversitelerin sahip olduğu sosyal işlev üzerinde bir anlaşmaya vardıkları ve üniversitenin sahip olduğu sosyal işlevler yer almaktadır⁴⁸³. Buna göre, özellikle 1880 ile 1945 yılları arasında, ileri nitelikteki araştırmaya önem verilmesi ile gittikçe göz ardı edilmeye başlanan sosyal işlev, 1945'lerin ardından yeniden öne kazanmıştır. Bu dönemde üniversite bürokratik bir örgüt olduğu yönünde eleştirilere maruz kalınca, çeşitli üniversitelerden öğrenci protestoları yükselmeye başlamıştır. Bu protestolar da üniversiteler de yeni türden müfredatın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Örneğin bu doğrultuda Berkeley'in demokratik eğitim programı⁴⁸⁴ öğrencilerin protestoları

⁴⁸³ "Higher Education: Civic Mission & Civic Effects-A Report by The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching and CIRCLE", The Center for Information and Research on Civic Learning and Engagement, February 2006.

⁴⁸⁴ "Berkeley's Democratic Education at California Initiative"; bu girişim öğrenciler tarafından gerçekleştirilmiş ve Kaliforniya Üniversitesi'nde alternatif bir program olarak uygulanmaktadır. Bu

sayesinde oluşturulabilmiştir. Bu programda öğrenciler kendi istedikleri şekilde, kendi alacakları öğretim programlarını oluşturabilmektedirler. Vatandaşlık ise, özellikle hukuki bir statü olarak değil, siyasete ya da toplumsal işlere, statü önemli olmaksızın katılımı ifade edecek şekilde algılanmaktadır. Bu açıdan üniversitelerin, genç insanların siyasi ve sosyal katılımını geliştirebilecek birer kurum olmalarının üzerinde durulmuştur⁴⁸⁵.

Tüm bu ifadelerin ışığında, İngiltere, vatandaşlık bilincinin ve vatandaşlık eğitiminin yükseköğretimde aşılmasını “karakter eğitimi” başlığı ile bir hükümet politikası olarak belirlemiştir. ABD de bunu takiben üniversitelerinde bu yönde çalışmalar yapmaktadır⁴⁸⁶. Avrupa bu doğrultuda 2000 yılında *Vatandaşlık Yeri Olarak Üniversite* (University as Site of Citizenship) başlıklı bir proje geliştirmiştir. Bu proje Avrupa Konseyi’nin Demokratik Vatandaşlık İçin Eğitim (Education for Democratic Citizenship) kavramına dayanmaktadır. Bu kavram 1999 Mayıs ayında Avrupa Konseyi’nin 50. kuruluş yıldönümünde kabul edilen *Bölücü Çizgileri Olmayan Daha Büyük Avrupa-Budapeşte Deklarasyonu*’na (Budapest Declaration

programda öğrenciler kendi der programlarını, geleneksel müfredattan bağımsız olabilecek şekilde serbestçe belirleyebilmektedirler. <http://www.decal.org/>.

⁴⁸⁵ Bunun için lütfen “Wingspread Declaration on Renewing the Civic Mission of the American Research University”, June 1999 (Amerikan Araştırma Üniversitesinin Sivil Misyonunun Yenilenmesi Hakkında Wingspread Bildirisi”, bildirisine bakınız; “Higher Education: Civic Mission & Civic Effects-A Report by The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching and CIRCLE”, The Center for Information and Research on Civic Learning and Engagement, February 2006, s.1-2; Bu dönemde bir toplumdaki katılımın göstergesi olan 19 davranışı belirleyen bir çalışma da yapılmıştır. Söz konusu çalışma için, S. Keeter, “The 19 Core Indicators of Engagement”, “The Civic and Political Health of the Nation”, CIRCLE, 2002, s. 3; söz konusu 19 davranış kısaca şunlardır; yerele ilişkin problemlerin çözümü için bulunduğu bölgedeki gruplara katılım, düzenli gönüllü aktivitelere katılım, bir dernek ya da grupta aktif üyelik, koşu, bisiklet gibi gönüllü aktiviteler aracılığıyla herhangi bir yere maddi yardım, herhangi bağış, düzenli oy kullanma, diğer insanları oy kullanmaları yönünde bilinçlendirme, kampanya rozetleri, herhangi bir fikri belirten işaretleri üzerinde taşımak, siyasi parti ya da adaylara maddi yardım yapmak, siyasi partiye gönüllü üye olmak, herhangi bir bürokratik kişiye bilgi almak için başvurmak, fikrini açıklamak için herhangi bir medya aracına başvurmak (yazılı ya da görsel basın), herhangi bir şeyi protesto etmek, protesto amaçlı elektronik posta dilekçesini imzalayıp göndermek, protesto amaçlı herhangi bir dilekçe yazıp ilgili makama göndermek, boykot, oy avcılığı yapmak.

⁴⁸⁶ J. Arthur, 2005, s. 4.

for a Greater Europe Without Dividing Lines) dayanmaktadır. Amaç demokrasi bilincinin, katılımın ve sorumluluk sahibi vatandaşlar olabilmenin gereğinin bütün eğitim kademelerinde ve yükseköğretim de etkin bir şekilde öğrencilere sağlanmasıdır. Bu program ile aktif katılımın, vatandaşlık bilincinde sahip olduğu önem vurgulanmaktadır. Bu açıdan bir üniversite açısından önem arz eden konular, kurumsal karar alma mekanizmaları, öğrenim aşamasını da içeren geniş anlamda bir kurumsal yaşam, çok kültürlü bir yaşam alanı olarak üniversiteler ve üniversitelerin toplumla etkileşimi olmaktadır⁴⁸⁷. İşte bu alanlarda katılımı sağlayan ve demokrasiyi kendi içerisinde gerçekleştiren bir üniversite politik bilincin şekillenmesinde ve demokratikleşmede önemli bir rol oynayabilecektir⁴⁸⁸. Şu unutulmamalıdır ki bir sistemin iyi işlemesi, ondan gelişen anlayışa ve ilkelerin uygulanmasına dayanmaktadır⁴⁸⁹. Bu açıdan eğer söz konusu demokratik ilke ve anlayış iyi kullanılmazsa, demokratik bir sistem gerçekten demokratik olamayacaktır.

2.4.5. Sosyal Sermaye YarATICISI Olarak Üniversite

Sosyal sermaye kavramı 1990'lı yıllarda ülkelerin ekonomik ve siyasi performansları ile bireylerin sivil faaliyetleri arasındaki ilişkiyi irdeleyen düşünürler

⁴⁸⁷ S. Bergan, "Higher Education Governance and Democratic Participation: The University and Democratic Culture", **The University as Res Publica**, Council of Europe Publishing, 2004, s. 14.

⁴⁸⁸ Ancak burada belirtilmesi gereken bir husus vardır. Üniversitelerin daha demokratik olması için Avrupa'da, tıpkı ABD'de olduğu gibi kurullarına akademik dünyadan olmayan kişilerin de katılımını öngören bir yaklaşım hakimdir. Böyle bir durum her ülke açısından olumlu sonuçlar vermeyebilir. Buna ek olarak üniversitelerin toplumla olan ilişkilerine örnek olarak Türkiye'deki çarpık durum gösterilebilir. Üniversiteler Türkiye'de genel olarak birer yarı açık ceza evi gibi, kapısından geçilmesi zor olan kurumlara dönüşmüşlerdir. Sıradan bir vatandaşın üniversiteye herhangi bir referans olmadan girebilmesi mümkün gibi görünmemektedir. Güvenlik açısından yapıldığı düşünülen ve bir ölçüde kabul edilebilir olan bu uygulama aslında halk ile akademinin arasındaki uçurumun varlığını onaylar nitelikte bir durum gibi gözükmemektedir. Ancak vatandaş, öğrenciyi, herkesi adeta doğuştan suçlu kabul eden bir sistemde, üniversitelerin kapılarındaki kimlik kontrolü anlaşılabilir olmaktadır. Bu durum ne yazık ki, "evrensel bilgi ve bilim kurumu-bilgiyi yayan-dağıtan kurum" olarak nitelenen üniversitelere uymamaktadır.

⁴⁸⁹ H. Hetherington, 1965, s. 9.

tarafından kullanılmış bir kavramdır⁴⁹⁰. Sosyal sermaye kavramı hakkında en bilinen kavramsal tartışmaları gerçekleştirmiş düşünür Robert Putnam, kavramı şu şekilde tanımlamıştır: “*sosyal sermaye, sosyal örgütlenmenin şebekeler, normlar ve güven gibi, koordine edilmiş faaliyetleri kolaylaştırarak toplumun verimliliğini yükseltebilen özellikleridir.*”⁴⁹¹ Putnam, neden bazı kurumların ya da devletlerin diğerlerinden daha başarılı olduğunu sorgulamış ve İtalya’yı incelediği söz konusu eserinde, Kuzey İtalya’nın ekonomik gelişmişliğinin, vatandaşların daha çok sosyal ağlara dahil olmasına ve karşılıklı işbirliğinin daha gelişmiş olmasına bağlamıştır⁴⁹². Putnam gibi Fukuyama da sosyal sermaye kavramına açıklık getirmeye çalışmış ve güven ilişkisinin önemini vurgulamıştır. Fukuyama’ya göre sosyal sermaye, bir topluluğa üye kişiler arasındaki güvenden kaynaklanan ve üyelerin benimsedikleri ortak hedeflere varmak için ondan yararlanabildikleri bir yerdir. Güven ise, bir topluluğun içinde herkesin paylaştığı ortak normlar temelinde, o topluluğun diğer üyelerinin, düzenli, dürüst ve işbirliğine hazır davranışlarından kaynaklanan beklentidir⁴⁹³. Sosyal sermaye, paylaşılan değerler, güven, işbirliği, dayanışma, sorumluluk ve ödül paylaşımı gibi manevi olarak verimliliği arttıran her şeydir. Öte yandan sosyal sermaye iyi anlamda yani başarının, verimin arttırılabileceği gibi kötü amaçlar için de kullanılabilir. Örneğin bir çete kurmak ve bu çete içinde kötü amaçlara sahip olarak dayanışma içinde çalışmak gibi.

⁴⁹⁰ E. Erdoğan, “Sosyal Sermaye, Güven ve Türk Gençliği..”,s. 3, erişim adresi: http://www.urbanhobbit.net/PDF/Sosyal%20Sermaye_emre%20erdogan.pdf; erişim tarihi: 23.01.2012.

⁴⁹¹ R. D. Putnam, **Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy**, New Jersey, Princeton University Press, 1993, s. 167; Putnam burada, bazı sonuçlara, sosyal sermaye olmadan kesinlikle ulaşılamayacağını belirtmiştir ve birbirine güven duyan insanlardan oluşan bir grubun, birbirine güven duymayan kişilerden oluşan diğer gruba oranla daha başarılı olduğu örneğini vermiştir. Bu durumda güven sosyal sermayenin bir unsuru olmaktadır.

⁴⁹² R. D. Putnam, 1993, s. 3-7.

⁴⁹³ F. Fukuyama, **Trust, The Social Virtues and The Creation of Prosperity**, New York, Free Press Paperbacks, 1995, s. 26.

Üniversitelerin bir sosyal sermaye yaratıcısı olarak ne türden bir işlevi olabileceğinin ortaya konulmasında bu açıdan fayda vardır. Sosyal sermaye, bir sosyal grubun, diğer toplulukların refahı ile uyum içinde davranan adil bir topluluğun yaratılmasında işbirliği yapma yetisini de içermektedir. Ortak değerler ve etik ile birlikte oluşan güven de sosyal sermaye olarak çok değerlidir. Bu açıdan üniversitelerin sosyal sermaye yaratıcısı olarak özellikle iş dünyası ve endüstri ile sıkı işbirliği ve dayanışma oluşturması gerektiği savunulmaktadır. Bu doğrultuda Fountain ABD'deki Silikon Vadisi ile ilgili şöyle bir örnek vermiştir:

*“Stanford Üniversitesi, Vadi'nin en önemli firmalarından biri olan Hewlett-Packard'a ve daha bir çok firmaya beşiklik yapmıştır...Bu firmanın yönetiminin ve bazı atılım sermayedarlarının üniversiteyle sıkı bağları vardır.”*⁴⁹⁴

Sosyal sermaye yaratımın katkı olarak yalnızca sanayiye teknoloji transferi ya da bu türden şirketler ile sıkı işbirliği geliştirilmesi, sosyal sermaye gibi çok da belirli olmayan bir kavramı tek yanlı olarak yorumlamak olacaktır. Ne yazık ki etik değerleri, işbirliği kültürünü ve insancılığı aşılması gereken üniversiteler günümüzde özellikle Türkiye açısından tam tersi bir duruma düşme tehlikesi ile karşı karşıyadırlar.

⁴⁹⁴ J. F. Fountain, “Social Capital: A Key Enabler of Innovation: Toward A Concensus Strategy for Federal Technology Policy”, **Investing in Innovation**, Lewis M. Branscomb and James H. Keller, Eds. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1997, s. 13'den akataran, G. Duenas, “Sosyal Sermaye Yaratıcıları Olarak Üniversiteler”, **Eğitimin Geleceği- Üniversitelerin ve Eğitimin Değişen Paradigması**, 1. baskı, İstanbul, Sabancı Üniversitesi (Editör: Oğuz N. Baburoğlu), Nisan 2003, s. 151.

II. BÖLÜM: ÖZERKLİK KAVRAMI

1. Özerklik: Kavram ve Gelişim

Bu bölümde öncelikle özerklik bir kavram olarak çeşitli açılardan incelenecek ardından üniversite özerkliği ve öğeleri irdelenerek, onun bütünselliği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1.1. Özerklik Kavramı

Özerlik kavramının Osmanlıcadaki karşılığı “muhtar” sözcüğünden türemiş olan “muhtariyet” sözcüğüdür. Muhtariyet, kendi kendine davranabilme, irade ve idaresi kendi elinde olan demektir⁴⁹⁵. Latince kökeni de “autos-nomos” (kendi/kendi kendine-yasa) olan kavram, kendini yönetme, kendi kuralını koyma, kendi kendine karar verme, herhangi bir sınırlama olmaksızın hareket edebilme serbestisi gibi anlamlara gelmektedir. Özerklik kendi kendini yönetme bağlamında kendine hakim olma, bir başka ifade ile oto-kontrol mekanizmasını da doğal olarak içermektedir⁴⁹⁶. Kavram bireylere ilişkin olarak ele alındığında dört farklı durumu da işaret edebilir. Bunlar, bir bireyin kendi kendisini idare edebilme *kapasitesi*, bireyin kendi kendisini idare edebilmesi hali yani *gerçek durum*, bireyin kendi kendisini idare edebileceği *ideal bir durum* veya bireyin kendi kendisini idare edebilmesi için sahip olduğu *egemen güç* olarak dört farklı şekilde açıklanabilir⁴⁹⁷.

⁴⁹⁵ M. N. Özön, Osmanlıca Türkçe Sözlük, Bilgi Yayınevi, 1971, s. 518.

⁴⁹⁶ A. R. Mele, **Autonomous Agents-From Self Control to Autonomy**, New York: Oxford University Press, 1995, s. 3.

⁴⁹⁷ Joel Feinberg, 1986, s. 28'ten aktaran, A. R. Mele, 1995, s. 3.

Özerklik (autos-nomos) terimi Antik Yunan düşüncesinde yerini bulurken, özgürlük düşüncesi ile birlikte kullanılmıştır. Her iki terimin de birlikte, dış baskıya boyun eğmemiş bir siteyi tanımlamak için kullanılmış olduğu görülmektedir⁴⁹⁸.

Anglo-sakson ve Alman literatüründe özerkliğe ilişkin genel olarak hangi kavramların, neyi ifade etmek için kullanıldığını yanıtlamak ve yabancı literatürdeki kavramlara değinmek kavram kargaşasını önlemek için yararlı olacaktır. Konuyla ilgili kavramlar şunlardır⁴⁹⁹:

Almanca kavramlar: Autonomie, Selbstverwaltung, Selbstregierung, Selbstbestimmung.

İngilizce kavramlar: Autonomy, Self-government, Local-government, Self-determination.

Türkçe kavramlar: Muhtariyet, Özerklik, Öz yönetim, Yerel yönetim, Kendi kaderini tayin etme.

Almancada özerklik “Autonomie”, öz yönetim “Selbstverwaltung”, kendi kendini idare etme veya düzenleme “Selbstregierung” ve kendi kaderini tayin etme de “Selbstbestimmung” kavramları ile karşılanmaktadır. İlk bakışta aynı anlamı taşıyor gibi görünse de bu kavramların içeriği ve pratiğe yansıyan sonuçları Alman düşünörlere göre birbirinden farklıdır. Öncelikle Selbstverwaltung kavramı sözcük olarak İngilizcedeki self-government yani “kendi kendine/kendiliğinden yönetim” kavramına karşılık gelmektedir. Self-government sözcüğünü Selbstverwaltung olarak

⁴⁹⁸ P. Raynaud, S. Rials, **Siyaset Felsefesi Sözlüğü**, 1. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları (Çevirenler: İsmail Yerguz, Necmettin Kamil Sevil, Emel Ergun, Hüsnü Dilli), 2003, s. 655.

⁴⁹⁹ Sözcüklerin Türkçe anlamları: Autonomie: Özerklik; Selbstverwaltung: Öz yönetim; Selbstregierung: kendi kendini idare, düzenleme; Selbstbestimmung: Kendi kaderini tayin etme. Autonomy: Özerklik; Self-government: kendi kendine yönetim; Local-government: Yerel yönetim; Self-determination: Kendi kaderini tayin etme.

Almanca literatüre kazandıran Alman hukuk bilimci Rudolf von Gneist, Selbstregierung kavramı ile Selbstverwaltung kavramının da birbirinden farklı olduğunu belirtmiştir. Oysa her iki kavram da Türkçeye çevrildiğinde birbirine benzer anlamları ifade etmektedir. Şöyle ki, Türkçe’de, öz yönetim, kendi kendini düzenleme veya idare etme anlamlarında kullanılan bu iki sözcüğün v. Gneist’a göre farkı, Selbstregierung kavramının daha çok bir devletin etkisinden uzak, yasama, yürütme ve yargı alanlarında görece bir bağımsızlığı ifade etmesidir⁵⁰⁰. Bu da Türkçedeki, bir federal devleti oluşturan federe devletlerin hukuki konumunu ifade etmek için kullanılan özerklik ile ilişkilendirilir: Yani siyasi yerel yerinden yönetim. Ancak, Türk hukukunda özerklik kavramı genel olarak belli alanlara ilişkin görece bir bağımsızlığı ifade etmek için kullanılır ve yabancı literatürdeki gibi birbirinden farklı birden çok kavram yoktur. Örneğin, federe devletin özerkliği, üniversitelerin özerkliği, TRT’nin özerkliği, yerel yönetimlerin özerkliği vb. Oysa kamu kurumlarının ya da yerel yönetimlerin özerkliği ile bir federe devletin özerkliği aynı içeriğe sahip değildir. Bir başka deyişle, özerkliği hukuksal bir statü olarak ele alırken, onu eylemsel yani kapasiteye yönelik bir durum olarak da değerlendirmek gerekmektedir. Bu açıdan yabancı literatürde söz konusu birbirinden farklı alanların görece bağımsızlığını ifade etmek için birbirinden farklı kavramlar kullanılmıştır⁵⁰¹. Bunlara ek olarak İngilizcedeki self-government kavramı da, 1945 yılında Birleşmiş Milletler tarafından, ulusların kendi kaderini tayin etme hakkını ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Birleşmiş Milletler ilk olarak 1945 yılında “non-self-governing territories” yani “öz yönetime sahip olmayan bölgeler”den söz etmiş ve bu

⁵⁰⁰ F. Ermacora, *Allgemeine Staatslehre*, Berlin, Duncker & Humblot, 1970, s. 900.

⁵⁰¹ Örneğin ilerde değinileceği gibi, Alman Üniversite Çerçeve Yasası, üniversite özerkliği için “autonomie” terimini değil “selbstverwaltung” terimini tercih etmiştir. Bunun nedeni, üniversitelerin nihayetinde devlete hizmet etmesi gerektiğidir. Öz yönetim yetkisini de devletten alan üniversiteler söz konusu yetkilerini kullanırken, devlet yetkilerinin bir parçası olarak kullanmaktadırlar.

bölgelerde yaşayan insanların çıkarlarının hakim devletlerce korunması ve gözetilmesi gerekliliğini vurgulayarak bir tür self-governing/kendi kendini yöneten bölge olgusunun varlığına işaret etmiştir⁵⁰². Ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı ise, Almandada “selbstbestimmungsrecht”dir ve Anglo-sakson literatüründe bu daha sonra self-determination olarak kullanılmaya başlanmıştır. Türkçeye dönecek olursak, öncelikle özerklik kavramının farklı alanlardaki anlamlarına değinmekte fayda vardır. Burada özerklik, kavramsal olarak öz yönetim ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

Özerklik (Autonomie, Autonomy) beş farklı alanda kullanılır. İlki genel, **sözcük anlamıdır**. İkincisi, **etik** alanına ilişkin özerkliktir. Üçüncüsü, **psikoloji** alanına ilişkindir; dördüncüsü, **hukuk** alanına ilişkindir. Beşinci anlamı ise **yasama-kural koyma** ve sistem teorine ilişkindir. **Öz yönetim** (Selbstverwaltung-Self-governance) kavramı da temel olarak üç farklı alana ilişkin olarak kullanılır. Bunlar sırasıyla, **siyasi alana ilişkin**, **hukuki alana ilişkin** ve **sosyal alana ilişkin** öz yönetimdir.

Özerkliğin genel olarak **sözcük anlamı**, bağımsızlık ve kendi kendine var olma halidir. **Etik** alanında özgür iradenin kendi kaderini tayin etmesini ifade eder ve Kant’ın ahlakının temelini oluşturur. Ona göre özerklik, dış zorlamalardan korunmanın yollarıyla ilgilenen siyaset ya da siyasi özgürlüklerle doğrudan ilgili değil, iç özgürlüğün konusudur. Özerklik, yani bireyin kendi yasalarını kendisinin yapması durumu, ahlaksal bir özgürlüktür⁵⁰³. **Psikoloji** alanında ise özerklik, insanın

⁵⁰² United Nations Charter, Chapter 11: Declaration Regarding Non-Self-Governing Territories, Chapter Eleven of the Charter of the United Nations, Signed in San Francisco, California on June 26, 1945; <http://www.un-documents.net/ch-11.htm> ; erişim tarihi: 27.09.2010.

⁵⁰³ Stanford Encyclopedia of Philosophy, <http://plato.stanford.edu/entries/autonomy-moral/> ; erişim tarihi: 22.09.2010; A. B. Alada, “Türkiye’de Yerel Yönetimleri Özerklik Meselesi Üzerinden Yeniden Düşünmek”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Ekim 2008, C.17, S.4, s. 7.

öz yasallığı (Eigengesetzlichkeit), bireyin karar verirken sahip olduğu bağımsızlığı ifade eder. Bir nevi bireyin kendi kaderini tayin etmesidir⁵⁰⁴. **Hukuk** alanında özerklik, kendi kendine kural koyma hakkını ifade eder. Hukuki alandaki özerklik, öz yönetim ile de ilişkilidir. Örneğin meslek birliklerinin, kamu hukuku tüzel kişilerinin, çeşitli dini kuruluşların ve üniversitelerin öz yönetim sahibi kuruluşlar olduğundan söz edilirken bunların aslında kendi kendine, kendi üyelerini bağlayıcı kurallar koyabilmeleri ve kendilerine özgü alanı düzenleyebilme yetkilerine de vurgu yapılmış olur. Öte yandan çeşitli hukuk dallarına ilişkin olarak kullanılan özerklik de söz konusu alana ilişkin özel anlamlar taşıyabilir. Örneğin, toplu iş hukuku alanında kullanılan özerklik, tarafların, devletin etkisi altında kalmadan sözleşmeyi gerçekleştirebilme hakkını ifade eder. Medeni hukuka ilişkin kişisel özerklik, bireyin özgürce eylemde bulunabilme yetkisidir. Devletler hukukuna ilişkin olarak özerklik, bir devletin belli bölgelerinin hukuken korunan, kendi başına var olma hakkını ifade eder ve yine egemen bir devlette var olan çeşitli kültürel veya dini azınlıkların korunduğu, konumlarının garanti altına alındığı bir durumu ifade eder. Son olarak **yasama ve sistem teorisine** ilişkin olarak özerklik de yine hiçbir dış etki altında kalmadan iç meseleler hakkında karar verme, serbestçe hareket edebilme anlamında kullanılır. Bir başka ifade ile özerk olarak nitelendirilen bir sistem, kendi iç meseleleri hakkında dışardan gelen hiçbir müdahale veya olgudan etkilenmeden karar verebilme yeteneğine sahip olmalıdır⁵⁰⁵. Görüldüğü gibi özerkliğin anlamının her alanda özü aynı ancak yöneldiği alan farklıdır. Söz konusu öz de, özgürlük olgusudur.

⁵⁰⁴ Örneğin ötenazi olgusu psikolojik alana ilişkin bir özerklik meselesi olarak değerlendirildiğinde özerklik çeşitlerinden bireysel özerklik karşımıza çıkar. Özellikle trajik hastalık noktasındaki bir bireyin sahip olduğu özerklik alanı gereği yaşamını sonlandırmayı tercih etmesi bu bağlamda değerlendirilebilir.

⁵⁰⁵ Brockhaus-Enzyklopaedie, 1987, 1. Band.

Öz yönetime ilişkin alanlar ise şu şekilde açıklanabilir: **siyasi alana ilişkin öz yönetim**, vatandaşların kendi sorumluluklarını alarak, adeta birer fahri kamu görevlisiymişçesine kamusal ödevleri işbirliği içinde yerine getirmelerini ifade eder⁵⁰⁶. Burada siyasi alandan kasıt, yöneten-yönetilen karşılığındaki ilişkinin gerçekleştiği alandır. Siyasi alana ilişkin öz yönetim kavramı, vatandaşların bireysel ancak kamusal ödevlere yönelik sorumluluklar olarak bir nevi kendi kendini yönetme olgusunun gerçekleşmesini ifade eder⁵⁰⁷. Bu tanım öz yönetimin siyasi alana ilişkin tanımıdır ve aslında öz yönetim kavramının neden demokrasi ilkesinin vazgeçilmez koşulu olduğunu da açıklamaktadır. **Hukuki alana ilişkin öz yönetim** ise, idari ödevlerin, devlet idaresinin dolaylı sahipleri tarafından yerine getirilmesini ifade eder. Yani, yerel yönetimlerin sahip olduğu alan ile kamu tüzel kişilerini ifade eder. Yerel yönetimlerin öz yönetimi, bir toplumda demokratik yönetimin gerçekleşmesi, temel hakların korunması ve belli türden hizmetlerin yürütülmesi için gerekli olan bir kurumdur. Merkezden yönetimin ve bürokrasinin sakıncalarını gidermek ve azaltmak için düşünülen bu yönetim biçimi sayesinde, bir kurum ya da bölge, kendi öz sorumluluğu altında ve fakat ülke yararları doğrultusunda kendi hizmetlerini düzenleyebilmektedir⁵⁰⁸. Bu da bir devletin demokratik meşruiyetinin koşuludur. Kamu tüzel kişileri de öz yönetime sahip kuruluşlardır ve bu açıdan öz yönetim belli

⁵⁰⁶ Brockhaus-Enzyklopaedie, 1987, 1. Band.

⁵⁰⁷ Bu aslında tıpkı Antik Yunan düşünürlerinden Aristoteles'in "zoon politikon" (siyasal hayvan) ve res publica düşüncesi gibidir. Aristoteles'in Site'si, mükemmel insanın gerçekleştirebileceği bir alandır. Çünkü Site, yasalar ve siyasal kurumlar sayesinde her bireyin bencilliğinden sıyrılarak, nesnel olarak iyiye göre bir yaşam sürmesini sağlayabilir. Site'nin nihai amacı, iyi yaşamın gerçekleşmesidir. İnsan da kendi amacını ancak siyasal bir kurum içinde gerçekleştirebilir. İnsanın siyasal bir hayvan olmasının gerekçesi, doğanın her şeyi bir amaç doğrultusunda yaptığı ve insanın da tek konuşma yeteneğine sahip varlık olmasıdır. Konuşan insan da amaçlarını ve duygularını paylaşır. Site bir yurttaşlar komünitesi'dir ve yurttaşlık ölçütü sadece bir yerde oturmak ya da hukuksal bir eyleme katılmak değildir. Yurttaşlık ölçütü hukuksal etkinliklere ve genel olarak kamusal etkinliklere katılmaktır. Yani, insanın konuşmasının yegane amacı onun yaratılıştan bir siyasal hayvan olması anlamına gelmektedir. S. Audier, 2006, İstanbul, s. 15.

⁵⁰⁸ N. Tortop, **Mahalli İdareler**, 4. baskı, Ankara, TODAİE, 1991, s.18.

alanlarda faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlar açısından da sınıflandırılabilir. Örneğin, mahalli idarelere ilişkin öz yönetim, ekonomiye ilişkin öz yönetim (daha çok ekonomi alanında faaliyet gösteren odalar, sanayi ve meslek kuruluşları gibi), çeşitli mesleki alanlara ilişkin öz yönetim (barolar, tabipler odaları, mimarlar, mühendisler odaları, vb.), sosyal öz yönetim (dernekler, vakıflar, vb.) ve kültürel öz yönetim (üniversiteler). Özellikle kültürel öz yönetim, üniversiteleri birer kültür kurumu olarak ele aldığımızda, tüzel kişiliğe sahip ve organize olmuş kültür kurumlarının öz yönetimini ifade eder⁵⁰⁹. Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken olgu, öz yönetimin nihayetinde devletin ödevlerinin yerine getirilmesinde bir **araç** konumunda olmasıdır. Devlet ödevlerinden kasıt, çeşitli devlet biçimlerine göre değişen, söz konusu devletin varlık nedenleridir. Burada devletin ödevlerinin yerine getirilmesine hizmet eden bir araç denildiğinde hemen Leviathan akla getirilmemelidir. Bu açıdan öz yönetim, *toplumun belli hedeflere yönelip ulaşmasını sağlayacak bir tutum ve uygulama şekli*⁵¹⁰ olarak anlaşılmalıdır. Örneğin demokratik liberal bir devlette, devletin varlık nedeni olan vatandaşların özgürlüğü, ancak bir kamu kurumunun ya da yerel yönetimlerin sahip olacağı öz yönetim sayesinde gerçekleştirilebilir. Burada öz yönetim demokrasinin gerçekleştirilmesinde etkili bir araçtır. Çünkü bireylerin demokratik birer vatandaş olması onların kendi öz sorumlulukları altında, kendi kendilerini yönetebilmeleri, kendi sorunları ile

⁵⁰⁹ Brockhaus-Enzyklopaedie, 1987, 1. Band.

⁵¹⁰ Y. Abadan, “Siyasi Teori Açısından Türkiye’de Ademi Merkeziyet Problemi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 1965, C.20, S.4, s. 36, 37; Yavuz Abadan, burada, adem-i merkeziyet kavramı üzerindeki açıklamalarında, adem-i merkeziyetin, sosyal bir bütünün, siyasi, sosyal, ekonomik gelişimindeki amaçları gerçekleştirmeye yönelik bir düşünce ve uygulama sisteminin devlet düzenine ve halkoyuna aktarılmasından başka bir anlam taşımadığını belirtmiştir. Bu da aslında adem-i merkeziyetin devletin ödevlerini yerine getirmesi için kullandığı bir araç olduğu ile paralellik arz etmektedir. Ancak eğer adem-i merkeziyet bir amaç haline getirilirse bu durum, devletin amaçlarındaki çeşitlilik düşüncesi ve siyasi bir birliğin nihayetinde vatandaşları için huzur ve refahının gerçekleştirilmesinin bir aracı olduğu, tek başına bir amaç sayılamayacağı fikirleri ile çelişir. Öte yandan adem-i merkeziyet kavramının Türkçe karşılığı günümüzde kurumsal anlamı açısından yerel özerklik kavramı ile örtüşmektedir. A. B. Alada, Ekim 2008, s. 10.

doğrudan ilgilenebilmelerini gerektirir. Bu anlamda, demokratik liberal bir devlette belediye kurumunun öz yönetime sahip olmasının anlamı da, onun tiraniye giden yolu kapatmasında ve liberal demokrasinin dayanak noktası olmasında ortaya çıkar⁵¹¹. Bir başka ifade ile, öz yönetim sayesinde vatandaşlar, kendi öz sorumluluklarını geliştirerek, kendileri ile ilgili işlerde söz sahibi olurlar.

Yerel yönetimlerin öz yönetimi ya da Türk hukukunda yaygın olarak kullanılan deyim olarak yerel özerklik ya da eski terim olarak adem-i merkeziyet (decentralisation) kavramı, normatif bir idare hukuku meselesi olarak, kamu kurumlarının ya da yerel yerinden yönetimlerin devlet ile arasındaki ilişkiyi ifade eden, teknik, biçimsel ve idari bir sisteme karşı gelmektedir. Adem-i merkeziyet kavramı, “adem: yokluk”, “merkeziyet: bir merkezde toplanmak” sözcüklerinin bileşiminden meydana gelmiştir ve “merkezden bağımsızlık” anlamına gelmektedir. Teknik açıdan idare hukuku alanındaki anlamı ise, karar ve icra yetkisinin mahalli otoritelere bırakılmasını ifade eder⁵¹². Özerklik kavramının, hukuk alanında özellikle yerel yönetimler açısından merkezi nokta olduğu tartışmasızdır. Ancak özerkliği ve hukuk alanına ilişkin olarak ifade ettiği bir çeşit öz yönetim yetkisini, ya da kendi kendini düzenleme hakkını, salt idare hukukuna ait meseleler dahilinde irdelememek, sosyal ve siyasi yönleriyle de irdelemek yararlı olacaktır. Özellikle içinde toplumsal bir unsur barındıran her türlü mesele incelenirken, söz konusu kurumun/meselenin, içinde bulunduğu toplumun ve devletin tarihi gelişimine, sosyal, kültürel ve ekonomik özelliklerine göre de bir değerlendirmenin yapılması yalnızca yararlı değil aynı zamanda bir gerekliliktir. Çünkü özünde özgürlüğü barındırdığı için, ve bu nedenle, egemenlik olgusuyla karşılaşan özerklik meselesine olan bakış açısı,

⁵¹¹ F. Ermacora, 1970, s. 903, 911.

⁵¹² Y. Abadan, 1965, s. 32; bu konu ve yerel yönetimlerin türleri bir sonraki bölümde incelenecektir. Anlamı özerkliğin fiili boyutuyla, yani özerkliğin uygulanabilirliği ve kapasitesiyle ilgilidir.

devletten devlete değişir ve zaman içinde farklılık gösterir. Bu karşıtlığı bir örnekle ortaya koymak bakımından Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki çöküş dönemi tartışmalarına bakmak yeterli olacaktır. Tanzimat ile alevlenen milliyetçilik duygusu, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana devlet geleneği halini alan merkeziyetçilik fikri ile bütünleşince Osmanlı Devleti'nden ayrılan uluslar giderek çoğalmıştır. Oysa o döneme kadar merkeziyetçilik fikri devletin bütünlüğünün sağlanması için dayanılan sağlam bir fikir olmuştur. Diğer yandan, aynı dönemde bu kopmaların önlenmesi ve devletin bütünlüğünün korunabilmesi açısından Prens Sabahattin tarafından adem-i merkeziyetçilik fikri de savunulmuştur. Buna ek olarak Osmanlı Devleti içinde adem-i merkeziyetçiliği bütünleşmenin tam tersi olarak devletten kopma olarak algılayan uluslar da olmuştur⁵¹³. Bir başka ifade ile özerklik kavramı sosyal, siyasi, hukuki, tarihi, vb. her türlü bakış açısından bakılarak somutlaştırılabilir. Kavramı değerlendirirken dikkat edilmesi gereken nokta, onun yöneldiği alana ilişkin özelliklerin de irdelenmesi ve bu açıdan bir açıklama getirilmesidir. Örneğin üniversite özerkliği incelenirken ortaya konulacak olan özellikler ile bireysel özerklik ya da yerel yönetimlere ilişkin özerkliğin özellikleri birbirinden farklı olmak zorundadır. Bu nedenle özerklik düşüncesi, tek yönlü olarak yorumlanmaya müsait değildir.

Hukuki ve siyasi alana ilişkin olarak öz yönetimin ne anlama geldiği yukarıda tartışılmıştır. **Sosyal alana ilişkin öz yönetim** kavramına gelindiğinde ise, yine kavramın özü olan özgürlük olgusu değişmemekle birlikte yöneldiği alan değişmektedir. Bu açıdan öz yönetim, sosyal bir yapının kendi kendine yeterliliği ve

⁵¹³ Y. Abadan, 1965, s. 40-42;

Özerkliğin çok boyutlu olduğuna ilişkin olarak ve özellikle de bilimde sıkı ve kesin çizgilerle birbirinden ayrılmış bilim dallarının toplumsal gelişme açısından yarattığı verimsizliğe, bilim alanında disiplinler arası olmanın önemi üzerine bkz. Y. Abadan, s. 29-31, 31-32.

onun fiili bağımsızlığını ifade eder. Düzenli bir sosyal yapıda öz yönetim, eşgüdümlü ve işbirliği halindeki gruplar arasındaki yatay ilişkilerden çok, astlara ilişkin bir durum ya da astların tabi oldukları üstlerine yönlendirdikleri bir talep anlamında kullanılır. Bir başka ifade ile sosyal alandaki öz yönetimde baskın ve kendisine tabi olunan gruplar ile bunlara tabi olanların arasındaki dikey olarak nitelendirilebilecek bir ilişki söz konusudur⁵¹⁴.

Burada hemen Almanca literatürde kullanılan iki farklı kavrama değinmekte yarar vardır. Selbstverwaltung (öz yönetim) ve Autonomie (özerklik) kavramları aslında eş anlamlı olarak kullanabilirlerse de, Alman doktrininde bu iki kavramın farklılığı üzerine tartışmalar yapılmış ve kanun koyucunun bilinçli olarak Üniversite Çerçeve Yasası'nda Selbstverwaltung terimini kullandığına dikkat çekilmiştir. Bu açıdan, Autonomie (özerklik) kavramı, kendi yasasını koyma anlamındadır. Bu da, özerklik sahibi bir birimin kendi öz sorumluluğu altında kendi yükümlülüklerini yerine getirebilmesini ifade eder. Buradaki kendi yasasını koyma ifadesi, genel soyut kurallarla ya da bireysel ve somut işlemlerle yapıp yapılmadığının bir önemi olmaksızın, kendi kendini düzenleme anlamındadır. Özellikle özerkliğin tanımı açısından kendini düzenleyebilen bir birimin, bunu kendi finansal araçları ve insani kaynaklarıyla yapıp yapmadığının da bir önemi yoktur. Özerklik kavramı kendi yasasını koymak açısından, bir birimin devlet ile olan bağımsızlık ya da bağımlılık derecesini ifade eder. Buna karşılık Selbstverwaltung (öz yönetim) ise, özerkliğin etkisini yani, eylemde bulunabilme kapasitesini ifade eder. Dolayısıyla bir birimin öz yönetime sahip olduğunu söyleyebilmek için, söz konusu birimin belli bir eylemde bulunabilme kapasitesinin varlığı gerekmektedir. Bu

⁵¹⁴ Encyclopedia of the Social Sciences, s.332 vd.

kapasite de yasalar tarafından oluşturulmaktadır⁵¹⁵. Bir başka Alman düşünürüne göre ise, Selbstverwaltung (öz yönetim) terimi dar ve geniş anlamda olmak üzere iki şekilde kullanılabilir. Geniş anlamda Selbstverwaltung (öz yönetim), Autonomie (özerklik) kavramını kapsar. Bu açıdan Autonomie (özerklik), devletin ve yasaların verdiği yetkilendirmeye dayanan, kendi kendine yasal düzenleme yapabilme kapasitesi anlamındadır. Dar anlamdaki Selbstverwaltung (öz yönetim) ise, devletin bir idari yetkiyi, bir kamu hukuku tüzel kişisine, onun kendi öz sorumluluğu altında gerçekleştirmesi için devretmesi anlamında kullanılır⁵¹⁶. Burada her iki kavramda da önemli olan, hem özerk hem de öz yönetime sahip bir birimin öz sorumluluk altında hareket etmesi gerektiğidir.

Alman literatüründe tartışınla bu iki terim, Türk hukukunda eş anlamlı olarak kullanılmaktadır ve bu nedenle çalışmada da hukuk dilimizde yaygın olan özerklik terimi tercih edilmiştir.

Son olarak özerkliğin tanımına ilişkin olarak birbiriyle ilişki içinde olan iki yapının varlığından söz edilebilir. Birbiriyle ilişki içinde olan bu iki yapı, (-ki bu devlet ve onun içindeki bir grup veya bir kurum da olabilir) vazgeçilmez bir heterojenlik içerisinde bir arada bulunur. Örneğin laik bir devlette seküler güç ile din farklı kanatlarda yer almaktadır ve her ikisi de birbirinden oldukça farklı yapılara sahiptir. Bu yüzden dini kuruluşların özerkliği, devletin egemenlik alanı ile

⁵¹⁵ L. F. Knemeyer, "Hochschulautonomie / Hochschulselbstverwaltung", **Handbuch des Wissenschaftsrecht**, Band 1, Berlin, Heidelberg, Springer Verlag, 1996, s. 241, 242; bu nedenle öz yönetim teriminin anlamı olarak kendi kendini idare edebilme, Alman Anayasası'nın 20. maddesinin 3. bendinde belirtilen devletin erklerinden yürütme erki kapsamında değerlendirilir. Dolayısıyla 20 /3 hükmü gereği yürütme erki yasalarla ve hukukla bağlıdır. Alman Yükseköğretim Çerçeve Yasası'nın 58. maddesinde üniversite özerkliğinden bahsederken neden özerklik (Autonomie) değil de öz yönetim (Selbstverwaltung) teriminin kullanıldığının gerekçesi de bu şekilde açıklanmaktadır. Öz yönetimdeki eylemde bulunabilme kapasitesi de yasalar ve hukuk tarafından belirlenmiş olur. L. F. Knemeyer, 1996, s. 242, C. Tomerius, **Die Hochschulautonomie und Ihre Einschränkungen beim Zusammenwirken von Land und Hochschule**, Heidelberg, R. V. Decker's Verlag, 1998, s. 6.

⁵¹⁶ Gallas, **Staatsaufsicht**, s. 32'den aktaran, C. Tomerius, 1998, s. 5-6.

çatışmadan da mümkün olabilir. Ancak yaşamdaki alanlarda birbirine benzeme arttıkça, aralarındaki özerklik ilişkisi de yok olmaya başlar. Örnek verilecek olursa, bir federasyonda, federe devletin sahip olduğu özerklik giderek egemenliğe doğru yönelir⁵¹⁷. Çünkü federe devletlerin de, federal devletin de yöneldikleri yaşam alanı birbiriyle aynı yöndedir (yasama-yürütme-yargı). Bu durumda ortaya çıkan egemenlik ile özerklik arasındaki gerilim, federasyona özgü olarak, federal devletin ne zaman ve hangi alanlara ilişkin olarak yetkili olacağı, devletin anayasası tarafından belirlenmesi ile giderilebilirse de, konuya ilişkin oldukça fazla tartışma söz konudur.

Özerklik, günümüzde özellikle çeşitli dini, kültürel, ekonomik ve etnik gruplar tarafından devletin her şeye gücünün yetmesi düşüncesine itiraz olarak ileri sürülen bir talep olarak da tanımlanabilir. Bu anlayış, bir tür “devletin her alana tek başına gücü yetmez” düşüncesine dayanmaktadır ve özellikle de egemenlik kavramına yapılan vurgu ile önem kazanmıştır. Bu nedenle özerklikle ilgili her şey, onu talep eden grubun siyasi hiçbir talebi olmasa dahi, kendiliğinden siyasi bir anlam ve içerik kazanmaktadır⁵¹⁸. Çünkü kavram olarak “siyasi/siyasal”, her türlü toplumsal yapıda veya grupta yer alan, iktidar, otorite ve etkileme fenomenine

⁵¹⁷ Encyclopedia of the Social Sciences, s.332-333;

Öte yandan, seküler güç ile dini gücün nasıl birbiri ile çatışmadan, din kuruluşlarına özerklik tanınarak yan yana var olabileceğini Hıristiyanlık tarihi açısından incelediğimizde anlayabiliriz. Örneğin ortaçağ Hıristiyanlık dünyasında kilise ile devlet arasındaki ilişki, kiliselere, Tanrıya tapınmak ve dinsel öğretileri öğretmekten başka işlerle uğraşmamak şartıyla özgürlük verilmesi ile devam etmiştir. Buna karşılık devlet de kamusal alanda egemenlik iddiasını sürdürmüştür. Yani kiliseler siyasi iktidara karışmadıkları ölçüde özgür olabilmişlerdir. Ancak bu koşul bozulunca devlet kiliseye egemenliğin bölünmezliği ve monist karakteri gereği müdahale etmiştir. Bu açıdan bakıldığında neden federal devlet ile federe devletler arasındaki özerklik ilişkisinin bir süre sonra egemenlik ilişkisine dönüşebileceği de anlaşılabilir olur. L. Lipson, **Politika Biliminin Temel Sorunları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 332 (Çeviren: Tuncer Karamustafaoglu), Sevinç Matbaası, 1973, s. 199.

⁵¹⁸ Encyclopedia of the Social Sciences, s.333.

dayanır; yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkilerin tümünü ifade eder⁵¹⁹. Bu açıdan, özerkliğin anlamı olan kendi kuralını koyma veya kendi kendini düzenleme yetkisi ister devlet, isterse herhangi bir sosyal yapıda olsun, kaçınılmaz olarak, *tabi olanlar* ile *kendisine tabi olunanlar* ayrımını beraberinde getirir ve özerlik açısından söz konusu olan “görece bağımsızlığın” *derecesi* sorununu ortaya çıkarır. Bu da özerkliğin anlamına ve boyutlarına ilişkin bir sorgulama yapılmasını gerektirir.

Özerkliğin anlamı ve boyutları sorununa geçmeden önce toparlanacak olursa, özerklik, öz yönetim, muhtariyet, erkinlik, otonomi kavramları Türk hukukunda eş anlamlı olarak kullanılmakta ve özerkliğin yöneldiği alana göre içerik değiştirmektedir. Yani, Alman literatüründe olduğu gibi bizde özerkliğin türlerine ilişkin farklı terimler kullanılmamaktadır. Bu nedenle çalışmada, farklı alanlara ilişkin olsa da, dilimizde yaygın olarak kullanılan “özerklik” terimi tercih edilmiştir. Bu terim, hareketinde serbest olan, idaresi ve iradesi kendi olma, kendi kendine yasasını koyma anlamına gelmektedir. Ancak özerkliğin sözlük tanımı, pratiğe ilişkin olarak eksik kalmaktadır. Bu nedenle kavram, ahlaki, felsefi, siyasi, hukuki veya sosyal bir içerikle tanımlanmakta ve yöneldiği alana ilişkin olarak belli bir ilişki türünü ifade ederek, söz konusu alana özgü olarak somutlaşmaktadır. Söz konusu alanlar ise, bireysel, toplumsal ya da kurumsal olabilir. Özerk olabilecek alanlar birbirinden farklı ve çeşitli olsa da, onun özü olan kendi kendini düzenleme yetkisi veya kendi kuralını koyma yetkisi her alan için geçerlidir. Yani, özerk bir bireyden söz ederken, o bireyin kendi irade ve idaresine tabi olduğunu, ya da özerk bir kurumdan söz ederken, o kurumun kendi kendini idare edebilme yetkisine sahip olduğunu ifade etmiş oluyoruz. Bununla birlikte felsefe ve ahlak alanına ilişkin

⁵¹⁹ Y. K. Zabunoğlu, **Kamu Hukukuna Giriş, Devlet-Tanım-Kaynak-Uysurlar**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 328, Sevinç Matbaası, 1973, s. 5-6.

özerklik, araçsallıktan çok, daha derin ve içsel bir durumu ifade eder ve güç ilişkileri bağlamında dış zorlama sorunu karşısındaki hareket serbestisi alanından farklı bir boyutu yansıtır⁵²⁰. Sosyal alana ilişkin özerklik ise ancak belli bir düzeydeki güç ilişkileri ağında gündeme gelebilmektedir. Bu da sosyal alandaki özerkliğin ancak, belli bir tabi olanlar ve tabi olunanlar ilişkisinde var olabilmesi sonucunu doğurur ve özerklik taleplerini siyasi bir talep içermese dahi kendiliğinden siyasi kılar. Buna paralel olarak, özerklik hukuki bir statü olarak ele alındığında ise, özerkliğin özü olan kendi kendini düzenleme hakkına sahip olma olgusuna ilişkin temel bazı problemler ortaya çıkmaktadır. Bunlar, söz konusu hakkın nasıl ve ne şekilde kullanılabilceği, özerk olarak tanımlanan bir yapının görece bağımsızlığının derecesi, özerkliğin gereklilikleri ve onun egemenlik ile olan ilişkisidir. Sonuç olarak özerklik *dış müdahale olmaksızın bir kişinin ya da kurumun kendi işlerini yürütebilmesidir* ancak yine de özerkliğe ilişkin net bir tanım verilememektedir. Özerklik aslında belli özerkliklerin çeşitli kavramlaştırmalarıdır. Bu nedenle her durum ve olayda farklı bir içeriğe bürünmüş olacaktır⁵²¹. Bu konuları incelemeye geçmeden önce tarihi gelişim sürecine değinmek faydalı olacaktır.

1.1.1. Tarihi Gelişim Süreci İçinde Özerklik Düşüncesi

Bir çeşit idare aracı olan özerklik kavramının neyi ifade ettiğini anlayabilmek ve bu doğrultuda üniversite özerkliğini açıklığa kavuşturabilmek için

⁵²⁰ G. Sartori, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996, s. 343.

⁵²¹ N. Loukacheva, "On Autonomie and Law", Globalization and Autonomy Online Compendium, erişim adresi: globalautonomy.ca/global1/article.jsp?index=RA_Loukacheva_AutonomyLaw.xml ; erişim tarihi: 30.03.2012; her disiplin kendi inceleme alanına ilişkin olarak bir özerklik tanımlaması yapmaktadır. Üniversite özerkliği irdelenirken bu hususun da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

yerel yönetimler (mahalli idareler) hukuku alanından yola çıkılması gerekmektedir. Çünkü özerklik kavramının gelişimi gerek Türkiye’de gerekse Almanya’da bu alanda yer almaktadır. Prusya yerel (mahalli) idareler hukuku, özerklik kavramının yalnızca doğduğu alan değil, aynı zamanda hukuk dogmatığı açısından da çeşitli özerklik biçimlerinin oluştuğu bir alandır. Prusya yerel idareler hukuku, kamusal idare alanında, kendi kendini idare eden ayrı kuruluşlara bir model olmuştur. Bu model günümüzde yükseköğretim kurumlarının da temelini oluşturmuş ve kavramın gelişimi özerkliğin yeni türlerini tartışma imkanı vermektedir.

Özerkliğin kısa tarihçesine bakıldığında ilk olarak 19.11.1808 tarihli Prusya Devletler Düzenlemesi’nin, yerel idareler hukuku alanında başlatmış olduğu yeni anlayış göze çarpmaktadır. Söz konusu düzenleme idare hukuku alanında yeni bir biçim ön görmesinin yanı sıra tıpkı 19. yüzyılın başında Humboldt’un getirmiş olduğu yükseköğretim reformu niteliğinde yepyeni bir anlayışı da beraberinde getirmiştir. Prusya reformunun babası olarak adlandırılan Freiherr vom Stein 1807 yılında yazmış olduğu bir düşünce yazısında (Nassauer Denkschrift), yerel yönetimlere ilişkin bir reformun hangi devlet politikalarına hizmet etmesi gerektiğinden söz etmiştir. Bu düşünce yazısında, vatandaşların kendi devletlerine olan somut bağının ancak onların şehirler düzeyinde devlet idaresine katılımı sonucu gerçekleşebileceğinden bahseden von Stein, vatandaşların idareye katılımının ortadan kalkmasının topluluk ruhunu ve monarşinin ruhunu öldüreceğini belirtmiştir⁵²². Vatandaşların devlet idaresine katılımı onlarda birer sorumluluk bilincinin gelişmesini sağlayacağı gibi, monarşinin gücü için de söz konusu katılım

⁵²² Nassauer Denkschrift, Karl Freiherr von Stein’in Haziran 1807 tarihinde Nassau’da, kaleme alınan, Prusya’da yerel yönetimlerinin mali ve güvenlik işlerine yönelik bir reform önerisidir. Kaynak için internet adresi: <http://www.lwl.org/westfaelische-geschichte/que/normal/que4655.pdf>; erişim tarihi: 23.04.2012.

gereklidir. İşte bu yerel düzeyde katılım aracının amacı, vatandaşların devlet idaresi⁵²³ ile yerel düzeyde işbirliği içinde olmasını sağlamaktır.

1815 yılından sonra restorasyon zamanında bu yeni anlayışın etkileri Prusya'da giderek zayıflamaya başlamıştır ve 1831 yılında, ilk Prusya Devletler Düzenlemesi'nin yerini almış olan yeni bir düzenleme yürürlüğe girmiştir. Bu düzenleme, monarşideki devlet denetim araçlarını çok sıkı bir şekilde belirginleştirmişti. Ancak bu gelişmelerle aynı anda düşünsel alanda da bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşüm, özgür vatandaşlık olgusunun, belediyeleri birer toplumsal özgürlük yeri olarak görmeye başlaması olmuştur. Bu doğrultuda özerkliğin anayasal güvenceye kavuşturulması gündeme gelmiş ve devlet denetiminin, hukuk devleti düşüncesine ilişkin hukuki bağları gelişmeye başlamıştı. Bu doğrultuda birçok anayasaya belediye özgürlüğü (Gemeindefreiheit) kavramı girmiştir. Belediye özgürlüğünün bir temel hak olarak anayasal güvenceye kavuşturulması, yerel idarelerin özerkliğinin vatandaşlara ait (sivil) özgürlüklerin bir parçası olarak algılandığını göstermektedir.

1850'lerden itibaren özerklik, yerel düzeyde uygulama alanı olan idari bölüşümün genel bir ilkesi olarak algılanmıştır. Böylelikle özerklik kavramı “bağımsız bir kurumsal bütünlüğün temelindeki ilke” gibi algılanmış ve dönemin yükseköğretim kurumları, meslek kuruluşları ve sosyal güvenlik kuruluşları için de kullanılmaya başlanmıştır. Bir başka ifade ile, kolektif olarak ve kendi kendine hareket eden bağımsız kuruluşları tanımlamak için özerklik kavramı kullanılmaya

⁵²³ F. Nullmeier, T. Klenk, **Selbstverwaltung als Leitungsmodell: Wie werden die Institutionen der Sozial- und Bildungspolitik regiert? Eine Analyse von Leitungsstrukturreformen in Selbstverwaltungsorganisationen der Sozial- und Bildungsverwaltung**, Abschlussbericht, Bremen 2007 (Publikation geplant), s. 33-34.

başlanmıştır⁵²⁴. Weimar döneminde ise kendi kendini yöneten belediyeler ve devlet arasında yeni bir ilişki türü ortaya çıkmıştır. Almanya'nın ilk demokrasisi olan Weimar Cumhuriyeti'nde, özerklik artık liberalizmin çatısı altında algılanmaktan çok, demokrasinin aşırı yönde bir gelişim göstermesini engelleyen ve sistemi dengede tutan bir ilke olarak algılanmaya başlamıştı. Toplumsal özgürlüğün bir yansıması olarak da demokrasinin temel bir ilkesi haline gelmişti. Ancak aynı zaman diliminde ortaya çıkan merkezileşme olgusu ile birlikte, merkez ve yerel yönetimlerin bağımsızlığı arasında bir çatışma söz konusu olmuştur. Bu gerilim alanının kızıışmasına yol açan en tartışmalı alanlardan birisi ise özellikle bütçe ve mali konularla ilgili alanlar olmuş ve "Özerklik Krizi" adıyla anılmıştı. 1932 yılına gelindiğinde 600'den fazla Prusya şehri birer devlet komiseri (devlet görevlisi) atamış ve böylece yerel özerkliğin devamını zedelemişlerdi.

Nasyonal sosyalizm döneminde belediyelerin bağımsızlığının bozulmasının ardından, erken savaş sonrası dönemde şehirlerin ve belediyelerin özel bir önemi olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu yerel idareler ve özerklik sahibi diğer kamu kuruluşları, Alman Anayasası ve eyalet anayasaları çerçevesinde, kendilerine verilen özerklik yanında bir takım görevler de yüklenerek eski özerkliklerine kavuşmuşlardır⁵²⁵.

19. yüzyılda özerklik (öz yönetim) kavramının Almanya'daki hukuk dogmatigi alanında üç farklı algılanış şekli bulunmaktaydı. Söz konusu bu üç ayrı düşüncenin önde gelen savunucuları sırasıyla Rudolf von Gneist, Lorenz von Stein ve Otto von Gierke olmuştur. Düşünsel alanda cevaplanması gereken önemli sorun, *özerklik sahibi kuruluşların sahip olduğu ödevlerin onların doğası gereği, yani*

⁵²⁴ Burada özellikle idare hukuku öğretisindeki, yer yerinden yönetim kuruluşları ile hizmet yerinden yönetim kuruluşları arasındaki ayrımın oluşmaya başladığı gözlemlenebilir.

⁵²⁵ C. Tomerius, 1998, s. 35-36.

varoluşları ile ilişkili mi olduğu yoksa, söz konusu ödevlerin aslında devletin doğasından mı kaynaklandığı yönündeydi. Aslında bu karşıtlık günümüzde de güncelliğini korumakta ve özellikle üniversite özerkliğinin işlevi ve içeriği konusundaki tartışmalara kaynaklık etmektedir⁵²⁶.

Rudolf von Gneist, Prusya'da anayasal bir devleti savunmuş ve özellikle bağımsız, kendi görev alanı olan bir idari yargı sistemi fikrinin kurucusu ve bağımsız bir idari yargının savunucularından olan bir hukukçudur. Von Gneist'ın özerklik öğretisi, tüm şehirlerin ve belediyelerin, bir başka ifade ile tüm idarenin devlete ilişkin olarak sınıflandırılması üzerine kuruludur. Bu doğrultuda, tüm bu kuruluşlar devlete ait ödevleri yerine getiren bir çeşit fahri (onursal) devlet memurlarından (Ehrenbeamte) oluşmaktadır. Vatandaşlar söz konusu devlet görevlilerinin seçiminde etkili değildir. Eğer seçim, gönüllülük ve bedelli bir hizmet söz konusu ise, *sosyal ilkelerin*; atama, zorunluluk ve bedelsizlik söz konusu ise, *politik ilkelerin* varlığından söz edilir. Gneist özellikle ayrı bir yasaması, yargısı, askeri gücü ve idaresi olan yerel özerkliği nitelemekten kaçınmıştır. Bu açıdan özerklik de ancak, devlet işlerinin güçlendirilmesi ve devlet ödevlerinin yerine getirilmesi için toplumdaki bütün sınıfların kapasiteleri ölçüsünde devlet işlerinde birleşmesi için gereklidir. Devlet piramidinin en üstünde yer alan hukuk devletini gerçekleştirmek için, hukuk devletinin garantisi ve bir ön koşulu olarak, piramidin en altında öz yönetim yer almalıdır. Von Gneist, özellikle özerk kuruluşların yerine getirdiği ödevlerin, yalnızca kendi var oluşları ile ilgili olduğu yönündeki düşünceye kuşkuyla bakar, bunu ortaçağa ilişkin bir anlayış olarak değerlendirir ve anayasal bir devlete

⁵²⁶ Bu konu Türk hukukunda tüzel kişilik teorileri kapsamında tartışılmaktadır.

uymadığını belirtir. Bu düşünce daha sonraları, politik anlamda öz yönetim ile hukuki anlamda öz yönetim farkını ortaya çıkartmıştır⁵²⁷.

Lorenz von Stein, Hegel'in diyalektiğinden etkilenmiş, bu yöntemi ekonomi ve devlet bilimi alanlarına uygulamaya çalışmış ve bu bilimlerin sistematığının gelişimine katkı sağlamış bir hukukçudur. Von Stein kendi dönemindeki sınıfsal devleti analiz etmiş ve onun karşısına sosyal devleti koymuştur. Von Stein'in özerlik kavramının merkezinde özgürlük düşüncesi yer almaktadır ve özerkliği, bir kişinin diğerleri ile bir birlik içerisinde kendi kaderini tayin etmesi olarak algılamıştır. Bu kişinin kendi kaderini tayin etmesi, devlet organizasyonu içinde de yansımaları bulmalıdır. Devlet içerisindeki söz konusu özerk yönetimler de aslında kendi kaderini tayin ederken hem devlet idaresinin bir parçası olmaktadır hem de devletin denetimi altında birer özgür irade taşıyıcı olmaktadır. Bu nedenle özerk kuruluşlar aslında devletin ödevlerinin bir parçasını üstlenen ve devlet tarafından tüzel kişilik tanınması gereken (devlet tüzel kişiliğinden ayrı olarak) birer alt-sistemlerdir⁵²⁸.

Otto von Gierke, tüzel kişiler hukukunun kurucu babası olarak anılan ve toplumun büyümesinin toplumdaki aile, dernek gibi çeşitli toplulukların büyümesi olduğunu savunan bir hukuk tarihi düşünürüdür. Von Gierke, insanı da sosyal bir hayvan olarak tanımlamıştır. Onun özerklik öğretisinde belediyeler ve devlet dengeleri eşit olarak iş birliğine dayalı bir bağ ortaya koymaktadırlar. Devlet bu iş birliğine dayalı birlik içerisinde sadece biraz daha güçlü bir konuma erişmiştir. İşte bu dengelerin eşit düzeyde olduğu birlik içerisinde belediyelerin yerine getirmesi

⁵²⁷ R. Hendl, "Grundbegriffe der Selbstverwaltung", **Handbuch der Kommunalen Wissenschaft und Praxis I**, Springer, Teil 1, 2007, s. 3-22; M. Smith, Munroe, "Four German Jurists IV", **Political Science Quarterly**, December 1901, Vol. 16, No. 4, s. 641-679; C. Tomerius, 1998, s. 38.

⁵²⁸ C. Tomerius, 1998, s. 39.

gereken ödevler, devletten bağımsızdır ve devlet ödevlerinden türemezler. Otto von Gierke, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında hukuk teorisinde birey ile topluluk arasındaki ilişkinin dönüşümü üzerine kendilerinden sonrakilere öncül olacak bir tüzel kişilik teorisi oluşturmuştur. Ona göre, grubun kişiliği de bireyin kişiliği kadar gerçektir ve bir tüzel kişilik, devletin onu tanımaya gerek kalmadan kişi olarak zaten var olmaktadır. Bu doğrultuda Von Gierke, sosyal haklar (Sozialrecht) ile bireysel haklar (Individualrecht) arasında da ayırım yapmıştır. Sosyal haklar, toplumsal istekler ile ilgili iken, bireysel haklar yalnızca birey ile ilgilidir. Von Gierke'nin tüzel kişilik teorisinin (gerçek kişilik teorisi) (Genossenschaftstheorie) dayandığı temel ilkeler şu şekildedir:

-Bir derneğin/vakfın/birliğin yaşamı, devletin onu tanımaya bağlı değildir. Ne sosyal olarak ne de hukuki olarak devlet bir derneği, tüzel kişiliği yaratmaz; onlar zaten vardır. Devletin bahsettiği hukuki kişilik yalnızca açıklayıcı niteliktedir.

-Bir hukuki kişilik, birçok bireysel sözleşmelerin birleşmesinden değil, tüzel kişiliği oluşturma amacına yönelmiş kolektif bir tek taraflı kanundan oluşur. Bir başka ifade ile burada bir sözleşme değil, tüzel bir anayasa vardır. Von Gierke bu açıdan *Verfassung* (anayasa) ile *Vertrag* (sözleşme) arasında ayırma dikkat çekmiştir. Tüzel kişilik kendiliğinden oluşur. Bireysel iradeler, belli bir amaca yönelmiş bütünlük bir eylem ile bir araya gelerek, kolektif bir birimde birleşirler. Bu şekilde oluşan kolektif birimden kendi kendine davranabilme iradesi ve eylem kapasitesine sahip bir tüzel kişilik doğmuş olur. İşte bu kişi gerçek bir toplu kişiliktir (*reale Gesamtperson*) ve söz konusu irade ve eylem kapasitesi tüzel kişiliğin temelini

oluşturmaktadır. Bu doğrultuda devlet bu tüzel kişiyi tanıyabilir ancak, tanımasa bile tüzel kişilik yine de var olmuş olacaktır.

-Ancak tüzel kişinin yaşamı onun amacı ile bağlıdır. İşte bu ilke devlet ve onun içindeki diğer tüzel kişiler arasındaki ilişkiyi de ortaya koymaktadır. Von Gierke, devleti tüzel kişiler içerisindeki en üst ve hiçbir irade ile bağlı olmayan tüzel kişi olarak tanımlamış ve devletin, kendi içindeki diğer tüzel kişilere üstünlüğü olduğunu belirtmiştir; buna basamak teorisi (Stufentheorie) denmektedir. Bu doğrultuda devlet hariç bütün diğer tüzel kişiler kendi var olma amaçlarının alanı içinde hareket ederler⁵²⁹.

Von Gierke aslında bağdaştırılması zor, üç düşünceyi birbiri ile bağdaştırmaya çalışmıştır. Bunlar, **devletin egemenliği**, **hukuk devleti** (Rechtsstaat) fikri ve devlet içindeki **tüzel kişilerin özerkliği** ilkesidir. Bu fikre kısaca değinmekte yarar vardır. Von Gierke'ye göre, devlet egemendir ancak bu egemenlik her hukuk düzeninin bir egemen yasa koyucusunun olması gerekliliğine dayanmaktadır. Devletin egemenliği de bir amacın ifadesidir ve devlet tüzel kişisi de söz konusu amaç ile bağlıdır. Yani devlet egemenliği sınırsız değildir ve bu açıdan Gierke'nin teorisi hukuk devleti ilkesine bağlıdır. Öte yandan devletin, diğer tüzel kişilikler üzerindeki gücü onlara tüzel kişilik kazandırmak yönünde değildir; yalnızca onların eylem ve işlemlerine hukukilik kazandırmak ile sınırlıdır. Bununla birlikte tüzel kişilikler de kendi kişiliklerinin bir ifadesi olarak kendi kendini yönetme özgürlüğüne sahip olmaktadır. Devlet de organik bir kişidir ve aslında bütün diğer tüzel kişileri kapsar; diğer tüzel kişiler devletin üyesi gibidirler. Gierke'nin teorisi aslında kolektifin içinde bireyselin erimesini öngören ve bu nedenle topluluğun

⁵²⁹ W. Friedmann, **Legal Theory**, Fourth Edition, London, Stevens & Sons Limited, 1960, s. 186-188.

organik bir kişi olduğunu söyleyen bir teori olarak daha sonraları totaliter sistemlerin dayanacağı bir teori olmuřtur⁵³⁰.

19. yüzyılda yer alan özerklikle ilgili tartışmalar bizi, kavram üzerinde kesin olarak anlaşılmış bir sonuca ulaştırmaz. Özerkliğin ne anlama geldiği aslında onun özerklikten faydalanacak olan kurumun ne derecede serbest hareket edebileceği ve hangi ödevleri yerine getirmek zorunda olduğu ile açıklanabilir. Yukarıda görüldüğu üzere, üç farklı düşünceyi savunan yazarlardan von Gneist, özerk kuruluşların yalnızca birer fahri unvana sahip olduğunu ve yerel düzeyde tüm yönetimlerin ve kuruluşların devlete ilişkin olduğunu savunmuştur. Bu düşüncenin tam tersini savunan von Gierke, özerk kuruluşların yerel bağımsızlığının, var oluşları gereği sahip olduğu birer hak olduğunu savunmuştur. Bu iki zıt düşüncenin arasında yer alan von Stein ise, özerk kuruluşların kamusal ödevleri de yerine getirmesi gerektiğini ancak bunun yanında, birer kuruluş olarak kişisel özgürlüklerin bir aracı olabilmeleri için bağımsız olmaları gerektiğini vurgulamıřtır⁵³¹. Ancak Rudolf v. Gneist, Lorenz v. Stein ve Otto v. Gierke'nin döneme hakim olan düşüncelerindeki ortak yön, üçünün de "katılım ilkesine" vurgu yapmaları ve öz yönetim olgusunu, insanların devletin güçlenmesi adına kamusal işlere katılması ve sahip çıkması, ya da bu katılımın aracı olarak değerlendirmeleri olmuştur. Buna ek olarak, üç düşünürün de, daha güçlü bir devlet idaresi için vatandaşların daha çok katılımı düşüncesini savunan Nassauer Denkschrift'in yazarı Freiherr von Stein'dan etkilenmiş olduğu söylenebilir.

Bu üç düşünce temel olarak üniversite özerkliği üzerindeki tüm tartışmaları da kapsamaktadır. şöyle ki, özerk kuruluşların adeta fahri birer devlet

⁵³⁰ W. Friedmann, 1960, s. 188-189.

⁵³¹ C. Tomerius, 1998, s. 35-40.

görevlisi olduğunu savunan, yani von Gneist'in görüşü temel alınır, üniversiteye ilişkin özerkliğin sınırları ortaya çıkmış olacaktır. Bu, üniversitelerin, devlete - aslında kamuya- ve içinde bulunduğu topluma hizmet etmesi gerekliliğinin ve sahip olduğu işlevlerin dayanağını oluşturur. Bir başka ifade ile, neden üniversitelerin, nihayetinde kamuya hizmet etmesi gerektiğine yanıt von Gneist'tan gelmektedir. Kaldı ki özel sektör üniversitelerinin bile devletin Anayasasına bağlı olmaları ve her türlü özgürlüğün sınırının da temel insan hakları ve bir başkasının kişilik hakları olduğu unutulmamalıdır. İkinci düşünce olan özerk kuruluşların sahip olduğu bağımsızlığın, varoluşları gereği sahip oldukları birer hak olduğunu savunan düşüncenin, üniversite özerkliği alanındaki yansıması da, üniversitenin temelinde yatan bilim özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü ile ilişkilendirilebilir. Çünkü bir üniversitenin en önemli işlevi bilimin üretilmesi, yayılması ve üretilen bilimin topluma hizmet amaçlı kullanılmasıdır. Bu iki özgürlük olmaksızın bir üniversite düşünülemez. Bilim özgürlüğünün ve düşünce özgürlüğünün hukuki nitelendirmesi yapıldığında da söz konusu iki özgürlüğün özellikle sübjektif hak muhtevasından kurumsal muhtevasına doğru bir yol izlediği görülmektedir⁵³². Bu açıdan, özerkliğe ilişkin ikinci görüşün üniversite özerkliğine yansıması bilim özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü ile açıklanabilir. Üçüncü düşünce, ilk iki düşünce arasında orta yolu bulan bir düşüncedir ve üniversite özerkliğini, devletin içinde dengeli bir konuma oturtur. Özerk kuruluşların kamusal ödevleri de yerine getirmesi gerektiğini ancak bunun yanında, birer kuruluş olarak kişisel özgürlüklerin bir aracı olabilmeleri için bağımsız olmaları gerektiğini vurgulayan bu düşüncenin üniversite özerkliğine uyarlanması ile, özellikle sosyal devlet ilkesi karşımıza çıkmaktadır. Sloganlaştırılacak olursa,

⁵³² P. Lerche, 1971, s. 205-220, s. 211.

“bilim özgürlüğünün gerçekleşebilmesi için üniversiteler bağımsız olmalı; ancak sosyal devletin gereği olarak da kamuya hizmet etmelidir.” Sosyal devlet ilkesinde hem kolektif hem de bireysel bir yön vardır. Devletin, bireylerin kişisel gelişimine imkan veren elverişli bir ortam sağlaması yükümlülüğü hem 1982 Anayasası’nın 5. maddesinde hem de Alman Anayasası’nın 1. maddesinde belirtilmiştir. Sosyal devletin özgürlük anlayışı, klasik liberal devletin, özgürlükleri sadece birer negatif statü hakkı, yani kişiye devlet karşısında özerk bir alan tanıyan ve devlete o alana girmeme yükümlülüğü yükleyen anlayıştan farklıdır. Sosyal devlet, devlete karşı korunan özgürlüklerin yanında, özgürleştirme kavramına da yer vermektedir⁵³³. Türk Anayasa Mahkemesi 1980’lerde de yinelediği E. 1963 / 336, K. 1967 / 29, 26-27.09.1967 tarihli bir kararında sosyal devleti şu şekilde tanımlamıştır:

“...demokratik sosyal hukuk devleti, insan hak ve özgürlüklerine saygı gösteren, ferdin huzur ve refahını gerçekleştiren ve teminat altına alan, kişi ile toplum arasında denge kuran, emek ve sermaye ilişkilerini dengeli olarak düzenleyen, özel teşebbüsün güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayan, çalışanların insanca yaşaması ve çalışma hayatının kararlılık içinde gelişmesi için sosyal, ekonomik ve mali önlemler alarak çalışanları koruyan, işsizliği önleyici ve milli gelirin adalete uygun biçimde dağılmasını sağlayıcı önlemler alan, adaletli bir hukuk düzenini kuran ve bunu devam ettirmeye kendini yükümlü sayan...devlet emektir.”⁵³⁴

Türk Anayasa Mahkemesi daha sonraki kararlarında da sosyal devletin, özellikle 1982 Anayasası’nın 5. maddesine dayandırarak, insanların sosyal adalet, sosyal güvenlik ve insan onuruna yakışır şekilde yaşamasına imkan tanıyan ve bu

⁵³³ E. Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, 5. baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 1998, s. 101.

⁵³⁴ AMKD, Sayı: 6, s. 26-27.

doğrultuda insanların manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlayan bir devlete karşılık geldiğini vurgulamıştır⁵³⁵.

Modern alanda özerklik kavramına ilişkin açıklamalara gelince, tıpkı 19. yüzyıldaki sorun gibi iki karşıt düşünce yarışmaktadır. Bunlar, özerkliğin acaba devlet gücünden tamamen ayrı bir gücü mü ifade ettiği, yoksa devletten ayrılan ama dolaylı olarak hala devlete ait bir güç parçacığı mı olduğu, bir başka ifade ile devlet ile özerk kuruluşlar ve yerel idareler arasındaki ilişkiye yönelik tartışmalardır. Buradaki temel soru, öz yönetime sahip kamu hukuku tüzel kişilerinin yerine getirdiği ödevlerin neye göre ve nasıl düzenleneceğine ilişkindir. Söz konusu ödevler salt devlete ilişkin ödevler midir, yoksa topluma yönelik midir? Bu sorularla kastedilen örneğin, yükseköğretim için ya da bilim özgürlüğünün kurumsal garantisini sağlamak için kurulan ve bu nedenle öz yönetime sahip olan üniversitelerin ödevleri, devlet ödevleri mi, yoksa toplumsal bir ödev mi olduğudur.

Söz konusu tartışmalardan ilki, Ernst Forsthoff'un dolaylı devlet idaresi olarak öz yönetim (Selbstverwaltung als mittelbare Staatsverwaltung) anlayışıdır. Bu düşünce, devletin, öz yönetime sahip tüzel kişiye, yasalarla, kendi öz sorumluluğuna dayalı olarak hareket edebileceği alanı tanıdığını savunur. Devlet yasa ile öz yönetim alanının sınırını çizer ve öz yönetime sahip kurumun ödevi, bir devlet ödevidir. Devlet artık kendi kapasitesini aşan, uzmanlık gerektiren, kendisinin doğrudan yürütemeyeceği ödevlerinin bu şekilde yasalar ile, ayrı bir tüzel kişi tarafından kendi sorumluluğuna dayalı olarak yürütüleceğini hükme bağlayabilir ve öz yönetimin sınırı da yasalar tarafından çizilmiş olur⁵³⁶. Forsthoff özellikle “kamu hukukun bütün kuvvetleri, devlet kuvvetinden kaynaklanır” anlayışı nedeniyle, Almanya’da özellikle

⁵³⁵ AMKD, Sayı: 22, s. 290-291, E. 1986 / 16, K. 1986 / 25, 21.10.1986.

⁵³⁶ C. Tomerius, 1998, s. 42-43; R. Hendler, 2007, s. 13.

üniversitelerin, radyo televizyon idaresinin ve bunlar gibi diğer temel hakların taşıyıcıları olarak öz yönetime sahip olan tüzel kişilerin kaynağının açıklanması açısından yetersiz kaldığı yönünde eleştirilmiştir. Çünkü örneğin üniversiteler, bilim özgürlüğünün kurumsal garantisini oluşturduğu için öz yönetime sahiptir ve olmalıdır; üniversitenin varlığı dolaylı devlet idaresi olarak açıklanamaz⁵³⁷.

Bu düşüncenin karşısında ise, toplumsal öz yönetim (gesellschaftliche Selbstverwaltung) fikrini savunan Jürgen Salzwedel bulunmaktadır. Ona göre ise, öz yönetim, devletin kendi alanına giren bazı işleri, yasa ile bir kamu hukuku tüzel kişisine bırakması, bir başka anlatımla o işlerden tamamen *feragat etmesi* sonucu oluşmaktadır. Yasa koyucu böyle yaparak, toplumsal güçleri, örgütsel olarak bir araya getirmekte ve onların kendi özgür icra yetenekleri ile söz konusu devlet ödevlerini yerine getirmelerini sağlamaktadır. Burada öz yönetime sahip tüzel kişi kendi öz sorumluluğu ile hareket eder. Öz yönetime sahip bir tüzel kişinin kendi öz sorumluluğu dahilinde hareketten kasıt ise, direktif ve emir almadan yalnızca yasalar dahilinde ve üzerinde yalnızca hukuki denetim olacak şekilde hareket edebilmesidir. Eğer hareket konusu ya da amacı denetlenirse ortada bir öz sorumluluk olamayacağından öz yönetim de var olmayacaktır⁵³⁸. Salzwedel, öz yönetime sahip kamu hukuku tüzel kişileri arasında işlevleri ve ortaya çıkışları açısından herhangi bir ayırım yapmadığı için eleştirilmiştir⁵³⁹.

⁵³⁷ C. Tomerius, 1998, s. 47; hatta bu durum, insan haklarının devlet tarafından yaratılmış olduğu şeklinde bir sonuca ulaşır.

⁵³⁸ R. Hendler, 2007, s. 11; W. Kluth, **Funktionale Selbstverwaltung**, Tübingen, Jus Publicum 26, Morh Siebeck, 1997, s. 21-22.

⁵³⁹ C. Tomerius, 1998, s. 47;

Genel anlamda öz yönetime ilişkin tartışmalar günümüz idare hukukunda da hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının temeline ilişkin tartışmalarla örtüşmektedir. Örneğin, Metin Günday, hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının ortaya çıkışını devletin belli bir hizmete özerklik tanınması olarak açıklamaktadır. Dolayısıyla hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının faaliyet alanı belli bir hizmet ile sınırlıdır. Bunların ortaya çıkışları da tarihi açıdan ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir. Teorik olarak, devletin yürüttüğü hizmetlerin büyük ölçüde artması ve giderek teknik bilgi ve uzmanlığı

1990'lı yıllardan itibaren, söz konusu tartışmalara yön veren, idare ve hukuk bilimleri alanında, *işlevsel bir öz yönetim anlayışı* (funktionale Selbstverwaltung) olmuştur⁵⁴⁰. İşlevsel öz yönetim, serbest mesleklerin öz yönetimi (barolar, mali müşavirler odası, vb.), sanayi ve ticaret kuruluşlarının öz yönetimi (sanayi ve ticaret odaları), sosyal öz yönetim (sosyal sigortalar, vb.), temel hakların taşıyıcısı olarak öz yönetim (örneğin bilim ve sanat özgürlüğü için üniversiteler, kamusal radyo ve televizyon) ve dernekler şeklinde belirmeye başlamıştır⁵⁴¹. Bu türden idareler aslında günümüz idare hukukunda hizmet yerinden yönetim kuruluşları olarak adlandırılan kamu kurumlarıdır. Çünkü her biri merkez idaresinden ayrı, kurum olarak kendi başlarına var olabilen, kendi karar verme yetkileri olan kurumlardır. İşlevsel öz yönetim kuruluşlarında söz konusu olan, bu kurumların, devletin merkezi (bakanlık) örgütlenmesinden belli bir ödev alanı için ayrılma durumudur. Bir başka ifade ile, işlevsel öz yönetim, devlet ödevlerinin adem-i merkezileşmesi anlamını taşımaktadır. Ancak bu ayrılma sonucu oluşan kurum, söz konusu ayrılan parçalar birer devlet ödevleri olduğu için, özel hukuk tüzel kişileri gibi olamayacak ve kamu hukukuna ait ilkelere tabi olacaktır. Bu türden öz yönetimlerde ayırıcı özellik, onların kendilerine has bir irade ve karar verme yapılarının olmasıdır. Kendilerine ait iradelerini en iyi şekilde ortaya koyabilmeleri için kural olarak katılımcı bir yönetim modeline sahip olmaları gerekmektedir. İrade

gerektirmeleri nedeniyle, bu türden hizmetlerin merkezi idare teşkilatı içinde alışlagelmiş usullerle yürütülememesi söz konusudur. Devletin üstlendiği hizmetlerin öncelik ve niteliklerinin değişmesi, hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının varlığını açıklamaktadır. Türkiye açısından ise, Osmanlı Devleti döneminde daha çok yabancı şirketlere imtiyaz yolu ile gördürülen hizmetlerin millileşmesi sonucu ortaya çıkmışlardır. M. Günday, 2003, s. 64, 466-467.

⁵⁴⁰ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. W. Kluth, 1997.

⁵⁴¹ F. Nullmeier, T. Klenk, 2007, s. 14;

Söz konusu ayrımı, idare hukukunda yer alan hizmet yerinden yönetim kuruluşları ve türleri ile karşılaştırınız.

ve karar verme yapılarının olması ise onların birer öz sorumluluğa sahip olmaları anlamına gelmektedir. Kuruluş nedenleri de kamusal bir ödevi yerine getirmektir.

Öz yönetim olgusu örgüt teorisi açısından da incelenebilir. Şöyle ki, karmaşık örgütler, öz yönetim açısından üçe ayrılmaktadır. Bunlar, iktisadi alandaki öz yönetimler, kamu /devlet sektöründeki öz yönetimler ve kar amacı gütmeyen sektördeki öz yönetimlerdir. İktisadi alandaki öz yönetimler, şirketler gibi kazanç elde etme amacı güden, kar odaklı öz yönetimlerdir. Bunlarda rasyonellik esastır. Kamu / devlet sektöründeki öz yönetimler ise, amaçlarının belirlenmesi, kurumun oluşumu ve kaynaklarının sağlanması bakımından hukuk, siyaset ve hiyerarşi ilkelerine tabidir. Örneğin siyaset kamusal kurumların amaçlarını belirler; amaçların gerçekleşirken de hukukun ve idari bürokratik yönetimin kontrolü söz konusudur. Kar amacı gütmeyen sektörlerde değerler ve normlar etkili olmaktadır. Böylece her üç alana ilişkin örgüt türünde öz yönetim alanı, örgütün türüne göre kendiliğinden, kendine özgü durumu oluşturmuş olmaktadır⁵⁴².

Öz yönetim kavramı aslında devletten bir kopma anlamına gelmemekte, devlet açısından bakıldığında sosyal kontrolün bir aracı olarak da algılanabilmektedir. Öz yönetime sahip olan kurumlar, toplumsal bir düzenleme işlevine sahip olmaktadır ve bu sayede aslında çatışmayı önleyici ya da azaltıcı bir amaca hizmet etmiş olurlar. Bu açıdan, bir araç ya da bir sorun çözme metodu olarak da algılanabilen öz yönetim olgusu, sorunları çözme yönündeki kişisel sorumluluğu geliştirir ve çeşitli toplumsal gruplar arasındaki çatışma çözümünün sağlanmasına aracılık eder⁵⁴³. Örneğin bu açıdan üniversitelerde öğrenciler ayrı bir sosyal grup, profesörler ayrı birer sosyal grup olarak var olur ve üniversite de bu farklı gruplar

⁵⁴² F. Nullmeier, T. Klenk, 2007, s. 16-17.

⁵⁴³ F. Nullmeier, T. Klenk, 2007, s. 33.

arasında bir birleştirici rol üstlenir. Bu açıdan üniversitelerin kendi iradeleri, ayrı birer iç işleyişleri ve yönetim biçimleri olması kaçınılmaz olmaktadır. Öz yönetim, farklı çıkar grupları arasında bir orta yol bulmak ve farklı algıları birleştirmek için olanak yaratarak ve beklentileri koordine ederek, kurumsallaşma olgusuna da katkı sağlamaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, liberal düşünce açısından ise, devlet ödevlerinin adem-i merkezileşmesi, demokrasiye katkı sağlamaktadır. Şöyle ki, vatandaşlar, kamusal işlerde ve kararlarda, kendi ilgi ve çıkarları doğrultusunda karar alınabilmesi için karar alma süreçlerine katılırlarsa, hem öz yönetimin meşruiyeti sağlanmış hem de demokrasi ilkesi gerçekleşmiş olmaktadır. Öz yönetimin meşruiyeti tartışmalarında, vatandaşların idari kararlara katılımı konusu aslında temel bir tartışma noktasıdır.

Öz yönetimin meşruiyeti tartışmalarına da kısaca değinmekte yarar vardır. Meşruiyet bilindiği gibi iki türlü olabilir. Bunlardan ilki hukuki, diğeri ise siyasi meşruiyettir. Hukuki anlamda meşruiyet kavramı, normatif bir düzende, belirli ilkelere dayalı olarak, herhangi bir siyasi /idari düzenin tanınabilirliğidir. Buna örnek olarak herhangi bir kurumun, örgütün (idari sistemin) anayasa tarafından tanınması gösterilebilir. Bu açıdan üniversite özerkliğinin hukuki meşruiyetinden söz ederken, onun anayasa tarafından tanınmış olması belirleyici olacaktır. Örneğin Alman Anayasası'nın halk egemenliğini düzenleyen 20/II/1 hükmü, bütün devlet kuvvetlerinin halktan kaynaklandığını hükme bağlamıştır. Devlet kuvvetlerinin, devlet organları tarafından yerine getirilmesi halka dayanır ve halk, devlet gücünün, devletin organlarının ve devlet işlerinin asli taşıyıcısıdır. Bu nedenle, her idari kurumsal iş, halk tarafından meşruiyet zemini kazanmalıdır. Hukuki meşruiyetin de iki türü bulunmaktadır. Bunlardan ilki kişisel / bireysel meşruiyet; diğeri ise maddi

meşruıyettir. Kişisel meşruıyet, devlet adına karar vermeye yetkili kişilerin konumlarını doğrudan halktan almaları ya da, devlet ödevlerini yerine getiren kurumların halk (yani parlamento) ya da seçimle oluşmuş bir kurul tarafından seçilmeleri ile sağlanabilir. Maddi meşruıyet ise, kamusal işlerin ve devlet eylemlerinin içeriğinin halk iradesine bağlanabiliyor olması halinde söz konusudur. Bunun için bütün devlet organ ve kurumlarının parlamentonun çıkardığı yasalar ile bağlı olması ve bu hususta devletin söz konusu organ ve kurumlar üzerinde bir denetim yetkisinin olması gerekmektedir. Maddi anlamda meşruıyet de bu koşulların varlığı halinde gerçekleşmiş olur⁵⁴⁴. İkinci tür olan siyasi meşruıyet ise, deneysel (ampirik) bir düzeydedir ve bir güç sisteminin (idari sistemin) olgusal açıdan tanımlanabilirliği ile ilgilidir. Burada meşruıyet, sistemdeki ilgili aktörlerin meşruıyet inançlarına dayanmaktadır. Söz konusu inançlar da tarihe, politik ve kültürel farklılıklara göre değişiklik gösterebilir. Siyasi anlamdaki meşruıyette, minimum düzeyde bir tanımayla gönüllülük ve tanıma bilinci varsa, meşruıyetin varlığından söz edilebilecektir. Bu durum geleneklere ya da gerekliliklere dayalı olabilir⁵⁴⁵. İşte öz yönetime sahip bir kurum hem hukuki hem de siyasi açıdan meşruıyete sahip olmalıdır. Örneğin, üniversiteler açısından devlet denetiminin zorunluluğu ve rektörlerin cumhurbaşkanı tarafından atanması, hukuki meşruıyet nedeniyledir.

Öz yönetim konusunu zor kılan, öz yönetim olgusunun hem zamana, hem de ilişkin olduğu alana yönelik olarak değişiklik göstermesidir. Üstelik birbirinden farklı öz yönetim yapılarının varlığı günden güne, politik ve güncel ihtiyaçlara göre de değişiklik göstermektedir. Bununla birlikte aslında teorik olarak öz yönetim ile yani bir öz yönetim fikri ile, günlük yaşamdaki öz yönetime sahip kuruluşlar arasında

⁵⁴⁴ F. Nullmeier, T. Klenk, 2007, s. 30-31.

⁵⁴⁵ F. Nullmeier, T. Klenk, 2007, s. 30.

da bir boşluk bulunmaktadır. Bunun en iyi örneği demokratik örgütlerdeki oligarşi eğilimleri, öz sorumluluk konusundaki sakatlıklar, kurumların kişisel çıkarlar doğrultusunda hareket edebilmesi, öz yönetim olgusu ile serbestliğin karıştırılarak kurumların yozlaşması gibi konulardır. Günümüzde yer alan üniversitelerde söz konusu durumların çoğu gözlemlenebilir.

1.1.2. Özerklik ve Öz Yönetim Kavramlarının Farkı

Özerklik ve öz yönetim kavramlarının farkı, kurumsal açıdan bakıldığında, söz konusu öz yönetime sahip kurumun kendi amacını gerektiği şekilde gerçekleştirebildiği zaman aslında önemini yitirmektedir. Özellikle Türk hukukunda da bu kavramlar arasında belirgin bir fark olduğu söylenemez. Bununla birlikte öz yönetim olgusunun olmazsa olmazı bazı koşullar, özerklik ile de örtüşmektedir. Ancak yine de kavramsal olarak teorik düzeyde bazı farkların bulunduğu söylenebilir. Özerklik, devletin verdiği yetkiye dayalı olarak, kendi kendine yasa koyabilme yeteneğidir. Buna karşılık öz yönetim ise, devletin delege ettiği idari ödevlerin yerine getirilmesi olarak anlaşılmaktadır. Bir başka ifade ile, öz yönetimde daha çok, öz yönetime sahip kurum, devlet kuvvetlerinden olan yürütme kuvvetinin kendisine verilen parçacığını üstlenmektedir. Kısaca özerklik, yasamanın adem-i merkezileşmesi; öz yönetim ise, yürütmenin adem-i merkezileşmesini ifade etmektedir. İngilizce ve Almanca literatüre bakıldığında, hepsinin üzerinde *self-determination* (İng.) / *selbstbestimmung* (Alm.) / *kendi kendini belirleme* denilen kavram bulunmaktadır. Bu kavram ile kastedilen, tam bir bağımsızlık yani egemenliktir. Kendi kendini belirlemenin ardından ikinci sırada, *özerklik* yani

autonomy, self-rule (İng.) / autonomie (Alm.) gelmektedir. Burada özerklik, kendi kendine kural koyabilmeyi ifade eder. Bu kategorinin altında da *öz yönetim /self government(İng.) / selbstverwaltung (Alm.)* olgusu gelmektedir. Öz yönetime sahip bir kurumun, kendi iç düzenini, alanını düzenleyebilmesi için düzenleyici işlemler yapması bir zorunlu koşuldur; aksi halde söz konusu kurumun öz yönetime sahip olduğundan söz edilemeyecektir. Bu durum da tıpkı özerklikteki kendi yasasını koyma ya da kural koyma durumuna benzemektedir. Ancak hukuk düzeni içinde ve devlet egemenliğinin varlığı altında, öz yönetim yukarıda belirtildiği gibi idari alana, özerklik ise yasama alanına ilişkindir. Örneğin, federal sistemde, her bir federal devlet, kendi yasama, yargı ve yürütme organına sahip olduğu için özerktir. Ancak öz yönetimin katılım koşulu ve kendi öz sorumluluğu dahilinde hareket etme koşulu, özerklik açısından da söz konusudur.

Çalışmanın başlığında özerklik kullanılmasının nedeni, Türk hukuk sisteminde bu terimin tercih edilmiş olmasıdır. Ancak üniversite özerkliğinden söz edilirken, kastedilenin yürütme alanına ilişkin olduğu unutulmamalıdır.

1.2. Özerkliğin Anlamı ve Boyutları

Özerkliğin *hukuki* ile kapasite ve yeteneğe karşılık gelen *fili* olmak üzere iki farklı boyutu bulunmaktadır. Bununla birlikte, özerklik araçsal ve tamamlayıcı bir ilke olma özelliğini de taşımaktadır.

Özerklik kavram olarak psikolojik ve etik alan bir yana bırakıldığında anayasa hukukunun, devletler hukukunun, uluslararası hukukun, idare hukukunun ve siyaset biliminin ilgilendiği çok boyutlu bir kavramdır.

Özerkliğin içeriğindeki, kendi kendini yönetim, kendi kendini düzenleme hakkına sahip olma durumundaki temel sorunun, buradaki görece bağımsızlığın derecesi olduğuna yukarıda değinilmişti. Bağımsızlığın derecesi sorununa devletin amaçları açısından bakıldığında karşımıza ilk olarak çeşitli devlet türleri açısından *devlet gücünün sınırları ve devlet gücünün araçları* ortaya çıkar. Bu da özerkliğin anlamının farklı devlet biçimlerinde farklı olduğunu ve pratikte de birbirinden farklı sonuçlar doğuracağını ifade eder. Örneğin liberal bir devletin varlık nedeni, söz konusu devlet içindeki özerk birimlerin içeriğini oluşturacak ve bu içerik sosyalist bir devletteki özerklik algısından farklı olacaktır. Diğer yandan, bölgesel özerklik sorunu ile bir kamu kurumunu özerkliği de farklı anlamlara sahip olacaktır. Yani özerkliğin anlamı ve boyutları her şeyden önce hem birlikte tanımlandığı devletin türüne göre hem de özerkliğin yöneldiği alana göre değişiklik gösterecektir. Özerklikte söz konusu olan görece bağımsızlığın derecesi de, hangi tür devlet açısından ele alınıyorsa, o devletin somut siyasi durumu, geliştiği tarihi koşullar, devletin konumu, ideolojik temelleri, vb. koşullara göre değişecektir. Ancak yine de, devlet türlerine göre farklı özerklik dereceleri söz konusu olsa da, özerklik olgusunun her tür devlette sahip olduğu ortak bir anlam vardır. Bu anlam, özerkliğin, devlet ve toplum açısından bir *bütünleşme (entegrasyon) etkisi* yaratmasıdır. Yani *özerklikteki nihai amaç, bütünleşik bir yapı oluşturulmasıdır. Özerklik ile, değişik / çeşitli yerel grupların çıkar ve istekleri birbirinden ayrıştırılmamalı, aksine bütünleşme anlamında koordine edilmelidir. Bu açıdan özerklik bir araç olmaktadır. Söz konusu koordinasyonun ve bütünleşmenin sınıfsız bir topluma mı yöneldiği ya da uyumlu bir demokratik topluma mı yöneldiği, bir başka deyişle, bütünleşmenin bir aracı olan özerkliğin hangi türden bir bütünleşmenin aracı olduğu, devlet türüne ilişkin bir*

*problemdir ve devlet türüne göre de değişiklik gösterir*⁵⁴⁶. Örneğin bir monarşiye yönelik olan bir bütünleşmenin aracı olarak yerel yönetimlere bir çeşit özerklik tanınabilir. Yukarıda değinildiği gibi, Prusya reformunun babası olarak adlandırılan Freiherr vom Stein'ın 1807 yılında yazmış olduğu düşünce yazısında (Nassauer Denkschrift), yerel yönetimlere ilişkin bir reformun hangi devlet politikalarına hizmet etmesi gerektiğinden söz etmiştir. Hatırlanacak olursa bu düşünce yazısında, vatandaşların kendi devletlerine olan somut bağının ancak onların şehirler düzeyinde devlet idaresine katılımı sonucu gerçekleşebileceğinden bahseden von Stein, *vatandaşların idareye katılımının ortadan kalkmasının, topluluk ruhunu ve monarşinin ruhunu öldüreceğini* belirtmişti. Vatandaşların devlet idaresine katılımı, onlarda birer sorumluluk bilincinin gelişmesini sağlayacağı gibi, monarşinin gücü için de söz konusu katılım gereklidir. *İşte bu yerel düzeyde katılım aracının amacı, vatandaşların devlet idaresi ile yerel düzeyde işbirliği içinde olmasının sağlanması ve bu sayede monarşiyi güçlendirmektir*⁵⁴⁷. Bir başka örnek olarak, demokratik liberal devlet düşüncesi verilebilir. Liberalizmin devlet düşüncesi özerk yerel yönetim düşüncesini de içinde barındırır. Buradaki yerel yönetimlerin sahip olacağı özerklik, bir toplumda demokratik yönetimin gerçekleşmesi, temel hakların korunması ve belli türden hizmetlerin yürütülmesi için gerekli olan bir kurumdur. Merkezden yönetimin ve bürokrasinin sakıncalarını gidermek ve azaltmak için düşünülen bir yönetim biçimidir. Bu doğrultuda özerk bir kurum ya da bölge, kendi öz sorumluluğu altında, ancak ülke yararları doğrultusunda, kendi hizmetlerini düzenleyebilmektedir. Bunun için de özerk bir birim kendi kararlarını kendisi

⁵⁴⁶ F. Ermacora, 1970, s. 902-904.

⁵⁴⁷ C. Tomerius, 1998, s. 35-40.

alabilmekte ve bu kararları uygulayabilmektedir⁵⁴⁸. Bütünleştirmeye bir diğer örnek de federalizm verilebilir. Birbirine yakın olan ancak birbirine benzemeyen halklar da farklılıklarına rağmen kalkınma ve gelişme için federalizm çerçevesinde birleşebilir⁵⁴⁹. Burada söz konusu özerklik belli bir esneklik sağlayarak hem farklılıklardan kaynaklanan gerilim alanını yumuşatır, hem de ortak bir paydada birleşme sağlamasına yardımcı olmuş olur. Ancak bu üç örnek açısından da özerkliğin derecesi farklı olacaktır. Bu da özerklik statüsünün gerek hukuki gerekse fiili olarak iinin doldurulması ile açıklanabilir⁵⁵⁰.

Toparlanacak olursa özerkliğin anlamı onun bir çeşit bütünleşmeye ve eş güdüme aracı olmasında yer almaktadır. Bununla birlikte özerklik hiçbir zaman tek başına bağımsızlık ya da öznelliğe yönelen bir keyfiyet ya da mutlak anlamda özgürlük anlamına gelmez⁵⁵¹.

Özgürlük ve özerklik düşüncesi bin yıllardır sorgulanan en temel kavramlardır ve günümüzde giderek radikalleşen bireycilik düşüncesi ile birlikte yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. Engellerden kurtulmayı ve bu bağlamda giderek sadece kendisiyle ilgilenme eğiliminde olan bireyleri ifade eden bu düşünce Jean Jacques Rousseau'nun "doğal durum"undaki "kuralsız özgürlük"ü andırır. Ancak kuralsız özgürlük gerçek özgürlük değildir. Gerçek özgürlük, insanı, normlarının temeli olarak kabul eder ve özerklik kendiliğinden yasaları da içinde barındırmış olur. Bir başka ifade ile, özerklik düşüncesi kurallara bağılılığı içermektedir ancak bunun tek ölçüsü, söz konusu kural ve yasaların kaynağının insan olmasıdır.

⁵⁴⁸ N. Tortop, 1991, s.18.

⁵⁴⁹ L. Lipson, 1973, s. 382.

⁵⁵⁰ Bu konu özerklik ve egemenlik ilişkisi ile ilgilidir ve bir sonraki paragrafta incelenmiştir.

⁵⁵¹ P. Olausson, "Autonomy and the European Island Regions-A Categorisation of the Autonomy of Island Regions in Europe", **NOPSA - XIII Nordiske Statskundskabskongres–Aalborg Universitet**, 15.-17. August 2002; http://www.ikzm-d.de/infos/pdfs/31_Olausson2002.pdf; erişim tarihi: 09.10.2010, s. 4.

Demokratik düşüncenin temeli olan özerklik düşüncesinde *bağımsızlık* ön plana çıkartılırsa, öz olarak her türlü *kuralcılıktan arındırılmış mutlak bir bencilliğe ve radikal bir bireyciliğe*⁵⁵² gidilmiş olunur⁵⁵³.

Ancak elbette özerklik ve egemenlik arasındaki ilişki sorgulanmaya başladığında, akla bağımsızlık düşüncesi gelecektir. Özellikle *bölgesel özerklik* türünde, özerklik ile egemenlik arasında, aksinin mümkün olamayacağı savunulan bir tür doğal karşıtlık durumunun var olduğu ileri sürülebilir. Bir devletin merkezi hükümeti, bölgesel özerkliğe sahip tüzel kişinin egemenliği ele geçirmesini sürekli olarak önlemek isteyecektir. Çünkü merkezi hükümet, bölgesel olarak özerk olan kişinin sahip olduğu özerkliğin giderek egemenliğe dönüşmek isteyeceğinden ve tam bağımsızlık ideali ile kendisinden ayrılmak isteyeceğinden endişe duymaktadır. Buna karşılık, bölgesel olarak özerk olan tüzel kişi de, bazen gizli bazen de açık olarak, belli bir ulusal kimliğin varlığını ileri sürerek tam bağımsızlık hedefine sahip olabilir⁵⁵⁴.

Özerkliğin anlamını bir başka açıdan ortaya koyan ilke *tamamlayıcılık* ya da *ikincillik ilkesidir* (Subsidiaritaetsprinzip)⁵⁵⁵. İkincillik ilkesi Avrupa Birliği

⁵⁵² Bu konuda özellikle günümüzde demokrasiden, hiper-demokrasiye geçildiğini çarpıcı bir biçimde vurgulayan makaleye bakılması önerilir; W. D. Gairdner, "From Democracy to Hyperdemocracy", **Humanitas**, 2003, Vol.16, No.1, s. 74-89.

⁵⁵³ P. Raynaud, S. Rials, 2003, s. 655, 657-658: özgürlük teriminin Latince karşılığı *eleutheria*'dır. Burada felsefe alanındaki özgürlük ve özerklik tartışmalarına, konunun sınırlarını oldukça aşacağından dolayı yer verilmemiştir. Bu konudaki genel tartışma ve yön gösterici olması açısından bkz. a.g.e., s. 654 vd. Temel sorun "insan gerçekten özgür müdür? İnsan gerçekten özgür irade ile mi karar verir gibi sorularla başlamaktadır. Öte yandan modern düşüncede temel olarak iki farklı ve aslında birbirine zıt özgürlük düşüncesi vardır. Devlet içinde özgür olunabileceği ve tam tersi; tıpkı Locke ve Hobbes karşıtlığındaki gibidir.

⁵⁵⁴ R. Lapidoth, "Autonomy and Sovereignty-Are They Mutually Exclusive?"; **New Political Entities in Public and Private International Law**, Kluwer Law International (Editors: Amos Shapira-Mala Tabory), 1999, s. 13.

⁵⁵⁵ İkincillik ilkesi kaynağını Katolik sosyal öğretilerinde bulur ve Alman din bilimcisi Oswald von Nell-Breuning tarafından geliştirilmiş bir teoridir. Buna göre, hükümet ancak, bireylerin ya da bağımsız özel grupların kapasitesini aşan işlerde harekete geçmeli ve işleri üstlenmelidir; Ayrıca ikincillik ilkesinin yeni liberalizmin meşrulaştırılması olarak kullanıldığı yönünde bir eleştiri olarak bkz. G. Enders, "Soll der Staat sich aus allem heraushalten-das Subsidiaritaetsprinzip als

hukukunun temel ilkelerinden birisi olarak da bilinmektedir ve Avrupa Birliği'nin ancak, tek tek üye devletlerin eylem kapasitelerinin yetersiz olduğu konularda eylemde bulunabileceğini öngörmektedir. İkincilik ilkesi, 1992 yılında imzalanan Maastrich Anlaşması'nın 5. maddesinin 2. paragrafında öngörülmüştür. Ancak söz konusu ilke aslında, 1985 yılında Yerel Öz Yönetim Avrupa Şartı'nın (European Charter of Local Self-Government) 4. maddesinin 3. fıkrasında düzenlenen kamusal sorumlulukların yerine getirilmesinde adem-i merkezileşme esasına dayanmaktadır. İkincilik ilkesinin Avrupa Birliği açısından uygulama esaslarını düzenleyen ve kavramın analizini yapan *İkincilik ve Orantılılık İlkelerinin Uygulanmasına Dair Ek Protokol-No:2*⁵⁵⁶, tüm Avrupa Birliği yasama işlemlerinin, üye ülkelerce orantılılık ve ikincilik ilkesine göre haklılaştırılacağını ön görmektedir. Bu ilke özellikle bir alt ya da daha küçük olan ile üst ve daha büyük olanın ilişkisinin varlığının ön kabulünü gerektirmektedir. Şöyle ki, temel amacı, daha alttaki birim için belli bir hareket alanı tanımak ve bu alanı garanti altına almaktır. Avrupa Birliği ile üye ülkeler arasındaki ilişkinin temel direği olan söz konusu ilke, birbirine zıt iki amaç barındırmaktadır. Bunlardan ilki, üst ya da birincil birimin ancak, ikincil ya da alt birim tarafından yeterli ölçüde yerine getirilemeyecek iş ve durumlarda harekete geçmesini sağlama amacıdır. İkincisi ise, birincil ya da üst birim tarafından yerine getirilemeyecek işler

Legitimation für Neoliberalismus?"; www.denk-doch-mal.de/node/228 ; München, erişim tarihi: 09.04.2012;

Bunlara ek olarak Katolik öğretinin dışında da söz konusu ilke önemli bir yere sahip olmuştur. Örneğin, Abraham Lincoln da ikincilik ilkesini savunmuştur. Lincoln'e göre, bir hükümetin meşru amacı, bir insan topluluğunun yapması gereken ancak onların kendi ayrı bireysel yetenekleri ile yapamayacakları işleri yapması olmalıdır. Bireylerin kendileri için en iyi şekilde yapabilecekleri hiçbir işe hükümet karışmamalıdır. O. Höffe, "Subsidiarity as a Principle in the Philosophy of Government", **Regional and Federal Studies**, 1996, Vol. 6, Issue.3, 1996, s. 56-73.

⁵⁵⁶ 2. Protocol on the Application of the Principles of Subsidiarity and Proportionality, Official Journal of the European Union, C 310 / 207, 16.12.2004.

açısından, ikincil ya da alt birime bir otorite alanı tanımayı amaçlamaktadır⁵⁵⁷. Daha çok federal devlet ve federe devletler ile, Avrupa Birliği ve üye devletler arasındaki ilişkide ortaya çıkan ikincillik ilkesi, devletin iç yapısı ve organları açısından benzer şekilde bir yorum yapıldığında, özerkliğe sahip kamu kurumlarının, kamusal ödevleri yerine getirirken ön sıraya sahip olmasını ifade etmektedir. Burada devlet ya da onun merkezi teşkilatı içerisinde yer alan organlar, kamusal işleri ancak özerk kurumların güçlerinin yetmediği hallerde yerine getirebilirler. İkincillik ilkesinin devletin iç yapılanmasına uygulanması bu şekilde olurken burada dikkat edilmesi gereken husus, söz konusu ilkenin hukuki sonuçlarını yalnızca *hukuk düzeni tarafından açıkça öngörüldüğü hallerde* doğurabileceğidir. Bir başka ifade ile, bir hukuk düzeni, devletin örgütlenmesinde ve idari sisteminde ikincillik ilkesini düzenlememişse, söz konusu ilke hukuki değil, siyasi bir karakter taşıyacaktır⁵⁵⁸. Özerkliğin anlamı ikincillik ilkesi açısından, kendi kendine yeterlilik ile açıklanmış olmaktadır. Şöyle ki, söz konusu eylem özerk birim tarafından gerçekleştirildiğinde bireyler için daha çok özgürlük, vatandaşlara daha çok yakınlık ve bireylere daha çok fayda sağlanacaksa ve özerk birim, söz konusu koşulları sağlamak açısından bir yeterliliğe sahip ise, devlet bu alana karışmamalıdır.

1.3. Egemenlik ve Özerklik İlişkisi

Egemenlik etimolojik olarak *supra / superiority*'nin çeşitli biçimlerini ifade etmek için *üstün güç, yüksek* kavramlarına karşılık gelir. Devletin varlık nedeni ve meşruiyetini açıklamak için kullanılan egemenliğin tarihi veya siyaset teorisi

⁵⁵⁷ European Parliament Factsheets, “1.2.2. Subsidiarity”, http://www.europarl.europa.eu/factsheets/1_2_2_en.htm, erişim adresi: 08.04.2012.

⁵⁵⁸ R. Hendler, 2007, Teil 1, s. 16-17.

bakış açısına göre geniş çaplı ve birbirinden farklı açıklamalarına gidilebilir⁵⁵⁹. Uluslararası hukukta, Anayasa hukukunda, uluslararası ilişkilerde, siyaset biliminde ve genel kamu hukukunda da en tartışmalı konulardan birisi olan egemenlik olgusu, bölünmez, mutlak ve sürekli bir otorite fikrine dayanır. Tarihi perspektiften bakıldığında ortaçağın geç dönemlerinde feodal beylerin egemenlik iddiasını iç ve dış egemenliğe karşılık gelecek şekilde iki farklı açıdan kullanmış oldukları görülür. Bunlardan ilki egemenliğin iç görünümü olarak adlandırılan, feodal beyin, vassallar üzerindeki kontrolünü ve kendine ait özel yargısını güçlendirmek için kullandığı bir üstün gücü ifade eder. Diğeri ise onun dış görünümü olarak, imparator ve papanın etkisinden arınmış bir özgürleşme özlemini haklılaştırmak için kullanılmıştır⁵⁶⁰.

Egemenliğin mutlaklık, bölünmezlik ve süreklilik özellikleri tarih içerisinde çeşitli nedenlerle savunulmuştur. İlki Ortaçağ'da insanın, biri ruhani biri de cismani olarak iki ayrı bedenden meydana gelmiş olduğu öğretisi, devlet ve kilise ayrımının da temeli olmuş ve bu iki iktidar alanından, birinin dünyevi diğerrinin de ruhani işleri yöneteceği bir şekilde ayrışması savunulmuştur. Bu düşüncenin kurucusu Papa I. Gelasius'tur ve iki ayrı iktidar alanı aynı toprak üzerinde eşitlik ilkesi tabanında yan yana var olmaya çalışmıştır. Ancak özellikle Hıristiyanlık

⁵⁵⁹ Bu konu çalışmanın amacını ve kapsamını aşacağından egemenliğe ilişkin teorik tartışmalara yer verilmemiştir. Ancak bu can alıcı kavram ile ilgili olarak tartışmalar için bkz. R. Sunay, **Tartışılan Egemenlik**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2007.

⁵⁶⁰ R. Lapidoth, 1999, s. 6;

Hatırlanacak olursa feodalite, Avrupa'da 11. ve 12. yüzyıllarda yaygın olan bir toplumsal düzendir ve kelime anlamı olarak "sadakat toprağı" anlamına gelen "feodum" sözcüğünden türemiştir. Feodal düzende ülkenin başında görünüşte krallar yer almakla birlikte, asıl egemenlik senyör denen feodal beyler arasında paylaştırılmıştır. Senyörlerin belli toprakları vardır ve bu topraklar da, senyörlere bağlı diğerküçük beyler olan vassal'lere dağıtılmıştır. Toprakların asıl sahibi senyörlerdi ve senyörler ile krallar arasında özel hukuk sözleşmesini andıran belgelerle düzenlenmiş bir ilişki bunmaktaydı. Senyörlerin topraklarında serf'ler denilen insanlar çalışmaktaydı. Toplumda sosyal görevleri yerine getirmesi gereken senyörlerdi ve serf'lerin can, mal güvenliğinden ve onların aralarındaki anlaşmazlıkları gidermekten hep senyörler sorumluydu. Kısacası feodalite, tarıma dayalı bir ekonomide, topraklara sahip olanlarla, o topraklar üzerinde çalışanlar arasındaki ilişkiye ve bağı dayanarak işleyen bir düzendi. M. Soysal, **Anayasa'ya Giriş**, 2. baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 271, Sevinç Matbaası, 1969, s. 5-7.

teorisinin gerektirdiği koşulların eşit egemenlik anlayışı ile bağdaşmaması, kilisenin giderek daha çok üstünlük iddia etmesine yol açmış ve kilise, ruhani alanın ve öteki dünyanın bu dünyadan daha önemli olduğu iddiasıyla devletten daha üstün ve güçlü bir konumda olduğunu ileri sürmüştür⁵⁶¹. Gelasius'un ardından ortaya çıkan egemenlikle ilgili fikirler ise, söz konusu düalizmi reddeden fikirler olmuştur. Örneğin sözleşmeciler olarak bilinen Thomas Hobbes, Jean Jacques Rousseau ve John Locke, ya da egemenlik kavramının kurucusu olarak bilinen Jean Bodin ya da devlete ilişkin ünlü görüşleri ile Friedrich Hegel ve Niccolo Machiavelli gibi düşünürlerin ortak paydası hep *birlik* (monizm) kavramı olmuştur. Buradaki birlik, tek olma anlamındadır. Oysa ortaçağda farklı otoriteler arasındaki üstün güç iddialarının belirleyici özelliği, onların her birinin farklı meşruluk kaynaklarına sahip olması ve fakat bu iddiaların her birinin o dönemde meşru olmuş olmasıdır. Ancak modern devletin doğumu ile ilişkilendirilen egemenlik “*bir siyasi toplumdaki en yüksek güç olup, başka hiçbir otoriteye bağlı olmayan, diğer otoritelerin ya da dış faktörlerin meşru olarak reddedemediği bir otoritedir.*”⁵⁶²

Egemenlik kuramına ilişkin 1576 yılında Cumhuriyetin Altı Kitabı isimli önemli bir eser ortaya koyan Jean Bodin, cumhuriyetin tanımı ile birlikte mutlak egemenlik teorisinin de temellerini atmıştır. Buna göre, yönetimin son siyasal gücü olarak siyasal egemenlik mutlak, sürekli, bölünmez ve devredilmez olarak kabul edilir. Bodin egemenliği yasa yapma ve yasayı yürürlükten kaldırma gücü olarak tanımlar ve iktidarın da yasaya tabi olması gerektiğini belirtir. Egemenlik kavramı, devlet otoritesinin ve ondan kaynaklanan hukuksal yapıyı meşru kılmakta ve devletin

⁵⁶¹ L. Lipson, 1973, s. 189-192.

⁵⁶² R. Sunay, 2007, s. 36.

sürekliliğini güvence altına almaktadır⁵⁶³. Bunu yaparken de aşkın, mutlak bir güce işaret etmektedir.

Bodin'ın Cumhuriyetin Altı Kitabı isimli eserinde tanımladığı “bir cumhuriyetin mutlak ve sürekli gücü” şeklindeki tanımdan farklı olarak egemenlik artık günümüzde teknik, ekonomik, uluslararası gelişmeler, modern Anayasal ve uluslararası hukuka ilişkin ilkeler doğrultusunda değişmiştir⁵⁶⁴. Yine, 1648 yılındaki Westphalia Barışı da modern Avrupa devletler sisteminin oluşumunun temeli olarak Avrupa'daki din savaşlarına son verirken, bir yandan da ortak kurallar bütünü olarak uluslararası hukuk düzeninin yavaş yavaş doğmasının başlangıcı olarak sayılabilir⁵⁶⁵. Aslında özünde başka bir iradeye bağlı olmayan, ne yapabileceğini yine kendisi belirleyen, başka bir irade tarafından belli bir davranışı gerçekleştirmeye zorlanamayan irade⁵⁶⁶ anlamını içeren egemenlik anlayışı günümüzde devletin sınırlarının silikleşmesi ile içerik değiştirmeye başlamış ve yerini *sınırlı bir egemenlik anlayışına* bırakmıştır. Aslında sınırlı egemenlik anlayışını daha önceden savunan Hugo Grotius, Emeric de Vattel gibi düşünürler de olmuştur. Ulusal ekonomi sistemlerinin birbirine daha bağımlı hale gelmesi, iletişim ve ulaştırma alanındaki ilerlemeler, uluslarüstü organizasyonlara katılım ve uluslararası alanda kabul edilen kuvvet kullanımının önlenmesi, insan hakları ve ulusların kendi kaderini tayin hakkı gibi ilkeler sonucunda egemenliğin artık *işbirliğine yönelik olarak*

⁵⁶³ S. Audier, 2006, s. 28-29.

⁵⁶⁴ R. Lapidot, 1999, s. 13-14.

⁵⁶⁵ Konu ile ilgili önemli bir makale olarak bkz. E. A. Engle, “The Transformation of the International Legal System: The Post-Westphalian Legal Order”, **Quinnipiac Law Review**, 2004, Vol.23, No.23.

⁵⁶⁶ L. Duguit, 2005, s. 383-384;

Duguit, burada irade kavramının psikolojik çözümlemesi üzerinde de durmuş ve Alman yazarlardan yola çıkarak konuyu açıklamaya çalışmıştır. İradî eylem nihayetinde bir hedefe yönelen eylemdir. Ulaşılabilecek bir hedef düşüncesi özneyi eyleme yönlendiriyorsa ortada bir iradî eylem olduğundan söz edilir. Bir iradî eylemin konusu, tamamlanması istenen harekettir. Problem de burada ortaya çıkar. Tamamlanması istenilen eylemi kim ya da ne belirlemektedir. Egemenlik ise bir irade olarak diğer bütün iradelerden farklıdır. Egemen iradeyi harekete geçirebilecek tek neden, kendisinin bulunduğu bir nedendir. Dolayısıyla egemenlik doğası gereği üstündür.

kullanımı gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda egemenlik, *dokunulmazlık* içeren bir kavramdan *hesap vermeyi gerektiren* bir kavrama dönüşmüştür⁵⁶⁷. Özellikle küreselleşme ve 20. yüzyılda ortaya çıkan etnik canlanma bir araya geldiğinde egemenlik kavramı hem uygulamada hem de teoride gerek siyaset teorisyenleri, gerekse hukukçular tarafından birbirinden farklı olarak tanımlanmıştır. Sonuç olarak egemenliğin eskiden farklı olarak daha işlevsel ve günün koşullarına uyarlanmış bir içeriğe büründüğü ve bunun devletleri ortadan kaldırmayacağı da yaygın olarak savunulmuştur. Günümüzde gerek uluslarüstü ve uluslararası otoriteler, gerekse devletin içindeki otorite birimleri güçlerini devletten ve devletin bir yetkilendirmesinden aldıkları için meşruiyetlerini de devletlere borçludurlar⁵⁶⁸. Bu doğrultuda özerkliğin anlamlandırılması, onun devlet ile birlikte tanımlanmasını gerektirir. Dolayısıyla özerk olarak nitelenen bir birimin özerkliği, devlet ile onun arasındaki bağımlılık veya bağımsızlık derecesini ifade eder. Bir başka ifade ile özerkliğin yalnızca kendi kendini düzenlemesi ya da kendi yasasını koyabilmesi şeklindeki anlamı, kavramı sadece belirsizleştirir. Bu nedenle, özerkliğin hukuki boyutunu oluşturan devlet ile özerk birim arasındaki *yetkilendirme ilişkisi* ve özerk biriminin meşruiyetinin kaynağı olarak *devletin hukuku ve Anayasası* ele alınmalı; özerkliğin fiili boyutu olarak da, özerk olarak adlandırılan birimin eylemde bulunabilme kapasitesi yani *takdir hakkının* irdelenmesi gerekir. Çünkü özerkliğin hukuki bir statüye karşılık gelen statik ya da ideal olarak adlandırılacak yönünün yanında bir de onun pratiğe yansıyan dinamik yönü de bulunmaktadır.

⁵⁶⁷ R. Lapidoth, 1999, s. 7-9; R. Sunay, 2007, s. 294-295; 318-320; 321-330; 364.

⁵⁶⁸ R. Sunay, 2007, s. 294-295; 318-320; 321-330; 364.

1.4. Hukuk Düzeni İçerisinde Özerklik

Hukuk düzeni içerisinde özerklik, belli bir statüye karşılık gelmektedir. Söz konusu statünün de hem hukuki, hem de fiili bir yönü bulunmaktadır. Bu başlık altında özerkliğin bir statü olarak hukuk düzeni içerisinde ortaya çıkması ve yetkilendirme ilişkisi irdelenecektir. Bunun ardından, özerkliğin fiili boyutu, yani, yetkilendirme ilişkisinin ardından ortaya çıkan eylemde bulunabilme kapasitesi ve takdir yetkisi irdelenecektir.

1.4.1. Özerkliğin Hukuki Boyutu: Yetkilendirme İlişkisi

Özerkliğin hukuki boyutu onun bir hukuksal statü olarak ele alınmasını gerektirir. Bir statü olarak özerkliğin anlamı, sınırları önceden belirlenmiş, yetki alanı çizilmiş ve meşruiyet kaynağını belli bir yetkilendirme ilişkisi çerçevesinde kazanmış bir birime ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, devlet içindeki bir kamu kurumunun özerkliğinden söz ederken söz konusu kurumun özerkliğinin hangi faaliyet alanına ilişkin olduğu ya da bir federe devletin özerkliğinden söz ederken federe devletin hangi alanlara ilişkin olarak federal devlete bağlı olduğu bir statü olarak önceden belirlenmiş olmaktadır. Böylelikle hukuken belirlenmiş olan durağan sınırların dışına taşılması da, içine girilmesi de meşru olarak mümkün olmamaktadır. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken, çizilen sınırların niteliğidir. Şöyle ki, belli bir anlama sahip olan özerklik statüsü, özerk olan birimin görece bir bağımsızlığa sahip olmasını ve kendi meseleleri ile kendisinin ilgilenmesini gerektirir. Eğer özerk bir birime *kendi iradesini ortadan kaldıracak* biçimde

müdahale olanağı veren bir statü oluşturulması söz konusu ise ortada bir özerklik olduğundan söz edilemeyecektir. İşte bu sınırların nasıl çizileceği ise, özerklik statüsüne sahip birimin- bu bir kamu kurumu olabilir ya da bir federe devlet olabilir- niteliğinden yola çıkılarak anlaşılabilir. Örneğin üniversite özerkliğinde söz konusu özerklik statüsünü belirleyen Anayasa ve ilgili yasalar, üniversitenin hareket alanını belirlerken, *üniversitenin* anlamını, varlık nedenini ve yürüttüğü faaliyeti dikkate almakla yükümlüdür⁵⁶⁹. Bu anlamda özerkliğin gerektirdiği belli bir hareket alanı var olmalıdır. Özerk birim, kendi kendini düzenleyebilecek şekilde kendi iradesi ile hareket edebilmeli ve öz sorumluluğa sahip olmalıdır. Özerk bir birimin kendi yasasını yapma yetkisi nihayetinde devlet tarafından ona tanınmaktadır. Ancak bir kere bir birimin özerklik statüsünden yararlanacağı devlet tarafından belirtildikten sonra, örneğin Anayasada yer aldıktan sonra, söz konusu birimin özerkliğinin derecesi, o birimin varlık nedeni ve üstlendiği işler ile somutlaşacaktır. Somut bir örnek vermek gerekirse, Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nın 70. maddesinde federe devletlerin yasama yetkileri güvence altına alınmış ve buna Anayasal bir de sınır getirilmiştir. Yine buna benzer şekilde Alman Yükseköğretim Çerçeve Kanunu'nda üniversitelerin öz yönetime sahip birer kamu hukuku tüzel kişileri olduğu hükme bağlanmıştır. Yasal olarak özerklik statüsü olan üniversitelerin Almanya'da birer kamusal etkinlik yürüttüğü ve birer kamu hukuku tüzel kişileri olduğu her eyaletin üniversite yasasında da ayrıca belirtilmiştir. Yine bu doğrultuda yasalarda üniversitenin amaçlarını, sorumluluklarını ve ödevlerini de belirleyen hükümler yer almaktadır. Özellikle üzerinde durulan *kamusallık* hususu ise, üniversitelerin topluma karşı sahip olduğu bir takım sorumluluklarının var olması ve

⁵⁶⁹ M. Soysal, "İki Kavram: Özerklik ve Tarafsızlık", *Mülkiye*, 2000, C.XXIV, S.221, s. 118; "Özerkliğin, bir kamu hizmetini *hizmetin özelliğine uygun bir statü içinde* yerine getirebilmek için yaratılmış bir kamu hukuku kavramı olduğu düşünülmedikçe..." .

toplumu daha ileriye götürmesi gerekliliğine işaret etmektedir. Öte yandan söz konusu amacı yerine getirebilmeleri için de bilimin ve araştırmanın özgürce yapılması gerekliliği vurgulanmıştır. Yani topluma karşı yükümlülükleri olan üniversite, bilim, araştırma ve öğretim faaliyetlerini gerçekleştirirken hem devletin sınırlandırıcı herhangi bir müdahalesinden, hem de toplumdan gelebilecek çeşitli baskılardan korunacaktır. Burada üniversitenin özerkliği düşüncesi, onun topluma karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu görevleri, en iyi bu şekilde yerine getirebileceği gerekçesi ile savunulmaktadır. Bu nedenle Alman hukuk doktrininde, üniversite özerkliğinin statüsünü ilk olarak Federal Anayasa'nın 5. maddesinin 3. fıkrasında düzenlenen "Sanat ve bilim, araştırma ve öğretim özgürdür." hükmünün belirlediği kabul edilmiştir. Bu hükme göre bilim özgürlüğü, üniversite özerkliği statüsünün niteliğini de belirlemiş olur. Şöyle ki üniversitenin özerkliğini zedeleyici herhangi bir yasal düzenleme ya da işlem, kurumsal garanti boyutu nedeniyle Federal Anayasa'nın bu hükmü gereği Anayasa'ya aykırı olarak değerlendirilmektedir. Özerklik ya da öz yönetim, kurumsallaşmış araştırma ve öğrenimin kurucu ögesidir. Dolayısıyla burada Anayasa tarafından belirlenmiş olan özerklik statüsü, hem araştırma ve öğrenim kurumlarını koruyup geliştirmeli hem de araştırma ve öğrenimin bütüncül-toplumsal bir çıkar gütmesini sağlamalıdır⁵⁷⁰.

⁵⁷⁰ Almanya'da üniversite özerkliği konusu bir sonraki bölümde incelenmiştir. L. F. Knemeyer, s. 239; W. Thieme, 1986, s. 89-90; Thieme burada konunun aslında oldukça tartışmalı olduğunu Federal Anayasa'nın 5. maddesinin 3. fıkrasının akademik özerkliğin garantisi olduğunu belirtmiştir. Bir başka deyişle üniversite özerkliğinin statüsüne ilişkin olarak Anayasa'nın ilgili hükmünün koruma alanı hakkında oldukça fazla tartışma yapılmıştır ve sonuç olarak Alman Yükseköğretim Çerçeve Yasası'nın 58. maddesinde üniversitelerin öz yönetim hakkına sahip oldukları ancak bu haklarını yasalar dahilinde kullanabilecekleri belirtilmiştir. Asıl mesele ileride de üzerinde durulacağı gibi, üniversite özerkliğinin akademik, idari ve mali özerklik olarak ayrılmasından kaynaklanmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki bu üç alan da birbirinden ayrı düşünülebilecek alanlar değildir ve her bir alan etki ve sonuçları bakımından birbirine bağlıdır.

Türkiye’den benzer doğrultuda bir örnek vermek gerekirse Anayasa Mahkemesi’nin 04.02.1966 tarihli ve E. 65/32, K. 66/3 sayılı kararına bakmak yerinde olabilir.

“...(Özerklik) ilkesinden ne anlaşılması gerektiğini ortaya koymak lâzımdır. Özerklik belli sınıflar içerisinde serbestçe hareket edebilmeyi gerektirir özerk olan bir kuruluşun, kanunla belli sınırlar içerisinde kalmak şartıyla, kendi hareketlerine hakim olacak kaideleri de yine kendisinin düzenlenmesi gerekir.

Anayasa'nın 120nci maddesi Üniversitelere sadece (İdari) ve (Bilimsel) alanlarda özerklik tanımıştır. Şu halde Üniversiteler, ilk önce kanunun çizdiği sınırlar içerisinde (Kendi kendisini yönetme) yetkisine sahip kamu tüzel kişileri olarak kurulmalıdırlar. Ancak kanun koyucu, bu sınırları da dilediği şekilde ve dilediği derecede tâyin edemez. Sınırları tâyin ederken Anayasa'nın söz konusu ilkesini göz önünde tutmak ve (Kendi kendisini yönetme) imkânının Üniversitelere sağlayacak surette hükümler koymak zorunluluğundadır. Yasama yetkisini kullandığından bahisle Üniversiteyi (Kendi kendisini yönetme) imkânından yoksun bırakacak şekilde sınır koyamaz.

Bilimsel özerkliğe gelince; bu daha geniş bir kavramdır. Anayasa'mız bu ilkesiyle Üniversiteleri; Anayasa'nın 2nci maddesinde yer alan ana niteliklere sahip bir hukuk devletinin Üniversitesine yaraşır şekilde öğretim, araştırma ve yayın konularını tertiplemek ve yürütmek ve mensuplarını bu yönden çalışmaya sevk etmek serbestliğine sahip kılmış bulunmaktadır.

Bu ilkeler üzerine kurularak Devlet kuruluşundaki ve bilim alanındaki yerini alan Üniversiteye, Devletin herhangi bir idare kademesinin bu özerkliklerle

bağdaşmayacak müdahaleler yapmasına ve kanunlarla da böyle bir müdahaleye imkân verecek bir düzenlemede bulunulmasına imkân yoktur.”

Bu karardan anlaşılacağı üzere özerklik statüsüne ilişkin 1961 Anayasası'nın 120. maddesinde belirlenen çerçeveye ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır ve üniversiteye ilişkin olarak özerklik statüsünün çerçevesi belirlenmiştir. 1961 Anayasası'nın 120. maddesinde üniversitelerin bilimsel ve idari özerkliğe sahip olduğu Anayasa tarafından belirlenmişti. 1982 Anayasası'nın da 130. maddesinde üniversitelerin bilimsel özerkliğe sahip kamu tüzel kişileri olduğu hükme bağlanmıştır. Dolayısıyla üniversiteler için bir özerklik statüsü belirlenmiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta *üniversitelerin özerk kuruluşlar olduklarının değil*, bilimsel ve idari özerkliğe sahip kuruluşlar oldukları ya da sadece bilimsel özerkliğe sahip kuruluşlar olduklarının vurgulanmış olmasıdır⁵⁷¹.

Kendi yasasını koyma, kendi kendini düzenleme ve kendi iradesi ile hareket etme yetkisini içeren özerklik aynı zamanda dış müdahaleden bağımsızlığı da beraberinde getirir. Peki o halde özerk birimin dış müdahaleden bağımsızlığı, içte de kendi öz sorumluluğu ile hareket edebilme yetkisi ve devlet tüzel kişiliğinden ayrı bir tüzel kişi olarak devlet içinde var olabilmesinin sınırları nasıl belirlenecektir? Bu sorunun cevabı devletin tüzel kişiliği ve bunun yanında kamu hukuku tüzel kişiliği öğretisi ile de yakından ilgilidir. Bunun nedeni devletin sahip olduğu kişiliğin, hukuki bakımdan en üstün yetkiye sahip bulunmasıdır. Devlet, hem en üstün yetkili kişidir, hem de bu kişiliğin iradesinin üstünlüğüne inanılmaktadır. Devletin üstün iradesi yalnızca kendisinden kaynaklanır. Bir kişi olan devletin sahip olduğu hakları ve ödevleri yine kendisi belirler. Ancak diğer tüzel kişiler ise hukuki bakımdan

⁵⁷¹ M. Soysal, 2000, s. 116; üniversiteye tanınan özerklik statüsü onun varlık nedeniyle de ilgili olduğundan, özerkliği belli alanlara ayırmak ve üniversiteye sınırlı bir özerklik vermek, onun gerçekte özerk olmasını engeller. Bkz. bir sonraki başlık “Üniversite Özerkliğinin Kapsamı”.

varlıklarını devlete borçludur. Onların güç ve yetkileri kendilerinden değil, devletten kaynaklanmaktadır. Bu nedenle yetkileri sınırlıdır ve iradeleri nihayetinde üstün bir irade olmamaktadır.⁵⁷² Ancak varlığını hukuken devlete borçlu olan özerk bir tüzelkişinin de kendine ait bir iradesi vardır ve bu açıdan bir öz sorumluluğu da bulunmaktadır. Özerklik statüsü bir defa oluşturulduktan sonra içten yüklenilmesi gereken bir sorumluluğu, dıştan ise katlanması gereken bir durumu ifade eder⁵⁷³. Ancak devlet tüzel kişiliğine ilişkin farklı teoriler, özerklik hakkında da farklı nitelendirmelere ulaşılması sonucunu doğurur⁵⁷⁴.

Devletin tüzel kişiliğine ilişkin teorilerden ilki tüzel kişiliği bir fiksion (varsayım) olarak ele alan F.C. v. Savigny'nin fiksion teorisidir. Buna göre, yalnızca insanlar bir iradeye sahip olduğu için, haklara ve yükümlülöklere de onlar sahiptir. Ancak hayatta belli bir amaç etrafında toplanmış insan ve mal toplulukları olabilir. Bu nedenle Anayasa onlara hukuki bir nedenle gerçek kişiler olmadıkları halde birer kişilik tanıyabilir. İşte devletin kişiliği de böyle yapaydır⁵⁷⁵. Bu görüşten yola çıkılırsa, özerk birimlerin de devletin iradesinden kaynaklandığı, meşruiyetlerini ondan aldıkları ve hareket alanının da devlet tarafından belirlendiği söylenebilecektir. Günümüzde de kamu tüzel kişiliği, Anayasa'nın 123. maddesine göre "bir kanunla ya da kanunun verdiği bir yetkiye dayanılarak bir idari işlem ile" kurulabilir. Fiksion teorisini reddeden O. v. Gierke'ye göre ise bütün tüzel kişiler ve amaç birliği etrafında toplanan gruplar da dahil olmak üzere tüm birlikler,

⁵⁷² Y. K. Zabunoğlu, 1973, s. 134; devletin sahip olduğu hak ve yetkiyi yine kendisinin belirlemesi konusu keyfilikle karıştırılmamalıdır.

⁵⁷³ M. Soysal, 2000, s. 120.

⁵⁷⁴ Tüzel kişiliğe ilişkin daha farklı teoriler de bulunmaktadır. Ancak burada yalnızca devlet tüzel kişiliğini açıklamaya çalışan iki zıt teoriye yer verilmiştir ve diğerleri "Kamu Hukuku Tüzel Kişiliğine İlişkin Teoriler" başlığı altında açıklanmıştır.

⁵⁷⁵ R. Zippelius, **Allgemeine Staatslehre**, Elfte Auflage, Münschen, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1991, s. 89-90; A. Güriz, **Hukuk Başlangıcı**, 7.baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, Eylül 1999, s. 178 vd.

varlıklarını devlete borçlu olsun ya da olmasın gerçek kişilerdir. Bunun anlamı, tüzel kişilerin fiksiyon teorisinin aksine, birer gerçek kişi olmaları ve bu nedenle bir takım organlara sahip olmaları ve kendilerine ait iradelerinin var olmasında ortaya çıkmaktadır. Yani bir tüzel kişinin sahip olduğu yönetim kurulu, genel kurul gibi organlar tıpkı gerçek kişinin organları gibi birer işleve sahiptir. Gerçek kişi teorisi olarak adlandırılan bu teoriye göre devlet de bir gerçek kişidir ve onun da bir iradesi vardır⁵⁷⁶. Bu teorinin önemli kısmı onun modern toplumsal yapının çokçu görünümünü açıklayan plüralizm düşüncesine kaynaklık etmiş olmasıdır. Toplumda var olan grupların ve bir takım sosyal gerçekliklerin farkına varılmış ve bunların kendilerine özgü, bağımsız birer yaşamı olduğu ve varlıklarını devlete borçlu olmadıkları fark edilmiştir⁵⁷⁷. Özellikle egemenliğe ilişkin plüralist (çokçu) yaklaşımı benimseyen Gierke, devlette tek bir üstün iktidar bulunduğu varsayımından hareket eden monist görüşten farklı olarak, devletten önce de var olan bir takım irade sahibi sosyal birimlerin bulunduğunu ve devletin bu birimleri tanıması gerektiğini belirtmişlerdir. Örneğin, aile, köy ya da kilise gibi birlikler devletten önce vardır ve bu açıdan devletin üstün iktidarının bazı sınırları olduğu ileri sürülmektedir. Plüralist yaklaşım, devletin, söz konusu birimlerin faaliyetlerine müdahale edemeyeceğini savunurken, devletin egemenliğin tek sahibi olduğunu ve toplumdaki bu birimlerin ona tabi olduğunu da kabul eder⁵⁷⁸. Böylelikle bu birimler varoluşları gereği özerktir ve kendi kendini düzenleyebilir, kendi iradesi ile hareket edebilir, varlıklarını da devlete borçlu değildirler. Devlet de bu özerk birimlere müdahale edemez; bir başka ifade ile onların özerkliğine katlanmak zorundadır. Bu teorinin zayıf noktası ise, devlet iktidarını sınırladığı savunulan sosyal birimlerin

⁵⁷⁶ R. Zippelius, 1991, s. 28, 90; A. Güriz, 1999, s. 178, 179; Y. K. Zabunoğlu, 1973, s. 139.

⁵⁷⁷ Y. K. Zabunoğlu, 1973, s. 139.

⁵⁷⁸ A. Güriz, 1999, s. 196.

iktidarının nasıl sınırlanacağı konusunda bir çözüm getirmemesidir⁵⁷⁹. Oysa devlet içindeki özerk birimler, önceden de var olsa, devlet tarafından tanındığı ölçüde özerklik statüsünden yararlanırlar. Onların kendi iradeleri de hiyerarşik olarak devlet iradesinin altında yer alır. Bunun kanıtı olarak günümüzde aile, köy, belediye, vb. tüm sosyal birimlerin yasalar ile düzenlenmiş olması gösterilebilir.

Özerklik statüsüne ilişkin anlatılanlar toparlanacak olursa, özerkliğin beraberinde mutlaka görece bir özgürlük ve kendi iradesi ile kendi kendisini düzenleme hakkı veren bir durum olduğu söylenebilir. Kendi iradesi ile davranabilme, dış müdahalelerden bağımsız olma ve tüm bunlar için de öz sorumluluğa sahip olmayı gerektirir. Özerkliğin meşruiyeti ise ilk bakıldığında egemenlik ile ilişkili görüldüğü için bir kara delik izlenimi yaratsa da, onun yöneldiği birime göre nitelenmesi, içinde bulunduğu devletin Anayasası tarafından düzenlenmiş olması özerkliğin bir statü olarak belirmesini sağlar. Bir başka ifade ile özerklik tanımlanamaz ya da egemenlikle çatışan bir durum değildir. Özerklikteki kendi iradesi ile hareket edebilme gücünün kaynağı devletten kaynaklanmaktadır⁵⁸⁰. Bu halde özerklik bir statü olarak ortaya çıkar ve her iki taraf açısından da sınırları Anayasa ya da yasalarla belirlenmiş bir alan yaratılmış olur. Ne devlet özerkliği zedeleyecek ölçüde özerk statülü birime karışacaktır ne de özerk statüye sahip birim devletin çizmiş olduğu yasal sınırın dışına çıkabilecektir. Ancak işte tam da bu noktada, yani sınırı çizme noktasında, özerkliğin, gerçekten özerklik olarak nitelenebilmesi için, özerklik statüsü tanınan bir kurumun yürüttüğü kamu hizmetinin niteliği önemli olmaktadır. Türkiye’de gerek Radyo Televizyon Kurumu’nun gerekse

⁵⁷⁹ A. Güriz, 1999, s. 196.

⁵⁸⁰ Buna karşılık bölgesel özerklik olarak adlandırılan veya BM’ce kabul edilen ulusların kendi kaderini tayin etmesi hakkı ile açıklanan durumlarda özerklik bir dereceden sonra devletin egemenliği ile yarışır ve özerklik talepleri zamanla egemenliğe dönüşür.

üniversitelerin özerkliği konusundaki tartışmalarda devletin yapmış olduğu çoğu yasal düzenleme bu kurumların özerkliğine birer müdahale olarak nitelenmişti. Çünkü her iki kurum da üstlendikleri amaç gereği her türlü müdahaleden yoksun olmak zorundadır. Bilim, araştırma ve öğretim hizmeti nedeniyle üniversiteler; iletişim, gerçeğin bilinmesi, insanların aydınlatılması, haber alma özgürlüğü nedeniyle Radyo Televizyon Kurumu hem devlet karşısında hem de toplum önünde özerk, yani kendi iradesi ile karar alabilen ve aldığı kararlar bir takım üst otoritelere denetlenip, üst otoritelerin iradesine göre değiştirilmesi mümkün olmayan bir yapıda olmak zorundadır. Ancak özerklik statüsü, serbest irade ile karar alma ve bunları uygulama yetkisi verirken beraberinde bir öz sorumluluk da getirmektedir. İşte bu sorumluluk da özerk birimin, kendi gerçekleştirdiği işin bilincinde olduğu bir sorumluluktur. Özerkliğin anlamı olan kendi iradesi ile karar alabilme ve kendi kendisini düzenleyebilmenin tek sınırı ideal olarak bu öz sorumluluktur⁵⁸¹. Bilim özgürlüğünün kurumsal garantisi olan üniversitelerin özerkliğinin sınırını da bu doğrultuda, söz konusu faaliyetin niteliği oluşturacaktır.

Bir yerel yönetimin veya federe devletin özerklik statüsünde de benzer bir anlayış geçerlidir. Merkezden yönetimin ve bürokratik çalışmanın sakıncalarını

⁵⁸¹ Özerk kurumların yürüttüğü faaliyetlerde belli bir öz sorumlulukla davranmaları gerektiği elbette ideal bir düşüncedir. Sosyal burada öz sorumluluktan söz ederken, bir bilim adamının gerçeği çarpıtmaması gerektiğinin bilincinde olması gerektiğinden söz etmiştir. Bir bilim adamı bunun bilincinde olabilir ya da olmayabilir ancak yine de üniversiteye karşı yapılacak her türlü müdahale onun özerkliğine karşı bir müdahaledir. M. Soysal, 2000, s. 120; Öz sorumluluk bilincinden Nuri Tortop da bahsetmiş ve aslında temel sorunun yetenekli ve nesnel davranan insan sorunu olduğunu belirtmiş ve özerkliğin kuramsal olarak aslında hiç bir şey ifade etmediğini belirtmiştir. “Özerklik kuramsal olarak bir anlam ifade etmemektedir. Uygulama önemlidir. Uygulayıcıların tutumları önemlidir. Özerk kuruluşların yetkilileri bu yetkilerini iyi kullanamazlar ise, özerklikten beklenen yararlar sağlanamayacağı gibi, büyük bunalımlara da neden olabilirler. Geçmişte bu tür özerk kuruluşların iyi işletilemediklerine, yetkilerinin sınırlarını tam olarak çizemediklerine tanık olduk. Özerklik bu açıdan bakılırsa, tek çözüm veya seçenek değildir. Özerk kurumlar üzerinde merkezi idarenin yetkilerini her zaman kötü kullanacağı varsayımından da hareket etmemek gerekir. Özerk olmadığı halde, etkin ve tarafsız bir denetim sayesinde başarılı çalışmalar yapmış ve özerksizlikten hiç zarar görmemiş kurumlar da vardır. Temel sorun yetenekli, dürüst, ahlaklı, nesnel kurallara göre hareket etmesini bilen insan sorunudur.” N. Tortop, 1991, s. 20-21.

gidermek için düşünölen bir yönetim biçimi olan yerel yerinden yönetimlerin özerkliği, daha demokratik bir toplum oluşturmak için bir çok devlet tarafından kabul edilmiş ve hatta 1985 yılında Avrupa Özerklik Şartı başlığı ile bazı ilkeler belirlenmiştir. Yasalarla, yerel idarelerin görev, yetki ve sorumlulukları belirlenmiştir. Yerel idarelere tanınan özerklik statüsü, hizmetlerin daha iyi yürütölmesi ve daha demokratik bir toplum yapısının oluşturulması içindir. Yani kesin karar alma yetkisi, bağımsız ve seçimle oluşturulan organların varlığı ve parasal olanaklarının bulunması yerel yönetimler açısından özerklik statüsünün koşullarıdır. İşte kendi iradesi doğrultusunda karar alma serbestisi ve serbestçe organlarını oluşturabilme yetkisinin yerel yönetimlere tanınmasının amacı, hizmetlerin daha iyi ve verimli yürütölmesidir. Dolayısıyla, yerel gereksinimleri anlama, belli bir yere özgü ihtiyaçları etkin ve hızlı bir biçimde karşılama, halka daha yakın olma, daha demokratik bir toplum yapısı, insanların kendi yaşadıkları yere ilişkin sorunları çözmek konusunda devlet ile işbirliği içinde olmaları gibi nedenler yerel yönetimlerin özerkliğinin statüsünü ve niteliğini belirlemiş olur⁵⁸². Dolayısıyla bu amaçları zedeleyecek bir yasal düzenleme ya da müdahale yerel yönetimlerin özerkliğini de zedelemiş olur. Buna karşın, özerklik adı altında, söz konusu amaçların dışında davranılması da özerkliğin keyfiliğe dönüşmesine yol açar. Burada somut bir örnek olarak Türkiye'deki 3194 sayılı İmar Kanunu'na bakmak yeterli olacaktır. Bu kanunda yerel yönetimlerin, imar işleri ile ilgili olarak karar alma koşullarının sınırı çizilmiş, merkezi idarenin yani ilgili Bakanlığın ne zaman, hangi koşullarda ve ne derecede yerel yönetimin kararlarına müdahale edebileceği hükme bağlanmıştır. Bu kanunun 9. maddesi Bakanlığın imar planlarındaki yetkisini

⁵⁸² N. Tortop, 1991, s. 19, 22-23-24.

düzenlemektedir. Söz konusu düzenleme Bakanlığın belediye yerine imar planı yapmaya “gerekli görülen hallerde” yetkili olduğunu belirtmiştir. Bu ifade oldukça torba bir ifadedir ve özerkliği zedeleyici bir hükümdür. Yasanın, Bakanlığın, yerel yönetimin karar almasını engelleyecek şekilde bir müdahalesine izin verdiği ya da onun yerine karar almasını öngördüğü hallerde de özerkliğin zedelendiğinden söz edilir⁵⁸³. Çünkü özerklik denilen statü her ne kadar devlet tarafından tanınsa da vazgeçilmez koşulları ve yöneldiği bir amaç vardır. Söz konusu vazgeçilmez koşullar yeterince sağlanamazsa özerkliğin de varlığından söz edilemeyecektir.

1.4.2. Özerkliğin Fiili Boyutu: Eylemde Bulunabilme Kapasitesi ve Takdir Yetkisi

Özerkliğin bir statü olarak devlet tarafından belirlenmiş olmasının ve özerk birime kendi iradesi ile hareket etme imkanının tanınmasının fiili (pratiğe ilişkin) bir boyutu da vardır. Bu boyut özerk birimin eylemde bulunabilme kapasitesine karşılık gelen takdir yetkisi ve bir defa karar verdikten sonra bu karara bir müdahale olmamasını ifade eden dokunulmazlığı içerir. Yukarıda tartışılan hukuki boyut, fiili boyutu da garanti altına alır. Yani takdir yetkisi bu yetkilendirme ilişkisinde doğar.

Uygulamaya ilişkin alanda özerklik iki güç ilkesine dayandırılabilir. Bunlar hareket etme gücü yani *inisiyatif* ile, görevlilerin, devletin yüksek organlarınca gözetlenme ve denetlenme korkusu yaşamadan hareket edip karar

⁵⁸³ İ. H. Özay, **Günüşğında Yönetim**, Filiz Kitabevi, Ekim 2004, s. 177; İmar Kanunu, Kanun No: 3194, Kabul Tarihi: 03.05.1985, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 09/05/1985, Yayımlandığı Resmi Gazete Sayısı: 18749

alabilmelerini sağlayan *dokunulmazlıktır*⁵⁸⁴. Gordon Clark'ın aslında yerel özerkliğe ilişkin olarak geliştirdiği “iki güç ilkesi”ndeki inisiyatif ve dokunulmazlık ilkeleri genel anlamda özerkliğe ilişkin tüm birimler için düşünölebilir. Bunlardan inisiyatif, yerel yönetimin haklı olarak üstlendiği görevlerine ilişkin bir *yapabilirliği* ifade etmektedir ve devletin diğer organları ile arasında belirlenmiş haklara göre büyüyebilir ya da sınırlandırılabilir. Dokunulmazlık ise yerel yönetimlere, tanımlanmiş haklar çerçevesinde bir hareket özgürlüğü verir. Eğer tüm kararlar üst otoriteler tarafından gözden geçiriliyorsa ve değiştirilebiliyorsa ortada bir dokunulmazlık gücünün olduğundan da söz edilemeyecektir. Söz konusu iki gücün takdir yetkisi ile ilişkisi ise şu açıdan ortaya çıkmaktadır. Özerkliğin derecesi dokunulmazlığın ve inisiyatif gücünün derecelerine gör değişecektir. Dolayısıyla takdir gücü de, özerkliğin derecesi tarafından belirlenecektir. Clark, inisiyatif ve dokunulmazlık güçlerinin derecelerine göre dört farklı yerel özerklik modeli geliřtirmiřtir⁵⁸⁵. Birinci model, hem inisiyatifin, hem de dokunulmazlığın var olduğu kent devletleri modelinde ortaya çıkabilecek bir özerklik modelidir. Bu modelde özerkliğin meşruiyeti tamamen halktan gelmektedir ve yerel siyasi sistem, yerel devletle tamamen bütünleşmiştir. İkinci model inisiyatifin olduğu ancak dokunulmazlığın olmadığı bir özerklik modelidir ve yerel yönetimin serbestçe hareket etme gücü vardır ancak takdir yetkisi oldukça sınırlıdır. Adem-i merkeziyetçi bir yapı söz konusudur. Özerkliğin meşruiyeti ise yerel yönetimin kendisinden kaynaklanmaktadır. Üçüncü model, inisiyatifin olmadığı ancak dokunulmazlığın olduğu bir modeldir. Burada yerel yönetim, inisiyatif gücü olmadan merkezi olarak tanımlanmiş işlevlere ve emirlere yanıt verir, ancak yukarıdan gelebilecek tehditlere

⁵⁸⁴ G. L. Clark, “A Theory of Local Autonomy”, **Annals of the Association of American Geographers**, 1984, Vol.74, No.2, s. 198.

⁵⁸⁵ G. L. Clark, 1984, s. 199.

karşı bir korku taşımaz. Yerelin bir ölçüde takdir yetkisi vardır. Bu model özerklikte meşruiyet, ancak yukarıdan aşağı doğru, yerelin, merkezin çıkarlarına hizmet ettiği ölçüde sağlanır. Bu modeli Clark denetle-dengele (checks and balances) sistemine sahip olmak biçiminde nitelemiştir. Dördüncü tip özerklik ise, ne inisiyatifin, ne de dokunulmazlığın olduğu bir özerkliktir. Burada yerel yönetim, devletin taşradaki uzantısıdır ve organlar da meşruiyetlerini tamamen devletin yüksek organlarından alırlar⁵⁸⁶.

1.4.3. Özerkliğin Getirdiği Takdir Yetkisi

Özerkliğin getirdiği takdir yetkisi, onun filli boyutu ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Takdir yetkisi hukuk sistemleri içerisinde gerek yargıcın sahip olduğu, gerekse idarenin sahip olduğu bir değerlendirme ve eylemde bulunabilme serbestisidir. Takdir yetkisi konusu ilk bakışta daha çok idare hukukunu ilgilendirmektedir gibi görünse de aslında yasama ve yürütme organları arasındaki dengeyi değiştirmesi ve temel hak ve özgürlükleri etkilemesi bakımından Anayasa hukuku⁵⁸⁷ ile genel kamu hukukunu da alanına girer. Ancak bu konu hakkında yapılan tüm araştırma ve incelemeler daha çok teknik idare hukuku alanına ve idari yargılamaya ilişkindir. Özerkliğin getirmiş olduğu takdir yetkisini incelemeden önce kavramsal bir açıklamaya gidilmesi yerinde olacaktır. Öncelikle hukukçular, “takdir hakkı”, “takdir yetkisi”, “takdir gücü”, “takdir kudret ve salahiyeti” gibi birbirinden

⁵⁸⁶ G. L. Clark, 1984, s. 200-201.

⁵⁸⁷ Ş. Karatepe, “İdarenin Takdir Yetkisi”, **Türk İdare Dergisi**, Eylül 1991, Yıl:63, Sayı:392, s. 64-65.

farklı ve çeşitli terimler kullanmışlardır⁵⁸⁸. Yetki sahibine aynı zamanda bir güç ve hak sağlar ancak tek başına güç ve hak terimleri yetkiyi ifade etmez. Bu nedenle idare hukuku açısından bakıldığında takdir gücü ya da takdir hakkı terimlerinin, idari yetkinin değişik bir kullanımı olan takdir yetkisini tam olarak karşılamadığı belirtilmiştir⁵⁸⁹. Yetki günlük dilde bir işi yapmaya ya da belli bir yönde harekette bulunmaya hakkı olma anlamına gelmektedir⁵⁹⁰. Hukuki dilde de “bir işi veya görevi yapabilme hakkı” olarak tanımlanmaktadır. Hak ise, “hukuken korunan menfaat; kişilere tanınan yetki; davranış özgürlüğü...” şeklinde tanımlanmıştır. Takdir yetkisi, “yasaların, yaşamın bütün olaylarını düzenlemeleri olanaksız olduğundan, bazı somut olaylar karşısında yetkililere verilen serbestlik” olarak tanımlanmıştır. Takdir yetkisi ise, “belli konularda karar verecek olanlara, yasaların tanıdığı değerlendirme yetkisi” şeklinde tanımlanmıştır⁵⁹¹. Her iki tanımda da takdir yetkisi ya da takdir hakkının varlığından söz edebilmek için, bu hakkın ya da yetkinin mutlaka yasalar tarafından öngörülmüş olması gerektiği sonucuna ulaşılır.

Takdir yetkisinin tanımı konusunda da bir görüş birliği mevcuttur. Buna göre takdir yetkisi, “*kanun koyucunun bilerek ve isteyerek, yani bilinçli olarak bıraktığı kural-ıçi (intra legem) boşlukların; hukuk kurallarını uygulamakla yükümlü olanlarca, olaylardaki özelliklerle toplumdaki ahlâkî düşünceler, hukukun birliği, takdir yetkisini tanıyan kuralın amacı, sosyal adalet gibi hususlar göz önünde tutularak ferdileştirilip doldurulması yetkisidir.*”⁵⁹² Hemen burada idarenin takdir

⁵⁸⁸ Süheyp Derbil, “takdir hakkı”, Tahsin Bekir Balta, Şeref Gözübüyük, İsmet Giritli, Pertev Bilgen, Mukbil Özyörük, Eroğlu “takdir yetkisi”, Sıdık Sami Onar “takdir selahiyeti”, “takdir kudreti” bazen de “takdir selahiyeti ve kudreti” terimlerini kullanmaktadırlar.

⁵⁸⁹ Ş. Karatepe, 1991, s. 70.

⁵⁹⁰ Ş. Karatepe, 1991, s. 65.

⁵⁹¹ E. Yılmaz, **Hukuk Sözlüğü**, 5. baskı, Ankara, Yetkin Hukuk Yayınları, 1996.

⁵⁹² S. Edis, “Hukukun Uygulanmasında Yargıca Tanınmış Takdir Yetkisi”, **AÜHF Dergisi**, 1973, C.30, S.1-4, s. 173; Seyfullah Edis burada hakimin takdir yetkisi açısından tek bir doğru çözüm olduğunu, ancak idari takdir yetkisinde, idarenin birden çok çözüm içerisinden birisini seçebileceğini

yetkisi ile özerkliğin getirmiş olduğu takdir yetkisi kavramları arasında bir ayrım yapılabilir. Şöyle ki, özerkliğin getirmiş olduğu takdir yetkisi, idarenin takdir yetkisinden daha geniş bir tartışma alanına ilişkindir. İdare hukuku alanına ilişkin olarak takdir yetkisi, yasamanın, yürütmeye hukuki açıdan ne ölçüde hareket serbestisi tanıdığı ile yargının, yürütmenin takdir yetkisini ne dereceye kadar denetleyebileceği ile ilgilidir. Yasama yürütmeye, bireysel durumlara ilişkin olası en iyi çözümü üretebilmesi için bir takdir yetkisi tanısa da, bu asla serbesti anlamına gelmemektedir. Takdir yetkisinin sınırını hukuk devleti ilkesi ve en nihayetinde kamu yararı oluşturur⁵⁹³. Yargı da yürütmenin takdir yetkisi kullanarak gerçekleştirdiği işlemleri ancak hukuka uygunluk açısından denetleyebilmektedir ve yürütmenin takdir yetkisini ortadan kaldıracak şekilde yerindelik denetimi yapamamaktadır. Bu açıdan özellikle idare hukuku alanında takdir hakkı yerine, takdir yetkisi kavramı daha çok tercih edilmiştir. Yasalarla bağlı olan idare ancak, yasalar tarafından kendisine tanınmış bir alanda ve belli ölçüde bu yetkisini kullanabilir.

Özerkliğin getirmiş olduğu takdir yetkisinde ise asıl sorun, yasamanın yürütmeye ne ölçüde bir takdir yetkisi tanıması gerektiği sorusudur ki bu asıl olarak takdir yetkisinin neden ve nasıl kaynaklandığına ilişkin bir açıklama gerektirmektedir. Bir başka ifade ile bu soru takdir yetkisinin anayasal dayanaklarına ve nereden kaynaklandığına ilişkin bir sorudur. Öte yandan bu alanda yürütmeye tanınacak olan takdir yetkisinin sınırları da anayasa hukuku açısından ucu açık bir sorudur. Bu açıdan örneğin hukuk devleti kavramının kurucusu olarak kabul edilen

belirterek, bu ikisi arasındaki farkı ortaya koymuştur. İdare, kendisine tanıma takdir yetkisi çerçevesinde, mümkün olan birkaç çözümden dilediğini seçebilir ve söz konusu seçimin, yalnızca hizmet gereklerine ya da kamu yararına uygunluğu tartışılabilir; s. 175-176.

⁵⁹³ G. Püttner, "Ermessen und Ermessensausübung, Gedanken zur Weiterentwicklung der Ermessenslehre", *Zeitschrift für öffentliches Recht*, 2008, 63, Springer-Verlag, s. 345-347.

Almanya'daki idare hukuku geleneğine bakıldığında, idarenin takdir yetkisinin çerçevesinin sıkı bir şekilde çizildiği görülmektedir. Hatta Walter Jellinek hukuk devleti olarak nitelenen bir devlette serbest takdir yetkisinden söz edilemeyeceğini de belirtmiştir⁵⁹⁴. Yasamanın yürütmeye ne ölçüde bir takdir yetkisi tanınması gerektiğine ilişkin soruya ise Alman Federal Anayasa Mahkemesi doktorluk mesleğine ilişkin bir kararında, “yasamanın bir mesleğe ilişkin olarak en azından temel statüyü belirlemesi gerekliliğinden” söz etmiştir⁵⁹⁵. Almanya'da özellikle temel hakları ilgilendiren meselelerde yürütmenin takdir yetkisinin varlığı tartışmalı olmaktadır.

Özerkliğin getirmiş olduğu kendi kendine düzenleme yapabilme yetkisi, takdir yetkisinin en belirgin görüntüsüdür⁵⁹⁶. Hukuk kurallarının yaşamdaki her şeyi en ince ayrıntısına kadar düzenleyebilmesi, somut ve kendine özgü durumların önceden belirlenmesi mümkün olmadığından yürütmenin takdir yetkisine sahip olması doğal ve gereklidir. Takdir, hak sahibinin yetkilerinden kaynaklanan genel bir yetenektir ve özel hukuk alanında, gerçek kişiler bakımından çok geniştir. Ancak

⁵⁹⁴ G. Püttner, 2008, s. 349.

⁵⁹⁵ G. Püttner, 2008, s. 348; söz konusu Alman Federal Anayasa Mahkemesi Kararı, BVerfGE 33, 125, 09.05.1972; bu karara göre, doktorluk mesleğine ilişkin, mesleğe ilişkin genel statünün belirlenmesi, mesleğe giriş, mesleki yeterlilikler, doktorluk mesleğinin icrası için tamamlanması gereken eğitim, meslekten ayrılmanın şartları gibi temel konular doğrudan “sağlık” ile ilgili olduğu için yasa koyucu tarafından düzenlenmeli ve doktorlar odasına (Aerztekammern) bu konularda bir düzenleyici işlem yapma yetkisi verilmemelidir. Mesleğe ilişkin temel konular yasa koyucu tarafından belirlendikten sonra, idare kendisine yasal bir çerçeve içerisinde tanınan diğer ayrıntılı hususları temel ilkeler çerçevesinde düzenleyebilecektir.

⁵⁹⁶ İdare hukuku alanında düzenleyici işlemlerde takdir yetkisine ilişkin olarak da oldukça fazla tartışma yapılmıştır. Örneğin Lütfi Duran, düzenleyici işlemler açısından idarenin kesinlikle bir takdir yetkisi olmadığından söz etmiştir. Ona göre, idare kuruluş ve görevleri bakımından özerk sayılmadığı için tamamen kanuna tabi olmalıdır ve kanundan görev ve yetki almadan kendisine özgü hiçbir düzenleyici işlem yapamaz. L. Duran, “Düzenleme Yetkisi Özerk Sayılabilir mi?”, **İdare Hukuku ve İlimler Dergisi**, 1983, Sayı:1-3, Yıl: 4, s. 35, 38-40; L. Duran, “İdare Alanının Düzenlenmesinde Teşrii ve Tanzimi Tasarrufların Sınırları”, 1965, **İÜHFİM**, C. XXX, S.3-4, s. 466-492; Turan Güneş ise düzenleyici işlemleri takdir yetkisinin bir görüntüsü olarak kabul etmektedir. T. Güneş, **Türk Pozitif Hukukunda Yürütme Organının Düzenleyici İşlemleri**, Ankara, SBF Yayını, Sevinç Matbaası, 1965, s.49.

kamu hukuku alanına gelindiğinde idarenin sahip olduğu takdir yetkisi, hukuk kuralları içerisinde bir hareket özgürlüğünü ifade eder⁵⁹⁷.

Anayasa Mahkemesi, bir kararında özerkliğe sahip bir kuruluşu şu şekilde nitelmiştir:

“Bir kuruluşun özerk olarak nitelendirilebilmesi için... en az kanunla belirli sınırları içinde kalmak şartı ile, kendi hareketlerine hâkim olacak kuralları da yine kendisinin düzenlemesine yetkili olması gerekir. Burada geçen "kanunla belli sınırlar" deyiminden ereğin, Anayasa ilkelerine uygun kalmak şartı ile konulmuş bulunan hükümler olduğuna şüphe yoktur. Bu bakımdan bir özerk tüzel kişiliğin yönetiminde ve hizmetlerini görmesinde hükümetin tümüne veya bir veya birkaç kanadına yetki tanınması, özerklik ile bağdaşamaz. Zira özerklik, aslında, yürütmenin etki alanından uzak tutulması öngörülen kamu hizmetleri için söz konusu olan bir yönetim biçimidir. Böyle bir alanda etki yapabilme kapılarının yürütme organına açılması, özerk yönetim biçimi ile bağdaşır bir durum sayılamaz.”⁵⁹⁸

Bu karardan anlaşılan, bir defa bir statü (anayasa hükmü) ile özerklik verildiği zaman, söz konusu özerk kuruluşun iç işlerine dışarıdan müdahale olamaz. Anayasa Mahkemesi, bu kararında yürütmenin, yasa ile özerklik tanınan bir kuruluşu müdahale edilemeyeceğini hükme bağlarken, aslında özerkliğin de asgari bir ölçütünü getirmiş olmaktadır. Özerklik, kendi iç işleyişini ve varlık nedeni doğrultusunda amacını yerine getirebilmesi için, hukuka aykırı olmamak kaydı ile, kendi özgür iradesi doğrultusunda davranabilmesidir. İşte özerkliğin getirmiş olduğu takdir yetkisi bu anlamı ifade etmektedir. Üniversiteler açısından bir değerlendirme yapmak gerekirse şu sonuçlara ulaşılır: yüksek bilimsel araştırma, öğretim ve belirli

⁵⁹⁷ İ. H. Özay, 2004, s. 456.

⁵⁹⁸ Anayasa Mahkemesi, E. 1967/37, K. 1968/46, Resmi Gazete Tarih/Sayı: 02.7.1969/13243.

mesleklerin öğretilmesi hizmetine, anayasa koyucu tarafından özerklik tanınması sonucu üniversiteler oluşmuştur. Bir başka ifade ile üniversitelere, söz konusu özerklik, üniversitelerin hükümetin müdahalesinden arındırılması için tanınmış olmaktadır. Bunun nedeni hükümetler değiştikçe devletin geleceğini oluşturan bilim ve öğretim işinin gündelik politikalar doğrultusunda siyasi bir araç haline gelmemesidir. Ancak şu da bir gerçektir ki, tüm dünyada hükümetler değiştiğinde, yeni gelen hükümetin reform çalışmalarına başladığı ilk alan hep eğitim ve yükseköğretim olmaktadır. Üstelik hükümet, yasama organında da çoğunluğu elinde bulunduruyorsa, kamu hizmetlerinden, devletin kurumlarının işleyişi ve özerklik derecelerine kadar her alanda değişiklikler gerçekleştirebilmektedir. Ancak bir özerklik ideası, kendi iç işlerini ve yürüttüğü hizmetin gerekleri doğrultusunda belli bir takdir yetkisini de beraberinde getirir. Bu nedenle bir özerk kurum, yasalar ile, en azından var oluş amacı doğrultusunda hareket edebilmek için, kendi iç işleyişinden sorumlu olamayacak bir niteliğe büründürülürse ve dışardan müdahalelere açık hale getirilirse, söz konusu kurum artık “özerk” olarak nitelenemeyecektir.

1.5. Ara Değerlendirme

Özerkliği açıklayan farklı teoriler bulunmaktadır. Tüm bu farklı teorilerin ortak yönü, belli bir öz sorumluluk çerçevesinde kendi iradeleri doğrultusunda karar verebilmeleri olgusunda birleşmeleridir. Özerklik kesinlikle sınırsız bir özgürlük anlamına gelmemektedir. Özerklik, siyasi ve hukuki açıdan irdelendiğinde farklı sonuçlara ulaşılmaktadır çünkü hukuk özerkliği bir statü olarak, siyaset ise daha çok bir *kendisinde için hak* olarak ele almaktadır. Bu nedenle hukuk düzeni içerisinde

özerklik, devlet tüzel kişiliği içerisinde ancak onun ön gördüğü şekilde etkili olabilecek bir alanı ifade etmektedir. Siyasi anlamda özerklik ise giderek egemenlik ile yarışır bir hale gelebilir. Çünkü, özerklikte bir ölçüde heterojenlik söz konusudur ve eğer özerklik bir hukuk düzeni içerisinde tanımlanmazsa, yönedikleri yaşam alanı aynı olan her özerk birim bir süre sonra egemenlik mücadelesine girebilir. Egemenliğin tekliği ilkesini benimseyen monist düşünce yapısına göre (örneğin yukarıda bahsedilen v. Savigny), özerklik bir hukuki statü olarak belirmelidir; egemenliği plüralist olarak ele alan düşünce yapısına göre ise, özerklik her halükarda devlet söz konusu statüyü tanımasa bile vardır. Ancak yine de egemenliği plüralist olarak ele alan bir teori temel alınsa bile (örneğin yukarıda bahsedilen v. Gierke), özerkliğin sınırını, söz konusu özerk birimin varlığının amacı oluşturacaktır.

1.6. Özerklik Çeşitleri

Özerk birimler, yetkilerinin derecesine, belli bir ülke parçası mı yoksa hizmetin mi esas alındığına göre farklı türlere ayrılırlar. Bunlar, siyasi özerklik ve idari özerkliktir. İdari özerklik de kendi içerisinde belli bir “coğrafi alan ya da yer”i ifade eden yerel özerklik ve belli bir “hizmet”i ifade eden hizmet özerkliği şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

1.6.1. Siyasi Özerklik

Siyasi özerklik, özerk birime tanınan yetkinin genişliği açısından beliren bir alandır. Bu doğrultuda, eğer bir ülke belli coğrafi alanlara bölünmüş ve her bir

alanın bir dereceye kadar belli bir idari, yargısal ve yasa yapıcı gücü bulunuyorsa, siyasi özerkliğin varlığından söz edilecektir. Federasyonlarda, federe devletlerin sahip olduğu özerklik bu türdür. Burada anayasalar bir tür sözleşme niteliğindedir ve özerk birimlerin özerkliklerine ilişkin herhangi bir düzenleme, kendi rızaları olmaksızın değiştirilemez⁵⁹⁹. Siyasi özerklik yukarıda da belirtildiği gibi bir süre sonra, yöneldikleri yaşam alanları aynı olduğu için egemenliğe dönüşebilir. Bu açıdan, özerkliğin kendi kuralını koyma, kendi kendini yönetme anlamına geldiği hatırlanarak yerel yönetimlerin siyasi özerkliği ile devlet arasındaki çatışma alanı sorgulanabilir. Sorgulama yapılırken akla gelen soru, egemenliğin tekliği ve bölünmezliği ilkesi ile egemen bir devletin sahip olduğu yasama, yürütme ve yargı erklerinin nasıl aynı zamanda federe devletlerde de var olabileceğidir. Devlet egemenliği kavramını reddeden Leon Duguit'nin üzerinde durduğu bu tartışma, egemenliğin tek ve bölünmez olmasının somut gerçekliğe tamamen aykırı olduğunu ileri sürer ve Amerika Birleşik Devletleri örneğini verir. Duguit'ye göre, bir NewYork'lu vatandaş aynı anda hem ABD'nin federal gücüne, hem de örneğin New York eyaletinin yerel gücüne tabidir. Bu iki güç de egemen olarak adlandırılırsa ya birbirlerini etkisiz kılarlar; ya ikisi de egemen olmaktan çıkar; ya da biri ötekine boyun eğmek zorunda kalır; ve bu durumda da boyun eğen egemen olmaktan çıkar⁶⁰⁰.

Ancak Amerika Birleşik Devletleri Anayasası yürürlüğe girdiğinde egemenliğin halka ait olduğu vurgusu yapılmıştır. “*ABD Anayasasının temel prensibi: halk egemenliğidir. Bütün güç kısaca halktan gelmektedir.*” Bu ifade ABD

⁵⁹⁹ S. S. Onar, Cilt 1, 1960, s. 487.

⁶⁰⁰ Leon Duguit'in “Egemenlik ve Özgürlük” yazısı için bkz. L. Duguit, “Egemenlik ve Özgürlük” (Çevirenler: Didem Köse- Sedef Koç), Devlet Kuramı, Dost Kitabevi Yayınları (Derleyen: Cemal Bali Akal), Ankara, 2000.

Anayasası metninin önsözünde yer almaktadır⁶⁰¹. Egemenliğin halka ait olması da bölünmezlik ilkesi ihlal edilmeksizin, **halkın**, birden çok organı –federal ve federe yönetimleri- egemenliğin kullanılması açısından **yetkili kılabilmesini** sağlar. Nitekim, yine ABD Anayasası metni önsözünde açıkça, “*Anayasa tarafından federal devlete bırakılmamış ya da federe devletlere yasaklanmamış her türlü yetki federe devlete ya da halka aittir.*” şeklinde bir açıklama bulunmaktadır. Dolayısıyla federal ve federe devletlerden her biri egemenliğin kendi **yetki alanına giren** kısmını kullanmaktadır ancak **egemenliğin kaynağı halktır**⁶⁰².

1.6.2. İdari Özerklik

İdari özerklik, yerel idarelere tanınan bir özerklik çeşididir ve burada özerk birimin merkezden ayrı bir yasama ya da yargı gücü bulunmamaktadır. Yerel idareler, bir ölçüde yerel hizmetleri yerine getirebilmek için kendi organlarını oluşturabilir ve kendi alanlarına giren konularda karar verebilirler⁶⁰³. İdari özerklik ile, merkezi idare teşkilatı içinde yer almayan, merkezi idarenin hiyerarşisine dahil olmayan **kamu tüzel kişilerinin** sahip olduğu idari yetkiler ifade edilir⁶⁰⁴.

İdari özerklik, yer yerinden ve hizmet yerinden olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hangisi olursa olsun, idari özerklik, anayasa ya da yasa gibi bir kural işleminden doğar ve yine aynı nitelikteki bir işlem ile niteliği değiştirilebilir. Her iki yerel yönetimin de ortaya çıkmaları açısından bazı zorunlu unsurlar ve olmazsa olmaz nitelikleri vardır. Bu konuyu ele alan Walin’e göre, bir yerinden yönetimin var

⁶⁰¹ The Declaration of Independence and the Constitution of the United States of America, Washington, Cato Institute, 2000, s. 4.

⁶⁰² O. Uygun, **Federal Devlet**, İstanbul, Çınar Yayınları, 1996, s. 128-129; R. Sunay, 2007, s. 78-83.

⁶⁰³ S. S. Onar, Cilt 1, 1960, s. 487.

⁶⁰⁴ M. Günday, 2003, s. 61.

olabilmesi için öncelikle ona, devlet tarafından tüzel kişilik tanınmış olması gerekmektedir. Daha sonra, söz konusu tüzel kişiliğin kendi çıkar ve isteklerini belirleyecek olan organlarını seçim yolu ile oluşturma yetkisi tanınır. Üçüncü aşama olarak da, söz konusu organlar ile icrai kararlar verebilmeleri için yetki tanınır. Yani, bir birimin idari özerkliğe sahip olabilmesi açısından, her şeyden önce devlet tüzel kişiliğinin yanında ayrı birer tüzel kişiliğe sahip olmaları ve kamu gücünü kullanabilecekleri bir yetkinin verilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte ayrı birer mal varlığı ve bütçelerinin de olması gerekmektedir⁶⁰⁵.

1.6.3. Kamu Hukuku Tüzel Kişilerinde Özerklik

Üniversite bir kamu hukuku tüzel kişisidir. Bu açıdan onun özerkliğini devlet egemenliği-kamu kurumları tüzel kişileri çekişmesinde ortaya koyabilmek için kamu hukuku tüzel kişilerinin yapısını ortaya koymak gerekmektedir.

Kamu hukuku tüzel kişileri ve özerklikleri konusunda temel birkaç tartışma bulunmaktadır. Bilindiği gibi devlet en başta gelen kamu hukuku tüzel kişisidir ve egemendir. Bu doğrultuda devletin egemenlik alanı içerisinde bulunan ve tüzel kişiliğe sahip kurumların özerkliğinin kaynağının ne olduğuna ilişkin yukarıda kısmen değinilen çeşitli teorilere göre farklı değerlendirilmektedir. Bu nedenle söz konusu teorilere ilişkin kısaca bilgi vermek ve kamu hukuku tüzel kişiliği kavramından yola çıkmak yerinde olacaktır. Kamu hukuku tüzel kişiliğine ilişkin anlayışın ortaya konulmasının ardından, kamu hukuku tüzel kişilerinde takdir yetkisi

⁶⁰⁵ S. S. Onar, Cilt 1, 1960, s.491-494.

incelenecektir ve birer kamu hukuku tüzel kişisi olan üniversitelerin özerkliği bu açıklamalar ışığında değerlendirilecektir.

1.6.3.1 Kamu Hukuku Tüzel Kişiliğini Açıklayan Teoriler

Kamu hukuku tüzel kişilerini ayrıca irdelemeden tüzel kişiliğe ilişkin teorilere de kısaca değinmek gerekmektedir. Tüzel kişiliğe ilişkin çeşitli teoriler, genel olarak, gerçek kişilerin yanında, başka tür bir kişiliğin olup olmayacağını ve gerekçelerini açıklamak veya çeşitli grupların kişiliklerini siyasi olarak açıklamak için kullanılmışlardır. Ancak bu teoriler aslında belli güncel hukuki sorunların çözümünde de kullanılabilir⁶⁰⁶. Bununla birlikte, belli teorilerin kabul edilmesi belli sonuçları da beraberinde getirmektedir.

Tüzel kişiliğin hukuki niteliğine ilişkin teoriler altı başlık⁶⁰⁷ altında özetlenebilir. Bunlardan ilki, devlet tüzel kişiliğini açıklayan ve yukarıda değinilmiş olan, fiksiyon teorisi, faraziyet teorisi ya da varsayım teorisidir. Savigny ve Salmond tarafından hararetle savunulmuş bu teori, tüzel kişileri birer varsayımdan ibaret sayar ve gerçek anlamda kişiliğin yalnızca bir insan için söz konusu olabileceğini savunur. Bu doğrultuda devletler, şirketler, kurumlar, haklara konu olamazlar ve kişi

⁶⁰⁶ W. Friedmann, 1960, s. 511.

⁶⁰⁷ Tüzel kişiliğe ilişkin teoriler çeşitli yazarlar tarafından çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. Söz konusu teorilere günümüzde, yasal düzenlemeler ışığında artık gerek kalmadıysa da, çeşitli ülkelerin yasalarında farklı tüzel kişilik teorilerinin izlerine rastlandığı görülmektedir. Örneğin bir tüzel kişiliğin kuruluş aşamasına yönelik ya da tüzel kişiliğin fiil ehliyetinin niteliği, kullanım koşulları gibi yasal düzenlemeler, belli bir teoriye dayanmaktadır. Örneğin bir tüzel kişiliğin kuruluşunda izin sisteminin öngörüldüğü hallerde, tüzel kişiliğin varlığı, devletin ya da ilgili makamın iznine bağlı olmaktadır. Bu da tüzel kişiliğe ilişkin teorilerden varsayım teorisinin tercih edildiğini göstermektedir. Çünkü varsayım teorisi tüzel kişileri hukuk düzeni tarafından yaratılmış yapay varlıklar olarak değerlendirmektedir. Ancak şu unutulmamalıdır ki, söz konusu teoriler ile tüzel kişilere ilişkin yasal gerçeklik birbirine paralel olarak gelişmemiştir.

değildirler ancak onlara sanki kişiymiş gibi davranılır⁶⁰⁸. Bu teoriden şu sonuç çıkmaktadır: devletin bir statü ile tüzel kişilik bahşetmediği hiçbir kuruluş tüzel kişiliği haiz olamaz.

İkinci teori, konsesyon ya da devlet tarafından tanınan imtiyaz teorisidir. Bu teori, yukarıda bahsedilen varsayım teorisinin bir alt türü olarak değerlendirilebilir. Devlet tarafından tanınan imtiyaz teorisinde de tüzel kişiler hukuk düzeni tarafından oluşturulmuş yapay kişilerdir ve söz konusu teori egemen ulus-devlet felsefesi ile doğrudan bağlantılıdır. Şöyle ki, devlet tarafından (ya da hukuk tarafından) kendisine kişilik bahşedilmediyse, kesinlikle bir kişiliğe sahip olamayacağı savunulmaktadır⁶⁰⁹. Bir başka ifade ile, tüzel kişiler, sosyal birer gerçeklik değil, hukuk düzeni tarafından yaratılmış yapay varlıklardır. Bunun anlamı, tüzel kişilerin, fiil ehliyetinin olmamasıdır. Nasıl ki, fiil ehliyeti olmayan gerçek kişiler birer yasal temsilci aracılığıyla işlemler yapabiliyorsa, tüzel kişiler de, hukuki işlemlerini ancak yasal temsilcileri aracılığıyla yapabilecekler ve haksız fiil sorumlulukları da söz konusu olamayacaktır⁶¹⁰. Bu teori de Savigny, Salmond ve Dicey tarafından savunulmuştur.

Üçüncü teori, özel amaç birliği teorisidir (Zweckvermögen) ve Alois Ritter von Brinz tarafından savunulmuştur. Bu anlayışa göre, ancak belli mallar belli bir amaç için bir araya getirildiğinde tüzel kişilik meydana gelir. Tüzel kişiliğin malları belli amaçlara özgülenmelidir ve hukuken de bu amaçla bağlı olmalıdır. Bir başka ifade ile tüzel kişi belli bir malın belli bir amaca özgülenmesi anlamına gelmektedir. Bu teori yalnızca gerçek kişilerin haklarının olabileceğini kabul eder⁶¹¹.

⁶⁰⁸ W. Friedmann, 1960, s. 512.

⁶⁰⁹ W. Friedmann, 1960, s. 512.

⁶¹⁰ E. Özsunay, 1982, s. 47-48.

⁶¹¹ W. Friedmann, 1960, s. 512.

Dördüncü teori, Jhering'in teorisidir. Bu teori de varsayım teorisine benzemektedir. Burada tüzel kişinin arkasındaki gerçek kişiler hakların süjesidir. Bir başka ifade ile, tüzel kişi hakların süjesi olamaz ancak bir tüzel kişiye bahşedilmiş haklar varsa bunlar yalnızca tüzel kişiyi meydana getiren üyelerin bireysel haklarından başka bir şey değildir⁶¹².

Beşincisi, gerçekçi ya da organik teoridir. Bu teori yukarıdaki teorilerin hepsine karşı çıkmaktadır. Sosyolojik verilere dayanılarak oluşturulmuş bu teori, kişi topluluklarının hukuki niteliği üzerinde durmaktadır. Yukarıda değinildiği gibi, özellikle Gierke ve Maitland tarafından kullanılır. Onlara göre, hukuki kişiliklerin kaynağı, bu tüzel kişilerin kendi varlığıdır. Bir başka ifade ile, tüzel kişilik kanun koyucunun bir eseri değildir; kanun koyucu zaten bu var olan tüzel kişiliği tanımaktadır. Tüzel kişi bir gerçek birleşmiş-kışidir (reale Verbandsperson). Kişiliğini devletin tanımına borçlu değildir. Tüzel kişilik, varsayımsal bir hukuki yaratım da değildir; kişiliğini, üyelerinden ya da yararlanıcıları gibi arkasındaki kişilerden almamaktadır⁶¹³.

Altıncı teori, Hauriou'nun kurum teorisidir. Hauriou, kolektif bilinç ve irade üzerinde durarak, sosyal bir organizasyonun, belli bir amacı yerine getirmek için bir araya gelmiş ve bireylerin keyfi iradesinin ötesinde, bilinçli bir iradeye ulaştıklarında oluştuğundan söz etmiştir. Buna göre tüzel kişilik, insanların bir araya gelmesini sağlayan bir birliktir ancak söz konusu bir araya gelme ancak belli bir yoğunlaşma ve bilinçli amaç ve irade söz konusu olduğunda ortaya çıkmış

⁶¹² W. Friedmann, 1960, s. 512.

⁶¹³ W. Friedmann, 1960, s. 512; E. Özsunay, 1982, s. 48.

olmaktadır. Bu açıdan tüzel kişilik Hauriou'da, sosyal ve gerçek bir varlıktır. Organları vardır ve diğer bütün varlıklar gibi doğar, büyür, gelişir ve ölür⁶¹⁴.

Yukarıda bahsedilen teorilere bakıldığında aslında bunların birer hukuki sorunu çözmek ya da açıklamak üzere oluşturulmadıklarını, buna karşılık siyasi niteliklerinin ağır bastığı görülecektir. Örneğin varsayım teorisinin bir ileriki aşaması olan devlet tarafından tanınan imtiyaz teorisinin, devleti güçlendirmek amacıyla olduğu anlaşılabilir. Bu teoride tüzel kişilik yalnızca devlet tarafından tanınacak bir imtiyaz olduğuna göre, devlet en üstün tüzel kişilik olarak kendisini “birey” ile eş konuma getirmiş olmaktadır; devletin tüzel kişiliği en üsttedir ve sorgulanamaz. Söz konusu teori Fransız Devrimi sırasında, kilise mallarının kamulaştırılmasının bir dayanağı olarak kullanılmıştı. Bununla birlikte günümüzde de, dernek, birlik veya vakıf kurma özgürlüğünün siyasi diktatörlüklerce yasaklanması da yine bu teoriye dayanmaktadır. Sonuç olarak bu teori, sınırsız devlet egemenliğinin savunulduğu her durumda yardımcı olacaktır. Gierke'nin savunduğu gerçeklik teorisinin zayıf noktası da tüzel kişilerin gerçekliği ile devletin yasama alanındaki üstünlüğünün bağdaştırılmaya çalışılması olmuştur. Bir başka ifade ile, tüzel kişiler devletin tanınmasına bağlı olarak oluşmazlar ancak nihayetinde devlet kendisi de bir tüzel kişidir ve egemenlik alanında yer alan bütün diğer tüzel kişilerden üstündür⁶¹⁵. Amaç birliği teorisi de, kamu hukuku alanında mal birliğine dayanan kamu kurumlarının ve özel hukuk alanında vakıfların tüzel kişilik olarak tanındığı sistemlerle ilişkilidir. Örneğin, bu teoriye göre tüzel kişilik bir grup insan yerine bir grup mal nedeniyle

⁶¹⁴ S. S. Onar, Cilt 1, 1960, s. 142-143; Onar burada Osmanlı Devleti'nden bir örnek de vermektedir. Buna göre, Sultan İbrahim Paşa zamanında, bütün devlet gücünün bu deli padişahın etrafında toplanmış olması ve yönetimdeki kişilerin keyfi davranışları sonucu halkı koruyacak bir teşkilat ve bir fikir etrafında güç birliği bulunmadığı için, bu devirde idarenin bir kurum olduğundan söz edilemeyecektir; Hauriou'nun kurum teorisi daha önce kurum kavramına ilişkin açıklamalarda yer almıştır.

⁶¹⁵ W. Friedmann, 1960, s. 513.

oluşturulmuştur ve söz konusu mallar da belli ve kalıcı bir amaca özgülenmiş olmalıdır. Bu teori de, *Rockefeller Foundation* ya da *Carnegie Endowment* gibi tüzel kişilikleri açıklamaktadır; öte yandan Hauriou'nun mitleşmiş ve bireyi yutan kurum teorisi ile de ilgilidir. Hauriou'nun kurum teorisi ise, kurumları eylemin cisimleşmiş hali olarak tanımlar ve kurumu bireysel yüce bir amacın aracı haline getirir. Aslında görünüşte devlet despotizmine karşı olan Hauriou ve onun gibi Gierke'nin söz konusu kolektivist görüşleri bir açıdan eleştirilebilir. Her iki düşünürde de bireysel gücün yüceltilmesi adına kolektife adanması söz konusudur ki, bu da bir çeşit devlet despotizmi olarak nitelenebilir⁶¹⁶. Sonuç olarak, tüzel kişilik, herhangi bir ortak sosyal ya da siyasi bir paydada bir araya gelmeyen, çok çeşitli kümeleşmelere, kurumlara ve işlemlere uygulanan bir hukuki araç olmuştur; çünkü tüzel kişiliğe ilişkin teorilere bakıldığında onların her birinin aslında farklı farklı tüzel kişiler için düşünülmüş olduklarını görülmektedir. Örneğin kimi teoriler vakıflar, dernekler için, kimi teoriler devleti temel alarak diğer kurumlar için, vb.⁶¹⁷.

1.6.3.2. Kamu Hukuku Tüzel Kişisi Kavramı

Tüzel kişilik kavramı⁶¹⁸ hem hukuk tarihi açısından, hem de teorik açıdan tartışmalı bir kavram olmuştur⁶¹⁹. Ancak hukuk düzeni gerçek kişilerin yanında

⁶¹⁶ W. Friedmann, 1960, s. 513; Hauriou'nun kurum teorisi hakkında bkz. s. 191-193; söz konusu teorilerin irdelenmesi ve tüzel kişinin ne olduğuna ilişkin sorun aslında "tüzel kişinin peçesinin delinmesi ve gerçek kişilerin amaçlarına bakılması" konusu ile ilgili olarak birer çözüm sunabilir. Ancak bu konu apayrı bir hukuk alanına ilişkin olarak özel hukuk tüzel kişileri ve özellikle şirketlere yönelik bir tartışmadır.

⁶¹⁷ W. Friedmann, 1960, s. 527.

⁶¹⁸ Tüzel kişilik kavramının karşılığında, hükmi şahıslar, hukuki şahıslar, manevi şahıslar gibi terimler kullanılmıştır. Kavram hukuk doktrinine "juristische Person" olarak Alman hukukundan girmiştir. E. Özsunay, **Medeni Hukukumuzda Tüzel Kişiler, Tüzel Kişilerin Genel Teorisi / Dernekler / Vakıflar**, 5. baskı, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No:549, 1982, s. 4.

belirli sebeplerle tüzel kişilik kavramını da kabul etmiştir. Kişi kavramının hukuk düzeninde önemli olmasının nedeni, kişilik kavramının, hak sahipliği ile ilişkili olmasıdır. Örneğin Roma hukukunun ilk dönemlerinde hak sahibi olmayanlar, hukuk düzeni tarafından köle olarak adlandırılmıştır ve bu kişilerin hak sahipliği yoktur. Bir başka ifade ile Roma hukukunun ilk zamanlarında her insan hukuki anlamda “kişi” sayılmamıştır⁶²⁰. Öte yandan gerçek kişiler dışında bazen bazı kişi topluluklarına da hukuk düzeni tarafından hak sahipliği tanınır. Hukuk düzeni, ortak çıkarları korumak ve ortak gereksinimleri karşılamak gibi toplumsal nedenlerle, insanların belirli ortak amaçlar etrafında toplanması veya belirli malları belirli amaçlara özgülemesi sonucu oluşan mal ya da kişi topluluklarına ayrı birer kişilik tanımaktadır. Bunlara tüzel kişilik adı verilmektedir. Bu şekildeki oluşmuş tüzel kişilerin ayrı birer iradeleri vardır ve tüzel kişiler de haklar ve borçlar edinebilir, hak ve borç doğurucu işlem ve eylemlerde bulunabilirler⁶²¹. Tüzel kişiler, toplumsal yaşamın beraberinde getirdiği çeşitli gereksinimleri karşılayabilmek için bireylerin tek başına yetersiz kalmaları sonucu tarih içerisinde oluşmaya başlamıştır. Büyük amaçların gerçekleştirilmesi, belli düşünce akımlarının örgütlenebilmesi, sosyal yardımın sağlanması, bilim ve sanatın ilerlemesi, insanların bir araya gelerek, bilgilerini, çabalarını sürekli bir şekilde birleştirmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu doğrultuda tüzel kişinin herşeyden

⁶¹⁹ Tüzel kişilik kavramındaki “kişi” sözcüğünün özellikle sadece beşeri varlıklar için kullanılabileceği, diğer varlıkların, örneğin devlet, komün, ticaret ortaklığı, sendika gibi toplulukların ancak beşeri kişilere benzetilmek suretiyle kişi olarak kabul edildikleri savunulmaktadır. Tüzel kişiliğe ilişkin temel tartışma eksenini, tüzel kişilerin yalnızca birer varsayımdan ibaret olduğunu kabul edenler ile, tüzel kişilerin hukukun tanınmasına gerek kalmadan kendiliğinden var olan birer gerçeklik olduklarının savunular arasında gerçekleşmiştir. Söz konusu tartışmalar için bkz. M. Waline, “Törel Kişilik Kuramı”, (Çeviren: Hamide Uzbarık), **AÜHFD**, 1944, C.2, S.2-3, s. 306-322.

⁶²⁰ Ö. Karadeniz-Çelebican, **Roma Hukuku**, 6. baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1997, s. 124,135.

⁶²¹ A. Zevkliler, B. M. Acabey, K. E. Gökyayla, **Medeni Hukuk-Giriş, Başlangıç Hükümleri-Kişiler Hukuku-Aile Hukuku**, 5. baskı, Ankara, SavaşYayıncılık, 1997, s. 577-578; İ. H.Özay, 2004, s. 119-120.

önce bir *amaç birliği* olduğu söylenebilecektir⁶²². Tüzel kişilerin yararlarının ve sakıncalarının olduğu da tartışılmaktadır. Tüzel kişiler, bireylerin dağınık güçlerini birleştirerek, bireyler üstü büyük amaçları gerçekleştirebilmek, bireylerin toplumsal yaşam içerisindeki ve grup çıkarlarını korumak ve sağlık, sosyal yardım, eğitim gibi bazı kamu hizmetlerini üstlenerek devlete yardımcı olmak açısından son derece yararlı sonuçları olmasına karşılık; tüzel kişiler bazı tehlikeleri de içinde barındırabilirler. Örneğin, çok fazla güçlenerek, kamu düzeni veya kişiler bakımından tehlikeler yaratmaları, toplu eylemler nedeniyle bireyin sorumluluk duygusunun ortadan kalkması, bireylerin büyük birlikler içinde bağımsızlık ve sorumluluklarını yitirmeleri ve robota dönüşmeleri gibi olumsuz sonuçlar doğurabilir⁶²³.

Tüzel kişiler yapılarına göre ve bağlı oldukları hukuk kurallarına göre sınıflandırılır. Yapılarına göre tüzel kişiler kişi birliği (Corporation, Körperschaft) ve mal birliği (Anstalt) olmak üzere ikiye ayrılır.

Kişi birlikleri, ortak bir amaca ulaşmak için bir araya gelmiş insanlardan oluşan topluluklardır. Kişi birliklerinde tüzel kişinin üyeleri ya da ortakları, tüzel kişinin yapısının bir parçasını oluşturmaktadırlar. Sendikalar, dernekler, şirketler, siyasi partiler ve üniversiteler⁶²⁴ bu türdendir. Mal birlikleri ise, belirli bir amaca özgülümlenmiş mal topluluğundan oluşur. Mal sahibi malları belirli bir amaca özgülümlendikten sonra, mal topluluğu, irade sahibinin kişiliğinden bağımsız bir kişiliğe kavuşur. Bu türden tüzel kişilerde üyelik ve ortaklık söz konusu değildir. Yararlananlar ya da kullanıcılar söz konusudur. Örneğin vakıflar, kamu iktisadi

⁶²² E. Özsunay, 1982, s. 3.

⁶²³ E. Özsunay, 1982, s. 5-6.

⁶²⁴ Üniversiteler kamu kurumu olmalarına karşılık genel kabule göre birer kişi topluluğudur. Ancak öğretilerde Kemal Gözler üniversiteleri mal topluluğu başlığında örnek olarak göstermiştir. Bkz. K. Gözler, 2005, s. 79-80, 90-91.

teşebbüsü⁶²⁵ gibi kuruluşlar mal topluluklarına örnektir⁶²⁶. Tabii oldukları hukuk kurallarına göre tüzel kişiler, özel hukuk tüzel kişileri ve kamu hukuku tüzel kişileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Kamu hukuku tüzel kişileri kamu idareleri ve kamu kurumları olarak ikiye ayrılırken, özel hukuk tüzel kişileri de bir kar amacı güden (şirketler, vb.) ve kar amacı gütmeyenler (dernekler, vb.) olarak ikiye ayrılır.

Kamu hukuku ve özel hukuk tüzel kişileri arasında kuruluş, çalışma ve sona ermeleri açısından farklar bulunmaktadır. Özel hukuk tüzel kişileri, gerçek kişilerin serbest iradesine bağlı olarak kurulurken, kamu hukuku tüzel kişileri kanun ya da kanunun verdiği bir yetkiye dayanılarak nihayetinde devlet tarafından kurulur. Özel hukuk tüzel kişileri birbirleri ile eşit konumdayken, kamu hukuku tüzel kişileri, kamu hukukuna tabi oldukları için ve kamu gücü ölçütü nedeniyle, özel hukuk tüzel kişilerinden ve gerçek kişilerden daha üstün konumdadırlar. Özel hukuk tüzel kişileri özel bir yararı gerçekleştirmek için çeşitli amaçlar ile kurulabilirken, kamu hukuku tüzel kişileri kamu yararını gerçekleştirmek için kurulur ve faaliyette bulunurlar⁶²⁷.

Tüzel kişiliğe ilişkin genel açıklamaların ardından kamu hukuku tüzel kişilerini ayrıca açıklamak gerekmektedir. Kamu hukuku tüzel kişileri öncelikle merkezden yönetim ve yerinden yönetim tüzel kişileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Merkezden yönetim kamu hukuku tüzel kişisi devlettir. Devlet, siyasi ve sosyal bir varlık olduğu kadar, bir tüzel kişidir ve egemenliği sayesinde kendi görev ve yetki alanını Anayasa ile belirlemektedir. Ancak diğer kamu tüzel kişilerinin görev ve yetki alanı devlet tarafından belirlenmekte ve devletin bu kurumları üzerinde sürekli bir denetim yetkisi bulunmaktadır. Devlet idari açıdan bakanlıklar biçiminde

⁶²⁵ İktisadi devlet teşekkülü ya da kamu iktisadi kuruluşlarının özel hukuk tüzel kişisi mi, kamu hukuku tüzel kişisi mi ya da karma nitelikte mi oldukları yönünde tartışmalar mevcuttur. Tartışmalar için bkz. E. Özsunay, 1982, s. 38-40.

⁶²⁶ A. Zevkliler, B. M. Acabey, K. E. Gökyayla, 1997, s. 584.

⁶²⁷ K. Gözler, 2005, s. 80; E. Özsunay, 1982, s. 32-44.

örgütlenmişse de, bakanlıkların devlet tüzel kişiliğinden ayrı birer tüzel kişilikleri bulunmamaktadır⁶²⁸. Yerinden yönetim kamu hukuku tüzel kişileri ise, il özel idareleri, belediyeler ve köyler olmak üzere yer yönünden olanlar, üniversiteler, TRT, SSK, Barolar, KİT'ler gibi hizmet yönünden olanlar şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Bununla birlikte kamu hukuku tüzel kişiliği, kişi topluluğu ve mal topluluğu olmalarına göre de ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan kamu idareleri, belli bir coğrafi bölgede oturan kişilere tüzel kişilik tanınması sonucu oluşmuştur. Bir başka ifade ile kamu idarelerinde insanlar belli bir amaç etrafında bir araya gelmişlerdir ve bu amaç da söz konusu bölgede oturan insanların ortak gereksinimlerinin karşılanması amacıyla. Kamu kurumları ise, belli bir mal varlığının, belli bir hizmetin yürütülmesi için tahsis edilmesi ve tüzel kişilik kazanması ile oluşurlar⁶²⁹. Bu görüşe göre kamu kurumlarından olan üniversiteler birer mal topluluğudur. Böylece, öğretim üyeleri, üniversitenin personeli, öğrenciler ise ondan yararlananlar ya da kullanıcılar olmaktadır. Öte yandan aynı görüşe göre, kamu kurumunun yöneticileri ve görevlileri, söz konusu kurumun unsuru değil, hizmetkarı olduklarına göre, kamu kurumlarının yöneticilerinin söz konusu kurumun personeli tarafından seçilmesi yoluyla göreve gelmeleri, mal varlığı niteliğindeki kamu kurumları açısından hukuk mantığına aykırı bir uygulamadır⁶³⁰.

Alman idare hukuku doktrinine göre de tüzel kişiler mal toplulukları (Anstalt) ve kişi toplulukları (Körperschaft) olarak ikiye ayrılmaktadır. Söz konusu ayrımın ana eksenini, bireyler ile tüzel kişilik arasındaki ilişkinin niteliğine göre belirlenmektedir. Buna göre, kişi topluluklarında, bireyler söz konusu tüzel kişinin üyeleri konumunda (Mitglieder), bir başka ifade ile süjesi konumundadırlar. Mal

⁶²⁸ Ş. Gözübüyük, T. Tan, 2006, s. 177.

⁶²⁹ K. Gözler, 2005, s. 90; İ. Giritli, P. Bilgen, T. Akgüner, s. 256.

⁶³⁰ K. Gözler, 2005, s. 90-91.

topluluklarında ise bireyler tüzel kişilikten yararlananlar ya da kullanıcılar (Benutzer) konumunda olarak objesidirler. Kısaca belirleyici unsur üyelik kavramıdır⁶³¹.

İlk bölümde kısaca değinilen, **üniversitelerin birer kişi birliği mi, yoksa mal birliği mi** olduğu sorusunun yanıtını burada irdelemek gerekmektedir.

Üniversitelerin birer kamu kurumu oldukları şüphe götürmemekle birlikte, bunların tıpkı diğer kamu kurumları gibi birer mal birliği olduğunu söylemek kolay değildir. Çünkü üniversite her ne kadar bir kamu kurumu olsa da, onun diğer kamu kurumlarından ayrı bir niteliği bulunmaktadır. Bu nitelik üniversitenin, devletin bilim merkezi olması dolayısıyla sahip olduğu ayrıcalıklı konumudur⁶³². Bir başka ifade ile üniversitede gerçekleştirilen hizmet bilimsel bir hizmet olarak, sınırlı görülse de, bu hizmetin nihai amacı, yalnızca ondan yararlananlara değil, tüm topluma yöneliktir. Bu nihai kamusal ve ideal amaç, üniversite kurumunun salt teknik idare hukuku çatısı altında irdelenmesi ile birlikte göz ardı edilmiş olmakta ve üniversitede okuyan öğrencileri birer kullanıcı konumuna indirgeyerek, üniversitenin ileride fikirsel anlamda bir işletmeye dönüşmesi tehlikesini ortaya çıkartmakta ve onun kamusal yönünün dışlanması sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle yukarıdaki, üniversitenin bir mal topluluğu olduğu görüşüne katılmak mümkün değildir. Üniversite öğretim elemanları bir bütün olarak ve öğrenciler üniversitenin üyeleri konumunda ve onun süjesidir. Bu nedenle üniversiteler, kamu kurumu olmalarına karşılık birer kişi birliğidir⁶³³. Alman doktrininde de, üniversitenin bir kişi birliği olduğu kabul edilmektedir. Bunun gerekçesi ise bilim ve sanat özgürlüğüne dayanmaktadır. Almanya’da, bilim ve sanat

⁶³¹ W. Nitsch, 1965, s. 236-237.

⁶³² W. Thieme, **Grundprobleme des Hochschulrechts**, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1978, s. 25.

⁶³³ Aynı yönde bkz. S. S. Onar, 1960, s. 752; İ. Giritli, P. Bilgen, T. Akgüner, **İdare Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul 2001, s. 256-257.

özgürlüğünün kurumsal garantisi üniversitenin varlığına; üniversite özerkliğinin gerekçesi ise, bilim ve sanat özgürlüğüne dayanmaktadır. Şöyle ki, kişilerin temel haklarından olan bilim ve sanat özgürlüğünün tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için, bireylerin söz konusu faaliyetleri gerçekleştirebilecekleri donanıma ve örgüte sahip, kurumsal bir yapıya ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu da bir üniversitedir. Dolayısıyla üniversiteyi meydana getiren, söz konusu bilimsel ve sanatsal faaliyetleri gerçekleştirecek kişiler olarak hem öğrenciler hem de akademik camianın üyeleri –ki bir doçent ya da profesör üniversite olmadan söz konusu unvanlara sahip olamaz ve görevlerini yerine getirmez- üniversiteyi meydana getiren kişilerdir. Hukuk tekniği açısından da, bilim ve sanat özgürlüğünün kurumsal garantisi üniversite olduğuna göre, öğrenciler ve akademik elemanlar böylesine bir kurumun ancak üyesi (süjesi) konumunda olabilirler⁶³⁴. Üyelerden oluşan bilimsel topluluğun özerkliği ve kendini yönetecek organlarını kendilerinin seçebilmesi gerekliliği de bu şekilde bir temele dayanmış olmaktadır. Bir üniversitenin özerk olmasında, hem öğrencilerin hem de akademik elemanların menfaatleri bulunmaktadır.

Üniversitelerin birer kişi birliği mi yoksa mal birliği mi olduğu hususundaki tartışmaları sonlandırmadan önce, dünyadaki baskın yükseköğretim sistemlerinin konuya ilişkin özelliklerine kısaca değinmek gerekmektedir. Çünkü söz konusu sistemler üniversitelerin örgütlenme biçimleri ve devlet yönetimi ile ilişkilerine göre çeşitlenmektedir. Bu açıdan özellikle ilk İngiliz üniversiteleri⁶³⁵, birer meslek örgütü (lonca) özelliğine sahip, kendi içlerinde kapalı olarak, devlet

⁶³⁴ W. Nitsch, 1965, s. 238-239; öte yandan Almanya’da yer alan tüm üniversiteler kendilerini “kamu hukuku tüzel kişisi olarak birer kişi birliği olarak” tanımlamaktadırlar (Körperschaft des öffentlichen Recht). Bununla birlikte Alman Yükseköğretim Çerçeve Yasası’nın (Hochschulrahmengesetz) 58. maddesi de üniversitelerin kural olarak, kamu hukuku tüzel kişisi olarak birer kişi birliği olduğunu hükme bağlamış ancak başka türden üniversitelerin de kurulabileceğini belirtmiştir.

⁶³⁵ Anonim ortaklıklarca kurulan Londra Üniversitesi, bir sanayici olan Owens tarafından kurulan Manchester Üniversitesi, Mason tarafından kurulan Birmingham Üniversitesi gibi; bkz. A. Ü. Azrak, “Devlet ve Üniversite”, **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi**, 1988, S.3, Yıl:9, s. 25.

tarafından değil, vakıflar ya da özel kişiler tarafından kurulmuştur. Bu tip lonca tipi (ya da yukarıda bahsedildiği şekilde kişi birliği olan) üniversitelerde öğretim üyeleri, yükseköğretim hizmetinin birer aracı değil, akademik mesleğin mensupları ve bu sıfatla üniversite kuruluşunun üyeleridir⁶³⁶. İkinci tür üniversiteler klasik kamu kurumu niteliğindeki üniversitelerdir. Bunlara en iyi örnek Fransız ve İsviçre üniversiteleridir. Özellikle Fransız üniversiteleri devlet yönetimine oldukça yakın, klasik kamu kurumu tipindedir. Burada ise hakim olan düşünce, belli bir yönetim altında, personele, yararlanıcılara, bilim ve öğretim amacı ile özgülünen bir mal varlığının söz konusu olmasıdır⁶³⁷. Ancak buradaki durum Fransa'nın idare hukuku geleneği ve doktrini ile de örtüşmektedir. Üçüncü tip üniversiteler karma tür denilen ve hem klasik kamu kurumlarının özelliklerini, hem de kişi birliklerinin özelliklerini taşıyan Almanya, Avusturya, Danimarka, İsveç, Norveç gibi İskandinav üniversiteleridir. Burada göze çarpan husus bu üniversitelerin hem Eğitim (ya da Bilim veya Kültür) Bakanlığı'nın vesayeti altında tutulması, hem de birer meslek örgütü gibi, kendi akademik ve idari organlarını seçim yolu ile serbestçe oluşturabilmeleri, öğretim üyelerini kendilerinin seçebilmesi, akademik unvan verebilmeleri, öğrenci kontenjanlarını ve öğretim programlarını kendilerinin belirleyebilmesidir. Son tip ise Amerika Birleşik Devletleri'nde yaygın olan meslekten olmayanların yönetimi altındaki üniversite modelidir. Bu üniversite modeli de aslında kişi birliği şeklinde örgütlenmiştir ancak üniversite yönetimi mütevelli heyeti ile yönetilmektedir ve bu heyetteki kişiler çoğunlukla akademiden olmamaktadır⁶³⁸.

⁶³⁶ A. Ü. Azrak, 1988, s. 25.

⁶³⁷ A. Ü. Azrak, 1988, s. 26.

⁶³⁸ A. Ü. Azrak, 1988, s. 28-30.

Sonuç olarak, kamu hukuku tüzel kişileri de özel hukuk tüzel kişileri gibi belli türlere ayrılabilir. Hatta yukarıda kamu idarelerinin birer kişi topluluğu, kamu kurumlarının da birer mal topluluğu olduğundan söz edilmiş ve üniversitelerin birer kişi birliği olduğu belirtilmiştir. Öte yandan özel hukuk tüzel kişileri kendi içerisinde kar amacı güden ve gütmeyen olarak da ikiye ayrılmaktadır. Ancak bu şekildeki ayrımlar kamu hukuku tüzel kişilerine kolaylıkla uygulanamaz. Çünkü, kamu hukuku tüzel kişileri her ne kadar üniversiteler gibi kişi birliği ya da Kamu İktisadi Teşebbüsleri gibi mal topluluğu olsalar da, aynı zamanda bir etkinliğe özgülenmiş mal varlığı ve personele de sahip olduklarından, kişi birliği/mal birliği şeklinde bir ayırım her kurum için net olarak belirlenemez. Buna ek olarak kamu hukuku tüzel kişilerinin etkinlik amaçları hiçbir zaman salt olarak ekonomik anlamda kazanç ve kar elde etmek olamaz. Kamu hukuku tüzel kişileri nihai amaç olarak kamu yararını gerçekleştirmekten başka bir amaç güdemezler⁶³⁹.

Kamu hukuku tüzel kişiliği yaygın olarak Anayasa ya da yasa ile belirlenmektedir. Bir başka ifade ile bir Anayasa ya da yasa, bir tüzel kişiyi kamu hukuku tüzel kişisi olarak nitelemiş olabilir. Örneğin 1982 Anayasası'nın 130. maddesinde üniversitelerin kamu tüzel kişiliğine sahip birer kurum oldukları açıkça düzenlenmiştir. Buna paralel Alman Yükseköğretim Çerçeve Yasası'nın 58. maddesinde de üniversitelerin kural olarak birer kamu hukuku tüzel kişisi oldukları hükme bağlanmıştır. Böyle bir düzenlemenin olmadığı durumlarda kanun açıkça idareye yetki vermiş olabilir. Ancak nihai olarak kamu hukuku tüzel kişiliği mutlaka devlet tarafından yasayla ya da yasanın verdiği yetkiye dayanılarak bir idari işlemle kurulur⁶⁴⁰. Kamu hukuku tüzel kişileri de tıpkı özel hukuk tüzel kişileri gibi belli bir

⁶³⁹ İ. H. Özay, 2004, s. 124.

⁶⁴⁰ İ. H. Özay, 2004, s. 119; M. Günday, 2003, s. 67-68.

tarihi evrimden geçmişlerdir. Mülk devlet aşamasında, egemen, devlet ile özdeşleştirilmiş ve tüm kurum onun kişisel malı sayılmıştır. Daha sonra uygar toplumlarda hukuk devleti aşamasına geçildiğinde ise, gerçek kişiler devlet başkanı dahi olsa, ancak yetkilisi oldukları kamusal kuruluşların görevlisi niteliği ile hareket edebilmişlerdir. Çağdaş idare hukukunda, hak sahipleri yalnızca tüzel kişilerdir. Bir başka ifade ile, idarenin tüm etkinlikleri ya onu oluşturan tüzel kişilerden birisinin görevleri arasında yer alır ya da faaliyetin kendisi bir tüzel kişilik olarak ortaya çıkmaktadır. Kamu hukuku tüzel kişilerinde gerçek kişiler ancak tüzel kişinin organları, yetkilileri veya etkinliklerinin aracı konumundadırlar. İdare örgütü içerisinde yapısal olarak tüzel kişiliğe sahip olmayan kuruluşlar bulunsa bile, bunlar da ya bir başka kamu tüzel kişiliğine bağlıdır ya da onunla ilgilendirilmiştir⁶⁴¹.

Kamu tüzel kişileri kamu gücünden kaynaklanan ayrıcalıkla donatılmıştır ancak bununla birlikte daha sıkı bir denetime tabi tutulmuşlardır. Bu nedenle kamu hukuku tüzel kişiliklerinin özerklikleri daha sınırlıdır. Devlet ile aralarında bir vesayet ilişkisi bulunmaktadır ve mal varlıklarına ilişkin hesaplar ya doğrudan Sayıştay tarafından ya da diğer bazı devlet organları tarafından denetlenmektedir⁶⁴².

Kamu hukuku tüzel kişilerinin kendi içerisinde kamu idareleri ve kamu kurumları şeklinde ayrıldığı yukarıda belirtilmişti. Kamu idareleri, devlet ve yerel yönetimlerdir (il, belediye, köy); kamu kurumları ise belli bir ya da birkaç konuda etkinlikte bulunmak için kurulmuştur. Kamu hukuku tüzel kişilerinin mal ve gelirlerinin statüsü ile personelinin statüsü de kamu hukukuna göre belirlenmektedir. Bu doğrultuda mallar kamu malı, gelirler kamu gelirleri, personeli ise bazı durumlar saklı kalmak koşulu ile kamu personeli olmaktadır.

İ. H. Özay, 2004, s. 120-121; M. Günday, 2003, s. 68-69.

⁶⁴² İ. H. Özay, 2004, s. 124.

Türkiye’de üniversiteler birer kanunla kurulur ve kamu tüzel kişilikleri de Anayasa ile öngörülmüştür. Bu doğrultuda Anayasa Mahkemesi vakıflar tarafından kurulacak üniversitelerin de aynı şekilde bir yasa ile kurulması ve kamu tüzel kişiliğine sahip olmaları gerektiğini belirtmiştir⁶⁴³. Ancak yine de vakıf üniversiteleri ve onların malları, personeli açısından tartışmalı hususlar bulunmaktadır. Hatta 1982 Anayasası 130. maddesinde vakıflar tarafından kurulacak üniversitelerin, devlet üniversitelerinden ayrı olarak mali ve idari özerkliğe sahip olacağını düzenlemiştir. Danıştay Birinci Dairesi’nin de, vakıf üniversitelerine ait yapıların 3914 sayılı İmar Kanunu açısından “resmi bina” sayılıp sayılmayacağına ilişkin bir danışma kararı bulunmaktadır. Bu kararda Danıştay, resmi bina ve tesisler için imar planlarında yer ayrılması veya plan değişikliği yapılması konusunda Bayındırlık ve İskan Bakanlığı’nın yetkili kılınması nedeniyle “resmi bina ve tesisler”den ne anlaşılması gerektiğini açıklığa kavuşturmuştur. Bu doğrultuda 3194 sayılı İmar Kanunu’nda resmi bina ve tesislerin tanımının yapılmamış olması nedeniyle yürürlüğe giren ilgili yönetmeliğin⁶⁴⁴ ilgili hükmüne atıfta bulunarak, vakıf üniversitelerinin binalarının, söz konusu yönetmeliğin ilgili maddesinin kapsamına girmediği gerekçesi ile, her ne kadar vakıflar tarafından kurulan üniversiteler de birer eğitim kurumu olmalarına ve bunlara ait yapıların kamu hizmetinde kullanılacakları hakkında bir şüphe olmasa dahi, resmi bina olarak nitelendirilemeyeceğini hükme bağlamıştır⁶⁴⁵. Tanımlar başlıklı 4. maddenin 5. bendi şu şekilde idi: “*Resmi Bina: Genel, katma ve özel bütçeli idarelerle il özel idaresi, ve belediyeye veya bu kurumlarca sermayesinin*

⁶⁴³ Vakıflar tarafından kurulacak üniversitelerin kamu hukuku tüzel kişiliği hakkındaki tartışmalar için çalışmanın “Diğer Statüler” başlıklı kısmına bakınız.

⁶⁴⁴ 02.11.1985 günlü, 18916 mükerrer sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Belediye Mücavir Alan Sınırları İçinde ve Dışında Planı Bulunmayan Alanlarda Uygulanacak Yönetmelik, 4. maddenin 5. bendi.

⁶⁴⁵ Danıştay 1. D., 06.03.1996, E.996/48, K. 996/51.

yarısından fazlası karşılanan kurumlara ait olan ve bir kamu hizmeti için kullanılan binalardır.” Bu madde hükmü daha sonra şu şekilde değişmiştir: “Resmi Bina (Değişik bend: 25/07/1997 - 23060 s. R.G. Yön./1. md.): Genel, katma ve özel bütçeli idarelerle, il özel idaresi ve belediyeye veya bu kurumlarca sermayesinin yarısından fazlası karşılanan kurumlara, **kanunla veya kanunun verdiği yetki ile kurulmuş kamu tüzel kişilerine ait bina ve tesislerdir.**” Daha sonraki bir kararında da, Danıştay Altıncı Dairesi'nin çözdüğü bir uyuşmazlıkta vakıf üniversitelerinin binalarının statüsüne ilişkin şu açıklamalar yapılmıştır: “...T.C. Anayasa'sının "Yükseköğretim Kurumları" başlıklı 130. maddesinde üniversitelerin tanımı yapıldıktan sonra devlet tarafından yasayla kurulacakları belirtilmiş, yasada gösterilen usul ve esaslara göre kazanç amacına yönelik olmamak koşuluyla vakıflar tarafından da devletin gözetim ve denetimine tabi yükseköğretim kurumları kurulabileceği açıklanmış, vakıflar tarafından kurulan yükseköğretim kurumlarının mali ve idari konular dışındaki akademik çalışmaları, öğretim elemanlarının sağlanması ve güvenlik yönlerinden devlet eliyle kurulan yükseköğretim kurumları için Anayasa'da belirtilen hükümlere tabi bulunduğu kuralları yer almıştır.

Anayasa'nın metni açıklanan bu maddesi ile getirilen düzenlemede ister devlet eliyle kurulsun ister vakıflar tarafından kurulsun üniversitelerin akademik çalışmaları, öğretim elemanlarının sağlanması ve güvenlik yönlerinden hiçbir ayırım yapılmamış veya farklı ölçütler getirilmemiştir.

Bu açıklamalar çerçevesinde vakıflarca kurulan üniversitelerin kamu hizmeti yaptığı ve bu hizmeti gerçekleştirdiği yapılarının da resmi bina olduğunda kuşku yoktur. Dolayısıyla dava konusu yönetmeliklerle getirilen düzenleme sadece

vakıf üniversitelerini kapsama almak amacıyla yapılmış olsa bile hukuka ve kamu yararına aykırılık söz konusu edilemez.”⁶⁴⁶

Vakıf üniversitelerinin personelinin statüsüne ilişkin bir uyuşmazlıkta Danıştay Sekizinci Dairesi, söz konusu üniversitede profesör olarak görev yapan bir kişinin iş akdinin feshine ilişkin işlemin iptali istemiyle açılacak davada görevli yargı kolunun idari dava olduğu yönünde karar vermiştir.

“...Kanunla kurulma ve kamu tüzel kişiliğine sahip olmanın yanı sıra ‘Bilimsel Özerklik’ de Devlet üniversitelerinin yanı sıra vakıf üniversitelerinin de tabi olduğu Anayasal ilkelerden birisidir. Üniversitelerde bilimsel özerklik ilkesi benimsenirken güdülen amaç, yükseköğretimin çeşitli siyasal çevre ve baskı grupları ile düşünce kümelerinin etkisinin dışında tutarak, bilimsel amaç, hedefler ve gereksinimlerine bağlı olmalarını sağlamaktır. Bu nedenle de, bilimsel faaliyetin asli unsurları olan yükseköğretim elemanlarının, görevleri, unvanları, atama, yükselme ve emeklilikleri gibi özlük haklarının kanunla düzenleneceği konusunda anayasal teminat altına alınmıştır.

Kamu tüzel kişiliğine ve ayrıcalıklı kamu gücüne sahip olan davalı vakıf üniversitesinin, kamu hizmeti görmek amacıyla, davacı öğretim üyesi ile aralarında yaptığı sözleşme, kamu hukukuna tabi idari hizmet sözleşmesi niteliğindedir. Aksi düşünce, hem ‘Bilimsel Özerkliğin’ sağlanması yolundaki Anayasal hedefe, hem de öğretim elemanlarının ‘güvenliği’ konusunun, 2547 sayılı Yükseköğretim Yasasına tabi olduğu yolundaki anılan yasal düzenlemelere aykırı düşecektir.”⁶⁴⁷

⁶⁴⁶ Danıştay 6. D., 07.12.1999, E. 1998/2972, K. 1999/6209.

⁶⁴⁷ Danıştay 8. D., 04.02.2003, E. 2002/5557, K. 2003/561.

Görüldüğü gibi kamu hukuku tüzel kişiliği beraberinde özel hukuk tüzel kişiliğinden farklı hukuki sonuçlar⁶⁴⁸ doğurmaktadır ve bu nedenle bir kurumun kamu hukuku tüzel kişiliği niteliğinin vurgulanması önem arz etmektedir. Kamu tüzel kişilerinin amaçları, faaliyet alanları, kamusal yetki ve ayrıcalıklar ile donatılmış olmaları, personelleri ve mallarına ilişkin konular ve bunların uygulamada ortaya çıkarttığı birçok farklı durum bulunmaktadır. Ayrıcalıklı yetkiler beraberinde daha fazla denetim ve kamu kavramı ile ilişkilendirilmiş olmak da daha çok sorumluluk gerektirmektedir. Nitekim, üniversitelerin nihayetinde birer kamu tüzel kişisi oldukları ve bu nedenle toplum karşısında mutlak bir özerklikten yararlanamayacakları her ülkede vurgulanmaktadır. Kamu hukuku tüzel kişiliğinin bir türü olan kamu kurumlarını da ayrıca incelemek gerekmektedir. Çünkü üniversiteler bu alana dahil olmaktadır.

Kamu kurumlarının özerk olması, onların devlet tüzel kişiliğinin iradesinden ayrı bir iradeye sahip olmaları anlamına gelir. Böylece, kamu kurumları da devlet gibi hukuki işlemler yapabilirler veya devlete karşı hak iddia edip, borç altına girebilirler. Özellikle kamu kurumları, yerinden yönetim ilkesinin belli bir hizmet esasına dayalı olarak uygulanmasına yönelik kurulmuş kurumlar olduğu için, kamu kurumlarının genel anlamda yetkileri konuları ile sınırlıdır. Bir başka ifade ile kamu kurumları hangi amaçla kurulmuşlarsa o konuda faaliyet gösterebilirler⁶⁴⁹. Ancak kamu kurumlarının devlet iradesinden ayrı bir iradeye sahip olmaları, onların sınırsız bir serbestiye sahip olmaları anlamına gelmemektedir. Kamu kurumları bir kamu idaresinin (devlet ya da mahalli idareler) belli bir hizmet alanında faaliyet gösteren birer uzantısı olduğu için bir kamu idaresine vesayet bağı ile bağlıdır.

⁶⁴⁸ Kamu tüzel kişiliğine sahip olmanın mutlak ve nisbi sonuçları hakkında bkz. K. Gözler, 2005, s. 92-93.

⁶⁴⁹ K. Gözler, 2005, s. 83.

Kurumlar arasında yalnızca vesayet bağının derecesi değişiklik gösterebilir. Söz konusu vesayet denetimi de onların özerkliğini zedelemeyiz. Çünkü vesayet yetkisi aslında istisnai ve yasalarda açıkça gösterilen durumlarda kullanılabilir ve kamu kurumunun iradesini ortadan kaldıracak nitelikte olmayan bir idari denetimdir.

Kamu kurumlarının özerk olmaları, onların kendi organlarıncaya yönetilmeleri anlamına gelmektedir. Devlet tüzel kişiliğinden ayrı bir tüzel kişiliğe sahip oldukları için de ayrı birer mal varlığı, personeli ve bütçesi bulunmaktadır. Özerklik ilkesi kamu kurumlarının tüzel kişilik sıfatından kaynaklanan bir ilkedir ve özerklik kamu kurumları için istisna değil kuraldır⁶⁵⁰. Kamu kurumlarının idari açıdan özerk olmaları, onların kendi karar organları aracılığıyla yönetilmeleri anlamına gelmektedir. Bir görüşe göre, yönetim kurulları üyelerini ve yöneticileri atama yetkisi kamu kurumunun bağlı olduğu kamu idaresindedir. Bunun nedeni, kamu kurumlarının seçme iradesine sahip kişilerden oluşan birer kişi topluluğu olmamaları; birer mal topluluğu olmalarıdır⁶⁵¹. Ancak üniversite özerkliği ve bir kurum olarak üniversite düşünüldüğünde, söz konusu görüş, üniversitenin kendi organlarının kendisi tarafından belirlenememesi sonucunu doğuracaktır. Bu da bir bütünlük arz etmesi gereken özerkliği zedeleyecektir. Çünkü özerklik kavramı her ne kadar idari, mali, personel, akademik özerklik olarak ayrılabilirse de, bu ayrım yalnızca bir bütünlük arz eden özerkliğin öğelerine ilişkindir. O halde, kendi yönetim organlarını ve yöneticisini, kendi üyeleri tarafından seçimle oluşturamayan bir üniversitenin, kendi iradesi ile hareket edebilen bir kurum olduğunu söylemek zorlaşacaktır. Öte yandan, kamu kurumlarının personelini kendilerinin belirleyebilmesi ya da işlerine kendilerinin sona vermesi de özerkliğin bir sonucudur.

⁶⁵⁰ K. Gözler, 2005, s. 174.

⁶⁵¹ K. Gözler, 2005, s. 175.

Örneğin, üniversitelerde olduğu gibi, üniversitelerde çalıştırılacak bir personelin asgari niteliklerinin yasama organı ya da ülkemizde olduğu gibi bir yükseköğretim üst kuruluşu tarafından belirlendiği durumlarda da, üniversite kendi personelini ek nitelik ve koşullar getirerek seçebilir durumdadır.

1.6.3.3. Kamu Hukuku Tüzel Kişilerinde Takdir Yetkisi

Türkiye’de kamu hukuku tüzel kişilerinin sahip olduğu takdir yetkisinin herhangi bir tanımı bulunmamakla beraber, hukuk devleti ilkesinin imkan verdiği ölçüde idareye takdir yetkisinin tanınması konusunda bir sorun yoktur; çünkü kamu hukuku tüzel kişileri de nihayetinde birer tüzel kişidir. Hukuk açısından asıl sorun, idareye tanınan takdir yetkisinin sınırları ve ilkelerinin ortaya konulmasında belirmektedir. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi kamu hukuku tüzel kişileri, kendilerini kuran devlet ya da diğer kamu idarelerine bağlı da olsa, özerkliğe sahiptirler ve iradeleri bulunmaktadır. Ancak burada hemen belirtmek gerekir ki, idarenin takdir yetkisi herşeyden önce kişisel istek ve arzulara göre değil, hizmetin gerektirdiği şekilde, maddi bakımdan meşru değerlendirmeye göre kullanılması gereken bir yetkidir. Hizmetin gerekleri ile sınırlı olan takdir yetkisi aslında diğer yandan, idareye, karara bağlanacak olan olayın, somut özelliklerini değerlendirebilme imkanı yarattığı için, hukuk devletinde yerine getirilmesi gereken hakkaniyet ve amaca uygunluğun da sağlanabilmesine yardımcı olmuş olur⁶⁵².

Takdir yetkisi, hukuk devleti ilkesi gereği idari yargı organlarınca sıkı bir denetime tabi tutulmaktadır. Hatta Türkiye’de, Danıştay, 1950 yılında verdiği bir

⁶⁵² V. Aral, **Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1992, s. 208.

kararla, yasama organınca yargı denetimi dışında bırakılmak istenilen idari işlemler kategorisinin dahi, “tüm devlet işlemlerinin nihai amacı kamu yararı olmalıdır” gerekçesi ile yargı denetimine açık olduğunu hükme bağlamıştır⁶⁵³. Kurumlar, takdir yetkilerini kullanırken, herşeyden önce, nesnel (objektif) ölçütler içerisinde, yasal amaca ve kamu hizmetinin gereklerine uygun bir biçimde davranmakla yükümlüdürler. Takdir yetkisinin hangi hallerde kullanılabileceği ve kamu kurumunun takdir yetkisinin sınırlarını aşıp aşmadığının nasıl tespit edileceği sorunları da tartışmalıdır⁶⁵⁴. Türk idare hukukunda, Fransız idare hukukundan etkilenildiği için, takdir yetkisinin kullanımı açısından objektivist teori⁶⁵⁵ benimsenmiştir. Yani, idare eğer kendisine mevcut yasa hükmü ile serbest hareket olanağı tanınmışsa, takdir yetkisine sahiptir. Bu görüş bağlı yetki / takdir yetkisi karşıtlığına dayanmaktadır ve takdir yetkisi, hukuk sùjeleri arasındaki hukuki ilişkilerden değil, normlar arası ilişkilerden ortaya çıkmaktadır⁶⁵⁶. Ancak yasa, idareye açıkça bir yetki tanımadıysa, üstü kapalı bir takdir yetkisi tanıdıysa, objektivist görüş sorunun çözümünde etkili olamamaktadır. Bu gibi durumlarda da, somut durumun özelliğine bakan ampirik bir yaklaşım benimsenebilmektedir⁶⁵⁷.

İdarenin takdir yetkisini kullanırken sınırının aşılıp aşılmadığının belirlenmesi ise özellikle belirsiz hukuki kavramların kullanıldığı durumlarda söz konusu olmaktadır. Örneğin kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni gibi kavramlar temel alınarak idareye takdir yetkisi tanınmış olabilir. Bu gibi durumlarda, belirsiz hukuki kavramların nesnel bir içeriğe sahip olması gerekliliği, bir başka ifade ile “tek

⁶⁵³ Danıştay D.D.G.K’nun 06.06.1950 tarihli, K. 50 / 1067; Ü. A. Azrak, “İdari Yargı Denetiminin Sınırı Olarak İdarenin Takdir Yetkisi”, **İdare Hukuku ve İlimler Dergisi**, 1985, Yıl:6, Sayı:1-3, s. 18.

⁶⁵⁴ Ü. A. Azrak, 1985, s. 20, 22.

⁶⁵⁵ Takdir yetkisinin kaynağını açıklayan teoriler bir sonraki başlık altında incelenmiştir.

⁶⁵⁶ Ü. A. Azrak, 1985, s. 23.

⁶⁵⁷ Ü. A. Azrak, 1985, s. 24; özellikle kolluk ve memur hukukunda, takdir yetkisine ilişkin olarak somut olaya göre çok farklı yargı kararları verildiği görülmektedir.

doğru karar teorisi” uygulanabilir. Bu teoriye göre, belirsiz hukuki bir kavramın anlamı açısından tek bir çözüm kabul edilmelidir. Bir başka ifade ile idare belirsiz hukuki kavramlara ilişkin olarak uygulamaları ile belli bir süre içinde adeta idari bir örf oluşturur. Bu şekilde oluşan idari rften de haklı neden göstermeksizin ayrılmak, davranışın keyfiliğe bürünmesine yol aar⁶⁵⁸.

İdarenin takdir yetkisinin, yasada açıkça öngörülen haller dışında, yukarıda bahsedildiği gibi belirsiz kavramların kullanıldığı durumlarda, teknik ve uzmanlık gerektiren alanlarda ve deneyim etkeninin söz konusu olduğu durumlarda var olduğu sylenebilir⁶⁵⁹. Hatta Türk Anayasa Mahkemesi çeşitli kararlarında, yasalarda teknik ve detaylı unsurlara yer verilemeyeceğini, teknik unsurların belirlenmesi konusunda yürütme organına yetki tanınmasının gerekliliğini vurgulamıřtır⁶⁶⁰. Bununla birlikte idare takdir yetkisini mutlaka hukuka uygun olarak eşitlik ilkesi çerçevesinde kullanmakla ykmldr⁶⁶¹. Bu hususa ilişkin idari yargıda ve doktrinde tartışmalı alanlardan birisi olan sınav kağıtlarının değerlendirilmesine ayrıca değerinmekte yarar vardır. Sınav kağıtlarının değerlendirilmesinde idarenin takdir yetkisinin bulunup bulunmadığına ilişkin farklı

⁶⁵⁸ . A. Azrak, 1985, s. 25-26.

⁶⁵⁹ İ. H. zay, 2004, s. 461; H. Kalabalık, “İdare Hukukunda Takdir Yetkisi Kavramı ve Benzer Kurumlarla Karşılaştırılması”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Aralık 1997, C.I, S.2, Aralık 1997; erişim adresi: http://www.hukuk.gazi.edu.tr/editor/dergi/1_2_13.pdf, s. 8.

⁶⁶⁰ Anayasa Mahkemesi, 07.03.1963 tarihli, E. 1962 / 281, K. 1963/ 52 : “...Kanunlarda, bu kadar etraflı ve teknik hususlara yer verilemeyeceğinden amacın ve alınacak tedbirlerin sınırlarının belirtilmesiyle yetinilmesi ve teknik hususların düzenlenmesi konusunda, yürütme organına yetki tanınması zaruridir. Cnki alınacak tedbirlerin, zamana ve tatbikatın gidişine göre, değeritirilmesi veya kaldırılması ihtiyacı zaman zaman duyulacak ve bu tedbirlerin tâyin ve tesbitini kanunlara bırakmak bunların vaktinde alınamaması, yeni tedbirler kanunlaşıncaya kadar geçecek zamanda, kanun koyanın amacına uygunluğunu kaybeden veya artık yetersiz hale gelen hükümlerin devamı neticesini doğuracaktır...”; Anayasa Mahkemesi, 28.03.1963 tarihli, E. 1963 / 4, K. 1963 / 71: “...Anayasa’ya uygun bir tatbikatta kanun icraya tekaddüm etmeli, mevzuun esas hükümlerini tesbit ederek sahayı, tereddütlere mani olacak şekilde düzenlemelidir. Bir sınır çizdikten ve takip edilecek siyaseti açıkladıktan sonradır ki, teknik ve teferruata ait mesailin tanzimini icraya bırakmalıdır. Bunun dışında kalan her kanun, yasama yetkisinin devri mahiyetinde olarak Anayasa’ya aykırı düşecektir...”

⁶⁶¹ Konu ile ilgili karar; Anayasa Mahkemesi, 02.06.2011, E. 2009/94, K. 2011/90, R.G. Tarih-Sayı: 21.10.2011-28091.

görüşler bulunmaktadır. Kimi yazarlar, sınavlarda not verme işlemini, tamamen uzmanlık gerektiren bir konuda maddi olayın değerlendirilmesi olarak ele almıştır. Bu nedenle öğretim elemanlarının ya da sınav komisyonunun takdir yetkisi yoktur. Bu açıdan yargıya intikal etmiş not uyuşmazlıklarında, bilirkişilerin görevi, not takdirinde bir hataya düşülüp düşülmediğini değil, maddi hata bulunup bulunmadığını tespit etmektir⁶⁶². Bazı yazarlar ise sınav kağıtlarının değerlendirilmesinin idarenin takdir yetkisi dahilinde olduğunu savunmuşlardır⁶⁶³. Sınav kağıtları üzerinden doğan uyuşmazlıklarda, yargı mercii tarafından atanan bilirkişilerin yalnızca not takdirinde eşitlik ilkesine uyulup uyulmadığını incelemekle yetkili olacakları da savunulmaktadır. Çünkü, not verme işleminde idarenin takdir yetkisi benzeri bir “değerlendirme” yetkisi bulunmaktadır. Aslında değerlendirme konusunda idarenin takdir yetkisi bulunmamakla beraber, not vermeye özgü olarak, sınavın değerlendirilmesindeki ölçütlerin tespiti bakımından idareye bir takdir yetkisi tanınmıştır. Burada idare, eşitlik ilkesine uymak koşulu ile, sınav kağıtlarını değerlendirirken uyguladığı ölçü bakımından takdir yetkisine sahiptir⁶⁶⁴.

Takdir yetkisinin kaynağını açıklayan çeşitli teorilere daha yakından bakmak gereklidir. Çünkü söz konusu teoriler, kamu hukuku tüzel kişilerinin takdir yetkisinin kaynağını açıklamaya çalışarak, uygulamada yer alan tartışmalı konulara (örneğin sınav not değerlendirmesi gibi) temelden ışık tutmaya çalışmışlardır.

⁶⁶² Aydın H. Tuncay, *İdare Hukuku ve İdari Yargının Bazı Sorunları*, Danıştay Yayımı, Ankara, 1972, s. 156’ dan aktaran, ; H. Kalabalık, 1997, s. 13.

⁶⁶³ Ş. A. Gözübüyük, *Yönetim Hukuku*, 28. baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, Ekim 2009, s. 333; T. B. Balta, *İdare Hukuku I- Genel Konular*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970/72, s. 135.

⁶⁶⁴ Ş. A. Gözübüyük, 2009, s. 333.

1.6.3.4. Takdir Yetkisinin Kaynağını Açıklayan Teoriler

İdarenin bütün faaliyetlerini önceden tahmin etmek imkansız olduğundan, idareye belli bir serbestlik alanı tanımak kaçınılmazdır. Öte yandan, hem kamu hizmetleri ve hizmetlerin gerekleri zaman içerisinde değişebilmekte, hem de gündelik yaşamda bazı olağan üstü durumlar ortaya çıkabilmektedir. Tüm bunların önceden yasalar ile belirlenebilmesi mümkün değildir. Belki yasalar ancak belli genel ilkeleri ya da çerçeveyi çizmiş olabilir. İşte idareye tanınan ve belirli bir hareket serbestisi içeren söz konusu alan, idarenin yetki alanını oluşturmaktadır. İdarenin yetki alanı iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki bağlı yetki, diğeri ise takdir yetkisidir. Bağlı yetki, hukukun, idareye, belli şart ve durumların gerçekleşmesi halinde belli bir çözüm şeklini uygulaması ödevini yüklediği durumlarda söz konusu olmaktadır. Bağlı yetkide hukuk idareye belli bir olay karşısında ne yönde hareket edeceğini açıkça göstermektedir. Örneğin, üniversite, sınıfı geçen bir öğrenciyi, bir üst sınıfa kabul etmek zorundadır⁶⁶⁵. Takdir yetkisi ise, idareye serbestçe karar alma ve hareket etme olanağının tanımış olması durumunda sahip olduğu yetki olmaktadır. Yasalar bazı hallerde, idareye bazı çözüm yolları öngörerek, uygun çözüm şeklini seçme konusunda bir serbesti tanırlar; bazı hallerde ise, idari eylem ve işlemin konusunu, sebebini, zamanının veya yerini belirleyebilmesi yönünden bir serbesti tanırlar⁶⁶⁶. İdare, hukuka uygun davranmakla yükümlü olduğu kadar, somut olayın öznel koşullarına uygun davranıp, hakkaniyeti sağlamak için ve bazı durumlarda hızlı ve etkili olabilmek için de takdir yetkisine sahip olmalıdır.

⁶⁶⁵ T. B. Balta, 1970/72, s. 133-134.

⁶⁶⁶ Ş. A. Gözübüyük, 2009, s. 332; T. B. Balta, 1970/72, s. 134-135; S. S. Onar, Cilt 1, 1960, s. 316.

Takdir yetkisini açıklayan teoriler çeşitlidir ve *objektif ve sübjektif* açıdan açıklayan teoriler olmak üzere iki ayrı kategoride toplanabilirler. **Objektif teorilerden ilki**, kaynağını Normativist okulun kurucusu Kelsen'in normlar hiyerarşisi kuramından alan ve takdir yetkisini objektif açıdan açıklamaya çalışan Merkl'in teorisidir. Bu teoriye göre, normlar hiyerarşisinde her derece arasında bir boşluk bulunmaktadır ve söz konusu boşluk, kuralı koyan organın ya da kişinin takdir yetkisini kullanacağı, istediği şekilde dolduracağı bir alandır. Normativist okula göre, her işlem, üst kuralın uygulanması suretiyle daha alt kademede bir kural yaratılmasıdır. Bununla birlikte belli kişiler arasında belirli olayları düzenleyen ve sübjektif hükümler doğuran karar veya işlemler de etkisi sınırlı bir hukuk kuralı doğurur. Böylelikle hiyerarşinin her kademesinde ve her hak sahibi için bir takdir yetkisi söz konusu olmaktadır. Bu açıdan, normlar hiyerarşisinin en üstünde yer alan (varsayıma dayanan) temel norm ile anayasa arasında yer alan boşluk, anayasa organının (meclisin) takdir alanıdır. Örneğin, söz konusu varsayıma dayalı temel normun demokrasi olduğunu düşünürsek, o halde, anayasa koyucu meclisin takdir edeceği hususlar, tek meclisli bir sistem mi, çift meclisli bir sistem mi olacağı, söz konusu meclisler arasındaki ilişki, devletin işleyişi, diğer organların görev, yetki ve sorumlulukları ve birbiri ile ilişkileri, vb. konulardır. Anayasa düzenlendikten sonra ve devletin organları, işleyişi, birbiri ile aralarındaki ilişki tayin edildikten sonra hiyerarşinin ikinci kademesi olan yasalara sıra gelir. Yasalar da, anayasada düzenlenmiş bulunun bir hukuki kurumun uygulamaya aktarılabilmesi için gerekli şart ve ilkeleri, anayasaya uygun olarak kendi takdiri ile düzenleyebilir. Örneğin, yasa, anayasada düzenlenmiş mülkiyet hakkının esaslarını, istisnalarını, kullanım şeklini, vb. çeşitli fikir ve sistemlerden birini seçerek kendi takdiri ile belirleyecektir.

Yasalardan sonra, her üst kademedeki kuralın uygulanması ile bir alt kademe yaratılacağı için, takdir yetkisi en aşağı kademeye kadar gidecektir. Burada idare de bazı düzenleyici işlemler yapabilir; arada böyle bir aşama yoksa bireyler de bir kademe yaratabilir. Örneğin bir şirket kurmak isteyen bireyler, Ticaret Kanunu'nda yer alan şirket türlerinden birini seçme konusunda takdir yetkisine sahiptirler ve kendileri için yasalardan daha alt kademedeki kuralları koyabilirler. İdare de, yasalarla konulan kuralların uygulanabilmesi ve işlerlik kazanabilmesi için düzenleme yetkisine dayanarak kurallar koyacaktır ve bu kuralları koyduğu sırada değişik seçenekler arasından birisini seçerken takdir yetkisine sahip olacaktır. İdarenin sahip olduğu takdir yetkisi yalnızca tüzük, yönetmelik gibi düzenleyici işlemlerle sınırlı değildir. İdarenin yapacağı bireysel ve sübjektif işlemler açısından da takdir yetkisi söz konusu olabilir. İdare takdir yetkisini yasalardan daha aşağı bir kademedeki bulunan ve kendi yapmış olduğu düzenleyici işlemlerden de alabilir. Örneğin bir fakültenin sınav yönetmeliğinin, belli bir sınav döneminde, söz konusu sınavı açıp açmamak konusunda fakülte yönetimini serbest bıraktığı durumlarda, fakültenin takdir yetkisi söz konusudur.

Normativist teoriye göre takdir yetkisi daima bir üst kuralın çizdiği sınır dahilinde belirli bir yetkidir. Bazı durumlarda söz konusu üst kural alt kademedeki kurala hiçbir alan ve takdir yetkisi bırakmaz. Takdir yetkisi, hukukun bünyesinden yani normlar hiyerarşisinden kaynaklanan ve her tür tasarruf ve hak sahibi için mevcut olabilen bir yetkidir. Takdir yetkisi, kişilerden değil de, normlar hiyerarşisinden kaynaklandığı için objektif bir açıklamadır. Böylece takdir yetkisinin

kaynağı da, sjeler ya da hak sahipleri değil, onlar dışındaki hukuk kurallarıdır. Takdir yetkisi kişilerin şahsından değil, hukuk kuralından kaynaklanmaktadır⁶⁶⁷.

Bu teoriye göre özerklik ve onun getirmiş olduğu takdir yetkisi de ancak hukuk kurallarına bağlı olarak var olabilecektir. Öte yandan tüzel kişiliğe ilişkin teorilerden, tüzel kişiliğin bir varsayımdan ibaret olduğunu savunan görüşlerle de örtüşmektedir. Zaten kamu hukuku tüzel kişileri, kaynağını ve kuruluşunu devletten aldığı için, kamu hukuku tüzel kişilerinin sahip olduğu takdir yetkisinin sınırını nihayetinde kamu yararı oluşturacaktır.

Takdir yetkisinin kaynağını **objektif olarak açıklayan diğer bir teori** Bonnard'ın, takdir yetkisini, hukuki işlemin unsurları açısından açıkladığı teorisidir. Buna göre takdir yetkisi, bir hukuki işlemin unsurlarının üst kural ile tespit edilip edilmemiş olmasına göre belirlenir. Örneğin, yasa ya da düzenleme, işlemin konusunu yani doğması istenilen hukuki sonucu belirlememişse takdir yetkisi bulunmaktadır. Bu açıdan takdir yetkisi, idari işlemin sebep, şekil ve usul ile konu unsurları bakımından söz konusu olacak ancak amaç unsuru bakımından, nihai amacın kamu yararı olması gerekliliği nedeniyle söz konusu olmayacaktır. Bonnard takdir yetkisinin özellikle sebep unsurunda söz konusu olabileceğini belirtmişdir. Bir hukuk kuralı eğer sebebi belirlemişse, böyle bir durum karşısında ne yapılması gerektiğini de belirlemiş demektir ve artık takdir yetkisinin varlığından söz edilememektedir. Sebep belirlenmediğinde ise, idare bir tasarrufta bulunup bulunmamak ya da hangi şekilde bulunacağını takdir edebilmektedir. Takdir yetkisinin kaynağını, hukuk süjelerinin dışında, işlemin unsurlarında arayan Bonnard'ın teorisi de objektif bir teoridir⁶⁶⁸.

⁶⁶⁷ S. S. Onar, Cilt 1, 1960, s. 316-320.

⁶⁶⁸ S. S. Onar, Cilt 1, 1960, s. 320-324.

Takdir yetkisinin kaynağını **sübjektif olarak açıklayan** teori Hauriou'dur. Hauriou'nun kurum teorisi ile bağlantılı olan bu teori, takdir yetkisini, tüzel kişilerin varlığına dayandırmaktadır. Şöyle ki, tüzel kişiler işlem ve eylemlerinde hukuk kurallarına tabidir. Ancak bu hukuk kuralları, hak sahiplerini herhangi bir işi yapmaları ya da herhangi bir şekilde yapmaları yönünde zorlamazlar. Hukuk kuralları ancak, eylem ve işlem alanını yani hareket serbestisinin sınırlarını belirler. Hak sahipleri ise söz konusu sınırlar içerisinde diledikleri gibi hareket edebilirler. İşte bu hareket serbestisinin var olduğu alanda idarenin takdir yetkisi bulunmaktadır. Haurio, takdir yetkisini özel hukuk kuralları ile açıklamaya çalışmaktadır. Buna göre, kamu hukuku tüzel kişileri birer işletme gibi, idarenin işleri de birer teşebbüstür. Böylece idare, üstlendiği kamu hizmetlerini yerine getirirken tıpkı özel hukukta yer alan işletmeler gibi hizmetin gerektirdiklerini takdir etmek ve bu gereklere uygun davranmak üzere bir hareket serbestisine sahip olmalıdır. Hauriou'nun teorisi, hak sahibini temel aldığı ve takdir yetkisini kişinin sübjektif bir hakkı olarak açıkladığı için sübjektif bir teoridir. Ancak kamu hukuku tüzel kişileri ile özel hukuk tüzel kişileri arasında bir fark bulunmaktadır. Bu da, özel hukuk tüzel kişilerinin faaliyetleri, iç işleri ve iradeleri, dışarıdan çerçevesi çizilen hukuk kurallarına aykırı olmadığı sürece serbesttir. Ancak kamu hukuku tüzel kişilerinin iç işleri ve işleyişleri de hukuk kuralları ile düzenlenmektedir. Kamu hukuku tüzel kişilerin organları yetkilerini, özel hukuk tüzel kişilerindekinin aksine, kendi görüş ve dileklerine göre değil, kendilerine söz konusu görevi veren hukuk kurallarının emrettiği yerde ve şekilde kullanabilirler. Ancak Haurio'nun görüşünü benimsemeyenler, idarenin iç faaliyetleri objektif hukuk kuralları ile sınırlandırıldığında takdir yetkisinin de sınırlandırılmış olacağını ve hatta niteliği gereği yargısal

denetime tabi olamayan bazı takdiri tasarrufların da ortadan kalkacağını ileri sürmüşlerdir. Öte yandan idarenin gözetmekle yükümlü olduğu kamu yararı kavramı o kadar geniştir ki, bu kavramın zamana, mekana ve durumun gereklerine uydurulabilmesi için de idarenin takdir yetkisine ihtiyaç vardır⁶⁶⁹.

Takdir yetkisinin kaynağını açıklayan başka görüşler de bulunmaktadır. Bunlardan ilki takdir yetkisini yalnızca kolluk yetkileri ve onların kullanılması açısından inceleyen Walline'nin görüşüdür. Walline, idarenin kolluk yetkilerini kullanırken, karar alma süreçlerinde bir kanunlar uyumsuzluğu sorununu çözmek zorunda olduğunu belirtmiştir. Şöyle ki, yargı mercileri, idareye yetki veren kanunla, temel hak ve özgürlükleri düzenleyen kurallar ve düzenlemeler arasında bir seçim yapacaktır. Örneğin idare, kamu düzeninin bozulduğu durumlarda, kamu düzenini yeniden sağlamak ve devam ettirmek amacıyla yetkilerini kullanırken, kendisine bu şekilde yetki veren kanunların dışındaki başka kanunların ve düzenlemelerin temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan kurallarını da dikkate almak zorundadır. Eğer bozulan kamu düzeni, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması ile düzeltilebiliyorsa, idarenin iki kanundan birisini seçme hususunda bir takdir yetkisi bulunmaktadır⁶⁷⁰.

Bir diğer görüş, Eisenmann'ın, kanunların düzenlemelerinden çok takdir yetkisinin kaynağının idari yargı mercilerinin vermiş olduğu kararlarda olduğunu savunan görüşüdür. Bu görüş takdir yetkisinin kapsamını yargıcın yorumuna bırakmaktadır. Kanunların idareye takdir yetkisi tanıdığını kabul edersek, o halde kanunlardaki tüm boşluklarda idarenin takdir yetkisi olacaktır. Bu durum ise kabul

⁶⁶⁹ S. S. Onar, Cilt 1, 1960, s. 324-326.

⁶⁷⁰ H. Waline, "Traité de droit administratif", Sirey, 9. B., 1963, s. 437 vd'dan aktaran, İ. Giritli, P. Bilgen, T. Akgüner, 2001, s. 74.

edilemez. O halde söz konusu boşluklar yargı mercilerinin vermiş olduğu kararlar ile doldurulmakta ve takdir yetkisi bu şekilde sınırlanmış olmaktadır⁶⁷¹.

Son olarak takdir yetkisinin kaynağını açıklayan görüşlerden, takdir yetkisini nesnel bir gerçeklik olarak açıklayan, Laubadère, Venezia ve Gaudemet'in görüşüne göre ise, idari etkinlikler, idare edilenleri de içine alan bir girişim olmaktadır. Bir idari etkinlik, idare edilenlerin katılımı olmadan yapılamayacağından, idare edilenler, söz konusu katılımın dışında kaldığı zaman, idare ile karşı karşıya geleceklerdir ve bu durumun giderilmesi için de yargı denetimi araya girecektir. Bu halde takdir yetkisinin kaynağı, idari etkinliğin bir girişim olmasıdır. Bu nedenle, idare edilenler ile idare arasında bir çatışma olması durumunda da idari yargı merci araya girerek idarenin takdir yetkisini sınırlayacaktır⁶⁷².

1.6.3.5. Ara Değerlendirme

Görüldüğü gibi özerklik, özerkliğin getirmiş olduğu takdir yetkisi, takdir yetkisinin kaynağını açıklayan teoriler ve kamu hukuku tüzel kişiliği gibi olgular birbirinden bağımsız düşünölmeye müsait değildir. Her biri karmaşık bir bütöünün birer parçasını oluşturmaktadır. Bu karmaşık bütöün devlettir. Özerkliğin getirmiş olduğu takdir yetkisinin, özerk olarak belirlenen kurumun var oluş amacı ile ilgili olduğu sonucuna ulaşılsa da, kamu kurumu olgusu, özerklik açısından bir sınır ortaya çıkartmaktadır. Bu da kamu yararı olgusudur.

⁶⁷¹ İ. Giritli, P. Bilgen, T. Akgüner, 2001, s. 74.

⁶⁷² Andrée de Laubadere, Jean Claude Venezia, Yves Gaudemet, "Traité de droit administratif", Cilt 1, 11. baskı, E.J.A, Paris, 1990, s. 542'den aktaran, İ. Giritli, P. Bilgen, T. Akgüner, 2001, s. 74-75.

1.7. Üniversite Özerkliğinin Kapsamı

Çalışmanın bu kısmında üniversite özerkliği detaylı bir şekilde ve farklı açılardan irdelenmeye çalışılacaktır. Kamu kurumlarının içerisinde özel bir yere sahip olan üniversite için özerklik daima en tartışmalı alanlardan birisi olmuştur. Bunun nedeni söz konusu alanın bir devlet için kamu yararı ve ulusal çıkarlar gerekçesi ile kilit alanlardan birisi olmasıdır. Öte yandan yeni liberal politikalarla birlikte şekillenen devlet sistemleri de, üniversite üzerindeki vesayet in sürdürülebilirliğini kabul ederler. Söz konusu kabul yalnızca vesayet makamının değişmesini öngörmektedir –artık devletin değil de başka aktörlerin söz konusu vesayeti gerçekleştirmesi yönünde-.

Özerkliğin kapsamı tarihi açıdan olduğu kadar, günümüzde onun ele alınış biçimi açısından da farklar içermektedir. Kimi yazarlar özerkliği soyut bir kavram olarak, üniversitenin bir toplumda sahip olduğu konumdan yola çıkarak açıklamaya çalışırken, kimileri onu öğelerine ayırarak somutlaştırmak istemişlerdir. Üniversite özerkliğinin öğelerine ayrılarak incelenmesinde ise devreye üniversite-devlet-piyasa ilişkileri ve söz konusu ilişkideki aktörlerin somut davranışları –bir nevi yükseköğretimin ekonomi politikası⁶⁷³- önem kazanmaktadır.

Burada hem üniversitenin bir örgüt olarak iç yapısı (üniversite içi güç dengeleri) ve

⁶⁷³ Yükseköğretimin ekonomi politikası, yükseköğretim alanını iki açıdan incelemeye gayret eder. İlki, yükseköğretim alanında yer alan aktörler düzeyi, ikincisi ise sistem düzeyidir. Bir başka ifade ile ekonomi politik yaklaşım, sistemi hem bir bütün olarak, hem de onu oluşturan yapıların birbiri ile arasındaki ilişkilerle, söz konusu ilişkilerin tüm sistem üzerinde olan etkilerini inceler. Bununla birlikte yükseköğretim alanına ilişkin çok fazla sayıda bilimsel yaklaşım bulunmaktadır. Her bir yaklaşımın yükseköğretim sistemini ele alırken ve bu doğrultuda üniversite özerkliğini ortaya koyarken farklı sonuçlara ulaşması doğaldır. Ancak buradan üniversite özerkliğinin belirsiz bir kavram olduğu sonucuna ulaşılmamalıdır. Çünkü meseleye yaklaşımların ne olursa olsun, üniversite özerkliği kendisini nihai olarak bilim ve sanat özgürlüğünde bulur. Üniversitelere devletin müdahalesinin gerekçesi kamu yararı ve ulusal çıkarlardır; piyasaların etkisi ise karların maksimizasyonu doğrultusunda üniversiteler üzerinde, hükümet politikaları aracılığıyla oluşturduğu baskıdır. Her iki durumda da söz konusu müdahalelerin sınırı bilim ve sanat özgürlüğü olacaktır.

işleyişi, hem de söz konusu iç yapının dış aktörler ile olan ilişkisi dikkati çekmektedir. Ancak tüm bu çözümleyici yaklaşımlar üniversite özerkliğinin tek yönlü bir bakış açısı ile ortaya koyulmasını sağlamaktadır. Üniversite özerkliğinin kapsamı, kavramın tanımlandığı devletin tarihi gelişimi, geleneği ve -tıpkı ütopyacı düşüncenin bize göstereceği gibi- insanların kişiliği ile de belirlenmeye müsaittir.

1.7.1. Üniversite Özerkliğinin Kısa Tarihçesi

Üniversite özerkliği köklerini özellikle Alman üniversitelerinde, daha öncesinde de ortaçağ Avrupa'sında bulmaktadır. Birçok yazar özerkliği, yeterli bir öğretim, araştırma ve toplumun ihtiyaçlarına yönelik hizmet sağlamak için, üniversitenin vazgeçilmez bir nitelik olarak ele almıştır. Çünkü, özerklik, yasal bir statü olmanın ötesinde, üniversitenin sosyal bir kurum olarak gelişmesi ile de ilişkilidir ve her dönemde yükseköğretim kurumlarının temel ideolojisi olarak ortaya çıkmıştır⁶⁷⁴. Ancak üniversitenin topluma hizmet etmesi gerekliliği ile özgür bilim adına toplumdan bir ölçüde uzak kalması gerekliliği, her dönemde bir gerilim alanı olmuştur.

Hatırlanacak olursa özerklik sözcüğü, eski Yunancadaki “autonomia”ya dayanmaktadır. Bu sözcük, bağımsız olma, kendi kendini yönetme durumu, kendi kendini idare etme hali anlamına gelmektedir. Eğitim alanında ise, özerklik ilk olarak, usta (hocalar) ve çırak (öğrencilerin) loncalarında, ortaçağ Avrupa'sında ortaya çıkmıştır. Bu loncalar daha sonra Avrupa'nın ilk üniversiteleri halini almıştır. O dönemde bu bilginler loncaları (bilginler cemaatleri), mali kaynak ister feodal

⁶⁷⁴ H. Hetherington, 1965, s.1; J. A. Perkins, “Autonomy”, **The International Encyclopedia of Higher Education**, 1977, San Francisco, Jossey-Bass Publishers, Vol. 2, s. 578.

beylerden, ister papalıktan gelsin, kendi işlerini kendileri yönetmişlerdir⁶⁷⁵. Genel olarak ortaçağ üniversiteleri, kendi kendini idare eden ve kendi mali kaynaklarını kendileri karşılayan kurumlar olmuşlardır. Bu nedenle o dönemde özerkliğin anlamı şu ilkelere somutlaşmıştır:

-Dışsal herhangi bir otorite karşısında yüksek derecede kurumsal bağımsızlığa sahip olma;

-Mali açıdan kendi kendine yetebilme;

-Yeni fikirlere karşı tolerans ve bilim özgürlüğüne imkan veren entelektüel bağımsızlık.

Buna ek olarak ortaçağda özerklik, hükümet ya da kilise tarafından verilen ayrıcalıkları da ifade etmekteydi. Ancak yine de üniversiteler özerklikten yararlandılarsa da, tarih, her zaman *üniversitenin bir kurum olarak amaçları ile üniversitenin amaçlarını etkilemek isteyen sosyal, siyasi ve dini güçler* arasında bir gerilim olduğunu göstermiştir. Ortaçağ üniversiteleri söz konusu gerilimin içerisinde kısmen gönüllü birlikler olarak özgürlükleri için mücadele etmeye çalışmışlardır⁶⁷⁶.

Ulusal devletlerin ortaya çıkmasıyla ve Fransız Devrimi'nin de etkisiyle birlikte artık üniversite özerkliği, ortaçağdaki içeriğini yitirmiştir. Artık ulusal olan üniversiteler, Hıristiyanlıkla olan bağlantılarını da yitirmeye başlamışlardır. Öğrenciler, uluslararası olmaktan çok geldikleri ülkeye göre İspanyol, Fransız veya

⁶⁷⁵ K. Jaspers, **The Idea of the University**, Boston, Beacon Press, 1959, s. 1.

⁶⁷⁶ **The Control of the Campus-A Report on the Governance of Higher Education**, Third Printing, The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, Lawrenceville, Nj, Princeton University Press, 1984, s. 4-5;

Üniversiteleri özerklik açısından zora sokan bir örnek olarak, 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar olan dönemi gösterebiliriz. Örneğin, Cenova'da, akciğer dolaşımını keşfeden bilim adamı olan Miguel Servet, halk içinde yakılan bir ateşte ölme cezasına çarptırılmıştır; dünyanın güneş tarafında döndüğünü keşfeden bilim adamı olan Galilei Galileo ise teorisini reddetmesi yönünde baskıya uğramıştır. Buna ek olarak, Paris üniversitesi Juana de Arco'ı 1431 yılında cezalandırmış, İspanya Engizisyonu'nu anatomi çalışmalarını yasaklamış, Hollanda'daki Leyden Üniversitesi dışsal otorite tarafından, hukuk alanında bilginin tek kaynağı olarak Aristoteles'i kabul etmeye zorlanmıştır.

Alman olarak ulusal kimlikleri ile anılmaya başlanmıştır ve üniversitelerdeki akademik özerklik kısıtlanmıştır. Bilim ve araştırma olgusu ise yalnızca Sanayi Devrimi'nin itici gücü olup, sanayiye hizmet etmek koşulu ile bilimsel akademiler tarafından kabul edilmişti. Fransız Devrimi'nin ardından Napolyon üniversiteyi hükümetin bir organı gibi yeniden organize etmiş ve üniversite tamamen devlet tarafından finanse edilen, programları, çalışmaları, yönetimi, atamaları kamusal ahlak doğrultusunda oluşturulan bir kurum olmuştur. Bu dönemdeki üniversitelerin görünümü faydacı ve teknik olmuştur. Bununla birlikte, temel amaçları, toplum ve kamu yönetiminin ihtiyacı olan meslek gruplarına insan yetiştirmektir; araştırma olgusu da üniversitenin bir parçası olmamıştır.

19. yüzyıl boyunca, Humboldt'un yönetiminde Alman üniversiteleri, kendi bünyelerinde bilim ve araştırma ile yeniden tanışmışlardır. Üniversiteler daha çok hükümet kaynakları ile finanse edilse de, profesörleri kamu görevlisi olsa da, uzman bir yönetim ve akademik özgürlük, üniversitenin hükümetle arasındaki ilişkiyi yeniden düzenlemiş ve üniversitenin yeni karakteri bilim özgürlüğü çerçevesinde oluşmaya başlamıştır. Üniversiteler bu yüzyılda öğretim ve araştırma birliğini korumuşlardır. Bu doğrultuda özerklik düşüncesi ise şu anlama gelmekteydi: üniversiteler, *hiçbir etki altında kalmadan* bilginin işlenmesi ve anlaşılmasına, gerçeğin araştırılmasına, toplum ile önemli bir ilişki içinde olmaya ve bu ilişkinin korunmasına, odaklanmalıydı⁶⁷⁷. Alman üniversite modeli daha sonra Amerika, Latin Amerika ve giderek dünyanın her yerine yayılmış çok sevilen bir model olarak, Napolyon üniversitesinin antitezini oluşturmuştur⁶⁷⁸.

⁶⁷⁷ F. Paulsen, **The German Universities-Their Character and Historical Development (1895, c1894)**, New York, MacMillan and Co, 1985, s. 5-7.

⁶⁷⁸ A. B. Cabal, 1993, s. 2-15, 28-29.

20. yüzyıl boyunca ve 21. yüzyılın başlarında, Amerikan üniversitelerinde özerkliğin, eğitim sisteminde hükümetin rolü ile ilgili olarak, başka yan anlamları ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan önce, devletler, üniversiteler üzerindeki kontrollerini daha çok bütçe üzerinden yürütmüşlerdir ve üniversitenin idari kadrolarına da akademisyenleri değil kamu sektöründen insanları atamışlardır. Finansal kontrolün yanı sıra, yine ABD de devlet, üniversiteleri, çeşitli lisans işlemleri aracılığıyla da kontrol etmeye çalışmıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, federal hükümetler, stratejik alanları bilimsel gelişme ile desteklemek için, yükseköğretime özel bir önem vermişlerdir ve devletler üniversitelere yüksek miktarda mali kaynak ayırmaya başlamıştır. Ancak bu dönemde devletler, yalnızca kaynak yardımı ile sınırlı kalmamış, üniversitelerin, akademik programlarının niteliği ve türleri gibi karmaşık işleri ile de uğraşmışlardır. Bu yeni tür ilişki artık, yeni kurumlar yaratma sorumluluğu altında *üniversiteleri yönlendirebilmeyi, onların amaçlarını ve planlarını belirleyebilmelerini, onlara yeni roller yükleyebilmeyi, akademik programları birbiriyle uyumlaştırabilmeyi ve tüm sistemi yönetebilmek için uygun vergiler alabilmeyi* içermekteydi⁶⁷⁹. Bu nedenle üniversite özerkliğinin, üniversitenin toplumun içindeki rolüne göre değişik yorumları oluşmaya başlamıştır. Özerkliğin anlamı da zaman içinde ve değişik yerlerde anlam değiştirmiştir. Ortaçağ boyunca özerklik, akademik çevrece ve öğrenciler tarafından kurum üzerindeki, kilise ya da hükümet tarafından sağlanan bir ayrıcalıklı kontrol olarak algılanmıştı. 20. yüzyıl boyunca ve 21. yüzyılın başlangıcında, bu anlayışa hükümetlerin, eğitim sektöründe giderek daha fazla söz sahibi olması ile birlikte yeni bir içerik daha eklenmişti. Ancak, anlamı zaman içinde

⁶⁷⁹ G. Neave, F. A. van Vught (Editors), **Prometheus Bound: the Changing Relationship Between Government and Higher Education in Western Europe**, Oxford, NewYork, Pergamon Press, 1991'den aktaran:

değişiklik gösterse de, özerklik düşüncesi hakkında, yükseköğretim kurumlarının merkez fikri olduğu yönünde kabul hep mevcut olmuştur.

1.7.2. Modern Anlamda Üniversite Özerkliği

Üniversiteye ilişkin özerklik kavramının yalın bir tanımı, yukarıda da bahsedildiği üzere Yüksek Öğretim Kurumlarının Özerkliği ve Akademik Özgürlük Üzerine Lima Bildirgesi'nde yapılmıştır. Buna göre *özerklik; yükseköğretim kurumlarının iç işleyişlerine, mali işlerine ve yönetimlerine ilişkin kararlar almada ve eğitim, araştırma, dışa yönelik çatışmalar ve diğer ilgili faaliyetlerde kendi politikalarını oluşturmada devlet ve toplumun tüm diğer güçleri karşısındaki bağımsızlıkları anlamına gelir*. Sözcük olarak da “kendi yasasını koyma” anlamına gelen özerklik, üniversiteler açısından da benzer şekilde kullanılmış ve üniversite özerkliği soyut bir içerikte tanımlanmıştır.

Benzer tanımlar çeşitli yazarlar tarafından yapılmıştır. Bu doğrultuda Neave & Van Vught üniversite özerkliğini, herhangi bir dış kontrol olmadan kendi kendini idare etme gücü anlamında kullanılan bir kavram olarak tanımlamıştır⁶⁸⁰.

Hetherington'a göre, üniversiteler, sahip olduğu ayırt edici özellikler gereği diğer kurumlardan ayrı konuma sahip olan sosyal kuruluşlardır. Üniversiteler ise, kendine özgü işlerinde, kendi kararlarını kendilerinin alabilmesine imkan tanıyan, kendi usullerini uygulamalarına izin veren ve bu doğrultuda yüksek derecede özerkliğe sahip olması gereken, dıştan gelen hiç bir otoriteye tabi olmayan, tüzel kişiliği haiz topluluklardır⁶⁸¹.

⁶⁸⁰ G. Neave, F. A. van Vught, 1994, s. 7.

⁶⁸¹ H. Hetherington, 1965, s. 1.

Özerkliğe daha soyut bir anlam yükleyen Pullias ve Wilbur da, üniversitelerin esas niteliğinin, belli amaçları gerçekleştirmek için organize olmuş, yerel bir bilginler grubu olmasında yer aldığını ve bu nitelikteki bir topluluğun da en yüksek derecede özgürlükten yararlanamadıkça kendi sorumluluğunu taşıyamayacağını belirtmiştir. Onlara göre özerklik, yükseköğrenimin doğası gereği var olmalıdır çünkü aslında özerk olacak olanlar bilginler topluluğudur. Bir başka deyişle belli bir amaç için bir araya gelen bilginler topluluğu üniversitenin kendisidir⁶⁸². Burada özerklik ile sorumluluk arasında bir bağlantı kurulmuştur. Öte yandan bu görüşler üniversite özerkliğini, üniversitede içkin, onda doğası gereği bulunan bir özellik olarak tanımlamışlardır.

Bazı yazarlar, üniversite özerkliğini öğelerine ayırarak, onun kurucu özelliklerini sayma yoluna gitmişlerdir. James, bir üniversitenin ancak belli konularda kendisinin karar alma yetkisi var ise toplumun kendisinden beklediği görevi yerine getirebileceğini ve üniversitenin özerk olabileceğini savunmuştur. Bu alanlar şunlardır:

-Atama formaliteleri ne olursa olsun, bir üniversite kendi elemanlarını kendisi seçme hakkına sahip olmalıdır.

-Üniversite kendi öğrencilerini seçmekten de sorumlu olmalıdır.

-Öğretimin her aşamasındaki müfredatın oluşturulmasından üniversite kendisi sorumlu olmalıdır. Akademik standartların belirlenmesini kendisi yapmalıdır. Akademik derecelerin ve belli bir mesleğe ilişkin lisans verilmesinin kanunla düzenlendiği ülkelerde, üniversitelerin de kesinlikle bu yasama işlemine etkili bir

⁶⁸² P. V. Pullias, L. Wilbur, **Principles and Values for College and University Administration**, Philosophical Library, New York, April 1994, s. 69-70.

şekilde dahil olması gerekmekte ve müfredat ve akademik standartların belirlenmesinde üniversite en azından bu şekilde söz sahibi olmalıdır.

-Her üniversite kendi sınırları dahilindeki araştırma programları hakkında son karar mercii olmalıdır.

-Üniversite mevcut mali kaynakları çeşitli aktiviteleri için kullanırken, bunların kendi içerisinde dağıtımından sorumlu olmalıdır. (yer ve araç temini, parasal gelirler, faaliyet gelirleri, vb.)⁶⁸³.

Hetherington da, yukarıda bahsedilen beş ögenin bir üniversite için olmazsa olmaz öğeler olduğunu yinelemiştir; üniversite özerkliğinin üniversiteye tanınması gereken bir takım *ayrıcılıklar olarak değil*, üniversitenin olmazsa olmaz temel özelliği olarak anlaşılması gerektiğini savunmuştur. Bir üniversitede ancak söz konusu beş özellik birden var olursa, üniversite sahip olduğu, genç insanları yetiştirme, kültür alanını koruyarak topluma hizmet etme ve bilginin sınırlarını keşfetme işlevlerini tam olarak yerine getirebileceğini belirtmiştir. Hetherington, üniversitenin kamusal çıkarlardan, toplumdan gelecek olan eleştiriden ve yargılamadan uzak tutulmaması gerektiğini, çünkü bu eleştiriler altında üniversitenin daha özgür olacağını savunmuştur. Öte yandan hükümetlerin, yanlış anlama ve kriz ortamlarında kararlar almamaları için, üniversitelerin toplum ile danışmanlık ve iletişim kanallarını açık tutacak sürekli komitelere ihtiyacı vardır⁶⁸⁴.

Dünya Bankası, üniversite özerkliğini mali özerkliği merkez alarak tanımlamıştır. Bir üniversitenin özerk olabilmesi için, onun mali kaynaklarını etkili bir şekilde kullanmasına saygı gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda, yükseköğretim kurumları, kendi harcamalarını etkileyen bütün temel etkenler

⁶⁸³ F. C. James, "Introduction", **University Autonomy-Its Meaning Today**, International Associations of Universities, Papers-7, Paris, 1965, viii.

⁶⁸⁴ H. Hetherington, 1965, s. 28.

üzerinde anlamlı bir kontrole sahip olmalıdır. Her kurum, giriş gereklilikleri koyabilme, harç ve giderleri belirleyebilme ve öğrencilerin giderleri için seçenekler belirleyebilme olanağına sahip olmalıdır. Çünkü öğrencilerin gerekliliklerinin ve sayısının üniversitenin mali kaynakları ile doğru orantılı olması gerekmektedir. Kurumlar aynı zamanda kendi personelini de kendisi belirleyebilme olanağına sahip olmalıdır. Çünkü bu da aslında bir üniversitenin giderleri arasında en büyük yeri tutan kısımdır. Ayrıca esneklik de, ancak üniversitelerin, iş gücünün ihtiyacı olan yeni tür programlar açabildiğinde, belli bir programdaki öğrenci-öğretim üyesi oranı etkili oranın altına düştüğünde ve üniversite bu şekilde masraflarını kontrol edebildiği zaman etkili olmaktadır. Gelir yelpazesi de üniversiteler tarafından bağımsızca belirlenmelidir ki, bu da fakültelerin istenilen kapasiteye ulaşmasını sağlar⁶⁸⁵. Öte yandan, üniversitelere çok daha fazla özerklik verilirken, akademik ve idari alanda da daha fazla bir hesap verilebilirlik olmalıdır⁶⁸⁶.

Carnegie Komisyonu, kurumsal özerkliği üç alana ayırarak tanımlamıştır.

Bunlar,

-Entelektüel alan: akademik ifade özgürlüğü, araştırma projelerinin ve alanlarının öğretim üyeleri ve öğrenciler tarafından serbestçe seçilebilmesi özgürlüğü;

⁶⁸⁵ The World Bank, **Development in Practice-Higher Education-The Lessons of Experience**, Washington D.C., A World Bank Publication, 1994, s. 64;

Bu düşünceye göre, kurumsal özerklik, kamu yükseköğretiminde bir reform için anahtar bir etkidir. Böyle bir özerkliğin temel amacı, üniversitedeki mali kaynağın kurumun ihtiyaçları doğrultusunda daha etkili bir şekilde dağıtılmasını sağlamaktır. Örneğin, Endonezya ya da Brezilya gibi ülkelerde öğrencilerden harç ve herhangi bir mali gider alınması yasak olduğu için ve yükseköğretimdeki tüm giderleri devlet karşıladığı için, Dünya Bankası bu tür ülkelerde, finansal yönetim sisteminde esnekliğin karşısı olarak bir sertlik olduğu ve bu doğrultuda bir etkisizlik olduğu sonucuna ulaşmıştır. **Bu nedenle mali kaynakların çeşitliliği konusunda bir stratejinin olması özerkliğin en iyi garantisidir.**

⁶⁸⁶ The World Bank, 1994, s. 10.

-Akademik alan: derslerin içeriği gibi belirli uzmanlık alanlarına ilişkin, akademik personelin (akademik otoritelerin) kararlar almasının kabulü;

-İdari alan: özellikle personele ilişkin ve mali konulara ilişkin kararların maddi anlamda (içerik yönünden de serbest olacak şekilde) alabilmesidir⁶⁸⁷.

Levy, üniversite özerkliğini, üniversitenin üç alanda kendi kendine karar verebilmesi ile sağlanabileceğini belirtmiştir. Söz konusu üç alan, kadrolara atama ve gerektiğinde idarecilerin görevine son verebilmeyi içeren kadro alanı, üniversitenin kendi müfredatını oluşturabildiği akademik alan ve mali özerklik alanıdır⁶⁸⁸.

Berdahl, üniversite özerkliğini üç alana ayırmıştır. Bunlar, akademik özgürlük, maddi özerklik ve usuli özerkliktir. Bu doğrultuda, akademik özgürlük, bir akademik personelin kişisel olarak öğretiminde ve araştırmasında, politik, dini ya da devlet tarafından herhangi bir cezai işlem altında kalma, işten çıkarılma tehdidi veya korkusu olmadan işlerini yapabilmesi anlamına gelmektedir.

Maddi özerklik, üniversitenin, kurumsal yapısı içinde kendi amaçlarını ve programını belirleyebilme gücüdür. Bu güç, üniversitenin “ne”sini oluşturur.

Usuli özerklik ise, üniversitenin, kurumsal yapısı içerisinde kendi amaçlarını ve programının araçlarını oluşturabilme gücüdür. Bu güç de, üniversitenin akademik çevresinin “nasıl”ını oluşturur⁶⁸⁹.

Bu üç tür özgürlük birbiri ile ilişki içindedir. Bu açıdan hükümetin usuli mi, yoksa maddi işlere mi müdahil olduğunu bilmek yararlıdır. Usuli işlere müdahale, (örneğin; öndenetim, satın almalarda kontrol, vb.) üniversite için büyük

⁶⁸⁷ The Carnegie Commission on Higher Education, **Governance of Higher Education: Six Priority Problems**, New York, MacGraw-Hill Book Company, New York, 1973, s.17-18.

⁶⁸⁸ D.C., Levy, **University and Government in Mexico: Autonomy in an Authoritarian System**, New York, Praeger, 1980, s. 7.

⁶⁸⁹ R. Berdahl, “Academic Freedom, Autonomy and Accountability in British Universities”, **Studies in Higher Education**, 1990, Vol.15, No.2, s. 171, 172.

bir sorun teşkil etse de, onu hedeflerine ulaştırmaktan alı koymaz. Ancak bunun aksine, üniversitenin maddi anlamdaki özerkliğine müdahale niteliğinde olan hükümet kararları, üniversiteyi kalbinden vurur. Bu hassas alanda ihtiyaç duyulan, hem üniversitenin hem de hükümetin ayrı ayrı rolleri üzerinde bir orta yol bulunması ve aralarında farazi de olsa bir anlaşma kurulmasıdır. Örneğin bu bağlamda çeşitli ortaklık modelleri geliştirilebilir ya da her ikisi arasında, üniversitenin maddi özerklik alanına ilişkin kararlarının kimler tarafından alınacağı yasal çerçevede belirlenip, bir çeşit kuvvetler ayrılığı oluşturulabilir⁶⁹⁰.

Ancak, hangi alandaki özerkliğe vurgu yapılırsa yapılsın, hiçbir üniversitenin tamamen özerk veya tamamen kendi kendine yönetilen ve diğer sosyal kurumlardan tamamen bağımsız olması mümkün olmamıştır. Üniversiteler kendi içinde bulunduğu toplumlarla hep kararsız ve değişken nitelikte bir ilişki içinde olmuştur. Toplumu hem kapsayıcı hem dışlayıcı; toplumu hem eleştiren hem de ona hizmet eden; topluma hem ihtiyaç duyan hem de kendisi toplum tarafından ihtiyaç duyulan bir ilişkidir bu⁶⁹¹. Hatta Ashby bu çelişkili ve değişken kararsızlığı şu şekilde tanımlamıştır: “*Bir üniversite, kendi doğumuna kaynaklık eden fikri yeterince muhafaza edebilecek kadar sabit olmalıdır; aynı zamanda, kendisini destekleyen topluma da uygun kalmak için yeterince sorumluluk duymalıdır*”⁶⁹². Bu nedenle, hükümetin meşru ihtiyaçları ile üniversitenin ihtiyaçları arasında bir denge olmak zorundadır: “*Çok fazla bir özerklik, üniversitelerin topluma karşısında tepkisiz kalmaları sonucunu doğrulabilir; bunun yanında çok fazla hesap verilebilirlik de*

⁶⁹⁰ R. Berdhal, 1990, s. 172.

⁶⁹¹ R. Berdhal, 1990, s. 170.

⁶⁹² E. Ashby, **Universities, British, Indian, African**, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1966, s.3'ten aktaran, R. Berdhal, 1990, s. 170.

*gerekli akademik ruhun ve akademik değerler sisteminin yok olmasına yol açabilir*⁶⁹³.

Tüm bunlara ek olarak Neave, üniversite özerkliğinin tanımının birlikte kullanıldığı bağlama göre değiştiğini, bu nedenle üniversite özerkliğinin aslında “bağlamsal ve politik olarak tanımlanabilen” bir kavram olduğunu belirtmiştir⁶⁹⁴.

Modern anlamda üniversite özerkliği birçok yazar ve uluslararası kuruluş tarafından da benzer şekilde değerlendirilmiştir. Burada göze çarpan husus, üniversitenin kendi öz sorumluluğu altında, kendi alanına giren bütün işlerde, hiçbir dış baskı veya etki olmadan kararlar alabilmesi ve aldığı kararları bir üst makam tarafından geri çevrilme korkusu olmadan uygulayabilmesidir. Her ne kadar üniversite özerkliği çeşitli açılardan ögelere ayrılabilirse de, özerklik kavramı bir bütünlük ifade eder. Çünkü ileride görüleceği gibi, üniversite özerkliğinin ögeleri birbiri ile ilişki içindedir ve bunlardan herhangi birisinde bir kısıtlama olduğu takdirde, diğerleri de olumsuz etkilenmekte, sonuç olarak da üniversite özerk olarak var olmaya devam edememektedir. Tüm bu tanımlar genel ve soyuttur. Bu nedenle özerkliğin ögeleri somutlaştırılmalı ve gündelik yaşamdaki görünüm şekilleri ortaya konulmalıdır.

⁶⁹³ R. Berdhal, 1990, s. 171; İngiltere’de üniversite özerkliğini inceleyen Berdhal’ın verdiği bir örneğe değinmekte yarar vardır. Berdhal, İngiltere’deki (University Grand Committee) Büyük Üniversite Komitesi’nin 1980’lerin sonunda saf dışı bırakıldığından bu yana, üniversitelerin maddi özerkliğinde bir düşüş görüldüğünü belirtmiştir. Bu komite 1919 yılında üniversiteler ile hükümet arasında bir tür arabuluculuk görevini üstlenecek şekilde oluşturulmuş, hükümet ile üniversiteler arasında özellikle finansal konularda tampon görevi gören ve danışmanlık yapan bir komitedir. Bu komitenin etkisi azaldığından bu yana, hükümet, üniversitelere daha çok müdahale etmeye başlamış ve üniversitenin gelişimi zedelenmiştir. Bu da akademik bir parçalanmaya yol açmıştır. Berdhal, hükümet politikalarının üniversite özerkliğini etkileyen en büyük etken olduğunu belirtmiştir.

⁶⁹⁴ G. Neave, “On the Cultivation of Quality, Efficiency and Enterprise: An overview of Recent Trends in Higher Education in Western Europe, 1986-1988”, **European Journal of Education**, 1998, Vol.23, No. 1-2, s. 2-23.

1.7.3. Üniversite Özerkliğinin Öğeleri

Bugün yalnızca ülkemizde değil, Avrupa’da da üniversite özerkliğine ilişkin kapsamlı tartışmalar ve çalışmalar yapılmaktadır. Bilgi toplumu ve bilgiye dayalı ekonomi kavramının üniversite ile devlet arasındaki ilişkiyi dönüştürdüğünü kabul eden Avrupa Komisyonu, geliştirilmiş bir özerklik anlayışı ve hesap verilebilirlik ile karakterize edilmiş bir yükseköğretimden söz etmektedir⁶⁹⁵. Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi de üniversite özerkliği ile üniversitelerin toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilme yetenekleri arasında belirgin bir bağ olduğunu vurgulamaktadır. Bu hususlar ve genel olarak Avrupa’nın yükseköğretimden beklentileri “Green Paper (Yeşil Dosya)” olarak da bilinen raporunda etraflıca sunulmuştur. Bu doğrultuda özerklik anlayışı üniversitenin topluma hizmet işlevi ve hesap verilebilirlik ile birlikte şekillenmektedir. Avrupa üniversitelerinin daha çok araştırma eğilimli, esnek programlara sahip, iş dünyası ile ilişkili ve sanayiye katkı sağlayan, uluslararası rekabete açık birer mükemmeliyet merkezleri niteliğinde olmaları beklenmektedir⁶⁹⁶.

Kurumsal özerklik Avrupa’da, üniversite ve devlet arasındaki ilişkiye ve devletin üniversiteler üzerindeki kontrolünün düzeyine dayanmaktadır. Devletin üniversite üzerindeki kontrolü de yükseköğretimin kamusal sorumluluğunun değişmesi ile birlikte değişmektedir. Avrupa’da üniversite özerkliği üzerine gerçekleştirilmiş alan çalışmalarının sonuçları, devletin üniversiteler üzerinde doğrudan değil de, finansal ve kalite kontrol mekanizmaları (akreditasyon kurulları

⁶⁹⁵ Commission of the European Communities, “Delivering on the modernisation agenda for universities: Education, research and innovation”, COM (2006), 208 Final, 10 Mayıs 2006, s. 5 vd.

⁶⁹⁶ Commission of the European Communities, “The European Research Area: new perspectives”, COM (2007) 161 Final, 4 Nisan 2007, (Green Paper).

vb.) aracılığıyla dolaylı olarak bir kontrol sağladığı sistemlerin giderek yaygınlaştığını ortaya koymaktadır. Ancak yine de devlet yasal düzenlemeler ile üniversiteler üzerindeki kontrolünü güçlü bir şekilde sürdürebilmektedir. Bunun yanında özerkliğin değeri de daha çok kurumsal performans, mükemmellik, nitelik ve verimlilik kavramları ile ölçülmektedir⁶⁹⁷. Bir başka ifade ile özerklik yalnızca devlet karşısında üniversitenin bağımsız olabilmesi açısından değerlendirilmiştir.

Avrupa Üniversiteler Birliği'nin yayımlanmış olduğu Lizbon Deklarasyonu'nda üniversite özerkliğinin dört alanı, akademik, mali, örgütsel ve kadro özerkliği şeklinde belirtilmiştir. Avrupa üniversiteleri açısından özerkliğin derecesi, söz konusu dört alanda, üniversitenin *kendi başına karar verebilme kapasitesi* ile ölçülmektedir. Akademik özerklik, üniversitenin esnek bir şekilde kendi müfredatını belirleyebilmesi, programları ve araştırmaları bağımsız bir şekilde yürütebilmesi olarak değerlendirilmektedir. Mali özerklik, üniversiteye götürü usulü bir ödenek verilmesini gerektirir ve söz konusu ödeneği kullanmakta ve kaynak elde etmek konusunda sahip olduğu serbestliği ifade etmektedir. Örgütsel özerklik üniversitenin idari yapısına, karar alma mekanizmalarına ilişkindir. Son olarak kadro özerkliği de işe alma, ücretlerin ödenmesi ve çalışanların statüsü gibi konular hakkında karar verebilme ile ilgilidir⁶⁹⁸. Bu alanların ayrıca incelenmesi yararlı olacaktır. Öte yandan özerkliğin yalnızca söz konusu dört alanda karar verme kapasitesi ile sınırlı kalmadığının ve üniversite özerkliğinin nihayetinde ulusal bir karakter taşıdığına, kültür ve geleneğin de özerkliğin derecesinin ölçülmesinde önemli rol oynadığının unutulmaması gerekmektedir. Bu düşünce bizleri, özerkliği

⁶⁹⁷ T. Esterman, T. Nokkala, **University Autonomy in Europe I**, Exploratory Study, EUA Publications, 2009., s. 6.

⁶⁹⁸ European University Association, The EUA Lisbon Declaration-Europe's Universities Beyond 2010: Diversity with a Common Purpose, Eua, Brussels, Mayıs 2007, s. 6-7.

yalnızca hukuk kurallarını inceleyip, üniversite özerkliğinin derecesini ortaya koymaya çalışmanın ötesine götürecektir. Örneğin ABD açısından özerklik değerlendirmesi yapılırken, üniversite kurumunun geleneksel olarak topluma hizmet anlayışı ile kurulmuş olmasının, Almanya açısından üniversitenin, bilim ve araştırma ile öğretimin bir arada yürütüldüğü ve ideal bireyleri yetiştirmek için kurulmuş olmasının ve Türkiye açısından da modernleşmenin beşiği olması amacı ile kurulmuş olmasının birbirinden farklı anlamları vardır. Bu nedenle yalnızca belli bir ülkeye özgü yükseköğretim sisteminin özerkliğe ilişkin değerlerinin temel alınarak bir başka ülke hakkında, o ülkenin kültüründen bağımsız olarak değerlendirme yapılması yanlış sonuçlar ortaya çıkartabilir. Bugün ortak bir yükseköğretim alanı oluşturan ve bu doğrultuda birbiri ile uyumlu yasal düzenlemeleri iç hukuklarında gerçekleştiren Avrupa'daki ülkelere ilişkin olarak dahi, genel geçer bir özerklik çerçevesi çizilmesi oldukça zordur.

Devlet üniversiteleri açısından özerkliğin Lizbon Deklarasyonu tarafından kabul edilen dört alanı aşağıda incelenmiş ve Türkiye ile diğer ülkeler arasında zaman zaman kıyaslama yapılmıştır.

1.7.3.1. Örgütsel Özerklik

Örgütsel özerklik, üniversitenin idari yapısına ve yönetim sisteminin işleyişine göre tanımlanan özerklik alanıdır. Bir üniversitenin örgütsel olarak özerk olup olmadığının değerlendirmesi yapılırken, üniversitenin *idari kurullarının kuruluşunda, yöneticilerinin göreve getirilmesinde ve akademik olarak örgütlenme türünde sahip olduğu takdir yetkisi değerlendirilmektedir*. Genel olarak Avrupa

üniversitelerinde akademik yapı üniversitenin kendi takdir alanında iken, idari kurulların oluşturulması, yapıları, üyeleri ile yöneticilerin göreve gelme usul ve esasları ulusal yasalarla belirlenmektedir⁶⁹⁹.

a. *Akademik Yapının Oluşumu*: Türkiye’de devlet üniversitelerinde yalnızca idari kurulların oluşumu ve yöneticilerin belirlenmesi değil, akademik yapı da kanun tarafından belirlenmektedir ve fakülteler teker teker 2809 sayılı Yükseköğretim Teşkilat Kanunu’nda sayılmaktadır⁷⁰⁰. Yasa, her üniversiteye teker teker yer vererek, her fakültenin ve meslek yüksekokulunun adını ve bilimsel olarak çalışma alanını sayarak belirlemiştir. Bölümler ise üniversite tarafından kurulabilir ancak Yüksek Öğretim Kurulu’nun onayı gerekmektedir⁷⁰¹. Bu doğrultuda akademik yapının oluşturulmasında Türkiye oldukça merkeze bağlı bir yapı arz etmektedir. Fakülte veya enstitülerin kurulmasının ülkenin yükseköğretim stratejisi içinde değerlendirilmesi bir ölçüde anlaşılabilir olmasına karşılık, bölüm veya anabilim/anasanat dallarının da kurulurken Yükseköğretim Kurulu’nun onayına tabi olması üniversitenin akademik örgütlenmesi açısından esnek olmayan ve merkeze bağımlı bir görünüm ortaya çıkartmaktadır. Almanya’da üniversiteler akademik yapılarını, federal hükümet tarafından düzenlenmiş çerçeve yasada öngörülen temel

⁶⁹⁹ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 11.

⁷⁰⁰ Kanun Numarası: 2809, Kabul Tarihi: 28.3.1983, Yayımlandığı R. Gazete Tarih: 30.3.1983, Sayı: 18003, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5, Cilt: 22, Sayfa: 244.

⁷⁰¹ 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun Yükseköğretim Kurulu’nun görevlerini düzenleyen 7. maddesinin d bendine göre:

“d) Devlet kalkınma planlarının ilke ve hedefleri doğrultusunda ve yükseköğretim planlaması çerçevesi içinde;

(1) Yeni üniversite kurulmasına ve gerektiğinde birleştirilmesine ilişkin önerilerini veya görüşlerini Milli Eğitim Bakanlığına sunmak,

(2) Bir üniversite içinde fakülte, enstitü ve yüksekokul açılmasına, birleştirilmesi veya kapatılması ile ilgili olarak doğrudan veya üniversitelerden gelecek önerilere dayalı kararlar almak ve gereği için Milli Eğitim Bakanlığına sunmak,

Yükseköğretim kurumları içinde **bölüm**, anabilim ve anasanat dalları ile uygulama ve araştırma merkezi açılması, birleştirilmesi veya kapatılması; konservatuvar, meslek yüksekokulu veya destek, hazırlık okul veya birimleri **kurulması ile ilgili olarak doğrudan veya üniversitelerden gelecek öneriler üzerine karar vermek**”

yapıya sadık kalarak oluşturmaktadır. Ancak orada fakültelerin ve bölümlerin adı ve sayısı yasa da belirtilmemiştir; yasa bir çerçeve çizmektedir. Almanya gibi Fransa, Hollanda, Çek Cumhuriyeti ve İspanya'da da akademik yapı ana hatları ile kılavuz niteliğinde bir yasa ile düzenlenmiştir. Balkan ülkelerinde de üniversiteler, fakülteleri açısından gevşek bir şemsiye kurum gibidir ve fakülteler kendi içyapılarını belirlemede son derece özgürdür⁷⁰². Üniversitenin akademik yapısının kendisi tarafından oluşturulması onun içyapı açısından esnek olmasını sağlar ve ihtiyaca uygun yeni bölümlerin açılmasını kolaylaştırır. Ancak daha önce de üzerinde durulduğu gibi bu durum üniversitenin sahip olduğu işlevlerden hangisinin ön plana çıkartılacağı ile ilgilidir. Şöyle ki, ABD'de üniversitelerinde bir dönem her küçük mesleğe dahi bölüm açılmış olması üniversitenin yalnızca bir meslek edindiren kurum imajına sahip olmasına yol açmış ve bu durum eleştirilmiştir⁷⁰³. İç akademik yapının yalnızca üniversitenin takdirine bırakılması sakıncalar doğurabileceği gibi tüm ayrıntıları ile devlete bırakılması da sakıncalar doğurabilir. Bu durumda devlet yalnızca akademik yapıya ilişkin çerçeve niteliğinde bir yasa öngörür ve üniversiteler ihtiyaçları doğrultusunda ve belli ilkeler çerçevesinde bölüm açarlarsa daha dengeli bir durum ortaya çıkabilir. Bunu somutlaştıracak olursak, Türkiye açısından bölüm açılmasında nihai olarak karar vermeye yetkili merciin Yükseköğretim Kurulu olması ibaresi değiştirilmeli ve bölüm kurulmasına yalnızca ilgili üniversite karar verebilmelidir. Ancak bu durumda göz önünde bulundurulması gereken ilkeler de genel hatları ile belirlenmelidir.

b. İdari Kurullar: Bir üniversitenin idari kurullarının oluşumu ve karar almaya yetkili oldukları alanlar özerkliğin derecesini etkileyen bir husustur çünkü

⁷⁰² T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 11.

⁷⁰³ Bkz. "Örgüt Olarak Üniversite" başlıklı kısım.

kurullar, üniversitenin karar alma mekanizmasının temelini oluşturmaktadır. Öte yandan söz konusu kurullarda akademiden olmayan, dışarıdan üyelerin veya yöneticilerin bulunup bulunmaması da özerkliğin ölçütü olarak değerlendirilmektedir. Avrupa ülkelerinin çoğunda idari yapı ve işleyiş yasalar tarafından belirlenmiştir. Türkiye’de de, “Üniversite Organları”, “Fakülte Organları”, “Enstitü ve Organları”, “Yüksekokul ve Organları” ve “Bölüm’e ilişkin idari yapı, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile, her organın oluşumunu, görev ve yetki alanını belirleyecek şekilde düzenlenmiştir. Bu durumda bir üniversite kendi içerisinde yasada öngörülen usulde, yasada yer almayan bazı alt kurullar oluşturabilse de, söz konusu kurulların kararlarının mutlaka yasada öngörülen organlarca onaylanarak meşruiyet kazanması gerekmektedir. Aslında 2547 sayılı yasa üniversite, fakülte, enstitü ve bölümlerin akademik ve idari organlarını saymış ve bunlardan başka organlar oluşturulup oluşturulamayacağı hakkında açık bir hüküm getirmemiştir. Bu doğrultuda üniversite özerkliği kapsamında, yasaya aykırı olmamak kaydı ile başka kurullar kurulabileceği düşünülebilir. Ancak 1982 Anayasası 130. maddesinde devlet üniversitelerinin “bilimsel” olarak özerk olduğunu belirtmiş, idari ve mali işlerle ilgili konuları da 130. maddenin 9. fıkrasında sayarak, yasa ile düzenleneceğini belirtmiştir. Anayasa koyucunun, söz konusu idari ve mali işleri kapsayan kısmı, yasama organına bırakması düşündürücüdür. Çünkü “düzenleme” olgusu geniş bir olgudur ve kimi zaman sınırlayıcı, kimi zamanda genişletici bir içeriğe sahip olabilir. Bu durumda 1982 Anayasası’nın 130. maddesinin, üniversite özerkliğini kısıtlayacak derecede yasalar yapılmasına imkan verecek bir nitelikte kaleme alındığı söylenebilecektir. Anayasa’nın 130. maddesi üniversiteleri yalnızca bilimsel açıdan özerk saydığı ve idari ve mali konularda

yasama organına yetki tanıdığı için, üniversitelerin kendi organları ve bunların oluşumu ile ilgili serbestçe karar alma ya da düzenleyici işlemler yapma yetkisi yoktur. Bu doğrultuda bir üniversite söz konusu işleri yalnızca yasaya aykırı olmamak kaydı ile yapabilecektir.

İdari yapı genellikle Avrupa üniversitelerinde ikilidir. Bunlar senato ve konsey şeklindedir ve karar alma mekanizması iki organın birlikte çalışması ile işler. Türkiye’de devlet üniversiteleri açısından karar alma mekanizması, üniversite açısından senato ve üniversite yönetim kurulu şeklinde belirlenmiş olsa da yapı tek organlı bir görünüm arz eder çünkü Üniversite Yönetim Kurulu’nun görevleri yürütmeye ilişkin olup, kurul daha çok rektöre yardımcı bir organdır. Aynı şekilde fakültelerde de fakülte kurulu ve fakülte yönetim kurulu şeklinde bir idari yapı söz konusudur. Senato Türkiye’de olduğu gibi diğer Avrupa ülkelerinde de akademik nitelikte görevlere sahiptir. 2547 sayılı yasaya göre senato, üniversitenin akademik organı olup aşağıdaki görevleri yapar:

(1) Üniversitenin eğitim - öğretim, bilimsel araştırma ve yayım faaliyetlerinin esasları hakkında karar almak,

(2) Üniversitenin bütününe ilgilendiren kanun ve yönetmelik taslaklarını hazırlamak veya görüş bildirmek,

(3) Rektörün onayından sonra Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girecek olan üniversite veya üniversitenin birimleri ile ilgili yönetmelikleri hazırlamak,

(4) Üniversitenin yıllık eğitim - öğretim programını ve takvimini inceleyerek karara bağlamak,

(5) Bir sınava bağlı olmayan fahri akademik unvanlar vermek ve fakülte kurullarının bu konudaki önerilerini karara bağlamak,

(6) Fakülte kurulları ile rektörlüğe bağlı enstitü ve yüksekokul kurullarının kararlarına yapılacak itirazları inceleyerek karara bağlamak,

7) Üniversite yönetim kuruluna üye seçmek ve

(8) Söz konusu kanunla kendisine verilen diğer görevleri yapmaktır.

Görevleri daha çok akademik nitelikte olduğu için üyeleri de öğretim üyelerinden oluşmaktadır.

Üniversite Yönetim Kurulu daha çok idari nitelikte bir organdır ve rektöre idari faaliyetlerde yardımcıdır. 2547 sayılı yasaya göre görevleri:

(1) Yükseköğretim üst kuruluşları ile senato kararlarının uygulanmasında, belirlenen plan ve programlar doğrultusunda rektöre yardım etmek,

(2) Faaliyet plan ve programlarının uygulanmasını sağlamak; üniversiteye bağlı birimlerin önerilerini dikkate alarak yatırım programını, bütçe tasarısı taslağını incelemek ve kendi önerileri ile birlikte rektörlüğe, vakıf üniversitelerinde ise mütevelli heyetine sunmak,

(3) Üniversite yönetimi ile ilgili rektörün getireceği konularda karar almak,

(4) Fakülte, enstitü ve yüksekokul yönetim kurullarının kararlarına yapılacak itirazları inceleyerek kesin karara bağlamak,

(5) Söz konusu kanun ile verilen diğer görevleri yapmaktır.

Ülkemizde vakıf üniversitelerinde ise senatonun yanında mütevelli heyeti yer almaktadır ve idari yapısı ikili bir görünüm arz etmektedir. Burada mütevelli heyetindeki üyeler dışardan olabilmektedir ve akademisyen olmak zorunda değildir.

Yalnızca devlet üniversitelerinde senatoda üniversite dışı herhangi bir üyenin yer alması mümkün değildir. Dışarıdan üyelerin yer aldığı idari yapılarda karar alma yetkisi yine üniversite içinden akademisyenlerde kalmak üzere, bu üyeler daha çok danışma işlevine sahiptir. Örneğin Çek Cumhuriyeti ve İtalya'da üniversitelerin idari yapıları ikili bir görünüm arz eder ve üniversite dışından gelen üyeler istişari bir göreve sahiptir⁷⁰⁴.

c. *Yöneticiler*: Üniversitelerin yöneticilerini seçme usulü örgütsel özerkliğin belirleyici unsurlarından bir diğeridir. Özellikle Türkiye'de rektörlerin seçimi ve atanması konusu oldukça tartışmalıdır ve üniversite özerkliğine ilişkin yapılan tartışmalarda ilk olarak rektörlerin atanması konusu dile getirilmektedir. Rektörler, üniversiteyi bir akademik cumhuriyet olarak düşünürsek, cumhurbaşkanı gibi bir konuma sahiptir. Tabii burada sistemin parlamenter rejim ya da başkanlık rejimi olmasına dayalı olarak değişen cumhurbaşkanının yetkilerine ilişkin tartışmalara girmeye gerek yoktur. Ancak özellikle yeni kamu yönetimi anlayışı ve yeni işletmecilik gibi 1970'lerden sonra yaygınlaşmaya başlayan akımlar, rektörlerin daha çok birer şirket yöneticisi gibi algılanmaya başlamasına yol açmıştır. Bu nedenle üniversite denilen örgütün başındaki yöneticiden de, adeta bir şirket yöneticisi gibi girişimci, risk alan, dinamik şekilde davranması beklenmektedir⁷⁰⁵. Yeni kamu yönetimi anlayışı kamu hizmetlerinin dağıtımı ve örgütlenmesi alanında esneklik ve stratejik kontrol gibi yenilikleri getirince herhangi bir kamu hizmeti örgütlenmesinin yönetimi klasik yönetimden farklı olarak yeni bir işletmecilik anlayışı ile

⁷⁰⁴ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 13.

⁷⁰⁵ R. Deem, S. Hillyard, M. Reed, **Knowledge, Higher Education, and the New Managerialism-The Changing Management of UK Universities**, Oxford University Press, 2007'de yeni kamu yönetimi anlayışının ve yeni işletmeciliğin İngiltere'de kamu sektörünü nasıl hızla dönüştürdüğünden bahsedilmiştir.

şekillenmeye başlamıştır. Bu değişimin parolası, daha az ideolojik ve daha teknik bir yönetim anlayışıdır⁷⁰⁶.

Rektörlerin belirlenmesi genel olarak Avrupa’da dört farklı usulde yapılmaktadır. Bunlardan ilki, rektörün üniversitedeki tüm grupların, akademisyenlerin, öğrencilerin ve idari çalışanların doğrudan ya da dolaylı olarak temsil edildiği büyük bir seçici kurul tarafından seçilmesidir. Bu usul Avrupa genelinde en yaygın olanıdır. Bu usulde ya üniversitenin tüm elemanları oy kullanır, ya da tüm kesimlerin eşit oranda temsil edildiği bir seçici kurul oluşturulur. İkincisi, senato gibi demokratik yollarla oluşmuş bir idareci kurul tarafından seçilmesidir. Üçüncü yol, üniversitenin mütevelli heyeti ya da ona eş değer senatonun yanındaki diğer organ tarafından yapılan bir atamadır. Burada seçim söz konusu değildir. Dördüncü yol ise, iki aşamalı, hem senatonun hem de mütevelli heyetinin birlikte yapacak olduğu bir atamadır; bu usulde de seçim yoktur.

Türkiye’de rektör seçimleri 2547 sayılı yasanın 13. maddesine göre, devlet üniversitelerinde, profesör akademik unvanına sahip kişiler arasından görevdeki rektörün çağrısı ile toplanacak üniversite öğretim üyeleri tarafından seçilir ancak en fazla oyu alanlar arasından Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Ancak burada üniversite seçimlerinde en çok oy alan üç aday YÖK belli bir sıraya koyarak Cumhurbaşkanına sunmakta ve Cumhurbaşkanı da en çok oyu alan aday rektör olarak atamak zorunda değildir. Bu durumun en önemli sakıncası, eğer üniversite öğretim üyeleri tarafından en çok oyu alan aday, Cumhurbaşkanınca atanmadıysa,

⁷⁰⁶ R. Deem, S. Hillyard, M. Reed, 2007, s. 1-2; bu konu özellikle yeni kamu yönetimi anlayışının üniversiteleri de nasıl dönüştürmeye başladığını irdeleyen bölümde yer almaktadır.

Cumhurbaşkanı tarafından atanan adayın, kendisini üniversiteye karşı değil de YÖK'e ve Cumhurbaşkanına karşı sorumlu hissetmesidir⁷⁰⁷.

Almanya'da da eyaletler arasında değişik uygulamalar vardır. Örneğin bazı eyaletlerde rektörler senatonun önerdiği adaylar arasından doğrudan eyaletin Bilim Bakanlığınca atanır, bazılarında ise üniversite tarafından seçilir⁷⁰⁸. Rektörlerin akademisyen olma zorunluluğu çoğu Avrupa ülkesinde mevcuttur ve sahip olmaları gereken özellikle yasalarda belirlenmiştir ancak özellikle Finlandiya, Danimarka gibi kuzey Avrupa ülkelerinde rektörler üniversite dışından da olabilmektedir ve bu durumda onlardan bir şirket CEO'nda aranan özellikler aranmaktadır. Bir başka ifade ile rektörlerden profesyonel birer yönetici olmaları beklenmektedir⁷⁰⁹. Türkiye'de rektörler profesör unvanına sahip olmak zorundadır ve 67 yaş sınırı mevcuttur ancak rektör olarak atanmış olanlarda görev süreleri bitinceye kadar yaş haddi aranmaz. Rektörlük süresi Türkiye'de ve tüm Avrupa üniversitelerinde yaygın olarak dört yıldır ve yasalar tarafından belirlenmiştir. Çoğu zaman rektörler ikinci dönem için yeniden atanabilir ya da görev süreleri ilk sürelerinin yarısı kadar uzatılabilir. İngiltere'de rektörlerin⁷¹⁰ görev süresi yasa ile belirlenmemiştir ve kimi bazı durumlarda rektör uzun yıllar görevde kalabilmektedir. Bunun nedeni İngiltere'de diğer Avrupa ülkelerine oranla daha işletmecî bir yaklaşımın hakim olması ve

⁷⁰⁷ A. Özer, "Üniversiter Yapıda Bilimsel Özgürlük ve Yönetmelik Özerkliğin Yeri ve Önemi", **Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz**, Eğitim Sen Yayınları (Editörler: Servet Akyol, M. Kemal Coşkun, Zafer Yılmaz, M. Berkay Aydın, Remzi Altunpolat), Ocak 2008, s. 85.

⁷⁰⁸ Örneğin Saksonya Eyaletinde rektörler, senatonun konseyden belirlediği üç aday arasından eyaletin Bilim ve Sanat Bakanlığı'nca 3 yıllık bir süre için atanırlar. Saksonya Yükseköğretim Kanunu 94 /3 (SaechsHG, 94/3).

⁷⁰⁹ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 15.

⁷¹⁰ İngiltere'de rektöre karşılık gelen kavram "vice-chancellor"dur. Bu kavram dilimize doğrudan rektör yardımcısı olarak çevrilse de, Anglo-sakson geleneğinde üniversitenin başında bulunan ve "president / chancellor" olarak adlandırılan kişi tıpkı saf bir parlamenter rejimde cumhurbaşkanının konumu gibi sembolik bir konuma sahiptir. Üniversitenin idaresinden sorumlu olan kişi vice-chancellor'dur ve bu Türkiye'deki rektöre eş değer bir kurumdur. Bu nedenle metinde doğrudan "rektör" kavramı kullanılmıştır.

üniversite rektörlerinin birer şirket yöneticisi gibi görülmesinden kaynaklanmaktadır⁷¹¹. Almanya’da rektörlerin görev süreleri de eyaletler arasında değişiklik göstermektedir. Rektörlerin azilleri konusu onların üniversiteye veya vakıf üniversitelerinde olduğu gibi üniversitenin yanında mütevelli heyetine karşı sahip oldukları sorumlulukları ile ilgilidir. Çoğu Avrupa ülkesinde rektörü seçen organ görevden almaya da yetkilidir. Bazı ülkelerde, örneğin İspanya’da rektörü seçici bir kurul belirlerken, görevden almaya senato yetkilidir. Bulgaristan’da rektörler genel konsey tarafından seçilir ancak üniversite çalışanlarının %50’sinden fazlası seçimlerin yapılması çağrısında bulunduğu takdirde yeni seçimler yapılır ve rektörler görevden alınır. Yunanistan ve Çek Cumhuriyeti’nde rektörün görevden alınması yüksek bir otoritenin onayına bağlıdır. Portekiz Macaristan, Polonya gibi ülkelerde rektörün görevden alınması da yüksek bir otorite tarafından ve açıkça görevi kötüye kullanma hallerinde söz konusu olabilmektedir⁷¹². Türkiye’de rektörlerin görevden uzaklaştırılması Yükseköğretim Kurumları Yönetici, Öğretim Elemanı ve Memurları Disiplin Yönetmeliği uyarınca, Yükseköğretim Yürütme Kurulu kararı ile mümkündür.

“Madde 18 - (Değişik:RG-31/12/1987-19681)

Rektörler hakkında soruşturma açılması Yükseköğretim Kurulu Başkanının kararı ile olur. Bu soruşturma Yükseköğretim Denetleme Kurulu üyeleri tarafından yapılır. Rektörler hakkında uyarma, kınama ve aylıktan kesme cezaları

⁷¹¹ Örneğin İngiltere’de University of West of England’ın rektörü Alfred Morris yirmi yıla yakın bir süre rektörlük yapmıştır. Çünkü rektörlerden beklenen, başkanlık yaptığı üniversiteyi tıpkı ticari bir işletmenin yöneticisinin rakiplerinin arasından sıyrılmasını sağlaması gibi girişimci bir tutumdur ve bu nedenle görev süresi üniversiteler tarafından belirlenmektedir. Alfred Morris ile ilgili haber için bkz: <http://www.tsd.ac.uk/en/news/newsarchives/universityofwaleslampeter/name.509.en.html> ; erişim tarihi: 15.09.2011.

⁷¹² T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 15.

Yükseköğretim Kurulu Başkanı tarafından verilir. (Değişik son cümle: 18/9/1996-22761) Diğer cezalar için Yüksek Disiplin Kurulunun kararı şarttır.”

“Görevden Uzaklaştırma:

Tanım:

***Madde 26** - Görevden uzaklaştırma, Devlet kamu hizmetinin gerektirdiği hallerde, görevi başında kalmasında sakınca görülecek üst kuruluşlar ile yükseköğretim kurumu yöneticileri, öğretim elemanları, memurlar ve diğer personel hakkında alınan ihtiyati bir tedbirdir. Görevden uzaklaştırma tedbiri soruşturmanın herhangi bir safhasında alınabilir.*

Yetkililer:

Madde 27 - Görevden uzaklaştırmaya yetkililer şunlardır:

a - Atamaya yetkili amirler,

b - (RG-29/11/1995-22478) Yükseköğretim Denetleme Kurulu Üyeleri (İnceleme veya soruşturma ile görevli),

Rektörlerin görevden uzaklaştırılabilmesi için Yükseköğretim Yürütme Kurulunun kararı şarttır. Bütün görevden uzaklaştırma kararları atamaya yetkili amirlere ve Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.”

Rektörlerin üniversite idaresi içindeki konumu, sahip olduğu sorumluluklar açısından tüm Avrupa’da iki sistem vardır. Bunlardan ilki, rektörlerin stratejik kararları almaya yetkili, üniversite ilgili önemli alanlarda -bütçe, bilimsel faaliyetler, vb.- belirleyici konumda olan kurulda –senato- üye olarak ya da söz konusu kurulun başkanı sıfatı ile yer aldığı modeldir. İkinci modelde ise rektörler senatonun üyesi değildir ancak bu kurula karşı sorumludurlar. Bunlardan ilki yaygın olan modeldir ve rektör primus inter pares bir konuma sahiptir ve kurulda oy hakkı

vardır. Öte yandan, görev, yetki ve sorumlulukları kanun ile belirlenmiştir ve esnek değildir. Uzun dönem stratejik kararların alınmasından da senato sorumludur. İkinci modelde rektör karar verici kurula çeşitli tekliflerde bulunur ancak oy hakkı yoktur. Bu modelde rektörler kendi başına karar alabilir ve tıpkı bir şirket yöneticisi gibi davranmaktadır; rektör stratejik kararların alınmasından, uzun vadeli planların yapılmasından da sorumlu olmaktadır⁷¹³.

Türkiye’de rektörler 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun 14. maddesinin a bendine göre, senatonun başkanıdır ve gerekli gördüğü hallerde senatoyu toplantıya çağırabilir. Kanununun 13. maddesi de rektörün görevlerini düzenlemiştir. Buna göre rektör:

1) Üniversite kurullarına başkanlık etmek, yükseköğretim üst kuruluşlarının kararlarını uygulamak, üniversite kurullarının önerilerini inceleyerek karara bağlamak ve üniversiteye bağlı kuruluşlar arasında düzenli çalışmayı sağlamak,

2) Her eğitim - öğretim yılı sonunda ve gerektiğinde üniversitenin eğitim öğretim, bilimsel araştırma ve yayım faaliyetleri hakkında Üniversitelerarası Kurula bilgi vermek,

3) Üniversitenin yatırım programlarını, bütçesini ve kadro ihtiyaçlarını, bağlı birimlerinin ve üniversite yönetim kurulu ile senatonun görüş ve önerilerini aldıktan sonra hazırlamak ve Yükseköğretim Kuruluna sunmak,

4) Gerekli gördüğü hallerde üniversiteyi oluşturan kuruluş ve birimlerde görevli öğretim elemanlarının ve diğer personelin görev yerlerini değiştirmek veya bunlara yeni görevler vermek,

⁷¹³ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 16.

5) Üniversitenin birimleri ve her düzeydeki personeli üzerinde genel gözetim ve denetim görevini yapmak ile görevlidir.

Bununla birlikte rektör, üniversitenin ve bağlı birimlerinin öğretim kapasitesinin rasyonel bir şekilde kullanılmasında ve geliştirilmesinde, öğrencilere gerekli sosyal hizmetlerin sağlanmasında, gerektiği zaman güvenlik önlemlerinin alınmasında, eğitim - öğretim, bilimsel araştırma ve yayım faaliyetlerinin devlet kalkınma plan, ilke ve hedefleri doğrultusunda planlanıp yürütülmesinde, bilimsel ve idari gözetim ve denetimin yapılmasında ve bu görevlerin alt birimlere aktarılmasında, takip ve kontrol edilmesinde ve sonuçlarının alınmasında birinci derecede yetkili ve sorumludur.

Bu düzenlemeden anlaşılacağı gibi rektörler senatoya başkanlık etmekte ve bir nevi primus inter pares bir konuma sahiptir. Üniversitenin stratejik kararlarını almaya sorumlu esas organ senatodur.

Özellikle 2000'li yıllardan itibaren Avrupa ülkelerindeki genel eğilim, CEO (şirket yöneticisi) modelinde çalışan rektörler ve senato ile üniversite dışından üyelerden oluşan konseyin (mütevelli heyetinin), karar alma mekanizmasında bir arada ve karşılıklı olarak çalıştığı ikili bir idari yapılanma oluşturulması yönünde olmuştur⁷¹⁴. Üniversitenin örgütsel özerkliğinin derecesi olarak, stratejik kararlar alan kurullarına, dışarıdan üyelerin katılması olumlu bir özellik olarak değerlendirilmektedir çünkü böylelikle üniversite hem paydaşlarına hem de toplumun geneline karşı hesap verebilir durumda olacaktır. Ancak devletten ve yasalar ile sıkı kayıt altına alınmış düzenlemelerden bağımsız olan üniversite, paydaşlarına ve topluma karşı hesap verebilmek adına bu sefer de kişilere ve anlık

⁷¹⁴ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 17.

çıkarlara bağımlı hale gelme riskiyle karşı karşıya kalabilir. Bu nedenle hesap verilebilirliğin düzeyi, üniversitenin kendi öncelikleri ile sınırlı olmak zorundadır. Üniversitenin önceliğinden kasıt, onun belirlediği misyonu ve vizyonudur.

1.7.3.2. Mali Özerklik

Üniversitenin mali özerkliği onun bağımsız hareket edebilmesini etkileyen en önemli alandır ve özerkliğe ilişkin diğer alanları da doğrudan etkilemektedir. Mali özerklik üniversitenin kendi kaynaklarını yaratma ve kendi bütçesini hazırlayabilme kapasitesi ile ölçülmektedir. Avrupa Üniversiteler Birliği (EUA), üniversitelerin mali özerkliği açısından bir indeks hazırlamıştır. Üniversite kendi bütçesini hazırlamakta ve kendine kaynak yaratmakta serbest olsa da, bazı hususlar üniversitenin gerçekten özerk olup olmadığını etkileyebilir. Bir başka ifade ile, kağıt üzerinde belirlenen özerklik, iş uygulamaya geldiğinde bir takım detaylar nedeniyle ortadan kalkabilmektedir. Örneğin, bir üniversite kampüsünün maliki olabilir ancak mülkü üzerinde bir hukuk işlem yapma yetkisi sınırlandırılmışsa fiili olarak tam bir özerklikten söz edilemez. Avrupa Üniversiteler Birliği'nin söz konusu gerekçe ile, özerkliğin uygulamada tam anlamıyla yer alıp almadığını ortaya koyan soruları vardır:

1) Üniversite hukuki kuruluşlarda bağımsız bir taraf olarak yer alabilir mi?

2) Üniversite, kar amacı gütmeyen örgütlere serbestçe üye olup, bu konuda kendisi karar verebilme yeteneğine sahip midir?

3) Üniversite, kar amacı güden oluşumlar kurabilir mi ya da bu gibi oluşumlarda hissedar olarak yer alabiliyor mu?

4) Üniversite kendi mal varlığını satabilir mi? Eğer satabilirse, elde edilen gelirler üniversitenin mi olacaktır?

5) Üniversite, ticari amaçla kredi temin edebiliyor mu?

6) Üniversite, öğrencilerinden ücret alabiliyor mu?

7) Üniversite, eğitim, araştırma ve geliştirme hizmetleri sunduğu üçüncü kişilerden ücret alabiliyor mu?

8) Üniversite, akademik ve akademik olmayan kadroların sayısına serbestçe karar verebiliyor mu?

9) Üniversite, çalışanları için fazladan kazanç sağlayacak imkanları yaratabiliyor mu?

10) Üniversite, kamudan gelen mali kaynakları dilediğince kullanabiliyor mu⁷¹⁵?

Bu soruların her birine olumlu yanıt verilmesi halinde, söz konusu üniversite girişimci bir üniversite niteliğini haiz olmaktadır⁷¹⁶. Üniversitenin kaynaklarına ilişkin en önemli unsur kamu kaynağıdır. Ancak günümüzdeki eğilim, üniversitenin giderek başka kaynaklar arayışına girmesi yönüne olmaktadır.

a. Kaynak Yaratma ve Kendi Bütçesini Hazırlama: Üniversitenin kaynaklarının önemli bir bölümü kamusal kaynaklardır. Devlet üniversiteye gerek kamu bütçeleri yoluyla doğrudan, gerek burs ve kredi sistemleri gibi sübvansiyonlar yoluyla dolaylı olarak üniversiteleri desteklemektedir. Bununla özellikle üniversite-sanayi işbirliğinin bir sonucu olarak birlikte özel kaynaklardan elde edilen kaynaklar

⁷¹⁵ EUA, Financially Sustainable Universities: Toward Full Costing in European Universities, EUA Publication, 2008, s.66-67.

⁷¹⁶ Girişimci üniversite kavramı çalışmanın son bölümünde Burton Clark modeli olarak anlatılmıştır.

da son dönemde gündeme gelmiştir. Kamu kaynaklarının tahsisindeki temel amaç öğretim ve araştırma işlevlerinin yerine getirilmesidir. Ancak öğrenci sayılarının hızlı artışı, üniversitelerin kitle eğitim kurumlarına dönüşmesi, daha çok öğretim işlevine ağırlık verilmesi sonucunu doğurmuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, araştırmanın acil ihtiyaç olarak görülmemesi, firmaların yeterli rekabet ortamında bulunmaması, teknolojinin ithal edilmesi, uluslararası kuruluşlarla işbirliği gibi nedenlerle araştırma faaliyetlerine daha az önem verilmektedir⁷¹⁷. Bunun bir diğer nedeni araştırmaların çok maliyetli olması ve çığır açıcı buluşların eskiden olduğunun aksine bir laboratuvar odasında bir akademisyen tarafından geliştirilmesinin zorlaşmış olmasıdır. Dolayısıyla kamu kaynakları araştırmalar açısından yetersiz kalmakta ve üniversiteler için alternatif kaynak yolları gündeme gelmektedir. Kamu kaynaklarının üniversitelere tahsisinde giderek yaygınlaşan adem-i merkeziyetçiliktir. Bu, üniversitelerin, fakülte, bölüm gibi alt bölümlerine ödenek tahsis edilmesi ve alt birimlerin başkanlarının söz konusu ödeneği idare etmek konusunda esnek davranabilmeleri anlamına gelmektedir. Elbette bunun karşılığında hesap verilebilirlik önem arz etmektedir. Öte yandan üniversitelerin performans sonuçlarına göre kaynak ayırma, belirlenen kurumsal hedefleri gerçekleştiren birimlerin ödüllendirilmesine dayanan kaynak tahsisi de söz konusudur⁷¹⁸.

Yükseköğretimin finansmanı, kamu kaynaklarından finansman, harçlar yoluyla finansman, özel kaynaklar yoluyla finansman şekilden üç temel alana ayrılabilir. Özel kaynaklardan kasıt, üniversiteye yapılan bağışlar, çeşitli şirketlerin

⁷¹⁷ A. Kesik, **Yükseköğretimde Yeni Bir Finansman Modeli Önerisi: “Bütünsel Model”**, Ankara, TC Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No: 2003/362, 2003, s. 100-103.

⁷¹⁸ A. Kesik, 2003, s. 104.

belli sözleşmeler karşılığında üniversiteye yapmış oldukları yatırımlar gibi özel kaynaklardan gelen mali kaynaktır. Harçlar ise, öğrencilerin aldıkları eğitim hizmetine karşılık ödedikleri katkı paylarıdır. Öğrenci harçlarının, öğrencilerin aldıkları eğitimin maliyetini karşılayacak düzeyde olması son dönemde gündeme gelen bir olgudur. Bu durum özellikle yükseköğretime olan talepte aşırı bir artış sonucu devletin yükseköğretim için ayırdığı kaynakların yetersiz kalması ve eğitim ve araştırmada kalitenin düşmesi sonucu gündeme gelmiştir.

Yükseköğretimde hem Avrupa'da hem de Türkiye'de halen yaygın olarak kamu kaynakları ile finansman yöntemi uygulanmaktadır. Kamu kaynakları ile finansmanda da çeşitli farklı sistemler mevcuttur. Bunlar:

Girdiye dayalı kaynak tahsisi: Girdiye dayalı kaynak tahsisinde devlet kaynağı maliyete bağlı olarak tahsis etmektedir. Bu nedenle devlet, maliyetleri belirlemek ve programlar arasındaki maliyet farklarını ayırt edecek bir takım araçlara sahiptir. Söz konusu araçlar, harcama kalemi bazında ödenek tahsisi, formüle dayalı bütçeleme, görüşme yoluyla ve önceki yıla göre ödenek tahsisi ve sıfır tabanlı bütçeleme şeklindedir. Harcama kalemi bazında ödenek tahsisinde parlamentolar, ödenekleri harcama kalemi düzeyinde oylar. Yükseköğretim kurumları da ödeneği bu şekli ile kullanmak zorundadır ve esnek davranamazlar; hatta kalemler arasında harcanmayan miktarı gelecek yıllara aktarma konusunda da sınırlamalar olabilir. Formüle dayalı bütçeleme, kurumsal özelliklerin dikkate alınarak belli bir formüle göre kaynak tahsisi yapılmasıdır ve bu yöntemde kurumların bütçelerini onay için parlamentoya sunma zorunluluğu yoktur. Ödenek tahsisinde, öğrenci sayısının birim maliyet (öğrenim ve araştırma maliyetleri) ile çarpılması ile elde edilen veri dikkate alınır. Görüşme yoluyla ve önceki yıla göre ödenek tahsisi, yükseköğrenim

kurumlarının etkinlik ya da performans gibi objektif ölçütler dikkate alınmadan, önceki yıl ödeneklerinin dikkate alınması ile kaynak ayrılmasıdır. Değişen ihtiyaçlara göre ödenek tahsisini engelleyebildiği için uygulamada sorunlar çıkartmaktadır. Sıfır tabanlı bütçeleme ise, geçmişe ait bütçelerin ve programların dikkate alındığı, ödeneklerin, hedef, kapasite ve başarıya bağlı olarak belirlendiği bir sistemdir. Genel olarak girdiye dayalı kaynak tahsisi, üniversitelerin hesap verme sorumluluğu açısından sorun teşkil edebilmektedir⁷¹⁹.

Çıktıya dayalı kaynak tahsisi: Bu yöntemde, üniversitelerin kullandıkları kaynaklar ile elde ettikleri sonuçlar arasındaki ilişki önemlidir. Özellikle öğrencilerin başarısı ve üniversitenin eylemlerinin niteliği kaynak tahsisinde etkindir. Bu sistem yeni yeni uygulanmaya başlayan bir sistem olmasına rağmen beraberinde bir takım riskler getirmektedir. Şöyle ki, kaynak tahsisinde çıktıların niteliği büyük ölçüde etkili olduğu için, niteliğin geliştirilmesi, gelişmekte olan ve bu nedenle yükseköğretime olan talebin aşırı arttığı ülkelerde zor olmaktadır⁷²⁰. Üniversite eğitiminin niteliğine bakılmaksızın, düşük nitelikte eğitim sunan çok sayıda yeni üniversite açılması çıktılarına dayalı kaynak tahsisi yönteminde üniversiteler arasındaki kalite uçurumunu giderek derinleştirecektir.

Araştırma ödeneği tahsis yöntemleri: Kaynakların, proje finansmanı, program finansmanı, bölüm araştırma ödeneği ve kurum bazında ödenek şeklinde tahsis edildiği yöntemlerdir. Bu yöntemlerde genel olarak belli bir proje ya da program için blok ödenek tahsis edilmektedir. Ancak blok ödenekler yoluyla belli bir

⁷¹⁹ A. Kesik, 2003, s. 105-109.

⁷²⁰ A. Kesik, 2003, s. 110.

araştırmaya ya da programa tahsis edilen miktarın kullanımı çok sıkı şartlarla kayıt altına alınmış olabilir⁷²¹.

Kamu kaynakları ile finansmanda kupon modeli: Bu model özellikle Anglo-sakson geleneğine özgü, ABD, İngiltere ve Avustralya gibi ülkelerde uygulanan bir yükseköğretim finansman modelidir. Son dönemlerde özellikle Türkiye’de de kademeli olarak, bazı pilot üniversitelerin seçilerek uygulanmaya konulması yönünde görüşler mevcuttur⁷²². Kupon sistemi esas olarak, devlet yardımlarının, öğrenim hizmetini veren üniversitelere doğrudan ödenmesi yerine, dolaylı yoldan, ödeneğin öğrenciler/aileler aracılığıyla üniversitelere aktarılmasını öngören bir sistemdir. Sistemin faydalarının özellikle öğrenciler yönünden okul seçme özgürlüğü ve mali durumu iyi olmayan öğrencilerin de istediği okullara girmesine imkan tanınması açısından fırsat eşitliği sağladığı olduğu belirtilmektedir⁷²³. Ancak bu sistem özellikle üniversiteleri, daha çok kaynak elde edebilmek için, kıyasıya rekabete sürükleyecektir. Kalitenin artması, bireylerin daha iyi hizmet alabilmeleri için rekabet belli bir ölçüde olumlu sonuçlar doğursa da, yükseköğretime ilişkin özellikle son dönem reform çalışmaları ve analizleri yalnızca ekonomik bakış açısının sınırlı verileriyle değerlendirilmektedir. Oysa yükseköğretim “yarı-kamusal mal” niteliğini haiz bir “ekonomik değer” olmanın ötesinde, bir devletin entelektüel ve kültürel mirasının oluştuğu ve korunduğu alandır. Bu nedenle özellikle Türkiye’deki üniversitelerin mevcut durumunun göz önüne alınması gerekmektedir. Kamu kaynaklarının tamamen ortadan kaldırılması ya da azaltılması, hem mevcut özerkliği daha da zedeleyecek, hem de üniversiteler arasında kapatılması mümkün

⁷²¹ A. Kesik, 2003, s. 112.

⁷²² 28-29 Mayıs 2011 tarihli Yükseköğretim Kongresi, Prof. Dr. Yücel Altunbaşak’ın (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Rektörü) konuşması. Konferans internete yüklenmiştir; <http://uyk2011.yok.gov.tr/?emir=Ucret>.

⁷²³ A. Kesik, 2003, s. 139.

olmayan uçurumlar oluşturacaktır. Çünkü, kendisine kaynak yaratmak için çabalayacak üniversiteler bir süre sonra eğitim-öğretimin kalitesini düşürecek nitelikte, para karşılığı sertifika veren ve bilimsel/entelektüel içeriği oldukça düşük alanlarda da faaliyet göstermeye başlayacaklardır. Örneğin basit meslek kollarına yönelik eğitimler üniversiteler bünyesinde sunulmaya başlanacaktır. Buna ek olarak, araştırma alanında yoğunlaşan üniversiteler de kaynak arayışı içinde belli sanayi şirketlerinin ar-ge birimi olarak çalışmaktan öteye gidemeyecektir⁷²⁴. Sonuç itibarıyla mali özerklik konusu çok hassas bir özerklik alanıdır ve üniversitelerin mali açıdan özerk olması, yalnızca onların kendi kaynaklarını kendilerinin yaratması ve bu doğrultuda yarattıkları kaynakları serbestçe harcamaları olarak algılanmamalıdır. Böyle bir bakış açısı başta sosyal devlet ilkesine aykırı olmaktadır. Çünkü ortaya çıkacak sonuç, uzun vadede yükseköğretim sisteminin entelektüel içeriğinin yok olması olacaktır. Öte yandan sistem değişikliğine gidilirken yalnızca ekonomik bakış açısı yetersiz kalmakta, konunun sosyolojik açıdan insanlar arasında ortaya çıkartacağı sınıf farklılıkları, devlet açısından yaratacağı entelektüel boşluk gibi çok çeşitli alanlardaki olası etki ve sonuçlarının analiz edilerek irdelenmesi gerekmektedir. Ne yazık ki Türkiye’de salt ekonomik bakış açısı dikkate alınmaktadır ve Anglo-sakson yükseköğretim modeline doğru bir yönelim söz konusudur. Üstelik sistemin olumsuz özellikleri ve ABD’de ortaya çıkan sakıncalı örneklerle tartışmalarda yer verilmemekte, konu yalnızca olumlu açılarından değerlendirilerek, “tek çıkar yol” biçiminde sunulmaktadır.

Kamusal kaynaklarda Avrupa’da iki önemli temel bütçe sistemi mevcuttur. Bunlardan ilki harcama-kalemi bazında ödenek tahsisi (line-item budget),

⁷²⁴ Bu konu ile ilgili çarpıcı ve yaşanmış örnekler için çalışmanın üçüncü bölümündeki özel üniversiteler ve şirket üniversiteleri ile ilgili kısma bakınız.

diğeri de, blok şeklinde fonlamadır (block-grant / torba bütçe). Blok fonlama ya da torba bütçe, öğretim, devam eden çeşitli faaliyetler ve araştırma faaliyetlerini karşılayan çeşitli harcama kategorilerini içeren ve üniversiteye mali kaynağı kendi içinde ihtiyaçlar doğrultusunda bölüştürme imkanı veren bir sistemdir. Harcama kalemi bazında bütçe usulünde ise, üniversiteler bütçelerini kalem kalem hazırlanmış olarak elde derler ve kendi içlerinde bu kaynağı öngörülenin dışına çıkarak dağıtamazlar veya çok sıkı şartlara bağlı olarak dağıtabilirler. Bu konu üniversitenin mali özerkliğinin derecesini belirleyen alanlardan birisidir. Avrupa'da, Bulgaristan, Kıbrıs, Yunanistan, Litvanya, Sırbistan ve Türkiye'de harcama kalemi bazında bütçe uygulaması söz konusudur ve üniversiteler bu açıdan serbest değildir. Uç örnek olarak Hırvatistan'da blok bütçe söz konusudur ve mali kaynak doğrudan fakültelere verilmektedir⁷²⁵. Türkiye'de üniversiteler katma bütçeli kuruluşlar olduğundan bütçeleri parlamentoda Milli Eğitim Bakanlığı'nın bütçesi ile birlikte görüşölüp karara bağlanır. Yükseköğretim Kurulu üniversitelerce hazırlanan bütçeleri tetkik edip onayladıktan sonra Milli Eğitim Bakanlığı'na sunar.

Yukarıda sayılan ölkeler dışında Avrupa'nın genelinde blok şeklinde kaynak tahsisi yaygındır. Bu türden bir kaynak tahsisinin diğerine göre, üniversiteleri harcamalar konusunda daha esnek bir yapıya kavuşturacağı düşünölürse de, aslında mali özerklik, uygulama aşamasında daha çok kendini göstermektedir. Şöyle ki, bir üniversiteye blok halinde kaynak tahsisi yapılmış olabilir ancak bu türden bir kaynak tahsisinde bile bütçe belli kategorilere ayrılmış ve kullanımı çeşitli şartlarla kayıt altına alınmış olabilir.

⁷²⁵ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 19.

Aracı Kurullar: Üniversitenin mali özerkliğinin ölçüsünde belirleyici olan bir diğer husus, üniversite ile kaynak tahsis eden devlet arasında başka aracı kurulların olup olmadığıdır. Bu kurullar doğrudan üniversiteye kaynak tahsis eden kurullar olup, devletin bu türden bir yapılanmada üniversite üzerindeki etkisi dolaylı yoldan olmaktadır. Bu türden kurullar yükseköğretim kurumları ile siyasi güç arasındaki tampon bölge olmaktadır. Avrupa’da genel olarak bu türden kurulların daha çok araştırma faaliyetleri için kaynak tahsis etmeleri söz konusudur. Araştırma haricindeki diğer işler için mali kaynak tahsisinde herhangi bir aracı kurulun varlığı Avrupa’da pek yaygın değildir⁷²⁶. Türkiye’deki durum biraz daha farklıdır. Yükseköğretim Kurulu, üniversitelere kaynak tahsisi yapan bir kurul olmamasına rağmen üniversitelerin bütçelerini onaylamaktadır⁷²⁷.

Mali Raporlama: Mali raporlama özellikle kamu üniversitelerinin faaliyetleri doğrultusunda hesap verilebilirliğini sağlayan bir araçtır. Söz konusu raporlar, kimi Avrupa ülkelerinde meclise, kimisinde ilgili bakanlığa veya çeşitli kamu otoritelerine sunulmaktadır. Avusturya, Finlandiya ve Fransa’da hesap verilebilirlik adına bakanlığa sunulan mali raporlar, bir sonraki yılın üniversite bütçesi için, devlet ile üniversite arasında yapılacak sözleşmede pazarlık için temel unsur olmaktadır⁷²⁸. Bir başka ifade ile kaynaklarını etkin kullanamamış bir üniversite, sonraki yıl için bakanlık ile gerçekleştireceği kaynak tahsisi pazarlığında

⁷²⁶ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 20.

⁷²⁷ 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun, Yükseköğretim Kurulunun görevlerini düzenleyen 7. maddenin a bendi: “Yükseköğretim kurumlarının bu Kanunda belirlenen amaç, hedef ve ilkeler doğrultusunda kurulması, geliştirilmesi, eğitim - öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve yükseköğretim alanlarının ihtiyaç duyduğu öğretim elemanlarının yurt içinde ve yurt dışında yetiştirilmesi için kısa ve uzun vadeli planlar hazırlamak, üniversitelere tahsis edilen kaynakların, bu plan ve programlar çerçevesinde etkili bir biçimde kullanılmasını gözetim ve denetim altında bulundurmak”;

1982 Anayasası’nın 130. maddesinin 8. fıkrası: “Üniversitelerin hazırladığı bütçeler; Yükseköğretim Kurulunca tetkik ve onaylandıktan sonra Millî Eğitim Bakanlığına sunulur ve merkezi yönetim bütçesinin bağlı olduğu esaslara uygun olarak işleme tâbi tutularak yürürlüğe konulur ve denetlenir.”

⁷²⁸ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 20.

güçsüz duruma düşebilecek ve yeterli devlet desteğini alamayacaktır. Hesap verilebilirliğin gerçekleşmesini sağlayan diğer bir unsur mali denetimdir. Üniversitelerin mali denetimi kimi ülkelerde özel denetim kurumlarına verilmiş, kimi ülkelerde ise denetim belli bir kamu kurumunca gerçekleştirilmektedir. Avrupa ülkelerinin çoğunluğu, kamusal mali denetim kurumlarınca gerçekleştirilmektedir.

Türkiye’de üniversiteler kendi bütçelerini hazırladıktan sonra, söz konusu bütçe ilk olarak Yükseköğretim Kurulu tarafından tetkik edilir ve onaylanır. Daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı’na sunulur ve merkezi yönetim bütçesinin bağlı olduğu esaslara uygun olarak işleme tabi tutularak yürürlüğe konulur ve denetlenir. Ancak 2006 yılından itibaren mali konulara yönelik önemli değişiklikler olmuştur. 5018 sayılı, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu yürürlüğe girmesi ile birlikte, artık üniversitelerin bütçe ödenekleri, YÖK, Maliye Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı (yatırım bütçesi için) arasında yapılan bir anlaşma temelinde ve TBMM’nin onayını takiben tahsis edilecek ve ödenekler, kullanımları bakımından üçer aylık dilimler halinde serbest bırakılacaktır. Aynı yasa, devlet üniversitelerinin, önceden belirlenmiş göstergeler çerçevesinde izlenen ve değerlendirilen belirli hedeflere sahip yıllık stratejik planlar sunmalarını da öngörmektedir⁷²⁹. Bu doğrultuda Türkiye’de üniversitelerin mali denetimi konusuna biraz daha yakından bakmak gerekecektir.

Türkiye’de devlet üniversitelerinde kamusal finansman, vakıf üniversitelerinde ise özel finansman söz konusudur. Kamusal finansman yukarıda da belirtildiği gibi üniversitelerin bütçe ile finansmanı yöntemidir. Üniversitelerin bütçelerine ilişkin her tür uygulama, 2006 yılına kadar, 1927 yılından beri yürürlükte olan 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu’na göre gerçekleştirilmekteyken, 10

⁷²⁹ **Türkiye’de Yükseköğretim, Eğilimler, Fırsatlar ve Sorunlar**, TÜSİAD ve EUA, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-10/473, Ekim 2008, s. 78.

Aralık 2003’de 5018 sayılı, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu yürürlüğe girmiş ve kamu idarelerine ilişkin yeni bir kalite ve performans yönetimi anlayışı gelmiştir. 2006 yılı bütçesinden başlayarak uygulanmaya başlanan söz konu kanun, kamu idarelerinin,

-kalkınma planları, programları ve benimsedikleri temel ilkeler çerçevesinde geleceğe ilişkin misyon ve vizyonlarını oluşturarak stratejik amaçlar ve ölçülebilir hedefler saptamalarını,

-performanslarını önceden belirlenmiş göstergeler doğrultusunda ölçmelerini ve bu sürecin izleme ve değerlendirmesini yapmak amacıyla katılımcı yöntemlerle stratejik plan hazırlamalarını,

-kurum bütçelerini hazırladıkları bu stratejik plana göre yapmalarını öngörmektedir⁷³⁰.

Bu doğrultuda üniversiteler yeni bir bütçe sistemi ile yüz yüze gelmişlerdir; *Stratejik Plana Dayalı Performans Esaslı Bütçe Sistemi*⁷³¹. Devlet üniversitelerinin bütçeleri 5018 sayılı yasaya göre *özel bütçedir*⁷³². Buna göre, üniversite, 5018 sayılı yasa kapsamında, merkezi yönetim kapsamında kamu idaresi sayılan “...belirli bir kamu hizmetini yürütmek üzere kurulan, gelir tahsis edilen, bu gelirlere harcama yetkisi verilen, kuruluş ve çalışma esasları özel kanunla düzenlenen ...” bir kurum olarak, özel bütçeli bir kurumdur. Devlet üniversitelerinin merkezi yönetim bütçesi esaslarına tabi olması ise, ”... tüm gelir ve giderlerinin bütçelerinde gösterilmesi, belirli gelirlerin belirli giderlere tahsis edilmemesinin esas olması, gelir ve gider dengesi, bütçeyle verilen harcama yetkisinin kanunlarla

⁷³⁰ 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun 1. maddesi.

⁷³¹ T.C Yükseköğretim Kurulu, **Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi**, Ankara, Şubat 2007, s. 58.

⁷³² 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun 12. maddesinin 4. fıkrası ve II sayılı cetveli.

düzenlenen görev ve hizmetlerin yerine getirilmesi amacıyla kullanılması... “ anlamına gelmektedir⁷³³. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun üniversitelerin finansal yönetimlerine ilişkin olarak getirmiş olduğu bazı yenilikler vardır. Bunlar;

1) Farklı mevzuata tabi olarak bütçeleştirilen, harcanan, muhasebeleştirilen kamu kaynakları tek bir yasa altında (5018 sayılı yasa) toplanmıştır. (Örneğin, Öğrenci Sosyal Hizmetler, Döner Sermaye ve Sosyal Tesis kaynakları.)

2) Birden çok yılı kapsayan bütçe hazırlanmasına geçilerek bütçe hazırlanmasında orta erimli bakış açılarının hesaba katılması sağlanmıştır.

3) Harcamaların denetiminde anlayış değişikliğine gidilmiştir. Bu anlayış çerçevesinde denetim:

-Üst yönetici tarafından atanan denetçi tarafından gerçekleştirilen *iç denetim*,

-Sayıştay tarafından gerçekleştirilen *dış denetim* olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

-Belge üzerinde yapılan denetim anlayışı, *yerindelik ve performans denetimi* şekline dönüştürülmüştür.

4) Harcamalardan sorumlu görevliler yeniden tanımlanmış ve sorumlulukların yaygınlaştırılması yoluna gidilmiştir. Dekanlar ita amiri olmuşlardır.

5) Harcamaların ön denetimi ve ödemesini gerçekleştiren Maliye Bakanlığı'na bağlı Bütçe Dairesi Başkanlığı, Saymanlık Müdürlüğü gibi birimler

⁷³³ T.C Yükseköğretim Kurulu, **Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi**, Ankara, Şubat 2007, s. 58.

kaldırılmış, mali hizmetlerin, kurum yapısı içinde oluşturulan *Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı* tarafından yürütülmesi sağlanmıştır⁷³⁴.

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu üniversiteler açısından hem iç denetim, hem de Sayıştay tarafından gerçekleştirilecek dış denetim öngörmektedir. Performansa dayanan yeni denetim anlayışının eskisinden farkı, performans denetiminin mali bilgiler kadar mali olmayan bilgileri de kullanarak, kaynak kullanımının iktisadiliğini, etkinliğini ve etkililiğini değerlendirmesi yönündedir. Klasik denetimde ise yalnızca mali durum hakkında, mevzuata uygunluk açısından bir değerlendirme söz konusuydu. Buna ek olarak performans denetimi, klasik denetimin aksine, hizmetin niteliğine ilişkin, örneğin kurumun hizmet sunduğu kesimin beklentilerini tatmin edip etmediği yönünde bir denetimi de gerçekleştirmektedir. Bu doğrultuda kamu kurumlarına tutumluluk ve verimlilik açısından önerilerde de bulunmaktadır⁷³⁵.

5018 sayılı yasanın yürürlüğe girmesinin ardından üniversitelerde birer iç denetim⁷³⁶ birimi de kurulmaya başlanmıştır. İç denetim birimleri doğrudan rektörlüğe bağlıdır ve raporları da doğrudan rektöre sunarlar. İç denetimin Maliye Bakanlığı İç Denetim Koordinasyon Kurulu ile organik bir bağı mevcuttur. Mali denetimden daha geniş olan iç denetim, aslında *verimlilik*, *etkinlik* ve *tutumluluk*

⁷³⁴ T.C Yükseköğretim Kurulu, **Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi**, Ankara, Şubat 2007, s. 58-59.

⁷³⁵ E. Candan, **Türk Bütçe Sisteminde Performans Denetimi**, Ankara, TC Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2007, s. 73.

⁷³⁶ "İç denetim" ile ilgili olarak Türkiye'de bir kavram kargaşası yaşanmaktadır. Bununla ilgili olarak bkz. A. Kesik, "5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu Bağlamında ve AB Sürecinde Türk Kamu İç Mali Kontrol Sistemi", 2005, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 9 / 1, s. 96-97; Kesik, iç denetimin tanımını şu şekilde yapmıştır: "*İç denetim, idarenin (yürütmenin) kendisine emanet edilen kaynakların yönetimini, yine kendisine bağlı denetçiler vasıtasıyla denetlemesidir.*" Kesik, kontrol faaliyetinin, kamudaki fonksiyonlarına ve Avrupa Birliği'nin tasnifine göre, iç kontrol (internal control) ve dış denetim (external audit) olarak iki ana gruba ayrılabileceğini belirtmiştir. İç kontrol de kendi içinde ön mali kontrol (ex-ante financial control) ve iç denetim (internal audit) olarak ikiye ayrılmaktadır. Dış denetim ise yüksek denetim (supreme audit) karşılığı olarak kullanılmakta ve parlamento adına yapılan bağımsız denetim şeklinde algılanmaktadır. A. Kesik, 2005, s. 97.

ölçütlerine dayanmaktadır. Ancak bu ölçütlere göre yapılacak bir değerlendirmede çok fazla yargıya gereksinim bulunmaktadır. Bir başka ifade ile, söz konusu ölçütler açısından da belli yöntemler geliştirilmesi gerekmektedir. Çünkü mali denetimi de kapsayan performans değerlendirmesi öznel değerlendirmeye oldukça açık bir alandır. Örneğin bu doğrultuda, Türkiye’de faaliyet gösteren 50 devlet üniversitesinin etkinliklerini belirlemek için veri zarflama analizi yöntemi ile 2003 ve 2004 yıllarına ait veriler kullanılarak üniversitelerin her iki yıla ait performansları değerlendirilmiş ve elde edilen sonuçların karşılaştırıldığı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Ancak, çalışmanın sonuç kısmında ayrıntılı bir değerlendirmeye yer verilmemesi ve daha ayrıntılı analizlerin ileride yapılacak çalışmalarda ortaya konulabileceğinin belirtilmesi de kamu kurumlarında performans ölçümüne dayalı gerçekçi analizler yapılmasının zorluğunu ortaya koymaktadır⁷³⁷. Üniversitelere getirilen iç denetim birimlerinin merkezi idareye bağlı olması üniversitenin yalnızca mali açıdan değil, dolaylı olarak idari ve bilimsel açıdan da özerkliğini zedeleyebilecek bir durum oluşturabilir. Nitekim, Avrupa Komisyonu iç denetimi de kapsayan iç kontrolü, “*idarenin belirlenmiş amaç ve politikalarına uygun olarak faaliyetlerin etkin, ekonomik ve verimli bir şekilde yürütülmesini, varlık ve kaynakların korunmasını, muhasebe kayıtlarının doğru ve tam olarak tutulmasını, mali bilgi ve yönetim bilgisinin zamanında ve güvenilir olarak üretilmesini sağlamak üzere idare tarafından oluşturulan organizasyon, yöntem, süreç ile iç denetimi kapsayan mali ve diğer kontroller bütünüdür*” şeklinde tanımlamaktadır⁷³⁸. Burada

⁷³⁷ E. Candan, 2007, s. 97; söz konusu çalışma için bkz. B. Toklu ve diğerleri, “Türkiye’de Devlet Üniversitelerinin Performanslarının Değerlendirilmesi ve Görel Etkinliklerinin Belirlenmesi”, **Verimlilik Dergisi**, 2006, S.2, s. 29.

⁷³⁸ European Commission, Glossary of Definitions Used by the Commission in the Framework of Public Internal Financial Control (PIFC), Brussels, 2002, s. 10’dan aktaran, A. Kesik, 2005, s. 98.

dikkati çeken husus iç kontrolün, mali konular dışında, diğer konuları da kapsamaktadır.

İç denetim ölçütleri olan tutumluluk (ekonomiklik), etkinlik ve verimlilik aslında devlet kaynaklarının kullanımı açısından gerekli ölçütlerdir. Ancak üniversitelerin yürüttükleri faaliyet ve bir devlette sahip oldukları ideal konum gereği, sıradan birer kamu kurumu olarak değerlendirilmemelerini gerektirir. Bu açıdan, 5018 sayılı yasaya dayanılarak yürürlüğe giren, *İç Denetçilerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin* “Tanımlar” başlıklı 4. maddesinde ekonomiklik, etkinlik ve verimlilik kavramları dikkat çekmektedir. Buna göre ilgili kavramlar şu şekilde açıklanmaktadır:

“ç) *Ekonomiklik: Bir faaliyetin planlanmış sonuçlarına ya da çıktıklarına ulaşmak için kullanılan kaynakların maliyetini en aza indirmeyi,*

d) Etkililik: Bir faaliyetin, planlanan ve gerçekleşen etkisi arasındaki ilişkiyi; hedefe ulaşma derecesini ve yerindeliliğini,

m) Verimlilik: Kullanılan kaynaklarla, bir faaliyetin sonuçlarını ya da çıktılarını azamiye çıkarmayı, ifade eder.”⁷³⁹

Söz konusu kavramların daha çok bir şirketin faaliyetlerinin değerlendirme ölçütlerini andırdığı görülmektedir. Ancak son dönemlerde yükseköğretim alanına ilişkin olarak da, etkinlik, verimlilik, girdi-çıkıtı analizi gibi kavramlar gündeme gelmekte ve kurumların faaliyetleri yalnızca ekonomik değer ölçütüne göre şekillenmektedir⁷⁴⁰. Söz konusu ölçütler olumsuz olmamakla birlikte,

⁷³⁹ İç Denetçilerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Bakanlar Kurulu Karar Tarihi - No: 26/06/2006 - 2006/10654, Resmi Gazete Tarihi: 12/07/2006, Resmi Gazete Sayısı: 26226.

⁷⁴⁰ Bu konu, çalışmanın son bölümünde özellikle yükseköğretimin özelleşmesi, ardında da ticarileşmesine ilişkin olarak değerlendirilmiştir. Üniversitelerin etkinlik, verimlilik ve tutumluluk gibi kavramlar ölçüsünde davranmasının, üniversite özerkliği üzerinde nasıl kısıtlayıcı bir etkiye yol açtığı da çalışmanın son bölümünde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

bir üniversitenin başarısı yalnızca ekonomik ölçütlere göre değerlendirildiğinde ve üniversitenin asıl işlevi olan insan olgusu göz ardı edildiğinde ortaya yükseköğretimin ve nihayetinde de insanın metalaşması sonucu çıkacaktır.

b. Kaynak Yaratma Öğeleri: Üniversitelerin mali açıdan özerkliğinin derecesi, onların kendi kaynaklarını yaratma konusunda ne ölçüde serbest oldukları ile de ilişkilendirilmektedir. Avrupa Üniversiteler Birliği (EUA), bir üniversitenin kendine kaynak yaratabilme kapasitesinin değerlendirilebilmesi için dört unsura bakılması gerektiğini belirtmiştir. Bunlar üniversitenin, bağımsız, ekonomik kapasitesi olan birer kuruluş gibi davranma yeteneği ile ilişkilidir. Söz konusu ölçütler şu şekildedir:

-Bir üniversite, devletten gelen kaynaktan kalan artık değeri istediği şekilde kullanabilmekte midir?

-Üniversite kendi inisiyatifi doğrultusunda harç koyabiliyor mu?

-Üniversite, piyasalarda, yatırım, borçlanma gibi işlem yapabiliyor mu?

-Üniversite, araziye ve binalara malik mi? Bu taşınmazlar üzerinde herhangi bir hukuk işlem yapabiliyor mu?⁷⁴¹

Çoğu Avrupa ülkesi artık değeri devlete iade etmek zorunda değildir. Ancak üniversitelerin artık değeri kullanmalarının belirli şartları bulunabilmekte ve bu durum Avrupa ülkeleri açısından çeşitlilik arz etmektedir. Örneğin, Çek Cumhuriyeti ve İsveç üniversiteleri yalnızca belirli bir orana kadar artık değeri bünyelerinde tutabilir ve kalanı iade etmekle yükümlüdürler. İtalya'da üniversiteler, artık değeri, önceden yasa ile belirlenmiş faaliyetler için harcayabilmektedirler. İngiliz üniversiteleri torba bütçelerden artan değeri istedikleri gibi

⁷⁴¹ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 21.

harcayabilmekteyken, belli bir amaca tahsis edilmiş bütçeden artan değeri iade etmek zorundadırlar. Almanya’da ise eyaletler arasında yukarıdaki şekilde çeşitlenen uygulamalar mevcuttur. Kıbrıs, Romanya, Portekiz ve Türkiye’de üniversiteler, artan değeri mali yılsonunda devlete iade etmek zorundadır⁷⁴². Bu konuda önemli olan aslında söz konusu yasal düzenlemelerdir. Bir üniversite mali yılsonunda artan değeri devlete iade etmek zorunda olmasa da, söz konusu artan parayı kullanması bazı şartlara bağlı ise ya da belli konularda harcayabileceği yönünde yasa ile kayıt altına alınmışsa özerkliğin kısıtlı olduğu söylenebilecektir.

Bir üniversitenin kaynak yaratma öğelerinden birisi de öğrenci harçlarıdır. Harç, öğrenim giderlerinin karşılığı olan paradır. Kayıt parası, diploma düzenlenmesi, çeşitli belgelerin verilmesi için ödenen idari paralar da üniversitelerin gelir elde edebileceği bir alan olarak ortaya çıkmaktadır. Harçlara ilişkin koşul ve miktarların belirlenmesine göre üç farklı model söz konusudur. Bunlardan ilki, harçların yalnızca üniversite tarafından belirlendiği modeldir. Özellikle İngiltere (yalnızca yabancı öğrenciler için), Polonya, Romanya ve Yunanistan’da (lisans düzeyi hariç) harçların miktarı üniversite tarafından belirlenmektedir ve öğrenci harçları üniversitenin gelir kaynağının temelini oluşturmaktadır. İkinci model harçların üniversite ile devletin (ilgili bakanlığın) ortaklaşa belirlediği kooperatif modeldir. Buna göre harçlar için ya devlet bir tavan miktar belirler ve üniversite bu tavana kadar serbest bir miktar takdir eder, ya da, üniversiteler ile devlet ortak bir karar verir. İngiltere’de ulusal ve Avrupa Birliği’ne dahil herhangi bir ülkeden gelen öğrencilerin lisans eğitimleri için belli bir tavan vardır. Üniversiteler bu alanda harçları belirlerken tavan fiyatın üzerine çıkamazlar. Ancak lisansüstü eğitim ve

⁷⁴² T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 21.

İngiltere ve AB dışından gelenler için harç ücretlerini belirleme konusundan üniversite serbesttir⁷⁴³. Kıbrıs'ta üniversite ile devlet işbirliği içinde harç ücretlerini belirlemektedir. Üçüncü model harçların devlet (kamu otoritesi) tarafından belirlendiği modeldir. Bu model de iki tür olabilmektedir. İlkinde harçlar belirli ve sabit miktarda alınmaktadır. İkinci türde ise devlet üniversitelerinde hiç harç alınmamaktadır. Örneğin Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Norveç, Slovakya, Kıbrıs (lisans düzeyinde), Yunanistan (lisans düzeyinde) hiç harç alınmamaktadır. Türkiye, İspanya, Bulgaristan, Fransa, Hollanda ve İsviçre'de harçlar belirli ve sınırlı miktarda kamu otoritesi tarafından belirlenmektedir. Almanya'da ise eyaletler arasında farklar bulunmaktadır. Bununla birlikte Avrupa'da harçlara ilişkin genel görünüm bu şekilde olmakla birlikte doktora, uzaktan eğitim, misafir öğrenciler gibi durumlarda harç miktarları artmaktadır⁷⁴⁴. Türkiye'de, Yükseköğretim Kurulu her yıl enflasyon oranını dikkate alarak belirlediği miktarı Milli Eğitim Bakanlığı'na, Milli Eğitim Bakanlığı da, Maliye Bakanlığı'nın görüşünü alarak konuyu Bakanlar Kurulu'na iletmektedir. Harçların belirlenmesi Bakanlar Kurulu kararı ile olmaktadır⁷⁴⁵.

Üniversitelerin kaynak yaratma kapasitelerine ilişkin bir husus da, piyasalarda işlem yapabilirliklerine, bankalardan kredi alabilmelerine ve borsada para arttırmaya yöneliktir. Avrupa ülkelerinin yaklaşık üçte ikisi üniversitelerin bankalardan borç almalarına izin vermektedir. Ancak bu konuda devletler çoğu zaman miktarı kısıtlayıcı hükümler ya da belirli kamu otoritelerinden izinler alınması

⁷⁴³ Örneğin bu konuda İngiltere'de, bağımsız bir kamu kurumu olan OFFA (Office for Fair Access) (Yükseköğretime Adil Giriş Ofisi) 2012-2013 öğretim yılı için lisans düzeyinde yıllık harcı 9000 Paund olarak belirlemiştir. OFFA web sitesi adresi: <http://www.offa.org.uk/> ; erişim tarihi: 25.10.2011.

⁷⁴⁴ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 23.

⁷⁴⁵ <http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyuruayrinti.asp?ID=3212> ; erişim tarihi: 25.10.2011.

gibi şartlar getirmişlerdir. Örneğin Fransa’da, ilgili kamu otoritelerinin onayı ile bankalardan borç alabilmektedir. Danimarka, Litvanya, İtalya ve İspanya’da üniversitelerin alacağı borç miktarı sınırlı olarak belirlenmiştir⁷⁴⁶. Türkiye, Almanya (Aşağı Saksonya ve Westfalya Eyaletleri hariç), Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, İsviçre, Yunanistan ve Bulgaristan’da üniversitelerin borç alabilmesi mümkün değildir. Ancak bazı ülkeler bu durumu dolanarak aşmaya çalışmaktadır. Şöyle ki, bazı üniversiteler, örneğin İsviçre ve Yunanistan’da, vakıflar ya da araştırma merkezleri kurarak, söz konusu tüzel kişilikler aracılığıyla bankalardan borç alabilmektedirler⁷⁴⁷.

Üniversitelerin, buldukları yerleşke arazisine ve binalarına sahip olması da, söz konusu taşınmazların önemli ölçüde mali bir değere sahip olması dolayısıyla, mali özerkliğin derecesini belirleyen bir durumdur. Taşınmazların malikliği konusunda kültürel farklar, insanların algısı ve gelenekler önemli rol oynamaktadır. Kimi ülkelerde arazi ve binaların sahibi gelenek gereği üniversiteler iken, kimi ülkelerde sahip devlettir, ancak bina ve arazileri üniversitelere ödünç vermekte ya da kiralamaktadır. Avrupa’daki ana eğilim söz konusu taşınmazlara giderek üniversitelerin sahip olması yönündedir.

Almanya, Avusturya, Finlandiya ve İsveç’te üniversite arazisi ve binaları ne doğrudan üniversitenin kendisine aittir, ne de doğrudan devlete aittir. Bu ülkelerde arazi ve binalar devletin sahip olduğu emlak şirketlerine aittir. İtalya, İngiltere, İspanya, Norveç, Hollanda ve Yunanistan’da arazi ve binalar üniversiteye aittir⁷⁴⁸.

Türkiye’de üniversiteler, 2547 Sayılı Yüksek Öğretim Kanunu uyarınca kamu tüzel kişiliğini haiz kuruluşlar olarak, taşınmaz mal edinme hakkına sahiptir. 2547

⁷⁴⁶ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 23.

⁷⁴⁷ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 23.

⁷⁴⁸ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 24-25.

sayılı yasada ve diğ er ilgili yasalarda üniversite taşınmazlarının hukuki statüsü hakkında bir hüküm bulunmadığı için, üniversite taşınmazları ile ilgili işlemler genel hükümlere göre yürütölmektedir. Çoğ u üniversitenin taşınmazları tapuda hazine adına kayıtlı ancak üniversiteye tahsislidir. Tahsis söz konusu olduğ unda taşınmazlar amaçları dışında kullanılamaz. Bu aynı zamanda idarenin bir işlem yaparken hizmet gerekleri doğ rultusunda hareket etmesi ilkesinin de bir parçasını oluşturmaktadır. Tahsis, hazine arazilerinin ve orman alanlarının tahsisi şeklinde iki türlü yapılmaktadır. Üniversite taşınmazları 2886 sayılı devlet İ hale Kanunu'na göre kiraya verilebilir. Ancak bu kira üç yılı aş tığı zaman, ilgili bakanlık olan Milli Eğitim Bakanlığı'ndan izin alınması gerekmektedir (64. madde). Bununla birlikte, taşınmazlardaki tahliye işlemleri hakkında 2886 sayılı yasanın 73-75'inci maddelerinde getirilen düzenlemelerin üniversiteler için geçerli olmaması, hukuki problemlerin ortaya çıkmasına yol açmakta ve bu problemlerin çözümünü olumsuz yönde etkilemektedir. Yine taşınmaz mal döküm kayıtları ile ilgili olarak Maliye Bakanlığı'nca 178 sayılı Maliye Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin, Milli Emlak Genel Müdürlüğü'nü düzenleyen 13/f maddesine dayanılarak yapılacak düzenlemelerin yapılmaması, problemlere kaynak teşkil eden diğ er bir husus olmaktadır. Söz konusu düzenlemelerin Maliye Bakanlığı'nca günümüze kadar yapılmamış olması, üniversitelerde taşınmaz mal döküm kayıtlarının görevlendirilen bir birim tarafından kendilerince oluşturulan bir sisteme göre yapılması sonucunu doğ urmaktadır. Özellikle tahsisli taşınmaz malların yönetiminde ortaya çıkan olumsuzlukların giderilmesinde büyük hukuki güçlükler ortaya çıkmaktadır. Taşınmaz mal yönetiminde yaşanan ve son yıllarda en önemli sorun haline gelen bir uygulama da, üniversite taşınmazlarının vakıf ve derneklere

tahsis edilmesi uygulamasıdır. İlgili Sayıştay raporuna göre, inceleme yapılan üniversitelerin tamamında, üniversitelere ait taşınmazların, vakıf ve derneklere, tahsislerinin yapıldığı görülmüştür⁷⁴⁹.

Toparlanacak olursa, üniversitenin mali özerkliğe sahip olması, onun finansal her konuda kendi kendine davranabilme yeteneğine karşılık gelmektedir. Finansal konulardan kasıt, üniversiteye tahsis edilen bütçenin torba bütçe şeklinde olması ve kaynakların kullanımının üniversitenin kendi belirleyeceği şekilde gerçekleşmesi, öğrencilerden kendi belirleyeceği oranlarda öğrenim harcı alması, finansal piyasalarda işlem yapabilmesi ve bankalardan borç alabilmesi, taşınmazlarına sahip olup onlar üzerinde her türlü hukuki tasarrufta bulunabilmesi gibi konulardır. Türkiye’de üniversitelerin gelirleri, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun 55. maddesinde sayılmıştır. Buna göre, gelir kaynakları;

- her yıl bütçeye konulacak ödenekler,
- kurumlarca yapılacak yardımlar,
- alınacak harç ve ücretler,
- yayın ve satış gelirleri,
- taşınır ve taşınmaz malların gelirleri,
- döner sermaye işletmelerinden elde edilecek karlar,
- bağışlar, vasiyetler ve diğer gelirlerdir.

Üniversitenin mali açıdan özerk olmaması, elbette onun idari ve akademik özerkliğini de dolaylı olarak zedeleyecektir. Ancak burada önemli olan

⁷⁴⁹ İstanbul İlinde Bulunan Kamu Taşınmazlarının Hukuki ve Fiili Durumları ile Yönetimlerine İlişkin Sayıştay Raporu, Şubat 2001, s. 23-24; bu uygulamanın yarattığı olumsuzlukları gidermek için 22.01.2004 tarihinde 5072 sayılı Dernek ve Vakıfların Kamu Kurum ve Kuruluşları ile İlişkilerine Dair Kanun kabul edilmiştir. Yasa, kamu hizmetlerini veya personelini desteklemek üzere kurulan dernekler ve Türk Medeni Kanunu’na göre kurulan vakıflar ile bunların kamu kurum ve kuruluşları ile ilişkilerini düzenler ve kapsar. Bu konu ayrı bir çalışma yapmayı gerektirecek özel bir öneme sahip olup, çalışmanın kapsamını aşmaktadır.

husus mali özerklik gereği finansal işlerinde son derece serbest kalan üniversitenin, kamuya karşı sahip olduğu sorumluluk çerçevesinde davranıp, ticari bir işletme haline dönüşmemesi gerekliliğidir. Çünkü hem *bilim özgürlüğü* hem de *eğitim hakkı* Anayasa ile güvence altına alınmış temel haklardandır ve üniversitelerin ticarileşmesi ile birlikte söz konusu temel haklar zedelenmektedir. Mali açıdan özerklik söz konusu olduğunda hesap verilebilirlik bu nedenle devreye girmektedir. Hesap verilebilirliğin kurumsallaşması ise, özellikle Avrupa ülkelerinde, devletin üniversiteler üzerinde hem idari hem de mali etkisini azaltması sonucu ortaya çıkan ve söz konusu idari ve mali denetim görevini üstlenen bağımsız aracı kurulların (buffer-bodies) ve kalite güvence sisteminin oluşturulması şeklinde gerçekleşmektedir. Söz konusu uygulamaların, üniversitelerin topluma karşı hesap verebilecek konumda olmalarını sağlayacağı düşünülmektedir⁷⁵⁰.

Üniversite özerkliği açısından ortaya çıkan temel sorunlardan birisi olan mali özerklik ve topluma karşı hesap verilebilirlik dengesinin kurulması gerekliliğinin nedeni, üniversiteler için kaynak yetersizliklerinin ortaya çıkması ve bu nedenle bilimsel faaliyet ve projelerin yeterince desteklenememesidir. Bu açıdan Avrupa Üniversiteler Birliği “Tam Maliyetlendirme (Full Costing)” isimli bir proje⁷⁵¹ başlatmış ve Türkiye’de bu projeye dahil olmuştur. Proje, üniversitelerin faaliyetlerinin arttığı ve çeşitlendiği bir ortamda mali yönetimin ve performansın güçlendirilmesi amacını taşımakta ve ekonomik kriz gibi değişken koşullu ortamlarda üniversitelerin finansal sürdürülebilirliklerini sağlamalarını

⁷⁵⁰ T.C Yükseköğretim Kurulu, **Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi**, Ankara, Şubat 2007, s. 21-22.

⁷⁵¹ Avrupa Üniversiteler Birliği (EUA) koordinasyonunda, EUIMA proje çalışmaları çerçevesindeki “Tam Maliyetlendirme – Full Costing” projesinin Türkiye temeli, YÖK başkanlığının koordinatörlüğünde Ankara Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi ve Türkiye Ülke Çalıştayı’ndan sonra çalışmalara katılan Kadir Has Üniversitesi tarafından yürütülmektedir; http://sgdb.ankara.edu.tr/index_tr.php?page=eua_eua ; erişim tarihi: 26.10.2011.

hedeflemektedir. Tam maliyetlendirme üniversitelerin araştırma projelerini de içerecek şekilde yürüttüğü faaliyetlerine ilişkin bütün doğrudan ve dolaylı maliyetlerinin tanımlanması ve hesaplanmasıdır. Tam maliyetlendirmenin çıkış noktası projelerin tam ve doğru maliyetlendirilmesi olmakla beraber bu daha sonra üniversitenin bütün faaliyetlerine yaygınlaştırılmıştır. Bununla birlikte söz konusu proje aracılığıyla, üniversiteler ile toplum arasında karşılıklı bir güven kurulacağı da düşünülmektedir⁷⁵².

1.7.3.3. Kadro Özerkliği

Üniversite özerkliğinin öğelerinden bir diğeri olan kadro özerkliği, üniversite personelinin işe alınması ve ücretleri, üniversite çalışanlarının statüsü gibi konularda üniversitenin belirleyicilik rolüne işaret etmektedir. Bu alandaki serbest hareket etme yeteneği aslında mali özerklik ile de doğrudan bağlantılıdır çünkü personelin işe alımı ve maaşları üniversitenin bütçesine bağlıdır. İşe alma, çalışanların statüsü ve ücretlerin miktarı konularında üniversitenin karar verme serbestisi, kadro özerkliğinin öğelerini oluşturmaktadır.

a. İşe Alma: Üniversitenin akademik ve idari personelinin işe alınması Avrupa ülkelerinde kimi zaman doğrudan ve yalnızca üniversitenin kararı ile, kimi zaman da son derece sıkı kayıt ve şartlara bağlanmış ve birden çok kurulun onayı ile gerçekleştirilmektedir. Bu açıdan Avrupa üniversiteleri üçe ayrılabilir. Belçika, Almanya'nın çoğu eyaleti, Hollanda ve İngiltere'de üniversiteler işe alma konusunda son derece serbesttir. Bu açıdan işe alınacak öğretim üyelerinin nitelikleri konusunda

⁷⁵² Tam Maliyetlendirme Projesi hakkında detaylı bilgi için bkz. http://sgdb.ankara.edu.tr/index_tr.php?page=eua_eua.

herhangi bir kısıtlayıcı yasal düzenleme bulunmamaktadır. Çoğu Avrupa ülkesinde akademik kadronun işe alımında üniversiteler serbest olmakla birlikte, belli pozisyonlar için yasalarda belirli özellik ve şartlar sayılmıştır. İtalya, İspanya, Çek Cumhuriyeti ve Avusturya’da durum böyledir. Türkiye, Fransa ve Yunanistan’da ise, kadro sayılı ve ulusal düzeyde düzenlenmektedir. Üniversite kendisi serbestçe sayıya ve niteliklere karar verememektedir. İşe alma usulü de kadro özerkliğinde belirleyici olmaktadır. Bu konuda Avrupa üniversitelerinin çoğunda ve Türkiye’de de, işe alınan kişi hakkında son sözü söyleyen makam üniversite idaresidir. Çek Cumhuriyeti ve Danimarka’da ise son sözü söyleyen karar makamı işe alınacak kişinin bağlı olacağı fakültedir. Bulgaristan, Fransa ve Romanya’da karar vermeye yetkili makam, ilgili bakanlık olmak üzere dış kurumlardır⁷⁵³. Türkiye’de, profesör, doçent ve yardımcı doçentlik kadrolarını fakülte dekanları gerekçesi ile birlikte rektörlüğe, rektörlük de belirlediği ihtiyaçlar doğrultusunda kadro ihtiyaçlarını Yükseköğretim Kurulu’na bildirmektedir. Yükseköğretim Kurulu, üniversitelerin ihtiyaçlarını, eğitim-öğretim programlarını, bilim dallarının niteliklerini, araştırma faaliyetlerini, uygulama alanlarını, bina, araç, gereç ve benzeri imkanlar ve öğrenci sayılarını ve diğer ilgili hususları dikkate alarak; üniversitelerin profesör, doçent ve yardımcı doçent kadrolarını dengeli bir oranda tespit eder⁷⁵⁴. Üniversitelerde akademik kadroya atanabilmenin şartları ise, ulusal nitelikte olan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 48. maddesindeki, devlet memuru olabilmek için gerekli olan genel kriterlerin yanında, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun 65. maddesine dayanılarak çıkartılan Öğretim Üyeliğine Yükseltme ve Atama

⁷⁵³ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 28.

⁷⁵⁴ 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun 7. maddesinin f bendi; 13. maddesinin b bendinin 3. fıkrası, 16. maddesinin b bendinin 3. fıkrası.

Yönetmeliği'nde belirlenmiştir⁷⁵⁵. Bunlara ek olarak üniversiteler de kendileri, söz konusu yasalarda çizilen koşullara uyararak ek şartlar getirebilmektedirler. Atama kararı rektöre aittir⁷⁵⁶.

b. Kamu Görevlisi Statüsü: Üniversitedeki akademik kadronun statüsü de özerklik açısından belirleyici olmaktadır. Bunun nedeni eğer akademik kadro, kamu görevlisi sıfatını haizse, bu durumda üniversite insan kaynakları yönetimi açısından daha katı bir yapıya sahip olacaktır. Kamu görevlisi statüsü çalışanlar açısından sağlam bir güvence sağlasa da Avrupa'da özellikle üniversite özerkliğinin artırılması yönünde yapılan reformlar doğrultusunda çalışanlar artık kamu görevlisi statüsünü haiz olmamaktadır. Kamu görevlisi statüsünün, diğer statülere göre belirleyici özelliği, onun daha güvenceli ve korumalı bir statü olmasıdır. Ancak bazı ülkelerde örneğin Polonya'da akademik kadro kamu görevlisi olarak adlandırılmamasına rağmen, akademik personel, kamu görevlilerinin sahip olduğu hak ve güvencelerden yararlanmaktadır. Bazı Avrupa ülkelerinde (Avusturya, Danimarka) kamu görevlisi statüsünü haiz olan yalnızca belirli akademik personel olmaktadır; bazılarında (Çek Cumhuriyeti) ise yalnızca devlet üniversitelerinde çalışan akademik personel kamu görevlisi olup, özel ve vakıf üniversitelerinde çalışanlar işçi statüsündedir. Finlandiya, Fransa, Almanya, İtalya ve İspanya'da yalnızca kıdemli akademik personel kamu görevlisi statüsündedir⁷⁵⁷.

Türkiye'de devlet üniversitesi⁷⁵⁸ çalışanları devlet memuru statüsündedir⁷⁵⁹. 1982 Anayasası'nın kamu hizmeti görevlileriyle ilgili genel

⁷⁵⁵ Resmi Gazete Tarihi: 28.01.1982, Resmi Gazete Sayısı: 17588.

⁷⁵⁶ Öğretim Üyelğine Yükseltme ve Atanma Yönetmeliği, 8. maddenin 4. fıkrası, 16. madde ve 20. madde.

⁷⁵⁷ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 29.

⁷⁵⁸ Vakıf üniversiteleri açısından akademik personelin durumunu değerlendirmek için 657 sayılı devlet Memurları Kanunu'na bakmak gereklidir. 657 sayılı yasanın "Kapsam" başlıklı 1'inci

hükümleri düzenleyen 128. maddesi “memurlar” ile “diğer kamu görevlileri” ayrımı yapmıştır. Bu doğrultuda 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 1. maddesi uyarınca, üniversite öğretim elemanları diğer kamu görevlilerindedir ve ayrı personel kanunları bulunmaktadır. Üniversitelerde çalışan ve eğitim, öğretim ve araştırma ile ilgili kişiler *akademik personel* olarak adlandırılmaktadır. Akademik personel hakkında, 11.10.1983 tarihli ve 2914 sayılı Yüksek Öğretim Personel

maddesinde, “*Bu Kanun, Genel ve Katma Bütçeli Kurumlar, İl Özel İdareleri, Belediyeler, İl Özel İdareleri ve Belediyelerin kurdukları birlikler ile bunlara bağlı döner sermayeli kuruluşlarda, kanunlarla kurulan fonlarda, kefalet sandıklarında veya Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüklerinde çalışan memurlar hakkında uygulanır.*” denilmektedir. Bununla birlikte devlet personel rejiminin temel ilke ve politikasını belirlemeye yönelik olarak yürürlüğe giren 217 sayılı Devlet Personel Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin “Kapsam” başlıklı 2’nci maddesinde ise, “*Bu Kanun Hükmünde Kararname kapsamına giren kamu kurum ve kuruluşları şunlardır:*

- a) Genel bütçeye dahil dairelerle, katma bütçeli idareler ve bunlara bağlı kuruluşlar,
- b) İl Özel İdareleri ve belediyeler, bunların birlikleri ve bunlara bağlı iktisadi müesseseler, işletmeler,
- c) İktisadi devlet teşekkülleri, kamu iktisadi kuruluşları ve bunların müesseseleri, bağlı ortaklıkları ve iştirakleri,
- d) Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları dışında kalan ve kamu fonu kullanan, özel kanunlarla veya bunların verdiği yetkiye dayanılarak kurulan kamu kuruluşları ve bu nitelikteki bankalar ve bunların en az sermayesinin yarısından fazlasına iştirak suretiyle kurdukları müessese, ortaklık ve iştirakler,
- e) Döner sermayeli kuruluşlar ile özel kanunlarla kurulan fonlar ve kefalet sandıkları.

Askeri kurum ve kuruluşların 926 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu ile ek ve değişikliklerine tabi personeli bu Kanun Hükmünde Kararnamenin kapsamı dışındadır.” İfadesi yer almaktadır. Vakıf üniversiteleri, her ne kadar kamu tüzel kişiliğini haiz olsa da, 1982 Anayasa’nın 130. ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun Ek-2 ve Ek-18. maddeleri gereğince, akademik organlar, öğretim elemanları, eğitim-öğretim esasları, öğretim süreleri ve öğrenci hakları konularında devlet üniversiteleri ile aynı uygulamalara tabi olacağı belirtilmişse de, vakıflar tarafından kurulan üniversitelerin;

- 657 sayılı Kanununun “Kapsam” başlıklı 1’inci maddesi ile 217 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin “Kapsam” başlıklı 2’nci maddesinde yer verilen kurum ve kuruluşların kapsamında olmadığı,

- Bu üniversitede çalışanların da Devlet memuru statüsünde sayılamayacağı, değerlendirilmektedir. Devlet Personel Başkanlığı Görüşleri, “*Vakıf Üniversitesi’nin 217 sayılı KHK kapsamına girip girmediğine ve söz konusu Üniversitede çalışanların statüsünün belirlenmesine ilişkin.*”, Tarih: 07.10.2009, Sayı: 17769, erişim adresi: <http://www.dpb.gov.tr/dpbgorusmenu45.html> ; erişim tarihi: 31.10.2011.

⁷⁵⁹ Devlet egemenliği, Eski Yunan’dan günümüze gelen, idari, askeri, adli ve akademik olmak üzere dört ayrı alanda görev yapan kamu personeli üzerinden kurumsallaşmıştır. Söz konusu dört ayrı devlet egemenliği alanı, idari personel, askeri personel, adli personel ve akademik personel ayrımını ortaya çıkartmıştır. Bu alanlardaki personeller, kamu görevlisi statüsünde devlet egemenliğinin bir yansımasını taşımaktadır. Akademik personelin hem doğu hem de batı düşüncesinde yer alan siyasi düşünürlerin eserlerinde, eğitim ve bilim işlevini üstlenen kişiler olarak yer aldığı görülmektedir. Bu konu ile ilgili olarak bkz. İ. Ö. Sayan, “Türkiye’de Kamu Personel Sistemi: İdari, Askeri, Akademik, Adli Personel Ayrımı”, 2009, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.64, S.1, s. 201-245.

Kanunu'nu uygulanmaktadır. Söz konusu kanun, 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu'na tabi öğretim elemanlarının aylık, ödenek ve diğer özlük haklarını düzenler. Bu kanunda hüküm bulunmayan hallerde ise 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu'yla, Devlet Memurları Kanunu hükümleri uygulanır⁷⁶⁰. 2914 sayılı kanunun 3. maddesine göre akademik personel üçe ayrılmaktadır. Bunlar, *öğretim üyeleri*, *öğretim görevlileri ve okutmanlar* ile *öğretim yardımcıları*dır. Öğretim üyeleri, profesörler, doçentler ve yardımcı doçentlerdir. 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu'na göre de profesör, en yüksek düzeyde akademik unvana sahip kişidir. Doçent ise, doçentlik sınavını başarmış⁷⁶¹ akademik unvana sahip kişidir. Yardımcı doçent; doktora çalışmalarını başarıyla tamamlamış, tıpta uzmanlık ve belli sanat dallarında yeterlik belge ve yetkisini kazanmış, ilk kademedeki akademik unvana sahip kişidir.

Öğretim görevlileri ve okutmanlar sınıflarının tanımı 2547 sayılı kanunun 3. maddesinde yapılmıştır. Buna göre öğretim görevlisi, ders vermek ve uygulama yaptırmakla yükümlü olan öğretim elemanıdır. Öğretim görevlileri, üniversitelerde ve bağlı birimlerinde Yükseköğretim Kanunu'nca atanmış öğretim üyesi bulunmayan dersler veya herhangi bir dersin özel bilgi ve uzmanlık isteyen konularının eğitim-öğretim uygulamaları için görevlendirilirler. Kendi uzmanlık alanlarındaki çalışma ve eserleriyle tanınmış kişiler de öğretim görevlisi olarak süreli veya ders saati ücreti ile görevlendirilebilirler. Öğretim görevlileri, ilgili yönetim kurullarının görüşleri alınarak fakültelerde dekanların, rektörlüğe bağlı bölümlerde bölüm başkanlarının önerileri üzerine ve rektörün onayı ile öğretim üyesi kadrolarına atanabilirler veya kadro şartı aranmaksızın ders saat ücreti ve sözleşmeli olarak istihdam edilebilirler.

⁷⁶⁰ Yüksek Öğretim Personel Kanunu, 20. madde.

⁷⁶¹ Yükseköğretim kurumları dışından alınabilen tek ünvan doçentliktir. Bu ünvan üniversite dışında koşulların yerine getirilmesi takdirde YÖK tarafından da verilebilmektedir.

Öğretim görevlileri, öğretim üyesi kadrolarına en çok 2 yıl süre ile atanabilirler. Bu süre sonunda işgal ettikleri kadroya başvuran öğretim üyesi bulunmadığı ve görevlerine devamda yarar görüldüğü takdirde yeniden atanabilirler. Atanma süreleri sonunda görevleri kendiliğinden sona erer⁷⁶². Okutmanlar, eğitim-öğretim süresince çeşitli öğretim programlarında ortak zorunlu ders olarak belirlenen dersleri okutan veya uygulayan öğretim elemanıdır⁷⁶³. Okutmanlar üniversitelerde süreli (sözleşmeli olarak) veya sürekli olarak çalışırlar⁷⁶⁴. Öğretim yardımcıları sınıfı ise, 2914 sayılı kanuna göre araştırma görevlileri ile uzman, çevirici ve eğitim-öğretim planlamacılarından oluşmaktadır. Yükseköğretim Kanunu'nun 33. maddesine göre araştırma görevlileri, yükseköğretim kurumlarında yapılan araştırma, inceleme ve deneylerde yardımcı olan ve yetkili organlarca verilen ilgili diğer görevleri yapan öğretim yardımcılarıdır. Uzmanlar ise, öğretimle doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak ilgili olan, özel bilgi ve uzmanlığa ihtiyaç gösteren bir işle laboratuvarlarda, kitaplıklarda, atölyelerde ve diğer uygulama alanlarında görevlendirilen öğretim yardımcılarıdır. Çeviriciler, sözlü ve yazılı işlerde çalıştırılan öğretim yardımcılarıdır. Eğitim-öğretim planlamacıları ise yükseköğretim kurumlarında eğitim ve öğretimin planlanmasından sorumludurlar. Uzmanlar, çeviriciler, eğitim öğretim planlamacıları da üniversitelerde ya kadrolu ya da sözleşmeli olarak görev yaparlar. Adı geçen tüm kadrolar kamu görevlisi statüsündedir ve görevlerinin niteliği, süresi, yetki ve sorumlulukları kanunda sıkı sıkıya belirlenmiştir.

c. *Maaşlar*: Üniversitenin mali açıdan özerkliğinin diğer bir ölçüsü, toplam maaş giderlerini ve bireysel olarak maaş miktarını belirleyebilme yeteneğidir.

Avrupa ülkelerinin çoğunda üniversiteler bazı sınırlar dahilinde toplam maaş

⁷⁶² Yükseköğretim Kanunu, 31. madde.

⁷⁶³ Yükseköğretim Kanunu, 3. maddenin o) bendi.

⁷⁶⁴ Yükseköğretim Kanunu, 32. madde.

giderlerini kendileri belirleyebilmektedirler. Türkiye’de ise bu giderler doğrudan hükümet tarafından belirlenmektedir. Almanya ve Fransa’da ise daha karma bir model söz konusudur. Buna göre, toplam maaş giderlerini kısmen devlet belirlemekte ve özellikle işe alınma süreci açısından üniversiteye sınırlı da olsa bir özerklik tanımak adına, kısmen üniversite belirlemektedir⁷⁶⁵. Avrupa’nın genelinde üniversiteler, bireysel olarak çalışanlarının maaşlarını belirleme konusunda çok serbest değillerdir. Bulgaristan, Norveç, Çek Cumhuriyeti üniversiteleri, çalışanlarının bireysel olarak maaşlarını serbestçe belirleyebilmektedirler. Ülkelerin çoğunluğunda üniversiteler bireysel maaş miktarını belli sınırlar dahilinde serbestçe belirleyebilmektedir⁷⁶⁶. Örneğin Almanya’da üniversiteler genellikle kamu görevlisi sıfatını haiz olmayan sözleşmeli ya da mesleğe yeni başlamış çalışanlarının maaş miktarlarını serbestçe belirleyebilmektedirken, profesörlerin maaş miktarları devlet tarafından belirlenmektedir⁷⁶⁷. Türkiye’de akademik personelin maaşları devlet tarafından yasa ile belirli bir hesaplama usulüne tabi olarak belirlenmektedir.

Toparlanacak olursa, üniversite özerkliğinin unsurlarından birisi olan kadro özerkliğine ilişkin olarak, bir üniversitenin kendi kadrosunu istediği gibi oluşturabilmesi, maaşları serbestçe belirleyebilmesi ve akademik personelin devlet memuru statüsünde olmaması gibi özelliklerin ne ölçüde var olduğu

⁷⁶⁵ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 30.

⁷⁶⁶ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 30.

⁷⁶⁷ Almanya’da profesörlerin maaşları konusunda 2001 yılında bir reform yasası yürürlüğe girmiştir. Söz konusu yasa doğrultusunda profesör maaşları hakkında yeni bir yönetmelik çıkarılmıştır. Buna göre yeni yönetmelik maaşları bir önceki yasaya oranla daha düşük seviyede belirlemekte ve geri kalan miktarın da, kişilerin bilimsel performanslarına bağlı olacak şekilde belirleneceğini öngörmektedir. Yeni yönetmeliğin eskisine göre farkı, eski yönetmelikte akademik personelin gruplandırılması belli bir yaş doğrultusunda olmakta ikeni yenisinde böyle bir ayrıma gidilmeden gruplandırma yapılmıştır. Performansa bağlı ücretleri belli bir oranda artacak olan grup profesörler grubudur.

İlgili yasa: Professorenbesoldungsreformgesetz – ProfBesReformG;

İlgili yeni yönetmelik: Besoldungsordnung W

İlgili eski yönetmelik: Besoldungsordnung C

değerlendirilmektedir. Avrupa genelindeki üniversitelerde kamu görevlisi statüsü halen yaygın olmakla birlikte, üniversite çalışanlarının, kamu görevlilerinin tabi olduğu farklı yasalara tabi olmaları, bazı durumlarda akademik personelin özelliği ile bağdaşmayan durumlar oluşturabilmektedir. Özellikle işe alma konusunda üniversiteler daha özerk olmak istemektedir. Bununla birlikte maaşların devlet otoritesi tarafından belirlendiği durumlarda da, devletin ayırdığı kaynakların yetersizliği nedeniyle maaşların düşük olması halinde, yetenekli ve başarılı genç akademisyenler üniversite dışını ya da yurtdışını tercih etmektedirler. Maaşların üniversiteler tarafından belirlenmesi talebinin en önemli nedeni budur. Avrupa ülkelerinde gerçekleştirilen üniversite reformlarında özellikle bu alanda akademik personelin kamu görevlisi statüsünün değiştiği ve maaşların belirlenmesi konusunda, performansa bağlı ücret gibi ölçütlerin getirildiği görülmektedir. Özellikle Almanya ve Fransa gibi kamu üniversitelerinin güçlü ve baskın olduğu ülkelerde de son dönemlerde, yukarıda bahsedilen yönlerde reformlar gerçekleştirilmektedir. Ancak burada bir hususu belirtmekte fayda vardır. Akademik personelin kamu görevlisi statüsünde olmaması, onları eskisine oranla daha az güvenceli bir konuma getirmemelidir. **Burada kastedilen, yalnızca üniversite personeline yönelik, onlara en az bir kamu görevlisi kadar geniş hak ve güvenceler sunan, daha esnek ve akademik mesleğin gerekliliklerine uygun, özel bir yasa ile düzenlenen yeni bir statünün ortaya çıkmasıdır.** Bu durum üniversitelerin kendi insan kaynaklarını yöneten bir konuma gelmelerini sağlayacaktır. Ancak üniversiteler kendi insan kaynaklarını yönetirken piyasanın taleplerine uygun nitelikte değil, akademik geleneğe ve mesleğin özelliğine uygun hareket etmelidirler. Üniversite özerkliğine ilişkin her tartışmada oldukça sık gündeme gelen devletin

müdahalesinden uzak, rekabetçi, esnek ve hesap verebilir özellikte üniversitelerin yaratılması gerekliliği, akademik mesleğin öz niteliğinin göz ardı edilmesi ile sonuçlanabilme riskini taşımaktadır. Akademik personele ilişkin her unsurun üniversiteler tarafından belirlenmesi talebi, günümüze kadar üniversite personelinin toplumdaki uzak yaşaması, somuta yönelik çözümler sunmaması, genç araştırmacıları güncel ülke sorunları üzerinde araştırmalara teşvik etmemeleri gibi eleştirilerle beraber gelmekte ve üniversitenin temel unsuru olan akademik personelin bağımsız bir şekilde üniversiteler tarafından belirlenebilmesinin yararları üzerinde durulmaktadır. Avrupa ülkelerinin genelinde gerçekleştirilen reformlarda göze çarpan yenilikleri, özellikle yükseköğretimde meydana gelen değişimin üç karakteristik özelliği olan, yükseköğretim sisteminde bir heterojenleşme (çeşitlilik), adem-i merkeziyetçilik ve piyasalaşma doğrultusunda, akademik mesleğin niteliğinin dönüştürmesi ve bilgiye dayalı ekonomi ile de desteklenen bütüncül bir düşünce akımının ortaya çıkmış olmasıdır. Bu düşünce akımı doğrultusunda şekillenen üniversite özerkliğinin unsurlarından birisi olan kadro özerkliği de, devletten ve idare hukukunun düzenleme alanından bir kopuşu beraberinde getirmektedir⁷⁶⁸.

Akademik personel kavramı devletin dört egemenlik alanından birisi olarak, devlet üzerine önemli düşünsel eserler vermiş olan, gerek Eski Yunan'dan itibaren Platon, Aristo, gerek doğu bilim dünyasından Yusuf Has Hacib, Nizam'ül Mülk ve İbn-i Haldun, gerekse modern devletin oluşum sürecindeki Hobbes, Kelsen ve Hegel gibi filozofların eserlerinde de bulunmaktadır. Tüm bu düşünürlerin

⁷⁶⁸ Enders, Jürgen, "Between State Control and Academic Capitalism: A Comparative Perspective on Academic Staff in Europe", **Academic Staff in Europe: Changing Contexts and Conditions**, Westport, Connecticut, London, Greenwood Press (Ed. Jürgen Enders), 2001, s.1-4; Enders'e göre akademik personel, devlet, çıkar grupları, piyasa, üniversite yönetimi, akademik oligarşi ve diğer üniversite üyelerinin arasında kalmıştır (s. 5); bu konu özellikle çalışmanın üçüncü bölümünde incelenmiştir.

özelliği, devlet egemenliğinin akademik, idari, askeri ve adli olmak üzere dört farklı alanda ortaya çıktığını savunmalarıdır. Bu düşünceye göre devlet, egemenliğini, toplum içinde, dört farklı kamu personeli üzerinden kurumsallaştırma çabası içerisindedir⁷⁶⁹. Üniversite özerkliğinin unsurlarından birisi olan kadro özerkliği ve buna ilişkin olarak akademik personelin statüsü de bu doğrultuda önem kazanmaktadır. Bu açıdan önemli olan husus, akademik personelin kamu personeli statüsünde olması ya da söz konusu statüde değilse bile, güvencelerinin kamu personeli statüsündeki kadar sağlam olması gerekliliğidir.

1.7.3.4. Bilimsel (Akademik) Özerklik

Bilimsel özerklik, üniversitenin bir kurum olarak, kendi varlık nedeni olan akademik işlerde ne ölçüde serbest hareket edebildiği ile ilgili bir alandır. Bir üniversitenin bilimsel özerkliğinden kasıt, üniversitenin **bir kurum olarak** akademik alana özgü, müfredat ve programları belirleme, kurumsal stratejisini oluşturabilme ve öğrencilerini istediği gibi seçebilme özgürlüğünün varlığıdır. Burada bilimsel özerkliğin ölçütü olan söz konusu unsurlar, **kurumsal** düzeydedir. Avrupa Üniversiteler Birliği de *bilimsel özerklik* için belli başlı ölçütler belirlemiştir. Buna göre,

-üniversite kendi kurumsal stratejisini serbestçe belirleyebiliyor mu?

-üniversite kendi akademik profilini serbestçe oluşturabiliyor mu?

Örneğin dilediği şekilde ve alanda çeşitli dereceler veren akademik programlar oluşturup, söz konusu programların içeriklerini serbestçe belirleyebiliyor mu?

⁷⁶⁹ İ. Ö. Sayan, 2009, s. 201-202, 204-207.

-üniversite öğrenci başvurularını değerlendirmekte serbest mi?

sorularına verilecek olumsuz yanıtlar, bilimsel özerkliğin sınırlı olduğunu gösterecektir⁷⁷⁰. Buna karşılık *bilim özgürlüğü* ve *akademik özgürlük* kavramları daha farklı bir alana işaret etmektedir. Kurumsal anlamda üniversitenin akademik özerkliğini oluşturan unsurları incelemeden önce, bilim özgürlüğü ve akademik özgürlük kavramlarını kısaca hatırlatmak yerinde olacaktır⁷⁷¹. Bilim özgürlüğü, bilimi serbestçe öğrenme, araştırma, yayma ve öğretme haklarını içeren bir temel özgürlüktür. Bilim özgürlüğü, 1982 Anayasası'nda kişisel haklar bölümünde yer almaktadır ancak kültürel hak niteliği de bulunmaktadır. Kişi bakımından kapsamı yalnızca akademik dünyanın üyeleri değil, bilim ile uğraşan bütün insanlardır. Bilim özgürlüğünün kapsamı, araştırma faaliyetleri, araştırma için gerekli araç ve koşullara sahip olma hakkı, bilimsel üretme, bilgilendirme ve yayma hakkıdır⁷⁷². Buna karşılık akademik özgürlük bilim özgürlüğünden daha farklı bir alana işaret etmektedir. Akademik özgürlük, *Yüksek Öğretim Kurumlarının Özerkliği ve Akademik Özgürlük Üzerine Lima Bildirgesi*'nde "...akademik bir çevre üyelerinin tek tek ya da toplu halde bilgiyi araştırma, inceleme, tartışma, belgeleme, üretme, yaratma, öğretme, anlatma veya yazma yoluyla edinmelerinde, geliştirmelerinde ve iletmelerindeki özgürlükleri anlamına gelir." şeklinde tanımlanmıştır. Söz konusu Lima Bildirgesi üniversite özerkliğinin tam anlamıyla gerçekleştirilebilmesini, akademik özgürlüklerin tam anlamıyla sağlanabilmesi koşuluna bağlamıştır. Öte yandan bildirge, daha da bütüncül bir yaklaşım sergileyerek, bütün insan haklarından yararlanılabilmesini eğitim hakkının tam olarak gerçekleştirilebilmesine bağlamış;

⁷⁷⁰ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 32.

⁷⁷¹ Bilim özgürlüğü ve akademik özgürlük kavramları çalışmanın ikinci kısmında "Anayasal Sistemde Üniversite" başlıklı bölümde irdelenmiştir.

⁷⁷² N. Bulut, 2005, s. 29-31.

eğitim hakkının da akademik özgürlüklerin ve üniversite özerkliğinin sağlanamadığı bir ortamda var olamayacağını belirterek, eğitim hakkı ile akademik özgürlükler ve üniversite özerkliği arasında bağ kurmuştur⁷⁷³. Bilim özgürlüğünün herkese tanınmış bir hak olmasına karşılık, akademik özgürlük yalnızca akademik topluluğa ait bir haktır. Akademik özgürlüklere ve üniversite özerkliğine ilişkin UNESCO'nun da 11 Kasım 1997 tarihli bir *Yüksek Öğretim Personelinin Statüsüne İlişkin Tavsiye Kararı*⁷⁷⁴ bulunmaktadır. Söz konusu tavsiye kararına göre akademik özgürlük, “...bir öğretinin buyruğu ile sınırlanmadan öğretme ve tartışma özgürlüğü, özgürce araştırma yapma ve bu araştırmanın sonuçlarını yayma ve basma özgürlüğünü, içinde çalıştıkları kurum ve sistemi eleştirme özgürlüğünü, kurumsal bir sansürden bağımsız olma hakkını, temsili ve mesleki akademik organlara katılma özgürlüğünü içerir. Tüm yüksek öğretim akademik personeli görevini hiçbir şekilde ayrımcılığa uğramadan ve devletten veya başka bir kaynaktan gelecek baskının korkusu olmaksızın yerine getirme hakkına sahip olmalıdır. Bu ilke, yüksek öğretim akademik personelinin buna olanak sağlayan demokratik bir çalışma ortamında, yani herkesin demokratik bir toplumu geliştirmek için çaba verdiği bir ortamda faaliyet göstermesiyle tam olarak yerine getirilebilir.”⁷⁷⁵ şeklinde tanımlanmıştır.

Anlamları ve kapsamaları birbirlerinden farklı da olsa üç kavram da birbiri ile ilişkili ve hatta birbirlerinin olmazsa olmazdırlar. Örneğin üniversite özerkliğine yapılacak her tür müdahale aslında bilim özgürlüğüne de yapılmış bir müdahale

⁷⁷³ Bkz. Yüksek Öğretim Kurumlarının Özerkliği ve Akademik Özgürlük Üzerine Lima Bildirgesi Orijinal metin için bkz: The Declaration on Academic Freedom and Autonomy of Institutions of Higher

Education, (Lima, 10 September 1988); erişim adresi:

http://www.cepes.ro/services/inf_sources/on_line/lima.pdf ; erişim tarihi: 18.11.2011.

⁷⁷⁴ Kararın çeviri metni için erişim adresi:

<http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/altipar/Yayinlar/Yukse%20Ogretim%20Tavsiye.pdf> ; erişim tarihi: 18.11.2011.

⁷⁷⁵ Yüksek Öğretim Personelinin Statüsüne İlişkin Tavsiye Kararı, 27. madde.

olmakta; akademik özgürlüklerin tam anlamıyla kullanılmaması da üniversite özerkliğine yapılmış bir müdahale olmaktadır. Tüm bunların zedelendiği bir ortamda da eğitim hakkının tam olarak gerçekleşemediği söylenebilecektir.

Üniversitelerin kurumsal açıdan bilimsel özerkliğine geri dönülürse, buna ilişkin üç ögenin incelenmesi yerinde olacaktır. Avrupa Üniversiteler Birliği tarafından belirlenen söz konusu öğeler, üniversitenin kendi stratejisini belirleyebilmesi, kendi akademik programlarını oluşturabilme yeteneği ve öğrenci başvurularını serbestçe değerlendirilebilmesidir. Ancak bu hususlar da, Avrupa ülkeleri ve Türkiye açısından, özellikle 1999 yılından itibaren gündeme gelen ve ortak bir Avrupa yükseköğretim alanı oluşturulmasını hedefleyen Bolonya Süreci ile bağlantılı olarak değerlendirilmelidir. Çünkü söz konusu süreç, sürece dahil olan tüm Avrupa devletleri ve Türkiye tarafından da, yükseköğretim sistemlerinde akademik programlara ilişkin belirli yönde reformların yapılmasını gündeme getirmiştir. Örneğin somut olarak, 2005 yılında Bergen’de toplanan Avrupa ülkelerinin Eğitim Bakanları’nın kabul ettikleri Avrupa Yükseköğretim Sınıflandırma Çerçevesi, Bolonya Süreci kapsamındaki yükseköğretim kurumlarının uygulayacağı temel çerçeveyi belirlemektedir⁷⁷⁶. Bu temel çerçevenin üniversitenin kurumsal açıdan sahip olduğu bilimsel özerkliği zedelediği birçok Avrupa ülkesi tarafından konuya ilişkin bilimsel toplantılarda dile getirilmiştir.

a. Üniversitesinin Kendi Stratejisi: Üniversitelerin kendi akademik profilini oluşturabilmesi ile yakından bağlantılı olan kendi stratejisini belirleyebilme, üniversitenin araştırma ya da öğretim alanları ile ilişkili olarak kendi temel misyonunu ve vizyonunu belirleyebilme yeteneğini ifade etmektedir. Çoğu Avrupa

⁷⁷⁶ European Qualification Framework for Higher Education; söz konusu metin için erişim adresi: http://www.bolognabergen2005.no/EN/BASIC/050520_Framework_qualifications.pdf ; erişim tarihi: 18.11.2011.

ülkesinde üniversitenin kendi stratejisini belirleyebilmesi mümkünse de, üniversiteler genel bir sınırlama olan Eğitim Bakanlıklarının ya da Ulusal Planlama Teşkilatlarının plan ve hedefleri dışına çıkamamaktadırlar. Özellikle ülkelerin dil politikaları doğrultusunda eğitim ve öğretim dilini üniversiteler serbestçe belirleyememektedirler⁷⁷⁷. Türkiye’de 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun yükseköğretimin amacını düzenleyen 4. maddesi üniversitelerin kurumsal anlamda strateji geliştirmesinin sınırlarını çizmiştir. Söz konusu kanunun 5. maddesi de yükseköğretimin planlanması, programlarının oluşturulması ve düzenlenmesi konusunda uyulması gereken ana ilkeleri belirtmiştir⁷⁷⁸. Bununla birlikte Avrupa’da

⁷⁷⁷ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 32.

⁷⁷⁸ İlgili yasa maddelerinin metinleri şu şekildedir:

“Amaç:

Madde 4 – Yükseköğretimin amacı:

a) Öğrencilerini;

(1) ATATÜRK İnkılapları ve ilkeleri doğrultusunda ATATÜRK milliyetçiliğine bağlı,

(2) Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini taşıyan, Türk olmanın şeref ve mutluluğunu duyan,

(3) Toplum yararını kişisel çıkarının üstünde tutan, aile, ülke ve millet sevgisi ile dolu,

(4) Türkiye Cumhuriyeti Devletine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getiren,

(5) Hür ve bilimsel düşünce gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı,

(6) Beden, zihin, ruh, ahlak ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş,

(7) İlgi ve yetenekleri yönünde yurt kalkınmasına ve ihtiyaçlarına cevap verecek, aynı zamanda kendi geçim ve mutluluğunu sağlayacak bir mesleğin bilgi, beceri, davranış ve genel kültürüne sahip, vatandaşlar olarak yetiştirmek,

b) Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olarak, refah ve mutluluğunu artırmak amacıyla; ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunacak ve hızlandıracak programlar uygulayarak, çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı ve seçkin bir ortağı haline gelmesini sağlamak,

c) Yükseköğretim kurumları olarak yüksek düzeyde bilimsel çalışma ve araştırma yapmak, bilgi ve teknoloji üretmek, bilim verilerini yaymak, ulusal alanda gelişme ve kalkınmaya destek olmak, yurt içi ve yurt dışı kurumlarla işbirliği yapmak suretiyle bilim dünyasının seçkin bir üyesi haline gelmek, evrensel ve çağdaş gelişmeye katkıda bulunmaktır.

Ana ilkeler

Madde 5 – Yükseköğretim, aşağıdaki "Ana ilkeler" doğrultusunda planlanır, programlanır ve düzenlenir:

a) Öğrencilere, ATATÜRK inkılapları ve ilkeleri doğrultusunda ATATÜRK milliyetçiliğine bağlı hizmet bilincinin kazandırılması sağlanır.

b) Milli Kültürümüz, örf ve adetlerimize bağlı, kendimize has şekil ve özellikleri ile evrensel kültür içinde korunarak geliştirilir ve öğrencilere, milli birlik ve beraberliği kuvvetlendirici ruh ve irade gücü kazandırılır.

c) Yükseköğretim kurumlarının özellikleri, eğitim - öğretim dalları ile amaçları gözetilerek eğitim - öğretimde birlik ilkesi sağlanır.

d) Eğitim - öğretim plan ve programları, bilimsel ve teknolojik esaslara, ülke ve yöre ihtiyaçlarına göre kısa ve uzun vadeli olarak hazırlanıp sürekli olarak geliştirilir.

da özellikle Bolonya sürecinde sıkça dile getirildiği gibi ortak bir Avrupa yükseköğretim alanının oluşturulması ve bu sayede ortak bir Avrupa kültür alanının yaratılması ana hedef olarak belirlenmiştir. Öte yandan yükseköğretimden faydalanan öğrenci sayısının ve bu doğrultuda yükseköğretime olan talebin aşırı artması nedeniyle kaynak sıkıntısı yaşanınca, üniversitelerin artık araştırma ya da öğretimden birisine ağırlık vermeleri gündeme gelmiştir. Kimi üniversiteler kendilerini araştırma üniversitesi olarak belirlemekte ve misyon ve vizyonunu araştırma ağırlıklı olarak oluşturarak, akademik programlarının içeriğini de bu şekilde belirlemekte, daha çok lisansüstü eğitim öğretime ve araştırma programlarına ağırlık verebilmektedirler. Bu doğrultuda 2006 yılında farklı ülkelerden on üniversite Uluslararası Araştırma Üniversiteleri Birliği'ni⁷⁷⁹ kurmuştur. Almanya da, Alman Araştırma Vakfı ve Bilim Konseyi bazı üniversiteleri elit üniversiteler olarak belirlemiş ve bu üniversitelere Almanya'nın uluslararası alanda başı çekebilmesi için daha çok mali destek alacaklarını açıklamıştır. Bu üniversiteler mükemmeliyet

e) Yükseköğretimde imkan ve fırsat eşitliğini sağlayacak önlemler alınır.

f) **(Değişik: 3/4/1991 - 3708/2 md.)** Üniversiteler ile yüksek teknoloji enstitüleri ve bunlar içindeki fakülte, enstitü ve yüksekokullar, kalkınma plan ve programlarının ilke ve hedefleri doğrultusunda ve yükseköğretim planlaması çerçevesinde Yükseköğretim Kurulunun görüşü veya önerisi üzerine kanunla kurulur.

g) Meslek elemanı yetiştiren bakanlıklara bağlı yüksekokullar, Yükseköğretim Kurulunun tespit edeceği esaslara göre Bakanlar Kurulu kararı ile kurulur.

h) Yükseköğretim kurumlarının geliştirilmesi, verimlerinin artırılması, genişletilmesi ve bütün yurda yaygınlaştırılması amacıyla yönelik olarak yenilerinin açılması, öğretim elemanlarının yurt içinde ve dışında yetiştirilmeleri ve görevlendirilmeleri, üretim - insangücü - eğitim unsurları arasında dengenin sağlanması, yükseköğretime ayrılan kaynakların ve ihtisas gücünün dağılımı, milli eğitim politikası ve kalkınma planları ilke ve hedefleri doğrultusunda ülke, çevre ve uygulama alanı ihtiyaçlarının karşılanması, örgün, yaygın, sürekli ve açık eğitim - öğretimi de kapsayacak şekilde planlanır ve gerçekleştirilir.

ı) **(Değişik: 29/5/1991 - 3747/1 md.)** Yükseköğretim kurumlarında, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Türk dili, yabancı dil zorunlu derslerdendir. Ayrıca, zorunlu olmamak koşuluyla beden eğitimi veya güzel sanat dallarındaki derslerden birisi okutulur. Bütün bu dersler en az iki yarı yıl olarak programlanır ve uygulanır.”

⁷⁷⁹ Organizasyonun resmi internet adresi: <http://www.iaruni.org/> . Söz konusu on üniversite şunlardır: Ulusal Avustralya Üniversitesi, ETH Zürih, Singapur Ulusal Üniversitesi, Peking Üniversitesi, California Üniversitesi-Berkeley, Cambridge Üniversitesi, Oxford Üniversitesi, Copenhagen Üniversitesi, Tokyo Üniversitesi, Yale Üniversitesi.

merkezleri olarak da adlandırılmaktadır⁷⁸⁰. Türkiye’de de 2010 yılında YÖK tarafından bilimsel anketler doğrultusunda bazı üniversitelerin araştırma üniversitesi olarak belirleneceğini, diğerlerinin de eğitim-öğretim ağırlıklı olarak devam edeceklerini açıklamıştır⁷⁸¹. Bu doğrultuda bir üniversite kendisini araştırma üniversitesi olarak belirleyerek YÖK’na başvuracaktır. Konu ile ilgili yasal bir düzenleme henüz yürürlüğe girmemiştir.

Üniversitelerin akademik profillerini belirleyebilmeleri, bir başka ifade ile, yeni açılacak akademik programlara karar verebilmeleri, programların içeriğini oluşturabilmeleri de Avrupa genelinde yaygındır. Türkiye’de ise yükseköğretim alanında yeni programların açılması YÖK tarafından belirlenen usul ve esaslara uygun olarak gerçekleştirilmektedir⁷⁸².

b. Akademik Programlar: Üniversitelerin akademik programlarının içeriğini, müfredatını serbestçe belirleyebilir olması da üniversitenin bilimsel özerkliğinin ölçütlerinden birisidir. Üniversitelerin kendi akademik profillerini serbestçe belirleyebilmeleri özellikle belirli mesleklere ilişkin eğitim veren fakülteler temelinde önem arz etmektedir. Özellikle, hukuk, tıp gibi temel alanlarda üniversitelerin programları serbestçe oluşturulmamakta, belli sınırları merkezi kurullar ya da ilgili bakanlık tarafından belirlenmektedir. Öğretim yılı ve eğitim süresi gibi konularda da özellikle Bolonya Süreci ile birlikte 3+2 formülü gelmiş ve tüm Avrupa ülkeleri kademeli olarak söz konusu sistemi uygulamaya başlamışlardır. Ancak Bu konunun üniversite özerkliğini zedeleyici bir unsur oluşturulduğu çoğu Avrupa ülkesinde tartışılmaktadır. Her ne kadar üniversiteler kendi müfredatını

⁷⁸⁰ Haber için bkz. “Germany and Elite Universities”, **Bibliobrary**, 27 Nisan, 2010, erişim adresi: <http://bibliobrary.net/2010/04/27/germany-and-elite-universities/>, erişim tarihi: 18.11.2011.

⁷⁸¹ İlgili haberin internet adresi: <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=11138231>; erişim tarihi: 18.11.2011.

⁷⁸² İlgili YÖK ilkeleri için bkz. <http://www.yok.gov.tr/content/view/64/93/>; erişim tarihi: 18.11.2011.

serbestçe belirleyebilmekte ise de, ulusal akreditasyon kurumları söz konusu programların uygunluğu konusunda onay vermektedir. Yeni bir akademik programın açılabilmesi için çoğu Avrupa ülkesinde ve ülkemizde de üniversite dışında ilgili kamu otoritesinin (bakanlığın ya da üniversiteleri koordine eden bir kurulun) onayı gerekmektedir. Öte yandan belli bir programın açılması da çoğu zaman ilgili bakanlık onayı ile gerçekleşmekte ve bu doğrultuda açılması düşünülen programın maliyetli olup olmaması, programın açılıp açılmaması konusunda belirleyici olmaktadır.⁷⁸³ İsviçre ve Malta üniversiteleri Avrupa’da bilimsel özerklik açısından en serbest durumda olan üniversitelerdir. Diğer Avrupa ülkelerinde yeni programların açılması koşulları ve nitelikleri yasa ile belirlenmiştir. Macaristan ve Slovak Cumhuriyeti’nde buna ek olarak, açılacak program eğer ulusal yasada belirlenen listede yer almayan yepyeni bir programsa, bir akreditasyon sürecinden de geçmek zorundadır. Söz konusu akreditasyon süreci ilgili bakanlığın ya da ulusal bir akreditasyon kurumunun, kurulması düşünülen programın müfredatını ve öğrenim çıktılarını onaylaması ile gerçekleştirilmektedir. Akreditasyon süreci bazı ülkelerde yalnızca belirli derecelerdeki programlar için de söz konusu olabilmektedir. Örneğin Hollanda’da üniversitelerin lisans, yüksek lisans ve doktora programlarının akreditasyon sürecinden geçmelerine karşılık, diğer lisans sonrası programların oluşturulmasında üniversiteler serbest olmaktadır⁷⁸⁴.

Türkiye’de üniversiteler istedikleri lisans ve doktora derecesindeki iki yıllık ve dört yıllık programları ancak YÖK’ün onayından sonra gerekli koşulları yerine getirerek açabilmektedirler.

Yükseköğretim Kanunu’nun 43. maddesinin b bendi şu şekildedir:

⁷⁸³ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 34.

⁷⁸⁴ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 34;

Buna örnek olarak çeşitli alanlardaki sertifika programları, tezsiz programlar gösterilebilir.

“Aynı meslek ve bilim dallarında, eğitim - öğretim yapan üniversitelerde, eğitim - öğretim, metot, kapsam, öğretim süresi ve yıl içindeki değerlendirme esasları bakımından eşdeğer olması ve öğrenimden sonra kazanılan unvanların aynı ve elde edilen hakların eşdeğer sayılması hususu Üniversitelerarası Kurulun önerisi üzerine; öğretmen yetiştiren birimler için belirtilen esasların tespiti Milli Eğitim Bakanlığı ile de işbirliği yapılarak, Yükseköğretim Kurulunca düzenlenir.”

Bununla birlikte Yükseköğretim Kanunu'nun Yükseköğretim Kurulu'nun görevlerini düzenleyen 7. maddesinin e bendi şu şekildedir:

“Yükseköğretim kurumlarında eğitim - öğretim programlarının asgari ders saatlerini ve sürelerini, öğrencilerin yatay ve dikey geçişleriyle ve yüksekokul mezunlarının bir üst düzeyde öğrenim yapmalarına ilişkin esasları Üniversitelerarası Kurulun da görüşlerini alarak tespit etmek”.

Almanya'da üniversitelerin programlarını serbestçe belirleyebilmeleri ise eyaletler arasında çeşitlilik göstermektedir. Çoğu eyalette yeni program açmak isteyen üniversiteler bakanlık ile bir pazarlık sürecine girmektedirler. Bu süreçte özellikle açılacak olan bölümün gerektirdiği kaynak, kaydolacak öğrenci sayısı gibi hususlar dikkate alınmaktadır. Almanya gibi İngiltere ve Fransa'da da yeni program açılmasında kaynaklar önemli bir husus teşkil ettiğinden ilgili bakanlık ile yapılan pazarlık önem arz etmekte ve üniversiteler kısmen de olsa bağımlı olmaktadır⁷⁸⁵.

Üniversitelerin kendi programlarını ve programları sonucunda verecekleri unvanları serbestçe belirlemesi bilimsel özerkliğe ilişkin olmakla birlikte, devletin yükseköğretim politikaları doğrultusunda söz konusu programların içeriğine müdahale etmesi, devlet ile üniversite arasında bir gerilim alanı oluşturmaktadır.

⁷⁸⁵ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 34.

Türkiye’de bu konuya ilişkin bir uyuşmazlık yaşanmıştır. Şöyle ki, 1992 yılında, 09.04.1992 günlü ve 3795 sayılı “Bazı Lise, Okul ve Fakülte Mezunlarına Ünvan Verilmesi Hakkında Kanun”un 3. maddesinin (e) bendine, “*Teknik öğretmen ünvanını kazananlar için ilgili teknik eğitim fakültelerince düzenlenecek en fazla iki yarı yıl süreli tamamlama programlarını başarıyla bitirenlere dallarında ‘mühendis’ unvanı verilir.*” şeklinde bir hüküm eklenmiştir. Bu hükme dayanılarak da Yükseköğretim Kurulu tarafından, “Teknik Öğretmenler İçin Düzenlenecek Mühendislik Programlarının Uygulama Esas ve Usulleri Yönetmeliği” çıkartılmıştır. Söz konusu yönetmelik hakkında Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Danıştay’da iptal davası açmıştır. Danıştay 8. Dairesi, önüne gelen uyuşmazlıkta söz konusu hükmün (yukarıda adı geçen yasanın 3/(e) hükmünün), Anayasa’nın 2., 42. ve 130. maddelerine aykırılığını ileri sürmüştür. Anayasa Mahkemesi, “*Anayasa’nın 130. maddesinin birinci fıkrasında, üniversitelerin bilimsel özerkliğe sahip kamu tüzelkişileri olarak tanımlanması ve bunların ancak Devlet tarafından yasayla kurulabileceklerinin saptanması ile güdülen ereğin, siyasal çevrelerin, özellikle iktidarların ve ayrıca değişik baskı gruplarının, üniversite çalışmalarıyla öğretim ve eğitimini etki altında tutabilme yolunu kapatmak ve bu çalışmaların bilimsel gerekler ve gereksinimlerden başka, herhangi bir dış etkiden uzak kalacak bir ortamda sürdürülmesini sağlamak olduğunda kuşku bulunmamaktadır.*”

İtiraz konusu kural ile teknik öğretmenlerden teknik eğitim fakültelerince düzenlenecek olan tamamlama programlarını bitirenlere kendi dallarında mühendis ünvanı verilmesi, hem mühendislik fakülteleri ve hem de teknik eğitim fakülteleri bakımından bilimsel özerkliğe aykırılık oluşturmamaktadır. Tamamlama programlarının teknik eğitim fakültelerince düzenlenmesiyle, kendi dallarında daha

yetenekli, bilime ve öğretime dayanan elemanların yetiştirilmesi amaçlanmaktadır.” gerekçesi ile davanın reddine karar vermiştir.

Ancak karşı oy gerekçesi dikkate değer bir hususu belirtmektedir. Karşı oya göre bilimsel özerklik şu şekilde tanımlanmıştır: *“Bilimsel özerklik; öğretim, araştırma ve yayın alanının tamamını kapsayan bir bütündür. Öğretim alanındaki bilimsel özerklik kavramı, üniversitenin lisans ve lisansüstü öğretim dalları öğrencilerinin ilgili üniversite organlarınca seçilmesini, her çeşit öğretim ve eğitim programlarının konu, sıralama ve süre belirlemesinin üniversite tarafından yapılmasını, lisans ve lisansüstü derece ve akademik unvanların üniversitelerce değerlendirilerek verilmesini kapsar. Ayrıca, bilimsel etkinlikte idarî etkinliğin birlikte ve iç içe olduğu alan ve çalışmalar, bilimsel özerklik alanı içinde kabul edilmelidir.*

Dava konusu kural eğitimin hangi fakültece yapılacağını ve eğitim süresini tespit etmektedir. Bu konuları tespit, bilimsel özerklik ilkesi içindedir. Yasa tarafından belirlenen eğitim hakkının uygulaması (olayda ek eğitimin yapılacağı kurumun ve eğitim süresinin tesbiti) üniversitenin ve organlarının görev alanı içindedir.

Yasakoyucunun tamamlayıcı eğitimin yapılacağı eğitim kurumunu ve bunun süresini belirlemesi Anayasa'nın 130. maddesinde belirlenen bilimsel özerklik ilkesine aykırılık oluşturur.”⁷⁸⁶

c. *Öğrenci Başvuruları:* Üniversitenin bilimsel özerkliğini belirleyen önemli unsurlardan sonuncusu öğrenci başvurularıdır. Üniversitenin bu alanda

⁷⁸⁶ Anayasa Mahkemesi, E. 1993/25, K. 1994/2, Karar Tarihi: 25.1.1994, R.G. Tarih-Sayı:31.12.1994-22158.

özerkliğini değerlendirebilmek için Avrupa üniversiteler birliği dört unsur belirlemiştir. Bunlar aşağıdaki gibidir:

-üniversiteler genel kontenjanına serbestçe karar verebiliyor mu?

-üniversiteler disiplinler temelinde öğrenci kontenjanlarına serbestçe karar verebiliyor mu?

-üniversiteler öğrenci başvuruları ve değerlendirme mekanizmaları hakkında serbestçe karar verebiliyorlar mı?

-üniversiteler belli bir kotaya uymak zorunda kalıyorlar mı⁷⁸⁷?

Üniversitelerin genel kontenjanlarına serbestçe karar verebilmesi konusunda Avrupa ülkelerinde üç ana sistem bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Danimarka, Polonya, Estonya, İrlanda ve Lüksemburg'da uygulanan, üniversitenin kendi genel kontenjanını belirlemesi sistemidir. Bu sistemde herhangi bir kamu otoritesinin, üniversite kontenjanının belirlenmesinde bir etkisi bulunmamaktadır. İkinci model üniversite ile kamu otoritesinin işbirliği içinde çalıştığı kooperatif modeldir. Bu modelin de iki alt türü vardır. İlki, kontenjanın devlet ile üniversite arasındaki pazarlığa dayanarak, karşılıklı anlaşma sonucu belirlenmesidir. Burada kontenjan belirlenmesi ya ilgili bakanlık ile doğrudan yapılan pazarlıklar sonucu söz konusu olur ya da belli bir programın açılması için gerekli akreditasyon süreci sırasında, ilgili programın alt veya üst sınırı belirlenir. Özellikle Almanya, Finlandiya, İngiltere'de bu sistem yaygındır. Üniversite ile kamu otoritelerinin işbirliği ile kontenjan belirlenmesindeki ikinci tür ise bölünmüş modeldir. Bu modelde ise, kamu otoriteleri yalnızca devletin finanse edeceği azami bir kontenjan belirlerken, üniversite, kendi paraları ile okumak isteyen öğrenciler için bir kontenjan

⁷⁸⁷ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 35.

belirler. Çek Cumhuriyeti, Romanya, Sırbistan ve Portekiz'deki sistem bu şekildedir. Üçüncü model, üniversite kontenjanlarının bir kamu otoritesi tarafından doğrudan belirlenmiş olduğu bir modeldir. Bu modelde de iki alt tür bulunmaktadır. İlki, Bulgaristan, Norveç ve Yunanistan'da uygulanan, kontenjanların doğrudan bir yasa ile ya da kamu otoritesi tarafından sabit olarak belirlendiği türdür. Bu durumda ya bir üniversitenin kontenjanı sabittir ya da bir tavan belirlenmiştir. İkinci türde ise, üniversite yalnızca yine yasa tarafından önceden öngörölmüş belirli niteliklere sahip kişilere açıktır. Fransa, İtalya, İspanya'da sistem bu şekildedir ve üniversitelere giriş belli koşulları yerine getirmiş herkese açıktır⁷⁸⁸. Türkiye'de üniversitenin genel kontenjanları doğrudan üniversitelerin önerileri ile birlikte Yükseköğretim Kurulu tarafından belirlenmektedir. 2547 sayılı yasanın, Yükseköğretim Kurulu'nun görevlerini düzenleyen 7. maddesinin h bendi şu şekildedir: *“Üniversitelerin her eğitim - öğretim programına kabul edeceği öğrenci sayısı önerilerini inceleyerek kapasitelerini tespit etmek; insangücü planlaması, kurumların kapasiteleri ve öğrencilerin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda ortaöğretimdeki yönlendirme esaslarını da dikkate alarak öğrencilerin seçilmesi ve kabul edilmesi ile ilgili esasları tespit etmek.”* Bu doğrultuda, 2547 sayılı yasanın 10. maddesi, yükseköğretimden faydalanabilmek için nitelik, usul ve esasları belirleyen eski “Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi”ni düzenlemekteydi. 10. maddenin başlığı daha sonra 17.02.2011 tarihli ve 6114 sayılı Kanunun 11. maddesiyle “Kaynak aktarımı” olarak değiştirilmiş, maddede yer alan “Kuruluş, işleyiş ve görevleri:” ibaresi de madde metninden çıkarılmıştır. Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi de, “T. C. Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi” olarak yeniden düzenlenmiştir.

⁷⁸⁸ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 35.

Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi, 17.02.2011 tarihinde yürürlüğe giren ve 6114 sayılı, *Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun*'un 3. maddesinin 1. fıkrasına göre, söz konusu kanunla ve ilgili diğer mevzuatla verilen görevleri yerine getirmek ve yetkileri kullanmak üzere kamu tüzel kişiliğine, idari ve mali özerkliğe sahip, Yükseköğretim Kurulu ile ilgili, merkezi Ankara'da bulunan özel bütçeli bir kuruluştur. Bu doğrultuda Türkiye'de yükseköğretime ilişkin gerek kontenjanların belirlenmesi, gerekse öğrencilerin üniversiteye kabulü konularında kamu otoriteleri belirleyici olmakta, üniversiteler kontenjanlar ve öğrenci seçimi konusunda hareketsiz kalmaktadır.

Üniversite kontenjanlarının bölümler temelinde belirlenmesi konusu da üniversitenin bilimsel özerkliğini belirleyen hususlardan birisidir. Bu konuda Türkiye'de son belirleyici otorite yine kamu otoritesi olan Yükseköğretim Kurulu olmaktadır. Avrupa'nın genelinde ise bölümlerin kontenjanlarının belirlenmesi bölümüne göre değişmektedir. Özellikle hukuk, tıp, eczacılık, veterinerlik gibi temel alanlarda sınırlı sayı (numerus clausus) ilkesi bulunmakta ya da üniversiteler devlet ile gerçekleştirecekleri pazarlıklar sonucu söz konusu temel bölümlerin kontenjanlarını belirleyebilmektedirler. Bölümlerin kontenjanlarının kamu otoritesi tarafından belirlendiği ve üniversiteye bir esneklik bırakılmayan tek iki ülke Bulgaristan ve Türkiye'dir⁷⁸⁹.

Öğrencilerin üniversiteye alınması konusunda Avrupa genelinde üç ayrı sistem söz konusudur. Bunlardan ilki, İtalya, İspanya, Fransa, Hollanda ve İsviçre'de uygulanan serbest giriştir. Serbest girişte öğrencinin yalnızca bir lise diplomasına ya da belirlenen asgari niteliklere sahip olması gerekmektedir. Bu sistemde üniversite

⁷⁸⁹ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 36.

öğrenciyi kendi istediği şekilde tercih etmektedir. İkinci sistemde üniversiteye giriş merkezi bir sınav sistemi ile mümkün olmaktadır. Öğrenciler söz konusu merkezi sınavdan elde ettikleri puana göre belirli üniversitelere girebilmektedirler. Almanya, Danimarka, Yunanistan, Macaristan, Polonya ve Türkiye’de merkezi bir sınav mevcuttur⁷⁹⁰. Ancak burada ülkeler arasındaki farklılıklardan söz edilmelidir. Türkiye’de yer alan merkezi sınav sistemi yukarıda bahsedilen ÖSYM tarafından gerçekleştirilmektedir ve öğrenciler merkezi sınavdan elde ettikleri başarı puanına göre ilgili üniversitelere yerleştirilmektedir. Üniversite kontenjanları sınırlıdır. Yunanistan’da bakanlık, Polonya ve Macaristan’da ise üniversiteler merkezi sınavdan alınması gereken asgari puanı belirlemektedir. Almanya’da ise lise eğitiminin sonunda elde edilen *Abitur* (lise eğitim diploması) belli bir puan içermektedir. Bazı bölümler açısından Abitur’da belli bir puanı elde etmiş olmak gerekmektedir. Bu bölümler özellikle hukuk ve tıp gibi temel bilim alanlarıdır. Üçüncü sistem ise, üniversiteye başvuru ölçütlerinin üniversiteler tarafından belirlendiği bir modeldir. Bu modelde daha çok bir kamu otoritesinin belirlemiş olduğu asgari ölçütler yer almakta ve üniversiteler serbest bir şekilde ek bir takım ölçütler belirleyebilmektedirler. Bu sistem de ülkeler arasında değişkenlik ve çeşitlilik göstermektedir⁷⁹¹.

Üniversitenin özel bazı öğrenciler için belirli kotalar belirleme yetikleri de akademik özerklik açısından belirleyici bir unsurdur. Bu konuda Türkiye’de, başarılı sporcular, üstün başarılı öğrenciler gibi özel öğrencilere yönelik özel kontenjanları kanun belirlemiştir ve üniversitelerin herhangi bir belirleyici yetkisi bulunmamaktadır. İngiltere’de özel öğrenciler için devlet belirli bir kota uygulaması

⁷⁹⁰ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 36.

⁷⁹¹ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 36.

gerçekleştirmektedir ancak bu dar gelirli ailelerden gelen öğrenciler içindir. Bir başka ifade ile dar gelirli ailelerden gelen öğrencilerin yükseköğretimden faydalanmasını sağlamak için üniversiteler kontenjanlarının belirli bir bölümünü bu öğrencilere ayırmakla yükümlüdürler⁷⁹².

1.7.4. Ara Değerlendirme

Avrupa Üniversiteler Birliği'nin gerçekleştirmiş olduğu araştırmaya göre Avrupa üniversitelerinin akademik özerkliği açısından bütçe türünün (torba bütçe ya da liste bütçe vb.) belirleyici bir rolü bulunmamaktadır. Öte yandan yasal olarak son derece özerk gibi görünen üniversitelerin, özellikle üniversite kaynaklarının devlet ile yapılan pazarlıklar sonucu tahsis edilmesi hallerinde ve üniversitenin akreditasyon sürecinde ilgili kurumlarla girdiği pazarlıkta, özerkliklerinin daha çok zedelendiği aynı araştırma raporunda ortaya konulmuştur⁷⁹³.

Üniversite özerkliğinin dört unsuru sayılan idari, mali, kadro ve akademik (bilimsel) özerklik türü aslında birbirinden ayrı unsurlar değildir. Bu dört unsuru birbirinden ayrı olarak düşünmek ve her bir alanı bir diğerinden bağımsız ele almak da özerklik tartışmalarını sonuçlandıramamaktadır. Bu dört unsur üniversite özerkliğinin öğeleridir ve aralarında hem mantıki hem de işlevsel bir bağ bulunmaktadır. Üniversite özerkliği genel ve bütünsel bir kavramdır⁷⁹⁴. Öte yandan, her ülke için geçerli olacak tek bir özerklik anlayışından söz etmek de mümkün değildir. Çünkü her yükseköğretim sistemi kendine özgü bir tarihe sahip olarak kendi koşullarını uzun yıllar içerisinde oluşturmuştur. Hatta üniversitelerin birer kamu

⁷⁹² T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 37.

⁷⁹³ T. Esterman, T. Nokkala, 2009, s. 37.

⁷⁹⁴ A. Ü. Azrak, 1988, s. 24.

kurumu olduğu ülkelerde üniversite özerkliği, devlet karşısında bir bağımsızlığı; üniversitelerin birer özel kurum olduğu ülkelerde ise üniversite özerkliği, piyasa karşısında bağımsız olabilmeyi ifade etmektedir⁷⁹⁵.

Yine de ülkelerin “üniversite özerkliği” anlayışları, yükseköğretim sistemlerinin tarihi gelişimine, geleneklerine, ülkenin genel tarihine bağlı olarak öznel bir karakter taşısa da, bilim özgürlüğünün kurumsal garantisinin bir aracı olan üniversite özerkliğinin bütün sistemlerde genel olarak kabul görmüş asgari bir takım ilkeleri bulunmaktadır. Bu ilkeler akademik özyönetim ilkesinden kaynaklanmaktadır. Bir başka ifade ile, üniversite özerkliği, akademik özyönetim ilkesinin –çalışmaların doğasını belirleyebilme gücünün- uygulanabilme aracıdır. Bu doğrultuda üniversiteler, kendi öz yönetimlerini gerçekleştirebilmeleri ve kendilerine özgü işleri yerine getirebilmeleri için, kendilerine özgü yönetim sistemlerine sahiptir. Üniversitelerin sahip oldukları öz yönetim sistemlerinin gerektiği gibi işleyebilmesi için de özerk olmaları gerekmektedir. Özerklik, kamu hukuku alanında, bir kuruluşun kendi iç yaşamını, yani faaliyetlerini ve organlarını, hukuk kuralları koymak suretiyle bağımsızca düzenleyebilme yetkisidir. Üniversite özerkliği de aynı doğrultuda, üniversitenin, kendi organlarını, bilimsel faaliyetlerini, genel (yönetmelikler) ya da birel hukuk işlemleriyle düzenleyebilme yetkisidir⁷⁹⁶. Bu açıdan bakıldığında ülkeden ülkeye somut yasal düzenlemeler ve üniversite-devlet ilişkilerinin niteliği değişse bile, bütün sistemlerde asgari olarak bulunması gereken özellikler şu şekildedir:

-Üniversitenin bağımsız bir hukuk süjesi olarak tüzel kişiliğe sahip olması,

⁷⁹⁵ Y. Karayalçın, “Üniversitelerin İdare ve Murakabesi”, **Ord. Prof. Dr. Ernst Hirsch’e Armağan**, Ankara, AÜHF Yayınları, 1964, s. 588.

⁷⁹⁶ A. Ü. Azrak, 1988, s. 24.

-Bilimsel araştırma ve öğretimin örgütlenmesinin üniversitenin iç işi sayılması,

-Üniversitenin akademik ve idari personelini kendisinin seçmesi,

-Üniversitenin temsilcilerini ve organlarını oluşturmada serbest olması,

-Üniversitenin, kendisine tahsis edilmiş olan maddi araçları serbestçe kullanabilmesi,

-Bilimsel araştırma ve öğretim faaliyetlerinin disiplininin sağlanmasının, üniversitenin görevi sayılması⁷⁹⁷.

Bununla birlikte, yukarıda sayılan asgari ilkelerin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için bir bütün olarak sistemin bilime saygı ilkesi etrafında şekillenmiş olması da gerekmektedir. Çünkü söz konusu ilkeler üniversite özerkliğini aslında üniversite ile dış aktörlerin ilişkileri çerçevesinde tanımlamaya müsaittir. Buna karşılık, üniversite içinden gelebilecek ve akademik çalışmaların doğasını belirleme gücünü zedeleyecek akademik oligarşi etkilerinin üniversite özerkliğini zedeleyebileceği unutulmamalıdır.

Öte yandan dış aktörlere göre belirlenen üniversite özerkliğinde daha çok devlet-üniversite ilişkisi temel alınmaktadır. Oysa günümüzde piyasalar ve ekonomik sistem ile sanayi de üniversiteleri ve bir bütün olarak yükseköğretim sistemini etkileyen kurumlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan yukarıda sayılan ve özerkliğin asgari koşullarını oluşturan ilkeler, üniversite-sanayi ya da üniversite-piyasalar arasındaki ilişkide de dikkate alınmalıdır.

⁷⁹⁷ A. Ü. Azrak, 1988, s. 24.

1.8. Diğer Statüler⁷⁹⁸

Özerklik, üniversiteye devlet tarafından verilmiş bir statüdür. Bunun anlamı yukarıda özerkliğin sınırları konusunda irdelenmiştir. Buna ek olarak özerk statülü bir üniversitenin de, kendine özgü olarak gerçekleştirdiği iş ve hizmet gereği, kendi öz yönetimini düzenlemesi ve söz konusu düzenlemenin asgari olarak hangi alanları kapsadığı yukarıda tartışılmıştır. Bu başlık altında incelenecek diğer statülerden kasıt ise, özerklikten başka, kanunun açıkça öngördüğü diğer statülerdir.

Diğer statülerden ilki, Türkiye’de, 3 Nisan 1991 tarihinde kabul edilen 3708 sayılı, “2547 sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi, Bu Kanuna Dört Ek Madde Eklenmesi ve Bir Ek Maddenin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Kanun”un öngörmüş olduğu *özel statülü üniversite* modelidir. Özel statülü üniversite modelinin üzerinde durulmasının nedeni, Türkiye’de 2000’li yıllarda çeşitli kurumlarca kamuoyu ile paylaşılan yükseköğretim alanına ilişkin strateji raporlarında da alternatif model olarak yer alıyor olmasıdır⁷⁹⁹. Özel statülü

⁷⁹⁸ Statü sözcüğü yabancı kökenlidir ve “genel hukuksal durum” anlamındadır. Hukuk dilinde, kişilerin içinde bulunduğu durumu anlatmak için kullanılır. Hukuksal durumlar genel çerçeve olarak yaşlarla önceden belirlenmiştir ve kişiler önceden belirlenmiş bu hukuksal durumlara girerler. Örneğin vatandaşlık statüsü, emeklilik statüsü, vb. İ. H. Özay, 2004, s. 374.

İşte özerklik de genel hukuksal bir durumu ifade eder. Özerklik hukuk tarafından oluşturulmuş bir statü olduğu için sınırları belirli bir alanı kapsamaktadır. Örneğin üniversiteye verilmesi gereken özerklik statüsünün asgari olarak hangi öğeleri ve hangi işlem ve eylemleri içermesi gerektiği yukarıda özetlenmeye çalışılmıştır. Özerklik statüsünün mutlaka içermesi gereken temel ilkelerdir bunlar. Bu doğrultuda diğer statülerden kasıt ise üniversite özerkliğinin zorunlu öğelerinden daha farklı düzenlemeler içeren farklı genel hukuki durumlardır.

⁷⁹⁹ Özellikle 2005 yılında itibaren ülkenin yükseköğretim alanına ilişkin olarak yayımlanan raporlardan bazıları, 2003 yılında Dünya Bankası ile Türkiye arasında imzalanan anlaşma gereği hazırlanan ve 2005 yılında yayımlanan “Yükseköğretim Reformu Hakkında Politika Seçenekleri” başlıklı rapor (raporun orijinal metni için bkz. World Bank-Turkey-Education Sector Study- Vol II- Policy Options for the Reform of Tertiary Education, Human Development Sector Unit Europe and Central Asia Region, May 31 2005); Sabancı Üniversitesi Politikalar Merkezi tarafından 2003 yılında oluşturulan Eğitim Reformu Girişimi’nin hazırladığı 2006 tarihli “Türkiye İçin Yükseköğretim Reformu, Sorunlar, Tespitler ve Öneriler” başlıklı rapor; YÖK’ün 2007 yılında yayımladığı strateji raporudur. Söz konusu raporlarda ortak unsur, giderek artan yükseköğretim talebini karşılama için üniversitelerin çeşitlenmesi gerekliliğidir. Özel statülü üniversitelerin de bu doğrultuda, alternatif bir model olarak sistemde yer alması tartışılmıştır. Öte yandan devlet ve vakıf üniversitelerinin yanında

üniversitelere ilişkin olarak, 2547 sayılı yasaya 1991 yılında eklenen Ek 19. madde daha sonradan Anayasa Mahkemesi'nin 29.6.1992 tarih ve E. 1991/21, K. 1992/42 sayılı kararıyla iptal edilmişse de, iptal edilen madde ile düzenlenen özel statülü üniversitenin özelliklerinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. İptal edilen yasa hükmüne göre, bazı üniversitelere, Milli Eğitim Bakanlığı'nın önerisi üzerine, Yükseköğretim Kurulu'nun da görüşü alınarak, Bakanlar Kurulu kararı ile özel statü verilebilmekteydi. Özel statülü üniversite 9 kişilik bir "üst yönetim kurulu" tarafından yönetilecekti ve kurulun rektör dışındaki 8 üyesinin, 2'si Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, 2'si de YÖK tarafından gösterilecek 3 katı aday arasından Cumhurbaşkanınca seçilerek atanacaktı. Geri kalan 4 üye ise Cumhurbaşkanınca doğrudan atanacaktı. Rektör ise, bu kurulun 8 üyesinin göstereceği 4 aday arasından Cumhurbaşkanınca seçilecek ve atanacaktı. Söz konusu üst yönetim kurulunun üyeleri ise *toplumda temayüz etmiş kişiler* arasından seçilecekti. Söz konusu düzenleme açıkça Anayasa'nın 130. maddesine aykırılık teşkil ettiğinden iptal edilmiştir. Aslında bu düzenleme üniversiteler için, onları idareye bağımlı kılacak bir statü oluşturmaktaydı. Anayasa Mahkemesi yukarıda künyesi verilen iptal kararının gerekçesinde, "*Anayasa'nın çerçevesini ya da sınırlarını çizdiği konum dışındaki üniversite konumunu, üniversiteler arasında ayırım yaratan bir olumsuzluk...*" olduğunu savunmuştur.

Diğer bir farklı statülü üniversite modeli *mütevelli heyeti ile yönetilen üniversitelerdir*. Bu modelde bir devlet üniversitesi Türkiye'de bulunmamakla birlikte, genel olarak yükseköğretimde çeşitlilik ve farklılık oluşturulması

kar amacı güden özel üniversitelerin de sistemde yer alması oldukça sık gündeme gelen önerilerdendir.

gerekliliğinin belirtildiği bazı strateji raporlarında⁸⁰⁰ müteveli heyeti ile yönetilen üniversitelerin kurulması gerekliliği dile getirilmiştir. Müteveli heyeti ile yönetilen üniversite modeli aslında ODTÜ'nün kuruluşuna ilişkin 7307 sayılı ODTÜ Yasası'nda oluşturulmuştur. Orta Doğu Teknik Üniversitesi ilk olarak, Türkiye ve Orta Doğu ülkelerinin kalkınmalarına katkıda bulunmak, özellikle fen bilimleri ve sosyal bilimler alanlarında eleman yetiştirmek üzere 15 Kasım 1956 tarihinde “Orta Doğu Yüksek Teknoloji Enstitüsü” adıyla kurulmuş, daha sonra 29 Ocak 1957 tarihinde “Kuruluş ve Hazırlıkları Hakkındaki 6887 Sayılı Kanun” yürürlüğe girmiştir. 27 Mayıs 1959 tarihli ve 7307 sayılı “Kuruluş Kanunu” ise, ODTÜ'nün özel statüsünü belirlemiş ve onu tüzel kişiliğe kavuşturmuştur. Ancak yasanın 19. maddesinde, mali kolaylıklar içeren yasa maddelerinin 1 Mart 1960 tarihinde yürürlüğe gireceği belirtildiğinden yasa etkin olarak bu tarihten itibaren yürürlüğe girmişti. ODTÜ'nün kuruluşunda mali olarak Amerikan yardımı olmasa da üniversitenin bölümleri, alacakları öğrenci sayısı ve bütçesine ilişkin olarak Pennsylvania Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dekanı H. Perkins'in hazırladığı rapor temel alınmıştır. Söz konusu raporda parasal kaynak yardımının Türk hükümeti ve Birleşmiş Milletler tarafından yapılacağı öngörülmüştür. Amerikalılar hiçbir mali yardımda bulunmamıştır ancak ODTÜ kurulurken Amerikan Eyalet Üniversite Sistemi temel alınmıştır⁸⁰¹. ODTÜ yasası daha sonra 1981 yılında yürürlüğe giren 2547 sayılı Yükseköğretim Yasası ile yürürlükten kaldırılrsa da ODTÜ'nün müteveli heyeti ile yönetilen kendine özgü sisteminden bahsetmek yerinde olacaktır.

ODTÜ bir devlet üniversitesi olarak kurulmuştur ve idari açıdan özerkliğe sahip olmamıştır. Şöyle ki, 7307 sayılı yasanın 2. maddesinde eğitim dilinin İngilizce

⁸⁰⁰ Tüsiad ve Sabancı Üniversitesinin hazırlamış oldukları yukarıda adı geçen raporlarda.

⁸⁰¹ U. Ersoy, “Orta Doğu Teknik Üniversitesi-ODTÜ”, **Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişmesi-II (1961-2007)**, TÜBA (Editörler: Tarık Çelik, İlhan Tekeli), Mayıs 2009, s. 619-621.

olacağı belirtilmiştir. Aynı yasanın 3. maddesinde de, ODTÜ'nün 9 kişiden oluşan bir mütevelli heyeti tarafından yönetileceği belirtilmiştir. Söz konusu mütevelli heyeti, Bakanlar Kurulu'nun seçtiği ve Cumhurbaşkanının onayladığı kişilerden oluşmaktadır. Burada önemli olan husus, mütevelli heyetindeki üyelerin Türk vatandaşı olması ve ODTÜ'de görevli olmamalarıdır. En fazla 3 üye seçimle gelen kamu hizmetlisi veya devlet memuru olabilmektedir. 3. madde ayrıca, ilk mütevelli heyetinin üyelerinin üçünün iki yıllığına, üçünün dört yıllığına, diğer üçünün ise altı yıllığına atanmasını öngörmektedir. Bunun nedeni bir iktidarın heyetin tümünü atamasının önüne geçilmek istenmesidir. Ancak 3. madde daha sonra 1960 yılında Milli Birlik Komitesi tarafından değiştirilmiş ve bütün üyelerin üçer yıllığına atanması kuralı getirilmiştir ve bu durum birkaç bile iktidarda kalacak bir hükümetin ODTÜ'nün mütevelli heyetine hakim olabilmesi sonucunu doğurmuştur⁸⁰². Yasanın 4. maddesinde rektörün atanma biçimi ve yetkileri yer almaktadır. Buna göre rektör atanması süresiz olarak mütevelli heyeti tarafından yapılmaktadır. Rektör, üniversite öğretim üyeleri ve diğer personeli üzerinde doğrudan doğruya denetleme yetkisine sahiptir. 5. maddeye göre Türk vatandaşı olmayan bir de müşavir rektör atanacaktır. Mütevelli heyetinin yetki ve sorumluluklarını düzenleyen 6. maddeye göre, tüm yetkiler üniversitenin tüzel kişiliğini temsil eden mütevelli heyetindedir. Bu doğrultuda mütevelli heyeti, *yürürlükteki mevzuat hükümlerine tabi olmaksızın*, uygun göreceği kurul ve organları oluşturabilecek, bu organların yetki ve sorumluluklarını saptayabilecek, yönetici öğretim üyesi ve memurları atayabilecek, bu kişilerin ücret ve hizmet koşullarını belirleyebilecektir. Mütevelli heyeti bununla birlikte, uygun gördüğü bazı yetkileri, kendi arasından seçeceği alt komisyonlara,

⁸⁰² U. Ersoy, 2009, s. 623.

rektöre ve öğretim kurullarına devredebilecektir. İşte mütevelli heyetine dayalı üniversite sisteminin temel özelliği, bu hükümde yer almaktadır ve mütevelli heyetine dayalı üniversite sistemi, ODTÜ'yü diğer üniversitelerin sistemlerinden ayıran temel özelliktir. Mütevelli heyeti ayrıca, uygun göreceği kurulları ve öğretim bölümlerini oluşturmaya ve lisans, yüksek lisans ve doktoradan başka öğretim derecelerini de vermeye yetkilidir. 10. madde bütçe ile ilgili bir hükümdür ve bütçe de mütevelli heyeti tarafından hazırlanacak ve daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı'na sunulacaktır. ODTÜ'nün bir diğer ayrıcalığı onun mali konulardaki esnekliğidir. Mali konulara yönelik 12., 13. 14. ve 15. maddeler de, harcamaların denetiminde Sayıştay vizesi kaldırılmış, Muhasebe-i Umumiye, artırma, eksiltme ve ihale kanunlarına tabi olmadığı belirtilmiştir. 17. maddede, ODTÜ çalışanlarının özel hukuk hükümlerine tabi oldukları ve memurlara ilişkin kanunların bu kişilere uygulanmayacağı belirtilmiştir. Yasada kurulacak fakülte ve bölümlere ilişkin herhangi bir bilgi yoktur. Öğretim sistemi ile ilgili olarak 1959 yılında ODTÜ'ye danışman rektör olarak atamış olan W. R. Woolrich ve Pennsylvania Üniversitesi'nde rektörlük yapmış olan Harold Stassen tarafından hazırlanan bir belgede düzenlenmişti. Bu belge, ODTÜ İçin İlkeler ve Program (Initial Policies and Program for the Middle East Technical University) isimli bir belgedir. Belgeye göre öğretim üyelerinin en az yüzde ellisi Türkiye'den olacaktı ve öğrencilerin üçte biri de yabancı olacaktı. Üniversiteye mali destek sağlanması için ise bir vakıf kurulması öngörülmüştü⁸⁰³. Mütevelli heyetine dayalı bir üniversite olması ve özellikle mütevelli heyetine seçilen kişilerin ikeli davranarak çoğu işte akademisyenlere danışması ODTÜ'nün hızla gelişmesini sağlamıştır. ODTÜ'de fakültelerin ayrı tüzel

⁸⁰³ U. Ersoy, 2009, s. 623-624.

kişilikleri yoktu ve kampüs ortamının oluşması ile merkezi bir sistemin öngörölmüş olması disiplinler-arası çalışmaya imkan tanımıştı.

ODTÜ sisteminin temel noktaları ve ilgili dönem açısından getirdiği yenilikler şu başlıklar altında sayılabilir:

- Mütevelli heyeti ve onun yönetimi,
- Yetki ve sorumluluğun akademik yöneticilerde olması,
- Merkezi yönetim ve yerleşkesinin olması,
- Mali açıdan serbestlik,
- Tam zamanlı öğretim üyeliği,
- Öğretim dilinin İngilizce olması,
- Öğretim elemanlarının sistematik olarak akademik başarılarının

değerlendirilmesi,

-Kadroların esnek olması, kadrolar mütevelli heyeti tarafından Maliye Bakanlığı'ndan bağımsız olarak saptanmaktaydı,

-Kürsü sistemi olmayışı, ODTÜ'de en küçük birim bölüm olmuştu,

-Gençlere, yetki, görev ve sorumluluk verilmişti,

-Temel ilkelerin öğretilmesine ağırlık veren, öğrencinin daha aktif konumda olduğu, ödev sisteminin uygulandığı ve zorunlu derslerin az, seçmeli derslerin fazla olduğu bir öğretim sisteminin uygulanması⁸⁰⁴.

Mütevelli heyeti ile yönetilen özel statülü devlet üniversitelerinin kurulması günümüzde de tartışılmaktadır. Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken en önemli nokta Amerikan sistemi temel alınarak kurulan ODTÜ'nün tarihçesine bakıldığında kimi zaman ortaya çıkmış krizlerin ve öğretimde meydana

⁸⁰⁴ U. Ersoy, 2009, s. 626-627.

gelmiş aksamaların nedenlerinin yine söz konusu sistemden kaynaklanmış olmasıdır. **Böylesine bir sistemde kişiler ve mesleki etik her şeyden fazla önem arz etmektedir.** İdari açıdan hükümete bağlı, mali açıdan ise denetim konusunda ayrıcalıklı bir üniversite modeli iyi işlerse elbette hızlı bir gelişme göstererek, devletin kalkınmasına etkin bir şekilde hizmet edebilir. Burada önemli olan mütevelli heyetindeki kişiler ile, üniversitenin rektörünün görevlerini yerine getirirken sahip olacakları etik değerler ile yönetimde, bilimi ve akademisyenleri rehber olarak almaları gerekliliğidir. İyi niyetli yaklaşım sergileyen uygulamalar böylesine bir sistemde olumlu sonuçlar verirken, kötü niyetli uygulamalar ise kötü sonuçlar vermiştir. Özel statülü ve özerk olmayan bir üniversite açısından önemle değerlendirilmesi gereken husus bu noktadır.

Özel statülü üniversiteler açısından daha önce iptal edilen yasa hükümleri ile öngörülen Sayıştay denetimine tabi olmama, 1050 sayılı Genel Muhasebe Kanunu ile 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu'na tabi olmama, akademik personelinin sözleşmeli olarak çalışabilmesi olanağı gibi hususların, Anayasa'da öngörülen *kamusal yönetim ilkelerinden sapma* olduğu gerekçesi ile 1982 Anayasası'na aykırı olduğu da ileri sürülmektedir⁸⁰⁵. Anayasa Mahkemesi kamusal yönetim ile ilgili olarak vermiş olduğu bir kararında, kamu tüzel kişilerinin, nitelik ve özellikleriyle bağdaştığı ve statülerinin elverdiği ölçüde, özel hukuk tüzel kişileri gibi genel hükümlere göre bazı yetkileri kullanmalarının mümkün olmasıyla beraber, açık bir hüküm bulunmadıkça, bu durumun, onların hukuk rejimi olan idare hukuku ve kamu kanunlarına bağlılık ilkesini ortadan kaldırmayacağını belirtmiştir⁸⁰⁶. Bu doğrultuda yine Anayasa Mahkemesi, vakıflar tarafından kurulacak üniversitelerin de yasa ile

⁸⁰⁵ A. Ş. Gözübüyük, T. Tan, 2006, s. 310, dipnot no: 185.

⁸⁰⁶ Anayasa Mahkemesi'nin 30.05.1990, E. 990/2, K. 990/19, RG: 02.09.1991, Sayı: 20781 sayılı kararı.

kurulmasını ve kamu tüzel kişisi sayılacağını belirtmiştir. Aynı kararda karşı oy ise vakıf üniversitelerinin özel hukuk tüzel kişisi olduğunu savunmuştur. Karşı oya göre, vakıf üniversitelerinin tüzel kişiliğinin mütevelli heyeti tarafından temsil ediliyor olması, öğretim üye ve personellerinin özel hukuk ilişkisi içerisinde sözleşme yapacak olmaları, Anayasanın 130. maddesinin son fıkrası hükmü gereği vakıf üniversitelerinin mali ve idari konularının devlet üniversitelerinden ayrı tutulmuş olması gerekçeleri ile vakıf üniversiteleri özel hukuk tüzel kişisi olarak değerlendirilmelidir. Öte yandan, kamu tüzel kişileri ile özel hukuk tüzel kişileri arasındaki en önemli iki fark, kamu hukuku tüzel kişilerinin bir yasa ile kurulması ve amaçlarının kamu yararı, faaliyet alanlarının ise kamu hizmeti sayılmasıdır⁸⁰⁷. Bu açıdan bakıldığında, 130. maddenin üniversitelerin bir yasa ile kurulacağını öngörmüş olması ve üniversitenin de kar amacı gütmek yerine *kamu yararı amacını* güden ve *kamu hizmeti sunan* bir kurum olduğu göz önünde bulundurulduğunda, vakıf üniversitelerinin de kamu hukuku tüzel kişisi olduğu söylenebilecektir. 2547 sayılı yasa da açıkça vakıf üniversitelerinin kamu tüzel kişisi olduklarını belirtmiştir. Bununla birlikte daha genel bir hüküm olan 1982 Anayasası'nın 42. maddesinde düzenlenen eğitim ve öğrenim hakkına ilişkin madde hükmü de genel anlamda eğitimin ve öğretimin devletin gözetim ve denetimi altında yapılacağını öngörmektedir. Dolayısıyla vakıf üniversitelerinin, devlet eliyle kurulan üniversiteler olmasalar dahi, kamu hukuku ilkelerine tabi olmaları gerektiği sonucuna ulaşılabilecektir. Burada aslında konuya ilişkin temel bir sorun olarak da yükseköğretim sistemini tümünden ve bütüncül bir yaklaşım ile düzenleyen bir yasanın bulunmayışı Türkiye'nin kendine özgü bir yükseköğretim ve genel olarak da eğitim

⁸⁰⁷ A. Ş. Gözübüyük, T. Tan, 2006, s. 180-183.

hukuku alanı oluşturamamış olması belirtilebilir. Gerek Almanya, gerekse ABD'ne bakıldığında eğitim hukuku ve onun bir alt dalı olarak yükseköğretim hukuku dalının teorik ve pratik olarak gelişmiş olduğu görülecektir. Bu doğrultuda söz konusu ülkelerde temel kavramlarda bir uyuşma söz konusudur ve ortaya çıkan uyuşmazlıklar da ilgili hukuk dalına ilişkin temel ilkeler ışığında çözüme kavuşturulabilmektedir⁸⁰⁸.

Mütevelli heyeti ile yönetilen üniversitelerin belirleyici özelliği, onların meslekten olmayanların yönetimi altındaki üniversiteler olmalarıdır. Bu husus özellikle son yıllarda son derece baskın olarak savunulmakta ve gerekçe olarak da eski model üniversitenin hantal, gelişmelere ayak uyduramayan katı bürokratik ve hiyerarşik nitelikteki idari yapısı gösterilmektedir. Meslekten olmayanların yönetimi altındaki üniversite kavramı aslında ABD sistemine özgü ve ABD'de tarihsel bir süreç içerisinde gelişerek oluşmuş bir anlayıştır. Bu sistemin yukarıda bahsedilen olumlu yanlarının yanı sıra, en büyük tehlikesi öğretim üyelerinin öğretim ve hatta ifade özgürlüğünü kısıtlamaya kadar varan mütevelli heyeti müdahaleleridir⁸⁰⁹.

⁸⁰⁸ Bu konu ile ilgili başlıca hukuk kitapları şunlardır: W. A. Kaplin, **The Law of Higher Education**, Jossey-Bass, John Wiley&Sons, Inc., 2007; W. Thieme, **Deutsches Hochschulrecht**, Heymanns, 19 Maerz 2004; Süreli yayın olarak: **Wissenschaftsrecht**, (Editors: Volker Epping, Christian Flämig, Reinhard Grunwald, Jürgen Heß, Bernhard Kempen, Dieter Leuze, Wolfgang Löwer, Hans-Heinrich Rupp, Andreas Schlüter and Hermann Josef Schuster), Mohr Siebeck.

Her iki ülkede de eğitim hukuku ve yükseköğretim hukuku kamu hukukunun bir alt dalı olarak ele alınmakta ve özellikle Anayasa hukuku ile idare hukukunun kesişim alanında yer almaktadır. Ancak bu hukuk alanı, kendisine özgü sorunlar ve özellikler barındırdığı için ayrı bir hukuk dalı olarak gelişerek, belirlemiş olduğu ana ilkeler çerçevesinde birtakım sorunlara çözüm üretmektedir. Ülkemiz açısından en büyük sorunlardan birisi budur. Nitekim yukarıda bahsedilen vakıf üniversitelerinin hukuki konumu ve uygulamadaki sorunların çözümü konusunda yaşanan tereddütler ve zorluklar eğitim hukuku ve özel olarak da yükseköğretim hukukuna ilişkin özerk bir hukuk dalının bulunmamasından kaynaklanmaktadır. **Eğer böyle olsa idi, eğitim felsefesinden, yükseköğretimin anlam ve öneminden ve Türkiye'nin kendine özgü eğitim geleneği ve tarihinin oluşturduğu bilgi birikiminden yola çıkılarak belirlenecek bir takım ilkeler, yasaların çatıştığı ya da yetersiz kaldığı durumlarda sorunların çözümüne ışık tutabilecekti.**

⁸⁰⁹ Bu konuda T. R. Mc Connel'in 1971 yılında yayınladığı ve ABD üniversitelerinde özerklik ve hesapverilebilirlik başlıklı raporu önemlidir. İlgili raporda ABD sisteminin doğurduğu olumsuz sonuçlar ortaya koyulmuştur. Özellikle, mütevelli heyetleri öğretim üyelerine dolaylı olarak baskı uygulayabilmekte, üniversiteler öğrencilerini seçerken öznel ve adaletsiz davranmakta, üniversite hem yasamanın, hem yürütmenin hem de yargının arasında sıkışıp kalmaktadır. İlgili rapor için bkz: T. R.

Diğer bir özerklik dışı statüye sahip olan üniversiteler kar amacı güden özel üniversiteler ile şirket üniversiteleridir. Bu üniversite modelleri çalışmanın son bölümünde ele alınmıştır. Özel statülü üniversitelerin burada bahsedilen türleri açısından dikkati çeken olgu üniversite-devlet ilişkisinin son derece sıkı olması ve hesap verilebilirlik adına kolaylıklar sağlanmasıdır. Üniversite-devlet ilişkisinin sıkı olmasından kasıt, hükümetin ve Cumhurbaşkanının belirlediği mütevellî heyetinin ya da ilk örnekteki üst yönetim kurulunun, üniversitenin tümüne kademeli olarak atama usulü ile kişileri getirmesi, akademisyenlik ilke ve esasları açısından ülke genelinde geçerli olan ilgili yasa hükümlerine tabi olmamaları gibi hususlardır. Böylece, bu türden üniversitelere hükümetin etkisi, en alt kademelere kadar nüfuz etmeye imkan verecek şekilde ortaya çıkmaktadır. Günümüzde üniversite-devlet ilişkilerine eklenen diğer bir aktör olan sanayi ise bu türden bir üniversiteye ihtiyaç duymaktadır. Aslında söz konusu sistemi olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirmeden önce üniversitenin sahip olması gereken ve aslında onun varlık amacı olan temel değerler göz ardı edilmezse, özerklik tartışmalarında bir sonuca varılabilecektir. Bu temel değerler yukarıda sayılan üniversitenin, hem bireylere yönelik olarak sahip olduğu sorumluluğu (eğitim-öğretim işlevi), hem de üniversitenin devlete ve topluma yönelik olarak sahip olduğu sorumluluğu (araştırma-geliştirme-kalkındırma-değer yaratma) yerine getirmeye yönelik bir kurum olduğunun bilincinde olması ve üniversitenin temelde kar amacı gütmemesidir.

Mc Connel, "Accountability and Autonomy", **The Journal of Higher Education**, June 1971, Vol.42, No.6, The Invitational Seminar on Restructuring College and University Organization and Governance, Ohio State University Press, s. 446-463; aynı yönde bkz. A. Ü. Azrak, 1988, s. 29-30.

2. Özerklik ve Vesayet

Üniversite özerkliğinin sınırsız bir alan olmadığı, özerkliğin de sınırsız bir bağımsızlık olmadığı yukarıda belirtilmiştir. Üniversiteler nihayetinde kamu kurumları oldukları için, onların özerklikleri, topluma hizmet edebilmeleri için bir araçtır. Bir başka ifade ile üniversite özerkliği bir amaç değil; belli hizmetlerin sağlıklı ve amacına uygun olarak yerine getirilebilmeleri için bir araçtır. Toplumun refahı için gereken özgür bilim, dış etkilerden arındırılmış bir şekilde ancak özerk bir üniversite tarafından gerçekleştirilebilir. Ancak özerklik, mutlak bir özgürlük olmadığı için, devletler üniversiteler üzerinde belli bir denetim ve gözetim gerçekleştirmektedir. Söz konusu gözetim ve denetimin gerekçesi ise, üniversitelerin kamusal bir ödevi yerine getiriyor olmasıdır. Her ne kadar günümüzde yükseköğretimin yarı-kamusal niteliğine vurgu yapıp, onun bireysel faydasının kamusal faydasından daha fazla olduğu kabul edilse de, aslında yükseköğretimin uzun vadede kamusal faydası, tıpkı eğitim gibi bireysel faydasından daha fazla olmaktadır. Öte yandan idare hukuku alanında da bir kamu kurumu niteliğinde olan üniversiteler üzerinde idarenin vesayet denetimi gerçekleştirmesi de söz konusudur. Bu açıdan özerkliğin karşısında vesayet denetimi bulunmakta ve özerkliğin sınırını oluşturmaktadır.

Üniversite özerkliği açısından idari vesayetın özel bir önemi bulunmaktadır. Çoğu zaman üniversite üzerindeki vesayet denetimi eleştirilmekte ve üniversite özerkliğinin zedelendiği ileri sürülmekte ve özellikle Türkiye açısından var olan Yükseköğretim Kurulu'nun konumu ve yetkileri hararetli bir şekilde eleştirilmektedir. Üniversite üzerinde belli bir denetimin olması, bütün dünya

ülkelerinde söz konusudur ve bu denetim üniversitenin kamuya karşı sahip olduğu sorumluluklar nedeniyledir. Aslında özerk olduğu belirtilen bir kurumun denetlenmesi mantıken yanlıştır çünkü özerklik, bir kurumun kendi sorumluluğunda, kendi kendisini yönetme yeteneğini ifade etmektedir. Bu doğrultuda özerk kurumun kendi kendisini denetlemesi ve bir çeşit oto kontrol mekanizması geliştirmesi gerekliliğinden söz edilebilir. Ancak bu durum somut durumlarda mümkün olamamaktadır. Öte yandan özerklik, devlet tarafından tanınan bir statü olduğu için de devletin söz konusu statünün dışına çıkılıp çıkılmadığını denetleyebilmesi kabul edilebilir olacaktır. Bu nedenle üniversite-devlet ilişkileri açısından da bir *gözetim ve denetim* olgusu gündeme gelmektedir. Ancak şu unutulmamalıdır ki, denetim, yönetimin ayrılmaz bir parçasıdır⁸¹⁰ ve aslında özerk kurumun kendi kendisini denetlemesi bu açıdan esas olmalıdır.

Üniversiteler üzerindeki denetim konusu, genel idare hukuku esasları çerçevesinde değerlendirildiğinde idari vesayet kavramı gündeme gelmektedir. İdari vesayet, idarenin bütünlüğü ilkesi gereği, üniter devlet yapısının korunması ve kamu hizmetlerinin tüm ülkede uyumlu biçimde yerine getirilmesi için *merkezi yönetim organlarının, yerel yönetimlerin ve hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının organları ve işlemleri üzerindeki denetim yetkisidir*⁸¹¹.

Üniversiteler üzerindeki vesayet denetimini ve kapsamını tartışmaya geçmeden önce genel anlamda vesayet kavramına, daha sonra da idare hukukundaki vesayete ilişkin tartışmalı noktalara kısaca değinmek konuya bütüncül bir bakış açısı ile bakabilmek adına yerinde olacaktır.

⁸¹⁰ H. Ö. Köse, “Denetim ve Demokrasi”, *Sayıştay Dergisi*, Nisan-Haziran 1999, Sayı:33, s. 84.

⁸¹¹ M. Günay, 2003, s. 74.

2.1. Genel Olarak Vesayet Kavramı ve Gelişimi

Vesayet sözcüğü Arapça kökenli bir sözcüktür ve vasi olma durumu anlamında kullanılmaktadır. Vasi ise, medeni hukuktaki, medeni hakları kullanma ehliyetinden yoksun olan birinin hak ve çıkarlarını korumak için tayin edilen bir kişidir. Yani medeni hukuktaki vesayet kavramı, vesayet altına alınan kişinin iradesinin, vasiye geçmesini içerir. Vasi, vesayet altına alınan kişinin yerine geçerek, onun nam ve hesabına irade açıklamak, tüm işlem ve eylemleri yapmakla görevlidir⁸¹². Kamu hukuku alanında ise, vesayet kavramı *idarenin bütünlüğü ilkesi*⁸¹³ çerçevesinde ortaya çıkmaktadır⁸¹⁴ ve vesayet altındaki kamu tüzel kişisi hukuki sonuç doğurabilecek irade beyanında bulunmaya yetkilidir. Bu açıdan medeni hukuktaki vesayetle sahip olduğu anlam, vesayet kavramının kamu hukuku alanında kullanılmasını güçleştirmektedir. Özellikle Türkiye'deki yükseköğretim sistemi hakkında yapılan eleştirilerde sistemin “vesayetçi” olduğundan ve üniversitelerin iradesinin baskılandığından sıklıkla söz edilmektedir⁸¹⁵. Buna benzer olarak Fransız idare hukuku doktrininde de vesayet teriminin kullanımı tartışılmış ve onun yerine geçebilecek çeşitli başka terimler anayasalarda yer almıştı⁸¹⁶. 1961 Anayasası'nın mahalli idareleri düzenleyen 116. maddesinin son fıkrasında da “*merkezi idare ile karşılıklı bağ ve ilgiler*” ifadesi kullanılmış ve bu konuda alternatif bir terim

⁸¹² M. Günday, 2003, s. 75-76; İ. H. Özay, 2004, s. 165; A. Ş. Gözübüyük, T. Tan, 2006, s. 172.

⁸¹³ 1982 Anayasası 123. madde: “İdare, kuruluş ve görevleri ile bir bütündür.”

⁸¹⁴ A. Özer, “Yerel Yönetimlerin Denetimi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Çağdaş yerel Yönetimler**, Temmuz 1993, C.2, S.4, s. 29.

⁸¹⁵ Vesayetçi sistem, bir grup seçkinin ve onlara destek veren dar bir kesimin, sistemi tekelinde, toplumu vesayetinde görmesi durumu olarak adlandırılmaktadır. Buna göre toplumu yöneten azınlık, halkı bir figüran gibi görmekte ve onların iradesini yok saymaktadır. Son derece antidemokratik bir sistem olan vesayetçi sistemde kurumlar, baskı ve kontrole yönlendirilmişlerdir. Birincil görevleri de toplumsal iradeyi ipotek altına almak ve bunun denetimini yapmaktır. M. Aydın, “Vesayetçi Sistemi Aşabilmek”, **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, <http://www.sde.org.tr/tr/kose-yazilari/483/vesayetci-sistemi-asabilmek.aspx>; erişim tarihi: 30.11.2011.

⁸¹⁶ İ. H. Özay, 2004, s. 163, dipnot: 293.

getirilmek istenmişti. Ancak daha sonradan 1982 Anayasası'nın 127. maddesinin 5. fıkrası açıkça “*idari vesayet*” terimini kullandığı için idare hukuku alanında bu terimin kullanılmasından başka bir seçenek de kalmamıştır.

İdari vesayet doktrinde ve yargı kararlarında benzer şekillerde tanımlanmaktadır. Onar, idari vesayeti, merkezin adem-i merkeziyet idarelerinin icrai kararlarını ve idari fiil ve hareketlerini murakabe etmek ve bu kararları bozabilme yetkisi olarak tanımlamıştır⁸¹⁷. Giritli-Bilgen-Akgüner, idari vesayeti, yerinden yönetimin en önemli sakıncaları olan kamu hizmetlerindeki tutarlılığı ve devletin birliğini bozabilmesi tehlikesine karşı, devletin ve onu temsil eden merkezin, yerinden yönetim kuruluşlarının işlemlerini ve eylemlerini denetlemek ve gerekli gördüğü takdirde bozabilme yetkisi olarak tanımlamışlardır⁸¹⁸. Gözübüyük-Tan'a göre de idari vesayet, yerinden yönetimin sakıncalarını gidermek için, ayrı tüzel kişiliklere sahip yerel idarelerin ve kamu kurumlarının, onlara varlık veren devlet tarafından kamu yararı amacı ile denetlenmesidir⁸¹⁹. Günday'a göre idari vesayet yine benzer şekilde, devlet bütünlüğünün korunması ve kamu hizmetlerinin ülke genelinde dengeli şekilde işleyebilmesi için, devlet tüzel kişiliğinin ve bu tüzel kişiliği temsil eden merkezi idarenin yerinden yönetim kuruluşları üzerinde sahip olduğu denetim yetkisidir⁸²⁰. Türk Anayasa Mahkemesi'nce de, idari vesayet benzer şekilde tanımlanmakta ancak vesayet denetiminin salt bir denetim ve otorite aracı olarak düşünülmesinin yanlış olduğu vurgulanarak, vesayetın aslında, *demokratikleşme sürecinde yerel planda var olan katılımcı yönetimi, sosyal hukuk devleti anlayışı doğrultusunda geliştirici, toplumsal dayanışmayı güçlendirici,*

⁸¹⁷ S. S. Onar, **İdare Hukukunun Umumi Esasları, II. Cilt**, 3. baskı, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1960, s. 622.

⁸¹⁸ İ. Giritli, P. Bilgen, T. Akgüner, 2001, s. 184.

⁸¹⁹ A. Ş. Gözübüyük, T. Tan, 2006, s.171.

⁸²⁰ M. Günday, 2003, s. 74.

*anayasanın öngördüğü temel hak ve özgürlüklere saygı bilincini yüceltici, çağdaş ve uygar bir eğitim aracı olduğu belirtilmektedir*⁸²¹. Bu açıdan aslında idari vesayetin gerekliliği konusunda herhangi bir tartışma söz konusu olmamakla birlikte vesayet denetiminin genellikle **kullanım ölçüsü** özerklik açısından sorun yaratmaktadır. Vesayetin temelinde yer alan denetim ve kontrol olgusunun, kamu hizmetlerinin dengeli bir şekilde işlemesi ve idarenin bütünlüğünün sağlanması amacı ile yapılmakta olduğu göz ardı edilmezse, vesayet makamları vesayet altındaki diğer kamu tüzel kişinin iradesini ortadan kaldıracak ve özerkliklerine aykırı sonuçlar doğuracak şekilde idari işlemler gerçekleştirmezlerse, kurum kendisinden beklenen ve Anayasa Mahkemesi'nin belirttiği ideal amacı da yerine getirebilmiş olacaktır.

İdari vesayetin kapsamına geçmeden önce idari vesayet ilişkisinin taraflarına ilişkin doktrindeki tartışmalı hususlara da kısaca değinmekte yarar vardır. İdari vesayet varlık amacı doğrultusunda, merkezi idare ile yerinden yönetim kuruluşları arasındaki bütünlüğü sağlamaya yönelik bir araçtır. Bir başka ifade ile vesayet makamı olarak adlandırılan makam merkezi idare; vesayet denetimine tabi olan makam ise yerinden yönetim kuruluşlarıdır. Ancak bilindiği gibi idari yerinden yönetim ilkesinin iki tür uygulama biçimi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, yerel yerinden yönetim, diğeri de hizmet yerinden yönetimidir. Yerel yerinden yönetim belli bir yörede yaşayan insanların, o yörede yaşamaktan doğan ihtiyaçlarını karşılamak, bir nevi ülke genelindeki kamu hizmetlerinin yerel gereksinimlere uygunluğunu sağlamak için, mahalli kamu tüzel kişileri oluşturulması anlamını taşımaktadır. En yalın anlatımla yerel halkın kendi seçtiği organlar tarafından yönetilmesi olgusudur ve yerel yerinden yönetim esaslarına dayanan kamu tüzel

⁸²¹ E. 1987/18, K. 1988/23, Karar Tarihi: 22.6.1988, R.G. Tarih-Sayı:26.11.1988-20001.

kişilerinin faaliyet alanları belirli bir alan veya bölge ile sınırlı olmaktadır. Buna karşılık hizmet yerinden yönetimde ise, bir hizmete özerklik tanınmaktadır. Bunun nedeni söz konusu hizmetin kendine özgü bir düzenlenme alanının olması ve bir çeşit uzmanlık gerektirmesidir. Burada hizmeti yöneten tüzel kişi de bir kamu kurumudur⁸²². Bu doğrultuda idari vesayetın Anayasa'nın 127. maddesinde düzenlendiği şekliyle yalnızca yerel yerinden yönetimler için söz konusu bir yetki olduğu, hizmet yerinden yönetim kuruluşları açısından idari vesayetın söz konusu olmadığı Anayasa'nın lafzına bakarak düşünülebilir. Ancak doktrinde hakim olan görüş, Anayasa'nın hizmet yerinden yönetim kuruluşları için açıkça belirtmediği idari vesayet yetkisinin, bu kuruluşlardan daha özerk olan yerel yerinden yönetim kuruluşları açısından kabul edilmiş olması sebebiyle, hizmet yerinden yönetim kuruluşları açısından evleviyetle var olduğunun kabul edilmesi gerekliliğidir. Bununla birlikte idarenin bütünlüğü ilkesi de bu gerekliliği doğurmaktadır⁸²³. Öte yandan idari vesayet yetkisinin yalnızca merkezi idare ile yerinden yönetimler arasında vuku bulmadığı, iki farklı kamu tüzel kişisinden birinin merkez kabul edilerek, diğeri üzerinde sahip olduğu denetleme yetkisi sonucu, iki kamu tüzel kişisi arasında da ortaya çıkabileceği kabul edilmektedir. Bu durum aslında idari vesayetın dışında bir “dış idari denetim” olarak nitelenebilir ve özellikle Adalet Bakanlığı-Türkiye Barolar Birliği-Barolar arasındaki ilişki örnek olarak gösterilmektedir⁸²⁴. Özey, bu türden denetime dış denetim denmesinin nedeninin, denetimin dıştan

⁸²² M. Günday, 2003, s. 61-66; A. Ş. Gözübüyük, T. Tan, 2006, s. 308.

⁸²³ M. Günday, 2003, s. 74; A. Ş. Gözübüyük, T. Tan, 2006, s. 171 vd; ÖZAY, İl Han, Günışığında Yönetim, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 164.

⁸²⁴ İ. H. Özey, 2004, s. 173;

Örneğin Avukatlık Kanunu'nun 8. maddesine göre, Baro yönetim kurulu bir stajyerin avukatlığa kabul istemini reddettiği takdirde, aday bu karara karşı TBB'ne itiraz edebilmektedir. TBB'nin itirazın kabul ve reddi hakkındaki kararları ise Adalet Bakanlığı'na gönderilir. Baro yönetim kurulu kararları ile TBB'nin itirazın kabul veya reddi hakkındaki kararları Adalet Bakanlığı'nın onaylaması ile gerçekleşir.

olması olduğunu belirtmiş ve idari vesayetin özel bir türü olarak kendine özgü bir terim olarak kullanılabilmesi önerisini getirmiştir⁸²⁵.

Hizmet yerinden yönetim kuruluşları belli kamu idarelerine (merkezi idareye) bir ölçüde bağlıdır. Bu bağıllık çeşitli derecelerde olabilir. Ancak bağıllığın derecesi özerklikle ters orantılı olduğundan, aşırıya kaçan düzenlemeler hiyerarşi ilişkisinin ortaya çıkmasına yol açabilir. Hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının merkezi idarenin vesayet denetimine tabi olduğu gerek kendi kuruluş yasalarında, gerekse bakanlıkların kuruluş yasalarında düzenlenmiş olabilir⁸²⁶.

Tüm bu açıklamalara ek olarak iki kamu tüzel kişisinden birinin diğerini denetlemesi Anayasanın üniversiteler ve Yükseköğretim Kurulu'na ilişkin 130. ve 131. Maddelerinden yola çıkılarak da açıklanabilir. Şöyle ki 130. maddesinin 2. ve 5. fıkralarında üniversitelerin "*devletin gözetim ve denetiminde*" olacağı belirtilmiş; aynı maddenin 9. fıkrasında, "*...üniversiteler üzerinde devletin gözetim ve denetim hakkını kullanma usulleri...kanunla düzenlenir.*"; 131. maddesinde de, Yükseköğretim Kurumu'na yükseköğretimi "*denetleme*" yetkisi verilmiştir. Bu açıdan bakıldığında YÖK ile üniversiteler arasındaki ilişki de bir idari vesayet ilişkisi olarak ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak merkezi idare ile YÖK arasında da bir idari vesayet ilişkisinden söz etmek mümkündür. Bunun nedeni YÖK başkanının ve Genel Kurul üyelerinin üçte birinin doğrudan Cumhurbaşkanınca atanması, 7'sininin

⁸²⁵ İ. H. Özay, 2004, s. 174.

⁸²⁶ Örneğin 3146 sayılı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un 5. maddesinin 2. fıkrasına göre "*Bakan, emri altındakilerin faaliyet ve işlemlerinden sorumlu olup, Bakanlık merkez, taşra ve yurtdışı teşkilatı ile bağlı kuruluşların ve bağlı kuruluşun ilgili kuruluşlarının faaliyetlerini, işlemlerini ve hesaplarını denetlemekle görevli ve yetkilidir.*" A. Ş. Gözübüyük, T. Tan, 2006, s. 311.

de Bakanlar Kurulu teklifiyle yine Cumhurbaşkanınca atanması olarak gösterilebilir⁸²⁷.

İdari vesayet in kapsamı, denetimin ölçüsü özerklik bakımından önemlidir. Çünkü yasalar bazı durumlarda idari vesayet yetkisini aşan nitelikte, neredeyse bir hiyerarşik denetime yol açacak kadar geniş yetkiler tanıyabilmektedirler. Örneğin, Anayasa Mahkemesi bir kararında, 3360 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'nun 2. maddesinde yer alan *“il özel idarelerinin görevli olduğu mahalli ve müşterek ihtiyaçların kapsamı ve sınırı Bakanlar Kurulunca tesbit olunur”* hükmünü Anayasa'nın 127. maddesinin 5. fıkrasına dayanarak iptal etmiştir. Gerekçesi ise, söz konusu yasa hükmünün Bakanlar Kuruluna, genel, sınırsız, takdire bağlı, zaman içinde sık sık değişebilen, hiyerarşi benzeri, ölçütleri belirsiz bir yetki tanıyarak, idari vesayet yetkisini aşmış olmasıdır⁸²⁸. Bu nedenle idari vesayet yetkisinin kapsamı ve koşulları özerklik ile ilişkilendirilerek ortaya konulmalıdır.

2.2. Özerklik ve Vesayet Denetimi Arasındaki İlişki

Özerklik ve vesayet denetimi arasındaki ilişki karşılıklıdır. Bunun anlamı, vesayet denetiminin, kaynağını Anayasadan alan özerk kurum ve kuruluşların özerkliğinin sınırlarını belirtmek üzere düzenlenmiş olmasıdır. Bir başka ifade ile, özerk olan kurum ve kuruluşların özerkliğinin sınırları, idari vesayet ilişkisi içerisinde çizilmiş olmaktadır. Bu nedenle ilk olarak özerkliğin kural, vesayet denetiminin ise özerkliğin bir istisnası olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu açıdan

⁸²⁷ Bu konu ilerde ayrıntılı olarak Üniversite Üzerinde Vesayet Denetimi başlığında incelenecektir. Söz konusu vesayet ilişkisi Devlet Denetleme Kurulu'nun 14.12.2009 tarih, 2009/8 sayılı, “Yükseköğretimde Gözetim ve Denetim-Yasal Çerçeve ve Uygulamalar-“ başlıklı Denetleme Raporu özetinde de açıkça belirtilmiştir.

⁸²⁸ E. 1987/18, K. 1988/23, Karar Tarihi: 22.6.1988, R.G. Tarih-Sayı :26.11.1988-20001.

vesayet yetkisinin mutlaka kanunlarda açıkça düzenlenmiş olması gerekmektedir. Kanun, idari vesayet yetkisinin hangi makam tarafından kullanılacağını, yerinden yönetim kuruluşunun hangi işlemleri üzerinde ve ne şekilde söz konusu olacağını açıkça düzenlemelidir. Vesayet yetkisi kanunda açıkça öngörülmedikçe kullanılamaz⁸²⁹.

Vesayet denetiminin kapsamı yerinden yönetim kuruluşlarının hem organları, hem de işlemleri üzerinde söz konusu olabilir. Yerinden yönetim kuruluşlarının organları üzerindeki vesayet denetimi, genel olarak organların veya görevlilerin seçimi, atanmaları, seçimlerinin onanması, geçici olarak görevlerine son verilmesi ve görevlerine son verilmesi şeklinde ortaya çıkabilir. Bununla birlikte Anayasa'nın 127. maddesinin 1. fıkrasına göre yerel yönetimlerin karar organları seçmenler tarafından seçilerek oluşturulur. 135. maddenin 1. fıkrasına göre de, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının hem karar hem de yürütme organları, söz konusu kuruluşların üyeleri tarafından gizli oyla seçilir. Bununla birlikte bu kuruluşların seçilmiş organlarının organlık sıfatını kaybetmeleri konusunda da merkezi idarenin herhangi bir yetkisi bulunmamaktadır. Merkezi idarenin bu organlar üzerindeki tek yetkisi, 127. maddenin 4. fıkrasına göre geçici bir önlem olarak görevden uzaklaştırma yetkisidir. Öte yandan yerel yönetimler ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının organları üzerinde idarenin, bu organları veya görevlileri seçmek, atamak, atamalarını onaylamak ve görevlerine son vermek gibi idari vesayet yetkisi söz konusudur. İdari vesayet yerinden yönetim kuruluşlarının işlemleri üzerindeki yetkileri, işlemi onama, onamama veya uygulanmasını erteleme şeklinde olmaktadır. Vesayet makamı yerinden yönetim

⁸²⁹ M. Günday, 2003, s. 75.

kuruluşunun işlemini değiştiremez. Çünkü işlemi değiştirme, merkezi idarenin iradesini, yerinden yönetim kuruluşunun iradesi yerine koyma anlamını taşır ki bu da yerinden yönetim kuruluşlarının özerkliği ile tüzel kişilik sahibi olmaları ile bağdaşmaz. Buna ek olarak, onamaya tabi olmayan işlemler açısından da bazı durumlarda yasa ilgili işleme karşı bir itiraz yolu öngörmüştür. Yasadaki bu itiraz yolu nedeniyle de yerinden yönetim kuruluşunun işlemleri bir tür vesayet denetimine tabi olmuş olmaktadır⁸³⁰.

Vesayet makamının yetkilerinin usulü ve içeriğinin mutlaka yasada belirtilmiş olmasının gerekliliğinin nedeni özerkliliktir. Özerklikle ilgili açıklamalardan hatırlanacağı üzere, tamamıyla merkezi olanda özerklik bulunamaz ve tamamen mutlak anlamda özerklik de egemenlik ile eş anlamlıdır⁸³¹. Öte yandan yerel yönetimlerin özerkliği ile hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının özerkliği de farklı esaslara dayanmaktadır. Şöyle ki, yerel özerklik aslında yerel halkın özerkliğinden, kendi yaşadığı yer ile ilgili olmak üzere daha etkin karar alabilmek ve özellikle de demokrasi ilkesi gereğine dayanmaktadır. Merkezçiliğin sakıncaları nedeniyle belli yörede yaşayan insanlara kendi yerel idarelerini oluşturabilme yetkisinin tanınmış olması nedeniyle, belediye, köy gibi idareler kurulmuş ve bu idarelerin karar organlarının oluşumu da yerel halkın seçimine bırakılmıştır. Hizmet yerinden yönetim kuruluşlarında ise özerklik tanınan, bir hizmettir. Bir başka ifade ile hizmetin kendisine özerklik tanınmıştır ve bu nedenle özellikle kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları da özerk birer kurum olarak kendi üyelerince yönetilmektedir; yönetimin ve karar organlarının oluşumu tamamen kendi üyelerine bırakılmıştır. Özerklik açısından unutulmaması gereken, özerklik tanınan bir

⁸³⁰ M. Günday, 2003, s. 76-81; A. Ş. Gözübüyük, T. Tan, 2006, s. 172-174.

⁸³¹ G. Sartori, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Ankara, Yetkin Yayınları (Çeviren: Tuncer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan), Ankara, 1996, s. 345.

kuruluşun, kendi kendisini yönetmesi ile kendi iç işlerini düzenleyebilme imkanının ona tanınması gerekliliğidir. Hizmet yerinden yönetim kuruluşları açısından da bu türden kuruluşlara özerklik tanınmasının nedeni, yürüttükleri hizmetin niteliğinden dolayı, söz konusu hizmetin bağımsız olması, her türlü baskı ve müdahaleden uzak olması gerekliliğidir. Ancak özellikle radyo, televizyon yayıncılığında ve üniversiteler söz konusu olduğunda hizmetin sahip olması gereken özerklik ile vesayet yetkisinin oranı çatışmaktadır. Merkezi idarenin bu türden hizmet kuruluşları üzerindeki aşırı denetim uygulamasının ve kontrol altına alma isteğinin nedeni, aslında tam da bu hizmetlerin türünden kaynaklanmaktadır. Örneğin üniversiteler ele alınırsa, yükseköğretimin bir devlet için ne derece hayati önem taşıdığı hatırlanabilir ve bu nedenle devletin bu alana müdahale etmek istemesi durumu bu açıdan anlaşılabilir. Çünkü yükseköğretim doğrudan devletin insan unsuruna yönelik bir hizmettir. Bu nedenle, özellikle ülkemizde, üniversiteler üzerinde yoğun bir vesayet, hatta kimi zaman hiyerarşiye varan bir denetim söz konusudur. Bu durumun yalnızca Türkiye'ye özgü olmaması, tüm dünyada çeşitli ölçülerde de olsa, yükseköğretim kurumları üzerinde yoğun bir vesayet yetkisinin bulunduğu bir gerçektir.

Özerk kuruluşlar kendileri ile ilgili olarak karar almak ve bu kararları uygulamak hakkına sahiptirler. Ancak bu şekilde öz sorumluluk sahibi ile karar alabilmek için, ilgili kuruluşun karar alma organlarının da seçim ile belirlenmesi gerekmektedir. Öte yandan, Anayasa'nın 124. maddesinde öngörülen kamu tüzel kişilerinin kendi görev alanlarını ilgilendiren kanun ve tüzüklerin uygulanmasını sağlamak ve bunlara aykırı olmamak üzere yönetmelikler çıkartma yetkisi de kamu tüzel kişilerinin özerkliğinin anayasal güvencelerinden birisidir. Bu doğrultuda özerk kuruluşların karar organları, yürütme organları seçim ile iş başına gelecek ve bu

kuruluşlar kendi hizmet alanları ile ilgili düzenleyici işlemler gerçekleştirebileceklerdir. Bununla birlikte özerk kuruluşların mali açıdan da özerk olmaları gerekmektedir. Çünkü mali kaynakları yetersiz olan özerk kuruluşlar, merkeze bağlı olmakta, ya da üniversitelerde olduğu gibi, her türlü iş ve eyleminde esnek olmadan davranmakta ve merkeze aşırı bağımlı olmaktadır.

Mali kaynak sağlama yolu ile merkezi idare, üniversiteler ve tüm yerinden yönetim kuruluşları üzerinde dolaylı olarak bir müdahale hakkını elde etmiş olmaktadır. Özerk kuruluşların gerçekten özerk olabilmesi aslında özerkliğin anlamında gizli olan *öz sorumluluk* ilkesi ile hareket edebilme yeteneğine sahip olmaları ile ilgilidir. Öz sorumluluğun idare hukukuna yansımış biçimi, söz konusu kurumların kendi iç mekanizmaları aracılığıyla denetlenmesi durumudur. Ancak iç denetim yöntemi tek başına yeterli sayılmamaktadır. Bunun nedeni, çalışma ve usullerde uyum sağlanması, söz konusu özerk kamu kurumlarının harcamalarının ve mali kaynaklarının, vatandaşlardan alınan vergilerle karşılanıyor olması, vatandaşları temsil eden yasama organının ve hükümetin bu kurumlar üzerindeki denetimini bir ölçüde zorunlu kılmaktadır⁸³². Ancak özerkliğin bir sınırının olması gerekmele beraber, *bu sınırın da sınırlı olması* gerekmektedir. Çünkü özerklik aslında, söz konusu kurumun etkin kararlar alabilmesi ve bu sayede kendini gerçekleştirebilmesinin bir aracıdır. Özerk kuruluşlar üzerindeki vesayet denetimi sırasında, özerk kuruluşun iradesini zedeleyecek herhangi bir işlem veya yasaların bu yönde tanıdığı bir yetki, ilişkinin hiyerarşiye dönüşmesine yol açacaktır ki bu da özerklik kavramı ile bağdaşmaz. Bununla birlikte üniversiteler açısından özerkliğin ve vesayet denetiminin tartışmalı olmasının nedeni, Türkiye’de üniversitelerin

⁸³² N. Tortop, “Özerk, Üretken ve Katılımcı Mahalli İdare Anlayışı”, **Amme İdaresi Dergisi (AİD)**, C.24, S.4, Aralık 1991, s. 1-3.

Anayasa'nın idare kısmı içerisinde⁸³³ düzenlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Üniversiteler anayasanın idare kısmında düzenlendiği için devletin yasama, yürütme ve yargı erklerinden yürütme erkinin kapsamında bir hizmet olarak algılanmaktadır. Ancak eğitim, bir kamu hizmeti olmakla birlikte devletin ayrı bir erki olarak algılanmalı ve bu nedenle eğitim alanına dahil her türlü kurum ve kuruluş eğitim olgusunun ilkeleri ile kendine özgü olarak düzenlenmelidir. Şöyle ki, idarenin bütünlüğü ilkesi gereği birbiri ile bir ölçüde bağlı olması gereken merkezi idare teşkilatı ile yerinden yönetim kuruluşları arasındaki vesayet ilişkisinin gerekliliği, üniversiteler söz konusu olduğunda kanımca farklı ele alınmalıdır. Çünkü üniversitelerin özerkliği belli bir hizmete tanınan özerkliği ifade etmekle beraber, üniversiteler birer kişi birliğidir. Bir üniversite model bir cumhuriyet olarak düşünüldüğünde, onun organları, tıpkı bir devletin yasama, yürütme ve yargı erklerine sahip organları gibi algılanmalı ve bu nedenle sahip olduğu öz sorumluluk gereği, hükümetin üniversiteler üzerindeki denetimi vesayet yetkisinden daha dar kapsamlı olmalıdır⁸³⁴. Ancak devletin insan unsurunun niteliği ile ilgili olduğu için yükseköğretim her çağ ve her ülkede en tartışmalı ve olağanüstü bir durumda da ilk müdahale edilen alanlardan birisi olmuştur.

⁸³³ Örneğin Almanya'da üniversiteler Anayasa'da ayrıca düzenlenmemiştir; üniversite özerkliği temel hak ve özgürlüklerden, bilim ve sanat özgürlüğünü düzenleyen ilkeden kaynaklanmaktadır.

⁸³⁴ Burada şöyle bir kıyaslama düşünülebilir. Örneğin nasıl ki yargı teşkilatı içerisine yürütmenin müdahalesi kabul edilemez ise, eğitim için de aynı müdahalenin olmaması gerekliliği savunulabilir. Böyle bir durumda, genel çerçevede bir yasa ile düzenlenen, hükümete bağlı olarak sürekli olarak değişen bir aracı denetleme kuruluna (Türkiye'de YÖK) tabi olmayan eğitim ve yükseköğretim sistemi daha ideal sonuçlar verebilir.

2.3. Üniversite Üzerinde Gözetim ve Denetim Olgusu

Üniversite özel bir sosyal kuruluştur ve bu nedenle toplum ile yakın bir ilişki içindedir. Bununla birlikte üniversite aynı zamanda bireylere, devlete ve genel olarak topluma karşı sorumluluklar taşımaktadır. Bu nedenle 1982 Anayasası'nda üniversitelerin devletin gözetim ve denetimine tabi olacağı açıkça belirtilmiştir. Öte yandan Almanya'da da hem çerçeve yükseköğretim yasasında hem de tek tek eyaletlerin yükseköğretim yasalarında devletin gözetimi ve denetimi olgusu dile getirilmiştir. Bunun gibi birçok kıta Avrupası ülkesinde ve Anglo-sakson sisteminde de üniversite üzerinde belli ölçüde denetim ve gözetim mevcuttur. Yükseköğretimin kuruluş, yönetim ve denetimine ilişkin yazında Clark'ın ve Watts'ın çalışmaları oldukça önemlidir. Buna ek olarak konunun çerçevesi genel olarak Clark, Berdhal, Neave ve van Vught tarafından çizilmiştir ve bu yazarlar özellikle üniversite, devlet ve toplum arasındaki karmaşık ilişkiyi, özerkliğin bir takım kavramsal sınırlandırmalar barındırdığı düşüncesiyle açıklamaya çalışmışlardır.

Watts'a göre üniversite üzerindeki denetim ve gözetim yalnızca idare ya da yasama organı tarafından gerçekleştirilmez. Ona göre bir toplumda üniversiteyi organize edip yönetmenin dört farklı türü vardır. Bunlardan;

-ilki, bölüm, fakülte ya da akademik senato şeklinde organize olmuş profesyonel cemaatlerin (öğretim üyeleri birlikleri) veya öğrenim kurum ve derneklerinin, dekanların, rektörlerin, kürsü başkanlarının, başkan yardımcılarının, profesörler ya da yüksek yönetici pozisyonunda bulunan önceki profesörler tarafından belirlenmiş akademik normları ve değerleri uygulamaları aracılığıyla söz

konusu olan bir yönetimdir. Bir başka ifade üniversite yönetiminde etkin olan olgu akademik camianın gücüdür;

-ikincisi, politik kararlar aracılığıyla gerçekleştirilen bir yönetimdir. Yani belli bir politika doğrultusunda gerçekleştirilen örgütlenme ve yönetimdir. Bu da yasama organı içindeki belirli komiteler ve komisyonlar aracılığıyla gerçekleştirilebilir;

-üçüncüsü, bürokratik düzenlemeler aracılığıyla yönetimdir. Yani, bir yükseköğretim kurumunun ya da yükseköğretim sisteminin bir bakanlık tarafından ve kamu hizmeti anlayışı ile yönetilmesi söz konusudur;

-dördüncüsü, olayların merkezi bir organ tarafından planlanmadığı ya da özellikle istenmediği olasılıklarla dolu piyasaların işlemleri ile yönetilmesidir. Yani merkezi bir organın olmadığı piyasalar tarafından yönetim söz konusudur. Böyle bir ortamda yönetime ilişkin kararlar, birbiriyle çeşitli mallar, para ve çıktılar, öğrenciler, öğretmenler ve mezunlar için rekabet halinde olan birden çok aktörün kararları sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu türden piyasalar kendileri de çoğunlukla doğal değildir ve resmi ya da gayri resmi olarak, kısmen tüm toplumun kuralları ile, kısmen de akademik hayatın normları ile düzenlenmiştir.

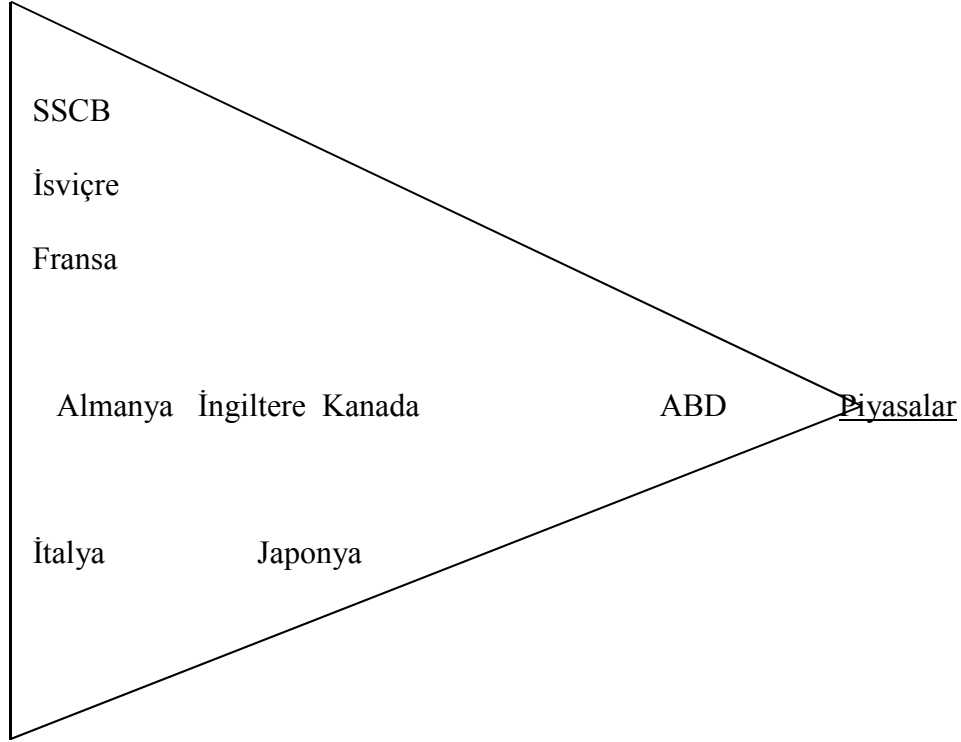
İşte dünyadaki tüm yükseköğretim sistemleri bu dört unsurun etkisi altında düzenlenmiştir ve her bir ülkenin yükseköğretiminin karakteri bu dört unsurun hangi oranlarda etkin olduğuna göre farklılık göstermektedir⁸³⁵.

Üniversite üzerinde etkili olan söz konusu yönetim faktörleri Clark'ın *Eşgüdüm Üçgeni* adını verdiği bir grafikte de belirtilmiştir. Clark'ın Eşgüdüm Üçgenine göre bir yükseköğretim sisteminin betimlenmesinde kullanılan üç etken

⁸³⁵ R. Watts, "Universities and Public Policy", **Public Purse, Public Purpose: Autonomy and Accountability in the Groves of Academe**, Canada, The Institute for Research on Public Policy (Editors: James Cutt, Rodney Dobel), 1992, s. 81, 82.

bulunmaktadır. Bunlar, devlet otoritesi, piyasalar ve akademik oligarşidir (akademik zümre iktidarı). Bu üç etken karşılıklı etkileşimleri aracılığıyla, bir yükseköğretim sisteminin nerede olduğunu belirleyen güçlerdir ve bir üçgen içinde belirtilmiştir⁸³⁶.

Devlet Otoritesi

Akademik Oligarşi

Bir devletin bu üçgenin içindeki konumu belirlenirken, piyasaların, devletin ve akademik kurulların ne derecede üniversite üzerinde etkili olduğuna bakılır ve ülke, etki oranlarına göre belli bir konuma yerleştirilir. Örneğin Türkiye, piyasaların etkisinden en uzak, devlet otoritesinin etkisinin oldukça fazla hissedildiği bir ülke olarak, bu üçgenin içerisinde Fransa'nın yakınlarına bir yere yerleştirilebilir.

⁸³⁶ R. B. Clark, **The Higher Education System: Academic Organization in Cross-National Perspective**, Berkeley, CA, University of California Press, 1983, s. 143.

Devlet otoritesi “devlet düzenlemesi” olarak anlaşılmaktadır. Bu da, hükümetin belirlemiş olduğu amaçlar doğrultusunda ve kontrol için kullandığı bir takım araçları aracılığıyla, toplumsal aktörlerin karar ve hareketlerine bir yön vermek için harcadığı çabadır. Özellikle yasal düzenlemeler, kalkınma planları, vb. bu alana girmektedir. Piyasalar, bir üstyapının çıkarlarını içermeyen, bireysel çıkarlara yönelik, tarafları birbirine kontrolsüz olarak bağlayan ve değiş tokuş yapmalarını sağlayan bir alandır. Buradaki değiş tokuş (alış veriş) otoriter emrin zıttı olan *karşılıklı etkileşimin* temel biçimi olarak görülmektedir. Bu etkileşim, insanlar arasında organize olmuş bir işbirliğinin metodu olarak görülmektedir⁸³⁷.

Akademik oligarşi ise, yükseköğretim sistemindeki karar ve eylemleri etkilemek ve onlara yön vermek için resmi alanda ancak gayri resmi bir iletişim ağında yer alan akademik üst kişilerin düzenleme kapasitelerine karşılık gelir⁸³⁸. Clark’ın oluşturduğu söz konusu üç yönlü modelde her köşe, o köşede bulunan özelliğin en üst seviyede ve diğer iki özelliğin ise en düşük seviyede olduğunu göstermektedir. Yani bir ülke, örneğin İtalya’da yükseköğretimde piyasaların ve devletin etkisi düşük ancak akademik oligarşinin etkisi üst seviyededir. Ortalarda yer alan İngiltere üniversitelerinde ise, hem piyasalar, hem de devlet kontrolü ve akademik oligarşinin birbirine yakın oranlarda etkisi söz konusudur. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki yükseköğretim sisteminin örgütlenmesi ve yönetiminde ise piyasalar oldukça etkilidir.

⁸³⁷ R. B. Clark 1983, s. 161-162.

⁸³⁸ R. B. Clark, 1983, s. 161.

Neave ve Van Vught, yükseköğretim kurumları üzerinde iki farklı kontrol modeli ön görmüştür. Bunlar, *devlet kontrolü modeli* ve *devletin nezareti (gözetim/denetim-supervising) modelidir*⁸³⁹.

Devlet kontrolü modeli aslında geleneksel bir Avrupa ürünüdür. Geleneksel Avrupa sisteminin ayrıcı yapısı, bu sistemde, otoritenin fakülte loncası ve devlet bürokrasisi arasında dağıtılmış olmasıdır. Bürokratik otorite sistemde, yüksek bir konumda, genellikle de ulusal hükümet düzeyinde bulunmaktadır⁸⁴⁰. Bu tarz yükseköğretim sistemleri devlet tarafından yaratılmıştır ve neredeyse tamamen devlet tarafından finanse edilmektedir. Buna ek olarak, devlet aynı zamanda bütüncül olarak yükseköğretim sisteminin, kapsayıcı ve yüksek güce sahip düzenleyicisi konumundadır. Bu modelde, devlet (hükümet) yükseköğretim sisteminin hemen hemen her dinamiğini kontrolü altında tutar. Örneğin, yükseköğretime giriş koşullarını, müfredatı, belli dereceler için sahip olunması gereken nitelikleri, sınav sistemini, akademik kadronun atanması ve listesi gibi konular devlet tarafından düzenlenmiştir. Bu sistemin karakteristik özelliği, üniversite derecelerinin ulusal düzeyde, yani yükseköğretim kurumları yerine, devlet tarafından verilmiş derecelerle belli bir standartlaşmaya kavuşturulmuş olmasıdır⁸⁴¹. Devlet kontrolü modelinde, devletin (hükümetin) baskın yüksek gücü, sistemin daha alt düzeylerindeki güçlü bir otorite ile de birleştirilmiştir. Alt düzeydeki güçlü otoriteden kasıt ise, enstitüler ve fakülteler üzerinde güçlü mesleki kontrole sahip olan kıdemli yüksek profesörlerin

⁸³⁹ G. Neave, F. A. van Vught, "Government and Higher Education in Developing Nations: A Conceptual Framework", **Government and Higher Education Relationships Across Three Continents: The Wind of Change**, Oxford, England, The IUA Press, 1994, s. 9; F. A. van Vught, "Autonomy and Accountability in Government-University Relationships", **Revitalizing Higher Education**, Oxford, England, IAU Press (Editors: J. Salmi, A. M. Verspoor), 1994, s. 323.

⁸⁴⁰ R. B. Clark, 1983, s. 125.

⁸⁴¹ G. Neave, F. A. van Vught, 1994, s. 9.

gücüdür⁸⁴². Clark da üniversite üzerindeki bu güç yapısında iki farklı grubun çıkarlarının yansıtılmakta olduğunu söylemektedir: üniversitelerdeki kıdemli profesörler ve devlet bakanlıklarındaki üst düzey kamu görevlileri⁸⁴³.

Neave ve Van Vught, devlet kontrolü modelini şu şekilde tanımlamıştır:

*“Bu sistemde devlet, yükseköğretim sistemini, genellikle ihtiyaç duyduğu uzman insan gücü ihtiyaçları doğrultusunda kullanmaktadır. Hem devlet bürokrasisinin uzman işgücü ihtiyacının, hem de ulusal iş piyasasında belirlenmiş ihtiyaçların yükseköğretim sistemi tarafından karşılanması gerekmektedir. Böylece devlet yükseköğretim sistemi üzerinde ayrıntılı bir kontrol sağlamanın yasal dayanağını da, kendi uzmanlık alanına giren bir iş olan ulusal ekonomiyi idare etmek ve ona yön vermek amacıyla bulmuş olur.”*⁸⁴⁴ Bir başka ifade ile, devletin yükseköğretim sistemi üzerinde oldukça ayrıntılı bir kontrol uygulaması, sistemi en ufak ayrıntısına kadar, iş dünyasını da dikkate alacak şekilde düzenlemesi, yükseköğretimin ulusal ekonomiye olan katkısı nedeniyle meşruiyet kazanmaktadır.

Devlet kontrolü modelinin özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

- Düzenlemenin içeriği belirlidir.
- Karar verme mekanizmalarında rasyonel tercihler ön plandadır.
- Bütün bir kontrol vardır. Bütün olasılıklar öngörülüdür.
- Karar verme mekanizmalarının merkezileşmesi söz konudur ve özellikle şu konularda: üniversiteye giriş, müfredat, derece gereklilikleri, sınav sistemi, akademik kadronun atanması ve görevine son verilmesi.

⁸⁴² G. Neave, F. A. van Vught, 1994, s.9; bu aynı zamanda Clark'ın eşgüdüm üçgenindeki akademik oligarşiye karşılık gelmektedir.

⁸⁴³ R. B. Clark 1983, s. 126.

⁸⁴⁴ G. Neave, F. A. van Vught, 1994, s. 10.

-Seçilmiş bir politikaların hayata geçirilmesi konusunda, katı kurallarla ve geniş kontrol mekanizmaları ile sıkılaştırılmış büyük ölçekte bir hükümet (devlet) kontrolü söz konusudur.

-Devlet aktörlerine geniş çaplı bilgi edinme olanakları sağlanmıştır.

-Usulî kontrol söz konusudur. Bu kontrol özellikle çıktıları etkileyen şartlar, kaynaklar ve araçlar üzerindedir. Örneğin, müfredat dengesi, disiplin usulü, öğrenimin süresi gibi.

- Planlama ve kontrol stratejisine dayanmaktadır.

Devlet gözetimi (denetimi) modeli ise diğerine oranla daha az bir hükümet kontrolü içermektedir. Bu sistemdeki üniversiteler, kendi yönetimlerinden sorumlu olan imtiyazlı (ayrıcalıklı) tüzel kişilikler olarak kurulmuş olur. Devlet kontrolü modelinin tersine, üniversiteler kendi yönetimlerini, müfredatlarını, fakültelere yapılan atamaları ve ödeneğin dağıtımını konularında karar verme yetkisine sahiptir. Genellikle, burada resmi olarak organize olmuş bir hükümet kontrolü bulunmamaktadır⁸⁴⁵. Geleneksel İngiliz yükseköğretim sistemi ile ABD yükseköğretim sistemi devlet gözetimi modelinin birer örneklerini teşkil etmektedir. Neave ve Van Vught, bu modeli şu şekilde özetlemiştir:

“Bu modelde, devletin etkisi oldukça zayıftır. Devlet kendi görevi olarak yalnızca yükseköğretim sistemine danışmanlık yapmayı öngörmektedir. Bu da, üniversitelerin belli bir akademik niteliğe sahip olması yönünde garanti sağlaması ile belli bir düzeyde hesap verilebilirliğin sağlanmasıdır. Hükümet, katı bir kontrol ve ayrıntılı yasal düzenlemeler yaparak yükseköğretim sisteminin alanına girmez. Bunun yerine yükseköğretim kurumlarının özerkliğine saygı duyar ve bu kurumların

⁸⁴⁵ G. Neave, F. A. van Vught, 1994, s. 10.

*kendi kendini düzenleme kapasitelerini oluşturabilmeleri yönünde onları teşvik eder. Kısaca, bu model büyük oranda, hükümetin genel rasyonel planlama ve kontrol stratejisine dayanmaktadır. Devlet gözetimi modeli, hükümetin özerklik stratejisini yansıtır.*⁸⁴⁶

Devlet gözetimi modelinin özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

-Düzenlemenin içeriği büyük ölçüde belirsiz olabilir.

-Karar verme mekanizmalarında olasılıkları da içine alan bir bakış açısı söz konusudur.

-Geniş bir alanda kontrolden kaçınılmaktadır.

-Karar verme mekanizmalarının ademi merkezileşmesi söz konusudur.

Kurumlar kendi kabul şartlarını, müfredatını, fakülte elemanlarının işe alımı ve işten çıkarılması ve bütçenin dağıtılması gibi konularda kendi kararlarını alabilmektedirler.

-Devletin yükseköğretime ilişkin düzenleme alanı sınırlıdır. Daha çok performans değerlendirmesi, kendi kendini düzenlemede ne kadar yeterli olduğu gibi alanlarda denetim söz konusudur.

-Devlet kendini geniş çaplı çerçeveler çizmekte ve kuruluşların daha özerk olabilmesi için onlara gerekli imkanları sağlamaktadır.

-Çıktı kontrolü, çıktıların niteliği ile ilgilidir. Örneğin, öğrencilerin nitelendirilmesi aşamaları, yayınlar ve çeşitli patent başvuruları alanlarında.

-Kendi kendini düzenleme stratejisine dayanmaktadır.

⁸⁴⁶ G. Neave, F. A. van Vught, 1994, s. 11.

Sonuç olarak devlet kontrolü üniversite üzerinde sıkı bir kontrol ve ayrıntılı düzenlemeyi işaret ederken, devlet gözetim ve denetimi daha esnek ve gevşek bir gözetlemeyi ifade etmektedir.

Türkiye'ye bakıldığında ise gözetim ve denetim kavramlarının daha farklı kullanıldığı görülmektedir. Üniversite üzerinde *kontrol*, *denetim* ve *gözetim* gibi kavramlar kullanılmakla birlikte Türk hukuku gözetim ve denetim terimlerini tercih etmiş ve bu iki kavramı da birbirinden ayırmıştır. 1982 Anayasası da üniversite üzerinde devletin “gözetim ve denetim”inden söz etmiştir. 03.08.1982 tarih ve 17771 sayılı RG’de yayımlanan *Yükseköğretim Denetleme Kurulu Teşkilat, Görev ve Çalışma Usulleri Yönetmeliği*’nin 3. maddesine göre gözetim ve denetim kavramları birbirinden farklıdır. **Gözetim**, “*Yükseköğretim kurumlarıyla bağlı birimlerinin yürürlükteki mevzuat hükümlerine ve özellikle 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun anlam ve ruhuna uygun hareket edip etmediklerinin ve hizmetlerin bu kurumların amaçlarını gerçekleştirecek şekilde yürütülüp yürütülmediğinin aralıksız izlenmesi*” şeklinde tanımlanmıştır. **Denetim** ise, “*Yükseköğretim kurumlarının faaliyetlerinin teftiş, inceleme ve gerektiğinde soruşturma yoluyla mevzuata ve amaçlara uygun olup olmadığının tespit ve değerlendirilmesi*” şeklinde tanımlanmıştır. Bu maddedeki tanımlara göre **gözetim**, kontrole yönelik belirli eylem ve işlemlerden çok, aralıksız bir izlemeyi ifade etmektedir. Bu doğrultuda gözetimde, yükseköğretim kurumlarının genel olarak yükseköğretim kanununun ruhuna ve özüne uygun hareket edip etmediğini tespit etmek için sürekli bir izleme söz konusudur. Bu izleme bilgi edinme yoluyla olmakta, doğrudan bir müdahale şeklinde olmamaktadır. **Denetim** ise daha doğrudan bir kontroldür. Daha teknik bir kavram olan denetimde

devletin periyodik olarak veya şikayet üzerine gerçekleştirdiği teftiş, inceleme ve soruşturma söz konusudur.

Türkiye’de üniversiteler üzerindeki gözetim ve denetim olgusu hem Yükseköğretim Kurulu, hem de Yükseköğretim Denetleme Kurulu tarafından yerine getirilmektedir. Yükseköğretim Kurulu’nun gözetim ve denetim yetkisi daha çok **geniş anlamda bir denetim ve gözetimi** ifade eder. Geniş anlamda denetim ve gözetime Yükseköğretim Kurulu dışındaki mekanizmalar da dahil edilebilir. Örneğin Anayasa’da yer alan atama ve görevden alma ile ilgili düzenlemeler ve üniversitelerin bütçelerinin hazırlanması ve denetlenmesi gibi hususlar geniş anlamda denetim ve gözetimi oluşturur. **Dar anlamda gözetim ve denetim** ise daha çok Yükseköğretim Denetleme Kurulu tarafından gerçekleştirilen denetimdir⁸⁴⁷. Türkiye’de üniversiteler üzerindeki gözetim ve denetimin boyutları yukarıda bahsedilen modellerden devlet kontrolü modelini işaret etmektedir.

Hatırlanacak olursa Berdhal üniversite özerkliği maddi özerklik ve usuli özerklik olarak ikiye ayrılmakta, bir de bunlara ek olarak akademik özgürlükten bahsetmekteydi. Berdahl’a göre, üniversite özerkliği bu üç ögenin birleşmesinden oluşmaktadır. Bunlardan maddi özerklik, bir üniversitenin, kendi tüzel kişiliği içinde, kendi amaçlarını ve bu amaçlar doğrultusunda kendi programını belirleme gücünü ifade etmektedir. Bir başka ifade ile maddi özerklik akademik çevrenin “ne”sini oluşturmakta ve üniversitenin maddi açıdan özerk olabilmesi, üniversitenin kendi amaçlarını, varlık nedenini belirleyebilme kapasitesine bağlıdır. Buna karşılık usuli özerklik ise bir üniversitenin, kendi tüzel kişiliği içinde amaçlarını ve programını gerçekleştirecek olan araçları belirleme gücüdür. Bir başka ifade ile akademik

⁸⁴⁷ TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, Denetleme Raporu Özeti, 14.12.2009 tarihli, 2009 / 8 sayılı Rapor, Raporun Konusu: Yükseköğretimde Gözetim ve Denetim-Yasal Çerçeve ve Uygulamalar, s. 8.

çevrenin “nasıl”ını belirleyebilme kapasitesidir. Akademik özgürlük ise, bireysel olarak öğretim üyelerinin, siyasi, dini ve sosyal bazı çevreleri incittiği gerekçesiyle, cezalandırılma, kınanma ya da işini kaybetme korkusu olmaksızın, öğretme ve araştırma özgürlüğüdür⁸⁴⁸.

Berdahl, maddi ve usuli özerkliğin aynı zamanda, yükseköğretim kurumları ile hükümet kontrolü arasında da bir ilişkiyi içerdiğini ve hükümetin usuli ve maddi işlerde müdahil olup olmadığını bilmenin, devletin üniversite üzerindeki kontrolünün derecesini belirlemede yön gösterici olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda hükümetin usuli özerklikteki kontrolü, bir başka ifade ile, üniversitesinin kendi iç işleri ile ilgili hususlardaki usulün üniversite değil de devlet tarafından belirlenmesi, aslında akademik özgürlüğü çok fazla etkilemeyebilir. Ancak maddi özerkliğin etki alanında ise, yani üniversitenin kendi amaçlarını ve programını belirleyebilmesi konusunda, temel güç devlette yer alırsa, akademik özgürlüklerin zedelenmesi olasılığı daha yüksektir ve bu açıdan üniversite özerkliği kısıtlanmış olacaktır. Üniversitenin hem usuli hem de maddi alanda özerk olması konusunda devlet ve üniversite arasında hassas bir dengenin kurulması gerekmektedir⁸⁴⁹. Bu denge kurulurken bireylerin **akademik özgürlüklerinin** zarar görmemesi temel alınırsa daha etkin sonuçlara ulaşılabilir. Berdahl burada, devletin gerçekleştirmiş olduğu çeşitli yasal düzenlemelerin üniversite özerkliğini nasıl etkileyebileceği ile üniversite özerkliğini etkileyebilecek diğer bazı sosyal kurumların etkilerini İngiltere üzerinden tartışmıştır. Örneğin, İngiltere’de 1919 yılında kurulmuş olan Büyük Üniversite Komitesi (University Grand Committee) adında bir kurum bulunmaktaydı. Bu komite, üniversiteler ile hükümet arasında bir arabuluculuk

⁸⁴⁸ R. Berdahl, “Academic Freedom, Autonomy and Accountability in British Universities”, **Studies in Higher Education**, 1990, Vol.15, No.2, s. 171, 172.

⁸⁴⁹ R. Berdahl 1990, s. 172.

görevini üstlenecek şekilde oluşturulmuştu ve hükümete de üniversitelere yönelik finansal konular ile ilgili tampon görevi görecektir. Ancak Büyük Üniversite Komitesi'nin 1980'lerin sonunda saf dışı bırakılmış olması, üniversitelerin maddi özerkliğinde bir düşüşü de beraberinde getirmiştir. Söz konusu komitenin etkisi azaldığından bu yana, hükümet, üniversitenin sesini kısımış ve üniversite gelişimi zedelenmiştir. Bu da akademik bir parçalanmaya yol açmıştır. Berdhal, hükümet politikalarının üniversite özerkliğini etkileyen en büyük etken olduğunu belirtmiştir⁸⁵⁰.

Üniversite özerkliğinin sınırlarını, mevcut olan politik rejimin doğası gereği olan sınırlar, hükümetin baskın ideolojisinden kaynaklanan sınırlandırmalar, üniversite ve kamu hizmeti arasındaki resmi ve doğrudan bağların varlığı gereği söz konusu olan sınırlamalar ve idare tarafından gerçekleştirilen kontrolün derecesine göre değişen sınırlar da oluşturmaktadır. Aslında çoğu yazar, yukarıda bahsedilen devlet gözetimi modelinin, devlet kontrolü modelinden daha iyi bir model olduğunu ve bu modelin üniversitelerin yenilikçi doğasını daha çok tetikleyen bir model olduğunda hem fikirdirler⁸⁵¹. Buna ek olarak her iki model de aslında bir ulusun özel şartlarına göre şekillenmelidir⁸⁵².

Batı Avrupa'da üniversite-devlet ilişkilerine bakıldığında, çoğu devletin iki karşıt noktada olan devlet kontrolü ve devlet gözetim /denetim modelinden mutlak olarak birisini tercih etmedikleri, daha çok her iki modelin de karışımı olan modeller oluşturdukları görülmektedir. Buna göre, üniversiteler hem akılcı planlama ve hem de kontrol öğelerini içeren bir kendi kendini düzenleme olanağına sahiptir.

⁸⁵⁰ R. Berdahl, 1990, s.169-180.

⁸⁵¹ G. Neave, F. A. van Vught, 1994, s. 14.

⁸⁵² G. Neave, F. A. van Vught, 1994, s. 19.

Bu durum üniversite alanına özgü bir çeşit ikili (hybrid) bir yaşam alanı oluşturmaktadır. Neave ve van Vught bu duruma şöyle bir örnek vermişlerdir:

*“Bu modeller, aslında geleneksel akılcı planlama ve kontrol stratejisinin yeniden formüle edilmesinden çok da farklı bir şey değildir. Çok iyi bilinen bir politika benzetmesi olarak bir konser alanını örnek verirsek, sanatçıların şarkıları, dansları ve gösterisi aynı kalırken yalnızca kostümlerinin değişmesi gibi bir sonuç çıkmaktadır.”*⁸⁵³

Üniversite üzerinde denetim ve kontrol mekanizmasının azalması üniversiteleri “daha” özerk yapmayabilir. Şöyle ki, özerklik, hükümetlerin yükseköğretim sistemini ne derece düzenledikleri ile ilişkili bir kurum olmakla beraber, devlet düzenlemesinden yoksun ve görece özerk olarak algılanan bir sistemde, üniversitelerin bütçelerinin kısıldığı veya bütçe sisteminde bir değişikliğe gidildiği görülmektedir. Bir başka ifade ile, devletler üniversiteye özerklik verirken, kaynakları kısma eğilimine girerler⁸⁵⁴. Örneğin Avustralya, Norveç, Finlandiya, Hollanda ve İsveç’te, kurumsal özerkliğin artması, yalnızca devletin üniversitelerin günlük işlerine olan müdahalesinde azalma şeklinde ortaya çıkmış; ancak bunun aksine hesap verilebilirlik yükselmiştir. Bir başka ifade ile, devletin kontrolü başka bir alanda dolaylı olarak ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda usuli özerkliğin artması, maddi özerkliğin de artması anlamına gelmemektedir. İşte bu durum özerklik üzerinde üç etkiye yol açmıştır:

a) Özerkliğin iki ayrı alanı olduğu için (maddi- içerik ve çıktı odaklı / usuli- usul odaklı), artık özerklik, tek yönlü değildir.

⁸⁵³ G. Neave, F. A. van Vught (Ed.), **Prometheus Bound: the Changing Relationship Between Government and Higher Education in Western Europe**, Oxford, NewYork, Pergamon Press, 1991, s. 251.

⁸⁵⁴ G. Neave, F. A. van Vught (Ed.), 1991, s. 251.

b) Özerkliğin sınırları değişmiştir. Özerklik önceleri tüm yükseköğretime bir bütün olarak uygulanmaktayken, artık günümüzde usul konusuna indirgenmiştir. Bir başka ifade ile üniversite özerkliği denildiğinde akla devletin üniversitenin karar alma mekanizmalarına ve usule karışmaması gelmektedir. Oysa üniversitenin maddi özerkliği, birçok farklı aktör tarafından belirlenebilir ve üniversite özerkliği yine zedelenebilir.

c) Sınırlı usul alanına rağmen özerklik, devlet tarafından belirlenen amaçların başarılması şartlarına bağlanmıştır⁸⁵⁵.

Hetherington'da tüm bunlara ek olarak, üniversite özerkliğinin yalnızca dış etkilerle zedelenmeyeceğini, üniversitenin karar vermeye yetkili kişi ve organlarının, bir bütün olarak üniversitenin çıkarlarını değil de, kendi belirli gruplarının çıkarlarını temel almaları halinde de, üniversite özerkliğinin zedeleneyeceğini belirtmiştir. Bu doğrultuda, siyaset de, üniversitenin üyelerini profesörler, öğrenciler ve idareciler olmak üzere değişik çıkar gruplarına bölerek, üniversite özerkliğini büyük ölçüde etkiler. Hetherington'a göre, böylesine yozlaşmış bir durumda, bu gruplar, üniversite içindeki toplu müzakerelerde konumlarını güçlendirmek için devletteki belli çıkar grupları ile işbirliği yapmanın yollarını arama eğiliminde olacakları için, üniversite giderek temel amacını yitirecektir⁸⁵⁶.

2.4. Üniversite Üzerinde Vesayet Denetimi

Üniversite üzerinde devletin sahip olduğu gözetim ve denetim olgusu her ülkede var olmakla birlikte, farklı derece ve şekillerde ortaya çıkmaktadır. Üniversite

⁸⁵⁵ G. Neave, F. A. van Vught (Ed.), 1991, s. 252.

⁸⁵⁶ H. Hetherington, 1965, s. 9-10.

özerkliğinin derecesi açısından belirleyici olan devlet denetiminin çerçevesi her ülkede, o ülkenin kendi koşulları içinde şekillenmiştir ve bu nedenle, belli bir ülkeye ilişkin bir yükseköğretim sisteminin ve üniversite özerkliğinin değerlendirilmesi yapılırken, ideal bir model temel alınarak, mevcut sistemin eleştirilmesi çok da doğru olmamaktadır. Bir başka ifade ile her devlet kendine özgü modeli oluşturmaktadır. Ancak yine de özerkliğin asgari ilkeleri evrenseldir ve temelde özerk olarak adlandırılan bir kurumun iradesini ortadan kaldıracak nitelikte bir denetim ve kontrol, özerklik ile bağdaşmayacağı gibi üniversite ile devlet arasındaki ilişkinin de vesayet ilişkisinin ötesine geçmesine yol açacaktır. Yukarıda vesayetten söz edilirken bu denetimin idarenin bütünlüğü ilkesinden kaynaklandığı vurgulanmıştı. Bu başlık altında yeri geldiğinde kısmen diğer ülkelerdeki durumlarla da kıyaslama yapılarak, Türkiye'deki üniversiteler üzerindeki vesayet denetiminin görünümü ve bu denetimin yasal dayanakları irdelenecektir.

Üniversiteler 1961 ve 1982 Anayasalarının sistematığına göre, idare kısmında yer alırlar. Ancak Anayasa Mahkemesi, üniversitelerin idari sistem içerisindeki konumuna ilişkin farklı kararlar vermiştir. Mahkeme bir kararında bu şekildeki bir düzenlemenin bir anlam ifade etmediğini ve üniversitelerin genel idare içerisinde yer almadığını belirtmiştir:

“Üniversiteler, Anayasa'nın 120 nci maddesinin verdiği yetkiye dayanılarak kanunla kurulan, bilimsel ve idarî özerkliğe sahip birer kamu tüzel kişilerdir... Böylece Anayasa'nın 120 maddesine göre kendine özgü bir kişiliği bulunan Özerk bir kuruluşa, Anayasa'nın kendisi ile hiç bir ilgisi bulunmayan 112 nci maddesinin ikinci fıkrasında öngörülen ve kuruluş ve görevleriyle bir bütün olduğu belirtilen Genel İdare içinde ve o bütünün bir parçası olarak yer

verilmesinin Anayasaya uygun olmadığı meydana çıkar... Öte yandan Anayasa'nın 120 nci maddesinin beşinci fıkrasında : 'Üniversitelerin kuruluş ve işleyişleri, organları ve bunların seçimleri, görev ve yetkileri, öğretim ve araştırma görevlerinin Üniversite organlarınınca denetlenmesi, bu esaslara göre kanunla düzenlenir.' denilmektedir. Görülüyor ki Anayasa, 120 nci maddesinin ilk fıkrası ile Üniversitelerin kanunla kurulacağı esasını koymakla birlikte bununla yetinmemiş aynı maddenin beşinci fıkrası ile de Üniversitenin kuruluşunun ve bu kuruluşun da işleyişinin maddenin diğer fıkralarında yer alan ilkeler göz önüne alınmak suretiyle kanunla düzenleneceği hükmünü koymak gereğini duymuştur.⁸⁵⁷

Ancak Anayasa Mahkemesi bir başka kararında üniversitelerin idari sistem içerisindeki yeri ile ilgili olarak ilk kararın aksi yönünde bir görüş belirtmiş ve üniversiteler hakkında, üniversiteleri düzenleyen anayasa hükmünde yer almayan bir konu ile ilgili olarak, idareyi düzenleyen genel ilke ve kuralların uygulanacağını belirtmiştir :

"Anayasa'nın 112. maddesi, idarenin kuruluş ve görevlerinin merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanacağını buyurmaktadır. Bilindiği gibi yerinden yönetim kuruluşları; il idaresi, belediye ve köy gibi mahalli kuruluşlarla; Anayasa'ya göre özerk veya tarafsız kuruluşlar olan üniversiteler ve radyo ve televizyon idaresi gibi hizmet bakımından merkeze bağlı olmayan kamu kurumları olarak ikiye ayrılmaktadır... Anayasa'nın 112. maddesinin ikinci fıkrasında yer alan "İdare Kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve Kanunla düzenlenir" biçimindeki kural, birinci fıkrada genel çerçevesi çizilen tüm kuruluşların bir bütünü oluşturduklarını açıkça belirtmektedir. O halde üniversiteler, Anayasa'nın yürütme

⁸⁵⁷ Anayasa Mahkemesi, E. 1965/32, K.1966/3, Karar tarihi: 4/2/1966, R.G. Tarih-Sayı: 8.6.1966/12317.

*bölümünün, idare kesiminde yer alan; kuruluş ve görevleriyle bir bütün olan idarenin bünyesinde özerk bir hizmet ademi merkezîyet kuruluşudur. Anayasa'nın kabul ettiği bu sisteme göre, üniversitelere, başka bir anayasal yer bulmaya olanak yoktur. Durum böyle olunca Anayasa'nın 120. maddesinde hüküm bulunmayan hallerde idareyi düzenleyen Anayasa'nın genel ilke ve kurallarının üniversite için de geçerli olduğunu kabul etmek zorunludur.*⁸⁵⁸

Anayasa Mahkemesi aynı konuya ilişkin olarak daha sonraki bir kararında ise şu yönde hüküm vermiştir:

*“Anayasa'nın 123. maddesindeki ‘İdare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir...’ kuralı yanında Anayasa'nın 130. maddesinde üniversitelerin kuruluş ve işleyişleriyle öbür özellikleri ayrıca düzenlenmiştir. 123. maddede bir bütün olduğu belirtilen ‘idare’ kapsamında bulunmakla birlikte üniversiteler kendi içinde özelliği olan kuruluşlardır... Üniversiteler, bu bakımdan, Anayasa'nın 123. maddesine öngörülmuş bulunan ve bir bütün olduğu belirtilen ‘İdare’ içinde ayrı bir konuma sahiptirler.”*⁸⁵⁹

Anayasa Mahkemesi'nin üniversitelerin idare içindeki konumları ile ilgili olarak vermiş olduğu kararlar değişiklik göstermekle beraber, Anayasa Mahkemesi her defasında üniversitenin özerk ve diğer yerinden yönetim kuruluşları arasında ayrı bir yere sahip olan, kendi içinde özelliği olan bir kurum olduğunu belirtmiştir.

Türkiye’de üniversiteler ile devlet arasındaki ilişkiyi sağlayan en önemli mekanizma Yükseköğretim Kurulu’dur. 1982 Anayasası’nın Yükseköğretim Üst Kuruluşları başlıklı 131. maddesi,

⁸⁵⁸ Anayasa Mahkemesi, E. 1976/1, K. 1976/28, Karar tarihi: 25/5/1976, R.G. Tarih-Sayı: 16.8.1976/15679.

⁸⁵⁹ Anayasa Mahkemesi, E. 1990/2, K. 1990/10, Karar Tarihi: 30.5.1990, R.G. Tarih-Sayı: 09.02.1991-2078.

-yükseköğretim kurumlarının öğretimini planlamak, düzenlemek, yönetmek, denetlemek;

-yükseköğretim kurumlarındaki eğitim-öğretim ve bilimsel araştırma faaliyetlerini yönlendirmek;

- yükseköğretim kurumlarının kanunda belirtilen amaç ve ilkeler doğrultusunda kurulmasını, geliştirilmesini ve üniversitelere tahsis edilen kaynakların etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak;

-öğretim elemanlarının yetiştirilmesi için planlama yapmak amaçları ile Yükseköğretim Kurulu'nun kurulacağını düzenlemiştir.

Görüldüğü gibi 130. maddede devlete verilen, üniversiteler üzerindeki gözetim ve denetim yetkisi, 131. maddede Yükseköğretim Kurulu ile somutlaşmıştır. Yükseköğretim Kurulu'na ilaveten, ona bağlı olarak, Türkiye'de vesayet yetkisi kapsamında yürütülen Yükseköğretim Kurulu faaliyetlerinden en önemlilerini gerçekleştiren ve devletin gözetim ve denetim aracı olan Yükseköğretim Denetleme Kurulu da bulunmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye'de üniversiteler ile Yükseköğretim Kurulu; Yükseköğretim Kurulu ile de devlet arasında bir vesayet ilişkisi bulunmaktadır. Oysa 1961 Anayasası döneminde üniversitelerin denetiminin kendi organlarınca yapılacağı görüşü hakimdi ve üniversitenin kendi organları dışındaki merciler tarafından denetlenmesi, üniversitenin idari özerkliğine aykırı olarak değerlendirilmekteydi. 1961 Anayasası'nın 120. maddesi, "Üniversiteler, kendileri tarafından seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulu organları eliyle yönetilir ve denetlenir." hükmünü getirmekteydi. Ancak daha sonra 1982 Anayasası 130. maddesinde devlet üniversitelerinin yalnızca bilimsel özerkliğe sahip kuruluşlar olduğunu belirtmiş, idari ve mali özerklikten söz etmemiştir.

1982 Anayasası'nın üniversiteler açısından yükseköğretim alanını düzenlemek üzere oluşturduğu bir üst kuruluş olarak Yükseköğretim Kurulu aracılığıyla üniversitelere fiilen bir idari özerklik vermek istediği düşünülebilir. Şöyle ki, yükseköğretim alanı, Yükseköğretim Kurulu ile özerkleştirilmiş ve dışa karşı bağımsız bir alan yaratılmıştır. Bir başka ifade ile yükseköğretim alanı, Yükseköğretim Kurulu ile dışa karşı fiilen özerk bir alan olarak düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda devlet ile Yükseköğretim Kurulu arasında da bir vesayet ilişkisi bulunmaktadır⁸⁶⁰. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 6. maddesinde Yükseköğretim Kurulu'nun, tüm yükseköğretimi düzenleyen ve yükseköğretim kurumlarının faaliyetlerine yön veren, yükseköğretim kanunu ile kendisine verilen görev ve yetkiler çerçevesinde özerkliğe sahip olan ve kamu tüzel kişiliğini haiz bir üst kuruluş olduğu belirtilmiştir. Öte yandan, Yükseköğretim Kanunu ve 1982 Anayasası'nın oluşturduğu yükseköğretim sistemi, Yükseköğretim Kurulu'nu, düzenleyici, yönlendirici ve denetleyici bir kurum olarak sistemin merkezine yerleştirmiş ve yükseköğretim alanında devletin gözetim ve denetleme görevinin hemen hemen tek sahibi yapmıştır. Ancak, özerk bir yükseköğretim alanı yaratılması ve yükseköğretim sisteminde yeknesaklık sağlamak için bir eşgüdüm organı olarak düşünülmüş gibi görünen Yükseköğretim Kurulu'nun oluşumu ve üniversiteler üzerinde sahip olduğu yetkiler, Türkiye'nin yükseköğretim sisteminin hükümete oldukça bağlı olmasına yol açabilecek ve iktidarlar değiştikçe, sistemin de değişmesine imkan verecek niteliktedir. Şöyle ki Yükseköğretim Kurulu, Cumhurbaşkanı tarafından seçilen, rektörlük ve öğretim üyeliğinde başarılı hizmet

⁸⁶⁰ TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, Denetleme Raporu Özeti, 14.12.2009 tarihli, 2009 / 8 sayılı Rapor, Raporun Konusu: Yükseköğretimde Gözetim ve Denetim-Yasal Çerçeve ve Uygulamalar, s. 4.

yapmış profesörlere öncelik vermek suretiyle, yedi; Bakanlar Kurulunca temayüz etmiş üst düzeydeki devlet görevlileri veya emekliler arasından seçilen yedi; Üniversitelerarası Kurulca, kurul üyesi olmayan profesör öğretim üyelerinden seçilen yedi üyenin toplamından oluşmaktadır; üstelik bu üyelere Cumhurbaşkanının doğrudan seçmediği üyelerin üyelikleri de Cumhurbaşkanının onayı ile kesinleşir. Yükseköğretim Genel Kurulu'na da gerekli gördüğü hallerde Milli Eğitim Bakanı katılır ve başkanlık eder.

Devlet, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ve üniversiteler arasındaki idari vesayet ana hatları şu şekildedir:

-Yükseköğretim Kurulu, devletin üniversiteler üzerindeki vesayet yetkisini doğrudan doğruya devlet adına kullanmak üzere kurulmuş bir organdır;

-Yükseköğretim Kurulu tarafından bu alanda kullanılan yetkiler, özünde merkeze, yani, devletin merkezi yönetimine ait olan yetkililerdir;

-Merkezle Yükseköğretim Kurulu arasındaki ilişki de bir vesayet ilişkisidir. YÖK başkanının ve Genel Kurul üyelerinin yedisinin Cumhurbaşkanı tarafından seçilmesi ve diğer yedisinin de Bakanlar Kurulu'nun teklifi ile yine Cumhurbaşkanı tarafından atanması, YÖK ile merkez arasındaki vesayet ilişkisinin bir göstergesidir;

-YÖK üyelerinin üçte birinin Cumhurbaşkanınca seçilmesi ve geri kalanının da Cumhurbaşkanınca atanması, YÖK'ün devlete karşı hesap verilebilirliğinin temelini oluşturmaktadır;

-Vesayete konu kurum ve organların görevine son verme yetkisi de idari vesayetin bir aracıdır ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun Ek 1. maddesi gereği, üniversite rektörleri, fakülte dekanları ve diğer seviyelerdeki yöneticiler,

gerektiğinde süreleri dolmadan atamalarındaki usullere göre görevlerinden alınabilirler;

-YÖK ile üniversiteler arasındaki vesayet ilişkisinin ortaya çıktığı bir diğer alan da Anayasanın 130. maddesinin 8. fıkrasında düzenlenmiştir: “üniversitelerin hazırladığı bütçeler, Yükseköğretim Kurulu’na tetkik ve onaylandıktan sonra Milli Eğitim Bakanlığı’na sunulur ve genel ve katma bütçelerin bağlı olduğu esaslara uygun olarak işleme tabi tutularak yürürlüğe konulur ve denetlenir.” Bu hüküm doğrultusunda, yükseköğretim kurumları hem bütçelerinin hazırlanması hem de iç ve dış denetim uygulamalarında doğrudan devletin gözetim ve denetimine tabidir⁸⁶¹.

1982 Anayasası’nın 131. maddesi, üniversitelerin denetlenmesi konusunda asıl yetkili organın YÖK olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda YÖK, üniversiteler, bağlı birimler, öğretim elemanları ve bunların faaliyetlerini gözetim ve denetim altında bulundurmaktadır. YÖK’ün gerçekleştirdiği gözetim ve denetim faaliyetleri alanına Yükseköğretim Denetleme Kurulu’nun faaliyetleri ile YÖK Genel Kurulu, YÖK başkanı ve yükseköğretim kurumlarının üst yöneticilerinin denetime yönelik işlem ve faaliyetleri girmektedir⁸⁶².

Üniversite üzerinde vesayet denetiminin yeni biçimi birçok defa vurgulandığı gibi, üniversiteye daha çok özerklik verirken, karşısına *hesap verilebilirlik* (accountability) olgusunu çıkartmasında belirmektedir. Hesap verilebilirlik, üniversitelerin eskinin aksine, dışarıya görece kapalı bir bilginler

⁸⁶¹ TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, Denetleme Raporu Özeti, 14.12.2009 tarihli, 2009 / 8 sayılı Rapor, Raporun Konusu: Yükseköğretimde Gözetim ve Denetim-Yasal Çerçeve ve Uygulamalar, s. 6.

⁸⁶² TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, Denetleme Raporu Özeti, 14.12.2009 tarihli, 2009 / 8 sayılı Rapor, Raporun Konusu: Yükseköğretimde Gözetim ve Denetim-Yasal Çerçeve ve Uygulamalar, s. 8-10.

topluluktaki (akademik camianın) geleneksek öz yönetim anlayışından kopuşu beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda, üniversitelere özellikle mali, örgütsel ve kadro konularında daha çok özerklik verilirken, karşılığında üniversitelerden, toplumsal ihtiyaçlara uygun davrandıklarını, elde ettikleri kamusal gelirleri sorumluluk dahilinde kullandıklarını, araştırma ve öğretimde belli mükemmellik standartlarına ulaşmaya çalıştıklarını kanıtlamaları beklenmektedir⁸⁶³. Bu doğrultuda, toplumsal ihtiyaçlara uygun davranmak, kamusal gelirleri belli bir sorumluluk dahilinde kullanmak ve araştırma ile öğretimde mükemmellik standartlarına ulaşmak üniversitenin ağır basan işlevleri olmaktadır. Hesap verilebilirlik, üniversite özerkliğinin anlamını değiştirirken, sorumluluğu değişik paydaşlara dağıtmaktadır. Şöyle ki, aslında özerklik, kendi öz sorumluluğu dahilinde davranabilmeyi içermekte ancak hesap verilebilirlik olgusu, söz konusu sorumluluğu, üniversite içinde ve dışında yeni organlar ve kurumlar yaratarak, iş birliğini temel alarak, paylaşmaktadır. Bu durumda cevaplanması gereken sorular şunlardır:

-Yükseköğretim alanında, ulusal düzeydeki ana idari aktör kimdir ve sorumlulukları nelerdir?

-Kurumsal düzeydeki –üniversite düzeyindeki- ana idari aktör kimdir ve sorumlulukları nelerdir?

-Hükümet, dış paydaşlar, iç paydaşlar ve kamu arasındaki sorumluluğun ve bilgilerin paylaşımı nasıl olacaktır⁸⁶⁴?

İşte üniversite özerkliğinin yeni anlayışı bu çerçevede tanımlanmaya çalışılmaktadır. Burada hemen dış paydaşlar ve iç paydaşlardan ne anlamak

⁸⁶³ **Higher Education Governance in Europe-Policies, Structures, Funding and Academic Staff**, Belgium, Eurydyce, 2008, s. 25.

⁸⁶⁴ **Higher Education Governance in Europe-Policies, Structures, Funding and Academic Staff**, Belgium, Eurydyce, 2008, s. 25-26.

gerektiğini belirtmek yerinde olacaktır. *Dış paydaşlar*, yükseköğretim kurumlarından beklenti ve çıkarları olan, hükümet, iş verenler, endüstri temsilciler, sendikalar, öğrenci birlikleri, sivil toplum temsilcileri, mezunlar, aileler ve öğrencilerdir. *İç paydaşlardan* kasıt ise, üniversite içerisindeki idari ve akademik kurulların bütünüdür⁸⁶⁵.

Yükseköğretim alanında ulusal düzeydeki idari aktörler Avrupa ülkelerinde, ilk olarak Eğitim Bakanlıklarıdır. Bakanlıklar, yükseköğretimin genel politikasını ve amacını belirlemekten sorumludur. Ancak bunun yanında bakanlıklara tavsiye ve somut önerilerde bulunan üst ve ara kurullar da bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ulusal düzeydeki kalite ölçme ajanslarıdır. Bu ajanslar, yükseköğretimde kalite ölçütlerini belirlemektedir ve bakanlığa ve üniversitelere bu yönde tavsiyelerde bulunmaktadır. Bunların yanında, Türkiye'deki Yükseköğretim Kurulu benzeri birçok ara ve üst yükseköğretim kuruluşu da Avrupa'da yaygındır. Bunlar danışma veya gözetim görevini yürüterek, bilim ve sanat politikaları doğrultusunda ilgili bakanlığa, ya da bakanlıklara, tavsiye kararlarını iletirler. Söz konusu kurullar çoğunlukla, üniversite yöneticileri, hükümetten temsilciler, ticaret odalarından temsilciler, vb. gibi karma bir nitelik taşımaktadırlar. Avrupa'da yaygın olan bir diğer üst kuruluş da genellikle Rektörler Konferansı şeklinde adlandırılan ve üniversitelerin yöneticilerinden oluşan akademik bir kuruldur. Bu gibi kurullar, yükseköğretim alanına giren her türlü konuda hükümete somut yasa önerilerinde bulunur ve bir nevi yükseköğretim alanının aklı gibi işlemektedir. Son olarak hükümetler de çoğu zaman öğrencilerde, ticaret odalarından temsilcileri çağırarak belli konulara yönelik görüş sorabilmektedirler. Değişen bir yükseköğretim

⁸⁶⁵ **Higher Education Governance in Europe-Policies, Structures, Funding and Academic Staff**, Belgium, Eurydyce, 2008, s. 12.

anlayışında, üniversitelerin rekabetçi bir ortamda, toplumsal sorunlara daha etkin cevap verebilmeleri için, üniversitelerin stratejik planlarının kimler tarafından gerçekleştirileceği sorusu, özerkliğin çerçevesini değiştiren bir soru olarak ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, çoğu Avrupa ülkesinde, üniversite özerkliği, üniversitelerin kendi kurumsal hedef ve amaçlarının yine kendileri tarafından serbestçe belirlenmesini gerektirirken, **stratejik plan** olgusu, üniversiteler ile devlet arasındaki ilişkinin yönünü belirleyen yeni bir ölçüt olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle üniversitelerin performansa göre gelir elde ettikleri ülkelerde, stratejik planlar üniversitenin geleceği açısından belirleyici olmaktadır. Söz konusu stratejik planlar da hem devletin belirlemiş olduğu ihtiyaç ve politikalar ile uyumlu bir şekilde, hem de üniversitenin kendi kurumsal kaynak ve gerekliliklerini temel alçak şekilde oluşturulmalıdır. Öte yandan üniversiteler yine hesap verilebilirliğin bir uzantısı olarak öngörülen şeffaflık doğrultusunda, sürekli ve düzenli raporlar aracılığıyla bilgi paylaşmak zorundadırlar. İşte bu yeni düzenin çerçevesi çoğu Avrupa ülkesinde ulusal düzeydeki yasalarla belirlenmektedir⁸⁶⁶. Rekabet olgusunun yükselmesi ülkelerin, uluslararası arenada başı çekebilmeleri için, yeni ekonomik düzende⁸⁶⁷ üniversitelerini araçsallaştırmalarına yol açarken, özerkliği de eski anlayışın tersine amaçsallaştırmaktadır.

Üniversite düzeyindeki idari aktörler de değişmektedir. Üniversite özerkliğinin yalnızca dışarıdan gelecek etkiler ile değil içeriden de zedelenebileceği belirtilmişti. Bu doğrultuda üniversite içerisinde rektör ve rektörlük makamının, senatonun ve üniversite yönetim kurulunun yanında dış paydaşların da temsilcilerinin

⁸⁶⁶ **Higher Education Governance in Europe-Policies, Structures, Funding and Academic Staff**, Belgium, Eurydyce, 2008, s. 26-32; ülkelerin tek tek özellikleri ve aralarındaki farka detaylı bir şekilde bakmak için lütfen adı geçen belgeyi inceleyiniz.

⁸⁶⁷ Yeni ekonomik düzenden kasıt bilgiye dayalı ekonomi olgusudur ve son bölümde incelenmiştir.

bulduğu danışma ve denetim kurulları oluşturulmaktadır. Bunlardan en önemlisi Avrupa ülkelerinin yaklaşık yarısında üniversitenin uzun dönemli stratejik planlarını oluşturacak kurulların oluşmuş olmasıdır. Uzun dönemli kararları alan kurulda akademik kişilerin etkisi ise olmamaktadır⁸⁶⁸. Bu doğrultuda, üniversitenin eskiden olduğu gibi bir akademik cumhuriyet olduğu da söylenemeyecektir. Bununla birlikte Avrupa'nın genelinde son dönemde giderek yaygınlaşan yeni bir kurul tipi daha belirmiştir. Bu kurul, denetim ya da danışma işlevine sahip bir kuruldur. Bu kurulun üye çoğunluğu dış paydaşlardan oluşmaktadır ve idari, akademik ve mali tüm işleri denetlemektedir; üniversite ile toplum ve üniversite ile hükümet arasında da bir bağ kurarak iletişim sağlamaktadır. Hatta Avrupa ülkelerinin üçte birinde söz konusu denetim kurulu, aynı zamanda stratejik kararları da vermektedir. Bu kurul, üniversitenin şeffaflığını sağlamak adına eğitim, öğretim, araştırma, mali konular vb. ile ilgili sürekli ve düzenli raporları oluşturmaktan, üniversitenin hesap denetimini gerçekleştirmekten sorumludur. Danışma ve denetim kurulunun dış paydaşlardan oluşan üyeleri ise genellikle bakanlık ya da hükümet tarafından belirlenmektedir⁸⁶⁹.

Üniversitenin söz konusu dönüşümü elbette özerkliği zedeleyici bir gelişme olarak büyük eleştiri almaktadır. Çünkü kökleri ve geleneği çok eskiye dayanan yükseköğretim, bilimsel araştırma ve akademik meslek, söz konusu gelişmeler ile yozlaşma ve anlamını yitirme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Akademik bir cumhuriyet olarak nitelenen üniversiteye dışardan paydaşların girerek, akademisyenleri birer bilgi işçisine, öğrencileri de birer hizmetten faydalananlara dönüştürmesi, kurumsal özerkliğin yanında akademik özgürlüklere de zarar veren bir

⁸⁶⁸ **Higher Education Governance in Europe-Policies, Structures, Funding and Academic Staff**, Belgium, Eurydyce, 2008, s. 33.

⁸⁶⁹ **Higher Education Governance in Europe-Policies, Structures, Funding and Academic Staff**, Belgium, Eurydyce, 2008, s. 33, 39-41; Avrupa ülkelerindeki üniversitelerin kurulları ve görevlerinin dağılımı hakkında yalın bir şema için lütfen adı geçen belgeye bakınız; s. 34-35.

durumdur. Buna bir çözüm olarak, üniversitelerin etkili bir örgüt yönetimine sahip olabilmeleri için, eğer akademisyenler aracılığıyla yönetilecekse, akademisyenlerin yönetime ilişkin özel bilgiyi kullanıp, profesyonel davranabilmeleri için; eğer akademisyen olmayanlar tarafından yönetilecekse de, akademisyen olmayanların, akademik bir kurumun kendine özgü durumunu kavrayabilmeleri için, yeni eğitim programları başlatılmıştır. Bu doğrultuda Avrupa’da özellikle Almanya, İspanya, Hollanda, Avusturya, İngiltere ve Norveç’te yükseköğretim yönetimi ayrı bir bilim dalı olarak gelişmiş ve bu alanda akademik eğitim veren çok sayıda program oluşturularak⁸⁷⁰, gelecekte ortaya çıkacak sakıncaların bir ölçüde önüne geçilmeye ve üniversitenin sahip olduğu geleneksel değerlerin en az şekilde zarar görmesine çalışılmaktadır.

Sonuç olarak önemli bir değerlendirmede bulunmak gerekmektedir. Hesap verilebilirlik ve topluma hizmet olguları aslında üniversitenin varlığını meşrulaştırmaya çalışmak anlamına gelmektedir. Eğer bir **denetim** olgusundan söz ediliyorsa, orada **belli bir amaca hizmet etme** durumu söz konusudur. Burada hizmet edilen amacın insanın değerleri olduğu unutulup, amacın çeşitli ideoloji, grup ya da devletten kaynaklanması üniversite özerkliğini zaten daha ortaya çıkmadan yok etmiş olacaktır.

⁸⁷⁰ **Higher Education Governance in Europe-Policies, Structures, Funding and Academic Staff**, Belgium, Eurydyce, 2008, s. 44-45; Türkiye’de de Bahçeşehir Üniversitesi “Yükseköğretim Yönetimi ve Liderliği” isimli bir yüksek lisans programı başlatmıştır.

III. BÖLÜM: ÜNİVERSİTE VE DEVLET

Bundan sonra ‘Üniversite ve Devlet’ ile ‘Üniversite ve Piyasa’ olarak iki ayrı bölüm bulunmaktadır. Ancak, günümüzde söz konusu ikili ilişki yerini, adından sıkça söz ettiren ‘Üçlü-Sarmal İlişki’⁸⁷¹ modeline bırakmıştır. Üniversite ile devlet ilişkisi değerlendirilirken, bütüncü bir kavram olarak “toplum” ile ilişkiler de ele alınmıştır. Bu doğrultuda devlet ile üniversiteler arasındaki ilişki, yalnızca idari, mali ve akademik özerklik olarak ele alınmamış, aynı zamanda toplumla arasındaki ilişkiye de değinilmiştir. Çünkü üniversitelerin belli bir devlet ile ilişkisi irdelenirken, kurumun içinde doğup geliştiği devletin sistemi ve yapısı da önem arz etmektedir. Bu açıdan örneğin federal sistemlerinin işleyişi birbirinden farklı olan ABD ile Almanya’nın ve üniter bir devlet olan Türkiye’nin üniversiteleri ile olan ilişkileri birbirinden farklıdır. Söz konusu farkın altında yatan nedenler bir ölçüde çalışmanın ilk bölümünde bahsedilen tarihçe kısmında ortaya konulmuştur. Öte yandan, yalnızca devlet karşısında üniversiteler lehine bir kuralsızlaştırmanın ve serbestleştirmenin gerçekleştirilmesinin, üniversite özerkliğinin garantisi olduğu anlamına gelmediği de, özellikle üniversite-piyasa ilişkisinin inceleneceği kısımda anlaşılabilir. Bu iki bölüm bir nevi, devlet karşısında ‘özerk’ olması istenilen üniversitenin, bu sefer de piyasa karşısındaki sahipsizliğinin bedellerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Yeni liberal düşüncede söylendiği gibi, toplumsal sorunların çözümünde devletin başrolü oynamasının bir takım bedelleri oluyorsa ve olacaksa,

⁸⁷¹ Bu kavram, ‘Triple-Helix’ olarak adlandırılmaktadır ve üniversite-devlet-sanayi ilişkisini ifade etmektedir. Sanayi, devlet ve üniversite sarmal ilişkisinin günümüzde bir örneği SANTEZ uygulamasıdır. Burada devlet, sanayicilerden uygulamada karşılaştığı sorunları kendisine bildirmesini istemekte ve kendisi de üniversitelerin ilgili birimlerinde konu ile ilgili araştırma yapılmasını istemektedir. Böylelikle doktora ve yüksek lisans araştırmaları, doğrudan toplumsal bir sorunun çözümüne yönelik olmaktadır. M. Aytakin, “İnovasyon ve Türk Üniversiteleri”, **Türkiye’nin 2023 Vizyonunda Vakıf Üniversiteleri**, Ankara, 03-04 Nisan 2008, Atılım Üniversitesi Yayınları-28, 2008, s. 80.

günümüzde bunun aksinin gerçekleşmekte olduğu da kanıtlanabilir. Şöyle ki toplumsal sorunların çözümünün devlet dışı güçlere bırakılması, söz konusu sorunları daha da kaotik bir ortama sürükleyebilir⁸⁷².

1. Üniversite ve Devlet İlişkileri

Son otuz yıl içinde üniversite kıta Avrupa'sında nitelikli bilginin ve bilimin beslendiği kültürel, entelektüel, bürokratik ve politik çevre değişime uğramaya başlamıştır. Bu değişim üniversite devlet ilişkileri açısından yeni bir ilişkinin doğumunu da beraberinde getirmiştir. Söz konusu ilişki her devletin siyasal sistemi içinde kendine özgü olarak gelişse de temelinde üniversitelerin dış aktörlere daha bağımlı hale geldiği bir görünüm arz etmektedir.

20. yüzyıla ilişkin olarak, üniversite ile devlet arasında yapılmış iki farazi sözleşmeden söz edilebilir. Bu farazi sözleşmeler, üniversite ve devlet ilişkisi açısından tarihteki iki temel yapıyı ifade etmektedir. İlki, modern anlamda araştırma üniversitesi kavramının temelini atan Humboldt üniversite idealidir. İkincisi ise Vannevar Bush tarafından 1945 yılında hazırlanan raporda araştırmanın mükemmeliyetine dayalı araştırma finansmanı modelidir. Dünyadaki tüm sistemler aslında söz konusu iki anlayış çerçevesinde gelişmişlerdir. Örneğin üniter bir yapıda olan Türkiye Cumhuriyeti üniversitelerinin devlet ile arasındaki ilişki de Humboldt üniversite ideali doğrultusunda şekillenmiştir. Yine bunun gibi modernleşmenin beşiği

⁸⁷² Biraz hayal gücü ile Jean Baudrillard'ın ünlü deyişinin gerçekleştiğini görebiliriz: *Toplumsalın sonu, insanın meta haline gelmesi* gibi olguların bugün Avrupa Entegrasyonunun bir parçası olan Bolonya Sürecinde dile getirilen, insan kaynaklarına yatırım, kaliteli iş gücü, öğrenim çıktıları ve analizi gibi kavramlarla ne kadar yakın benzerlik içinde olduğu görülebilir.

olarak kurulan Japon üniversiteleri de Humboldt ideali doğrultusunda şekillenmiştir. Söz konusu iki anlayış şu şekilde formüle edilebilir:

a. Bilim özgür olsun; insan için, gerçeği bulmak için (Humboldt felsefesi-Almanya).

b. Bilim özgür olsun; devlet için, devlete hizmet etmek için, bilimsel bilgi kullanışlı olsun ve daha çok kullanışlı olan, belli sektörlerle hizmet eden bilim desteklensin (Vannevar Bush felsefesi-ABD).

Burada kısaca Bush'un raporundan söz etmek yerinde olacaktır. Bush, 1945 yılında dönemin başkanı Franklin Roosevelt'e sunduğu "Bilim, Sonsuz bir Ufuk" başlıklı raporunda, bilimin kesinlikle kamunun iyiliğine hizmet etmesi gerektiğinden söz etmiştir⁸⁷³. Bu doğrultuda hükümetin ciddi bir bilim politikasına sahip olması, gençlerin daha çok bilimsel faaliyete dahil edilmesi için hükümetin belli miktarda burs imkanları sağlaması, sağlık, savaş sanayi gibi stratejik alanlardaki bilimsel araştırmaların daha çok maddi destek almasının sağlanması gereklidir. Öte yandan bilim insanları ile kamu hizmetlerini yürüten bürokrasi arasında da sıkı ve profesyonel anlamda bir işbirliğinin kurulması zorunludur. Bush burada, ABD'nin milli güvenlik alanında radarın kullanımı ve gelişimine katkı sağlayan öncülerin çoğunun, atomu parçalayan ve bu alanda çalışan bilim insanları olduğunu vurgulamış ve temel, derinlemesine bilimsel araştırmalar ile pratik hayata yönelik uygulamalar arasındaki bağlantının gerekliliğini vurgulamıştır. Bununla birlikte piyasanın taleplerine cevap verme zorunluluğunda olmadan, bilimin son derece özgür olması gerekmektedir. Bu özgürlük, bilimin topluma ve devletin stratejik hizmetlerine yarar

⁸⁷³ V. Bush, **Science The Endless Frontier-A Report to the President by Vannevar Bush** (Director of the Office of Scientific Research and Development), Washington, United States Government Printing Office, July 1945, erişim adresi: www.nsf.gov/od/lpa/nsf50/vbush1945.htm, erişim tarihi: 28.03.2012; aslında Bush, savaşta galip gelebilmek adına bilimden ne yönde ve nasıl faydalanılabileceğini de söz konusu raporu ile ortaya koymaktadır.

sağlayabilmesi için gereklidir. Dolayısıyla kamusal (federal) kaynaklar kesinlikle arttırılmalıdır. Bu durumda özgür bilimsel araştırma ortamını sağlayacak olan da devlet olmaktadır⁸⁷⁴.

Şimdilerde ise ortaya yepyeni bir durum çıkmaktadır “Deregülasyon (kuralsızlaştırma) ve adem-i merkezileştirme” sloganları ile gerçekleştirilen reformlarla giderek büyük ölçüde siyasileştirilen bir yükseköğretim ortaya çıkmıştır. Hatta öyle ki, üniversiteler artık genç nüfus arasındaki işsizliğin üstünün örtüldüğü “yenilik ve gelişim merkezleri” şeklinde de tanımlanabilmektedirler⁸⁷⁵.

Yükseköğretimin siyasileşmesi, bilimin de siyasileşmesi sonucunu doğurmuş, özellikle finansmana ilişkin konularda bürokratikleşme ve araçsallaşma ortaya çıkmıştır. Bir başka ifade ile, bilimsel araştırmalar artık stratejik oluşlarına, ekonomik büyümeye ve toplumsal gelişime katkıları oranında finansal destek bulmaya başlamışlardır. Hangi türden araştırmaların da toplumsal gelişime katkı sağlayacağını belirleyenler yine siyasiler olmaktadır. Buradaki tehlike, bilime ve yükseköğretim kurumlarına yüklenen stratejinin, belli bir dönemdeki politik durum, koşul ve gerekliliklere göre şekillenme olasılığının yüksek olmasında yer almaktadır. Çünkü belli bir döneme ilişkin belirlenen stratejiler genellikle kalıcı olmaktan uzaktır ve üniversite gibi köklü bir kurumun doğasını geleceğe yönelik olarak bozmaktadır. Öte yandan “disiplinler-arasılık” kavramı yeni eğilim ve gereklilik olarak sunulsa da, klasik akademik değerler sisteminin ve özellikle özerkliğin altını kazandıran ideolojik bir araca dönüşmüştür⁸⁷⁶.

⁸⁷⁴ V. Bush, 1945.

⁸⁷⁵ T. Nybom, “Creative Intellectual Destruction or Destructive political Creativity? Critical Reflections on the Future of European ‘Knowledge Production’”, **The European Research University, An Historical Paranthesis?**, Palgrave Mcmillan, IAU (Editors: Guy Neave, Kjell Blücker, Thorsten Nybom), 2006, s. 4.

⁸⁷⁶ T. Nybom, 2006, s. 5.

Robert M. Hutchins'in *Ütopya Üniversitesi* eserinde üniversite ile ilgili çok önemli bir değerlendirme vardır. **21. yüzyılın başlarında Amerikan yükseköğretimi ve üniversitenin karşı karşıya olduğu en önemli sorun, üniversitenin ve eğitimin birer kavram yanılgısı içine sokulmuş olmalarıdır.** Eğer eğitimin ve üniversitenin gerçekte neyi ifade ettiği net bir şekilde ortaya konulamazsa ve **eğer bir ülkede net olarak ortaya konulmuş bu kavramları destekleyen bir gelenek yaratılamazsa,** eğitim ve üniversite daima onları kendi görüşlerinin baş savunuculuğunu yapacak kişiler (-ister politik olsun isterse kişisel çıkar olsun) tarafından kullanılacaktır⁸⁷⁷.

Günümüzde ise bu idealden oldukça uzaklaşmış gibi görünmektedir. Üniversiteye ait ideal bir kavramsal çerçeve yaratılması günümüzde zordur. Bilim üreten, yayan ve araştırma yapan kurumlar çeşitlenmiştir ve üniversiteye ilişkin kavram bulanıklaşmış gibi gözükmektedir. Öğrenciler, üniversitede belli bir süre sıraları işgal eden *müşteriler*, profesörler *kaynak*, rektörler *CEO* (Chief Executive Officer-Baş Yönetici), mezuniyet ilkesi *üretim hedefi*, bazı kuruluşlar ise yalnızca internet üzerinden eğitim yapan (sanal üniversiteler) kuruluşlara dönüşmüştür.

1.1. Genel Olarak Üniversite Devlet İlişkileri Açısından Çeşitli Modeller

Söz konusu eğitim ve özellikle de yükseköğretim olduğu zaman belki de dünya üzerindeki devlet sayısı kadar farklı sistemden söz etmek mümkün olabilir. Ancak yine de bu alanda çeşitli yükseköğretim sistemlerine ve üniversite modellerine

⁸⁷⁷ M. R. Hutchins, **The University of Utopia**, London, The University of Chicago Press, 1964, s. 83.

temel teşkil etmiş belli başlı modeller vardır. Bunlardan ilki, günümüzdeki araştırma üniversitenin temeli sayılabilecek Humboldt üniversitesi modeli, ikincisi ideal bir sistem öngören Hutchins'in Ütopya üniversitesi, üçüncüsü Clark Kerr'in günümüzdeki rekabetçi yapılarıyla ön plana çıkan, bilimsel araştırma, eğitim ve öğretim hizmetlerinin yanı sıra çok yönlü birer örgüt olan "multi-versite"si, dördüncüsü Burton Clark'ın sürekli değişime açık olan, yenilikçi ve dinamik girişimci üniversiteleri ve bunlara ek olarak başta Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya olmak üzere dünyanın çoğu ülkesinde giderek yaygınlaşan şirket üniversiteleri, özel üniversiteler ve vakıf üniversiteleri modelleridir. Bu modellere ek olarak çalışmanın son bölümünde üniversitelerin kurumsal yapılarındaki somut değişimler ve ortaya çıkan yeni üniversite modelleri de incelenmiştir. Bunlar ise, teknolojinin gelişmesi ile birlikte ortaya çıkan uzaktan eğitim kavramının yarattığı sanal üniversiteler ve son dönem araştırma (elit üniversite) üniversiteleridir. Tüm bu modellerde üniversite-devlet arasındaki ilişkinin, giderek üniversite-devlet-ekonomik sistem arasındaki ilişkiye dönüştüğü ve yükseköğretim sistemlerinin giderek daha karmaşıklaştığı görülmektedir.

Üniversiteye yönelik bir ideal yaratmak günümüzde ne kadar mümkün değilmiş gibi gözükse de bu konuda belki de ütopyaların bir yardımı olabilir. Üniversitenin kendisi de tarihçesine bakıldığında öncelikle belli belirsiz yalnızca bir kolektif birliği ifade etmekteydi. Daha sonraları bu kolektif birlik belli bir işlevi olan ve özel bir amacı üstelenen bir tüzel kişi haline gelmiştir. Antik çağdan itibaren üniversite dönemlerinin düşünürleri tarafından şekillendirilmiştir. Ütopyacılık düşünce ile bağlantısı ise şu yönde olmaktadır. Yok-ülke anlamına gelen ütopyalar⁸⁷⁸ var olan

⁸⁷⁸ Ütopya kavramı Thomas More tarafından ilk defa kullanılmıştır. Ancak More utopia sözcüğünün başından 'e' harfini çıkartmıştı. Aslında 'eutopia' sözcüğü antik Yunan'da 'mutlu-yer (eu-topos)'

sisteme karşı bir memnuniyetsizliği içlerinde barındırarak aslında değişimin itici gücünü oluştururlar. Her ne kadar böyle olsa da ütopyalar aslında gerçek olmayan, ulaşılmaz, gizli yerlerdir. Ancak bu gizli yerler veya çalışmanın konusu açısından gizli bir ideal kurum olan ütopya üniversiteleri, aslında bir devletin ve toplumun da nasıl olması gerektiğinin tasarımını oluşturmaktadırlar. Şöyle ki ütopya bizlere, günümüzde üniversiteye ilişkin tartışılan bir problemin, aslında üniversitenin öncesindeki ortaöğretim sistemindeki bir aksaklıktan ya da devletin sisteminden kaynaklandığını gösterebilmektedir. Örneğin üniversitelerin özerkliğinin derecesi kapsamında, var olan felsefi çeşitliliğin, devletin ideolojisiyle çatışması durumu ele alınırsa, bir ütopya bize, o ütopya da böyle bir sorun olamayacağını çünkü ütopyanın insanların zaten tartışma kültürü içerisinde yetişmiş olduklarını, ütopya vatandaşlarının karakterinin iletişime ve eleştiriye açık olduğunu söyleyebilir. Böyle bir durum da, aslında konunun kökünü sosyal bilimlerde her şeyin ölçüsünün nihayetinde insan olduğu sonucuna dayandırır ve bilge karakterde bir insanı nasıl oluşturabileceğimizi sorgulamamızı sağlar. Dolayısıyla yükseköğretime ilişkin tartışmalı bir alan belki de bizi ilk ve ortaöğretim sisteminin yeniden düzenlemesi gerekliliğine götürebilir. Bu durum bir örnektir. Bu örnek, ideal bir yükseköğretim sistemi tasarlamak ve yarışan karşıt düşünceler arasından ne yönde bir seçim yapmak gerektiğinin bulunabilmesi için, düşünce alanının aslında ne kadar genişletilmesi gerektiğini göstermektedir.

anlamına gelmekteydi. Yeni sözcük yapımı ile bu en iyi şekilde yok-yer /yok-ülke anlamına gelen Yunanca 'ou-topos' olarak kullanılmaya başlanmıştır. D. Hager, "Utopia versus Eutopia", **Ideas on Liberty**, March 2003, erişim adresi: <http://www.fee.org/pdf/the-freeman/feat10.pdf> , erişim tarihi: 10.08.2011; S. Rothblatt, "The University as Utopia", **The European Research University, An Historical Paranthesis?**, Palgrave Mcmillan, IAU (Editors: Guy Neave, Kjell Blücker, Thorsten Nybom), 2006, s. 32.

1.1.1. Wilhelm von Humboldt Modeli

Humboldt modelini anlayabilmek için bu modelin ortaya çıktığı dönemdeki düşünce akımından kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Bu dönem aydınlanma döneminin ardından gelen Almanya'ya özgü idealizm fikri ile beslenmiş yeni hümanizmin hakim olduğu bir dönemdir. Örneğin bu döneme damgasını vuran ve eğitim üzerine fikirler geliştirmiş olan bazı filozoflar şunlardır; yeni hümanizmin savunucuları Herder ve Humboldt, ahlak eğitimi üzerinde duran Kant, milliyetçi eğitimi savunan Fichte, estetik eğitim üzerinde duran Schiller, devletçi eğitimi savunan Hegel ve her yönlü şahsiyet eğitimi savunan Goethe'dir. Bütün bu düşünürler aynı dönemde yer almaktadır⁸⁷⁹.

Almanya'da ortaya çıkan ve tüm dünyaya yayılan Humboldt modeli üniversite Wilhelm von Humboldt'un "*Berlin'deki Yüksek Bilim Kurumlarının İç ve Dış Organizasyonu Üzerine*" ("*Über die inere und aeussere Organisation der höheren wissenschaftlichen Anstalten zu Berlin*") isimli raporunda şekillenmiştir. Bu rapora göre üniversitenin o zamana kadar olan yapısı değişmeli, teoloji yerine felsefe fakültesi üst kademedede yer almalıdır. Bu doğrultuda Humboldt üniversiteye ilişkin dört temel ilke öngörmüştür. Bunlar,

- Bilim olarak felsefe yoluyla öğretim,
- Pratik hayattan uzak kalma,
- Araştırma ile öğretimin (teorinin) birliği,
- Devlete ve kiliseye karşı bağımsız olmaktadır⁸⁸⁰.

⁸⁷⁹ Bu dönem hakkında genel bilgiler için bkz. K. Aytaç, **Avrupa Eğitim Tarihi, Antik çağdan 19. Yüzyılın Sonlarına Kadar**, Ankara, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1980, s. 217-249.

⁸⁸⁰ K. Aytaç, 1980, s. 230.

Bu model temelde üniversite devlet ilişkisinde üniversitenin bilimsel araştırmalar ve öğretim faaliyetlerinde devlete karşı (ve aynı zamanda kiliseye de karşı) tamamen bağımsız olması gerektiği fikrine dayanmaktaydı. Bunun nedeni yukarıda bahsedilen ve döneme hakim olan Alman idealist eğitim fikridir. Genel karakteristik olarak insan her yönü ile “insan olarak eğitilmek” zorundadır. 18. yüzyıla aristokratik yapıda, zümresel bir eğitim vardı. Bu yüzyılda insanların birer çiftçi, asker, vb. olmak üzere değil de her şeyden önce birer insan olmak üzere eğitilmesi ön plana çıkmıştır. Eğitim içtenleştirilmiştir. Humboldt’un da içinde olduğu *Yeni Hümanizm* 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ilk yarısında Almanya’da gelişen bir akımdır. Antik çağa yeni bir bakış getirmek isteyen bu akım, tarihi eğitim değerlerinin çağdaş gereklere uyacak şekilde verimli kılınmasını savunur. Bu tutum o güne kadar ihmal edilen Yunan kültürünün ön plana alınmasını da içerir. Amaç ise, Antik çağa ait insani değerler ve ideallerin tespit edilerek Alman eğitimine uyumlu yeni bir şekilde yeniden yorumlanmasıdır. Bir başka değişle Yeni Hümanizm, Aydınlanmanın realist, faydacı tutumuna ideal değerleri ve mesleki yetiştirme görüşüne karşı, insanlık amaçlarına yönelmiş “**teorik bilginler formasyonu**”nu çıkarır. Bu doğrultuda Yunan’ın klasik değerlerinin, eğitime uyumlu ve estetik bir biçim kazandıracakı düşünülmektedir. Eğitimin amacı ise Aydınlanma düşüncesinden farklı olarak bir halk eğitiminden çok halkı temsil edecek düşünce önderlerinin yetiştirilmesi olmuştur⁸⁸¹.

Wilhelm von Humboldt’un eğitim ile ilgili görüşleri de yukarıdaki ideal ile paraleldir. Kendisi aslında geleneksel anlamda bir pedagog olmamasına rağmen bu alanda çok sayıda eser vermiştir.

⁸⁸¹ K. Aytaç, 1980, s. 218-219.

Humboldt ideali hem Almanya hem de bütün Avrupa açısından büyük önem taşımaktadır. Fransız Devrimi'nin ardından, Fransız üniversiteleri çözülerek yerlerini mesleki eğitime ağırlık veren okullara ve poli-tekniklere bıraktığında, Prusya Kralı Frederick William III, ortaçağdaki kendi öz yönetimine sahip üniversite anlayışını barbar olarak nitelendirmiş ve devletin kontrolünde kurulması gereken poli-teknik okullarından söz etmiştir. 13. yüzyıla kadar üniversiteler, bilgin ya da öğretmen yetiştirmekteyken, 13. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında Avrupa'da üniversiteler daha çok devlete kamu görevlisi, hakim, avukat, noter, rahip ve kamu da görevlendirilecek fizikçiler yetiştirerek, mesleki eğitime ağırlık veren kurumlara dönüşmüşlerdi. Ortaçağdan kalma teorik temelli eğitim yerini pratik, kamu hizmeti eğitimi ve mesleki eğitime bırakmış; bu doğrultuda, şövalye akademileri, topçuluk okulları, veterinerlik okulları, inşaat ve madencilik akademileri gibi mesleğe ilişkin okullar yaygınlaşmıştı ve üniversitelerin de var olan fakültelerinin poli-tekniklere dönüştürülmesi gerekmektedir. Ancak bu dönemde (18. yüzyılda), Humboldt, hakim düşüncenin tam tersi yönünde bir fikirle bir üniversitenin kurulmasına öncülük etmiştir. Ona göre devletin ve toplumun entelektüel açıdan yenileşmesi, mesleki eğitimin ve politeknik okulların üniversite bünyesine alınması ile gerçekleşemezdi. Humboldt'a göre devletin ve toplumun entelektüel açıdan yenileşmesi için gerekli kurum, çeşitli disiplinlerin işbirliği içerisinde bir arada bulunduğu, akademik bir eğitim veren ve antik köklerinden kopmuş üniversitedir. Bu açıdan Humboldt'a göre, bilgi çözülmesi gereken bir sorundur ve üniversite bu nedenle varlığı gereği araştırma ile ilgilenmelidir. Buna karşılık okullar, sonuç olarak elde edilmiş ve araştırması tamamlanmış bilgi ile uğraşmaktadır. Araştırma, özgürlük ve dayanışma içermek zorundadır ve öğrenciler birkaç yıl boyunca, kendileri ile aynı ilgilere sahip

araştırmacılar ve hocalardan oluşan bir topluluk içerisinde alışmaldırlar. Humboldt için öncelikle önemli olan sınıf içerisindeki işbirliğine dayalı çalışmadır ve niversitenin temelinde sınıf olgusu bulunmaktadır. Devlet de kişilere söz konusu öğrenme ortamını sağlamakla yükümlüdür. Bu doğrultuda kurulan yeni kurumlar, hem yeni birer öğrenme kurumu, hem de bir niversitenin vazgeçilmez haklarına sahip tüzel kişilikler olmuştur. Bu döneme kadar hakim olan geleneksel akademik derece verme yetkisi ve akademik öz yönetim hakkı, araştırma ve öğretimde özgürlük hakkı ile tamamlanmıştır. Humboldt idealinin belirgin öğesi araştırma ve öğrenimin birliğini vurgulayan, araştırmacılar ile öğreticilerin bir araya geldiği ve kolektif olarak bir öğrenme sürecinin gerçekleştiği sınıf olgusu ve seminerlerin üniversitede yaygınlaşması olmuřtur⁸⁸². Kısaca, Humboldt açısından amaç güden ve amaç gütmeyen (zgr) araştırma ve öğrenim olgusu birbirinden ayrılarak onun aklındaki eğitim sistemine yön vermiştir. Okullar, amaç güden, mesleğe yönelik eğitim veren kurumlar iken, niversiteler, sınırlı bir amacı olmayan, zgr Ğretim ve araştırma ile uğraşmalıdır.

Humboldt'un ideali de aslında köklerini 1694 yılında Halle'deki ve 1736 yılında Göttingen'deki üniversitelerin kuruluşunda temel alınan ideallerinde bulmaktadır. Temel niversite felsefesi bir teolog ve filozof olan Freidrich Schleiermacher'in, 1807 yılında yayımladığı, dönemin niversite reformu ile ilgili bir makalesine dayanmaktadır. 1810 yılında Humboldt ideali ile Berlin niversitesi kurulmuştur.

Bu dönemde Humboldt'un ardından gelen ve EĞitim Bakanlığı yapmış olan kişiler, devletin yalnızca dıştan koruyucu bir rolünün olması gerekliliğine

⁸⁸² W. Rüegg, "Humboldt's Heritage", **Universitaeten in Deutschland**, Prestel (Editors: Christian Bode, Werner Becker, Rainer Klofat), 1996, s.15.

dayanan, araştırma ve öğretimin özgür olması gerektiğini ve devletin üniversitelere bir nevi bağış yapmasını öngören özgür sistemini değiştirmiştir. Araştırma ve öğretim özgürlüğü olguları da 1819'dan itibaren zedelenmiş ancak yine de Humboldt'un ideali olan ve seminerler, tez ve araştırmalar aracılığıyla öğretmenler ve öğrenciler arasındaki özgür işbirliği yıllar boyunca 1933 yılına kadar devam etmiştir. Söz konusu ideal ve model 19. yüzyılın bitimine kadar hem tüm Avrupa'ya, hem de Anglo-sakson sistemine yayılmıştır. Ancak 20. yüzyılda öğrenci sayısının artması ve kitle üniversitesi olgusunun ortaya çıkması ile birlikte Humboldt idealinin uygulanması sorgulanmaya başlamıştır. Ortaya çıktığı zamanlardan bu yana üniversiteler, rasyonalizasyonun (aklın) ve şehirleşmenin hem itici gücü, hem de bir sonucu olmuştur⁸⁸³.

II. Dünya Savaşı'na kadarki dönemde insanlar, çiftçilik, esnaf, zanaatkarlık ve endüstri alanında el gücüne bağlı olarak çalıştıklarından, akademik eğitim, bu alanların dışında kalan ve daha teorik alanlar için söz konusuydu. Ancak günümüzde ise, uygulamaya yönelik el gücü gerektiren işlerde bile akademik bilgi ve eğitim kaçınılmaz olmuştur. Her alanda gerekli olan akademik eğitim, bilim uygarlığının bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır.

Humboldt, bilgiyi ikiye ayırmıştı ve hazır bilgi ile okulların ilgilendiğini, üniversitenin ise, daha çok araştırma odaklı olduğunu ve bilgiyi eleştirdiğini, doğruladığını, düzelttiğini, genişlettiğini ya da yeni bilgi ile değiştirdiğini belirtmiştir. Anglo-sakson sisteminde, bilgiye ilişkin söz konusu ayırım, üniversitelerde farklı eğitim kademelerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Örneğin bu doğrultuda kolejlerde, bakalorya derecesi veren ve lisans düzeyi olarak adlandırılan

⁸⁸³ W. Rüegg, 1996, s.18.

ilk derecede, öğrenciler ortaçağ üniversitelerindeki felsefe fakültelerine hakim olan akademik ilkeler doğrultusunda yetiştirilmeye başlanmıştır (artes liberales). Buradan mezun olanlardan da isteyenler araştırma amacıyla yüksek lisansa devam ederek mastır ya da doktora derecesi almaktadır. Humboldt'un üniversite ideali söz konusu felsefe fakültesini genişleterek ona enstitüleri, değişik bölümleri, laboratuvarları ve araştırma güdüsü olan bir statü kazandırmıştır. Anglo-sakson sistemindeki kolejlerin üstlenmiş olduğu görevi liberal arts eğitimi Almanya'da Gymnasium'lar üstlenmiştir⁸⁸⁴. (Hatta 1878 yılında Mark Twain Alman Gymnasiumları hakkında şunları söylemiştir: Almanya'da Gymnasium'lar öğrencilerine öyle dolu bir eğitim vermektedirler ki, öğrenciler artık üniversite düzeyine geldiklerinde, üniversitenin onlar için yapabileceği en iyi şey, onları yalnızca belli uzmanlık alanlarında mükemmelleştirmektir.) Almanya özellikle savaş yıllarının ardından yükseköğretim alanında artan öğrenci sayısı nedeniyle kitle eğitimine geçmiştir. Ancak bu şekilde dahi Alman üniversitelerinde Humboldt'un araştırma ve öğretim birliği ilkesine bağlılıktan vazgeçilmediği için üniversiteler başarılı olabilmıştır. Çünkü araştırma ve öğretim birliği ilkesi, üniversitelerde, bilgiyi paylaşmaya ve çoğaltmaya hevesli bilginler ile öğrencilerin bir arada olduğu ve karşılıklı etkileşim içinde oldukları bilincinin varlığını gerektirmekteydi⁸⁸⁵.

Humboldt, devlet ve üniversite ilişkileri açısından, bilim özgürlüğünün “devletten özgür” değil, “devlet içinde özgür” olması gerektiğini savunmuştur.

⁸⁸⁴ K. H. Jarausch, “Graduation and Careers”, **A History of the University in Europe, Volume 3- Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800-1945)**, Cambridge University Press (General Editor: Walter Rüegg-Editors: Hilde De Ridder-Symoens), Cambridge, 2004, s. 366.

⁸⁸⁵ W. Rüegg, 1996, s.19.

1.1.2. Robert M. Hutchins - Ütopya Üniversitesi

Hutchins'in Ütopya Üniversitesi eseri tamamen Amerika Birleşik Devletleri Üniversitesi'ne yönelik olarak yazılmış bir eserdir. Robert Hutchins, 1953 yılında ilk baskısını yayımladığı "Ütopya Üniversitesi" eserinde dönemin Amerika Birleşik Devletleri üniversitelerinin nasıl olması gerektiğine ilişkin bir ütopya oluşturmuştur. Bunu yaparken o dönemde ABD üniversitelerinin karşı karşıya olduğu dört temel zorlayıcı gücün, bu güçlerin gelecekte yol açacağı tehlikelerin ve bu tehlikelerin ne şekilde aşılabileceği üzerinde durmuştur. Söz konusu zorlayıcı güçler, endüstrileşme, uzmanlaşma, düşünce yapısındaki (felsefi) çeşitlilik ve siyasi uymacılıktır (konformizm). Endüstrileşme insanları, hayatın ve bu doğrultuda eğitimin amacının endüstriyel gücün gelişmesi olduğu yönünde ikna etmektedir. Dolayısıyla eğitim endüstrileşmeye hizmet edecek şekilde tasarlanma ve asıl içeriğini yitirme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Uzmanlaşma, bilginlerden ve kültürlülerden oluşan bir toplum iddiası taşımaktadır. Bunun tehlikesi ise aşırı bir uzmanlaşma ile bir üniversite içindeki bilim adamlarının birbiri ile iletişim dahi kuramayacak hale gelmesidir. Felsefi çeşitlilik, insanların bir arada yaşaması ve bir toplumun mümkün olup olmadığı ile ilgili bir soru sormaktadır. Bunun yarattığı tehlike aslında hangi düşünce sisteminin egemen olacağından çok, düşünce çeşitliliğinin iletişimsiz bir toplumda ortaya çıkartacağı sorunlarda yer almaktadır. Sosyal ve siyasi uymacılık ise, sürüklenmekte olunan yeni toplumsal yapının aslında içinde olmak istediğimiz bir yapı olmadığını söylemektedir. Bir başka ifade ile üniversitenin içinde bulunduğu topluma meşruiyetini kanıtlamak için mutlaka o toplumun ve devletin temel felsefesi doğrultusunda hizmet verme zorunluluğunun ne ölçüde söz konusu olduğu

tartışılmalıdır. Ütopya üniversitesi, öncelikle bu dört zorlayıcı etkiyle mücadele eden bir üniversitedir. Hutchins'in ütopyası, bilimsel, endüstriyel bir demokrasidir ve yukarıda sayılan dört zorlayıcı güç ile karşı karşıya kalmıştır. Güçlüdür ve düşman devletler tarafından çevrelenmiştir; **devlet, temeli eğitim düşüncesine dayanır ve eğitim de kendini ülkedeki herkesin nasıl en mükemmel şekilde eğitilebileceğine odaklanmıştır**. Amaç ise, eğitim aracılığı ile endüstriyel ve bilimsel gücün artırılması ve insanların, ülkenin sahip olduğu endüstriyel ve bilimsel gücü en akıllı şekilde kullanmalarını sağlamaktır⁸⁸⁶.

Hutchins ütopya üniversitesini oluştururken bu üniversitenin, yukarıda sayılan dört tehlike ile nasıl mücadele edip üstesinden geldiğinden bahseder.

Endüstrileşme: Endüstrileşmenin eğitim ile ilişkisi iki türdür. İlki, endüstrinin eğitimin içeriğini belirlemesidir. İkincisi ise, endüstriyel gelişme sayesinde eğitime daha çok kaynak ayrılıp daha çok yatırım yapılabilir. Ancak gelişmemiş ya da henüz gelişmekte olan bir ülkede endüstrileşme yaşanmaya başlanırsa, o ülkede teknik eğitime ağırlık verilir ve insanların bu alana yönelmeleri doğrultusunda baskı oluşur. Bu da Karl Marx'ın öngördüğü kapitalizmin evriminin başlangıcı olan, artan işçi sınıfının gereklilikleri ile endüstri için daha çok ucuz işgücü sağlama baskısının çatıştığı bir ortamı doğurur. İngiltere ve ABD'de ise endüstrileşmenin yaşandığı dönem, herkese genel oy hakkının ve eğitim hakkının tanınması ile paralel gelişmiş olduğu için bu ülkelerde eğitimin birinci amacı gençleri genel oy hakkının kullanımına hazırlamak olarak belirlenmişti. İngiltere ve ABD'de, demokratik bir ülkenin, vatandaşların genel oy haklarını bilgece kullanmayı öğrenmedikleri sürece var olamayacağına inanılmıştır. Bu inanış günümüzde

⁸⁸⁶ M. R. Hutchins, 1964, s. 1.

İngiltere ve ABD’de de halen geçerliliğini korumaktadır. Eğitimin genel amacı endüstri için işgücü geliştirmek değil, sorumluluk sahibi ve bilinçli vatandaşlar yetiştirmektir.

Hutchins endüstrileşme ile ilgili bir de paradokstan söz eder. Buna göre bir ülke ne kadar endüstrileşmiş ve teknik yönden ne kadar ilerlemişse, teknik elemana ve teknik eğitime duyulan ihtiyaç o derece azalacaktır. Çünkü mekanikleşmenin ve teknolojik gelişmenin altında yatan neden zaten insana duyulan ihtiyacı azaltmaktır. Ancak gelişmiş ülkelerin inandığı bir ideal vardır. Bu da bir ulusun endüstrisinin gelişmişliği ile o ulusun gücünün doğru orantılı olacağı inanışıdır. Ancak zaman içerisinde, özellikle Almanya, ABD ve Japonya’da salt endüstrinin güçlü ulus olmaya yetmeyeceği anlaşılmıştır. Bir ulusun gücü endüstrileşme ve bununla birlikte bilgelikten geçmekteydi. Çünkü endüstri gücü tarafsız bir kavramdır ve insanlar onu iyi amaçlar için de, kötü amaçlar için de kullanabilirler. Bilgelik burada devreye girmektedir. Öte yandan, her demokraside olması gereken liderler vardır ancak bu liderleri seçecek olan da halktır. Bu nedenden ötürü de halk bilge olmalıdır. Bir başka ifade ile bir demokrasideki gerçek güç aslında vatandaşların kişiliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de eğitim sistemi son derece önemlidir. Vatandaşların ulaştıkları, ahlaki, entelektüel, estetik ve ruhani aşamalar son derece önemlidir ve ideal bir eğitim sistemi insanlara bunları kazandırmalıdır. Yükseköğretim ise mesleki ve teknik olmaktan çok bilimsel olmalıdır çünkü bilimin amacı dünyayı ve doğayı anlamaktır; yoksa onları manipüle etmek değildir. Buna paralel olarak sanat ve düşünce insanlığın en yüksek aktiviteleridir ve bu ikisi olmadan medeniyet olamaz. Ancak günümüzde bir ülkede ekonomik bir kriz çıktığında kısıntıya gidilen alanlar ilk olarak müzeler, sanat alanı

ve yükseköğretim ile eğitim alanları olmaktadır. Ütopyanın sahip olduğu ayırıcı özellik, vatandaşların sahip olduğu ortak bilinçtir. Günümüz toplumlarında ise ortak bilinç diye bir şey kalmamıştır. Ütopya'da yer alan ütopya üniversitesinin ayırıcı özelliği de, öğrencilerini yalnızca endüstriyel bir toplumda meslek edinmeye hazırlamak değil, onları, söz konusu üretilen mallar ve endüstri ile ne yapacaklarını bilebilecek bilgi bir konuma ulaştırması ve her açıdan sorumluluk sahibi birer vatandaş olmalarını sağlamasıdır. Günümüz üniversiteleri ise endüstrileşme sorunu ile bu açıdan baş edememektedir. Oysa 1900'lerde hem Avrupa, hem de ABD'de yükseköğretimin amacı insanlara nasıl düşüneceğini öğretmek ve içinde yaşadıkları entelektüel gelenekle tanışmalarını sağlamaktı⁸⁸⁷.

Uzmanlaşma: Özellikle doğa bilimlerinin gereği, şeyleri daha küçük parçalara ayırıp, daha detaylı bilgiler elde etmek olduğu için, uzmanlaşma öncelikle bu alanda ortaya çıkmaya başlamış ve bütün diğer bilim dallarına yayılmıştır. Uzmanlaşmanın zorlayıcı bir güç olarak ortaya çıkarken yarattığı en büyük tehlike, parçalarına ayrılan bir bütünün tekrar birleştirilmek zorunda olmasıdır. Çünkü bilim bir şekilde şeyleri en küçük parçalarına ayırıp inceledikten sonra, elde ettiği verileri bir şekilde birleştirebilmelidir. Bilimin nihai amacı doğayı bir bütün olarak algılamaktır. Uzmanlaşmanın yükseköğretimde yarattığı etki üniversitelerde çok fazla fakülte, fakültelerde çok fazla bölüm ve bölümlerin arasında da bir kopukluk ve ana meseleden bir uzaklaşma tehlikesinin var olmasıdır. Örneğin, 1900'lü yılların başlarında ABD'deki özgür sanatlar kolejlerinde (liberal arts college) edebiyat profesörü hastalandığında yerine tarih profesörü geçici bir süre için gelebilmekteydi. Ancak şimdi ise, Amerikan tarihi profesörü hastalandığında yerine, İngiliz tarihi

⁸⁸⁷ M. R. Hutchins, 1964, s. 1-21.

profesörü geçememektedir. Hatta bir üniversitede 1860-1864 dönemi Amerikan tarihi profesörü hastalandığında yerine 1865-1870 dönemi Amerikan tarihi profesörü bile geçememektedir. Buna ek olarak, finansal kaynak yaratmak için daha çok öğrenci çekmek isteyen üniversitelerin, aşırı uzmanlaşmanın getirdiği yalnızca belli alanların uzmanlık seviyelerinde (örneğin kozmetoloji) yükseköğretim hizmeti sunmak gibi bir trende kapılmaları da söz konusudur⁸⁸⁸. Bu durumda üniversite kimliğini yitirecek ve giderek her konuda eğitim ve sertifika veren bir ticari kuruma dönüşebilecektir. Burada sorunun kaynağı üniversitenin işlevi ile ilgili olan tartışmaya dayanmaktadır. Hutchins, üniversitenin düşünmek ile ilgili bir yer olduğunu ve herhangi bir konunun üniversite içinde yer alıp almamasının, onun düşünce ile olan ilişkisine göre belirlenmesi gerektiğinden söz eder. Örneğin araştırma, düşünmeyi içermiyorsa, üniversite bünyesinde yer almamalıdır. Çünkü üniversitenin amacı insan bilgisine katkıda bulunmaktır. Entelektüel bir içeriği olmayan eylem ve işlemler de üniversite içerisinde yer almamalıdır. Örneğin gazetecilik kendiliğinden entelektüel bir içerik barındırmaz. Gazetecilik okullarında verilen eğitim de özgür sanatlar kolejlerinde verilen eğitim ile benzerlik göstermektedir ve çoğu zaman mesleğin icrasına yönelik bir eğitim şekli içerir. Bu nedenle bu eğitim üniversite yerine kolejlerin dahilinde gerçekleştirilmelidir. Entelektüel içerik barındıran tıp, ilahiyat, hukuk gibi alanlar ise üniversitede yer almalıdır. Bu alanlardaki mesleklerin icrasında önemli olan entelektüel bir içerik vardır. Örneğin bir hukuk fakültesi, öğrencilerine mevcut yasaların nasıl uygulanacağını öğretmenin yanında, tarihe, felsefe ve sosyolojiye de ağırlık vermek zorundadır. Üniversitenin işlevi ne olmalıdır? Uzmanlaşmanın beraberinde getirdiği

⁸⁸⁸ M. R. Hutchins, s. 26, 34-35.

sorunlarla nasıl baş edilebilir? Hutchins bu soruları sormuş ve ardından ütopya üniversitesinin nasıl bir sistem ön gördüğünü açıklamıştır. Çünkü ona göre ABD’de aşırı uzmanlaşma üniversitenin entelektüel içeriğinden yoksunlaşmaya başlamasına yol açmıştır. Ütopya’nın özelliği, orada bir “*para sevgisi*”nin olmayışdır ancak orada da bir uzmanlaşma problemi yaşanmaktadır. Çünkü bilginin parçalara ayrılması uzmanlaşmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Ancak Ütopyalılar, entelektüel içeriği özü itibariyle barındıran alanlar için üniversite eğitimi öngörürken, diğer alanlar için eğitimi meslek içine bırakmışlardır. Zaten onlar için meslek denilen şeyler, yalnızca kamunun ortak iyiliği için sürdürülen işlerdir. Bu doğrultuda meslek içi eğitim ile üniversite eğitimi arasındaki iş bölümü, üniversitenin yalnızca mesleğe yönelik entelektüel içeriği üstlenmesi ve mesleğin de kendi teknik içeriğini meslek içinde öğretmesi şeklinde olmalıdır. Ütopya üniversitesinde tarih, sanat, felsefe dahil olmak üzere bütün dallara önem verilmektedir. Onlar için doğa bilimleri bilginin bütünü değildir. Ütopya’nın amacı düşünen bir topluma sahip olmaktır. Bu nedenle toplumun sahip olduğu belli alanlara ilişkin uzmanlar, diğer alanlardaki uzmanlar ile iletişim içinde olabilmelidir. Bu nedenle üniversiteden önce, özgür eğitimin yapıldığı kolejler vardır. Ütopya üniversitenin örgütsel yapısı da uzmanlaşma sorunu ile baş edebilecek şekildedir. Amaç, herkesin herkes ile iletişim halinde olması olduğu için, üniversite kendi içinde 25 fakülteye bölünmüştür ve her fakültenin yaklaşık 250 öğrencisi vardır. Her fakültede her alanın temsilcisi öğrenciler ve profesörler bulunmaktadır. Fakültelerin ve bölümlerin belli bilimsel konulara göre ayrılması kısıtlı bir iletişim sağlar. Ütopya’nın amacı dar bir konuda sıkışıp kalan bireyleri

değil, üniversiteyi uzmanlaşmış bir kurum yapmaktır. Çünkü sahip olmak istedikleri birer makine değil, bireydir⁸⁸⁹.

Hutchins, yükseköğretime ilişkin öngörülerde bulunmayan, hedef ve ilkeler belirlemeyen bir ülkenin, kültürünün giderek yok olmasına, ülke düşünürlerinin akıllarının karışmasına ve bilimsel sürecin o ülkede kesilmesine yol açacağını belirtmiştir.⁸⁹⁰ Eserinde sürekli vurguladığı **yükseköğretimin belli bir ideali olması** konusu belki günümüzde eksikliği en çok hissedilen konudur. Bu nedenle de yükseköğretim her yöne çekilebilmektedir.

Felsefi Çeşitlilik: Felsefi çeşitlilik konusu da aslında uzmanlaşmanın beraberinde getirdiği sorunlar ile paraleldir. Aşırı uzmanlaşmanın yaşandığı bir toplumda, toplumun üyelerinin birlikte düşünemediği ve kolektif bir şekilde hareket edemediği bir durumun ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. Çünkü kendi dar uzmanlık alanlarına gömülen insanlar giderek diğer alanları anlamakta zorlanacak ve toplumsal iletişim kopacaktır. Felsefi çeşitliliğin yarattığı tehlike de yine insanların birlikte düşünemediği, iletişim içinde olamadığı bir toplum meydana getirmesindedir. İnsanlar kolektif bilinç ve akıl oluşturamamaktadırlar çünkü birbirleriyle olan iletişimleri farklı felsefi ilkeler doğrultusunda şekillendiği için tıkanmaktadır. Bir başka ifade ile, insanlar ön yargılıdır. Öte yandan, toplumsal yaşamda en çok değer verilen şeyler, felsefenin getireceği aydınlanma değil de, daha çok teknoloji, insan ömrünün uzatılması, yeni teknik eşyaların üretilmesidir. Deneyle ve gözlemlerle doğruluğu kanıtlanamayan hiç bir şeyin değerli olmadığı pozitivism ve pragmatizm dünyasında felsefe ikinci plana itilmektedir. Hutchins'e göre, felsefesi olmayan bir eğitim, eğitim değildir. Çünkü eğitim felsefesinin konusu, eğitimin

⁸⁸⁹ M. R. Hutchins s. 40-47.

⁸⁹⁰ M. R. Hutchins, s. 48.

amaçlarını ve olanaklarını araştırmaktır. Eğitim felsefesi, nasıl bir vatandaş istendiği sorusunu sormalıdır. Felsefi çeşitliliğin söz konusu olduğu bir toplumda eğitim sistemi bu çeşitliliği içinde barındıracak şekilde oluşturmalıdır ve bunlardan birini seçecek bir otorite mevcut olmamalıdır. Ütopya’da böyle bir otorite bulunmamaktadır ve felsefi çeşitlilik vardır. Üstelik bu çeşitlilik iyi bir özellik olarak kabul edilmektedir. Çünkü amaç vatandaşların bilge bir şekilde eğitilmesini sağlamaktır. Eğitimin bu amacı Ütopya’da sıkıca belirlenmiştir ve anlık ihtiyaçlar doğrultusunda sürekli değişmemektedir. Vatandaşların entelektüel gelişimi demokrasinin devamlılığı için son derece gereklidir ve eğitim işi amatörlere asla bırakılmamalıdır. Okullardaki eğitim de iletişim eğitimi ve iletişim yolu ile öğrenme şeklinde olmalıdır. Özellikle yükseköğretim öncesi aşamadaki eğitim sistemi öğrencilerde merak uyandıracak, onları daha da öğrenmeye ve araştırmaya teşvik edecek nitelikte olmalıdır. Ortaöğretimi tamamlayan her Ütopyalı öğrenmeye devam etmek istemektedir. Öte yandan bu kişilik özelliği onlar üniversiteyi bitirdikten sonra da, yaşamları boyunca devam etmektedir. Üniversiteyi bitirme kriteri olarak belli sayıda krediyi belli notlarla, belli sürede tamamlama gibi bir zorlama Ütopya eğitim kurumlarında yoktur. Ütopyalılar, öncelikle 18-20 yaş arasında başladıkları kolej eğitimi sonrasında dış bir kurumun hazırlamış olduğu sınavlara girerler ve hür sanatlar diploması alırlar. Bu eğitim onların ileride üniversite eğitimlerinden sonra belli alanlara yöneldiklerinde iletişimlerinin kopuk olmamasını sağlamaktadır. Uzmanlaşmış öğrenim yalnızca üniversitede başlamaktadır⁸⁹¹.

Ütopya üniversitesinin ayırıcı özelliklerinden birisi de, veri toplama, teknik eğitim, gündelik sorunların çözümü işinin üniversite içerisinde yer

⁸⁹¹ M. R. Hutchins, 1964, s. 49-60.

almamasıdır. Üniversitenin amacı kesin çizgilerle belirlenmiştir ve bu da özgür düşünebilen, iletişime açık, entelektüel vatandaşlar yaratmaktır. Bu tanım bir ölçüde soyuttur. Hatta teknik eğitimin, belli bir alana yönelik bilgi toplama işinin ve gündelik sorunların çözümü işinin üniversitede yer almaması, Ütopya üniversitesinin bir “fildişi kule” olarak algılanması sonucunu doğurabilir. Ancak Hutchins Ütopya’da böyle kavramlara yer olmadığını, Ütopyalıların felsefi ve ideolojik çeşitliliğin beraberinde getirdiği sorunlar ile mücadele ederken hiç zorlanmadıklarını çünkü Ütopyalıların eleştiriye açık insanlar olduklarını söylemiştir. Öte yandan söz konusu veri toplama, teknik eğitim, gündelik sorunların çözümü konularını da üniversite ile sürekli ilişki içinde olan diğer kurumların gerçekleştirdiği Ütopya’da teori ile pratik arasında da bir iletişim ve karşılıklı olarak birbirini besleme mevcuttur⁸⁹².

Sosyal ve Siyasi Uymacılık: Sosyal ve siyasi uymacılık üniversitenin belli bir ideoloji doğrultusunda şekillenip, kendisini toplumsal ihtiyaçlar ve devlet ideolojisine adanması, sonuç olarak da bilge vatandaşlar yetiştirme işlevinden kopması sonucunu ortaya çıkaracak olan bir tehlikedir. Bu sorunun temelini Hutchins, üniversitenin finansal gelirleri, kaynakları ve mali işleri ile bağlantı kurarak ele almıştır. Akademik özerkliğin ancak mali ve idari özerklikten geçeceğine değinmiş ancak bunların da uzun vadede üniversite özerkliğini nasıl zedeleyeceğini ortaya koymuştur.

Ortaçağ üniversitelerinin mülkleri, gayrimenkulleri bulunmamaktaydı ve bu nedenle herhangi bir baskı söz konusu olduğunda rahatlıkla yer değiştirebilmekteydiler. Örneğin Bolonya Üniversitesi’nin en büyük düşmanları, o

⁸⁹² M. R. Hutchins, 1964, s. 62-69.

dönemde arazilerini çok yüksek fiyattan kiraya veren hanımağalar ve lordlar olmuştur. Fiyatların yüksekliği nedeniyle üniversite yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Bunun haricinde o dönemin üniversiteleri kendilerini kiliseye ya da devlete adamamışlardır. Onların tek varlık nedeni birilerinin öğrenmek, birilerinin de öğretmek istemesi olmuştur. Ütopya üniversitesi de tıpkı o dönemdeki gibi varlık nedenini bu idealden almaktadır ve varlığının meşruiyetini topluma somut bir hizmet sunarak kanıtlamak zorunda değildir⁸⁹³. Amerikan üniversiteleri ise Ütopya'nın tam tersi olarak, varlıklarının meşruiyetlerini, öğrenim gören kişilere ve içinde buldukları topluma sağladıkları maddi ve somut verilerle kanıtlamak zorundadırlar. ABD'de üniversite bir iş alanı gibi görünmektedir ve çalışanları işçi ve işverenlere benzer bir statüye sahiptir. Bu üniversite modelinin dayandığı temel 17. yüzyılda dini bir vakfa hizmet amaçlı, devlet tarafından kurulan bir üniversitedir. Ortaçağ'daki gibi yalnızca öğrenmek ve öğretmek isteyen insanların kendiliğinden bir araya geldiği bir topluluk değildir. Örneğin Chicago Üniversitesi'nin kuruluşu dindarlar tarafından döneme egemen olan metodizmi sağlamlaştırmak için kurulmuştu. Amerika'nın, eğitim konusunda en aydın fikirleri savunan düşünürü olan ve Virginia Üniversitesi'nin kurucusu olan Thomas Jefferson bile, üniversite için bir "Ziyaretçiler Kurulu" oluşturulması teklifinde bulunmuştu. Bu kurul şimdiki mütevelli heyetleri gibi bir işleve sahipti ve üniversitenin eğitim, öğretim ve amaçları bakımından hükümetin ilkeleri doğrultusunda hareket edip etmediğini denetlemekle görevliydi. Hutchins, bir öğretmenler ve öğrenciler birliğinin (ona göre üniversite demek, öğrenmek için hevesli olanlar ile, öğretmek için hevesli olanların karşılıklı bir araya geldikleri bir birlik demektir) dışarıdan üyelerle oluşmuş bir denetleme ya

⁸⁹³ M. R. Hutchins, 1964, s. 75-77.

da danışma kuruluna ihtiyacının olmadığını, bu gibi kurulların yalnızca, bir üniversitenin devletin, herhangi bir dini kurumun ya da bir ideolojik grubun amaçlarına doğrudan hizmet etmek için kurulduğu durumlarda söz konusu olacağını belirtmiştir⁸⁹⁴.

Üniversitenin toplumun ortak bilinci doğrultusunda bir eğitim çizgisi izlemesi onun meşruiyetini topluma kanıtlama gerekliliğine olan inanç nedeniyle savunulmaktadır. Bunun nedenleri aslında çok açıktır: üniversitenin finansmanı ve toplumun sahip olduğu yaygın anlayışın devam ettirilmesi. Finansman konusunda günümüzde en çok duyulan kavramın hesap verilebilirlik olması bu nedenledir. Günümüzde de özellikle hesap verilebilirlik ile özdeşleşen özerklik konusunun altına yatan temel düşünce, eğer bir kurum belli oranda mali destek alıyorsa, bu mali kaynakları nasıl harcadığını da ortaya koymak zorundadır. Buradaki “nasıl” sorusu da, genellikle mali kaynağı sağlayan kurumun (bu devlet olabilir, vakıf olabilir ya da bir şirket olabilir) ihtiyaç ve ilkeleri doğrultusunda yanıtlanmaktadır. Toplumdaki yaygın anlayışın devam ettirilmesi ise bir eğitim sisteminin koruyucu bir sistem olduğu durumlarda geçerlidir. Hutchins böyle bir sistemi genç-bakıcılığı (bebek bakıcısı kavramından yola çıkarak) olarak adlandırmaktadır. Genç-bakıcılarından oluşan topluluk da gençleri baskıcı bir şekilde, özgür düşünmelerine izin vermeyerek eğiteceklerdir. Oysa bir üniversite bağımsız düşüncenin geliştiği bir yerdir ve eleştiri kültürünü destekleyerek demokrasiyi sağlamlaştırır. Bununla birlikte akademik özgürlük aslında bir toplum için, yaygın düşüncenin ve geleneklerin sürdürülmesinden çok daha önemlidir çünkü o düşüncenin özgürlüğüne dayanır. **Hiç**

⁸⁹⁴ M. R. Hutchins, 1964, s. 78.

kimse, kendisine ödeme yapanların fikirleri ile aynı doğrultuda düşünmüyor diye cezalandırılmamalıdır⁸⁹⁵.

Hutchins'in Ütopya Üniversitesi eserinde çizilen tablo oldukça soyuttur ve devlet ile üniversite arasındaki ilişkiye teknik açıdan değinilmemiştir. Ütopya Üniversitesi kendisi adeta bir akademik cumhuriyet şeklinde oluşmuştur ve varlık nedeni bilinçli, bilge, sorumluluk sahibi, özgür düşünen, eleştiriye ve iletişime açık vatandaşlar yaratmaktır. Bu amaç doğrultusunda dolaylı olarak zaten devletin iyiliğine hizmet etmektedir. Ancak Ütopya'da devletin iyiliği demek zaten vatandaşların iyiliği demektir. Üniversite özgür düşünceli vatandaşlar yetiştirerek devleti güçlendirmektedir. Hutchins, üniversitenin ne yalnızca yaygın düşüncenin karşıtı düşüncelerin doğup geliştiği bir kurum, ne de toplumsal ve siyasi uymacılığın yaşandığı bir kurum olduğunu belirtmiştir. Üniversite yalnızca, karşıt düşüncelerin de yer alabildiği, karşıt düşüncelerin de konuşulup özgürce tartışılabildiği bağımsız düşüncenin kaynağı olan bir kurumdur. Üniversiteye mali kaynak sağlayan gerek kamu kurumları, gerek devlet, gerekse özel kuruluşlar, üniversiteden kendi ilkeleri doğrultusunda insan yetiştirmelerini istememelidir. Üniversiteler, bağımsız düşünebilen, sorumluluk sahibi ve kendi olanaklarını en üst seviyede gerçekleştirme yetisine sahip vatandaşlar yetiştirerek demokrasiye katkı yaptıkları için, üniversiteye mali destek sağlayan kurumlara hesap vermiş ve topluma da varlıklarının meşruiyetini kanıtlamış olmaktadır⁸⁹⁶.

Ütopya Üniversite'nde de üniversiteye kamusal sorumluluğunu hatırlatan bir mütevelli heyeti mevcuttur. Mütevelli heyeti hem kamu hem de özel sektör temsilcilerinden oluşuru ve üniversiteye yalnızca eleştiride bulunur. Bunun ötesinde

⁸⁹⁵ M. R. Hutchins, 1964, s. 87.

⁸⁹⁶ M. R. Hutchins, 1964, s. 88.

bir görevi yoktur. Kurulma gerekçesi her insanın hayatında bir eleştiriye ihtiyacının olmasıdır. Ütopya Üniversitesi'ndeki profesörler de nihayetinde insan oldukları için, insanların zaaflarına sahiptirler. Bu, belli konularda yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda davranmak olabilir. İşte Ütopya Üniversitesi mütevelli heyeti bu gibi durumlarda üniversiteye sahip olduğu ideali hatırlatmak ve onu eleştirmekle görevlidir. Ütopyalılar farklı düşünceleri tartışmaktan ve farklı düşüncelerin ortaya atılmasından asla korkmamaktadırlar. Hutchins son olarak Ütopyalılar olmadan bir Ütopya Üniversitesi'ne sahip olup olunamayacağı sorusunu sormuştur. Ütopyalı vatandaşlar olmadan bir Ütopya Üniversitesi oluşturulamaz ancak Ütopya Üniversitesi olmadan da Ütopyalı vatandaşların özelliklerine sahip vatandaşlar oluşturulamaz. Bu paradokstan kurtulmanın tek yolu ise insanların Ütopya Üniversitesi'ne sahip olup, Ütopyalılar gibi olmak **istemesisidir**. Bir toplum bilge olmak istediği zaman buna yönelik bir eğitim sistemi kurmanın yollarını arayacaktır. Bir toplum kapitalist ya da totaliter olmak istediği zaman ise bunlara yönelik bir eğitim sistemi kurmanın yollarını arayacaktır. **Bir aşka ifade ile bir toplum bir defa içinde bulunduğu durumu değiştirmek ve başka bir düşünsel boyuta geçmek istediği zaman bunu eğitim sistemi aracılığıyla gerçekleştirebilir**. Bir toplumun istediği ideale de toplumun kendisi karar vermektedir; eğitim sistemi değil. Ütopyalılar toplum olarak, daha bilge bir toplum olmayı istedikleri için eğitim sistemlerini bilgelige yönelik kurmuşlardır. İstek burada en önemli unsurdur⁸⁹⁷.

⁸⁹⁷ M. R. Hutchins, 1964, s. 99-101.

1.1.3. Clark Kerr Modeli “Multiversite”

Clark Kerr 20. yüzyılda ABD'nin en önemli yükseköğretim düşünürlerinden birisi olarak anılmaktadır. Onun yükseköğretimin toplumsal işlevi ve üniversitelere yönelik vermiş olduğu dersler kısa sürede çığır açmış ve ABD sınırları dışına taşarak, tüm dünyada bir model olarak tartışılmaya başlanmıştır. Clark Kerr üniversitenin toplumsal işlevinden söz ederken yeni bir model araştırma üniversitesi öngörmüştür. Kerr, 1960 yılında bugün dahi geçerliliğini koruyan ve Kaliforniya Eyaletindeki üniversitelere rehberlik eden Kaliforniya Yükseköğretim Temel Planı'nı hazırlamıştır (California Master Plan for Higher Education). 1963 yılında Harvard'da verdiği Godkin Dersleri'nde ise (Godkin Lectures) çığır açıcı kavramı olan “Multiversite” kavramını oluşturmuştur⁸⁹⁸. Multiversite, o döneme kadar hakim olan Humboldt tarzı araştırma üniversitesine yepyeni bir içerik kazandırmaktaydı. Kerr, içinde bulunduğu dönemi “uni-versiteden multi-versiteye geçiş” olarak tanımlamıştır.

Clark Kerr ilki 1963 yılında olmak üzere çeşitli yıllarda eklemeler yaparak yayımladığı *The Uses of the University* (Üniversitenin İşlevleri) isimli eserinde söz konusu yeni model üniversiteyi, yani multiversiteyi tanımlamıştır. Aynı eser yaklaşık on yıl aralıklar ile içinde bulunulan dönemi kıyaslayacak şekilde yeni ek bölümlerle beş defa daha yayımlanmıştır. Bunlardan sonuncusu 2001 yılında basılmıştır ve multiversitenin 21. yüzyıldaki değerlendirmesi de yapılmıştır. Kerr multiversiteyi, “sonsuz çeşitlilikten oluşan bir şehir” olarak tanımlamıştır⁸⁹⁹. Aslında

⁸⁹⁸ C. Kerr, 2001, önsöz; C. M. Vest, **The American Research University, from World War II to World Wide Web, Governments, The Private Sector and the Emerging Meta-University**, London, England, University of California Press, 2007, s.1-2.

⁸⁹⁹ C. Kerr, 2001, s. 31; “*city of infinite variety*”.

multiversite tanımının temelinde de tıpkı Humboldt'ta olduğu gibi *bilgi* yer almaktadır. Kerr'in multiversitesi, modernleşmede oynadığı rol doğrultusunda, süreklilik arz eden bir keşif, değişim, büyüme ve ulusal gelişmeye hizmet eden bir üniversitedir. Çok çeşitli amaçları ve işlevleri olan bu yeni model üniversitenin kalbini, Amerika'nın savunma, bilim ve tıp alanlarının fonları ile desteklenen bir araştırma olgusu oluşturmaktaydı. Bir başka ifade ile multiversite, topluma hizmet eden bir kurumdur ve araştırma da, **bilgiyi ve onun ekonomik değerini merkezine alarak devlete hizmet** sağlayacaktır. Bu aslında ABD'deki Land Grant modeline dayanan bir düşüncedir. Land Grant modelinin altında yatan düşünce, üniversitenin toplumda belli işlevlere sahip olacak şekilde oluşması ve nihayetinde devletin kalkınmasına hizmet etmesidir. Land Grant üniversiteleri de tarım ve iş dünyasına insan gücü sağlamak ve bu alanlarda gelişimi sağlamak için bir kitle eğitimi öngörmekteydi ve asıl amaç devlete hizmet etmektir⁹⁰⁰. Bu nedenle özellikle 1960'da, bir üniversitenin gelirinin %15'ini oluşturan federal devletin araştırmalara kaynak

⁹⁰⁰ Hatırlanacak olursa, ABD'nin yükseköğretim tarihinde iki önemli dönüm noktası olmuştur. Bunlardan ilki 1870'li yıllarda ortaya çıkan Land Grant hareketi olarak adlandırılan kitle eğitimi hareketidir. Temeli 1862 yılında Abraham Lincoln'un oluşturduğu Morrill Yasası'na (Morrill Act) dayanmaktadır. Bu dönemde halkın her kesimine kapılarını açan üniversiteler, kitle eğitimi devletin kalkınması için araştırmaların o dönemde en çok gerçekleştirilmesi gereken iki alanda, tarım ve endüstri alanlarında, gerçekleştirecek şekilde sunmuşlardır. İkinci dönüm noktası ise 1960'lı yıllardır. Bu yıllarda da ABD üniversiteleri demokratikleşme için kapılarını herkese açmışlar, elit bir kesime hitap etmekten kaçınmışlardır. Kerr'e göre 1870 ve 1960 dönüm noktalarının ortak özelliği, her iki dönemde de üniversiteye kayıtlarda bir patlamanın yaşanmış olması ve bu kontenjan artışını karşılamak üzere yeni program ve fakültelerin açılmış olmasıdır. Yükseköğretim için ulusal çabalar oldukça artmıştır. **1870'li yıllarda endüstrileşme** yükseköğretim için temel alınırken, **1960'lı yıllardan sonra bilim ve teknolojik** gelişmeler temel olmuştur. Her iki dönemde de, yenilikler doğrultusunda üniversitelerin idari yapıları, fakültelerin ve öğrencilerin sorumlulukları ve müfredat değişiklikleri meydana gelmiştir. **1990'lı yıllara** doğru ise, Amerikan araştırma üniversitesi altın çağına girmiştir. Çünkü bu dönemde üniversite ekonomik büyümeye katkı sağlamış ve dış ülkelerden 180.000 kadar öğrenci ABD üniversitelerine gelmiştir. ABD üniversiteleri adeta 'dünya entelektüel çalışmasının merkezi' konumuna gelmişlerdir ve dünya bilimine her alanda yön vermeye başlamışlardır. ABD üniversiteleri açısından bir diğer dönüm noktası da **elektronik devrimdir**. Bununla birlikte video konferans ve internet üzerinden interaktif bir şekilde sunulan programlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durum aslında çoktan bir meslek edinmiş yetişkinlere, mesleklerinde kariyer yapma olanağı sağlamak için tasarlanmış uzaktan ve sürekli eğitim imkanı sağladığı için olumlu bir durum olarak değerlendirilir. Ancak hedef kitlesinin değişime uğraması ve lisans düzeyinde de uygulanması, öğretim kavramının felsefi olarak sorgulanmasını beraberinde getirecektir; C. Kerr, 2001, s. 35, 99,124,127,141,151.

aktarımı, özellikle kalkınmaya yönelik, tarım ve iş dünyası gibi alanlardaki araştırmalara gitmiştir. Mali kaynakların, araştırma olgusunun ağırlıklı olduğu ve söz konusu araştırmalarının devletin kalkınmasına katkı sağlayacak alanlara aktarılması, araştırma olgusunun ağırlıklı olmadığı ve doğrudan kalkınmaya katkı sağlamayan alanların mali destekten yoksun kalmasına yol açmıştır.⁹⁰¹ Kerr, bilgiyi sistemin merkezine koyarak, yeni model araştırma üniversitenin geleceğin belirleyicisi olduğunu anlatmak istemiştir. Günümüzdeki bilgi temelli ekonomi, bilgi toplumu gibi kavramların aslında Kerr'in düşüncelerine dayandığı söylenebilir. Çünkü Kerr, multiversite olarak adlandırdığı araştırma üniversitesini, paraya, yeni olasılık ve ihtiyaçlara duyarlı, işe yarar görevler üstlenen, hızlı değişebilen, içerik olarak değişken ve hareketli ancak yaratıcılık konusunda istikrarlı bir kurum olarak tasavvur etmiştir.⁹⁰² Kerr'in yeni araştırma üniversitesine yüklediği anlam daha sonra incelenecek olan Burton Clark'ın "girişimci üniversite" olarak tanımladığı çok yönlü üniversitenin öncü bir fikri olarak değerlendirilebilir. Topluma hizmet amacı ile bir üniversite dış kurumlarla işbirliği gerçekleştirebilmelidir. Bu düşünce de aslında Anglo-sakson üniversite geleneğinde ortaya çıkan üniversite şirketleri, iş okulları, topluma doğrudan hizmet gibi olguları tetiklemiştir.

Kerr, multiversitesinin Humboldt'un araştırma üniversitesinden farklı üniversitenin, araştırma, öğretim işlevlerinin yanı sıra bir de dış değişkenler tarafından belirlenen toplumsal hizmet işlevinin olması gerekliliğidir. Toplumsal hizmet işlevi üniversitenin araştırmalarında topluma hizmet edecek alanlara yönelmesini beraberinde getirir. Bunun için ABD 1950'lerde de Vannevar Bush'un raporu doğrultusunda federal hükümet üniversitelerin araştırma laboratuvarlarına

⁹⁰¹ C. Kerr, 2001, s.40-41.

⁹⁰² C. Kerr, 2001, s. 34-35.

oldukça yüksek miktarlarda mali kaynak aktarımı yapmıştır. 1980'lerden sonra da endüstri şirketlerinin üniversitelere ilgisi artmaya başlamıştır. Örneğin Bayh-Dole Yasası gibi çeşitli kongre kararları, biyogenetik endüstrisinin hızlı yükselişi, tıp, savunma, teknoloji gibi çığır açıcı buluşların gerçekleştiği önemli sektörlerdeki şirketlerin kaynaklarının giderek üniversite araştırmalarına kaydırılmasına yol açmıştır ve birçok profesör ile şirketler arasında araştırma protokolleri imzalanması gündeme gelmiştir⁹⁰³. Ancak üniversitenin kendi içinde bir kimliği olmalıdır. Multiversite, lisans öğrencilerinden, yüksek lisans öğrencilerinden, doğa bilimcileri topluluğundan, sosyal bilimciler topluluğundan, profesörlerden, doçentlerden ve daha birçok gruptan oluşan bir örgüttür. Aslında bu çok yönlü yapı multiversitenin olumsuz özelliğinin de kaynağıdır. Humboldt üniversitesi profesörlerin ve öğrencilerin birliğinden oluşan bir akademik topluluk olmasına karşılık, multiversite söz konusu yapısıyla birbiriyle yarışan bakış açılarından oluşan bir topluluk görünümü arz etmektedir. Üniversite kavramı, bünyesindeki herkes için farklı bir anlama sahiptir artık ve bu nedenle de kendisiyle bir savaş halindedir⁹⁰⁴.

Kerr, ABD yükseköğretimi için ideal sayılabilecek nitelikte bir yükseköğretim kurumu tartışması yaparken ve üniversitenin kesinlikle topluma hizmet etmesi gerekliliğini vurgularken yeni yüzyılda ortaya çıkan bir sorunun beraberinde getireceği bir sakıncayı eserinde tartışmamıştır. Bu sorunlu alan, **ticaret ve akademik özgürlük arasındaki ilişkidir**. Araştırmaların ülkenin birincil ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirilmesi, üniversitelerin bu gerekçelerle devletten ve diğer sektörlerden mali destek alması söz konusu olursa, akademik özgürlükler bir ölçüde zedelenebilir. Bu konuda çok çarpıcı örnekleri Derek Bok, “Piyasa Ortamında

⁹⁰³ D. Bok, 2007, s. s. 60-61.

⁹⁰⁴ C. Kerr, 2001, s. 7.

Üniversiteler” isimli çalışmasında vermiştir. Şirketlerin üniversiteler ile araştırma ve işbirliği protokolleri düzenlemesinin ve bu doğrultuda belli alanlardaki araştırmalara sponsor olmalarının uygulamada olumsuz sonuçları olmuştur. Bunlar özellikle şirketlerin araştırmaların içeriğini ve sonuçlarını kendi ticari kaygıları doğrultusunda etkileme çabaları, aşırı bir gizlilik ve çıkar çatışmalarıdır. Özellikle ilaç sektöründeki buluşlarda yaşanan olumsuzluklara Derek Bok’un verdiği bir örnek çarpıcıdır:

“...ilaç şirketleri üniversitelerdeki bilim adamlarının ulaştığı olumsuz sonuçları gizlemeye kalkışmıştır. Örneğin, San Fransisco’daki California Üniversitesi’nden Betty Dong, Synthroid adlı pahalı bir ilacın ucuz jenerik alternatiflere nazaran daha etkili olup olmadığını test etmek için ilgili firmadan bir fon alır. Dong, kendisinin ve şirketin beklentilerinin aksine, arada ciddi bir fark olmadığını bulur; bunun anlamı hastaların her yıl lüzumsuz yere Synthroid’e yüz milyonlarca dolar para döktüğüdür. Bu utanç verici sonuçları duyan şirket, Dong’u çeşitli yöntem yanlışları ve etik hatalar işlemekle suçlar ve hatta çıkar çatışmalarını tespit etmek için bir özel araştırmacı tutar ([ancak] hiçbir şey bulunamaz). Dong kalkıp bulgularını bir profesyonel dergiye verdiğiinde, sözleşmede yer alan Dong’un araştırmayı firmanın onayı olmadan yayımlayamayacağı maddesine dayanarak firma dava tehdidi savurur. Üniversite sözleşmeyi ne gözden geçirmiş ne de Dong’a imza atmamasını önermiştir; Dong şirketle yalnız mücadele etmek durumunda kalır. Yazısını yayımlatması yedi yıl sürer.”⁹⁰⁵

Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere araştırmaların tarafsızlığını koruyacak çalışmalar gerçekleştirmek ve akademik özgürlüğü güvence altına almak konusunda üniversiteye çok iş düşüyor.

⁹⁰⁵ D. Bok, 2007, s. 73.

Kerr, multiversite fikrini oluştururken ticarileşmenin etkilerine ek olarak küreselleşmenin ve internetin etkilerini de göz ardı etmiştir. Araştırma üniversitesinde yeni bir boyut olarak küresel araştırma üniversitelerinin ortaya çıkışı ve bilgiye dayalı ekonomik düzen kavramı günümüzde üniversiteyi dönüştüren en büyük etkenlerdir. Küresel araştırma üniversiteleri çalışmanın son bölümünde ele alınmıştır.

Son olarak Fransız bir düşünür olan ve Amerikan üniversiteleri üzerinde önemli araştırmalar yapmış olan Alain Tourain'in Kerr'e yapmış olduğu eleştiriye değinmekte yarar vardır. Tourain'e göre Kerr bir üniversite fikri önermemiş, daha çok birbirinden bağımsız ve zıt işlevleri üniversite bünyesinde bağdaştırmayı denemiştir. Böyle bir yaklaşım da üniversiteyi farklı toplumsal çıkarların çatıştığı bir alan haline getirerek, dış dünyanın kuvvet ilişkilerini üniversitenin içine taşımakta ve böylece üniversiteyi egemen düzenle bütünleştirmektedir⁹⁰⁶. Buna ek olarak Touraine, üniversite içine yansıyan toplumsal çatışmaların bir multiversite içinde çözülemeyeceğini, bilimsel bilgiyi üreten ve yayan bir merkez olarak üniversitenin artık çağımızın artan ihtilaflarının merkezi haline dönüştüğünü belirtmiştir⁹⁰⁷. Touraine için önemli olan, üniversite içindeki toplumsal çatışmaya demokratik bir yönetim getirmek ve çoğulcu bir zemin hazırlamaktır⁹⁰⁸.

Görüldüğü gibi Kerr'in multiversitesi, daha çok devletin stratejik alanlarına hizmet etme düşüncesine dayanmakla birlikte, klasik yükseköğretim kurumu olmanın ötesinde bir anlama da yönelmiştir.

⁹⁰⁶ Alain Touraine, *Université et Société aux Etats Unis*, Paris, Seuil, 1972, s. 264-265'den aktaran, T. Timur, 2000, s. 262.

⁹⁰⁷ Alain Touraine, *Université et Société aux Etats Unis*, Paris, Seuil, 1972, s. 264-265'den aktaran, T. Timur, 2000, s. 263.

⁹⁰⁸ T. Timur, 2000, s. 264.

1.1.4. Burton Clark Modeli “Girişimci Üniversiteler”

Yükseköğretimin 21. yüzyılda artık eskisinden daha farklı bir şekilde algılanmaya başlandığı çoğu yazar tarafından kabul görmüştür. Bununla birlikte dünyadaki çoğu ülke küreselleşmenin, uluslararasılaşmanın ve artan rekabetin yarattığı zorlayıcı etkiler nedeniyle üniversitelerini sorgulamaya ve yavaş yavaş dönüştürmeye yönelik yasal düzenlemeler gerçekleştirmeye başlamışlardır. Ancak dönüşen üniversiteler yozlaşma ve başarılı olamama tehlikesi ile de karşı karşıya kalmaktadırlar çünkü artık üniversitelerden beklenenler o kadar artmıştır ki, bir üniversite artık tam olarak neye hizmet etmesi gerektiğini bilememektedir. Hem hükümetler onlardan toplumsal sorunların çözümünde etkin rol oynamalarını beklemektedir, hem özel şirketler ve piyasalar kendi iş gücü ihtiyaçlarına uygun nitelikte mezunlar talep etmektedirler, hem devlet, üniversitelerden uluslararası alanda güçlenebilmek için çığır açıcı nitelikte buluşlar beklemektedir, hem de günümüzde artık üniversitelerden kendi finansal kaynaklarını yaratmaları beklenmektedir. Burton Clark tam bu noktada “girişimci üniversite”⁹⁰⁹ kavramını oluşturarak, yükseköğretimdeki değişimin zorlayıcı etkilerini lehine çevirebilen çeşitli üniversiteleri incelemiştir. Clark, özellikle üniversite özerkliğinin, *dış etkilerden bağımsık olma* ile tanımlanamayacağını; bir üniversitenin dış etkilerden bağımsık olmasının, onun özerk ve bağımsız olacağı anlamına gelmeyeceğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda özellikle özerklik ile üniversitenin kendi kendini yönetmesi kavramları arasında bir ayrıma dikkat çekmiştir. Şöyle ki, dış etkilerden bağımsık, özerk üniversiteler zaman içinde pasif kurumlara dönüşme tehlikesini içinde

⁹⁰⁹ Entrepreneurial Universities

barındırır. İşte Clark'ın, 1998 yılında yayınlanan "Girişimci Üniversiteleri Yaratmak" isimli eseri, yükseköğretimdeki değişimin iyi sonuçlar ortaya koyabilmesi için üniversitelerin "girişimci ve aktif" olması gerektiğini savunmaktadır. Clark bu açıdan beş üniversite incelemiştir. Bunlar; Warwick Üniversitesi (İngiltere), Twente Üniversitesi (Hollanda), Strathclyde Üniversitesi (İskoçya), Chalmers Üniversitesi (İsveç) ve Joensuu (Finlandiya) Üniversitesidir. Beş üniversite de birbirinden oldukça farklı olmalarına rağmen, Clark'a göre girişimcilik yoluna girebilmiş ve güçlü birer kurum olarak dönüşümlerini tamamlamışlardır.

"Girişimci üniversite"ye özelliğini veren "girişimcilik" kavramı, herhangi bir sosyal sistemin karakteristik özelliği olacak şekilde ele alınmıştır. Buradaki sosyal sistem bütün bir üniversiteye karşılık gelebileceği gibi, onun fakültelerine, araştırma merkezlerine ya da bölümlerine de karşılık gelebilir. Bir başka ifade ile anlatılmak istenen, kurumsal girişimcilik olgusu ve bir kurumun girişimci mantıkla çalışmasıdır. Bir kurum için girişimci mantığa sahip olmak demek, o kurumun, yenilikçi olması, dönüşüm için özel bir enerji harcaması, üstlendiği iş kolunda yeniliklere açık hareket edebilmesi ve böylece kurumun kimliğinde değişiklik yaratarak eş değerde olanlarına öncülük edebilmesi anlamlarına gelmektedir. Bu açıdan bir üniversite için girişimcilik de, geçmiş değerlerin korunmasından çok geleceğe odaklanabilmek ve bir girişimci gibi yenilikçi davranarak kendisini dönüştürebilmektir⁹¹⁰. Yazar beş üniversiteyi incelerken beş öge belirleyip, girişimci

⁹¹⁰ B. Clark, **Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformations**, Oxford Pergamon Press, 1998, s. 3-4; Burton Clark, yeni üniversiteler için kilit kavramlar olan "yenilikçi" ve "girişimci" kavramlarından özellikle "girişimcilik" kavramının akademisyenler arasında çekince ile karşılandığını çünkü bu kavramın özel bir şirketle yakından ilgisinin olduğunu söylemiştir. Hatta 1996 yılında Avrupa'da kurulan ve gönüllü bir örgüt olan "Avrupa Yaratıcı Üniversiteler Birliği"nin "yenilikçi üniversite" kavramını özellikle seçtiğini ancak bu birliğin "girişimci üniversiteler"i hedeflediğini belirtmiştir. Ancak kendisi özellikle yenilikçi değil de girişimci kavramını seçmiştir çünkü, girişimci kavramı bir örgütün yapısının değişmesi yönünde

hareketi söz konusu beş öge açısından ortaya koymaya çalışmıştır. Bunlardan ilki kurumun değişim yönünde göstereceği ve alttan gelen bir çabadır. Buna **güçlendirilmiş bir yönlendirme merkezi** adını vermiştir. İkincisi, **genişlemiş bir gelişim çevresi**; üçüncüsü, **çeşitlendirilmiş bir mali kaynak temeli**; dördüncüsü, **canlandırılmış ve motive edilmiş bir akademik dünya** ve beşincisi de **girişimci inanışlardır**. Girişimci üniversitelerin ortaya çıkan kilit kavramlar da bu açıdan **liderlik** ve **misyon** olmaktadır. Clark'ın hedeflediği ve ortaya koymaya çalıştığı şey, üniversitenin dönüşüm yönündeki girişimciliğinin devletin gerçekleştirmiş olduğu yasal düzenlemeler sonucunda değil de kendi içinden –akademisyenler ve hatta öğrenciler- kaynaklanması gerektiğidir. Çünkü bir kurum girişimci bir niteliğe sahip olarak üstünlüğü ele alır ve kendi dönüşümünü kendisi gerçekleştirirse, sahip olduğu değerleri de yitirmeden, onları da söz konusu dönüşüme entegre ederek yeniliklere ayak uydurmuş ve lokomotif bir kurum haline gelmiş olur. Üniversite açısından bu daha da önemlidir çünkü üniversiteye hakim olan akademik değerleri yine en iyi üniversitenin kendisi bilir. Üniversite devlet ilişkisi açısından bu durum üniversitelerin idari ve mali olarak tamamen devletten bağımsız olmaları olarak algılanmamalıdır. Bir başka ifade ile üniversite özerkliğinin derecesinin artması bir üniversitenin yenilikçi ve girişimci olmasının garantisi değildir. Çünkü devletten tamamen bağımsız olan bir üniversite de pasif konumda olabilir ve yenilikten çok, geçmiş değerlerin yeniden üretiminden başka hiçbir şey yapmayabilir. Önemli olan bir üniversitenin kendisinin aktif konumda olmayı istemesidir. Özerkliğin ölçütü ve üniversitenin devlet ile olan ilişkisinin niteliği de kurumun girişimci bir özellikle hareket edebilmesine, bir başka ifade ile aktif bir şekilde davranabileceği hareket

faaliyet göstermesini daha iyi ifade etmektedir. Girişimcilik kavramı yenilikçilik kavramından daha kuvvetlidir.

alanının kendisine tanınmış olmasına bağlıdır. Bir üniversite savrulmak yerine, dümenini eline almalıdır. Bunun içinde girişimci nitelikte yeni örgütsel öğelere sahip olmalıdır.

Clark, bir üniversitenin girişimci üniversite olabilmesi için yukarıda sayılan beş öğenin vazgeçilemez asgari öğeler olduğunu belirtmiştir. Ancak bununla birlikte bu beş öğenin yorumlanmasının ve uygulanmasının, her kurumun kendi örgütsel hedeflerine, tarihlerine, stratejilerine ve yapılarına uygun olmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Bu açıdan, güçlendirilmiş yönlendirme merkezinin, mutlaka geleneksel akademik değerlerle yöneticiliğin bakış açısını birleştiren bir yapıda olması gerekmektedir. Genişlemiş bir gelişim çevresinin, üniversiteye hem geleneksel disiplin temelli bölümlerden hem de üniversitenin dış dünya (iş dünyası, toplumsal sorunlar, vb.) ile ilişki kurmasını sağlayacak olan yeni aracı kurumlardan oluşan ikili merkezler sağlaması gerekmektedir. Çeşitlendirilmiş mali kaynak temeli, üniversite içinde “sahip olan” fakültelerden “sahip olmayan” fakülte ve bölümlere kaynak aktarımı sağlayan çapraz sübvansiyonu gerektirmektedir. Akademik dünya, akademik disiplinlerin temel değerlerine ve yaklaşımlarına uygun olarak canlandırılmalıdır. Son olarak girişimci inanışlar, şirketlerin sahip olduğu cesur yönetici eylemlerinin ötesine geçmelidir ve kurumun bütününe hakim olan inanış ve fikirlerle bağlantılı olmalıdır⁹¹¹. Bunlardan anlaşılacağı üzere Clark’ın girişimci üniversitesi kesinlikle bir şirket mantığı ile hareket eden bir üniversite değildir. Söz konusu beş öğeye kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Güçlendirilmiş Dümen: Üniversitelerin yapısı karmaşıklıktıkça, ihtiyaçlara cevap verebilme özellikleri zayıflamıştır. Bu açıdan yeni üniversitelerin

⁹¹¹ R. B. Clark, 1998, s. 5-8.

kesinlikle çabuk hareket edebilen, hızlı kararlar alabilen, esnek yapıda ve ihtiyaç odaklı olmaları gerekmektedir. Programlarının yenilenmesi ve yeni ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenebilmesi için daha organize olmuş bir şekilde çalışmalarını gerekmektedir. Bu nedenle üniversitenin dümeni daha güçlü olmalıdır. Bir üniversiteyi idare eden dümen çeşitli şekillerde olabilir. Ancak, merkezi bir idari grubu ve akademik bölümleri kapsayacak şekilde oluşmuş olmalıdır. Clark'ın dümenden kastı, üniversitenin karar alma ve idare mekanizmasıdır. Bu açıdan idari kararların alınmasından sorumlu olan organların yapısıyla ilgilidir. Özellikle 1980'ler ve 1990'lı yıllardan itibaren Avrupa üniversitelerinin iç yapısına ilişkin merkeziyetçilikten uzaklaşma ve bölümlere üniversiteden bağımsız olarak daha çok özerklik tanıma yönünde bir değişim dalgası başlamıştır. Clark'ın incelediği beş üniversitenin dördünde de bu özellik gözlenebilmektedir. Ancak İngiltere'deki Warwick Üniversitesi bu gelişmenin aksine merkezi organların gücünü kısmamıştır ve gerekçe olarak da üniversitenin bütüncül hedeflerinin iyi yönetilmesi gerektiğini göstermiştir⁹¹². Öte yandan akademik değerlerin, yöneticilik ilkeleri ile bütünleştiği bir dümen oluşturabilmek için de kurullarda idarecilerin yanı sıra bölümlerden akademisyenlerin de yer alması gerekmektedir. Warwick Üniversitesinin özelliği bölümlerde yer alan kürsülerin, tıpkı diğer idari ve mali görevlilerin olduğu gibi, fakülteye ya da başka ara kurullarla değil doğrudan üniversitenin rektörü ile ilişkilendirilmiş olmalarıdır⁹¹³.

Genişlemiş Gelişim Çevresi: Clark, günümüzde üniversitelerin klasik fakülte ve bölümlerinin artık artan ihtiyaçları karşılamaya yetmediğini ve bilgi transferi, endüstri ile ilişkiler, fikri haklar gelişimi, sürekli eğitim merkezleri, gelir

⁹¹² R. B. Clark, 1998, s. 21, 23, 25.

⁹¹³ R. B. Clark, 1998, s. 21.

arttırma ve mezun ilişkileri gibi görevleri de üstlenecek farklı organların var olmasının gerekliliğinden söz etmiştir. Özellikle belli bir sorunun çözümü, belli bir bölümün akademik disiplinine girmiyorsa, disiplinler arası bir nitelik taşıyorsa, bu nitelikte çözümler üretecek araştırma merkezlerinin varlığı gerekmektedir. Devletin kalkınmasına, ekonomik ve sosyal gelişmeye yönelik pratik çözümler üretecek üniversite dışı kurum ve kişilerin, proje odaklı sorun çözme ve üretim yapma olgusunun, üniversite bünyesi ile ilişkilendirilmeleri gerekmektedir. Bu açıdan üniversitelerin içinde yer alan çeşitli araştırma merkezleri, üniversite içindeki bölümler ile dış dünya arasında bir köprü işlevi üstlenmektedir. Araştırma merkezlerinin yanı sıra üniversitelerin kendi yaratıcılıkları doğrultusunda oluşturduğu ve üniversitenin sosyal gerekliliklere cevap vermesini sağlayan yeni kuruluşlar da bulunmaktadır⁹¹⁴. Clark buna örnek olarak Hollanda’da yer alan Twente Üniversitesi’nin girişimci çabaları sonucunda oluşturduğu Technopolis Twente’yi örnek gösterir. Twente Üniversitesi aslında 1980’lerde endüstri ile üniversite arasında bir bağlantı oluşturmak ve teknoloji ile bilgi transferini gerçekleştirmek adına üniversite bünyesinde bir şirket kurmak istemiştir. Ancak Hollanda yasaları üniversitelerin ticari amaç güdecek herhangi bir faaliyet ile meşgul olmalarını yasaklamıştır. Bunu aşmak için Twente Üniversitesi 1985 yılında, özel bir şirket olan Technopolis Twente’yi kurmuştur. Yalnız bu şirketin özelliği, üniversitenin rektörünün, aynı zamanda şirket başkanı seçilmesi, üniversitenin idari kurulunun üyelerinin de, şirketin yönetim kurulu olarak seçilmeleridir. Bu şirketin temel amacı da, üniversitenin sahip olduğu araştırma, öğretim ve topluma hizmet görevlerinin paylaşılması, yan ürün şeklinde geliştirilebileceği bir yapı sunmaktır⁹¹⁵.

⁹¹⁴ R. B. Clark, 1998, s. 6.

⁹¹⁵ R. B. Clark, 1998, s. 50-51.

Daha sonra International Conference and Study Center, Development of Biomass Technology Group Ltd., Office Center Technopolis'in kuruluşu da bu üniversite tarafından olmuştur⁹¹⁶.

Çeşitlendirilmiş Mali Kaynaklar: Bir üniversitenin girişimci üniversite olabilmesi için hem mali kaynakların çeşitli yerlerden gelmesi hem de üniversite içinde daha esnek bir bütçe yapısının var olması gerekmektedir. Üniversite kaynakları üç ana koldan gelmektedir. Bunlardan birinci kol, geleneksel finans olarak adlandırılan devletin mali kaynak tahsis etmesidir. Bu kaynak genellikle, öğrenci sayısı, fakülte sayısı ve fiziki alan gibi verilere göre değişmektedir. İkinci kol, hükümetlerin çeşitli araştırma kurumlarından gelen ve genellikle profesörlerin, bölümlerin ve üniversitede yer alan belli alanlara ilişkin araştırma gruplarının performanslarına göre değişen bir kaynak türüdür. Üçüncü kol, ilk iki kol dışında herhangi bir yerden gelen kaynaktır. Burada mali kaynak çeşitli endüstri kuruluşlarından, şirketlerden, hayır kuruluşlarından, eğitim bakanlığı hariç diğer bakanlıklardan, Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşlardan, öğrencilerden ve bağışlardan elde edilebilir⁹¹⁷. Clark'a göre üçüncü kol kaynaklar kesinlikle çeşitlilik arz ettiğinden girişimci üniversitenin yönelmesi gereken kaynaklardır ve üniversitenin özerk olmasını sağlayabilecek yegane koşuldur⁹¹⁸. Böylelikle üniversite kendisine daha çok mali kaynak yaratmak için daha girişimci ve dinamik bir yapıda olacaktır. Clark girişimci üniversiteyi, klasik üniversitelerin hantal ve değişime kapalı yapısının bir anti tezi niteliğinde ele almıştır.

⁹¹⁶ J. Wanna, J. Forster, P. Graham (Editors), **Entrepreneurial Management in the Public Sector**, MacMillan Education Australia Pty Ltd., 1996, s. 150.

⁹¹⁷ R. B. Clark, 1998, s. 25.

⁹¹⁸ R. B. Clark, 1998, s. 6-7.

Canlandırılmış Akademik Dünya: Bir üniversite ne kadar girişimci olursa olsun, ne kadar yukarıdaki özellikleri barındırırsa barındırsın, akademik bölümler ve fakülteler geleneksel katı ve geçişken olmayan yapısını korumaya devam ettiği sürece girişimcilik tam olarak sağlanamayacaktır. Gerçek anlamda değişim için bir üniversitenin fakültelerinin ve bölümlerinin de, yeni akademik programlar aracılığıyla, dış dünya ile bağlantı kurmaları ve yukarıda bahsedilen üçüncü kol mali kaynakları elde etmeye yönelik eylemlerde bulunmaları, bir başka ifade ile her birinin başlı başına girişimci birer birim haline gelmesi gerekmektedir. Fakültelerde ve bölümlerde yer alan akademisyenlerin üniversitenin merkezi karar alma ve yönetim dümeninde bulunmaları gerekmektedir. Hem bireysel düzeyde hem de toplu olarak, fakülte, bölüm ve araştırma enstitülerinin birbirine yönetsel bir bağ ile bağlı olması ancak her birinin kendi içinde belli bir özerkliğe sahip olması gerekmektedir. Geleneksel akademik değerlerin giderek yönetim bilimine ilişkin değerlerle yeniden yorumlanması ve güncellenmesi gerekmektedir. Girişimci bir üniversitede akademik dünya yenilenmiş bir inanç sistemine sahip olmalıdır⁹¹⁹. Clark, canlanmış ve daha girişimci olmuş bir akademik dünya için İsveç'teki Chalmers Teknoloji Üniversitesi'nden bir örnek vermiştir. J. T. Wallmark adında bir profesör zamanında yenilikçi davranış sergileyen bir akademisyen örneği olarak üniversitesinde adından sıkça söz ettirmiştir. Wallmark, üniversitedeki genç akademisyenlerin ve öğrencilerin kendi şirketlerini kurmaları için alternatif yollar aramıştır ve küçük çaplı şirketlerle işbirliği anlaşmaları gerçekleştirmiştir. Yenilikçi mühendislik kavramını yaygınlaştırmış ve Chalmers Yenilik Merkezi'ni kurarak, teknoloji transferini gerçekleştirmiştir. Söz konusu gelişmeler ışığında üniversite

⁹¹⁹ R. B. Clark, 1998, s. 7.

bünyesinde bir de kuluçka merkezi kurulmuş ve buradan birçok ikincil nitelikli küçük ölçekli firma ortaya çıkmıştır⁹²⁰.

Akademik dünyada girişimcilik daha çok doğa bilimleri ve teknoloji alanında gerçekleşebilmektedir. Sosyal bilimler alanında da, politika analizleri, medya araştırmaları gibi akademi dışı dünya ile ilişki kurulabilecek ve üçüncü kol mali kaynak yararımı sağlayabilecek az çok girişimci davranışlar söz konusu olabilmektedir. Clark'a göre önemli olan, akademik birimlerin daha girişimci olabilmeleri için, kendi alanlarına ilişkin ekonomik bir değer yaratabilme kapasiteleridir⁹²¹.

Bütünleşmiş Girişimci Kültür: Girişimci kültür yukarıda sayılan dört ilkenin gerçekleşmesi yoluyla girişimciliğin tüm üniversitede hakim olması ve onun kimliğinin bir parçası halini alması ile oluşmaktadır. Çünkü bir üniversitenin sahip olduğu kültür onun bütün eylemlerine yansımaktadır. Bu durum yeni bir çalışma kültüründen, yeni bir yönetim sistemine kadar çok çeşitli alanlarda kendisini gösterir⁹²².

Clark'ın öngördüğü girişimci üniversite, yukarıda sayılan özellikleri gereği tıpkı ticari bir şirket gibi davranmaktadır. Şirketlere özgü her özellik üniversiteler açısından olumsuz değildir. Derek Bok bu konuda, şirketlere özgü bir davranış olan maliyeti düşürme, karları artırma saiklerinin üniversiteler açısından bir ölçüde olumlu sonuçlar doğurabileceğini öngörmüştür. Bir üniversite kıt kaynaklarını en etkin ve verimli şekilde kullanmak isterken aynı zamanda kendisi yeni başka mali kaynaklar da yaratma yoluna gidecektir. Bunun için diğer üniversiteler ile rekabet halinde olup daha çok ve başarılı öğrenciyi kendisine çekmek zorunda olacaktır.

⁹²⁰ R. B. Clark, 1998, s. 88.

⁹²¹ R. B. Clark, 1998, s. 142.

⁹²² R. B. Clark, 1998, s. 7-8.

Rekabet de beraberinde yukarıda anlatıldığı gibi profesörlerin ve idarecilerin de daha faal, girişimci ve yenilikçi olmasını gerektirecektir. Ancak üniversitenin asli hedefi akademik olduğundan dekan ve rektörlerin birer entelektüel lider oldukları unutulmamalıdır. Başarıları, ne kadar kar elde ettikleri ile değil, akademik programlarını ne kadar geliştirdikleri ile ölçülür. Maliyet tasarrufu da üniversiteler açısından bir şirkette olduğu kadar önemli bir husus teşkil etmez. Ancak üniversiteler, yemekhane, bakım, inşaat ve personel gibi şirketlerde de mevcut olan işlevler açısından şirket deneyimlerinden faydalanabilirler. Çünkü bu alanlara büyük miktarda para harcanmaktadır. Bunun yanında, üniversitelerin şirketlerden öğrenebileceği bir diğer konu, şirketlerin yapılan işin kalitesini arttırmak için sürekli olarak çabalamalarıdır. Yeniliklere daha kolay ayak uyduran ve bu doğrultuda idari yapılarında hızlı bir şekilde değişebilen şirketler gibi, üniversiteler de kendi amaçları olan eğitim ve araştırma işinin niteliği ile ilgili yenilikler yapmalıdırlar⁹²³.

Clark, üniversite açısından genel geçer bir sistem öngörmemiş ancak beş farklı üniversitenin dönüşüm süreçlerini girişimciliğe ilişkin olarak belirlediği beş ilke doğrultusunda değerlendirmiştir.

⁹²³ D. Bok, 2007, s. 23-30; Derek Bok, akademisyenleri verimli çalışmaya sevk eden gücün her ne kadar ideal bir güç olduğunu belirtse de ABD’de bunun bir ölçüde para olduğunu ortaya koyan bir örnek vermiştir. 1980 yılında ortaya çıkan Bayh-Dole Yasası üniversite laboratuvarlarındaki çalışmalardan pratik kullanımı olanların, Kongre tarafından destekleneceğini öngörmekteydi. Bu da üniversitelerin patent alma ve telif ücreti toplama hakkını genişletmesi aracılığıyla olmuştu ve birçok üniversite bu yasa ile birlikte pratik kullanımı olan buluşlara yönelerek toplumsal hizmet işlevini yerine getirmeye başlamışlardır. D. Bok, s. 29-30;

Öte yandan, özellikle ABD’de, üniversitelerin toplumsal hizmet işlevi ile ilişkilendirilen pratik hayata yönelik buluş yapma olgusu, yükseköğretim ticarileşmesinin hızlandırıcı güçlerinden birisi de olmuştur.

1.1.5. Şirket Üniversitesi

Şirketlerin ortaya çıktığı zamanlardan itibaren, şirket içi eğitim ve geliştirme programları hep uygulanagelmıştır. Eğitim programları şirketler açısından stratejiktir çünkü şirketler bu programlar sayesinde sahip oldukları insan kaynaklarını etkili ve verimli bir şekilde kullanmayı amaçlamaktadır. Şirket üniversitelerinin ise, şirketin daha rekabetçi bir yapıda olabilmesi için, şirketin ihtiyacı olan işin stratejisi ile uyumlu özel eğitim ihtiyacının karşılanması açısından, eğitim bölümlerinin bir üniversite gibi örgütsel bir yapıya bürünmesi ile oluştuğu söylenebilir. Örneğin bir dekanının olması, kendi bünyesinde profesörler çalıştırması, akademik dereceler vermesi gibi. Bu açıdan, kendisini bir şirket üniversitesi olarak tanımlayan her oluşum şirket üniversitedir denilmektedir⁹²⁴. Şirket üniversiteleri üzerine *Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching*, yaklaşık yirmi yıl önce bir kitap çıkartmıştır ve bu kitapta şirket üniversitelerini⁹²⁵ “ana amaçları eğitim olmayan şirketleşmiş örgütler tarafından başlatılmış eğitim teşekkülleri” şeklinde tanımlanmıştır.⁹²⁶ Bu tanımdaki “ana amaçları eğitim olmayan” ifadesi önemlidir çünkü bu kavram ileride incelenecek olan kar amaçlı özel üniversite ile şirket üniversitesini birbirinden ayırmaktadır. Örneğin, ABD’de yer alan Apollo Grubu Phoenix Üniversitesi (Apollo Group’s University of Phoenix) hem bir şirket hem de bir üniversitedir ancak bir “şirket üniversitesi” değildir çünkü bu kuruluşun ana amacı eğitimidir; eğitimi bir ticari faaliyet olarak yürütmektedir⁹²⁷.

⁹²⁴ M. Allen, **The Corporate University Handbook, Designing, Managing and Drawing a Successful Program**, New York, American Management Association, 2002., s. 3.

⁹²⁵ Şirket üniversitesi için ABD’de ilk olarak ‘corporate college’ (şirket koleji) terimi kullanılmaktaydı.

⁹²⁶ M. Allen, 2002, s. 4.

⁹²⁷ M. Allen, 2002, s. 4;

Bir şirketin eğitim bölümünün üniversite olarak nitelenmesi için, söz konusu bölümün gerçekleştirdiği faaliyetlerin düzeyini değerlendirmek gerekmektedir. Bunun için dört temel seviye belirlenmiştir. Bir şirket üniversitesi aşağıda yer alan dört seviyenin herhangi birinde faaliyet gösterebilmektedir. Bunlardan **birinci seviye** yalnızca eğitim verme şeklindedir. Amaç, şirket çalışanlarına yönelik, yalnızca iş ile ilgili, işe özel bir eğitim sunmaktır. **İkinci seviye**, eğitim ve buna ek olarak idareci/yönetici geliştirmedir. Bu aşamada şirketin işine özgü eğitimin yanı sıra, şirketteki yöneticilerin sahip olmaları gereken özellik ve becerileri onlara kazandıracak şekilde bir eğitim de verilmektedir. **Üçüncü seviye**, akademik kredi sağlayacak kurslar sunmaktır. Söz konusu akademik krediler bir akademik unvan için transfer edilebilir nitelikte olmaktadır. Bu nedenle şirket üniversiteleri, diğer üniversiteler ile işbirliği içerisinde bu nitelikli kurslar sunmaktadırlar. Ancak böyle bir durumda akademik kredi şirket üniversitesinin işbirliği içinde olduğu diğer üniversiteden gelmektedir. **Dördüncü seviye**, şirket üniversitesinin bir lisans mezunu ya da yüksek lisans gibi akademik derece kazandıran nitelikte kurslar sunmasıdır. Ancak bu durumda akreditasyon zorlukları söz konusu olduğu için şirket üniversiteleri genellikle bir üniversite ile işbirliği içinde, esnekleştirilmiş ve kendi talepleri doğrultusunda hazırlanmış eğitim programı projeleri gerçekleştirmektedir. Ancak akreditasyon sorununu çözen ve kendisi akademik derece veren şirket üniversiteleri mevcuttur. Dördüncü seviye şirket üniversiteleri, tıpkı geleneksel üniversiteler gibi faaliyet gösterdiklerinden bir süre sonra şirketten ayrılıp bağımsız, kar amaçlı olmayan üniversitelere de

Phoenix Üniversitesi örneğinde yükseköğretim bir ticari meta şeklinde sunulmakta, son dönemin en popüler mesleklerine yönelik eğitim programları geliştirilmekte, öğrenciler tüketici statüsünde değerlendirilmektedir. Üniversite yaşamı ve sistemi tamamen bir şirket yönetimi bilinci ile gerçekleştirilmektedir. Detaylı bilgi için; <http://www.phoenix.edu/>.

dönüşebilmektedirler. Örneğin 1940'lı yıllarda, havacılık endüstrisi için iyi eğitilmiş iş gücünü karşılamak üzere Northrop Havacılık Şirketi kendi üniversitesini kurmuştu. Bu kuruluş ilk başta bir şirket üniversiteydi fakat daha sonra içerik ama hedef olarak büyümüş ve vasisi olan şirketten ayrılarak, bağımsız, kar amacı gütmeyen, havacılığın yanında işletme ve hukuk eğitimi ile diploması veren bağımsız bir üniversite olmuştur⁹²⁸.

Bir üniversitenin şirket üniversitesi olarak sınıflandırılabilmesi için onun yalnızca bir şirketin şemsiyesi altında kurulmuş olması zorunlu değildir. Buradaki temel nokta üniversitenin kuruluş amacının, vesayeti altında kurulduğu örgüt ile olan bağlantısıdır. Bu bağlantı, üniversitenin eğitim öğretim programının tasarımının ve mezunlarının, nihayetinde vasisi olan kurumun hedeflerine yönelik olarak sağladığı faydadır. Bir aşka ifade ile, şirket üniversitesinin hedeflerini, vasilik yapan kurum belirlemektedir. ABD'de şirketler haricinde belediyeler, çeşitli kamu kuruluşları ve hastaneler de kendi bünyelerinde akademiler ve üniversiteler kurmaktadır. Burada amaç, bu kuruluşların amaçlarına sahip oldukları insan kaynakları aracılığıyla erişmelerini sağlamaktır. Şirket üniversiteleri, vasisi olan kuruluş bir şirket olduğu zaman, şirketin hissedar değerini arttırmak ve şirketin öğrenme süreçleri ile bilgi varlıklarını stratejik bir şekilde yönetmek amaçları ile faaliyet gösterirler⁹²⁹. Genel bir tanım vermek gerekirse, şirket üniversiteleri “vasisi olan kuruluşun, bireysel ve örgütsel, öğrenme, bilgi ve bilgelik düzeyini geliştirerek kuruluşun amacını gerçekleştirmesine yönelik stratejik bir araç olan eğitim teşekkülüdür”. Buradaki öğrenme, bireysel ve örgütsel bir değişim anlamına gelmektedir. Bilgi, öğrenme ile elde edilen ve belli konulara, süreçlere ve yeteneklere ilişkindir. Bilgelik ise, bilginin

⁹²⁸ M. Allen, 2002, s. 4-6.

⁹²⁹ M. Allen, 2002, s. 8-9.

örgütün amacına uygun olarak kullanılması yeteneğidir. Şirket üniversitenin asıl varlık nedeni söz konusu bilgeliği ortaya çıkartabilmektir⁹³⁰.

Şirket üniversiteleri aslında şirket çalışanlarına yönelik olarak tasarlanmışlardır ve eğitim programları da tamamen şirketin iş alanına yöneliktir. Ancak Disney Üniversitesi gibi kuruluşlar dışarıya da para karşılığında eğitim hizmeti sunmaktadırlar. Bu eğitim kuruluşlarına her zaman “üniversite” denmemektedir. Örneğin Avrupa’da daha çok “akademi”, “öğrenme merkezi”, “enstitü”, “şirket okulu” gibi terimler kullanılmaktadır⁹³¹. Türkiye’de ise daha çok “akademi” terimi yaygın olarak kullanılmaktadır ve bazıları kendi bünyesinde, bazıları da bir üniversite ile işbirliği içerisinde sertifikalar sunmaktadırlar. Eğitimden yararlananlar kimi şirketlerde yalnızca şirket çalışanları, kimi şirketlerde ise, bayi, acente ve tedarikçilerdir. Bunun yanında kimisi kar amaçlıdır, kimisi değildir⁹³². Örneğin, Türkiye’deki Borusan Akademi, Sabancı Üniversitesi ile işbirliği aracılığıyla sertifika sunmaktadır; kar amaçlı değildir; akademi misyonunu, strateji odaklı, değerlerle uyumlu, yüksek kaliteyi hedefleyen, gelişimin sürekliliğini sağlayan programlar ile, yüksek performans kültürüne sahip örgütsel dönüşümü gerçekleştirecek iş liderleri yetiştirmek olarak tanımlamıştır. Kendi çalışanlarına, Liderlik Fakültesi, Satış Fakültesi, 6 Sigma Fakültesi adı altında eğitim vermektedir⁹³³. Diğer bir örnek olarak da kar amaçlı olan ve şirket çalışanlarının yanı sıra dışarıya da eğitim hizmeti sağlayan Siemens Akademi verilebilir. Siemens Akademi, Duke Üniversitesi, Kent State Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi

⁹³⁰ M. Allen, 2002, s. 9-10.

⁹³¹ A. Coulon, “Corporate Universities in Europe”, (Editor: Mark Allen), **The Corporate University Handbook, Designing, Managing and Drawing a Successful Program**, New York, American Management Association, 2002, s. 221.

⁹³² M.Özevren, S. Yıldız, “Türkiye’de Şirket Üniversitelerinin Durumuna Yönelik Bir Araştırma”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Yıl: 2008, C.XXV, S.2, s. 453, 458; Türkiye’de şirket üniversitelerine yönelik veriler, sınıflandırma ve örnekler için bkz. aynı eser.

⁹³³ M. Özevren, S. Yıldız, 2008, s. 456.

(University for Health Sciences), American College of Healthcare Executives ile işbirliği içindedir; kendi personeline Radyoloji Yönetim Okulu ve Nükleer Tıp Yönetim Okulu; müşterilerine Hastane Yöneticiliği Sertifika Programı, Sanayide Enerji Yöneticiliği ve bunlar gibi yenilikçi eğitimler vermektedir. Misyonunu, işletmelere nitelikli iş gücü sağlamak, topluma alternatif eğitim imkanları sunmak, işletmelerde yeniliğe ve değişime destek olmak olarak belirlemiştir⁹³⁴.

Şirket üniversitelere yönelik olarak, onların devlet ile ilişkisi, eğitim programlarının akreditasyonu ve geleneksel üniversiteler ile bağlantısı, kurumsallaşma meşruiyet kazanmaları gibi konular ucu açık birer soru olarak durmaktadır. Varlık nedenleri olarak bir vasi kuruluşa bağlı olmaları onların geleneksel birer üniversite statüsüne sahip olmalarının önüne geçmektedir. Ancak 21. yüzyıl ile birlikte “geleneksel üniversite” kavramı da sorgulanmakta ve değişmektedir. Bu sorgulamaların ve değişimin itici gücünün, toplumun değişen ihtiyaçları olduğu vurgulansa da, altında daha çok ekonomik gereklilikler, uluslararası ve küresel ölçekte sertleşen bir rekabet anlayışı yer almaktadır. Önce eğitim ve öğretim hizmetlerinin küresel ölçekte rekabet eder nitelikte sunulması gerekliliği, sonra güncel ve çağın koşullarının gerektirdiği belli uzmanlık alanlarına yönelik bir yeni bir yükseköğretim anlayışının yaygınlaştırılması, üniversitenin gerçek amaç ve hedeflerini bulanıklaştırmış, çerçevesini ise kırmıştır. Stratejik öğrenme kavramı ile ilişkilendirilen şirket üniversiteleri, geleneksel üniversiteler ile eşit bir statüye kavuşturulursa ya da şirketlerin sürdürülebilir rekabet anlayışı için bilgiyi ve eğitimi stratejik olarak kullanmaları durumu ile yükseköğretim kavramı ve üniversite kavramı birbirine karıştırılırsa, gelecekte de, eskiden olduğu gibi

⁹³⁴ M. Özevren, S. Yıldız, 2008, s. 456; Siemens Akademi’yi incelemek için bkz., http://www.siemens.com.tr/web/1505-12746-1-1/siemens_turkiye_-_tr/siemens_akademi/ust_menu/hakkimizda.

fabrikalarda yalnızca belli bir makinenin işini yapmak üzere işe alınan ve otomatığe bağlanmış işçiler gibi nesillerin yaratılması kaçınılmaz olacaktır. Şirket üniversiteleri, kendi amaçları ile sınırlı olmak üzere var olmalıdırlar. Öte yandan şirket üniversitelerinin statüsü ile ilgili olarak kesin yasal koşullar oluşturulmalıdır. Yasa ile hem bu kurumların statüsü, hem de yükseköğretim sistemi içerisinde aldığı yer açıkça düzenlenmelidir.

Şirket üniversitelerinin Avrupa’da ve özellikle Almanya’da da yükseköğretim sisteminde ABD sisteminin etkileri doğrultusunda yaşanan genel dönüşüm süreci sonucunda yaygınlaştığı gözlemlenmiştir. İlk olarak insan kaynaklarını ve örgütü geliştirme, öğrenen örgütler yaratma ve şirket amaçları için stratejik gelişimin bir parçası olan bu kurumlar, özel statüdedir, çok partnerli ve uluslararası niteliktedir ve faydacı bir anlayışa sahiptir. Aynı doğrultuda yükseköğretimin son yirmi yıllık dönemde geçmekte olduğu dönüşüme bakılırsa bunların da, yükseköğretimin özelleşmesine, uluslararasılaşmasına ve faydacı (girdi-çıkıtı analizi yapılan) bir anlayışla yorumlanmasına yönelik yasal çalışmaların yapıldığı birçok ülkede görülebilir⁹³⁵. Örneğin Almanya’da 2001 yılında kurulan Uluslararası Bremen Üniversitesi’nin örgüt yapısı oluşturulurken Amerikan sistemi temel alınmıştır ve özel bir üniversitedir. Almanya gibi devlet üniversitesi geleneğinin sağlam olarak yer aldığı ve bir zamanlar tüm dünyaya temel teşkil eden bir yükseköğretim sisteminin var olduğu bir ülkede bile gözlemlenen bu yöndeki değişimler dikkatle izlenmelidir. Bu doğrultuda, Türkiye’de de 2011 yılı içerisinde yükseköğretim alanında gerçekleştirilmesi planlanan reform hakkında YÖK’ün

⁹³⁵ J. Münch, “Status und Rolle der Corporate University zwischen betrieblicher Bildungsabteilung und öffentlicher Hochschule”, **Ein Workshop der Arbeitsgemeinschaft Betriebliche Weiterbildungsforschung e.V. Berlin am 18./19. November 2002**, s. 25.

yaptığı “dünyadaki değişime ayak uydurmak”⁹³⁶ şeklindeki açıklama, şirket üniversitelerinin ve özel üniversitelerin giderek yaygınlaşacağı sinyalinin vermektedir. Aşağıda yer alan tablo şirket üniversitesi ile devlet üniversitesini yapıları açısından karşılaştırmaktadır ve bu tabloda⁹³⁷ yer alan unsurlardan, ileride şirket üniversiteleri devlet üniversitelerinin birer alternatifi olarak yaygınlaştığında ne gibi sorunların ortaya çıkabileceği de anlaşılacaktır.

Şirket Üniversitesi	Unsurlar	Devlet Üniversitesi
Şirket	Taşıyıcı	Devlet / Diğer (Vakıf)
Şirket / Diğer	Finansman	Devlet / Diğer
Şirketin aldığı kararlar	Çerçeve Düzenlemeler	Yasalar
Yok	Araştırma	Var
Var	Öğrenim	Var
Yöneticiler / Çalışanlar / Dış Müşteri ⁹³⁸	Hedef Kitle	Öğrenciler
Şirket gereklilikleri / Kişisel nitelikler / Stajyerler	Kayıt Koşulları	Lise Diploması / okul bitirme belgeleri
Saatler / Günler / Haftalar	Eğitim Süresi	Yıllar
Şirket içi ve dışı uzmanlar, yöneticiler, misafir bilim	Öğretim Kadrosu	Bilim adamları / Uygulamaya yönelik

⁹³⁶ Yükseköğretimin Yeniden Yapılandırılmasına Dair Açıklama, 10.03.2011, erişim tarihi: 05.06.2011, erişim adresi: <https://basin.yok.gov.tr/?page=duyurular&v=read&i=248>

⁹³⁷ J. Münch, 2002, s. 50.

⁹³⁸ Özellikle son dönemde müşterilere açılma ve şirketin hedefleri haricinde yenilikçi ve belli bir alana yönelik olarak sertifika programları düzenleme artmıştır.

adamları		uzmanlar
Oldukça nadir	Sınavlar	Üniversite sınavları / Devlet sınavları
Kolektif başarı / Firmanın başarısı	Başarı Ölçütü	Bireysel başarı (öğrenci başarısı)

Münch, kimi şirket üniversitelerinin kendilerini birer "üniversite" olarak tanımlamalarının⁹³⁹ bilinçli bir tercih olduğunu çünkü "üniversite"nin yasalar tarafından her türlü güvence altına alınmış bir kurum olduğunu ve kamuoyunda da belli bir ağırlığı olduğu belirtmiştir. Bu doğrultuda Almanya'da Münih'te yer alan Siemens AG'nin şirket akademisinin kendisini bir üniversite olarak tanımlamaması ve bunun da gerekçesini açıklaması çarpıcıdır. Bu belki de üniversite kavramına zarar vermemek olarak yorumlanabilir. Siemens AG'nin gerekçeleri şu şekildedir:

"-Bir kurumun üniversite olarak adlandırılabilmesi için, o kurumun araştırma ve öğretim birliğine sahip olması gerekmektedir. (Araştırmanın ve öğretimin aynı kurum içerisinde birbirini tamamlayıcı şekilde gerçekleştirilmesi gerekir.) Siemens AG ise kendisini belli ders içeriklerinin çerçeveleri çizilmiş şekilde öğretilmesi ile sınırlamıştır. Böylelikle Siemens AG, üniversitenin merkezi iki görevinden olan birini –araştırmayı- dışlamıştır.

-Üniversite kavramı, bilginin aktarılmasında ve kullanılmasın belli sınırlar öngörmeyen, hedef kitlesi belli özelliklerle sınırlandırılmamış bir kurum için

⁹³⁹ Özellikle ABD'de bu durum daha yaygındır. Örneğin Apple Üniversitesi, Pixar Üniversitesi, McDonald's Üniversitesi gibi. Almanya'da da VW AutoUni, kendisini üniversite olarak tanımlayan kuruluşlardandır.

*kullanılmaktadır. Bu koşul bir şirket tarafından hiçbir zaman yerine getirilemez. Bir şirkette daima karar mercilerinin öngördüğü stratejik bilgiler dikkate alınır.”*⁹⁴⁰

Şirket üniversitelerin kendi alanları ile sınırlı kalmaları ve geleneksel üniversitelerle aralarındaki işbirliğinin sınırlarının yasalar ile sıkı bir şekilde belirlenmesi halinde, şirket üniversiteleri ile geleneksel üniversiteler arasındaki diyalog, geleneksel üniversiteleri zedelemeyen verimli bir duruma gelebilir. Burada bir şirket üniversitesinin kuruluş amacının net bir şekilde belli olmasının yanı sıra, geleneksel üniversiteler ile girişecekleri işbirliğinin ölçüsü, üniversitenin manevi değerlerine zarar vermeden gerçekleşmelidir. Bir başka ifade ile geleneksel üniversiteler, belli uzmanlık alanlarına yönelik sertifika sunan ya da belli şirketlerin ihtiyacı olan nitelikteki elemanı sağlayan birer insan fabrikasına dönüşmemelidir. Bunun için şirket üniversiteleri ile ilgili olarak, genel ilkeleri belirleyecek çerçeve bir yasal düzenleme mutlaka oluşturulmalıdır. Şirket üniversiteleri özellikle ABD’de, ülkenin kendine özgü tarihi gelişimi içerisinde ortaya çıkmış ve doğal bir şekilde gelişmiş kuruluşlardır. ABD pragmatist felsefeye dayanan, bir kültürel değer olarak girişimciliğin desteklendiği bir ülkedir. Ancak Avrupa’da ve Türkiye’de durum ABD’nde olduğundan daha farklıdır. Tüm dünyada ABD sistemine doğru bir yönelişin varlığı görmezden gelinemez ancak önemli olan yine de Hutchins’in Ütopya Üniversitesi eserinde üzerinde durduğu gibi; eğitimin ve üniversitenin tam olarak ne olduğu ortaya konulamazsa ve bir ülkenin kendi eğitim ve üniversite anlayışına uygun bir gelenek yaratılamazsa, üniversiteler daima onları kendi amaçlarını ve ideallerini savunacak kurumlar haline getirmek isteyenlerin merhametine terkedilmiş olacaktır.

⁹⁴⁰ W. Kraemer und M. Müller (Hrsg.), **Corporate Universities und E-Learning: Personalentwicklung und lebenslanges Lernen**, Wiesbaden, 2001, s. 5’ten aktaran: J. Münch, 2002, s. 51.

1.1.6. Özel Üniversite (Private for-profit University)

Özel üniversite kavramı vakıf üniversitesi ile karıştırılmamalıdır. Özel üniversitenin vakıf üniversitelerinden farkı, onların birer iş kolu gibi çalışıp, kar amacı gütmeleridir ve özellikle ABD’de yaygındırlar. Kar amacı güden özel üniversitelerin kuruluşunun ve finansmanının bir şirket modeli temel alınarak gerçekleştirilmesinden öte, özel üniversitenin kendisi bir şirkettir. ABD’de yükseköğretim gören öğrencilerin %9’u kar amaçlı özel üniversitelerde öğrenim görmektedirler⁹⁴¹.

İlk olarak ABD’de ortaya çıkan kar amaçlı özel üniversiteler uzaktan eğitim olgusu ve öğretim programlarından kar elde etme düşüncesi ile yeşermeye başlamıştır. İlk olarak 1892 yılında Chicago Üniversitesi rektörü, kampüse gelmek için iş ve ev yaşamından vaz geçemeyecek kişiler için “mektupla öğretim okulu” kurmuştur. Başka okullar da bunu örnek almış ve bu yolla öğretim programlarının pazarlanması yoluna gidilmiştir. Öğrenciler dersleri bıraksa dahi okullar harçları geri ödememiştir ve bu yolla elde edilen kazançlar başka programlara aktarılmıştır⁹⁴². Mektupla öğrenim konusu ABD’de tartışmalara yol açmıştır. Kimileri bu yöntemi savunurken, kimileri de eğitimin pazarlanması olgusunun akademik meslek etiğine aykırı olması gerekçesiyle sert bir şekilde karşı çıkmıştır. Sonuç olarak mektupla eğitim gerilemiştir. Daha sonradan bu durum yerini sertifika programlarına bırakmıştır. Yalnızca belli bir konuda ilerlemek isteyen kişiler için düşününle

⁹⁴¹ J. Hechinger, “Battle Over Academic Standards Weighs On For-Profit Colleges”, **The Wall Street Journal**, September 30, 2005, erişim adresi: <http://www.crowncollegelawsuits.com/WSJ.com%20-%20Battle%20Over%20Academic%20Standards%20Weighs%20On%20For-Profit...pdf>, erişim tarihi: 01.09.2011.

⁹⁴² A. Flexner, **Universities: American, English, German**, 1930, s.133-147; Flexner bu durumu oldukça sert eleştirmiş ve okulların müşteri kazanmak ve ellerinde tutmak için yapamayacakları hiç bir şeyin olmadığını söylemiştir.

sertifika programları, bilişim teknolojilerinin eğitim alanında yaygınlaşması ile birlikte “just-in-time (anında)” modeli veya uzaktan “çevrimiçi” eğitim modeli şeklinde sunulmaya başlanmıştır.⁹⁴³

Uzaktan eğitim ve eğitimin şirketler tarafından kurumsal olarak pazarlanması ilk olarak 1998 yılında bir şirket ile bir üniversite arasında bu konuda yapılan bir sözleşme ile olmuştur. Columbia Üniversitesi ile uzaktan eğitim üzerine çalışan U.Next isimli bir şirket arasında, üniversite hocalarına öğrencilerden toplanan harçlardan temin edilecek telif ücreti karşılığında, internet ortamında yayımlanmak üzere ders anlatmalarını içeren bir sözleşme imzalanmıştır. Görünüşte her iki taraf da karlı olmuştur çünkü üniversite bu sayede kampüsün fiziki şartlarının dışına taşarak kendi eğitimini yaygınlaştırabilecek ve küresel bir dinleyici kitlesine ulaşmış olacaktı. Şirket de, bu açıdan kar elde edecek ve dersleri pazarlarken Columbia Üniversitesi’nin adını kullanabilecekti. Üniversite, pazarlanan derslerin dinleyici kitlesine göre şirketten telif ücreti alacaktı ve beş yılın sonunda da ek bir 20 milyon Dolar daha alacaktı. Böylelikle şirket de eğitimi pazarlarken, nüfuslu bir üniversitenin adını kullanıp rakipleri arasında fark yaratmış olacaktı. Ancak bu sözleşme akademik personele ve öğrencilere danışılmadan akdedilmişti. Bu durum olumlu ve olumsuz tartışmalara konu olduysa da sonuçta Chicago, Carnegie Mellon, London School of Economics gibi okullar derhal U.Next şirketi ile benzer içeriklerde sözleşmeler imzalamışlardır⁹⁴⁴.

Kar amaçlı özel üniversiteler giderek 1980’lerden sonra daha da yaygınlaşmaya başlamıştır. Devlet üniversitesi geleneğinin oldukça katı olduğu Almanya’da dahi özel yükseköğretim kurumlarının sayısı yaklaşık 45 kadar olmuştur

⁹⁴³ D. Bok, 2007, s. 81-84.

⁹⁴⁴ D. Bok, 2007, s. 82.

ve bunların yarısından çoğu da 1990 yılından sonra kurulmuştur. Türkiye açısından da durum bir ölçüde benzerlik göstermektedir. Türkiye’de kar amaçlı üniversite kurulmasına Anayasa izin vermediği için ancak vakıf üniversiteleri kurulabilmektedir. Vakıf üniversiteleri öğrencilerden elde ettikleri geliri ancak yine eğitim işine tahsis edebilirler. Özel üniversiteler ise tamamen kar odaklı çalıştıklarından bir ticari şirketten farkları yoktur. Bu açıdan ABD örneğine dönersek orada kar amaçlı okulların özel bir vizyon dahilinde, **ülkenin genel yükseköğretim idealinden bağımsız olarak çalıştıkları** görülür. Söz konusu özel üniversiteler belli koşulları taşıdıkları takdirde akredite edilir. Akreditasyon, *“bir ürünün ya da hizmetin, piyasanın talep ettiği şartlara, standartlara, yönetmeliklere uygunluğunu göstermek üzere o ürün veya hizmet için yapılan deney, analiz, muayene ve belgelendirme işlemlerini yapan kuruluşların (Uygunluk Değerlendirme Kuruluşları) resmi bir otorite tarafından uluslararası kriterlere göre denetlenerek teknik ve idari yeterliliklerinin onaylanması ve belli aralıklarla denetlenmesi işlemidir.”*⁹⁴⁵ Özel üniversitelerin ABD’de devlet ile olan ilişkisi merkezi akreditasyon kurumundan aldıkları uygunluk belgeleri ile mümkün olabilmektedir. Akreditasyon sayesinde özel üniversiteler de diğer üniversiteler gibi devletten belli bir destek alabilmektedirler. Yükseköğretim alanında Türkiye için de özel üniversiteler kurulduğu takdirde bir akreditasyon kurulunun oluşturulması gerekliliğinden söz edilmiştir⁹⁴⁶. Kar amacı güden üniversiteler bir şirketin yan kuruluşu ya da ortağıdır ve amacı tamamen kazanç elde etmeye yöneliktir. Eğitim tıpkı satışa sunulan bir mal ya da hizmet

⁹⁴⁵ Türk Akreditasyon Kurumu’nun internet sayfasından; http://www.turkak.org.tr/index.php/akreditasyon,11,akreditasyon_nedir_ ; erişim tarihi: 12.09.2011; http://www.standartkalite.com/iso17025_akreditasyonu.htm ; erişim tarihi: 12.09.2011.

⁹⁴⁶ **Türkiye’de Yükseköğretim, Eğilimler, Fırsatlar ve Sorunlar**, TÜSİAD ve EUA, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-10/473, Ekim 2008, s. 91-94.

olarak değerlendirilmektedir. Özel üniversiteler ile kar amacı gütmeyen üniversitelerin temel alanlarda belli farkları vardır:⁹⁴⁷

	Kar Amacı Güden Üniversiteler	Kar Amacı Gütmeyen Üniversiteler
Eğitim Türü	Daha çok teknik veya mesleki eğitime odaklıdır.	Daha akademiktirler ve araştırma ağırlıklıdır.
Programlarının Türü	Ön lisans derecelerinden doktora derecesine kadar çeşitli derecelere ilişkin programlar sunabilirler. Bilişim teknolojileri, sağlık ve güvenlik alanları gibi kritik öneme sahip alanlarda çok hızlı bir şekilde diploma veren programlar açabilirler.	Ön lisans derecelerinden doktora derecesine kadar çeşitli derecelere ilişkin programlar sunabilirler.
Programlarının Süresi	Müfredatları, öğrencilere eğitim programını diğer üniversitelere oranla daha hızlı bitirmelerine imkan verecek ölçüde yüksek derecede esnekler. Mezuniyet	Sınıf içi eğitim yıllar sürebilir ancak çevrimiçi eğitim ve uzaktan eğitim gibi yeniliklerle programın tamamlanma süresi kısaltılabilir.

⁹⁴⁷ P. Kumar, "For-Profit vs. Non-Profit Collages: What's the Difference?", March 31, 2010, elektronik kaynak, erişim adresi: <http://www.greatdegree.com/articles/For-Profit-vs-Non-Profit-Colleges-What-s-the-Difference-36.html> ; erişim tarihi: 12.09.2011.

	oranları diğer üniversitelere oranla düşüktür.	
Maliyet	Genellikle diğer üniversitelere oranla daha pahalıdırlar. Öğrencilerin borç ödeme aczi oranı daha yüksektir.	Maliyetleri çeşitlidir. Özellikle devlet okulları daha ucuzdur.

ABD’de özel üniversiteler genellikle belli ve sınırlı bir alanda eğitim öğretim programına sahiptir ve şirketlerin özel eleman ihtiyaçları doğrultusunda belli niteliklerde eleman yetiştirilmesine yönelik programlar geliştirirler. Bu nedenle özellikle belli bir alanda kariyer yapmayı tercihe den ve daha sonradan söz konusu şirkette çalışmayı düşünen öğrenciler bu tarz okulları tercih edebilmektedir⁹⁴⁸.

Görüldüğü üzere özel üniversitelere ilişkin alan belirsizdir ve çok değişik sorunları da beraberinde getirmektedir. Üniversite özerkliği problemi açısından görünürde oldukça özerk ve devletten son derece bağımsız olarak görülen bu türden üniversiteler, iş uygulama alanına geldiğinde şirketlere, piyasanın taleplerine son derece bağımlı ve mezunları açısından da kısıtlayıcı olabilmektedir. Üstelik üniversite özerkliğinin kurumsal boyutunun yanı sıra, akademik özgürlükler boyutu dikkate alındığında özel üniversitelerdeki baskıların, bu özgürlükleri ne kadar zedeleyici boyutlara ulaştığı da görülmektedir.

⁹⁴⁸ Ancak özel üniversiteler ile ilgili bir sorun bu okulların diplomalarının iş dünyasında tanınması garantisinin olmamasıdır. ABD’de en önemli özel üniversiteler olan Kaplan ve Phoenix üniversiteleri hariç, örneğin Westwood Üniversitesi’nin vermiş olduğu diplomayı tanımayan kurumlar olduğu için öğrencilerin son derece mağdur olduğunu belirten haberler yapılmıştır. Söz konusu “For-profit Colleges Under Fire” başlıklı, 5 Eylül 2010 tarihli video haberi izlemek için bkz.; <http://www.cbsnews.com/video/watch/?id=6838088n> ; erişim tarihi: 12.09.2011.

Her ülkenin kendine özgü ve kendi koşulları ile oluşmuş bir yükseköğretim sistemi ve idealinin olması gerekliliğinden yukarıda söz edilmişti. Bu nedenle Türkiye’de özel üniversitelerin kurulması yoluna gidilecekse, gerekli yasal koşulların yanı sıra, özel üniversitelerin, devletin bir bütünlük arz etmesi ve bir kimlik yansıtması gereken yükseköğretim sistemi içerisinde ikilik yaratacağı tehlikesi mutlaka göz önüne alınmalıdır. Bu doğrultuda özel üniversitelerde okuyan öğrenciler ile çalışan akademik personelin statüleri, hak ve mesleki güvenceleri, üniversite-sanayi işbirliğinin çerçevesi yasal düzenlemelerle belirlenmelidir. Hatırlanacak olursa Clark Kerr’in çok yönlü işlevleri olan yeni model araştırma üniversitesi “multiversite”ye ilişkin tartışmalar yapılırken, üniversitelerde gerçekleştirilen ve şirketler tarafından finanse edilen araştırmalarda akademik özgürlüklerin tehlikeye düştüğü ve üniversite yönetimlerinin hareketsiz kaldığı örneklerden söz edilmişti. Bu gibi sakıncaları önleyebilmek için yükseköğretim reformunda ekonomik ideallerin ötesinde bir takım değerlerin de dikkate alınması gerekmektedir. İngiltere, Almanya ve ABD gibi gelişmiş ülkelerin yükseköğretimi ticari bir sektör haline getirip, uluslararası öğrencilerden elde ettikleri gelirlerin azımsanmayacak ölçüde oldukları bir gerçektir. Ancak uluslararası rekabete açılmak adına Türkiye’de bir yükseköğretim reformu gerçekleştirilirken, diğer ülkelerde yaşanan deneyimlerin incelenerek, böylesine bir sistemin ülkeye sağlayacağı katkının yalnızca ekonomik analizlerin ışığında değil, kültürel ve entelektüel bağlamda da irdelenmesi ve hatta bunlara öncelik tanınması gerekmektedir. Öte yandan yükseköğretim alanında getirilecek bir akreditasyon kurumu, bu kurumun nasıl denetleneceği gibi fazladan sorunlar, öğrencilerin özel üniversitelerin uygulamalarından kaynaklanacak olası mağduriyetleri, üniversiteler ile şirketler

arasında imzalanan eğitim ve araştırma sözleşmelerinin hukuki statüsü (söz konusu hizmet eğitim olduğu için), meydana gelecek uyuşmazlıkların çözüleceği yasal platform vb. sorunların, bir hukuk dalı olarak **yükseköğretim hukuku** adı altında ayrı bir uzmanlık alanı olarak düzenlenmesi ve bir sisteme kavuşturulması da gerekmektedir.

1.1.7. Vakıf Üniversitesi

Vakıf üniversiteleri, kar amacı gütmeyen, vakıflar tarafından -Avrupa'da kiliseye bağlı olarak da- kurulan ve devlet kaynaklarının dışında tamamen şahıslar ve kurumlar tarafından desteklenen üniversitelerdir. Hatırlanacak olursa Vakıf üniversitelerinin kaynağı ABD'de Dartmouth davasında yargıç John Marshall'ın vermiş olduğu bir karara kadar uzanmaktadır. Türkiye'de 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'na, 07.08.1983 tarihli ve 2880 sayılı yasa ile eklenen maddeler ile vakıflar tarafından kar amacını gütmemek üzere yükseköğretim kurumları kurulabileceği hükme bağlanmıştır. Vakıf üniversitelerinin, devlet üniversitelerine kıyasla daha fazla özerklikten yararlandıkları ileri sürülse de⁹⁴⁹, söz konusu görüş, özerkliği yalnızca üniversite ile devlet ilişkisi çerçevesinde ele alan bir görüşür.

Vakıf üniversitelerine yönelik tartışmalar Türkiye açısından özel bir öneme sahip olduğu için bu konudaki tartışmalara yer vermek yerinde olacaktır. Anayasa'nın 130. maddesi, vakıflar tarafından da kar amacı gütmemek kaydı ile

⁹⁴⁹ Bkz. TÜSİAD-EUA, 2008, s. 83-84: "2008 OECD raporu, özel yükseköğretim kurumlarını devlet üniversitelerine uygun bir alternatif olarak tanımlamakta ve '(öğrencilere, paydaşlara, bölgelere) daha kapsamlı cevap verebilmek ve icraatlarda etkinlik sağlamak üzere kurumsal özerklik kapsamının genişletilmesi için bir seçenek' olarak görmektedir. Türk sisteminin incelenmesi için yapılan 9-10 Mayıs 2008 tarihli çalıştayın katılımcıları da bu bakış açısıyla mutabık olarak, vakıf üniversitelerinin büyük bir çoğunluğunun –belki de tümünün– sahip oldukları daha yüksek düzeydeki özerklik ve esnekliğe dikkat çekmişlerdir."

yükseköğretim kurumları kurulabileceğini hükme bağlamıştır. Buna göre, vakıflar yükseköğretim kurumu kurmak istediklerinde, Vakıf Yükseköğretim Kurumları Yönetmeliği'nde⁹⁵⁰ belirtilen bazı şartları yerine getirmek zorundadırlar. Buna göre, kurulacak olan vakıf üniversiteleri, Yükseköğretim Kurulu'na başvuracakları sırada, bina, araç, gereç ve diğer eğitim, öğretim ve tesis malzemelerini veya bunları temin edecek miktarda kaynağı hazır bulundurmalıdır (m. 9). 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 56. maddesinde yükseköğretim kurumlarına tanınan bazı mali kolaylıklardan, vakıf üniversitelerinin de yararlanabilmesi adı geçen yönetmeliğe 2005 yılında yapılan bir değişiklik ile girmiştir (m. 28). Bununla birlikte devlet yardımı ve bakanlar kurulu kararı ile arazi ve binaların tahsisi de vakıf üniversitelerine sağlanan kolaylıklardandır (m.29). Vakıf üniversitelerine söz konusu kolaylıklar tanınmasının ve vakıf üniversitelerinin açılmasının nedeni, yükseköğretimin yarı kamusal bir mal olarak ele alınması ve devletin, devlet üniversitelerini finanse edecek yeterli gücünün olmaması olarak gösterilmiştir. Ancak vakıf üniversitelerinin açılmasında dayanılan gerekçe bu olmakla birlikte, kamunun söz konusu üniversitelere kurulurken maddi kaynak aktarması ve arazi tahsis etmesi çelişkili bir durum yaratmaktadır.⁹⁵¹

Vakıf üniversiteleri mali olarak üç kaynaktan beslenmektedir; bunlar, kurucu vakfın katkısı, öğrenci harçları ve devlet yardımudur. Öte yandan bir kamu

⁹⁵⁰ Resmi Gazete Tarihi: 31.12.2005, Resmi Gazete Sayısı: 26040.

⁹⁵¹ D. Ersezer, S. Ulutürk, , "Türkiye'de Üniversitelerin Finansmanı, Özel Üniversiteler ve Teknokentler", **Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz**, Eğitim Sen Yayınları, Ocak 2008, s. 120.

hizmeti olan yükseköğretimin yükünü hafiflettikleri için vakıf üniversitelerine öğrenci başına devletin mali yardım yapması talebi bulunmaktadır⁹⁵².

Vakıf üniversiteleri Anayasa'nın 130. maddesine göre, devlet üniversitelerinin aksine idari ve mali özerkliğe sahiptirler. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun ek 8. maddesi, vakıflar tarafından kurulacak yükseköğretim kurumlarının örgütlenmesinin, devlet yükseköğretim kurumlarındaki gibi olacağını ve akademik organlar ile öğretim elemanlarının da devlet yükseköğretim kurumlarındaki ile aynı niteliklere sahip olacağını hükme bağlamıştır. Bunun dışında, yasanın ek 5. maddesi vakıf üniversitelerine özel olarak bir organ öngörmüştür. Bu heyet, vakıf yönetim organı dışında en az 7 kişiden oluşan bir mütevelli heyettir. Mütevelli heyet vakıf üniversitelerinin tüzel kişiliğini de temsil eder. Vakıf yükseköğretim kurumlarının yöneticileri Yükseköğretim Kurulu'nun olumlu görüşü alınarak mütevelli heyeti tarafından atanmaktadır. Mütevelli heyetinin görevleri, yükseköğretim kurumunda görevlendirilecek yöneticileri ve öğretim elemanları ile diğer personelin sözleşmelerini yapmak, atamalarını ve görevden alınmalarını onaylamak, yükseköğretim kurumunun bütçesini onaylamak ve uygulamaları izlemek; ayrıca vakıfça hazırlanan yönetmelik hükümlerine göre diğer görevleri yürütmek olarak belirlenmiştir. Öğrencilerden alınacak ücretler de ek madde 9 uyarınca mütevelli heyetince tespit edilir. Mütevelli heyeti rektörü de belirlemektedir. Yine yasaya göre, vakıf üniversiteleri, mali, idari ve ekonomik konularda Yükseköğretim Kurulu'nun gözetim ve denetimi altındadır (ek madde 10). Bu doğrultuda, Yükseköğretim Kurulu, yasanın ek 11. maddesi uyarınca, vakıf üniversitelerinin eğitim ve öğretiminin yetersizliğini tespit edip, söz konusu

⁹⁵² H. Erçelebi, "Türkiye'de Vakıf Üniversitelerinin Yeri ve Önemi", **Türkiye'nin 2023 Vizyonunda Vakıf Üniversiteleri**, Ankara, Atılım Üniversitesi Yayınları (Editör: Prof. Dr. İsmail Bircan), 2008, s. 36.

uyaruların da yerine getirilmemesi halinde, kurumun faaliyetini durdurma yetkisine sahiptir. Ancak vakıf üniversitelerinde özerkliği zedeleyici tutum daha hükümetten değil, mütevelli heyetinden gelmektedir. Bu konu hakkında yapılan bir doktora çalışmasında elde edilen bulgular çarpıcıdır. Buna göre, “*Akademisyen ve öğrencilerin görüşlerine göre, Türkiye’de hem devlet hem de vakıf üniversitelerinin daha çok yönetsel ve mali, kısmen de akademik açıdan özerkliğe sahip olmadıkları; bu alanda ne yasal ne de kurumsal bir alt yapının mevcut olduğu, her iki statüdeki üniversitenin de bir kontrol ve müdahale mekanizması altında oldukları; vakıf üniversitelerinde mütevelli heyet, devlet üniversitelerinde ise siyasi iktidar kurallarının belirleyici olduğu ve her ikisinin de özerkliğe yeterince uzak oldukları saptaması yapılmıştır...*

Akademisyenler, Türkiye’deki devlet üniversitelerinin özerklik düzeyini 100 puan üzerinden akademik özgürlük için 70 ilâ 90 puan arasında nitelerken, idari ve mali özerkliğin sınıfta kalacağını belirterek 40-50 puan arasında değerlendirmişlerdir. Vakıf üniversiteleri ise, akademik yönden devlet üniversitelerinden daha düşük bir puan (50-70) alırken, idari ve mali yönden devlet üniversitelerinden biraz daha yüksek bir puanla (70-80) nitelendirilmiştir. Sonuç olarak, Türkiye’de hem devlet hem de vakıf üniversitelerinin mali, akademik ve yönetsel açıdan özerkliğe sahip olmadıkları; bu alanda ne yasal ne de kurumsal bir alt yapının mevcut olduğu, bazı köklü üniversitenin dışında, çoğu üniversitenin de özerklik kültürünü henüz edinmemiş ve hiç yaşamamış olduğu bulgularına ulaşılmıştır.”⁹⁵³

⁹⁵³ S. Öztürk, **Türkiye’de Üniversite Özerkliğinin Mali, Akademik ve Yönetsel Boyutlarıyla Devlet ve Vakıf Üniversiteleri İçin Betimlenmesi**, Eğitim Ekonomisi ve Planlaması Doktora Programı, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. L. Işıl Ünal, Ankara, 2004.

Bu tespitlere ek olarak, vakıf üniversitelerinin, özerkliğin devletten bağımsızlaşma olarak algılanması ile birlikte ve bu doğrultuda, bilim ve sanat özgürlüğü için bir örnek model teşkil ettikleri; bu nedenle yaygınlaştırılmaları gerekliliği savına, iş güvencesi ile ilgili olarak bir eleştiri getirmek yerinde olacaktır. ABD üniversiteleri modelini andıran vakıf üniversitelerinin personeli iş kanuna tabi olarak iş sözleşmesi ile çalışmaktadırlar ve devlet üniversitesi çalışanlarına oranla daha düşük bir iş güvencesine sahiptirler. Özellikle ABD de akademik özgürlüklerin sıkıntıya düştüğü birçok örnek halen yaşanmaktadır. Yalnızca 1950’lerde “Kırmızı Korkusu” ya da “Mc Chartycilik” değil, 11 Eylül olaylarının da ardından akademik özgürlüklere üniversite ve kolejler tarafından fiili kısıtlamalar getirilmiştir. Bununla birlikte özellikle bir dini vakfin kurmuş olduğu üniversitede de, vakfin görüşüne aykırı araştırmalar yapmak, vakıf heyetince engellenmek istenmiştir. Üstelik son dönem yargı kararlarının da daha çok akademik özgürlükleri kısıtlayıcı kararlar verme eğiliminde oldukları, bu nedenle akademik özgürlük konusunun daha çok, tek tek kurumların kendi ilkeleri olarak ele alındığı görülmektedir⁹⁵⁴. Bu nedenle vakıf üniversitelerinin çalışanlarının iş güvencelerine yönelik yasal düzenlemeler gerçekleştirilmesi ve yükseköğretim yasasına ilişkin reformlarda, üniversitelerin daha çok özelleştirilmesi yerine, yasanın genel ruhunun “akademik özgürlükleri” temel alacak şekilde ele alınması uygulamada olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Bu konuda yine ABD’den bir örnek vermek yerinde olacaktır. ABD Eğitim Konseyi Başkanı Molly Cobett Broad’a göre ABD’de sistemin hassas dengesi, üniversite özerkliği ve akademik özgürlükler; federal hükümet, üniversitelerin mütevelli heyetleri (ki bu heyetler akademik olmayan üniversite

⁹⁵⁴ M. C. Broad, “Academic Freedom & Institutional Autonomy in the United States: Balancing Rights and Responsibilities”, Council of Europe Strasbourg, France, November 8, 2010, s. 5-6; Molly Cobett Broad, Amerikan Eğitim Konseyi Başkanı’dır.

dışından kişilerden oluşmaktadır) ve akademik kadro arasındaki zorunlu uzlaşma üzerine oturmuştur. Bununla birlikte Amerikan yükseköğretim sisteminin, yüksek düzeyde bir üniversite özerkliği sağlayan üç anahtar özeliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, federal düzeyde bütün üniversite ve kolejleri kontrol eden bir eğitim bakanlığının bulunmamasıdır; kamusal eğitim sorumluluğu tamamen eyaletlerin kendisindedir. İkincisi, tamamen gönüllülük ve meslektaşların denetimine dayanan, bir kurumun özel hedefi doğrultusunda gerçekleştirilen akademik kalite ölçüm sisteminin varlığıdır. Üçüncüsü ise, üniversitenin ana yönetiminin mütevelli heyetinde olması ve söz konusu heyetin de seçim yolu ile değil çoğu zaman atama yolu ile oluşturulması; yönetimin, akademik üyeler, mütevelli heyeti ve idare arasında paylaşılmasıdır⁹⁵⁵. Broad, böylesine bir ortamda bir profesörün akademik özgürlüğünün korunmasına bir örnek vermiştir. *“Eğer bir profesör, güncel siyasi bir olay hakkında oldukça tartışma yaratan ve kamuoyunda tepkilere yol açan bir konuşma yapıp, gazeteye demeç verdiğini, ve bu nedenle üniversiteye bağış yolu ile hatırı sayılır bir miktar mali kaynak sağlayan eski mezunlardan birisinin, söz konusu açıklamalar nedeniyle bağışı kestğini düşünelim. Bu durumda üniversitenin mütevelli heyeti, söz konusu profesörün üniversite ile ilişkisinin kesilmesi yönünde üniversite yönetimine baskı yapmaya başlayabilir. Çünkü onlar genellikle akademik mantık çerçevesinde düşünmemektedir. Bu doğrultuda, üniversite yönetiminin ilkeli davranarak, mütevelli heyetinin iş güvencesinin korunmasını ve bu korumayı sağlayan akademik özgürlüğün değerini bildiğinden emin olması gerekecektir. Tam tersi bir durumda, örneğin bir profesörün bir mezunu e-posta yolu ile rahatsız ettiğini düşünürsek, böyle bir durumda profesör akademik özgürlüğün arkasına*

⁹⁵⁵ M. C. Broad, 2010, s. 7.

sığınır ve müteveli heyeti de onu korursa, üniversite yöneticisinin, söz konusu profesörü cezalandırması ya da görevden uzaklaştırması, ancak kendi pozisyonunu tehlikeye atması ile mümkün olacaktır.”⁹⁵⁶ Broad bu örnekler ile, Amerikan’ın müteveli heyeti ile yönetilen üniversitelerinde, ancak kişilerin akademik değerleri ve üniversite özerkliğini temel alarak davranmaları halinde başarının devam edebileceğini belirtmiş ve akademik özgürlük ile üniversite özerkliği konularının, devlet ya da piyasaya karşı belirlenen olgular olmadığına, aksine bunların kurumların kendisi tarafından savunulacak değerler olduklarına ve bu şekilde belirlendiklerine dikkati çekmiştir.

2. Üniversite ve Devlet İlişkisi Açısından Üniversite Özerkliği

Devletlerin sistemleri ile üniversite özerkliği anlayışları arasında bir ilişkinin ve sistemlere göre bir farkın varlığından söz edilebilir. Burada bahsedilen fark, özerklik dereceleri arasındaki farktan ziyade, üniversite özerkliğinin bir bütün olarak anlamıdır. Örneğin federal bir sisteme sahip olan ABD’de, birey hak ve özgürlükleri herşeyden önemli olduğu ve ABD sisteminin temelinde sözleşme özgürlüğü yer aldığı için tarihlerinde *Dartmouth College vs. Woodward*⁹⁵⁷ davası yaşanmış ve özel üniversitelerin kurulması gündeme gelebilmiştir. Bununla karşılık üniter sistemlerde üniversitelerin merkezi devlete yakınlığı gözlemlenmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki devletin sistemi⁹⁵⁸ ne olursa olsun farklı tarihlere ve

⁹⁵⁶ M. C. Broad, 2010, s. 12.

⁹⁵⁷ Söz konusu dava için bkz. “Genel Eğitim Kolejleri Tarihi” başlıklı kısım.

⁹⁵⁸ Burada aslında hükümet sistemleri ile üniversite özerkliği arasında da bir ilişki kurulabilir. Ancak böylesine bir ilişki çok kapsamlı ve ayrı bir çalışmanın konusu olabilir. Çünkü hükümet sistemleri ile üniversite özerkliği arasındaki ilişkilerin ortaya konulması ve özerkliğin her sistemde ne anlama geldiğinin incelenbilmesi için, ayrı ayrı her hükümet sisteminde yasama ve yürütme erkleri arasındaki

sosyo-ekonomik gelişmelere sahip olan devletlerde sistemler farklı uygulamalarla sonuçlanacaktır. Bunun en iyi örneğini ABD federal sistemi ile Almanya'nın federal sistemleri arasındaki fark oluşturur. Çalışmada ABD federalizmine ilişkin bilgilere ve tartışmalara yer verilmemiştir ancak Alman sistemi incelendiği için, Alman federalizminin ABD'den ayrılan yönleri, tarihi gerekçelerle yeri geldiğinde ortaya konulmuştur. Öte yanda Türkiye açısından da üniter devlet yapısının üniversite özerkliğine ilişkin algıyı nasıl etkilediği görülebilir. Üniversite özerkliğinin Türkiye'de her daim devletten bağımsızlık olarak ağılanmasının nedeni, devletin üniversite üzerinde sahip olduğu aşırı yetkiler ve tarihte söz konusu yetkilerin oldukça kötüye kullanılmış olmasıdır.

Özerklik, icrai kararlar alıp, bunu uygulama gücüne sahip olan tüzel kişilik sahibi olan ya da olmayan bütün hukuki varlıklar için kullanılır. Özerkliğin sınırı ise idari vesayet kurumu ve yetkisidir⁹⁵⁹. Öte yandan idari vesayetin nedenini idarenin bütünlüğü ilkesinin oluşturduğu yukarıda söylenmişti. Ancak idarenin bütünlüğü ilkesi yalnızca kuruluşu bakımından değil, görevleri bakımından da söz konusudur ve bu nedenle bir kamu hizmeti ancak yasa ile kurulmalı ve yasa çerçevesinde yürütülmelidir⁹⁶⁰. Bu doğrultuda üniversiteler Türkiye'de, bir yasa ile ve kamu tüzel kişiliğine sahip olarak kurulmuş kurumlardır.

Üniversite ile devlet ilişkisini yeterli çerçevede ele alabilmek için hem Türkiye, hem de Almanya açısından yükseköğretim sistemlerinin biraz daha yakından incelenmesi gerekmektedir. Bu bölümde Türkiye'nin yanında yalnızca Almanya'ya yer verilmesinin nedeni, Alman yükseköğretim sisteminin de

ilişkinin irdelenmesi ve uygulamada yer alan yasama ile yürütme dışı aktörlerin de yükseköğretim sistemi içindeki konumunun ortaya konularak, konunun geniş bir bakış açısı ile tartışılması gerekmektedir.

⁹⁵⁹ İ. H. Özay, 2004, s. 181.

⁹⁶⁰ İ. H. Özay, 2004, s. 234.

Türkiye'ye benzer şekilde piyasalardan uzak bir noktada yer almasıdır ve Almanya'nın kıta Avrupası hukuk sistemine sahip olmasıdır. Buna ek olarak ikinci bir tercih nedeni de Almanya'nın federal yapısıdır. Böylelikle üniter yapıda olmayan bir devlet de dahi, yükseköğretimin devletin kültürel bütünlüğü açısından ne derecede öneme sahip olduğu görülebilecektir. Bir neden de Türkiye'nin yükseköğretim sisteminin batılı anlayışta oluşturulduğu Cumhuriyetin ilk yıllarında Almanya'nın sisteminden etkilenilmiş olmasıdır.

Üniversite ve devlet ilişkilerinde üniversitenin görevi belli bir sorumluluk dahilinde davranmak; devletin görevleri ise, yükseköğretime ilişkin genel politikaları belirlemek, kaynak tahsis etmek ve bilim / sanat özgürlüğünü üniversite aracılığıyla güvence altına almaktır.

2.1. Türkiye'de Yüksek Öğretim Sistemi ve İdari Yapılanma

Türkiye'nin yükseköğretim sistemi merkezi karakteri ağır basan ve hiyerarşik bir yapılanmaya sahiptir. En tepede cumhurbaşkanının bulunduğu bu yapıda, daha sonra nihai olarak cumhurbaşkanının onayı ile atanan üyelerden oluşan Yükseköğretim Kurulu ve cumhurbaşkanı tarafından belirlenen Yükseköğretim Kurulu başkanı bulunmaktadır. Yükseköğretim Kurulu'na Cumhurbaşkanı tarafından, rektörlük ve öğretim üyeliğinde başarılı hizmet yapmış profesörlere öncelik vermek suretiyle seçilen yedi, Bakanlar Kurulunca temayüz etmiş üst düzeydeki devlet görevlileri veya emeklileri arasından, (hakim ve savcı sınıfından olanlar için bakanlığın ve kendilerinin muvafakati alınmak kaydıyla) seçilen yedi ve Üniversitelerarası Kurulca, Kurul üyesi olmayan profesör öğretim üyelerinden

seçilen yedi olmak üzere toplam yirmi bir kişiden oluşur. Kurul üyelerinin süreleri dört yıl olup yeniden seçilmeleri de mümkündür. Yükseköğretim Kurulu 2547 sayılı yasanın 6. maddesinin a bendine göre, tüm yükseköğretimi düzenleyen ve yükseköğretim kurumlarının faaliyetlerine yön veren bir üst kurul olması açısından önemli bir konumdadır.

Devlet üniversitelerinde rektör, profesör unvanına sahip kişiler arasından görevdeki rektörün çağrısı ile toplanacak üniversite öğretim üyeleri tarafından seçilecek adaylar arasından Cumhurbaşkanınca atanır. Vakıf üniversitelerinin yöneticileri olan rektörler ise, Yükseköğretim Kurulu'nun olumlu görüşü alındıktan sonra mütevelli heyeti tarafından dört yıl süre ile atanır⁹⁶¹.

Fakültenin ve birimlerinin temsilcisi olan dekanlar, rektörün önereceği, üniversite içinden veya dışından üç profesör arasından Yükseköğretim Kurulunca üç yıl süre ile seçilir ve normal usul ile atanır. Bölüm başkanları, bölümün aylıklı profesörleri, bulunmadığı takdirde doçentleri, doçent de bulunmadığı takdirde yardımcı doçentler arasından fakültelerde dekan tarafından; fakülteye bağlı yüksekokullarda müdürün önerisi üzerine dekan tarafından; rektörlüğe bağlı yüksekokullarda müdürün önerisi üzerine rektör tarafından üç yıl için atanırlar. Görüldüğü gibi sistem tepeden aşağı doğru katı bir hiyerarşik yapılanma ile inmektedir. Öte yandan 2547 sayılı yasanın disiplin ve ceza işlerini düzenleyen 53. maddesinde, Yükseköğretim Kurul Başkanının, Yükseköğretim Kurulu ile üniversite rektörlerinin; rektörün üniversitenin; dekanların fakültenin; enstitü ve yüksekokul müdürlerinin enstitü ve yüksekokulların disiplin amirleri olduğu belirtilmektedir. Bu katı hiyerarşik yapının, akademik bir cumhuriyet olarak nitelendirilen ve demokratik

⁹⁶¹ Vakıf Yükseköğretim Kurumları Yönetmeliği, 22. madde, Resmi Gazete Tarihi: 31.12.2005 Resmi Gazete Sayısı: 26040.

bir anlayış aşılması gereken üniversiteler için olumlu bir düzenleme olarak değerlendirilemez. Öte yandan 2547 sayılı yasanın 64. maddesinde de yine benzer şekilde, yıllık izinler hakkında, izinleri rektörün Yükseköğretim Kurulu Başkanından, diğer yöneticilerin ise “üst makamlardan” alacağı şeklindedir. Bu ibareye göre rektörlerin üst makamı Yükseköğretim Kurulu, dekanların üst makamı rektör olarak belirlenmiştir. İdare hukuku açısından, idari yapılanma gereği üst makam kavramı anlaşılabilir olsa da, üniversiteler açısından kanunun bu şekilde bir kavramı tercih etmemesi daha uygun olurdu. Çünkü kanunun lafzı belli bir anlayışı yansıtması açısından önemlidir.

2547 sayılı Kanun’a göre temel kavramlar aşağıdaki gibidir:

Yükseköğretim; milli eğitim sistemi içinde, ortaöğretime dayalı, en az dört yarıyı kapsayan her kademedeki eğitim-öğretimin tümüdür.

Yükseköğretim Kurumları; üniversite ile yüksek teknoloji enstitüleri ve bunların bünyesinde yer alan fakülteler, enstitüler, yüksekokullar, konservatuvarlar, araştırma ve uygulama merkezleri ile bir üniversite veya yüksek teknoloji enstitüsüne bağlı meslek yüksekokulları ile bir üniversite veya yüksek teknoloji enstitüsüne bağlı olmaksızın ve kazanç amacına yönelik olmamak şartı ile vakıflar tarafından kurulan meslek yüksekokullarıdır.

Yüksek teknoloji enstitüsü, özellikle teknoloji alanlarında yüksek düzeyde araştırma, eğitim - öğretim, üretim, yayın ve danışmanlık yapan, kamu tüzel kişiliğine ve bilimsel özerkliğe sahip bir yükseköğretim kurumudur.

Yükseköğretim kurumlarından üniversite, bilimsel özerkliğe ve kamu tüzelkişiliğine sahip yüksek düzeyde eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve

danışmanlık yapan; fakülte, enstitü, yüksekokul ve benzeri kuruluş ve birimlerden oluşan bir yükseköğretim kurumudur.

Fakülte; yüksek düzeyde eğitim-öğretim, bilimsel araştırma ve yayın yapan; kendisine birimler bağlanabilen bir yükseköğretim kurumudur.

Enstitü, üniversitelerde ve fakültelerde birden fazla benzer ve ilgili bilim dallarında lisans üstü, eğitim-öğretim, bilimsel araştırma ve uygulama yapan bir yükseköğretim kurumudur.

Yüksekokul, belirli bir mesleğe yönelik eğitim öğretime ağırlık veren bir yükseköğretim kurumudur.

Konservatuvar, müzik ve sahne sanatlarında sanatçı yetiştiren bir yükseköğretim kurumudur.

Meslek Yüksekokulu, belirli mesleklere yönelik nitelikli insan gücü yetiştirmeyi amaçlayan, yılda iki veya üç dönem olmak üzere iki yıllık eğitim-öğretim sürdüren, ön lisans derecesi veren bir yükseköğretim kurumudur.

Uygulama ve Araştırma Merkezi, yükseköğretim kurumlarında eğitim öğretimin desteklenmesi amacıyla çeşitli alanların uygulama ihtiyacı ve bazı meslek dallarının hazırlık ve destek faaliyetleri için eğitim-öğretim, uygulama ve araştırmaların sürdürüldüğü bir yükseköğretim kurumudur.

Bölüm, amaç, kapsam ve nitelik yönünden bir bütün teşkil eden, birbirini tamamlayan veya birbirine yakın anabilim ve anasanat dallarından oluşan; fakültelerin ve yüksekokulların eğitim-öğretim, bilimsel araştırma ve uygulama birimidir. Anabilim dalı ve anasanat dalları bilim ve sanat dallarından oluşur.

Yükseköğretimdeki çeşitli birimlerin ortak derslerini vermek üzere rektörlüğe bağlı bölümler de kurulabilir⁹⁶².

Görüldüğü gibi sistemde üniversitelerin yanında çeşitli yükseköğretim kurumları ile üst kuruluşlar bulunmaktadır. Üst kuruluşlar Yükseköğretim Kurulu'nun yanında Yükseköğretim Denetleme Kurulu ve Üniversitelerarası Kurul'dur.

Yükseköğretim Kurulu, Genel Kurul, Başkan ve Yürütme Kurulu'ndan oluşmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi Yükseköğretim Kurulu'nun ülkenin tüm yükseköğretimini yönlendirme, denetim ve gözetim altında tutma görevi vardır. Bu doğrultuda, yeni üniversite kurulmasından, bir üniversite içerisindeki eğitim-öğretimi etkileyebilecek nitelikte kararlar alınmasına kadar geniş yetkileri bulunmaktadır⁹⁶³. Yükseköğretim Kurulu'na bağlı Yükseköğretim Denetleme Kurulu, Yükseköğretim Kurulu adına üniversiteleri, bağlı birimlerini, öğretim elemanlarını ve bunların faaliyetlerini gözetim ve denetim altında bulunduran, bir üst kuruluştur. Yükseköğretim Denetleme Kurulu, Yükseköğretim Kurulu tarafından önerilecek beş profesör üyeden, Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay tarafından gösterilecek üçer aday arasından Yükseköğretim Kurulu tarafından seçilip önerilecek birer üyeden, Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığınca seçilecek birer üyeden, oluşur. Bu Kurul'u, yükseköğretim kurumlarında, eğitim-öğretim ve diğer faaliyetlerin Yükseköğretim Kanunu'nda belirtilen amaca ve ana ilkelere uygunluğunu Yükseköğretim Kurulunca hazırlanacak esaslara göre ve onun adına denetlemek, Yükseköğretim Kurulu Başkanı tarafından Yükseköğretim Kanunu'nun 5. maddesine göre istenen soruşturmaları yapmak ve Yükseköğretim Kurulu

⁹⁶² Tanımlar 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 3. maddesindedir.

⁹⁶³ Bu yetkiler için 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 7. maddesine bakınız.

tarafından yine Yükseköğretim Kanunu'na göre verilecek diğer işleri yapmakla görevlidir. Yükseköğretim Kurulu ve ona bağlı Yükseköğretim Denetleme Kurulu idari üst kurullardır. Bunların yanında bir de akademik bir kurul olan Üniversitelerarası Kurul mevcuttur. Üniversitelerarası Kurul, üniversite rektörleri, Genelkurmay Başkanlığının Silahlı Kuvvetlerden dört yıl için seçeceği bir profesör ile her üniversite senatosunun o üniversiteden dört yıl için seçeceği birer profesörden oluşur. Kurul, çalışmalarını kolaylaştırmak ve üniversitelerarasında ve uluslararası yükseköğretim kurumları ile işbirliğini düzenlemek amacı ile sürekli ve geçici birimler ve komisyonlar kurabilir. Kurul, en az yılda iki defa, aksi kararlaştırılmadıkça başkanın bağlı olduğu üniversitenin bulunduğu şehirde toplanır ve kurul gündemi önceden Milli Eğitim Bakanlığına, Yükseköğretim Kuruluna ve kurul üyelerine gönderilir. Milli Eğitim Bakanı ve Yükseköğretim Kurul Başkanı gerekli gördüğü hallerde Kurulun toplantılarına katılabilir. Üniversitelerarası Kurul akademik bir organ olduğu için görevleri de akademik niteliktedir. Bu doğrultuda, yükseköğretim planlaması çerçevesinde, üniversitelerin eğitim-öğretim, bilimsel araştırma ve yayım faaliyetlerini koordine etmek, uygulamaları değerlendirmek, Yükseköğretim Kuruluna ve üniversitelere önerilerde bulunmak; teşkilat ve kadro yönünden ve Yükseköğretim Kurulu kararları doğrultusunda üniversitelerin öğretim üyesi ihtiyacını karşılayacak önlemleri önermek; üniversitelerin tümünü ilgilendiren eğitim-öğretim, bilimsel araştırma ve yayım faaliyetleri ile ilgili yönetmelikleri hazırlamak veya görüş bildirmek; aynı veya benzer nitelikteki fakültelerin ya da üniversitelere veya fakültelere bağlı diğer yükseköğretim kurumlarının eğitim-öğretimine ilişkin ilkeler ve süreler arasında uyum sağlamak; doktora ile ilgili esasları tespit etmek ve yurt dışında yapılan doktoraları, doçentlik ve profesörlük

unvanlarını değerlendirmek; doçentlik sınavlarını dzenlemek ve ilgili ynetmelik gereğince doçent adaylarının yayın ve araştırmalarının değerlendirilmesi ve doçentlik sınavı ile ilgili esasları tespit etmek ve jürileri seçmek ile görevlidir⁹⁶⁴.

Üniversitelerin kendi içlerindeki idari yapılanması da oldukça hiyerarşik bir görünüme sahiptir. Üniversite organları, rektör, senato, üniversite yönetim kurulu, fakülteler, fakülte organları olarak dekan, fakülte kurulu ve fakülte yönetim kurulu ile bölümlerden oluşur. Aynı zamanda enstitüler ve yüksekokullar da üniversitelerin bünyesinde yer almaktadır.

Rektörler, üniversitenin yöneticisi olarak oldukça geniş yetkilere ve sorumluluklara sahiptir. Bunlar içerisinde, üniversitenin yatırım programlarını, bütçesini ve kadro ihtiyaçlarını, bağlı birimlerinin ve üniversite yönetim kurulu ile senatonun görüş ve önerilerini aldıktan sonra hazırlamak ve Yükseköğretim Kuruluna sunmak ile gerekli gördüğü hallerde üniversiteyi oluşturan kuruluş ve birimlerde görevli öğretim elemanlarının ve diğer personelin görev yerlerini değiştirmek veya bunlara yeni görevler vermek de bulunmaktadır. Rektörün aynı zamanda üniversitenin birimleri ve her düzeydeki personeli üzerinde genel gözetim ve denetim görevi de bulunmaktadır. Rektör, üniversitenin ve bağlı birimlerinin öğretim kapasitesinin rasyonel bir şekilde kullanılmasında ve geliştirilmesinde, öğrencilere gerekli sosyal hizmetlerin sağlanmasında, gerektiği zaman güvenlik önlemlerinin alınmasında, eğitim-öğretim, bilimsel araştırma ve yayım faaliyetlerinin devlet kalkınma plan, ilke ve hedefleri doğrultusunda planlanıp yürütülmesinde, bilimsel ve idari gözetim ve denetimin yapılmasında ve bu görevlerin alt birimlere aktarılmasında, takip ve kontrol edilmesinde ve sonuçlarının alınmasında birinci

⁹⁶⁴ 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 11. maddesine bakınız

derecede yetkili ve sorumludur. Rektör, çalışmalarında kendisine yardım etmek üzere, üniversitenin aylıklı profesörleri arasından en çok üç kişiyi rektör yardımcısı olarak seçer. Merkezi açık öğretim yapmakla görevli üniversitelerde, gerekli hallerde rektör tarafından beş rektör yardımcısı seçilebilir⁹⁶⁵.

Rektörün yanında akademik bir organ olan senato ve idari bir organ olan üniversite yürütme kurulu bulunmaktadır. Senato, rektörün başkanlığında, rektör yardımcıları, dekanlar ve her fakülteden fakülte kurulunca üç yıl için seçilecek birer öğretim üyesi ile rektörlüğe bağlı enstitü ve yüksekokul müdürlerinden oluşur. Senato, üniversitenin tümünü ilgilendiren kanun ve yönetmelik taslakları hazırlar, söz konusu yönetmelik taslakları rektörün onayından sonra Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girer; eğitim-öğretim ve bilimsel araştırmaların esasları hakkında kararlar alır ve senato aynı zamanda fakülte ve rektörlüğe bağlı enstitü ile yüksekokul kurullarının kararlarına karşı yapılacak itirazları inceleyip karar bağlayan bir organdır⁹⁶⁶. Burada dikkati çeken bir husus bulunmaktadır. Akademik bir organ olarak senatonun oluşum şekli, yöneticiler açısından genel olarak atama usulünün hakim olduğu Türk yükseköğretim sisteminde demokratik bir yapılanmadan uzak oluşudur. Öte yandan senatonun oluşumu ile üniversite yönetim kurulunun oluşumu da çoğunlukla aynı kişilerden oluşmaktadır. Dekanları, rektörün önereceği adaylar arasından Yükseköğretim Kurulu belirler. Enstitü ve yüksekokul müdürlerini ise ilgili fakülte dekanlarının önerisi üzerine rektör belirlemektedir. Bu nedenle akademik bir organ olan senato üyelerinin üniversite genelinde yapılacak bir seçim ile, hiç değilse her fakültenin, fakülte kurullarınca, her enstitünün ve yüksekokulun ise kendi kurullarınca belirlenmesi daha demokratik olacaktır.

⁹⁶⁵ 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun 13. maddesine bakınız.

⁹⁶⁶ 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun 14. maddesine bakınız.

Üniversite yönetim kurulu, senatonun aksine, idari etkinliklerde görevli ve daha çok rektöre yardımcı bir organdır. Söz konusu kurul, rektörün başkanlığında dekanlardan, üniversiteye bağlı değişik öğretim birim ve alanlarını temsil edecek şekilde senatoca dört yıl için seçilecek üç profesörden oluşur. Kurulun rektöre yardımcı olmanın yanı sıra, fakülte, enstitü ve yüksekokul yönetim kurullarının kararlarına yapılacak itirazları inceleyerek kesin karara bağlama görevi de bulunmaktadır⁹⁶⁷.

Fakültelerin ve birimlerinin temsilcisi olan dekan, fakültenin durumu ve işleyişi hakkında rektöre rapor vermek, fakültenin ödenek ve kadro gereksinimlerini gerekçeleri ile birlikte rektörlüğe bildirmek ve fakülte bütçesi ile ilgili öneriyi, fakülte yönetim kurulunun görüşünü aldıktan sonra rektörlüğe sunmak görevleri bulunmaktadır. Bununla birlikte dekanlar, fakültenin ve bağlı birimlerinin öğretim kapasitesinin akılcı bir şekilde kullanılmasında ve geliştirilmesinde, gerektiği zaman güvenlik önlemlerinin alınmasında, öğrencilere gerekli sosyal hizmetlerin sağlanmasında, eğitim-öğretim, bilimsel araştırma ve yayın faaliyetlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesinde, genel anlamda bütün faaliyetlerin gözetim ve denetiminin yapılmasında, takip ve kontrol edilmesinde ve sonuçlarının alınmasında rektöre karşı birinci derecede sorumludur⁹⁶⁸. Fakültelerin de akademik bir organ olan fakülte kurulu ile idari bir organ olan fakülte yönetim kurulu bulunmaktadır. Fakülte yönetim kurulu fakültenin yatırım, program ve bütçe tasarısını hazırlar; öğrenciler ile ilgili işlemlerde karar alır⁹⁶⁹. Söz konusu yapı, fakültelerin altında bölümler ve bölüm

⁹⁶⁷ 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 15. maddesine bakınız.

⁹⁶⁸ 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 16. maddesine bakınız.

⁹⁶⁹ 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 17. ve 18. maddelerine bakınız.

başkanı şeklinde devam etmektedir. Bölüm başkanları da akademik unvan kademine göre dekan tarafından belirlenmektedir⁹⁷⁰.

Yükseköğretim sisteminde yer alan akademik personel ise şu şekilde düzenlenmiştir:

Öğretim elemanları, yükseköğretim kurumlarında görevli öğretim üyeleri, öğretim görevlileri, okutmanlar ile öğretim yardımcılarıdır.

Öğretim üyeleri; yükseköğretim kurumlarında görevli profesör, doçent ve yardımcı doçentlerdir. Bunlardan profesörler, en yüksek düzeydeki akademik unvana sahip kişiler; doçentler, doçentlik sınavını başarmış akademik unvana sahip kişiler; yardımcı doçentler, doktora çalışmalarını başarı ile tamamlamış, tıpta uzmanlık veya belli sanat dallarında yeterlik belge ve yetkisini kazanmış, ilk kademedeki akademik unvana sahip kişilerdir.

Öğretim görevlileri, ders vermek ve uygulama yaptırmakla yükümlü bir öğretim elemanıdır.

Okutman, eğitim-öğretim süresince çeşitli öğretim programlarında ortak zorunlu ders olarak belirlenen dersleri okutan veya uygulayan öğretim elemanıdır.

Öğretim yardımcıları, yükseköğretim kurumlarında, belirli süreler için görevlendirilen, araştırma görevlileri, uzmanlar, çeviriciler ve eğitim-öğretim planlamacılarıdır⁹⁷¹.

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'na göre Türkiye'de uygulanan yükseköğretim dereceleri ve amaçları ise şu şekildedir:

⁹⁷⁰ 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 21. maddesine bakınız.

⁹⁷¹ 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 3. maddesine bakınız.

Ön lisans; ortaöğretim yeterliliklerine dayalı, en az iki yıllık bir programı kapsayan nitelikli insan gücü yetiştirmeyi amaçlayan veya lisans öğretiminin ilk kademesini teşkil eden bir yükseköğretimdir.

Lisans, ortaöğretime dayalı, en az sekiz yarı yıllık bir programı kapsayan bir yükseköğretimdir.

Lisans üstü; yüksek lisans, doktora, tıpta uzmanlık ve sanatta yeterlik eğitimini kapsar ve yüksek lisans, doktora, tıpta uzmanlık ve sanatta yeterlik türlerine ayrılır. Yüksek lisans, (Bilim uzmanlığı, yüksek mühendislik, yüksek mimarlık, mastır) bir lisans öğretimine dayalı, eğitim-öğretim ve araştırmanın sonuçlarını ortaya koymayı amaçlayan bir yükseköğretimdir. Doktora, lisansa dayalı en az altı veya yüksek lisans veya eczacılık veya fen fakültesi mezunlarınca Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından düzenlenen esaslara göre bir laboratuvar dalında kazanılan uzmanlığa dayalı en az dört yarı yıllık programı kapsayan ve orijinal bir araştırmanın sonuçlarını ortaya koymayı amaçlayan bir yükseköğretimdir. Tıpta uzmanlık ise, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından düzenlenen esaslara göre yürütülen ve tıp doktorlarına belirli alanlarda özel yetenek ve yetki sağlamayı amaçlayan bir yükseköğretim türüdür. Sanatta yeterlik, lisansa dayalı en az altı, yüksek lisansa dayalı en az dört yarı yıllık programı kapsayan ve orijinal bir sanat eserinin ortaya konulmasını, müzik ve sahne sanatlarında ise üstün bir uygulama ve yaratıcılığı amaçlayan doktora düzeyinde lisans üstü bir yükseköğretim eşdeğeridir.

Yükseköğretim türleri, örgün, açık, dışarıdan (ekstern) ve yaygın eğitimdir. Örgün eğitim, öğrencilerin, eğitim-öğretim süresince ders ve uygulamalara devam etme zorunluluğunda oldukları bir eğitim-öğretim türüdür. Açık eğitim, öğrencilere radyo, televizyon ve eğitim araçları vasıtasıyla yapılan bir eğitim-öğretim

türüdür. Dışardan eğitim (Ekstern Eğitim), yükseköğretimin belirli dallarında, devam zorunluluğu olmaksızın sadece yarı yıl içi ve sonu sınavlarına katılma zorunluluğu bulunan bir eğitim-öğretim türüdür. Bu eğitimi izleyen öğrenciler ortak zorunlu dersler ile gerekli görülen bazı dersleri, ilgili yükseköğretim kurumlarınca mesai saatleri dışındaki uygun saatlerde düzenlenecek derslerde alırlar. Yaygın eğitim, toplumun her kesimine ve değişik alanlarda bilgi ve beceri kazandırma amacı güden bir eğitim-öğretim türüdür. Bunlara ek olarak bir de mesleki ve teknik eğitim bölgesi mevcuttur. Bu bölgeler, bir veya daha fazla meslek yüksekokulu ile öğretim programları bütünlüğü ve devamlılığı içinde ilişkilendirilmiş mesleki ve teknik orta öğretim kurumlarından oluşan eğitim bölgeleridir.

Türkiye'nin yükseköğretim sistemine ilişkin son olarak yükseköğretim sisteminin Yükseköğretim Kanunu ile belirlenen amaçlarına değinmekte fayda vardır. Bu amaçlar, 2547 sayılı yasanın 4., 5. ve 12. maddelerinde düzenlenmiştir. 4. ve 5. madde yükseköğretimin amacını ve bağlı oldukları ana ilkeleri; 12. madde ise yükseköğretim kurumlarının, birer kurum olarak görevlerini düzenlemektedir⁹⁷². Yükseköğretimin amacı, özet olarak, Atatürk İnkılapları ve Atatürk milliyetçiliğine bağlı, hem ulusal değer ve amaçlara sahip, hem de özgür bir düşünce gücüne sahip, insan haklarına saygılı öğrenciler yetiştirmek olarak belirlenmiştir. Bunun yanında evrensel ve uluslararası bilim dünyasının seçkin bir üyesi haline gelmek ve çağdaş gelişmeye katkıda bulunmak da yükseköğretimin amaçları arasındadır. Yükseköğretimin amacı olarak belirlenen ilkeler bilim özgürlüğünü zedelediği ve özellikle belli bir milletin ülküsünü temel aldığı gerekçeleri ile oldukça yoğun bir şekilde eleştirilmektedir. Söz konusu 4. maddenin lafzında yer alan hususlar bir

⁹⁷² Söz konusu maddeler için ilgili yasaya bakınız. Burada yalnızca çarpıcı hususlara değinilmesi yeterli görülmüştür.

sonraki başlıkta Yükseköğretim Kanunu'nun tarihi yönü kısmında irdelendikten sonra daha iyi anlaşılabilir. Ancak yine de çağdaş ve evrensele yönelik bir yükseköğretim sisteminin amacının belirtilmesinde belli bir milletin ülküsünün temel alınması demokratik bilince aykırıdır. Yükseköğretim sisteminin ana ilkeleri de milli kültüre, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, eğitim ve öğretimde birlik, imkan ve fırsat eşitliği, ülke ve yöre ihtiyaçlarının temel alınması, üretim-insan gücü-eğitim unsurları arasında denge sağlanarak ve ülke ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması ilkeleridir. Yükseköğretim kurumlarının görevleri, yükseköğretimin temel amaç ve ilkeleri doğrultusunda adı geçen yasanın 12. maddesinde belirlenmiştir. Buna göre, çağdaş uygarlığa dayalı bir düzen içerisinde toplumun ihtiyaçları ve kalkınma planları ilke ve hedeflerine uygun çeşitli düzeylerde eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayım ve danışmanlık yapmak; kendi ihtisas gücü ve maddi kaynaklarını akılcı, verimli ve ekonomik şekilde kullanarak, milli eğitim politikası ve kalkınma planları ilke ve hedefleri ile Yükseköğretim Kurulu tarafından yapılan plan ve programlar doğrultusunda, ülkenin ihtiyacı olan dallarda ve sayıda insan gücü yetiştirmek; Türk toplumunun yaşam düzeyini yükseltici ve kamu oyunu aydınlatıcı bilim verilerini söz, yazı ve diğer araçlarla yaymak; örgün, yaygın, sürekli ve açık eğitim yoluyla toplumun özellikle sanayileşme ve tarımda modernleşme alanlarında eğitilmesini sağlamak; ülkenin bilimsel, kültürel, sosyal ve ekonomik yönlerden ilerlemesini ve gelişmesini ilgilendiren sorunlarını, diğer kuruluşlarla işbirliği yaparak, kamu kuruluşlarına önerilerde bulunmak suretiyle öğretim ve araştırma konusu yapmak, sonuçlarını toplumun yararına sunmak ve kamu kuruluşlarınca istenecek inceleme ve araştırmaları sonuçlandırarak düşüncelerini ve önerilerini bildirmek; eğitim-öğretim ve seferberliği içinde, örgün, yaygın, sürekli ve

açık eğitim hizmetini üstlenen kurumlara katkıda bulunacak önlemleri almak; yörelerindeki tarım ve sanayinin gelişmesine ve ihtiyaçlarına uygun meslek elemanlarının yetişmesine ve bilgilerinin gelişmesine katkıda bulunmak; sanayi, tarım ve sağlık hizmetleri ile diğer hizmetlerde modernleşmeyi, üretimde artışı sağlayacak çalışma ve programlar yapmak, uygulamak ve yapılanlara katılmak, bununla ilgili kurumlarla işbirliği yapmak ve çevre sorunlarına çözüm getirici önerilerde bulunmak; eğitim teknolojisini üretmek, geliştirmek, kullanmak, yaygınlaştırmak; yükseköğretimin uygulamalı yapılmasına ait eğitim-öğretim esaslarını geliştirmek, döner sermaye işletmelerini kurmak, verimli çalıştırmak ve bu faaliyetlerin geliştirilmesine ilişkin gerekli düzenlemeleri yapmak, tüm yükseköğretim kurumlarının görevleridir.

Bu maddeden anlaşılacağı gibi, üniversitelerde üretilen bilgi ile toplumsal sorunlara çözüm aranması, üniversite ile toplum arasında bir iletişimin sağlanması aslında üniversitelerin görevidir. Ancak Türkiye'deki yükseköğretim sistemindeki en büyük eksik, 2547 sayılı yasanın üniversite-toplum ilişkisinin kurulmasını yükseköğretim kurumlarının amaçları arasında belirlerken, bilginin düzenli olarak toplumsal sorunların çözümüne aktarılmasında yer alacak aracı kurumların, bir çeşit strateji belirleme merkezlerinin oluşumuna yükseköğretim sistemi içerisinde yer vermeyişidir. Bu nedenle üniversite-toplum ilişkileri günümüzde, üniversite-sanayi işbirliği olarak tek yönlü algılanmakta ve üniversitede üretilen bilgi çok uluslu şirketlerin tekeline devredilme tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır.

2.1.1. 1982 Anayasası'nın Yüksek Öğretime İlişkin Maddeleri

Yükseköğretim sisteminin genel yapısı bir devletin genel yapısından ve tarihinden ve varlık nedeni olan kuruluş felsefesinden ayrı düşünülemez. Türkiye'de yükseköğretim sisteminin merkeziyetçi bir yapıda olmasının nedeni 1982 Anayasası'nın 42. maddesinde düzenlenen eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevinin her şeyden önce devletin gözetim ve denetiminde yürütüleceğinin düzenlenmiş olmasıdır. 42. maddede düzenlenen eğitim ve öğrenim hakkı sosyal haklardandır ve bu açıdan bu alanda devletin olumlu bir edimde bulunma yükümlülüğü bulunmaktadır. Bununla birlikte Anayasa'nın bilim ve sanat özgürlüğünü düzenleyen 27. maddesi de temel hak ve özgürlüklerin kurumsal garantiler kapsamında yorumlanması halinde doğrudan yükseköğretime ilişkindir. Bu durumda üniversite özerkliğine yapılacak herhangi bir müdahale sonucunda bilim özgürlüğü de zedelenmiş olacaktır.

1982 Anayasası'nda doğrudan yükseköğretime ilişkin iki madde bulunmaktadır. Bunlar yükseköğretim kurumlarını düzenleyen 130. madde ile yükseköğretim üst kuruluşlarını düzenleyen 131. maddedir. 130. madde, yükseköğretimin devlet tarafından yürütüleceğini düzenleyerek devlet üniversitelerini yalnızca bilimsel açıdan özerk kılmış, idari ve mali açıdan ise devletin düzenleme alanına dahil etmiştir. Bununla birlikte vakıflar tarafından kurulan yükseköğretim kurumlarının mali ve idari açıdan da özerk olduğu düzenlenmiştir. Madde gerekçesinde ise, üniversitelerin kendi organları eliyle yönetilmeleri, öğretim üye ve yardımcılarının göreve alınmaları, yükseltilmeleri ve görevlerine son verilmesinin kendi organları tarafından yürütülmesi bilimsel

özerkliğin gerekleri olarak belirtilmiştir. Yine gerekçeye göre, üniversitelerde öğretim ve eğitimin özgürlük ve güvenlik içinde yürütülmesi, yurt düzeyinde yaygınlaşan üniversitelerin öğretim üye ihtiyaçlarının dengeli biçimde, ülke ihtiyaçları ve kalkınma planı gerekleri dikkate alınarak karşılanması konularının ve genel olarak devletin üniversiteler üzerindeki gözetim ve denetim yetkilerinin düzenlenmesi konuları da, bilimsel özerklik dikkate alınmak suretiyle kanun koyucuya bırakılmıştır⁹⁷³. 1982 Anayasası devlet üniversitelerinin yalnızca bilimsel özerkliğine vurgu yapmasına karşılık, yasa ile düzenlenecek hususlarda özellikle bilimsel özerkliğe zarar verilmemesine dikkati çekmiştir. Maddeye göre üniversitelerin ilk amacı, çağdaş eğitim-öğretim esaslarına dayanan bir sistem içerisinde, milletin ve ülkenin ihtiyaçlarına uygun biçimde insan gücü yetiştirmektir. Bu doğrultuda üniversiteler bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapmakla ve hem ülkeye hem de insanlığa hizmet etmekle yükümlüdür.

130. maddede, yükseköğretim sistemi açısından atama usulünün benimsendiği de görülmektedir. Buna göre, rektörler Cumhurbaşkanı tarafından, dekanlar ise Yükseköğretim Kurulu tarafından seçilir ve atanır. Üstelik Yükseköğretim Kurulu'nun da oluşumunda Cumhurbaşkanı'nın atama yetkileri oldukça geniştir. Sistem dolaylı olarak Cumhurbaşkanı'nın üniversiteler üzerinde etkili olmasını öngörmektedir. Bu konuya ilişkin Anayasa Mahkemesi'nin önüne gelen bir iptal davasından söz etmek yerinde olacaktır. Yükseköğretim Kanunu'nun 13. maddesine göre, devlet üniversitelerinde rektörler, üniversite öğretim üyelerinin gizli oyla seçtiği, en çok oyu alan, profesör akademik unvanına sahip 6 aday arasından, Yükseköğretim Genel Kurulu'nun seçeceği 3 adayı, Cumhurbaşkanı'nın

⁹⁷³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Madde Gerekçeli, TBMM, Ankara, Haziran 2011.

ataması ile belirlenmektedir. Bu doğrultuda anılan hükmün iptali istemi ile, söz konusu usulün, öğretim üyelerinin belirlediği 6 aday arasından Yükseköğretim Kurulu'na yeniden bir seçim yapılmasının, öğretim üyelerinin seçim hakkını ortadan kaldırdığı ve yapılan seçimi anlamsızlaştırdığı ve Yükseköğretim Kurulu'na Anayasada belirlenmemiş bir yetki tanınması sonucunu doğurduğu iddiaları ile Anayasa Mahkemesi'nde dava açılmıştır. Anayasa Mahkemesi 11.11.2003 tarihli kararında, Anayasa'nın 130. maddesinin altıncı fıkrasında, "kanunun belirlediği usul ve esaslara göre rektörler Cumhurbaşkanınca seçilir ve atanır" ibaresinin yer aldığını, 104. maddesinde de üniversite rektörlerini seçme görevinin Cumhurbaşkanı'nın yürütme alanına ilişkin görevleri arasında sayıldığını ve bu gerekçe ile, rektörlerin seçimleri ve atanmaları konusundaki nihai yetkinin, Cumhurbaşkanı'na verilirken buna ilişkin usul ve esasları belirleme yetkisinin de yasakoyucuya bırakıldığını belirtmiştir. Bu doğrultuda, itiraz konusu hüküm de yer alan Yükseköğretim Kurulu'nun istediği 3 adayı Cumhurbaşkanı'na sunmasını, "*Cumhurbaşkanı'nın yapacağı seçimden önce adayların saptanması işlemi*" olarak nitelemiş; "Yükseköğretim Kurulu'nun, Cumhurbaşkanı'na sunulacak üç adayı belirlerken, üniversite öğretim üyelerinin seçtikleri adayların aldıkları oy oranı ve buna göre yapılan sıralama ile diğer objektif ölçütleri de gözeterek Cumhurbaşkanı'nın rektör seçme ve atama yetkisini adil ve hukuka uygun olarak kullanacağı ve bunun için gerekli ortamı sağlayacağı" varsayımına dayanmıştır. Öte yandan, söz konusu işlemin de yargı denetimine de açık olacağını belirtmiştir⁹⁷⁴. Böylesine bir usul, öğretim üyelerinin seçimini oldukça etkisiz hale getirmektedir⁹⁷⁵.

⁹⁷⁴ Anayasa Mahkemesi, E. 2000/80, K. 2003/96, Karar Tarihi: 11.11.2003, R. G.

Tarih/Sayı: 15.01.2004/25347;

Sacit Adalı ile Fazıl Sağlam da ek gerekçe ile karar katılmışlardır. Ek gerekçedeki şu husus dikkat çekicidir: "*Üniversitelerde yapılan rektör adayı seçimlerine altıdan fazla adayın katılması göstermelik*

31.05.2007 tarih ve 5678 sayılı yasanın 5. maddesi ile Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçileceğini hükme bağlanmıştır. Bu doğrultuda doğrudan doğruya halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin aynı yoğunlukta devam etmesi, Cumhurbaşkanı'nın sorumsuzluğunun ortadan kaldırılmasını ve sorumluluk kanallarının sisteme eklenmesini gerektirmektedir. Çünkü Anayasa'ya göre "tarafsız" olması gereken Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi ona siyasi bir kişilik kazandırmaktadır. Burada tartışılması gereken konu Cumhurbaşkanı'nın YÖK üyelerini ve rektörleri atama yetkisinin tek başına yaptığı işlerden olup olmadığı sorusudur. Çünkü bilindiği gibi parlamenter sistemlerde Cumhurbaşkanı'nın biri yürütmenin başı sıfatından, diğeri de devletin temsilcisi sıfatından kaynaklanan ikili bir görünümü bulunmaktadır. Bunlardan Cumhurbaşkanı'nın yürütmenin başı sıfatıyla yaptığı işlemler açısından, bakanlar kurulu ve ilgili bakanın imzasını gerektiren, karşı imza kuralı geçerlidir. Ancak 1982 Anayasası'nın 105. maddesinde, Cumhurbaşkanı'nın tek başına yapacağı işlemler

bir durumdur. Yarışma çoğu kez iki, üç ya da dört aday arasında cereyan eder. Bu durumda dava konusu olayda olduğu gibi, salt yasanın öngördüğü 6 kişilik listeyi oluşturmak ve böylece rektörlük seçiminin yapay bir biçimde tekrarlanmasını önlemek amacıyla kendisine oy veren sembolik adaylar gündeme gelir. Bunlar gerçek anlamda aday değildir. YÖK'ün bu türden sembolik iki aday yanında seçilmesini istediği bir gerçek adayı ekleyerek Cumhurbaşkanı'na üç kişilik liste sunması, Anayasa'nın Cumhurbaşkanı'na tanıdığı bir yetkiyi kullanılmaz hale getirir. YÖK'ün öğretim üyelerinin iradesine haksız bir biçimde müdahale etmesi ve/veya yasanın kendisine tanıdığı yardımcı nitelikteki bir yetkiyi Cumhurbaşkanı'nın Anayasa'da öngörülmesi olan yetkisini etkisiz kılacak biçimde kullanması halinde, böyle bir işlemin iki yoldan denetlenmesi mümkündür. Cumhurbaşkanı olayda olduğu gibi listeyi geri çevirebilir ve/veya hak ve menfaati haleldar olan aday, idari yargıya başvurarak YÖK işleminin yürütülmesinin durdurulmasını ve iptalini isteyebilir. İtiraz konusu kuralı her iki denetim olanağına da açık olarak yorumlamak, Anayasa'nın 104, 130 ve 125. maddelerinin gereğidir. İtiraz konusu kural, yukarıdaki anlam ve kapsamıyla Anayasa'ya aykırı görülmemiştir."

⁹⁷⁵ M. Günday, 2003, s. 492; bu konuya ilişkin olarak YÖK'ün 2000 yılında yalnızca 1 oy alan adaları Cumhurbaşkanı'na sunulacak listeye koyduğu olay hakkında bkz.

<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/19568.asp> ; erişim tarihi: 27.04.2012.

"9 Eylül Üniversitesi'nde birer oy olarak YÖK'ün rektörler listesine giren Prof. Orhan Uslu ve Prof. Güzin Gökmen, adaylıktan çekilmek istediklerini açıkladılar. YÖK'e 6 rektör adayı bildirilmesi gerektiği için usulen aday olduklarını belirten Prof. Orhan Uslu ve Prof. Güzin Gökmen yaptıkları yazılı açıklamada "YÖK'ün listesinin demokrasi açısından tatmin edici bir görünüm sergilemediğini" belirttiler. Uslu ve Gökmen, NTV'ye yaptıkları açıklamada da "9 Eylül Üniversitesi'nde ortaya çıkan düğümün çözümüne ve demokratik oluşuma katkıda bulunmak için adaylıktan çekilmek istediklerini" söylediler."

açısından karşı imzaya gerek olmadığı belirtmiştir. Türk Anayasa hukuku doktrininde bu husus oldukça tartışmalıdır. Özbudun'na göre, konunun çözümü için, Cumhurbaşkanı'nın yürütme alanındaki yetkilerinin icrai nitelikte olup olmadığını değerlendirmek gerekmektedir. Bunlardan icrai nitelikte olmayanları Cumhurbaşkanı tek başına yapabilecektir. Özbudun'a göre, YÖK ve üniversite rektörlükleri yürütme alanında icrai yetkiler kullanan makamlar olduğuna göre, Cumhurbaşkanı da söz konusu makamlara tek başına atama yapamayacaktır; bu nedenle Cumhurbaşkanı'nın söz konusu yetkileri karşı imza kuralına tabi olmalıdır⁹⁷⁶. Gözler de, bu görüşe katılarak, Türkiye dışında parlamenter hükümet sistemine sahip hiçbir demokraside, Cumhurbaşkanı'nın, karşı imza kuralına tabi olmadan rektör ataması gibi icrai bir yetkisinin bulunmadığını belirtmiştir⁹⁷⁷. Buna karşılık Tan, 1982 Anayasası'nın 105. maddesi uyarınca Cumhurbaşkanı'nın seçme ve atama yetkilerini tek başına kullanacağını belirtmiştir⁹⁷⁸.

Bu konu önemlidir çünkü, Türkiye'deki Cumhurbaşkanlarının, yer yer çeşitli dönemlerde objektif olmaktan çok, siyasi kararlar verdikleri, adaylar arasından rektör seçiminde de siyasi tercihleri doğrultusunda bir değerlendirme yapıldığı görülmektedir⁹⁷⁹. Sistem zincirleme bir şekilde, üniversitenin tepeden aşağı doğru, en alt birimlere kadar tek yanlılığın girmesine izin verecek şekilde tasarlanmıştır. Ancak şu da unutulmamalıdır ki, çalışmada daha önce yürütmeye bağlı dahi olsa, neden Almanya'nın yükseköğretim sisteminin başarılı olduğuna değinilmişti. Bunun yanıtını yabancı ve Türk birçok yazar benzer şekilde vermiştir:

⁹⁷⁶ E. Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2000, s. 311, 314, 315.

⁹⁷⁷ K. Gözler, "Cumhurbaşkanı-YÖK Çatışması", **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl: 59, Sayı 2001/1, s. 53-54.

⁹⁷⁸ T. Tan, "1982 Anayasası Yönünden Yürütme Görevi ve Yetkisinin Niteliği-Güçlü Devlet ya da Güçlü Yürütme" **Anayasa Yargısı**, 1984, C.1, s. 39.

⁹⁷⁹ Bu konuda eski YÖK Başkan Vekili Prof. Dr. İsa Eşme'nin bir değerlendirmeleri dikkate değerdir; <http://www.muratkaymak.com/?&Bid=419644&/Cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1-ve-rekt%C3%B6r-atamalar%C4%B1>, erişim tarihi: 27.04.2012.

Kişilerin iyi yöneticiler olmaları, bilim özgürlüğüne ve üniversite olgusuna saygı duymaları.

1982 Anayasası'nın 131. maddesi ise yükseköğretim üst kuruluşlarını düzenlemiştir. Üst kuruluş olarak Yükseköğretim Kurulu kurulacağı düzenlenmiştir. Bu kurul, tüm yükseköğretim faaliyetinin düzenlenmesi, planlanması, yönetilmesi, denetlenmesi ve yönlendirmesinden sorumludur. Ülke genelinde üniversitelerin dengeli bir şekilde dağılımının sağlanması gereken ve gelir dağılımının son derece eşitsiz, kültürel ve bölgesel farkların da son derece fazla olduğu Türkiye'de böylesine bir eşgüdüm kurumuna ihtiyaç olmakla birlikte, söz konusu kurulun oluşum biçimi ile üniversiteler üzerinde sahip olduğu yer yer hiyerarşiye varan yetkiler, üniversite özerkliğini zedelemektedir⁹⁸⁰. Yükseköğretim Kurulu'nda, 2004 yılına kadar Genelkurmay Başkanlığı'nın göstereceği bir aday da yer almaktaydı. Ancak Avrupa Birliği 2003 İlerleme Raporunda sivil-asker ilişkilerinin Avrupa Birliği ülkelerindeki standartlara uygun hale getirilebilmesi adına, sivil kurumlarda askeri temsilcilerin yer almaması önerildiğinden, idarenin sivilleştirilmesinin sağlanması amacıyla Yüksek Öğretim Kurulu'nun oluşturulmasında Genelkurmay Başkanlığının aday göstermesine son verilmiştir⁹⁸¹.

2.1.2. 2547 Sayılı Yüksek Öğretim Kanunu'nun Sistematiği

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nu on bir bölüm ve geçici maddelerden oluşan on ikinci bölümden oluşmaktadır. Kanununun birinci bölümü, amaç, kapsam ve tanımları düzenleyerek yükseköğretim sisteminin genel karakterini

⁹⁸⁰ Bu konuda bir öneri tezin sonuç kısmında yer almaktadır.

⁹⁸¹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Madde Gerekeçeli, TBMM, Ankara, Haziran 2011, 131. madde gerekeçesi.

ortaya koymaktadır. İkinci bölüm, genel hükümleri düzenlemekte ve yükseköğretimin amacını, ana ilkelerini düzenleyerek, Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarının temel hedefini belirlemektedir. Üçüncü bölüm yükseköğretim alanındaki üst kuruluşlarının oluşumunu, görevlerini ve yetkilerini düzenlemektedir. Bunlar Yükseköğretim Kurulu, Yükseköğretim Denetleme Kurulu, Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi ile Üniversitelerarası Kurul'dur. Dördüncü bölüm, yükseköğretim kurumlarını özel olarak düzenlemektedir. Üniversite ve onun içyapısının oluşumu ile organlarının işlevleri, enstitüler ve yüksekokulların içyapısı ile organları ve bunların görevleri dördüncü bölümde düzenlenmiştir. Beşinci bölüm, öğretim elemanlarını düzenleyerek görev ve yetkilerini hüküm altına almıştır. Öğretim elemanlarının atanması, unvanlarını kazanmaları, tabi olacakları bilimsel sınavlar bu bölümde düzenlenmiştir. Altıncı bölüm, çalışma ve denetim başlıklıdır. Bu bölüm, üniversitede görev yapan akademik personelin çalışma esasları, görevlerinin denetimi, başka kurumlarda görevlendirilmeleri ve bilimsel denetim konusu düzenlenmiştir. Yedinci bölüm, öğretim ve öğrencileri, lisans ve lisansüstü öğretim türlerini ve esaslarını, yükseköğretime girişi, öğrencilere yönelik sosyal hizmetleri düzenlemektedir. Sekizinci bölüm, memurlar ve diğer görevlileri düzenlemektedir. Buna göre, yükseköğretim üst kuruluşlarında başkana, üniversitelerde rektöre bağlı, merkez yönetim örgütünün başında bir genel sekreter bulunmaktadır. Bunun yanında, hizmetlerin gerekli kıldığı daire başkanları, müdürler, danışmanlar, hukuk müşavirleri, uzmanlar ile büro içi hizmetler için 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'na tabi idari görevliler bulunur. Ayrıca fakültelerde fakülte sekreteri ve enstitülerde ise enstitü sekreteri, yüksekokullarda ise yüksekokul sekreteri bulunur. Tüm bu idari personelin üniversitede herhangi bir oy hakkı

bulunmamaktadır. Dokuzuncu bölüm, disiplin ve ceza işlerini düzenlemektedir. Hem öğretim elemanlarının hem de öğrencilerin disiplin işleri, soruşturmaların usulü ve verilecek cezalar bu bölümde yer almaktadır. Onuncu bölüm mali hükümleri düzenlemektedir. Üniversitenin gelir kaynakları, mali kolaylıklar, mali denetim, döner sermaye gibi hususlar bu bölümde düzenlenmiştir. On birinci bölüm çeşitli hükümlere ayrılmıştır ve özellikle siyasi partilere üye olma koşulları, Yükseköğretim Kanunu'nda adı geçen kurullardaki oylama usulleri, özlük hakları, siciller, izinler, Yükseköğretim Kurulu ile Üniversitelerarası Kurul'un yönetmelik ile düzenleyebileceği alanlar ve konular, rektör, dekan, enstitü ve yüksekokul müdürleri ve yardımcıları ile bölüm başkanlarının görevden alınma usulü gibi konular ve ek maddeler bu bölümde düzenlenmiştir. Kanunu'nun on ikinci bölümünde ise geçici hükümler yer almaktadır.

2.1.2.1. Tarihi Yönü

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun kabul tarihi 4 Kasım 1981'dir. Yükseköğretim Kanunu'nun kabul edilişi 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin ardından olmuştur. Hatta daha sonra 1982 Anayasası'nın yükseköğretime ilişkin olan 130. ve 131. maddeleri de söz konusu yasanın sahip olduğu anlayış doğrultusunda yapılmıştır⁹⁸². Bakanlar Kurulu'nun hazırlayıp o dönemde yer alan Milli Güvenlik Konseyi'ne sunduğu ve üniversite rektörleri ile akademi başkanlarının da tartışmaya katıldığı oturumlarda 2547 sayılı yasanın karakterinde açıkça “hiyerarşik düzeni güçlendirmek” amacı olduğu vurgulanmıştır⁹⁸³. Bununla birlikte, 1980 müdahalesine

⁹⁸² M. Günday, 2003, s. 489.

⁹⁸³ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Cilt: 5, 77. Birleşim, 26 Ekim 1981, s. 4.

yol açan eylemlerden en büyük nedenin üniversiteler ve üniversitelerin özerkliği olduğu da açıkça belirtilmiştir. Şöyle ki, askeri müdahalenin lideri, 12 Eylül 1980 günü radyo ve televizyonlardan sunulan bildirisinde “... *bir kısım gerçeğe uymayan özerklik, dar görüşlü, sahibinden başkasının inanmadığı bilimsellik savunucuları, yıkılacak Devletin enkazı altında kalacaklarının... idari içinde olmadıklarının görünümünü vermişlerdir...*” ifadesinde bulunarak yükseköğretim sisteminin neden merkeziyetçi ve devlete sıkı sıkıya bağlı olmasının gereğini açıklamıştır⁹⁸⁴. Yükseköğretim Kurulu da tüm sistemi çevreleyen, devlet denetimini ve gözetimini gerçekleştiren bir kurul olarak düşünülmüştür. Öte yandan cumhuriyetin kuruluş felsefesinde yer alan eğitim ve öğretim birliği ilkesini getiren Tevhid-i Tedrisat yasası gereğince, yükseköğretimin de söz konusu bütünlük içerisinde yer almasının gerekliliği vurgulanmıştır. 1981 yılında gerçekleştirilen bütün oturumlarda temel eğilim sınırlamadan yana olmuştur. Hem dönemin generallerinin, hem de hükümetin hazırladığı raporlarda ve kanun taslaklarında ana eğilim sistemi kontrol altına almak, sınırlamak ve hiyerarşik bir yapılanmanın içine sokmak olmuştur.

2.1.2.2. İçerik Olarak Karakteri

2547 sayılı yasa içerik olarak, yukarıda anlatılan tarihi boyut nedeniyle belli bir karaktere sahiptir. Öncelikle yasada tüm yükseköğretim kurumları tek bir kavram altında toplanmıştır. Bu doğrultuda, üniversiteler, meslek yüksekokulları, enstitüler, ileri teknoloji enstitüleri aynı sistem, ilke ve kurallara tabidir. Tüm yükseköğretim kurumlarının tek bir kavram altında toplanmış olması, ülke

⁹⁸⁴ M. Günay, 2003, s. 489.

genelindeki kaynakların yetersiz ve bölgeler arası farklılıkların yüksek olması ile birleşince, bilimsel faaliyetlere ve araştırmalara ağırlık vermesi gereken ve akademik nosyonu ağır basan üniversitelerin mesleğe yönelik eğitim-öğretim yükü artmakta ve bilimsel araştırmalara zaman ve kaynak yeterince kalmamaktadır. Bu açıdan akademik nosyon veren üniversiteler ile, mesleki nosyon veren yüksek okullar ve meslek yüksek okulları birbirinden ayrılmalıdır.

2547 sayılı yasa yükseköğretim sistemi için merkeziyetçi bir yapı öngörmüştür. Buna göre, devlet-YÖK-üniversite şeklinde ilerleyen bir hiyerarşi söz konusudur. Özellikle yasanın dili hiyerarşiye uygun bir biçimde oluşturulmuştur ve her akademik birimin başındaki kişi bir üst akademik birimin astı konumunda olacak şekilde düzenlenmiştir.

Yasanın diğer bir özelliği, seçilme yerine atama yöntemini esas almış olmasıdır. Atamalar da hiyerarşik bir görünüm sergilemektedir. Üniversite içerisindeki kurullar da atama yöntemi ile belirlenmiş akademik yöneticilerden oluşmakta, üniversite içi demokratik ve katılımcı bir yapılanma söz konusu değildir.

Yasada dikkat çeken bazı ifadeler bulunmaktadır. Özellikle “Disiplin ve Ceza İşleri” başlıklı dokuzuncu bölümde yer alan ve rektörün üniversitenin, dekanın fakültenin, enstitü ve yüksekokul müdürlerinin, kendi birimlerinin “disiplin amiri” (m. 53) oldukları ifadesi; “Çeşitli Hükümler” başlıklı on birinci bölümde yer alan rektörün iznini Yükseköğretim Kurulu Başkanından, diğer yöneticilerin ise “bir üst makamdan” (m. 64) alacağı ifadeleri, yasanın hiyerarşik ve katı bürokratik bir sistemi hedeflediğini çağırıştırılmaktadır⁹⁸⁵.

⁹⁸⁵ A. Özer, 2008, s. 84.

2.1.2.3. İç Hukukla İlişkisi

Türkiye’de temel yasa 2547 sayılı Yükseköğretim Yasası olmakla birlikte, yükseköğretim sistemine ilişkin mevzuat, -kanunlar, kanun hükmünde kararnameler, tüzükler, bakanlar kurulu kararları ve yönetmelikler- çok sayıda, karmaşık ve bir sistemden yoksun haldedir. Öte yandan mali konularla ve devlet memurları ile ilgili konular da kendi özel yasalarında düzenlenmektedir. Bununla birlikte son yıllarda gündeme gelen üniversite-devlet-sanayi üçlü ilişkisini düzenleyen ve bu ilişkinin temel ilkelerini ortaya koyarak çerçevesini çizen bir yasa da mevcut değildir. Söz konusu üçlü ilişkiyi düzenleyecek çerçeve niteliğinde yalın bir yasa – deyim yerinde ise yükseköğretimin anayasası- oluşturulmalıdır.

Mevcut sistemde, Yükseköğretim Kanunu’nun yanı sıra, araştırma faaliyetleri hakkında, tekno-kentler hakkında, yabancı dilde eğitim hakkında, yükseköğretim personeli hakkında yüksek kurumlarının teşkilatı hakkında ayrı kanunlar bulunmaktadır. Bununla birlikte “Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerin Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” gibi belirsiz isimlerle, zaten çok sayıda olan yükseköğretime ilişkin kanunlarda sistemden yoksun değişiklikler yapılmakta ve yasalar arasında çatışmalar ve kavramsal yinelemeler meydana gelmektedir. Örneğin Yükseköğretim Kanunu’nun yanı sıra genel milli eğitim sistemini düzenleyen, 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nun 34. maddesinden 39. maddesine kadar olan kısım yükseköğretime ilişkindir. Adı geçen yasanın 34. maddesinde, yükseköğretimin, orta öğretime dayalı en az iki yıllık yükseköğrenim veren eğitim kurumlarının tümünü kapsayacağı düzenlenmiştir. 35. madde, yükseköğretimin amaç ve görevlerinin milli eğitimin temel amaç ve ilkelerine uygun

olması gerektiğinden söz ederek, yükseköğretimin amaçlarını düzenlemiştir. Söz konusu yasanın 36. maddesi, yükseköğretim kurumlarının, üniversiteler, fakülteler, enstitüler, yüksekokullar, konservatuarlar, meslek yüksekokulları, uygulama ve araştırma merkezleri olarak sayılmıştır. 37. madde, yükseköğretimin düzenlenmesine ilişkindir ve farklı çeşitlerde ve seviyelerdeki yükseköğretim kuruluşlarının bir bütünlük içerisinde bulunması gerekliliğini hükme bağlamıştır. 38. maddesi yükseköğretimin paralı olduğunu hükme bağlamış ancak maddi durumu elverişsiz öğrencilerin öğrenim giderlerinin Maliye Bakanlığı ile birlikte hazırlanacak bir yönetmelik ile tutarlarının tespit edilip, bu öğrencilere yardım sağlanacağını düzenlemiştir. Çok fazla sayıdaki yasal düzenlemenin yaratacağı karışıklığın ve dağınıklığın önüne geçilmesi için yukarıdaki konuları bir bütünlük içinde ve ilkesel düzeyde düzenleyen çerçeve bir kanun yapılması, özel konuların da üniversitelere ve yükseköğretim üstü kuruluşlarına verilen yönetmelik çıkartma yetkisi doğrultusunda düzenlenmesi ve bu sayede akademik özyönetimin sağlanabilmesi daha etkili olacaktır.

2.1.3. Reform Çalışmaları

Türkiye’de son dönemde gerek TÜSİAD’ın, gerek YÖK Strateji Raporu’nun yanı sıra çok sayıda üniversite de yükseköğretim sistemi hakkında gerçekleştirilecek reformların yönünü gösteren raporlar hazırlamıştır. Türkiye’nin yeni yükseköğretim sistemine yönelik olarak somut çerçeve ise, Yükseköğretim Kurulu’nun 10 Mart 2011 tarihli “Yükseköğretimin Yeniden Yapılandırılmasına Dair Açıklama” başlıklı yazısında çizilmiştir. Buna göre Yükseköğretim Kurulu, yeni

sistemin üzerine inşa edileceği beş sütunu ve “yapılanma zihniyeti” olarak adlandırdığı temel felsefeyi açıklamıştır. Temel felsefe, “kendi kendine öğrenen, gelişen ve kendini sürekli yenileyen bir yükseköğretim sistemi” oluşturulmasıdır. Bu doğrultuda,

-bireylerin dünyanın değişen koşullarına uyum sağlayabilecek bilgi, beceri ve yetkinliklerle donatılması,

-bireylerin girişimde bulunmaktan ve sorumluluk yüklenmekten kaçınmayan, eleştirel düşünme becerilerine sahip, insan hakları ve demokrasi, çevresel, kültürel ve estetik değerler konularında duyarlı aktif yurttaşlar olması,

-verilen eğitimin geniş kitlelere erişerek ülkenin yarışmacı potansiyelini geliştirmesi,

-yapılan araştırmaların uluslararası düzeyde saygınlığı olan bilim ve sanat üretimine yönelmiş olması,

-yükseköğretimin ülkenin rekabet edebilirliğine destek olması, topluma hizmet faaliyetlerinin etkin ve sürdürülebilir kılınması amaçlanmaktadır.

Yükseköğretimin dayanacağı beş ilke ise aşağıdaki gibidir;

-çeşitlilik,

-kurumsal özerklik ve hesap verilebilirlik,

-performans değerlendirmesi ve rekabet,

-mali esneklik ve çok kaynaklı gelir yapısı,

-kalite güvencesi.

Reform taleplerinde vurgulanan söz konusu beş ilke genel anlamda üniversitelerin daha bağımsız ve rekabet edebilir düzeyde olmalarına yöneliktir. Öngörülen reformlar aslında tipik olarak Amerika Birleşik Devletleri sistemine

hakim olan ilkelere vurgu yapmaktadır. Öte yandan yükseköğretime olan talebin aşırı artmış olması, yeni üniversitelerin açılmasını gündeme getirmekte ve bu doğrultuda devlet üniversitelerinin kaynaklarının azalmasına yol açmıştır. Azalan kaynaklar karşısında üniversitelerin birer girişimci üniversite olmaları, kendi kaynaklarını yaratacak yeterlilikte olmaları için ise kurumsal olarak hem mali hem de idari açıdan özerk olmaları özellikle vurgulanmaktadır.

Çeşitlilik gerekçesi olarak, yükseköğretimde gerçekleştirilen kitle eğitiminde öğrenci profiline çeşitlenmesi gösterilmektedir. Çeşitlilikten kasıt ise, bazı yükseköğretim kurumlarının temel ve uygulamalı araştırmalarda yoğunlaşması, diğerlerinin eğitim ya da topluma hizmet ağırlıklı olmasıdır. Bununla birlikte kurum türleri olarak devlet ve vakıf üniversitelerinin yanı sıra, özel (kar amacı güden) ve uluslararası üniversiteler kurulması şeklinde çeşitlenme de YÖK'ün raporunda açıklanmıştır. Bu konuya ilişkin olarak bir sakıncaya değinmekte yarar vardır. **Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olduğu, bölgeler arasında ekonomik ve kültürel açıdan büyük farklılıkların olduğu gerçeği dikkate alındığında, kendi koşullarında bir yükseköğretim sistemi oluşturulması bir zorunluluktur.** Bu açıdan YÖK'ün belirlemiş olduğu yükseköğretimin yeniden yapılandırılmasında öngörülen yükseköğretim kurumları arasındaki çeşitlilik, araştırma üniversiteleri, ileri araştırma üniversiteleri ya da yalnızca lisansa ağırlık veren üniversiteler şeklinde düzenlenmemelidir. İleri araştırma üniversiteleri, doktora ve yüksek lisans üniversiteleri gibi derecelendirmeler, Türkiye koşullarına uygun olmadığı gibi son derece sakıncalıdır. Çünkü bu açıdan yapılacak bir çeşitlendirme, zaten var olan üniversite ve bölge gelişme düzeyleri arasındaki uçurumu daha da açarak, sorunların büyütülmesinden başka bir amaca hizmet etmeyecektir. Bunun yerine çeşitlenme,

akademik nosyon veren yüksek öğretim kurumları ve mesleğe yönelik nosyon veren yüksek öğretim kurumları (yüksek okul ve meslek yüksek okulu) şeklinde çeşitlenebilir. Akademik nosyon veren kurumlar, evrensel değerlerde akademisyen ve araştırmacı yetiştirmeyi, ülkenin kurum ve kuruluşlar için üst düzey yönetici yetiştirmeyi, buldukları bölgenin ve ülkenin kalkınması için katma değeri yüksek projeler üretmeyi, bilgi birikimlerini kolektif akla dönüştürerek, ülkenin, kurum ve kuruluşlarının hizmetine sunmayı amaç edinecek şekilde oluşturulmalıdır. Mesleğe yönelik nosyon veren kurumlar ise daha çok, “Üniversite-Sanayi İşbirliği” anlayışında, sanayi ve meslek kuruluşları işbirliğinde programlar oluşturmalı ve kurumların kaynaklarının bir bölümü bu kuruluşlardan karşılanmalıdır. Bununla birlikte devletin ihtiyacı olan çeşitli personel de bu kurumlarda yetiştirilmelidir. Böylece üniversitelerin eğitim-öğretim yükü azalarak bilimsel araştırmalara daha fazla zaman ve kaynak aktarılabilir.

Kurumsal özerklik ve hesap verilebilirlikten kasıt, çeşitlilik ilkesi çerçevesinde kurumların, yükseköğretim kurumlarının kendi politika ve önceliklerini belirleyerek, mali konular da dahil olmak üzere kendi tercihleri doğrultusunda gelişmeleridir. Özerkliğin karşısında etkin hesap verme mekanizmalarının oluşumu da reformların bir parçası olarak düşünülmektedir. Burada devletten bir bağımsızlaşma yönünde talep söz konusudur. Burada hesap verilebilirlik yerine, üniversitelerin topluma karşı sahip oldukları sorumluluğun vurgulanması ve bu doğrultuda üniversitenin daha katılımcı bir sisteme sahip olmasından ve hesap verilebilirliğin bu şekilde sağlanması düşünülebilir. Örneğin üniversitelerde içinde buldukları bölgenin ya da şehrin somut sorunlarına da çözüm üretecek ve kolektif akıl oluşturabilecek ve üniversite dışı kişi ve kurumlar ile devletin de fikirsel olarak

katılımını sağlayabilecek danışma kurulu niteliğinde bir müteveli heyeti ya da üniversite danışma kurulu oluşturulması düşünebilir. Üniversitelere mali kanyığı temel olarak devlet vermeli ve bu sistem aynen muhafaza edilmelidir. Kamu kaynakları söz konusu olduğu için de mevcut Sayıştay ve Maliye Bakanlığı denetimler korunmalıdır. Mali esneklik olarak, üniversitelere kendi kaynaklarını da yaratabilecekleri serbestlik verilmelidir.

Kalite güvencesi, performans değerdendirmesi ve rekabet olguları da hedeflenen reformlarda vurgulanmaktadır. Kurumlarının başarısının ölçülmesi ve şeffaf bir şekilde ortaya konulması özellikle sistem içi rekabetin güçlendirilmesi için düşünölmektedir.

2.2. Federal Almanya Cumhuriyeti'nde Yüksek Öğretim Sistemi ve İdari Yapılanma

Almanya'da yükseköğretim sistemi ülkenin federal yapısı nedeniyle federe devletler arasında değışiklik gösterse de tarihi koşullar nedeniyle tüm Almanya için genel geçer bir yapının varlığından söz etmek mümkündür. Bunun nedeni Alman federalizmin "*işbirliğine dayalı federalizm*"⁹⁸⁶ olması ve federal devlet ile federe devletlerin ülkenin genel çıkarını ilgilendiren konularda işbirliği yaparak hareket etmesidir. Bu ilke Alman Anayasası'nın 73. maddesinde yer almaktadır.

⁹⁸⁶ Federalizmin türlerinden Dual Federalizm, ABD ve Almanya'da farklı yorumlanmaktadır. ABD'de federalizm eyaletlerin bütçe dahil tamamen bağımsız olmalarını öngörürken, Almanya'da dual federalizm, daha çok işbirliğine dayanmaktadır. Özellikle maddi açıdan daha fakir olan eyaletler ile zengin olan eyaletler arasındaki farkın, tüm Almanya'da eşit bir refah düzeyi yaratabilmek için, giderilmesine yönelik federal devlet düzeyinde bir takım önlemlerin alınması söz konusudur.

Devlete ait görev ve yetkilerin federal devlet ile federe devletler arasındaki bölüşümünde, yasama yetkisi federal devlet lehine, yürütme dengesi ise federe devletler lehine tesis edilmiştir. Eyaletler Almanya’da bir bütünün parçaları olarak algılanmakta ve Alman federalizmi, ABD federalizminden bu açıdan daha farklı olmaktadır. Almanya’da federal devlet ile eyaletler arasında bir uyum ve karşılıklı saygı vardır. Hatta karşılıklı saygı olgusu üniversite devlet ilişkisi açısından da Almanya’nın sisteminin temelini oluşturmuştur bir dönem. Şöyle ki, 1945 yılından önceki dönemde Almanya’da üniversiteler açısından bir ikili yapılanma söz konusuydu. Bu akademik işler ile idari işlerin tamamen birbirinden ayrılmış olduğu ikili bir yasal statüydü. Alman üniversiteleri bilindiği gibi 1810 yılında kurulan Berlin Üniversitesi’nin kuruluş felsefesi olan idealizme dayanmaktaydı. Bu da bilimsel alana devletin müdahale etmediği, bu alanın mutlak olarak akademisyenlerin elinde olması sonucunu doğurmuştu. Ancak üniversite, hem bir devlet kurumuydu ve bu açıdan devlete bağlı olmalıydı, hem de kendi kendini yöneten bir tüzel kişiydi ve bir ölçüde bağımsız olmak zorundaydı. Almanya’daki, üniversite sisteminin başarısı bu gerilimin arasındaki dengeye dayanmaktadır. Akademik konularda devletin hiçbir etkisi yoktu ve akademik kişilerin seçiminde ve atanmasında önerilerde bulunmak ve akademik işlerin yönetimi tamamen rektör, fakülte ve senato gibi yalnızca akademik kişilerden oluşan organlarca yürütülmekteydi. Söz konusu akademik kişiler de tam zamanlı profesörlerdi (Ordinarien). Devletin yetkisi ise, üniversitenin tüm personeli ve mali konuların yönetimi üzerindediydi. Her üniversitede devleti temsil eden, yüksek bir kamu görevlisi olan (tıpkı bakanlık müsteşarı gibi) bir küratör (Kurator) bulunmaktaydı. Küratör, Kültür ve Eğitim Bakanlığı’na bağlıydı ve ilgili bakanlığın üniversitedeki temsilcisiydi. Hennis, Alman üniversitelerinin başarısının, söz konusu

ikili yapıya dayandığını ve üniversite içindeki her akademisyenin ve devletten gelen idarecilerin ilkeli ve rasyonel kişiliklere sahip olmuş olmasına bağlamıştır. Kişilerin yetkilerini aşırı bir müdahaleye ve kontrolcülüğe yer verecek şekilde değil, karşılık işbirliğini kuracak şekilde kullandıklarını belirtmiştir⁹⁸⁷. Bu doğrultuda 1920'lerin Prusya Kültür Bakanı Carl Heinrich Becker üniversite ile devlet arasındaki gerilime yönelik şunları söylemiştir:

“Halkımızın manevi açıdan büyümesi, yüksek açıdan saygın üniversitelerin ve yüksek açıdan saygın hükümetlerin varlığına bağlıdır. Her ikisi de birbirini gözlemlemelidir ki, kendi kendini ebedileştirme ile ayrıcalık ve kayırmalar bir yandan, siyasi manipülasyon ve yasama kaprisi diğer yandan, üniversitelerimizi yok etmesin.”⁹⁸⁸

Almanya'nın bu dönemdeki yükseköğretiminin başarısı küratörlerin kendilerini birer bakanlık temsilcisi olarak görmemeleri, aksine, kendilerini bakanlıktaki birer üniversite temsilcisi olarak görmüş olmaları ve üniversite ile hükümet arasında iyi bir denge kurulmasına katkı sağlamaları olmuştur⁹⁸⁹. Almanya'da bilimin de devletin temeli olarak çok önemli ve saygın bir yeri bulunmaktaydı. Bu nedenle devlet adamları çoğu zaman ilkeli davranabilmişlerdir.

Alman Anayasası'nın 72. maddesi federal devletin yarışan yasama yetkisini açıkça düzenlemiştir. 72. maddede sayılan hallerde, yani, yarışan yasama alanına giren konularda, federal devletin kendi yasama hakkını yasa ile kullanmadığı

⁹⁸⁷ W. Hennis, “The Legislator and the German University”, **Minerva**, Volume 15, Numbers 3-4, s. 288; özellikle Prusya Kültür Bakanlığı yapmış olan Freidrich Althoff, daha sonra 1920'lerdeki Kültür Bakanı Carl Heinrich Becker kişilik olarak önemli düşüncelere imza atmışlardır; Hetherington da aynı şekilde Alman üniversitelerinin başarısını söz konusu sistemdeki yöneticilerin ilkeli ve birbirinin alanına müdahale etmeyen bir şekilde davranmaları olduğunu belirtmiştir. H. Hetherington, 1965, s. 3-4.

⁹⁸⁸ H. Schelsky, 1971, s. 129; Becker, Almanya'nın o dönemdeki yükseköğretim reformlarında önemli bir yere sahiptir.

⁹⁸⁹ W. Hennis, “The Legislator and the German University”, **Minerva**, 1977, Volume 15, Numbers 3-4, s. 288.

hallerde ve ölçüde, eyaletler yasama yetkisine sahiptir. 72. maddede yükseköğretime kabul ve yükseköğretim diploması alanlarında federal devletin yasama yetkisinin olduğu düzenlenmiştir. Ancak yükseköğretim özellikle 2007 yılında Almanya’da gerçekleştirilen federalizm reformu doğrultusunda eyaletlerin kendilerinin serbestçe düzenleyeceği bir alan olarak belirlemiştir. Aslında bunun tarihi yönü de bulunmaktadır ve eyaletler Almanya’da kültür ve bilim işleri konusunda oldukça serbesttir. Yalnız Almanya’da dikkati çeken husus, eyaletlerin sahip oldukları yükseköğretim sistemlerinin, 1976 yılından önce henüz daha bir çerçeve yükseköğretim yasası yürürlüğe girmeden dahi, birbirine benzediği görülmektedir⁹⁹⁰.

2.2.1. Alman Federalizmi ve Eğitim Kurumu

Almanya’da yükseköğretim reformlarını ve yükseköğretim sisteminin organizasyonunu anlayabilmek için hem Alman toplumunun yapısına, hem de Almanya’nın hükümet sisteminin özelliklerine değinmek gerekir. Çünkü ileride de vurgulanacağı gibi Almanya’nın federal sistemi Amerika, Kanada ya da Avustralya federalizminden daha farklı bir işleyişe sahiptir. Bu farklılık hem ülkenin tarihinden hem de toplumsal yapısından kaynaklanmaktadır. Her ne kadar devlet federal sisteme göre idare edilse de Alman halkı sosyolojik yapısı itibariyle parçalanmış bir görünümünden ziyade daha üniter bir yapıya sahiptir⁹⁹¹. Devletin söz konusu özelliği, onun genel olarak eğitim ve özel olarak yükseköğretim alanına ilişkin

⁹⁹⁰ W. Hennis, 1977, s. 287.

⁹⁹¹ Alman federalizmi hakkında ilk çarpıcı kavramı ileri sürmüş olan Konrad Hesse, Almanya için “üniter bir federal devlet” terimini kullanmıştı. Hesse, Konrad, **Der Unitarische Bundesstaat**, Karlsruhe, C. F. Müller, 1962; **Deutsches Regierungssystem, Lehr- und Handbücher der Politikwissenschaft**, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, Hrsg. Raban Graf von Westphalen, München 2001, s. 147.

gerçekleştirilen tüm reformların ve yasal düzenlemelerin – her ne kadar eğitime ilişkin işler federe devletlerin yetki alanında olsa da- belli birtakım ortak ilkeler göz önünde bulundurularak yapılması sonucunu doğurmuştur. Bu özellik ayrıca Almanya'nın yükseköğretime verdiği özel önemden de kaynaklanmaktadır.

Federalizm temelde diğer birçok siyasal organizasyon gibi sosyolojik olarak var olan belli bir sorunu çözmek için oluşturulmuş bir devlet biçimidir. Bir başka deyişle kurumsal araçlar, biçim ve işlev olarak, yalnızca toplumun derinindeki federal niteliğin yüzeye yansıyan bir biçimidir⁹⁹². Daha çok sosyal yapıyı temel alan federalizmi bu şekilde “sosyal federalizm” olarak kavramlaştırmış olan Livingston'dan sonra başka yazarlar da bu kavramın içeriğini doldurmaya çalışmışlardır. Bu konuda Charles Tarlton, simetrik ve asimetric federalizm arasında bir ayrım yapmıştır. Ona göre ideal simetrik bir federal sistemde yer alan siyasi birimler (federe devletler), benzer ekonomik, sosyal, kültürel ve iklimsel yapılara ve benzer siyasi kurumlara sahiptir. Bu nedenle her bir federe devlet, bir bütün olarak federal sistemin minyatür bir görüntüsü gibidir. Toplum ve federal yapı bir simetriye sahiptir ve federe devletler arasında büyük farklılıklar yoktur. Buna karşılık asimetric federal sistemde ise her bir siyasi birim, toplumda yer alan farklılıklar temelinde oluşmuştur. Bir başka ifade ile asimetric federal sistem tam anlamıyla sosyal federalizm temelinde oluşmuş bir sistemdir⁹⁹³. Bu tanımlarda öne çıkan kavram ise sosyal federalizm ve onun işaret ettiği federal toplum kavramıdır. Eğer bir toplum federal

⁹⁹² W. S. Livingston , “A Note on the Nature of Federalisms”, 1952, **Political Science Quarterly**, Vol.67, No.1, s. 81-95, s. 84; “*But the picture would still be incomplete and unclear; for institutional devices, both in form and in function, are only the surface manifestations of the deeper federal quality of the society that lies 'beneath the surface. The essence of federalism lies not in the institutional or constitutional structure but in the society itself. Federal government is a device by which the federal qualities of the society are articulated and protected.*” Bu tanım sosyal bir federalizme karşılık gelmektedir.

⁹⁹³ D. C. Tarlton, “Symmetry and Assymetry as Elements of Federalism: A Theoretical Speculation”, **The Journal of Politics**, 1965, Vol.27, No4, s. 868-869.

bir yapıya sahipse, siyasi birimler de söz konusu federal toplumsal yapıyı yansıtacak biçimde oluşacaktır. Federal bir toplum, öyle bir toplumdur ki, orada toplumsal yapı belli bir coğrafi alana dayanan ve etnik-dilsel olarak ayırt edici özellikleri olan topluluklardan oluşur. Her ne kadar din, coğrafi bölge, ekonomik koşullar gibi bir takım faktörler bu bölge temelli etnik-dilsel farklılıkların durumunu etkileyebilse de, federal toplumu federal yapan temel özellik olarak etnik-dilsel farklılık temel bir unsur olarak varlığını korur. Ancak yine de bazı sosyal ya da siyasi olaylar federal bir toplumun niteliğini etkileyebilir⁹⁹⁴. Livingston'un federal toplum kavramı, federalizmi açıklayan, federalizmin, toplumun belli bir takım ihtiyaçları doğrultusunda ve toplumun halihazırdaki yapısına dayanarak oluştuğunu ileri sürer. Bu kavram ve düşünce tersten ele alınırsa bu sefer, federal olmayan bir toplumun da halihazırda federal olan bir devlete merkezileşme yönünde baskı yapacağı söylenebilir⁹⁹⁵. İşte bu doğrultuda, federal olmayan bir topluma sahip olduğu için, Alman federalizminin kendine özgü niteliği ön plana çıkmaktadır. Alman toplumu yukarıda bahsedilen ve federal toplumun temel özelliği sayılan federal toplumun içerisindeki etnik-dilsel farklılıkları içermez ve homojen bir görünüme sahiptir. Bu nedenle her ne kadar Anayasa ile Almanya'nın federal bir devlet olduğu ve bunun değiştirilmesinin yasak olduğu hükmüne bağlanmışsa da ve eğitim eyaletlerin yetkisine bırakılmışsa da bu alanda alınan kararlar nihayetinde tüm Almanya için geçerli olacak bir çerçeveye dayandırılmıştır.

Alman federalizminin, onu diğer federal devletlerden farklı kılan özellikleri ise şu şekilde sıralanabilir: İşbirliğine dayalı federalizm (kooperatif

⁹⁹⁴ M. Stein, "Federal Political Systems and Federal Societies", 1968, **World Politics**, Vol.20, No.4, s. 729 vd, Belçika'nın toplumu federal toplum örneğidir.

⁹⁹⁵ J. Erk, "Federal Germany and Its Non-Federal Society: Emergence of All-German Educational Policy in a System of Exclusive Provincial Jurisdiction", **Canadian Journal of Political Science**, Vol.36, No.2, 2003, s. 296.

federalizm), idari federalizm, üniter bir federal devlet kavramına dayanması, federe devletler arasındaki güçlü benzeşmeme (farklılık), Anayasa'nın 93. maddesi uyarınca Federal Anayasa Mahkemesinin güçlü denetim görevi⁹⁹⁶. Bu özelliklerin ne anlama geldiğini ve nasıl oluşmuş olduğu Almanya'da federalizmin tarihine kısa bir bakışla kolayca anlaşılabilir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Bonn Cumhuriyeti'nin güçlü bir Almanya olarak yeniden doğuşunun önüne geçmek isteyen işgal kuvvetleri (ABD, Fransa ve İngiltere), Almanya için federal bir yapı tasarlamışlardı ve işgal ettikleri bölgelerde idari kurumlar oluşturmuşlardı. Bunlar daha sonra, bir takım idari önlemler için yapay varlıklar olarak federe devletlere dönüşmüştür. Amaçlanan, devlet gücünün dağıtılması ve Alman ulusçuluğu etrafında merkezileşerek güçlü bir devlet olunmasının önüne geçmektir. Yine işgal güçlerinin önderliğinde Batı Almanya'daki federe devletlerin başbakanları Batı Almanya Anayasasını oluşturmak üzere 8-10 Temmuz 1948 tarihlerinde toplandılar. Ancak işgalci devletleri mutlu edecek bir sonuca ulaşamadılar. Buna ek olarak Almanya'nın doğusu ile batısının birbirilerinden kesin olarak ayrılacağı endişeleri de gündeme gelmişti. Daha sonra federe devletlerin başbakanları tarafından oluşturulan bir komite bu yeni Anayasanın yapımı için yaklaşık bir yıl süren görüşmelere başladı ve 8 Mayıs 1948'de oluşturulan taslak Anayasa, federe devletlerin parlamentolarının bunu 23 Mayıs 1949 tarihinde onaylamasıyla yürürlüğe girdi. Yeni Almanya'nın kurulduğunu ilan eden bu Anayasa oldukça adem-i merkezîyetçi bir federal yapı öngörüyordu ve katı bir kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanmaktaydı. Anayasa yalnızca bazı alanlar için birleşik federal bir idare ön görüyordu ancak bu alanların dışında federe devletler, mali işler

⁹⁹⁶ D. Hanschel, "Mechanisms of Conflict Resolution in Federalist States- The Redistribution of Legislative Powers as a Viable Means?", **IACL Conference-2007**, draft paper, s. 2-8.

dahil geniş bir özerkliğe sahipti. Devlet iki farklı düzeyde hükümet işlevinin geçerli olduğu bir sisteme göre oluşturulmuştu; federal devlet ve federe devletler. Buna paralel olarak Alman Anayasası'nın 79. maddesini 3. bendine göre devletin federalist yapısı sıkı biçimde vurgulanmıştır ve hiçbir surette değiştirilemez. Ancak Almanya'nın günümüze değin bazı alanlarda tüm ulusu temel alan politikalar oluşturmuş olması ve sahip olduğu üniter toplumsal yapısı, devlet sistemi üzerinde çatışmaya varan tartışmalara girmeksizin kendiliğinden üniter olarak nitelenebilecek bir sistem doğurmuştur. Bunun sonucu olarak da idari yetkilere dayanan federalizm yavaş yavaş daha işlevsel nitelikte ve işbirliğini gerektiren bir federalizme dönüşmüştür. Almanya'nın bu özellikli niteliği onun "üniter bir federal devlet" olarak tanımlanmasına yol açmıştır⁹⁹⁷.

Almanya'nın eyaletleri tarihsel bir sürece dayanmaz. Berlin, Bremen, Hamburg gibi küçük tek bir şehirden oluşan eyaletler olduğu gibi bölgesel büyük eyaletler de vardır. Üstelik II. Dünya Savaşı'ndan sonra eyaletler arasında kitlesel nüfus hareketliliği yaşanmıştır. Özellikle doğu Almanya'nın nüfusunun beşte biri (12 milyon kadar) Sovyet işgali sırasında batı Almanya'ya akın etmiştir. Buna ek olarak II. Dünya Savaşı'nın ardından Almanya'nın birleşmesine kadarki zamanda da 3.5 milyon kadar insan daha Almanya'ya göç etmiştir. Bu süregelen nüfus akını ve hareketlilik eyaletler düzeyinde ayrıksı bir kültürel topluluğun oluşumunu önlemiştir. Böylece Almanya'nın eyaletleri, kültürel-sosyal ayrılıklara dayanmayan yalnızca idari birer birim görünümü arz eder⁹⁹⁸. Sonuç olarak Almanya'da sistem adem-i

⁹⁹⁷ J. Erk 2003, s. 298-299; F. Scharpf, "No Exit From the Joint Decision Trap? Can German Federalism Reform Itself?" **EUI Working Papers**, RSCAS No. 2005 / 24, European University Institute, Florence, Robert Schuman Center For Advanced Studies, Badia Fiesolana, Italia, 2005, s. 2.

⁹⁹⁸ J. Erk, 2003, s. 300.

merkeziyetçi bir yapı arz etmesine rağmen toplumu üniter bir yapıdadır ve bu üniter yapı federal bir devlete merkezileşme yönünde baskı yapmaktadır.

Almanya’da federalizmin yorumunu Alman Federal Anayasa Mahkemesi yapmıştır. Her ne kadar Alman Anayasası’nın 20. ve 79. (3) maddelerinde⁹⁹⁹ belirtildiği şekilde federalizm Anayasa’nın değişmez hükümlerinden ise de, Federal Anayasa Mahkemesi, yorum yolu ile anayasada yer almayan bir takım federalizm ilkeleri geliştirmiştir. 1952 yılında Federal Anayasa Mahkemesi, Alman federalizminin *federal saygı (nezaket) ilkesine* dayandığını ve eyaletlerin *federal dostu davranış* sergilemesi gerektiğinden söz etmiştir¹⁰⁰⁰. Bu ilkelere göre, bütün devlet genelinde temel yasanın düzenini korumak ve kollamak tüm eyaletlerin ve

⁹⁹⁹ Alman Anayasası’nın 20. ve 79. maddeleri şu şekildedir:

20. Madde-Temel Kurumsal İlkeler ve Anayasal Düzenin Korunması:

- (1) Almanya Federal Cumhuriyeti, demokratik ve sosyal bir federal devlettir.
- (2) Bütün devlet otoritesi halktan kaynaklanır, seçimler, diğer oylamalar ve yasama, yürütme ve yargısal kurumlar aracılığıyla halk tarafından kullanılır.
- (3) Yasama anayasal düzen ile bağlıdır, yürütme ve yargı hukuk ve adalet ile bağlıdır.
- (4) Başka hiçbir yasal çözüm yoksa bütün Almanlar, bu anayasayı ortadan kaldırmaya çalışacak herhangi bir kişiye karşı direnme hakkına sahiptir.

79. Madde-Temel Yasanın Değiştirilmesi

- (3) Federasyonun eyaletlerden oluştuğu ilkesini ve eyaletlerin yasama sürecine katılma yetkisini etkileyecek herhangi bir değişiklik ya da 1. ve 20. maddelerde herhangi bir değişiklik kabul edilemez.¹⁰⁰⁰ BVerfGE 8, 122; “bundesfreundliches Verhalten” federal dostu davranış demektir, “Bundestreue” ise federal saygı demektir. Bundestreue ilkesi hakkında oldukça geniş çaplı tartışmalar yapılmıştır. Bu ilkenin bir anayasa ilkesi mi olduğu, anayasa gelenek hukuku alanına mı ilişkin olduğu ve genel olarak söz konusu ilkenin yasal dayanağı konusu hep tartışılmıştır. Bunun nedeni Alman Federal Anayasa Mahkemesi’nin bu ilkeyi yorum yoluyla geliştirmiş olması ve birçok kararında bu ilkeye dayanmış olmasıdır. Sonunda bu ilke bir Alman **anayasa hukuku normu** olarak hukuk literatüründeki yerini almıştır. Bayer, Hermann-Wilfried, **Die Bundestreue**, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1961, s. 126.

“...Die Pflicht zu bundesfreundlichem Verhalten hat das Bundesverfassungsgericht in Übereinstimmung mit der Rechtslehre aus dem Wesen des Bundesstaates entwickelt (vgl. BVerfGE 1, 117 [131]; 1, 299 [315 f.]). Durch diesen Grundsatz wird dem Bund und den Ländern in erster Linie eine Schranke beim Gebrauchmachen von ihren Zuständigkeiten gezogen (BVerfGE 4, 115 [140]); derselbe Grundsatz begründet aber unter Umständen auch Hilfs- und Mitwirkungspflichten des Bundes oder der Länder, die als Schranke ihrer Freiheit innerhalb ihrer Zuständigkeiten begriffen werden können...Der für Bund und Länder gleichermaßen geltende Grundsatz bundesfreundlichen Verhaltens hat die Funktion, die aufeinander angewiesenen "Teile" des Bundesstaats, Bund und Länder, stärker unter der gemeinsamen Verfassungsrechtsordnung aneinander zu binden, aber nicht die Aufgabe, das bundesstaatliche Gefüge zu lockern. Deshalb kann sich kein Teil seiner Pflicht zu bundesfreundlichem Verhalten mit der Behauptung oder mit dem Nachweis entziehen, daß auch der andere Teil seiner Pflicht zu bundesfreundlichem Verhalten nicht nachgekommen sei; die Verletzung der Pflicht durch den einen Teil entbindet den anderen nicht von der Beachtung dieser selben Pflicht.”

federal devletin ortak sorumluluğu altındadır ve bütün eyaletler işbirliği içinde çalışmakla yükümlüdür. Eyaletlerin işbirliği içinde çalışmakla yükümlü olduğu alanlarda ise özellikle federal devlet doğrudan bir koruma uygulayamaz. Bu da federal dostu davranışın içeriğini oluşturmaktadır. Alman federalizmine işbirliğine dayanan federalizm denmesinin nedeni burada gizlidir. Yazılı olarak açık anayasal dayanağı olmayan bu iki ilke (*işbirliğine dayalı federalizm ilkesi ve federal saygı ilkesi*) eyaletlerin özerkliğini sınırlamaktadır. İşbirliğine dayalı federalizm Almanya’da tüm ulusu göz önünde bulunduran, yalnızca eyalette yaşayanları değil, Alman halkını temel alan politikalar geliştirilmesi yönündeki istekten kaynaklanmıştır¹⁰⁰¹. İleride görüleceği gibi özellikle eğitim ve yükseköğretim alanlarına ilişkin konularda tüm ülkeyi ilgilendiren kararlar alınmış ve bu doğrultuda yasama yapılmıştır. Örneğin Alman Yükseköğretim Çerçeve Yasası’nın (Hochschulrahmengesetz) oluşturulması ve bu yasadan önce Alman Federal Anayasa Mahkemesinin vermiş olduğu kararlar yükseköğretimin Almanya’nın uluslararası alanda ekonomi, teknoloji ve sanayi öncüsü olması için hayati önem taşıyan bir etkinlik alanı olarak görüldüğünü vurgulamıştır. Bu nedenle *eğitim konusu*¹⁰⁰² eyalet meclislerinin yetki alanına bırakılmışsa da, yükseköğretime ilişkin ulusal bir politikanın belirlenmesinin önemi hep vurgulanmıştır¹⁰⁰³.

¹⁰⁰¹ J. Erk, 2003, s. 301-303.

¹⁰⁰² Eğitim işleri eyaletlerin kültürel egemenliği kapsamında değerlendirilmiştir. Kulturhoheit kavramı ile ifade edilen bu durum Alman Anayasası’nın 30. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir: “*Bu Anayasa’da başka bir hüküm bulunmayan bütün hallerde devlet gücünün kullanımı ve devlet işlevlerinin yerine getirilmesi eyaletlerin görevidir.*”

¹⁰⁰³ Bu konuyla ilgili tüm tarihi gelişmeler ve Almanya’da özel önemi olan bir eşgüdüm kurumu olarak Kultusministerkonferenz bir sonraki başlıkta ele alınmıştır.

2.2.2. Alman Anayasası'nın Yüksek Öğretime İlişkin Maddeleri

Alman Anayasası (GG), Türkiye'de olduğu gibi, üniversite ya da yükseköğretime ilişkin ayrı bir madde başlığını içermemektedir ve üniversite Anayasa'nın 5. maddesinin 3. fıkrasında ifadesini bulan bilim özgürlüğüne dayanmaktadır¹⁰⁰⁴. Bununla birlikte 01 Eylül 2006 tarihli Anayasa değişikliği ile yürürlükten kaldırılmış olan 75. madde, federal devletin, tüm eyaletleri bağlayıcı çerçeve yasaları yapılabileceği alanları düzenlemekteydi ve söz konusu hükme göre yükseköğretim alanı da bunlardan birisiydi. Bu doğrultuda Almanya'da 26 Ocak 1976 yılında Yükseköğretim Çerçeve Yasası (Hochschulrahmengesetz-HRG) adıyla bir yasa çıkartılmıştır. Söz konusu yasadan bahsetmeden önce yürürlükten kaldırılan Anayasa'nın 75. maddesine dayanılarak çıkartılan yasaların hükmü üzerinde kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır. Buna ilişkin olarak, Anayasanın 125a maddesinin 1. fıkrası hükmü ile 125b maddesinin 1. fıkrası bir açıklama getirmektedir. 125a/1 hükmüne göre, 15.11 1994 tarihinden önce Anayasa'nın 75. maddesinin verdiği yetkiye dayanılarak federal hukuk olarak çıkartılmış yasalar, federal hukuk olarak geçerliliğini koruyacaktır. Ancak 75. maddenin iptali nedeniyle, bu hukukun yerini eyaletlerin hukuku alabilecektir. 125b/1 hükmüne göre, çerçeve yasa yürürlükte kalacaktır ancak eyaletler yükseköğretime ilişkin alanda kendileri isterlerse yasa çıkartabilirler ve federal devlet ile eyaletlerin yükseköğretim alanındaki yasalarının çatışması halinde, sonraki tarihli yasa geçerli olacaktır. Bu açıklamalar doğrultusunda Almanya'da Yükseköğretim Çerçeve Yasası halen geçerliliğini korumaktadır ancak eyaletler artık kendi öngördükleri şekilde çerçeve yasaya aykırı

¹⁰⁰⁴ Anayasa'nın 5. maddesinin 3. fıkrası şu şekildedir:
"Sanat ve bilim, araştırma ve öğretim serbesttir. Öğretim özgürlüğü Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz."

düzenlemeler getirebilecekleri yükseköğretim yasaları çıkartabileceklerdir ve bu durumda sonraki tarihli yasa geçerli olacaktır.

Alman Anayasası'nın yükseköğretime ilişkin diğer hükmü, 91a maddesinin 1. bendi ile 91b maddesidir. Bunlardan ilki federasyon ile eyaletlerin ortak olarak yürüteceği görevleri düzenlemektedir. Her ne kadar yukarıda eyaletlerin yükseköğretim konusunda serbest oldukları hükme bağlanmışsa da, 91b maddesi, özellikle eğitim planlaması ve araştırma konularında işbirliği yapılacağını öngörmektedir. Bu doğrultuda, federasyon ile eyaletler, aralarında yaptıkları anlaşmalara dayanarak, bölgeler üstü önemde bulunan konuların desteklenmesi için işbirliği yapabilirler. Bu konular, yüksekokullar dışındaki bilimsel araştırmaya yönelik tesis ve projeler, yüksekokullardaki bilim ve araştırmaya ilişkin projeler, yüksekokullarda büyük araçları kapsayan araştırma tesisleri gibi ülkenin geneli açısından stratejik önem arz eden konulardır. Bir başka ifade ile bilim politikası alanında, hem eyaletler, hem federal devlet, hem de Avrupa Birliği belli ölçüde etkileyici olmaktadır. Özellikle devletin bir bütün olarak uluslararası alanda öncü olabilmesi için ileri teknoloji, ekosistem ve enerji, sağlık, güvenlik, iletişim ve ulaşım alanlarındaki bilimsel araştırmalara ağırlık verileceği Alman Araştırma ve Yenilik Komisyonu tarafından açıklanmıştır¹⁰⁰⁵.

Alman Anayasası'nın yükseköğretim ile ilişkili diğer hükümleri, Anayasa'nın 2. maddesinde ifadesini bulan kişiliğini serbestçe geliştirme hakkı, 5. maddenin 1. fıkrasında düzenlenen düşünce özgürlüğü, 9. maddenin 1. fıkrasında düzenlenen dernek kurma hakkı, 12. maddede düzenlenen meslek özgürlüğüdür. Bununla birlikte Anayasa'nın 20. maddesinin 3. fıkrası, yasamanın, anayasal

¹⁰⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için Alman Eğitim ve Araştırma Bakanlığı'nın resmi internet sitesine bakınız. www.bmbf.de.

düzenle; yürütme ve yargı organlarının ise yasalar ve hukukla bağlı olduğunu düzenlemektedir. Tüm yükseköğretim kurumları da birer kamu tüzel kişisi oldukları için bu açıdan hukuk ile ve anayasal düzen ile de bağlı olmaktadır. Yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları da birer kamu görevlisi olduklarından, görevlerinde, kamu görevine tanınan anayasal güvenceden de yararlanırlar. Söz konusu düzenleme 33. maddenin 4. fıkrasında şu şekilde düzenlenmektedir: “Egemenlik hak ve yetkilerinin yerine getirilmesi, esas itibarıyla, sürekli bir görev olarak, idari iş ve sadakat ilişkisinde bulunan kamu görevlilerine bırakılır.” Hükümden anlaşılacağı üzere yükseköğretim kurumlarındaki akademik personel devlet egemenliğinden kaynaklanan hak ve yetkileri kullanmaktadırlar¹⁰⁰⁶.

Federal devletin Anayasasındaki düzenlemelerden sonra tek tek eyalet anayasalarında da yükseköğretime ilişkin çeşitli hükümler bulunmaktadır. Kimi eyaletler anayasalarında doğrudan yükseköğretime ilişkin hiçbir düzenleme getirmemişken, kimi eyalet ise getirmiştir. Genele bakıldığında söz konusu düzenlemelerin üniversite özerkliğini garanti edecek şekilde olduğu görülmektedir. Ancak üniversite özerkliği tüm düzenlemelerde soyut olarak ifade edilmiş, uygulamaya yönelik somut ilişkilerin yer aldığı düzenlemelere yer verilmemiştir. Bu doğrultuda üniversite özerkliği konusunda oklar daima Alman Anayasası'nın bilim özgürlüğünü düzenleyen 5. maddesinin 3. fıkrasına çevrilmiştir¹⁰⁰⁷.

¹⁰⁰⁶ W. Thieme, 1986, s. 51-52.

¹⁰⁰⁷ W. Thieme, 1986, s. 53.

2.2.3. Alman Yüksek Öğretim Kanunu'nun Tarihi Yönü

Almanya'da her eyaletin ayrı yükseköğretim yasası bulunmaktadır. Ancak, Yükseköğretim Çerçeve Yasası'nın öngördüğü belli bir sistemin varlığından söz etmek mümkündür. Ancak, Yüksek Öğretim Çerçeve Yasası yürürlüğe girmeden önce de Almanya'da yükseköğretim sisteminin bütünselliğinden söz etmek mümkündür. Bunun nedeni yukarıda da bahsedilen Humboldt üniversite idealinin tüm Almanya'da hakim olmasıydı. 1945'e kadar üniversitede akademik ve idari işlerin kesin olarak birbirinden ayrıldığı ve profesörlerin hakim olduğu bir sistem hakimdi. Bu sistemde idari işler tamamen devletin etki alanındaydı ve akademik işler de profesörlerin etki alanındaydı. Fakat daha sonra, özellikle Nazi döneminin ardından üniversitelerdeki ilk iş, hükümet ile üniversite arasında bağlantı kuran küratörlerin üniversite bünyesinden çıkartılması ve akademik ile idari yapının bütünleştirilmesi olmuştur. Bunu üniversite içi katılımı güçlendirmek ve demokratikliği arttırmak adına üniversite içerisindeki diğer grupların, öğrencilerin, profesörler dışındaki akademik kadronun ve idari personelin de üniversitedeki kurullarda temsil edilmesi ve söz sahibi olması izlemiştir. 1945'ten sonra gerçekleştirilen reformlarda üniversiteler için bir ilke gelmiştir. Bu ilke, üniversitenin hem idari, hem de akademik konulara aynı anda hakim olabileceği "Bütüncül İdare (Einheitsverwaltung)" ilkesidir. Bu doğrultuda, idari konulardan sayılan, bütçe, ekonomik işler, binaların yapımı ve geliştirilmesi ve teknik enstitülerin ihtiyaçları gibi konularda da üniversite söz sahibi olmalıydı. Eskinin parçalı yönetim anlayışı, yerini standartlaşmış, bütüncül bir idari sisteme kendini bırakmaktaydı. Bu doğrultuda 1960'lı yıllarda bütüncül idare ilkesi sisteme yerleşmeye başlamıştır.

Hatta daha sonradan bu ilke Yükseköğretim Çerçeve Yasası'nın 53. maddesinde de ifadesini bulmuştur¹⁰⁰⁸.

2.2.3.1. Alman Yükseköğretim Sisteminin Özellikleri

Alman yükseköğretim sisteminin genel özelliği, sistemde tarih içerisinde ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda oluşmuş, çok çeşitli sayıda yükseköğretim kurumu bulunması ve bir bütünlükten yoksun olması ancak yükseköğretimin bir bütün olarak kamu hizmeti olarak görülmesidir. Bu doğrultuda Almanya'daki yükseköğretim kurumları iki açıdan sınıflandırılabilir.

İlki, kurumun taşıyıcısının kim olduğu açısından yapılacak bir sınıflandırmadır. Buna göre kurumlar, kamu yükseköğretim kurumları ve kamu olmayan yükseköğretim kurumları olarak ikiye ayrılmaktadır. Kamu yükseköğretim kurumları anayasal olarak bir eyaletin taşıyıcısı olduğu devlet üniversiteleridir. Kamu olmayanlar ise, özel üniversiteler ile kilise yüksekokulları ve federal devletin orduya ilişkin sahip olduğu okullardır. Bu okulların statüleri diğerlerinden farklıdır.

İkinci sınıflandırma öğretim içeriğine göre yapılan bir sınıflandırmadır. Bu açıdan Almanya'da yükseköğretim kurumları dörde ayrılmaktadır. Bunlar, bilimsel yükseköğretim kurumları, müzik yüksekokulları, tiyatro, sinema ve film okulları gibi sahne sanatları okulları ile güzel sanatlar okulları olarak çeşitlenen sanat akademileri, uygulamalı ve belli bir alana özgü yüksekokullar olan meslek yüksekokulları (örneğin, Kütüphanecilik Yüksekokulu) ve poli-teknikler gibi bilimsel ve mesleki eğitimi kapsayan yüksekokullardır (Gesamthochschule). Bilimsel

¹⁰⁰⁸ W. Hennis, 1977, s. 290-291.

yükseköğretim kurumları da kendi içerisinde bir çeşitlenmeye sahiptir. Bunlardan ilki üniversitelerdir. Üniversite ilke olarak bütün alanları içerebilir ve belli bir konuya yoğunlaşmamıştır. Bu onun, evrensel bilginin arandığı ve gerçeğin araştırıldığı bir kurum olmasından kaynaklanmaktadır. İkincisi teknik üniversitelerdir. Teknik üniversiteler, ağırlıklı olarak mühendislik alanlarında çalışmalar gerçekleştirmektedir. Üçüncüsü eğitim yüksekokullarıdır. Bu okullar Almanya'daki lise düzeyindeki halk okullarına öğretmen yetiştirmek için kurulmuşlardır. Dördüncüsü, askeri akademilerdir. Almanya'da bir askeri üniversite bulunmaktadır. Beşinci sınıf ise çeşitli yüksekokullardan oluşan bir sınıftır. Bunlara örnek olarak veterinerlik yüksekokulu, ilahiyat-felsefe yüksekokulları gibi okullardır¹⁰⁰⁹.

Almanya'da yükseköğretim alanının her eyaletin kendi düzenleme alanı içerisinde olduğuna yukarıda değinilmişti. Bu doğrultuda her eyaletin tek tek ayrı birer yükseköğretim yasası bulunmaktadır. Çerçeve yasa da yukarıda bahsedilen anayasa değişikliklerinin ardından geçerliliğini korumakla birlikte sonraki tarihli bir eyalet yasası ile uygulanmayacaktır. Ancak yine de sistemin genel özelliklerini yansıtması açısından söz konusu yasaya kısaca değinmekte yarar vardır.

Alman Yükseköğretim Çerçeve Yasası (HRG), yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, yükseköğretim kurumlarının amacını düzenlemektedir. Yasanın amaçlar başlıklı ilk bölümü de kendi içinde üç kısma ayrılmaktadır. İlki genel ilkeler, ikincisi öğrenim ve öğretim, üçüncüsü ise araştırmadır. Burada ilk dikkati çeken husus, yükseköğretim kurumlarının genel amaçlarının hemen ilk maddede sayılmış olmasıdır. Yasanın 1. maddesi, yükseköğretim kurumlarının,

¹⁰⁰⁹ W. Thieme, 1986, s. 6-7.

bilimin ve sanatın, araştırma, öğrenim ve öğretim aracılığıyla gelişmesi ve korunmasını sağlamakla yükümlü oldukları ve özgür, demokratik, sosyal, hukuk devleti ilkelerine uygun olarak gelişmeleri gerektiğini hükme bağlamıştır. Aynı maddede yükseköğretim kurumlarının topluma bilgi ve teknoloji transferini geliştirmekle ve kendi personelinin (akademisyenler, öğrenciler ve diğer personel) gelişimini sağlamakla yükümlü oldukları da yer almaktadır. Yükseköğretim kurumları, kendilerine verilen ödevleri yerine getirerek, **kamunun eğitimini** gerçekleştirmiş olurlar. Bununla birlikte farklı yükseköğretim türlerinin sahip olduğu amaçlar ile üniversitelerin tek tek amaçları, içinde buldukları eyalet tarafından belirlenecektir. Görüldüğü gibi çerçeve yasa yükseköğretim kurumlarının genel amacının bilim ve sanatın gelişmesi olduğu yönünde genel bir açıklamaya gitmiş, eyaletlere ve üniversitelere bu konuda kendi amaç ve hedeflerini belirleyebilmeleri yönünde olanak tanımıştır. Yasa, yükseköğretimi kamunun hizmetinde olan bir alan olarak ele almış ve tüm yükseköğretim kurumlarının devletin temel ilkeleri olan, özgürlükçü, demokratik, sosyal hukuk devleti ilkelerini pekiştirmelerini genel amaç olarak belirlemiştir. Burada üniversite özerkliği ile ilgili sorular akla gelebilir. Özellikle bir yasa tarafından yükseköğretim kurumlarının amaçlarının ne ölçüde belirlenebileceği bir özerklik sorunudur. Ancak, öğretim, öğrenim ve araştırma gibi çekirdek ödevlerin yasa ile sayılması üniversite özerkliğine aykırı bir durum oluşturmamaktadır. Çünkü üniversiteler birer kamu hukuku tüzel kişisi olarak, devletin bir yasa ile kendilerine bahsetmiş olduğu görevler kataloğunu yerine getirmelidirler. Bu alandaki tartışmalı husus, çekirdek ödevler dışında üniversitelere, topluma hizmet gibi uygulamaya yönelik somut bir takım ödevlerin yasa ile verilip verilemeyeceği konusundadır. Üniversitelere topluma hizmet konusunda da ödevler

yasa ile verilebilir ancak bunun ayrıntılı ve kapsamlı olmaması gerekmektedir. Çünkü bu alandaki ayrıntılı bir düzenleme üniversite özerkliğine aykırılık teşkil edecektir¹⁰¹⁰.

Çerçeve yasanın amaçlar başlıklı birinci bölümünde sayılan yükseköğretimin genel ilkeleri yukarıda bahsedilen bilimin ve sanatın gelişmesini sağlamak, kadın ve erkek eşitliği, bilim, sanat, araştırma, öğrenim ve öğretim özgürlüğü, genç araştırmacıların araştırma, öğretim ve bilimsel faaliyetlerinin cinsiyet eşitliğine dayalı olarak desteklenmesi ve yükseköğretim kurumlarının devlet tarafından finansmandır. Genel ilkelerin ardından yükseköğretimin üç çekirdek amacı araştırma, öğretim ve öğrenim olarak belirlenmiştir. Araştırma, öğretim ve öğrenimde de temel amaç özgür, demokratik, sosyal bir hukuk devleti ilkelerine bağlıdır. Yasanın ikinci bölümü, öğrenime girişi düzenlemektedir. Burada dikkati çeken husus Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin vatandaşlarının da Alman vatandaşları gibi Almanya'daki üniversitelere gerekli dil koşulunu sağladıktan sonra başvuruda bulunabilecekleridir (madde 27). Bununla birlikte eyaletlerin kesinlikle öğrenciler arasında geldikleri eyalet konusunda ayrımcılık yapamayacakları da hükme bağlanmıştır (madde 35). Yasanın üçüncü bölümü yükseköğretim kurumlarının üyelerini düzenlemektedir. Bu başlık altında bilimsel ve sanatsal kişiler ile öğrenciler düzenlenmiştir ve kendi içerisinde çeşitlenmektedir. Dördüncü bölüm, yükseköğretim kurumlarının yasal statüsü ve özerkliği konularını düzenlemektedir. Buna göre, yükseköğretim kurumları kural olarak kamu hukuku tüzel kişileridir ancak başka yasal statülerde de kurulabilirler. Kurumların hukuk sınırları içerisinde öz yönetim hakkı bulunmaktadır. Bu doğrultuda yükseköğretim kurumları kendi

¹⁰¹⁰ W. Thieme, 1986, s. 10-11.

temel düzenlerini içinde buldukları eyaletin izin verdiği ölçüde oluşturabilirler (madde 58). Yükseköğretim kurumlarının yasal denetiminden eyaletler sorumludur. Denetim araçları ve yöntemleri yasa ile düzenlenir. Yükseköğretim kurumları, devlete ilişkin ödevleri yükledikleri için, sürekli denetimleri de yasa ile düzenlenir (madde 59). Beşinci bölüm, devlet okulu olmayan yükseköğretim kurumlarının devlet tarafından tanınma koşullarını düzenlemektedir. Altıncı bölüm, eyalet yasalarının uygunluğu konusunu düzenlemektedir. Yedinci ve son bölüm de çeşitli hükümleri içermektedir.

Almanya'da üniversiteler, örgütsel yapıları, buldukları çevre, binaları, bölümleri, üniversitelerin kendilerini tanımlama biçimleri, tarihleri, akademik görünüşleri açısından çok çeşitlidir. Birçok endüstri devletinde olduğu gibi Almanya da bilim ve teknolojinin önemini önceden kavramış ve mesleğe yönelik uygulamalı eğitimde bile akademik bilginin değerini anlamıştır. Özellikle 1980'lere gelinceye kadar yükseköğretime olan talep katlanarak artmıştır. Bu doğrultuda öğrenci-öğretmen dengesi bozulmaya başlamış ve üniversiteler mali kaynak açısından bir yetersizlik ile karşı karşıya kalmışlardır. Yükseköğretim alanındaki sayısal artışlar, kurumlar arasında bir çeşitliliğe de yol açmıştır. 1970'lerde sisteme yepyeni bir yükseköğretim kurumu tipi dahil olmuştur: *Fachhochschule* (Meslek yüksekokulu). Bu okulların kendine özgü müfredatı, derecesi, ayrı bir eğitim öğretim amacı ve kabul şartları bulunmaktaydı. Her ne kadar bu yeni okul tipi üniversitelerin yanında bir ek yol olarak sunulduysa da daha sonra Almanya'nın birleşmesi ile birlikte doğu Almanya'daki üniversitelerin söz konusu meslek okullarının programlarını ve sistemini değiştirerek sisteme uyumlaştırması sonucu üniversiteler de çeşitlenmiştir. Özellikle teknik üniversiteler de artık, sosyal bilimleri, sanat dalları vb. alanlarda

programlar sunmaya başlamıştır. Bu doğrultuda, Almanya’da kökleri 16. yüzyıla dayanan üniversitelerin yanında, 20. yüzyılda kurulan üniversiteler ile öğrenci sayısı 50.000’lere ulaşanlar ve birkaç bin ile sınırlı kalanlar, büyük şehirlerdeki üniversiteler ile küçük kasabalarda, buldukları alanın gelişimine yönelik olarak kurulmuş üniversiteler, her alanda fakülte ve bölümleri olanlar ile tıp, hukuk gibi yalnızca belli bir alana yönelik kurulan üniversiteler gibi çok çeşitli türde ve kapsamda üniversite bulunmaktadır. Bunların yanında ordu üniversitesi, uzaktan eğitim veren üniversiteler ve az sayıda da olsa özel sektöre ait üniversiteler de sistemde yer almaktadır¹⁰¹¹.

Almanya’da üniversite kavramı, özgürlük, eşitlik, araştırma ile öğretimin bölünmezliği, bilgi ve bilimin bölünmezliği, üniversitede temsil edilen alanların çeşitliliği ve öğretene ile öğrenenlerin birlikte oluşturduğu bir topluluk ile özdeşleştirilmektedir. Üniversitenin amacı da, genç bilim insanlarının yetiştirilmesi ve genç neslin çeşitli meslek dallarına hazırlanmasıdır. Humboldt’un ideali burada yine göze çarpmaktadır. Özellikle üniversitede öğrencilerin hem belirli bir mesleğe yönelik teorik ve temel bilgilerin ve yöntemlerin öğretilmesi, hem de özellikle öğrenimin son dönemlerinde alanlarına yönelik araştırma yapmalarının sağlanması söz konusudur. Bu türden bir akademik öğrenimin sağlanabilmesi de ancak öğretim ve araştırma birliği sayesinde mümkün olabilir çünkü, başarılı bir mesleki ve uygulamaya dayalı eğitim ancak son ve güncel bilimsel bulguların yapıldığı ve öğrenciler ile paylaşıldığı bir ortamda gerçekleşebilir. Bu nedenle üniversitede hoca olmak isteyenlerin de, alanlarına ilişkin bir araştırma deneyimine sahip olmaları gerekmektedir. Bu açıdan Almanlar belli bir mesleğe yönelik kısıtlı kariyer becerileri

¹⁰¹¹ H. U. Erichsen, “Einheit und Vielfalt/Unity and Diversity”, **Universitaeten in Deutschland**, (Editor: Christian Bode, Werner Becker, Rainer Klofat), Prestel, 1996, s. 61.

ile belli meslek dalında uzmanlaşmayı birbirinden ayırmaktadır. Üniversitedeki araştırma ve öğretim birliği, öğrencilere söz konusu meslekte uzman olacak şekilde yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Günümüzde ise öğrencilere daha çok öğrenmeyi öğrenme, alanlarına ilişkin araştırma yapma becerisi ve esnek olabilme yetisi gibi nitelikler kazandırmak ön plandadır¹⁰¹².

Üniversiteler birer kurum olarak hem saf bilimin hem de uygulamalı bilimin gerçekleştirildiği kurumlardır. Burada amaç, bilgi üretmektir ancak söz konusu bilginin ekonomik bir değere dönüştürülmesi doğrudan üniversitenin işi olmamaktadır. (Yani ürün değil bilgi çıktısı söz konusudur.) Öte yandan somut bir soruna yönelik olarak farklı disiplinlerin bir araya gelip, kolektif bir akıl oluşturması ve günümüzde ekolojik, tıbbi, teknolojik ya da uluslararası alanlarda somut çözümler üretmeleri de söz konusudur. Üniversiteler öte yandan içinde buldukları bölgenin ya da şehrin de kültür ve bilim merkezidir. Almanya’da bu hususa özellikle dikkat edilmektedir ve üniversiteler içinde yer aldıkları şehirlerin entelektüel ve sanatsal yaşamının gelişmesi yönünde çok sayıda aktivite gerçekleştirerek zengin bir kültür-sanat dünyası oluşturmaktadırlar. Buna ek olarak üniversiteler yine içinde yer aldıkları bölgeye ve şehre, belli alanlarda gelişmeyi sağlayacak somut hizmetler de sunmaktadırlar. Bunlara örnek olarak, yüksek-teknolojik tıp alanı, mühendislik alanına ilişkin bilimsel deney ve testlerin yapılacağı araç ve ekipmanın sunumu, sanayiye bilim ve teknoloji transferi ile akademik olmayan mesleki alanlara yönelik çeşitli eğitimler sunulması verilebilir¹⁰¹³.

Almanya’da üniversitelerin hepsi kamu hukuku tüzel kişileridir ve bu açıdan hükümetin sorumluluğu altındadır. Tüm üniversiteler anayasal olarak güvence

¹⁰¹² H. U. Erichsen, 1996, s. 63.

¹⁰¹³ H. U. Erichsen, 1996, s. 63.

altına alınmış bir öz yönetim hakkına da sahiptir. Aynı zamanda üniversiteler, içinde yer aldıkları eyaletin birer kurumudur. Federal Anayasa'da (GG 5/3) "sanat ve bilim, araştırma ve öğretim özgürdür." demekte ve bu doğrultuda tüm eyalet anayasaları üniversitelerin öz yönetim hakkını güvence altına almıştır. Söz konusu özerklik, üniversitelere akademik sınavlar koyma veya kaldırma, akademik dereceler verme, genç akademisyenleri vasıflandırma, araştırma ve öğretim yapan elemanlarının sayısını arttırabilme ve üniversitenin yöneticilerini ve yönetici kurullarını serbestçe (özerk olarak) belirleyebilme garantisini içermektedir.

1969 yılında Anayasa'da yapılan bir değişiklik ile, yükseköğretim alanında federal devletin çerçeve yasalar çıkartabileceği hükme bağlanmıştır. Bu doğrultuda 1976 yılında Alman Yükseköğretim Çerçeve Yasası (HRG) yürürlüğe girmiştir. Bu yasa doğrultudan bütün eyaletler yasaya uygun olacak şekilde kendi yükseköğretim yasalarını çıkartacaklardır ve öyle de olmuştur. Söz konusu yasalar üniversiteler ile ilgili birçok alanı düzenlemektedir. Örneğin, sorumlulukları ve eleman alımını belirlemek, örgütsel, yönetsel ve finansal yapıyı oluşturmak, yükseköğretime başvuracak adaylarla ilgili koşulları düzenlemek gibi. Hatta, öğrenimin bir devlet sınavı ile tamamlanmış sayılacağı durumlarda, yasalar müfredatı ve sınavın içeriğini dahi belirlemiştir.

Yükseköğretim kurumları devlet (her üniversite kendi eyaleti) tarafından finanse edilmektedir. Mali kaynak, eyalet parlamentosunun oluşturduğu bütçe yasası ile sağlanmaktadır. Eyaletler özellikle araştırma ve öğrenim giderlerine yönelik mali kaynak sağlarken, federal devlet yeni üniversite kurulması, üniversitelere ana ekipmanın sağlanması, öğrencilere sosyal yardım ve sağlık yardımı sağlanması ve akademik personelin ve mezunların uluslararası hareketliliğini sağlamak için

gerçekleştirilen uluslararası konularda sorumludur. Almanya'nın federal sistemi işbirliğine dayalı kendine özgü bir federalizmdir.

Çoğu ülkenin aksine Almanya'da üniversiteler kendi öğrencilerini seçmemektedir. Bunun nedeni Alman Federal Anayasa Mahkemesi'nin, (1972 yılında-*Numerus Clausus Entscheidung*) Alman Anayasası'nın 12. maddesine dayanarak vermiş olduğu bir karardır. Söz konusu hüküm, herkesin çalışacağı yeri, eğitim ve öğretim hayatı ile kariyer yolunu özgürce seçme hakkını düzenlemektedir. Üniversiteye kabul için sınav yalnızca özel yetenek ve belirli mesleğe yönelik kendine özgü beceriler isteyen alanlarda söz konusu olabilir. Almanya'da özel üniversite az sayıdadır ve var olanların da çoğu kilise okullarıdır. Bu okullar, eğer devlet tarafından tanınmışlarsa, akademik derece ve sınavlar düzenleyebilirler¹⁰¹⁴.

2.2.3.2. Alman Yükseköğretim Kurumlarının Devlet ile İlişkileri ve Genel İç Yapısı

Bu başlık altında genel bir çerçeve çizilecektir çünkü yukarıda belirtildiği gibi her eyalet kendi üniversite sistemini kendisi oluşturabilmektedir. Üniversitelerin örgütsel yapıları, içinde yer aldıkları eyaletin yasama yetkisi doğrultusunda, her eyaletin kendine özgü olarak belirlediği şekilde oluşmakta, hatta yasanın belirlemediği hallerde üniversiteden üniversiteye bile geleneklere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Almanya'da üniversitelerin finansmanından, temel araç ve gereçlerin temin edilmesinden, profesörlerin teklif edilmesi ve atanmasından ve yasal her türlü konu ile ders programları ve derecelere ilişkin yetki verilmesinden eyaletler

¹⁰¹⁴ H. U. Erichsen, 1996, s. 65.

sorumludur. Bu konularda her eyalet kendi yükseköğretim yasasını düzenlemiştir. Yalnızca yukarıda belirtildiği üzere, ulusal bilim politikalarının belirlenmesi açısından eyaletler, federal devlet ve Avrupa Birliği işbirliği içerisinde çalışmaktadır. Yükseköğretim Çerçeve Yasası halen yürürlükte olduğu için söz konusu yasada öngörülen üniversite yapısına kısaca değinmekte yarar vardır.

Alman üniversitelerinin başında bir rektör ya da bazı üniversitelerde başkan, rektör yardımcıları ve Türkiye'deki genel sekretere benzeyen bir konumda olan *Kanzler* bulunmaktadır. Rektör tüm üniversitenin başındaki kişi olarak, üniversiteyi temsil eden kişidir. *Kanzler* ise, üniversitenin idari işlerinden sorumludur. Rektörlük ile ilişkili olarak üniversitenin sponsorları, üniversiteye bağış yapan kuruluş ve kişiler, öğrenci işleri dairesi ile öğrenci birliği bulunmaktadır. *Kanzler*'e bağlı olarak merkezi idari işlerden sorumlu çeşitli kurullar da bulunmaktadır. Örneğin, Bilgi İşlem Merkezi, Üniversite Kütüphanesi. Üniversitelerde rektörün seçilmesinden ve üniversitenin politikasını belirlenmesinden sorumlu bir Konsey bulunmaktadır. Bu konsey, profesörler çoğunlukta olacak şekilde, profesörler, çeşitli grupların temsilcileri (yukarıda sayılan sponsorlar, üniversiteye destek verenler, vb.), diğer akademik üyeler, idari görevliler ve öğrenciler temsilcilerinden oluşmaktadır. Üniversitede akademik işlerden sorumlu organ senatodur. Senato, fakültelerin dekanları, grup temsilcileri, profesörler, diğer akademik elemanlar, idari görevliler ve öğrenci temsilcilerinden, yine profesörler çoğunlukta olacak şekilde oluşur. Bazı durumlarda dekanların oy hakkı bulunmamaktadır. Senato, konseyin yetki alanına girmeyen, bütün fakülteler ve bölümler arası ilişkilerden ve işlerden sorumludur. Senatoya bağlı alt komiteler de bulunmaktadır. Bu komiteler, araştırma, öğretim ve öğrenime ya da bütçe ile ilgili

işlerle ilgili komiteler şeklinde çeşitlenmektedir. Almanya’da üniversiteler fakültelerden oluşmaktadır ve fakültelerin de başında dekan ve dekanlık bulunmaktadır. Dekanlık idari işlerden sorumludur. Her fakültede profesörlerin çoğunlukta olduğu ve her grubun temsil edildiği bir konsey bulunmaktadır. Konseyin yanında fakültelerde alanlarına göre çeşitli komisyonlar bulunmaktadır. Örneğin atamalar için ayrı bir komisyon, öğrenim ve öğretim için ayrı bir komisyon bulunabilmektedir¹⁰¹⁵.

Almanya için Humboldt üniversite ideali büyük önem taşımaktadır. Hatta ABD’de ilk defa 1876 yılında kurulan Johns Hopkins Üniversitesi de Berlin modeline göre kurulduğunu açıklamıştır ve her ne kadar dünyadaki yükseköğretim sistemleri ve üniversite modelleri öğrenim ve araştırmanın ayrıldığı bir modele doğru evrilsede, ABD üniversiteleri dahi hala Humboldt idealine bağlılıklarını dile getirirler¹⁰¹⁶.

Almanya’da üniversitelerin ayırıcı özelliği bilim ve bilgiye katılım yolu ile akademik bir eğitimin gerçekleştirilmesi olmuştur ancak bu özellik daha sonra 1990’lı yıllarda aşırı artan öğrenci sayısı ile birlikte oluşan kitle üniversitesi olgusu ile sarsılmaya başlamıştır. Lise eğitimi sonrasında öğrencilere bitirme sertifikası niteliğinde Abitur verilmektedir ve Anayasa’daki “*herkes dilediği mesleği ve eğitim türünü seçmekte özgürdür*” ilkesi gereği öğrenciler, abitur ile dilediği okulun dilediği bölümüne girebilmektedir. Öğrenci sayılarında aşırı bir artış ve üniversitelerde

¹⁰¹⁵ C. Bode, **Universitaeten in Deutschland**, (Editors: Christian Bode, Werner Becker, Rainer Klofat), Prestel, 1996, s. 310-311.

¹⁰¹⁶ Johns Hopkins’in açıklaması için bkz. www.aicgs.org/about-aicgs/johns-hopkins-and-partners/, erişim tarihi: 28.03.2012; bu konuda Amerikan üniversitelerinin Almanya’nın Humboldt idealinden etkilenmediği, aksine kendi tarzında bir araştırma üniversitesi ideali geliştirdiği ve Humboldt’un aslında Amerikan üniversitesinden etkilendiğine ilişkin karşıt görüş için bkz. M. G. Ash, “Bachelor of What, Master of Whom? The Humboldt Myth and Historical Transformations of Higher Education in German Speaking Europe and US”, **European Journal of Education**, 2006, Vol.41, No.2, s. 245-267.

yığılma başladığında Alman üniversitelerinde, sınırlı sayı ilkesi (numerus clausus) uygulanmaya başlamıştır. Bu ilke üniversitelere girişte, özellikle çok talep gören ve yığılma olan, hukuk, tıp, ekonomi, işletme, mimarlık, biyoloji ve psikoloji alanlarında bir kota koyulmasını öngörmektedir. Adı geçen alanlarda öğrenim görmek isteyen öğrenciler öncelikle Merkezi Öğrenci Kabul Ofisine (Zentralstelle für die Vergabe von Studienplätzen-ZVD) başvurmak zorundadırlar. Bu ofis, ülke genelinde öğrencilerin istedikleri bölümlere özelliklerine göre dağıtılmalarından sorumludur. Bununla birlikte birçok üniversite de, aşırı kalabalık sınıfların önüne geçebilmek için belli başvuru koşulları getirmiştir. Özellikle tıp alanında ek koşullar aranmasının yanı sıra bir de merkezi sınav ve mülakat yapılmaktadır. Ancak Almanya’da uygulamada hep öğrenciler okullarını seçmişlerdir; okullar öğrencileri değil. Çünkü öğrencilerin üniversite seçme davranışlarında daha çok akademik özelliklerin dışındaki, yaşadıkları yere yakınlık, kampüsün sunduğu imkanlar, üniversitenin içinde bulunduğu şehrin özellikleri etkili olmaktadır. Bu doğrultuda yığılma daha çok büyük şehirlerdeki üniversitelerde söz konusu olmaktadır¹⁰¹⁷. Öte yandan üniversitelerde sunulan eğitim ise hem Alman hem de yabancı öğrenciler için – günümüzde tüm Almanya genelinde kabul görmese de- parasızdır.

Almanya’da yükseköğretim başladığı andan itibaren belli bir alana ilişkin olarak eğitim verilir. Bir başka ifade ile temel genel eğitim lise düzeyinde verilmektedir. Bu sistem ABD’deki kolejlerde verilen genel eğitime (liberal arts education) denk gelmektedir. Alman üniversitelerinde ise eğitim programları belli bir alana özgü olarak ve mezuniyet halinde doğrudan belli bir mesleğe yönelik yeterlilikleri sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Lisans eğitimi sonrasında üç tür

¹⁰¹⁷ G. Framhein, H. Peisert, “Akademische Freiheit-ade? /Farewell to Academic Freedom”, **Universitaeten in Deutschland**, (Editors: Christian Bode, Werner Becker, Rainer Klofat), Prestel, 1996, s.137.

derece söz konusudur. Bunlardan ilki hukuk, öğretmenlik ve fizik alanlarında devlet sınavı, ikincisi Diplom derecesi, üçüncüsü ise Magister derecesidir. Söz konusu dereceler tarihi gelişmelerin birer sonucudur. Diplom, teknik okullar ve üniversitelerde tamamlama derecesine verilen isimdir. Bu derece mühendislik, bilim, ekonomi ve sosyal bilimler alanlarında elde edilmektedir. Magister derecesi, daha çok sanat ve sosyal bilimlerin bazı alanlarında elde edilmektedir. Genel olarak, öğretim süresi dörder sömestreden oluşan iki bölüme ayrılmaktadır. İlki temel öğrenim aşamasıdır ve daha çok alana ilişkin temel ilke ve teoriye ilişkindir. İkinci bölüm ise daha çok yoğun bir bilgi ve araştırmaya dayanmaktadır. Lisans sonrası öğrenim de doktora çalışmalarını kapsamaktadır ancak doktora belli bir öğrenim programı söz konusu değildir ve çoğu araştırmacı kendi başına öğreniminden sorumludur¹⁰¹⁸.

Alman yükseköğretiminde kredili sistem söz konusu olduğu için öğrenciler istediği semineri, dersi (belli koşullar dahilinde) alarak, istedikleri alanda uzmanlaşma özgürlüğüne sahiptir. Özellikle sanat ve sosyal bilimler alanlarında daha çok serbestlik bulunmaktadır. Bunun yanında tıp alanında böylesine bir özgürlük yoktur. Almanya'da öğrenciler üniversiteye oldukça geç bir yaşta 21-22 yaşında başlamakta ve üniversite eğitimleri gereğinden fazla uzamaktadır. Öğrencilerin çoğunluğu neredeyse 28-29 yaşlarında üniversiteden mezun olabilmektedir çünkü öğrencilerin çoğu çalışmaktadır. Kitle üniversitesinde öğrenciler hoca ile birebir tartışma olanağı bulamadıklarından kendi aralarında dayanışma olgusu daha fazla olmaktadır.

¹⁰¹⁸ G. Framhein, H. Peisert, 1996, s. 139-141.

Üniversite ürün yeniliğinden çok bilgi yeniliği ile ilgili bir kurumdur; bir başka ifade ile bilgi yeniliğinin temelidir. Bu aşama üniversitelerde doktora derecesi, daha sonra da doçentlik derecesi ile sağlanmaktadır¹⁰¹⁹. Araştırmalar ilerlemenin itici gücüdür ve Almanya’da özellikle profesörler en iyi araştırmacıları, lisansüstü öğrencilerini kendilerine çekmek için adeta bir yarış halindedirler. Ancak burada bir tehlike söz konusudur; araştırma ve öğretim birliğinin ayrılması ve araştırmaların toplumsal sorumluluk bilincinden uzaklaşarak daha çok devletin ve politikanın düzenleme alanına girmesi tehlikesi. Humboldt’ta, Schleiermacher’de ifadesini bulan araştırma ve öğrenim birliği, araştırmaların yönünün daha çok toplum ve öğrencilerin ilgileri doğrultusunda belirlenmesini sağlamıştır. Eğer araştırmalar bu alanın taleplerinden uzaklaşırsa, politikanın bilimi etkileme olasılığı ve gücü artmaktadır. Bu nedenle bir profesörün yerine getirmek zorunda olduğu üç yükümlülük bulunmaktadır. Söz konusu üç görev yerine getirildiğinde ancak bir üniversite topluma, kültüre ve bilime hizmet etmiş olacaktır. Bunlardan ilki öğretim ve yeni öğrenciler ile yeni araştırmacıları, bağımsız akademik araştırmaların içine çekebilecek rehberliği yapmaktır. İkincisi, araştırmadır. Araştırma akademik öğretimin alt yapısıdır. Araştırmadan kasıt, bireysel, grup, bilgi temelli, uygulama temelli, endüstri ile işbirliği içerisinde yürütülen araştırmalar dahil olmak üzere her türlü araştırmadır. Üçüncüsü ise, Almanya’nın kendi kendini kısmen yöneten ve denetleyen araştırma sisteminin şekillenmesine, demokratik geleneği devam ettirecek şekilde bir bütün olarak katkıda bulunmaktır. Bu sayede hem federal devlet, hem federe devletler de hem de Avrupa Birliği birlikte çok taraflı bilim ve araştırma projelerine imza atabilecek ve işbirliği geliştirebileceklerdir. Bunun temel amacı

¹⁰¹⁹ W. Frühwald, “Basis des neuen Wissens /The Basis of New Knowledge”, **Universitaeten in Deutschland**, (Editors: Christian Bode, Werner Becker, Rainer Klofat), Prestel, 1996, s. 189.

bilim dünyasında da katılımcı ve demokratik bir sistem oluşmasını sağlamaktır. Tabii söz konusu sorumluluklar gereği bireyin çok fazla yükü olacaktır. Çünkü akademisyenler aynı zamanda dekan, rektör, danışmanlık, uzmanlık gibi çeşitli idari görevleri kabul etmekle yükümlüdür¹⁰²⁰.

Üniversite özerkliği Almanya’da, Anayasada yer alan “bilim ve sanat, öğretim ve araştırma özgürdür” hükmü gereğince bir kurum olarak üniversitenin söz konusu özgürlüğü sağlamak için kurulduğu gerekçesi ile temellendirilmektedir ve bu nedenle de özerk bir kurum olan üniversitenin akademik özgürlükten de geniş şekilde yararlanması gerekmektedir. Üniversiteler Almanya’da Anayasada yer alan bilim, sanat, öğretim ve araştırma özgürlüğünün garanti altına alındığı kurumlar oldukları için özerk olmalıdırlar¹⁰²¹. Bununla birlikte, araştırma politikasında hem federal, hem de federe devletler Alman Anayasası’nın 91b maddesi gereği işbirliği içerisinde çalışmakla yükümlüdürler. Bu doğrultuda Almanya’da bilimsel araştırmaları desteklemek için bir kurum kurulmuştur: Alman Araştırma Birliği (Deutsche Forschungsgemeinschaft). Bu birliğin mali kaynaklarının bir kısmı federal devletten, bir kısmı da eyaletlerden gelmektedir. Söz konusu birlik, birbiri ile yarışan bilimsel projelere bu fondan destek vermektedirler. Ayrıca tek tek üniversiteler de söz konusu fondan destek almaktadırlar. Birliğin, bir projenin desteklenmesine karar verecek seçici kurulunun ise, her dört yılda bir yaklaşık 70.000 bilim insanı tarafından (doktora derecesini almış ve en az üç yıl boyunca aktif araştırma ile uğramakta olan bilim insanlarının) seçimi ile oluşması da, bilim dünyasının, söz konusu Alman Araştırma Birliği’nin değerlendirme heyetine olan güvenlerini gösterme biçimi

¹⁰²⁰ W. Frühwald 1996, s. 193.

¹⁰²¹ W. Frühwald, 1996, s. 193.

olarak değerlendirilmektedir¹⁰²². Birlik, çok çeşitli şekillerde, örneğin doğrudan belli projelere para desteği, kütüphane, araç-gereç sağlama ve ödüller dağıtma şeklinde destek sunmaktadır. Bununla birlikte uluslararası alanda da Almanya'nın araştırma faaliyetlerine katkı sağlayacak ara kuruluşlar da bulunmaktadır. Örneğin Alman Akademik Değişim Servisi (Deutschen Akademischen Austauschdienst-DAAD), Humboldt Vakfı (Alexander von Humboldt-Stiftung) gibi, yabancı araştırmacılara Almanya'da destek sağlayan kuruluşlar bulunmaktadır. Üniversitelere devlet kaynağının haricinde gelen kaynakların %40'ından fazlası DFG'dan gelmektedir. Bunlara ek olarak endüstriden de birçok dernek ve vakıf üniversitelere kaynak aktarmaktadır. Örneğin, Thyssen Vakfı, Volkswagen Vakfı, Alman Bilimi İçin Bağışçılar Birliği gibi kurumlardan üniversitelere devlet tarafından nasıl kullanıldığının denetimi yapılmayan serbest bağışlar gelmektedir.

Almanya'da yalnızca üniversiteler genç araştırmacı yetiştirmekte, Max Planck enstitüleri gibi araştırma enstitüleri ise doktora ve doçentlik derecesi verebilmektedirler. Araştırmalara ayrılan bütçelerin miktarı oldukça fazladır. İş dünyası daha çok uygulamaya yönelik geliştirme projelerine destek verirken, devlet kaynakları temel bilimsel ve teorik araştırmalar için kullanılmaktadır¹⁰²³.

Alman yükseköğretim sisteminde kilise okulları ve özel okullar da bulunmaktadır. Kilise okulları Almanya'da devlet nezdinde değil kiliselere bağlı olarak kurulmaktadır. Katolik kilisesine bağlı okullar 19. yüzyıldan itibaren, Protestan kilisesi okulları ise 1930'lu yıllardan itibaren kendi rahiplerini yetiştirmek

¹⁰²² Alman Araştırma Birliği medeni hukuka göre kurulmuş bir tüzel kişiliktir. Birliğin organizasyonu ve kuruluşu hakkında detaylı bilgi için bkz. www.dfg.de/dfg_profil/gremien/index.jsp; aynı şekilde W. Frühwald 1996, s. 193.

¹⁰²³ W. Frühwald, 1996, s. 195.

üzere kurulmuştur¹⁰²⁴. Almanya’da üniversitelerin ve genel olarak tüm yükseköğretim kurumları kural olarak devlet nezdinde kurulabilir. Bu ilkenin temelinde, 1794 yılındaki Prusya Genel Hukuku’nda (Preussische Allgemeine Landrecht) düzenlenmiş olan, “*Okullar ve üniversiteler, öğrencileri kullanışlı bilgi ve bilimlerde yetiştirmek üzere kurulmuş devlet kurumlarıdır. Böylesine kurumlar yalnızca, devletin bilgisi ve onayı dahilinde kurulabilir.*” ifadesine dayanmaktadır. Dolayısıyla Almanya’da özel okul açmanın koşulları son derece sıkıdır. Yine de belli alanlara ilişkin, daha çok tipik bir üniversite olmaktan uzak özel yükseköğretim kurumları bulunmaktadır ancak sayıları onu geçmemektedir¹⁰²⁵.

Alman yükseköğretim sisteminde de bir takım üst kuruluşlar ve danışma organları bulunmaktadır. Bu açıdan Almanya’da yükseköğretim sistemindeki sorumluluk, *üniversiteler, akademik örgütler, eyaletler ve federal devlet* arasındaki işbirliğinin idare edilmesi açısından çeşitli ve karmaşık bir dizi komiteye aittir. Genel bilim, araştırma ve eğitim politikalarını belirleyen, danışma ve planlama organı olarak en önemli kurul Akademik Konseydir. (Wissenschaftsrat) Bu konsey Almanya’ya özgü işbirliğine dayalı federalizm anlayışı çerçevesinde kurulmuştur. Akademik Konsey, İdari Komite ve Akademik Komiteden oluşmaktadır. İdari Komitede ağırlık federal devlettedir. Akademik Komitede ise Almanya’daki araştırma ve bilim vakıflarınca önerilen bilim insanlarından oluşmaktadır. İdari Komite, her eyaletin gönderdiği temsilcilerden ve federal devletin seçtiği 6 kişiden olmak üzere toplam 22 kişiden oluşmaktadır. Yalnız burada eyaletlerden gelen temsilcilerin birer oy hakkı var iken, federal devlet temsilcisi olan 6 kişinin toplam 16 oy hakkı bulunmaktadır. Bu doğrultuda 22 kişilik İdari Komitede toplam 32 oy

¹⁰²⁴ **Universitaeten in Deutschland**, 1996, s. 267.

¹⁰²⁵ **Universitaeten in Deutschland**, 1996, s. 276.

söz konusudur. Akademik Komitede toplam 32 kişiden oluşmaktadır ve bunların 24'ü bilim ve araştırma vakıflarının toplu olarak seçtikleri kişilerden, 8'i ise eyaletler ve federal devletin ortaklaşa seçtiği kişilerden oluşmaktadır. İki komitenin de birleşimi ile toplam 54 kişiden oluşan Akademik Konsey'deki oy sayısı ise yukarıdaki nedenden dolayı 64'tür¹⁰²⁶. Bu Konsey devlet nezdinde kurulmamış yükseköğretim kurumlarının akreditasyonundan, araştırmalar ile ilgili birçok konuda görüş ve önerilerde bulunmakta ve diğer akademik örgütlerle işbirliği içerisinde çalışmaktadır.

Ulusal politika oluşturma aşamasında üniversitelerin temsil edildiği örgüt ise Yükseköğretim Rektörleri Konferansı'dır. (Hochschulrektorenkonferenz-HRK) HRK, üniversite rektörleri, başkanları ve diğer yükseköğretim kurumlarının başkanlarının oluşturmuş olduğu gönüllü bir örgüttür. Bu örgütte tüm üniversite ve yükseköğretim kurumlarından gelen rektör ve başkanlar, öğrenim, öğretim, araştırma, ileri araştırma, teknoloji ve bilgi transferi, uluslararası işbirliği ve öz yönetim ile ilgili konularda işbirliği içerisinde çalışarak ülke genelinde bir standart oluşturulması yönünde katkı sağlamaktadırlar. HRK'nin görevleri, yükseköğretim kurumları arasında işbirliği sağlanması yönünde çaba sarf etmek, yükseköğretim politikaları alanındaki gelişmeler ve sorunlar hakkında üye kurumları bilgilendirmek, yükseköğretim ve bilim politikaları alanındaki konular hakkında görüş bildirmek ve duruş sergilemek, kamuoyunda, temsil ettikleri üye kurumların çalışanlarının ve üyelerinin çıkarlarını temsil etmek, kamu iradesinin oluşumunda üyelerinin çıkarlarını temsil etmek, uluslararası ilişkileri geliştirmektir¹⁰²⁷.

¹⁰²⁶ www.wissenschaftsrat.de

¹⁰²⁷ www.hrk.de ; **Universitäten in Deutschland**, (Editors: Christian Bode, Werner Becker, Rainer Klofat, Prestel), 1996, s. 313.

Diğer bir eşgüdüm organı, Eğitim, Bilim ve Kültür Bakanları Daimi Konferansıdır. (Staendige Konferenz der Kultusminister-KMK) Bu konferansa eyaletlerin eğitim, bilim ve kültür bakanları katılmaktadır¹⁰²⁸.

Federal devlet ile eyaletlerin işbirliği yaptığı kuruluşlardan bir diğeri, Eğitim Planlaması ve Araştırma Desteği Federal Devlet ve Eyaletler Komitesidir (Bund-Laender Kommission für Bildungsplanung und Forschungsförderung-BLK)¹⁰²⁹. Bununla birlikte yükseköğretimde yapı işlerini planlama komitesi (Planungsausschuss für den Hochschulbau) ile hem federal hem de eyaletlerin hükümet başkanlarının gerçekleştirdiği düzenli oturum (Regelmaessige Gespraechе der Regierungschefs) bulunmaktadır¹⁰³⁰. Tüm bu komiteler ve kuruluşlar birbiri ile işbirliği ve etkileşim içerisindedir.

Almanya'daki akademik örgütler de sistemde önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin Akademik Konsey'in oluşumunda 24 üyeyi toplu olarak söz konusu akademik örgütler belirlemektedir. Alman Araştırma Birliği (Deutsche Forschungsgemeinschaft-DFG), Alman Akademik Değişim Servisi (Deutsche Akademische Austauschdienst-DAAD), Humboldt Vakfı (Alexander von Humboldt-Stiftung-AvH), Fraunhofer Birliği (Fraunhofer-Gesellschaft-FhG), Hermann von Helmholtz Alman Araştırma Merkezleri Birliği (Hermann von Helmholtz-Gemeinschaft Deutscher Forschungszentren-HGF), Max Planck Birliği (Max-Planck-Gesellschaft-MPG), söz konusu akademik örgütlerden en önemlileridir; Almanya'da bunlar gibi çok sayıda vakıf ve birlik mevcuttur.

¹⁰²⁸ www.kmk.org

¹⁰²⁹ www.blk-bonn.de

¹⁰³⁰ **Universitaeten in Deutschland**, (Editors: Christian Bode, Werner Becker, Rainer Klofat), Prestel, 1996, s. 312.

2.2.4. Reform Çalışmaları

Almanya’da üniversiteler, devletten daha fazla mali kaynak alabilmek için günümüzde giderek artan bir yarışma ortamı içerisinde. Bunun için bir üniversite eğer daha fazla kaynak elde etmek istiyorsa öğretim, araştırma, topluma hizmet ve katma değer üreten projeler konusunda oldukça başarılı bir görüntü çizmek zorundadır. Bu durum fırsat eşitliğine aykırıdır. Alman üniversitelerinde durum giderek zaman içinde insanların birer üye olmadığı, aksine birer kullanıcı faydalanıcı konumunda oldukları modele doğru evrilmektedir. İnsanların üniversitelere sahip çıkabileceği ve mezun derneklerinin kurulacağı birer geleneksel mezuniyet seremonilerine çok sık rastlanmamaktadır. Özerklik ise ancak üniversitelerin sahip olduğu öz sorumluluğun farkına varıp, söz konusu sorumluluk dahilinde davrandıkları zaman var olabilir¹⁰³¹.

Almanya’da yükseköğretim özellikle 2000’li yıllardan itibaren ABD sistemine yönelmiştir. Bu doğrultuda hem vakıf üniversiteleri, hem de özel üniversiteler açılmaya başlamıştır. Burada açılmak, hem toplumdaki, şirketler, sermaye sahipleri, sivil toplum gibi her kesime açılmak, hem de uluslararası alana açılmayı ifade etmektedir. Öte yandan Bolonya süreci ile birlikte üniversitelerin eğitim dokusu da teori temelli olmaktan çok uygulama ve somut bir mesleğe yönelik olmaya başlamıştır¹⁰³². Öte yandan 1960’lı yıllardan itibaren Almanya’da hakim olan grup üniversitesi anlayışı da yerini kurul üniversitesine bırakmıştır. Bununla birlikte Federal Bilim ve Araştırma Bakanlığı da özellikle 2011 ve sonrasında yayınladığı

¹⁰³¹ H. U. Erichsen, 1996, s. 67.

¹⁰³² L. L. Kühler, **Die Orientierung der Reformen im deutschen Hochschulsystem seit 1998 am Vorbild des amerikanischen Hochschulwesens**, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der Ludwig-Maximilians-Universität, München 2005, s. 462 vd.

raporlarda Alman üniversitelerinde daha çok rekabet olgusuna vurgu yapmakta, araştırma ile öğrenimin birbirinden kesinlikle ayrılması ve farklı kurumların çatısı altında gerçekleştirilmesi yönünde reform hedefi belirlemektedir¹⁰³³. Ancak Almanya'nın eğitim ve devlet geleneği oldukça sağlamdır. Üniversite Almanya'da bilim ve sanat özgürlüğünün kurumsal garantisi olarak meşrulaştığından, üniversitelerin hem iç paydaşlarla hem de dış paydaşlarla değişen ilişkileri, üniversite özerkliğini çok olumsuz yönde etkilemeyecektir.

Aşağıda, Türkiye, Almanya ve ABD'nin yükseköğretim, üniversite ve devlet geleneğine ilişkin bilgiler, daha rahat bir kıyaslama yapılabilmesi için bir tabloda verilmiştir¹⁰³⁴.

	Türkiye	Almanya	ABD
Yükseköğretim Sisteminde Üniversite-Devlet İlişkileri Çerçevesinde Devletin Görevi	Devletin etkisi çok güçlü, sistemin bütünü yasalarla belirleniyor.	Devletin etkisi güçlü, sistemin çerçevesi yasalarla belirleniyor.	Devletin etkisi zayıf, sistemin çerçevesi yarışma ile belirleniyor.

¹⁰³³ Auftakt des Bund-Laender-Wettbewerbs "Aufstieg durch Bildung: offene Hochschulen", Berlin 9. Dezember, 2011-Dokumentation, Bundesministerium für Bildung und Forschung, Bonn, Berlin, 2012; bu konuda yine Alman Federal Bilim ve Araştırma Bakanlığı'nın yayınlar kısmını incelemek, reformların gidişatı yönünde fikir vermektedir; bkz. www.bmbf.de/publikationen/index.php.

¹⁰³⁴ Tablo tarafımdan hazırlanmıştır; hazırlanırken, Almanya ve ABD'nin "Kültür" kısmındaki bilgiler için L. L. Kühler, 2005, s. 455'teki tablodan esinlenilmiştir.

<p>Kültür-Gelenek</p>	<p>-Sosyal devlete saygı ve güven var.</p> <p>-Devlet kurallarına güven ve saygı var.</p> <p>-Sistem temelli.</p> <p>-Düşük bireysel sorumluluk var.</p> <p>-Öğrenim, devlet tarafından garanti edilen bir haktır.</p> <p>-Devlet kültür temelli olarak kurulmuştur, kamu yararı anlayışı hakimdir ancak bürokratik ve katı bir yapılanma söz konusudur.</p>	<p>-Sosyal devlete saygı ve güven var.</p> <p>-Genel anlamda devlet kurallarına güven ve saygı var.</p> <p>-Sistem temelli.</p> <p>-Düşük bir bireysel sorumluluk var.</p> <p>-Öğrenim, devlet tarafından garanti edilen bir haktır.</p> <p>-Devlet kültür temellidir ve bütüncül bir anlayış vardır; kamu yararı düşüncesi ön plandadır.</p>	<p>-Merkezi devlete güvensizlik var.</p> <p>-Yarışmacılığın gücüne inanç ve saygı var.</p> <p>-Ticaret temelli.</p> <p>-Yüksek bireysel sorumluluk var.</p> <p>-Öğrenim, kişisel bir yatırım aracıdır.</p> <p>-Devlet girişimcilik ve yarışma temellidir; bireysellik, özel mülkiyet ve sözleşme özgürlüğü ön plandadır.</p>
------------------------------	--	---	--

<p>Üniversitelerdeki Eğitim Olgusu</p>	<p>-Bilim ve meslek kazandırmaya yönelik eğitim.</p> <p>-Kişisel gelişim ile mesleki eğitimin ikiliği söz konusu.</p> <p>-Üniversiteleri, dış dünyaya karşı koruma; kapalı üniversite yapısı söz konusu.</p>	<p>-Bilim temelli eğitim.</p> <p>-Kişisel gelişim ile mesleki eğitimin ikiliği söz konusu.</p> <p>-Üniversiteleri, bilim ve sanat özgürlüğünün etkin bir şekilde korunabilmesi için, ticaret ve topluma karşı koruma söz konusu.</p>	<p>-Uygulama temelli eğitim.</p> <p>-Kişisel gelişim ile mesleki eğitimin birbirine bağlılığı söz konusu.</p> <p>-Üniversitelerin, ticarete ve topluma bağlılığı söz konusu.</p>
<p>Üniversite Özerkliği</p>	<p>-Üniversite, örgün eğitimin devamı olarak görüldüğünden, kamu kurumu niteliği ağır basmaktadır ve özerklik oldukça sınırlıdır.</p>	<p>-Üniversite temel hak ve özgürlüklerden bilim ve sanat özgürlüğünün kurumsal garantisini olarak görüldüğünden, özerklik</p>	<p>-Üniversite, kendisini topluma hizmet üzerinden meşrulaştırmaktadır; piyasa talepleri karşısında korunması gereken bir akademik özgürlük anlayışı hakimdir.</p>

	Genellikle hem yasal düzenlemeler, hem de uygulamada yer alan kişiler üniversiteyi ve akademisyenleri sınırlandırmaya yönelir.	geniştir; üniversite bir kamu kurumudur. Üniversite üzerinde hükümete doğrudan yetki veren yasal düzenlemeler bulunsa da, kişiler ilkeli davranmaktadır.	Üniversitelerde mütevelli heyeti olarak akademik olmayan birçok paydaş bulunmaktadır çünkü üniversite toplumun bir kurumu olarak görülmektedir.
--	--	--	---

IV. BÖLÜM: ÜNİVERSİTE VE PİYASA

Çalışmanın ikinci bölümünde üçüncü kuşak üniversitelere doğru bir dönüşüm sürecinin gerçekleştiğinden bahsedilmiştir. Üçüncü kuşak üniversiteler açısından göze çarpan en önemli özellik onların toplumun ihtiyaçlarına daha çok cevap vermesi ve bu doğrultuda öğrenim ve araştırma birliğinin giderek birbirinden ayrılan birer faaliyet alanları olarak görülmesidir. Bu değişimin yarattığı izlenim ise, araştırmanın, sanayinin ileri teknoloji ve bilim dalları ile ilgilenen büyük kuruluşlarınca yönlendirilmesi, buna karşılık, öğrenimin ise yükseköğretimden faydalanan kişilerin nitelikli birer işgücü olarak yetişmesinin aracı olarak görülmesidir. Tüm bu değişimin üniversiteler açısından birbirine bağlı çeşitli zorlayıcı etkileri olmuştur. Toplumsal açıdan en büyük etken sanayi devrimi ve ardından gerçekleşen hızlı değişim, devletler açısından da uluslararasılaşmanın artması ve kamu yönetimindeki yeni anlayıştır. Üniversitelerdeki bu değişim, Alvin Toffler'ın *Üçüncü Dalga* olarak nitelediği çağımızla uyum içinde gözükse de yükseköğretimi ve kurum olarak üniversiteyi bir ütopyaya dönüştürme tehlikesini de içinde barındırmaktadır. Gelecekte, *fikir olarak üniversite* varlığını korumakla birlikte, *kurumsal olarak üniversitenin* ortadan kalkacağı, “durumsal bilgelik” gibi yalnızca belli bir durumda geçerli olabilecek bilgi kümelerinin var olduğu bir gerçeklik türü çoktan tartışılmaya başlanmıştır¹⁰³⁵. Konunun ekonomik boyutunun ortaya konulabilmesi açısından, yükseköğretimin nasıl bir süreç sonunda bir sektör

¹⁰³⁵ H. V. D. Bosch, “Yükseköğretim Konusunda İdealize Edilmiş Beş Görüş”, **Eğitimin Geleceği-Üniversitelerin ve Eğitimin Değişen Paradigması**, 1. baskı, İstanbul, Sabancı Üniversitesi (Editör: Oğuz N. Babüroğlu-Çeviren: Zülfü Dicleli), Nisan 2003, s. 160.

olarak algılanmaya başlandığı ve bu konuda dünyadaki gelişmelerin de ortaya konulması yararlı olacaktır.

1. Piyasa Kavramı ve Yükseköğretim “Sektörü”

Piyasa, mal ve hizmet satıcılarının arzı ile, bunları satın almak isteyenlerin taleplerinin karşılaştığı ve bu doğrultuda fiyatların oluşmasını ifade etmektedir. Sektör ise, bir ekonominin ortak ve birleştirilebilen niteliklere sahip ve diğer faaliyetlerden yalıtılarak incelenebilen bölümünü ifade etmektedir. Ekonomik faaliyetlerin (tarım, sanayi, hizmet) ve faaliyette bulunan kişilerin (kamu, özel) niteliğine göre bölümlene yapılabilmektedir. Yükseköğretimin bir sektör olarak algılanması onun aynı zamanda ekonomik bir faaliyet olarak görüldüğünü ifade eder. Yükseköğretimin giderek bir ekonomik etkinliğe dönüşmesi üniversiteler üzerinde zorlayıcı baskılar oluşturmaya başlamıştır.

1.1. Yükseköğretim Üzerindeki Zorlayıcı Etkiler

Çok uluslu şirketler ve piyasa ekonomisi, sırasıyla birbirini izleyen üç sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkmıştır. İlk sanayi devrimi 18. yüzyılda İngiltere’de buharlı makinenin icadı ve kömür kullanılarak demir cevherinin eritilmesi yönteminin keşfiyle başlamıştır. Bunun anlamı üretimde el emeğine dayalı ufak işletmelerin yerini buhar gücünden yararlanan büyük fabrikaların almış olmasıdır. Bir başka değişle kitlesel üretime geçilmiştir. Bu dönemde özellikle, pamuklu dokuma, çelik, demiryolu ve buharlı gemi üretiminde patlama yaşanmıştır.

Kitlesel üretim nedeniyle, temel sorun üretimi arttırmak yerine, giderek artan üretime pazar aramak olmuştur. Sanayi devrimi ile birlikte işçi sınıfı ve sanayici-kapitalist sınıf ortaya çıkmıştır. Bu dönemde özellikle İngiltere dünyanın en ileri sanayi devleti olmuştur. Demiryolunun gelişimi ile pazarlar birleşmeye başlamış ve mesafeler kısalmıştır. İkinci sanayi devrimi ise 1870-1913 yılları arasındaki dönem için bazı çevrelerce kullanılmaktadır. Bu dönemin özelliği Almanya, İsveç gibi zengin madenlere sahip ülkelerde fosforlu çelik üretiminin gelişmesi, elektrik, içten patlamalı motorlar, telgraf, buzdolabı gibi keşiflerin yapılmış olmasıdır. Bu yeni keşifler dünya piyasalarını birleştirici etkiler yaratmıştır ve özellikle telgraf ve radyo ile ülkeler birbirine yaklaşmıştır. Bu dönemdeki sanayi devriminin ilkinden farkı, bu dönemdeki buluşların bilimsel araştırmaların bir sonucu olmasıdır. Sanayi devrim sayılabilecek üçüncü dönem ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki teknolojik gelişmelerin yaşandığı dönemdir. Bu dönemin en önemli buluşları, nükleer enerji, sentetik mallar, bilgisayar teknolojisi, robotlar, telekomünikasyon teknolojileri, mikro elektronik teknoloji gibi buluşlardır¹⁰³⁶. Tüm bu gelişmeler şirketlerin doğumunu anlamak bakımından çok önemlidir. Burada üniversiteler açısından da önemli bir bilgiyi vermek, üniversitelerin bu gelişmelerin neresinde yer aldığını anlamak bakımından yerinde olacaktır. 1980 yılında Carnegie Yüksek Öğretim Politika Çalışmaları Konseyi (Carnegie Council on Policy Studies in Higher Education) 1530 ile 1980 yılları arasındaki uzun dönemde yer alan ve günümüzde hala varlığını koruyan 66 kurumdan 62'sinin üniversite, 2'sinin ulusal parlamento ve diğer 2'sinin de kilise olduğunu belirtmiştir. Buna dayanarak Carnegie Konseyi

¹⁰³⁶ Sanayi Devrimi'ne ilişkin paragraf Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlüğünden ve Thema Larousse Ansiklopedisi'nden derlenmiştir. H. Seyidoğlu, **Ekonomik Terimler Ansiklopedisi**, Geliştirilmiş 3. baskı, İstanbul, Güzem Can Yayınları No: 18, Haziran 2002, s. 283-284, 540, 681; **Thema Larousse**, Tematik Ansiklopedi, Cilt 1, Milliyet, 1993-1994, s.186-187.

üniversiteler hakkında şu tespiti yapmıştır: “Üniversitelerin tarihi süreç içindeki devamlılığı dikkate değerdir ve gelecekte de bu durumun devamlılığı beklentisi içine girebiliriz. Üniversiteler, savaşları, devrimleri, buhranları ve endüstriyel dönüşümleri yaşamışlardır ve içinde buldukları toplumun herhangi bir diğer ögesinden daha az değişim ile bu dönemlerden geçmişlerdir.”¹⁰³⁷ Ancak günümüzdeki değişim üniversiteler üzerinde zorlayıcı baskılar oluşturmaktadır.

Üniversiteler açısından zorlayıcı olan ilk etken 1960’lı yıllardan sonra meydana gelen yükseköğretim alanındaki öğrenci sayısındaki büyük artıştır. Bu artışta yalnızca yüksek düzeyde bilim yapmak isteyen öğrenciler değil, belli bir iş kolunda hayatlarını devam ettirmeleri için gerekli bilgi ve beceriyi öğrenmek için diploma almaya gelen öğrencilerin de etkisi olmuştur. Örneğin 1963 yılında İngiltere’de, Robbins raporu yükseköğretimi şu şekilde tanımlamıştır: “Yükseköğretim, kamusal iş bölümünde rol oynamak adına gereken uygun becerilerde eğitilmek içindir.”¹⁰³⁸ Öğrenci sayısındaki artış ve değişen yükseköğretim anlayışı nedeniyle eğitim de adeta bir kitle öğretimine dönüşmeye başlamıştır. Bu koşullar üniversitelere yapılan harcamaları arttırmış ve hükümetlerin üniversitelerle daha yakından ilgilenmeye başlamasına yol açmıştır. Özellikle üniversite içindeki bürokrasi artmış, etkinlik, verimlilik gibi ilkeler getirilmeye başlanmıştır. Giderek artan bürokrasi nedeniyle akademisyenlerin akademik görevlerinin yanında idari görevler de ortaya çıkmış ve bu görevleri üstlenmeye gönülsüz olan profesörlerin artmasıyla üniversitelere dışarıdan yöneticiler atanmaya

¹⁰³⁷ Carnegie Council on Policy Studies in Higher Education, *Three Thousand Futures*, Jossey-Bass, San Francisco, California, 1980, s. 9’den aktaran, L. Engwall, “Universities, the State and the market: Changing Patterns of University Governance in Sweden and Beyond”, **Higher Education Management and Policy**, OECD 2007, Vol.19, No.3, s. 88.

¹⁰³⁸ G. Bowley, **How Harvard Got Ahead**, **Financial Times Weekend**, 16.10.2004’den aktaran, J. G. Wissema, 2009, s. 22.

başlanmıştır. Böylelikle üniversiteler üzerindeki ilk baskıcı etki bu şekilde ortaya çıkmıştır¹⁰³⁹.

Üniversitelerin dönüşümündeki ikinci etki bilişim alanının gelişmesidir. İnternetin ve uluslararası ulaşımın gelişmesi ile birlikte insanlar arasındaki mesafe ortadan kalkmaya başlamıştır. Bu sayede öğrenci ve öğretim elemanları hareketliliği başlamış ve üniversiteler arası rekabet ortaya çıkmıştır. Özellikle uluslararası ortak dil olarak da İngilizce¹⁰⁴⁰ gelişmeye başlamıştır¹⁰⁴¹. Avrupa’da bunun en iyi örneğini, Avrupa üniversitelerini dünyada en iyi üniversiteler haline getirme hedefine sahip olan Bolonya Süreci oluşturmaktadır. Bolonya Süreci ile birlikte hem ortak bir Avrupa yükseköğretim alanı oluşturulması hedeflenmiştir, hem de Avrupa’yı dünyanın en rekabetçi bilgiye dayalı gücü haline getirmek amaçlanmıştır¹⁰⁴². Bu süreç kuşkusuz üniversitelere, yeni programlar oluşturmak, daha iyi öğrencileri kazanabilmek için alternatif eğitim modülleri oluşturmak ve fazladan imkanlar sağlamak gibi bir baskı uygulamaya başlamıştır.

Üçüncü etki, disiplinler arası ve çok disiplinli araştırmanın giderek önem kazanması olmuştur. Çok disiplini araştırmada iki ya da daha çok bilimsel, teknolojik ve tasarımsal disiplin birbirinden farklı olarak ama birbirini tamamlayıcı olarak

¹⁰³⁹ J. G. Wissema, 2009, s. 22-23.

¹⁰⁴⁰ Uluslararası ortak dil olarak İngilizcenin geliyiyor olması, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve diğer İngilizce konuşulan ülkelerin bilgi ağını, üretilen bilimsel bilginin yayılmasını ne denli önemsedikleri ile anlaşılabilir. ABD, ilk olarak basılı dergilerle, bilimsel bilginin yayılmasını ve bilim insanları arasında iletişimin sağlanmasını, bir yerde üretilen bilginin, bir başka yerde de kullanılmasının sağlanmasını oldukça önemsemiş ve bu doğrultuda çalışmalara 1800’lerde başlamıştır. Öte yandan, Almanya açısından da ulusal bilgi birikimini kullanmak, bilim insanları arasında iletişim sağlamak ve bu doğrultuda bilimin ve devletin gelişmesini sağlamak için 1800’lerde hem tüm Alman İmparatorluğu içindeki kütüphaneleri birbirine bağlamış, hem de ortak bir kodlama geliştirmiştir.

¹⁰⁴¹ J. G. Wissema, 2009, s. 23.

¹⁰⁴² S. Moutsios, “Academic Autonomy and the Bologna Process”, Working Papers on University Reform, Working paper No. 19, Department of Education, University of Aarhus, Şubat 2012; aynı yönde bkz. C. C. Aktan, “Sorbon’dan Bolonya’ya, Berlin’den Bergen’e: Avrupa’da Yükseköğretim Sistemleri’nin Harmonizasyonu ve Yeniden Yapılandırılmasına Yönelik Reform Çalışmaları”, **Değişim Çağında Yükseköğretim**, İzmir, Yaşar Üniversite Yayını, 2007, s. 2-3.

çalışırlar. Disiplinler arası ve çok disiplinli araştırmaları da olanaklı kılmak için giderek fakülteler arası ekipler kurulmuştur. Ancak fakültelerin birbirinden kesin çizgilerle ayrıldığı bir örgüt modelinde çatışmalar meydana gelmiştir. Bu duruma da gerekçe olarak, Humboldt modeli üniversitenin esnek olmaması ve örgüt yapısının disiplinler arası araştırma ve geliştirmeye izin vermediği gösterilmiştir. Yeni üniversite için daha farklı ve esnek bir örgüt modeli arama çalışmaları tüm dünyada yaygınlaşmaya başlamıştır. Çok disiplinli ve disiplinler arası araştırmalara artan gereksinim de nihayetinde teknoloji ve bilimdeki ilerlemelerden kaynaklanmaktadır. Çünkü tek disiplinli araştırmalarda uzmanlar, dünyaya sadece kendi gözlüklerinden bakıp, kendi sorumluluk alanlarının dışındaki olguları görmezden gelmeye eğilimlidirler ve bu nedenle kritik bakış açılarını yitirirler¹⁰⁴³. Temel araştırma ile disiplinler arası araştırmanın farkı şu řekildedir¹⁰⁴⁴:

Temel Araştırma	Disiplinler Arası Araştırma
Merak sonucu yapılır	Bilimsel, teknolojik, toplumsal, ekonomik, sağlık Veya çevre ihtiyaçları ile ilişkili güncel sorunlara Yönelik olarak yapılır
Disipliner yaklaşım	Problem-çözmeye bütünleştirici bir yaklaşım Gösterir
Bireysel araştırmacı (homojen)	Ekip yaklaşımı (heterojen)
Amaç, bilinmeyeni aramak ve	Amaç, karmaşık bir sorunu anlamak ve

¹⁰⁴³ T. M. Gür, "Araştırma ve Eğitimde Disiplinler Arasılık", **Eğitimin Geleceği- Üniversitelerin ve Eğitimin Değişen Paradigması**, 1. basım, İstanbul, Sabancı Üniversitesi (Editör: Oğuz N. Babüroğlu-Çevirmen: Zülfü Dicleli), Nisan 2003, s. 187.

¹⁰⁴⁴ Tablonun alındığı kaynak: T. M. Gür, 2003, s. 196.

anlamaktır	çözmektir
Sorun genelde açıkça tanımlanmamış ve ifade edilmemiştir	Sorun açıkça ifade edilmiştir
Sonuç konusunda herhangi bir ön fikir yoktur	Önceden düşünülmüş bir sonuca ya da çözüme yöneliktir
Kapalı bir sistemdir	Açık ve canlı bir sistemdir (ortaya çıkan fırsatlara uyum sağlayabilmek için üyelerini, kapsamını, yaklaşımını, araçlarını, odak noktasını değiştirir)
Kendi kendini yönetir	Güçlü ve becerikli liderlik ve ekip yönetimi gerektirir

Disiplinler arasılığın önemi aslında günümüzdeki iş piyasasının değişimine paralel olarak da artmıştır. Üniversitelerin birer meslek kazandıran kurumlar olduğu da göz önünde bulundurulursa, onların artık bilimi ve teknolojiyi yönlendiren kurumlar olmaktan çıkıp, piyasanın yönlendirdiği kuruluşlar olma yolunda ilerlediği fark edilecektir. Büyük şirketlerin ihtiyaç duyduğu nitelikteki iş gücü, üniversiteler üzerinde disiplinler arası olma yönünde bir baskı oluşturmaya başlamıştır. Bu açıdan ilgili Turgut Gür'ün tespiti önemlidir:

“Günümüzün profesyonel iş piyasası on yıl öncesinden çok farklı. İnsanın ömür boyu tek bir şirkette veya kurumda çalıştığı günler eskilerde kaldı. Ekonomik durumda meydana gelen hızlı değişimler, küresel karşılıklı bağımlılık ve ulusal

ekonomilerin birbiriyle olan bağlantıları ve teknolojik ilerlemenin –özellikle bilgi- işlem gücünde ve telekomünikasyon araçlarında- durmadan artan hızı, bütün profesyoneller için olduğu kadar, üniversitenin de dahil olduğu ekonominin bütün sektörleri için de farklı kural ve talepler yaratıyor ve dayatıyor. Yüksek işgücü devir hızıyla günümüz iş piyasası çok dinamiktir.”¹⁰⁴⁵

Üniversitelerin üzerindeki, yukarıdaki değişime bağlı olarak gelişen dördüncü baskı çığır açan araştırmaların maliyetlerinin giderek artması ve bu doğrultuda üniversite dışından kaynak arayışlarının yaygınlaşmasıdır. Örneğin 1930’lu yıllarda Nobel ödülünü alabilecek nitelikte çığır açan bir buluş yapmanın gereksinimi bir laboratuvar ve az maliyetli ekipman iken, günümüzde artık söz konusu maliyetler oldukça artmıştır. Uzay araştırmaları, nükleer araştırmalar ve benzer alanlardaki buluşların maliyetleri oldukça yüksektir ve bu nedenle bu türden araştırmalar için devletin sağladığı fonlar yeterli olmamaktadır. Bu da insanlık adına önemli olan araştırma ve buluşların, çok uluslu şirketler tarafından desteklenmesi sonucunu doğurmuştur. Bu doğrultuda şirketler araştırmalara hem kaynak sağlamış hem de kendi alanlarındaki uygulama ve araştırma etkinliklerine daha çok önem vermeye başlamışlardır. Şirketlerin yanında, savunma, tarım, sağlık, ulaştırma gibi bakanlıklar başta olmak üzere, birçok bakanlık da uygulamalı araştırmalar için kendi enstitülerini kurmaya başlamışlardır¹⁰⁴⁶. Özel araştırma enstitülerinin ortaya çıkışı da üniversitelerin dönüşümü üzerindeki beşinci baskı unsuru olmaktadır¹⁰⁴⁷.

¹⁰⁴⁵ T. M. Gür, 2003, s. 190.

¹⁰⁴⁶ J. G. Wissema, 2009, s. 24-26; İngiltere’deki Centre for European Reform, Mayıs 2006 tarihli raporunda Avrupa üniversitelerinin Amerika Birleşik Devletleri üniversiteleri ile kıyaslandığında neden geri kaldığını açıklamıştır. Bu rapor özellikle günümüzde artık bilgiye dayalı hale gelen ekonomik sisteme, Avrupalı üniversitelerin uyum sağlamakta yetersiz kalmaları, büyük çaplı araştırmalar için yeterli kaynak yaratamamaları ve aslında şirketlerle yeterince iş birliği yapamadıklarını ortaya koyan bir rapordur. R. Lambert, N. Butler, **The Future of European Universities-Renaissance or decay? Centre for European Reform**, Mayıs 2006, erişim adresi: http://www.cer.org.uk/pdf/p_67x_universities_decay_3.pdf; erişim tarihi: 28.04.2011).

Tüm bu etkenlere ek olarak girişimciliğin giderek yükselmesi, MIT, Stanford gibi büyük Amerikan üniversitelerinden büyük bilişim teknolojilerinin ortaya çıkması, bu doğrultuda kurulan silikon vadileri ve tekno-kentler gibi yenilikler de üniversitelerin dönüşmesinde rol oynayan etkenlerdir. Bilgi yeni ekonomik değer halini alırken büyük teknoloji şirketleri de üniversitelerle sözleşme karşılığında iş ilişkisi içine girmektedirler. Hatta “girişimci üniversite” kavramının yanında “şirket üniversitesi” kavramı da kullanılmaya başlanmıştır. Burada yükseköğretime yeni bir işlev yüklenmiştir. O da, eğitim ve araştırmanın yanında, teknolojinin topluma transferidir. 1998 yılında İngiltere’de yayımlanan *White Paper*’da şöyle bir ifade yer almaktaydı: “bilimsel buluşları başarılı ticari ürünler ve süreçler haline getirme yeteneği, bilgi odaklı ekonomi için yaşamsaldır.”¹⁰⁴⁸ Amerika Birleşik Devletleri’nin karşısında devamlı olarak rekabet olgusunu vurgulayan Avrupa üniversiteleri, bilgi temelli ekonominin merkezini oluşturacaklardır. Bilgi temelli ekonomiye “bilgi tekerleği” olarak adlandırılan bir yapı hizmet etmektedir. Bilgi tekerleği ise merkezinde üniversitenin olduğu bir bilgi aktarım ağıdır. Üstelik söz konusu bilgi tekerlekleri artık uluslararası bir alana da yayılmaktadır. Uluslararası bir bilgi tekerleği, üniversitenin araştırma ve eğitim faaliyetlerini, şirketlerin Ar-Ge bölümlerini (Teknoparkları), bağımsız başka Ar-Ge kuruluşlarını, tekno öncüler için olanakları, yatırımcıları ve muhasebeci, hukukçu, iş yönetimi danışmanları ve fikri mülkiyet uzmanları gibi kişileri barındıran profesyonel servisleri kapsar¹⁰⁴⁹. Burada en temel amaç, teknolojik bilgiyi ticarileştirmek ve üretim maliyetlerini

¹⁰⁴⁷ J. G. Wissema, 2009, s. 24-25.

¹⁰⁴⁸ Our Competitive Future: Building the Knowledge Driven Economy, White Paper (UK), Department of Trade and Industry, The Stationary Office, 16 Aralık 1998.

¹⁰⁴⁹ J. G. Wissema, 2009, s. 43-44.

düşürmektir¹⁰⁵⁰. Bu doğrultuda Türkiye’de de, tekno-kentlere, ağırlıklı olarak, yazılım-bilişim, elektronik, savunma, telekomünikasyon, nano teknolojiler, biyoteknoloji gibi alanlarda çalışan firmalar kabul edilmektedir. Türkiye’deki tekno-kentlerde faaliyet gösteren toplam 648 şirket bulunmaktadır. Bunlardan %61’lik oran ile en çok faaliyet gösteren şirket türü yazılımdır ve en azı ise %3’lük oranla telekomünikasyon, biyoteknoloji ve makine-otomotivdir. Bu açıdan tekno-kentlerin kurulduğu iller (Ankara, İzmir, İstanbul, Bursa, Kayseri, Konya, Antalya) ve yoğunlaştığı faaliyet alanları dikkate alındığında, kuruluş amaçlarının ve üniversitelerde bulunmalarının asıl amacının, bilimin gelişmesi ve yeni bilginin üretilmesinin desteklenmesi olmadığı ve daha çok belli muafiyetlerden yararlanarak ticari amaç gütmeleri olduğu savunulmuştur¹⁰⁵¹.

Piyasa için oldukça olumlu özellikler olarak değerlendirilen bu özellikler aslında “akademik kapitalizm”i oluşturmaktadır. Akademik kapitalizm, bilginin ekonomik bir değer olduğunu kabul ederken, bilgi üretiminin de piyasanın bir parçası olduğu ve bilginin metalaştırıldığı bir ortamı ifade eder¹⁰⁵². “Akademik kapitalizmin koşullarını belirleyen durumlar şu şekilde sıralanabilir:

¹⁰⁵⁰ Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu, Kabul Tarihi: 26.06.2011; Madde 1, Amaç:

“Amaç

*MADDE 1.- Bu Kanunun amacı, üniversiteler, araştırma kurum ve kuruluşları ile üretim sektörlerinin işbirliği sağlanarak, ülke sanayinin uluslararası rekabet edebilir ve ihracata yönelik bir yapıya kavuşturulması maksadıyla teknolojik bilgi üretmek, üründe ve üretim yöntemlerinde yenilik geliştirmek, ürün kalitesini veya standardını yükseltmek, verimliliği artırmak, üretim maliyetlerini düşürmek, **teknolojik bilgiyi ticarileştirmek**, teknoloji yoğun üretim ve girişimciliği desteklemek, küçük ve orta ölçekli işletmelerin yeni ve ileri teknolojilere uyumunu sağlamak, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulunun kararları da dikkate alınarak teknoloji yoğun alanlarda yatırım olanakları yaratmak, araştırmacı ve vasıflı kişilere iş imkânı yaratmak, teknoloji transferine yardımcı olmak ve yüksek/ileri teknoloji sağlayacak yabancı sermayenin ülkeye girişini hızlandıracak teknolojik alt yapıyı sağlamaktır.”*

¹⁰⁵¹ D. Ersezer, S. Ulutürk, “Türkiye’de Üniversitelerin Finansmanı, Özel Üniversiteler ve Teknokentler”, Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz, Eğitim Sen Yayınları, Ocak 2008, s. 116.

¹⁰⁵² S. Slaughter, L. L. Leslie, **Academic Capitalism-Politics, Policies and the Entrepreneurial University**, Baltimore, MD, Johns Hopkins University Press, 1997, s. 20;

-Ar-Ge faaliyetlerinin giderek devlet dışı özel kurumlar tarafından finanse edilmesi,

-Fen ve teknoloji alanının ticarileştirilemeyen alanlara göre daha fazla ağırlık kazanması,

-Üniversite-sanayi işbirliği yoluyla teknoloji transferinin oluşması,

-Yeni kalite ve değerlendirme kriterleri,

-Eğitim ve araştırmanın parçalanması,

-Yönetim anlayış ve şeklinde rekabete ve girişimciliğe dayalı bir yönetim anlayışına doğru yaşanan kayma.¹⁰⁵³

Giderek endüstri ile işbirliği yapmak zorunda kalan üniversiteler bilgi temelli bir ekonomide ekonomik etkinliğin beşiği konumuna gelmiştir. Üzerinde durulması gereken husus, üniversitenin ekonomik etkinliğin beşiği haline gelirken sürekli vurgulanan özerklik taleplerinin yalnızca devlet-üniversite ilişkileri açısından ele alınmasıdır. Oysa üniversite ile piyasanın ilişkisi, kendiliğinden, özel çıkarları üniversite özerkliğinin üzerinde konumlandırmaktadır. Üniversitede demokratikleşme, özgürleşme, siyasetten arınma, daha iyi hizmet için rekabet gibi kutsallaştırılan kavramlar aslında üniversite özerkliği açısından bir “Truva Atı” niteliğindedir. Burada gerçekleşen eğitimi ve yükseköğretimi bir tüketim malı haline getirerek, tüketicilerin ilgi ve çıkarlarını ön plana almaktır¹⁰⁵⁴.

aynı şekilde bkz. Ö. Özdemir, “Neo-Liberal Dönemde Bilgi Üretim Süreçlerindeki Değişim ve Üniversitelerin Bu Süreçteki Yeri”, **Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz**, Eğitim-Sen Yayınları (Derleyenler: Servet Akyol, M. Kemal Coşkun, Zafer Yılmaz, M. Berkay Aydın, Remzi Altunpolat), Ocak 2008, s. 31;

aynı şekilde bkz. B. S. Santos, “The University in the 21st Century: Toward a Democratic and Emancipatory University Reform”, **The University, State and Market, The Political Economy of Globalization in the Americas**, Stanford, California, Stanford University Pres (Editors: Robert A. Rhodas-Carlos Alberto Torres), 2006, s. 60-100.

¹⁰⁵³ Ö. Özdemir, 2008, s. 31.

¹⁰⁵⁴ R. A. Morrow, “Critical Theory, Globalization and Higher Education: Political Economy and the Cul-de-Sac of the Postmodernist Cultural Turn”, **The University, State and Market, The Political**

Üniversiteler üzerinde en zorlayıcı etkilerden birisi ve özellikle yükseköğretimin hemen bütün dünyada bir sektör haline dönüşmesine yol açan bir olgu olarak küreselleşme de dikkate alınmalıdır. Küreselleşme aslında bilişim teknolojilerinin gelişmesi ile hız kazanmış gerek ekonomik gerekse kültürel ve sosyal boyutları olan bir süreçtir. Bu süreçte olayların ve sorunların giderek ulus devletlerin hareket alanlarını aşacak şekilde çözümlenmesi ve ulus devletlerin politik belirleyicilik gücünün ulus ötesi aktörlerce üstlenilmesinin ortaya çıktığı görülmektedir¹⁰⁵⁵. Özetle, küreselleşme ele alınışına göre olumlu veya olumsuz olarak, ekonomik, siyasi, sosyal birçok farklı açıdan değerlendirilebilir. Burada küreselleşme, yükseköğretim üzerinde etkilerinin doğrudan görüldüğü beş farklı açıdan ele alınmıştır. Bunlar, tepeden gelen bir küreselleşme (yeni liberalizm), aşağıdan gelen bir küreselleşme, kültürel küreselleşme, insan haklarının küreselleşmesi ve teröre karşı uluslararası savaşın küreselleşmesidir¹⁰⁵⁶. Bunların hepsi yükseköğretim üzerinde birtakım zorlayıcı etkiler doğurmakta ve üniversitenin örgütsel yapısının ve onun sahip olduğu rolün değişmesi yönünde baskı uygulamaktadır.

Tepeden gelen küreselleşme yeni liberalizm ideolojisinin dayattığı ve mümkün olduğu ölçüde her tür hizmetin ve malın özelleştirilmesini öngören, devlet kontrolünü ortadan kaldıran “seçici bir kuralsızlaştırma-selective deregulation” sloganı ile hareket eden bir süreci işaret eder. Bu sürecin yükseköğretime yansımaları

Economy of Globalization in the Americas, Stanford, California, Stanford University Press (Editors: Robert A. Rhodas-Carlos Alberto Torres), 2006, s. xxvi.

¹⁰⁵⁵ İ. Doğan, **Parçalayan Küreselleşme-Devlet ve Toplum Kurumlarına Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme Çağında Uluslararası Sistem**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2006, s. 37-40.

¹⁰⁵⁶ A. C. Torres, A. R. Rhodas, “Globalization and Higher Education in the Americas”, **The University, State and Market, The Political Economy of Globalization in the Americas**, Stanford, California, Stanford University Press (Editors: Robert A. Rhodas-Carlos Alberto Torres), 2006, s. 8; G. Delanty, **Challenging Knowledge-the University in the Knowledge Society**, Open University Press, 2002, s. 115-120.

ulus-devletlerdeki etkilerle aynı doğrultuda olmuştur. Yeni liberal ideolojinin yükseköğretim için öngördüğü reformlar, verimlilik ve hesap verilebilirlik, akreditasyon ve evrenselleştirme, uluslararası rekabet ve özelleştirme¹⁰⁵⁷. Yükseköğretim alanında 21. yüzyılın anahtar kavramları haline gelen bu ilkeler birçok ülkede yükseköğretim alanındaki reformların yönünü belirleyen ilkeler olmuştur. Örneğin Avrupa'da Bolonya Süreci'nin rekabete vurgu yapması, yükseköğretim sistemini bir girdi-çıkı sistemi olarak ele alması gösterilebilir. Türkiye'de de birçok defa vurgulandığı gibi TÜSİAD, YÖK ve üniversitelerin kendileri de yükseköğretim reformları ile verimlilik, hesap verilebilirlik, uluslararası rekabet, evrenselleştirme, akreditasyon gibi ilkelerin sisteme dahil edilmesinin gerekliliğini vurgulamışlardır¹⁰⁵⁸. Aynı doğrultuda OECD, UNESCO gibi çok taraflı uluslararası örgütlerin de eğitim konusunda söz konusu yeni liberal politikaları destekleyici bir küreselleşme türü geliştirdiği görülmektedir. Bu politikalar tüm dünyada üniversitelerin ve fakültelerinin hizmetini arttırırken bir yandan da maliyeti düşürmeye yöneliktir. Bir başka ifade ile maliyeti düşürürken verimi arttırmak hedeflenmektedir. Bunun için, uzaktan eğitim, internet üzerinden eğitim, yaşam boyu öğrenim gibi yeni eğitim metotları geliştirilmektedir. Bunlara gerekçe olarak da yükseköğretimde yığınlaşma gösterilmektedir. Dünya Bankası, UNESCO ve OECD gibi uluslararası kuruluşların raporlarına göre, dünyada yükseköğrenim gören öğrenci sayısı 1985 yılında yaklaşık 20 milyon iken, 1990'da 26 milyona, 1995'de 38 milyona yükselmiş ve 1995 yılından itibaren hızla artarak, 2001 yılında 85 milyonu

¹⁰⁵⁷ A. C. Torres, A. R. Rhodas, 2006, s. 8-10; G. Delanty, 2002, s. 115-120.

¹⁰⁵⁸ T.C. Yükseköğretim Kurulu, **Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi**, Ankara, Şubat 2007, s. 13-40; **Türkiye'de Yükseköğretim, Eğilimler, Fırsatlar ve Sorunlar**, TÜSİAD ve EUA, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-10/473, Ekim 2008.

aşmıştır. Bu sayının, günümüzde 100 milyonu aştığı tahmin edilmekte, 2020’de ise, 200 milyon düzeyine ulaşacağı öngörülmektedir¹⁰⁵⁹.

Özelleştirme de yeni liberal ideolojinin yani tepeden gelen bir küreselleşmenin zorlayıcı etkilerinin sonuçlarından birisidir. Yeni liberal ideoloji, piyasa düzenini, hizmetlerin, ürünlerin ve maliyetlerin en ideal düzenlendiği yer olarak ön görürken, devletin bu alanlardaki kontrolünü tamamen bertaraf etmek istemektedir. İşte yükseköğretim de bu politikalar doğrultusunda bir sektör olarak ele alınmaktadır. Sonuç itibariyle yükseköğretim, bir ürün ya da hizmet olarak düşünüldüğünde ulus-devletler yerine piyasalar onun kontrolünü ele almalıdır ve hizmetin maliyeti de piyasalar tarafından karşılanmalıdır. Tüm sistem piyasa kurallarına göre işlemelidir. Örneğin, yükseköğretim kurumlarından bazıları kendilerine çok yüksek fiyatlar biçerlerse, gelecek öğrenciler onları değil de daha düşük fiyatlı olanları tercih edecek ve böylece onları fiyat konusunda uyarmış olacaklardır. Ya da gelir düzeyi olarak yükseköğretimi karşılayamayacak olan gençler için de sistem, onlara farklı imkanlar sağlayacaktır: ordu ve ekonominin hizmet sektörü¹⁰⁶⁰. Yeni liberal ideolojinin sonucu yaygınlaşan özelleştirmenin diğer bir boyutu da şirketleşme eğilimi ve yeni işletmecilik anlayışının giderek yükseköğretimde yaygınlaşmasıdır. Şirket üniversiteleri kurulmaya başlanırken “bilgi” ticari bir meta haline dönüşmekte ve öğrenciler ise onu satın alan “müşteriler” olmaktadır. Özellikle “ideolojiler üstü”, “evrensel”¹⁰⁶¹ gibi kavramlara vurgu yapılırken sürekli üniversite özerkliğinin özgürlük, belli bir ideolojiye bağlı olmama

¹⁰⁵⁹ T.C. Yükseköğretim Kurulu, **Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi**, Ankara, Şubat 2007, s. 14.

¹⁰⁶⁰ A. C. Torres, A. R. Rhodas, 2006, s. 11.

¹⁰⁶¹ Yeni liberal politikaların özelleştirmeyi savunduğu nokta, kamusal politikaların belirlenmesinde devletin düzenleme işlevinin en aza indirilmesi ve bu doğrultuda belli bir politikanın dayatılmasının önlenmesi olmaktadır. Ancak, üniversite özerkliği denildiğinde akla üniversitelerin siyasetleştirilmesi gelmemelidir. Bir üniversiteyi özgür ve özerk yapan onun devlet ile arasındaki bağın kopması değildir. Üniversitelerin, kar amacı güden ve arz-talep dengesine göre işleyen serbest piyasa düzeninin taleplerine karşı da korunması gerekmektedir.

gibi ilkeler ile gerçekleştirileceği vurgulanmaktadır. Ancak bu aslında, yükseköğretimi piyasaların güdümüne terk etmek anlamına gelmektedir. Serbest piyasa ekonomisindeki “Bilgiyi ithal etmek varken neden onu üretelim?” bakış açısı bilgiyi ticari bir mal haline getirmiştir. Bu nedenle, daha çok kar elde edebilmek için, gerekli bilginin dışarıdan ithal edilmesi yerine üniversiteler tarafından üretilmesi gerekmektedir. Böylelikle şirket üniversiteleri ortaya çıkmış olmaktadır¹⁰⁶². Yükseköğretimde özelleşmeyi savunan görüşler ise aslında bir kamu hizmeti olarak sunulması gereken yükseköğretimin, artan talebi karşılamakta yetersiz kalan kamu kaynakları nedeniyle, onu talep eden herkese ulaşamayacağından hareket etmektedirler. Yani, yükseköğretim özel sektör tarafından yerine getirilse de amaç daha çok kişinin bu hizmetten faydalanmasıdır. Bu da kesinlikle bir kamu hizmetinin özelleşmesi olarak algılanmamalı, yalnızca “bir kamu malının özel olarak sunumu” şeklinde algılanmalıdır. Bu doğrultuda özel kuruluşlar aracılığıyla sunulan yükseköğretim için beş farklı tür üniversite modeli ortaya çıkmıştır. Bunlar:

-Kâr amacı gütmeyen (non-profit) vakıf üniversiteleri (Harvard, Stanford)

-Kâr amacı güden (for-profit) kurum üniversiteleri (University of Phoenix, DeVry

University.)

-Şirket (corporate) üniversiteleri (Motorola University, Oracle University)

-Sınır ötesi (transnational) üniversiteler (Nottingham, The Appollo Group)

-Sanal Üniversiteler (Tec de Monterrey)’dir¹⁰⁶³.

¹⁰⁶² R. A. Morrow, 2006, s. xxviii-xxxı.

¹⁰⁶³ T.C. Yükseköğretim Kurulu, **Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi**, Ankara, Şubat 2007, s. 20-21.

Aşağıdan gelen küreselleşme, yeni liberal politikaların bir antitezidir. Buradaki slogan “temsil olmadan küreselleşme olmasın” olmuştur. Kurumsal düzeyde bir küreselleşmenin aksine aşağıdan gelen küreselleşme daha çok sivil toplum kuruluşlarına, demokrasiye, işçilere ve vatandaşlara vurgu yaparak sosyal devleti ön plana çıkarır. Bu akım daha çok akademik özgürlükler üzerinde durur ve kurumsal düzeyde bir küreselleşmeye karşı çıkar. Yoksa genel anlamda, küreselleşmeye karşı değildir. Örneğin kurumsal bir küreselleşmeye ve küresel ölçekte kararlar almaya karşı çıkan hareketler olarak 1999 yılındaki Dünya Ticaret Örgütü konferansında tepkilerini dile getirmek üzere 1300 sivil toplum örgütü ve 40.000 kişi Seattle’da¹⁰⁶⁴; 2000 yılında Prag’da IMF ve Dünya Bankası’nın konferansında; 2001 yılında Cenevre’de G-8 zirvesinde binlerce kişi bir araya gelmişti. Ancak buradaki sorun bu kişiler küresel ölçekte alınan kararlarda söz sahibi olamamaktadırlar. Dolayısıyla küresel süreci de etkileyememektirler. Çünkü çok uluslu şirketler ve örgütler belli bir grubun çıkarlarını temsil etmektedir. Bu gibi küresel tepkilerin üniversiteler üzerindeki etkileri de öğrencilerin örgütlenerek bir karşı duruş sergilediği protesto eylemleri şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan üniversiteler gerek öğrencileri, gerekse akademisyenleri olarak karşıt görüşlerin temsil edildiği birer kurumsal aktörler olarak uluslararası alanda yer almaktadırlar¹⁰⁶⁵.

Kültürün küreselleşmesi internet ve kıtalararası yolculuk gibi iletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişip yaygınlaşması ile insanların birbiriyle etkileşimine imkan veren bir çok yeni durumun ortaya çıkması ile gerçekleşmeye başlamıştır. Bu sürecin üniversiteler üzerindeki etkileri de daha çok akademik işbirliği ve ortaklık

¹⁰⁶⁴ İ. Doğan, 2006, s. 44-45.

¹⁰⁶⁵ A. C. Torres, A. R. Rhodas, 2006, s. 7, 13-15.

ortaya çıkması açısından gerçekleşmiştir. Yalnız burada dikkate değer nokta, kültürün küreselleşmesinin bir açıdan da Amerikan kültürünün tüm dünyaya yayılması, bir başka ifade ile “Mc Donaldizasyon” süreci olduğu yönünde eleştirilerdir¹⁰⁶⁶. Kültürün küreselleşmesi, yükseköğretim alanında tüm dünyada Amerikan tipi üniversiteye doğru gidişatı ortaya çıkartmıştır. Öte yandan akademisyenlerin ve öğrencilerin hareketliliğinin yanı sıra kurumsal hareketlilik olarak adlandırılan, daha çok gelişmiş ülkelerin üniversitelerinin, başka ülkelerde de kampus açmaları ve eğitim vermeleri de söz konusudur. Kültürel küreselleşmenin temelinde sosyal bir amaç var gibi görünse de (örneğin Erasmus ve Socrates gibi ortak bir Avrupa eğitim ve araştırma alanının yaratılmasına yönelik kısa süreli öğrenci değişim programları, diplomaların tanınması, kredi transfer sistemleri, vb.) ekonomik nitelikli sonuçlar da göze çarpmaktadır. Örneğin, Almanya, Fransa, Kanada ve ABD gibi ülkeler, öğrenci hareketliliğini seçkin yabancı öğrencileri ileride kendi nitelikli işgücüne katma beklentisi içinde desteklemektedirler. Avustralya, İngiltere, Yeni Zelanda gibi bazı ülkeler ise yabancı öğrencilerden alınan yükseköğrenim harçları ile ek mali kaynak yaratmak amacını gütmektedirler. Yabancı öğrencilere sunulan yükseköğretim hizmetinin mali büyüklüğünün 1998 yılında 30 milyar doları aştığı ve hizmet sektöründe dünya ticaretinin % 3’ünü oluşturduğu tahmin edilmiştir¹⁰⁶⁷. Dünyadaki devletler yükseköğretimin “ihraç edilebilecek bir endüstri” olarak görmeye başlamışlardır¹⁰⁶⁸.

İnsan haklarının küreselleşmesi de yükseköğretim üzerinde baskıcı etkiler doğurmaktadır. İnsan haklarının küreselleşmesi aslında hukukun küreselleşmesi ile

¹⁰⁶⁶ A. C. Torres, A. R. Rhodas, 2006, s.15; G. Delanty, 2002, s. 116.

¹⁰⁶⁷ T.C. Yükseköğretim Kurulu, **Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi**, Ankara, Şubat 2007, s. 17.

¹⁰⁶⁸ “Survey on Higher Education”, The Economist, 8 Eylül 2005, s. 1, erişim adresi:

<http://www.neaman.org.il/uploadfiles/DGALLERY/8810187678.pdf>; erişim tarihi: 22.05.2011.

de ilişkilidir. Tüm dünyada eskiden gelen bazı inanışlar, dini gelenekler, çeşitli kültürlerin yaşayışları gibi kendine özgü nitelikleri olan kurumlar artık bir evrensel “insan hakları” ile çevrenmekte ve insan hakları temel alınarak eleştirilmekte, hatta hukuk dışı sayılabilmektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, BM’in Evrensel İnsan Hakları Bildirisi, 1966 tarihli BM İkiz Sözleşmeleri (Siyasal Haklar ve Ekonomik Haklar Sözleşmeleri), II. Dünya Savaşı’ndan sonra insanlığa karşı suç, soykırım gibi hukuk ihlallerinin kurulan uluslararası mahkemelerce yaptırıma bağlanması bu alanda da bir küreselleşmenin yaşandığının göstergesidir¹⁰⁶⁹. Küresel bir insan hakları anlayışı giderek ulus devletlerin politikalarını da yönlendirmeye başlamıştır. Özellikle demokrasi ve vatandaşlık konularında, yani devlet ve birey ilişkileri söz konusu olduğunda evrensel insan hakları belirleyici rol oynamaktadır. Yükseköğretim alanındaki tartışma ise, onun bir **hak** mı yoksa bir **ayrıcalık** mı olduğu yönünde gelişmeye başlamıştır. Devlet ve birey ilişkisinin bağı niteliğinde olan eğitime ve buna dahil olarak yükseköğretime, demokrasi ile eğitim arasındaki ilişkinin önemini vurgulayan John Dewey ve Paulo Freire tarafından özel bir önem atfedilmiştir. John Dewey, demokrasinin bir yönetim biçiminden daha fazlası olduğunu belirtmiştir. Eğer demokratik bir toplum dıştan dayatılan bir otoriteyi reddediyorsa, onun yerine geçecek gönüllü bir düzen bulmalıdır. Bu da ancak eğitim aracılığıyla yaratılabilir. Ancak demokrasi yönetimden daha derin bir anlam taşımaktadır. Demokrasi daha çok ortak bir yaşam biçimi ve birbirine bağlı iletişimsel bir deneyimdir. Bu açıdan bizim deneyimlerimiz, kararlarımız ve eylemlerimiz başka insanların yaşamlarını da etkiler. Dewey’in bu tanımı, her vatandaşın ortak kararlara katılımının zorunluluğunu vurgular çünkü bu katılım

¹⁰⁶⁹ İ. Doğan, 2006, s. 93, 230 vd.

kişisel çıkarlar ile başkalarının çıkarlarını dengeler. Demokrasi, bireylerin, kendilerini ve toplumu şekillendiren kararlara katılımı şekilde anlaşılır. Demokrasinin niteliği de bir toplumdaki sosyal ilişkilerin niteliğine bağlıdır¹⁰⁷⁰. Benzer yönde Paulo Freire de Ezilenlerin Pedagojisi isimli eserinde ortalama bir vatandaşın yeteneklerini geliştirebilmesi ve yaşamını anlamlı kılması için gerekli becerileri elde edebilmesi olanağını sunan, doğayı ve toplumu oluşturan karmaşık güçleri anlamasını sağlayacak nitelikte geniş bir eğitim alma hakkından söz etmektedir. Burada bireyler, içinde yaşadıkları toplumu eleştirip kendi önerilerini de sunabilecekleri bir ortamda bulunmalıdırlar¹⁰⁷¹. Sosyal katılımın güçlenmesi ve bu sayede demokrasinin gerçekleşmesinden söz ederken her vatandaşın bilinçli bir şekilde sosyal katılmaya dahil olabilmesi için nitelikli bir eğitim alma hakkı mevcuttur. Çoğulcu ve sosyal olarak eylemci bir anlayışta yükseköğretim bir hak olarak ele alınmakta, buna karşılık özelleştirme ve rekabete dayalı bir sosyal yapıda ise daha çok bir ayrıcalık olarak değerlendirilmektedir.

Yükseköğretim üzerinde etkisi olan diğer bir olgu teröre karşı gerçekleştirilen uluslararası savaştır. Teröre karşı uluslararası savaş olgusu, ABD'ne yapılan 11 Eylül 2001 saldırısından sonra özel bir öneme kavuşarak bu alanda bir tür küreselleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu olgu daha çok öğrencilerin ve akademisyenlerin uluslararası hareketliliğini ve akademik özgürlükleri kısıtlamaya başlayarak güvenlik olgusunu ön plana çıkartmıştır. Örneğin ABD'de SEVIS¹⁰⁷²

¹⁰⁷⁰ J. Dewey, **Democracy and Education**, The Macmillan Company, 1916, s. 93.

¹⁰⁷¹ P. Freire, **Ezilenlerin Pedagojisi**, İstanbul, 4. baskı, Ayrıntı yayınları (Çeviren: Dilek Hattatoğlu), 2003.

¹⁰⁷² SEVIS'in nasıl işlediği ile ilgili bilgi için bkz. P. W. Croom, D. D. Horner, **Student and Exchange Visitor Information System (SEVIS)**, American Association of Collegiate Registrars and Admissions Officers, International Education Services, 2004; özellikle yükseköğretimin kendisine kayıtlı yabancı öğrencileri kayıt altına almasının yeni bir olgu olmadığına dayanılmış ve yükseköğretim kurumlarına bu yönde bir misyon yüklenmiştir, s. 2; erişim adresi: <http://www.aacrao.org/international/sevis.pdf>; erişim tarihi: 22.05.2011.

(Student and Exchange Visitor Information System-Öğrenci ve Değişim Ziyaretçisi Bilgi Sistemi) adından bir sistem uygulanmaya başlanmıştır. Bu sistemde Amerika Birleşik Devletleri hükümeti üniversitelerden bütün yabancı öğretim üyesi ve öğrencilerin ülkeye giriş çıkışlarını, çalışmalarını kayıt altına almalarını istemektedir. İnternet tabanlı bir bilgi toplama sistemi olan SEVIS için üniversitedeki Amerikan vatandaşı olan öğrenciler ve diğer öğretim üyeleri gönüllü olarak çalışabilmektedir. Bu da aynı kurum içerisindeki eşit düzeydeki üyelerin birbirine karşı bir güvensizlik ortamı içerisinde çalışması sonucunu doğurmaktadır. Çünkü yabancı öğrenci ve öğretim üyeleri de üniversitede buldukları süre boyunca o üniversitenin bir üyesi konumundadırlar. Bu durumun giderek üniversitelerde meslektaşları tarafından bir gözetlenme ve denetlenme sonucunu doğuracağından ve üniversitenin üyelerinin bir süre sonra hükümet için kişisel veri toplayan ajanlara dönüşeceği endişe edilmektedir. Bu durum özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde üniversite ve akademik özgürlükler ile devlet ilişkileri açısından “yeni militarizm” olarak adlandırılmaktadır.¹⁰⁷³ Yeni militarizm teröre karşı mücadele adı altında güvenliği ön plana çıkartarak, terörist olarak tanımlanan düşmanla sürekli bir savaşı ifade etmektedir. Burada özellikle terörün kaynağını araştırmak ve ondan kurtulmak için kalıcı çözümler üretmek yerine sürekli bir tehdit altında olma durumu ve bu nedenle de devamlı sağlanmak zorunda olan güvenlik ön plandadır. ABD’de yeni militarizm üniversiteler ile hükümet arasındaki iki özel durumu meşrulaştırmaktadır. Bunlardan ilki, hükümetin politikalarına üniversite tarafından gelebilecek muhalefeti önlemek için, akademik özgürlüklere hükümet tarafından yasal sınırlamalar getirilmesidir. Bu doğrultuda aleyhte araştırmalar yapan ve ürün ortaya koyan akademisyenler ulusal

¹⁰⁷³ A. C. Torres, A. R. Rhodas, 2006, s. 19.

güvenlik ve terörle mücadele adı altında ülkeye alınmamıştır. İkincisi de hükümet, üniversiteler ile ABD ordusu ve savaş endüstrisi ilişkilerini Savunma Bakanlığı'nı de işin içine katarak daha sıkı bir düzeye getirmiştir. Böylece üniversitenin işlevleri yeniden tanımlanmaya başlanmış ve *üniversite-ordu ilişkileri* gündeme gelmiştir. **Yeni militarizm**, soğuk savaştan bir sapmayı ve yeniden farklı olarak tanımlanmış, küresel terör adı altında yeni bir tür sıcak savaş durumunu ifade etmektedir. Bu savaşta üniversitelere biçilen rol, terörle mücadeledir. Diğer yandan yeni militarizmin ABD'nin uluslararası politikası açısından yeni bir durum olmadığını bunun 20. yüzyıldan beri 'Kalıcı Barış için Kalıcı Savaş'¹⁰⁷⁴ sloganı ile zaten gerçekleştirilmekte olduğu da savunulmaktadır¹⁰⁷⁵.

21. yüzyılın üniversiteler üzerinde oluşturduğu baskı yukarıda ortaya konulmuştur. Söz konusu baskıcı etkiler üniversitenin hem kurumsal yapısında bir değişme, hem de toplumda sahip olduğu rolün ve işlevlerinin yeniden tanımlanması sorunlarını beraberinde getirerek üç farklı kriz doğurmuştur. Bunlar, üniversitelerin giderek ticari bilgi üretmek zorunda kalması sonucu entelektüel bir yoksunluğa girmeleri ve bunun doğurduğu **hegemonya krizi**; disiplinlerarası araştırmaların artması, şirketlerin yenilik ve çığır açan buluşlara ev sahipliği yapmak istemesi sonucu üniversitelerin giderek parçalara ayrılması ve verdiği diplomaların değerinin düşmesi sorununun ortaya çıkarttığı **meşruiyet krizi**; özellikle kamu üniversitelerinin geleneksel olarak sahip oldukları kamusal çıkarlara hizmet etme

¹⁰⁷⁴ G. Vidal, *Perpetual war for perpetual peace: How we got to be so hated*. New York: Thunder's Mouth Press, 2002'den aktaran, A. R. Rhodas, "The New Militarism, Global Terrorism, and the American University: Making Sense of the Assault on Democracy 'Here, There, Somewhere'", **InterActions: UCLA Journal of Education and Information Studies**, 2007, Los Angeles, Vol.3, No.1, s. 6.

¹⁰⁷⁵ A. R. Rhodas, 2007, s.1, 4, vd.

işlevinin azalması ve devletlerin üniversiteleri mali açıdan giderek daha az desteklemesi sonucunda ortaya çıkan **kurumsal krizdir**¹⁰⁷⁶.

a. Hegemonya Krizi

Üniversitelerin girdiği hegemonya krizi, onların bilgiyi üreten ve bilimsel araştırma yapan tek kuruluşlar olma özelliklerini yitirmeleri ile gündeme gelmiştir.

b. Meşruiyet Krizi

Meşruiyet krizi üniversitenin özelliği olan oydaşmaya dayalı kurumsal yapısının bozulmaya başlaması nedeniyle doğmuştur. Üniversite zorlayıcı etkiler nedeniyle, erişimi kısıtlı uzmanlık bilgisi ile daha demokratik bir üniversite için fırsat eşitliğini içeren sosyal ve politik taleplerin arasındaki çatışmanın giderildiği bir kurum olmaktan uzaklaşmaktadır. Üniversite sistemi giderek parçalı bir yapı arz etmektedir ve diplomalar niteliksizleşmektedir.

c. Kurumsal Kriz

Üniversitenin yaşadığı kurumsal kriz, üniversitenin değerleri ve amaçları arasında vaz geçilmez unsur olan özerklik talebi ile giderek artan özel şirketlerin üniversiteden bekledikleri verimlilik, üretkenlik, sosyal sorumluluk talepleri arasındaki çatışmadan kaynaklanmaktadır.

-21. yüzyılın üniversiteler açısından ortaya çıkarttığı iki belirleyici süreç vardır. Bunlar:

1-Üniversite üzerindeki devlet yatırımlarının azalması: Devlet üniversite üzerindeki yatırımını azaltarak onu kendi kaynaklarını araştırma ve yaratma yolunda teşvik etmektedir. Bu yeni durum özellikle kurumsal özerkliğin ancak mali özerklik ile sağlanabileceği görüşü ile temellendirilmektedir. Ancak burada özerklik yalnızca

¹⁰⁷⁶ B. S. Santos, 2006, s. 60-61.

kurumsal düzeye indirgenmektedir. Oysa üniversitenin sahip olduğu ve olması gereken bilimsel ve eğitsel özerkliğin, üniversitenin mali kaynağının devlet tarafından sağlanıp sağlanmaması ile ilgisi önemli bir ölçüde değildir. Bir başka deyişle mali kaynakları devlet tarafından sağlandığı için bir üniversite özerk değildir denilemez. Özellikle diktatörlükle yönetilen ülkelere bakıldığında hükümetlerin üniversiteler üzerindeki kontrolü arttırmak için giriştikleri iki tür reform göze çarpmaktadır. Bunlar, kritik bilginin serbest üretim ve dağıtımını bertaraf etmek için üniversite özerkliğini sınırlandırmak ve bu şekilde üniversiteyi otoriter modern projelerin hizmetine adanmak için üniversite üretimini kamusal mal olarak özel sektöre açmak ve kamusal üniversiteyi eşit olmayan koşullarda üniversite hizmetlerinin sunumu açısından haksız bir rekabet ortamına sokmaktır. Üniversitenin kendi kaynaklarını aramaya teşvik edilmesi onu nihayetinde endüstri ve sermaye ile işbirliği yapma yoluna itmeye başlamıştır.

Üniversite üzerinde devlet yatırımının azalması aslında tüm dünyada giderek yaygınlaşan bir eğilimdir. Avrupa genelinde –İngiltere hariç- üniversite sistemi kamusaldır. Kamu üniversiteleri azalan devlet yatırımlarına karşın piyasa aracılığıyla kendi gelirini yaratabilmektedir. Ancak bu durum da, kamu üniversitelerinin siyasal olarak desteklenmesi sonucu, özel üniversitelerin sistemde yaygınlaşmasını önleyici gücünü koruyabilmelerine dayanmaktadır. Bir nevi devletler Avrupa’da ağırlıklı olarak kamu üniversitelerini siyasal olarak da desteklemektedir. Ancak 1990’lı yıllardan itibaren üniversite dışı eğitim sektörleri ve çeşitli iş alanlarına yönelik eğitim için bir alternatif eğitim piyasası oluşmaya başlamıştır. Bu yeni piyasayla baş edebilmek için kamu üniversiteleri eğitim programlarını çeşitlendirmek ve güncel talepler doğrultusunda uyumlaştırmak

zorunda kalmıştır. Özel üniversitelerin sistemin bel kemiği olduğu ABD’de ise bu durum, kamu üniversitelerinin harç ücretlerini arttırmaları sonucunu doğurmuştur. 1990’lı yıllardan sonra üniversite ekonominin ihtiyacı olan nitelikli iş gücü ihtiyacının doğurduğu baskıyla da karşı karşıya kalmıştır. Bilgiye dayalı ekonomi anlayışı, teknoloji, mühendislik gibi kilit endüstriyel alanlarda nitelikli “bilgi işçileri” talebini beraberinde getirmiş ve üniversite eğitim süresi kısaltılarak, esnekleştirilmeye ve farklı disiplinli alanlarda çalışmaya imkan verecek bir içeriğe büründürülmeye başlanmıştır. Bununla birlikte aynı anda düşük nitelikli işlerde de bir patlama yaşanmıştır¹⁰⁷⁷.

2-Üniversitenin ‘yükseköğretimin uluslararasılaşması’ adı altında ticari bir küreselleşme yaşaması: Bu aşamada, yükseköğretim sisteminde kamu ve özel sektör üniversiteleri ikiliği yaratılır. Yükseköğretim böylece hem ticari bir iş alanı haline gelir, hem de üniversitenin kendisi bir ticari işletme gibi çalışmaya başlar. Örneğin, farklı alanlarda öğrenim programları ve malzemeleri sağlamak, sertifika programları sunmak, öğretmen ve öğrencileri ölçüp değerlendirmek gibi çeşitli yükseköğretim hizmetlerini bir piyasa ortamında sunan şirket gibi çalışmaya başlamışlardır.

Bu durum kamusal kaynakların kısılması ile bağlantılıdır ancak sadece bununla sınırlı değildir. Eğitim ve yükseköğretim harcamalarının tüm dünyada 2 trilyon dolar olduğu belirtilmiştir ve bu rakam dünya araba piyasasından fazladır. Durum böyle olunca eğitim 2002 yılında ABD-OECD forumunda dünya hizmet sektörünün bir parçası olarak sayılmıştır. Eğitim piyasasının geleceğini

¹⁰⁷⁷ B. S. Santos, 2006, s. 61-67.

şekillendirecek olan beş görüş vardır. Bunlar aslında aynı zamanda GATS'ın da temelinde yatan fikirlerdir. Bu fikirler şu şekilde özetlenebilir:

1. Bilgi toplumunda yaşıyoruz ve ekonomik rekabet için bilginin yönetimi, niteliği ve ona ulaşım hızı son derece önemlidir. Bilişim teknolojileri nitelikli iş gücüne dayanmaktadır ve özellikle eğitim alanında yeni hizmetlerin üretilmesine de katkı sağlayacaktır.

2. Bilgiye dayalı ekonomi, hizmet ekonomisinde yaratıcılık, yenilik ve verimli büyüme için daha çok insan sermayesine ihtiyaç duymaktadır. İstihdam edilecek insan sermayesi ne kadar nitelikli olursa, yeni ekonominin ihtiyaç duyduğu yenilikçi ve itici güç o derece sağlanmış olacaktır.

3. Üniversitelerin bu sistemde ayakta kalmaları için bilgi toplumu ve bilgi temelli ekonomi fikirlerine hizmet etmeleri gerekmektedir. Bunun için üniversiteler yeni kurumsal yönetim biçimlerinin ve bilişim teknolojilerinin söz konusu olacağı bir iç dönüşümden geçmek zorundadırlar. Bu sırada, bilgi işçileri, bilgi sağlayıcıları ve teknolojik bilgi tüketicileri ilişkileri de bu yeni yapı içerisinde şekillenecektir.

4. Yukarıda geçenlerin hiç birisi kamu üniversitelerinin mevcut durumlarını korumaları halinde mümkün olamaz. Kamu üniversitelerindeki mevcut durum iş ilişkilerine izin vermemektedir. Özellikle, verimlilik, nitelik ve eğitim sorumluluğu piyasa koşullarında yeniden tanımlanmak zorundadır.

5. Bilgi temelli ekonomiye hizmet edebilmesi için hem kamu hem de özel üniversitelerin sahip olduğu kurumsal yaklaşım değişmeli ve yerine şirket yaklaşımı gelmelidir. İçinde buldukları piyasa da karların küresel olarak en yükseğe

çıkartılmasını hedeflemelidir. Özel üniversiteler bu ilkelere daha kolay adapte olabilmektedirler¹⁰⁷⁸.

Yükseköğretimde uluslararasılaşma ve yükseköğretimin küreselleşmesi birbirinden farklı anlamlar ifade etmektedir. Uluslararasılaşma ulus devletleri ve ulusal aktörleri yok etmeden, daha çok belli alanlarda uluslararası işbirliği ve ortaklaşa hareket gibi eylemleri barındırırken, **küreselleşmenin üniversiteler üzerindeki etkisi üniversiteyi ulusal nitelikli bir kurum olmaktan çıkartmak yönünde** olmaktadır. Bu durum, bilginin yeni ekonomik değer olmasından kaynaklanmaktadır ve yeni süreç daha çok küreselleşme yönündedir¹⁰⁷⁹.

Bilgi ekonomisi ya da bilgi temelli ekonomi olgusunu ve bunun üniversiteler üzerindeki etkisini incelemeyen önce yükseköğretim alanını sektör olarak gören ve sistemi, serbest piyasa sistemi gibi algılayan, bu doğrultuda hedef ve ilkeler belirleyen Hizmet Ticareti Genel Anlaşması'na (GATS) kısaca değinmek yerinde olacaktır.

1.2. GATS ve Yükseköğretim

GATS (The General Agreement on Trade in Services) Hizmet Ticareti Genel Anlaşması'dır.

1947 yılında imzalanan GATT-Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması kapsamında 1986-1994 yıllarında yapılan Uruguay Görüşme Turunda, GATT'a dahil edilmiş ve 01.01.1995 tarihinde resmi olarak faaliyete geçirilen Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) bünyesine aktarılmış olan hizmet ticaretini düzenleyen ilk çok taraflı

¹⁰⁷⁸ B. S. Santos, 2006, s. 67-68.

¹⁰⁷⁹ G. Delanty, 2002, s. 120; bilgi ekonomisi ileride incelenmiştir.

anlaşmadır. GATS'in amacı, diğer DTÖ anlaşmaları gibi sermaye çevreleri için ticaretin dünya ölçeğinde serbestleşmesini ve yabancı yatırım ve ihracat gibi ekonomik etkinlikleri kolaylaştırmak ve engelleri ortadan kaldırmaktır. Bunun için üye ülkelere genel yükümlülükler ve ticaretin serbestleşmesini benimsemeleri için bir takım önlemler dayatmakta ve politikalar belirlemektedir.

GATS ile genel olarak eğitimin ve bunun içinde yükseköğretimin tamamen piyasaya açılması için birtakım düzenlemeler getirilmiş ve bu konu hukuki bir zemin kazanmıştır. GATS'ın eğitim alanına ilişkin öngördüğü durum, ticaretin genel kurallarına göre düzenlenen otomobil, buğday, vb. gibi diğer sıradan hizmet alanlarında olduğu gibi bir piyasaya açılmadır. Bu doğrultuda eğitim de kendi içinde beş alt alana ayrılarak ticarileştirilmeye çalışılmaktadır. Bu alt alanların her biri bir "sektör"dür ve her bir sektör için de kendine özgü ve farklı düzeyde serbestleştirme politikaları öngörülmüştür. Söz konusu beş alt sektör şunlardır:

- 1) İlköğretim (okul öncesi eğitim ve her tür çocuk bakım hizmetleri dahil);
- 2) Ortaöğretim (genel ve mesleki teknik ortaöğretim);
- 3) Yükseköğretim (lisans ve lisans üstü programlar ile meslek yüksek okulları);
- 4) Yetişkin eğitimi (informal eğitim, okuma yazma ve mesleki teknik kurslar ile radyo, televizyon ve mektupla öğretim sistemleri);
- 5) Diğer eğitim hizmetleri (tüm destek hizmetleri ve rutin işler: örgün ve yaygın yetişkin eğitimi, rehberlik ve danışma hizmetleri, test ve sınav sistemleri, okul yönetimi, öğretmen yetiştirme, öğretim materyali ve kitaplar, okulların yemek, temizlik, baskı gibi rutin işler).

Eğitim alanının asıl olarak ticarileştirilmesini öngören düzenleme ise dört ayrı alana işaret etmiştir. Bunlar;

1. Sınır aşırı hizmet sunumu: Bir üye ÷lkede üretilen hizmetin, bir başka üye ÷lkede satılması (uzaktan eğitim, e-öğrenme gibi).

2. Hizmetin yurtdışı tüketime açılması: (hizmet sunan ABD, Kanada, Avustralya gibi ÷lkelerde yabancı öğrencilerin öğrenim görmesi)

3. Ticari bir varlık oluşturmak: Bir üye ÷lkenin servis sağlayıcısı tarafından, bir diğer üye ÷lkede yabancı yatırım yapma olanağı (Eğitim alanının ulus aşırı sermaye gruplarına açılması)

4. Gerçek kişilerin varlığı: Hizmet sunan ÷lke vatandaşlarının hizmet alan ÷lkede istihdam koşullarının sağlanması (yabancı öğretim kadrolarının çalıştırılması gibi)¹⁰⁸⁰.

Bununla birlikte Dünya Ticaret Örgütü ise eğitim hizmetlerinin ticarileşmesini engelleyen faktörleri tanımlamıştır. Bunlar, göçmen öğrenci kontrolü ve denetimi, ulusal lisans programları, yabancı eğitim yatırımlarını sınırlandıran önlemler, ulusalcı sınav ve test sistemleri, yabancı öğretmen istihdamına getirilen kısıtlamalar, yerel kurumlara verilen destek ve teşvikler, eğitim ve öğretim alanında devlet tekelidir. Pek çok ÷lkede eğitim hala devlet tarafından sunulan ve denetlenen bir sosyal hak alanı olarak kabul edilmekte ve özellikle temel eğitim düzeyinde ticarileşmeye sıcak bakılmasa da yükseköğretim alanı artık giderek daha farklı bir anlayışa bürünmeye başlamıştır. Yükseköğretime ilişkin geçerli evrensel tartışmalardan birisi de yukarıda da söz edildiği gibi onun bir hak mı yoksa ayrıcalık mı olduğudur. GATS'ın öngördüğü düzenleme onu bir sektör haline getirirken,

¹⁰⁸⁰ R. Deem, S. Hillyard, M. Reed, **Knowledge, Higher Education, and the New Managerialism, The Changing Management of UK Universities**, Oxford University Press, 2007, 167; F. Sayılan, "Küresel Aktörler (DB ve GATS) ve Eğitimde Neo-Liberal Dönüşüm", **Haber Bülteni-Dosya**, s. 46.

ayrıcalık olarak sunulan ve para karşılığı satın alınabilecek olan bir hizmet statüsüne sokmaktadır¹⁰⁸¹.

Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olan 144 ülkeden 44'ü eğitim alanını serbestleştirirken, bu ülkelerden Türkiye dahil 21'i yalnızca yükseköğretimi müzakereye açmıştır. Bunların içinde de sadece dört ülke (ABD, Japonya, Avustralya, ve Yeni Zelanda) kendi çıkar ve sorunları üzerinde koşullu müzakere önermiştir. GATS özellikle yükseköğretim alanındaki ticarileşmenin yönü ve biçimi üzerinde belirleyici bir etkide de bulunmaktadır. Bu çerçevede oluşan küresel eğitim piyasasında 2005 yılında yaklaşık 5 milyon kişi uluslararası öğrenci olarak, küresel standartlarda hizmet veren eğitim kurumlarının “müşterisi” haline gelmiştir. Yükseköğretimin küreselleşmesi, uluslararasılaşma, rekabet, çeşitlilik olguları daha kaliteli hizmet için olmazsa olmaz koşullarmış gibi gösterilmektedir ancak konunun ekonomik boyutundan bakıldığında başka bir tartışma da ortaya çıkmaktadır. O da uluslararası sermayenin yükseköğretimi verimli bir piyasa olarak görmesidir. Eğitim, tüm dünyada 50 milyondan fazla öğretmen, 1 milyon öğrenci ve binlerce doğrudan ve dolaylı kuruluşla yaklaşık iki trilyon dolarlık bir sektördür. Bu açıdan DTÖ, toplumların giderek artan ve çeşitlenen eğitim talebini devletlerin değil piyasanın karşılaması gerektiğini öngörmektedir¹⁰⁸².

GATS süreci eğitim alanını birkaç düzeyde etkilemekte ve yeniden düzenlemektedir. Bunlardan ilki, kamu yönetiminin genel olarak eğitim sistemi üzerindeki denetimini, politika belirleme ve düzenleme yetkisini ortadan kaldırmaya yöneliktir. Bununla birlikte yükseköğretim sistemi için de yine üniversite özerkliği

¹⁰⁸¹ P. Devidal, “Trading Away Human Rights? The GATS and the Right to Education: A Legal Perspective”, **Journal for Critical Education Policy Studies**, September 2004, Vol.2, No.2, erişim adresi: <http://www.jceps.com/?pageID=article&articleID=28> ; erişim tarihi: 10.05.2011; R. Deem, S. Hillyard, M. Reed, 2007, s. 166; “GATS kamusal üniversiteler için bir tehdittir.”

¹⁰⁸² P. Devidal, 2004.

konusunda en çok vurgulanan olgunun idari ve mali özerklik, üniversitenin kendi kaynaklarını yaratması ve rekabet olması da GATS süreci ile uyumlu reform talepleri olarak algılanmaktadır. İkincisi, eğitim alanındaki istihdam konusudur. GATS'ın, esnek çalışmanın yaygınlaşmasına, uzmanlaşmaya ve yabancı istihdam gücüne imkan vermesi gibi hemen göze çarpmayan durumlar da aslında uzun vadede çalışma hakkını zedeleyen durumlardır. Üçüncü değişen alan dil alanıdır. Küresel eğitim piyasasının dili İngilizce olmaktadır. Yalnızca dil olarak İngilizce değil, kültür olarak da Amerikan kültürü ve yükseköğretimde de Amerikan modeli üniversite ve yönetim anlayışı giderek yaygınlaşmaktadır. Bu durum, yerel ve ulusal kültürlerin ve dillerin giderek eğitimden dışlanması sonucuna doğru gitmektedir. Uygulamada uluslararası bilim dilinin İngilizce olarak kabul görmesi, çoğu ülkenin yükseköğretim ile ilgili düzenlemelerinin getirmiş olduğu akademik atama ve yükseltme kriterlerinde SCI (Science Citation Index'e dahil bilimsel yayın) belli başlı koşulların aranması bilimin ulusal dilde yapılmasını özellikle belli alanlarda ortadan kaldıracaktır. GATS'ın yüksek nitelikli profesyonellerin dünyanın başka bölgelerine gitmelerini ve çalışmalarını kolaylaştırması ve bilim insanlarını bu yönde özendirme olumlu gibi görünse de, söz konusu küresel hareket gelişmekte olan ülkelerin aleyhine sonuçlar doğurmaktadır. Şöyle ki bu ülkelerin sahip olduğu kültürel sermaye ve yüksek nitelikli insan kaynakları gelişmiş ülkelere aktarılmış olmaktadır. Bu durum da "bilgi temelli ekonomi"deki "bilgi işçileri"ni oluşturmaktadır. Bu durum tek yönlü beyin göçüdür¹⁰⁸³. Dördüncü durum, bilgi teknolojilerinin giderek daha yaygın şekilde kullanılmasıdır. Bilgi toplumu, öğrenen toplum, yaşam boyu sürdürülebilir eğitim kavramları aslında birer pazarı genişletme stratejisi olarak işlemektedir. Diğer

¹⁰⁸³ A. Verger, X. Bonal, "Against GATS: the Sense of a Global Struggle", **Journal for Critical Education Policy Studies**, 2006, Vol.4, N.1, internet erişimi: <http://www.jceps.com/index.php?pageID=article&articleID=55> ; erişim tarihi: 25.04.2012.

yandan elektronik öğrenme ve uzaktan eğitim konusunda bilgi teknolojilerinin sunduğu olanaklara erişim için gerekli maddi koşullara herkes sahip olamamaktadır. Konunun bu kısmı tartışmaya açılmadan genel söylem, bu gibi olguların bireyler için olumlu olduğu yönündedir¹⁰⁸⁴. Ancak bilişim teknolojilerinin getirdiği sınırsız olanak, eğitimi bireysel bir çabaya indirgeyen bir anlayışla içeriğini değiştirmekte ve onu öğrenmeye indirgemektedir. Böylelikle eğitim, kamusal bir yükümlülükten çok bireysel tercihlere ve sorumluluklara göre şekillenen bir olgu halini almaktadır.

Dünya Bankası da eğitim alanına ilişkin uluslararası politika belirleyici aktörlerden birisi konumuna gelmiştir ve o da yaşanan birikim sürecini “bilgi ekonomisi” olarak tanımlamaktadır¹⁰⁸⁵. Bilgi ekonomisi sürecinde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yükselen bir işgücü talebi bulunduğu tespit edilmiş ve söz konusu iş gücünün yalnızca ulusal değil, uluslararası ölçekte de rekabet edebilecek niteliklere sahip olması gerektiği vurgulanmıştır. Dünya Bankası’nın Türkiye’ye ilişkin 2008 yılında hazırlamış olduğu raporda iş piyasası ile yükseköğretim arasındaki ilişki değerlendirilmiş ve Türkiye’nin yükseköğretiminin iş piyasasının talebi olan nitelikli iş gücünü yetiştirmekte zorlandığını belirtmiştir. Bununla birlikte küresel ölçekte yükseköğretime ilişkin vurgulanan çeşitlilik, rekabet, özerklik ve onun karşısındaki hesap verilebilirlik, yeni yönetim modelleri söz konusu raporda da aynen vurgulanmıştır¹⁰⁸⁶.

¹⁰⁸⁴ F. Sayılan, “Küresel Aktörler (DB ve GATS) ve Eğitimde Neo-Liberal Dönüşüm”, **Haber Bülteni-Dosya**, s. 47.

¹⁰⁸⁵ **Constructing Knowledge Societies: New Challenges for Tertiary Education**, The World Bank, Washington DC, 2002.

¹⁰⁸⁶ Turkey-Higher Education Policy Study, Volume 1: Strategic Directions for Higher Education in Turkey, Human Development Sector Unit Europe and Central Asia Region, Document of World Bank, Nisan 2008; erişim adresi: http://www.usp.ac.fj/worldbank2009/frame/Documents/Publications_regional/Turkey_HigherEduPolicyStudy.pdf, erişim tarihi: 28.05.2011.

Avrupa Birliği de genel olarak eğitimdeki dđnüşümde belirleyici olan uluslararası bir aktördür. Bu doğrultuda Avrupa Reform Merkezi'nin yayınladığı “Avrupa Üniversitelerinin Geleceği” başlıklı rapora göre Avrupa üniversiteleri, kıtanın zayıf ekonomik faaliyetlerini geliştirmeye yönelik entelektüel ve yaratıcı enerjiyi sağlayamamaktadırlar. Söz konusu rapor da bilginin, ekonomik yaşam için belirleyici olan kritik bir faktör olduğunu vurgulamıştır ve genel eğitimin ekonomiye katkısından çok yükseköğretimin ve bilimsel araştırmaların ekonomik büyümenin asıl kaynağını oluşturduğu belirtilmiştir. Sonuç olarak üniversite 21. yüzyılda ulusların ve bölgelerin ekonomik kalkınması için lokomotif rolü üstlenmelidir¹⁰⁸⁷.

Bu raporda da ABD'nin yükseköğretim sistemine vurgu yapılmış ve ABD'nin ekonomik gelişmişliğinin bilimsel araştırmalar ve buluşlar yapan üniversiteleri sayesinde olduğu belirtilmiştir. Üstelik orada üniversiteler yönetici yetiştirilmesine ve hayat boyu öğrenime de katkı sağlamaktadır. Avrupa'nın ekonomik geleceğinin merkezinde üniversiteleri yer almaktadır. Bu açıdan rapora göre Avrupa üniversitelerinde iyileştirilmesi gereken bazı sorunlar vardır:

-Avrupa üniversiteleri mali olarak yeterince desteklenmemektedir. Bu da Avrupa'daki akademik yeteneklerin bölge dışına göç etmesine neden olmaktadır. Yükseköğretim küresel bir aktivite haline geldiği için yetenekli insanlar daha çok farklı kurumlara hareket etmek isteyecektir.

-Avrupa üniversitelerinin özerkliği kısıtlı, yönetim sistemi zayıftır ve uzun yıllar devletin sıkı kontrolü altında olmuşlardır. Bu nedenle sürekli artan öğrenci sayısı, yetersiz kaynaklar ve ilham vermeyen bir eğitim sunmaktadırlar.

¹⁰⁸⁷ R. Lambert, R. Butler, 2006, s.1-2.

-Avrupa üniversitelerinin hepsi aynı amaca hizmet etmektedir; bir başka ifade ile hepsinin sıfatı aynıdır. Oysa ABD’de araştırma üniversiteleri, lisansüstü derece veren üniversiteler ve lisans derecesi verenler birbirinden farklılaşmaktadır. Avrupa’da çeşitlilik yoktur.

-Avrupa’da çalışma yaşındaki kişilerin sayısı giderek artmasına rağmen, bunların yalnızca dörtte biri yükseköğretim mezunu durumundadır. Bu oran ABD’de %38, Japonya’da %36’dır. Avrupa yükseköğretimi yarışmadan uzaktır. Üniversiteler için en temel sorunlar olan özerklik, mali kaynak ve yönetim olgularına hükümetler bazında karar verilmektedir. Oysa bu konularda üniversiteler kendileri söz sahibi olmalıdır. Üniversiteler arasında çeşitlilik olmalıdır. Özellikle çeşitlilik olması açısından yükseköğretim ile ilgili konularda Avrupa Komisyon’una söz verilmemelidir.

-Avrupa üniversitelerinde en önemli sorunlardan birisi kaynak yetersizliğidir. Yükseköğretim için harcanan kaynak kamusal olduğu için yetersizdir. Bunun yanında özel kaynaklar da yaratılmalıdır. ABD’de özellikle mezunların yatırımları da önemli bir kaynaktır. Ancak Avrupa’da bu yapılmak istense, üniversiteye yapılan bağışlar ya da hediyeler hükümet aracılığıyla geçmektedir. Öğrencilerden alınan harçlar çok düşük miktardadır.

-Üniversiteler sahip oldukları kaynakları etkin ve verimli şekilde kullanabileceklerini ispat etmek zorundadırlar. Bunun için de daha çok özgürlük ve özerklik sahibi olmalıdırlar.

-Üniversiteler idari yapıları ile hantal, mali kaynak yaratma konusunda yetersiz ve araştırma-geliştirme faaliyetleri açısından ABD ile kıyaslandığında oldukça geri kalmaktadırlar. Eksik olan kısım ise üniversiteler ile iş dünyası arasında

bir ilişki olmamasıdır. Öte yandan üniversiteler kendi öğrencilerini dahi seçememektedirler. Üniversite temelli araştırma da yetersizdir¹⁰⁸⁸.

Söz konusu rapor açısından Almanya'nın durumu dikkate değerdir. 20. yüzyılda Almanya bilim konusunda dünyanın lider ülkelerindendi ve Nobel Ödülü'nü kazananların büyük çoğunluğunu Almanlar oluşturmaktaydı. Ancak Almanya bu liderliğini daha sonra ABD'ne kaptırmıştır. Raporda bunun en büyük nedeninin katı ve gelişmenin önünü tıkayan bir sisteme sahip olan Alman üniversite geleneği olduğu vurgulanmıştır¹⁰⁸⁹.

2003 yılından itibaren Almanya yükseköğretime ilişkin bir dizi reform yapmaya başlamıştır. Öncelikle profesörlere yönelik kıdem temelli ücret sistemini değiştirmiş ve mesleği icra edenler arasında daha yarışmacı bir sistem öngörmüş, performansa bağlı ücret sistemi getirmiştir. Bu durum aslında genç akademisyenlerin meslekte kalmasını sağlamak, onları akademiye çekmek için düşünülmüş iyi bir sistem olmuştur. Son olarak da üniversiteler, başvuran her öğrenciyi alma zorunluluğundan kurtulmuş ve öğrencilerinin bir kısmını seçme hakkına kavuşmuşlardır. Bazı eyaletler sistemlerini değiştirmek istemezken diğer bazıları da sistemlerinde değişikliklere giderek, üniversitelere akademik atamalarda ve idari işlerde özerklik tanımışlardır. Baden-Württemberg bunlardan en önde gelenidir. Ülkede araştırma geliştirme işlerine en çok mali kaynak yatırımında bulunan eyalet burasıdır. Federal hükümet de üniversitelerden piyasaya teknoloji transferini destekleyici hükümler öngörmüştür. Gelişmeler henüz küçük çaplı da olsa fikri mülkiyet rejimi modernize edilmiştir ve bilgi transferini kolaylaştırmak için mali destek sağlanmaya başlanmıştır. 2005 yılında iki önemli değişiklik meydana

¹⁰⁸⁸ R. Lambert, R. Butler, 2006, s. 2-10.

¹⁰⁸⁹ R. Lambert, R. Butler, 2006, s. 23, 41.

gelmiştir. Baharda Federal Anayasa Mahkemesi, öğrencilerden harç almak isteyen eyaletlerin önünü kapayan federal devletin girişimlerini geri çevirmiştir. Almanya’da katkı payları 2007 yılında 500 Avro olmuştur. Federe devletler artık istedikleri takdirde öğrencilerden katkı payı alınabileceğini öngören yükseköğretim düzenlemeleri yapabileceklerdir. Bunu takiben federal hükümet “Mükemmeliyet İnisiyatifi” adı altındaki programını başlatmıştır. Bu program kapsamında, 1.9 milyar Avro ayrılarak beş yıllık bir zamanda on elit üniversite belirlenecek ve 40’tan fazla yükseköğretim kurumuna da destek sağlanacaktır.

Almanya’da savaştan sonraki yeni cumhuriyet sosyal olarak eşitlikçi bir yaşam tarzını kabul etmiş ve bu yönde çaba harcamıştır; dolayısıyla elitizm (ayrıcalıklara) açıkça karşı çıkmıştır. Bu nedenle üniversiteler de çıktılar yerine girdileri doğrultusunda mali olarak desteklenmişlerdir. Rapora göre, söz konusu elit üniversitelerin oluşturulması için ayrılan mali destek, daha yarışmacı bir sistemin vazgeçilmezi olan yetenek ve performans temelli dağıtılacağı için, eğer sistem sürdürülebilirse Alman yükseköğretim sistemini çözülmekten kurtarabilecektir¹⁰⁹⁰.

Türkiye’ye bakıldığında ise yükseköğretime ilişkin ilk etapta göze çarpan güncel beş rapordan söz edilebilir. Bunlar;

1. 2006 yılında UNESCO-CEPES tarafından yayınlanan Fatma Mızıkacı’nın “Higher Education in Turkey” isimli raporu;
2. 2007 yılında YÖK’ün yayınladığı “Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi Raporu”;

¹⁰⁹⁰ R. Lambert, R. Butler, 2006, s. 42.

3. 2008 yılında TÜSİAD'ın Avrupa Üniversiteler Birliği (EUA) ile işbirliği içinde yayınladığı “Türkiye’de Yükseköğretim: Eğilimler, Sorunlar ve Fırsatlar” başlıklı raporu;

4. 2008 yılında İstanbul Politikalar Merkezi'nin yayınladığı “Neden Yeni bir Yükseköğretim Vizyonu?” başlıklı rapor;

5. 2008 yılında merkezi Bologna'da bulunan Yükseköğretim Kurumsal Özerklik ve Akademik Özgürlük İzleme Merkezi (Magna Charta Observatory)'nin yayınlamış olduğu “Case Studies: Higher Education in Turkey: Institutional Autonomy and Responsibility in a Modernising Society” başlıklı raporu¹⁰⁹¹.

Tüm bu raporlarda göze çarpan ortak hususlar ise yukarıda bahsedilen yükseköğretimin serbest piyasa ekonomisine açılması konusu ile doğru orantılıdır. Yükseköğretime olan ilginin giderek artması tüm raporlarda vurgulanmıştır. Türkiye'nin sahip olduğu genç nüfusun daha 2020 yılına kadar artacak olması ortaya ciddi bir yükseköğretim talebi çıkartacaktır. Bu doğrultuda yükseköğretimde piyasalaşma ve özelleşme olgularının gerekliliği vurgulanmıştır. Yükseköğretim talebinin giderek yükselecek olması yükseköğretim alanında piyasalaşma ve özelleşmenin de haklılaştırıcı nedenlerinden birisi olarak gösterilmektedir. Çünkü devlet kaynakları artan talebi karşılamakta yetersiz kalacaktır. Söz konusu beş raporda da, esneklik, işletmecilik, performans ve kalite ölçümü, üniversite-sanayi

¹⁰⁹¹ Bahsedilen raporlara erişim:

1. Fatma Mızıkacı, **Higher Education in Turkey**, Monographs on Higher Education, UNESCO-CEPES, Bucharest 2006; erişim adresi: <http://www.cepes.ro/publications/pdf/turkey.pdf>
2. **Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi**, TC Yükseköğretim Kurulu, Ankara, Şubat 2007; erişim adresi: <http://www.yok.gov.tr/content/view/557/238/>
3. TÜSİAD, **Türkiye’de Yükseköğretim: Eğilimler, Sorunlar ve Fırsatlar**, Ekim 2008; erişim adresi: http://www.tusiad.org.tr/_rsc/shared/file/EUA-08.pdf
4. İstanbul Politikalar Merkezi, Sabancı Üniversitesi, 2009; erişim adresi: <http://ipc.sabanciuniv.edu/sites/ipc.sabanciuniv.edu/files/yokraporubasilan.pdf>
5. A. Barblan, Ü. Ergüder, K. Gürüz, **Observatory for Fundamental University Values and Rights, Case Studies: Higher Education in Turkey: Institutional Autonomy and Responsibility in a Modernising Society**, Bolonya, Bononia University Press, Nisan 2008.

işbirliği gibi konulara vurgu yapılmaktadır. Özellikle rekabet konusu yalnızca kurumlar arası değil, öğrenciler ve akademik personel arasında da söz konusu olmaktadır. Sürdürülebilirlik için rekabet olmazsa olmaz bir koşul olarak ileri sürülmüştür. Buna ek olarak bilgi temelli ekonomi, bilgi toplumu ve küreselleşme de yükseköğretim alanında köklü bir reform yapılması için gerekçe gösterilen en önemli nedenlerdir. Türkiye'nin, ortak bir Avrupa yükseköğretim alanı yaratmak üzere başlatılan Bolonya sürecine dahil olması, Avrupa entegrasyonu gibi konular da raporlarda yer almaktadır. Türkiye'nin yükseköğretim yapısının oldukça hiyerarşik olduğu, YÖK sisteminin üniversiteleri tek tipleştirdiği, esnekliğe izin vermediği, özerkliğin ise son derece kısıtlı olduğu belirtilmiştir. Çözüm önerileri olarak üniversitelerin daha çok özerkleşmesi adına devlet ile olan bağlarının zayıflatılması, özellikle idari işlev ile akademik işlevin birbirinden ayrılarak üniversitelerin yönetiminin profesyonel olarak ele alınması gerekliliği belirtilmiştir. Üniversite-devlet-toplum (ekonomi) üçgeninde yeniden tanımlanan özerklik genel olarak dört açıdan incelenmiştir. Bunlar, kurumsal özerklik, mali özerklik, personel özerkliği ve akademik özerkliktir. Tüm raporlarda göze çarpan en önemli konu ise özerkliğin aslında devlete karşı bir özgürleşme olarak ele alınmasıdır. Oysa devlet karşısında daha bağımsızlaşan ve serbestleşen üniversitelerin, serbest piyasa ekonomisindeki aktörlere karşı nasıl bir özerkliğe sahip olacağına vurgu yapılmamış, üniversite özerkliği konusu tek taraflı ele alınmıştır¹⁰⁹².

Buraya kadar anlatılan yükseköğretim alanında tüm dünyada gözlemlenen değişimin altında yatan ve hemen hemen tüm ülkelerde gerçekleştirilen reformların haklılık nedenini oluşturan “bilgi temelli ekonomi” ya da “bilgi ekonomisi” olgusunu

¹⁰⁹² Bu konu detaylı olarak bir sonraki bölümde değişen üniversite özerkliği anlayışı kapsamında incelenmiştir.

irdelemek gerekmektedir. Çünkü yalnızca Türkiye açısından değil, hem Almanya, hem de Avrupa'nın geneli açısından bütün raporlarda, bildirimlerde ve bilimsel toplantılarda üzerinde durulan yegane kavram "bilgi ekonomisi"dir. Bilgi ekonomisi, ekonomi alanında "yeni ekonomi" adı ile de adlandırılmaktadır ve bu nedenle konuya yaklaşımlar ekonomik bir bakış açısı ile gerçekleştirilmektedir. Bunun yanında üniversite-toplum arasında 21. yüzyılın sözleşmesi olarak yeni bir sözleşme yapılması gerekliliğinden söz edilmektedir. 21. yüzyılda üniversite ile toplum arasında yeniden tanımlanan bir ilişki vardır. Söz konusu yeni ilişkinin belirleyici üç özelliği bulunmaktadır. İlki, bilgi toplumu ve buna paralel olarak bilgi temelli ekonomiye geçilmiş olmasıdır. 21. yüzyılın toplumları artık birer bilgi toplumu ise, toplumun üniversiteden beklentisi de bu yönde gelişmektedir. Toplumsal gelişme, bilginin üretilmesi, dağıtılması ve işlenmesi süreçlerine bağlı hale gelmiş, bilginin niteliği olarak da özellikle bilim ve teknolojik gelişmenin önünü açan bilgi değerli olmuştur. İkinci özellik, üniversite toplum ilişkisine yeni aktörlerin dahil olmaya başlamasıdır. Hangi bilginin, nasıl üretildiği soruları önemli hale gelmeye başlayınca ve bilimsel buluşların toplum üzerindeki etkilerinin araştırılması konusu bilim dünyasının (ya da akademik dünyanın) egemenliğinden çıkınca üniversitenin konumu da değişmeye başlamıştır. Bilgiyi kullanan aktörler çeşitlendiği gibi onu üretenler de çeşitlenmeye başlamıştır. Üçüncü özellik olarak da küreselleşmiş toplumlarda üniversitelerin artık karmaşık ağların içinde yer alan ve sosyal gelişmeye yön veren kurumlardan yalnızca birisi halini alması belirtilebilir. Üniversite hem yerel özellikler taşıyan ve taşıması beklenen, hem de küresel ve uluslararası olması beklenen bir kurum halini almıştır. Üniversiteleri çevreleyen ağlar, ekonomi, iş piyasası, sosyal sistem, uluslararası sistem, ulus devlet boyutu

gibi birden çoktur¹⁰⁹³. Üniversite özerkliğini yalnızca teknik boyuttan değil de daha geniş ve toplumsal değişim bakış açısından da ele alabilmek için bilgi temelli ekonomi olgusunu da irdelemek gerekmektedir.

2. Bilgi Ekonomisi (Bilgiye Dayalı Ekonomi) Kavramı

Bilgi ekonomisi ya da bilgiye dayalı ekonomi yeni ekonomik düzeni (yeni ekonomi)¹⁰⁹⁴ ifade etmek için 1990'lı yıllardan itibaren kullanılmaya başlanmış bir kavramdır. İçinde bulunduğumuz toplumsal yapı da buna koşturarak “bilgi toplumu”¹⁰⁹⁵ olarak adlandırılmaktadır. Bu yapı aslında bilgiyi piyasanın bir parçası olarak görmekte ve onu metalaştırmaktadır. Ancak bilgi ekonomisine geçilmesinin ve bunun üniversiteler üzerinde yarattığı etkinin arka planının da ortaya konulması gerekmektedir.

¹⁰⁹³ U. Felt, “University Autonomy in Europe: Changing Paradigms in Higher Education Policy, Special Case Studies, Decision-Making Structures and Human Resources Management in Finland, France, Greece, Hungary, Italy, The Netherlands, Spain and the United Kingdom”, s. 4; erişim adresi: http://eua.uni-graz.at/Ulrike_Felt.pdf ; erişim tarihi: 01.06.2011.

¹⁰⁹⁴ Yeni ekonomi, bilginin elde edilmesi, işlenmesi ve dönüştürülmesi ile birlikte dağıtım süreçlerini kapsar. Bu üç temel süreç, bilginin işlenmesini, elde edilmesini, dağıtımını ve iletişimini sağlayan bilgisayar sisteminin fiziksel araçları ile birlikte, insan yardımı ile bütün süreci kontrol eden yazılım sistemi sayesinde işler. Yeni ekonomide ürün ve hizmetlerin en önemli özelliği, bilginin temel üretim faktörü olmasıdır. Yeni ekonomi sektörlerinde beşeri sermaye, fiziksel sermaye ile entelektüel sermayeyi güçlü bir şekilde tamamlayan bir rol üstlenmektedir. Gerek enformasyon teknolojilerinin kullanımı ve gerekse üretimi, nitelikli işgücü talebini artırır. Dolayısı ile beşeri sermaye yatırımlarında artış gözlenir. S. Erdoğan, “Makro Ekonomik Etkileri Açısından Yeni Ekonomi”, **I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Bildiriler Kitabı, 10-11 Mayıs 2002**, Hereke-Kocaeli, 2002. s.14-15; L. Alcorta, yıllara göre teknoloji dalgalarını şu şekilde belirtmiştir: 1785-1845 yılları arasında, su gücü, tekstil ve demirin ön planda olduğu 1. dalga; 1845-1900 yılları arasında, buhar, demiryolu ve çeliğin ön planda olduğu 2. dalga; 1900-1950 yılları arasında, içten yanmalı motor, elektrik ve kimyasalların ön planda olduğu 3. dalga; 1950-1990 yılları arasında, hayvancılık, sanayii, petrokimyasallar ve elektroniğin ön planda olduğu 4. dalga; 1990 ve 2020 arasındaki, yazılım, yeni medya, dijital ağlar, mikro ve nano teknolojilerin ön planda olduğu 5. dalga; L. Alcorta, “The Impact of New Technologies on Scale in Manufacturing Industry: Issues and Evidence”, **World Development**, May 1994, Vol.22, Issue.5, s. 755-760.

¹⁰⁹⁵ <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/Portal.aspx?value=UE9SVEFMSUQ9MSZQOUdFSUQ9MTM5JI BBR0VWRVJTSU9OPS0xJk1PREU9UFVCTEITSEVEX1ZFUINJT04=> <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/> ;erişim tarihi: 31.05.2011.

Bilgi temelli ekonomi kavramı endüstri sonrası ekonomik büyümenin temel itici gücü olarak algılanmaktadır. Bilginin üretimi, dağıtımı yeni ekonomik etkinliğin temelini oluşturduğu için çeşitli firmalar ve kurumlar arası bilgi akışını sağlayan ağlar da önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle bilgisayar ve bilişim teknolojilerinin gelişmesi ile başlayan yeni bir sanayi dönemi (bu dönem üçüncü sanayi devrimi olarak da adlandırılmaktadır) ekonomik sistemi de değiştirmiştir. Toplumların teknolojisi ile ekonomik sistemleri arasında doğrudan bir bağ vardır. Her dönemin teknolojisi o dönemin ekonomik sistemini belirler. Nasıl ki M.Ö. 8000 yıllarından 17. yüzyıl ile 18. yüzyılın son çeyreğine kadar devam eden tarım toplumlarına hakim olan tarıma dayalı ekonomi varlığını sürdürmüşse ardından sanayi devrimi ile birlikte sanayi toplumu ve onun ekonomik etkinliği olan sanayi ekonomisi gündeme gelmiştir. Sanayi ekonomisi, kol gücü yerine buharlı makinenin bulunması ile makine gücünü öne çıkarmıştır ve kitle üretimi ekonomik etkinliğin belirleyici gücü olmuştur. Üretim olabildiğine artmış, sermaye büyümüştür ve kapitalist toplum denilen toplum yapısı ortaya çıkmıştır¹⁰⁹⁶. Günümüzde ise yeni bilişim teknolojileri sayesinde yeni bir döneme geçilmiştir. Bu döneme ilişkin olarak aslında bir ekonomik teori mevcut olmamıştır ancak yaygın deyimle bilgi toplumu ve bilgiye dayalı ekonomi terimleri kullanılmaya başlanmıştır. Bu ifadeler, ekonomik anlamda refahın, bilginin ve bilgi temelli ürünlerin yaratılması, üretilmesi, dağıtılması ve tüketilmesi ile sağlanabileceği tezini savunmaktadır. Tuğlalara ve hantal makinelere dayalı ekonomi, yazılıma, CD'lere, dijital DNA kodlarına dayalı bir ekonomiye dönüşmüştür. Son olarak da internetin ortaya çıkıp yaygınlaşması ile bu yeni sistem giderek oturmaya başlamıştır. İnternet sanayi toplumunda ülkeler

¹⁰⁹⁶ S. Yıldırım, "Bilgi Ekonomisi ve Bilgi Ekonomisinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", TC. **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2004, Cilt:7, Sayı:12, s.106-107.

arası otoyolların ve demir yollarının üstlendiği role benzer bir rol üstlenmektedir ve adeta bilgiye dayalı ekonominin altyapısını oluşturmaktadır¹⁰⁹⁷. Bilgiye dayalı ekonomide ülke ekonomilerinin büyüklüğü, artık ürettikleri mal miktarları, büyük Pazar payları, ya da çalıştırdıkları personel sayıları ile ölçülmeyecek, çalıştırdıkları personelin bilgi düzeyi ve bu yöndeki performansı, bilgiye dayalı iletişim ağı gibi faktörlerle ölçülecektir. Bilgi ekonomisine geçmenin en önemli yolu ise başta ar-ge olmak üzere bilgiye yatırım yapmaktır. Bunun göstergesi de milli gelirin ne kadarının bilgi üretimine ayrıldığıdır. Bütün gelişmiş ülkeler, gayri safi milli hasıllarının yaklaşık beşte birini bilginin üretimine veya dağıtımına harcamaktadırlar¹⁰⁹⁸.

Bilgiye dayalı ekonominin en önemli özelliği maddi olmayan nesnelere giderek artan ekonomik değeri ve bilişim teknolojilerinin yeni ekonomik düzende oynadığı merkezi roldür. Burada kurumsal ya da belli bir konuya yönelik bilgi üretiminin yanı sıra kişilerin ürettiği bilgi, üniversitedeki dersler, bir doktorun hastasına verdiği tavsiye, bir yabancı ülkeye gidildiğinde elde edilen deneyim ve bilgi gibi çok farklı alanlardaki ve türdeki bilgi de ekonomik etkinliğin temelinde yer almaktadır. Bilginin ekonomik etkinlik açısından özellikleri ise şu şekilde sıralanabilir: Yeni bir parça bilgi;

-değerinde bir bozulma ya da parçalanma olmadan sonsuz kere kullanılabilir;

-zaman ve mekandan bağımsız olarak sonsuza kadar dayanıklı ve kalıcı olabilir;

¹⁰⁹⁷ R. G. Harris, "The Knowledge Based Economy: Intellectual Origins and New Economic Perspectives", **International Journal of Management Reviews**, March 2001, Vol. 3, No. 1, s. 22.

¹⁰⁹⁸ P. F. Drucker, **Kapitalist Ötesi Toplum**, İstanbul, İnkılap Kitabevi (Çeviren: Belkıs Çorakçı), 1993, s.259.

-yeni dijital araçlarla neredeyse sifira yakın maliyetle saklanabilir¹⁰⁹⁹.

Buna en iyi örnek yazılım ya da müzik gibi bir sanat eseri gösterilebilir.

Bir kere kayıt edilen bir müzik eseri sonsuz kere çoğaltılabilir ve dağıtılabilir.

Bilgi ekonomisindeki önemli bir özellik de insanın bilgiyi üreten kişi olarak bir kaynak ya da sermaye konumuna gelmiş olmasıdır. Bunun nedenlerinden birisi de hizmetler sektörünün ön plana geçmiş olmasıdır. Sanayide çalışanlar giderek azalmaya başlamıştır. Görüldüğü gibi bilgiye dayalı ekonomide üniversite, bilgiyi üreten ve dağıtan bir kurum olarak baş aktör gibi ilk akla gelen olmaktadır. Ancak 21. yüzyılın belirgin özelliği aslında sanılanın aksine üniversitenin bilgi konusundaki tek kurum olma özelliğini yitirmiş olmasıdır. Üniversite bilgiyi üreten, geliştiren ve dağıtan kurumlardan *yalnızca birisi* konumuna gelmiştir. Diğer yandan insan sermayesinin yeni ekonomideki önemi yükseköğretimi bir sermaye yaratıcı hizmet konumuna da getirmiştir. Örneğin Bolonya Süreci'nde, yukarıda anılan raporlarda çoğu defa vurgulandığı üzere, yükseköğretim iş gücü piyasasının ihtiyaç duyduğu gerekli insan gücünü yaratacak nitelikte olmalıdır. Hatta daha da ileri gidilirse “durumsal bilgelik” olarak adlandırılan ve yalnızca belli bir durum için geçerli olacak, oldukça belirli ve alana özgü bilgiyi üretecek “bilgi işçileri” yetiştirilmesi 21. yüzyılın yükseköğretimden beklentileri arasında yer almaktadır¹¹⁰⁰. Bu açıdan bakıldığında belli bir fabrikada yalnızca belli nitelikte bir işi gerçekleştiren ve adeta makineleşen işçilerin etkinliği, bilgiye dayalı ekonomide çok da farklılaşmamakta, yeni tür işçi olan “bilgi işçileri” yalnızca belli tür bilgiyi üretebilen ya da işleyebilen,

¹⁰⁹⁹ R. G. Harris, 2001, s. 23.

¹¹⁰⁰ H. V. D. Bosch, 2003, s. 160; “İlkokuldan yükseköğretime kadar eğitimin kapsadığı geniş alanda, ‘eğitimsizlikten’, ‘durumsal bilgeliğe’ geçiş belirtileri her yerde hazır ve nazırdır. Bu geçişin bazı yerlerdeki simgesi ders okuma anfilerinin ortadan kalkması oluyor. Bazı yeni üniversiteler (Maastricht, Roskilde, Aalborg) bu yeni bakış açısından bir bütün olacak sapacak şekilde yapılandırıldı. Bunlar, probleme dayalı öğrenme, proje-temelli öğrenme ve öğrenci grupları içinde ya da öğrenciler ile hocaları arasında özgür tartışma gibi yöntemlere bel bağlıyor.”

alanında uzmanlaşmış birer makine olmaya doğru gitmektedirler. Bu durum akla Taylorizmi ve onun yükseköğretimdeki uzantısı olan “akademik taylorizmi” getirmektedir¹¹⁰¹. Bilgiye dayalı ekonomi olgusu yalnızca ekonomik yaklaşım temel alınarak değerlendirildiğinde ülkelerin ekonomik büyümesi için son derece etkili, olumlu ve gerekli bir olgu gibi gözükmektedir. İlk çağlardan günümüze dünyada sırasıyla, tarım ekonomisi, sanayi ekonomisi ve bilgi ekonomisi olmak üzere üç tür ekonomik sistem uygulanmıştır. Ancak Almanya, ABD gibi ekonomik yönden gelişmiş ülkelere bakıldığında sanayi ekonomisinin yanı sıra artık bilgi ekonomisine geçtikleri görülmektedir. Örneğin söz konusu ülkeler her yıl bilgi üretimine ve bilgi ile ilgili etkinliklere milli gelirlerinin %5’ini ayırmaktadırlar ve bu ülkelerde patent başvuruları oldukça yüksektir. Yine bu ülkelerde işgücünün yapısı değişmiştir. İşgücü imalat sanayinden ileri teknoloji içeren ürünler ve hizmetler sektörüne doğru kaymış fakat milli gelirden bir azalma değil artma meydana gelmiştir¹¹⁰². Ancak ekonomik bakış açısı yeterli olmamakta, konuya sosyal açıdan da bakılmalıdır. Bir başka ifade ile bilgiye dayalı ekonomi ve onun baş aktörlerinden birisi olarak görülen üniversiteler, tarihsel olarak sahip oldukları özelliklerini yitirmektedir. Üniversitelerin içinde bulunduğu yeni durumu ortaya koyabilmek açısından bilgiye dayalı bir ekonomik yapıda veya bilgi toplumunda ortaya çıkan durumların değerlendirilmesi gerekmektedir.

¹¹⁰¹ Taylorizm 1800’lerin sonunda, ABD’de, Frederic Winslow Taylor tarafından geliştirilmiş bir yönetim yaklaşımıdır. Bu sistemin özelliği işçileri makinenin bir uzantısı haline getirmek ve üretim sürecinde işçilerin tamamen pasif konuma indirgenmesine dayanmaktadır. Üretim sürecinde her parça işin ne kadar sürede ve nasıl yapılacağı standartlaşmalıdır ve işçiye söylenmelidir. Tüm zihinsel faaliyet yöneticilerde toplanmalıdır.

¹¹⁰² S. Yıldırım, 2004, s. 122-123.

3. Bilgiye Dayalı Ekonomide Üniversite

Bilgiye dayalı ekonomide üniversitenin konumunu belirlemeye çalışırken ortaya iki durum çıkmaktadır. Bunlardan ilki **akademik kapitalizmdir**; ikincisi ise **üniversite-devlet-sanayi üçlü sarmal ilişkisidir**.

Akademik kapitalizm kavramı, akademik işlerin, küresel piyasaların taleplerine cevap vermek adına içerik değiştirmeye başladığı 1980'li ve özellikle 1990'lı yıllardan itibaren gündeme gelmiştir. Üniversiteler, sanayi şirketlerine özgü bir kültürü benimsemeye başlamışlardır. Bu nedenle özellikle hükümetlerin birincil hedefi yükseköğretim hizmetini teknolojik bir medeniyete uygun hale getirmek ve bu sayede üniversitelerini dünya ekonomisinde baş aktör olacak şekilde yeniden düzenlemek olduğu savunulmaktadır¹¹⁰³. Öte yandan devletlerin üniversitelere ayırdığı kaynaklar ve yatırım giderek tüm dünyada azalmaktadır. Bu da üniversiteleri yeni kaynak arayışı içinde itmekte ve bu sayede sanayi kesimine daha çok yaklaştırmaktadır. Bununla birlikte bilgi ekonomisiyle birlikte ülkelerin küresel piyasalardaki rekabeti arttığından, çoğu ülke yükseköğretim sistemini rekabete dayalı olarak yeniden şekillendirmeye başlamıştır. Üniversiteler yeni kaynak arayışı içine girmeye başlamışlardır. Üniversitelerin yeni kaynak arayışına girmeleri ve şirketlerin bilimsel bilgiye dayalı yeni türden ürünlere olan ihtiyacı karşı karşıya gelince akademik kapitalizm denen olgu ortaya çıkmıştır. Bu durum özellikle yeni gündeme gelen araştırma üniversitelerinin ortaya çıkması ile birlikte pekişmiş ve buradaki akademisyenlerin insan sermayesi birikimi olan buluş ve akademik ürünlerini rekabete dayalı bir piyasa ortamında sunmaları sonucunu doğurmuştur. Akademik

¹¹⁰³ R. B. Reich, **The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism**, New York, Vintage Books, 1992, s. 21, 227.

kapitalizm üretim araçlarının özelleştirilmesine dayanmamakla birlikte, kendisi bir ekonomik sistem olan ve piyasa güçleri tarafından yönetilen kapitalizmin ilkelerinin yükseköğretime uygulanması anlamına gelmektedir. Bir başka ifade ile, genel olarak eğitim, özel olarak da yükseköğretim politikalarının, yeni liberal politikaların isteklerine cevap verecek şekilde oluşturularak, ekonomi politikalarının bir alt alanı gibi görünmesi akademik kapitalizmi oluşturmaktadır¹¹⁰⁴. Akademik kapitalizmin belirleyici unsuru ise, üniversite profesörlerinin ve diğer akademik çalışanların artık insan kaynaklarını, bir başka ifade ile emek ve güçlerini, giderek daha yarışmacı ortamlarda harcamak zorunda kalmalarıdır¹¹⁰⁵. Akademik kapitalizmin en belirginleştiği alan özellikle teknoloji bilimi alanıdır. Bu alan endüstri sonrası döneminin yükselen alanıdır ve çoğunlukla üniversitelere dayanmaktadır. Yeni teknoloji şirketleri ihtiyaç duydukları nitelikte iş gücünü üniversiteler aracılığıyla sağlamaya çalışmaktadır. Bununla birlikte üniversitelerin kendileri de yeni teknolojilerin üretildiği, bu alanda buluşların yapıldığı yerler olmuşlardır. Bu nedenle üniversiteler giderek daha çok iş dünyası ve şirketlerle ortak çalışma içine girmektedirler. Öte yandan teknoloji tamamen piyasanın yönetiminde olan bir alan olduğu için bilgi ile ticari mal arasındaki ayrım da ortadan kalkmıştır¹¹⁰⁶. Burada *teknöncüler* kavramı devreye girmektedir. Teknöncüler, kendi bilim ya da teknoloji temelli firmalarını kuran öğrenci ya da akademisyenlerdir. Teknöncüler:

“...arz ve talep, teknoloji ve pazar arasında bir denge kurma çabası içindedir. Pazarın bazı gereksinimlerine uygun düşmedikçe, güzel bir teknik fikir yararsızdır. Teknolojiyi işe dönüştürmek, sadece teknolojinin geliştirilmesini

¹¹⁰⁴ S. Slaughter, L. L. Leslie, 1997, s. 9.

¹¹⁰⁵ Slaughter, L. L. Leslie, “Expanding and Elaborating the Concept of Academic Capitalism”, **Organization**, Sage Publications, 2011, Vol. 8, No. 2, s.154-161, s. 154.

¹¹⁰⁶ G. Delanty, 2002, s. 122.

gerektirmekle kalmaz, aynı ölçüde pazarın analizini ve geliştirilmesini de gerektirir... Pek çok kişinin yeni bir iş etkinliğine temel olabilecek yaratıcı fikirleri vardır. Bu kişiler kendi fikirlerini çok değerli bulurlar. Ne var ki bir fikrin sadece bir fikir olarak çok az değeri vardır; onun değeri pazarda uygulanmasından gelir.”¹¹⁰⁷

Bilgiye dayalı ekonomi içinde üniversitenin, daha çok teknoloöncüler yaratması, desteklemesi ve ürettiği bilgiyi kendisine alternatif bir kaynak yaratma aracı olarak kullanması beklenmektedir. Akademik kapitalizme bağlı olarak üniversite-devlet-sanayi üçlü ilişkisi de ortaya çıkmıştır. Bu yeni ilişkinin özelliği, bundan önce *üniversite-devlet* ve *üniversite-sanayi* işbirliği şeklinde ikili farklı ilişki şeklinde ortaya çıkan durumun artık üçlü bir sarmal ilişki şekline bürünmüş olmasıdır. Bu da üniversitelerin eş zamanlı olarak hem sanayiye bağımlı olması, hem de devletin taleplerine cevap vermesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu ilişkinin sonucunda da üniversite gittikçe küresel ekonomiye doğru ilerlemektedir¹¹⁰⁸. Buradaki değişim yalın bir şekilde ifade edilecek olursa, daha önceleri devlete göre konumları belirlenen ve özerkliğin ölçüsü bu ilişkiye göre ölçülen üniversitenin, günümüzde piyasalara göre konumunun belirleniyor olmasıdır. Üniversite devlet ilişkisinin daha çok üniversite ve piyasa ilişkisine dönüşmesinin nedeni de kuşkusuz ki bilgiye dayalı ekonomide yeni bir tür bilgi üretiminin ortaya çıkmış olmasıdır. Bu yeni tür bilgide, bilginin doğasını belirleyen, bilgiyi üreten kişi değil de, bilgiyi kullanacak olan kişi olmuştur. Bilginin üretilme sürecini onu kullanacak olanlar belirlediğinde üniversitenin işlevi ve devletle olan ilişkisi de değişmektedir. Buna bir örnek vermek gerekirse biyo-teknoloji alanından söz edilebilir. Biyo-teknoloji alanı öyle bir alan olarak üniversitelerde ortaya çıkmıştır ki, uygulamalı ile temel

¹¹⁰⁷ J. G. Wissema, 2009, s. 115.

¹¹⁰⁸ G. Delanty, 2002, s. 120.

araştırmalar arasındaki ayırım ile teorik kaygı ve ticari kaygı taşıyan araştırmalar arasındaki ayırımları ortadan kaldırmıştır. Söz konusu alan, hem teorik, hem de ticari kaygı taşıyan, bunun yanında hem temel araştırmaları içeren hem de pratik hayata yönelik bir alandır¹¹⁰⁹. Üniversite ile sanayi işbirliğinin ilk olarak ortaya çıktığı alanlar da ABD’de kimya, biyoloji ve daha sonraları teknoloji, biyo-teknoloji, bilişim gibi güncel bilimsel dallar olmuştur.

Birinci tür bilgi ve ikinci tür bilgi olmak üzere iki tür bilgi vardır. Burada söz konusu olan yeni bilgi ikinci tür bilgidir ve teknolojik vatandaşlığa giden yolu açmaktadır. Günümüz toplumunda bu türden bilgi önem kazanmıştır. Bu konuyu biraz daha irdelemek gerekmektedir. Batı düşüncesinde iki tür bilgi vardır; bunlar, bilim olarak bilgi ve kültür olarak bilgi. Bunun kökeni de Antik Yunan’daki, Latincesi, *logos* olan *knowledge* anlamındaki bilgi ile; Latincesi *doxa* olan *opinion* anlamındaki bilgi ayırımına dayanmaktadır; *opinion* Türkçe’ye *görüş* olarak çevrilmektedir¹¹¹⁰. Daha sonraları, *logos / doxa* karşıtlığı, *logos / demokrasi* karşıtlığına dönüşmüştür¹¹¹¹. Üniversitede verilen dört tür bilgi vardır. Bunlar ise, araştırma sonucu elde edilen temel bilgi; insanın dengesi ve kişilik oluşumuna

¹¹⁰⁹ D. House, “Agent of change with change: the development of biotechnology in universities”, Unpublished paper, 1998’den aktaran, G. Delanty, 2002, s. 123;

Teorik bilginin ticari bir değerinin olduğunu ileri süren ve bunu kullanan ilk şirketin Monsanto Chemical Company olduğu ileri sürülmüştür. Bu şirket 1974 yılında Harvard Üniversitesi’ne 23 Milyon Dolar bağışta bulunarak üniversite-sanayi ilişkileri açısından yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu ilişkinin olumlu yanları olduğu gibi olumsuz yanları da vardır. En olumsuz yan ise şirketlerin üniversitelere yaptığı bağışın, karşılıksız bir iyilik olarak kalmamasıdır. Üniversiteler giderek, ilişki içinde oldukları şirketlere bağımlı araştırmalar yapacak konuma gelme tehlikesi ile karşı karşıya kalacaklardır. “University-Industrial Research Collaboration - Advantages of the Collaborative Relationships, Disadvantages of the Collaborative Relationships”, erişim adresi:

<http://education.stateuniversity.com/pages/2519/University-Industrial-Research-Collaboration.html> ; erişim tarihi: 10.06.2011;

Harvard ve Monsanto şirketi arasındaki ilişki için bkz. B. J. Culliton, “Harvard and Monsanto: The \$23-Million Alliance”, **Science Magazine**, 25 February 1977.

¹¹¹⁰ G. Delanty, 2002, s. 1.

¹¹¹¹ Hatta Delanty burada, Antik Yunan’da bilgi ile demokrasinin birbiri ile uyum içinde olamayacağını savunmaktadır ve bilgi erdemini savunan Sokrates’in öldürülüşünü buna dayandırmaktadır.

odaklanan eğitim sırasında verilen bilgi, uygulamaya ve iş yaşamına yönelik mesleki eğitim bilgisi, toplumun kamusal meselelerinin çözümünü ve entelektüelleşmesini sağlayan entelektüel bilgidir. Bunlardan, eğitim bilgisi ile entelektüel bilgi kültürel vatandaşlığı oluştururken birinci tür bilgi iken, araştırma ve mesleki bilgi ikinci tür bilgi olarak teknolojik vatandaşlığı oluşturur¹¹¹².

Günümüzde bilgi açısından belirleyici olan şey, *iletişim* olgusudur. Burada önemli bir tespit yapılmıştır. Aydınlanma dönemi ile II. Dünya Savaşı arasında, bilgi, bir kurum olarak insanlar arası iletişim ağının dışındaydı ve bilgi alanı daha çok üniversite tarafından doldurulmaktaydı. Bir başka ifade ile bilgi, üniversitedeydi; toplumda yer almamaktaydı. Bu dönemde ulus devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte üniversiteler, ulus devlete hizmet amacını taşımıştır; ulusal kültürel değerlerin korunması ve yeniden üretilmesi söz konusuydu ve üniversiteler teknik anlamda kullanışlı bilgi üretiyorlardı. Üniversite özerkliği ise daha çok toplumsal olaylardan uzaklık olarak beliriyordu. 1960'lı yıllardan sonra ise, üniversite değişim yönünde bir baskı görmüştür ancak bu henüz bilgi üretimi konusunda olmamıştır. Üniversite bu yıllarda daha çok demokratikleşme talepleri doğrultusunda kurumsal bir dönüşüm yönünde baskı görmüştür. Ancak bilgiye yönelik bir değişiklik söz konusu olmamıştır; yani endüstri toplumu söz konusu olduğu için hala disiplin temelli bilginin varlığı devam etmekteydi. Günümüzde ise, yukarıda bahsedilen bilgi ikiliği ortadan kalmaya başlamıştır ve demokrasi, bilgi alanına sızramıştır. Bu nedenle bilginin üretilme sürecinde bir değişiklik –ve özellikle bu değişim için de bir talep- meydana gelmiştir. Ancak bilginin içine sosyal güçlerin girmesi ideoloji ile sonuçlanmıştır. Üniversite böylelikle bilginin üretildiği tek kurum olmaktan

¹¹¹² G. Delanty, 2002, s. 8-9.

çıkıştır¹¹¹³. Bilginin kültürel ve bilişsel olarak ikiye ayrılmasında günümüzde önemli alanları ortaya çıkartmıştır; örneğin, biyo-teknoloji, biyoetik, ekoloji, sürdürülebilirlik, bilişim teknolojileri ve çok kültürlülük olgusu, vb. Post modernizmin üniversite tanımları da bu doğrultuda *iletışimsel bir üniversite* olmuştur¹¹¹⁴. Habermas, Touraine ve Marcuse de, üniversitenin bilgi ile insan çıkarlarını birleştirmesini savunmuşlardır¹¹¹⁵.

Günümüzde ulaşılan nokta, üniversitenin yanında alternatif bilgi merkezlerinin, yeni kapitalizmin kendisini bilgi ve bilim üzerinden dönüştürmüş olması ve bilgiye ve bilime son derece ihtiyaç duyan ve ona dayanan *teknolojik-kurumsal bir işletmecilik*¹¹¹⁶ anlayışının ortaya çıkmış olması nedeniyle üniversite ve özerkliği içerik değiştirmiştir. Üniversite özerkliği artık kendisini önceden olduğu gibi bir akademik cumhuriyet olgusu ve bilim/sanat özgürlüğü ile meşrulaştıramamaktadır¹¹¹⁷; bunun yerine yeni meşruiyet, toplumun bilgi ve gücün ilişkisine olan ihtiyacıdır. Bir başka ifade ile, üniversite, toplumdaki bilgi akışına katkı sağladığı, bilgi ağı içerisinde anlamlı bir yer edinebildiği ölçüde meşrudur; bilgi ise üretilirken demokratik süreçlerden geçtiyse meşrudur.

¹¹¹³ G. Delanty, 2002, s. 2, 6, 22-25.

¹¹¹⁴ Bu olguyu özellikle Habermas, Touraine ve Marcuse, II. Dünya Savaşı sonrasındaki dönem için tartışmaktadır.

¹¹¹⁵ Ancak bununla kalmamış ve küreselleşme olgusu, bilginin parçalanması ve birleştirilme sürecinin yok olması, yapı bozumculuk ve Derrida, Lyotard, Baumann gibi dönemin önemli filozoflarının düşünceleri ile de şekillenmiştir; G. Delanty, 2002, s. 64-73; bu konuya ileride “Yeni Kamusal Alan Olarak Üniversite” başlığında değinilmiştir.

¹¹¹⁶ G. delanty, 2002, s. 11.

¹¹¹⁷ G. Delanty, 2002, s.73.

4. Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı ve Yükseköğretim Üzerindeki Etkileri

Yeni kamu yönetimi anlayışı, 1970'lerden itibaren özellikle Anglo-sakson ve Anglo-amerikan politik sistemlerinde, kamu hizmetleri alanında bir reformlar dizisi sonucu ortaya çıkmış bir kavramdır. Kavramın kilit sözcükleri, “daha fazla teknik”, “daha az ideolojik” olarak belirlenmektedir¹¹¹⁸. Genel olarak dikkati çeken ilk hususlar, sosyal refah devleti anlayışında yer alan kamusal mülkiyet ve geniş kamu hizmeti anlayışının yavaş yavaş terk edilmeye başlanması, bu doğrultuda, ulusal endüstrilerin özelleştirilmesi ve özel sektör tarafından üretilmeye ve sunulmaya uygun kamu hizmetlerinin piyasa koşullarına bırakılması gibi hususlardır. Öte yandan, bir kamu hizmetinin mutlaka devlet tarafından yürütülmesi gerekiyor ise, söz konusu hizmet kamu yönetimlerince yürütülmeye devam edilmekte ancak bu sefer de, kullanılan kamu kaynaklarının verimli, tutumlu, vatandaşa (müşteri) dönük ve etkin kullanılması gerekliliği vurgulanmaktadır. Verimlilik, tutumluluk ve etkinlik gibi ilkeler işletmecilik ilkeleridir ve bu şekilde kamu yönetiminde bir değişime gidilmesi öngörülmüştür. Bu doğrultuda, kamuda, işletmecilikten gelen stratejik yönetim, toplam kalite yönetimi, performans denetimi ve performansa dayalı bütçeleme uygulamaları giderek yaygınlaşmaya başlamıştır¹¹¹⁹.

Yeni kamu yönetimi anlayışı, klasik kamu yönetiminin yerini alan, reformdan çok kamu sektöründe ve onun toplumla ve hükümetle olan ilişkilerinde bir

¹¹¹⁸ R. Deem, S. Hillyard, M. Reed, **Knowledge, Higher Education, and the New Managerialism, The Changing Management of UK Universities**, Oxford University Press, 2007, s. 1.

¹¹¹⁹ R. Deem, S. Hillyard, M. Reed, **Knowledge, Higher Education, and the New Managerialism, The Changing Management of UK Universities**, Oxford University Press, 2007, s. 61.

dönüşümü ifade eden bir paradigma değişimi olarak değerlendirilmektedir¹¹²⁰. Klasik örgüt bürokrasisinin başarısızlığa uğraması, ardı ardına gelen iflaslar, Weberci bir sistemden uzaklaşmaya neden olacak sorgulamaları da beraberinde getirmiştir. Geleneksel kamu yönetiminden dönüşün aslında birçok nedeni bulunmaktadır. Ancak ilk göze çarpan, klasik modelin olumsuzlukları olmuştur. Bu doğrultuda kamu sektöründe de giderek klasik yöneticiler yerine profesyonel yöneticilerden yararlanılmaya ve özel sektörden yönetim teknikleri alınmaya başlanmıştır; maliyetler azaltılarak, tasarruf yapmak ve gereksiz ayrıntıların kaldırılıp özel sektörle rekabete gitmek gibi değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Bu süreçte en önemli unsur olarak üretkenliğin sağlanması görülmüştür¹¹²¹. Yeni görüşler, eskiden olduğunun aksine, bürokratik bölünmenin etkin olmadığını göstermiş, profesyonel yöneticiler de bunu doğrulamışlardır. Ayrıca politikacılarca klasik sistemle ilgili sorular sorulmaya başlanmıştır, ömür boyu istihdam ilkesi sorgulanmış ve sözleşmeli statü tartışılmaya başlanmıştır¹¹²².

Söz konusu dönüşüm süreci, daha çok kamu yönetiminde işletmecilik anlayışının yaygınlaştırılıyor olması, bu nedenle indirgemeci ve sınırlayıcı bir özellik taşıması yönünden eleştirilmiştir. Bu doğrultuda Hood, bu anlayışın ortaya çıkışını, *yeni kurumsal ekonomi hareketi* olarak adlandırılan ve bünyesinde *kamu tercihi, işlem maliyeti teorileri* ile *sözleşmecilik kuramını* barındıran yaklaşıma bağlamıştır¹¹²³. Bu yaklaşım rekabeti, kullanıcıların tercih özgürlüklerini, şeffaflığı ve inisiyatifini beraberinde getirmektedir. Anlayışın ortaya çıkışındaki diğer bir etmen

¹¹²⁰ O. Hughes, **Public Management&Administration**, USA:ST.Martin's Press, 1998, s. 59'an aktaran: M. A. Özer, "Günümüzün Yükselen Değeri: Yeni Kamu Yönetimi", 2005, **Sayıstay Dergisi**, Sayı. 59, s. 14.

¹¹²¹ HUGHES, Owen, **Public Management&Administration**, USA:ST.Martin's Press, 1998, s. 59'an aktaran: M. A. Özer, 2005, s. 14.

¹¹²² M. A. Özer, 2005, s. 14.

¹¹²³ C. Hood, "A Public Management For All Seasons?", **Public Administration Review**, 1991, Vol. 69, No. 3'den aktaran: M. A. Özer, 2005, s. 18-19.

de, kamu yönetimindeki uluslararası düzeyde giderek yaygınlaşan *profesyonel işletmecilik anlayışı* olmuştur¹¹²⁴. Bu iki anlayış, yani yeni kurumsal ekonomi hareketi ile profesyonel işletmecilik, toplumsal ilerlemenin, ekonomik verimlilik yoluyla olabileceğini, verimlilik artışının ise giderek yoğunlaşan bir iletişim ve örgütsel teknoloji kullanımı ile gerçekleşebileceğini ortaya koymuştur. Örgütsel teknolojinin kullanımı ise; üretkenlik amacı ile disiplin altına alınmış bir emek gücü ve planlama, uygulama, ölçme süreçlerini sağlayacak profesyonelleşmiş ve kaliteli bir yönetici grubu ile gerçekleştirilebilecektir¹¹²⁵.

Üniversiteler açısından yeni kamu yönetimi anlayışının da gündeme geldiği açıkça gözlemlenebilmektedir. Ancak buradaki en büyük tehlike, yeni kamu yönetimi anlayışının üniversiteleri sıradan bir örgüt olarak değerlendirip, onları birer akademik topluluk olarak değil de, yalnızca birer “iş yeri” olarak görmeleridir. Bu doğrultuda üniversiteler açısından gerçekleştirilecek ve yeni kamu yönetiminin ilkeleri doğrultusundaki dönüşüm üniversiteleri bir süre sonra sıradan birer iş yerine çevirecektir¹¹²⁶.

Yeni kamu yönetimi anlayışının temel ilkelerine kısaca değinmek, bunların, üniversitelere hakim olan ilkeleri de etkilediğini gözlemleyebilmek açısından yerinde olacaktır. Kamu yönetimindeki dönüşüm artık 2000’li yıllarda *yeni-teknokratik işletme* (neo-technocratic managerialism) olarak adlandırılmaktadır. Bu yeni-teknokratik işletme anlayışı, kamu hizmetlerinin modernleşmesi ve rasyonelleşmesi adına, hangi politikalara öncelik vermeleri gerektiğini, hangi örgüt yapısında olmaları gerektiğini ve hangi işletme tekniğine göre yönetileceklerini

¹¹²⁴ Y. Üstüner, “Kamu Yönetimi Kuramı ve Kamu İşletmeciliği Okulu”, **Amme İdaresi Dergisi**, Yıl: 2000, Cilt: 33, Sayı: 3, s. 16-31; s. 20-21.

¹¹²⁵ M. A. Özer, 2005, s. 19.

¹¹²⁶ R. Deem, S. Hillyard, M. Reed, 2007, s. 2.

yeniden tanımlamaya başlamıştır. Bu yeni işletmeciliğin kilit kavramları, *kişiselleşme, isteğe göre uyarlama, yerelleşme, güçlendirme ve birlikte-üretimdir*. Bunlara ek olarak bir de, yeni kontrol teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşması da yeni tür yönetim idealinin bir sonucudur. Şöyle ki, kontrol teknolojisi, çalışanların, hizmetlerin etkin üretilmesi ve işleyişi için sürekli bir kontrol, ölçüm, izleme ve çıktı analizi gibi eylemlerle çalışanlar üzerinde bir tür denetim oluşturmaktadır. Bu durum kamu hizmetlerinde “şeffaflık” anlayışı ile gündeme gelmektedir. Child, yeni kamu yönetimi anlayışının bir diğer yönün oluşturan yeni işletmeciliğin gelişim çizgisini incelemiştir. Child’a göre, ilk olarak 1970’lerde örgütlere yeni-korporatist işletmecilik hakimdir. Bu türden bir işletmeciliğe, idari kontrolün bürokratik ve profesyonel biçimleri arasında bir tür pazarlık sonucu elde edilen uzlaşma hakimdir. Bunun örgütlere yansması, örgüt içi uyumun ve örgütler arası eşgüdümün sağlanarak, uzun dönemli sosyo-ekonomik istikrarın ve çatışmaların uzlaşmacı bir yolla çözülmesinin hedeflenmesi şeklindeydi. Bu sistemde bir *idari kontrol* şekli hakimdir. Daha sonra ortaya çıkan yeni liberal işletmeci anlayış, bürokrasi ve profesyoneller arasındaki işbirliğinden ayrılmış, piyasa temelli ve işletmecilik temelli rejimlerin karmaşık birleşiminden oluşan bir *kültürel kontrol* ortaya çıkartmıştır. En son ortaya çıkan yeni-teknokratik işletmecilik ise, yeni liberal işletmecilikten daha da karmaşık, detaylı ve en küçük ayrıntılara kadar girebilen ve süreklilik arz eden daha mikro düzeyde bir *iş kontrolü* gerçekleştirmektedir¹¹²⁷. Yeni-teknokratik işletmecilik, iş temelli performans yönetimini öngörürken, hizmet sunucuyu da (kamu açısından kamu hizmetlerini sunan kurumları da), çoğunlukla hükümetlerin yönlendirdiği tüketici talepleri ile bağlı bir duruma getirmektedir. Böylelikle hizmet ilişkisinde,

¹¹²⁷ J. Child, **Organization: Contemporary Principles and Practice**, Malden, MA, Blackwell Publishing, 2005’den aktaran, R. Deem, S. Hillyard, M. Reed, 2007, s. 14, 16-17.

hizmetten yararlananların baskın hale geldiği ve bu ilişkiye yön verdiği bir durum da ortaya çıkmış olmaktadır¹¹²⁸. Bu şekildeki bir anlayışta, özerklik, kendi kendini yönetme olgusu ve kendi kendini yönetme ağları, gücün etkin bir şekilde adem-i merkezileşmesi ve tüketici güçlenmesinin gerçekleşebilmesi için, emir ve kontrol zincirine dayalı bir yönetim biçiminden daha uygun olarak değerlendirilmektedir. Kendi kendini yöneten ve işleten ağlarda, servis sağlayıcılardan da yeni tür iç kontrol mekanizmaları uygulamaları beklenmekte ve tüketiciliğe, yerelliğe ve popülizme (piyasa popülizmi) dayanan yeni bir kimlik oluşturmaları beklenmektedir. Bu nedenle kamu hizmetlerinde artık performans yönetimi, standartlar oluşturulması, daha çok anlık ve kanıtlara dayanan pragmatist şekilde politikalar belirlenmesi söz konusudur¹¹²⁹.

Üniversiteler de yeni kamu yönetimi anlayışı ve onu şekillendiren yeni işletmecilik anlayışından etkilenmektedir. Yeni kamu yönetimin, kamu hizmetlerini dönüştürmesinin üniversiteler açısından belirgin üç etkisi olmuştur. Bunlardan ilki, üniversitenin içyapısı ve bu yapının işleyişi üzerindedir. İkincisi, söz konusu yeni kamu yönetiminin ve yeni işletmeciliğin üniversitelere hakim olmasının, akademisyenlik mesleği ve akademik kültür üzerinde uzun vadede göstereceği etkilerdir. Üçüncüsü ise, üniversite gibi bilginin üretildiği, uygulandığı ve yayıldığı bir kurumda, söz konusu yapısal değişimin, kültürel değişim ile arasında ortaya çıkacak olan karmaşık etkileşimdir¹¹³⁰. Bu doğrultuda, üniversiteler hakkındaki özerklik talebi, onu merkezden, yani devletten bağımsızlaştırmayı öngörmekte ancak piyasa karşısında savunmasız bırakmaktadır. Kendi kaynaklarını oluşturmak adına,

¹¹²⁸ R. Deem, S. Hillyard, M. Reed, 2007, s. 15.

¹¹²⁹ J. Clarke, "Performing for the Public: Doubt, Desire and the Evaluation of the Public Services", **The Values of Bureaucracy**, Oxford, Oxford University Press (Editor: Paul Du Gay), 2005, s. 211-232.

¹¹³⁰ R. Deem, S. Hillyard, M. Reed, 2007, s. 25-28.

üniversitelerde daha çok kişiye yönelik esnek, paralı, eğitim programlarının giderek yaygınlaşması söz konusudur. Daha çok performans ölçütü ile sözleşmelilik esası gelmekte ve en olumsuz ifade şekli ile kendine özgü olan akademisyenlik mesleğine mensup olanlar, teknik açıdan uzman ve sürekli gözetlenen birer işçiye dönüşmektedir. İyimsen açıdan bakıldığında ise, kendine özgü mesleki uzmanlardan oluşan bir karmaşık yapıya örgütün, kendine özgü yeni yönetim biçimleri geliştirmesine olanak tanınmaktadır. Burada çözüm yine akademisyenlerin ve siyasetçilerin kendisinde düğümlemektedir. Yerelleşme ve bu şekilde tüketici kontrolü ile şekillenecek olan yeni kamu hizmeti anlayışı doğrultusunda üniversiteler, kendi kurumsal stratejilerini belirlerken ve bu doğrultuda ülke genelinde çeşitlilik ve rekabet oluştururken, yükseköğretim sisteminin bir bütün içerisinde kalmasını sağlayacak ve nihayetinde ülkenin tümüne hizmet edecek bir yapıya sahip olması da gerekmektedir. Bu nedenle özellikle Türkiye açısından, sistemin bütünü düzenleyecek ve bir bütün içerisinde tutacak, özerklik, akademik özgürlük gibi kilit kavramların açıkça tanımlandığı ve çerçevesinin çizildiği, üniversite devlet ve üniversite piyasa ilişkilerinin, özgür düşünce ve bilim üretme ortamına zarar vermeyecek ve akademisyenlerin iş güvencesini temel bir ilke ile ortaya koyacak şekilde, net olarak düzenlendiği bir temel yükseköğretim “anayasası”na ihtiyaç vardır.

5. Yükseköğretimin Özelleşmesi ve Ticarileşmesi

Yeni kamu yönetimi anlayışı ve yeni işletmeciliğin giderek tüm kamu hizmetleri alanında gerçekleştirdiği dönüşümün bir uzantısı olarak gündeme

özelleşme ve bunu takiben ortaya çıkan *ticarileşme* olguları gelmektedir. Burada kamu ve özel ayrımı önem kazanmaktadır. Özelleşme, kamunun rolünün en aza indirilmesi anlamını taşımaktadır. Kamu kavramı, özelin aksine çoğulcu bir yaşama işaret eder. Özelleşme kavramı iki teorik tartışma ile birlikte ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, kamu kaynaklarının ekonomik etkinliği ile özel servetin ekonomik etkinliği arasındaki karşılaştırmadır. İkincisi ise, sosyal adalet ve demokratik karar alma yönündeki tartışmalardır. Özelleşmeyi savunan liberal teorisyenler, özel bireysel hakların ve piyasa rekabetinin, sosyal kaynakların dağılımını etkinleştireceğini ve daha çok sayıda insanın refahının sağlanmış olacağını savunmaktadır¹¹³¹.

Özelleştirmelerin tüm dünyada hız kazanmaya başladığı zaman olan Winston Churchill hükümetinin İngiliz çelik endüstrisini özelleştirdiği 1950’li yıllardan günümüze, sırasıyla göze çarpan daha büyük özelleştirmeler olmuştur. 1961 yılında Batı Almanya hükümeti, Volkswagen’deki hisselerinin büyük bir kısmını halka arz ederek küçük yatırımcılara satmıştır. 1970 yılında, General Pinochet de Şili’de bir dizi özelleştirme programını başlatmıştır. Bu yıllardan sonra Latin Amerika ülkeleri de bir özelleştirme dalgasına girmiştir. Tüm bunları takiben özelleştirmenin tüm dünya genelinde göze çarptığı zamanlar İngiltere’de Margaret Thatcher dönemi ile ABD’deki Ronald Reagan’ın hükümetleri dönemlerine

¹¹³¹ Bu konuda özellikle Buchanan’ın kamu tercihleri teorisi ile Hayek’in teorileri açıklayıcıdır. Kamu’nun ne ifade ettiği ile ilgili olarak modernite öncesi tarihe bakıldığında, kamu, ya da ortak mal, ya da halkın malının, tarım ile uğraşan köylülerin tek serveti olduğu, ortak bir mal için çalışan köylülerin böylelikle, en fakir olanı bu şekilde koruyabilmekte ve halkın birliğinin devamını garanti altına alabilmekte olduğu görülmektedir. Köy olgusu burada bir tür kendi kendine yönetime sahip sosyo-ekonomik bir birimi ifade etmektedir ve bu sosyo-ekonomik küçük birim, sosyal dayanışmayı ön plana çıkartarak, iç çatışmaların önlenmesine yarayan bir araçtır. Ortak iyiliği hedeflediği savunulan kamunun karşısında en güçlü duran teori kamu tercihleri teorisi olmuştur. Buna göre, insanlar doğal olarak kamunun değil, kendi iyiliğini rasyonel olarak düşünmektedir. A. Palumbo, A. Scott, “Bureaucracy, Open Access and Social Pluralism: Returning the Common to the Goose”, **The Values of Bureaucracy**, Oxford, Oxford University Press (Editor: Paul Du Gay), 2005, s.287-288.

rastlamaktadır. Hatta literatüre “Thatcherizm ve Reaganizm” olarak da giren, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, devletin küçülmesi ve serbest piyasa ekonomisinin geliştirilmesi düşüncelerini içeren, bu iki ülkenin temel felsefesi olarak dünya geneline yayılan bir özelleştirme dalgası 1980’lerden itibaren başlamıştır. Bu doğrultuda 1993 yılında İngiliz Demiryolları’nın özelleştirilmesi yalnızca İngiltere’de değil tüm dünyada tartışmalara neden olmuştur. Bu gelişmenin ardından Dünya Bankası’nın, ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı ve Alman Kredi Ajansı’nın (Treuhandanstalt) katkıları ile doğu ve batı Avrupa ülkelerinde özelleştirmeler gerçekleşmeye başlamıştır. Özelleştirilen alanlar gaz, demiryolları, iletişim, telekomünikasyon gibi temel hizmet alanları olmuştur¹¹³².

Özelleştirme farklı düzeylerde birden fazla yöne işaret etmektedir. Bunlardan ilki dar anlamda ve geniş anlamda özelleştirme olguları, diğeri ise sektör olarak özelleştirmedir. Dar anlamda özelleştirme olgusu, kamunun mülkiyet hakkının kalıcı olarak özel sektöre devrini ifade etmektedir. Geniş anlamda özelleştirme ise, kamunun hali hazırda yürüttüğü faaliyetlerin dışardan hizmet alımı, idari sözleşmeler, her türlü kiralama işlemleri, yap-işlet-devret sözleşmeleri ve imtiyaz hakkı devirleri ile geçici olarak devredilmesi ile sonuçlanacak tüm işlemleri ifade etmektedir. Özelleştirmenin bir başka boyutu ise sektör olarak özelleştirmedir ve kamusal tekellerin ya da diğer kamusal kontrol ve engellerin kaldırılarak, özel girişimin söz konusu sektöre çekilmesini ifade eder¹¹³³. Özelleştirmenin altında yatan nedenler çeşitlidir. Ancak genel olarak, bir dönem ağırlıklı olarak ülkelerin içinde buldukları finansal krizlere çözüm olarak düşünüldüğü ileri sürülmüştür. Bu

¹¹³² W. L. Megginson, R. C. Nash, M. V. Randenborgh, “The Financial and Operating Performance of New Privatized Firms: An International Empirical Analysis”, **The Privatization Process, A Worldwide Perspective**, Rowman & Littlefield Publishers, Inc (Edited by. Terry L. Anderson, Peter J. Hill), 1996, s. 115-131.

¹¹³³ T.C. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Stratejik Plan, 2009-2013, s. 28.

nedenle siyasi karar vericiler açısından özelleştirme'nin amaçları arasında “bütçesel sorunlar ve kısa dönem gelir artırma” eğilimi ağır basmıştır. Zaman içinde bu amaçların farklılaşarak özelleştirme'nin, aynı zamanda kamu işletmelerinin düşük verimliliklerine ve uluslararası rekabet ortamına bir çözüm olarak sunulduğu da belirtilmiştir¹¹³⁴. Bununla birlikte Türkiye açısından 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 1. maddesinde özelleştirme'nin amacı, “ekonomide verimlilik artışı ve kamu giderlerinde azalma sağlamak” olarak belirlenmiştir.

Özelleştirme fikrinin temelinde Milton Friedman'ın “Paranın Etkin Kullanımı” kuramı yer almaktadır. Sermaye ile girişim sahipliğinin farklı veya aynı elde olmasının ekonomik etkinlik açısından ortaya çıkarttığı sonuçları değerlendiren Friedman;

-bir kişinin kendi parası ile kendisi için bir mal veya hizmet satın alması halinde, hem fiyatın, hem de kalitenin birincil derecede önemli olduğunu ve fayda-maliyet dengesinin en üst seviyeye çıktığını;

-bir kişinin, başkasının parası ile, kendisine bir mal ya da hizmet alması durumunda, kalitesinin birinci derecede önemli olup, fiyatının önemini yitirdiğini;

-bir kişinin, kendi parası ile başkasına bir mal ya da hizmet satın aldığı durumda, fiyatının ve görüntüsünün birinci derecede önemli olduğu ancak, kalitesinin önemini yitirdiğini;

-bir kişinin, başkasının parası ile, yine bir başkasına bir mal ya da hizmet satın alması halinde ise, hem fiyatın, hem de kalitenin önemini yitirdiğini,

¹¹³⁴ T.C. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Stratejik Plan, 2009-2013, s. 29.

belirtmiştir. Dolayısıyla, Freidman'a göre, eğer sermaye ve girişim farklı ellerde olursa, girişim gücünü elinde bulunduran kişi sermayeyi, ekonominin kuralları çerçevesinde kullanmayacaktır. Bu bakımdan, ekonomi için ideal olan sermaye ve girişimin aynı elde toplanmasıdır. Devlet açısından da söz konusu durum aynıdır; devlet hem sermayenin hem de girişimin sahibidir. Ancak böyle bir durumda toplumsal önceliklerin geri plana itilebileceği¹¹³⁵ ve bu nedenle de devletin özelleştirme uygulamaları ile, sermaye sahipliği ve girişimcilikten vaz geçerek, daha çok rekabeti geliştirici, gözetim ve denetim işlevlerini güçlendirmesi gerektiği ileri sürülmüştür¹¹³⁶.

Tam burada dönüşen kamu yönetiminde ve kamu hizmeti sunan örgütlerde gündeme gelen yeni bir olgudan söz etmek gerekmektedir. Bu olgu sanallık ya da *soyutluk teorisi*dir. Soyutluktan kasıt, **gerçekleştirilmek istenilen ve savunulan ilkelerin, söz konusu örgütlerde istenilenin tam tersi sonuçlar ortaya çıkartıyor olmasıdır**. Bu teoriye göre, tüketiciler artık yeni kamu gücü halini almıştır. Bu doğrultuda, tüketici hakları, serbest piyasa ortamının oluşturulması ve kuralsızlaştırma, devleti gözetim ve eşgüdüm aracı haline getirerek, tüketiciye en iyi hizmeti sunma yükselen değerler olarak sistemde yerini almaktadır. Buna sosyal bilimlerde alanında post modernizmin de giderek hakim olması eklenince, insanların kendilerini artık, “bir tüketici olarak hasta”, “bir tüketici olarak öğrenci” şeklinde tanımlayabilecekleri bir algı yaratılmakta ve bu durum haklar aracılığıyla meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Ancak, gerçek anlamda tüketicilere ve taleplerine somut bir bağlılık söz konusu değildir; yalnızca giderek çözülen “kamu”nun yerine

¹¹³⁵ Toplumsal önceliklerin geri plana itilebileceği iddiası yaygın görüştür. Çünkü bu giderek yaygınlaşan kamunun dönüşmesi ve ticarileşme olgularının, kamusal sorumluluk adı altında meşruiyet kazanmasıdır. Aslında ticarileşme ile kamusal sorumluluk sağlanmamaktadır. R. A. Morrow, 2006, s. xvii-xviii.

¹¹³⁶ T.C. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Stratejik Plan, 2009-2013, s. 28-29.

onun gibi soyut bir kavram olan “tüketiciler”in konulması durumu söz konusudur. Bu doğrultuda da, yerel yönetimlerin varlığının nedeni olan kamu olgusu değişip tersine dönerek, bunun yerini tüketicilerin alması gündeme gelmektedir. Temelinde tüketici yer alan yerel yönetimler de yalnızca sözde “kamu”ya hizmet ettikleri ölçüde var olabilirler; dolayısıyla yerel yönetimlerin gerçekleştirdiği hizmetlerin, doğrudan sözde “kamu”nun isteklerinin bir sonucu olduğu belirtilmektedir. Bunu takiben, en iyi değer, en kaliteli hizmet, yarışma, verimlilik, etkinlik, sürekli gelişme gibi olguların öncülüğünde somut reformlara gidilirken, aslında ortaya “kamuya daha çok hizmet ve yarar sağlamak” amacının tam tersi bir durum çıkmakta ve tüm kamu olgusu özelleştirilerek dönüştürülmektedir¹¹³⁷. Örneğin bu doğrultuda üniversitelerin fildişi kuleler olmaktan çıkarak daha çok sosyal sorumluluk için toplumla bütünleşmesi gerekliliğinin vurgulanması ve bu doğrultuda toplumla bütünleşmek için “özelleşmenin ve ticarileşmenin” savunulması sanallık teorisini doğrular niteliktedir.

Özelleştirme olgusu ve bir önceki başlıkta değinilen yeni kamu yönetimi ile bağlantılı olarak gündeme gelen bir yenilik de ağ yönetimi (networking) olgusudur. Ağ yönetimi, paydaşların birbirleriyle olan ilişkilerinin nasıl düzenleneceği ve bu ilişki ağının ne şekilde yönetileceği üzerine yoğunlaşarak, hiyerarşi ve yönetim odaklılıktan, “azami kamusal değer üretimi için kaynak koordinasyonu”nu hedefleyen yeni kamu yönetimi anlayışına hizmet etmektedir. Ağ yönetiminin ortaya çıktığı yer olarak çoklu örgütler, çoklu yönetimler ve çoklu sektörlerden söz edilmektedir. Bu karmaşık örgütlerdeki ağlar içerisinde devletin de doğrudan hizmeti sunmak yerine, kamu, özel sektör ve kar amacı gütmeyen

¹¹³⁷ D. Miller, “What is ‘Best Value’?, Bureaucracy, Virtualism and Local Government”, **The Values of Bureaucracy**, Oxford, Oxford University Press (Editor: Paul Du Gay), 2005,s. 239.

örgütlerin “düzenleyici”, “girişimci” ve “toplumsal değer yaratma” işlevlerini, ortak hedeflere yönlendirme, eşgüdüm içerisinde çalışmalarını sağlayacak modelleri önerme ve buna ilişkin danışmanlık hizmetlerini sunma yetkisine sahip olacağı öngörülmektedir¹¹³⁸. Kısaca devlet danışmanlık hizmetleri sunan ve yeri geldiğinde eş güdüm sağlayan bir yapıya dönüştürülmektedir. Ağ yönetimi, ya da ağ temelli yönetim, kuralsız ya da pazarlık edilmiş bir ussallığa dayanarak, geleneksel anlamdaki yönetim olgusunun barındırdığı, resmi ve usule ilişkin ussallığa dayanan, hiyerarşi ile ortaya çıkan yönetim biçimini reddeder¹¹³⁹.

Türkiye’de özelleştirme konusunda izlenecek üç dalgadan söz edilmiştir. Birinci dalga, ticari, sınai ve finansal kamu işletmelerinin özelleştirilmesidir ve bunun yöntemi, klasik özelleştirme yöntemleri olarak belirlenmiştir. İkinci dalga, alt yapı tesisleri ve hizmetleri olarak belirlenmiştir ve yöntem olarak da PPP olarak bilinen kamu-özel ortaklığı (public private partnership) belirlenmiştir. Burada idare ile özel girişim arasında gerçekleştirilen bir sözleşme ile hizmetin özel kişilerce görülmesi söz konusudur. Üçüncü dalga özelleştirmeler ise, eğitim ve sağlık gibi sosyal hizmet sektörlerinin özelleştirilmesi olarak belirlenmiştir ve yöntem olarak da, ağ yönetimi modelinin benimseneceği belirtilmiştir¹¹⁴⁰.

Buradan anlaşılacağı üzere eğitimin ve yükseköğretimin özelleşmesi Türkiye’nin 2013 özelleştirme stratejileri arasında 3.dalga olarak yerini almış bulunmaktadır ve yöntem olarak da ağ yönetimi modeli olgusu vurgulanmıştır. Özelleştirme olgusu daha çok sosyal hizmet alanlarında uygulanan kamu - özel sektör - kar amacı gütmeyen kuruluşların işbirliği modelleri ile yeni anlam ve uygulamalar kazanmaktadır. Bu işbirliği modelinin gerçekleştirilebilmesi için ağ

¹¹³⁸ T.C. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Stratejik Plan, 2009-2013, s. 57.

¹¹³⁹ R. Deem, S. Hillyard, M. Reed, 2007, s. 18.

¹¹⁴⁰ T.C. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Stratejik Plan, 2009-2013, s. 72.

yönetimi modeli geliştirilmektedir ve özellikle sağlık ve eğitim gibi sosyal hizmet alanlarında uygulanmaktadır. Türkiye açısından özelleştirme strateji planında, özel sektörle işbirliğinin yaygınlaştırılacağından, yerel yönetimlerin, idarenin danışmanlığında özelleştirme uygulamalarını gerçekleştireceğinden söz edilmektedir. Bunun yanı sıra, uzun vadede ağ yönetimi ile gerçekleştirilecek kamu-özel sektör-kar amacı gütmeyen kuruluşların işbirliği uygulaması için uygun yasal alt yapının oluşturulması ve uygulamaya yönelik hazırlıkların tamamlanması planlarının da raporda yer aldığı görülmektedir¹¹⁴¹.

Görüldüğü gibi dünyadaki genel eğilim olan yükseköğretimin sektörleşip, özelleştirilmesi ülkemiz açısından da gündemdedir. Bu doğrultuda, hem kar amacı gütmeyen vakıflar aracılığıyla kurulacak üniversitelerde bir artış, hem de kar amacı güden üniversitelerin kurulması için gerekli yasal çalışmalardan kasıt öncelikle 1982 Anayasası'nın 42. maddesi ile 130 ve 131. maddelerinin değiştirilmesi olmaktadır. Bu maddeler, eğitimi bir hak olarak düzenlemekte ve devletin gözetim ve denetimi altında yapılacağından söz etmektedir.

Özelleştirme olgusunun bir etkinliğin kamu hizmeti olup olmaması ile de ilgisi bulunmaktadır. Bu açıdan özelleştirme, kurulmuş bir kamu hizmetinin bu niteliğini ortadan kaldırmak, bu kamu hizmetine son vermek demektir. Bu durum bir idari sistemin yeniden şekillendirilmesi anlamını taşımaktadır. Ancak bazı kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi mümkün değildir. Bunlar daha çok sosyal kamu hizmetleridir. Sosyal devlet ilkesi, devlete sosyal kamu hizmetlerini yerine getirmek açısından ödevler yüklemektedir ve devletin de bu doğrultuda edimlerde bulunması ve kamu giderlerini azaltmak yerine bu alanlarda daha çok harcama yapması

¹¹⁴¹ T.C. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Stratejik Plan, 2009-2013, s. 74.

gerekmektedir. Öte yandan sosyal kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, 1982 Anayasası'nın 2. maddesine aykırılık teşkil edecektir¹¹⁴².

Özelleştirmelerin kaçınılmaz sonucu olan ticarileşme olgusu ise, yeni bir malın ya da bir üretim tekniğinin piyasalara sunulması sürecidir. Bu sürece, ürünün reklamının yapılması, satışa teşvik kampanyaları ve pazarlama gibi hususların gerçekleşmesi hakimdir. Ticarileşmenin yükseköğretime yansımalarına bir örnek olarak İngiltere'deki Brunel Üniversitesi verilebilir. Brunel Üniversitesi, "Ticarileştirme Süreci" adıyla bir süreç başlatmış ve üniversite bünyesinde bir *ticarileştirme ofisi* kurmuştur. Bu doğrultuda üniversitenin temel amacının, özellikle fikri haklar konusunda ticarileştirmeye gidilerek, girişimci ve uygulamalı çözümler üreten bir üniversite olacağından söz edilmiştir. Daha çok ticari hayata uygun, pazarlanabilir ve piyasalar için yeni niteliğinde ürün ve süreçleri içerecek projeler üretilmesi gerektiğinden söz edilmiştir. Bu doğrultuda akademik üyeler kendi çalışma alanlarında ürettikleri bilgileri ve araştırmalar sonucu elde ettikleri olguları piyasada pazarlayabileceklerdir. Ticarileşme güdümlü araştırma projeleri özellikle fikri mülkiyet ve bilgi transferi işbirlikleri konusunda gündeme gelmektedir. Bir projeye başlanabilmesi için birinci koşul, acil bir müşteri talebi olmasının gerekliliğidir. Sonunda ise, projenin tamamlanmasında sonra elde edilen bulgular ve proje yürütülürken kullanılan yeni teknikler kesinlikle yayım, bilimsel toplantılarda sunum, vb. yollarla kamu malı haline gelmemelidir. Bu türden bir projeye dahil olan akademisyenler üniversite ile bir sözleşme imzalayarak, çalışmadaki fikri mülkiyetini üniversiteye devrettiğini beyan edeceklerdir. Sözleşmede ayrıca, projeye katkı nedeniyle herkesin maddi kazancı da düzenlenecektir. Fikri mülkiyetin ticarileşmesi

¹¹⁴² İ. Giritli, P. Bilgen, T. Akgüner, 2001, s. 291.

için iki temel yol bulunmaktadır. Bunlardan ilki, üniversiteden çıkan yan işletmelerdir (spinout companies). Üniversite sahip olduğu fikri mülkiyet hakkını bu şirkete devreder ve karşılığında aldığı miktarı proje sahipleri arasında paylaşır. Şirket de söz konusu fikir ile, bir iş planı geliştirir ve yatırımcıları çekmeye çalışır. İkinci yol ise lisanslama yoludur. Burada üniversite sahip olduğu fikri mülkiyeti doğrudan üçüncü kişiye devreder. Tüm bu süreçler ticarileşme ofisi tarafından gözlemlenir¹¹⁴³.

Görüldüğü gibi akademik geleneğe oldukça yabancı olan bu süreç giderek yaygınlaşmaya başlamaktadır. Bu süreçte dikkat çeken oldu, üniversitelerin alternatif maddi kaynaklar yaratmak, teknoloji transferini gerçekleştirmek ve somut sorunlara çözüm üretmek için bir ticari şirket gibi davranmasıdır. Bununla birlikte süreçte akademisyenler tamamen “bilgi işçisi” gibi çalışmakta ve öğretim ile araştırma birbirinden ayrılmaktadır. Dikkati çeken bir diğer önemli husus da kamu yararına yönelen bilimin ve kamusal niteliği ağır basan üniversitede gerçekleştirilen bilimsel buluşların artık özel çıkar ve kazanç konusu olmasıdır.

6. Yükseköğretimin Ticarileşmesinin Sonuçları

Yükseköğretimin bir hizmet olarak piyasalara dahil olması, toplum ile üniversite arasında var olan bir çeşit toplumsal sözleşme olarak sayılabilecek sözleşmenin aslında altını kazımaktadır. Bunun nedeni, piyasaların, kamu yararı amacını değil, müşteri talepleri ve müşteri memnuniyetini gözetiyor olmalarıdır. Üniversitelerin toplum içerisindeki ayrıksı durumu, piyasalar ile giderek

¹¹⁴³ Bu sürecin tamamı ve detaylı bilgi için internet sitesine bakınız: <http://www.brunel.ac.uk/business/commercialisation/process> ; erişim tarihi: 23.01.2012; bunun gibi yine İngiltere ve ABD’de birçok üniversite bu türden ticarileşme ofisleri kurmaktadır.

değişmektedir. Slaughter ve Leslie gelecekte bu durumun giderek üniversitelerin, diğer sıradan organizasyonlardan, akademisyenlerin de sıradan işçilerden bir farkının kalmayacağı sonucunu doğuracağına dikkat çekmektedirler¹¹⁴⁴.

Yükseköğretimin ticarileşmesi beraberinde daha önceden akademik alana dahil olmayan bir çok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bunlar telif hakları ve patentler alanında gündeme gelen konular; üniversitelerin kaynak yaratmak adına ticari bir işletme şeklinde davranmaya başlama, üniversite yönetimlerinde şirket yönetim ilkelerinin uygulanmaya başlanması ve yönetimin meslekten olmayan profesyonel yöneticilere bırakılması gibi, üniversitelerin doğrudan örgütsel yapısında meydana gelen değişiklikler; şirketlere özgü kavramların, örneğin, verimlilik, girdi-çıkıtı analizi, performans ölçütleri, standartlaşma gibi kavramların üniversitelerde baskın hale gelmesi ve hesap verilebilirlik olgusunun gündeme gelmesi; araştırma ve öğretimin birbirinden ayrılarak, her ikisinin de ayrı ayrı ticaret konusu olmasıdır.

Ticarileşmenin bir diğer sonucu da markalaşma olgusudur. Markalaşma, son dönemde üniversitelerin rekabet ortamı içerisinde kendilerine bir kimlik oluşturma ve kendilerini diğer üniversitelerden ayırmalarına yarayacak bir özellik atfetmeye başlamaları ile gündeme gelmiştir. Üniversiteler artık daha çok birer sermayedar paydaş gibi davranmakta ve yükseköğretim de bir endüstri halini almıştır. Üniversiteler açısından markalaşma daha çok vizyon belirleyen cümleler, görsel açıdan zenginleştirilmiş tasarımlar şeklinde bir “üniversitenin markası” olgusu gündeme gelmektedir¹¹⁴⁵.

Marka, belli bir piyasada birbiri ile yarışan ve birbirine benzer ürün veya hizmetler arasında, tüketici tarafından tercih edilmek üzere, belli bir ürün ya da

¹¹⁴⁴ Bkz. S. Slaughter, L. L. Leslie, 1997.

¹¹⁴⁵ A. Waeraas, M. N. Solbakk, “Defining the essence of a university: lessons from higher education branding”, **Higher Education**, 2009, 57, s. 450.

hizmeti ayıran bir isim, sembol ya da işarettir. Önemli olan marka aracılığıyla, ürün ve tüketicileri arasında duygusal bir bağ kurmaktır¹¹⁴⁶. Markalaşma, kimliğinin açık olarak tanımlandığı markalaşma önermesi ile bir örgütün özelliklerinin bilinebilir hale gelmesi olarak tanımlanmaktadır¹¹⁴⁷. Bir ürünün markalaşmasının yanında artık şirketlerin de markalaşması söz konusudur ve bu daha karmaşık bir süreci kapsamaktadır. Örneğin şirketin belli bir felsefeye sahip olması ve bu doğrultuda çalışanlarının da aynı görüşe sahip olması sağlanır. Üniversiteler açısından ise markalaşma olgusu söz konusu üniversitenin giderek varlık nedeni haline gelmektedir ancak üniversitesin işlevini, varlık nedenini tek bir cümle ile açıklamak çok da kolay olmamaktadır. Yine de üniversiteler giderek kendilerini belli ifadeler ile tanımlayarak bir kimlik yaratmaya çalışmaktadırlar. Tüm bunların amacı daha çok öğrenciyi kendilerine çekebilmektir. Yarışmanın ve rekabetin, gelişme ve ilerlemenin tek koşulu olarak özendirildiği bir zamanda aslında adı geçen uluslararası rekabet kavramı, sosyal kontrolün yeni biçimi olarak ortaya çıkmaktadır¹¹⁴⁸.

Üniversitelerde ticarileşmenin savunulabilecek en büyük yararı hiç kuşkusuz ki özellikle ABD yükseköğretiminde yaygın olduğu üzere, üniversiteye mali kaynak sağlamasıdır. Ancak bunun yanında ticarileşmenin daha fazla olumsuz sonuçları vardır. Derek Bok bu etkileri, akademik standartlarda erozyon, akademik camiaya yönelik zararlar ve üniversitenin itibarına yönelik riskler olarak üç başlık altında incelemiştir¹¹⁴⁹. Gerçekten de, ticarileşme kar elde etme güdüsü içerdiği takdirde akademiye ilişkin değerlerin zarar görmesi kuvvetli bir olasılıktır. Buna ilişkin Derek Bok ABD’den birçok çarpıcı örnek vermektedir. Örneğin, şirketlerin

¹¹⁴⁶ A. Waeraas, M. N. Solbakk, 2009, s. 451.

¹¹⁴⁷ J. M. T. Balmer, “Corporate Identity, Corporate Branding and Corporate Marketing-Seeing Through the Fog”, **European Journal of Marketing**, 2001, Vol. 35, Issue 3/4, s.248-291, s. 281.

¹¹⁴⁸ R. A. Morrow, 2006, s. xxi.

¹¹⁴⁹ D. Bok, 2007, s. 106-116.

üniversiteden talep ettiği araştırmaların gizlilik içermesi gerekliliği ve bu nedenle aynı bilim koluna dahil akademisyenler arasındaki bilimsel iletişimin kopmaya başlaması, şirketlerin öğrencilere, üniversitede reklamlarını yapmaları karşılığında burslar vermesi, akademisyenlerin zamanlarını öğrencilere ve derslere ayrılması yerine kişisel çıkarlara ve şirketler için hazırlanmış kazanç getirici projelerde çalışmaları gibi akademik etiğe aykırı bir çok sonuç ortaya çıkmaktadır. Tüm bunların sonunda ortaya çıkacak en tehlikeli sonuç ise, üniversitelerin ahlaki erozyona uğraması sonucu toplumda üniversitelere olan güvenin yok olması olacaktır. Demokratik bir toplumda, insanların ihtiyaç duyduğu nesnel bilgi –bu teknoloji, sosyal bilimler, tarih, tıp, vb, her alanda olabilir- üniversiteler tarafından sağlanmakta ve üniversiteler gerçekteşirilen anketlerde¹¹⁵⁰ en çok güven duyulan kurumlardan birisi olarak ortaya çıkmaktadır. Böylesine bir kurumun ve nesneliliğine güvenilen profesörlerin toplumda sahip oldukları konumu ve güvenilirliği yitirmeleri yalnızca akademik camiaya zarar vermekle kalmayacak, daha da ileri giderek demokratik ve kendi kendini yöneten bir toplumun işleyişini de zayıflatacaktır. Bu nedenle üniversitelerin ticarileşmenin etki ve sonuçlarını iyi analiz ederek, net kurallar belirlemesi ve sağlam etik ilkeler doğrultusunda davranmak konusunda oldukça titiz olmaları gerekmektedir¹¹⁵¹.

¹¹⁵⁰ Örneğin sosyal sermayeye ilişkin bir çalışmada, Türkiye’de gençlerin en çok güven duyduğu kurum ordu, ardından cumhurbaşkanlığı ve ardından devlet üniversiteleri gelmektedir. Özel üniversiteler ise 12. sıradadır. E. Erdoğan, “Sosyal Sermaye, Güven ve Türk Gençliği...”, erişim adresi: http://www.urbanhobbit.net/PDF/Sosyal%20Sermaye_emre%20erdogan.pdf; erişim tarihi: 23.01.2012.

¹¹⁵¹ D. Bok, 2007, s. 115-116, 118.

7. Şirket ve Üniversite

Sembolleştirmek için şirketler için “kazanç katedralleri”, üniversiteler için de “öğrenme katedralleri”¹¹⁵² kavramlarını kullanmak yanlış olmaz. Bilindiği gibi 1960’lı yıllar ve 1970’li yıllar çok uluslu şirketlerin arttığı ve neredeyse ulus devletler karşısında ayrı bir güç olmaya başladığı yıllar olmuştur. Çünkü ticaret ve ekonomiler uluslararasılaşmış ve piyasalar devletler karşısında bir serbestleşme talep etmeye başlamıştır. Bu gelişmeleri tüm alanlarda özelleştirme politikaları izlemiş, kuralsızlaştırma ve yeni kamu yönetimi anlayışı devletlere hakim olmaya başlamıştır. Yukarıda vurgulandığı gibi yükseköğretim alanı da diğer hizmet sektörleri gibi bir *sektör* olmuş ve bu doğrultuda üniversitelerin yapısı değişmeye başlamıştır.

Bir toplumda kararlar iki farklı yoldan alınır. Bunlar, tüketicilerin tercihleri doğrultusunda şekillenen piyasalar aracılığıyla ve seçmenlerin oyları ile belirlenen politikacıların oluşturduğu politik sistem aracılığıyla. Piyasalarda gerçekleşen her işlem yalnızca tüketicilerin tercihleri ile değil firmaların içinde de - bir başka deyişle örgüt içinde- gerçekleşir¹¹⁵³. Yani piyasalar söz konusu olduğunda tüketicilerin tercihleri kadar firmaların iç işleyişleri ve kendilerine özgü amaçlarının da önemi devreye girmektedir.

Şirketlerin birer aktör olarak yer aldığı piyasa ile piyasa sistemi birbirinden ayrı kavramlardır. Piyasa belli bir etkinliğin gerçekleştiği alanı ifade ederken, piyasa sistemi, bu etkinliğin kendisini ifade etmektedir. Piyasa sisteminde belirleyici olan alıcı ve satıcıların karşılıklı olarak etkileşim içinde olmaları ve işlem

¹¹⁵² “Cathedrals of earning and cathedrals of learning” L. Engwall, “The University: A multinational corporation?” **The University in the Market**, Portland Press Ltds (Editors: Lars Engwall, Weaire Denis), 2008, s. 9.

¹¹⁵³ L. Engwall, 2008, s. 10.

yapmalarıdır. Piyasa sistemi de devlet gibi ya da politik sistem gibi insan davranışlarını kontrol etmeye odaklıdır. Yalnızca farklı yollardan bunu yaparlar¹¹⁵⁴. Öte yandan, üniversiteler şirketlerden farklı olarak aslında ilk ortaya çıktığı 11. yüzyıldan beri alım-satım ya da tüketim gibi bir alanın ne nesnesi ne de öznesi konumunda olmuşlardır. Üniversitelerdeki etkinliğin temelinde daha çok usta-çırak ilişkisi içinde gerçekleşen ve kamusalı ağır basan bir araştırma ve öğretim ideali yatmaktadır. Her ne kadar şirket ve üniversite birer hiyerarşik örgüt olsalar da, üniversiteler açısından rol model olabilecek bir şirket yapılanması söz konusu değildir.

8. Üniversite ile Şirketin Farkı

Şirketler ilk ortaya çıkmaya başladıklarında daha çok küçük aile şirketleri olduklarından şirket sahiplerinin şirket üzerinde fazla bir kontrol kapasiteleri söz konusuydu. Ancak daha sonraları büyüyen sermaye ile şirketler de büyüdü ve ortakları çoğaldı; işlem hacimleri büyüyüp karmaşıklaştı. Durum böyle olduğunda, şirket yönetmek profesyonel bir iş alanı oldu. Ancak şirket yöneticileri birincil olarak kendi çıkarları doğrultusunda iş yapma eğiliminde olmaktadır¹¹⁵⁵. Çarpıcı olan günümüzde üniversitenin bir kurum olarak “yeni ekonomi”, “bilgi ekonomisi” olarak adlandırılan bir döneme geçildiği zaman eskiye oranla daha fark edilir bir kurumsal

¹¹⁵⁴ C. E. Lindblom, **The Market System-What It is, How It Works, and What To Make of It**, New Haven&London, Yale University Press, 2001, s. 4-8.

¹¹⁵⁵ L. Engwall, 2008, s. 10;

Şirket sahiplerinin, şirketin yönetimini profesyonel yöneticilere bırakmasına “vekalet teorisi” denmektedir. Ancak burada “kendi çıkarını koruma ilkesi”nin yarattığı tehlike gündeme gelmektedir. Bu durum şirket sahiplerinin yöneticiler için sıkı kurallar çizmesinin nedeni olarak açıklanmıştır. Çünkü kendi çıkarlarını koruma ilkesine göre, yöneticiler şirket için uzun vadede daha iyi sonuçlar verebilecek kararları almaktan kaçınıp daha çok kendi karlarını artırma eğiliminde olmaktadır. J. Garger, “The Principle of Self-Interested Behavior in Competitive Financial Markets”, erişim adresi: <http://www.brighthub.com/office/finance/articles/15799.aspx> ;erişim tarihi: 14.06.2011.

dönüşüme girmesi ve bu dönüşümün yalnızca ekonomik bir bakış açısı ile değerlendirilmeye tabi tutulmasıdır. Yalnızca ekonomik açıdan bakıldığında üniversiteleri birer şirket gibi ele almak gerekecektir ki bu da daha çok özerklik talebinin yanı sıra bir kurum olarak üniversitenin, piyasanın tercihlerini belirleyici aktörleri arasındaki çıkar savaşlarının tam ortasında kalmasına yol açacaktır. Ancak üniversiteler giderek birer şirket gibi davranmaya başlamakta ya da bu şekilde olmaya politika belirleyiciler tarafından zorlanmaktadır. Her şeyden önce üniversitelerin birer sosyal sermaye yaratıcısı olarak kamusal amaçları mevcuttur ve kar elde etmek amacına yönelik bir üniversite yalnızca bazı dersleri pazarlayan kurs olmanın ötesine geçemeyecektir¹¹⁵⁶. Bu açıdan kısaca dört temel açıdan üniversite ile şirketin farklarını ortaya koymak yerinde olacaktır. Üniversite ile şirketin köken bakımından, amaçları bakımından, sahipleri bakımından ve örgütsel yapıları açısından olmak üzere dört temel açıdan belirgin farkları¹¹⁵⁷ vardır.

a. Köken Farkı:

Şirketler belirgin olarak endüstri devrimi ile ortaya çıkmıştır. Ancak üniversiteler ise 11. yüzyıla kadar geriye gitmektedir. Daha öncede söz edildiği gibi ilk üniversitelerin ortaya çıkışı hem Avrupa'da hem de Amerika kıtasında 1088 (Bologna Üniversitesi) yılına kadar geri gitmektedir.

b. Amaç Farkı:

Üniversitenin amacı ilk olarak, eğitim ve özellikle yönetici sınıfın yetiştirilmesi olmuştur. 19. yüzyıl ile birlikte bu amaca araştırma da eklenmiştir.

¹¹⁵⁶ Burada aslında bir öneri getirilebilir. Kar amacı güden üniversitelerin kurulması Türkiye açısından da gündemde olduğu için, bu türden üniversitelerin, hiç olmazsa **hukuk, tıp ve öğretmenleri yetiştiren eğitim fakülteleri haricinde**, doğrudan uygulamaya ve sanayiye aktarılacak bilgi üreten ve araştırmalar gerçekleştiren, mühendislik gibi teknik alanlara yönelik olarak açılması düşünülebilir.

¹¹⁵⁷ L. Engwall, 2008, s. 10.

Günümüzde üniversitenin birçok amacı bulunmaktadır. Bu amaçların hepsi birbiri ile ilişkilidir. Özellikle bilginin üretilmesi ve yayılması toplumda belki de üniversite haricinde hiçbir kurumun tam olarak gerçekleştiremeyeceği bir işlemdir. Eğitim işlevi de başka hiçbir kurum tarafından verilebilen eğitim ile kıyaslanamayacak ölçüde üniversiteye özgüdür. Şöyle ki, öğrenciyi müşteriden ayıran özellik onlara sunulan eğitim olgusunda yer almaktadır. Müşteriler, satın alacakları mal ya da hizmet hakkında önceden bilgi sahibi olup, aldıkları ürünü ya da hizmeti tekrar tercih edebilirler ve kısa vadeli bir tatmin söz konusudur. Ancak eğitim, öğrenciye daha önce bilgi sahibi olmadığı bir konuda verilir ve eğitimden elde edilen fayda kısa vadede ortaya çıkan sonuçlar ile ölçülemez; eğitim uzun vadede sonuçlar doğuran bir olgudur.¹¹⁵⁸ Üniversitenin bir diğer amacı da saygınlıktır. Bir başka ifade ile, akademik insanlar bilimsel araştırmaları gerçekleştirirken merak güdüsüyle yola çıkıp, nihayetinde saygınlık için söz konusu işi yapmaktadırlar. Oysa bir şirketin birincil amacı mutlaka kar elde etmektir. Şirketler, saygınlığa, daha fazla kazanç elde etmek için ihtiyaç duyarlarken¹¹⁵⁹, üniversitelerin birincil amacı yalnızca saygınlık kazanmaktır ve üniversiteler kar ile değil, öğrencilerinin başarısı ve akademik başarıları ile değerlendirilir¹¹⁶⁰.

c. Sahiplerinin Farkı:

Üniversite ile şirketin sahipleri arasında da büyük fark vardır. Şirket sahipleri, şirketin kazancında payı olanlar, bir başka ifade ile hisse sahipleri kişilerdir. Üniversite ise, devlet üniversite olmasa dahi, yani bir vakıf üniversitesi olsa dahi, şirket paydaşları gibi bir kar amacı güden kişilerden oluşmaz. Bir şirkete ortak olan şahıs, şirketin gelirinden pay almaya hak kazanır ve bu amacı güder.

¹¹⁵⁸ L. Engwall, 2008, s. 11.

¹¹⁵⁹ J. C. Fombrun, **Reputation, Realizing Value from the Corporate Image**, USA, 1996, s. 6.

¹¹⁶⁰ L. Engwall, 2008, s. 12.

Üniversite açısından ise, bir üniversiteye bağış yapan hayırseverler, üniversitenin yönetiminde söz sahibi olmak isterler. Burada yine saygınlık ölçütü belirleyici olmaktadır. Şöyle ki, vakıf üniversitelerinde mütevelli heyetinde yer alan kişiler, şirket paydaşlarının aksine kar değil saygınlık talep ederler. Üniversiteye bir defa bağışta bulunulduğunda, söz konusu bağış geri alınmaz. Ancak bir şirkette paydaş belirli koşullarla şirketten çıkartılabilir ya da kendisi ortaklıktan çekilebilir. Buradaki temel fark, şirketteki insanların temel güdüsünün, hisse sahibi olmak ve kişisel çıkarı gözetmek olması; üniversite mütevelli heyetindeki kişilerin de amacının saygınlık elde etmek olmasıdır¹¹⁶¹.

d. İç Yapı Farkı:

İç yapı olarak üniversiteleri şirketlerden ayıran en önemli fark, fakültelerin, bölümlerin ve üniversitenin yöneticilerinin meslekten olmaları ve üniversitenin genel yapı itibarıyla katı bir hiyerarşik sistem içermemesi ve yalnızca mesleki uzmanlık ve deneyim nedeniyle akademik bir hiyerarşinin ortaya çıkıyor olmasıdır. Ticarileşme olgusu ile birlikte üniversite rektörlerinin ve yürütme kurulunun üniversite dışından belirlenmesi ve bu işin profesyonel yöneticiler tarafından gerçekleştirilmesi de son dönemde tartışılan bir husus olmuştur. Özellikle 2004 yılında Oxford Üniversitesi'ne, kuruluşundan itibaren ilk defa üniversite dışından bir rektör atanmıştı¹¹⁶². Ancak meslekten olmayan yöneticilerin atanması halinde dahi üniversitenin yönetici konumundaki kişileri, şirketlerdeki gibi serbest bir şekilde strateji geliştirip uygulamaya koyamazlar. Bir üniversite yöneticisi her şeyden önce üç ilke ile kesin surette bağlıdır. Bunlardan ilki akademik

¹¹⁶¹ L. Engwall, 2008, s. 12.

¹¹⁶² Haber için web sitesi: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/education/6190469.stm?ls; erişim tarihi: 23.01.2012; ilk defa dışardan atanan rektör, 5 yıl görevde kalmış ve 5 yıllık süre içerisinde gerçekleştirdiği reformlarla oldukça büyük tartışmalara yol açmıştı.

özgürlüklerdir. Yöneticiler ne olursa olsun akademik özgürlükleri tam bir şekilde güvence altına almakla yükümlüdürler. İkincisi, üniversite yöneticisinin mali kaynaklar üzerinde tam bir yetkisi yoktur. Özellikle bilimsel araştırmalar, devletten bu surette gelen hibeler, belli koşullar altında kullanılmaktadır. Üçüncü ilke ise, üniversite yöneticileri, üniversite çalışanlarını belli akademik ölçütlere göre atamak zorundadır. Şirketlerdekinin aksine, kişisel saiklerle hareket etmek, üniversite yöneticileri açısından söz konusu değildir¹¹⁶³.

Üniversite ile şirket temel felsefe olarak birbirinden farklıdır. Bu nedenle her ne kadar üniversiteler şirket yönetim ilkelerini benimsemeye başlamış olsalar da, bu durum onların birer şirket olarak kabul edilmesi zorunluluğunu doğurmamaktadır.

9. Üniversitenin Kurumsal Yapısındaki Somut Değişimler ve Yeni Üniversite Modelleri

Post modernizemin parçalı ve çok merkezli, kısmen de anarşik görünümü her alanda kendisini göstermektedir. Üniversitenin de hem kurum, hem de kavram olarak günümüzde içerik değiştirmesi ile karşı karşıya bulunmaktayız. Kavramsal olarak üniversite artık evrensel bilginin üretildiği ve araştırıldığı, bütüncül ve ideal bir içerikten sıyrılmış, hem doğrudan toplumun, hem de güç ve paranın egemen olduğu kapitalist sistemin talepleri arasında sıkışmıştır. Günümüzde üniversite için genel bir tanım vermek zor gibi görünmektedir. Kurumsal olarak da parçalı bir görünüme sahip olan üniversite için belli bir yapı öngörülmesi artık çok kolay olmamaktadır. Üniversiteler kendi içlerinde araştırma üniversitesi, sanal üniversite,

¹¹⁶³ L. Engwall, 2008, s. 13.

kitle üniversiteleri gibi çeşitli biçimlerde ayrılmaktadır. Bununla birlikte ilk bakışta ulusal bir kültüre ve bir ulus ülküsüne hizmet etmiyormuş gibi görünen günümüz üniversiteleri küreselleşmenin de etkisinde kalarak, aslında belli ulusal çıkarlara da hizmet etmektedirler. Bu doğrultuda, üniversiteler daha çok uluslararası olurken ve tek bir merkezi devlete bağlı kalmazken, diğer yandan da aslında rekabet olgusunu ön plana çıkartarak, belli bir merkezi devlete de hizmet etmeye devam etmektedirler. Örneğin ABD'nin karşısında Almanya'nın geçtiğimiz yıllarda mükemmeliyet önceliğini ortaya çıkartarak elit araştırma üniversitelerini oluşturması, bu doğrultuda çok sayıda yabancı, yetenekli bilim insanlarını ülkeye çekmeye çalışması ve bu üniversitelerin bilimsel buluşlarının devlet tarafından desteklenmesi, Almanya'nın küresel ölçekte dünya bilim liderliğini elde etme çabasından kaynaklanmaktadır. Bu durum küreselleşmenin çelişkili durumu¹¹⁶⁴ ile de açıklanabilir. Küreselleşme çağında artık sermaye, iktidar, bilgi ve zenginleşme alanlarında hem bir merkezileşme, hem de merkezden çevreye doğru bir yayılma gözlemlenmektedir. Aynı dinamikler hem yerelliği, hem de yerel ötesiliği teşvik etmektedir. İşte devletlerin hem yerelliği veya ulusal yaklaşımları ön plana çıkartmaları hem de yerel ötesiliği teşvik etmeleri, yeni biçimde iç içe bir takım ilişkiler ve yeni kimlikler ortaya çıkartmaktadır¹¹⁶⁵. Üniversite de bir kurum olarak dünyaya hakim olan bu durumdan etkilenmektedir. Bu doğrultuda klasik anlamda birden çok işlevi olan üniversite, sahip olduğu işlevleri artık aynı anda bünyesinde taşıyamamaktadır. Bir

¹¹⁶⁴ Küreselleşme sürecinin çelişkili yapısı hakkında özellikle bkz. İ. Doğan, 2006, s. 262-271;

“Bütünleşme ya da Parçalanma Süreci Olarak Küreselleşme”;

Küreselleşme hem bir dağılmayı ve genişlemeyi içermektedir, hem de evrenselleşmenin tersine, sınırlı ve geri dönüşü olan bir genişlemedir. Bu bağlamda, kültürler aynı anda hem homojenleşirken, bir yandan da bölgeselliği güçlendirme eğilimi taşımaktadır. Bilindiği gibi bunu en iyi yansıtan slogan “Global düşün, yerel davran (Think globaly, act localy)” sloganı olmuştur. Ancak küreselleşme bunların yanında bir “glokalleşme” süreci de doğurmaktadır. Yani küreselleşme, homojenleşmenin aksine bir heterojenleşme de ortaya çıkartmaktadır. İ. Doğan, 2006, s. 264, 270-271.

¹¹⁶⁵ Ulrich Beck, Was ist Globalisierung? 1. Aufl. Schurkamp, Frankfurt / Main, 1997, s. 93'ten aktaran: İ. Doğan, 2006, s. 246.

zamanlar üniversiteyi, üniversite yapan en önemli özellik olan araştırma ve öğretim birliğinin artık yok olmuş olması belki de küreselleşmenin ve post modern durumun üniversiteler üzerindeki en göze çarpan etkisidir. Bu etkiye daha yakından bakmak yerinde olacaktır.

Yükseköğretim açısından içinde bulunulan çağ bir araştırmacılar çağı olarak adlandırılabilir. Bunun nedeni araştırmacıların artık endüstri ile sıkı ilişki içine girmiş olmaları ve araştırmaların yüksek derecede uzmanlaşma gerektirmesidir. Üniversite profesörlerinin gerçekleştirdiği araştırmalar doğrultusunda dersler vermeleri artık söz konusu olamamaktadır ve çoğu zaman araştırdıkları konu öğrencilerin işine yarar bir konu değildir. Bunun nedeni, endüstrinin gerektirdiği konuların artık çok fazla uzmanlık isteyen konular olmalarıdır. Öte yandan araştırmaların yüksek uzmanlık gerektirdiği böyle bir dönemde profesörler genel olarak çalıştıkları disiplinden de kopmaktadırlar ve böylece yeni uzmanlık alanları ile farklı disiplinler arası alanlar ortaya çıkmaktadır. Buna akademik atama ve yükseltmeler açısından bir ölçme değerlendirme sistemi olan SCI (Science Citation Index-Bilimsel Atıf Endeksleri) de eklenince üniversite profesörleri kendilerini sınırsız bir araştırma ortamında kaybolmuş bulmaktadırlar. Aşırı uzmanlaşma sorunu aslında üniversitenin iki işlevi ile ilgilidir. Bunlar, bilginin üreticisi olma ve eğitim kurumu olma işlevleridir. Aşırı uzmanlaşma ile artık üniversitenin bu iki işlevi aynı çatı altında ve birbiri ile ilişkili olarak devam edememektedir. Üstelik günümüzde artık teknik iş gücünün ihtiyacı olan bilgiyi üretmek ve ekonomilerin ihtiyaç duyduğu teknik donanımlı işgücünü yetiştirme işlevi daha da ön plana çıkmıştır. Bu nedenle teknik ve uygulamaya yönelik bilgi dışındaki bilgi ikinci plana itilmeye

başlanmıştır¹¹⁶⁶. Henüz 1994 yılında Dünya Bankası'nın raporu da üniversitelerin tek kaynaktan –ki bu kaynak devlettir- gelen mali desteğin yetersiz kaldığını ve üniversitelerin daha farklı kaynaklardan beslenmesi gerektiğini, üniversitelerin giderek çeşitlendiğini ve üniversite olmayan başka eğitim kurumlarının da ortaya çıkmaya başladığını belirtmiş ve devletin yükseköğretim açısından değişen konumuna dikkat çekmiştir¹¹⁶⁷. Tüm bu gelişmelerin ışığında göze çarpan en önemli husus, devletlerin üniversitelerden geri çekildiği durumlarda, ekonomi ve üniversite arasında bir dengesizliğin ortaya çıktığıdır. Sonuç olarak da devlet ve ekonomi ile ilgili olarak üniversitenin işlevi ve anlamı büyük bir kriz içerisine girmektedir¹¹⁶⁸.

Söz konusu yeni durum ortaya yeni üniversite türleri çıkartmıştır. Klasik anlamda üniversite ile pek bağdaşmayan bu türler dünya genelinde giderek yaygınlaştığı için incelenmesi yararlı olacaktır. Öte yandan özerklik açısından bu türden yeni tip üniversitelerin durumu da klasik devlet-üniversite-sanayi üçgeninde incelenemez. Çünkü post modern dönemde ortaya yeni bir tür olgu çıkmıştır; bu da, *bilgi kullanıcıdır*. Artık üniversitede üretilen bilginin niteliğini, söz konusu bilgiyi kullanacaklar şekillendirmekte ve bilgiyi doğrudan etkileyebilmektedir. Yukarıda bahsedilen bilgi toplumu kavramı ve bilgiye dayalı ekonomi olgusu nedeniyle, artık “kendi için bilgi” kavramı yerine, “kullanım için bilgi” ilkesi gündeme gelmiştir. Bu nedenle artık bilgi, başlı başına bir sonuç olmaktansa, belli bir kullanıcıya hizmet edecek şekilde kesilip biçilmektedir ve mutlaka somut bir amaca hizmet etmektedir. Bilgi için artık önemli olan somut bir amaç için kullanılabilir değildir.¹¹⁶⁹ Bu nedenle bilim ve teknoloji alanında özellikle önemli hale gelen bilgi, büyük endüstri

¹¹⁶⁶ G. Delanty, 2002, s. 110-111.

¹¹⁶⁷ Raporun adı: Development in Practice, Higher Education-The Lessons of Experience, A World Bank Publication, Washington D.C., 1994.

¹¹⁶⁸ G. Delanty, 2002, s. 112.

¹¹⁶⁹ G. Delanty, 2002, s. 108.

şirketlerinin de gözdesi olmuştur. Üniversite ile şirket arasındaki farkların giderek ortadan kalkmaya başladığı ABD ve İngiltere’de üniversitelerin geleneksel işlevleri giderek değişmektedir. Bilgi üretim sürecinin değiştiği bu yeni durumda üniversite özerkliği üzerindeki kurumsal açıdan yapılan tartışmalar yetersiz kalmaktadır. Bu açıdan burada bilim özgürlüğünün de konuya ışık tutması düşünülebilir.

Öte yandan dönüşen yükseköğretim sistemleri hakkında Slaughter ve Leslie kanımca yerinde değerlendirmeler yapmıştır. Onlara göre, tüm bunlar aslında bir zorunluluktan kaynaklanmamakta ve tüm bunlar aslında belli politikaların ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla aslında tüm bu sonuçlar değiştirilebilir¹¹⁷⁰. İki yazar, özellikle akademik kapitalizm kavramına vurgu yapmışlardır.

Dünya toplumlarındaki teknolojik gelişme yeni yaşam biçimleri ve insan ilişkileri doğurmuştur. Bunun yükseköğretime yansımaları ise sanal üniversite, şirket üniversiteleri ve küresel araştırma üniversiteleri şeklindedir. Öte yandan toplumsal kuramlar açısından da üniversiteyi toplumsal ilişkilerin merkezine oturtan bir anlayış da mevcuttur. Bu anlayış da giderek parçalanmış her şey gibi üniversite olgusunun dayandığı bilim zemininin de parçalanması sonucu, üniversitenin yeni zemininin iletişim olması gerektiğini ileri süren Habermas’ın görüşüdür. Yeni kamusal alan olarak üniversite fikri de bu açıdan çalışmanın son kısmında incelenmiştir.

9.1. Sanal Üniversite

Sanal üniversite kulağa bilim kurgu gibi gelse de, bilişim teknolojilerinin gelişmesi ve insan hayatının her aşamasına girmesi ile birlikte gündeme gelmeye

¹¹⁷⁰ S. Slaughter, L. L. Leslie, 1997, s. 22.

başlamıştır. Sanal üniversitelerin bir kampüsü ya da fiziki birer yerleşkesi bulunmamaktadır. Öte yandan birçok üniversite de internet alanını bir öğrenme alanı olarak görmeye başlayarak uzaktan eğitim verecek donanıma sahip olmak istemekte ve bu yönde çalışmalar gerçekleştirmektedir. Uzaktan ve sanal olarak verilen eğitimin niteliği tartışmaya açık olmakla birlikte, çalıştıkları için örgün bir eğitim kurumundan faydalanamayan kişiler açısından bu türden bir eğitim olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. ABD’deki Phoenix Üniversitesi (University of Phoenix), Ulusal Teknoloji Üniversitesi (National Technology University), Kaliforniya Sanal Üniversitesi (CaliforniaVirtual University College) ve Western Governors University sanal üniversitenin günümüzde örnekleridir¹¹⁷¹. Öte yandan yine ABD’nin önde gelen üniversitelerinden MIT (Massachusetts Institute of Technology) ve University of California at Berkeley gibi okullar da eğitim programlarını dünya çapında pazarlamak için özellikle belli alanlara yönelik eğitim programlarını sanal ortamda sunmaktadırlar. Sanal üniversiteler aslında kar amacı güden ve belli bir alanda eğitim almak isteyenlere, kariyer gelişimi ile ilgili olarak eğitimine devam etmek isteyenlere esnek imkanlar sunmaktadır. Ancak sanal üniversite, klasik anlamda üniversite kavramı ile örtüşmemektedir ve genellikle nitelik açısından tartışmalı olmaktadır. Bununla birlikte, Harvard, Oxford gibi belli bir kaliteyi yakalamış “marka”lar açısından sanal dersler de oldukça değerli birer ticari mal sayılmaktadır¹¹⁷².

Sanal üniversiteye ilişkin Krishan Kumar’ın tespitleri önemlidir. Şöyle ki, üniversite denilen yer aslında eğitim öğretim alınan bir yerin ötesindedir. Üniversite, kültürel bir alışverişin yaşandığı mekan olmaktadır. Bilginin en tartışmalı

¹¹⁷¹ Phoenix Üniversitesi: <http://www.phoenix.edu/> ; CaliforniaVirtual University College: <http://www.cvc.edu/> ; Western Governors Üniversitesi: <http://www.wgu.edu/home2> .

¹¹⁷² G. Delanty, 2002, s. 126.

olduğu zamanlarda bile, üniversitenin fiziki varlığı (Kumar burada, sınıf, kampüs gibi kişilerin birbiri ile ilişki içinde olduğu bir fiziki alanı ifade etmektedir.) entelektüel birikime ve fikir alışverişine katkı sağlamaktadır. Kumar'a göre, üniversitenin, yalnızca bilginin dönüştürülüp aktarıldığı ve insanlara belli becerilerin kazandırıldığı yer olarak görülmesi onu anlamsızlaştırır. Çünkü bilgi edinme ve belli meslekler için beceriler kazandırma üniversite dışındaki birçok başka kurum tarafından da gerçekleştirilebilirken, üniversite ve onun sağlamış olduğu etkileşimli ortam yalnızca üniversiteye özgüdür ve korunması gerekmektedir¹¹⁷³.

Sanal üniversitenin öncülü olarak açık öğretim kurumları gösterilebilir. Açık öğretim, aynı anda bir çok kişiye kitlesel olarak düşük maliyetli olarak eğitim verilmesine imkan tanıyan bir sistemdir. Bunun belki de günümüzdeki teknoloji ile yeniden yorumlanması uzaktan eğitim, sanal üniversite gibi kavramları sözcük dağarcığımızı eklemiştir. Ancak burada genel olarak eğitimde ve özel olarak yükseköğretimde fırsat eşitliği konusu önem kazanmaktadır. Şöyle ki sosyal devlet ilkesi, toplumda sosyal adaletin sağlanmasını gerektirmektedir. Sosyal adalet de geldiği sınıf, aile, ortam, yaşam koşulları dikkate alınmaksızın herkesin eşit hak ve fırsatlara sahip olması ile sağlanabilir. Bilindiği gibi yalnızca Türkiye açısından değil, tüm dünya devletleri açısından eğitimin belli kademelerine, belli bir sosyal sınıfa dahil olanların çocukları erişebilmektedir. Louis Althusser'in tezi okullardaki eğitimin belli nitelikteki öğrencilere yönelik olduğunu ve bu nedenle eğitim aracılığıyla daima var olan sınıfsal iktidarın pekiştirildiğini savunmaktadır. Bu akış

¹¹⁷³ K. Kumar, "The Need for Place", **The Postmodern University? Contested Visions of Higher Education in Society**, Society for Reserach into Higher Education & Open University Press (Editors: Abthony Smith, Frank Webster), 1997, s. 29 vd;

Burada ayrıca kampüsün kamusal bir işlevinin olduğundan da bahsedilebilir. Üniversitenin toplumsallaşmaya olan katkısı hatırlanacak olursa üniversite kampüslerinin önemi de anlaşılacaktır. Öte yandan, bilgi de kamusal bir olgu olmaktan çıkmıştır ve özel mülkiyet konusu olmaya başlamıştır. Bilginin kamusalının yok olmaya başladığı bir yüzyılda sanal üniversitelerin ders satıyor olması da kaçınılmazdır.

açısı akılda tutularak sanal üniversite olgusuna bakıldığında görülecektir ki, sanal üniversitenin savunulmasının nedeni kitlelere eğitim olanağı tanıyarak herkesin sınıfı, ekonomik konumu ne yönde olursa olsun, yükseköğretim hakkından yararlanabilmesine olanak tanınmasıdır. Özellikle ABD’deki duruma bakılacak olursa –ki sanal üniversite henüz Türkiye’de yaygınlaşmadığından somut örnekler yer verilememektedir- sanat üniversitelere devam eden öğrencilerin daha çok gelir düzeyi düşük sosyal sınıflardan geldikleri ve belirli azınlıklardan oluştuğu görülmektedir. Burada şöyle bir çelişkili durum ortaya çıkmaktadır; üniversiteye giriş ve erişim imkanı arttırılmakta ve bu sayede sosyal adaletin ve fırsat eşitliğinin sağlandığı vurgusu yapılırken, mezuniyet sonrası iş bulma konusundaki eşitsizlik devam ederek sosyal adalet ve fırsat eşitliği konusunda bir arpa boyu yol alınamamaktadır. Çünkü iyi eğitim veren ve köklü, nüfuzlu okullara girişte kıran kırana mücadele aynen devam etmektedir. Öte yandan zaten toplumda azınlık olanlar veya hakim sosyal sınıfa mensup olmayanlar sanal üniversite ile eve daha bağımlı hale gelmişlerdir¹¹⁷⁴. Üniversiteler, öğrencilere sağladıkları fiziki ortam ile toplumdaki başka hiçbir kurumun sağlamayı başaramadığı etkileşimi insanlara sağlayarak belki de fikirlerin demokratik olarak alış veriş edildiği bir ortam sağlamaktadır.

Sanal üniversite hakkında bir çelişkiye daha değinmekte yarar vardır. Üniversite ev denilen özel yaşamın gerçekleştiği yerin zıttıdır. Üniversite, toplumla iç içe olunan bir yer olarak kamusal bir alandır. Sanal üniversite ise, öğrenme ve

¹¹⁷⁴ Bu sonuç, Universities and Colleges Admission Service (Üniversite ve Koleller Giriş Servisi)’nin gerçekleştirmiş olduğu bir araştırmada elde edilen bulgular adanmaktadır. Aktaran: A. Smith, F. Webster, “Changing Ideas of the University”, **The Postmodern University? Contested Visions of Higher Education in Society**, Society for Reserach into Higher Education & Open University Press (Editors: Abthony Smith, Frank Webster), 1997, s. 12; aynı şekilde haberler için bkz. **Times Higher Education**, “Increase in Number of Stay-At-Home Students”, 18 Eylül 1998 tarihli haberi.

eğitim olgusunu özel alana taşıyan (yani eve taşıyan) ve bu alanı da bilişim teknolojileri ile bir başka özel alan olan piyasaların kar amacı güden kişisel çıkarlarına doğrudan bağlayan bir sistemin habercisi olmaktadır. Çelişkili durum ise yükseköğretimin aslında kamusal bir hizmet olmasıdır¹¹⁷⁵. Bir başka ifade ile, kamusal bir hizmet özel çıkarlara hizmet eder hale getirilmesi, belki de toplumsalın sonunun geldiğini vurgulayan filozofları¹¹⁷⁶ doğrular nitelikte bir tablo ortaya çıkartmaktadır. Ancak sanal üniversite belli açılardan olumsuz gibi görünse de, klasik üniversitelerin bilişim teknolojilerini etkin kullanarak vatandaşların gereksinimlerini daha iyi karşılamaları için olanak yaratması da olumlu sonuçlar doğuracaktır. Üniversiteler üzerindeki en önemli eleştiri onların toplumdan ve toplumsal sorunlardan uzak kalması olduğu hatırlanacak olursa, bilişimin üniversite ve vatandaş arasında kuracağı köprülerin önemi azımsanmamalıdır. Burada kuşkusuz iş yine sistemi düzenleyecek olanların tercihlerinde düğümlenmektedir.

9.2. Küresel Araştırma Üniversitesi ve Elit Üniversiteler

Elit üniversite kavramı 21. yüzyıla özgü değildir ancak bu yüzyılda içerik değiştirerek yeniden yorumlanmıştır. Bilginin stratejik değer haline geldiği çağda, küreselleşme ile bütünleşen insanlar bir yandan da kozmopolitleşmekte ve parçalara ayrılmaktadır. Toplumlar açısından artık analiz edilemeyecek karmaşıklıkta birbiri içine geçen nitelikte bir yapı oluşmuştur¹¹⁷⁷. Dünyada yeni bir tür kültür savaşları başlamıştır ve ülkeler arasındaki rekabet en üst seviyeye çıkmıştır. Ülkeler stratejik

¹¹⁷⁵ G. Delanty, 2002, s. 127.

¹¹⁷⁶ Bu düşünceyi savunan filozof Jean Baudrillard'dır.

¹¹⁷⁷ Bu durum daha önce kısaca değinildiği gibi "Parçalayan Küreselleşme" olgusundan kaynaklanmaktadır. Bu konu çok ayrıntılı bir şekilde İlyas Doğan, Parçalayan Küreselleşme isimli eserde irdelenmiş ve sosyolojik, felsefi, siyasi ve ekonomik boyutları ile ortaya konulmuştur.

ve teknoloji için gerekli olan bilgiyi üretmenin ve dünyanın her yerinden genç ve yetenekli araştırmacıları kendilerine çekmelerinin savaşı içerisine girmişlerdir. Bu açıdan araştırma üniversitesi kavramının irdelenmesi ve bu alanda gerçekleştirilen girişimlere değinilmesi yararlı olacaktır.

Almanya’da elit üniversite adı ile de anılan ve 2000’li yılların başlarında ortaya çıkan mükemmeliyet girişimi, bazı üniversitelerin diğerslerinden farklı olarak devlet tarafından daha fazla yatırım ile desteklenmesi sonucunu ve bu üniversitelerin daha çok çığır açıcı araştırmalara yoğunlaşmasını sağlamıştır. Elit üniversiteler olarak anılan bu üniversitelerin amacı, farklı kurumlar ve disiplinler arasındaki iletişimi kuvvetlendirmek, araştırmalar açısından uluslararası iletişimi ve işbirliğini güçlendirmek, Alman üniversitelerinin uluslararası alanda niteliğini iyileştirerek, Alman üniversitelerine olan talebi arttırmaktır. Öte yandan mükemmeliyet girişimi üniversiteler arasında gelecek stratejilerini belirleme açısından bir rekabeti de beraberinde getirmektedir. Şöyle ki, devletten daha çok mali yardım almak isteyen üniversiteler, belirledikleri gelecek hedefleri, stratejileri ve programları ile birbiri ile yarışmaktadırlar.

Almanya’da mükemmeliyet girişimi üç farklı türe mali destek öngörmektedir. Mali destek, Alman Araştırma Vakfı (Deutsche Forschungsgemeinschaft) ve Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı tarafından sağlanmaktadır. Bunlardan ilki, yüksek lisans düzeyinde eğitim veren ve araştırma ağırlıklı okullara yapılan destek; ikincisi, mükemmeliyet kümesi olarak adlandırılan uluslararası arenada başat gidebilecek nitelikte üniversiteler için yapılacak destek ve üçüncüsü ise, yine uluslararası arenada yarışacak nitelikte gelecek stratejisi oluşturan üniversitelere yapılacak destektir. Tüm bunlar ile hedeflenen araştırma olgusunun

vurgulanması ve Alman üniversitelerinin uluslararası alanda en iyi seviyeye gelebilmelerine ve dünya çapında çığır açıcı buluşların altına imza atabilmelerine olanak sağlamaktır. Böylece üniversiteler devletin desteği ile yarışmacı uluslararası alanda öne çıkabileceklerdir. Nihai amaç ise Alman devletinin bilimsel araştırma ve buluşlarda dünya lideri olmasıdır¹¹⁷⁸.

Almanya'daki ne benzer nitelikte İngiltere'de de Russell Group¹¹⁷⁹ adında 20 üniversiteden oluşan bir grup üniversite belirlenmiştir. Bu üniversitelerin özelliği, İngiltere'deki üniversiteler içerisinde en iyi araştırmaları yapan, en iyi ve nitelikli eğitimi sunan, kamu sektörü, iş dünyası ve uluslararası alan ile en sıkı ilişkiler içerisinde olan üniversiteler olmalıdır. Dolayısıyla ülke içerisindeki yatırımın dörtte üçlük gibi büyük bir kısmı bu üniversitelere yapılmaktadır. Russell Grubu'nun amacı da İngiltere'deki araştırmalara öncülük etmek ve uluslararası alanda ülkenin öncü konumda olmasını sağlamaktır. Söz konusu grup aynı zamanda lobicilik yaparak hem kaynakların bu grupta yer alan üniversitelere aktarılmasını, hem de üniversiteler arası işbirliğini sağlamaktadır.

Benzer doğrultuda 1991 yılında kurulan U15 üniversite grubu Kanada'da, Go8 (Group of Eight) grubu üniversiteler Avustralya'da ve 59 üniversiteden oluşan Amerikan Üniversiteler Derneği (AAU-Association of American Universities) ABD'de, araştırma amacı güden ve araştırmaları nedeniyle hükümetten ve diğer fon dağıtan kuruluşlardan, mali desteğin büyük çoğunluğunu alan üniversitelerin

¹¹⁷⁸ Bu bilgiler, Deutsche Forschungsgemeinschaft'ın resmi web sitesinden derlenmiştir. www.dfg.de ; programın Almanca adı "Exzellenzinitiative des Bundes und der Laender"dir. Öte yandan bazı üniversitelerin kendileri için belirledikleri gelecek ideallerine örnek olarak şunlar verilebilir; Münih Teknik Üniversitesi: Girişimci Üniversite, Karlsruhe Üniversitesi: Karlsruhe Teknoloji Enstitüsünün kuruluşu; Berlin Hür Üniversitesi: Uluslararası Ağ Üniversitesi; Göttingen Üniversitesi: Gelenek-Yenilik-Özerklik; Heidelberg Üniversitesi: Çok Amaçlı Üniversiteye Potansiyelini Gerçekleştirmek; Konstanz Üniversitesi: Yaratma Kültürüne Doğru. Daha fazla örnek, üniversitelerin kendi internet adreslerinde yer almaktadır. "Zukunftskonzept" olarak Alman üniversitelerinin stratejilerine, kendi internet adreslerinden ulaşılabilir.

¹¹⁷⁹ Bu grubun resmi web adresi www.russellgroup.ac.uk 'dir.

oluşturmuş olduğu gruplardır. Hepsinin hedefi ve amacı aynıdır: Uluslararası alanda rekabet etmek ve çığır açıcı araştırmalar yaparak, en iyi öğrencileri ve profesörleri kendilerine çekmektir.

Küresel araştırma üniversitesi kavramı da 2000’li yıllarda ortaya çıkmıştır. Küresel araştırma üniversitesi kavramını 10 Eylül 2005 yılında Economist dergisi “the Brain Business: A survey of Higher Education” başlıklı bir makalede kullanmıştır¹¹⁸⁰. Bu yazıda, dünya üzerindeki yükseköğretim sistemleri hakkında yapılan bir araştırma sonucunda dünyadaki genel eğilim tespit edilmiş ve neden bazı ülkelerin üniversitelerinin daha başarılı olduğu sorusu tartışılmıştır. Araştırmaya göre dünya üniversiteler sıralamasının ilk yirmisinin on yedisini ABD üniversiteleri oluşturmaktadır ve dünya genelinde en başarılı üniversiteler de Amerikan üniversiteleri olarak gösterilmektedir. Araştırma bunun nedeninin Amerikan yükseköğretim sisteminin niteliğinden kaynaklandığını belirtmiştir. Yazıya göre Amerikan yükseköğretim sisteminin özelliği ise, bir sistemin olmayışıdır¹¹⁸¹. The Economist dünya üniversitelerine iki öneri de bulunmaktadır. İlki, üniversitelerin kaynaklarını çeşitlendirmeleri ve yalnızca devlete bağımlı hale olmaktan kurtulmalarıdır. İkincisi ise, çeşitli akademik kurumların ortaya çıkmasına izin vermelidirler. Özellikle kar amacı güden yükseköğretim kurumlarına izin vermelidirler çünkü bu türden yükseköğretim kurumları müşteri çekmek için yarışacak ve kalite artacaktır. İleri bir ekonomi çok amaçlı bir üniversiteye ihtiyaç duymaktadır bu nedenle yükseköğretim açısından devletin rolü ne kadar küçülürse, o

¹¹⁸⁰ The Brains Business: A Survey of Higher Education, **The Economist**, September 10th 2005, s. 14; bu yazı özellikle içinde bulunduğumuz çağın bir küresel üniversite çağı olduğunu vurgulamaktadır.

¹¹⁸¹ The Brains Business: A Survey of Higher Education, **The Economist**, September 10th 2005, s. 3.

kadar çok ve çeşitli eğitim türü ortaya çıkacaktır¹¹⁸². Araştırma yükselen değer olarak Hindistan ve Çin gibi ülkelerin yükseköğretim sistemlerine de vurgu yapmaktadır ve günümüzde başarılı bir yükseköğretim sistemi için yükseköğretimin sektörleşmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte Avrupa üniversitelerinin Amerikan üniversitelerine nazaran daha geride olmasının nedenini bir de gayrisafi yurtiçi hasıladan yükseköğretime düşen pay oranına da bağlamıştır. ABD’de bu oran % 2.7 iken; Avrupa’da yalnızca % 1.1’de kalmaktadır. Araştırma yükseköğretimde yaşanan uluslararasılaşmaya da dikkat çekerek, yükseköğretimin öğrenciler açısından artık sınırların ortadan kalktığı bir alan dönüştüğünden söz etmiştir.

Yazı, bilimin bugün hiç olmadığı kadar ileri düzeyde olmasını “küresel araştırma üniversitesi”ne bağlamaktadır. Peki, küresel araştırma üniversitesi nedir? Küresel araştırma üniversiteleri kendi alanını bir ülke olarak değil de, *tüm dünya olarak gören*, ancak hala belli bir akademisyenler topluluğundan oluşan ve araştırma ve öğretim birliğine dayanan dünya çapındaki üniversitelerdir¹¹⁸³. Küresel araştırma üniversitelerinin karakteristik özelliği, bu üniversitelerin bilgi üretiminde araştırmaların mükemmelliğine yaptıkları vurgu ve araştırmaları gerçekleştirirken uluslararası iş birliğine önem vermeleridir. Bununla birlikte felsefi düşünceden çok uygulamaya yönelik araştırmalara öncelik vermektedirler. Küresel araştırma üniversiteleri, daha kapsamlı, çok disiplinli, araştırma merkezli, daha ticari ve yarışmacıdır. Bu üniversiteler kendileri gibi düşünen diğer kurumlarla işbirliği gerçekleştirmeye yatkındır ve daha çok endüstri ve hükümet ile yakın ilişki kurmaktadır. Küresel araştırma üniversiteleri uluslararasılaşmayı ve başka kurumlarla işbirliğini temel alan kurumlar olsalar da temel hedefleri ulusal

¹¹⁸² The Brains Business..., 2005, s. 2.

¹¹⁸³ The Brains Business..., 2005, s. 2.

ekonomiyi ve kalkınmayı geliştirmek aından merkezi bir rol üstlenmektir. Bu üniversitelerin bünyesinden hükümet ile endüstri ile bağlantı kuracak enstitü ve merkezler kurulmaktadır. Örneğın özellikle bilişim, biyo-medikal, gen teknolojileri gibi alanlarda araştırma merkezleri kurulmaktadır. Bu üniversitelerin mali kaynakları da çok çeşitli olmaktadır. Yalnızca devlet değil, çok uluslu şirketler, mezunlar, dernekler bu türden üniversitelere mali yardımda bulunmaktadır. Küresel araştırma üniversiteleri toplum ile önceden olduğundan daha bağlantılı olmakta ve şirketlerle, yerel topluluklarla daha yakın iş birliği içerişinde olmaktadır. Olduğa dinamik ve ilerici görünen küresel araştırma üniversitelerinin karşı karşıya oldukları tehlikeler de mevcuttur. Bu tehlikelerden ilki, aşırı rekabet ortamında yalnızca en iyi olanın seçildiği ve en iyi olanın hayatta kalabildiği bir tür darvinizm olgusunu ortaya çıkartmasıdır. Üniversiteler hem kaynak arayışı için hem de öğrenciler için bir rekabet haline gireceklerinden bir süre sonra kaynak alamayan ya da iyi öğrenciyi kendisine çekemeyen üniversiteler kapanmak ya da önemini yitirme tehlikesi ile yüz yüze gelecektir. Diğer bir tehlike, akademinin ticarileşmesi olgusudur. Yarışma ve sanayi ile ilişkiler bir süre sonra ticarileşmeye yol açacaktır. Bir diğer tehlike bu üniversitelerin bir süre sonra daha çok kaynak elde edebilmek adına kamusal amaçlarını unutmaları ve özel çıkarlar doğrultusunda hareket etme eğilimi gösterme tehlikesidir. Tüm bunların sonucunda da üniversiteler kamusal amaçlarını tamamen unutacak ve piyasada yerini alan bir sektör konumuna indirgenmiş olacaktır. Çünkü piyasalar acımasız olan yerler olarak üniversite-piyasalar işbirliği içerisinde üniversiteyi zamanla eritecektir¹¹⁸⁴.

¹¹⁸⁴ R. Zemsky, J. Duderstadt, “Reinventing the Research University: An American Perspective”, **Reinventing the Research University**, London: Economica (Editors: Weber, L. E. & Duderstadt, J.), 2004, s. 15-28.

10. Üniversite ve Yeni Liberal Sistem İlişkileri Açısından Üniversitede Yeni Özerklik Anlayışı

Üniversite özerkliği ile yeni liberal politikalar karşı karşıyadır. Yükseköğretimdeki ticarileşme ve özellikle yeni liberal politikalar, üniversite-devlet-hizmetten yararlananlar ilişkisini, üniversitenin görevlerini ve toplumdaki varlık nedenini de dönüştürmüştür. Öte yandan üniversite olgusu söz konusu olduğunda asıl mesele çözümleyici bir model geliştirilmesi yerine, konuya yaklaşım yöntemi olmaktadır. Bir başka ifade ile, üniversite hakkında, üniversitenin ne olduğundan hem ideal hem de pratiğe yönelik olarak söz edilmeden, fayda-maliyet analizine gidilmesi meseleye bir yaklaşım yöntemi sorununu ortaya çıkartmaktadır. Hakim yaklaşım metodu ekonomik yaklaşımdır. Ancak bu da bir tercih meselesidir. Üniversite-ekonomi ilişkileri açısından irdelendiğinde yukarıda anlatılanlar nihayetinde ekonomik değer yaratma, uluslararası arenada öne geçme, en iyisini talep etme ve oluşturma gibi sonuçlar elde etmemizi sağlar. Üniversite özerkliğinin çalışmada değinilen dört ögesi klasik anlamda üniversite özerkliğinin öğeleridir. Bunlar idari, mali, akademik ve kadro özerkliği idi. Ancak dönüşen ilişkiler doğrultusunda ortaya söz konusu öğelerin yorumu açısından yeni bir özerklik anlayışı çıkmaktadır. Özerkliğin öğeleri birer araç değil başlı başına birer amaçmış gibi sunulmaktadır. Bu olguya ilişkin olarak Türkiye'nin de bir parçası olduğu Bolonya Süreci'ne ilişkin kısa bir değerlendirme yapılması faydalı olacaktır. Bilindiği gibi Bolonya Süreci ortak bir Avrupa kültürü fikri temeline dayanan ve Avrupayı¹¹⁸⁵

¹¹⁸⁵ Bolonya Sürecinin uyguladığı alan aslında Avrupa'dan daha öteye uzanmaktadır. Her ne kadar "Avrupa Yükseköğretim Alanı" olarak anılsa da, Avrupa Birliği üyesi olmayan, Türkiye, Andora, Ermenistan, Azerbaycan, Bosna-Hersek, Gürcistan, Kazakistan, Norveç, Sırbistan gibi ülkeler de Bolonya Sürecine dahil olmuşlardır. Bununla birlikte söz konusu süreçte "gözlemci ülkeler"

dünyanın en yarışmacı bilgiye dayalı gücü yapmak için başlatılmış, katılımın gönüllü olduğu bir süreçtir. Bu süreçte Avrupa Birliği dışında politika belirleyici olarak birçok kurul ve örgüt de¹¹⁸⁶ yer almaktadır. Söz konusu süreç, yükseköğretimde mükemmelleşmeyi öne sürerken aslında üniversite özerkliğine de sürekli vurgu yapmaktadır. Ancak ileri sürülenin tam tersi olarak, politika belirleme ve üniversitenin yönetimi, bilgi oluşumu ve bilginin aktarılması konularında özerkliğin altını oyan sonuçlar ortaya çıkartmaktadır. Üniversite özerkliği adına yapılan ya da yapılması savunulan her düzenleme aslında üniversitenin işleyişine piyasalar ve bürokrasi olgularını dahil etmektedir¹¹⁸⁷. Bu doğrultuda özellikle kalite ölçme ve değerlendirme, performansa dayalı bütçeleme, kurumlar arası rekabet, yükseköğretim kurumlarında işletme, yöneticilik ve girişimcilik ruhunu canlandırıp geliştirmek Bolonya Sürecindeki politika belirleyicilerinin sürekli vurguladığı ilkeler olarak ortaya çıkmaktadır¹¹⁸⁸.

statüsünde olan ülkeler de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları ise, Japonya, ABD, Meksika, İsrail, Mısır, Çin, Kolombiya, Kanada, Yeni Zellanda, Kanada, Fas, Brezilya, Arjantin, Avustralya, Suudi Arabistan, Tayland, Güney Afrika'dır. S. Moutsios, 2012, s. 3.

¹¹⁸⁶ Avrupa Konseyi, UNESCO Avrupa Yükseköğretim Merkezi, Avrupa Üniversiteler Birliği, Avrupa Yükseköğretim Kurumları Birliği, Avrupa Öğrenci Birliği, Avrupa Yükseköğretimde Kalite Ölçme Birliği, Avrupa iş dünyasının birliği olan BUSINESSEUROPE.

¹¹⁸⁷ S. Moutsios, 2012, s. 4.

¹¹⁸⁸ Bu hususta bir dizi rapor yayınlanmıştır. Bkz.:

EC (European Commission) The Role of the Universities in the Europe of Knowledge,

Communication from the Commission, Brussels, 5.2.2003, COM (2003) 58 final;

EC (European Commission), Mobilising the Brainpower of Europe: Enabling the Universities to Make Their Full Contribution to the Lisbon Strategy, Communication from the Commission, Brussels, 20.4.2005, COM (2005) 152 final;

EC (European Commission), Delivering on the MODernisation Agenda for Universities: Education, Reserach and Innovation, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, Brussels, 10.5.2006, COM (2006) 208 final;

EC (European Commission), A New Partnership for the Modernisation of the Universities: the EU Froum for University Business Dialogue, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels, 2.4.2009, COM (2009) 158 final;

EC (European Commission), Europe 2020 Flagship Initiative: Innovation Union, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels, 6.10.2003, COM (2010) 546 final.

Aslında üniversite özerkliği açısından mali, idari ve kadro özerkliğine vurgu yapılmasının nedeni konuya yalnızca ekonomik bir bakış açısı ile yaklaşılmasıdır ve bu da konuya içinde bulunulan sorunların çözümü açısından bir katkıda bulunmaz. Hatırlanacak olursa ekonomik yaklaşım yükseköğretimi yarı kamusal mal olarak ele almakta ve hesap verilebilirlik, şeffaflık, rekabet gibi kavramlarla, serbest piyasaya teslim edilen yükseköğretimin denetimini sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışmada özellikle ortaya konulmaya çalışılan da bu gibi olguların tek yönlü bir bakış açısının ürünü olması ve bu nedenle özerklik tartışmalarında bir adım dahi ileri gidilemediği sonucunun ortaya çıkmasıdır.

Üniversite ekonomi ilişkileri açısından özerklik anlayışı tek yönlüdür. Çünkü ekonomiye değer katması gerektiği düşünülen üniversitelerin bu nedenle devletin sosyal yönünden bağımsız olması ve idari sistemin dışında tutulması gerekmektedir. Bu açıdan ekonomik sistem ile üniversite arasındaki ilişkide sözü edilen özerklik, yalnızca idari, mali ve kadro özerkliği olarak anlaşılmakta, akademinin içeriğine ve üniversitenin ne olduğuna ilişkin bir vurgu yapılmamaktadır. Akademik özerklik ise üniversitenin temel varlık nedeni olduğu için aslında tartışmaya bile açılmamalıdır fakat, devletten kopmuş ve bağımsız olan bir üniversitenin, ekonomik sistemin acımasızlığı içerisinde akademik özerkliğinin eskisinden daha olumsuz etkilenme tehlikesi ortaya çıkmış olmaktadır. Ekonomik yaklaşım, üniversiteyi devletten uzaklaştırırken, hesap verilebilirlik¹¹⁸⁹ ve şeffaflık uygulamalarını gündeme getirmektedir.

Yeni özerklik anlayışında devlet hizmet sağlayıcı olan konumdan, düzenleyici olan konuma geçmektedir. Devletin asıl olarak üniversiteler üzerinde

¹¹⁸⁹ Özellikle “hesap verilebilirlik” olgusu tartışılmamakta, üniversitenin kime ve neden “hesap vermesi” gerektiği sorusu sorulmamaktadır. Yapı açısından da oldukça “sert ve ağır” bir ifade olan “hesap vermek” yerine, “kamuya karşı sorumluluklarını yerine getirmek” olabilirdi.

sahip olduğu vesayet yetkileri de bu şekilde akreditasyon kurumları gibi bağımsız ve aracı kurullara devredilmektedir. Üniversitenin meşruiyet zemini kazandığı yeni alan topluma hizmettir. Çok kaba bir tabir de olsa, “bir üniversite ancak topluma hizmet ettiği ölçüde kaynak elde etmeye değerdir” şeklinde bir anlayış yalnızca Türkiye’de değil tüm dünyada giderek yaygınlaşmaktadır. Bu doğrultuda üniversite özerkliğine yönelik tartışmalarda gözler, Amerikan yükseköğretim sistemine çevrilmektedir ve Amerika Birleşik Devletleri’nin dünya genelinde sahip olduğu bilimsel ve teknolojik ilerlemişlik, Amerikan yükseköğretim sisteminin temel ilkelerinde aranmaktadır¹¹⁹⁰. Söz konusu temel ilkeler yükseköğretim kurumlarının çeşitliliği ve sistemin serbest piyasa koşullarında şekillenen sıkı rekabete dayalı bir sistem olmasıdır. Ancak göz ardı edilmemesi gereken husus, ABD’de yükseköğretimin bir bütün olarak federal hükümet tarafından çok büyük rakamlarla desteklendiği ve yükseköğretim ile kültürün (müzeler, arşivler, kütüphaneler) devletin itici gücü olduğunun 17. yüzyıldan itibaren anlaşılmış olmasıdır. Örneğin 2010 yılında Barack Obama hükümeti, yükseköğretime, sadece öğrenciler ve kurumlar için toplam 110 milyar Dolar kaynak ayırmıştır. Bunun karşılığında, yükseköğretim kurumlarından beklenen de, bilimsel ilerlemeye sağladıkları katkılarını kanıtlayabilmeleridir. Bunun için de ülke genelinde tek tipleştirilmiş bir başarı değerlendirme ölçütü uygulanmaktadır. Aslında üniversitelerin söz konusu kaynağı hak edecek şekilde davrandıklarını kanıtlamalarının, ABD’deki kurumları tek tipleştirileceği ileri sürülmüştür. Çünkü birçoklarına göre ABD yükseköğretimin başarısı kendi içerisindeki kurumsal çeşitliliğe dayanmaktadır. Ancak, Broad bu konuda başarının püf noktasının, yükseköğretim kurumları ile federal hükümet arasında, bilimsel ilerleme adına

¹¹⁹⁰ Burada ABD yükseköğretim sisteminin kendi özgü koşulları içerisinde yine kendine özgü olarak geliştiği göz ardı edilmekte; özellikle bir yükseköğretim sisteminin içinde geliştiği ülkenin insan unsuru, coğrafyası, tarihi gibi özellikleri dikkate bile alınmamaktadır.

gönüllü bir ortaklık yapılması olduğunu belirtmiştir¹¹⁹¹. Böylelikle, ABD’de üniversite özerkliği aslında hem üniversitelerin, hem de devletin gönüllü olarak uzlaştığı bir alana dönüşmüştür.

Yeni liberal politikalar üniversite özerkliğinin içeriğini Neave’nin bahsetmiş olduğu gibi¹¹⁹² kendine özgü bir bağlamda yeniden oluşturmaktadır. Yeni liberal üniversite özerkliği tanımları, üniversitenin devlet ile arasındaki somut bağları kopartırken, onu toplumsal ve uluslararası baskılardan koruyamayacak şekilde oluşturmaktadır. Üniversite özerkliği, iki farklı açıdan tanımlanabilir. Bunlar “kamusal özerklik” anlayışı ile “özel özerklik” anlayışıdır¹¹⁹³. Bunları *üniversite özerkliğinin dışsal tanımı* ve *özerkliğin içsel tanımı* olarak da değerlendirebiliriz. Özel ya da içsel özerklik anlayışı, akademik elemanların kendi çalışmalarının doğalarını belirleme hakkını ifade etmektedir. Bu doğrultuda, üniversite özerkliğinin özel anlamında ana eksen bir üniversitenin kendi amaç ve işlevlerini, kısaca kendini belirleyebilmesi olgusu olmaktadır. Burada üniversitenin içindeki güç dağılımı da üniversite özerkliğinin değerlendirilmesinde etkilidir. Örneğin öğrenciler, akademik kadro, idari personel, mütevelli heyetleri, senato ya da yürütme kurulu gibi kurulların oluşumu ve birbiri ile ilişkisi üniversite özerkliğinin içeriğini etkilemektedir. Buna karşılık kamusal ya da dış özerklik anlayışı ise, üniversitenin dış paydaşlar tarafından belirlenen amaç ve işlevlerine karşılık gelmektedir. Burada da ana eksen, üniversitenin sosyal, kültürel, ekonomik değişime katkı sağlaması yönünde olmaktadır. Kamusal özerklik tanımı, dış paydaşların (bunlar hükümetler, sivil

¹¹⁹¹ M. C. Broad, 2010, s. 8.

¹¹⁹² Bkz. 677 no’lu dipnot.

¹¹⁹³ “Public definition”, “Private definition”; bu tanım Neave tarafından yapılmıştır: G. Neave, “On Being Economical with University Autonomy: Being an Account of the Retrospective Joys of a Written Constitution”, **Academic Freedom and Responsibility**, London, SRHE and Open University Press (Editor: M. Tight), 1988, s. 337-349’den aktaran, K. Yokoyama, “Changing Definitions of University Autonomy: The Cases of England and Japan”, December 2007, **Higher Education in Europe**, Vol. 32, No. 4, s. 399-409.

toplum kuruluşları ve çeşitli toplumsal baskı gruplarıdır), ideolojileri ile yakından ilgilidir¹¹⁹⁴. İç özerklik ile dış özerklik birbirinden tamamen bağımsız değildir. Şöyle ki, üniversitenin içinde yer alan kurullar ya da rektörler gibi yönetici konumunda olanlar, her zaman akademik değerlere göre hareket etmeyebilir ve böyle bir durumda dış paydaşlar tarafından belirlenen akademik değerlerin haricinde başka değerler de üniversiteye hakim olabilir.

Yeni liberal politikalar aslında, üniversite dışı güçlerin, üniversite üzerindeki dengesini veya rolünü belirtmemektedir. Bununla birlikte yeni liberalizm doğrudan bir özerklik tanımı da getirmemektedir. Yeni liberal politikaların etkisiyle birlikte hükümetler söz konusu iki özerklik tanımından kamusal tanımı tercih ederek, üniversite özerkliğini, üniversite ile hükümet, üniversite ile toplum, üniversite ile sanayi arasındaki ilişkiler açısından ele alıp düzenlemektedir¹¹⁹⁵. Burada hemen bir hatırlatma yapmakta yarar vardır. Berdhal'ın usuli ve maddi özerklik tanımları hatırlanacak olursa, kamusal özerkliğin daha çok usuli bir özerkliğe, özel özerkliğin de maddi anlamda bir özerkliğe karşılık geldiği fark edilecektir¹¹⁹⁶. İşte yeni özerklik anlayışı, üniversitenin dış paydaşlar karşısında daha bağımsız olmasını öngörürken, onun asıl içeriğini, yani akademik özgürlükler boyutunu ve üniversite içinden gelecek akademik oligarşi ile katı bürokrasi etkilerini dışlamaktadır. Hatta üniversitenin iç özerkliği sorunu dış özerklikten bağımsız olmadığından; bir başka ifade ile, üniversitenin iç yapısının oluşumu ve iç birimlerin birbirleri ile aralarındaki ilişkinin niteliği dış güçler tarafından belirlenebileceğinden, üniversite özerkliği çelişkili bir şekilde ortadan kalkmış da olacaktır. Bu nedenle devletten ve toplumsal

¹¹⁹⁴ K. Yokoyama, 2007, s. 400.

¹¹⁹⁵ K. Yokoyama, 2007 s. 402.

¹¹⁹⁶ Berdhal'ın bu tanımları için bkz. "1.6.2. Modern Anlamda Üniversite Özerkliği", 661 no'lu dipnot.

baskı gruplarından bağımsızlaşan üniversiteler, yalnızca usuli işler açısından bağımsızlaşmaktadır. Ancak üniversiteler açısından, uluslararası alanda öne geçmek isteyen hükümetlerin kısa dönemli politikaları ile piyasadaki şirketlerin bilimsel talepleri doğrultusunda üniversitenin amaçlarının belirlenmesi, akademisyenlerin gerçekleştireceği bilimsel çalışmaların içeriğine karışılması gibi tehlikeli ve özerklik ile hiç bağdaşmayan başka bir sonuç ortaya çıkartmış olmaktadır. Hatta söz konusu gelişmiş değil de gelişmekte olan bir devlet olduğunda, hükümetlerin politikaları, ulusal çıkarlar yerine uluslararası güçler tarafından belirlenen politikalar doğrultusunda şekillenme tehlikesini de içinde barındırdığından; bütün bir yükseköğretim sistemi en baştan özerkliğini yitirmiş olacaktır¹¹⁹⁷. Bir başka ifade ile yeni liberal politikalar, devletin rolünü, genel politikaları belirleyen, sistemi koordine eden bir aracı yaparken, hesap verilebilirliği, vergileri veren topluluk olarak topluma karşı yönelmekte¹¹⁹⁸, böylelikle ortaya toplum ile devletin birbirinden koptuğu, devletin bir aracı kuruma dönüştüğü bir anlayış çıkmış olmaktadır. Üniversiteler açısından daha çok mali özerklik, merkezi denetimden kopukluk, kadro özerkliği gibi konular, bir üniversitenin kendi belirlediği amaçlarına ulaşabilmesi için sahip olması gereken araçlardır. Ancak maddi anlamda özerklik, üniversite söz konusu araçlara sahip olmasa dahi, bilimin ve sanatın yüceltilmesi ile devlet tarafından ona sağlanmış olabilir. Özerkliği özel açıdan tanımlayan görüşe göre özerklik, üniversitenin özgür bir bilim ortamında, hiçbir iç ve dış etki veya baskı olmaksızın kendini var edebilmesidir. Bunun koşulu devlet tarafından yasal bir çerçevede de sağlanmış olabilir.

¹¹⁹⁷ Bu husus açık bir şekilde Bolonya Sürecinin Türkiye’de uygulanmasına bakılarak anlaşılabilir.

¹¹⁹⁸ K. Yokoyama, 2007 s. 402.

İşte yeni liberal politikalar özerkliğin asıl anlamını soyutlayarak, üniversite özerkliğini yalnızca dış aktörler ile ilişkiler çerçevesinde tanımlamaktadır. Burada Yokoyoma'nın Japon üniversiteleri ile İngiliz üniversiteleri arasında kıyaslama yaptığı çalışmadan çarpıcı bir örnek vermek yerinde olacaktır. Yokoyoma'ya göre hem İngiliz üniversitelerinde, hem de Japon üniversitelerinde özellikle 1990'dan sonra dış özerliğe vurgu yapan bir tanım hakim olmaya başlamıştır. Özerkliğin içeriği her iki ülkede farklılık gösterse de, ortak yönleri, asıl olan maddi özerliği, yani akademinin “ne”sini (işin doğasını) dışlayan bir özerklik anlayışı olmasıdır. İngiltere’de bu daha çok “şartlı özerklik” olarak ortaya çıkarken, Japonya’da ise mali ve idari üniversite özerliğine vurgu yapılması şeklinde ortaya çıkmıştır. Şartlı özerklik, üniversitelere, hükümetin ve ulusal ekonomik gerekliliklerin ihtiyaçları doğrultusunda davrandıkları ölçüde tanınan bir özerklik anlayışıdır ve daha çok usuli işlerde bir özerliği ifade eder. Öte yandan, akademinin “ne”sinin, üniversiteler tarafından değil de, hükümet politikaları tarafından belirlenmesi ve akademinin mali ve idari işlerden sorumlu kurullarına akademi dışından kişilerin dahil olması üniversite özerliğine zarar vermektedir. Üniversiteler karar alma mekanizmalarında daha bağımsızdır ancak aldıkları kararların içeriği, akademi dışı kişiler nedeniyle dışa daha bağımlı hale gelmektedir¹¹⁹⁹.

Benzer şekilde Japon üniversiteleri açısından da 1990'dan sonra üniversite özerliği usuli konulara vurgu yapılarak ve daha çok dış özerklik tanımı ile örtüşecek şekilde anlaşılmaktadır. Yokoyoma, Japonya'daki devlet üniversitelerinin ilk olarak modernleşme ve ekonomik büyümeye hizmet edecek şekilde oluşturulduğunu belirtmiştir. Bu açıdan mali ve idari özerklik tam olarak

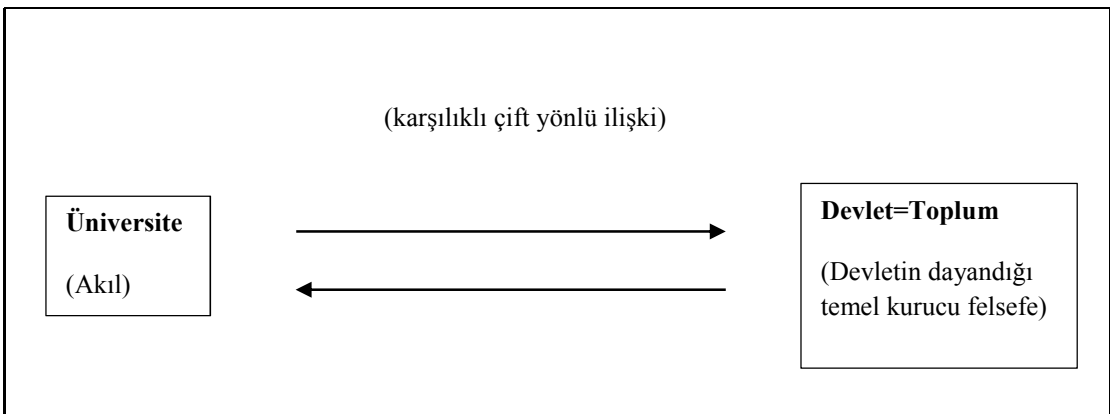
¹¹⁹⁹ K. Yokoyama, 2007 s. 404.

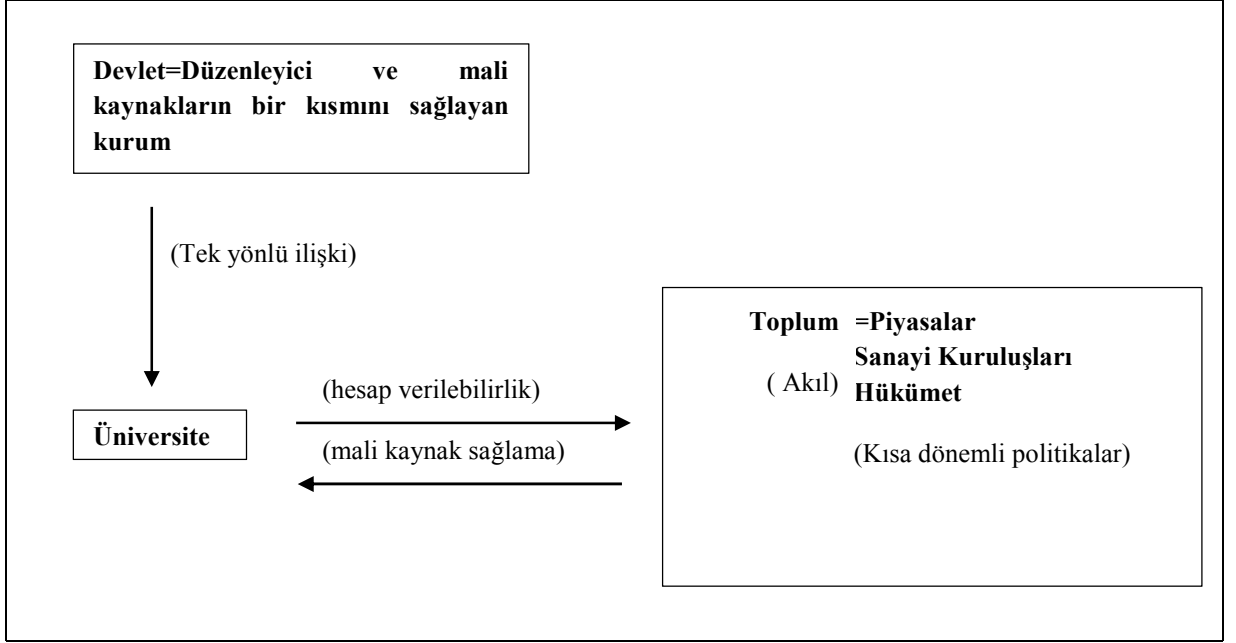
bulunmamakta, üniversite devlete karşı sorumlu olmaktadır. Ancak 1990'dan sonra gerçekleştirilen reformlarda vurgulanan, üniversite içinde merkezileşme, güçlü bir yönetim mekanizması, idari ve mali işlerde daha çok özerklik gibi olgular, özerkliğin asıl anlamını yani maddi özerkliği yok etmeye başlamıştır. Özellikle üniversite başkanlarının ya da rektörlerin üniversite içerisinde çok güçlü bir konuma getirilmesi, karar alma mekanizmalarında merkezileşme, rektörlerin akademik kadro üzerindeki belirleyici gücü, mali kaynakları kullanmada esneklik, müfredat ve öğrenim sürelerinin üniversite yönetimi tarafından düzenlenmesi gibi reformlar üniversitelerin özerkliklerinin arttırıldığı gerekçesi ile yapılmıştır. Devlet ve ilgili bakanlıkların üniversiteler üzerindeki düzenleme yetkisi zayıflatılınca, üniversitelerin idari ve mali olarak bağımsızlaşması “daha özerk üniversite” oldukları şeklinde anlaşılmaktadır. Buna karşılık, dıştan gelen kalite kontrol mekanizmaları, çıktı ve ürün kontrolü, performansa dayalı kalite kontrolü gibi kavramlarla aslında akademinin “ne”si daha çok kontrol altına alınmış olmaktadır. Üstelik söz konusu kontrol üniversitelerin piyasanın ihtiyaçlarına daha rahat yanıt verebilmesi için gerçekleştirilmektedir¹²⁰⁰.

Türkiye’de de benzer bir durumla karşılaşılmaktadır. Türkiye’de üniversiteler modernleşme, yeni kurulan cumhuriyetin ekonomik açıdan kalkınması ve ülkenin refahının yükseltilmesi açısından kilit kurumlar olarak düşünülmüştür. Bu nedenle üniversiteler usuli işler açısından devlete sıkı sıkıya bağlı ve devlete karşı sorumlu olmuş; usuli özerkliğe sahip olamamıştır. Ancak cumhuriyet idealinin felsefesi devlet ve toplumun birliği fikrine dayanmaktaydı. Kamunun üniversiteleri yine kamuya karşı sorumluluk taşımaktaydı. Maddi özerklik olan üniversitelerin ve

¹²⁰⁰ K. Yokoyama, 2007 s. 408.

akademik kişilerin kendi işlerinin doğasını belirleyebilme serbestisi ise her dönemde teorik olarak var olmuş, ancak konunun doğrudan bilim ve sanat özgürlüğü ve onun sınırlandırılması problemiyle ilişkili olması nedeniyle, bu özgürlüğün Anayasalarımızda düzenleniş biçimine göre değişiklik göstermiştir. 1990'lı yıllarda ve özellikle 2000'li yıllarda Türkiye'de gerçekleştirilmesi düşünülen yükseköğretim reformlarında yer alan idari ve mali özerklik, üniversitelerin kendi müfredatını, öğrenim sürelerini ve personelini belirleyebilmesi özgürlüğü; kalite kontrol mekanizmaları, akreditasyon kurumları, rektörlerin güçlendirilmesi, üniversitelerin topluma hesap vermesi gibi olgularla birlikte vurgulanmaktadır. Devletin etkisi en aza indirilerek, üniversitelerin maddi özerkliği (yani içerik ve ürün) ve özellikle akademik özgürlükler dışlanmakta, özerklik ülkemizde de tek boyutlu olarak ele alınmaktadır. Bu açıdan özerkliği dış özerklik olarak değerlendiren reform çalışmaları, üniversite içindeki akademik oligarşi etkilerini ve üniversitenin iç özerkliğini de göz ardı etmektedir. Söz konusu dönüşümü bir şema ile ortaya koymak yerinde olacaktır.

11. Yeni Kamusal Alan Olarak Üniversite

Üniversitenin 21. yüzyılda sahip olduğu yeni görünüm, onu aslında kamusal alanda kilit bir aktör konumuna getirmektedir. Bryan Turner, günümüz üniversitelerinin aslında daha çok bir ulusal kültür ile kozmopolit kültür arasındaki karşılıklı sıkıştırdığından söz etmektedir. Üniversiteler her şeyden önce ulusal kurumlar olmalarına rağmen, bilginin doğası gereği, artık ulusal sınırlar dahilinde kontrol edilememektedirler¹²⁰¹. Bugüne kadar sosyal vatandaşlığı oluşturan üniversiteler, artık teknolojik ve kültürel vatandaşlığı da oluşturmakla yükümlü hale gelmişlerdir. Üniversite günümüzde ancak bu şekilde demokratikleşmeye katkı sağlayabilecektir.

¹²⁰¹ B. S. Turner, "Universities, Elites and The Nation-State: A Reply to Delanty", **Social Epistemology**, 1998, Vol. 12, No. 1, s. 73-77.

Üniversite hem bilginin hem de kültürün yeniden üretildiği bir kurum olarak günümüzde devlet ile kapitalizmin arasında bir yerde durmaktadır. Özellikle demokrasi taleplerinin arttığı, sürekli vurgulandığı bir dünyada, çeşitliliğin ve bütünlüğün ne şekilde yan yana durabileceği hep sorun yaratmaktadır. Post-modernizmin yapıları parçalayan etkisi, yerelliği ön plana çıkartırken, bir yandan da küresele vurgu yapan karmaşık yapısı her şeyi dönüştürmektedir. Bu nedenle iletişim olgusuna artık eskisinden daha çok vurgu yapılmaktadır.

Üniversite, bilindiği gibi daha önceden sahip olduğu fildişi kule niteliğini modernite ile birlikte yitirmeye başlamış ve özellikle daha çok vatandaşlığa ve sosyal amaçlara yönelmiştir. Saf kültürel bir kurum olmak yerine daha çok topluma yönelik işlevsel bir kurum olmuştur. Bu arada yaşanan iki dünya savaşı, soğuk savaş dönemi ve endüstriyel kapitalizm tüm dünyada toplumları dönüştürmeye başlamıştır. Bununla bağlantılı olarak kuşkusuz, üniversitenin içyapısındaki değişim ve giderek artan uzmanlaşma dikkat çekmektedir ve aslında post modernizmin her şeyi parçalayan yapısı ile de örtüşmektedir. Bir başka ifade ile toplumsal dönüşüm, doğrudan üniversiteye de yansımıştır. Üniversite bu döneme kadar muhafazakar bir eylem olarak nitelenebilecek olan, var olan geleneklerin gelecek kuşaklara aktarılması işlevine göre hareket etmiş ve kültür ile ahlaki eleştirci ve dönüştürücü bir tutum sergilememiştir. Özellikle Rönesans, reform, aydınlanma, sosyalizm gibi dönemlerde radikal olan düşünceler hep üniversitenin dışından, toplumdan yeşermiştir. Ancak geç modernitede Delanty, üniversitenin artık muhafazakar bir tutumda olmadığını ve hatta bunun aksine, toplumdaki farklı fikirlerin ortaya çıktığı bir kurum olmaya başladığını belirtmektedir¹²⁰².

¹²⁰² G. Delanty, 2002, s. 6-7; 59-60.

Modernizmin kültürel ve sosyal projeleri dünyada belki de en çok Almanya'da belirgin olmuştur. Bilindiği gibi Almanya'da üniversitenin tarihi, Alman ulusunun tarihi ile ayrılmaz derecede bitişiktir. Bu doğrultuda ilk gerçek anlamda modern üniversite de aydınlanma ilkeleri doğrultusunda kurulmuştu. Alman üniversiteleri modern kültürün ruhunu taşımışlardı. Alman eğitim tarihindeki en önemli dönem belki de bu yeni-hümanist dönem olmuştur. Humboldt modeli kültür daha önce de bahsedildiği gibi daha çok bir yeni-hümanizm döneminin ürünüdür ve Almanya'da kişiliğin oluşturulmasına karşılık gelen *Bildung*'u savunmaktadır. *Bildung*, kültürel bilgiyi içermektedir. Hatırlanacak olursa *Kulturstaatsidee* Almanya'nın ABD dahil tüm dünya yükseköğretimini etkileyen temel felsefeydi. *Kulturstaatsidee*, devletin, kültüre ilişkin alanları, yani sanat, bilim, araştırma ve eğitimi desteklemesi ve geliştirmesi amacına hizmet etmesi gerekliliği ilkesidir. Humboldt da bu ilke doğrultusunda üniversite özerkliğini yorumlamıştı. Bu sistemde kültür de bir sabit değerler bütünü ile kendi içinde özerk bir alanı işaret etmekteydi ve öğrencinin kişiliğinin oluşturulması için ona bir bütün olarak sunulmaktaydı. Özellikle 1960'lı yıllara kadar üniversite bu türden bir anlayış ile, kültürün dönüştürücüsü olmaktan çok onun aktarıcısı olmuştur. Ancak bu döneme kadar homojen şekilde aktarılan kültür, sanayileşme, fikirlerin ve akımların çeşitlilik göstermesi ile birlikte bir krize girmeye başlamıştır. Özellikle 1960'lı yıllardan sonra başlayan kadın hareketleri, siyahilerin kültürleri, ulusalcı özgürlükçü hareketler, Marksizm, politika ve sanatı yeniden birleştiren post-modern ve avangart akımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. ABD üniversiteleri de Vietnam Savaşı'nın ardından birincil bir politik merkez halini alınca, artık politika yeniden kültürün alanına girmiştir. Politika üniversitenin de alanına girmiştir ve üniversite giderek sosyal ve

siyasi bir içeriğe kavuşmaya başlamıştır. Bu dönemden sonra üniversiteler özellikle toplumda dönüştürücü bir rol üstlenmeye başlamışlardır. Üniversitelerin demokratik birer ortam sağlamış olması, ABD'deki medeni haklar hareketinin gerçekleşmesinin temeli olarak gösterilmektedir¹²⁰³.

1960'lı yıllardan sonra Almanya'da üniversite üzerinde gerçekleştirilen tartışmalar da yenilenmeye başlamıştır. Bu dönemin önemli Alman filozoflarından olan Habermas, Alman üniversiteleri hakkında önemli fikirler ileri sürmüştür. Habermas, eski modelden olan Humboldt'tan ayrılarak üniversitenin bir eleştiri merkezi olması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu filozofun düşüncelerine kısaca değinmekte yarar vardır.

Habermas, 1967 yılında Berlin Hür Üniversitesi'nde "Demokraside Üniversite" başlıklı bir konferans vermiştir. Bu konferansta Almanya'da üniversite fikri tartışılmıştır. Habermas'ın itirazı, özellikle üniversiteyi, hümanizm kültürünü yayan ve araçsal bir bilgi alanı olarak gören fikirlere aittir. Ona göre üniversitenin birincil amacı, var olan kültürü aktarmak değil, öğrencilerin politik bilincini arttıracak politik bir eğitim sunması olmalıdır. Çünkü çok uzun zamandır Alman üniversiteleri apolitik olmuştur. Habermas'a göre Alman üniversiteleri o döneme kadar hümanizm kültüründen kaynaklanan bir içe dönüklük ve devlet otoritesine bağlılık ile bütünleşmiş kurumlar olmuşlardır. Özellikle 1960'lı yıllardan sonraki çalkantılı dönemde ise Habermas, üniversitenin sadece teknik bilgiyi üreten ve aktaran bir kuruma dönüşeceğinden ve topluma teknik becerilerle donatılmış iş gücü sağlayan bir kurum haline geleceğinden endişe duymuştur. Üniversite Habermas'a göre toplumun kültürel geleneğini, yaymak, yorumlamak ve geliştirmekle

¹²⁰³ G. Delanty, 2002, s. 64.

yükümlüdür. Burada yorumlama ve geliştirme faaliyeti önemlidir. Yorumlama faaliyeti Habermas'a göre, eleştirel olarak dönüştürmektir ve bu sayede üniversite, bir toplumun kendi iletişimsel eylemini geliştirme kapasitesinde birincil rolü oynayabilir¹²⁰⁴.

1945'ten sonra, Alman üniversitelerinin görevi, toplumu demokratik düzene hazırlamak olmuştur ve bu doğrultuda sosyal bilimlere ve siyaset bilimine ilişkin çok sayıda bölüm açılmaya başlanmıştır. Ancak Habermas'a göre bu durum da üniversiteyi eskiden olduğu gibi teknik bilgiyi aktarmanın ötesinde bir konuma getirmemiştir ve yalnızca üniversitenin klasik anlamının politik bir uzantıya kavuşarak demokratik toplum içerisine gömülmesi anlamına gelmekteydi. Habermas'a göre bu dönemde üniversitenin iki seçeneği bulunmaktaydı: Üniversite ya demokrasinin ya da politikadan arındırılmış, saf üretim odaklı, teknolojinin ve kapitalizmin değerlerine sahip olacaktı. Habermas, Almanya'nın savaş sonrası demokrasisi ile geleneksel üniversite arasındaki bağlantının yok olduğunu ve artık birbiri ile yarışan iki eğilimin gündeme geldiğini belirtmiştir. Bunlardan ilki, reformların temelinde yer alan üretkenliğin artışı doğrultusunda üniversitenin, politika ile ilişkisini keserek (depolitize olarak) toplumsal iş sistemi ile bütünleşmesi ve bu doğrultuda *siyasi ve kamusal alan ile üniversitenin ilişkisinin kesilmesi yönündeki eğilim*; diğeri ise, *üniversitenin kendisini demokratik sistemde ön plana çıkartması yönündeki eğilim* olacaktır. Üniversitenin demokratik sistemde ön plana çıkması da ancak üniversitenin kendisinin demokratik olmasından geçecektir. Bu doğrultuda, üniversitede artık birincil önemli olan yalnızca profesörler değildir; öğrenciler ve genç akademisyenler de profesörlerin yanında önemli birer konuma

¹²⁰⁴ J. Habermas, "The University in a Democracy: Democratization of the University", **Toward a Rational Society-Student Protest, Science and Politics**, Beacon Paperback (Translated by Jeremy J. Shapiro), 1971, s. 1-3.

sahip olmaktadır. Üniversitenin demokratikleşmesi akademik hiyerarşi ve bölümlerin idaresi arasındaki ikiliği de ortadan kaldırmaktadır¹²⁰⁵. Bu açıdan Habermas'ın eleştirel bir bakış açısı sergilediği söylenebilir.

Habermas daha sonra 1992'de yazdığı bir başka yazısında üniversiteyi kamusal alan ile bağlantılı ele almıştır. Bu yazısında üniversiteyi ahlaki işlevleri olmayan sade bir örgüt olarak ele alan Niklas Luhmann'ı eleştirmiştir ve üniversitenin işlevlerine değinmiştir¹²⁰⁶. Habermas'a göre üniversite bir çeşit "demet kurum"dur. Birden çok işlevlerin bir araya gelerek oluşmuş bir kuruluştur ve hayatın içinde yer almaktadır. Bu işlevler, araştırma, genel eğitim, kültürel olarak kendi kendini anlayabilme, kamuoyu oluşturabilme, geleceğin uzmanlarını yetiştirme gibi işlevlerdir. Habermas'a göre, bu karmaşık birlik tamamen parçalara ayrılmadıkça, bir üniversite fikri de tamamen ölmüş sayılmaz. Ancak yine de üniversite artık eski Alman idealizminin felsefesini de yansıtamaz konumdadır. Yani, karmaşıklık ve uzmanlaşma çağında üniversite kabuk değiştirmelidir. Üniversite artık bir kurum olarak topluma bir bütünlük ve özgürleşme sunamaz konumdadır çünkü toplumun yapısı ve beklentileri değişmiştir. Üniversite Habermas'a göre, yeni hümanizm mirası ile günümüzün para ve güç baskısının arasında sıkışıp kalmıştır. Bir başka ifade ile, yaşamın kültürel ve sosyal yapısı ile para ve güç sisteminin araçsallaşmış zorunlulukları arasında sıkışmıştır¹²⁰⁷. Habermas'a göre, üniversitenin ilk ideali, bütün bilim dallarını içinde barındıran ve bu sayede bilimin birliğini sağlayan bir kuruluş olmasına dayanmaktaydı. Ancak günümüzde artık böylesine bir durum söz konusu değildir. Bilim alanlarının ve disiplinlerin çok sayıda olması ve çeşitliliği

¹²⁰⁵ J. Habermas, 1971, s. 3-6.

¹²⁰⁶ G. Delanty, 2002, s. 67.

¹²⁰⁷ J. Habermas, "The Idea of the University-Learning Process", **New German Critique**, No. 41, Special Issue on the Critiques of the Enlightenment, 1987, s. 19.

artık onların tek bir çatı altında ve tek bir felsefe ile birleştirilmesine izin vermemektedir. Peki o halde, günümüzde üniversitenin bütünlüğü hangi kavram aracılığıyla sağlanabilecektir? Habermas'ın bu soruya verdiği yanıt **iletişimdir**¹²⁰⁸. Üniversiteyi bir arada tutabilecek tek olgu artık iletişim olmaktadır. Habermas, sosyal iletişimin gerçekleştiği alan olarak tarif ettiği kamusal alanın, yeni kamusal alan olarak üniversite olduğunu savunmaktadır. Üniversite, bilgi ile insanın çıkarlarını birleştirici bir yer olmalıdır.

Habermas'ın söyledikleri önemlidir ancak günümüzde üniversiteyi sıkıştıran başka güçler bulunmaktadır. Bunlar yukarıda bahsedildiği gibi yeni bir tür bilginin ortaya çıkmış olması, küreselleşme, I. ve II. Dünya Savaşlarının ardından geçen soğuk savaşın, yerini terör üzerinden gelişen bir sıcak savaşa bırakmış olması ve buna paralel şekilde gelişen, üniversite ve yükseköğretim aracılığıyla yürümeye başlayan yeni bir tür kültür savaşları döneminin başlamış olmasıdır. Öte yandan üniversitelerin küresel şirketler ve sermaye tarafından yönlendirilme tehlikesi de bulunmaktadır. Toplumsal yaşam bilgiye dayanmaktadır; yemek üretiminden, teknolojiye, iletişim sistemlerinden, güvenliğe, doğa ile uyuma, spora kadar birçok alanda bilgi gereklidir. Aynı zamanda bilgi, toplumsal gruplar, kurumlar ve örgütler tarafından biriktirilerek, kolektif öğrenmenin de bir mekanizması olur¹²⁰⁹. 1980'lerde bilginin doğasını etkileyen dönüşümün ardından, onu üretenin değil, kullanacak olanın önemli hale geldiği ve bu nedenle bilgi üretim sürecinin değişmesi ile birlikte üniversitenin de bir kurum olarak dönüştüğünden bahsedilmişti. Günümüzde buna bir de yeni kültür savaşları eklenmiştir. Şöyle ki özellikle 1980'lerin ardından ulus devlet olgusu arka planda kalmaya başlayınca, kültürel kimliklerin kendilerini

¹²⁰⁸ J. Habermas, *The Thoery of Cmmunicative Action*, Vol. 2: *Lifeworld and System: A Critique Functionalist Reason*, Cambridge, Polity Press, 1992, s. 123'den aktaran G. Delanty, s. 69.

¹²⁰⁹ G. Delanty, 2002, s. 12.

üzerinden meşrulaştıracağı ulus olgusu da parçalanmaya başlamıştır. Delanty'e göre tam bu noktada üniversiteler yeni bir rol ile ortaya çıkmışlardır. O da üniversitenin, kültür savaşlarının müfredat üzerinden gerçekleştiği ve yeni bir disiplin olarak kültürel çalışmaların ağırlık kazandığı bir kurum olmasıdır¹²¹⁰. Delanty, Habermas'ın üniversitenin toplumdaki parçalanmış bilgi ağlarının birleştireceği ve bu ağı organize edeceği kurum olması gerektiği fikrinden esinlenmiş ve üniversitenin post modern toplumda yeni sosyal bağ olan iletişimi sağlaması gerektiğine katılmaktadır. Ancak üniversitenin bilgi ile insanın çıkarlarını birleştiren bir kurum olması, Delanty'e göre bir süre sonra bilimin pozitifliğini ortadan kaldıracaktır. Bu nedenle üniversite yeni kamusal alan olarak, eskiden olduğu gibi toplumu değiştiren, yönlendiren bir kurum olacak kapasitede değildir. Çünkü üniversite üzerinde artık birçok toplumsal çatışma meydana gelmektedir. Bunun yerine üniversite, toplumdaki belli olgular arasında bağlantı ve iletişim sağlayan bir kurum olmalıdır. Delanty, üniversite ile ilgili üç tür yeni bağ olduğunu belirtmiştir. Bunlar, üniversite ile toplum arasındaki yeni bağ, bilim dalları arasındaki yeni bağ ve üniversite ile devlet arasındaki yeni bağdır. Üniversite ile toplum arasındaki yeni bağ kendisini, üniversitenin kamusal tartışmaların yapıldığı yer olarak dönüşmesinde göstermektedir. Disiplinler arasındaki yeni bağ, üniversitenin iç örgüt yapısını dönüştürmüştür; disiplinler arası da, üniversite içerisinde şirket ilkelerinin uygulanması sonucunu doğurmuştur. Üniversite ile devlet arasındaki yeni bağ da, üniversitenin artık özerklik için devletler yerine devlet dışı aktörlerle pazarlığa oturmasını sağlayacak şekilde dönüşmüştür. Bu doğrultuda, üniversiteye çok fazla ödev yüklendiği için, yeni tür ve çok çeşitli yükseköğretim kurumları ortaya çıkmaktadır. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda

¹²¹⁰ G. Delanty, 2002, s. 143.

Delanty, üniversitenin kozmopolit bir iletişim topluluğu olması gerektiğini, üniversitenin ancak bu şekilde bir kurum olarak varlığını devam ettirebileceğini çünkü artık yeni vatandaşlığın uluslar ötesi olduğunu ve global dünyada üniversitenin tıpkı ortaçağda olduğu gibi yeniden kozmopolit bir projenin içinde olduğunu belirtmiştir¹²¹¹. “*Üniversite, kendi kendini referans alan bürokratik bir örgüt olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğu için, toplumda yeni iletişim kanalları açmak onun görevidir.*”¹²¹²

Bilgi sosyolojisindeki ve toplumsal felsefelerdeki dönüşüm ile bir kurum olarak üniversite arasında bağ kuran Delanty'nin fikirleri dikkate değerdir. Kozmopolit dünyanın üniversitesi, tıpkı birden çok ögeyi birbirine bağlayan bir santral ya da elektronik bir ağı çağrıştırmaktadır. Böylesine bir ağ içerisinde üniversite özerkliği, özerkliğin anlamında gizli olan kendi kendini yönetmek ve kendi kuralını koymak eylemlerini gerçekleştiremeyecek bir konumdadır. Üniversite hem çelişkili bir şekilde devletin bir kurumu olmaktan uzaklaşmakta, hem de uluslararası arenadaki kültür savaşlarında devletlerin kullandıkları bir araç olmaktadır. Bu husus düşündürücüdür çünkü, günümüzde hemen her şey, demokrasi fikrinden insan haklarına kadar, cumhuriyetten ulus olgusuna kadar, her kavram ve olgu bir yeniden üretim ve yeniden tanımlanma sürecinin içerisine girmiştir. Bu süreçte birçok kavram, ne yazık ki politik bir slogana dönüşme tehlikesi ile de karşı karşıyadır.

¹²¹¹ G. Delanty, 2002, s. 7-9, 144-145, 158.

¹²¹² G. Delanty, 2002, s. 7, 158.

SONUÇ

Çalışma sonlanırken öncelikle bir genel değerlendirme yapılacak daha sonra da Türkiye'ye yönelik somut bir yükseköğretim sistemi önerisinde bulunulacaktır.

1. Değerlendirmeler

Üniversite özerkliğinin tanımı artık çok da kolay anlaşılıp ortaya konulamamaktadır. Üniversitenin salt bir örgüt (organizasyon) olarak açıklamak ve incelemek, onun devlet ve hükümetin siyasi gücünden bağımsız olarak ele alınması, üniversitenin tam olarak ne olduğunu ortaya koymaz. Bu nedenle üniversitenin örgütsel yapısını ve bu yapının içerisindeki değişkenleri ve belirleyici öğeleri hep, devletle ve hükümetin politikaları ile paralel olarak incelemek gerektiği gibi, günümüzde buna bir de küreselleşme olgusu ile gelen bir uluslararasılaşma ve yeni liberal politikalar doğrultusunda şekillenen yükseköğretimde piyasalaşma da eklenmiştir. Öte yandan, üniversitelerde devlet politikasından bir sapma görüldüğü anda da, hükümetler derhal yükseköğretimin örgütsel yapısında bir değişikliğe giderler. Bu durum dünyanın her yerinde bu şekilde gerçekleşmektedir. ABD'de bu durum özellikle devlet üniversiteleri açısından söz konusudur. Ancak bir farka değinmekte yarar vardır. ABD'deki üniversiteler, her şeyden önce birer *politika üreten kurum* olarak kabul edildikleri için, kendi çıkarlarını belirleme ve mezunlarını takip etme, bağımsız davranabilme ve bölgesel destek grupları ile ilişkili olarak kendi politikalarını ve çıkarlarını belirleme olanağına sahiptirler ve

belirlemektedirler de. Burada belki de kilit kavram, politika üreten kurum kavramıdır. Politika üretmekten kasıt ise, üniversitenin toplumsal sorunlara birer çözüm üretici kurum olarak davranıyor olmalarıdır. Bu hiç kuşkusuz sistemin temelinde yer alan negatif özgürlük anlayışından kaynaklanmaktadır. Amerikan üniversiteleri sistemde yenilik üreten bir pompa görevi gördüğü için, hükümetler ile aralarında gizli bir anlaşmanın bulunduğundan söz edilebilir. Özerklik, ABD’de, daha çok merkezden bağımsızlık, kendi politikalarını belirleme olarak anlaşılmaktadır ve akademik özgürlük ile desteklenmektedir. Kağıt üzerinde devletin bir kurumu olarak görülmeyen üniversiteler, adeta demokraside bir vatandaşmışçasına, politika üretiminde söz sahibidirler.

Almanya’da üniversite 19. yüzyıldan beri devletin kurumu olarak görmüştür çünkü Almanya’nın devlet felsefesi Kulturstaat ilkesine dayanmaktadır. Buna göre devlet kültür ve bilimin bir “patron”u gibi, üniversitenin içinden ya da dışından gelecek olan baskılara karşı bilim ve sanatı koruma görevini üstlenmiştir. Öte yandan Almanya’nın sosyal devlet ilkesi oldukça sağlam bir ilke olarak sistemin bel kemiğini oluşturmaktadır. Üniversite özerkliği de bu doğrultuda, bilim ve sanat özgürlüğünün kurumsal olarak garanti altına alındığı, korunduğu ve geliştirildiği bir kurum olarak üniversite fikrinden ortaya çıktığı için, “*devletten özgür değil, ancak devlet içinde özgür*” özerklik düşüncesini yansıtmaktadır.

Kamusal yükseköğretim sistemlerine yönelik ideal bir tip oluşturmak zordur çünkü her üniversite nihayetinde kendi devletinin bir takım yerel ilgililerine hizmet etmek için tasarlanmış araçlardır.

Türkiye’de durum daha farklıdır; Türkiye bir modernleşme dönemine girdiği için üniversiteleri bu açıdan ele almak zorundayız. Osmanlı Devleti monarşik

bir yapıda olduğu için üniversitelerin özerkliğinden, modern kurumsal anlamda söz etmek mümkün değildir. Bu dönemde medreseler ve Enderun Okulları haricinde kurumsallaşmış bir yükseköğretim kurumu dikkati çekmemektedir. Ne zaman ki Osmanlı Devleti batılılaşma çabalarına başlamış, o zaman, öncelikle Avrupa'daki üniversitenin kurumsal olarak öncülü sayılabilecek olan lonca tipinde, öğrenenlerin ve öğretenlerin gönüllü olarak bir araya geldiği ve seminerler şeklinde ilerleyen bir yükseköğretim etkinliği ortaya çıkmıştır. Bunlar daha çok Avrupa'ya gitmiş, gelmiş kişiler tarafından, bağımsız olarak konaklarda düzenlenmiştir. Daha sonra Osmanlı Devleti savaşlarda yenilmeye başlayınca yükseköğretim daha çok pratik ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmiş ve dönemdeki Fransız etkisiyle birlikte, mühendislik, tıp, askeri, denizcilik alanlarında meslek okulu biçiminde kurumlar ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti, Anayasal Monarşi'ye geçince de 20. yüzyılın başlarında ilk Darülfünun kurulmuştur. Ancak devletin monarşik yapısı, üniversitenin toplumun değil, padişahın bir kurumu olarak ağılanmasına sebep olmuştur.

Üniversite kurma çabaları Cumhuriyetin ilanından itibaren hızla devam etmiştir. Bir Türk üniversite geleneğinin oluştuğunu söylemek ve bu doğrultuda üniversite özerkliği konusunda da ideal bir özerklik değerinin oluştuğunu söylemek zordur çünkü Türkiye'de üniversite modern içeriğine çok partili yaşama geçildikten sonra kavuşmuştur. Bundan önce, toplumun inşası için devletin bir etkinliği olarak görülen eğitimin bir parçası olan yükseköğretimin ilk amacı, yeni cumhuriyetin idealini ve reformları her alanda yaymak olmuştur.

1980'lerden itibaren yalnızca Türkiye'de değil bütün dünyada köklü bir değişim rüzgarı esmeye başlamıştır. Aslında üniversitenin gelişimi toplumsalın dönüşümü ile doğrudan bağlantılıdır. **Klasik modernite** yani Rönesans ve reform

dönemlerinde üniversitedeki bilgi daha çok coğrafi, tıbbi, mimari teknikler, vb. buluşlara yönelik olmuştur. Kùltürlerin birliği söz konusudur. Daha sonra Fransız Devrimi ile birlikte başlayan **liberal modernitede** üniversite ulusun üniversitesi olmuştur. Bu dönemde artık kültürel bir ayrışma ve akılcılık fikri ön planda olmuştur. Üniversite, kurumsallaşma ve ulus devlet çerçevesinde şekillenmiştir. Daha sonra I. Dünya Savaşı'nın gündeme geldiği dönemde, 20. yüzyıl ile 1970'ler arası **örgütlü bir modernite** döneminin başladığı söylenebilecektir. Bu dönemde artık üniversite topluma iş gücü üreten bir kuruma dönüşmüştür. Savunma, ekonomik gerekliliklere hizmet etme, ulusal prestij sağlama, teknoloji uzmanlığı, vb. kavramlar ile şekillenen bu dönemde üniversite, sistemde bir çarka dönüşmüştür. 1980'li yıllarda ise gündeme her şeyi parçalayan bir **post modernite** hakim olmuştur. Bu dönemde sömürgelerde özgürleşme ve yeni sömürgecilik akımları, terör üzerinden ilerleyen yeni bir tür sıcak savaş, hızlı nüfus artışları, ekoloji krizleri, küreselleşme ve karmaşıklık ortaya çıkmıştır¹²¹³. Üniversite post modernite içerisinde kendisine bir yer edinmeye çalışmaktadır. Özerkliğin içeriği değişmiş ve üniversite yeni bir kültür silahı haline gelmiştir. Bu durum, son dönemde ortaya çıkan küresel araştırma üniversiteleri ile elit üniversite olgusuna bakarak da anlaşılabilir. Ülkeler, kendi yükseköğretim sistemlerini pazarlayarak, dünyanın en yetenekli genç araştırmacılarını da kendilerine çekmeye çalışmakta, deyim yerinde ise en zekileri bünyelerine almaktadır. Diğer insanların da, kendi kurdukları sanayilerde, kendilerine uygun standartlarda yetişmiş olarak çalıştırmak üzere, kendi geldikleri ülkelerin dünya çapında standartlaşmış yükseköğretim kurumlarında hazır olarak yetişmiş olmalarını sağlamak istemektedirler.

¹²¹³ Tüm bu süreç ve bilginin dönüşümü için bkz. G. Delanty, 2002.

Tanilli'ye göre, *yeni sömürgecilik*, kapitalist sömürgeciliğin ve emperyalizmin, az gelişmiş ülkelerin ulusal bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, halen devam eden biçimine verilen isimdir. Buradaki önemli koşul, ulusal bağımsızlığını kazanmış ülkelerin, onu sömüren ülkelerle olan iktisadi ya da *başka yeni sosyal ilişkiler* geliştirerek bağımlılıklarının devam ediyor olmasıdır. Tanilli, sömüren ülkelerin, artık yeni sömürgecilikte, sağlam bir sosyal temele dayanabilmek için, kendi kültürlerini yaymak ve özellikle “yabancı sermaye ile kalkınma zorunluluğu” gibi kavramları dayatarak, kendilerine yakın çevreleri de siyasi iktidara getirmek için çeşitli yardımlarda bulunmaktan kaçınmadıklarını belirtmiştir. İşte bu insancıl düşüncelere dayanıyor gibi görünen “dış yardımlar” çoğu zaman yeni sömürgeciliğe doğru atılan bir adım olmakta ve yardımda bulunan ülke ile yardım alan ülke arasındaki ticari ilişkileri geliştirme olgusu, giderek az gelişmiş ülke ekonomilerini denetim altına almaya doğru gitmektedir¹²¹⁴. Yükseköğretimin çağımızdaki bir boyutu da, ülkeler arasında geliştirilen yeni sosyal ilişki alanlarından birisi olarak ortaya çıkmasıdır. Günümüzde yükseköğretim alanındaki gelişmelere Bolonya Süreci, akademik atama ölçütlerinde aranan SCI ve SSCI gibi uluslararası indeksler, uluslararası kalite standartları ve bunlara uyum sağlanabilmesi için reformlarda sıkça adı geçen bağımsız akreditasyon kuruluşlarının kurulması ve hatta bir sarmal gibi, üniversiteleri akredite eden bağımsız akreditasyon kuruluşlarının da akredite edilmesi gibi olgular yükseköğretim alanının artık ulusal nitelikten çıktığını kanıtlamaktadır. Özellikle devletin bir *aracı kurum* halini alması, kamu hizmetlerinin dönüşümü, GATS ve serbest piyasa olguları, üniversite özerkliğinin devletten bağımsızlaşma olarak algılanmasını sağlamakta ve toplum ile devlet arasında bir

¹²¹⁴ S. Tanilli, *Uygarlık Tarihi*, 3. basım, İstanbul, Adam Yayınları, Ocak 2000, s.286, 287.

ikilik oluşturmaktadır. Böylelikle, üniversitenin de devletin değil, toplumun bir kurumu olduğu vurgulanmaktadır. Bu anlayışa göre üniversite “toplum”a hesap vermelidir. Yeni meşruiyet dayanağı olan insan hakları da özellikle sosyal hakları dışlayıcı bir şekilde, aşırı bir bireyselliği ön plana çıkartarak, adeta *kamusal insanın sonunu* getirmektedir. Bu doğrultuda ortaya cemaatleşme çıkmaktadır. Çünkü devletin yapısına paralel olarak oluşan bir toplum, parçalanmaya yüz tutar. *Kamusal alan boşaltılıp terk edildiği oranda da, mahrem ilişkileri temel alan bakış açısının çekim gücü artar*¹²¹⁵. Bu olguyu eğitimde de görmek mümkündür. Eğitimin özelleşmesi ve ardından ticarileşmesi, dersleri pazarlanan birer mal konumuna indirgeyerek, daha önce kamusal olan bilgiyi de özelleştirmektedir. Bu doğrultuda patent ve fikri mülkiyet haklarının yükseköğretim hukukunun ayrılmaz bir parçası haline geldiği de özellikle ABD ve İngiltere’de gözlemlenmektedir. Çalışmada kısaca bahsedilen yeni demokrasi anlayışı olan *hiper demokrasi* olgusu, insanları narsizme varan bir bireyciliğe yönlendirirken, kamusal olan herşeyi dışlamaktadır. Ancak eğitim birçok ütopyada yer aldığı gibi bir devlet etkinliğidir ve kamunun iyiliğine yönelir. Bu açıdan eğitimin, sosyal devlet anlayışı içerisinde bir kamu hizmeti olarak sunulmaya devam etmesi ve yükseköğretimin yarı kamusal değil, kamusal bir hizmet olarak değerlendirilmesi, yeni kültür savaşlarında, Türkiye’nin içine düşme tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı yeni sömürgecilik kapanından kendisini kurtarması için gerekli olan kendine özgü üniversite anlayışını oluşturmasını sağlayabilir. Çalışmada ortaya konulmaya çalışılan üniversite özerkliği anlayışı, *akademik bir camianın, kendi öz sorumluluğu altında, ilkeli ve sorumluluk sahibi olarak, kendi işlerini özgürce belirleyebilme ve düzenleyebilme hakkı ve*

¹²¹⁵ R. Sennet, **Kamusal İnsanın Çöküşü**, 3. baskı, Ayrıntı Yayınları (Çevirenler: Serpil Durak, Abdullah Yılmaz), 2010, s. 27.

bunun yanında devlet ile üniversite arasında karşılıklı bir işbirliği fikrine dayanmaktadır. Üniversitede bilim ve sanat özgürlüğü temel alınmalı, hükümetler ile üniversiteler arasında güven ve dayanışma olgusu ön plana çıkartılmalıdır. Üniversite özerkliği, üniversitenin iç ya da dış, herhangi bir etki, baskı ya da yönlendirme olmaksızın, kendi varlığını gerçekleştirebilme ve varoluş amacını yerine getirebilmesi için sahip olması gereken özgürlük alanıdır. Bu doğrultuda, üniversitenin var oluş amacının ne olduğu sorusu gündeme gelmektedir. Üniversite, yüksek eğitim ve öğretim yapan, meslek edindiren, bilimsel araştırma yapan, kısacası bir toplumu daha ileriye götürebilecek herşeyi yapan temel kurumdur. Bu nedenle, ister piyasa ve sermaye şirketleri, ister devletten, ister sivil toplumdan gelsin, üniversite bütün dış etkilerden bağımsız olarak söz konusu işlevlerini gerçekleştirmelidir. Söz konusu dış etkilerden bağımsızlığın sağlanabilmesi ise ancak üniversitenin “ne”sini oluşturan akademisyenlerin özgürlüklerinin mesleki güvencelerle desteklenerek korunması ile tam anlamıyla mümkün olabilir. Bu güvenceleri sağlayabilecek olan tek kurum da devlettir. Ancak devletin burada yapması gereken bilim ve sanat özgürlüğü ekseninden hareket etmektir. Aksi takdirde, devlet de tıpkı piyasa olgusu gibi akademik özgürlükleri zedeleyen bir etken olmanın önüne geçemeyecek ve yeni liberal politikaların, insanların mutluluğu için devletin etkisinin en aza indirilmesi fikrine meşruiyet zemini hazırlamış olacaktır.

Son olarak, üniversite özerkliği ile ilgili çok önemli bir noktayı vurgulamak gerekmektedir. Üniversiteye özerklik vermek devlet için ne kadar basit ise, *“bu [özerkliği] maksada elverişli tarzda kullanmak üniversite için o kadar güçtür. Unutulmamalı ki, devletin ve üniversitenin iyi ve kötü idaresi esas itibarile*

teşkilat ve kanunlarında değil, onları tatbik etmekle görevli **insanların** olgunluk, kabiliyet, bilgi, ahlak ve seciye derecesinden ileri gelir... Üniversite ve fakülte unvanı taşıyan müesseselerde ilmi hava ve akademik ruh olmadıkça özerklik tehlikeli ve hatta sakıncalıdır. [Özerklik] bizzat gaye değil, yalnız vasıta; üniversitenin devlet idaresi bakımından az çok azade kılınmasının yegane saiki, ilme kendi hakkını mümkün olduğu derecede bahşetmektir... [Özerkliğin] suistimalini önlemek için gerekli tedbirler ittihaz ederek... üniversiteleri vesayet altında bulundurmak devlet idaresinin hak ve vazifesidir. Fakat vesayet işinde de hukuk kaidelerinden ziyade **onları tatbik eden kimselerin şahsiyeti önemlidir.**¹²¹⁶

2. Öneriler

Türkiye bir yükseköğretim reformu dönemine girmek üzeredir. Söz konusu reform, yükseköğretim alanında bir çeşitlenme, özelleşme ve rekabet kilit kavramları ile anılmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye'nin somut gerçekliğine uygun bir yükseköğretim sistemi ve üniversite örgütü önerisi getirilmiştir.

I. Konuya Genel Bakış

A. Üniversitenin Beş Ayırıcı Özelliği

- Soyut, kavramlaştırılmış, kurumsal bilgilerin üretildiği ve aktarıldığı bir kurum olması;
- Bilgi üretimi ve aktarımı işinin, bu işi sürekli meslek edinmiş kişilerce gerçekleştirilmesi;

¹²¹⁶ E. E. Hirsch, Cilt 1, 1998, s. 188; E. E. Hirsch, **Anılarım**, 9. basım, Tübitak, (Çeviren: Fatma Suphi), 2005, 361-362.

- Söz konusu kurumların kendi ihtiyacı olan gelecekteki üyelerini de eğiterek, bilimsel üretim ve aktarımı kişisel eylem olmaktan çıkarması ve bu işi sürekli bir kurumsal etkinlik haline getirmesi;

- Söz konusu kurumların bitirilmesinin toplum içindeki belli mesleklerin icrasında ve belli sorumlulukların yüklenilmesinde bir ön koşul haline gelmesi;

- Eğitimin belli bir amacı gerçekleştirmesi için yapılması dolayısıyla, belli bir programın izlenmesidir.

B. Üniversitenin İşlevi

-Üniversitelerin toplumda, entelektüel ve sosyal olmak üzere iki yönlü bir işlevi vardır. Üniversitenin entelektüel işlevi olan öğretim ve araştırma, aklın yetiştirilmesi ile temel fikir ve kavramların aktarılmasını içerirken; üniversitenin sosyal işlevi, entelektüellik ile toplumun gelişmesi arasında bir denge ve bağ kurmaktadır. Bu nedenle üniversitenin iç ve dış yönü birbiri ile etkileşim halindedir ve olmak zorundadır. Bir üniversite kendisini dışarıya kapatarak, iç işlerini topluma aldırışsız bir şekilde rastgele düzenlememeli, bunun yanında kendi kurumsal gelişimi için de bazı ilkeler ve standartlar belirlemelidir. Üniversitenin söz konusu içe ve dışa dönük işlevleri birbiri ile etkileşim halindedir.

-Üniversitenin karakteristiğini oluşturan, deyim yerindeyse üniversitenin anahtar sözcükleri olarak nitelenebilecek dört sözcük vardır. Bunlar, bilimsellik, evrensellik, özerklik ve kurumsallıktır. İşte üniversitenin işlevleri bu anahtar sözcüklerden yola çıkılarak ortaya koyulabilir. İdeal olarak üniversite, bilimin yayılmasına, insanlığın eğitimine ve toplumun şekillenmesine hizmet eder ve

kurumsal olarak bir üniversitenin asıl ve ilk varlık nedeni araştırma, öğrenim ve hizmettir.

C. Üniversitenin Amaç ve Görevleri

1. Eğitim, Araştırma ve Meslek Kazandırma
2. Toplumsallaşma Sürecine ve Kalkınmaya Olan Katkısı
3. Kültürün Yaratılmasına ve Yorumlanmasına Olan Katkısı
4. Politik Bilincin Şekillenmesine ve Demokrasiye Olan Katkısı
5. Sosyal Sermaye Yaratıcısı Olarak Üniversite

D. Üniversite Özerkliği

Özerklik, üniversitenin, kurumsal yapısı içerisinde kendi amaçlarını ve programını belirleyebilme ve söz konusu program ve amaçların gerçekleştirilmesine yönelik araçlarını oluşturabilme gücüdür. Bu doğrultuda üniversite özerkliğinin uluslararası olarak kabul edilmiş dört alanı bulunmaktadır. Bunlar idari, bilimsel, mali ve kadro özerliğidir. Bunun yanında akademik özgürlükler de ayrı bir düzenleme alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Akademik özgürlük bireysel bir yöne sahipken, üniversite özerkliği kurumsal olarak üniversite ile devlet ve sanayi arasındaki ilişkiye yöneliktir.

1. İdari (Örgütsel) Özerklik: Bir üniversitenin örgütsel olarak özerk olup olmadığının değerlendirilmesi yapılırken, üniversitenin idari kurullarının oluşumunda, yöneticilerinin göreve getirilmesinde ve akademik olarak örgütlenme türünde sahip olduğu takdir yetkisi değerlendirilmektedir. Türkiye bu açıdan son derece merkeze

bağlı bir yükseköğretim sistemine sahiptir ve söz konusu idari yapı katı bir şekilde yasada düzenlenmiştir.

2. Mali Özerklik: Bir üniversitenin mali açıdan özerk olması onun, kaynak yaratabilme ve kendi bütçesini hazırlayabilmesinin ölçüsü ile kaynakları yaratırken sahip olduğu serbestlik derecesi ile değerlendirilmektedir. Üniversitenin mali özerkliğe sahip olması, onun finansal her konuda kendi kendine davranabilme yeteneğine karşılık gelmektedir. Finansal konulardan kasıt, üniversiteye tahsis edilen bütçenin torba bütçe şeklinde olması ve kaynakların kullanımının üniversitenin kendi belirleyeceği şekilde gerçekleşmesi, öğrencilerden kendi belirleyeceği oranlarda öğrenim harcı alması, finansal piyasalarda işlem yapabilmesi ve bankalardan borç alabilmesi, taşınmazlarına sahip olup onlar üzerinde her türlü hukuki tasarrufta bulunabilmesi gibi konulardır. Üniversitenin mali açıdan özerk olmaması, elbette onun idari ve akademik özerkliğini de dolaylı olarak zedeleyecektir. Ancak burada önemli olan husus mali özerklik gereği finansal işlerinde son derece serbest kalan üniversitenin, kamuya karşı sahip olduğu sorumluluk çerçevesinde davranıp, ticari bir işletme haline dönüşmemesi gerekliliğidir. Çünkü hem bilim özgürlüğü hem de eğitim hakkı Anayasa ile güvence altına alınmış temel haklardandır ve üniversitelerin ticarileşmesi ile birlikte söz konusu temel haklar zedelenmektedir. Mali açıdan özerklik söz konusu olduğunda hesap verilebilirlik bu nedenle devreye girmektedir. Hesap verilebilirliğin kurumsallaşması ise, özellikle Avrupa ülkelerinde, devletin üniversiteler üzerinde hem idari hem de mali etkisini azaltması sonucu ortaya çıkan ve söz konusu idari ve mali denetim görevini üstlenen bağımsız aracı kurulların (buffer-bodies) ve kalite güvence sisteminin oluşturulması şeklinde gerçekleşmektedir. Söz

konusu uygulamaların, üniversitelerin topluma karşı hesap verebilecek konumda olmalarını sağlayacağı düşünülmektedir.

3. Kadro Özerkliği: Üniversite özerkliğinin öğelerinden bir diğeri olan kadro özerkliği, üniversite personelinin işe alınması ve ücretleri, üniversite çalışanlarının statüsü gibi konularda üniversitenin belirleyicilik rolüne işaret etmektedir. Bu alandaki serbest hareket etme yeteneği aslında mali özerklik ile de doğrudan bağlantılıdır çünkü personelin işe alımı ve maaşları üniversitenin bütçesine bağlıdır. İşe alma, çalışanların statüsü ve ücretlerin miktarı konularında üniversitenin karar verme serbestisi, kadro özerkliğinin öğelerini oluşturmaktadır.

4. Bilimsel (Akademik) Özerklik: Bilimsel özerklik, üniversitenin bir kurum olarak, kendi varlık nedeni olan akademik işlerde ne ölçüde serbest hareket edebildiği ile ilgili bir alandır. Avrupa Üniversiteler Birliği de bilimsel özerklik için belli başlı ölçütler belirlemiştir. Buna göre,

-üniversite kendi kurumsal stratejisini serbestçe belirleyebiliyor mu?

-üniversite kendi akademik profilini serbestçe oluşturabiliyor mu?

Örneğin dilediği şekilde ve alanda çeşitli dereceler veren akademik programlar oluşturup, söz konusu programların içeriklerini serbestçe belirleyebiliyor mu?

-üniversite öğrenci başvurularını değerlendirmekte serbest mi?

5. Akademik Özgürlük: Akademik özgürlük, bir akademik personelin kişisel olarak öğretiminde ve araştırmasında, politik, dini ya da devlet tarafından herhangi bir cezai işlem altında kalma ve işten çıkarılma korkusu ile tehdidi olmadan işlerini yapabilmesini ifade eder. Bu olgu özellikle üniversite-devlet-sanayi üçlü ilişkisinin gündeme gelmesi ile daha da önemli olmuştur çünkü bilgiye dayalı ekonomide ticarileşen üniversitelerde akademisyenler sömürülmeye daha açık hale

gelmektedirler. Bu nedenle akademik özgürlüğün açıkça Yükseköğretim Yasası'nda tanımlanarak güvence altına alınması gerekmektedir¹²¹⁷.

E. Üniversite Üzerinde Gözetim ve Denetim Olgusu

Üniversite üzerindeki denetim ve gözetim yalnızca idare ya da yasama organı tarafından gerçekleştirilmez. Bir toplumda üniversiteyi organize edip yönetmenin dört farklı türü vardır. Bunlar;

1- Bölüm, fakülte ya da akademik senato şeklinde organize olmuş profesyonel toplulukların (öğretim üyeleri birlikleri) veya öğrenim kurum ve derneklerinin, dekanların, rektörlerin, kürsü başkanlarının, başkan yardımcılarının, profesörler ya da yüksek yönetici pozisyonunda bulunan önceki profesörler tarafından belirlenmiş akademik normları ve değerleri uygulamaları aracılığıyla söz konusu olan bir yönetimdir. Bir başka ifade üniversite yönetiminde etkin olan olgu akademik camianın gücüdür;

2- Politik kararlar aracılığıyla gerçekleştirilen bir yönetimdir. Yani belli bir politika doğrultusunda gerçekleştirilen örgütlenme ve yönetimdir. Bu da yasama organı içindeki belirli komiteler ve komisyonlar aracılığıyla gerçekleştirilebilir;

3- Bürokratik düzenlemeler aracılığıyla yönetimdir. Yani, bir yükseköğretim kurumunun ya da yükseköğretim sisteminin bir bakanlık tarafından ve kamu hizmeti anlayışı ile yönetilmesi söz konusudur;

4- Olayların merkezi bir organ tarafından planlanmadığı ya da özellikle istenmediği olasılıklarla dolu piyasaların işlemleri ile yönetilmesidir. Yani merkezi bir organın olmadığı piyasalar tarafından yönetim söz konusudur. Böyle bir ortamda

¹²¹⁷ Devletten bağımsızlaşp, sanayi şirketleri ile ilişkilerinde yalnız bırakılan üniversitelerde akademik özgürlüklerin çok büyük oranda zedelendiği Amerika Birleşik Devletleri'ndeki olumsuz örnekler için bkz. Derek Bok, **Piyasa Ortamında Üniversiteler-Yükseköğretimin Ticarileşmesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (Çeviren: Barış Yıldırım), 2007.

yönetime ilişkin kararlar, birbiriyle çeşitli mallar, para ve çıktılar, öğrenciler, öğretmenler ve mezunlar için rekabet halinde olan birden çok aktörün kararları sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu türden piyasalar kendileri de çoğunlukla doğal değildir ve resmi ya da gayri resmi olarak, kısmen tüm toplumun kuralları ile, kısmen de akademik hayatın normları ile düzenlenmiştir.

İşte dünyadaki tüm yükseköğretim sistemleri bu dört unsurun etkisi altında düzenlenmiştir ve her bir ülkenin yükseköğretiminin karakteri bu dört unsurun hangi oranlarda etkin olduğuna göre farklılık göstermektedir.

F. Üniversite ve Piyasa

Üniversite ve piyasa ilişkilerinin ortaya çıkışı, üniversitelerin toplumun ihtiyaçlarına daha çok cevap vermesi gerekliliği ve bu doğrultuda öğrenim ve araştırma birliğinin giderek birbirinden ayrılan birer faaliyet alanları olarak görülmesini de beraberinde getirmiştir. Bu değişimin yarattığı izlenim ise, araştırma faaliyetinin, sanayinin ileri teknoloji ve bilim dalları ile ilgilenen büyük kuruluşlarınca yönlendirilmesi, buna karşılık, öğrenimin ise yükseköğretimden faydalanan kişilerin nitelikli birer işgücü olarak yetişmesinin aracı olarak görülmesidir. Tüm bu değişimin üniversiteler açısından birbirine bağlı çeşitli zorlayıcı etkileri olmaktadır.

G. Üniversitenin Kurumsal Yapısındaki Somut Değişimler ve Yeni Üniversite Modelleri

-Sanal Üniversite

-Küresel Araştırma Üniversitesi ve Elit Üniversiteler

-Şirket Üniversiteleri

-Kar Amacı Güden Üniversiteler

H. Üniversite ve Piyasa Açısından Üniversite Yeni Özerklik Anlayışı

Özellikle 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında üniversitelerin belirgin amacı devletin temel alanlarına eleman yetiştirmek -bu bağlamda özellikle hukukçu, öğretmen ve devlete idari yöneticiler yetiştirme- olarak belirtilmekteyken, günümüzde bu durum değişmiştir. Üniversitelerin, artık ülkenin sanayisine ve uluslararası rekabet edilebilirliğine katkıda bulunacak bir konuma gelmeleri, katma değeri yüksek projeler üretmeleri ve stratejik alanlarda çığır açıcı buluş yapabilecek bilim insanı ve üst düzey yöneticiler yetiştirmeleri söz konusudur. Bu sayede üniversite, bilgiye dayalı ekonomide ülkelerin lokomotif konumuna gelmektedir. Üniversiteler arasındaki çeşitlilik olgusu bu açıdan düşünülmeli ve sanayi kesimi ile işbirliğinin çerçevesi, üniversite özerkliği ile devletin kalkınması arasında bir denge kuracak şekilde oluşturulmalıdır.

I. Yeni Kamusal Alan Olarak Üniversite

Aşırı uzmanlaşma, küreselleşme ve uluslararasılaşmanın etkisiyle üniversiteler tüm dünyada kabuk değiştirmektedir. Artık üniversite bir çeşit “demet kurum” halini almıştır. Yani birden çok işlevlerin bir araya gelerek oluşturmuş olduğu bir kurumdur ve hayatın içinde yer almaktadır. Bu işlevler, araştırma, genel eğitim, kültürel olarak kendi kendini anlayabilme, kamuoyu oluşturabilme, geleceğin uzmanlarını yetiştirme gibi işlevlerdir ve çoğaltılabilir. Üniversite fikri bu şekilde parçalanmış gibi görünse de, söz konusu karmaşık birlik tamamen parçalara

ayrılmadıkça, bir üniversite fikri de tamamen ölmüş sayılmaz. Ancak yine de üniversite artık eski Alman idealizminin öğretim ve araştırma birliği felsefesini de yansıtamaz konumdadır. Üniversite artık bir kurum olarak topluma bir bütünlük ve özgürleşme sunamaz konumdadır çünkü toplumun yapısı ve beklentileri değişmiştir. Üniversite bir şekilde hümanizmin mirası ile günümüzün para ve güç baskısının arasında sıkışıp kalmıştır. Bir başka ifade ile, üniversite yaşamın kültürel ve sosyal yapısı ile para ve güç sisteminin zorunlulukları arasında sıkışmıştır. Bu doğrultuda üniversite yeni kamusal alan olarak toplumdaki herkesi kucaklayan bir ilişkiler ağı işlevine sahip olacak şekilde düşünülebilir.

II. Türkiye’de Düşünülen Yeniden Yapılandırmanın Gerekçeleri

-Küreselleşme ve uluslararasılaşma

-Bilgi toplumu kavramı ya da bilgiye dayalı ekonomi olgusunun gündeme gelmesi ve uluslararası rekabetin artması

-Fildişi kule olgusu (üniversitelerin toplumdan ve toplumun sorunlarından kopuk olması eleştirisi, üniversitelerde üretilen bilginin ve çığır açıcı buluşlar ile ileri teknolojinin ve ileri araştırma olgusunun günümüzde üniversite dışına kaymış olması / üniversitelerin toplumun gerisinde kaldığı yönündeki eleştiriler.) Bu doğrultuda yalnızca Türkiye’de değil tüm dünya ülkelerinde benzer gerekçelerle reformlar gerçekleştirilmektedir.

A. Yeniden Yapılanmanın Boyutları

a. Üniversite-devlet ikili ilişkisinin dönüşümü ve üniversite-devlet-sanayi üçlü ilişkisinin ortaya çıkışı

b. Üniversitenin iç organizasyonunun değişimi ve demokratikleşmesi

B. Türkiye’de Mevcut Sistemin Özellikleri

a. Tüm yükseköğretim kurumları tek bir kavram altında toplanmıştır; (üniversiteler, meslek yüksekokulları, enstitüler vb. aynı sistem, ilke ve kurallara tabidir).

b. Merkezîyetçi bir yapı öngörülmüştür (Devlet-YÖK-Üniversite şeklinde ilerleyen bir hiyerarşi).

c. Seçilme yerine atama yöntemi sisteme hakimdir (Üniversite içi hiyerarşinin söz konusu olması).

d. Yükseköğretime ilişkin mevzuat (kanunlar, kanun hükmünde kararname ve yönetmelikler) çok çeşitli, karmaşık ve bir sistemden yoksundur. Söz konusu üçlü ilişkiyi düzenleyecek çerçeve niteliğinde yalın bir yasa –deyim yerinde ise yükseköğretimin anayasası- oluşturulmalıdır.

e. 10 Mart 2011 tarihli Yükseköğretim Kurulu’nun “Yükseköğretimin Yeniden Yapılandırılmasına Dair Açıklama”sında yeni sistemin üzerine inşa edileceği beş sütunu ve “yapılanma zihniyeti” olarak adlandırdığı temel felsefeyi açıklamıştır. Buna göre, temel felsefe, “kendi kendine öğrenen, gelişen ve kendini sürekli yenileyen bir yükseköğretim sistemi” oluşturulmasıdır. Bu doğrultuda,

-bireylerin dünyanın değişen koşullarına uyum sağlayabilecek bilgi, beceri ve yetkinliklerle donatılması,

-bireylerin girişimde bulunmaktan ve sorumluluk yüklenmekten kaçınmayan, eleştirel düşünme becerilerine sahip, insan hakları ve demokrasi, çevresel, kültürel ve estetik değerler konularında duyarlı aktif yurttaşlar olması,

-verilen eğitimin geniş kitlelere erişerek ülkenin yarışmacı potansiyelini geliştirmesi,

-yapılan araştırmaların uluslararası düzeyde saygınlığı olan bilim ve sanat üretimine yönelmiş olması,

-yükseköğretimin ülkenin rekabet edebilirliğine destek olması, topluma hizmet faaliyetlerinin etkin ve sürdürülebilir kılınması amaçlanmaktadır.

Beş ilke, çeşitlilik, kurumsal özerklik ve hesap verilebilirlik, performans değerlendirmesi ve rekabet, mali esneklik ve çok kaynaklı gelir yapısı ve kalite güvencesi olarak açıklanmıştır.

III. Öneriler

A. Temel Hedefler

Üniversiteler, genel anlamda evrensel değerlerde nitelikli insan yetiştiren kurumlardır. Bu nedenle, meslek nosyonu veren disiplinler, yüksek okullar ve meslek yüksek okulları ile akademik nosyon veren fakültelerin statüleri birbirinden ayrılmalıdır.

Temel hedefler, katılımcılık, üniversitelerin halk ile bütünleşmesi ve toplumda her alanda bir lokomotif görevi üstlenmeleri, Türkiye’de bölgesel farklılıkların azaltılması ve İhtisas Üniversitelerinin kurulmasıdır.

Akademik nosyon veren yüksek öğretim kurumları;

- a. Evrensel değerlerde akademisyen ve araştırmacı yetiştirmeyi,
- b. Ülkenin kurum ve kuruluşlar için üst düzey yönetici yetiştirmeyi,
- c. Buldukları bölgenin ve ülkenin kalkınması için katma değeri yüksek projeler üretmeyi,

d. Bilgi birikimlerini kolektif akla dönüştürerek, ülkenin, kurum ve kuruluşlarının hizmetine sunmayı,

amaç edinecek şekilde oluşturulmalıdır.

Mesleğe yönelik nosyon veren yüksek öğretim kurumları (yüksek okul ve meslek yüksek okulu);

a. “Üniversite-Sanayi İşbirliği” anlayışında, sanayi ve meslek kuruluşları işbirliğinde programlar oluşturmalı ve kaynakların bir bölümü bu kuruluşlardan karşılanmalıdır.

b. Devletin ihtiyacı olan çeşitli personel yetiştirilmelidir.

Böylece üniversitelerin eğitim-öğretim yükü azalarak bilimsel araştırmalara daha fazla zaman ve kaynak aktarılabilir.

Türkiye'nin geliştirmekte olan bir ülke olduğu, bölgeler arasında ekonomik ve kültürel açıdan büyük farklılıkların olduğu gerçeği dikkate alındığında, kendi koşullarında bir yükseköğretim sistemi oluşturulması bir zorunluluktur.

Bu açıdan YÖK'ün belirlemiş olduğu yükseköğretimin yeniden yapılandırılmasında öngörülen yükseköğretim kurumları arasındaki çeşitlilik, araştırma üniversiteleri, ileri araştırma üniversiteleri ya da yalnızca lisansa ağırlık veren üniversiteler şeklinde düzenlenmemelidir. İleri araştırma üniversiteleri, doktora ve yüksek lisans üniversiteleri gibi derecelendirmeler, Türkiye koşullarına uygun olmadığı gibi son derece sakıncalıdır. Çünkü bu açıdan yapılacak bir çeşitlendirme, zaten var olan üniversite ve bölge gelişme düzeyleri arasındaki uçurumu daha da açarak, sorunların büyütülmesinden başka bir amaca hizmet etmeyecektir.

Türkiye'nin somut koşullarına bakıldığında kaynakların kıt, gelir dağılımının eşitsiz, sanayiye ve doğrudan uluslararası rekabete yönelik katma değer

yaratılan bilimsel projelerin az sayıda olduğu görülecektir. Bu doğrultuda temel hedef olan ülkenin kalkınması ve üniversitelerin sistemde birer lokomotif görevini üstlenebilmeleri için, üniversitelere buldukları bölgenin özelliklerine göre görev ağırlığı verilmelidir. Buna İhtisas Üniversiteleri denilebilir.

Üniversitelere görev ağırlığı, üniversite öğretim üyelerinden, bölgenin sanayi ve meslek kuruluşları ile yerel ve mülki idare temsilcilerinden oluşturulacak, Mütevelli Heyeti'nin görüşü alınarak verilebilir.

Örneğin, tropikal ve yarı tropikal bitkilerin araştırılması ve ıslahı ile ilgili Türkiye'deki bütün imkanlar; akademik personel, uzman, makine ve araç-gereç, Çukurova Üniversitesi'nde toplanarak, bu üniversitenin tropikal alanda yetkin ve etkin hale getirilmesi sağlanabilir. Bu şekilde kaynakların kıt olduğu bir ülkede, eşgüdünden yoksun bilimsel araştırmalar yalnızca kaynak israfına yol açacaktır. Yine örnek olarak Hacettepe Üniversitesi organ nakli, Akdeniz Üniversitesi turizm konularında, Anadolu Üniversitesi makine mühendisliği konusunda uzmanlaşabilir. Bu ifadeler yalnızca birer örnek teşkil etmektedir. Temel amaç üniversitenin içinde yer aldığı bölgenin somut özelliklerine yönelik, katılımcı bir yapı kurulması ve bu sayede kolektif akıl oluşturabilmesidir.

Üniversitelerin buldukları bölgenin imkanlarına göre uzmanlaştırılması, yükseköğretime ayrılan kaynakların daha verimli ve etkin kullanılması ile bölgenin kalkınmasına katkı sağlayacak ve üniversitelerin mali yüklerinin buldukları bölgenin kurum ve kuruluşları tarafından paylaşılmasına da ortam hazırlanmış olacaktır. Böyle bir düzenleme üniversitelerin buldukları bölgenin sorunlarının çözümü için katma değeri yüksek projeler yapmalarını sağlayacağından, zaman içinde Türkiye'deki bölgesel kalkınmışlık düzeyleri

arasındaki fark da en aza indirgenecek, üniversiteler içinde buldukları toplumla bütünleşerek kalkınmanın ve gelişmenin lokomotifi olacaktır. Bu sayede belli alanda görev ağırlığı olan üniversiteler, uluslararası alanda da rekabet edebilir konumda olabilecekler ve görev ağırlıkları konularında uluslararası bilim insanlarını ve genç araştırmacıları ülkeye çekebileceklerdir.

B. Yükseköğretim İçin Öngörülen Üst Kurullar

Kaynakların daha rasyonel ve etkin kullanımı için üniversiteler üstü bir kurum veya kurul oluşturulması Türkiye koşullarında şarttır. Bu bağlamada; Yükseköğretim Kurulu Türkiye koşullarında gereklidir. Ancak, Yükseköğretim Kurulu hem tarihi yönden, hem de yer yer üniversiteler üzerinde vardığı hiyerarşik konumu yönünden çok tartışıldığı için onun yerine daha katılımcı bir “Yükseköğretim Konseyi” kurulmalıdır.

Buna ek olarak bilimsel araştırma fonlarının daha verimli kullanılması için, sistemde bir eşgüdüm ve dengeli planlamayı sağlayacak nitelikte, “Yükseköğretim Konseyi Bilimsel Araştırma Koordinasyon Kurulu” oluşturulmalıdır. Bu kurul, “TÜBİTAK” ve yurtiçi ve yurt dışı diğer bilimsel araştırma kurum ve kuruluşları ile işbirliği yaparak, bilimsel projeleri yönlendirme ve birleştirme yetkisine sahip olmalıdır.

Yükseköğretim Konseyi'nin Yapısı ve Oluşumu:

Yükseköğretim Konseyi, çoğunluğu profesörlerden olacak şekilde;

-Üniversite mütevelli heyeti temsilcileri, profesör

-Milli Eğitim Bakanlığı temsilcisi, müsteşar yardımcısı

-Maliye Bakanlığı temsilcisi, müsteşar yardımcısı

-Devlet Planlama Teşkilat temsilcisi

-Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Temsilcisi

-Türkiye Sanayi ve Ticaret Odaları Temsilcisi

-Yerel Yönetimler Temsilcisi

-Meslek Odaları temsilcilerinden oluşur.

Görevleri:

-Konsey, üyelerden kendi arasında sekiz (8) yıl için bir başkan ve konularına göre başkan yardımcılarını seçer,

-Mevcut yasada yer alan Yükseköğretim Kurulu'nun görev ve yetkileri yeniden düzenlenerek Yükseköğretim Konseyi'ne devredilir ve Konsey, üniversitelere yönelik, mali, akademik ve diğer konuları koordine eder, karara bağlar ve yürütür.

Yükseköğretim Konseyi ayrıca oluşturacağı çeşitli ihtisas komisyonları aracılığı ile akademik, bilimsel, mali ve disiplin soruşturma konularını karara bağlar.

C. Üniversitenin İdari Yapılanması

Üniversitelerin buldukları bölge ile bütünleşmeleri, kaynak sağlanması mevcut kaynakların daha etkin ve verimli kullanılması için üniversitelerde "Mütevelli Heyeti" oluşturulmalıdır.

1. Mütevelli Heyeti:

Rektör

Mülki amir

Profesör temsilcileri

Milli Eğitim Müdürü

Yerel yönetimler temsilcisi

Sanayi ve Ticari Kuruluş temsilcileri

Meslek Odaları temsilcilerinden oluşur.

Kendi aralarından sekiz (8) yıl için bir başkan ve konularına göre başkan yardımcısı seçer.

Üniversitenin mali, yatırım ve gelişme gibi konularında strateji belirler ve tavsiye karları alarak Rektöre sunar. Mütevelli Heyeti, eğitim-öğretime karışmayacaktır; varlığı daha çok üniversiteyi halkla bütünleştirmek içindir ve tavsiyelerde bulunur.

Mütevelli Heyeti, Yükseköğretim Konseyi ile eşgüdüm içinde çalışır ve Konsey'e temsilci seçer.

2. Üniversite Genel Kurulu:

Profesör temsilcileri (çoğunluk profesörlerde)

Akademik personel temsilcileri (profesör olmayanlar)

İdari personel temsilcileri

Öğrenci temsilcilerinden oluşur.

Görevleri

Rektörü seçmek, üniversitenin temel hedef ve stratejilerini belirleyerek, Mütevelli Heyeti'ne sunmaktır. (Üniversite içerisinde kurulacak fakülte, bölüm, enstitü gibi akademik birimlerin kurulması kararlarını ve gerekli kararları alır; Mütevelli Heyeti'ne sunar. Mütevelli Heyeti kendi görüşlerini ve tavsiyelerini Rektöre bildirir. Rektör de kararları Senato'da tartışarak geçiriyor –eğitim ile ilgiliyse- en son Üniversite Konsey'ine sunulur. Üniversite Genel Kurulu, senede iki kere toplanıp üniversitenin genel gidişatı ile ilgili durumu, hedefleri, vb. konuları tartışıp Mütevelli Heyeti'ne sunar.)

3. Rektör:

Rektör, üniversite Mütevelli Heyeti'nin önereceği altı (6) aday arasından, Üniversite Genel Kurulu tarafından seçilir. Adaylardan üçü, aldıkları oya göre sıralanarak Yükseköğretim Konseyi'ne sunulur. Yükseköğretim Konseyi adaylardan birini atanmak üzere Cumhurbaşkanı'na sunar. Cumhurbaşkanı rektör adayını atar veya tekrar görüşmek üzere Yükseköğretim Konseyi'ne geri gönderebilir. Cumhurbaşkanı, Yükseköğretim Konseyi'nin ikinci önerisini geri göndermeden beş yıllık bir süre için atar.

Rektörün Görev ve Sorumlulukları

- Üniversiteyi her platformda ve koşulda temsil etmek,
- Üniversite Genel Kurulu'na başkanlık yapmak,
- Üniversitenin verimli ve etkin işletmesinden sorumlu olmak,
- Üniversitedeki işlerin hukuka uygun yürümesini sağlamak, işleri organize etmek ve etkin kararlar almak,
- Üniversitenin bilimsel alanda ve gelişme yönünde kalitesinin yükseltmesi için stratejik planları yapmak ve yürütmek,
- Üniversite-kampus gelişmesine katkı sağlamak,
- Üniversiteyi tanıtmak ve kaynak bulmak,
- Bütçenin amacına uygun verimli kullanımını kontrol etmek,
- Uluslararası alanda diğer üniversitelerle bağlantı kurmak ve işbirliği yapmak,
- Akademik atama ölçütlerini belirlemek,
- Üniversitenin daire başkanlıkları görevleri dışında kalan bütün işleri takip etmek.

4. Üniversite Yönetim Kurulu (uygulanan sistem kalabilir.

5. Genel Sekreter

Genel Sekreter, yükseköğretime ilişkin konular ile farklı grupları ve konuları koordine edebilecek, devlet işlerinde deneyimli ve bu alanda nitelikli kişilerden, Mütevelli Heyeti'nin önerisi üzerine geçerli usule göre sekiz yıl için atanır; gerekirse görevi sekiz yıl daha uzatılabilir.

Genel Sekreterin Görevleri

- Rektöre yardımcı olmak,
- İdari işleri yürütmek,
- Üniversitenin daire başkanlıklarının görevlerini yerine getirirken verimli çalışmalarından sorumlu olmak,
- Bütçeyi hazırlamak,
- Üniversitenin idari işlerinin gözetim ve denetimini yapmak.

6. Senato

Çoğunluk profesörlerde olmak üzere;

Rektör

Dekanlar

Profesör Temsilcileri

Akademik Personel Temsilcileri

İdari Personel Temsilcisi

Öğrenci Temsilcisinden oluşur.

Senatonun Görevleri:

Üniversite Genel Kurulu'nun yetkisi dışında kalan bütün akademik işleri karara bağlamaktır. (Genel olarak mevcut uygulanan sistem kalabilir.)

Senatoya Bağlı Komisyonlar:

Bu komisyonlar kendi görev alanlarında kısa ve beş yıllık çalışma programları hazırlar ve Senatoya önerilerde bulunur. Örneğin;

-Bilimsel Araştırma Komisyonu

-Öğrenci İşleri Komisyonu

-İdari ve Mali İşler Komisyonu

10. Dekan

Dekan fakülte genel kurulu tarafından beş yıl için seçilir.

11. Fakülte Yönetim Kurul (uygulanan sistem kalabilir.)

12. Fakülte Genel Kurulu

Çoğunluğu profesörlerden olmak üzere, bölüm temsilcileri, akademik eleman temsilcileri, idari eleman temsilcisi ve öğrenci temsilcisinden oluşur.

Görevi

Dekani seçmek, fakülte ile ilgili yatırım ve stratejik konularda tavsiye kararları almaktır.

13. Bölüm Başkanı

Bölüm başkanı bölüm kurulu tarafından beş yıl için seçilir.

14. Bölüm Kurulu

Çoğunluğu profesörlerden olmak üzere, akademik eleman, idari eleman ve öğrenci temsilcisinden oluşur.

Görevi

Bölüm başkanını seçmek, bölüm ile ilgili yatırım ve stratejik konularda tavsiye kararları almak

Fakülte genel kuruluna temsilciler seçmektir.

D. Yükseköğretim Yasası'nın Dayanması Gereken Temel İlkeler

1. Akademik Özgürlük

Türkiye’de yükseköğretim mevzuatı dağınık ve bütüncül bir sistemden yoksundur. Bununla birlikte söz konusu yasa, günümüzde önemi giderek artan üniversite-sanayi ilişkilerini ve bu ilişkinin ilkelerini düzenlememektedir. Bu konunun yasal bir çerçeveye kavuşması ve sanayi ile üniversite ilişkisinin yalın bir biçimde düzenlenmesi, temel ilke ve anlayışın ortaya konulması gerekmektedir. Ancak bu yapılırken, üniversitenin bir eğitim-öğretim ve araştırma kurumu olduğu unutulmamalıdır. Aksi halde, yalnızca maddi kaygıların hakim olduğu piyasa ortamında, yarı kamusal nitelikteki yükseköğretimin uzun vadede zarar görmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu açıdan Yükseköğretim Yasası’nda her şeyden önce akademik özgürlüğün tanımlanarak, içeriğinin belirlenmesi ve akademik özgürlüğün yasanın dayandığı temel ilke olması gerekmektedir.

2. Katılımcılık

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu seçilme yerine atama usulünü öngördüğü için üniversitenin içyapısı ve genel anlayışı demokratik değildir. Öte yandan üniversiteler, öğrenciler, asistanlar, öğretim görevlileri, öğretim üyeleri ile idari personelden oluşan bir kurum olarak adeta bir akademik cumhuriyet gibidirler. Bu nedenle öncelikle içyapı olarak katılımcılığı desteklemek ve üniversite içi farklı gruplara da oy hakkı ve kurullarda yer vermek gereklidir. Diğer yandan, üniversitelerin, devletin kaynaklarını kullandıkları için, toplumun taleplerinden bağımsız olmamaları gerekmektedir. Bu açıdan yukarıda belirtildiği gibi toplumun farklı kesimlerinin de belli ölçüde yükseköğretim sistemi içerisinde seslerini duyurabilmeleri, üniversiteler ile toplumun birbirinden kopuk olmalarının önüne

geçilmesini sağlayacaktır. Üniversiteler, yalnızca sanayiye yönelik değil, belli toplumsal sorunların tartışılıp, stratejilerin geliştirildiği ve devletin ilgili bürokratlarına konulara göre düzenli raporlar sundukları kurumlar olmalıdır. Katılımcılık, **kolektif aklın** oluşumunu sağlayacak ve toplumdaki uzlaşmazlıkların çözümünü kolaylaştıracaktır.

3. Üniversite-Sanayi İlişkilerinin Güçlendirilmesi ve Ülkeye Katma Değeri Yüksek Proje Üretilmesi

Mevcut sistemde üniversite-sanayi ilişkileri belirli bir çerçeveden yoksundur. Bu alanda, planlama ve koordinasyon çok önemli olduğundan söz konusu ilişkinin boyutu açıkça yasada düzenlenmelidir. Ülkenin uluslararası rekabet ortamında ve bilim dünyasında söz sahibi olabilecek konuma getirilebilmesi ve ülke içerisinde bölgesel gelişmişlik farklılıklarının üniversiteler aracılığıyla azaltılması bir ilke olarak temel alınmalıdır.

4. Devlet Kaynakları Kısılmadan Üniversiteye Kendi Kaynaklarını Yaratabilmesi Yönünde Özerklik Tanımak

Üniversitelere kısmen birer “girişimci üniversite” olabilecekleri serbestliğin tanınması ve bu alanda belli ilkeler öngörülmesi gerekmektedir. En temel ilke üniversitenin temel felsefesinin eğitim-öğretim ve bilim olduğunun unutulmaması ve üniversitelerin birer ticari işletmeye dönüşmemesi gerekliliğinin vurgulanması olmalıdır. Bu konuda Avrupa ülkelerinin ve ABD’nin deneyimlediği olumsuz durum ve olaylar incelenmelidir.

5. Üniversitelere Anayasa Mahkemesi’nde Kendilerini İlgilendiren Yasal Düzenlemler ile İlgili Olarak İptal Davası Açabilmelidir

6. Yeni Kavram ve Olguların Yasada Açık ve Net bir Şekilde Tanımlanması Gerekmemektedir

7.Eğitim Hukuku Ayrı Bir Hukuk Alanı Olarak Gelişmelidir

Yükseköğretim artık yalnızca teknik idare hukuku ilkeleri doğrultusunda düzenlenememektedir. Oldukça disiplinler arası olan yükseköğretim alanında, marka ve patent hukuku, sözleşme hukuku, vergi hukuku gibi çok farklı alanlar keşilebilmektedir. Bu doğrultuda, genel anlamda bir eğitim hukuku ve onun genel teorisi, ve bundan yola çıkılarak da yükseköğretimin salt ekonomik analiz tekniği ile irdelenmemesi, onun sosyal hak yönünün de vurgulanabilmesi için, bir yükseköğretim hukuku alanı oluşturulmalıdır. Çünkü, hesap verilebilirlik, şeffaflık, performans ölçütü vb kavramlar klasik işletme mantığının kavramları olarak hukuk alanına yabancıdır. Dağınık yasal düzenlemelerin, tek bir “Eğitim Anayasası” başlığı altında, temel ilkelerin *akademik özgürlük ve insancılık* üzerinden yeniden nitelenerek ele alınması ve yeni temel bir yasal düzenleme oluşturulması gerekmektedir. Yeni yasal düzenlemeler, eğitimin bir insan hakkı olduğunun unutulmaması ve yükseköğretim alanının da sözleşme özgürlüğü ile özel mülkiyete terk edilmemesi için, temel haklar yönü ve kamusalılığı ağır basan bir eğitim hukuku doktrininin gelişmesine imkan verecektir.

IV. Sonuç

Her ülkenin sahip olduğu yükseköğretim sistemi, ancak kendi koşulları çerçevesinde oluştuğu zaman kendi ülkesine hizmet edebilecektir. Türkiye açısından bir değerlendirme yapmak gerekirse, ülkede yükseköğretime olan talepte hızlı bir artışın yaşanmış olması devletin bu alandaki kaynaklarının yetersiz kalmasına yol açmıştır. Bu nedenle yükseköğretime alternatif finansman yöntemi arayışları, okları,

sistemin çeşitlilik arz etmesi gerekliliğine ve yükseköğretimde bir özelleşmeye yönlendirmektedir.

Bu açıdan Türkiye’de özel üniversitelerin kurulması yoluna gidilecekse, gerekli yasal koşulların yanı sıra, özel üniversitelerin, devletin bir bütünlük arz etmesi ve bir kimlik yansıtması gereken yükseköğretim sistemi içerisinde, ikilik yaratacağı tehlikesi mutlaka göz önüne alınmalıdır. Bu doğrultuda özel üniversitelerde çalışacak akademik personelin statüleri, hak ve mesleki güvenceleri, üniversite-sanayi işbirliğinin çerçevesi yasal düzenlemelerle belirlenmelidir. Tüm dünyada, üniversitelerde gerçekleştirilen ve şirketler tarafından finanse edilen araştırmalarda akademik özgürlüklerin tehlikeye düştüğü ve üniversite yönetimlerinin hareketsiz kaldığı örnekler mevcuttur. Bu gibi sakıncaları önleyebilmek için yükseköğretim reformunda ekonomik ideallerin ötesinde bir takım değerlerin de dikkate alınması gerekmektedir. İngiltere, Almanya ve ABD gibi gelişmiş ülkelerin, yükseköğretimi ticari bir sektör haline getirip, uluslararası öğrencilerden elde ettikleri gelirlerin azımsanmayacak ölçüde oldukları bir gerçektir. Ancak uluslararası rekabete açılmak adına Türkiye’de bir yükseköğretim reformu gerçekleştirilirken, diğer ülkelerde yaşanan deneyimlerin incelenerek, böylesine bir sistemin ülkeye sağlayacağı katkının, yalnızca ekonomik analizlerin ışığında değil, kültürel ve entelektüel bağlamda da irdelenmesi ve hatta bunlara öncelik tanınması gerekmektedir. Öte yandan yükseköğretim alanında getirilecek bir akreditasyon kurumu, bu kurumun nasıl denetleneceği gibi fazladan sorunlar, öğrencilerin özel üniversitelerin uygulamalarından kaynaklanacak olası mağduriyetleri, üniversiteler ile şirketler arasında imzalanacak eğitim ve araştırma sözleşmelerinin hukuki statüsü (söz konusu hizmet eğitim olduğu için), meydana gelecek uyuşmazlıkların

özüleceği yasal platform vb. sorunları çözecek yeterlilikte yasal düzenlemeler hakkında da önceden kapsamlı bir çalışma yapılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

KİTAP & MAKALELER

“Survey on Higher Education”, **The Economist**, 8 Eylül 2005, s. 1, erişim adresi: <http://www.neaman.org.il/uploadfiles/DGGallery/8810187678.pdf> ; erişim tarihi: 22.05.2011;

Abadan, Yavuz, “Siyasi Teori Açısından Türkiye’de Ademi Merkeziyet Problemi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 1965, C.20, S.4, s. 36 vd;

Akıllıpoğlu, Tekin, **İnsan Hakları-I-Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, Ankara, AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları No:17, İmaj Yayıncılık, 1995;

Akkutay, Ülker, **Milli Eğitimde Yabancı Uzman Raporları-Atatürk Dönemi**, İstanbul, Avni Akyol Ümit Vakfı Yayını, 1996;

Aktan, Coşkun Can, “İdeal Bir Üniversite İçin On Temel İlke”, **Nasıl Bir Üniversite?**, İstanbul, Değişim Yayınları (Editör: Coşkun Can Aktan), 2004, s. 15 vd;

Aktan, Coşkun Can, “Sorbon’dan Bolonya’ya, Berlin’den Bergen’e: Avrupa’da Yükseköğretim Sistemleri’nin Harmonizasyonu ve Yeniden Yapılandırılmasına

Yönelik Reform Çalışmaları”, **Değişim Çağında Yükseköğretim**, İzmir, Yaşar Üniversite Yayını, 2007;

Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi-M.Ö.1000-M.S.2008**, 12. baskı, Ankara, Pegem Akademi, Mart 2008;

Alada, Adalet Bayramoğlu, “Türkiye’de Yerel Yönetimleri Özerklik Meselesi Üzerinden Yeniden Düşünmek”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Ekim 2008, C.17, S.4, s. 7 vd;

Alcorta, Ludovico, “The Impact of New Technologies on Scale in Manufacturing Industry: Issues and Evidence”, **World Development**, May 1994, Vol.22 Issue.5, s. 755-760;

Algan, Bülent, **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Ankara, 1. baskı, Seçkin Yayıncılık, 2007;

Allen, Mark, **The Corporate University Handbook, Designing, Managing and Drawing a Successful Program**, New York, American Management Association, 2002;

Althusser, Louis, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, İstanbul, İletişim Yayınları (Çev. Yusuf Alp-Mahmut Özışık), 1989;

Altın, Hamza, “II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Naazırlarından Emrullah Efendi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimize Katkıları”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, C.15, S.2, s. 151-165;

Anameriç, Hakan, **Türkiye’de Çağdaşlaşma Sürecinde Bilginin Toplumsallaşması ve Bilgi Merkezleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008;

Anayurt, Ömer, “Hakların Bütünlüğü İlkesi Açısından İnsan Haklarına İlişkin Sınıflandırmaların Değerlendirilmesi”, **Türkiye’de İnsan Hakları**, 1. baskı;

TODAİE, Haziran 2000, s. 47- vd;

Aral, Vecdi, **Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1992;

Armağan, İbrahim, **Sanat Toplum Bilimi-Demokrasi Kültürüne Giriş**, İzmir, İleri Kitabevi, 1992;

Arslan, Ali, **Darülfünun’dan Üniversite’ye**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, No:39, Ekim 1995;

Arthur, James, "Introduction", **Citizenship and Higher Education-The Role of Universities in Communities and Society**, London and New York, Routledge Falmer (Editors: James Arthur, Karen E. Bohlin), 2005, s. 1 vd;

Ash, Mitchell G., "Bachelor of What, Master of Whom? The Humboldt Myth and Historical Transformations of Higher Education in German Speaking Europe and US", **European Journal of Education**, 2006, Vol.41, No.2, s. 245-267;

Atalay, Esra, "Sanat Özgürlüğü Temel Hakkının Hukuki Niteliği", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2004, C.6, S.1, s. 43-66;

Atatürk'ün Söylev ve Demeçler, Cilt II, AAM, 1997;

Ataünel, Aydoğan, **Türkiye'de Yükseköğretim (1923-1998) Yasal Düzenlemeler ve Değerlendirmeler**, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, Ankara 1998;

Atay, Hüseyin, "Medreselerin Gerilemesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1972, C.24, s.15-56;

Audier, Serge, **Cumhuriyet Kuramları**, 1. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006;

Aydın, Mustafa, "Vesayetçi Sistemi Aşabilmek", **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, <http://www.sde.org.tr/tr/kose-yazilari/483/vesayetci-sistemi-asabilmek.asp> ; erişim tarihi: 30.11.2011;

Aydın, Mustafa, **Kurumlar Sosyolojisi**, 1. baskı, Vadi Yayınları, 1997;

Aytaç, Kemal, **Avrupa Eğitim Tarihi, Antik Çağdan 19. Yüzyılın Sonlarına Kadar**, Ankara, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1980;

Aytekin, Mustafa, “İnovasyon ve Türk Üniversiteleri”, **Türkiye’nin 2023 Vizyonunda Vakıf Üniversiteleri**, Ankara, 03-04 Nisan 2008, Atılım Üniversitesi Yayınları-28, 2008, s. 76-80;

Azrak, A. Ülkü, “Devlet ve Üniversite”, **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi**, 1988, Sayı: 3, Yıl 9, s.24 vd;

Azrak, A. Ülkü, “İdari Yargı Denetiminin Sınırı Olarak İdarenin Takdir Yetkisi”, **İdari Hukuku ve İlimler Dergisi**, 1985, Yıl: 6, Sayı:1-3, s. 18 vd;

Balmer, John M. T., “Corporate Identity, Corporate Branding and Corporate Marketing-Seeing Through the Fog” , **European Journal of Marketing**, Vol. 35, Iss. ¾, s. 248 vd;

Balta, Tahsin Bekir, **İdare Hukuku I- Genel Konular**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970/72;

Barblan, Andris, Ergüder, Üstün, Gürüz, Kemal, Observatory for Fundamental University Values and Rights, Case Studies: **Higher Education in Turkey: Institutional Autonomy and Responsibility in a Modernising Society**, Bolonya, Bononia University Press, Nisan 2008;

Barnett, Ronald, **The Idea of Higher Education, The Society for Reserach into Higher Education**, Buckingham, Open University Press, 1990;

Baskan, Gülsün Atanur, “Türkiye’de Yükseköğretimin Gelişimi”, **G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2001, C.21, S.1, s. 21 vd;

Bayer, Hermann-Wilfried, **Die Bundestreue**, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1961;

Benson, C. “Eğitimin Finansmanı”, **Eğitim Ekonomisi Seçilmiş yazılar**, Ankara, Pegem Yayın (Çeviren: Yüksel Kavak, Berrin Burgaz) No:14, 1994, s. 84 vd;

Berdahl, Robert, “Academic Freedom, Autonomy and Accountability in British Universities”, **Studies in Higher Education**, 1990, Vol.15, No.2, s.169-180;

Bergan, Sjur, “Higher Education Governance and Democratic Participation: The University and Democratic Culture”, **The University as Res Publica**, Council of Europe Publishing, 2004, s. 14 vd;

Berger, Peter L., Luckmann, Thomas, **Gerçekliğin Sosyal İnşası-Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi**, 1. baskı, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, Ocak 2008;

Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma (1908-1988)**, 12.baskı, İstanbul, YKY, 2008;

Beşirli, Hayati, **Türkiye’de 1960-1971 Döneminde Gençlik Hareketleri**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Haziran 1998;

Binbaşoğlu, Cavit, **Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi**, Ankara, Anı Yayıncılık, 2009;

Blau, M. Peter, Scott, W. Richard, **Formal Organizations-A Comparative Approach**, San Francisco, Chandler Publishing Company, 1962;

Bode, Christian, **Universitaeten in Deutschland**, (Editors: Christian Bode, Werner Becker, Rainer Klofat), Prestel, 1996, 282 vd;

Bok, Derek, **Piyasa Ortamında Üniversiteler-Yükseköğretimin Ticarileşmesi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (Çeviren: Barış Yıldırım), Şubat 2007.

Bosch, Herman van den“Yükseköğretim Konusunda İdealize Edilmiş Beş Görüş”, **Eğitimin Geleceği- Üniversitelerin ve Eğitimin Değişen Paradigması**, 1. baskı,

İstanbul, Sabancı Üniversitesi (Editör: Oğuz N. Babüroğlu-Çeviren: Zülfü Dicleli), Nisan 2003, s. 160;

Bourdieu, Pierre, **Toplumbilim Sorunları**, İstanbul, Kesit Yayınları (Çev. Işık Ergüden), 1997;

Broad, Molly Corbett, “Academic Freedom & Institutional Autonomy in the United States: Balancing Rights and Responsibilities”, **Council of Europe Strasbourg**, France, November 8, 2010;

Brockhaus-Enzyklopaedie, 1987, 1. Band;

Bulut, Nihat, “Bilim Özgürlüğü: İçeriği ve Sınırlandırılması Sorunu”, **AÜEHFD**, 2005, C. IX, S.1-2, s. 27 vd;

Cabal, Alfonso Borrero, **The University As an Institution Today: Topics for Reflection**, International Development Research Centre-Ottawa, Paris, UNESCO Publishing, 1993;

Candan, Ekrem, **Türk Bütçe Sisteminde Performans Denetimi**, Ankara, TC Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2007;

Charle, Christopher, “Patterns”, **A History of the University in Europe, Volume 3- Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800-1945)**,

Cambridge University Press (General Editor: Walter Rüegg-Editors: Hilde De Ridders-Symoens), Cambridge, 2004, s. 33-80;

Child, John, **Organization: Contemporary Principles and Practice**, Malden, MA, Blackwell Publishing, 2005;

Clark, Gordon L., "A Theory of Local Autonomy", **Annals of the Association of American Geographers**, 1984, Vol.74, No.2, s. 195-208;

Clark, R. Burton, **Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformations**, Oxford, Pergamon Press, 1998;

Clark, R. Burton, **Places of Inquiry**, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 1995;

Clark, R. Burton, **The Higher Education System: Academic Organization in Cross-National Perspective**, Berkeley, CA, University of California Press, 1983;

Clarke, John, "Performing for the Public: Doubt, Desire and the Evaluation of the Public Services", **The Values of Bureaucracy**, Oxford, Oxford University Press (Editor: Paul Du Gay), 2005, s. 211-232;

Clowse, Barbara Barksdale, **Brainpower for the Cold War-The Sputnik Crisis and National Defence Education Act 1958**, Greenwood Press, 1981;

Cobban, A. B, **The Medieval Universities: Their Development and Organization**, London, Methuen&Co Ltd, 1975;

Coulon, A., “Corporate Universities in Europe”, Editor: Mark Allen, **The Corporate University Handbook, Designing, Managing and Drawing a Successful Program**, New York, American Management Association, 2002, s. 221;

Culliton, B. J., “Harvard and Monsanto: The \$23-Million Alliance”, **Science Magazine**, 25 February 1977;

Cutt, James, Rodney, Dobell, “Introduction”, **Public Purse, Public Purpose: Autonomy and Accountability in the Groves of Academe**, Canada, The Institute for Research on Public Policy (Editors: James Cutt, Rodney Dobel), 1992, s. 1 vd;

Çeçen, Anıl, **Kültür ve Politika**, 2. baskı, Gündoğan Yayınları, 1996;

Çeçen, Anıl, “Cumhuriyeti Demokrasi ile Tamamlamak” , **Cumhuriyet Ya da Demokrasi**, T.C. Kültür Bakanlığı Cumhuriyet Kitaplığı Dizisi: 27 (Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Özer Ozankaya), Ankara, Sistem Ofset, 2002;

Dahl, Robert A., **Demokrasi ve Eleştirileri**, Ankara, Yetkin Yayınları (Çeviren: Levent Köker), 1996;

Davran, Bülent, “Türk Üniversitesinin Reformu Tasavvuru Münasebetiyle Alman Üniversitesinin Hukuki Temellerine Kısa Bir Bakış”, Hirsch, Ernst, **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de Üniversitelerin Gelişmesi**, 2. baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları No: 211, 1998, C.1, s. 57-97;

Deem, Rosemary, “Globalisation, New managerialism, Academic Capitalism and Entrepreneurialism in Universities: is the local dimension still important?”, **Comparative Education**, 2001, Vol. 37, No. 1, s.7-20;

Deem, Rosemary, Hillyard, Sam, Reed, Mike, **Knowledge, Higher Education, and the New Managerialism-The Changing Management of UK Universities**, Oxford University Press, 2007;

Delanty, Gerard, **Challenging Knowledge-the University in the Knowledge Society**, Open University Press, 2001;

Detmer, Hartmer (Hrsg.), **Hochschulrecht, Ein Handbuch für Praxis**, 2. Auflage, C.F. Müller Wissenschaft, 2011;

Deutsches Regierungssystem, Lehr- und Handbücher der Politikwissenschaft, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, Hrsg. Raban Graf von Westphalen, München 2001;

Development in Practice, Higher Education-The Lessons of Experience, A World Bank Publication, Washington D.C. , 1994;

Devidal, Pierrick, “Trading Away Human Rights? The GATS and the Right to Education: A Legal Perspective”, **Journal for Critical Education Policy Studies**, Eylül 2004, Vol. 2, No. 2, erişim adresi: <http://www.jceps.com/?pageID=article&articleID=28> ; erişim tarihi: 10.05.2011;

Dewey, John, **Democracy and Education**, The Macmillan Company, 1916;

Doğan, İlyas, **Parçalayan Küreselleşme-Devlet ve Toplum Kurumlarına Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme Çağında Uluslararası Sistem**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2006;

Doğan, İsmail, **Sosyoloji-Kavramlar ve Sorunlar**, 3. baskı, İstanbul, Sistem Yayıncılık, Ocak 2000;

Doğan, Recai, “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1985, C.37, s. 422 vd;

Doğramacı, İhsan, **Türkiye’de ve Dünya’da Yükseköğretim Yönetimi**, Ankara, Meteksan A.Ş., Eylül 2007;

Drucker, Peter F., **Kapitalist Ötesi Toplum**, İstanbul, İnkılap Kitabevi (Çeviren: Belkıs Çorakçı), 1993;

Duenas, Guillermo, “Sosyal Sermaye Yaratıcıları Olarak Üniversiteler”, **Eğitimin Geleceği- Üniversitelerin ve Eğitimin Değişen Paradigması**,1. baskı , İstanbul, Sabancı Üniversitesi (Editör: Oğuz N. Babüroğlu-Çeviren: Zülfü Dicleli), Nisan 2003, s. 151 vd;

Duguit, Leon, “Egemenlik ve Özgürlük” (Çeviren: Didem Köse- Sedef Koç), Dost Kitabevi Yayınları (Derleyen: Cemal Bali Akal), **Devlet Kuramı**, Ankara, 2000;

Duran, Lütfi, “Düzenleme Yetkisi Özerk Sayılabilir mi?”, **İdare Hukuku ve İlimler Dergisi**, 1983, Sayı:1-3, Yıl: 4, s. 35 vd;

Duran, Lütfi,“İdare Alanının Düzenlenmesinde Teşrii ve Tanzimi Tasarrufların Sınırları”, **İÜHF**, 1965, C. XXX, S.3-4, s. 466-492;

Durkheim, Emile, **Sosyoloji Dersleri**, 1. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları (Çev: Ali Berktaş), 2006;

Duru, Kazım Nami, “Cumhuriyet Terbiyesi”, **Ülkü Dergisi**, Ekim 1933, s. 200 vd.

Edis, Seyfullah, “Hukukun Uygulanmasında Yargıca Tanınmış Takdir Yetkisi”, **AÜHF Dergisi**, 1973, C.30,S.1-4, s. 173 vd;

Dülger, İlhan, **Üniversite Yönetiminde Değişim ve Özerklik**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Temmuz 1991;

Education Reform Act, UK, 1988, erişim adresi:
<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/40/section/202>;

Ekizceli, Ayşegül, **Yabancı Uzmanların Türk Eğitim Sistemi Hakkında Verdikleri Raporlar (1924-1960) Üzerine Bir Analiz**, T.C. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006;

Ellwein, Thomas, **Die Deutsche Universitaet vom Mittelalter bis zu Gegenwart**, Frankfurt am Main, 2. Auflage, Verlag Anton Hain, 1992;

Encyclopedia of the Social Sciences;

Enders, Gerhard, “Soll der Staat sich aus allem heraushalten - das Subsidiaritätsprinzip als Legitimation für Neoliberalismus?”, erişim adresi:
www.denk-doch-mal.de/node/228 ; München, erişim tarihi: 09.04.2012;

Enders, Jürgen, “Between State Control and Academic Capitalism: A Comparative Perspective on Academic Staff in Europe”, **Academic Staff in Europe: Changing**

Contexts and Conditions, Westport, Connecticut, London, Greenwood Press (Ed. Jürgen Enders), 2001;

Engle, Eric Allen, **The Transformation of the International Legal System: The Post-Westphalian Legal Order. Quinnipiac Law Review**, Vol. 23, No. 23, 2004. Available at SSRN, erişim adresi: <http://ssrn.com/abstract=1020475>, erişim tarihi: 23.04.2012;

Engwall, Lars, “The University: A multinational corporation?” , **The University in the Market**, Portland Press Ltds (Editors: Lars Engwall, Weaire Denis), 2008, s. 9-21;

Engwall, Lars, “Universities, the State and the market: Changing Patterns of University Governance in Sweden and Beyond”, **Higher Education Management and Policy**, OECD 2007, Vol. 19, No. 3, s. 88;

Erdoğan, Emre, “Sosyal Sermaye, Güven ve Türk Gençliği..”, erişim adresi: http://www.urbanhobbit.net/PDF/Sosyal%20Sermaye_emre%20erdogan.pdf ; erişim tarihi: 23.01.2012;

Erçelebi, Hasan, “Türkiye’de Vakıf Üniversitelerinin Yeri ve Önemi”, **Türkiye’nin 2023 Vizyonunda Vakıf Üniversiteleri**, Ankara, Atılım Üniversitesi Yayınları (Editör: Prof. Dr. İsmail Bircan), 2008, s. 34-40;

Erdoğan, Seyfettin, “Makro Ekonomik Etkileri Açısından Yeni Ekonomi”, **I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Bildiriler Kitabı, 10-11 Mayıs 2002**, Hereke-Kocaeli, 2002. s.13-22;

Ergen, Zuhale, “Yükseköğretim Karma Malının Niteliği ve Finansmanı Üzerine”, **Sosyo Ekonomi**, Ocak-Haziran 2006-1, s. 13 vd;

Erichsen, Hans-Uwe, “Einheit und Vielfalt/Unity and Diversity”, **Universitaeten in Deutschland**, (Editor: Christian Bode, Werner Becker, Rainer Klofat), Prestel, 1996, s. 60-67;

Erk, Jan, “Federal Germany and Its Non-Federal Society: Emergence of All-German Educational Policy in a System of Exclusive Provincial Jurisdiction”, **Canadian Journal of Political Science**, Vol.36, No.2, 2003, s. 295-317;

Ermacora, Felix, **Allgemeine Staatslehre**, Berlin, Duncker & Humblot, 1970;

Ersezer, Devrim, Ulutürk, Süleyman, “Türkiye’de Üniversitelerin Finansmanı, Özel Üniversiteler ve Teknokentler”, **Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz**, Eğitim Sen Yayınları, Ocak 2008, s. 101-124;

Ersoy, Uğur, “Orta Doğu Teknik Üniversitesi-ODTÜ”, **Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişmesi-II (1961-2007)**, TÜBA (Editörler: Tarık Çelik, İlhan Tekeli), Mayıs 2009, s. 619 vd;

Esterman, Thomas, Nokkala, Terhi, **University Autonomy in Europe I**, Exploratory Study, EUA Publications, 2009;

Etzioni, Amitai, **Modern Örgütler**, Ankara, GİM, Güzel İstanbul Matbaası (Çev. ODTÜ İ.İ.F. İşletmecilik Bölümü öğretim üyeleri kurulu), 1969;

Felt, Ulrike, “University Autonomy in Europe: Changing Paradigms in Higher Education Policy, Special Case Studies, Decision-Making Structures and Human Resources Management in Finland, France, Greece, Hungary, Italy, The Netherlands, Spain and the United Kingdom”, s. 4; erişim adresi: http://eua.uni-graz.at/Ulrike_Felt.pdf; erişim tarihi: 01.06.2011;

Fichter, Joseph, **Sosyoloji nedir?**, 7. basım, Ankara, Anı yayıncılık (Çev: Prof. Dr. Nilgün Çelebi), Ekim 2004;

Fidan, Serdal, Şahin, Kamil, Çelik, Fikret , “Osmanlı Mondernleşmesinin Temel Olgularından Biri: Bürokrasi-Osmanlı Modernleşmesinde Bürokrasinin Etkinliği ve Önemi”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Mayıs 2011, S.23,s.113-128;

Flexner, Abraham, **Universities: American**, English, German, 1930;

Fombrun, J. Charles, **Reputation, Realizing Value from the Corporate Image**, USA, 1996;

Framhein, Gerhild, Peisert, Hansgert, “Akademische Freiheit-ade? /Farewell to Academic Freedom”, **Universitaeten in Deutschland**, (Editors: Christian Bode, Werner Becker, Rainer Klofat), Prestel, 1996, s. 136-141;

Freire, Paulo, **Ezilenlerin Pedagojisi**, İstanbul, 4. baskı, Ayrıntı yayınları (Çeviren: Dilek Hattatoğlu), 2003;

Friedmann, W., **Legal Theory**, Fourth Edition, London, Stevens & Sons Limited, 1960;

Frühwald, Wolfgang, “Basis des neuen Wissens /The Basis of New Knowledge”, **Universitaeten in Deutschland**, (Editors: Christian Bode, Werner Becker, Rainer Klofat), Prestel, 1996, s. 188-195;

Fukuyama, Francis, Trust, **The Socail Virtues and The Creation of Prosperity**, New York, Free Press Paperbacks, 1995;

Fukuyama, Francis, **Trust: The Social Virtues and The Creation of Prosperity**, Free Press Paperback, 1995;

Garger, John, “The Principle of Self-Interested Behavior in Competitive Financial Markets”, erişim adresi:
<http://www.brighthub.com/office/finance/articles/15799.aspx> ;erişim tarihi:
14.06.2011;

Gay, Paul du, **The Values of Bureaucracy**, Newyork, Oxford University Press (Editor: Paul du Gay), 2005;

Geiger, Roger, **To Advance Knowledge: The Growth of American Reserach Universities, 1900-1940**, NewYork, Oxford University Press, 1986;

Gevers, Lieve, Vos, Louis, “Student Movements”, **A History of the University in Europe, Volume 3-Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800-1945)**, Cambridge University Press (General Editor: Walter Rüegg-Editors: Hilde De Ridders-Symoens), Cambridge, 2004, s. 269-361;

Giddens, Anthony, **Sosyoloji**, 1. baskı, Ankara, Kırmızı Yayınları, Şubat 2008;

Gieysztor, Aleksander, “Management and Sources”, **A History of the University in Europe, Volume 1-Universities in the Middle Ages**, Cambridge University Press (General Editor: Walter Rüegg-Editors: Hilde De Ridders-Symoens), Cambridge, 2003, s. 108-143;

Giritli, İsmet, Bilgen, Pertev, Akgüner, Tayfun, **İdare Hukuku**, İstanbul, Der Yayınları, 2001;

Gökçe, Birsen, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar**, 1. baskı, Ankara, Savaş Yayınevi, Ekim 1996;

Gören, Zafer, **Temel Hak Genel Teorisi**, 4. baskı, İzmir, 2000;

Gözler, Kemal, “Cumhurbaşkanı-YÖK Çatışması”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl: 59, Sayı 2001/1, s. 37-57;

Gözler, Kemal, **İdare Hukuku Dersleri**, 3. baskı, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2005;

Gözübüyük, Şeref, Tan, Turgut, **İdare Hukuku-Genel Esaslar**, 4. baskı, Ankara, Cilt 1, Turhan Kitabevi, Ağustos 2006;

Gözübüyük, Şeref, **Yönetim Hukuku**, 28. baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, Ekim 2009;

Greenwood, Davyd J., Levin, Morten, “Üniversite-Toplum İlişkilerinin Yeniden Yaratılması: Eylem Araştırma / Akademik Taylorizm”, **Eğitimin Geleceği-Üniversitelerin ve Eğitimin Değişen Paradigması**, 1. baskı, İstanbul, Sabancı Üniversitesi (Editör: Oğuz N. Babüroğlu), Nisan 2003, s. 75-89;

Gross, Edward, “Universities as Organizations: A Research Approach”, **American Sociological Review**, August 1968, Vol. 33, No: 4, s. 518-544;

Günay, Durmuş, “Üniversitenin Neliği, Akademik Özürlük ve Üniversite Özerkliği”, **International Congress on Higher Education-EDU 2004**, İstanbul, 27-29 Mayıs 2004 tarihli kongredeki bildiri metni;

Günday, Metin, **İdare Hukuku**, 8. baskı, Ankara, İmaj Yayıncılık, 2003;

Güner, Sinan, “Stratejik Yönetim Anlayışı ve Kamu Yönetimi”, **Türk İdare Dergisi**, Mart 2005, Sayı 446, s. 61;

Güneş, Turan, **Türk Pozitif Hukukunda Yürütme Organının Düzenleyici İşlemleri**, Ankara, SBF Yayını, 1965;

Gür, Turgut, “Araştırma ve Eğitimde Disiplinler Arasılık”, **Eğitimin Geleceği-Üniversitelerin ve Eğitimin Değişen Paradigması**, 1. basım, İstanbul, Sabancı Üniversitesi (Editör: Oğuz N. Babüroğlu-Çevirmen: Zülfü Dicleli), Nisan 2003, s. 187 vd;

Gür, Turgut, “Araştırma ve Eğitimde Disiplinler Arasılık”, **Eğitimin Geleceği-Üniversitelerin ve Eğitimin Değişen Paradigması**, 1. baskı, İstanbul, Sabancı Üniversitesi (Editör: Oğuz N. Babüroğlu), Nisan 2003, s. 190;

Güriz, Adnan, **Hukuk Başlangıcı**, 7. baskı., Ankara, Siyasal Kitabevi, Eylül 1999;

Güven, İsmail, **Osmanlı Eğitiminin Batılılaşma Evreleri**, 3. baskı, Naturel Yayınevi, 2004;

Güvenç, Bozkurt, **İnsan ve Kültür (Antropolojiye Giriş)**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1972;

Habermas, Jürgen, “The Idea of the University-Learning Process”, **New German Critique**, No. 41, Special Issue on the Critiques of the Enlightenment, 1987, s. 3-22;

Habermas, Jürgen, “The University in a Democracy: Democratization of the University”, **Toward a Rational Society-Student Protest, Science and Politics**, Beacon Paperback (Translated by Jeremy J. Shapiro), 1971;

Hager, Daniel, “Utopia versus Eutopia”, **Ideas on Liberty**, March 2003, erişim adresi: <http://www.fee.org/pdf/the-freeman/feat10.pdf> , erişim tarihi: 10.08.2011 ;

Hanschel, Dirk, “Mechanisms of Conflict Resolution in Federalist States- The Redistribution of Legislative Powers as a Viable Means?”, **IACL Conference-2007**, draft paper;

Harlow, Carol, “Global Administrative Law: The Quest for Principles and Values”, **European Journal of International Law**, 2006, Vol.17, No.1, s. 187;

Harris, Richard G., “The Knowledge Based Economy: Intellectual Origins and New Economic Perspectives”, **International Journal of Management Reviews**, March 2001, Vol. 3, No. 1, s. 21 vd;

Hatiboğlu, Tahir M., **Türkiye Üniversite Tarihi**, 2. baskı, Ankara, Selvi Yayınevi, 2000;

Hechinger, John, “Battle Over Academic Standards Weighs On For-Profit Colleges”, **The Wall Street Journal**, September 30, 2005, erişim adresi: <http://www.crowncollegelawsuits.com/WSJ.com%20-%20Battle%20Over%20Academic%20Standards%20Weighs%20On%20For-Profit...pdf> , erişim tarihi: 01.09.2011;

Hendler, Reinhard, “Grundbegriffe der Selbstverwaltung”, **Handbuch der Kommunalen Wissenschaft und Praxis I**, Springer, Teil 1, 2007, s. 3-22;

Hennis, Wilhelm, “The Legislator and the German University”, **Minerva**, Volume 15, Numbers 3-4, s. 286 vd;

Hesse, Konrad, **Der Unitarische Bundesstaat**, Karlsruhe, C. F. Müller, 1962;

Hetherington, Henry, “University Autonomy”, **University Autonomy: Its Meaning Today**, Paris, International Association of Universities, 1965, s.1-33;

Hewitt, Margaret, “Social Institutions”, **Sociology** (Editor: G. Duncan Mitchell), London, Routledge, 1970;

Higher Education Governance in Europe-Policies, Structures, Funding and Academic Staff, Belgium, Eurydyce, 2008;

Hirsch, E. Ernst, **Anılarım**, 9. basım, Tübitak, (Çeviren Fatma Suphi), 2005;

Hirsch, Ernst E., **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de Üniversitelerin Gelişmesi**, 2. baskı, Cilt 1-2, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları No: 211, 1998;

Höffe, Otfried, “Subsidiarity as a Principle in the Philosophy of Government”, **Regional and Federal Studies**, 1996, Vol. 6, Issue.3, 1996, s. 56-73;

Hutchins, M. Robert, **The University of Utopia**, London, The University of Chicago Press, 1964;

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Darülfünun”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 8. Cilt;

Illich, Ivan D., **Okulsuz Toplum**, İstanbul, Şule Yayınları (Çev: Mehmet Özay), 2005;

Illich, Ivan D., **Tüketim Köleliği**, İstanbul, Pınar Yayınları (Çev: Mesut Karaşahan),1990;

İnal, Kemal, **Eğitim ve İktidar-** Türkiye’de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler, 1. baskı, Ankara, Ütopya Yayınevi, Nisan 2004;

İnalcık, Halil, **The Otoman Empire The Classical Age 1300-1600**, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1973;

İnan, Nurkut, “Üniversite ve Yükseköğretim Kavramı Açısından Türkiye’deki Gelişmeler”, **Yükseköğretimde Değişmeler-TED XII. Eğitim Toplantısı**, Ankara, TED Yayınları, 1988, s. 36 vd;

James, F. Cyril, “Introduction”, **University Autonomy-Its Meaning Today**, International Associations of Universities, Papers-7, Paris, 1965, vii-xi;

Jarausch, Konrad H., “Graduation and Careers”, **A History of the University in Europe, Volume 3-Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800-1945)**, Cambridge University Press (General Editor: Walter Rüegg-Editors: Hilde De Ridder-Symoens), Cambridge, 2004, s. 363-389;

Jaspers, Karl, **The Idea of the University**, Beacon Pres, Boston, 1959;

Johanningmeier, Erwin V., “A Nation at Risk and Sputnik-Compared and Reconsidered” , **American Education History Journal**, 2010, Vol. 37, No. 2, s. 347-365;

Kalabalık, Halil, “İdare Hukukunda Takdir Yetkisi Kavramı ve Benzer Kurumlarla Karşılaştırılması”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Aralık 1997, C.I, S.2, Aralık 1997; erişim adresi: http://www.hukuk.gazi.edu.tr/editor/dergi/1_2_13.pdf ;

Kalaycıoğlu, Sibel, “Toplumsal Yapı: Toplumsal Kurumlar, Gruplar ve Toplumsal değişme”, **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, 1. baskı, Nova (Editör: Mehmet Zencirkıran), Ekim 2006; s. 5-15;

Kaplan, Mehmet, “Mustafa Reşid Paşa ve Yeni Aydın Tipi”, **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri-13-14 Mart 1985**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, s. 114 vd;

Kaplin, William A. , **The Law of Higher Education**, Jossey-Bass, John Wiley&Sons, Inc., 2007;

Kaptan, Saim, **Türkiye’de Yükseköğretim ve İnsangücü Hedefleri**, Ankara, DPT Yayınları, 1982;

Karatepe, Şükrü, “İdarenin Takdir Yetkisi”, **Türk İdare Dergisi**, Eylül 1991, Yıl:63, Sayı: 392, s. 64 vd;

Karayalçın, Yaşar, “Üniversitelerin İdare ve Murakabesi”, **Ord. Prof. Dr. Ernst Hirsch’e Armağan**, Ankara, AÜHF Yayınları, 1964, s. 581-694;

Karpat, Kemal, **An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Millets to Nations from Estates to Social Classes**, Center of International Studies, Research Monograph, No: 39, Princeton, 1973;

Keeter, Scott, “The 19 Core Indicators of Engagement”, “The Civic and Political Health of the Nation”, **CIRCLE**, 2002;

Kerr, Clark, **The Uses of the University**, 5th Edition, (first published in 1963), Harvard University Press, 2001;

Kerr, Clark, **The Uses of University**, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1982;

Kesik, Ahmet, “5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu Bağlamında ve AB Sürecinde Türk Kamu İç Mali Kontrol Sistemi”, 2005, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 9 / 1, s. 94-114;

Kesik, Ahmet, **Yükseköğretimde Yeni Bir Finansman Modeli Önerisi: “Bütünsel Model”**, Ankara, TC Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No: 2003/362, 2003;

Kleinman, Daniel Lee, Vallas, P. Steven, “Science, Capitalism, and the Rise of the ‘Knowledge Worker’: The Changing Structure of Knowledge Production in the United States”, **Theory and Society**, Vol. 30, No. 4 (Aug., 2001), Springer, erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/658124> s. 453; erişim tarihi: 24.01.2011;

Kluth, Winfried, **Funktionale Selbstverwaltung**, Tübingen, Jus Publicum 26, Morh Siebeck, 1997;

Knemeyer, Ludwig Franz, “Hochschulautonomie / Hochschulselbstverwaltung”, **Handbuch des Wissenschaftsrecht**, Band 1, Berlin Heidelberg, Springer Verlag, 1996, s. 241 vd;

Kocatürk, Utkan, “Atatürk’ün Üniversite Reformu ile İlgili Notları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 1984, C.1, S. 1, s. 4 vd;

Koçer, Hasan Ali, **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, (Yer ve yıl belirtilmemiş);

Köse, H. Ömer, “Denetim ve Demokrasi”, **Sayıştay Dergisi**, Nisan-Haziran 1999, Sayı:33, s. 62-85;

Kühler, Larissa Leonore, **Die Orientierung der Reformen im deutschen Hochschulsystem seit 1998 am Vorbild des amerikanischen Hochschulwesens**, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der Ludwig-Maximilians-Universität, München 2005;

Kumar, Krishan, “The Need for Place”, **The Postmodern University? Contested Visions of Higher Education in Society**, Society for Research into Higher Education & Open University Press (Editors: Anthony Smith, Frank Webster), 1997, s. 29 vd;

Kumar, Priya, “For-Profit vs. Non-Profit Collages: What’s the Difference?”, March 31, 2010, elektronik kaynak, erişim adresi: <http://www.greatdegree.com/articles/For-Profit-vs-Non-Profit-Colleges-What-s-the-Difference-36.html> , erişim tarihi: 12.09.2011;

Lambert, Richard, Butler, Nick, **The Future of European Universities- Renaissance or decay? Centre for European Reform**, Mayıs 2006, erişim adresi: http://www.cer.org.uk/pdf/p_67x_universities_decay_3.pdf ; erişim tarihi: 28.04.2011;

Lapidoth, Ruth, “Autonomy and Sovereignty-Are They Mutually Exclusive?”, **New Political Entities in Public and Private International Law**, Kluwer Law International (Editors: Amos Shapira-Mala Tabory), 1999, s. 13 vd;

Lerche, Paul, “Alman Anayasa Hukukunun Sorunları”, **AÜHFD** (Çeviren: İrfan Yazman), 1971, C.28, S. 1-4, s. 205-220;

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 9. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları (Çeviren: Metin Kıratlı) , 2004;

Levy, Daniel C., **University and Government in Mexico: Autonomy in an Authoritarian System**, New York, Praeger, 1980;

Lindblom, Charles E., **The Market System-What It is, How It Works, and What To Make of It**, New Haven&London , Yale University Press, 2001;

Lipson, Leslie, **Politika Biliminin Temel Sorunları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 332 (Çeviren: Tuncer Karamustafaoğlu), Sevinç Matbaası, 1973;

Livingston , William S., “A Note on the Nature of Federalisms”, 1952, **Political Science Quarterly**, Vol.67, No.1, s. 81-95;

Loukacheva, Natalia, “On Autonomie and Law”, **Globalization and Autonomy Online Compendium**, erişim adresi: globalautonomy.ca/global1/article.jsp?index=RA_Loukacheva_AutonomyLaw.xml ; erişim tarihi: 30.03.2012;

Lucas, J. Christopher, **American Higher Education**, A History, Second Edition, Palgrave Macmillan, 2007;

Ludovico, Alcorta, The Impact of New Technologies on Scale in Manufacturing Industry: Issues and Evidence. The United Nations University, UNU/INTECH (Institute for New Technologies) Working Paper No: 5, June 1992;

Machlup, Fritz, “The Illusion of Universal Higher Education”, **The Idea of a Modern University**, Prometheus Books (Editors: Sidney Hook, Paul Kurtz, Miro Todorovich), Buffalo, N.Y., 1974. s.3-19;

Marcel, Waline, “Törel Kişilik Kuramı”, (Çeviren: Hamide Uzbarak), **AÜHFD**, 1944, C.2, S.2-3, s. 306-322;

Mc Connel, T. R., “Accountability and Autonomy”, **The Journal of Higher Education**, June 1971, Vol.42, No.6, The Invitational Seminar on Restructuring College and University Organization and Governance, Ohio State University Press, s. 446-463;

Megginson, William L., Nash, Robert C., Randenborgh, Matthias van, “The Financial and Operating Performance of New Privatized Firms: An International Empirical Analysis”, **The Privatization Process**, A Worldwide Perspective,

Rowman & Littlefield Publishers, Inc (Edited by. Terry L. Anderson, Peter J. Hill),
1996, s. 115-131;

Mele, Alfred.R.,**Autonomous Agents-From Self Control to Autonomy**. New York:
Oxford University Press, 1995;

Meyer, John. W., ROWAN, Brian., “Institutionalized Organizations. Formal
Structure as Myth and Ceremony”, **The American Journal of Sociology**, 1977, Vol.
83, No. 2, s. 340-363;

Miebach, Bernhard, **Soziologische Handlungstheorie, Eine Einführung**, 3.,
aktualisierte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010;

Milchels, Robert, **Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical
Tendencies of Modern Democracy**, , Transaction Publishing (İngilizceye
Çevirenler: Eden ve Cedar Paul) , 1999;

Mill, John Stuart, **Inaugural Adress Delivered to the University of St. Andrews**,
London, 1867;

Miller, Daniel, “What is ‘Best Value’?, Bureaucracy, Virtualism and Local
Government”, **The Values of Bureaucracy**, Oxford, Oxford University Press
(Editor: Paul Du Gay), 2005,s. 234 vd;

Mızıkaçı, Fatma, **Higher Education in Turkey, Monographs on Higher Education**, UNESCO-CEPES, Bucharest 2006; erişim adresi: <http://www.cepes.ro/publications/pdf/turkey.pdf>;

Morrow, Raymond A., “Critical Theory, Globalization and Higher Education: Political Economy and the Cul-de-Sac of the Postmodernist Cultural Turn”, **The University, State and Market, The Political Economy of Globalization in the Americas**, Standford, California, Stanford University Press (Editors: Robert A. Rhodas-Carlos Alberto Torres),2006, s. xxvi vd;

Moutsios, Stavros, “Academic Autonomy and the Bologna Process”, Working Papers on University Reform, Working paper No. 19, Department of Education, University of Aarhus, Şubat 2012

Mouzelis, Nicos P., **Organization and Bureaucracy-An Analysis of Modern Theories**, New York, Aldine Publications, 1967;

Münch, Joachim, “Status und Rolle der Corporate University zwischen betrieblicher Bildungsabteilung und öffentlicher Hochschule”, **Ein Workshop der Arbeitsgemeinschaft Betriebliche Weiterbildungsforschung e.V.** Berlin am 18./19. November 2002, s. 25 vd;

Nardi, Paolo, “Relations With Authority”, **A History of the University in Europe, Volume 1-Universities in the Middle Ages**, Cambridge University Press (General

Editor: Walter Rüegg-Editors: Hilde De Ridders-Symoens), Cambridge, 2003, s. 77-107;

Neave, Guy, "On the Cultivation of Quality, Efficiency and Enterprise: An overview of Recent Trends in Higher Education in Western Europe, 1986-1988", **European Journal of Education**, 1998, Vol.23, No. 1-2, s. 2-23;

Neave, Guy, Vught, Frans A. van, "Government and Higher Education in Developing Nations: A Conceptual Framework", **Government and Higher Education Relationships Across Three Continents: The Wind of Change**, Oxford, England, The IUA Press, 1994, s. 9 vd;

Neave, Guy, Vught, Frans A. van, (Editors), **Prometheus Bound: the Changing Relationship Between Government and Higher Education in Western Europe**, Oxford, New York, Pergamon Press, 1991;

Nitsch, Wolfgang, **Hochschule in der Demokratie, Kritische Beiträge zur Erbschaft und Reform der deutschen Universität**, Berlin 1965;

Nullmeier, Frank, Klenk, Tanja, **Selbstverwaltung als Leitungsmodell: Wie werden die Institutionen der Sozial-und Bildungspolitik regiert? Eine Analyse von Leitungsstrukturereformen in Selbstverwaltungsorganisationen der Sozial-und Bildungsverwaltung**, Abschlussbericht, Bremen 2007 (Publikation geplant);

Nybom, Thorsten, “Creative Intellectual Destruction or Destructive political Creativity? Critical Reflections on the Future of European ‘Knowledge Production’”, **The European Research University, An Historical Paranthesis?**, Palgrave Mcmillan, IAU (Editors: Guy Neave, Kjell Blücker, Thorsten Nybom), 2006, s. 4 vd;

Olausson, Paer, “Autonomy and the European Island Regions-A Categorisation of the Autonomy of Island Regions in Europe”, **NOPSA - XIII Nordiske Statskundskabskongres–Aalborg Universitet**, 15.-17. August 2002, erişim adresi: http://www.ikzm-d.de/infos/pdfs/31_Olausson2002.pdf ; erişim tarihi: 09.10.2010, s. 4;

Onar, Sıddık Sami, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, Cilt 1, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1960;

Oppermann, Thomas, “Ordinarienuniversitaet-Gruppenuniversitaet-Raeteuniversitaet”, **Wissenschaftsrecht, Beiheft 15, Die janusköpfige Rechtsnatur der Universitaet-ein deutscher Irrweg?**, Tübingen, Mohr Siebeck, 2005;

Ordorika, Imanol, “The Limits of University Autonomy: Power and Politics at the Universidad Nacional Autonoma de Mexico”, **Higher Education**, 2003, Vol. 46, s. 361-388;

Ortman, Alexandra, “Die Gruppenhochschule und die Wissenschaftsfreiheit, Oder: kann die Demokratisierung der Hochschule grundgesetzwidrig sein?”, **Forum Recht**, Heft 1, 2009, erişim adresi: <http://www.linksnet.de/de/artikel/24687>, erişim tarihi: 15.01.2011;

Öncü, Ayşe, **Örgüt Sosyolojisi**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1982;

Özata, Metin, **Atatürk, Bilim ve Üniversite**, 1. baskı, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ocak 2007. Özay, İl Han, **Gümüşğında Yönetim**, Filiz Kitabevi, Ekim 2004;

Özbudun, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2000;

Özcan Karadeniz, Çelebican, **Roma Hukuku**, 6. baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1997;

Özdemir, Özgür, “Neo-Liberal Dönemde Bilgi Üretim Süreçlerindeki Değişim ve Üniversitelerin Bu Süreçteki Yeri”, **Dönüşürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz**, Eğitim-Sen Yayınları (Derleyenler: Servet Akyol, M. Kemal Coşkun, Zafer Yılmaz, M. Berkay Aydın, Remzi Altunpolat), Ocak 2008, s. 27 vd;

Özer, Ahmet, “Üniversiter Yapıda Bilimsel Özgürlük ve Yönetmel Özerkliğın Yeri ve Önemi”, **Dönüşürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz**, Eğitim Sen Yayınları (Editörler: Servet Akyol, M. Kemal Coşkun, Zafer Yılmaz, M. Berkay Aydın, Remzi Altunpolat), Ocak 2008, s. 73-99;

Özer, Ahmet, “Yerel Yönetimlerin Denetimi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Temmuz 1993, C.2, S.4, s. 22-32;

Özer, M. Akif, “Günümüzün Yükselen Değeri: Yeni Kamu Yönetimi”, **Sayıştay Dergisi**, Ekim-Aralık 2005, S. 59, s. 1-44;

Özevren, Mina, Yıldız, Sebahattin, “Türkiye’de Şirket Üniversitelerinin Durumuna Yönelik Bir Araştırma”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Yıl: 2008, C.XXV, S.2, s. 445-463.

Özön, Mustafa Nihat, **Osmanlıca-Rusça Sözlük**, Bilgi Yayınevi;

Özsunay, Ergun, **Medeni Hukukumuzda Tüzel Kişiler, Tüzel Kişilerin Genel Teorisi, Dernekler, Vakıflar**, 5. baskı, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No:549, 1982;

Öztürk, Nazım, “İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü”, **Sosyo-Ekonomi**, Ocak-Haziran 2005-1;

Öztürk, Sevim, **Türkiye’de Üniversite Özerkliğinin Mali, Akademik ve Yönetimsel Boyutlarıyla Devlet ve Vakıf Üniversiteleri İçin Betimlenmesi**, Eğitim Ekonomisi ve Planlaması Doktora Programı, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. L. Işıl Ünal, Ankara, 2004;

Palumbo, Antonino, Scott, Alan, “Bureaucracy, Open Access and Social Pluralism: Returning the Common to the Goose”, **The Values of Bureaucracy**, Oxford, Oxford University Press (Editor: Paul Du Gay), 2005, s.287-288;

Parsons, Talcott, Platt, Gerald M., **The American University**, Cambridge-Massachusetts, Harvard University Press, , 1974;

Parsons, Talcott, Smelser, Neil J., **Economy and Society: A Study in the Integration of Economic and Social Theory**, Newyork, The Free Press, 1965;

Parsons, Talcott, **Theories of Society: Foundations of Modern Sociological Theory**, Newyork, Free Pres of Glencoe (Editors: Talcott Parsons and others), 1961;

Paulsen, Friedrich, **The German Universities-Their Character and Historical Development (1895, c1894)**, New York, MacMillan and Co, 1985;

Perkins, James Alfred, , “Autonomy”, **The International Encyclopedia of Higher Education**, 1977, San Francisco, Jossey-Bass Publishers, Vol. 2, s. 578-583;

Perkins, James Alfred, “Organization and Functions of the University”, **The Journal of Higher Education**, Dec. 1972, Vol. 43, No. 9, s. 679-691;

Poterba, James M. , “Government Intervention in the Markets for Education and Health Care: How and Why?”, **NBER Working Paper Series**, Working Paper No. 4916, National Bureau of Economic Research, 1994, s. 2, 5;

Pullias, Pearl V. , Wilbur, Leslie, **Principles and Values for College and University Administration**, Philosophical Library, New York, April 1994;

Putnam, Robert D. , **Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy**, New Jersey, Princeton University Press, 1993;

Püttner, Günter, “Ermessen und Ermessensausübung, Gedanken zur Weiterentwicklung der Ermessenslehre”, **Zeitschrift für öffentliches Recht**, 2008, 63, Springer-Verlag, s. 345 vd;

Raynaud, Phillipe, Rials, Stephane, **Siyaset Felsefesi Sözlüğü**,1. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları (Çevirenler: İsmail Yerguz, Necmettin Kamil Sevil, Emel Ergun, Hüsnü Dilli), 2003;

Reich, Robert B. , **The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism**, New York, Vintage Books, 1992;

Rhodas, A. Robert, “The New Militarism, Global Terrorism, and the American University: Making Sense of the Assault on Democracy ‘Here, There, Somewhere’”,

InterActions: UCLA Journal of Education and Information Studies, Los Angeles, Vol. 3, No. 1, 2007, s. 1 vd;

Ringer, Franz, “Admission”, **A History of the University in Europe, Volume 3-Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800-1945)**, Cambridge University Press (General Editor: Walter Rüegg-Editors: Hilde De Ridders-Symoens), Cambridge, 2004, s. 233-267;

Rosovsky, Henry, **Üniversite-Bir Dekan Anlatıyor**, 18. baskı, Tübitak Popüler Bilim Kitapları (Çeviren: Süreyya Ersoy), Şubat 2008;

Rothblatt, Sheldon, “The University as Utopia”, **The European Reaserch University, An Historical Paranthesis?** , Palgrave Mcmillan, IAU (Editors: Guy Neave, Kjell Blücker, Thorsten Nybom), 2006, s. 32;

Rüegg, Walter, “Humboldt’s Heritage”, **Universitaeten in Deutschland**, Prestel (Editors: Christian Bode, Werner Becker, Rainer Klofat), 1996, s.15 vd;

Rüegg, Walter, **A History of the University in Europe, Volume 1-Universities in the Middle Ages**, Cambridge University Press (General Editor: Walter Rüegg-Editors: Hilde De Ridders-Symoens), Cambridge, 2003;

Sağlam, Fazıl, **Temel Hakların Sınırlanması ve Özü**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1982.

San, Coşkun, “Bir Toplumsal Kurum Olan Üniversite’de Özerklik ve Bilim Özgürlüğü”, **AÜSBFD**, 1993, s. 150 vd;

Santos, Boaventura de Sousa, “The University in the 21st Century: Toward a Democratic and Emancipatory University Reform”, **The University, State and Market, The Political Economy of Globalization in the Americas**, Stanford, California, Stanford University Pres (Editors: Robert A. Rhodas-Carlos Alberto Torres), 2006, s. 60-100;

Sartori, Giovanni, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Ankara, Yetkin Yayınları (Çeviren: Tuncer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan), Ankara, 1996;

Sayan, İpek Özkal, “Türkiye’de Kamu Personel Sistemi: İdari, Askeri, Akademik, Adli Personel Ayrımı”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 2009, C.64, S.1, s. 201-245;

Sayılan, Fevziye, “Küresel Aktörler (DB ve GATS) ve Eğitimde Neo-Liberal Dönüşüm”, **Haber Bülteni-Dosya**, s. 44-51;

Sayın, Önal, **Sosyolojiye Giriş**, İzmir, Erdem Kitabevi, 1988;

Scharpf, Fritz, “No Exit From the Joint Decision Trap? Can German Federalism Reform Itself?” **EUI Working Papers**, RSCAS No. 2005 / 24, European University

Institute, Florence, Robert Schuman Center For Advanced Studies, Badia Fiesolana, Italia, 2005;

Schelsky, Helmut, **Einsamkeit und Freiheit, Idee und Gestalt der deutschen Universitaet und ihrer Reformen**, 2. Auflage, Duesseldorf, Bertelsmann Universitaetsverlag, 1971;

Schimank, Uwe, “New Public Management and the Academic Profession: Reflections on the German Situation”, **Minerva**, Vol.43, 2005, s. 361-376;

Sennet, Richard, **Kamusal İnsanın Çöküşü**, 3. baskı, Ayrıntı Yayınları (Çevirenler: Serpil Durak, Abdullah Yılmaz), 2010;

Seyfettin, “Makro Ekonomik Etkileri Açısından Yeni Ekonomi”, **I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Bildiriler Kitabı**, Hereke-Kocaeli, 10-11 Mayıs 2002, s.13-22;

Seyidoğlu, Halil, **Ekonomik Terimler Ansiklopedisi**, Geliştirilmiş 3. baskı, İstanbul, Güzem Can Yayınları No: 18, Haziran 2002;

Siler, Abdurrahman, **Türk Yükseköğretiminde Darülfünun(1863-1933)**, H.Ü. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992;

Slaughter, Sheila, Leslie, L. Larry, “Expanding and Elaborating the Concept of Academic Capitalism”, **Organization**, Sage Publications, 2011, Vol. 8, No. 2, s. 154-161;

Slaughter, Sheila, Leslie, L. Larry, **Academic Capitalism-Politics, Policies and the Entrepreneurial University**, Baltimore, MD, Johns Hopkins University Press, 1997;

Smith, Anthony, Webster, Frank, “Changing Ideas of the University”, **The Postmodern University? Contested Visions of Higher Education in Society**, Society for Reserach into Higher Education &Open University Press (Editors: Abthony Smith, Frank Webster), 1997, s. 12;

Smith, Munroe, “Four German Jurists IV”, **Political Science Quarterly**, December 1901, Vol. 16, No. 4, s. 641-679;

Sönemez, Sinan, **Kamu Ekonomisi Teorisi (Kamu Harcamalarında Etkinlik Arayışı)**, Ankara, Teori Yayınları, 1987;

Sosyal, Mümtaz, “İki Kavram: Özerklik ve Tarafsızlık”, **Mülkiye**, 2000, C.XXIV, S.221, s. 116 vd;

Söyler, İlhami, “Yükseköğretimin Finansmanı: Yeni Beklentiler ve Hedefler Işığında Normatif Bir Yaklaşım”, **Sayıştay Dergisi**, S.72, Ocak-Mart 2009, s. 6 vd;

Soysal, Mümtaz, **Anayasa’ya Giriş**, 2. baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 271, Sevinç Matbaası, 1969, s. 5-7;

Spieswak, Martin, “Hochschule Im Hörsaal erster Klasse-Was tun die Universitäten für besonders begabte Studenten? Bislang gar nichts. Das wollen einige jetzt ändern”, **Die Zeit-Online**, Nr. 37, 8 Eylül 2005, erişim adresi: <http://www.zeit.de/2005/37/B-Elitestudenten>; erişim tarihi: 24.01.2011;

Stanford Encyclopedia of Philosophy, <http://plato.stanford.edu/entries/autonomy-moral/>; erişim tarihi: 22.09.2010;

Stavenhagen, Rodolfo, “Cultural Rights and Universal Human Rights”, **Economic, Social and Cultural Rights**, Martinus Nijhoff Publishers (Editors: Asbjørn Eide, Catarina Krause, and Allan Rosas), Dordrecht, Boston, London,1995, s. 68 vd;

Stein, Michael, “Federal Political Systems and Federal Societies”, 1968, **World Politics**, Vol.20, No.4, s.721-747;

Sülker, Tanzer Yılmaz, **Türkiye’de Gençlik Hareketleri**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997;

Sunay, Reyhan, **Tartışılan Egemenlik**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2007;

Suppes, Patrick, “The Promise of Universal Higher Education”, **The Idea of a Modern University**, Prometheus Books (Editors: Sidney Hook, Paul Kurtz, Miro Todorovich), Buffalo, N.Y., 1974, s. 21-32;

Süreyya, Yıldırım, “Bilgi Ekonomisi ve Bilgi Ekonomisinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, **T.C. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2004, Cilt:7, Sayı:12, s.106-107;

Tan, Turgut, “1982 Anayasası Yönünden Yürütme Görevi ve Yetkisinin Niteliği-Güçlü Devlet ya da Güçlü Yürütme” **Anayasa Yargısı**, 1984, C.1, s. 31-47;

Tanilli, Server, **Uygarlık Tarihi**, 3. basım, İstanbul, Adam Yayınları, Ocak 2000;

Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, , İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Şubat 1999;

Tanör, Bülent, **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, 3. baskı, BDS Yayınları, 1994;

Tarleton, D. Charles, “Symmetry and Assymetry as Elements of Federalism: A Theoretical Speculation”, **The Journal of Politics**, 1965, Vol.27, No4, s. 861-874;

Tekeli, İlhan, “Cumhuriyet Öncesinde Üniversite Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gerçekleştirilmesinde Alınan Yol”: **Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi**

1861-1961, Türkiye Bilimler Akademisi (Editörler: Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır), Ankara, Ağustos 2007;

Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, S. 154, 1993;

Tezcan, Mahmut, **Eğitim Sosyolojisi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 150, 1985;

The Brains Business: A Survey of Higher Education, The Economist, September 10th 2005;

The Carnegie Commission on Higher Education, Governance of Higher Education: Six Priority Problems, New York, MacGraw-Hill Book Company, New York, 1973;

The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, The Control of the Campus, Lawrenceville, NJ: Princeton University Press, 1982, s. 4;

The World Bank, Development in Practice-Higher Education-The Lessons of Experience, Washington D.C. , A World Bank Publication, 1994;

Thema Larousse, **Tematik Ansiklopedi**, Cilt 1, Milliyet, 1993-1994;

Thieme, Werner, **Deutsches Hochschulrecht**, 2. Auflage, München, 1986;

Thieme, Werner, **Grundprobleme des Hochschulrechts**, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1978;

Times Higher Education, "Increase in Number of Stay-At-Home Students", 18 Eylül 1998;

Timur, Taner, **Toplumsal Değişme ve Üniversiteler**, Ankara, İmge Kitabevi, Haziran 2000;

Toklu, Bilal ve diğerleri, "Türkiye'de Devlet Üniversitelerinin Performanslarının Değerlendirilmesi ve Görelî Etkinliklerinin Belirlenmesi", **Verimlilik Dergisi**, 2006, S.2, s. 29 vd;

Tomerius, Carolyn, **Die Hochschulautonomie und Ihre Einschränkungen beim Zusammenwirken von Land und Hochschule**, Heidelberg, R. V. Decker's Verlag, 1998;

Torres, Alberto Carlos, Rhodas, A. Robert, "Globalization and Higher Education in the Americas", **The University, State and Market, The Political Economy of Globalization in the Americas**, Standford, California, Standford University Press (Editors: Robert A. Rhodas-Carlos Alberto Torres), 2006, s. 7 vd;

Tortop, Nuri, “Özerk, Üretken ve Katılımcı Mahalli İdare Anlayışı”, **Amme İdaresi Dergisi (AİD)**, C.24, S.4, Aralık 1991, s. 1 vd;

Tortop, Nuri, **Mahalli İdareler**, TODAİE, 4. baskı, Ankara, 1991;

Türkdoğan, Berna, “Atatürk Cumhuriyet ve Demokrasi” , **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2003, C.XIX, S.57;

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Madde Gerekçeli, Ankara, TBMM, Haziran 2011;

Türkkahraman, Mimar, **Teorik ve Fonksiyonel Açından Toplumsal Kuramlar ve Kurumlararası İlişkiler**, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2009, C.14, S.2 s.25-46;

Türkmen, Fatih, **Eğitimin Ekonomik ve Sosyal Faydaları ve Türkiye’de Eğitim Ekonomik Büyüme İlişkisinin Araştırılması**, Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No:2655, Eylül, 2002;

Turner, B. S. “Universities, Elites and The Nation-State: A Reply to Delanty”, **Social Epistemology**, 1998, Vol. 12, No. 1, s. 73-77;

Uçkan, Özgür, “Bilgi Politikası ve Bilgi Ekonomisi: Verimlilik, İstihdam, Büyüme ve Kalkınma”, **Bilgi Dünyası**, 2006, C.7, S.1, s. 23-48;

Ulusoy, Ali D., “Kamu Hizmeti Anlayışında Yeni Yönelimler: Avrupa Yapılanmasının Kamu Hizmeti Teorisine Etkileri”, Özay İl Han, **Gün Işığında Yönetim**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2004, s. 267 vd;

Unat, Faik Reşit, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, ,1964;

Uygun, Oktay, **Federal Devlet**, İstanbul, Çınar Yayınları, 1996;

Üstüner, Yılmaz, “Kamu Yönetimi Kuramı ve Kamu İşletmeciliği Okulu”, **Amme İdaresi Dergisi**, Yıl: 2000, Cilt: 33, Sayı: 3, s. 16-31; s. 20-21;

Verene, Donald Philip, **Man and Culture-A Philosophical Anthology**, New York, Dell Publishing Co. Inc, 1979;

Verger, Antoni, Bonal, Xavier, “Against GATS: the Sense of a Global Struggle”, **Journal for Critical Education Policy Studies**, 2006, Vol.4, N.1, internet erişimi: <http://www.jceps.com/index.php?pageID=article&articleID=55>; erişim tarihi: 25.04.2012;

Verger, Jacques, “Patterns”, **A History of the University in Europe, Volume 1-Universities in the Middle Ages**, Cambridge University Press (General Editor: Walter Rüegg-Editors: Hilde De Ridders-Symoens), Cambridge, 2003, s. 35 vd;

Vest, Charles M., **The American Research University, from World War II to World Wide Web, Governments, The Private Sector and the Emerging Meta-University**, London, England, University of California Press, 2007;

Vught, Frans A. van, “Autonomy and Accountability in Government-University Relationships”, **Revitalizing Higher Education**, Oxford, England, IAU Press (Editors: J. Salmi, A. M. Verspoor), 1994, s. 323 vd;

Wanna, John, Forster, John, Graham, Peter (Editors), **Entrepreneurial Management in the Public Sector**, MacMillan Education Australia Pty Ltd., 1996;

Watts, Ron, “Universities and Public Policy”, **Public Purse, Public Purpose: Autonomy and Accountability in the Groves of Academe**, Canada, The Institute for Research on Public Policy (Editors: James Cutt, Rodney Dobel), 1992;

Whelan, J. Daniel, “Untangling the Indivisibility, Interdependency and Interrelatedness of Human Rights”, **Human Rights Institute**, University of Connecticut, Working Paper 7, April 2008;

Whitehead, Alfred North, **Nature and Life**, University of Chicago Press, 1934.

William D. Gairdner, “From Democracy to Hyperdemocracy”, **Humanitas**, 2003, Vol.16, No.1, s. 74-89;

Wissema, J.G., **Üçüncü Kuşak Üniversitelere Doğru-Geçiş Döneminde Üniversiteleri Yönetmek**, 1. baskı, Özyeğin Üniversitesi Yayınları, Eylül 2009;

Yalçın, Cemal, “Akademik Özgürlük Üzerine Bir Değerlendirme”, **Nasıl Bir Üniversite?**, İstanbul, Değişim Yayınları (Editör: Coşkun Can Aktan), 2004, s. 57;

Yılmaz, Ejder, **Hukuk Sözlüğü**, 5. Baskı, Ankara, Yetkin Hukuk Yayınları, 1996;

Yokoyama, Keiko, “Changing Definitions of University Autonomy: The Cases of England and Japan”, December 2007, **Higher Education in Europe**, Vol. 32, No. 4, s. 399-409;

Zabunoğlu, Yahya Kazım, **Bir Hukuk ve Siyasal Bilim Problemi Olarak Devlet Kudretinin Sınırlandırılması**, Ankara, Ajans-Türk Matbaası, 1963;

Zabunoğlu, Yahya Kazım, **Kamu Hukukuna Giriş, Devlet-Tanım-Kaynak-Uysurlar**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No:388, Sevinç Matbaası, 1973;

Zemsky, R., Duderstadt J., “Reinventing the Research University: An American Perspective”, **Reinventing the Research University**, London: Economica (Editors: Weber, L. E. & Duderstadt, J.), 2004, s. 15-28;

Zevkliler, Aydın, Acabey Beşir M., Gökyayla, Emre K., **Medeni Hukuk-Giriş, Başlangıç Hükümleri-Kişiler Hukuku-Aile Hukuku**, 5. baskı, Ankara, SavaşYayımları, 1997;

Zippelius, Reinhold, **Allgemeine Staatslehre**, Elfte Auflage, München, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1991, s. 89-90;

RAPORLAR & KARARLAR

2. Protocol on the Application of the Principles of Subsidiarity and Proportionality, Official Journal of the European Union, C 310 / 207, 16.12.2004;

“A Nation At Risk”, ABD Ulusal Eğitim Komisyonu Raporu, erişim adresi: <http://www2.ed.gov/pubs/NatAtRisk/index.html>;

Auftakt des Bund-Laender-Wettbewerbs “Aufstieg durch Bildung: offene Hochschulen”, Berlin 9. Dezember, 2011-Dokumentation, Bundesministerium für Bildung und Forschung, Bonn, Berlin, 2012;

“Avrupa Hukuk Eğitiminde Yeni Perspektifler ve Bolonya Süreci” isimli HRK’nin (Hochschulrektorenkonferenz) düzenlemiş olduğu konferans, 18-19 Mart 2010-Berlin, kişisel notlar;

“Higher Education: Civic Mission & Civic Effects-A Report by The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching and CIRCLE”, The Center for Information and Research on Civic Learning and Engagement, February 2006;

“University-Industrial Research Collaboration - Advantages of the Collaborative Relationships, Disadvantages of the Collaborative Relationships”, erişim adresi: <http://education.stateuniversity.com/pages/2519/University-Industrial-Research-Collaboration.html> ; erişim tarihi: 10.06.2011;

“Yükseköğretim Reformu Hakkında Politika Seçenekleri” başlıklı rapor: World Bank-Turkye-Education Sector Study- Vol II- Policy Options for the Reform of Tertiary Education, Human Development Sector Unit Europe and Central Asia Region, May 31 2005;

Baden-Württemberg Eyaletindeki 2005 Yılındaki Üniversite Yasası Değişikliği
[http://mwk.baden-wuerttemberg.de/service/presse/pressemitteilungen/presse-detailseite/?tx_ttnews\[tt_news\]=805&cHash=a6fd335f5b9bdba7d3132c3b408aca61;](http://mwk.baden-wuerttemberg.de/service/presse/pressemitteilungen/presse-detailseite/?tx_ttnews[tt_news]=805&cHash=a6fd335f5b9bdba7d3132c3b408aca61;)

Bush, Vannevar, Science The Endless Frontier-A Report to the President by Vannevar Bush (Director of the Office of Scientific Research and Development), Washington, United States Government Printing Office, July 1945, erişim adresi: www.nsf.gov/od/lpa/nsf50/vbush1945.htm , erişim tarihi: 28.03.2012 ;

Commission of the European Communities, “Delivering on the modernisation agenda for universities: Education, research and innovation”, COM (2006), 208 Final, 10 Mayıs 2006;

Commission of the European Communities, “The European Research Area: new perspectives”, COM (2007) 161 Final, 4 Nisan 2007, (Green Paper);

Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim, Ankara, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, 29 Ekim 1998;

Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), 01.07.2006-Mükerrer, RG. 26215;

European Parliament Factsheets, “1.2.2. Subsidiarity”, erişim adresi: http://www.europarl.europa.eu/factsheets/1_2_2_en.htm , erişim tarihi: 08.04.2012;

European University Association, The EUA Lisbon Declaration-Europe’s Universities Beyond 2010: Diversity with a Common Purpose, Eua, Brussels, Mayıs 2007;

European University Association, Financially Sustainable Universities: Toward Full Costing in European Universities, EUA Publication, 2008;

İstanbul İlinde Bulunan Kamu Taşınmazları’nın Hukuki ve Fiili Durumları ile Yönetimlerine İlişkin Sayıştay Raporu, Şubat 2001;

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, 26 Ekim 1981, Cilt: 5, 77. Birleşim, s. 4;

S. Slaughter, L. L. Leslie, “Expanding and Elaborating the Concept of Academic Capitalism”, Organization, Sage Publications, 2011, Vol. 8, No. 2, s. 154-161;

S. Yıldırım, “Bilgi Ekonomisi ve Bilgi Ekonomisinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, TC. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2004, Cilt:7, Sayı:12, s.106-107;

Sabancı Üniversitesi Politikalar Merkezi'nin 2003 yılında oluşturulan Eğitim Reformu Girişimi'nin hazırlamış olduğu, "Türkiye İçin Yükseköğretim Reformu, Sorunlar, Tespitler ve Öneriler" raporu, 2006;

T.C. Yükseköğretim Kurulu, Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi, Ankara, Şubat 2007;

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu'nun 14.12.2009 tarih, 2009/8 sayılı, "Yükseköğretimde Gözetim ve Denetim-Yasal Çerçeve ve Uygulamalar-" başlıklı Denetleme Raporu;

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, Denetleme Raporu Özeti, Tarih: 14.12.2009, Sayı:2009 / 8;

T.C. Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonu Raporu, Esas no: 1/203, Karar No:70, 20 Ekim 1981, Milli Güvenlik Konseyi S. Sayısı: 285, T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Sayı: 101-818/05111;

T.C. Yükseköğretim Kurulu, Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi, Ankara, Şubat 2007;

The Control of the Campus-A Report on the Governance of Higher Education, The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, , Lawrenceville, NJ, Princeton University Press, 1982;

The Declaration of Independence and the Constitution of the United States of America, Cato Institute, Washington, 2000;

The Declaration on Academic Freedom and Autonomy of Institutions of Higher Education, Lima, 10 Eylül 1988, erişim adresi: <http://www.ace.ucv.ro/pdf/lima.pdf>;

The Report of the Commission on Financing Higher Education, Nature and Needs of Higher Education, Columbia University Press, New York 1952;

Turkey-Higher Education Policy Study, Volume 1: Strategic Directions for Higher Education in Turkey, Human Development Sector Unit Europe and Central Asia Region, Document of World Bank, Nisan 2008; erişim adresi: http://www.usp.ac.fj/worldbank2009/frame/Documents/Publications_regional/Turkey_HigherEduPolicyStudy.pdf, erişim tarihi: 28.05.2011;

Türkiye’de Yükseköğretim, Eğilimler, Fırsatlar ve Sorunlar, TÜSİAD ve EUA, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-10/473, Ekim 2008 (TÜSİAD Raporu);

Türkiye’de Yükseköğretimin 2023 Vizyonu-Atılım Üniversitesi Yayınları;

TÜSİAD, Türkiye’de Yükseköğretim: Eğilimler, Sorunlar ve Fırsatlar, Ekim 2008; erişim adresi: http://www.tusiad.org.tr/_rsc/shared/file/EUA-08.pdf;

UNESCO, “The Role of Higher Education in Society: Quality and Pertinance”, 2nd;

UNESCO – Non-Governmental organizations Collective Consultation on Higher Education, Paris, 8-11 April 1991;

UNESCO, Statement on Academic Freedom, University Autonomy and Social Responsibility, April 1998;

United Nations Charter, Chapter 11: Declaration Regarding Non-Self-Governing Territories, Chapter Eleven of the Charter of the United Nations, Signed in San Francisco, California on June 26, 1945; <http://www.un-documents.net/ch-11.htm>;

Üniversiteler Kanunu Tasarısı ve Milli Eğitim ve Plan Komisyonları Raporları (1/622), T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi, Sayı: 71-188/1871, Tarih: 3.3.1972;

Üniversitelerimizin Verimini Arttırmak, Sıkıntılarına Çare Bulmak İçin Neler Yapılabileceğinin Tayin ve Tespiti Maksudıyla Kurulmuş Bulunan Araştırma Komisyonu Raporu, Erişim Adresi: <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/CumhuriyetSenatosu/10-4.pdf>;

Yükseköğretim Kanunu Tasarısı ve İhtisas Komisyonu Raporu- Genel Gerekçe (1/203), Yükseköğretim Kanunu Genel Gerekçe, Milli Güvenlik Konseyi, S. Sayısı: 285, T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Sayı: 101-818/0511, 16 Temmuz 1981;

Yükseköğretim Yeniden Yapılandırılmasına Dair Açıklama, 10.03.2011, erişim
adresi: <https://basin.yok.gov.tr/?page=duyurular&v=read&i=248>, erişim tarihi:
05.06.2011;

YARGI KARARLARI

AMKD, Sayı: 22, s. 290-291, E. 1986 / 16, K. 1986 / 25, 21.10.1986;

AMKD, Sayı: 6, s. 26-27;

Anayasa Mahkemesi 29.06.1992, E. 1991/21, K. 1992/42, RG. 31.03.1993, Sayı: 21538;

Anayasa Mahkemesi, 02.06.2011, E. 2009/94, K. 2011/90, RG. 21.10.2011, Sayı: 28091;

Anayasa Mahkemesi, 07.03.1963 tarihli, E. 1962 / 281, K. 1963/ 52;

Anayasa Mahkemesi, 28.03.1963 tarihli, E. 1963 / 4, K. 1963 / 71;

Anayasa Mahkemesi, 30.05.199, E. 1990/2, K. 1990/19, RG. 02.09.1991, Sayı: 20781;

Anayasa Mahkemesi, E. 1965/32, K.1966/3, Karar Tarihi: 4.2.1966, R.G. Tarih-Sayı: 8.6.1966/12317;

Anayasa Mahkemesi, E. 1967/37, K. 1968/46, RG. 02.7.1969, Sayı: 13243;

Anayasa Mahkemesi, E. 1973/37, K. 1975/22, R.G. 03.12.1975, Sayı: 15431;

Anayasa Mahkemesi, E. 1976/1, K. 1976/28, Karar Tarihi: 25.5.1976, R.G. Tarih-Sayı:16.8.1976/15679;

Anayasa Mahkemesi, E. 1987/18, K. 1988/23, Karar Tarihi: 22.6.1988, R.G. Tarih-Sayı:26.11.1988-20001;

Anayasa Mahkemesi, E. 1990/2, K. 1990/10, Karar Tarihi: 30.5.1990, R.G. Tarih-Sayı: 09.02.1991-2078;

Anayasa Mahkemesi, 29.6.1992, E. 1991/21, K. 1992/42, R.G. Tarih-Sayı:31.03.1993-21538;

Anayasa Mahkemesi, E. 1993/25, K. 1994/2, Karar Tarihi: 25.1.1994, R.G. Tarih-Sayı:31.12.1994-22158;

Anayasa Mahkemesi, E. 2000/80, K. 2003/96, Karar Tarihi: 11.11.2003, R. G. Tarih/Sayı:15.01.2004/25347;

Anayasa Mahkemesi, 22.12.2011, E. 2010/20, K. 2011/166, R.G. Tarih-Sayı: 25.01.2012-28184;

Anayasa Mahkemesi, 28.4.2011, E. 2009/56, K. 2011/71, R.G. Tarih-Sayı: 06.07.2011-27986;

Danıştay 1. D. , 06.03.1996, E.996/48, K. 996/51;

Danıştay 6. D. , 07.12.1999, E. 1998/2972, K. 1999/6209;

Danıştay 8. D. , 04.02.2003, E. 2002/5557, K. 2003/561;

Danıştay D.D.G.K'nun 06.06.1950 tarihli, K. 50 / 1067;

Danıştay, 8. D. , 22.06.1999, E. 1997 / 775, K. 1999 / 4181, Danıştay Dergisi, Sayı:
102;

BVerfGE 33, 125, 09.05.1972 (Federal Alman Anayasa Mahkemesi);

BVerfGE 35, 79 (Federal Alman Anayasa Mahkemesi);

Trustees of Dartmouth College v. Woodward, 17 U.S. , 1819 (Amerika Birleşik
Devletleri FederalYüksek Mahkemesi);

İNTERNET KAYNAKLARI

28-29 Mayıs 2011 tarihli Yükseköğretim Kongresi, Prof. Dr. Yücel Altunbaşak'ın (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Rektörü) konuşması. Konferans internete yüklenmiştir; <http://uyk2011.yok.gov.tr/?emir=Ucret>;

1940 Statement of Principles on Academic Freedom and Tenure; American Association of University Professors-AAUP; erişim adresi: www.aaup.org/AAUP/pupsres/policydocs/contents/1940statement.htm;

“Berkeley’s Democratic Education at California Initiative”; erişim adres: <http://www.dec.al.org/>;

“For-profit Colleges Under Fire” , 5 Eylül 2010, video haber, erişim adresi: <http://www.cbsnews.com/video/watch/?id=6838088n> ; erişim tarihi: 12.09.2011;

“Germany and Elite Universities”, Bibliobrary, 27 Nisan, 2010, erişim adresi: <http://bibliobrary.net/2010/04/27/germany-and-elite-universities/> , erişim tarihi: 18.11.2011;

“The Wisconsin Idea”, Governing Wisconsin, From the Wisconsin Legislative References Bureau, GW-SQ-No. 15, elektronik kaynak: legis.wisconsin.gov/lrb/gw/gw_15.pdf ;

Alman Araştırma Birliği, erişim adresi: www.dfg.de/dfg_profil/gremien/index.jsp;

Alman Eğitim ve Araştırma Bakanlığı, erişim adresi: www.bmbf.de ;

Alman eyallerlerinin ve ederal devletin oluşturduğu eğitim ve araştırma planlama komisyonu sitesi: www.blk-bonn.de ;

Alman Rektörler Konferansı internet sitesi: www.hrk.de ;

Alman Bilim Konseyi sitesi: www.wissenschaftsrat.de ;

Alman Kultur Bakanları Konferansı sitesi: www.kmk.org ;

Croom, Patricia W., Horner, David D., Student and Exchange Visitor Information System (SEVIS), American Association of Collegiate Registrars and Admissions Officers, International Education Services, 2004, erişim adresi: <http://www.aacrao.org/international/sevis.pdf> ; erişim tarihi: 22.05.2011;

Deutsche Forschungsgemeinschaft, erişim adresi: www.dfg.de;

Devlet Personel Başkanlığı Görüşleri, “Vakıf Üniversitesi'nin 217 sayılı KHK kapsamına girip girmediğine ve söz konusu Üniversitede alışanların statüsünün belirlenmesine ilişkin.”, Tarih: 07.10.2009, Sayı: 17769, erişim adresi: <http://www.dpb.gov.tr/dpbgorusmenu45.html> ; erişim tarihi: 31.10.2011;

Eski YÖK Başkan Vekili Prof. Dr. İsa Eşme'nin rektör seçimleri üzerine değerlendirmeleri;

<http://www.muratkaymak.com/?&Bid=419644&/Cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1-ve-rekt%C3%B6r-atamalar%C4%B1> ; erişim tarihi: 27.04.2012;

European Qualification Framework for Higher Education, erişim adresi: http://www.bolognabergen2005.no/EN/BASIC/050520_Framework_qualifications.pdf ; erişim tarihi: 18.11.2011;

Haber, erişim adresi: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/education/6190469.stm?ls ; erişim tarihi: 23.01.2012;

Heidelberg Üniversitesi, erişim adresi: <http://www.uni-heidelberg.de/university/welcome/history.html> ;
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=11138231> ; erişim tarihi:18.11.2011;

<http://www.bilgitoplumu.gov.tr/> ;erişim tarihi: 31.05.2011;

<http://www.bilgitoplumu.gov.tr/Portal.aspx?value=UE9SVEFMSUQ9MSZQQUdFSUQ9MTM5JIBBR0VWRVJTSU9OPS0xJk1PREU9UFVCTEITSEVEX1ZFUINJT04=> ;

<http://www.brunel.ac.uk/business/commercialisation/process> ; erişim tarihi: 23.01.2012;

<http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyuruayrinti.asp?ID=3212> ; erişim tarihi: 25.10.2011;

İngiltere'nin en iyi 20 araştırma üniversitesinin oluşturduğu birlik olan Russelgroup'un sitesi: www.russellgroup.ac.uk ;

İstanbul Politikalar Merkezi, Sabancı Üniversitesi, 2009; erişim adresi: <http://ipc.sabanciuniv.edu/sites/ipc.sabanciuniv.edu/files/yokraporubasilan.pdf> ;

Johns Hopkins'in açıklaması, erişim adresi: www.aicgs.org/about-aicgs/johns-hopkins-and-partners/ , erişim tarihi: 28.03.2012;

OFFA (Office for Fair Access/Yükseköğretime Adil Giriş Ofisi) web sitesi adresi: <http://www.offa.org.uk/> ; erişim tarihi: 25.10.2011;

Printing Office, July 1945, erişim adresi: www.nsf.gov/od/lpa/nsf50/vbush1945.htm , erişim tarihi: 28.03.2012 ;

Prusya Anayasası: <http://www.documentarchiv.de/nzjh/verfpr1850.html>;

Siemens Akademi, erişim adresi: http://www.siemens.com.tr/web/1505-12746-1-1/siemens_turkiye_-_tr/siemens_akademi/ust_menu/hakkimizda ;

Tam Maliyetlendirme Projesi: http://sgdb.ankara.edu.tr/index_tr.php?page=eua_eua ;

The Declaration on Academic Freedom and Autonomy of Institutions of Higher Education, (Lima, 10 September 1988); erişim adresi: http://www.cepes.ro/services/inf_sources/on_line/lima.pdf ; erişim tarihi: 18.11.2011;

Uluslararası Araştırma Üniversiteleri Birliği web sitesi: <http://www.iaruni.org/>;

UNESCO-11 Kasım 1997, Yüksek Öğretim Personelinin Statüsüne İlişkin Tavsiye Kararı, erişim adresi: <http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/altipar/Yayinlar/Yukse%20Ogretim%20Tavsiye.pdf> ; erişim tarihi: 18.11.2011;

ÖZET

Üniversite, modern içeriğine kavuştuktan sonra özerklik tartışmalarının hızı hiç kesilmemiştir. Çalışma üniversite özerkliğini, geniş bir perspektiften ve çok sayıda ülkeden örnekler verilerek, kıyaslama yapılmasına izin verecek şekilde ele almaya çalışmıştır. Bu doğrultuda ilk bölümde, üniversitenin, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ağırlıklı olarak Avrupa ve Türkiye’de geçirdiği evreler, tarihi süreç içerisinde, bu ülkelerin yükseköğretim sistemlerinin genel yapısını da içerecek şekilde, incelenmektedir. Toplumsal gerçeklikte ortaya konulan üniversite, daha sonra bir kurum olarak, örgütsel açıdan incelenmiştir. İkinci bölümde, özerklik olgusu ve onun farklı açılardan ifade ettiği anlam üzerinde durulmuş, asıl olarak hukuk düzeni içerisindeki özerklik anlayışı tartışılmıştır. Bunun ardından üniversite özerkliği, onun öğeleri ve üniversite üzerinde gözetim ve denetim olgusu irdelenmiştir. Üçüncü bölümde üniversite ve devlet ilişkileri ele alınarak öncelikle dünyada tartışılan baskın modellere yer verilmiş, ardından Almanya ve Türkiye’nin yükseköğretim sistemleri, güncel anlayış değişikliğini yansıtacak şekilde ve kısmen ABD yükseköğretim sistemi ile kıyaslama yapılarak incelenmiştir. Son bölümde ise, üniversite ile piyasa ilişkisi ele alınmış ve son dönemde ortaya çıkan üniversite modellerinden söz edilmiştir. Yükseköğretimdeki değişim, toplumsal dönüşüm ile birlikte ele alınmış ve bilgi toplumunda üniversitenin değişen rolü ortaya konulmuştur. Bu açıdan yeni kamusal alana dönüşen üniversite anlayışından, yeni kültür savaşlarının ve yeni sömürgeciliğin bir silahı olarak üniversite anlayışına kadar çeşitli olgular tartışılmıştır. Çalışma, üniversite özerkliğinin değişen tanımını, üniversite ve yükseköğretim alanında gerçekleştirilen reformlardaki tek yönlü

ekonomik bakış açısının yetersizliğini irdelemekte ve Türkiye için, ülkenin somut koşullarını göz önünde bulundurarak bir yükseköğretim sistemi önerisinde de bulunmaktadır.

ABSTRACT

When the university met its modern concept, the speed of the autonomy arguments have never slowed down. The study, handles the university autonomy through a wide perspective by giving a variety of examples from different countries and therefore gives the reader a chance to make comparison. Accordingly, in the first chapter, the concept, the history and the evolution of the university in the United States of America, Europe -predominantly Germany and Turkey is being examined, including the general character of the higher education and state systems of those countries. After discussed in the social reality, the university is being discussed as an institution and in an organizational way. In the second chapter, the concept of autonomy which is unclear is examined from a philosophical perspective. Afterwards, the concept of autonomy, the elements of autonomy and the supervision of the state is discussed in a legal context. In the third chapter, the relationship between the university and the state is discussed by mentioning the prominent models of universities throughout the world. Then, the higher education systems of Turkey and Germany are being examined by representing the changing ideas and by partially comparing to the higher education system of United States of America. In the last chapter, the relationship between the market and the university is discussed

and the latest models of universities are mentioned as a result of this intervention between the university and market. The change in the higher education is considered with the social change by discussing the changing role of the university in a knowledge based economy. In this respect, various facts are put forward like the concept of university as the new public sphere and the new weapon of the culture wars or the new imperialism. The study puts forth the new concept of autonomy in the inadequate one dimensioned point of view of the economic analysis which has occurred in the recent higher education reforms and offers a new higher education system for Turkey by considering the concrete social conditions.